

॥ भगवान् करुणासागरो विजयते ॥

श्री ભગવાન કરુણાસાગરની

અગાધ ગતિ

હંસતા લેવા ગ્રંથ, અગાધ બોધ ગ્રંથ,

❖ પ્રકાશક ❖

શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર મંદિર ટ્રસ્ટ

મું. ઉમરા, એસ. વી. આર. ઇજનેરી કોલેજ, સુરત - ૭

રજી. નંબર : એ-૧૧૫૪

અગાધ બાધ

અંગ

સંગ્રહા યશ્વ

Page No

૧) અદૈતથી દૈતવિલાસ વિષેની સમજૂતિ	૧૧૪.
૨) દષ્ટિવશદૈત	૧૧૭
૩) કલાદૈતક	૧૧૮
૪) દાસત્વ દૈતક	૧૨૨
૫) જીજ્ઞાસા રાની દરશીકા	૧૨૪
૬) રાની દરશી દરશાવનકા	૧૨૬
૭) અથ શાસ્ત્રવેળાકા	૧૨૮
૮) શાસ્ત્ર નિર્માયકા	૧૩૩
૯) વેદ વિભાકિન નિર્માયકા	૧૩૪
૧૦) વચ્ચું વિકસિતકા	૧૩૬
૧૧) ગુરુવેળા મિલનકા	૧૩૮
૧૨) મન પ્રતીતિ દરશીકા	૧૪૨
૧૩) દ્યુવ આવિચલ દરશાવનકા	૧૪૪
૧૪) રાની મહાકા	૧૪૬
૧૫) રાની મિલનકા	૧૪૮
૧૬) ગુરુકા	૧૫૦
૧૭) રાની ગુરુ રસ (દરશીકા)	૧૫૧
૧૮) રાની શાદેશકા	૧૫૩
૧૯) રાની દરશી મલનકા	૧૫૫
૨૦) કલ્પવૈળા અખાલ દરશી અનુભવી મિલનકા	૧૫૭
૨૧) અનુભવી દરશીકા	૧૬૦
૨૨) વિષુ - વિદુ - વાદકા	૧૬૩
૨૩) જ્ઞાન સાર મિદ્યાનકા	૧૬૫
૨૪) કલ્પ વેળાકા	૧૬૭

Lijun Panseriyu

9737 19696 2

25	પ્રથમ નિરૂપણ આદિ કિંચ વ્યાપકા	170
26	કેવલ વ્યાપકા	173
27	કેવલ કાંકા	175
28	કેવલ સનાતન ચેતનકા	178
29	અમલીકા	182
30	આદિપુરુષ અકલકા	185
31	અથ પરલાકા	187
32	કેવલ લેખા કશાકા	189
33	અથન પડનાલિકા	194
34	અથરવદે મુસલમાનિકા	197
35	મહામાંવા હુરમા કલકા	200
36	અગમદેશ પુકામા	202
37	કેવલધામ બરજનકા	205
38	કેવલદેશ બરજનકા	210
39	દેસભગ્ન આવરણ દેખાવનકા	213
40	દેસકલો જાદેકા	219
41	શક્તિધામ સેનાવનકા	220
42	લામસાલો પુલશકા	224
43	પ્રથમ મંડલ પુલશકા	228
44	અથ પાંચી પર પુલશ પ્રથમ પુષ્કર દિપકા	234
45	અથ ચોગી સંપાદકા	238
46	અથ અબધુ જાદેકા	242
47	અથ અબધુન શેષ સમ્પાદકા	248
48	અથ શેષ જાદેકા	252
49	અબધુલોક દેખાવનકા	257
50	અથ સાગ દિપકા	258
51	અથ શેષદેર પુલશ કલન પરચાકા	263
52	અથ જન પ્રબોધ પરચાકા	267
53	અથ આનેદેશ પુલશકા	271
54	અથ અંગતુર પુલશવન પ્રબોધકા	277
55	અથ પરચાકા	281

56)	અથ કુતિમક દીપ પ્રવેશકો	285
57)	અથ વ્યુત્પત્તિ ઉપવીત દ્યારણકો	289
58)	અથ પુત્ર પ્રાક્રમ પરચાકો	295
59)	અથ શક્તિ પરચાકો	301
60)	અથ શક્તિનાદ સત્તાક પદાવનકો	308
61)	અથ વન પ્રમાદ પરચાકો	313
62)	અથ કુમારક દીપ પ્રવેશ કરનકો	317
63)	અથ મોનાનકો માદુ ભંગો બાદ વેરાકો	324
64)	વનનંડ પ્રવેશ કરનકો	329
65)	અથ વન પ્રમાદ ગીત દેખાવનકો	335
66)	અથ સાલમ દીપ પ્રવેશ કરનકો	339
67)	અથ પાલકી દીપકો	345
68)	અથ ગરપત રાત્રી બાદકો	350
69)	અથ સ્થૂળ અભાવ કર્મ સ્વરૂપ ભક્તિકો	357
70)	અથ વૈલકુટીપ પ્રવેશ કરનકો	362
71)	અથ બાલચરિત્ર પરચાકો	366
72)	અથ દરીજન વન બરનનકો	368
73)	અચરત્ર અંશ વિષેષ વિષ્ણુ ભક્તિ બરનનકો	373
74)	અથ સંગ બરનનં કરનકો	378
75)	અથ સંગ બરનનકો	383
76)	અથ દરિજન બરનનકો	390
77)	અથ પરપુરક વન બરનનકો	391
78)	અથ વન બરનનકો	404
79)	અથ વન પરચાકો	412
80)	અથ વન બરનનકો	420
81)	વિરાત સંપ્રદાયવિધિ વિષેનું વર્ણન	432
82)	સંગ દરિજનની પ્રતિભાવ વિધી	441
83)	બરદક્ષી સિદ્ધાંતની હદ દેખાડવા વિષે	452
84)	પરમાવિશેષ અંશ અને કર્તીનો નિર્ણય	459
85)	અવિગત ગતિ દેખાવન	469
86)	અથ પ્રવેશ પ્રવેશ કરનકો	475
87)	અથ સકલ મત શ્રી કુવર કુલનાસાગર નિશ્ચયામ સધાવનકો	480
88)	અવનભજન - વધિનું મહાભ્ય	485
	અથ ભીનલી હુમાસ દંદ	505
	પરમગુરુની મુક્તિ	509
	સંદેશ મુક્તિ	511

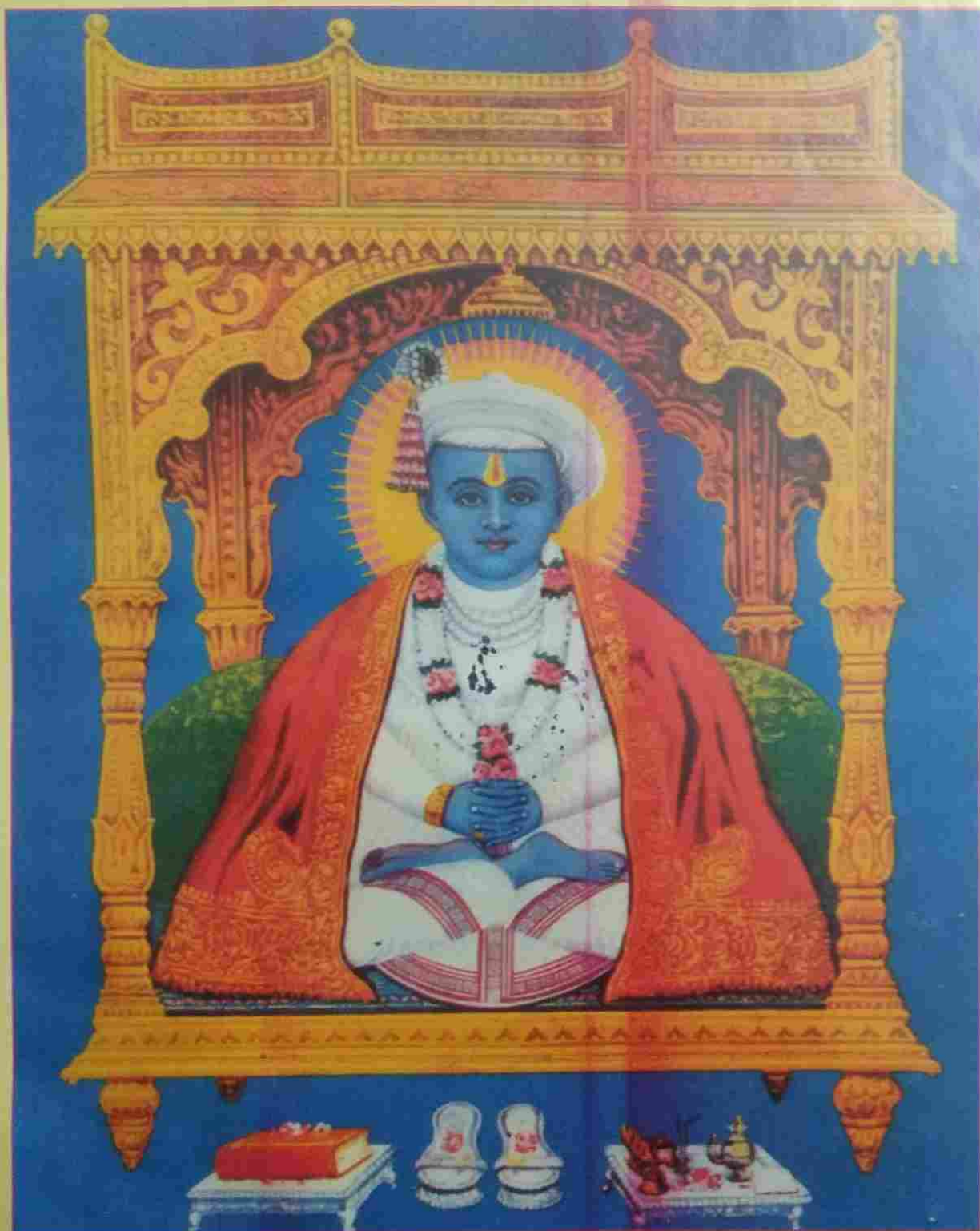
મંગલાચરણ

- 01

1) વિશ્વભાઈ કર્મનકા	- 06
2) હિંદુ મુસલમાન શિક્ષકો	- 07
3) ઈસ્ટ લંદીક પ્રીક્ષકો	- 09
4) પ્રતિમા પુષ્પ સમજકો	- 10
5) અભય શાહ ઉચ્ચારણ જડ ચૈતન પ્રીક્ષકો	- 14
6) ઈસ્ટવાદ પદ્ય નિર્ભાવકો	- 16
7) નિરાલંબ સ્થાપનકો	- 17
8) અદ્વૈતાચાર અન્યથા અધ્યત્તકો	- 19
9) આનંદ આધીન અન્યથાકો	- 20
10) મંદોલકીયકલ પરિણામકો	- 22
11) માહાદેવ અગાધ ભક્ત દેશાંતર	- 24
12) અદ્વૈત ભક્ત અનુક્રમ સમજ સિદ્ધાંત નરભો	- 26
13) સંકર્ષામિત્રોત્તર નરભો	- 28
14) શાસ્ત્રપદ્ય નિર્ભાવ કર્મ સમજકો	- 30
15) સિદ્ધાંત નિર્ભાવકો	- 31
16) અદ્વૈતાદેશ રમણ દરશાવનકો	- 33
17) કર્ત્તવ્ય આપ નિજ નિર્ભાવકો	- 34
18) અભયમાજ દેખાવનકો	- 36
19) શીતલ સાક્ષી દેખાવનકો	- 38
20) અંશ અનુક્રમ દેખાવનકો દેશાંતર	- 40
21) ભક્ત દિગ્દર્શન દેખાવનકો	- 43
22) ગામ વિવેકલ પરિણામકો	- 44
23) ઈશ્વર ગર્ભ દેશાંતર	- 46
24) સૌંદર્યકો	- 49
25) સંકર્ષા અનુક્રમ સિદ્ધાંત પરિણામકો	- 51
26) નાતિ નિરાશા વિશ્વરૂપ દેખાવનકો	- 53
27) આભાસ અનુક્રમકો	- 55
28) આત્મા સવાગ અનુક્રમ દેખાવનકો	- 57
29) વાદ્યકો (વંશ) વેશિકા	- 59
30) દેવ સમાવનકો	- 62
31) હરીનાભ સૌંદર્ય દેશાંતર	- 63

- 32) દેદ અધિકાર મંત્રિમંડળ દિખાવનકા - 65
- 33) સંત સદેદ નિધિસમાવનકા - 68
- 34) અદ્દેલ મદા - પ્રમંગકા - 71
- 35) સંતસવા નીલિકા - 73
- 36) ભક્ષા પડનાલિકાકા - 74
- 37) પ્રથમ આદરકા - 76
- 38) અતિ આદરકા - 77
- 39) પ્રથમમિલન આદરકા - 79
- 40) આદર વિવરકા કરનકા - 80
- 41) આદર અનુસૂત મોક્ષકા ઉપરકા - 81
- 42) આદર સાર સિચાનકા - 83
- 43) વિશ્વકા નિયંત્રકા - 85
- 44) ભવ ઉભંગ કારંગ દિખાવનકા - 87
- 45) નિધિ સંતસકરંગ દિખાવનકા - 88
- 46) વિશ્વ ભાગ કરનકા - 92
- 47) કેવલ અદ્દેલ કૈલરંગા સાદ્દીકા - 95
- 48) કેવલ સિચર ઉપદા દસ કલાકા - 97
- 49) પ્રથમ સ્થૂત પ્રથમ કારંગ મદાકારંગ બરનકા - 99
- 50) ઉપાધિ - સંત કેવલ નિર્ભિકા - 101
- 51) કેવલગુરુ કુલે સિચ્ય અંગા લીખ્યતે + 103
- સંત સાદેલ એકમેક બુવન મની શકોસે
- 52) અદ્દેલાદેલ ભાગ લક્ષ દિખાવનકા - 105
- સંતા સવા ગ્રંથની સાખીઓ પ્રાંરભતે -

परम कृपालु भगवान् करुणासागर

:- प्रागट्य :-

संवत् १८२८ मछा सुदी २

:- प्रकाशक :-

भगवान् करुणा सागर मंदिर ट्रस्ट
मु. उमरा (सुरत)

:- केवलधामनिवास :-

सं. १८३४ भादरवा वदी १३

आद्य अंत हमेरा कछु । कोहु लहत नहि पार ॥ तेही स्वरूप हम अविगत । गति लहत नहि कोई ॥
विश्व सकल के साक्षी । हम साक्षी किस्तार ॥ अपरमपार परमपर । जबी कहत मम सोई ॥

પ્રસ્તાવના

**મહાન સમર્થ પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કૃષ્ણાસાગરની
કૃપાથી હંસતાલેવા ગ્રંથની પ્રસ્તાવના લખવા યથાશક્તિ પ્રયાસ છે.**

આ હંસતાલેવા ગ્રંથ ભગવાન કૃષ્ણાસાગરે અઢાર ગ્રંથો રચેલા તે પૈકી આ એક ગ્રંથ છે. તેના મંગલાચરણમાં હિન્દુ મુસ્લિમ બંને પક્ષોનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. તેમજ જગપ્રસિદ્ધ જેટલા પરચાઓ આપેલા છે. તેમાંના ઘણાખરાનું વર્ણન કરેલું છે. ત્યાર બાદ હિન્દુ મુસલમાનોના રીતરિવાજોનું વર્ણન કરેલું છે. તેમનું બંને પક્ષોએ તેમના પ્રચારકોએ જે કુરાન પુરાણના ગ્રંથો અનુસાર દોરવી અંધારામાં રાખ્યા છે જેથી જ પોતે પોતાને તેમ જ ખરા કર્તા કેવલને જાણ્યા સિવાયના રહી પ્રતિમાઓ અને કબરોમાં જ ફસાઈ રહેલા છે. પણ પ્રતિમાઓની સ્થાપના કેવા સંજોગોમાં કરવાની છે અને તે ક્યાં સુધી જાણવી? તે પછી પરમગુરુના મુખ્ય ધ્યેયને સમજવો જ રહ્યો કે જે વડે આપનું આપને પતિપદનું શુદ્ધ ચૈતન લક્ષ પ્રાપ્ત થાય. વળી અત્યાર સુધીના આચાર્યોએ અદ્ભુત બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરેલું હોય સ્પષ્ટ ખુલાસો કરેલો નથી જેથી આ ગ્રંથમાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણાસાગરે બ્રહ્મનું યથાર્થ નિરૂપણ સમજાવ્યું છે. તેમ જ બ્રહ્મની લક્ષણોનું વર્ણન જોતા બ્રહ્મ સર્વકર્તા કેવલનો પ્રકાશ હોય તે જડ હોય સ્વયં ચૈતન લક્ષણ વિનાનું સમજાવ્યું છે. અને શુદ્ધ ચૈતન તો અથાહ બ્રહ્મના પ્રકાશક હોઈ ખુદ કેવલ કર્તા છે અને બ્રહ્મથી પર હોય સદાસદોદિત કાયમ પદે સ્થિત છે, ઉપર પ્રમાણે બ્રહ્મનું યથાર્થ જ્ઞાન ન સમજાય ત્યાં સુધી કર્તા કેવલનું જ્ઞાન થવું અતિ અશક્ય છે (થાય તેમ નથી). વળી ચાર વેદ અને વેદાંત શાસ્ત્રનો યથાર્થપણે સચોટ ખુલાસો કરેલો છે, તેમ જ અધિકારી અંશોને ભય રહિત થવાની મોજ અને સલેખ-અલેખ સંતનું વર્ણન સ્પષ્ટપણે સમજાવ્યું છે, ને અંશ પોતે બ્રહ્મ ભૂમિકામાં રહેલો હોવા છતાં બાજ દષ્ટિએ કરી પોતાનું અને પતિપદનું ભાન ભૂલેલા છે. અને અથાહ બ્રહ્મ હિરણ્યગર્ભી થવાથી કોઈ પણ અંશ બ્રહ્મથી પર કર્તા પદની સન્મુખ થઈ શકતો નથી, પણ પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કૃષ્ણાસાગરને શરણે રહી પરમગુરુએ આપેલા નિજ ચૈતન લક્ષ પ્રમાણે અનુભવ મેળવી રહેણીમાં રહી શીલવત્ દષ્ટે થઈ પથ્ય પાલન કરે તો તે અંશ કર્તા કેવલનો અનુભવ મેળવી ભવ પારંગત થઈ શકે છે. પોતે પોતાની બાહ્ય વૃત્તિઓને સમેટી નિજપદે લક્ષ સ્થિર થવાથી પરમપદે પહોંચાય તેવી લક્ષણા સમજાવી છે. આ ગ્રંથમાં પરમગુરુએ સંતનું વર્ણન કરેલું છે. પણ તે આધુનિક સમયના સલેખ સંતનું નહિ પણ બહારના પદાર્થોથી વિમુખ થઈ માન અને બડાઈથી રહિતપણે રહેતા હોય તેવા નિજ ગમગતિવાળા અલેખ સંતનું વર્ણન કરેલું છે. સંતના અવ્યક્ત શરીરનું વર્ણન પરમગુરુએ વર્ણવેલું હોય તે પવનની પલાંઠીવત તેમ જ આબ્રઘટાવત તેમ જ બરાસના ગાંગડાવત હોઈ તે આપોઆપ વિલસાય જાય આ પ્રમાણે વર્ણન કરેલું છે. પણ ત્રિવિધિ તાપમાં તપી રહેલાનું વર્ણન સંત તરીકે કરેલું નથી તેમ જ ભક્તિ પ્રણાલિકાને સંત સેવાનું વર્ણન ઉત્તમ રીતે કરેલું હોય ચાર અંતઃકરણોથી ઊઠતા અહંમેવોનું તેમ જ ઊઠતા આદરોનું સંપષ્ટ રીતે વર્ણન કરેલું છે તેમ જ આદરનો સાર સિદ્ધાંત પણ તારવ્યો છે. અને

ભવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ તેમજ નિધ (બ્રહ્મ)માં રહેલા (નિધિ અંતઃકરણ) ચાર અંતઃકરણો કારણ હોઈ તેનું વર્ણન યથાર્થ કરેલું છે; તેમજ જગત સમેટવાની સમજ સ્પષ્ટ સમજાવી છે. વળી સકર્તા કેવલ આ જગત તથા બ્રહ્મના સાક્ષી છે તે સમજ પણ ખૂબ સચોટથી સમજાવી છે. પોતે તમામ ઉપાધિથી ન્યારા રહેલા હોય ચાર દેહચર્મ જેવા છે. તેમ જ પ્રણવ પણ ચર્મ જ છે અને કેવલ કર્તા એથી સ્વયંગતિએ રહેલા હોઈ સ્વયંપણે પોતે નિત્ય છે જેથી જ કર્તાની મહત્તા ઉપર જણાવેલા ચર્મથી પર હોઈ અવર્ણનીય છે. વળી ગુરુ શિષ્યની ઐક્યતા સદાને માટે અવિગત ગતિએ રહેલી છે. તેમજ કર્તાના નિજ સ્વરૂપનું વર્ણન અવર્ણનીય હોવાથી ફક્ત તેનો ભાવ જ સમજાવ્યો છે. અને આ અથાહ અદબદ બ્રહ્મ અને દ્વૈતા દ્વૈત જગતથી રહિત પરમગુરુએ કર્તા સાથેના સાનિધ્યના ચૈતન લક્ષણું પ્રતિપાદન કરેલું છે. તેમજ ગુરુ શિષ્યની એકતા સમજાવી આ ગ્રંથની સાખીઓમાં ભાષાવાદ નહિ કરતાં સરળપણે સમજાય તેવી સાદી ભાષામાં સકર્તા કેવલનો લક્ષ સમજાવ્યો છે.

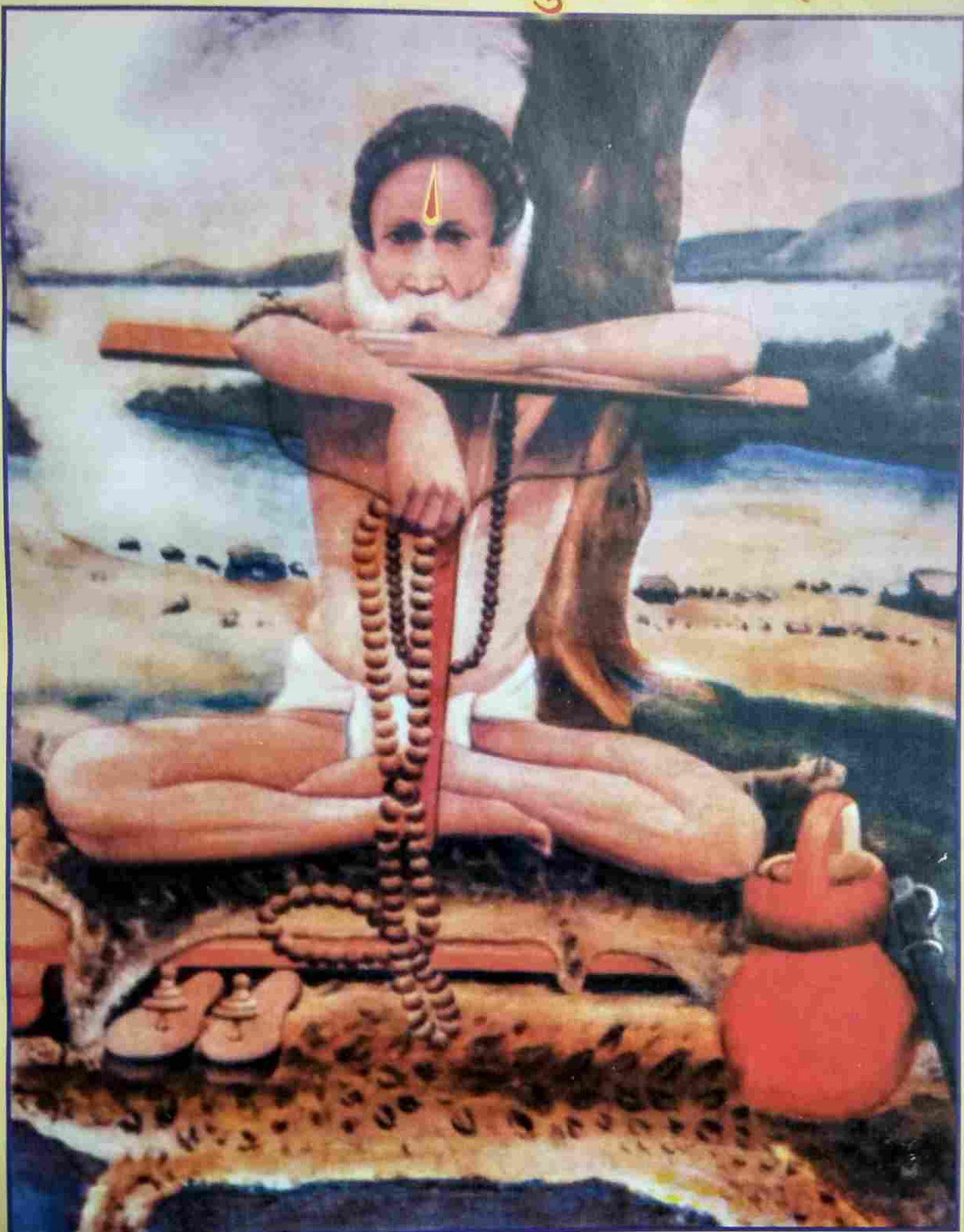
અગાધ બોધ ગ્રંથ-રજો

સ્થુલદેહનાં અંતઃકરણને પીગળાવી નાખે તેવા ભાવવાળી સ્તુતિના રૂપમાં મંગલાચરણ લખેલું છે, જે ગાતાની સાથે સ્તુતિ રૂપ જ થઈ રહેવાય છે અને તે જ વખતે ગુણ ઈન્દ્રિયોને અંતઃકરણની પકડ છૂટી જાય છે.

અદ્વૈત સકર્તા સતકૈવલથી જગતરૂપ દ્વૈત વિલાસ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયો તેનું વર્ણન તેમજ તેમાં ઈશ્વરવાદમાં પણ દેહોસ્મી પટનું વર્ણન, તથા અવતારાદિકમાં વર્તાયેલી જીવદશાનું વર્ણન તેમ જ બ્રહ્મવેત્તા, બ્રહ્મજ્ઞાની અને બ્રહ્મદર્શી ત્રણેનો લક્ષ તથા રહેણીનું વર્ણન, તેમજ જે તે દશા ભોગવતા હોઈ તેવાઓનું વર્ણન, વળી શાસ્ત્રો તથા તેના રચનારાઓનું વર્ણન, તેમ જ વેદના વક્તા વિષે વિવેચન તેમજ પ્રત્યક્ષ બ્રહ્મવેત્તાના લક્ષણું વર્ણન-અજ્ઞાત જીવોને મન પતિ તે ચતુર્ભુજની પ્રાપ્તિ તેમજ આકાશગામી ધ્રુવને અચલિતપણાની માન્યતા તે ચલિત છે એમ સ્પષ્ટ સમજ આપી છે. મહાદેજ્ઞાની ને મળવાથી થતા લાભો, જ્ઞાની ગુરુ અને તેઓની રહેણી તેમજ હરહંમેશને માટે તેઓ જે દસા અનુભવી રહે છે તેનો ખુલાસો, અને જ્ઞાની દશાના સેવનથી થતા લાભો વળી કેવલવેત્તા, જ્ઞાની, દર્શી અને અનુભવી પુરુષોને માનવાથી થતા લાભો તેમજ અનુભવની દશાનું વર્ણન, અને વિપ્રોવાદે કરેલું બિન્દુનું વર્ણન કેવલવેત્તા તેમજ તેમના મનનું વર્ણન, વળી બ્રહ્મનિરંજનની આઘ લઈને સઘળા દેવોની વ્યાપક માનીનતાની સમજ અને તે દેવોની ઉપર કેવલકર્તાની વ્યાપક ગતિનું વર્ણન, તેમજ સનાતન કેવલની ચૈતન ગતિનું વર્ણન, સમસ્ત દેવોનો અમલવાદ અને અકળ આદિ પુરુષની ગમગતિનું વર્ણન, જગતના પ્રલય કાળનું વર્ણન, તેમજ કેવલકર્તા અને કેવલવેત્તાનું એકતાપણું, અને શબ્દોની પકડની સમજનું વર્ણન, તેમજ અથર્વવેદનું અંતિમ સિદ્ધાંતની સમજ, વળી હુરમાના પટમાં ભૂલેલા મુસલમાન ભાઈઓ

श्री महान तपस्वी रघुरामजी महाराज

जन्म : फागण सुद ११, संवत् १८२५

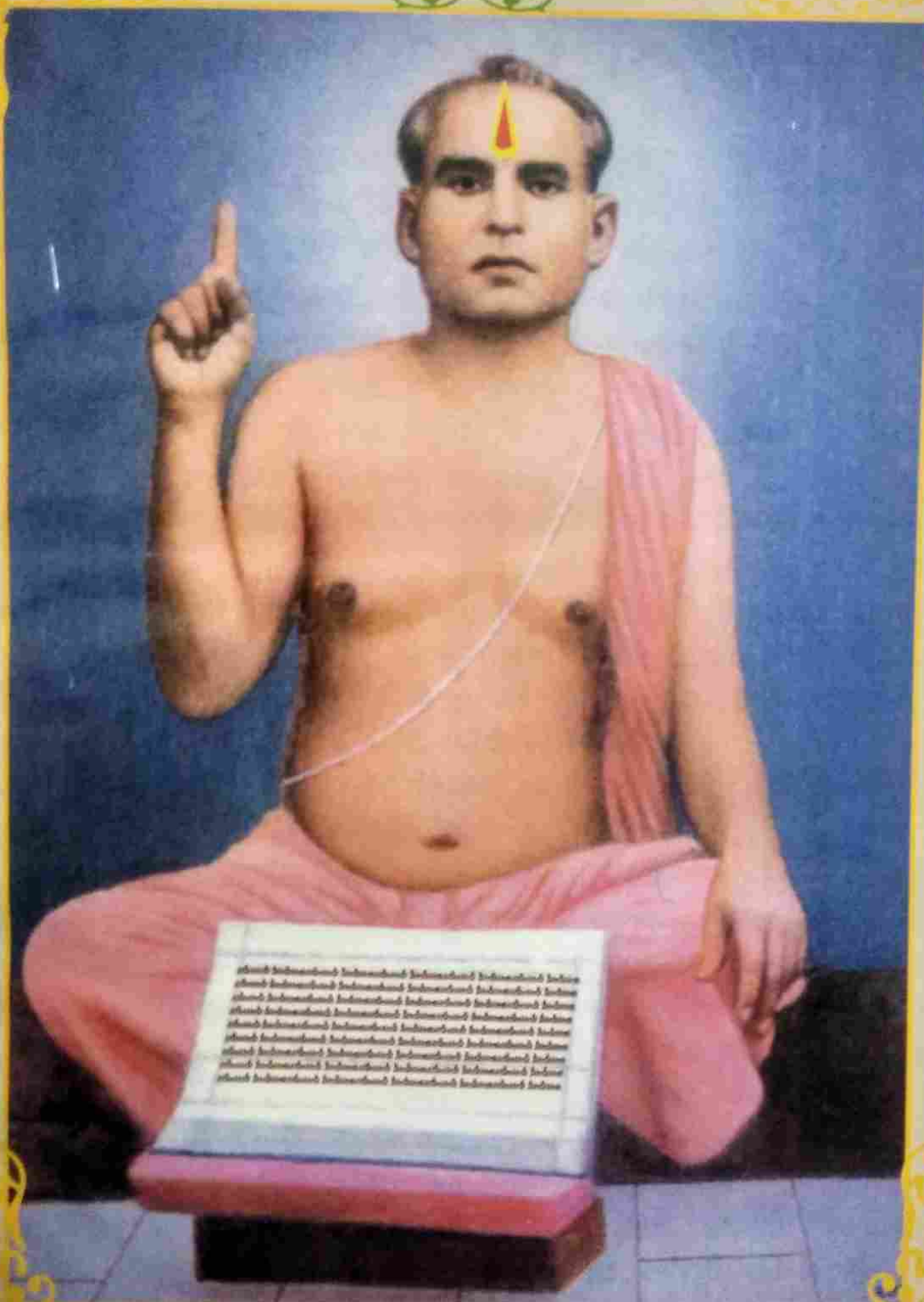
कैवल निवास : जेठ सुद ११, संवत् १९५६

प्रकाशक :

भगवान करुणासागर मंदिर ट्रस्ट

मुं. पो. उमरा - ३९५ ००७ ता. चौर्यासी, सुरत

યુગ યુગ સુધી ઝગમગતો રહે, જ્ઞાન વિરતાનો તાપ;
ગ્રંથોમાં અમર રહ્યો, કેવલ વેત્તા કે વેત્તા પરમહંસ સુખાનંદજીનો પ્રતાપ.

શ્રી પરમહંસ સુખાનંદજી મહારાજ

જન્મ તારીખ : ૩-૮-૧૮૯૦ • કેવલ ધામનિવાસ : તા. ૨૯-૩-૧૯૪૮

અને દશ તબક્કાનું વિવેચન કેવલધામમાં વસતા હંસોસહનું વર્ણન, પાંચ પ્રકારે દેહ ધારણ કરેલાં તે વિશે વર્ણન, પરમવિશિષ્ટ અંશએ અકળ કળા ધારણ કરીને નિરંજન-શક્તિ-ત્રણ દેવોની ત્રણ પુરીમાં વસતા અંશોને કેવલજ્ઞાનનો ઉપદેશ અને તે સિવાય, તપસીલોક, ઋષિમંડળ, બ્રહ્મમંડળ તારામંડળ, તેમજ ચંદ્ર અને સૂર્યમંડળમાં રહેતા, વિશેષ અંશોને પરમગુરુના આગમનથી આપેલો કર્તા સંબંધી ઉપદેશ.

ભૂમંડળમાં પ્રથમ પુસ્કર દીપમાં આગમન અને ત્યાંના રાજા અને પ્રધાન તેમજ સમગ્ર પ્રજાને આપેલો ઉપદેશ, યોગી સાથે સંવાદ થવાથી યોગીએ લીધેલી દીક્ષા, તેમજ યોગીને બ્રહ્મથી પર સમજાવેલો દ્વાદશ ધામ તેમજ પાતાળમાં શેષજીને આપેલો ઉપદેશ તથા કાયમપંથનો પ્રચાર કરી પુસ્કર દીપમાંથી અંતર ગતિએ અંતર ધ્યાન થઈને સાગ દીપમાં પ્રગટ થઈ અનંગપુર શહેરના શેઠને ત્યાં પરચો આપી અનંગપુરના રાજાને તેમજ પ્રધાનને તેમ જ ત્યાંના શેઠશેઠાણીને આપેલો ઉપદેશ તેમજ દેહ ગમન કરતી વખતે સંતોની ગ્લાનિ જોઈ પ્રગટ થઈ આપેલો ચૈતનલક્ષ, તેમજ પરમગુરુની મહત્તાનો પ્રભાવ, કૌસકદીપમાં શિવાલયમાં પ્રગટ થઈ બ્રાહ્મણને મળવું, ત્યાં બાળ ચરિત્રનો પ્રભાવ તેમજ બત્રીસ લક્ષણા તરીકે દેવીનો ભેટો થવાથી દેવી ઉપર પડેલા પ્રભાવથી દીપના લોકોની સજ્જડ માન્યતા દુર થઈ તેમજ શક્તિના પરચાથી પરમગુરુની મહત્તાનો દેખાવ કે જેને લઈને ત્યાંના રાજારાણી તેમજ પ્રધાનને સઘળી પ્રજાની માનીનતાપૂર્વક વિદેહગમન કર્યા બાદ કુસાલક દીપમાં સંતના વચનથી ત્યાંના રાજાને ઘરે જઈને ત્યાં બાળપણમાં પોતાના જ્ઞાનનો પડેલો પ્રભાવ. ત્યાર બાદ એકાવન વરસ વનમાં રહીને કરેલી તપશ્ચર્યા કર્યા બાદ કૌલંટ દેશના રાજારાણી પ્રધાન તેમજ તમામ પ્રજાજનોને ઉપદેશ આપી ત્યાંથી દેહાગમન કરી સાલમ દીપમાં સમન કોટા રથના તીર્થના મેળામાં પરચો આપી ચોરાશી દેશના રાજાઓના તેમ જ ચક્રવર્તી રાજાને ઉપદેશ આપી પાલકી દીપમાં આગમન કરીને ત્યાંના રાજા રાણીને આપેલો પરચો. તેમજ રાજા પ્રધાન તેમજ પ્રજાજનોને તેમ જ મૂઢીત શિષ્યોને ઉત્તમ પ્રકારે ચૈતનલક્ષ આપી, જંબુદીપમાં આગમન કરી બાળસ્વરૂપ ધારણ કરીને માતાને આપેલું જ્ઞાન. તેમજ અનેક હરિજનોને રાજાપ્રજાને ચૈતનલક્ષ સમજાવી સંપ્રદાયનું બંધારણ કર્યું. જે બંધારણને માટે સ્વાચાર પત્રિકા નામનો ગ્રંથ પોતે રચ્યો કારણ કે પોતે વિચાર્યું કે, ભવિષ્યમાં પાછળ પશુ જેવી ગતિના પુરુષો પાકશે. અને મારા ધારવા પ્રમાણે કાયમપંથની પ્રજાલિકા ચાલે અને રહેણીકરણીનું પાલન કરે. તેવા હેતુથી મેં સ્વાચાર પત્રિકા નામે ગ્રંથ રચી બંધારણ કર્યું છે. ગતિવંત સંતોનું વર્ણન, હરિભક્તોનું વર્ણન, વિજ્ઞાન સંપ્રદાયનું બંધારણ, તેમ જ દંડવત્ત પ્રણીપ્રત વિધિ તિલક નિરૂપણ અંતર ગતિની ઉપાસના તથા ખટદર્શીની પૂર્ણહદ તેમજ પોતે અંતરધ્યાન થઈ કાશીમાં પ્રગટ થવું. તે વખતે સંત હરિભક્તોની આકંઠભરી તાલાવેલી જોઈ. પોતે ફરી પ્રગટ થઈ સંત હરિભક્તો પ્રત્યે આપેલો બોધ સચોટપણે સમજાવી પોતે ફરી દેહ વિસર્જન કરી કેવલધામમાં વિરામ લીધો.

દ્રુષ્ટીઓનું નિવેદન

ભગવાન કરુણાસાગર સ્વરચિત અગાધગતિ પુસ્તક (ગ્રંથની) પહેલી આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૩૫, બીજી આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૫૬, ત્રીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ. ૧૯૮૦, ચોથી આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૯૮ આમ દરેક આવૃત્તિની ૧૦૦૦ આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવેલ. ભક્તસમાજમાં સત્યવસ્તુઓની શોધખોળને લીધે જ જ્ઞાન સંપ્રદાયનો વિકાસ અને પ્રચાર સતત વધી રહ્યો છે. આમ ધર્મપ્રેમીજનોની સતત પુસ્તક મેળવવાની માંગને પૂર્ણ કરવા ફરી પાંચમી આવૃત્તિ બહાર પાડવાની જરૂરત ઊભી થઈ છે. આગળની તમામ બધી જ આવૃત્તિઓ ધર્મપ્રેમી ભક્તોની ઉદાર ભાવનાથી આ શક્ય બનેલ છે. દાતાઓની ઉદાર ભાવનાથી દાનનો પ્રવાહ સતત વહેતો જ જાય છે. ભગવાન કરુણાસાગર પ્રત્યે ઊંડી શ્રદ્ધા તથા મહાન તપસ્વી રઘુરામજી મહારાજ પ્રત્યેનો પ્રેમ એમાં કારણભૂત બને છે. આમ પાંચમી આવૃત્તિ માટે પણ આ સતત દાન પ્રવાહ વહેતો રહ્યો છે.

આમ ભક્તજનોની ઉદાર ભાવના એમની અનન્ય ભક્તિની શાખ પુરે છે. શ્રીમત ભગવાન કરુણાસાગર એમના અંતઃકરણમાં જ્ઞાન ભક્તિ વધારશે એવી પ્રભુને પ્રાર્થના. આ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ વાચકોના હાથમાં મુક્તા આંનદ થાય છે.

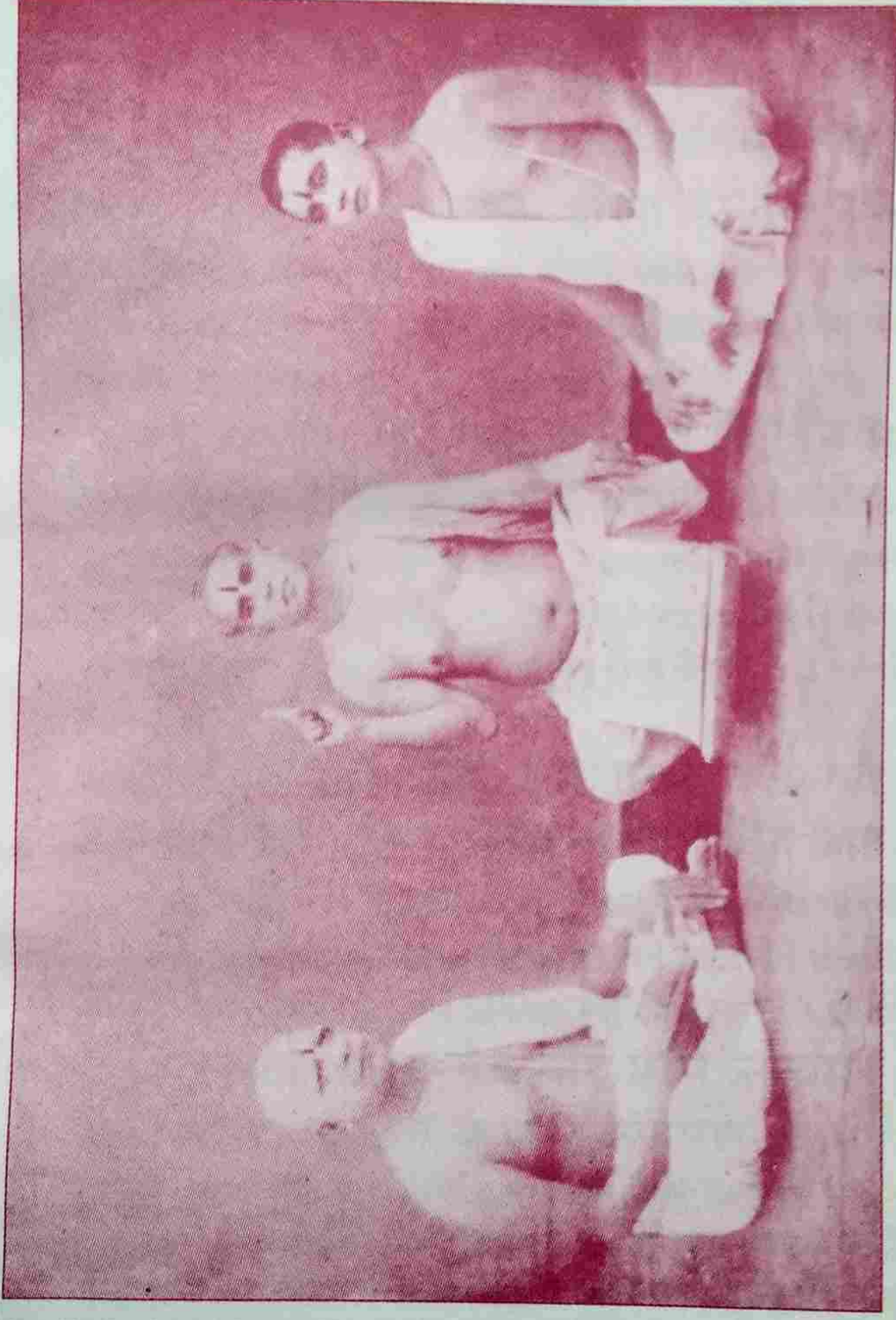
નોંધ : વાચક ભક્ત સમાજ ને વિદિત થાય કે આ ગ્રંથમાં છાપેલ મૂળ ચોપાઈ અત્રે શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર મંદિર - ઉમરા માં હયાતિ હસ્તલેખિત ધર્મગ્રંથ ની મુળ ચોપાઈ સાથે સરખામણી કરી સુધારા સાથે છાપવામાં આવી છે.

શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર મંદિર ટ્રસ્ટ, ઉમરા

મુ. ઉમરા પો. એસ.વી.આર. ઈજનેરી કોલેજ

સુરત - ૩૯૫૦૦૭

રજિ. નં. એ. ૧૧૫૪

डैवलधाम नलवास :
भडंत श्री वलषुडसळ
डमरा (सुरत)

डैवलधाम नलवास :
डैवलवेत्ता डे वेत्ता
परभडंस सुभानंदळ
वडोदरा

डैवलधाम नलवास :
भडंत श्री शान्तरासळ
डमरा (सुरत)

હંસતાલેવા ગ્રંથ વલો

મંગલાચરણ

છપૈયા છંદ.

ૐ પરમપત સક્રત સરજન આદ્ય અવિગત સદ;
સકલ સિદ્ધાંત મતંત અંત કારણ પરમીત પદ. ॥૧॥

પરમપતિ સકર્તા સર્જનહાર કેવલ સર્વ લોકની આદ્ય હોઈ સદા સદોદિત અવિગત રૂપે રહેલા છે. તે જગતભરના સર્વ મતમતાંતરોવાળા સિદ્ધાંતોથી છેવટનો સિદ્ધાંત હોઈ સર્વ સિદ્ધાંતોથી પરમ શ્રેષ્ઠ છે અને તે સર્વના મૂળ આદિ કારણરૂપે છે.

જગજીનુ અનીત ઉપાસ તાસુ નાં વંદિત વિનુ વિત્ત;
કરીત કરત ઉચ્છેદ ભેદ ભવ ભરમીત હી જીત. ॥૨॥

જગત માત્ર વિત્ત સિવાયની અનિત્ય ઉપાસનાની પાછળ વળગેલું હોવાથી પરમપદનું કોઈ વંદન કરી શકેલું નથી, એટલા જ માટે આ અનિત્ય સિદ્ધાંતો ભવભરના સર્વ લોકોનું અહિત કરવાવાળા છે. જેથી તે સિદ્ધાંતોનો ઉચ્છેદ કરી નાખી છેવટ સકર્તા સત્કૈવલની સ્થાપના કરી બતાવું છું.

ઉભયે કરીત ઉપાસ હિંદુ ઓરુ તુરક તરન ગત;
ભેટ ધરહુ મત દોડ સોય પ્રતિવાદ વદિત અત. ॥૩॥

હું આ ગ્રંથમાં હિંદુ અને મુસલમાનો બંને ખરા સકર્તા કેવલ પતિની ખોજમાં રહે અને તેમની જ ઉપાસના કરી શકે એટલા માટે, આ બંનેને ખોટી રીતે મતની પાછળ તણાઈ જતા અટકાવીને તેમના જુદા મત સામે પ્રતિવાદ કરી છેવટ પદ જેમ છે તેમ સમજાવીશ.

સરકરી સરવ સમેટ નેટ કરુ પરમ સથાપન;
વસહી જાંહી કૈવલ કુલ એકલમલ આપન. ॥૪॥

હિંદુઓના પરમેશ્વર હજાર માઈલના ફેંસલા ઉપર કાશી વા પ્રયાગમાં જ રહે છે ત્યારે બીજી બાજુ મુસલમાનોના હિન્દુસ્તાનની સરહદ બહાર મક્કા મદીનામાં રહે છે. આમ અનેક હિંદુ-મુસલમાનો જે પરમાત્માની પાછળ અનેક યુગથી રખડતા રહ્યાતા આવ્યા છે તેમને આ ખોટો માર્ગ છે, એમ સમજાવી તેમના સિદ્ધાંતોને સર કરી એટલે તાબે કરી પરમેશ્વર દૂર નથી પણ તેમની પોતાની પાસે (નજીક) છે એમ બતાવી હું

પરમપદની સ્થાપના કરી બતાવીશ અને આપણા સક્તા સત્કૈવલ એકલમલ રૂપે વસી રહ્યા છે, ત્યાં હું તેમને આ ગ્રંથને વિષે સાક્ષાત્કાર કરાવી આપીશ.

જીનુ નરણીત વિત્ત વેત જેત જીનુ સરલ સભાસન;

જેહી કરતા કસળોશ દેશ જીનુ સહિત ઉપાસન. ॥૫॥

હે અંશો ! તમો સર્વ લોકને સરળતાપૂર્વક સમજાય એવી રીતે સક્તાના વિત્તનો નિર્ણય કરી બતાવીશ. વળી તેમની ઉપાસના કેવી રીતે કરવી તથા કર્તા કરુણેશનો દેશ કેવી રીતે સમજવો તેમજ તેમને કેવી રીતે ઓળખવા વગેરે તમો ખુલ્લી રીતે સમજી શકો એ પ્રમાણે હું આ ગ્રંથમાં વર્ણવીશ.

વિવિધ ભાત વીગતંગ અંગ જીનુ કરીત જથારથ;

અતિ છેવટ વટ વદીત સદીત વિનુ અનીત પદારથ. ॥૬॥

આ ગ્રંથના અંગે અંગમાં વિધવિધ પ્રકારની વિગતનું યથાર્થ વર્ણન કરવા ઉપરાંત અતિ છેવટનો પતિપદ પ્રાપ્ત કરવાનો સત્ય માર્ગ સમજાવીશ જેમાં કોઈ અનિત્ય પદાર્થ નથી.

પાવન પરમ સુદેશ ધેશ ઘર અતિ સુખદાયક;

તવતે સકલ ઉદેશ ભેશ ભવકે જેહી લાયક. ॥૭॥

આ પતિપદ પામવાનો ઉત્તમ માર્ગવાળો દેશ પરમ પાવન કરવાવાળો છે તથા તે માર્ગ દ્વારા પ્રાપ્ત થતું નિજ ઘર અતિ સુખદાયક છે. એટલા જ માટે આ સર્વ ગ્રંથનો ઉદ્દેશ (હેતુ) ભવના વેષધારી મનુષ્ય માત્રને લાયક હોઈ યોગ્ય છે.

પણ જીનુ સરવ પરંત પરમપદકી ગત પાવન;

દુરલભ અતિ દુરેશ પરમગુરુ વિનુ ખુદ ખાવંન. ॥૮॥

આમ છે છતાં સર્વની છેવટે આવેલી પરમગતિ પ્રાપ્ત કરવી તે અતિ કઠિન હોઈ દુર્લભ છે. તે પરમગુરુ સિવાય ખુદખાવનને પ્રાપ્ત કરવા મુશ્કેલ છે.

તબતે કરો સુશોધ પરમગુરુકી ઉત્તમ મહી;

નિજપતિ ક્રતા વિનાય પાય વિનુ જાય સકલ વહી. ॥૯॥

એટલા જ માટે તમે સર્વજ્ઞ દિવ્ય પરમગુરુની ઉત્તમ પ્રકારે શોધ કરો; કારણ કે નિજ સક્તા પતિને પ્રાપ્ત નહિ કરો તો ભવસાગરમાં મનનાં તરંગમાં તણાતા વહી જશો.

તબતે ગુરુ પરમ ગમ લેઈ આયેહુ ભવ રૂત;

તીનકી કરો પહેંચાણ્ય વાણ્ય જીનુ અકલ અલોકિત. ॥૧૦॥

ભવસાગરના સર્વ મનુષ્યોને તારવા પરમશ્રેષ્ઠ પરમગમને લઈને પરમગુરુ આ

જગતમાં આવેલા છે. તેમની તપાસ કરી, કળી ન શકાય તેવી અલૌકિક પ્રભાવવાળી તેમની વાણી ઉપરથી ઓળખી લેજો.

પાવન પુરુષ પ્રવીન चीन कर चरन सकल वित्त;

धरेहु परख जन काज करन पुनी संत सहित हित. ॥૧૧॥

તે પરમગુરુનામધારી પવિત્ર પુરુષ સર્વ વાતમાં પ્રવીણ છે. તેમના દરેક અંગમાં સામુદ્રિકના નિયમ મુજબ ઉત્તમ પ્રકારનાં ચિન્હો ધારણ કરેલાં છે અને તેમના ચરણારવિંદનો જ્યાં જ્યાં સ્પર્શ થાય ત્યાં ત્યાં સર્વ પ્રકારના વિત્તથી ભરેલી સમૃદ્ધિ અનાયાસે એકઠી થાય છે. કળશ, ધ્વજ, પદ્મ, શંખ, ચક્ર વગેરે ચિન્હોને એટલા જ માટે ધારણ કરેલાં છે કે આ પ્રકારના ચિન્હોવાળા જોઈ કોઈ હરિજન ઓળખી કાઢે. એટલા જ માટે સંતહરિજનનું હિત સાચવવા પરમગુરુને આવા પ્રકારનાં ચિન્હો ધારણ કરવાં પડેલાં છે.

विनहु पाण्य पद चीन भीन नहि भवते परही तन;

पायंन परम प्रतीत संत जग जंत सहित जन. ॥૧૨॥

જો હું પરમગુરુના ઉત્તમ ચરણારવિંદનું વર્ણન ન કરું તો તેમના ઉત્તમ ચિન્હોની જગતના કોઈ પણ માણસને ખબર પડે નહિ અને ભવના લોકોથી આ પુરુષનું સ્વરૂપ કોઈ જુદા પ્રકારનું છે એમ ઓળખાય નહિ. વળી સંત અને હરિજનનો તેમજ પ્રેત આદિ જગત માત્રને આ પરમગુરુનું (સોહંગ) શરીર પાવન કરવાવાળું છે. તથા છેવટ ગતિનું જ્ઞાન તે પણ તેમનાથી જ મળે તેમ છે, અને એટલા જ માટે તેની પ્રતીતિ લાવવા ચિન્હો સહિત અલૌકિક અને અવ્યાકત તત્ત્વનું શરીર ધારણ કરેલું છે.

तब तनु लायेहु दिव्य साज करुणाकर साहायक;

जीनु तन करत कराल भाल उर जुवो निहालक. ॥૧૩॥

એટલા જ માટે દિવ્ય સાજવાળું શરીર હરિજનો ઉપર કરુણા કરી સહાય કરવા માટે લાવ્યો છું. વળી તે શરીર અતિ ઉગ્ર હોઈ કૃતમાત્રને ભય પમાડે તેવું છે. તેમના તેજસ્વી ભાલ (કપાળ)ને ઉરમાં નિહાળીને જોજો. એ ઉપરથી તેમની નાની-મોટી સર્વ વિભૂતિઓ દેખાઈ આવશે.

प्रगट परचो प्रमाण जाण जुगमे जश जाहेर;

कैवल वित विद जेह देह शुध अंतर बाहेर. ॥૧૪॥

પરમગુરુના જશ જગતભરમાં જાહેર ગવાય છે એ જ એમની અલૌકિક જ્ઞાનવાળી

જાણનો પ્રત્યક્ષ પરચો છે. વળી તે પરમ સક્તા સત્કૈવલની સુજાણ જાણના વિત્તથી ભરપૂર હોઈ વિદેહરૂપ તેમનો દેહ અંતર્બાહ્ય સર્વાંગે શુદ્ધરૂપે છે.

અરુઢ મતા બુધ બાલ આલ ડર અંતર ધરીયા;
વિવિધિ ભાત વૈભાગ ત્યાગ કરીત તત્વ ડગરીયા. ॥૧૫॥

અરૂઢ મતવાળી બુદ્ધિ, બાળક અવસ્થામાં, ડરમાં ધારણ કરી તત્વોનો વિધવિધ પ્રકારની વિભક્તિ દ્વારા ભાગ ત્યાગ કરતાં જે મુદ્દો છેવટે બચ્યો તેમાં ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર કરી.

વસ્તુ રૂપ તન અચ્યુત આપ ભયે અજર ડમાગે;
જડ તન લેડ પરતીત વરસ લ્યોં અનજલ ત્યાગે. ॥૧૬॥

અજરપુરા નામે ગામમાં વસ્તુરૂપ મુદ્દો કહેતા જગતની રચના કરનાર સર્જનહારને પ્રાપ્ત કરવા આ શરીરથી કદી ન ચલાયમાન થાય એવું અચળ પદ્માસન ધારણ કરી, આ જડ શરીરનો નાશ નહિ થાય એમ વિશ્વાસ લાવીને એક વરસને માટે અત્રજળનો ત્યાગ કર્યો.

તાર પીછે વિક્ષાત પંચજન નુતો દીનો;
સકલ ઠોર એક બેર આપ જડ ભોજન કીનો. ॥૧૭॥

ત્યાર પછી તે જ ગામના પાંચ હરિભક્તો ભોજનનું આમંત્રણ આપી ગયા અને તે દરેકને ઘરે પાંચ શરીરો ધારણ કરીને એકજ વખતે ભોજન કર્યું એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

ચંડી પુત્ર એક ભાટ તાયકી પુત્રી જીવાડ;
વિપ્ર સુતા એક પંગ અંગકી સુધ્ય ચલાડ. ॥૧૮॥

ચંડીપુત્ર એક ભાટ કે જેની પુત્રી મરણ પામી હતી એને જીવતી કરી તથા એક બ્રાહ્મણ પુત્ર કે જે હાથ-પગથી પાંગળો જન્મ્યો હતો તેને તેવાં જોઈતાં અંગો આપી ચાલતો કર્યો.

શાહ ત્રિયા જમીદાર નાર દો મૃતક ડગારી;
મૂગો કીયો વાચાલ વિશાલ વાળી ભડ પ્યારી. ॥૧૯॥

એક વાણિયાની સ્ત્રી મરણ પામેલી હોઈ જે વાણિયો વિલાપ કરતો હતો તેની તે સ્ત્રીને જીવતી કરી. તથા એક જમીનદારની સ્ત્રી મરણ પામેલી તેને પણ જીવતી કરી. એક ખડગોધરા નામે ગામમાં એક બ્રાહ્મણને ત્યાં મૂંગો તથા બહેરો બાળક જન્મેલો હતો તેનાં તે દુઃખ દૂર કરી તરત સર્વ લોકને પ્યારું લાગે તેવું શુદ્ધ બોલતો કર્યો.

વિપ્ર પુત્ર મરતક જીવે મ્હે દેવુ તમકુ;
લીનો તુરત ઊઠાય ફેરાયે રવિ સુત જમકુ. ॥૨૦॥

એક બ્રાહ્મણ કે જેનો પુત્ર મરી ગયેલો તે પરમગુરુ પરત્વે જઈને કહેવા લાગ્યો કે જો મારો પુત્ર જીવતો થાય તો હું આપને આપી દઉં ત્યારે પરમગુરુએ મરનારનો આત્મા જે રવિપુત્રો(યમ)ના હાથમાં ગયો હતો તેમની પાસેથી છોડાવી પ્રાણનો સંચાર કરી તેને જીવતો કર્યો.

સૂક્ષ્મ પરચા અનંત અંત આવે નહિ યેતા;
જેતા જક્ત પ્રસિદ્ધ રીધમે બરન્યા તેતા. ॥૨૧॥

પરમગુરુ કહે છે કે આ શરીરે અનંત સૂક્ષ્મ પરચાઓ આપેલા છે, પણ તેને કહેતાં અંત આવે તેમ નથી. માત્ર વધારે પડતા જગપ્રસિદ્ધ પરચાઓ હતા તેટલા જ મેં વણવેલા છે.

સાખી :- શબ્દ પ્રબંધ ગ્રંથ વાળી બહુ ઊચરી;
કૈવલઅંશ કુવેર ફેર સાખ્યા માંહમત કરી. ॥૨૨॥

સાખી, શબ્દો, પ્રબંધ છંદ તથા ગ્રંથો આદિ વાણી ઘણા પ્રકારે ઉચ્ચારી મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું સક્તા સત્કૈવલનો મહદ્ સજ્જાણ સ્વરૂપે પરમ વિશેષ અંશ હોઈ આ પ્રમાણે પરચાઓ વગેરે આપી તથા ગ્રંથો વગેરેની રચના કરી સક્તા સત્કૈવલની શાખ વધારી માંહમત એટલે સક્તાના શ્રેષ્ઠ મતને જાહેર કર્યો છે.

एही निज मंगला चरनन, निजपति क्रता सहेत;
आगंम किये जनायके, ग्रंथभाव जिनु जेत. ॥२३॥

આ ઉપર વર્ણવેલું નિજ મંગલાચરણ તે નિજ સક્તા પતિના શુદ્ધ હેતને જણાવવાવાળું હોઈ તે પ્રથમ મૂકી તેમાં ગ્રંથ વિષેનો ભાવ સારાંશરૂપે જણાવ્યો છે.

परथम करही पठन जन, मंगला चरन उपास;
पीछे उचरत ग्रंथकु, होय सिद्धान्त समास. ॥२४॥

એટલા જ માટે હે હરિજનો ! આ મંગલાચરણની ઉપાસના કરી નિત્ય પ્રતિ પઠન, મનન તથા અધ્યયન કરજો અને પછી આ ગ્રંથ જેનો હું પ્રારંભ કરું છું તે, જેમાં સમસ્ત સિદ્ધાન્તોનો સમાવેશ કરવા ઉપરાન્ત સક્તા સત્કૈવલના પરમશ્રેષ્ઠ સિદ્ધાન્તની છેવટ ગતિ જણાવેલી છે, તેને ગુરુના લક્ષ્યબિંદુ વડે જ્ઞાન પામીને જો વાંચશો તો અંદર રહેલું છેવટનું તત્ત્વ સમજાશે.

મંગલાચરણ સમાપ્ત

હંસતાલેવા ગ્રંથ ૧લો

◉ વિશ્વબોધ કરનનકો-અંગ - ૧ લું ◉

રેકતા છંદ.

માતને તાત સુત ભ્રાતને ભારજા, કુટુંબ પરિવારની લાહાર લાગી;
ઇંદ્રી સવાદને કારણે આપનું આપ, ભૂલી ગયો કયાંહાં અભાગી. ॥૧॥

જગતના ભાગ્યહીન મનુષ્યો ઈન્દ્રિયોના સ્વાદની પાછળ તણાતા હોવાને લીધે પોતે પોતાના નિજ સ્વરૂપને જાણવાની જાણ ભૂલી ગયા છે, એથી માતા, પિતા, પુત્ર, સ્ત્રી વગેરે કુટુંબ પરિવારના લહારામાં વહી જતા (એક બીજાની પાછળ તણાઈ જતા) દેખાય છે. માયાના પંદમે જત્ત લપટાઈ રહ્યો, ત્રિગુણા તૃષ્ણા નવત્યાગી; રાજને પાટ મુસ્તક છતર ઢલે, તાંહાં લગી ભ્રમણા આઘી આઘી. ॥૨॥

રાજપાટના સુખમાં મસ્તક ઉપર છત્ર ઢળતાં હોય તો પણ લોભ વશ થયેલો આ જીવ ભ્રમણા અધિકાધિક કરતો જાય છે. ખરેખર માયાના ફાંદામાં લપટાયેલો જીવ ત્રિગુણાત્મક તૃષ્ણાને ત્યાગી શકતો નથી.

તંતુના તેજમે વિશ્વ વિલસી રહ્યો, જાગ્રત સુપનમે સુરત લાગી;
તુરીયાની તીત અતીત પરમાત્મા, સો કોઈ નવ લહે મંદ ભાગી. ॥૩॥

જાગ્રત તથા સ્વપ્ન આ બંને અવસ્થામાં જ જગતમાત્રની સુરતા લાગી રહેલી છે. તેમાં તત્ત્વોના યત્કિંચિત્ તેજમાં મોહવશ થયેલું વિશ્વ વિલાસ ભોગવે છે. એથી જ તુરીયાતીત અને તેનાથી અતીત જે મહાન પરમાત્મા સ્વરૂપ રહ્યું છે તેને મંદબુદ્ધિના ભાગ્યહીન જીવો કોઈ જાણી શક્યા નથી.

સુરપતિ ઇંદ્ર વૈભવ સુખ જો સરે, કર્મના ક્રત કૈલાસ જાગી;
અજ વૈકુઠ કેરુ પદ આવરે, દીન આધીન થઈ લેડ માગી. ॥૪॥

સારા નસીબે દેવતાઓના પતિ ઈન્દ્રનું સુખ મળ્યું હોય તો કર્મનાં અધિક ફળ મેળવી કૈલાસ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખે છે તથા તેમ કરતાં બ્રહ્મપુરી, વૈકુંઠ આદિ પદના રાજા થવાની ઈચ્છાઓ દોડાવતા જ જાય છે. આમ ગરીબાઈને આધીન થઈ આગળ ને આગળ ભાગણ વૃત્તિ વધારતો જ જાય છે. આમ તૃષ્ણાનો અંત આવતો જ નથી.

દાનવ માનવ અહીકુલ દેવતા, લોક ચતુરધાની ભુખ ન ભાગી;
કેહં કુવેર એ દલ દ્રાયો નહિ, ગુરુ ગમસે નવ જોયું જાગી. ॥૫॥

આ પ્રમાણે ચૌદલોકમાં વસતા દાનવો, માનવો, અહિકુલ (સર્પો) તથા દેવતાઓ વગેરેની તૃષ્ણારૂપ ભૂખ ભાગી નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ગુરુની પરમશ્રેષ્ઠ ગતિને જોવા જાગ્રત થયા નહિ એથી જ જગતમાત્રનાં દિલ ધરાયાં નથી.

સાચી :-વપ્રીત વશ સબ જુગ ભયો, લહ્યો નહિ નિજ સાર;

હું કહીનો ને ક્યાં લગી, કીયો ન તત્ત્વ વિચાર. ॥૬॥

જગતમાત્ર વિપરીત માર્ગમાં કાળવશ થયેલું હોવાને લીધે પોતાનો નિજસાર સમજી શક્યું નથી, કારણ કે 'હું કોણ? ક્યાંથી આવ્યો? અને ક્યાં સુધી છું?' એ સંબંધી તત્ત્વોનો વિચાર કર્યો નથી.

સતગુરુ ચરનનિ ચાહના, ગાવત નહિ ગુન ગ્રામ;

મંદમતિ માયામહી, પાગી રહ્યા ધન ધામ. ॥૭॥

મંદમતિના જીવો માયાના ફંદામાં ફસાઈ ધન તથા ધામમાં પાગી રહ્યા એટલે કળી ગયા, એ કારણને લીધે સત્ગુરુના ચરણારવિંદનાં ઈચ્છાપૂર્વક ગુણગાન ગાઈ શક્યા નથી.

❶ હિંદુ મુસલમાન શીખકો-અંગ - ૨ જું ❷

હિંદુ મુસલમાન દો અસ્ક હેવાન, પતિ એક ચૈચાન પૈચાન નાંહી;

યો કહે રામ રહીમાનકુ વેજ્જે, એક નિરંજન એક સાંહી. ॥૮॥

હિંદુ અને મુસલમાનો આ બંને ધર્મધેલા આશક હોઈ હેવાન (અણસમજુ) છે, કારણ કે એક પરમપતિની કોઈએ ઓળખાણ વા પિછાન કરી નહિ. એ કારણને લીધે એક રામને ભજે તો બીજો રહેમાનને ભજે; એક નિરંજન કહે તો બીજો સાંઈને સંભારે છે.

એક અપવાસ સંધ્યાય ગાયંતરી, એક નવાજ કલમાન રોજા;

રામ રમેતિ રમનંગ ચીન્યા નહિ, સાંઈ દેદાર ના સાર રોજા. ॥૯॥

એક ઉપવાસ કરે છે અને સંધ્યા ગાયત્રી ભણે છે ત્યારે બીજો નમાજ કરી કલમા પઢે છે અને રોજા કરે છે. આમ કરતા હોવાથી 'રમેતિરામ' કે જે ઘટોઘટમાં રહેલો છે તે રૂપ નંગ એટલે મુદો જાણવા રંગ લાગ્યો નહિ તથા સાંઈરૂપ ધણીની ખોજ કરવા આ દેદારરૂપ દેહમાં વસતા અંતરાત્માની (નિજ સ્વરૂપની) કોઈએ ખોજ કરી નથી.

एककु देवल देव पूजारी रहे, एक मसीत फकीर फकरा;
वादवेवादना दोय दरदीमुदा, ना कदा क्रतथे होय नकरा. ॥३॥

એકના દેવાલયમાં દેવતા તથા પૂજારી રાખવામાં આવે છે ત્યારે બીજાની મસ્જિદમાં ફકીર ફકરાઓ રહે છે. આ બંને વાદવિવાદના દરદી હોઈ આમાંના કોઈ કૃતથી નકરા થતા નથી અને અજ્ઞાત દશા ભોગવે છે.

एक बीली वध पात तुलसी करे, एककुगाय कटाय बकरी;
दोय नरंधकी मंदमति गंत, चैतन जोयने सेव न करी. ॥४॥

એક બીલી તથા તુલસીનો વધ કરી દેવને ચઢાવે છે ત્યારે બીજો ખુદાના નામ પર ગાય તથા બકરીનો ભોગ આપે છે. આ બંને મંદમતિના હોઈ અંધ છે તેઓ પૈકી કોઈએ ચૈતન્ય જોઈને સેવા કરી નથી.

आत्मा परभवी प्रत पूजा करे, इम साहेबना सांड रीझे;
केहं कुवेर नादान दो बंदगी, इंट पाषाण को ध्यान धीजे. ॥५॥

શરીર માત્રમાં વસતા ચૈતન્યરૂપ આત્માને પરભવી એટલે આત્માનું અપમાન કરી તેને રિબાવી દુઃખ આપવું અને પ્રતિમાઓની પૂજા કરવી આથી કંઈ સાહેબ કે સાંઈ રીઝતા નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ બંનેની બંદગી નાદાન છોકરા જેવી હોઈ એક ઈંટોનું તો બીજો પાષાણ આદિ મૂર્તિનું ધ્યાન ધરે છે.

साखी:-चैतन सरखु सरवमे, अणुनी आद्य तनुधार;
निजपति अंश अचरचर, बाजेहु सकल मोजार. ॥६॥

અણુ રેણુથી લઈને ચૌદલોક સુધીના શરીરધારી માત્રમાં નિજપતિનો ચૈતન્ય અંશ એક સરખો હોઈ ચરાચર સર્વમાં બિરાજેલો છે.

तेसेही रुहु अल्लाहकी, मृगी अजा गौ बीच;
तो तीनकु क्याँ वध करो, उर उपलीकी मीच. ॥७॥

આ પ્રમાણે રૂહ એટલે અંશ સર્વ પ્રાણીમાં અલ્લાનો જ બિરાજેલો છે તો પછી મરઘી, બકરી અને ગાય, એમનો વધ શા માટે કરો છો ? તમારામાં હૃદયની આંખ તો નથી કે જેથી સત્ય માર્ગ સમજી શકો, પણ કુદરતી મળેલી આ ઉપલી આંખ છે તેને પણ તમે બંધ કરી છો એ આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે.

ઈષ્ટ બંદીક પ્રીછકો-અંગ -૩જું

રામ અવતાર અપાર અવની પર, આન્ય અવતાર અનંત એકે;
જાન પંડિત પુરાન યોજી જુવો, ધાત પાષાન કે કૌન દેખે. ॥૧॥

રામના અપાર અવતારો આ પૃથ્વી ઉપર થયા છે તથા બીજા અવતારો પણ અનેક થયા છે એવું તમે કહો છો તો પછી હે પંડિતો ! પુરાણ ખોજી જુઓ અને વિચાર કરો કે તે કોઈ ધાતુ કે પાષાણના ન હતા. જ્યારે તે પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાન હતા ત્યારે જે તે કોઈને મળ્યા હશે પણ અત્યાર સુધીમાં ધાતુ પાષાણ આદિ મૂર્તિઓમાં કોણે જોયા છે ? અથવા આ માર્ગ સત્ય હોય તો તેમાં તે કેમ દેખાતા નથી. એ વિચારવા જેવું છે.

આદ્ય અલ્લા નહિ દેહ ધારણ કિયા, દેગ દરગાવમે ચાહાવ કેસા;
બિન જાને કાહા બાંગ યેસેઝહે, સાંઝ નહિ ઘોર દરગાવ જૈસા. ॥૨॥

આદિ અલ્લાએ દેહ ધારણ કર્યો નથી તો પછી, હે મુસલમાનો ! દેગમાં વા દરગાહમાં ચાહના શા માટે રાખો છો ? આમ જાણ્યા સિવાય પોકારેલી બાંગ અહીંની અહીં રહી જશે કારણ કે સાંઈ ઘોર કે દરગાહ જેવા નથી.

ઈંટ આરોપન લોપ ચુના કરી, રખ આકીન આધિન રહેતા;
ખોજ કતેબ સાંઝ્યાં યેસે ક્યા લિખ્યા, સચકે જુઠ કાજી ક્યૌં ન કહેતા. ॥૩॥

ઈંટોને ચુનો લપેટી તૈયાર કરી તેની સ્થાપના કરો છો અને પછી આકીન રાખી આધીન રહો છો તો કિતાબ કુરાનની ખોજ કરીને જુઓ : તેમાં આવા સાંઈ (ધણી) છે એવું ક્યાં લખ્યું છે ? તે વિષે તમારા કાજીઓ સાચું છે વા જૂઠું છે તે કેમ કહેતા નથી.

યેસે હિંદુય કહે સોય મન ભૂયતે, સત સરુપકુ ઓઝ ન લહેતા;
પ્રતમા પૂજત રામ કહા ગયે ગને, સકલ વ્યાપીક મુખ આપ કહેતા. ॥૪॥

આ જ પ્રમાણે હિંદુ લોકો થઈ ગયેલા મોટા પુરુષોની પ્રેત મૂર્તિઓ બેસાડીને તેને પરમેશ્વર તરીકે પૂજે છે. એ જ કારણને લીધે તેઓ પણ સત્ય સ્વરૂપને ઓળખી શક્યા નથી. વળી રામ આદિ પ્રતિમા પૂજતાં પૂજતાં ઘણાં લોકો ચાલ્યા ગયા પણ તેનું તેઓએ કંઈ ફળ મેળવ્યું હોય એમ દેખાતું નથી. વળી તમો એમ કહો છો કે પરમેશ્વર સર્વત્ર વ્યાપકરૂપે રહેલા છે ત્યારે બીજી બાજુ મૂર્તિઓમાં કેમ બતાવો છો ? આ બંને પૈકી ખરું શું હશે ? તે તો પુરાણીઓ જ જાણે.

રામ નહિ ધાત પાષાણ કે કાષ્ટકા, ઇંટ અલ્લા નહિ ઘોર મરખ્યા;
કેહં કુવેર અંધેર દોનુ રચી, સાંઢ સાહેબ ના કીને પરખ્યા. ॥૫॥

રામ ધાતુ, પાષાણ કે કાષ્ટના નથી તેમ જ અલ્લા મઢેલી ઈંટોની ઘોર કે દરગાહ જેવા નથી. આ બાબતમાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હિંદુ અને મુસલમાનો આ બંનેની અંધેરવાળી રચનામાં જગત ફસાયેલું હોવાથી ન તો સાંઈને વા ન તો સાહેબને કોઈ ઓળખી શક્યું.

સાચી-સાહેબ કેરી સાયમી, પંચ તત્ત્વ કર દામ;
એ પૂજા સ્ત્રવ અરથકી, સરે ના આત્મ કામ. ॥૬॥

આ સર્વત્ર રહેલી સઘળી સાયમી (સાહેબી) સાહેબની છે. પંચ તત્ત્વો આદિની જે પૂજા કરવામાં આવે છે તે બધું આર્થિક જીવન ગુજારવા માટે હોઈ એનાથી આત્મ કલ્યાણ થતું નથી.

આતમ જાણીને ભજે, કે સાહેબ કે સાંચ;
તે નંદે વંદે નહિ, પંચ તત્ત્વમે કાંચ. ॥૭॥

પોતાના આત્માને જાણીને સાહેબ કે સાંઈને ભજે છે તે પંચતત્ત્વો આદિમાં કોઈની નિંદા વા કોઈનું વંદન કરતા નથી.

પ્રતિમા પૂજા સમજકો-અંગ - ૪થું

પ્રતમા પાલને કાલ નરણે કરુ, અરથ ઉપાસીક સમજ સારુ;
વિવિધી વિગતે કરુસક્લ સંશે હરુ, શ્રવણ કરો સુરત ધરી બરન ચારુ ॥૧॥

કેવા સંયોગોમાં પ્રતિમા પૂજવી જોઈએ તે વિષે આર્થિક ઉપાસકને સમજ પડે તેવો વિધવિધ પ્રકારનો વિગતવાર, સર્વ પ્રકારના સંશયનો નાશ કરનારો નિર્ણય કરું છું; જે ચારે વર્ણના શ્રોતાજનો સુરતા ધરીને સાંભળો.

જેમ કોડ શાહ ઘેર નાર એક પતિવ્રતા, પઠ્યો પરદેશ પિયુ પ્રતરાચી;
સતને કારણે પ્રત પૂજા કરે, સુરત નિજ શ્યામની સંગ તાકી. ॥૨॥

કોઈ એક વાણિયાને ઘેર પતિવ્રતા ધર્મ પાળનારી સ્ત્રી હતી. તે વાણિયો પરદેશ નીકળ્યો ત્યારે પોતાની સ્ત્રીને પોતાની પ્રતિમા આપતો ગયો. તે સ્ત્રી તે પ્રતિમાની સત્યધર્મ

સાચવવા રોજ પૂજા કરતી હતી પણ તેણી પોતાના પરદેશ ગયેલા સ્વામીની સંગાથે સુરતા વડે નિશાન તાકતી હતી.

રહત આલોચ મન સોચ નીસવાસુર, આતુરતા અતિ ઊર ધરતી;
રુદ્ર સુકાય અરે હાય ના સહાય, દલ, દાય પિયુ પાય પોકાર કરતી. ॥૩॥

તે સ્ત્રી પતિ વિયોગની વિરહવેદનામાં મન, કર્મ અને વચનથી શોચપૂર્વક આલોચન કરતી હોઈ નિસાસા નાખતી હતી અને અતિ આતુરતાપૂર્વક ઉરમાં પતિની પ્રતિમા ધારીને કહેતી હતી કે અરે ! ઓ દેવ ! મને ક્યારે આવી મળશો ! આવા પ્રકારના વિયોગને લીધે શરીરમાં રહેલું લોહી સુકાઈ ગયું તો પણ સર્વ સુખને આપનાર સ્વામી મળ્યા નહિ; એથી દિલમાં પતિ ન પ્રાપ્ત થવાની પીડાએ અતિ રૂદ્ધ ભર્યા પોકાર કરતી હતી.

પુરુષ આવી મલ્યો પતિવ્રતા નારનો, પ્રતમા તેહ પૂજે ન વઢતી;
ચહીતન પુરુષની સંગ સંદોદિત, હરખ હીચોલ હલતી ને મલતી. ॥૪॥

તે સ્ત્રીનો પતિ જ્યારે આવી મળ્યો ત્યારે તે સ્ત્રીએ પ્રતિમા પૂજવાનું છોડી દીધું એટલે કે ચૈતન્ય પુરુષ સંગાથે સદોદિત હરખને ઝોલે બેસી હળીમળીને આનંદપૂર્વક રહેવા લાગી. આનું નામ પતિવ્રતા ધર્મ છે.

તેમ સંસારમાં મુરત મહારાજની, હુરત હરાંમની સુરત સેવા;
પતિવ્રતા નારનો પ્યાર કોઈને નહિ, પાયે નહિ પતિ પરમ દેવા. ॥૫॥

ઉપરના દૃષ્ટાંતનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આ સંસારમાં મૂર્તિરૂપે પ્રતિમાઓ અવતારી પુરુષો આદિ મહારાજોની ગોઠવવામાં આવી છે પણ તે મહારાજો પતિ છે કેમ કે એ વિષયની કોઈએ ચોકસાઈ કરેલી નથી. માત્ર ગાડરીયા પ્રવાહની માફક એક પાછળ એક એમ જગત વહી જતું જોવામાં આવે છે. જે હરિજન પતિવ્રતા સ્ત્રીની માફક પોતાના પતિને ઓળખી શકતો નથી વા પતિને જેણે જોયા પણ નથી તે ભળતા જ પરમેશ્વરોને પતિ છે એમ માની પોતાની સુરતા વડે હેરે છે એટલે કે જુએ છે અને તેમાં પતિ વિષેના તરંગ ગોઠવે છે; પણ તે પતિ ખાતરી સિવાયના હોઈ આ સેવા હરામ લેખાય. વળી ઉપર જણાવેલી પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પ્યાર જેવો પતિ પરત્વે હતો તેવો શુદ્ધ પ્યાર સર્જનહાર ધણીમાં કોઈનો નથી. કારણ કે જે તે ઉપાસના વા ધ્યાન ધરનારાઓ દિલમાં કામના રાખીને ધ્યાન ધરે છે પણ નિષ્કામ ધ્યાન કોઈ ધરતું નથી. ઉપલક્ષી નિષ્કામ શબ્દ વાપરે છે પણ અમલમાં મૂકી શકતા નથી કારણ કે ઉપાસક માત્રના દિલમાં ગુપ્તભાવ પદાર્થ પ્રાપ્તિનો જ રહેલો હોય

છે. એથી જ દિવ્યરૂપ પરમપતિને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પ્રતિમા પૂજતી હતી તે સ્ત્રીનું ચિત્ત પરદેશમાં જ્યાં પતિ ફરતો હતો ત્યાં તેની પાછળ જ રહેતું હતું અને તે સાથે આતુરતાપૂર્વક તેમના સુખ દુઃખ વિષે સંભારી સંભારીને રડતી હતી. ક્યારે અને કઈ પળે પતિ આવી મળશે એ જ રાહ જોતી પતિ વિરહ વેદનામાં પોતે ખાવા પીવામાં તથા ઓઢવા પહેરવામાં બેચેન રહેતી હતી. આમ એકંદરે દૃષ્ટિ પતિ જ્યાં હતો ત્યાં જ રાખતી હતી ત્યારે બીજી બાજુ આ તરફ પતિની પ્રતિમાની પૂજા માત્ર પતિવ્રતા ધર્મ સાચવવા પૂરતી જ કરતી હતી. આવી શુદ્ધ હૃદયની લાગણીવાળો ભાવ મૂર્તિ પૂજકોને નથી. વળી મૂર્તિપૂજકો મૂર્તિમાં જ ચિત્ત રાખે છે, પતિવ્રતા સ્ત્રીને જે જ્ઞાન પતિનું છે તેવું જ્ઞાન મૂર્તિપૂજકોને નથી. એથી જ આ ઉપાસના વડે ખરા પરમેશ્વર ઓળખી શકાતા નથી. (અવતારી પુરુષો આદિ મહારાજોનું અનુકરણ કરી સંત મહંતો વા ગુરુ થવાના ઉમેદવારોએ પોતાની પ્રતિમાઓનો, પૂજા કરાવવાના હેતુથી આ અંધ જનતામાં રિવાજ પાડી દીધો છે એટલે કે મૂર્તિઓ વા પ્રતિમાઓના પ્રકાર અનંત ઘણા વધી ગયેલા છે, એથી પતિવ્રતાધર્મ કઈ પ્રતિમા સાથે રાખવો એ સમજવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. જે તે ગુરુ થવાના ઉમેદવારોની પ્રતિમાઓ જ્યાં ને ત્યાં હોય છે. આમ ગુરુઓ તરફથી અનેક રંગ વધતા જાય છે તેમાં કોણ શિષ્ય કયા ગુરુ સાથે પતિવ્રતા ધર્મ સાચવશે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. વળી પતિ તો પરમેશ્વર જ હોઈ શકે અને તેમના માર્ગદર્શક ગુરુઓ છે, તો પછી પતિવ્રતા ધર્મ ગુરુ સાથે પાળવો કે સર્જનહાર સકર્તા સાથે પાળવો ? એક જ સ્ત્રી બે પતિ સાથે સતી ન થઈ શકે. આ ઉલટા માર્ગને કેવી રીતે સમજવો જોઈએ ? એનો ખુલાસો ગુરુ થનારાઓ કરી શકશે કે કેમ ? જે સ્ત્રી પતિની પ્રતિમાની પૂજા કરતી હતી તે સ્ત્રીએ અવલોકનપૂર્વક પતિને નિહાળેલો હતો, એ ઉપરથી તેણી ધ્યાનપૂર્વક પતિનું આલોચન કરતી હતી; પણ અત્યારના મૂર્તિપૂજાના ઉપાસકોએ પતિવ્રતા સ્ત્રીના પતિની માફક પરમ પતિરૂપ સર્જનહારને જોયેલા નથી તો પછી તેમનું આલોચન કેવી રીતે કરી શકશે ? વળી હું કહી ગયો છું કે પતિ એક જ હોય છે અને તેની સાથે જ પતિવ્રતા ધર્મ સાચવી શકાય છે, પણ તેવા પતિના ઓળખાણ સિવાય તેને બદલે કોઈ ભળતા જ પતિની કલ્પના કરી મન, કર્મ અને વચન વડે આલોચના કરવું એ પતિધર્મની વિરુદ્ધ લક્ષણ છે. વળી આલોચનાપૂર્વક ધ્યાન ધરવું એ મન બુદ્ધિની લક્ષણ છે. આ મન બુદ્ધિનો સુષુપ્તિમાં લય થતાં ધરેલું ધ્યાન નષ્ટ થઈ જાય છે વા તેનું તેને જ્ઞાન રહેતું નથી તો પછી ધ્યાનનો સત્ય માર્ગ કયો હોઈ શકે ? અને પતિને કેવી રીતે ઓળખી શકાય ? ડાહ્યા ગણાતા વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે પરમપતિનું સ્વરૂપ મન, બુદ્ધિ તથા વાણીથી પર આવેલું હોઈ તેમનું મન વાણી વર્ણન કરી

શક્તાં નથી; ત્યારે આ બાજુ આપણા સર્વ લોકો મન વાણી વડે જ પરમેશ્વરોને ગોખીએ છીએ અને તે પણ હાલના નવીન ગુરુઓ પોતપોતાના ધ્યેય પ્રમાણે જગતમાત્રને અગડં બગડં સમજાવી ભળતા જ પરમેશ્વરો ગોખાવે છે. આ પ્રમાણેના નિયમ સિવાયના માર્ગે ચાલનારા હરિજનોની કોણ જાણે શું દશા થશે ! એ સ્પષ્ટ કહેવું કઠિન છે. વળી ધ્યાન કરતાં જ્ઞાનની પ્રથમ જરૂર છે પણ તે જ્ઞાનનો વેશધારી માત્ર ભગવાં કપડાં પહેરનારાઓને કંઈ ઠેકો દીધેલો (ઈજારો રાખેલો) નથી કે આ જ્ઞાનને તેઓ જ જાણે છે; અગર તો આ પ્રમાણે માની લેવું તે પણ ભૂલ ભરેલું લેખાય. જ્ઞાન સર્વત્ર છે અને સર્વ હકદારોનો હક સરખો છે. ગુરુઓ તો સકર્તા સર્જનહારના દૂત હોઈ ટપાલી છે. ટપાલમાં લખેલો મુદ્દો ટપાલીનો નથી. પણ સર્જનહારનો છે એટલે કે તેઓ ધણી થઈ શક્તા નથી. આ પ્રમાણે ધણી ન થઈ શક્તા હોય તો તેમની પ્રતિમા પૂજાવવી, એ પતિ સાથેના પતિવ્રતા ધર્મમાં કલંકરૂપ દેખાય; કારણ કે પ્રાણની પરમ આહુતિ પ્રાણેશ્વરને આપી શકાય. આ પ્રાણેશ્વરના અજાણ્યા હરિજનો બીજા ત્રીજાને આપી દે અને તે વાત તેના મૂળ ખરા પતિ જાણે તો જરૂરથી કહું છું કે આ પવિત્ર માર્ગમાં વિઘ્ન ઊભું થાય અને નિજને બદલે શ્રાપ મળે. આવા પ્રકારની વિભળ ભક્તિ ભગવતીજનોએ શા માટે કરવી જોઈએ ? જ્યાં સુધી પોતે પોતાનો નિર્ણય કરી શક્યા નથી ત્યાં સુધી જેના તેના કહેલા વચન ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ નહિ. ગુરુ કોણ થઈ શકે ? કેવા હોવા જોઈએ ? અને તે વિષેનું ઓળખાણ શું છે તે સઘળો ખુલાસો આ ગ્રંથનાં છેલ્લાં કેટલાંક અંગોને વિષે વર્ણવેલો છે તે ઉપરથી શ્રોતાવર્ગ સમજી જશે કે આ ગુરુઓનો ડોળ માત્ર વેશને ભજવવા પૂરતો જ છે; નહિ કે અંતરની લાગણીનો વા જગતના કલ્યાણનો.)

મૂર્તિ પૂજત કલપ કે તે ભયે, દીયો નહિ દ્રસવા કૃષ્ણ રામે;

કેહં કુવેર સંસારને ભેખ વ્યા, અટક રહે ખટકે ભરમ ભાંમે. ॥૬॥

મૂર્તિ પૂજતાં પૂજતાં કંઈ કેટલાકો ખપી ગયા તથા યુગો પણ ઘણા વહી ગયા, તથાપિ કૃષ્ણ તથા રામે પાછા આવીને કોઈને દર્શન આપ્યાં નથી. મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે ભ્રમમાં પડેલા સંસારથી લઈ ભેખમાત્રને આ મોટી ખડક આડે આવવાથી અટકી રહેલા છે, જેને ભેદી કોઈ પાર જઈ શક્યું નથી.

સાખી:-નિજકારન કરતા કુલ, તાકો લહે ના મર્મ;

જન સૂક્ષ્મ લઘુતા મતિ, દીયો ઉપાસીક કર્મ. ॥૭॥

સર્વ જગતના નિજકારણરૂપ જે સકર્તા સત્કૈવલ તેમનો મર્મ વા હેતુ કોઈએ જાણ્યો

નહિ, એથી જ સૂક્ષ્મ તેમ જ લઘુમતિના હરિભક્તો તનમન આપી કર્મ કરવામાં વળગેલા છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ મતિવાળા જનોએ અલ્પમતિના હરિભક્તોને કર્મકાંડરૂપ ઉપાસના માર્ગમાં વળગાડ્યા છે.

इष्ट भेद अनुसृत नहि, ज्यों प्रतिमा प्रतिराग;
केहं कुवेर शीख तायकु, क्या ग्रहीके वैराग. ॥८॥

જેમ પ્રતિમામાં આપણે પ્રીતિપૂર્વક મોહ રાખીએ છીએ પણ તે આપણા પોતાના નિજસ્વરૂપથી વિજાતિ છે એટલે તેની સાથે આપણી એકતા થઈ શકે નહિ. તેવી જ રીતે ઈષ્ટ ભેદ એટલે જે ઈષ્ટદેવ ભેદ બુદ્ધિના છે તેમની સાથે આપણે અનુસ્યૂત થઈ શકીએ નહિ; કારણ કે સ્વજાતિ સ્વજાતિયની સાથે અનુસ્યૂત થાય પણ વિજાતિ સાથે તેમ બનતું નથી. એટલે કે આપણા અંશો જેનાથી ઉત્પન્ન થયા છીએ તેની સાથે જો જ્ઞાન મળે તો અનુસ્યૂત થઈ શકીએ પણ તેમના નામે કોઈ ભળતા જ પરમેશ્વરો તૈયાર કરીએ અને તેમાં અનુસ્યૂત થવા પ્રયત્ન કરીએ તો તે વૃથા છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આવા પ્રકારમાં જોડાયેલ ગૃહસ્થો વા વૈરાગીઓને હું શું શિખામણ આપું !

⦿ અભય શબ્દ ઉચ્ચારન જડ ચૈતન પ્રીછકો-અંગ-પમું ⦿

कहत साची काहा डरतहे काउथे, धरत परभाव हंम ना कुसीकी;
जीनुकी द्रष्टमे स्त्रष्ट उतपन भई, सो मम यार यारी उसीकी. ॥१॥

મહાન સમર્થ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે, હું કોઈનો પણ ડર રાખ્યા સિવાય તથા કોઈની પણ પરવા કર્યા સિવાય સર્વ હકીકત સાચી જ કહું છું. જેની દૃષ્ટિમાં આ સમસ્ત જગત પેદા થયું છે તે મારો યાર હોઈ હું તેની યારીરૂપે છું. તો પછી મારે ડર કે પરવા શાની હોઈ શકે ! (હું સર્વકર્તાની મહારાણી રૂપે હોઈ તે જ મારા યાર છે. આમ ઈશારા તરીકે જગતને સંબોધી કર્તા સંબંધી પોતાની ઓળખાણ કહી આપે છે. આ લક્ષણ મહદ નીડરતાવાળી હોઈ ભવ્ય અર્થને જણાવવાવાળી છે.)

देवल देव डेहेकांनी दुनिया, मुसलमान मसीत भई प्रतीत घोरा;
पचे परपंचना रंच खोजा रदा, विन मुदा जाय जमद्वारा बोहोरा. ॥२॥

હિંદુઓના દેવાલયોમાં ગોઠવેલા દેવોમાં તથા મુસલમાનોની મસ્જિદમાં ગોઠવેલી ઘોરો વા દરગાહોમાં પ્રતીતિ લાવી દુનિયા ડહેકાઈ (ગૂંચવાઈ) ગયેલી હોઈ તેમાં જ ઘેરાઈ

અટકી રહેલી છે. આ બન્ને રંચમાત્ર હૃદયની ખોજ કર્યા સિવાય મુદ્દા સિવાયના પ્રપંચના ફંદામાં પચી ગયેલા હોવાને લીધે યમના દ્વાર પર ભીડ કરતા દેખાય છે.

નિજપતિ અકલ સો સકલ કારન કલ, અકલ અવ્યક્તના જક્તપેખે;

અવની અપ તેજ વાયુ નભ પંચમું, તત્ત્વ પરમેશ્વર વિશ્વ લેખે. ॥૩॥

નિજ સકર્તા સત્ કેવલ કળી ન શકાય તેવા હોઈ આ ચૌદલોકરૂપ જગતના મૂળ કારણની કળરૂપે રહેલા છે. તેમનું અકળ અવ્યક્ત રૂપ છે એથી જ જગત જાણી કે જોઈ શક્યું નથી, એ કારણને લીધે જગતના આગવા જનો પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ આ પાંચ તત્ત્વથી મઢાયેલા ઈશ્વરો વિશ્વના સર્જનહાર છે એમ લખી ગયા છે અને વિશ્વ તેને જ માને છે.

તત્ત્વકે આપ પૂજાવત તત્ત્વકુ, તત્ત્વકે સત્ત્વમે સકલ અટક્યા;

ચહીતન દષ્ટ ઉત્કષ્ટ નહિ કાઝકી, ભૂત કલોલની ઓલ લટક્યા. ॥૪॥

આપણે પણ તત્ત્વોથી મઢાયેલા હોઈ આપણે માનેલા પરમેશ્વરો પણ તત્ત્વોવાળા જ સર્જાયેલા છે. આમ તત્ત્વોવાળા સર્વ લોક તત્ત્વરૂપ વિભૂતિમાં જઈને જ અટકી પડેલા છે, પણ ચૈતન્યયુક્ત દૃષ્ટિ વડે જોઈને કોઈ ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિવાળા થયા નથી. માત્ર પંચભૂતાદિ શરીરોવાળાથી થતી કીડાઓની ઓથમાં અટકી ગયેલા છે.

આપ નિજકે નિજ તેજ બૂજત નહિ, હાલ હજુર રહુ કેંજુ સાંઝ્યાં;

કેહં કુવેર અંધેર ભુદુ સકલ, અકલકી નકલકુ પ્રત પડ્યાં. ॥૫॥

હું પોતે નિજસકર્તા સત્ કેવલનો સર્વજ્ઞ મહદ્ સુજાણ જાણ પરમવિશેષ અંશ છું છતાં તે નિજના તેજને કોઈ ઓળખી શકેલું નથી, કારણ કે આ શરીરમાં હાલ હજુરરૂપે તેનો રૂહ (અંશ) કેવો ઉત્તમ પ્રકારે મારા સાંઈરૂપ ધણીએ ગોઠવેલો છે તે વિષે જાણવાની કોઈએ ખોજ કરી નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આખુંયે જગત અંધેરરૂપ હોઈ ભાદરવાના જંતુ જેવું છે કે જે અકલ પુરુષ (કેવલ) થી સર્જાયેલી નકલોની પ્રતિમામાં આ પ્રતોમાં ફસાઈ ખુશ થઈ ગયું છે.

સાખી: કરતવ કાજ સરે નહિ, બીન આતમ ઓલખાંણ;

મત કોઈ અટકો માનવી, સુળી નાના વિઘ વાળ. ॥૬॥

આત્માના ઓળખાણ સિવાય કૃત્રિમ કર્મ કરવાથી કલ્યાણ થતું નથી. માટે હે મનુષ્યો ! નાનાવિધ પ્રકારની મીઠી મધુરી વાણી સાંભળીને અટકી જશો નહિ.

ચિત્ર કલ્પતરુ કામધેન, ત્રિતીયો દીપક જોત;
પયે ન પાય ન વૃક્ષ ફલે, કરે ન જોત ઉદ્યોત. ॥૭॥

દીવાલ ઉપર ચીતરેલાં કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ તથા જોતરૂપ દીવો, તે પૈકી કલ્પવૃક્ષ નથી ફળ આપતું, કામધેનુ નથી દૂધ આપતી અને દીવો નથી અજવાળું કરતો, આ બધાંએ કાલ્પનિક ચિત્રો છે. તેમાં વિત્ત હોય જ નહિ. તેવી જ રીતે ઇષ્ટ દેવતાઓની પ્રતિમાઓ આ ચિત્રપટ જેવી હોઈ નિર્વિત્ત છે.

ઈષ્ટવાદ પક્ષ નિર્ણયકો-અંગ -૬૬

એક દરિયાઈ મક્કા મદીના કરે, એક તીરથ કેદાર કાશી;
એકકુ દેવ અનંત દુજા બહુ, એકકુ પીર હજાર એસી. ॥૧॥

એક દરિયાઈ માર્ગે જઈ મક્કા અને મદીનામાં ફરે ત્યારે બીજો તીર્થ માર્ગે કેદાર અને કાશીમાં જાય. વળી એક દેવના પેટા વિભાગમાં અનેક દેવતાઓને માને ત્યારે બીજો એક પીરની પાછળ હજાર ઓલિયાઓમાં માન્યતા રાખે છે.

એક તસમી લઈ જાપ અલ્લા જપે, એક માલા લેઈ રામ ગાવે;
એક ઉદે ભયે સૂર પૂજા કરે, એક આથમતે શીર નાવે. ॥૨॥

એક તસબી લઈ અલ્લાનો જાપ જપે છે ત્યારે બીજો માળા લઈ રામના ગુણગાન ગાય છે. વળી એક ઊગતા સૂર્યની પૂજા કરે છે ત્યારે બીજો આથમતા સૂર્ય તરફ માથું નમાવી નમાજ ગુજારે છે.

એક સરાદ સરાય પુરવેજકુ, એક તાબુત હાહુન ખેલે;
એક મઢ્ઠે જઈ માંને મોરીદકુ, એક ગયા જઈ પંડ મેલે. ॥૩॥

એક શ્રાદ્ધ સરાવી પૂર્વજોને નોતરે છે ત્યારે બીજો હોહા કરી તાબૂત ખેલે છે. વળી એક મઢ્ઠે જઈ મુરીદ એટલે શિષ્ય થવામાં માને છે ત્યારે બીજો ગયાજીમાં જઈ પિંડ મૂકે છે.

એક દાઢી રખે મુંડ મુંડાયકે, એકકુ મુછ રાખત ચોટી;
એક મુવા પીછે દ્વાદશકુ ભરખે, એક ગાડે પીછે રાત ત્રોટી. ॥૪॥

એક દાઢી રાખે છે અને માથું મુંડાવી નાખે છે. ત્યારે બીજો મૂછ અને ચોટલી રાખે

છે. એક મૂવા પછી બારમે દિવસે પ્રેતભોજન કરે છે ત્યારે બીજો જમીનમાં દાટી ઘેર આવી ભેગા બેસી તરત રોટી ખાય છે.

**ए सहु हरमकी भरम भुलांगी, आपका पासकु आप बंधा;
केहं कुवेर खावंग खोजा नहि, फंदगी बोयमे दोय बंधा. ॥५॥**

ગા બધું હુરમકી એટલે દાસીપણ જેવું હોઈ ભ્રમમાંને ભ્રમમાં ભૂલા પડી પોતે પોતાની પાશ જાળમાં બંધાયેલા છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ખાવંદની ખોજ કરી નહિ. એથી જ એ બંદગી નથી પણ છેવટે ફજેત કરવાવાળી ફંદગી હોઈ આ બંને પક્ષાવલંબીઓ બોય (વેતરો) એટલે માનેલા દેવતાઓની ગુલામગીરીના ફંદામાં બંધાયેલા છે.

**साखी:-आपाकी उलटी विषे, अंध रह्यो ऊरझाय;
दोउ दीन पत एक बीन लहे, त्यों ल्यों मता सराय. ॥६॥**

પોતે પોતાના મૂળ સ્વરૂપની જાણથી ઊલટીને પાછા પડ્યા એથી જ તેઓ અંધ રહ્યા અને કર્મકાંડીઓની પાશજાળમાં ફસાઈ ઊરઝાય એટલે મૂંઝાઈને રહ્યા છે. એથી જ એક ખરા પતિની જાણ સિવાયના આ બંને દીનતાપૂર્વક જે તે મતમાં ગયા ત્યાં તે મનના માન્યા મતમાં સરાય એટલે હું કૃતાર્થ થયો છું એમ માની ખુશ થાય છે.

**जेसे तन सर्व एकते, यौं साहेब ते जीव;
एसी समजे तो सरे, दोउनके एक पीव. ॥७॥**

જેવી રીતે પંચ ભૂતાદિ સર્વ શરીરો એક સરખાં બંધાયાં છે અને દેખાય છે તેવી જ રીતે સર્વ સત્ કૈવલનો અંશ એક જ સરખા પ્રમાણવાળો સર્વ ઘાટોમાં રહેલો છે, એમ જાણી આ પ્રમાણે સમજશો તો હિંદુ અને મુસલમાનોથી કહ્યા સિવાય નહિ રહેવાય કે અમારા સર્વના સર્જનહાર એક જ છે.

નિરાલંબ થાપનકો-અંગ - ૭મું

**राम पाताल नहि धाम चारु मही, सप्तपुरी नहि सुर पाके;
सग वैकुंठ कैलास गौलोक नहि, सरव करतार परपार ताके. ॥१॥**

રામ પાતાળમાં નથી, ચાર ધામમાં નથી, સાતપુરીમાં નથી, સુરલોકમાં નથી, સ્વર્ગમાં નથી, વૈકુંઠમાં નથી, કૈલાસમાં નથી અને ગૌલોકમાં પણ નથી; પણ સર્વલોક કર્તાને માટે પરાપાર તાકે છે એટલે કે તે મનવાણીથી પર હોઈ આ સર્વલોકથી પર સર્વના સર્જનહાર આવેલા છે.

સાંઙ નહિ ભસ્ત મ્હેં:બુબ અબુબમે, ઉચ્ચ અલ્લા નહિ જોત્ય કેતે;
સર્વકે સરજનહાર વ્યાપકમે, સાંઙ રહે સેહેજકી સેહેજ હેતે. ॥૨॥

સાંઈ એટલે માલિક ભસ્તમાં (સ્વર્ગમાં) નથી, મ્હેબુબ (મહેબુબ, માશુક, પ્રિયા કે પ્રકૃતિ)માં નથી તેમજ અબુબ, આશક અને પુરુષમાં નથી, તેમજ ઊંચે અલ્લા રહ્યા છે તથા જ્યોત જેવા છે એમ પણ નથી. પણ સર્વના સર્જનહાર ગતિએ વ્યાપકરૂપે હોઈ તે માલિક સહેજા સહેજા સ્વરૂપે રહે છે.

રામ રાજી જાંહાં કામ કાંઙ નહિ, ભક્ત ભાવીન જાંહાં દીન દેખે;
તાંહાં જઙ્ઙને પરકાશ પોતે કરે, ઝંચને નીચના જોની પેખે. ॥૩॥

હિંદુઓ માને છે કે કામ માત્રની કોઈ ઈચ્છા નથી એવા નિરાભિમાન હૃદયવાળા ભક્તને જોઈ રામ રાજી રહે છે, તથા નમ્રતાવાળા ભક્તજનોનાં દિલ જોઈ તેમનું હિત કરવા ત્યાં જઈને પોતે પ્રકાશ પાડે છે; તે ભક્તની ઊંચી નીચી યોનિ જોતા નથી પણ તેના પવિત્ર ભાવને જુએ છે.

રુચીત રહેમાંન યેમાંન પેગામ જાંહાં, હાંમ હંસા ન પર દામ લેવે;
એક અલ્લાય દમતાય મેલાયતે, અરસ તે ઉતરી દરસ દેવે. ॥૪॥

કોઈ મુસલમાન પૂછે કે અલ્લા ક્યાં છે તો હું કહીશ કે પેગંબરોનાં હૃદયમાં. વળી મુસલમાનોના ધર્મમાં પેગંબરો કહી ગયા છે કે રહેમાન ઉપર ઈમાનદારીથી રહેનાર હોય તથા તેમાં તેનો પરમભાવ રુચિ ગયો હોય તથા 'દેહોસ્મિ'વાળું અહંપણાનું માન છૂટી ગયું હોય તથા કોઈ જાતની હિંસા કે જેથી કોઈ પ્રાણીને પીડા રૂપ થાય એવું વર્તન ન રાખતો હોય તેમ જ વ્યાજ ખાતો ન હોય વા કોઈનું પરધન હરણ કરવામાં દાનત ભ્રષ્ટ ન થયો હોય એવા શુદ્ધ દિલનો ખુદાનો બંદો હરદમ પ્રણવ સાથે એકતા કરી માત્ર અલ્લાનો જ જાપ જપતો હોય તો તેને જ ખુદા અંતરિક્ષથી ઊતરી દેશ્યમાન થાય છે અને તેના જ દિલમાં ખુદા રહે છે.

રાંમ રહેમાન રમુંજ આ કુંજમે, રુજવી વ્રજ કાયમ એકા;

કેહં કુવેર હિંદુ મુસલમાન તે, હમ ન્યારાય નિહંગ ભેખા. ॥૫॥

રામ અને રહેમાન આ બંને જગતમાં જુદે જુદે સ્થળે વિહાર કરી લોકોના સમૂહને ખુશ કરી ગયા છે. આમ સ્થાનભેદે કરીને હિંદુ મુસલમાનોએ ભિન્નતા બતાવી છે, પરંતુ બંને વસ્તુતઃ એક છે છતાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ હિંદુ મુસલમાન સર્વથી અમારો ભેખ નિહંગ (નિઃસંસર્ગ) હોઈ ન્યારો છે. કારણ કે આ પંચભૂતના

શરીરરૂપ કુંજમાં રમેતી રામ-રહેમાન સદાને માટે વિહાર કરે છે તે જુવો, અને ત્યાં જ સુધી આ શરીરની રમૂજવાળી લીલા દેખાય છે.

સાચી :-કાયમકી દોનું કલા, રામ રહીમ રમાજ;
તામે જુગ અટકી રહ્યા, નીરખ્યા નહિ નીરાજ. ॥૬॥

રામ અને રહીમ એ બંને કાયમકર્તાની કળારૂપે આ સંસારમાં રમૂજ પ્રસંગ ગુજારી ગયા છે, તેમાં આ જગત અટકી પડેલું હોવાથી નિર્લેપપદ એટલે (કેવલપદ)ને નીરખી શક્યા નથી.

તાતે મ્હોમંન ઉપની, શીખ દેવનકી વાણ;
કેસે દોનુ પચી મરો, પરખો પદ નિરવાણ. ॥૭॥

એટલા જ માટે વાણી વડે શિખામણ દેવાનો મને પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. એથી કહું છું કે આ તમારા બંનેના માર્ગ ખોટા હોઈ તેમાં પચી મરશો નહિ. તેનાથી શ્રેષ્ઠ પદ જુદું હોઈ જે નિર્વાણરૂપ છે તેને જ પરખી લો.

❦ અહંગ આપ અન્વય અવ્યક્તકો-અંગ-૮મું ❦

મેં નહિ જાતને વરણ ગુણ ત્રિપદ, મેં નહિ જોગ સંન્યાસ ધારી;
મેં નહિ સેવડા જંગમ જંદગી, મેં નહિ પિંડને પુસ્ત્ર નારી. ॥૧॥

મહાન સમર્થ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે, હું કોઈ જાતિ કે વર્ણરૂપ નથી, હું ત્રણ ગુણરૂપ નથી, અથવા સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળરૂપ નથી, તેમ જ યોગીરૂપ વા સંન્યાસીરૂપ નથી તથા સેવડા જંગમ જિંદગીરૂપ નથી તથા પિંડરૂપ વા પુરુષ કે નારીરૂપ હું નથી.

મેં નહિ સિદ્ધ સાધક કે સાધન, મેં નહિ ત્યાગ વૈરાગ ભોગી;
મેં નહિ સ્થાવર જંગમ ને જડી, મેં નહિ દર્દને વૈદ રોગી. ॥૨॥

હું સિદ્ધ, સાધક કે સાધકના સાધનરૂપ નથી તથા ત્યાગી, વૈરાગી કે ભોગીરૂપ નથી. વળી હું સ્થાવર, જંગમ કે જડીબુટ્ટીરૂપ નથી તેમ જ હું દર્દ, વૈદ કે રોગીરૂપ નથી.

મેં નહિ તીરથ વ્રત એકાદશી, મેં નહિ યજ્ઞ યજ્ઞાદ મુક્તિ;
મેં નહિ આવન જાન ગ્રભવાસમેં, મેં નહિ ચૌદ વિદ્યાય જુક્તિ. ॥૩॥

હું તીર્થ, વ્રત કે એકાદશીરૂપ નથી; હું યજ્ઞ, મહાયજ્ઞ કે મુક્તિરૂપ નથી. વળી હું ગર્ભવાસમાં આવવા જવાવાળો નથી તેમ જ ચૌદ વિદ્યાની જુક્તિરૂપ નથી.

મેં નહિ દેવ દેવીપદ દેવતા, મેં નહિ કાલ જંજાલ જેહી;
મેં નહિ જીવને શીવ ઇશ્વરનાં, મેં નહિ પંચમાતત્ત્વ તેહી. ॥૪॥

હું દેવ, દેવી કે દેવતારૂપ નથી તથા હું કાળ કે જંજાળરૂપ નથી. વળી હું જીવ શિવ કે ઇશ્વરરૂપ નથી તેમ જ પંચ મહાતત્ત્વરૂપ નથી.

જો જોડ કહત હે સો સોડ હમ નહિ, હમહે સોયના કોય જાને;
કેહં કુવેર અકેહેરકા અસ્થકી, મૃતકી બુધના સુધ માને. ॥૫॥

જે જે જોઈને તમે કહો છો તે તે હું નથી. હું કોણ છું તે કોઈ જાણતું નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ ન કહી શકાય એવો જે અર્થ તે મૃત બુદ્ધિના જીવો શુદ્ધ સ્વરૂપને સમજી શકે નહિ.

સાચી-મેં નિજપતકી પાંણગત, આ તન જંતર સાજ;
ચાલવણી ચૈતનકી, અનભે હોત અવાજ. ॥૬॥

હું નિજ સકર્તા પતિનો મહદ્ સર્વજ્ઞ ગતિરૂપ હાથ હોઈ આ શરીર હામોનિયમરૂપ જંતરના સાજ જેવું છે. ચૈતન્યની ચાલવણી પ્રમાણે આ જંતરરૂપ શરીરમાંથી નીડર-નિર્ભય અવાજરૂપે શબ્દો નીકળે છે.

જાચું નહિ જુગદેવને, ગાવું નહિ ગુણ ગ્રાજ;
ન કરુ નરત નિરંજન, તાથે કો બડરાજ. ॥૭॥

હું જગતના દેવતાઓને યાચતો નથી તથા તેમનાં ગુણગાન પણ ગાતો નથી. વળી ચૌદલોકના રાજા નિરંજન કે જેનાથી કોઈ બીજો મોટો રાજા નથી તેવાને પણ નમસ્કાર કરતો નથી.

◉ આંન્ય આધીન અન્વયકો-અંગ-૯મું ◉

મેરો સુમ્રણ નહિ સાત્વિક રાજસ, ના ભજુ તમ પદં તેજ ત્રિપુટી;
મેરો સુમ્રણ નહિ જોત્ય નિરંજન, મેરો સુમ્રણ નહિ નિગમ કોટિ. ॥૧॥

મારું સ્મરણ સાત્વિક, રાજસ કે તામસ નથી તેમ જ હું તમપદ, તત્પદ, તેજ કે ત્રિપુટીને ભજતો નથી. વળી મારું સ્મરણ જ્યોતિનારાયણ, નિરંજન કે નિગમના કરોડમંત્રો પૈકી કોઈ મંત્રનું નથી.

મેરો સુમ્રણ નહિ સીરગુણ નિરગુણ, ઇછ નહિ નિરાકાર સ્થૂલકી,
મેરો સુમ્રણ નહિ દેવ દેવાલકો, મેરો સુમ્રણ નહિ પુત્ર ગુલકી. ॥૨॥

મારું સ્મરણ સગુણ વા નિર્ગુણનું નથી તથા મારી ઇચ્છા સ્થૂળ વા નિરાકારના સ્મરણની નથી. વળી મારું સ્મરણ દેવાલયોના દેવતાઓનું નથી તેમજ ગલકી નદીના પુત્ર શાલિગ્રામનું પણ નથી.

મેરો સુમ્રણ નહિ પુરાણ અષ્ટાદશ, મેરો સુમ્રણ નહિ શાસ્ત્ર ચટમે;
મેરો સુમ્રણ નહિ મૂરતિ સાંમ્રથ હરિ, મેરો સુમ્રણ નહિ સેવ પટમે. ॥૩॥

મારું સ્મરણ અઢાર પુરાણમાં તથા છ શાસ્ત્રોમાં નથી તેમ જ હરિની સમર્થ મૂર્તિઓનું નથી. વળી મારું સ્મરણ પડદા પાછળ ઢંકાયેલા દેવતાઓનું પણ નથી.

મેરો સુમ્રણ નહિ જાપ અજંપા તળો, મેરો સુમ્રણ નહિ સુરત નુરતી;
મેરો સુમ્રણ નહિ ચારુકર ધરનકો, ભક્ત કરમીષ્ટકી હે કાજ તુરતી. ॥૪॥

મારું સ્મરણ અજંપા જાપનું વા સુરત નુરતનું નથી. તથા મારું સ્મરણ ચાર ભુજને ધારણ કરવાવાળાનું નથી. તેમ જ ભક્તજનો કર્મ કરી કર્મિષ્ટ થયા હોય અને તે ફળ વડે તરત કાર્યસિદ્ધિ થતી હોય એવા ઉત્તમ પ્રકારના ફળનું વા ફળ આપનારનું પણ હું સ્મરણ કરતો નથી.

મેરો સુમ્રણ ના અવતાર દ્વે અષ્ટ કો, સાત્વિક સંત રહે સક્લ અટકી;
કેહં કુવેર કૈવલનો મે અલી, આન્ય ઉપાસના બાસ પટકી. ॥૫॥

સાત્વિક વૃત્તિના સર્વ સંતજનો જે દશ અવતારોમાં ચિત્ત રાખી અટકી ગયા છે તેમનું હું સ્મરણ કરતો નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સકર્તા સત્કૈવલનો હું અલિ (ભ્રમર) હોઈ બીજી ત્રીજી સર્વ ઉપાસનાની વાસનાને મેં પટકીને ફેંકી દીધી છે.

સાચી:-નૈન નિરખન વાંણીવગ, શ્રવણ સુનીત ચિત સેવ;

કૈવલમાં કલ્પિત રીત, મોદીત મન અહંમેવ. ॥૬॥

કેવલ સ્વરૂપને નેત્રોથી નીરખવાપણું તથા વાણીથી વગ પહોંચાડવી તેમજ કણદ્વારે સાંભળી ચિત્તથી સેવાપણું રાખવું આ બધી રીત કલ્પિત હોઈ એ મનને આનંદિત રાખવા પૂરતો જ અહંમેવ છે; પણ વસ્તુતઃ આમાંનું કંઈ પણ કેવલમાં ઘટતું નથી.

ભોગી નહિ પદ પરમકે, મરમ લહે વિનુ માહાદ;
નિજલખ વિન નિરવિત રહે, પીર પેગંબર સાધ. ॥૭॥

મોટા મોટા પીર પેગંબરો તથા સાધકો તે નિજગતિના લક્ષ સિવાય નિર્વિત રહેલાં હોઈ સક્તા સત્કૈવલનો મહદ્મર્મ જાણ્યા સિવાય પરમ પદના ભોગી થયેલા નથી.

❦ સંશેવીવ્યક્ત પરીઉત્તરકો-અંગ-૧૦મું ❦

બીન ઉપાસના દાસ ના નીપજે, દાસ વિના અતિહાસ નાંહી;
હાસ વિના અવિકાશ ના પાડયે, બીન અવિકાશ પરકાશ કાંહી. ॥૧॥

સક્તા સત્કૈવલની ઉપાસના કર્યા સિવાય દાસત્વભાવ ઉત્પન્ન થાય નહિ તથા પ્રેમ ભર્યો દાસત્વભાવ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ તો અતિહાસ એટલે આપણા પોતાના સ્વરૂપ સંબંધીનો અતિઆનંદ મળે નહિ અને નિજસ્વરૂપનો વિકાર રહિત શુદ્ધ આનંદ મળ્યા સિવાય અવિકાશ એટલે સર્વપ્રકારના બંધનથી મુક્તરૂપ એવું જે બ્રહ્મ તે સમજાય નહિ. અને જ્યાં સુધી સોહંગ બ્રહ્મની સમજ પડે નહિ ત્યાં સુધી આ સોહંગ બ્રહ્મ એ જ સ્વતંત્ર છેવટ પદ છે કે તે કર્તા કૈવલનો દિવ્ય પ્રકાશ છે તે વિષે શુદ્ધ સમજ પડે નહિ.

ત્રીન પરકાર સંજુક્ત હરિહારદ, ભક્ત ભગવંત ઓરુજક્ત કહાવે;
જક્તપદ પરહરી દ્વૈત ભાવે ભજે, તો મજે આદ્ય અદ્વૈત ફાવે. ॥૨॥

જગતના આગવા ગણાતા આચાર્યજનોએ ભક્ત, ભગવાન અને જગત્, આ ત્રણ પ્રકારે સંયુક્ત હરિહારદ એટલે હરિનો મર્મ કહેલો છે. જગતમાં સ્થપાયેલાં આ પદોને પરહરી એટલે દૂર કરી હું દ્વૈત રૂપે છું અને મારું નિજ સ્વજાતીય સ્વરૂપ એક અદ્વૈત સક્તા સત્કૈવલ છે એમ જાણી એકમેક થવા ભજન કરે તો જ સહેલાઈથી ફાવી શકે છે.

દ્વૈત ઉપાસના ભેદ છે ભક્તિનો, ચૈતન યુક્ત ના જક્ત જાંળે;

પૂઠ અખંડને દેડને સરવનુ, લુબ્ધ મન ખંડમે પાંળી પાંહાંળે. ॥૩॥

ઉપર પ્રમાણે દ્વૈતરૂપે રહી અદ્વૈતની ઉપાસના કરવી એ જ ભક્તિનો ખરો મર્મ છે; પણ આ પ્રમાણે ચૈતન્યયુક્ત જે જાણ જાણવાની છે તે જગતના જીવો નહિ જાણી શકવાને લીધે સર્વ લોકોએ એક અખંડ નિત્યપદને પૂઠ દઈને એટલે કે પાછળ છોડી દઈને પૃથ્વી ઉપરના રેવાખંડ અને ઉત્તરાખંડ વગેરેમાં સ્થપાયેલાં તીર્થોમાં તથા નર્મદા, ગંગા યમુના વગેરેના પાણીમાં તેમજ પાષાણાદિમાં પૂજ્ય ભાવ ધારણ કરી પોતાનાં મન તેમાં લુબ્ધ (મોહિત) કરેલાં છે.

તેજ માટે કહું શુદ્ધ ઉપાસના, સેવતાં વાસના સર્વ નાસે;
અષ્ટદ્વૈ છંદ પર પીષ્ટ બાંધાંધી કહુ, છંદ પંચુદશ લ્યૌં પ્રકાશે. ॥૪॥

એટલા જ માટે શુદ્ધ ઉપાસના કહું છું જેનું સેવન કરવાથી સર્વ પ્રકારની વાસનાનો નાશ થશે. આ ગ્રંથનાં દશ અંગ બાંધ્યા પછી એટલે પૂરાં કરી પરપીષ્ટ એટલે ત્યાર પછી પાછળનાં પંદર અંગ સુધીમાં ઉપાસનાના ભેદનો પ્રકાશ કરવામાં આવે છે. (અષ્ટદ્વૈ એટલે દશ અને પંચુદશ એટલે પંદર અને પાછળનાં દશ અંગ મળી પાંત્રીસમા અંગમાં ઉપાસનાના ભેદનો ખુલાસો કરેલો છે એમ સંપ્રદાયની માન્યતા છે.) પણ અમને તે વાજબી લાગતી નથી. કારણ કે પંદર અને દશ મળી પચીસ ઉપરાંત પાછળનાં દશ અંગ પણ ગણી લઈ પાંત્રીસ ગણવાં એ ચોપાઈના અર્થ સાથે કોઈ રીતે બંધબેસતું નથી. દશ અને પંદર આ બે જ સંખ્યા આપેલી છે અને એ બેનો સરવાળો કરીએ તો તે માત્ર પચીસ જ થાય છે. પાંત્રીસ કરવાને વધારાના દસ લેવા જોઈએ તે ક્યાંથી લેવા અને શા આધારે લેવા? વળી ‘અષ્ટદ્વૈ છંદ પરપીષ્ટ બાંધી કહું’ એનો અર્થ દસ અંગ બાંધ્યા પછી તેની પાછળ કહું છું એમ થાય અને ‘પંચુદશ લ્યૌં પ્રકાશે’ એટલે પંદર પૂરાં થતાં સુધી તેનો પ્રકાશ કરેલો છે એમ અર્થ થાય છે; એટલે ખરો અર્થ દશ અંગ પૂરેપૂરાં બાંધ્યા પછીથી તે ત્યાર પછીનાં પંદર અંગ પૂરાં થતાં સુધી એટલે અગિયારમાં અંગથી પચીસમું અંગ પૂરું થાય ત્યાં સુધી ઉપાસનાના ભેદ વિષે પ્રકાશ કરેલો છે. વળી અગિયારથી પચીસ અંગ સુધીની ચોપાઈઓના અર્થ પણ આ વાતને સાચી ઠેરવે છે. પચીસમા અંગમાં ઉપાસના વિષેની હકીકત પૂરી થાય છે અને છઠ્વીસમા અંગથી બીજા વિષયની હકીકત શરૂ થાય છે, જેથી અમોએ જે અર્થ લીધો છે તે જ ખરો છે અને તે સિવાય બીજા કંઈ પણ આધાર સિવાય ગોઠવી કાઢેલો અર્થ ખરો હોઈ શકે નહિ.)

તેજ ઉપાસના તનમન દેડને, શામ સનેહીને પામવાને;
કેહં કુવેર સહુ કેહેર કરતવ તજો, તો ભજો ભવ દુઃખ વામવાને. ॥૫॥

જો તે ઉપાસનાનો પરમભેદ જાણી શ્યામસ્નેહી એટલે કેવલકર્તાને પામવા હોય તો તેમને તનમન અર્પણ કરીને રહો. મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામી કહે છે કે ભવરૂપ દુઃખથી મુક્ત થવા, કેર વર્તાવનારાં કૃત્રિમ કર્મ છોડી દેશો તો જ ભવરૂપ દુઃખથી મુક્ત થશો.

સાચી-ભવમાં ભરમ ઉપાસના, લાગ રહ્યો સબ લોય;

ચૈતનતા ચીન્યા વિના, તાતે મુક્ત ન હોય.

॥૬॥

જગતભરમાં જે જે ઉપાસનાઓ છે તે તે તમામ ભ્રમથી ભરેલી હોઈ અજ્ઞાનવાળી

છે છતાં જગતના સર્વ ઉપાસકો માયાને જ વળગી રહેલાં છે; પરંતુ ચૈતન્યને જાણ્યા સિવાય કોઈની કદી પણ મુક્તિ થશે નહિ,

સ્થાવર જંગમ જલથલ, ચૈતનસુ ચૈતન;
ત્રીનકે પત પ્રીછા વિના, જડ પુંજે તનમન.

॥૭॥

સ્થાવર જંગમથી લઈ જળ સ્થળ સુધીનાં તત્ત્વરૂપ સર્વ શરીરો જે ચૈતન્યથી ચેતન થયાં છે તે તથા તે સર્વના પતિ કોણ છે તે જાણ્યા નથી ત્યાં સુધી જ તનમનથી જડને પૂજે છે.

◉ માહાધ અગાધ બ્રહ્મ દૃષ્ટાન્ત- અંગ- ૧૧મું ◉

ચહીતન બ્રહ્મ ભરપુર બ્રહ્માંડમાં, નીર મધ્ય કુંભ જમ નીર ભરીયો;
બ્રહ્મમે ઇમ બ્રહ્માંડ ભરપુરહે, બાહર ભીતર સજલ દરીયો. ॥૧॥

ચૈતન બ્રહ્મ અખિલ બ્રહ્માંડમાં ભરપૂર ભરેલું છે. જેમ પાણીથી ભરેલો ઘડો પાણીના મધ્ય ભાગમાં મૂકેલો હોય તો ઘડાની અંદરનું પાણી અને બહારનું પાણી એકમેક હોઈ તે પાણીથી ઘડો જુદો નથી. તેમ બ્રહ્માંડરૂપ ઘડો બ્રહ્મમાં ભરપૂર ભરાયેલો રહેલો હોઈ બ્રહ્માંડની અંદર તથા બ્રહ્માંડની બહાર બ્રહ્મરૂપ પાણી યુક્ત દરિયો ઠસરસ ભરાયેલો છે.

નીરના હીરથી જંત બહુ ઉપજે, નામને રૂપતે તાર પીછે;
પ્રસ સપ્રસ અનેક હોય એકથી, અગમ ઉપજે તેજ ઈશે. ॥૨॥

દૃષ્ટાન્ત તરીકે નવાણ (જળાશય) આદિથી લઈ સમુદ્ર આદિના પાણીના હીર એટલે વિત્ત વડે અનેક પ્રકારનાં જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનાં નામ રૂપ તે પણ ત્યાર પછી પડે છે તથા અરસપરસ સંયોગથી અનેક પ્રકારના જીવ જન્મ પામે છે. તે બધાઓમાં પ્રથમ ઊપજી આવેલા મોટા હોય તે નાના જીવ-જંતુ માત્રના ઈશ્વર છે.

નાંહી તો પુઠલ જો કદાચીકને, વકરતાં મકરધ્વજ હોય શ્રેષ્ઠ;
સર્વનું જીવન તોય તન માતરા, ભીન વિચારતાં ભારે ચેષ્ઠ. ॥૩॥

સમુદ્રના પાણીમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા જીવ નાના જીવોના ઈશ્વર છે તથાપિ પાછળથી કોઈ મચ્છ મગરાદિ વકરી જાય તો તે મકરધ્વજ (મોટા મગરમચ્છ) તરીકે સર્વ જીવોથી શ્રેષ્ઠ ગણાય પણ એકંદરે સર્વ નાના મોટાનું જીવન તપાસતાં તે પાણી જ છે; પરંતુ જીવનરૂપ પાણીનો વિચાર ન કરતાં દરેક શરીરો ભિન્ન-ભિન્ન દૃષ્ટિએ તપાસતાં

નાના મોટા સર્વ જીવોની ચેષ્ટા (વર્તન) અલગ અલગ દેખાય છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન-ભિન્ન દૃષ્ટિથી નાના મોટા જોનાર તે સર્વનું જીવન પાણી જ છે એમ જોઈ શકતો નથી.

બ્રહ્મ અપહીરથી જોત શક્તિતન, જક્ત પસરન કરન ત્રિગુણ આદ્યે;
જીવને કીટ પતંગને શક્તિનું, જોત નીરંજ ગુણ બ્રહ્મ સ્વાદ્યે. ॥૪॥

ઉપરના દેષાન્તનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે બ્રહ્મરૂપ પાણીના હીરથી એટલે વિત્ત વડે જ્યોત અને શક્તિનાં શરીરો ઉત્પન્ન થયાં જે ત્રણ ગુણની આદ્ય લઈ સર્વ જગતનો પ્રસારો કરવામાં આદિ કારણરૂપ છે. વળી કીડી, મહુર જંતુથી લઈ ગુણ, શક્તિ અને જ્યોતિ એ બધાં બ્રહ્મને સ્વાધીન (આધીન) છે અને તે દરેકની ઉત્પત્તિ પણ તેમાંથી જ થયેલી છે.

ईश्वरता मध्ये व्यासनी आद्य लेई, वकरतां मकरध्वज निजपैरे;
केहं कुवेर जो सार प्रीछे नर, आत्मा एक निज सलंगसेरे. ॥५॥

સર્વની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી થયેલી છે એ પ્રણાલિકાએ જોતાં પાછળથી થયેલા વ્યાસની આદ્ય લઈ અવતારી પુરુષો સુધીના ઐશ્વર્યતાવાળા સર્વ ઉપર જણાવેલા વકરેલા મકરધ્વજની માફક મહાન પુરુષો થયેલા છે. આમ જગતના જીવો નાના મોટા દેખાય છે પણ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સર્વના જીવનનો સત્ય સાર સમજવામાં આવે તો જણાય છે કે સર્વનાં શરીરો સળંગ સૂત્રવત્ એક જ આત્મા (ૐકાર પ્રણવ)ના આધારથી રહેલાં છે.

साखी-प्रथक बुध्यने परहरी, एक आतम सम जोय;

द्वैतभाव दूरी करो, तो आन्य न द्वितीयो कोय. ॥६॥

જગતભરનાં નાનાં મોટાં તત્ત્વવાળાં સર્વ શરીરોને પૃથક્ પૃથક્ બુદ્ધિથી જોવાનું અને તેનું નિરીક્ષણ કરવાનું દૂર કરી સર્વમાં એક જ આત્મભાવથી જોશો તો દ્વૈતભાવ દૂર થશે એટલે આપ પોતા સિવાય બીજું કોઈ દેખાશે નહિ તથા આ ખરું કે તે ખરું એમ ભ્રાન્તિવશ થઈ રહેશે તો સ્વઆત્માનો પ્રકાશ થશે નહિ; એટલા જ માટે તમારા પોતાથી જુદી જેટલી જેટલી ઉપાસના છે તે તમામ દ્વૈતભાવ દૂર કરી આત્મા સળંગ સૂત્રવત્ સર્વમાં એક જ છે એમ જોશો તો બીજો કોઈ ઊગરી શકશે નહિ.

घाटे स्थूल सूक्ष्मने, साम्रथ भेद अपार;

सांग तोप तलवार छुरी, एक लोहा भीन मार. ॥७॥

જેમ તોપ, સાંગ, (બરછી) તલવાર અને છરી, એ જુદા જુદા ઘાટે કરીને જુદા જુદા નામ, રૂપ, ગુણવાળાં દેખાય છે તો પણ એકંદરે તે સઘળાનું મૂળ તપાસતાં લોખંડ જ છે.

તેવી જ રીતે જગતભરનાં સર્વ શરીરો સ્થૂલ સૂક્ષ્મના ઘાટે કરીને અપાર સામર્થ્યના ભેદવાળાં દેખાય છે પણ તે દરેકનું મૂળ તપાસતાં છેવટ આત્મા એક જ છે અને તે બ્રહ્મથી થયેલાં છે.

❶ અદબદ બ્રહ્મ અનુક્રમ સમજ સિદ્ધાન્ત નરણેકો - અંગ - ૧૨ મું ❶

અદબદ બ્રહ્મ અનુકર્મનો મર્મણ, સર્મ નહિ સ્વેથકી ઉપજયેસે;
પંડ પરપંચના રેચની રમત સહુ, શું કહુ કર્મ ન્હે: કર્મ ધરસે. ॥૧॥

જેમ છે તેમ સમજી ન શકાય એવું જે બ્રહ્મ તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા જગતના અનુક્રમનો મર્મ આ પ્રમાણે છે; તથાપિ ચૌદ લોક રૂપી જગત જેમાંથી સર્જાયેલું છે તે બ્રહ્મને કોઈ જાતનો શ્રમ (મહેનત) પડેલો નથી. આપણે આગળ કહી ગયા છીએ કે પાણીથી અનેક પ્રકારના જંતુ ઉત્પન્ન થયા છે પણ તે પાણીને જંતુ માત્રની ઉત્પત્તિનો શ્રમ લાગતો નથી તેવી જ રીતે અનંત લોકોની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મમાંથી થયેલી છે છતાં તેનો શ્રમ તે બ્રહ્મને લાગેલો નથી; તો પણ વિકાર રહિત જે અવ્યક્ત બ્રહ્મ, તેના રેચ રૂપ વિકારવાળું ચૌદ લોકરૂપ જગત સર્જાયેલું છે. બ્રહ્મના રેચથી ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રપંચવાળાં પંચતત્ત્વનાં સર્વ શરીરોની આ સર્વ રમત છે અને ચૌદે લોકમાં વસતા સર્વ લોકો આજ રમતમાં રમે છે. પ્રથમથી જ બ્રહ્મ કોઈ પણ પ્રકારના કર્મ સિવાયનું ન્હે: કર્મ રૂપ છે. તે જ આ જગતનું આદિ ક્ષેત્ર છે. તેનામાં કોઈ જાતનું કર્મ નથી તો પછી તે બ્રહ્મના કર્મ વિષે શું કહી શકું!

અવિગત મૂલ અનુકૂલ એકતાઈ હે, પંચીકરણ ગુણ રમત માંહાંકી;

એકતાંહાં આંન્ય કાંહાં છેડ દુરમતી ચાહા, જુગલતા ભાવ દેદાવનાંકી. ॥૨॥

જેની એકતા મૂળ અવિગત બ્રહ્મમાં અનુકૂળ રહેલી છે તેને ગુણ આદિ પંચીકરણની રમત મોઢાની ઉપલક દેખાય છે તે કહે છે કે એક અદ્વૈતમાં બીજો કોઈ નથી તો પછી હે દુર્મતિવાળાઓ ! તેને છોડીને બીજાની ઈચ્છા શા માટે કરો છે ? કારણ કે બીજા ત્રીજા ભાવવાળાનો દાવ ત્યાં નિજ બ્રહ્મમાં લાગી શકતો નથી.

બ્રહ્મ જુગદીશ ધે ધીશનો ઇશકો, એક વ્યાપી રહ્યો આદ્ય અંત;

ભાતમે ભરમીયા કાલભયે કરમીયા, સરલ સમજી સમ્યા વિરલસંત. ॥૩॥

જગતમાત્રનો ઉદય જેમાંથી થયો છે એવું જે બ્રહ્મ, તે બ્રહ્મ જગતના સર્વ ઈશ્વરોનું ધ્યેય છે, તેનો ઈશ્વર કોઈ હોઈ શકે નહિ. કારણ કે આદ્ય અંતમાં સર્વત્ર એક જ બ્રહ્મ વ્યાપી રહેલું છે. આમ વિચાર નહિ કરનારાઓ જગતભરની વિધવિધ પ્રકારની ભાતમાં ભ્રમવશ થયા એથી જ કાળના કરમિયા (એક પ્રકારના કીડા) થયા છે; જેથી કાળના

ભક્ષણરૂપ થયા છે અને જે કંઈ વિરલ સંતજનો હતા તે બ્રહ્મને સળંગ સૂત્રવત્ સમજી તે વિરલ પુરુષો જ તે પદમાં વિરામ પામ્યા છે.

आपमें आप समाप स्वांति भइ, ना गइ सुरत शिरभार देवा;

पिंड ब्रह्मांड की बीच घर स्वर सद, ते मध्य दरसतु अरसदेवा. ॥४॥

વિરલ સંતજનો પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સઘળી વૃત્તિઓને સમેટી લઈ શાંત થઈ ગયા. એથી જ તેઓએ બીજા કોઈ હમારા કર્તા પરમેશ્વર છે એમ પોતાની સુરતા વડે જોયું નથી; એ કારણે તેમણે પોતાથી પર બીજી કોઈ મહદ્ વ્યક્તિને શિર કોઈ પણ પ્રકારનો કર્તા તરીકેનો ભાર મૂક્યો નથી; કારણ કે તેમણે બાહ્ય વૃત્તિઓ સમેટી લઈ પોતાનું નિજ ઘર પ્રાપ્ત કરવા પિંડ બ્રહ્માંડની મધ્યે સ્વર એટલે પ્રણવને રહેવાનું ઘર જે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે તેમાં જઈને મોટા પુરુષો વસેલા છે. ઘણો કાળ આ પ્રમાણે પ્રણવના મૂળ ઘરમાં રહેવાથી અંતરિક્ષ આવતા સોહંગ પ્રણવ દ્વારા પોતાના સ્વરૂપે દૃષ્ટા તરીકે ત્યાં રહ્યા છે.

छांड दे भरमना काल भये करमना, धरमना दुत भये भूत ताकु;

केहं कुवेर अनुकर्म अद्वैतमे, द्वैत विनही जम डरप काकु. ॥५॥

હે સંતજનો ! તમારા પોતાથી જુદા ભાવને છોડી દો અને તમામ પ્રકારના કર્મના કાળરૂપે થઈને રહો એટલે કે કર્મનો નાશ કરો, એથી કોઈ કાળજાળની જંજાળ વ્યાપી શકશે નહિ; કારણ કે ધર્મ (યમ)ના દૂતોનું નિશાન પંચભૂતાદિ શરીરોને તાકે છે અને તેનો ભય તે રૂપ રહેનારને જ લાગે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે કર્મ સિવાયના અદ્વૈત બ્રહ્મમાં દ્વૈત જ નથી તો પછી યમનો ડર કોને લાગવાનો છે ?

साखी :- उग्र दृष्टि अद्भुत भइ, गई गमत गुण घात;

स्वयं प्रभु साम्रथ अति, गति अनुभव साक्षात्. ॥६॥

જ્યારે સંત મહાપુરુષોની ગતિ આમ બ્રહ્મમાં એક રસ થાય છે ત્યારે જ તે અતિ અદ્ભુત ઉગ્ર દૃષ્ટિવાળા થાય છે; એથી ગુણગ્રંથિઓની ઘાતો (જન્મમરણ) તથા તેની સઘળી રમતો નષ્ટ થઈ જાય છે અને તેઓ સ્વયં પ્રભુતાવાળા અતિ સમર્થ સાક્ષાત્ અનુભવની ગતિવાળા થઈ રહે છે.

सेज उपज घर अगमथी, सुगम सहित संसार;

कुवेरा करतव सबे, कीने शिर दीये सकार. ॥७॥

કોઈ પણ પ્રકારનો ભાવ નથી એવા અગમ્ય બ્રહ્મમાંથી સહેજસહેજ ઉત્પન્ન થયેલો

જગતરૂપ સઘળો સંસાર કૃતવી (નકલી) હોય તો પછી, મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે કર્તા તરીકેનો ભાર કોને શિર આપવો ?

સકર્તા સિદ્ધાન્ત નરણેકો - અંગ - ૧ ૩મું

এহী অনুসાર સિદ્ધાન્ત વેદાન્તનું, વ્યાપક બ્રહ્મનો લક્ષ નેતિ; પંડ બ્રહ્માંડનો એકતા અનુભવ, આતમ પુની પરમાતમ સેતી. ॥૧॥

ઉપરનાં અંગોમાં અત્યાર સુધી જે સિદ્ધાન્તનું વર્ણન કરતા આવેલા છે તે વેદાન્તનું છે અને તે વ્યાપક બ્રહ્મના લક્ષ્યાર્થ તથા સાક્ષાત્કાર વિષે વેદે નેતિ પોકારેલી છે, આત્મા તથા પરમાત્માની એકતા એ જ પિંડ બ્રહ્માંડની એકતાનો અનુભવ છે. અર્થાત્ આત્મા એ જ પરમદશાને પામવાથી પરમાત્મા કહેવાયો છે અને એ જ પરમગતિ પામ્યો એટલે પરમગતિરૂપ થઈ ગયો જેથી એક કાળ ઉપર આત્મા તરીકે ઓળખાતો હતો તે જ આત્મા પરમગતિના સ્પર્શે કરી પરમેશ્વર રૂપ થયો. આ પ્રમાણે વેદાન્તની માન્યતા છે.

નિજપતિ પરમ કૈવલ કુલ યાહીપર, બ્રહ્મ અક્રતનો કારન કીરતા; અગણિત અંશ ઉદ્યોત અધિપતપતિ, અખિલ અનુક્રમનો મરમ ધરતા. ॥૨॥

ઉપર જે વેદાન્તનો સિદ્ધાન્ત વર્ણવ્યો છે તે વ્યાપક અકર્તા બ્રહ્મથી પર સકર્તા સત્યકૈવલનો સિદ્ધાન્ત છે અને તે અકર્તા બ્રહ્મના નિજ કારણરૂપે છે તથા તેઓ ગણી ન શકાય એટલા અંશોના ઉદ્યોતરૂપે અધિપતપતિ (સ્વામી) હોઈ અખિલ બ્રહ્માંડના અનુક્રમના મર્મને ધારણ કરવાવાળા છે.

જીનુ પ્રકાશ સરવજ્ઞ ચૈતન ચિદ, બ્રહ્મ આભાસનો અનુપ સુરીયે; આદ્ય ઓરુઅંતમધ્ય એક અદ્વૈતદિવ્ય, ઉદીતભવ અસ્તગતિ દોષ દુરીયે. ॥૩॥

સર્વજ્ઞ ચૈતનચિદ્ બ્રહ્મ એ જ કૈવલકર્તાનો પરમ પ્રકાશ છે. જેમ સૂર્ય અને તેનો પ્રકાશ, તેમાં સૂર્ય કર્તવ્ય શક્તિવાળો એકદેશી અને પ્રકાશનો પ્રકાશક છે અને પ્રકાશ નિઃસત્ત્વ અને વ્યાપક છે. તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલ સૂર્યવત્ ન્યાયે એકદેશી અને તેમનો પ્રકાશ જે બ્રહ્મ તે સર્વવ્યાપક છે અને એ બ્રહ્મપ્રકાશના પ્રકાશક કૈવલ કર્તા છે, જે કોઈ જાતની ઉપમા ન આપી શકાય તેવા હોઈ આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં એક અદ્વૈત અતિ દિવ્યરૂપે રહેલા છે તથા જગતભરના ઉદય અને અસ્ત એ બંને દોષોથી દૂર રહેલા છે. અર્થાત્ સૂર્યોદયથી તે અસ્ત થતાં સુધી જગતભરના જીવમાત્ર વિલાસ કરે છે એટલે કે જે પ્રકાશ પામીને જે જે કંઈ પાપ પુણ્ય કરે છે તેનો પટ પ્રકાશને લાગતો નથી પણ પ્રકાશની

સત્તા પામીને જગત વિધવિધ પ્રકારે વિચરે છે; તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલ પ્રકાશક હોઈ તેમનો પ્રકાશ બ્રહ્માંડભરમાં પ્રસરેલો છે અને તે પ્રકાશની સત્તા પામી ચૌદલોકના અંશો જીવન ભોગવે છે, તે જીવનરૂપ જે બ્રહ્મ તે બ્રહ્મમાં અંશોએ કરેલાં કર્મ અકર્મનો દોષાપતિધર્મ પહોંચતો નથી એથી જ કેવલકર્તામાં કોઈ પણ પ્રકારનું દોષારોપણ ઘટતું નથી. તે અદ્વૈતપદ આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં દિવ્યરૂપે રહેલું છે જેને ઉદય અસ્તની ઘટના લાગી શકતી નથી એવું તે નિત્ય અને અખંડ પદ છે.

રજ તજ રચીત તનુ રખચીત રખેન કર, ઇંડ કટાક્ષ અણુ આદ્ય અજનું;
અતહી અપરમ વીનુ પાર વિવિધી વિધ, પ્રબલ પુરસાતગતિ સંચ સ્ત્રજનું ॥૪॥

અણુરેણુ તથા રજતજથી લઈને ઈંડકટાક્ષની આદ્યે ગુપ્તમાં ગુપ્ત હોય ત્યાં સુધીના સર્વ લોકોની રચના નિશ્ચયપૂર્વક ખોપ કરીને (લક્ષપૂર્વક) કેવલકર્તાએ રચેલી છે, જેથી તે રચના વિધવિધ પ્રકારની દેખાય છે. તેનો પાર આવી શકે તેમ નથી. દરેકે દરેક ઘાટના સંચમાં અતિ પ્રબળ પુરુષાતનરૂપ ગતિ ભરીને સર્જનહારે તે સરજેલા છે.

કીયેહુ પયેપાન પુનીરખાન જેહી જીતજીનું, તીત તીનું તાંહી વાંહી ચુગલ દેતા;
કેહં કુવેર સોહી સકલ શિર સાંમ્રથ, તાહીપદ ચીન બીનુ સબ અચેતા. ॥૫॥

જગતભરના જે જે જીવો જે જે ખાણોથી ઉત્પન્ન થયા છે તેમને જોઈતાં ખાનપાન જે તે ઘાટોના જીવોને તે જ્યાં છે ત્યાં ચુગલ દેતા એટલે તે કેવલકર્તા પોષણ આપે છે. આમ સર્વનું પાલન પોષણ કરનાર સર્વ શિરશ્રેષ્ઠ સમર્થ સર્જનહારનું જે પદ છે તે જાણ્યા સિવાય સર્વ લોક અચેત રહ્યા છે, એમ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે.

સાખી-જેતનેભર ईश्वर તનુ, તીનુ દુરલભ એહીભેદ;

ઓર જીવનકી કો ગને, કહત નેતિ ચહુ વેદ. ॥૬॥

આ જગતમાં અત્યાર સુધી જેટલા ईश्वરો થયા છે તેમને ઉપર કહેલા સકર્તા સત્કૈવલનો લક્ષ જાણવો અતિ દુર્લભ છે. તો પછી તેમના સિવાયના અન્ય જીવોની શું ગણતરી છે કે તેઓ તે લક્ષની ગતિ જાણી શકે! કારણ કે ચતુર વેદ જેવા પણ નેતિ કહે છે.

ચેસેહી અતિ અદ્ભુત પદ, જિનકે સકલ પસાર;

દિવ્ય પરમગુરુથી સદ, પાવહી દરસ દેદાર. ॥૭॥

આ પ્રમાણે સકર્તા સત્કૈવલનું અતિ અદ્ભુત પદ હોઈ તેમનો જ પસારો સર્વત્ર પ્રસરેલો છે. આ જગતરૂપ પસારાના માલિકના દેદારનાં દર્શન મહાન સમર્થ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગરથી જ પ્રાપ્ત થાય છે.

(▲) શાસ્ત્રપક્ષ નિવૃત્ત કરન સમજકો-અંગ-૧૪મું (▲)

સમજ એવી વિના બહુ વિધિમતમના, નવટલે જીવ સનાતન યાતે;
વેદ મુરજાદ બહુ બાધ બુદ્ધિ ઘડી, ચલક તામે અડી ચલક ભાતે. ॥૧॥

ઉપર પ્રમાણે જણાવેલી શુદ્ધ સમજના અભાવે જગતભરના જીવો મનના મત મુજબ બહુવિધ પ્રકારે ફસાઈ રહેલા છે અને પરંપરાની માન્યતાને લીધે 'હું' જીવ હું' એ સમજ બદલી શકતા નથી. વળી વેદે મહાન બુદ્ધિ વડે જે મર્યાદાવાળી હદ બાંધી તેમાં જગતભરના સર્વ લોકો વિધિવિધ પ્રકારની ચળકતી ભાતો જોઈને અટકી પડેલા છે, એથી જ આગળ વધી શકેલા નથી.

અલખ સુજા નહિ લક્ષ બૂજા નહિ, પક્ષકુ રક્ષ સારી જાહાંન રોવે;
અનેક શાસ્ત્ર મત પક્ષ પોચે ગત્ય, સુણીત અનેરી અતિ ચિત પ્રોવે. ॥૨॥

પરમ શ્રેષ્ઠ પરમગુરુના લક્ષને જાણ્યો નહિ એથી જ અલખ એટલે લખી ન શકાય વા કહી ન શકાય તેવા સકર્તા સર્જનહારને ઓળખી શકેલા નથી; કારણ કે જગતમાત્રના સર્વ જીવોને શાસ્ત્રકારોએ શાસ્ત્રોના મતવાળી ગતિનું પોષણ કરેલું છે. અને તે પોતાની વિજ્ઞાતિ છે છતાં તેમાં ચિત્ત પરોવીને જે જે જીવની જે તે સમજ પ્રમાણે જે તે પક્ષનું રક્ષણ કરવાની પાછળ લક્ષાવધિ જીવો વળગી પડેલા છે અને સમસ્ત જગતના જીવો શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલા (સંગુણ) દેવતાઓને પ્રાપ્ત કરવા દીનતાપૂર્વક રૂદન કરે છે.

વ્યાક્રણ વેદ અતિભેદ ભરમે ભરી, દેવવાળી કરી સરવ સાચી;
પ્રાકૃત પૂઠથી મૂઠ છૂટ્યા વિના, સમજ વિના શુદ્ધ સર્વ કાચી. ॥૩॥

અતિ ભ્રમ ભરેલી વ્યાકરણયુક્ત વેદભાષાને દેવવાણી ગણેલી છે. અને તે બધી સાચી છે એવી માન્યતાને લીધે પ્રાકૃતભાષાને પૂંઠ કરી છે. એટલે પ્રાકૃત ભાષાને મહત્ત્વ આપેલ નથી. પણ ઊંચનીચ ભાષા વિષેના ભેદવાળી ગ્રંથિ છૂટી ન જાય ત્યાં સુધી સઘળી સમજ ગમે તેટલા ઊંચા ભાવવાળી હોય તો પણ તે કાચી છે એમ જાણવું.

અટપટી વાળી જાણી નવ રીજીયે, પ્રાકૃત દેખી નવ પૂંઠ દીજે;
છેવટ સદન અવિગત પતિ અનુભવે, પ્રાકૃત હોય તો ઊર લીજે. ॥૪॥

વ્યાકરણ યુક્ત વેદની અટપટી વાણી જાણી રીઝવું નહિ અને પ્રાકૃત નિષિદ્ધ ભાષા છે એમ જાણી તેના તરફ દુર્લક્ષ કરવું નહિ કારણ કે પ્રાકૃત ભાષામાં આપણા સર્વના

છેવટ સદનમાં આવેલા અવિગત પતિનો અનુભવ થતો હોય તો તે પ્રાકૃત ભાષાને પોતાના ઉરમાં લેવા ચૂકવું જોઈએ નહિ.

વ્યાક્રણ ભાસ અભ્યાસ વાણી લગે, પુસ્ત્ર નિરવાણ તાંહાં કેહેણ કાંહી;
કેહં કુવેર જાંહાં નિગમ નેતિ કહે, સતગુરુ લક્ષે જડ શક્ત તાંહી. ॥૫॥

વ્યાકરણનો ભાસ, અભ્યાસ કરવાથી આપણામાં પડે છે પણ તે ભાસ વાણી પહોંચે ત્યાં સુધી જ હોય છે, પરંતુ જ્યાં પરમ પુરુષ છે ત્યાં વાણી પહોંચતી નથી તો વ્યાકરણ યુક્ત વેદની કહેણીઓ (વાતો) ત્યાં કેમ કરીને પહોંચી શકશે? જે પદની સમજૂતી આપતાં વેદ નેતિ પોકારે છે ત્યાં સદગુરુના લક્ષથી જ જઈ શકાય છે એમ મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે.

સાચી-જ્ઞાની તે બુદ્ધિવંતકો, દેવ નહિ ગતિવંત;
બુધ જેસી બાની કહે, મત કોડ કરો મતંત. ॥૬॥

સમર્થ બુદ્ધિવાળા જ્ઞાનીઓ કરતાં દેવની ગતિ ઉચ્ચ નથી છતાં જેનામાં જેવી બુદ્ધિ હતી તેણે તેટલું જ કહેલું છે એથી કોઈએ મતવાદ કરવો નહિ.

દેવવાણી જાકુ કહે, સુનત જીવપદ જાય;
આન્ય દશા સબ પાલટી, કૈવલ મોક્ષ મેલાય. ॥૭॥

દેવવાણી તેને કહેવામાં આવે છે કે જેને સાંભળતાં જીવપણું જતું રહે અને બીજી ત્રીજી દશાઓ પલટાઈ જાય અને કૈવલમોક્ષ મળે.

❶ સિદ્ધાન્ત નિર્ણયકો-અંગ - ૧૫મું ❶

વેદવેદાન્ત અનંત સિદ્ધાન્તનું, તંત નીરમ્યા પીછે જંત ઠાંને;
ઁચકુ ઁચ કહે નીચકુ નીચ કહે, જે જમ તે તમ ઘાટ ભાને. ॥૧॥

સકર્તા સત્કૈવલથી જે તત્ત્વોવાળા ઘાટો નિર્માણ થયા છે તેને વેદે અનંત સિદ્ધાન્તથી વર્ણવ્યા પછી જીવ માત્રે જાણ્યા છે. તેમાં ઊંચને ઊંચ કહી અને નીચને નીચ કહી જે ઘાટ જેવા હતા તેનું તે પ્રમાણે ભાન કરાવ્યું છે.

શુભ અશુભનું કર્મ કરીયા ક્રત, આક્રત જોડને તેજ માને;
જીવ પરભાવની જુત્તિક જાણી કરી, વ્યક્ત વાણી ધરી વેદ જ્ઞાને. ॥૨॥

કર્મકાંડની ક્રિયા કરાવવા શુભ અને અશુભ એમ વર્ગ પાડી ખૂબ લંબાણથી

આકૃતિવાળાં દેવતાઈ ફળોને બતાવી કર્મના પ્રભાવમાં જીવોને નાંખવા વેદે જાણીને જ જુક્તિ રચેલી છે અને એટલા જ માટે વેદે વાણીને વ્યક્ત એટલે ખુલ્લી કરેલી છે અને તેને જ જીવો માને છે.

ક્ષીતી પાવક જલ પવન પાણી નહિ, પંચમુ તત્ત્વ નહિ વ્યોમ થાને;
ત્રિગુણ શક્તને જોત જલમલ નહિ, દેવ નહિ આદ્ય નિરંજવાને. ॥૩॥

વેદે કહેલા આશાભર્યા કર્મના પ્રભાવમાં જગતના સર્વ જીવો તણાયા છે; પણ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને પાંચમું આકાશ તથા ત્રણ ગુણ, શક્તિ, જ્યોતિ અને નિરંજન વગેરે કોઈ અસ્તિત્વમાં રહેનારા નથી તો પછી જગતના જીવો કર્મ કરી નિવૃત્ત દશા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ? અર્થાત્ કર્મમાર્ગના પ્રવર્તકો અને તેની સાથે તણાતા જીવો પૈકી કોઈ ગતિને પામશે નહિ.

નિરાકાર નિરધાર નહિ નિરગુણ, ધરગુણ સ્વસ્ત્ર સમાન શાંને;
વ્યાસ પંડિત કાજી મુલ્લાં નવલહે, કુરાન પુરાન લખ્યો ન પાંને. ॥૪॥

નિરાકારરૂપ જે નિર્ગુણ તેનો નિરધાર એટલે નિશ્ચય કરેલો નથી તો પછી ધરગુણ એટલે પ્રથમથી ઉત્પન્ન થયેલા ગુણ યુક્ત સ્વરૂપવાળા ઈશ્વરોને નિજની સાથે શી રીતે સમાન એટલે એક સરખાપણાવાળા સજાતિ કહો છો ? અર્થાત્ આ બાબતનો ખરો ખુલાસો પંડિતો, કાજીઓ અને મુલ્લાંઓ પણ જાણતા નથી જેથી કુરાન તથા પુરાણોના કોઈ પાને, તેમણે નિર્ગુણની અને સગુણની સમાનતા (સરખાપણું) ક્યા આધારે કહેલી છે તે લખેલું નથી.

નામને રૂપ પડનાલીકાની પરે, શુદ્ધની સમસા વિરલ જાણે;
જે પદ આદ્ય અવ્યક્ત કૈવલસદા, વિન મુદાતે સદા કુવેર માણે. ॥૫॥

નામરૂપની પ્રણાલિકાથી પર આવેલું જે શુદ્ધ સોહંગ પદ છે તેની સમસ્યા વિરલા સંતજનો જ જાણે છે. તે પદ આદ્ય અવ્યક્ત કૈવલરૂપે સદા સદોદિત રહેલું છે. તે ગુણરૂપ મુદા સિવાયનું હોવા છતાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી પોતાના સ્વરૂપે રહી તેનો આનંદ માણે છે એટલે કે અનુભવયુક્ત સુજાણ જાણથી ભોગવે છે.

સાચી :-અમલ અલોકિત અનુભવ, સુગતિ રહિત સમાજ;

સુણતામાં શાંતિ કરે, એવો ઉગ્ર અગાજ. ॥૬॥

તે સકર્તા સત્કૈવલનો અનુભવવાળો અમલ અલૌકિક છે. તેને દેવગતિવાળા દેવો પણ સમજતા નથી. આવો અતિ ઉગ્ર અગાધ અનુભવ સાંભળતાં શાંતિ પામે છે.

ધે ધાતા વિન સનંધ સદ, પ્રાય પુરંજન ધામ;
જન જવરલા જક્તમે, તે પદના અભિરામ.

॥૭॥

ધ્યેય અને ધ્યાતા એટલે ધ્યાન ધરનાર સિવાયનું સકર્તાનું પુરંજનરૂપ ધામ છે. તે પદમાં જગતના વિરલા સંતજનો પોતાની નિજ સુરતા વડે અભિરામ (વિરામ) પામ્યા છે.

❶ અદ્વૈતાદ્વૈત રમણ દરશાવનકો-અંગ - ૧૬ મું ❷

માંખ્યની જાંખ કહુ સાંખઠો સંત સહુ, વેષ વરજીતની તીત સાંઙ;
મન બુધ ચિત અહંકાર પહોંચે નહિ, લક્ષ અલક્ષના પક્ષ જાંઙ. ॥૧॥

મહાન સમર્થ પરમ શ્રેષ્ઠ પરમગુરુ સકર્તા સત્કૈવલના પદમા પરમ નિત્યાનંદ સુખ જે જાણ વડે માણે છે તે માણવાની જાણ હું તમને કહું છું તે સર્વ સંતજનો સાંભળો ! સર્વ જગતના ઉત્પાદક કર્તા ધણી તરફ મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત પહોંચી શકતાં નથી. તેમ જ લક્ષ અને અલક્ષનો ત્યાં કોઈ પક્ષ પણ નથી. આ બધાં કારણોથી નિજ પદ ન્યારું છે કારણ કે દેહાદિ સર્વ પ્રકારના વેષધારી (સગુણ) ઈશ્વરોથી તે પદ જુદું હોઈ સર્વ લોકની છેવટે આવેલું છે.

પંચ પરપંચની પારપર અધરધર, સધરપર અજર ઘરતે પેહેંચાંન્યા;
આપહી આપ ઝલટી ભડ સુલટમે, કુલટની દષ્ટ ગડ સુલટ જાંન્યા. ॥૨॥

તે નિજધામ પંચતત્ત્વ તથા પ્રપંચયુક્ત ચૌદ લોકની પાર અને અધરધર એટલે કૈવલકર્તાનું જે શુદ્ધ અભિમાન સમસ્તલોકને ધારણ કરી રહ્યું છે તે શુદ્ધ અભિમાનથી પર અને તે શુદ્ધ અભિમાનને ધારણ કરનારી કૈવલકર્તાની જે બાહ્યવૃત્તિ તેનાથી પણ પર નિજપતિનું અજરધર એટલે અક્ષયધામ આવેલું છે. તે જાણીને પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં સુલટ (ઊર્ધ્વગામી) દૃષ્ટિથી ઊલટીને પાછા વળી જોશે તો ચૌદ લોકને નીરખવા રૂપ કુલટ દૃષ્ટિ (અધોદૃષ્ટિ) નષ્ટ થઈ જશે અને નિજાનંદનું પરમસુખ પ્રાપ્ત થશે.

સુસ્ત ભડ લીન સમલીત સમી નીરતમે, નીરત નિરધાર નિસંગ પાગી;
અગમ અવિલોકમે સમજ એકતા ભડ, નિજપતિ ન્યાલ ગયો ભર્મ ભાગી. ॥૩॥

જ્યારે સુરતા બાહ્ય પદાર્થો પરથી સમેટી લેતાં શમ રૂપ થઈ નૂરતામાં લીન પામે ત્યારે તે નૂરતા નિરધાર એટલે નિશ્ચયપૂર્વક (નિર્ણયાત્મક દૃષ્ટિએ) નિઃસંગ એટલે એક અદ્વૈત સકર્તા સત્કૈવલના પદમાં પહોંચે છે; જેથી તે નિજ નૂરતારૂપ દૃષ્ટિ અગમ્ય ગમનું અવલોકન કરવાની જે સમજ છે તે સમજની એકતા વડે નિજપતિની સાથે એકરૂપ થઈ કૃતાર્થ થાય છે એટલે સઘળો ભ્રમ ભાગી જાય છે.

બંધ ને મોક્ષની વિગત તો વેષને, શેષપદ સમકનાં રેખ લાગે;
આદ્યને અંત મધ્ય નિજપદ ને નહિ, જેમ છે તેમનો તેમ આગે. ॥૪॥

બંધન અને મોક્ષ તત્ત્વોવાળા વેશધારીઓને જ લાગે છે પણ આ બંધન અને મોક્ષ સર્વલોકથી ઊગરતા છેવટના નિજપદની સમીપ જરા પણ લાગતા નથી. તે નિજપદ આદ્ય, અંત અને મધ્ય સિવાયનું હોઈ પ્રથમથી જ જેમ છે તેમનું તેમ જ રહે છે.

અચ્યુત અવ્યક્તને વેષ વીગતી કરી, આપ નિજ મોજ સંકલ્પ પસારી;
તેહી તનુ માંહી જિનુ અંશ ઉદયે કરી, કુવેર કરુણેશને દીયે વિસારી. ॥૫॥

કદી પણ ન ચલાયમાન થાય એવા અવ્યક્ત સકર્તા સત્ કેવલે આપ પોતે નિજમોજનો આનંદ આપવા સંકલ્પ વડે સર્વ સમૃદ્ધિ યુક્ત વિગતવાર વેશવાળાં શરીરોને ઉત્પન્ન કરી તેમાં જે અંશોનો ઉદય કર્યો છે તે અંશો, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ઉદય કરનાર કરુણેશ કેવલને વિસરી ગયા.

સાચી :- કીટ પતંગ વિરંચી લ્યૌં, નિજપતિ અંશ સજાત;

ઉભે વિશેષ સમાનહી, એકતાપણે વિજાત. ॥૬॥

કીટ પતંગથી લઈ બ્રહ્મા સુધીના નિજપતિ સકર્તાના અંશો સજાતિરૂપે એક છે; પણ વિશેષ ઘાટ અને સામાન્ય ઘાટના તત્ત્વ ભેદે કરીને વિજાતિરૂપે દેખાય છે એટલે કે વિશેષ ઘાટની સાથે જે અંશને એકતા થઈ તે અંશ વિશેષ લેખાયો છે અને સામાન્ય ઘાટની સાથે જે અંશની એકતા થઈ તે સામાન્ય લેખાયો છે. એથી જ બંને ઘાટોની દૃષ્ટિએ એકતારૂપે વિજાતિ છે પણ અંશરૂપે વિજાતિ નથી.

જાહાં જમ જેહેવો તાંહા તમ, વિવિધી વિચિત્ર પ્રકાર,

જક્તસ્ત્ર નિજ તાત અંશ જુથ, કરીતવ કરત અપાર. ॥૭॥

અંશો સજાતિએ એક છે પણ જ્યાં જેવા ઘાટો છે ત્યાં તેવા ઘાટરૂપ અંશો દેખાય છે એથી જ તે વિધવિધ પ્રકારના વિચિત્ર જણાય છે. નિજ ધણીના અંશોનું જૂથ જગતરૂપ બની ગયું છે. આ પ્રમાણે કર્તાનું કૃત અપાર દેખાય છે.

❶ કર્તા અંશઆપ નિજ નિર્ણયકો-અંગ -૧૭મું ❶

તેહી નિજકરતનો કરનકારનતુજ, નિજપતિ અંશતન જો તપાસી;

આપ ઉદ્યોત નિજ જોત નરણે કરી, એહી મમ હંગ જીનુ હો અભ્યાસી. ॥૮॥

હે ! અંશો ઉપર પ્રમાણે સમૃદ્ધિયુક્ત કર્તાથી જે શરીરો રચાયાં છે તેમાં તારો વાસ

થયો એથી તું મનસ્વી કર્મનો કર્તા થઈ તેં જ અહમપણાનો વાદ ઊભો કરેલો છે. એથી જ તું કહે છે કે આ સર્વ મારાથી થયું છે. પણ હે અંશ ! તું તારા શરીરને તપાસી જો એટલે સર્વ કૃતના કારણરૂપે જે નિજપતિ સકર્તા છે તેમનો તું અંશ છે એમ જણાશે અને આપ પોતાને ઉદય થવાનું કારણ સમજી તારી નિજ જ્યોતનો નિર્ણય કર અને સુજાણજાણ રૂપ હંગ વડે કર્તા કેવલના મહદ્ સુજાણજાણ હંગનો અભ્યાસી થા.

ગુન ગણ ઇંદ્રી અંતસ રસ પરહરી, આપ અનભે થઈ અલગ જીનસે;

શુદ્ધ સ્વરૂપ જેહી અંશ કરતારકે, તે તનુ તુજ કર સુજ ભીનસે. ॥૨॥

હે અંશ ! જુલ્મ ગુજારનાર ગુણ, ગણ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણના રસને છોડી દે અને તેનાથી અલગ થઈ તું પોતે નિર્ભય થા. તારું શુદ્ધ સ્વરૂપ તે જ કર્તાનો અંશ છે. હે અંશ ! જે શરીરમાં તું રહેલો છે તે શરીરમાં તું તારી સ્વજાણ જાણથી જોઈશ તો જણાશે કે હું આ જૂથ રૂપ શરીરથી ભિન્ન છું એમ તને સમજાયા સિવાય રહેશે નહિ.

તરક હોઈ તલબથી ફરક ભવફંદસે, અનીત તજ તત્ત્વ રહે સત્ત્વ અસમી;

ભઈ નરવેદ ભલ ભેદ પતિ પરમકે, હરમકે કરમકર ભરમ ભસમી. ॥૩॥

હે અંશ ! તારા નિજ પતિને પામવાની આરત હોય તો ભવરૂપ કંદથી જુદો પડવાનો તર્ક કર અને જે તત્ત્વ અનિત્ય છે તેને છોડતાં છેવટ ઊગરતું જે સત્ત્વ (વિત્ત) રહે તે જ તારી સુજાણ જાણરૂપ અસ્મિ છે. તે અસ્મિરૂપ સ્વરૂપે થવા તારા શરીરમાં ઉત્તમ પ્રકારે નરવેદ એટલે નિરંજનના જેવો શુદ્ધ તીવ્ર વૈરાગ ઉત્પન્ન કર એટલે પરમપતિનો ભેદ પામી શકીશ અને એથી આ બાજુનાં પતિ વિયોગ કરાવનારાં જે કર્મ છે તે તમામ ભસ્મીભૂત થઈ જશે.

થઈ નિરાલમ્બ નરલેપ સત સસ્પતા, ધરમતા તેહી તને વિગતવેસે;

ઝલટ જો આપ કરી સાફ કારજ કુલ, તો તુલ્ય કુળ તુજ ઇત ઇમેસે. ॥૪॥

હે અંશ ! નિરાલમ્બ નિર્લેપ થઈને તારા સત્ય સ્વરૂપે થા. એ જ તારો આ શરીરને વિષે ખરો ધર્મ છે. આ પ્રમાણેનો ખરો ધર્મ તે તત્ત્વોની વિગતવાળા વેશથી રહીત છે એમ જાણવું. તારાં સઘણાં કર્મ સાફ કરીને તું પોતે ઊલટીને તારા નિજ સ્વરૂપમાં જાય તો અહીં આ ભવને વિષે એવો કોણ છે જે તારી તુલના કરી શકે ?

તદીપતા તે તેહીતને રહી જતમતસત, અખિલઆનંદકર ખલક માંહી;

તો તુજો બાધકાંઈ સાધ્યગત સત હુતે, ઉતહુતે છુતનહિ કછુ ન કાંહી. ॥૫॥

એટલા જ માટે હે અંશ ! તારા સત્ય સ્વરૂપે જતમત રહી ખલકભરમાં રહેવા છતાં

અખિલનો આનંદ ભોગવી શકીશ. વળી આ પ્રમાણે તારી સત્યરૂપમાં સાધ્યગતિ થવાને લીધે, હે અંશ ! તને કોઈ જાતનો બાધ લાગી શકશે નહિ તથા આ બાજુનાં છૂત-અછૂત એટલે કે કર્મ-અકર્મ કંઈ લાગી શકશે નહિ અને આ શરીરને છેવટે છોડીને જતાં પાછળ કોઈ પણ કર્મ ભોગવવાનાં રહેશે નહિ. વળી તું ઉત્તમ ગતિરૂપ નિજ સ્વરૂપમાં રહેવાને લીધે આ બાજુ કર્મ-અકર્મ તને ઢાંકી શકશે નહિ, એવી એ ઉત્તમ ભૂમિકા છે. માટે હે અંશ ! તું તારા નિજ ઘરમાં જઈને નિવાસ કર.

एही परकार निज यार अनवे थइ, तरन तारन मही जन समेख

केहं कुवेर नवेर कर भव भर, सरभर नहि न कोउ तनक तेरु ॥६॥

હે અંશ ! આ પ્રમાણે નિજપતિની સાથે ચારીનો સંબંધ બાંધી પરસ્પર એકમેક થઈ રહીશ તો તરણતારણ પુરુષોમાં તું મેરૂ સમાન શ્રેષ્ઠ થઈશ. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ બાબતનો નિવેડો લાવનારની સરભર થઈ શકે એવું ભવભરમાં કોઈ મળશે નહિ.

साखी:-तदपि तुंय एक भवमही, पावन पुरुष अलेख;

ओर सकल गुन निगुनके, भवभर भेख सलेख.॥७॥

એટલા જ માટે આ ભવની અંદર અલેખ પરમ પુરુષને પામી શકનાર તું એકલો જ છે અને ભવભરના બીજા જે લખી શકાય તે નિર્ગુણ અને સગુણના ભેખધારીઓ બધા સરખા જ છે.

सलेखके जेही संतकु, कृता करतके ज्ञान;

अलेखकी अविगत गति, पति परम अविलान.

॥८॥

સગુણ નિર્ગુણના જે જે સંતજનો છે તેમને કર્તાના કૃતનું જ જ્ઞાન છે અને એથી જ તેમને સલેખના સંતજનો કહ્યા છે; પણ જે અલેખના સંતજનો છે તેઓજ લખી ન શકાય તેવી અવિગત ગતિના સકર્તા પરમપતિનું અવિલાન એટલે કે વંદન કરે છે.

અભયમોજ દેખાવનકો - અંગ - ૧૮મું

कर अविलान पति परम के पदमसी, सगुन गुन ब्रंदमें नहिन डोले;

कीट ब्रह्मा लगे घाट उपजे खपे, अधिकना नुन्य चाहितन तोले. ॥१॥

હે પરમગતિની ઈચ્છા રાખનાર અંશ ! પતિના પદમાં એકમેક થઈ પરમપતિનું અવિલાન કર. તે અવિલાન કરનારો સગુણ નિર્ગુણના ઐશ્વર્યતાવાળા બળવાન જથ્થાને જોઈ ચલાયમાન થતો નથી, કારણ કે કીડી મહુરથી લઈ બ્રહ્માના ઘાટો સુધીના સર્વ જન્મ-

મરણવાળા હોઈ ચૈતન્ય પક્ષે કોઈપણ ઘાટ અધિક નથી તેમ જ સર્વ ઘાટો ન્યુનતાવાળા છે. કારણ કે ચૈતન વિના કોઈ પણ ઘાટ આપોઆપ ચલિત થઈ શકતો નથી.

**સ્થાવર જંગમ લોક ચતુરદશ, સૂક્ષ્મ સ્થૂલ પરક્રતી કહાવે;
જે ધરે ઘાટ તે ઠાઠ સર્વ માયના, કાયના ક્રત દેખીને ધાવે. ॥૨॥**

સ્થાવર જંગમથી લઈ ચૌદલોક સુધી સ્થૂલ સૂક્ષ્મ આદિ સર્વ સૃષ્ટિ પ્રકૃતિથી જ છે અને તેની અંદર જે જે ઘાટો મનુષ્યથી લઈ અવતારાદિ પુરુષોએ ધારણ કર્યા છે તે સર્વ ઠાઠ માયાવાળા છે અને તે દેવતાઈ માયાવાળા જે જે દેહધારી મહાપુરુષો થયા તે તમામના શરીરોનાં કૃત જોઈને લોકો દોડીને વળગી પડ્યા છે.

**જે થકી સર્વ એ તેજ તાહારું સ્દે, ભાત મૂકીને જો પોત પાખે;
જાંહાંલગી આપનું આપ પેખ્યાવિના, તાંહાંલગી માંહાંરખી શબ્દ રાખે. ॥૩॥**

ઉપર લખેલા મહાપુરુષોના હૃદયમાં, હે અંશ ! જે તેજ છે તેવું જ તારા હૃદયમાં છે. તું અને તે પુરુષોના હૃદયનું તેજ સ્વજાતિએ જુદું નથી. પણ આ માયાના ઠાઠવાળા ઘાટને લઈને તું તે તેજને નહિ જોતાં ઘાટને જુએ છે. આમ થવાનું કારણ તારી પોતાની ભ્રાન્તિ છે માટે માયાની બહુ વિધવિધ પ્રકારની ભ્રાતને મૂકી દે અને તારુ મૂળ પોત (સ્વરૂપ) જો. આમ જ્યાં સુધી પોતાનું સ્વરૂપ જાણવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જ થઈ ગયેલા મોટા પુરુષોની મોંરખી (શરમ, પક્ષપાત) છૂટશે નહિ.

**રાખ વિશ્વાસ પરકાશ સર્વ તુજમે, ભુજમે ભાસ્કર જોને ભાલી;
કૈવલ અંશ નિજવંશ તન તાહેરુ, જાહેરુ ઝગઝગે લે નિહાલી. ॥૪॥**

ઓ શ્રેષ્ઠ અંશ ! વિશ્વાસ રાખ અને શરીર તપાસી જો. મહાપુરુષોનો જે પ્રકાશ જગત ઉપર પડે તેવો પ્રકાશ તારામાં હોઈ તું તારું પોત (સ્વરૂપ) તપાસીને જુએ તો તેવો જ પ્રકાશ પાડી શકે તેમ છે. એટલે કે આ સર્વ (પ્રકાશ જે પડેલો છે તે) તારામાં છે જ. સુજાણ દૃષ્ટિરૂપી હાથ વડે તારા સ્વરૂપની વૃત્તિરૂપી કાયને પકડીને જોઈશ તો તેમાં જે ભાસ દેખાશે તે ભાસ વડે ભાસ્કરને જો. જે ભાસ તારામાં છે તે કર્તા કેવલનો અંશ છે અને તે તારું નિજ સ્વરૂપ છે જે આ શરીરમાં જાહેર ઝગમગી રહેલું છે તેને તું નિહાળીને જો.

**ધ્રુવ મજભૂત થઈ તેહી તને તદવત, અતિમત અસ્થતા કર પતિસે;
કેહં કુવેર કસ્મોશ કૈવલ પદ, સોસદ પાય જન એહી મતિસે. ॥૫॥**

ઉપર જણાવેલા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં દૃઢ મજભૂત થઈ તદવત્ તદાકાર બની પરમપતિ

સાથે એકતા કર. મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પ્રમાણેના શુદ્ધ મતવાળા જનો કડ્ડણેશ કેવલપદને પામી શકે છે.

**સાચી :- સકલ અંશ સમદ્રષ્ટિસે, દેખી પરમપતિ ચીન;
મોહોમન ગુણ તે ગત હવો, નિરભે ભયો નચીન. ॥૬॥**

જ્યારે સર્વ અંશોને સમદ્રષ્ટિથી જોશો ત્યારે જ તમે પરમપતિને જાણી શકશો અને ગુણનો મોહ પણ ત્યારે મનથી નાશ પામશે; એથી નિર્ભય બની નચિંત થશો.

**સુર સુરપતિ હરિહર અજ, ગુણ ગ્રંથીના ઘાટ;
ગૌલોકીક લીખ તાયમે, કૈવલ પરમ નીરાટ. ॥૭॥**

દેવ, દેવોનો પતિ ઈન્દ્ર, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર અને ગૌલોક વગેરે ઘાટો ગુણોની ગ્રંથિવાળા છે અર્થાત્ ઘાટને વશ થયેલા છે અને કર્તા કેવલ મહદ્ સજાણ જાણ સ્વરૂપે હોઈ તે સર્વથી પર ન્યારા છે.

❦ શીલવંત સાક્ષી દેખાવનકો - અંગ - ૧૮મું ❦

**શીલ સંતોક વિલોક વિલાસકર, હાસ્ય કર હંગ હંમેશ સંગે;
અહંગની ઓટમે લીંગનું આલ છે, તાંહા લગી હંગ ઉમંગ અંગે. ॥૧॥**

હે અંશ ! શીલ, સંતોષને ધારણ કર અને તેને સાથે રાખીને સ્વરૂપ સાથે વિલાસ કર તથા તારી જાણ રૂપ હંગ વડે કર્તાના હંગની સાથે હમેશાં આનંદ કર. વળી જ્યાં સુધી અહંગની ઓથે લિંગ એટલે અજ્ઞાનરૂપ વાસનાનું આળ રહેલું છે ત્યાં સુધી શરીર ઉપર હંગનો ઉમંગ છે અને તે આપનપુ વચ્ચે અંતરાય કરાવનાર છે અને એથી જ તું કર્તાના મહદ્ હંગને પહોંચી શકતો નથી.

**આલ વિલાયતો તુજ તાહારે પદે, સીરગુણ ઘાટ અટાટ જોતે;
સમજતાં ચોચ મોહોંચન મન બુદ્ધ્યનો, ચીત અહંકારની પાર પોતે. ॥૨॥**

અહં પણું એજ વાસનાનું સ્વરૂપ છે. પ્રકૃતિના ભાવવાળું અહંપણું એ વિકારયુક્ત છે. અને તે અહંપણું હંગના ભાવવાળું થાય ત્યારે તેને શુદ્ધ અહંગ જાણવો. એ શુદ્ધ અહંગ હંગની એકતા સાથે કરવાથી થાય છે. જ્યારે હંગની એકતાથી અહંગ છૂટો પડે એટલે પ્રકૃતિના વિકારવાળો અહંગ થાય છે એથી પદાર્થની સઘળી વાસનાઓ અહંગમાં રહેવા પામે છે. આ પડદો મિસરીવત્ ભાવવાળો હોઈ જેનો ઉકેલ કરવો મુશ્કેલ છે, કારણ કે આ

આળ (અજ્ઞાન) અહંગની પાછળ રહેલું છે જે પરમગુરુ સિવાય પ્રત્યક્ષ કરી આપવા કોઈ સમર્થ નથી. અહંગ પોતે પણ આળ જોઈ શકતો નથી. એથી જ મહાન મોટા ગણાતા પુરુષો તપથી સ્ખલિત થાય છે. અનુભવીઓ તથા તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો સ્વરૂપાકારે ન થવાનું આ આળ જ મુખ્ય કારણ છે. તે આળ પરમગુરુની ગતિ દ્વારા વિચાર કરતાં વિલસાઈ જાય તો પોતે પોતાના સ્વરૂપે થતાં રેખમાત્ર વાર લાગે તેમ નથી અને ત્યારે જ સગુણના સઘળા ઘાટો વ્યર્થ-બિન ઉપયોગી છે એમ દેખાશે. આમ સમજતાં હું પોતે, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારની પાર છું એમ સમજાશે. ઉપર પ્રમાણેની સમજવાળાને મોહ કદી પણ ચલાયમાન કરી શકશે નહિ.

જે નહિ સાધન સાંહાંન મુદ્રાવતી, ના ગતિ તેજની આદ્ય પંચે;

વચન વિવ્યક્તની લક્ત લેખે નહિ, શબ્દ સમશેરની ટેર બંચે. ॥૩॥

ઉપર પ્રમાણે અહંગ હંગની એકતા વડે સક્તા સત્ કૈવલના મહદ્ હંગની સાથે એકતા કરવી તે સાધન પંચ મુદ્રામાં નથી તથા યમ નિયમ આદિ પ્રત્યાહારોમાં નથી તેને ચાચરી, ખેચરી, ભૂચરી, અગોચરી અને ઉન્મુની આદિ સંજ્ઞાઓ આપી શકાય તેમ નથી તેમ જ તેજની આદ્ય લઈ પાંચે તત્ત્વોની જેમાં ગતિ પહોંચતી નથી તથા મોટી ગતિવાળા મહાપુરુષોનાં વચન લખી શકાતાં નથી. અર્થાત્ દરેક પ્રકારના મન, કર્મ, વચનોથી પર હોઈ વાણી માત્રથી તે પદ બચી ગયેલું છે. વળી નિજપતિ સાથે એકતા કેવી રીતે કરવી તેનો અઘાપી સુધી કોઈએ ઉકેલ કરેલો નથી.

તેજ બ્રહ્માંડ અનંતનો ઇશઘર, શિશપર સર્વમાં સાક્ષી રૂપે;

અચલ અનબોધ સંમબોધ સદોદિત, ઊત્ત ઇત્ત જીત તીત અક્લ્ન ઓપે. ॥૪॥

તેજ સક્તા સત્ કૈવલ અનંત બ્રહ્માંડોને ધારણ કરનાર સર્વશિર શ્રેષ્ઠ માલિક હોઈ સર્વમાં તેમના અંશો સાક્ષી રૂપે રહેલા છે. તે પદ અચળ, સમવત્ સ્થિર હોઈ સદા સદોદિત છે. તેનું સંબોધન કરી કોઈએ તેનો બોધ કર્યો નથી. આ બાજુ તથા તે બાજુ આવેલા સર્વલોક તે અકળ પદથી જ કળી ન શકાય તેમ શોભી રહેલા છે.

દિવ્ય દૃષ્ટિ ભડ સમક સમસા લહી, કુંરાંન પુરાંનકી ચેબ ત્યાગી;

કેહં કુવેર ભવ ફેરની ફરક ગડ, ગ્રક ભડ તર્ક જબ અગમ જાગી. ॥૫॥

જ્યારે કુરાનો તથા પુરાણોની મર્યાદાભરી એબને છોડી નિજપતિને પામવાના તર્કમાં ગરક થઈ જાય ત્યારે અગમ ગમ વડે જાગ્રત થવાય છે અને પરમગુરુનું યથાર્થ નિશાન સમજાય એટલે દિવ્ય દૃષ્ટિ થાય જેથી ભવમાં ફેરા ફરવાના ચક્રથી મુક્ત થવાય છે; એમ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે.

સાચી-ચીતની ચહુ ઉપાસના, અજ વૈકુંઠ કૈલાસ;
 ઇષ્ટ નાસ્તિ ગૌલોક લ્યૌં, સહિત સમુલાદાસ. ॥૬॥

જે દાસજનો, શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુની ચાર અંતઃકરણ વડે ઉપાસના કરે છે તે ઉપાસનાના અધિનાયક દેવતાઓ તે દાસજનો સહિત નાશ પામવાવાળા છે.

શબ્દ શરોડા સાજકા, કરમ કાંડકે બિન;
 સો મત સોબત ત્યાગકે, પકરો હક હકીન. ॥૭॥

શબ્દ માત્ર પ્રણવના સાજરૂપે છે અને આ શબ્દો અંશનો ભાવ હોય તો જ બોલી શકાય છે. વળી શબ્દોમાં જે ક્રિયાવાળો વળ નીકળે છે તે અંશના ભાવે કરીને જ છે. આ ભાવ અંશ પોતામાં પાછો ખેંચી લે તો પ્રણવમાં આવરણ રૂપે રહેલા શબ્દો કર્મકાંડ રૂપ ક્રિયા સિવાયના હોઈ એક બીજા સાથેના સંબંધથી છૂટા પડી જાય છે એટલે કે નિર્વિતરૂપે રહે છે; એ કારણને લીધે આ શબ્દોના મતને છોડી તેની સોબતનો ત્યાગ કરી આ શબ્દો જેના વડે રચાય છે વા બોલાય છે અને જેનો હક્ક તેના ઉપર પહોંચે છે તે રૂપ જે હકીમ એટલે કે 'અંશ' તેનો મત ગ્રહણ કરો.

❶ અંશ અનુસુત દેખાવન દૃષ્ટાન્તકો-અંગ-૨૦મું ❶

અગમ અદ્યાવની ભાવના ભયેવની, સેવની સદગતિ સેસભાવે;
 દ્વંદતે દૂર અંકુર રહી અનુભવે, તો છવે પાગ વિભાગ દાવે. ॥૧॥

જે પદમાં ગમ પહોંચી શકતી નથી એવાં અગાધ બ્રહ્મની ભાવનાવાળો થઈ સર્વલોકથી છેવટ સ્વરૂપની શેષભાવે સેવા કર. તે સેવા કરવામાં જે અંકુર (પોતાનું સ્વરૂપ) છે તેનો બ્રહ્મના અઘાહપણમાં રહી અનુભવ કરવાનો છે. તેને માટે માયા આદિના દ્વંધ (અંધકારમય) તત્ત્વોનો વિભાગ કરી તેનાથી દૂર થઈ નિજાનંદમાં પહોંચી અનુભવ કરવાનો છે.

અરણવ લેહેર બહુપેરે સુપસરે, તોય અદ્વૈતમે દ્વૈત ભાસે;
 આછરે લેહેરતો પેર નવ પરભવે, ઇમ અવિનાશમે દાસ આસે. ॥૨॥

જેમ સમુદ્ર બહુ પ્રકારે પોતાની લહેરો વડે સારી રીતે પ્રસરતો દેખાય છે અને એથી જ એ દરિયાનું એક અદ્વૈતપાણી લહેરરૂપે ઓકળીયો પડતું દેખાય છે એટલે કે દરિયાથી લહેર જુદી નથી પણ મૂળ દરિયાની લહેરરૂપે બીજો ઘાટ બંધાવાથી તે લહેરનું પાણી છે એમ માને છે પણ વસ્તુસ્થિતિએ તો દરિયો જ છે, છતાં લહેર આછરી જાય એટલે કે

બંધ થઈ જાય તો લહેરની એક પણ પેર દેખાશે નહિ, એ જ ન્યાયે અવિનાશી પદમાં દાસનો આશય છે એમ જાણવું.

દિવ્ય દરિયાવમે ચાહાવ તોરંગ હે, હુસ હીલોલની મોલ ચાલે;
તાંહાં લગી ચીદમાં ચીત લટકાં કરે, પુષ્ટ પ્રોઢમ જો મધ્ય માહાલે. ॥૩॥

સચ્ચિદાનંદ રૂપ દિવ્ય દરિયામાં ઈચ્છા રૂપી તુરંગ (તરંગ) ઊઠે છે એથી હુસ એટલે આનંદનાં મોજાં એક પાછળ એક એમ અનેક ચાલ્યાં જાય છે ત્યાં સુધી ચિદરૂપ બ્રહ્મમાં ચિત્ત લટકાં-ક્રિયા કરે છે. આમ જણાવેલી સર્વ ક્રિયાના બીજગરૂપે ઈચ્છા છે અને તે ઈચ્છાના મધ્ય ભાગે અંકુર છે અને તે અંકુરના મધ્યમાં અંશ મહાલે છે. (પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુએ આ અંગનું નામ અંશ અનુસૂત દેખાવન આપ્યું છે એટલે આનો એકંદરે અર્થ એવો છે કે કર્તાના પરમ પ્રકાશરૂપ જે બ્રહ્મ તે બ્રહ્મમાં કર્તાથી ઉત્પન્ન થયેલાં અંશોએ સ્થાન લીધેલું છે, એથી આપણા પરમ કારણ દેહમાં આવેલી નૂર ભૂમિકામાં અંશે નિવાસ કર્યો છે. નૂર ભૂમિકા એટલે બ્રહ્મ ભૂમિકા, તે ભૂમિકાથી અંશ જુદો નથી. એથી એને બ્રહ્મની સાથે અનુસૂત કહ્યો છે. આ જગ્યાએ કર્તાની સાથે અનુસૂત નથી પણ બ્રહ્મ સાથે છે. જેની સાથે અંશ અનુસૂત છે તે બંનેની એકતા એકબીજા સાથે રહેલી છે તથા બંને પદ અવ્યક્ત છે. અવ્યક્તમાં અવ્યક્ત ભેગું થાય એટલે જેમ દરિયાનાં અનેક મોજાં ઊઠે છે તેમ અહીં બ્રહ્મની સાથે એકતાવાળો અંશ હોવાથી અંશની ઈચ્છારૂપ મોજાં ઊઠે છે. જેમ દરિયાનાં મોજાં સમાઈ જાય તો દરિયો અદ્વૈતરૂપે એક જ ગણાય તેમ અંશની ઈચ્છા પદાર્થભાવ ઉપરથી ઊઠી જાય તો અંશ પોતાના નિજમાં એકરૂપ થયો છે એમ ગણાય, તો એ પદ સ્પષ્ટ સમજાવવા દરિયાનો દાખલો આપી દિવ્ય બ્રહ્મરૂપની લહેર શાથી ઊઠે છે એ કારણોનો ખુલાસો અંશ અનુસૂત દ્વારા પ્રગટ કરી જણાવે છે. અંશને આ બ્રહ્મની સાથેનો ખરેખરો જાણવાળો રંગ લાગશે ત્યારે જ પતિવિયોગ દૂર થશે અને પદાર્થ ઉપરની સઘળી વૃત્તિઓ ઊઠી જશે.)

સમજ સિદ્ધાન્ત દૃષ્ટાંતના વૃતમે, જે ગમ હોય નિરવૃત સંશે;
આન્ય દૂજો નહિ સત સોહંગ સહી, શુદ્ધ અવિલોક સમલિત અંશે. ॥૪॥

ઉપર કહેલા દૃષ્ટાંતના વૃત્તાંત ઉપરથી, હે અંશ ! સિદ્ધાંત તારવી સમજી લેજે. જે ગમ વડે સર્વ પ્રકારે નિવૃત્તિ થવા ઉપરાંત સંશયનો નાશ થશે તે ગમ ત્રણે લોકમાં અસ્તિત્વ ભોગવનાર તથા ચૌદ લોકના જીવનરૂપ હોઈ તેનું નામ સોહંગ છે. તે સોહંગ સમલિત એટલે કે બ્રહ્મરૂપ હોઈ તે દ્વારા હે અંશ ! સનાતન સત્ કેવલનું શુદ્ધ અવલોકન પૂર્વક ધ્યાન ધરજે.

સકલ સમપુર હજુર રહી હલમલે, અરસપરસતા એક લાઈ;
કેહં કુવેર ગ્યમ ગ્રમ આસે ભડ, ના કહી જાતકે તાત માઈ. ॥૧૧॥

સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ હજૂરમાં એકમેકરૂપે રહી સોહંગ બ્રહ્મમાં અરસપરસ થતાં એકતારૂપ થાય છે. તે એકતા થયા પછી અરસપરસનાં સંબંધવાળી જે ગમ તે ગમનો આશય ગર્ભિતરૂપે બંધાય છે જેની જાત માતા રૂપે છે વા પિતા રૂપે છે તે કહી શકાય નહિ. કારણ કે આ વિષય મનવાણીથી પર આવેલો છે અને બ્રહ્મ નિઃસત્વરૂપે છે તેમાં વિત્ત રૂપે અંશ રહેલો છે. એથી પર જવાને કોઈ આધારરૂપ તત્ત્વ નથી એટલે સંકલ્પ પણ થાય નહિ. આમ સંકલ્પ વિકલ્પ કોઈ નથી એવી આ બ્રહ્મ ભૂમિકા છે અને તે સુખ પણ અનહદ આનંદરૂપ હોવાથી જેમાં બીજો કોઈ પણ ભાવ સ્ફુરતો નથી. આવા એક અદ્વૈતભાવમાં અંશની છેવટ ગતિ વિષેના ભાવનો અહીં આ બાજુ પ્રકાશ થઈ શકે નહિ. માતા રૂપ બ્રહ્મ ભૂમિકામાં અંશ માતાનો જ થશે કે પિતા તરફ ઊધ્વ દૃષ્ટિ તારવી શકશે. આ બાબતનો ખુલાસો કરવો મુશ્કેલ છે. એથી જ અત્યાર સુધી જે કોઈ મહાપુરુષો થઈ ગયા તેમનો છેવટ પત્તો કોઈ મેળવી શક્યું નથી. આ બ્રહ્મરૂપ દરિયાને ઓળંગતાં આપાપણું ઓગળી જાય છે એટલે અંશના છેવટ ધ્યેય વિષેનો ખુલાસો આપી શકવો કઠણ છે. એથી જ મહાન પરમ શ્રેષ્ઠ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ ગમનો જે ગર્ભ બંધાયો તેનાં માતાપિતા વિષેની જાત કહી શકાતી નથી અને અત્યાર સુધી કોઈએ કહી નથી.

સાચી :-લક્ષ કોશ સિંધુ મધ્યે, મીન ના જાનત તીર;

આડા ટેડા ક્યૌં કલે, દધી મધ્ય ગેહેર ગંભીર. ॥૬॥

જેમ લાખ ગાઉના દરિયાના મધ્ય ભાગે રહેલું એક માછલું તે દરિયાના કિનારાને જાણી શકતું નથી; તે અંદર ને અંદર ગમે ત્યાં આડું અવળું ગમે ત્યાં ફરે તો પણ સમુદ્રના મધ્ય ભાગે ગંભીર ઘેરા પાણીમાંથી દૂર જઈ શકતું નથી.

થાહ નહિ અવિથાહનો, કારણ લેહેર કલોલ;

લોક સમસ્ત ઉપરછલા, અરણવ બ્રહ્મ અડોલ. ॥૭॥

તેવી જ રીતે જેનો પાર પામી ન શકાય એવું જે બ્રહ્મ તે અથાહ બ્રહ્મમાંથી ચૌદલોકના કારણરૂપે લહેર ઉત્પન્ન થઈ તે ચૌદલોક બ્રહ્મથી ઉપર છલા ઉપલક છે અને તે અર્ણવરૂપ બ્રહ્મ અડોલ ઠસરસ ભરેલું છે.

❶ બ્રહ્મ હિરણ્યગર્ભ દેખાવનકો - અંગ-૨૧મું ❶

ગર્ભગતિ સરવની અષ્ટાદશ પરવની, પેચ પડનાલ પેહેચાંની પેચો;
જીવ પ્રકૃતમે શીવ સમાધ્યમે, સ્વાદ્ય અવતાર લેડ કોડ ન સેચો. ॥૧॥

જગતભરના સર્વલોકોથી લઈ મહાપુરુષો સુધીની ગતિ તપાસી જોતાં દરેકની ગર્ભગતિ એટલે વિકસિત ન થઈ હોય તેવી છે. જે કોઈની જગતદૃષ્ટિએ વિકસિત દેખાતી હોય તે પણ ગર્ભગતિ જ છે. અઢાર પુરાણનાં પર્વે પર્વમાં લખેલી વાતો ગર્ભિત છે. તેના પેચની પ્રણાલિકા જાણીને જોશો તો જરૂરથી ગર્ભિત દેખાશે. જીવ બુદ્ધિના જીવો પ્રકૃતિમાં વશ છે અને શિવબુદ્ધિના સમાધિવાન પુરુષો સમાધિને વશ છે. એમ જેનો જ્યાં જેવો આશય તેવો તેનો ત્યાં ગર્ભ બંધાયો અને તેને જ તે વળગી રહેલો છે; પરંતુ સ્વતંત્ર અવતાર લઈને જન્મ પામવાનું અત્યાર સુધી આ જગતભરમાં કોઈ શીખેલું નથી. વળી અવતાર આદિ ઈશ્વરો તે પણ પરંપરાથી ચાલતી આવેલી પ્રણાલિકામાં ગર્ભ વશ હોઈ જન્મ લેવો પડેલો છે. આમ નાના મોટા સર્વે અંશો ગર્ભવશના ફાંદામાં લપટાયેલા છે. ઊંચી બુદ્ધિના ડાહ્યા ગણાતા મહાપુરુષો કોઈ દેવતાના આશયની પાછળ સ્વર્ગ આદિ સુખ ભોગવવાના સોદાનો મંત્ર આવાહને ગર્ભ બાંધે છે ત્યારે સગુણ ભક્તજનો ભક્તિનો ગર્ભ બાંધે છે. કોઈ કર્મવીરો કર્મનો ગર્ભ બાંધે છે. તો પાપીઓ પાપરૂપ ગર્ભ બાંધે છે. આમ પૃથક પૃથક અનેક જનો પોતે પોતાની સમજ પ્રમાણે હિરણ્યગર્ભરૂપ બ્રહ્મમાં બાંધેલી ગર્ભગતિના આશયની પાછળ ચાલ્યા જાય છે.

મછ કચ્છ વાંમ વરાહ નરસંગ હરિ, રામ ફરસુધર કૃષ્ણ સાંડ;
બુધ નકલંકી કલામ્બી ચતુરદશ, આડવસે નિધ્યકે ગર્ભમાંહી. ॥૨॥

મચ્છ, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, બુદ્ધ અને નકલંકી આ બધા ચૌદે કલાયુક્ત અવતારો હિરણ્યગર્ભરૂપ બ્રહ્મમાંથી આવ્યા અને વસવાટ પણ તેમાં જ કરેલો છે.

શેષ માહેશ વિરંચી વિષ્ણુ લગે, પંચમી શક્તિને જોત જોડ;
એ ચ્વટ ગર્ભકી માંહી કીલા કરે, પ્રસવી પારણે ઝુલ્યો ન કોડ. ॥૩॥

શેષજી, મહેશ, વિરંચી, વિષ્ણુ, શક્તિ અને જ્યોતિ આ બધાંએ હિરણ્ય ગર્ભ બ્રહ્મમાં રચ્યાં-પચ્યાં કલ્લોલ એટલે આનંદ કરે છે પણ તેમાંનો કોઈ આ હિરણ્યગર્ભ રૂપ બ્રહ્મમાંથી નીકળી સક્તા સત્ કેવલનો સ્પર્શ કરીને હું તેનો અંશ છું એમ કહીને પુત્રવત્ બાળકપણાનો ભાવ રાખી પારણે ઝૂલ્યા નથી.

આન્ય જીવનકી કુળ ગણતી ગણે, ગર્ભમાં સર્વ કોઈ યેસે યેસે;
 એહી અંદેશ કાહુ મન ઉપજે, ય્વદશ ચૌદ ચેહેન્યાજ કેસે. ॥૪॥

ઉપર જણાવેલા છ દેવતાઓ અને ચૌદ કળાયુક્ત દશ અવતારો જેવા બ્રહ્મ રૂપ ધરમાં રહેલા છે. તો બીજા જીવોની તો ગણતરી જ કોણ માત્ર છે ! વળી આ જણાવેલા દેવતાઈ પુરુષો જેમની ગતિ ગર્ભ બહાર નીકળી જ નથી તો પછી સકર્તાને કેવી રીતે જાણી શકે ? આ અંદેશો કોઈને ઊપજ્યો જ નથી.

કોઈ સંસારમાં ઉદરકી કહત હે, આયે બીન કુંવર કે કુંવરી ઠાને;
 કેહં કુવેર આંહાં સંત શિરોમણિ, ગર્ભમેં જીવ ઇશ્વર જાંને. ॥૫॥

કોઈ સ્વરોદયના શાસ્ત્રી સ્ત્રીના ગર્ભમાં પુત્ર વા પુત્રી છે એમ કહે છે તેવી જ રીતે, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સર્વ શિરશ્રેષ્ઠ સંતગતિના સંતજનો હિરણ્યગર્ભરૂપ બ્રહ્મના ગર્ભમાં જીવ થશે કે ઈશ્વર થશે તે જાણે છે.

સાચી :- હિરણ્યગર્ભ હરિ હારદ, સમગ્રે પુંજ પૂજાય;

એક એક તે સેવા કરે, કંચન કાજ ન થાય. ॥૬॥

શાલિગ્રામ એ હિરણ્યગર્ભરૂપ હોઈ હરિરૂપ છે એમ સમજી સમસ્ત સંસાર દરેકે દરેક શાલિગ્રામને પૂજે છે છતાં પણ કાર્યરૂપ સોનું થતું નથી. કારણ કે આ પ્રમાણેની માન્યતા ખોટી છે. પરંતુ.

શાલંગ શલ્યા સંત તન, જ્ઞાન સોવ્રત ઘટ માંહાંય;

નિત્ય બોધ કંચન ઝારે, સેવક પાવહી જાંહાંય. ॥૭॥

સત્ય શાલિગ્રામ શલ્યારૂપ સંતનું સ્વરૂપ (શરીર) હોઈ જ્ઞાનરૂપ સુવર્ણ તેમના ઘટમાં સંપૂર્ણ ભરેલું છે તેમાંથી કંચન રૂપ બોધ નિત્યપ્રતિ ઝરે છે, જે આ સંતની સેવા કરનારા સેવકો જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

ગર્ભ વિવ્યક્ત પરિઉત્તરકો અંગ - ૨૨મું

સકલ ચરાચર દેવ મધ નાગ નર, વિશ્વ વૈરાટનું ગર્ભવાસી;
 બ્રહ્મ તે ભિન્ન કોઈ જન જાયો નહિ, સર્વના ગર્ભની કહું પ્રકાશી. ॥૧॥

સ્થાવર જંગમ આદિ દેવતાઈ માર્ગના નાગ, મનુષ્યો તથા વૈરાટરૂપ આખુંયે વિશ્વ

બ્રહ્મના ગર્ભવાસમાં છે. એ બ્રહ્મથી જુદો પડીને ચૌદલોક પૈકી કોઈ જન્મ પામ્યો નથી. તે સર્વ લોકોના ગર્ભનો પ્રકાશ કરીને કહું છું.

જાંહાં લગી જેહની પ્રીછ પહેંચાન ગત્ય, તાંહાં લગી તેહનું તેહજ થાપે;
તેજ પ્રક્રણ પ્રકાશી પ્રાયે કહુ, જે લહું ઉગ્ર અનુભવ અમાપે. ॥૨॥

બ્રહ્માથી લઈ આજ સુધી જેટલા મહાન ગતિના મોટા પુરુષો થયા છે તેમની માન્યતા વા સમજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી તેમની ગતિ પહોંચી ત્યાં સુધી વર્ણન યુક્ત દેવતાઈ પદોનું સ્થાપન કર્યું છે અને પોતે સ્થાપેલા દેવતાઓની માન્યતામાં રહ્યા છે. તે જ વિષયના પ્રકરણનો પ્રાયે કરીને, એટલે બધી રીતે મારા અમાપ ગતિના ઉગ્ર અનુભવ વડે પ્રકાશ કરું છું.

અમર વૃક્ષ ફલમાંહી જંતુ રહે, શું લહે વૃક્ષને વેષ વિગતે;
તેમ આંહાં જીવ પ્રકૃતની વ્રતના, નાં લહે શીવ રહે માયા લક્તે. ॥૩॥

જેમ ઉમરડાના વૃક્ષના ફળમાં અનેક જંતુ રહે છે તે જંતુ વૃક્ષના વેશને તથા તેની વિગતને જાણી શકતાં નથી; તે તેમાં ને તેમાં ઉત્પન્ન થાય અને તેમાં ને તેમાં જ મરણ પામે છે. આમ લાખો વખત જન્મે અને લાખો વખત મરણ પામે તો પણ વૃક્ષાદિના વેશને કેવી રીતે ઓળખી શકે? તેમ આ બાજુ જગતભરનાં જીવમાત્ર પ્રકૃતિના વર્તનવાળા હોઈ પ્રકૃતિ વશ પડેલા છે. તે જીવોની ચારે બાજુ પ્રકૃતિ છવાયેલી છે અને જીવ તેના પેટામાં છે. આ જીવ પ્રકૃતિનો પડદો ઓઢી અંદર જે કંઈ કલ્પના કરે તે ઉમરડાના જંતુ જેવી કલ્પના જાણવી. વળી સ્થાવર જંગમ આદિ ચૌદલોકમાં પ્રકૃતિનું સામ્રાજ્ય છે. કોઈ નરવીર ન થયો કે જે આ પડદાને તોડી બહાર નીકળી શકે. લીલાનો વિસ્તાર કરનાર જે જે પુરુષો થયા તે તમામ માયાની ગોદમાં બેસીને બોલેલા છે અને પ્રકૃતિનાં જ ગુણગાન ગાયાં છે અને ગાય છે. આમ તપાસતાં શાસ્ત્રો, પુરાણો અને વેદ તથા તે સિવાયના મતપંથના મતાવલંબીઓ અને તેમને માનનારાઓ આ તમામનું જે ધ્યેય તે પ્રકૃતિને આગળ રાખીને જ બોલેલા છે. આ ઉપરાંત વધારે ઊંચી ગતિવાળા તત્ત્વજ્ઞ પુરુષો જે સમાધિમાં અહોરાત્રિ રહેનારા તે સિદ્ધિઓ એટલે માયાની પુત્રીઓને યોગ દ્વારા પ્રાપ્ત કરી આ લોક અને પરલોક ગમન કરવાને જે શક્તિઓ ધરાવે છે તે પણ પ્રકૃતિનું બીજું સ્વરૂપ છે. આવા ઊંચા ગણાતા યોગીઓ પણ માયાની પાછળ લટકે છે એ જ એમનો સિદ્ધાંત છે. વળી શિવ આદિ દેવતાઓ તે પણ માયાવાળા હોઈ પૂજારી પણ માયાના જ છે; તે અવતાર આદિ પુરુષોના જીવન ઉપરથી તરવરી આવે તેમ છે. હવે આ બધાના આમ જુદાં પ્રકરણ છે છતાં માયાથી પર કોઈ થયું હોય તો તે જુઓ, અર્થાત્ આ ગર્ભમાંથી કોઈ બહાર નીકળેલું નથી.

દેવલ એકમે દીપ જોતી જલે, હઘનું તીમર તેજ ટાલે,
દેખી પતંગ મન ભંગ થકીત ભયે, દિનકર કીરણીને તે ન ન્યાલે. ॥૪॥

જેમ કોઈ એક દેવળમાં દીવો હોય તો તે દીવો દેવળના હઘવાળા અંધકારને જ દૂર કરી શકે છે. તે દીવાને પતંગ આદિ જંતુઓ સૂર્યવત સમજી તેમાં ઝંપલાવી મરણ પામે છે એથી જ તેઓ સૂર્યનાં કિરણ જોઈ શકતા નથી.

તેહનું સિદ્ધાન્ત તે શિવ સમાધમે, જોતી સ્વસ્ત્ર નારાયણ દરસે;
કેહં કુવેર સર્વ સીધ છૂકી રહે, નિજપતિ પરમ સુરતે ન પરસે. ॥૫॥

તેવી જ રીતે શિવજી જેવા નિત્ય સમાધિ ભોગવનારાઓ બ્રહ્મરંધ્રમાં આવેલા જ્યોતિરૂપ દીવા જેવા નારાયણના સ્વરૂપને જોઈ પતંગવત્ અનેક સિદ્ધ પુરુષો ચકિત થઈ તેમાં ઝંપલાવે છે પણ તેઓ સૂર્યરૂપ નિજ પરમપતિને જોઈ શકતા નથી તેમ જ તેમનો સ્પર્શ કરી શકતા નથી.

સાચી-મસરીકો મેરુ ભયો, મધ્ય કીટી ઘર તાય;
ભોવનમે ભોજન મીલ્યો, બહાર લેને ન જાય. ॥૬॥

જેમ મેરુ જેવા ખાંડના ઢગલાના મધ્ય ભાગે કીડીએ ઘર કર્યું હોય તો તેને તેના ભુવનમાં ભોજન મળે તો પછી બહાર શા માટે લેવા જાય !

વ્યાપક મે માપક મુદા, ઉપજાવે અનુઓજ;
સામ્રથ લેડ ડોલત ફિરે, ઇશ્વરતા શિર બોજ. ॥૭॥

તેવી જ રીતે અનંત વ્યાપક બ્રહ્મનો અંશ આપણા માપવાળા શરીરમાં આવેલા બ્રહ્મરંધ્રમાં મુદારૂપ દેવળના દીવાની માફક જ્યોતિરૂપે આવેલો છે. તેની સાથે સમાધિવાળા શિવ જેવા સિદ્ધપુરુષોએ પ્રણવ દ્વારા સ્પર્શ કર્યો એથી ઓજસ એટલે પ્રકાશ મેળવ્યો, એ જ યોગીની ઐશ્વર્યતા છે. તે ઐશ્વર્યતારૂપી બોજો માથે લઈ જગતમાં ફર્યા છે અને જગતની આંખો ઝાંખી કરી છે. મહદ્ બ્રહ્મનો જરાતરા મુદો હાથ લાગવાથી પોતે સમર્થ ઈશ્વરો થઈ બેઠા છે.

ઈશ્વર ગર્ભ દૃષ્ટાન્તકો - અંગ-૨૩મું

ખાંણ ઉઘોત અવિકાશ પરકાશતે, લોક ચતુરદશ અંધ ટાલે;
સુર કાઢી શકે છેહ ન માહા અગન્યકો, ઝલટ ફેર દેખતાં આપ ગાલે. ॥૧॥

(શિવ જેવા યોગીઓએ ઐશ્વર્યતાનો પ્રકાશ જગત પર પાડ્યો તે માપક શરીરમાં

ગર્ભરૂપ જ્યોતિને સાધ્ય કરવાથી જ છે. આથી એમનું પોતાનું આપાપણું ઓગળી ગયું નહિ; એથી જ દુનિયાની મહત્તા પાછળ રોકાયા. જો હિરણ્યગર્ભરૂપ જે બ્રહ્મ તેની સાથે સ્પર્શ થયો હોત તો આ બાજુનું આપાપણું ઓગળી જાત; કારણ કે બ્રહ્મ ભાવ અભાવથી રહિત છે અને તેમાં ગયા પછી બોલી શકાતું નથી છતાં બોલે તો બ્રહ્મથી જુદો છે. માત્ર વાતો જ કરી જાણે છે. વળી પ્રકૃતિયુક્ત ગુણની ગ્રંથિ એટલી તો પ્રબળ છે કે ભલાભલાઓ જે આ વાસનારૂપ ગ્રંથિને છોડી શકતા નથી. તેમાં યોગસાધન ગ્રંથિ છોડાવવાવાળું નથી પણ ઊલટા ગ્રંથિના આંટા વધારે ચઢાવે છે. એથી આખરે એ માર્ગ દુબાવનારો છે. આનો વધુ ખુલાસો આ અંગમાં આવે છે.)

જેમ : અવ્યક્ત મહદ્ અગ્નિનો અંશ સૂર્ય છે તે સૂર્ય અવકાશરૂપ આકાશમાં ઉદય થતાં સમસ્તલોકના અંધકારનો નાશ કરે છે. તે સૂર્ય પોતાનું અસલ પોત તપાસી જુએ તો નિરાકાર રૂપે દેખાય જેમાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે જ તેનું પોત છે તેવી જ રીતે સૂર્યની ઉત્પત્તિ મહદ્ અગ્નિથી થયેલી છે અને તે અગ્નિ નિરાકાર રૂપે છે; તે અગ્નિનો અંશ જે સૂર્ય તે પોતાના મૂળ સ્વરૂપ તરફ પાછો વળીને જાય તો તેનું પોતાનું વ્યક્ત સ્વરૂપ ઓગળી જાય એટલે તે અનંત અગ્નિનું માપ કાઢી શકતો નથી.

તેમ યદ્દેવે તે સ્ત્રષ્ટમાં શ્રેષ્ઠતા, ચૌદ કલામી અવતાર દશના;

વિશ્વ વિલાસ પ્રકાશ કરે તે યદ્દેવે, બ્રહ્મ મહા તેજના રેખ કશના ॥૨॥

તેવી જ રીતે સૃષ્ટિના શ્રેષ્ઠ દેવતાઈ પુરુષો શેષ, મહેશ, વિરંચી અને વિષ્ણુ તથા પ્રકૃતિ અને પુરુષ તેમ જ ચૌદ કળાયુક્ત દશ અવતારો આ બધાઓ વિશ્વમાં વિલાસ કરવા ઐશ્વર્યતાનો પ્રકાશ પાડે છે. કૃષ્ણ પોતે પણ તે મહદ્ બ્રહ્મના રેખમાત્ર છે એમ બોલી ગયેલા છે એટલે ખરું જોતાં તેઓ પણ સ્વતંત્ર નથી.

નીધ્ય મહાતંમની ગમ જાણે સહી, કૈવલ પાર પાવે ન સોડ;

બોધ અગાધમે સંત સમી રહે, આપ અથાહ ગરકાવ હોડ. ॥૩॥

ઉપર જણાવેલા દેવતાઈ મહાપુરુષો નિધિરૂપ બ્રહ્મના મહાત્મ્યની ગમ જાણે છે પણ બ્રહ્મથી પર આવેલા કૈવલ કર્તાનો પાર પામી શક્યા નથી. તે અગાધ બ્રહ્મનો બોધ આપતાં સંત પોતે તેના અથાહપણામાં ગરક થઈ સમાઈ જાય છે.

બોલતાં બેનમે ચેહેન પરખ્યા પરે, બ્રહ્મભર્યો શબ્દ તે ભારેભારી;

ડુબતાં જન પોકાર કોહુ કરે, વેગે પરખાય મુખમાંહી વારી. ॥૪॥

જે સંતજન બ્રહ્મમાં ગરક બન્યા છે તેમની પરીક્ષા તેમનાં બોલાતાં વચનો ઉપરથી

થાય છે. જેનો શબ્દ બ્રહ્મથી ભરેલો હોય તે શબ્દનો ભાર ભારે લાગે અને જેનો શબ્દ બ્રહ્મ ભરાયા સિવાયનો હોય તેનો શબ્દ ચોખ્ખો લાગે. જેમ પાણીમાં ડૂબતો મનુષ્ય બચાવ માટે કોઈનો પોકાર કરે તો તેના મોઢામાં પાણી પેસી જાય જેથી તે સ્પષ્ટ બોલી શકે નહિ. આ પ્રમાણે બ્રહ્મથી ભરાયેલો કે બ્રહ્મ સિવાયનો ખાલી એ અવાજ ઉપરથી ઓળખાય છે.

**તેહને કષ્ટ પણ સંત ઉતકષ્ટ રહે, બ્રહ્મ જલ ભોવનની મધ્ય ઝીલે;
કેહં કુવેર કો પ્યાસ વ્યાપે નહિ, સેહેજની સેર સદાય પીલે. ॥૫॥**

આ અંગમાં સંત બે પ્રકારના વર્ણવેલા છે. એક તો બ્રહ્મથી ભરેલા હોઈ બ્રહ્મરૂપ બની ગયેલા છે જેના શબ્દો સ્પષ્ટ રીતે બહાર આવી શકે નહિ એટલે કે કંઈ પણ બોલી શકે નહિ. ડૂબતો માણસ જેમ પોતાનો હેવાલ કહી શકતો નથી તેમ અંદર તથા બહાર એમ ચારે બાજુથી ભરાયેલા બ્રહ્મથી તે સંત બ્રહ્મરૂપ થઈ રહેલા છે અને બીજા સંત જે બ્રહ્મને પોતાનું ઘર સમજી તેના અંતરપટમાં જેમ પાણીનો તારો (તરનાર) મજાથી પાણીમાં રહી શકે છે અને પાણીનો આનંદ લઈ શકે છે તેમ બ્રહ્મરૂપ પાણીમાં બ્રહ્મના તારા તરીકે રહેલા સંત બ્રહ્મમાં પણ સ્વતંત્ર રહી શકે છે. વળી બ્રહ્મ ભરેલા સંતને બોલવા જતાં જેટલું કષ્ટ છે તેવું કષ્ટ વધારે ઉત્કૃષ્ટ ગતિમાં રહેનાર આ બીજા પ્રકારના સંત મહાપુરુષને નથી; કારણ કે તે તારારૂપ હોઈ બ્રહ્મ જલરૂપ ભુવનની મધ્યમાં તેનું સુખ ઝીલે છે, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તેમને કોઈ જાતની તૃષ્ણારૂપી પ્યાસ (તરસ) વ્યાપતી નથી, પણ સહેજાસહેજરૂપ બ્રહ્મની સેર તેમના પોતાના મુખમાં જોઈતી આવે જાય છે અને બ્રહ્મરૂપ ભુવનમાં તે પીને મસ્ત રહી નિજપતિ કૈવલની સાથે અખંડ એકતા રાખીને રહે છે.

સાચી :- મળી મેરુજ્યમ કંગુરા, એસે હરિ અવતાર;

કૈવલમાં કેહેવા લગે, જોતાં અપરંપાર. ॥૬॥

જેમ પારસમણિના મેરુને જે કાંગરા હોય છે તે તેની રજકણરૂપ છે તેમ હરિના ઐશ્વર્યયુક્ત અવતારો કાંગરા જેવા હોઈ કૈવલ કર્તાની રજકણ જેવા જાણવા, તે અવતારોને કૈવલની સાથે સરખાવતાં કેવા લાગશે? અર્થાત્ કૈવલ કર્તાની પારાવાર દૃષ્ટિએ જોતાં ક્યાં કૈવલ અને ક્યાં અવતાર? આમ વિચાર કરી જોતાં જમીન આસમાન જેટલો ફેર દેખાશે.

ગુણ દૃષ્ટિ ગુણકુ ગ્રહે, પ્રાકૃત પરઠે ઇશ;

ધે દૃષ્ટે પતિ પરમહે, ગુણગત્ય લેખ ચોવીશ. ॥૭॥

મનુષ્યની પ્રકૃતિથી પોષાયેલી ગુણયુક્ત દૃષ્ટિ વડે ગુણયુક્ત શરીરવાળા પ્રાકૃત

પુરુષોને ઈશ્વર ઠેરવેલા છે. આમ ઠરાવવાનું કારણ પોતે ગુણવાળા છે એથી જ ગુણોવાળાં શરીરવાળાને પરમેશ્વર કહેલા છે, પણ જ્યારે ધ્યેયરૂપ પોતાના પરમપતિને જોવા હોય તો દૃષ્ટા રૂપે થઈ તેની દૃષ્ટિ વડે જ ઓળખી શકાય છે, પરંતુ ગુણગતિની દૃષ્ટિ વડે તો ચોવીસ અવતારોના લેખ વાંચી શકાય છે. તે લેખ દૃષ્ટાની દૃષ્ટિમાં નથી. જ્યાં સુધી ગુણનાં આવરણો છે ત્યાં સુધી જ પ્રાકૃત પરમેશ્વરો છે પણ તે આવરણો વિલસાઈ જતાં દૃષ્ટા પોતે જ રહે છે અને ત્યારે જ પરમપતિને જાણી શકે છે.

સંત રેહેશકો - અંગ-૨૪મું

૧૦

સેહેજ સુભાવનું ભાવ નિત્યે ચલે, જેમ છે વ્યોમને પવન આહાર;
અમર આલોચ કરે નહિ એહનો, આવી પોખાય અવિરલ ધાર. ॥૧॥

(આ અંગ સંત રેહેશ એટલે સંતને રહેવાની અંતરદશા જે સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત છે તેના વિષે છે.)

જેમ શૂન્યની ગતિમાં ફેરફાર થતો નથી પણ સહેજસહેજ પવન તે શૂન્યના ઉદરમાં અવિરલ ધારાએ આવી પોષાય છે; આકાશ પવનનું આલોચન કરતું નથી તો પણ આકાશનો આહાર જે પવન તે આકાશને મળે છે.

તેમ અણલંગી અધ્યાત્મ અનુભવી, પુસ્ત્ર પ્રાજ્ઞાન અડોલ વરતી;
જેમ ગજરાજ હયે હહણ હલકે ચલે, ખલક ખલવલ ધ્રુજે ન ધરતી. ॥૨॥

તેવી જ રીતે સંતદશાના સંતપુરુષો અણલિંગી એટલે કોઈપણ પ્રકારની વાસનારૂપ લિંગ સિવાયના મહાન અધ્યાત્મિક અનુભવી, પ્રાજ્ઞ એટલે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન ધરાવનાર તેમ જ અડગ વૃત્તિવાળા હોય છે. તેઓ શરીરરૂપી રથમાં બેઠેલા રાજા જેવા છે અને તે રથે સોહંગરૂપ હાથી અને ઓહંગ રૂપ ઘોડો જોડેલો છે, જે બંનેની લગામરૂપ પ્રણવની દોરી તેઓ પોતાના હાથમાં લઈ બેઠા છે; જેથી આ રથ લઈને સમસ્ત લોકમાં કંઈ પણ ખળભળાટ થવા દીધા સિવાય ફરી શકે છે.

સ્થિતિ સ્થિરવંત અતંત અગોચર, ગોચર ગ્યમ કરે જ્ઞાન ભાગે;

દેહ-વિદેહ વિસરજન પલપલ, હોય વિજ્ઞાનતો જ્ઞાન ત્યાગે. ॥૩॥

તે સંતદશાના પુરુષની સ્થિતિ સ્થિરવંત, તત્ત્વથી રહિત અગોચર એટલે ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ આદિ સિવાયની છે. આવી દશામાં રહી ચૌદલોકરૂપ ગોચર જે માયા અને

ગુણથી વીંટાયેલું તેને નિજગમના જ્ઞાને કરીને તોડી તેમાંથી અંશોને બચાવે છે. વળી પોતે દેહભાનનું અતિ વિસર્જનપણું લાવવાને લીધે પળેપળ ઉનમૂનિ અવસ્થા થકી દેહને વીસરતા જાય છે. એ એમની વિદેહ દશા છે, આમ વિદેહ દશાના વિજ્ઞાની થાય તો જ જ્ઞાનનો ત્યાગ કરી શકે એટલે તેઓ વિજ્ઞાનદશામાં રહે.

**બ્રહ્મમય ભેખ અલેખ અસ્થમત, અતિરત અવિગત સાથ સમધી;
ઉરધ ઉમેદ અવિન્યાસી આપેહવા, તેહની દેહ બ્રહ્માન નમધી. ॥૪॥**

જે સંતનું વર્ણન કરીએ છીએ તે સંત, બ્રહ્મમય એટલે બ્રહ્મરૂપ ભેખ જેણે ધારણ કર્યો છે એવા તે સંત અતિ આરતે કરીને અલેખ એટલે લક્ષમાં ન આવે તેવા અવિગત પતિના સાથી હોઈ અરૂઢ મતવાળા નિજના સંબંધી છે. આમ ઊર્ધ્વ ઉમેદે કરીને તે પોતે અવિનાશીના સંબંધી થાય છે. આ પુરુષનો વિદેહ દેહ જેની સ્થિતિ વિષે આપણે ઉપર વર્ણન કર્યું છે તે દેહ બ્રહ્મના ઉત્પત્તિક્રમના તત્ત્વથી બંધાયેલો નથી; એ કારણે સચ્ચિદાનંદરૂપ બ્રહ્મમાં અનંત કાળ રહેવા છતાં તેમાં લબ્ધાતો નથી. એથી જ આ બાજુ આવેલા ચૌદલોકની અને છેવટે આવેલા કૈવલ કર્તાની હકીકત કહી શકે છે.

**સુગમ ગમન ગત ફાલક પ્રતિબિંબવત, નિજ સ્વસ્ત્ર મહા નિધ માંહી;
કેહં કુવેર એહેવા જન ધન ધન્ય, સંશે ના આણસો તેજ સાંડ. ॥૫॥**

આ સંતપુરુષને ચૌદલોકરૂપ સંસારમાં ગમન કરવાનો માર્ગ નિજ મહદ સુજાણજાણને લીધે સુગમ હોઈ તેમને સંસાર સહેલરૂપ છે. જેમ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જળમાં ઝલકરૂપે રહે છે તેમ મહાનિધિરૂપ બ્રહ્મમાં પોતે ઝલકરૂપે રહે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આવા સંત પુરુષને ધન્ય છે. તેમના પરત્વે કોઈ જાતનો સંશય લાવ્યા સિવાય તેમને કૈવલ સ્વરૂપ માનજો.

સાચી :- દ્વે લક્ષ જોજન શૂન્યતે, ભૂમે ભાસત ચંદ;

જો વિલસે લયવારીતે, સુરતે એક સમંધ.

॥૬॥

જેમ પૃથ્વીથી બે લાખ જોજન દૂર આવેલો જે ચંદ્ર તે પ્રતિબિંબ રૂપે પાણીમાં દેખાય છે. આ પાણીનો જો વિનાશ થાય તો તેની અંદર વિલસતું (ઝળકતું) પ્રતિબિંબ સુરતાએ ચંદ્ર સાથે એક થઈ જાય છે.

જે નહિ આવન જાનકા, તોય વડે તન દોય;
દેહ વડે જન કૈવલ, સમજ સિદ્ધાન્તે સોય.

॥૭॥

હવે ચંદ્ર તે જગતના પાણીમાં આવ્યો નથી પણ પાણીરૂપ કારણ વડે કરીને ચંદ્ર બે દેખાય છે. દૃષ્ટાંતે પ્રતિબિંબ રૂપે જે અવ્યક્ત વિભૂતિનો દિવ્ય દેહ લઈને પરમગુરુ આવેલ છે. જે સોહંગ બ્રહ્મ રૂપ ભૂમિકા દ્વારા પ્રત્યક્ષ દેશ્યમાન થાય છે. આ સિદ્ધાંત સમજાય તો પરમગુરુ અને કૈવલ કર્તા એમ એક છે જુદા નથી એમ નક્કી થાય છે.

સંતકર્તા અનુસ્યૂતસંશે દૂર પરિઉત્તરકો - અંગ-૨૫મું

સાંઙ સ્વે રહે સદા ડગમગે નહિ કદા, સંત તેહનું રદા કહુ દ્રષ્ટાંતે;
જેમ કો જન નિદ્રાવશમા પચ્યો, જડ રચ્યો સૈન સમે એકાંતે. ॥૧॥

સકર્તા સત્ કૈવલ સદા સંદોદિત પોતે પોતાના પદમાં ડગ્યા સિવાય નિજરૂપે અખંડ રહે છે અને સંત તે જ તેમનું હૃદય છે તે વિષેનું દૃષ્ટાન્ત આપી ખુલાસો કરું છું તે હે સંત સજ્જનો ! સાવધાન થઈ સાંભળો, જેમ કોઈ નિદ્રાવશ થયેલા મનુષ્યને ઊંઘમાં પચી ગયા પછી હું એકલો છું એમ અવસ્થાના પટે કરીને રચનાત્મક ભાવ સ્ફુર્યો; એટલે

સુખ તેહને હવે સ્વસ્થ ભયુ નવું, જાગ્રત જુક્ત સરખુય જાણે;
નિત્યનીમત્ય અતિ ચટરસ નવા નવા, વિવિધી પ્રકારના ભોગમાણે. ॥૨॥

તે પુરુષને સ્વપ્ન થવાથી બીજું નવું સ્વરૂપ બંધાયું; તેણે કરીને વિધવિધ પ્રકારનું સુખ જાગ્રત અવસ્થાની પેઠે માણવા લાગ્યો ને નિત્યપ્રતિ ખટરસના ભોગ વિધવિધ પ્રકારે ભોગવવા લાગ્યો.

સૈન સ્થૂલ સાંઙને સંત સુપન તન, ભોગનો સ્વાદ તે દ્વૈજ કરતે;

સૈન સ્વરૂપને ભિન્ન નવું નહિ, જુગલ થઈ જાણ તે એક વરતે. ॥૩॥

તેવી જ રીતે નિદ્રાવશ થઈ સૂતેલું સ્થૂલ શરીર તે સકર્તા જાણવા અને સ્વપ્નનું બીજું સ્વરૂપ એટલે પરમગુરુ તેને સંતરૂપ જાણવું. હવે સ્વપ્નની સઘળી લીલાનું સુખ તે સંત ભોગવે છે; અને બીજા સ્વરૂપે સંત જ લે છે. છતાં તે સંત (પરમગુરુ) નિજકર્તાથી જુદા નથી, અનુસ્યૂત રૂપે એકમેક છે. અને સૂતેલા સ્વરૂપથી ભિન્ન નવું થયું નથી. એટલે બીજા

સ્વરૂપે સંત ભોગવિલાસ કરે છે, પણ બંનેની જાણ એક જ છે. આમ દેખાતા ઘાટ બે હોવા છતાં જાણ એક જ છે.

સુજ્ઞ પુરુષને જેમ પરજા બહુ, ત્યમ આંહાં સંતને વિશ્વ સારું;

પુસ્ત્રને જાણ પ્રજા પ્રીછે નહિ, સંત પહેચાંણને વિશ્વ વારુ ॥૪૪॥

જેમ સ્વપ્નના પુરુષને ઘણી પ્રજા થઈ છે તેમ આ બાજુ બધુંયે વિશ્વ સંતનું જ છે. જેમ સ્વપ્ન-પુરુષ રચાયેલી પ્રજાને જાણે છે પણ પ્રજા પુરુષને જાણતી નથી તેવી જ રીતે સંત બધા વિશ્વની રચના જાણવા ઉપરાંત સ્વપ્ન પુરુષ કર્તાને પણ જાણે છે; પણ વિશ્વ સંતને જાણતું નથી, તો પછી તે સંતના આદિ કર્તાને વિશ્વ કેવી રીતે ઓળખી શકે ?

તેજ પુરુષને સૂક્ષ્મ તુરીયા ભડ, સુપનની જાણ ગડ સર્વ તેતી;

કેહં કુવેર આંહાં વિશ્વ વિલાયતો, એક કરતાર રહે નેતિ નેતિ. ॥૫॥

જે સ્વપ્ન-પુરુષ એકાન્તમાં સૂતો છે અને બીજા સ્વરૂપે સ્વપ્નને અનુભવે છે, તેને સૂક્ષ્મ તુર્યા અવસ્થા થઈ એટલે સ્વપ્નન મટી ગયું અને તે જાણ ગઈ; એથી સ્વપ્નના ઘાટો નેતિવત થઈ ગયા. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ બાજુ આવેલા ચૌદ લોક વિલસાઈ જાય (નષ્ટ થાય) તો એક સકર્તા સિવાય બીજા બધા નેતિરૂપ થઈ જાય. જેમ સ્વપ્નના ઘાટો સ્વપ્નું જવાથી નષ્ટ થાય છે તેવી જ રીતે સકર્તા સત્ કૈવલના સંકલ્પરૂપ સ્વપ્ન સંકલ્પથી નષ્ટ થાય ત્યારે બીજા સ્વરૂપે થયેલા સંતપુરુષથી લઈ જગતમાત્ર કશુંયે રહેવા પામતું નથી.

સાચી :- જ્યૌં પવને પરપોટડા, અપત્યે હોત અપાર;

ત્યૌં કરતાકે સંકલ્પે, ઉપજત અંગ આકાર. ॥૬॥

જેમ પવન વડે પાણીમાં પારાવાર પરપોટા થાય છે. તેમ સકર્તા સત્ કૈવલના સંકલ્પ વડે અપાર શરીરોના આકારરૂપ ઘાટો બંધાય છે.

અપ થાંનીક કરતા નિજ, સંકલ્પ પવન પરમ;

જીવ જંત તનુ ઉદભવે, સંકલ્પે અનુક્રમ. ॥૭॥

ઉપર પ્રમાણે પવન વડે પાણીમાં પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે. આ પાણીરૂપ નિજકર્તા જાણવા અને પવન રૂપ તેમનો પરમ સંકલ્પ જાણવો; આથી જીવજંતુ માત્રની ઉત્પત્તિ ક્રિયા સંકલ્પના અનુક્રમથી થયેલી છે.

◉ નેતિ નિરાજણ વિશ્વ ઉત્પન્ન દેખાવનકો-અંગ-૨૬મું ◉

પ્રોજન પ્રાકમ વાક વાળી વિના, જ્યાં નહિ દરસના દર્શ કોડ;
બિંબ પ્રતિબિંબ આલંબ ચંબુક તન, તે વિના રહે યેન આપ સોડ. ॥૧॥

(આ અંગમાં નેતિ નિરાજણ એટલે બ્રહ્માએ જે પદની નેતિ પોકારી છે તે પદને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવા ઉપરાંત વિશ્વની ઉત્પત્તિનો નિર્ણય કરી બતાવવામાં આવે છે.)

બ્રહ્માજીએ જે પદને માટે નેતિ પોકારી છે તે સકર્તા સતકૈવલના પદનું પ્રોજન એટલે દરજ્જો, મોભો વા મર્તબો કેટલો છે તે, તેમ જ તેમાં કેટલું પરાક્રમ રહેલું છે તે વાણીથી વર્ણવી શકાય તેમ નથી. તેમ જ તે ઘરમાં જોવાનું અને જોનાર નથી તથા બિંબરૂપે વા પ્રતિબિંબરૂપે નથી. વળી તે આલંબ એટલે કોઈના પણ આધાર કે ટેકા સિવાય તેમ જ ચમક એટલે કોઈ પણ પ્રકારના આકર્ષણ સિવાય યેન એટલે પોતાના નિજધામમાં સ્વરૂપાકારે રહે છે.

બિંબ પ્રતિ લોહ ચલે ચમક જડતા વડે, જડ તન જીવન તે તોય તેજે;
તોય ઉષ્ણ ગયે તોલ તે તો રહે, ચમક જડતા ટલે લોહો નહિ જે. ॥૨॥

જેમ ચમકના આકર્ષણરૂપ બિંબનો લોહમાં પ્રવેશ થતાં લોહું ચલાયમાન થાય છે. આ જડરૂપ લોહના શરીરના જીવન (આધાર) રૂપ તેની અંદર આવેલા બિંબ (છાયા)ની શક્તિ છે જે જડ છે; છતાં તે વડે લોખંડની મૂર્તિ તોળાઈ રહેલી છે. આમ છે છતાં ચમક અને લોહની જે સ્વાભાવિક જડતા છે તે નષ્ટ થતી નથી. અર્થાત્ બંને જડ જ છે, છતાં વહેવાર રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તે પણ જડ શક્તિ વડે જ થાય છે; તે પ્રત્યક્ષ જુઓ.

તેમ પરમાત્મા તેજ ચંબુક તન, લ્હોવત તત્ત્વતે પંચ પુલકે;
ચમક જડતા કહી યેમ આતમ મહી, શક્તિ જડતાયતે જક્ત ઝલકે. ॥૩॥

તેવી જ રીતે ચમકરૂપ જે શરીર કહ્યું તે પરમાત્મા જાણવા અને લોહવત્ તત્ત્વ તે પંચપુલકે એટલે જે લોહું કહ્યું તે રૂપ પંચભૂતાદિ નખશિખ પર્યંતનું સર્વાંગ શરીર જાણવું. તે શરીરમાં પરમાત્મારૂપ ચમકનું જે બિંબ તે જ આત્મા છે. તે આત્માનો પંચભૂતાદિ શરીરમાં પ્રવેશ થવાથી તે શરીરમાં રહેલી જડતત્ત્વરૂપ સામગ્રીવાળી શક્તિમાં પ્રસરી ગયો જેથી તત્ત્વોમાં જે સ્વાભાવિક શક્તિ રહેલી હતી તેને આવેલા બિંબે જાગ્રત કરી છે. એથી જડ તત્ત્વોની સાથે આત્મા ઓતપ્રોત થતાં હિરણ્યગર્ભવત બનીને રહેલો છે. આમ તત્ત્વોની શક્તિ જડરૂપે હોઈ આત્મા પણ જડ છે છતાં આ બંનેની એકમેક એક્યતાને

લીધે પૂર્વે પોષાયેલી તત્ત્વરૂપ સામગ્રીમાંથી સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ થવાનો માર્ગ ખુલ્લો થયો છે. (આ શક્તિ એ જ આત્માનાં મૂળ જાણવાં.)

સોહંગ ઔંકાર શક્તિ જડ જીવન દ્વે, શ્વાસ અરુપ તો વિશ્વ નાંહી;
વસ્તુ ગતે ઘટેના વધે ઉપજે, જેમનું જેમ છે તેમ તાંહી. ॥૪॥

સોહંગ બ્રહ્મરૂપ પરમાત્માથી પ્રતિબિંબરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો જે ઓહંગરૂપ આત્મા તે આત્માથી પંચભૂતાદિરૂપ જડ શક્તિ તોળાઈ રહેલી છે, અને શક્તિનું જીવન આ જણાવેલા ઓહંગ સોહંગ છે. અને તેનાથી જ સમસ્ત જગત વિકસિત થયેલું છે, પણ પરમાત્મારૂપ સોહંગના પ્રતિબિંબરૂપ જે ઓહંગ પ્રણવ તે ઊલટીને સોહંગમાં સમાઈ જાય તો જગતનો વિનાશ થાય છે. આમ ઉત્પત્તિ અને વિનાશ આ બંને પરમાત્મારૂપ સોહંગ દ્વારા થાય છે. આ ઉપરથી એ નિશ્ચય થાય છે કે આ સમસ્ત લોક સોહંગ બ્રહ્મ દ્વારા ઉત્પન્ન થયા છે અને વિનાશ પણ તેના દ્વારા જ થાય છે. તથાપિ તે ઘરમાં ઉત્પત્તિ થતાં ખોટ અને ઉત્પત્તિરૂપ પદાર્થનો લય થતાં તેમાં વૃદ્ધિ થતી નથી. અર્થાત્ તે પદ જેમ છે તેમનું તેમ જ એક સરખી દશામાં અખંડ રહે છે. જેમ ચમકનો અંશ લોઢામાં ગયો એથી ચમકમાં પાછું જતાં તેમાં વધારો થતો નથી; તેવી જ રીતે સોહંગ દ્વારા જગતની ઉત્પત્તિનો કમ સમજવો. પણ છેવટે સોહંગમાં કોઈ જાતની વધઘટ નથી. આ સઘળી ઉપાધિની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ જગતમાં છે. આમાંનું નિત કર્તામાં કંઈ જ નથી.

આઘ પુરાતન સકલ સમતાં ગયે, જે રહ્યો જેમ તેહેવો ને તેહેવો;
કેહં કુવેર મેં ભાસ તેહેનો સહી, સુ પરછાંચ કહે પુસ્ત્ર કેહેવો. ॥૫॥

ચૌદલોકરૂપ સઘળી ઉપાધિ સમાઈ જતાં આઘ પુરાતન સકર્તા સતકૈવલ જેમ રહેલા છે તેમ ને તેમ જ રહ્યા છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું તે સકર્તાના ભાસરૂપે છું, તે સકર્તા પુરુષની હું છાયારૂપે હોવાથી તેનું વર્ણન શું કરી શકું કે તે પુરુષ કેવા છે ?

સાચી :-જેસે છાંયા તંનકી, હલણ ચલણ સબ અંગ;

સો જનકી ગમ ના લહે, નિકટ રહત નિજ સંગ. ॥૬॥

જેમ શરીરની છાયા જે સર્વાંગ શરીર જેવી હાલતી ચાલતી દેખાય છે તે છાયા જેનાથી છે તેની પાસે નિરંતર રહે છે; તો પણ તે મનુષ્યની ગમને જાણી શકતી નથી.

છાંયા જડમેં જડ નહિ, હમ ચૈતન ચલકાવ;
પરમ અંશ પતિ કે જબી, દિવ્ય અનુભવ ગત ફાવ. ॥૭॥

હું કર્તાનો ભાસ છું એવું સાબિત કરવા જે છાયાનું દૃષ્ટાંત કહ્યું તે છાયા જડ છે; તેવો હું જડ નથી. પણ હું પતિના ચલકારારૂપ હોઈ ચૈતન છું તે ચૈતનરૂપે મારા પતિનો હું પરમ વિશેષ અંશ હોઈ છાયાની માફક સદાને માટે પાસે જ રહું છું; એથી જ મારા નિજપતિના દિવ્ય અનુભવની ગતિને જાણવામાં ફાવ્યો છું.

આભાષ અન્વયકો-અંગ-૨૭મું

ભાસ વિભાસ કીલાસ સહુનો કહુ, શ્રવણ કરજો ધરી સુરત શ્રોતા;
દેવ જંજાલમે દલ ડહેકે નહિ, સમજ એહેવી રખે શબ્દ યોતા. ॥૧॥

(આ અંગમાં એક બીજાનો ભાસ પરસ્પર અનુક્રમના સંબંધવાળો છે એ સંબંધીની જાણ જણાવવામાં આવે છે. તે તેનો અભ્યાસ કરવાથી જણાઈ આવશે.)

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે જે મેં મારા પતિના ભાસનું વર્ણન કરી બતાવ્યું તે પ્રમાણે બીજાં તત્ત્વોના એક બીજાથી એક બીજામાં પડતા ભાસનું વર્ણન કરું છું તે, હે શ્રોતાજનો ! સુરતા ધરીને સાંભળો ! હું જે કહું છું તે યથાર્થ જાણશો તો દેવોની દુઃખદ જંજાળમાં તમારું દિલ કદી ડહેકાશે એટલે કળી જશે નહિ. આવા ઉત્તમ પ્રકારની આ સમજને રખે ખોઈ નાખતા અર્થાત્ તેને અભ્યાસથી જાળવી રાખજો.

શૂન્યનો ભાસ સમીર સ્વે ઉપજે, પવન તે અગ્ન પ્રકાશ હોઈ;
તેજ તે તોય અવની અપ તે હવી, એમ અન્યો અન્ય જક્ત જોઈ. ॥૨॥

મહાન અવિગત આકાશનો ભાસ તે જ ગત આકાશ વા શબ્દ આકાશથી ઓળખાય છે. તે શબ્દ આકાશનો ભાસ તે પવન અને તેનો ભાસ તે અગ્નિ, એ અગ્નિનો ભાસ તે પાણી તેમજ પાણીનો ભાસ તે જ પૃથ્વી છે. આમ એક બીજાના ભાસથી તત્ત્વો માત્રા રૂપે સ્વયં ઉત્પન્ન થયેલાં હોઈ તેના વડે જગત વિસ્તૃત થયું છે.

સુરત સમીપ તે અગ્ન અવની જલ, શબ્દ સપ્રસ આકાશ પવનાં;
પંચ એ તત્ત્વનાં ધામ ધરણી રચ્યાં, દેવ નર નાગ વૈકુંઠ ભવનાં. ॥૩॥

નિજસકર્તા સત કેવલે પોતાની દૃષ્ટિ સમીપ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ આદિ તત્ત્વો તથા તે તત્ત્વોને રહેવાનાં શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ

માત્રાઓ એ તેનાં ઘર છે. / જેમ કે આકાશનું ઘર શબ્દમાત્રા, પવનનું ઘર સ્પર્શમાત્રા, અગ્નિનું ઘર તેજ માત્રા, જળનું ઘર રસ માત્રા અને પૃથ્વીનું ઘર ગંધ માત્રા છે. આમ પંચ તત્ત્વના ક્ષેત્રરૂપ ધામ બાંધીને અંદર વૈકુંઠ, ગૌલોક આદિથી મનુષ્ય પર્યંતનાં સ્થાવર જંગમ, સકર્તા પતિએ વસાવ્યાં છે.

ए सहु दरस सांस्त्रत महाव्रतनो, लोक चौदेइ कटाक्ष मांही;

ओल राखी महा तत्त्वनी ने जुवे, ते थकी द्रष्टने कष्ट नांही. ॥४॥

ઉપર જણાવેલા સર્વ લોકની સામગ્રી સાકારરૂપ દેશ્ય તરીકે અવ્યક્ત મહાતત્ત્વોમાંથી સર્જાયેલી છે અને તે સામગ્રીરૂપ ચૌદે લોકનાં તત્ત્વો મહદ અવ્યક્ત તત્ત્વોના આધારે વર્તે છે. આ બધાએ લોક સકર્તા સત્ કૈવલના કટાક્ષરૂપ માર્મિક દૃષ્ટિમાં બડા થયેલા છે, વળી તે કટાક્ષરૂપ દૃષ્ટિમાં અવ્યક્ત મહદ તત્ત્વોની ઓલ એટલે પંક્તિ વા શ્રેણી (વર્ગ) રાખીને જુએ છે, એથી જ તેમની દૃષ્ટિને શ્રમ પહોંચતો નથી.

द्रष्ट पर छांय परमेश्वर पुस्त्रनी, पुस्त्र विभास परिव्रह्म हेर्यो;

केहं कुवेर सहु भास विधि कही, अरथ कहु आतमा लक्ष केरो. ॥५॥

પરમ પુરુષ સકર્તાનો જે છાંયારૂપ ભાસ તે જ પરબ્રહ્મ છે. અને તેમની દૃષ્ટિ બ્રહ્મથી જુદી છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પ્રમાણે એક બીજાથી થતા ભાસની વિધિ કહી હવે પછીના અંગમાં આત્મલક્ષની કહું છું.

साखी :- ए सहु मंडप मायनी, कायनी करम कलेश;

स्थावर जंगम जीवनी, उपजत परस परेश. ॥६॥

સમસ્ત ચૌદે લોકનું મંડાણ આ પ્રમાણે માયાનું બનેલું છે, અને શરીરે કરી કરેલા કલુષિત કર્મના ભોગે કરી આમ સ્થાવર જંગમ આદિના સર્વ જીવો એક બીજાના સ્પર્શ કરી વૃદ્ધિ પામેલા છે.

जीव शीखा कर दीपक, अन्यो अन्य अनेक;

उरमत शब्द अनंत ल्यौं, शून्य सरवाले एक. ॥७॥

જીવ શિખાકર એટલે શિખા રૂપ હોય, દીવાની માફક જ્યોત રૂપે છે. જેમ દીવાની જ્યોતના સ્પર્શ કરી અનંત દીવાઓ થઈ શકે છે, તેમ જ્યોત રૂપ જીવના સ્પર્શ કરી એટલે એક બીજાના ભાસથી અનંત પ્રકારના ભાસ ભાસે છે, આમ છે છતાં છેવટે ઊગરતી

વસ્તુ ચૈતન્ય રૂપ જીવ એકલો જ રહે છે, જેમ દરેકે દરેકના ઉરમાં ભિન્ન ભિન્ન મતિ રૂપ ગતિના શબ્દો અનેક પ્રકારના રહેલા છે, અને તેમાંથી જ તે પ્રમાણે નીકળે છે. પણ આ સઘળા શબ્દોનું છેવટે પરિણામ એક બીજામાં લય થતાં સરવાળે શૂન્ય ઊગરે છે, તેવી જ રીતે આ સઘળો ભાસ જે પ્રકૃતિ રૂપ પાત્રમાં ચૈતન્યનો આવ્યો હતો, તે વડે ઘાટ બંધાયેલો હોય પરસ્પર વૃદ્ધિ પામ્યો હતો. તે ભાસનું છેવટે પરિણામ થઈ જાય તો માત્ર ઊગરતી વસ્તુ રૂપ જે ચૈતન્ય જ રહી શકે છે.

❶ આત્મા સર્વાંગ અનુસ્યૂત દેખાવનકો-અંગ-૨૮મું ❶

તરવર એક પયે પેઢથી પરવરે, પાત ફલ ફૂલ રસ એક પોકે;
જાતને વરણ ગુણ નામ રૂપ જુજવાં, ત્રૈણ પ્રકાર ત્રિગુણ લોકે. ॥૧॥

(આખા શરીરમાં સર્વાંગરૂપે આત્મા અનુસ્યૂત એટલે જુદો ન પાડી શકાય વા અલગ ન થઈ શકે એવો એકમેક કેવી રીતે રહેલો છે તે આ અંગમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.)

જેમ વૃક્ષો પેઢ એટલે મૂળકંદથી પોષાઈ મોટાં થાય છે ત્યારે પાંદડાં, ફળ, ફૂલ વગેરેમાં પોષાતો રસ એક જ પાણીમાંથી આવે છે અને તેનાથી જ જીવે છે. આ બધી સ્થાવર જાતિ એક પાણી રૂપ જીવન પામી અનેક પ્રકારે વિસ્તાર પામેલી છે. તેમાં રહેલા જુદા જુદા ગુણોને લીધે સ્વભાવ જુદા જુદા દેખાય છે; જેમાંથી અનંત ઔષધિ અનંત પ્રકારના ગુણ ધરાવનારી થઈ છે. આ બધા ગુણયુક્ત સ્વભાવ પાણીમાં નથી. પાણી તો માત્ર જીવનરૂપ છે, છતાં સ્થાવર પોતાના તત્ત્વ સ્વભાવ અને અંદર રહેલા ગુણને લીધે જુદા જુદા પ્રકારના દેખાય છે.

વૃક્ષને શાખા તે ભિન્ન બીજી બહુ, તેમ બ્રહ્માંડ અનંત જોડ;

પોષણ મૂલ મહીમાતણું પ્રીછતાં, સરવમાં આત્મા એક સોડ. ॥૨॥

ઉપર પ્રમાણે વૃક્ષની અનેક શાખાઓથી લઈ બીજી અનેક સ્થાવર જાતિ છે; તેવી જ રીતે આ તરફ અનેક બ્રહ્માંડ વિસ્તાર પામેલાં છે. આ બધાના પોષણનો મૂળ મહિમા તપાસી જોતાં તે સર્વમાં આત્મા સર્વાંગ સૂત્રવત એક જ છે અને તે એક જ આત્માથી સર્વ પોષણ મેળવે છે.

ભાર અઢાર વનરાય ઘન એકતે, હોય હરીયાં ફલ ફૂલ લાગે;

ચાખતાં સરવના સ્વાદ જુદા પડે, નીર વિચારતાં પ્યાસ ભાગે. ॥૩॥

જેમ અઢાર ભાર વનસ્પતિ સઘનઘનથી વરસાદ પામીને હરિયાળી હોઈ અનેક

ફળ, ફૂલ લાગે છે; જેમ ચાખી જોતાં સર્વના સ્વાદ જુદા જુદા જણાય છે. કોઈ ખાટો, કોઈ મોળો, તીખો, કડવો, ચરપરો કે ફિક્કો એમ સ્વાદ બેસ્વાદ દેખાય છે. આમ વિચાર કરતાં પાર આવે તેમ નથી, પણ આ સઘળી વનસ્પતિનું જીવન શું છે અને ક્યાંથી આવે છે એવું જોઈએ તો કલ્પનાનો અંત આવે તેમ છે. એટલે કે સઘનઘનમાંથી આવેલું પાણી જ એ બધાના જીવનરૂપ છે.

તેમ અવિનાશ અપ એક તે ઉપજે, લોક ચહુઘ્રાણના જીવજંત;
વેષ વહેવાર અહંકાર મત જુજવા, વસ્તુ વિચારતાં હોય અંત. ॥૪॥

તેવી જ રીતે પાણીની જગ્યાએ અવિનાશીરૂપ એક ચૈતન્ય છે, જેના દ્વારા ચૌદ લોકના ચારે ખાણોના સઘળા જીવજંતુ ઉત્પન્ન થયેલા છે. તેમાં વેષધારી અવતારી પુરુષો તથા વહેવાર પક્ષના આચાર્યો, ધર્મગુરુઓ અને સંસારી જનો તથા પોતપોતાના કાલ્પનિક મત મુજબ ખેંચતાણ કરનારાઓ આદિ સર્વ અહંકાર યુક્ત માયાએ કરી જુદા દેખાય છે. આમ જગત દૃષ્ટિએ જોતાં પાર આવે તેમ નથી; પણ વસ્તુતઃ એ બધાનું મૂળ કોણ છે તેનો વિચાર કરીએ તો તેનો અંત આવે તેમ છે. આમ તપાસી જોતા અવિનાશી રૂપ એક ચૈતન્ય જ છે.

વસ્તુ કૈવલ ચૈતન ચરાચર, એક અખંડ અડંગ ઘાડો;

કેહં કુવેર પદ તેહ પ્રીછાવિના, જપ તપ સાધન સર્વ રાડો. ॥૫॥

સર્વમાં ચરાચર ચૈતન્ય વસ્તુ રૂપે છે અને તે ચૈતન્ય વસ્તુનું મૂળ એક અખંડ, ગાઢ, અડંગ કૈવલ છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ કૈવલ પદ જાણ્યા સિવાય જપ, તપ, સાધન વગેરે સર્વ જૂઠી તકરારો છે.

સાચી :- ઘટ મઠ પટ પડદા વડે, અમર અમાપી એક;

જો અંતર આવ્રણ ટલે, તાંહાં કરવા શા લેખ. ॥૬॥

જેમ : - અવિગત અમર આકાશ અમાપરૂપે એક છે, છતાં ઘટ આકાશ, મઠ આકાશ, પટ આકાશ, આમ એક આકાશના જુદા જુદા નામ પાડવાનું કારણ ઘડો, મઠ અને પડદો આદિ પાત્રો છે. તે ઘટ આદિ પાત્રોનું આવરણ નાશ પામે તો આકાશ વિષે કંઈ લેખ લખી શકાય નહિ એટલે તેનું બીજું નામ પાડી શકાય નહિ.

સુરત સરુપા કારવત, પક્ષ રહિત પરવીન;

ઘાટ ગલે ગત ધાતકી, મોહોર રહે નહિ ભીન. ॥૭॥

વળી જેમ સોનાના અનેક ઘાટ થતાં નામ, રૂપ અને કિંમત જુદાં જુદાં થાય છે પણ

ઘાટવાળા દાગીના ઓગાળી નાંખવામાં આવે તો પાછું ધાતુરૂપ સોનું જ રહે છે. તે વખતે સોનાની મહોર સોનાથી જુદી ગણાતી નથી; તેવી જ રીતે ઘાટવાળા તમામ પક્ષોથી આપણે છૂટા પડીશું અને સુરતા સ્વરૂપાકાર કરીશું ત્યારે જ આપણે નિજ સ્વરૂપના જાણકાર થઈશું.

(ઉપરના અંગમાં આકાશના ઘાટે કરીને જુદાં નામ પાડ્યાં છે તે વિષેનું દૃષ્ટાંત આપેલું છે, તેનો વધુ ખુલાસો એ છે કે ઘડો એક જ માટીના દ્રવ્યથી બનેલો છે તથા મઠ અને પટ તે પણ એક જ વસ્તુનાં દ્રવ્યોથી થયેલાં છે. તે પાત્રોમાં રહેલું આકાશ પાત્રોનો નાશ થતાં મહદ્ આકાશમાં મળી જાય છે; તેવી રીતે આ સ્થૂલ શરીર રૂપ પાત્રમાં રહેલું ચૈતન્ય (અંશ) સ્થૂલ પાત્રનો નાશ થવાથી મહદ્ ચૈતન્યમાં મળી જતું નથી. કારણ કે જેને ચૈતન્ય રૂપ અંશ કહેવામાં આવે છે તેને સ્થૂલથી લઈ પાંચમા પરમકારણ દેહ સુધી પાત્રો છે. એટલે સ્થૂલ પાત્રનો નાશ થવાથી ચૈતન્ય બીજા દેહોથી જુદો પડતો નથી. કારણ કે સૂક્ષ્મ દેહનાં તત્ત્વો સૂક્ષ્મ છે; જે દશ પ્રકારની વાસનાથી તે દેહ બંધાયેલો છે તે વાસના પાંચ જ્ઞાન ઈન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મ ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને તેનું ઘર બુદ્ધિ અંતઃકરણમાં છે, એટલે આ પ્રમાણેનો દેહ કે જેનો સંબંધ સૂક્ષ્મ તત્ત્વો સાથે રહેલો છે તે સ્થૂલદેહ નષ્ટ થવા છતાં નાશ પામતો નથી. આવા બીજા ત્રણ દેહ સૂક્ષ્મથી ઉપર આવેલા છે. આ દેહો વજ્રમય છે જેને તોડી શકાતા નથી; એટલે ચૈતન્ય જુદો પડી શકતો નથી. સુવર્ણનું જે દૃષ્ટાંત આપેલું છે તે પણ આ પ્રમાણે ઘટાવી લેવાનું છે)

વાદવંછીત (વંચત) વૈરાગકો-અંગ-૨૯મું

રાઠ રીતી ભડ દ્વાદશ ચ્વટ માંહી, મારગ સોડ માહારાજ જાંન્યા;
પંથને પાર કોડ સાર પ્રીછો નહિ, સરવ કોડ વાટને હાટ રાંના. ॥૧॥

જગતમાં ચાલતા બાર પંથો અને છ શાસ્ત્રો તે દરેકમાં જગત રોકાયેલું હોઈ કોઈએ કોઈ પણ પંથનો પાર પામ્યા સિવાય એક બીજાના નિંદાયુક્ત તકરારી ગ્રંથો રચેલા છે. વળી જે તે પંથે વાળનાર આચાર્યોએ મહારાજો (અવતારી પુરુષો)ના પંથ ખુલ્લા કરી તીર્થો આદિથી લઈ મંદિરો સુધી જગતને પહોંચાડ્યું છે; એટલે કે પોતાને એશારામ ભોગવવા મહારાજોના નામે તેમની મૂર્તિ પધરાવી મંદિરોના નામે દુકાનો ચાલુ કરી છે, તથા તીર્થોની પણ તેવી જ હાલત છે. આમ ચારે બાજુ જગતના વિત્તનું હરણ કરવામાં ધર્મના નામે ચાલતી સંસ્થાઓ રોકાયેલી છે. તે ઉપરાંત શાસ્ત્રોના મતાવલંબી આદિ આચાર્યોએ એક બીજા મતથી વિરુદ્ધ શાસ્ત્રોની રચના રચી જગતને પોતાની ખોટી મહત્તા દર્શાવવા જગત રૂપ બનેલા અજ્ઞાની જનોને વાદજાળમાં રોક્યા છે. જેથી ખરા પતિને નહિ જાણતાં જગત રખડી ગયું છે.

एकथी एक विवेक जुदा रचे, आंन्यथी आपनो सत थापे;

मन मान्या तणा मत झाली करी, आचरे करमने जाप जापे. ॥२॥

જે તે પંથના આચાર્યો અને ધર્મગુરુઓએ પોતપોતાના ધર્મની રૂઢિ જુદા જુદા પ્રકારે રચી બીજાઓથી મારો પંથ સારો છે અને હું કહું છું તે જ સાચું છે એમ જગતને મનાવ્યું અને જગત પણ તે વાતોને સાચી માની હાલરલકડીની માફક પંથને પકડી રાખી કર્મકાંડના આચરણવાળો જાપ જપે છે.

भेख ने टेक वेहेवारना वेशमे, लोह फांसी तजी हेम पहेरी;

ज्ञान जाण्या विना ध्यान बीजुं नहि, तांहा हुतु कुटुंब आहां मेरी तेरी. ॥३॥

આચાર્યો તથા ધર્મગુરુઓ વહેવારિક વેશનો પાઠ ભજવવા ભેખનો ટેકો રાખે છે તેઓએ, સંસાર લોઢાની ફાંસીમાં છે તેને તેમાંથી મુક્ત કરાવવા દેવતાઈ માર્ગના કર્મકાંડવાળી સોનાની ફાંસી પહેરાવી છે. આમ બંને ફાંસી પ્રાણઘાતક છે. આથી જીવ તરી શકતો નથી, કારણ કે જ્ઞાનને પામ્યા સિવાય ધ્યાનને ધરવાનો માર્ગ કાલ્પનિક છે, જેણે જે જોઈને અનુભવ્યું નથી તે તેઓ લક્ષમાં લાવી શકતા નથી. જ્યાં સુધી જીવ સંસારરૂપ સંસારી હતો, ત્યાં સુધી તેને સંસારના વહેવારો વીંટાયેલા હતા. એથી બીજાના પોષણ પાછળ અને પોતાનો મહત્તાભર્યો માન-મર્તબો વધારવા પાછળ રોકાયો હતો. અને આજ વહેવાર ખરો છે એમ માની સંસારનું ગાડું ખેંચતો હતો; તેમાંથી ઉપર જણાવેલા ધર્મગુરુઓએ તેવા જીવોને વૈરાગનો માર્ગ ખરો છે એમ સમજાવી ભેખના ટેકા વાળી લકડી પકડાવી. આથી બકરીરૂપ સંસાર થઈ ગયો અને હું મહંત છું વા ધર્મગુરુ છું, હું જ્ઞાની છું વા ઉપદેશક છું અને હું કહું તે જ સાચું છે; આવું મેરીતેરીના અભિમાનવાળું ભેખરૂપ ઊંટ ઘૂસી ગયું. આથી તેઓ અતો ભ્રષ્ટ તતો ભ્રષ્ટ જેવા થઈ રહેલા છે.

न्याय पातांजलि मीमांसा वैशेषीने, शेष वेदांतने सांख्य काहाव्युं;

ए खट खटपट मांहांय खुपी रह्यो, हेजनं हारद हाथ न आव्युं. ॥४॥

સાંખ્ય, વેદાન્ત, મીમાંસા, ન્યાય, વૈશેષિક અને પાતાંજલી (યોગદર્શન) એ છ શાસ્ત્રો છ આચાર્યોએ એક બીજાથી વિરુદ્ધ રચેલાં હોઈ જેમાં ભારે ખટપટ કરેલી છે; અને તે દરેક તેમાં જ ખુંપી રહેલા છે. તે શાસ્ત્રો ખેરના ખીલા જેવાં હોઈ આ જગત તે ખીલે બંધાયું છે. તેમણે તકરારી મુદ્દા ઊભા કર્યા છે, પણ વિત્તરૂપ છેવટનો મુદ્દો તેમને હાથ લાગ્યો નથી.

જેથી સરવે હવું ઉપજ નીપજ સહુ, તાંહા નવું શું ચવું બુદ્ધ્ય નાંહી;
ઇષ્ટ ઉપાસના આપ થાપી કરું, રહે અરુ તે પરુ વ્યાપ કાંહી. ॥૫॥

જેનાથી આ બધું જગત - ઉત્પન્ન થયું છે તેના સંબંધી નવીન શું કહી શકો ? ક્યાં તમારી પાસે એના સંબંધવાળી બુદ્ધિ છે ? અર્થાત્ નિજના સંબંધવાળી તમારી પાસે બુદ્ધિ ન હોવાથી વાસ્તવિક બોલી શક્યા નથી. આ બધી ઈષ્ટ-દેવોની ઉપાસના તમે (આચાર્યો) પોતે ઊપજાવી કાઢી તેની સ્થાપના કરેલી છે, પણ તે બધું આ બાજુનું હોઈ છેવટે પણ આ બાજુ જ રહેવાનું છે, પણ તેનાથી પર જે વ્યાપક ચૈતન્ય છે તે તમારા સ્થાપેલામાં આવતું જ નથી, પણ આ બાજુ જે રહ્યું છે તે અને તમો જેને કહો છો તે તમામ માપક છે, પણ તે સર્વથી પર જે અમાપ છે તે તમારા નક્કી કરેલા માપક મુદ્દામાં ક્યાં છે ?

ગ્રેહેવા ગ્રાહાવા નહિ સમજ સરખુ સહી, શું કહેવાળ નીરવાળ જેહને;
કેહં કુવેર એ સમજ જે સંતને, માન અપમાન ન હોય તેહને. ॥૬॥

જેને પકડીને ઘેરી શકાય એવું નથી અગર ગ્રહાવી એટલે પકડાવી શકાય તેવું પણ નથી, તે તો સુજાણ-જાણવા જેવું છે; અને સુજાણ જાણે કરી જાણી શકાય છે. આ પ્રકારે રહેલા તે નિર્વાણપદને વાણી કેમ કરીને વર્ણવી શકે ? મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ સમજ જે સંતને છે તેને માન અપમાન નથી.

સાચી :- જાંહાં લગી ધારણ ધાતકી, તાંહાં લગી ભયો ના ભેખ;

વેશ લિયા તો ક્યા ભયા, ઝર રત નહિ અલેખ. ॥૭॥

જ્યાં સુધી ધાતુની બનાવેલી મૂર્તિનો આધાર છે તથા પંચભૂતાદિ શરીરવાળા પૈકી કોઈ દેવતાની માન્યતારૂપ આધાર છે, ત્યાં સુધી શુદ્ધ વૈરાગ્ય રૂપ ભેખવાળો થયો નથી, છતાં ભેખનો વેશ ધારણ કર્યો હોય તોય શું ? જ્યાં સુધી નિજને પામવાની આરતરૂપ થવાય નહિ ત્યાં સુધી અલેખનો લક્ષ આવતો નથી.

બ્રહ્માદિક ભવ ભૂપતિ, સર્ગ ભોગ લ્યો ત્યાગ;

કારણને કલ્પે નહિ, સોહી શુદ્ધ વૈરાગ. ॥૮॥

જગતના ભૂપતિથી લઈને બ્રહ્માદિક સુધીના સ્વર્ગ આદિ ભોગ માત્રનો ત્યાગ કર્યા ઉપરાંત કારણમાત્રની કોઈ પણ કલ્પના જેના હૃદયમાં ઊઠતી નથી એ જ શુદ્ધ વૈરાગ્યવાન છે. આવા શુદ્ધ વૈરાગવાળા જ નિજ જાણના પદને પહોંચી શકે છે.

દ્વૈત સમાવનકો-અંગ-૩૦મું

ઋત આઋતના વ્રત વેજુ નહિ, મલીન ઇંદ્રી સુચી આપ માંહી;
તેમ વસ્તુ માંહી વિશ્વ સર્વે રહ્યું, આંન્ય અવેવના ભેવ કાંહી. ॥૧॥

(દ્વૈતમાત્ર નથી પણ આ બધું અદ્વૈતરૂપ છે, એટલું જ આ અંગમાં જણાવવામાં આવે છે.)

પવિત્ર આપનપુ તેમજ મલિન ઇન્દ્રિયો જેમાં રહેલી છે તેવા કૃતરૂપ આકૃતિવાળા આપણા શરીરની ઇન્દ્રિયોનું વર્તન આપણા પોતાથી જુદું નથી, તેવી જ રીતે ચૈતન્ય રૂપ સોહંગ બ્રહ્મમાં સમસ્ત વિશ્વ રહેલું છે. તેના સિવાય બીજો કોઈ અવયવ માત્ર નથી તો નિજનો ભેદ કેવી રીતે પાડી શકાય? જ્યારે આમ ચૈતન્યરૂપ સઘળે હોય તો બીજી ત્રીજી ગણતરી થઈ શકે જ નહિ. કારણ કે ચૈતન્ય આકૃતિથી જુદો નથી અને આકૃતિ ચૈતન્યથી જુદી નથી. આ બધું ચૈતન્ય યુક્ત ઓતપ્રોત છે; જેથી નાના મોટા પરમેશ્વરોની આઘ લઈ જગત માત્રનો વિભાગ પાડી શકાય નહિ. આમ ચૈતન્ય દૃષ્ટિએ જોતાં છેવટ આકૃતિ દેખાતી નથી પણ ચૈતન્ય બ્રહ્મ જ દેખાય છે.

આદ્ય જેમનું જેમ તેમ જાહેરે લહ્યું, ના થયું તે ગયું કોય બીજું;
તત્ત્વ તોરંજના કંજના નાલતાં, છેક વિચારતાં સરવ નિજુ. ॥૨॥

આદિ મૂળ ચૈતન્યરૂપ (સોહંગ બ્રહ્મ) જેમ છે તેમ જ્યારે જણવામાં આવ્યું ત્યારે થયું, રહ્યું અને ગયું, એવો બીજો ભાવ દેખાયો નહિ. એટલે કે જગત થયું, અત્યારે છે અને છેવટે નથી એ આ બાજુની ગતિ પલટાતા આમ જવા આવવાની ઘટના વિષેની ગણતરી થતી નથી. જેમ તત્ત્વોના રંગવાળું કમળ નિહાળીને તેના મૂળનો છેવટ વિચાર કરી જોતાં તે પોતે રંગ આદિ બધુંએ એકરૂપ જ છે; તેવી જ રીતે આ સમસ્ત લોકના ભિન્ન-ભિન્ન રંગને જોતાં તમામનું આદિ મૂળ ચૈતન્ય બ્રહ્મ એકલું જ છે.

ઘાટ અનેક જેમ ધાતથી ઉપજે, મૂલને તોલ અધિક નુન્યાં;
વર્ષ પચીસ પચાસ હવડે ઘડયાં, દ્રવ્ય વિચારતાં સરવ જુનાં. ॥૩॥

જેમ ધાતુથી અનેક ઘાટ ઘડાયા પછી તેનું તોલ તથા કિંમત અધિક ન્યૂન હોઈ પચીસ વર્ષનો દાગીનો વા પચાસ વર્ષનો દાગીનો કહેવામાં આવે છે. આમ આ બધા નામ ઘાટ ઘડાયા પછી પાડવામાં આવે છે, પણ એ બધાનું છેવટ તપાસતાં દ્રવ્ય રૂપે તે જૂની ધાતુ જ છે.

ત્યમ અલેખમાં વેશ નવા નહિ, સરવ પ્રોઢમ પુરાંણી પ્રેરી;
સંત મહાદેસના વેશ જુવે નહિ, વારક પ્રેરક વસ્તુ હેરી. ॥૪॥

તેવી જ રીતે અલેખમાંથી ચૌદલોકરૂપ વેશના ઘાટો નવીન નથી પણ દ્રવ્ય રૂપે જૂના છે. મહાદેશની મોટી ગતિવાળા સંતજનો આ પદાર્થ-યુક્ત વેશવાળાં તત્ત્વોને નહિ જોતાં અંદર પરોવાયેલા વારક પ્રેરકરૂપ મુદ્દાને જુએ છે.

દૃઢ ગંભીર ધેધીર ધોરંધર, બ્રહ્મ હઠ ભગનમે મગન ધુની;
કેહં કુવેર એ સંતને શ્રીહરી, સુતની સુંદરી પોત તુની. ॥૫॥

ઉપર જણાવેલા જે મોટી ગતિના દૃઢ નિશ્ચયવાળા, ગંભીરપણે રહી પોતાના સ્વયં ધ્યેય ઉપર સંપૂર્ણ ધીરજવાળા, ધર્મ ધુરંધર, બ્રહ્મની નિશ્ચાત્મક હઠવાળા, અવિકારી આકાશમાં મનમસ્ત રૂપ બેઠેલા સંત તે, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે જેમ સૂતરના કપડાની પૂતળીનું પોત જોતાં તે સૂતર જ છે તેમ તે સંતને શ્રીહરિ જ જાણવા.

સાચી :-જનમ નહિ જીનુ જક્તમે, કાલ કીનુકુ ખાત;
અમર કોષ આતમ લહ્યો, સંત સોહી સાક્ષાત. ॥૬॥

અહિં “પરમગુરુ” પોતે જ, જેમનો જન્મ નથી તે જાણવા. તે પોતાના સ્વરૂપે (સર્વજ્ઞ ગતિ રૂપે) છે. તો કાળનું જોર ત્યાં ચાલી શકતું નથી. તે જ પોતે અલખ (નિજ) સંત સ્વરૂપે છે.

પવન પલાંઠીનકે વત્, ઝજલે સંત શરીર;
નિજ પદમે સમરસ ભયે, જીનકા હુતા સહીર. ॥૭॥

સંત ઉલજણ એટલે પંચભૂતાદિ શરીરમાં પવનરૂપ રહેલી વાસનાને પલાંઠીની માફક શમદમ કરીને સમેટી લઈ ચૈતન્યરૂપે રહેલું શરીરરૂપ વિત્ત જેમાંથી આવ્યું હતું તેમાં તે મળી જતાં સંત નિજ સર્કર્તાના પદમાં સમરસ થઈ જાય છે.

હરિ બોલત સંતમુખ દેષ્ટાંતકો-અંગ-૩૧મું

પુતલી પોત તે ભિન્ન જોયા લગે, સલંગ વિચારતા સુત્ર એક;
ભગ્ત ભગવંતમાં તંત નીમંતહે, રૂપ સ્વરૂપ મે એકમેક. ॥૮॥

જેમ સૂતરની પૂતળીના રૂપને જોઈ ખુશ થવાય છે પણ તે પૂતળીનું મૂળ પોત

તપાસીએ તો તે સળંગ એક સૂતરની જ છે; તેવી જ રીતે ભક્તજનો ભગવાનથી તત્વના નિમત્તે જુદા દેખાય છે પણ (તત્વની અસ્મી છૂટી જતા) સ્વરૂપાકારે જોતાં તે એકમેક છે.

આશ્ર આકાશ અરુપથી ઉપજે, રૂપ અનોપમ સ્વરૂપ દીશે;
શ્યામ સપેતને રક્ત પીલો હરી, પંચ પરકાર આકાર વીશે. ॥૨॥

અરૂપ આકાશથી અનુપમ રૂપવાળું આશ્ર (વાદળ) રૂપ શરીર બંધાય છે. તેમાં શ્યામ, સફેદ, રાતો, પીળો અને હરિયાળો એમ પાંચ પ્રકારના રંગવાળા આકાર હોઈ તે અનુપમ રૂપવાળાં અનેક શોભાસ્પદ વાદળો બંધાય છે તથા,

વારધર વિપુલ તન પવન પ્રેરણા કરી, દેશ વિદેશ પરવેશ કીધું;
પેચની પાર રહી અમર વરસ્યા કરે, જક્ત રીઝાવન આશ્ર સીધું. ॥૩॥

તે વાદળાં પ્રચંડ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે; તેમાં પવન પ્રેરાવાથી દેશ-વિદેશમાં પ્રવેશ કરે છે. આ પ્રમાણે વાદળનો જે પેચ ગોઠવાઈ જાય છે તે જગતને રીઝવવા પૂરતો જ છે; પણ પાણી તો તે પેચની પાર રહેલા અમર આકાશમાંથી સઘન ઘન દ્વારા પૃથ્વી ઉપર પડે છે.

સંત કૈવલ નભ અરુપથી ઊલસે, તત્ત્વ પ્રકાશિત હાસ મુરતી;
ગવન સંસારમે હપન પ્રકૃતસે, ચીત ચોત્રપ ફેલાવ સુરતી. ॥૪॥

તેવી જ રીતે કૈવલકર્તા અરૂપ આકાશ જેવા હોઈ વાદળરૂપે તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા તત્ત્વ (મુદ્રા) રૂપ સંત આનંદમય મૂર્તિરૂપે પ્રકાશે છે. તેમણે સંસારમાં પ્રાકૃત સ્વરૂપે ગમન કરેલું હોઈ જેમ પવનથી વાદળ ચારે દિશાએ છવાઈ જાય છે, તેમ આ સંતની સુરતા ચિત્તરૂપ હવા વડે ચારે તરફ ફેલાએલી હોય છે.

જ્ઞાન ઉમંગ ઘન પારથી કૈવલ, ઘાટ મે વાટ પાડીને વરસે;
કેહં કુવેર અવાચની ઉપમા, સંત ઉચારે મુખ સરવ દરસે. ॥૫॥

જેમ આકાશમાંથી પાણી વાદળાં-દ્વારા પડે છે, તેવી જ રીતે કૈવલકર્તા સંતરૂપ ઘાટમાં રસ્તો પાડીને તેમના દ્વારા આનંદકારી જ્ઞાનરૂપ વરસાદ વરસાવે છે, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે જેમની ઉપમા વાણી વડે ન આપી શકાય એવા સકર્તા સત કૈવલની પરમગતિનો પ્રકાશ સંત-મુખ દ્વારા તથા ઉચ્ચારથી દૃશ્યમાન થાય છે.

સાચી :-સંત સુભાવ જમી જેસે, ચીદ ઘન નીર નિવાસ;
આઈ મીલે કોઈ આસકી, તુર્ત મિટાવે પ્યાસ. ॥૬॥

જેમ પાણીનું નિવાસસ્થાન સઘનઘન છે, તેમ સંતનો નિવાસ ચિદ્ બ્રહ્મમાં છે. એટલે સ્વયંમેવ અંશ શરીર, સોહંગ પ્રણવ તત્વ અને સહેજ શુન્ય અવસ્થા તથા તટસ્થતૂર્યા બ્રહ્મસંગી ભૂમિકામાં છે, જેને ચિદ્ અંતઃકરણ ધારણ કરીને રહેલું છે. તેના અધિષ્ઠા સકર્તા સતકૈવલ છે અને સંત સમેત એક મેક રહે છે. સંતનો સ્વભાવ ચિદ્ રૂપ પૃથ્વી જેવો છે; જેથી તે સંતને આ પદની આશાવાળા કોઈ હરિજન આવી મળે તો તેની તૃષ્ણારૂપી તરસ મટાડી જ્ઞાનામૃતનું પાન તુરત જ કરાવી આપે છે.

અવની અપતે उपनी, फेरी अपके अतबार;
संत तोय कैवल हुते, पुनी कैवल आधार. ॥७॥

જેમ પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી પૃથ્વી તે છેવટે ઊલટ સ્વરૂપે પાણીરૂપ પાણીના આધારથી જ રહે છે, તેવી જ રીતે કૈવલથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતને આધારરૂપ કૈવલ જ છે.

❶ દેહ અવ્યક્ત સંતદેષ્ટાંત દેખાવનકો - અંગ-૩૨ મું ❷

ब्रास तन वास ते भिन्न जुदी नहि, समल उभय तंम प्रमल आवे;
श्वेत पण वासने अमीत जामण जुथ, चारुमीली ते कही ब्रास कहावे. ॥१॥

(સંતનું અવ્યક્ત સ્વરૂપ દેષ્ટાંત આપીને સમજાવવા આ અંગની શરૂઆત થાય છે.)
બરાસ (કપૂર)થી બરાસમાં રહેલી વાસના (સુગંધ) જુદી નથી, એટલે કે વાસના અને બરાસ એ બંને ઓતપ્રોત મળેલાં છે એથી જ પ્રમલ એટલે સુગંધી આવે છે. હવે સુગંધનું સ્વરૂપ અરૂપ છે અને બરાસનું સ્વરૂપ રૂપાળું છે એથી જ અરૂપરૂપ સુગંધી રૂપવાળા બરાસ કરીને પ્રાપ્ત થાય છે. તે બરાસનો રંગ શ્વેત છે, તથા દ્રવ્ય રૂપે બરાસમાં રહેલી સુગંધીના પરમાણુઓ બહારની હવા દ્વારા મળી જઈ આપણને તે હવા દ્વારા સુગંધીનું જ્ઞાન આપે છે તે ગંધયુક્ત બરાસ અમીત એટલે પાણીના રસ વડે બંધાયેલું હોઈ જૂથ રૂપે દેખાય છે, એટલે કે શ્વેતપણું, ગંધ, રસ અને જૂથ રૂપે બંધાયેલું બરાસ, આ ચાર વસ્તુ એકત્ર થવાથી બરાસનું રૂપ બંધાયેલું છે. આ પ્રમાણે ચાર વસ્તુ એકત્ર ન થાય તો બરાસરૂપ શરીરનો દેખાવ દશ્યરૂપ થાય નહિ અને તેમાં રહેલી ગંધ આદિનો લાભ જનતાને મળે નહિ. વળી આ બધાંએ અવ્યક્ત મહાતત્વોની પ્રસાદીરૂપ વ્યક્ત રૂપવાળાં દેખવા માત્ર હોઈ જ્ઞાન વ્યક્તરૂપથી જ થાય છે. બીજું દેષ્ટાંત

तम दल पवन ते तेज नांखु नहि, पेच परबंध्यसे तोय जोड़;
पवनअप तेजने शून्यनी श्यामता, जुगल द्वे एकता आभ्रहोड़. ॥२॥

મહાન અવિગત આકાશ એકસરખી સમરૂપ સ્થિતિવાળું હોઈ જેમાંથી ગતરૂપ

શબ્દ આકાશ થયેલું છે તે શબ્દ આકાશના અને અવિગત આકાશના ઘર્ષણ રૂપે પવન ઉત્પન્ન થયેલો છે. તે પવનથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયેલો છે તે અગ્નિ પવનથી જુદો નથી. અર્થાત્ બંને અરસપરસ છે.

વળી પવન અને અગ્નિ, આ બંનેના પેય રૂપ યુક્તિ પરસ્પર બંધાય તો આકાશમાં દલવાળાં વાદળાં ઉત્પન્ન થઈ આભરૂપ ઘનઘટા બંધાય છે; એટલે તેમાંથી પાણીનો ક્રમ ઉત્પન્ન થઈ જગતના કાર્યરૂપે પૃથ્વી પર પડે છે. અર્થાત્ અવિગત આકાશ અને ગત આકાશની ઐક્યતા છે એથી પવન ઉત્પન્ન થયો. પવનથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો, તેથી અગ્નિની ઐક્યતા પવન સાથે છે; એથી પાણી ઉત્પન્ન થયું. આ બંને જોડી એક રૂપ થાય તો જ વાદળરૂપ આભ થાય છે. શ્યામ સ્વરૂપવાળું ગત આકાશ, પવન, અગ્નિ અને પાણી, આ ચાર મળીને સ્વરૂપવાળું આભ થયું છે. ત્રીજું દૃષ્ટાંત નીચે પ્રમાણે છે :

ભાસ પ્રકાશ તે કિરણ ન્યારી નહિ, સમક સંજોગતે ઝલક ઝલકે;

કિરણ પ્રકાશને ઝલક ઝાલંકર, એહી ચારુ મીલી ભાસ ભલકે. ॥૩॥

ભાસ અને પ્રકાશથી કિરણ જુદું નથી. કારણ કે કિરણમાંથી જ પ્રકાશ પડે છે અને ભાસ પણ કિરણ દ્વારા ઊતરે છે; એટલે બંને કિરણથી જુદાં ગણાય નહિ. આ ત્રણેના પરસ્પર સમ્યક એટલે બરાબર યોગ્ય સંબંધથી ઝલકણરૂપ બિંબનો ચલકારો થાય છે, એટલે કે કિરણ, પ્રકાશ અને ઝલક એટલે પ્રતિબિંબ આ ત્રણેનો યોગ્ય સંયોગ થાય અને તે ઝાલંકાર રૂપ સૂર્યની સત્તા પામે એટલે ભાસ રૂપે પ્રતિબિંબ દેખાય છે. આ પ્રતિબિંબ કિરણની સાથે ઐક્યતાવાળું છે અને પ્રકાશ પણ કિરણ સાથે મળેલો છે. તે કિરણ નિજ સૂર્યમાંથી ઊતરેલું છે. તે સૂર્ય સ્વતંત્ર છે તો પણ કિરણ વડે જ પ્રતિબિંબ દેખાય છે. એથી જ તે પ્રતિબિંબ ઝલકણ માત્ર જ છે, તથાપિ તેને આપણે જોઈ શકીએ છીએ તેવી જ રીતે -

સંત તન જ્ઞાન વ્રજીત પ્રકૃત નહિ, મીલી ત્રવેણી વિજ્ઞાન જેહી;

જ્ઞાન વિજ્ઞાન પ્રકૃત કૈવલ મીલી, તબ બની હલમલી સંત દેહી. ॥૪॥

પ્રકૃતિ વર્જિત નહિ એટલે પ્રકૃતિને છોડી દીધા સિવાય એટલે પ્રકૃતિ સાથે મળીને રહેલું જ્ઞાન, એટલે કે પ્રકૃતિ અને જ્ઞાન પરસ્પરના સંબંધવાળાં હોઈ ઐક્યતાવાળાં છે. તે વિજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ સાથે મળી સંતનું દૃશ્ય રૂપ શરીર થયેલું છે. તે જ્ઞાન, બ્રહ્મરૂપ, વિજ્ઞાન અને પ્રકૃતિયુક્ત શરીરની ઐક્યતામાં કૈવલ મળીને એકમેક રૂપે સંતનું દેહરૂપ શરીર થયેલું છે. અર્થાત્ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, પ્રકૃતિ અને કૈવલ, આ બધું હળીમળીને એક સંતરૂપે દેહ બંધાયો છે.

ત્રીન દૃષ્ટાન્ત સિદ્ધાન્ત મહાપુરુષનું, અરસનું ઓજસ હાથ આવ્યું.
કેહં કુવેર ફલ આદ્ય અરુપનું, સંત સ્વરુપ ધરી મોય ફાવ્યું. ॥૫॥

ઉપરના ત્રણે દેષાંતો પરમ શ્રેષ્ઠ પરમગુરુરૂપી સંતનું શરીર સમજાવવા આપેલાં છે; એટલે કે પ્રથમ બરાસનું દેષાંત-નિરાકારમાંથી આકારરૂપ બરાસ બંધાયું. એથી જ નિરાકારની સમજ મેળવી શકાય છે. બીજું અવ્યક્ત આકાશમાંથી વાદળરૂપ આભ બંધાયું, એથી તે દ્વારા સઘનઘનનું ભાન થાય છે. ત્રીજું દેષાંત કિરણ અને પ્રકાશની ઐક્યતા પામીને ઝલકરૂપ પ્રતિબિંબનો ભાસ થવાથી સૂર્યનું જ્ઞાન થાય છે. તેવી જ રીતે સંતરૂપ મહાપુરુષનું શરીર તે વિજ્ઞાનરૂપ હોઈ પ્રકૃતિ તથા જ્ઞાન તેમાં મળીને રહેલાં છે. તેમાં સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે અંતરિક્ષ રહેલા સર્ત્ત કૈવલનો ઓજસરૂપ ચૈતન્ય આવી રહેલો છે. આ પ્રમાણે સંતરૂપ દેહને ધારણ કરવાથી આદિ અરૂપના ફળરૂપ મુદ્ધો મેળવવામાં હું ફાવી ગયો છું. વળી ચૌદલોકની ઝીણી ઝીણી પ્રક્રિયાથી લઈ વૈરાટનાં મહાતત્ત્વો સુધીની સઘળી જાણવાળું જે જ્ઞાન તે તથા વિજ્ઞાન એટલે મહદ્ બ્રહ્મરૂપ સ્વરૂપમાં સંતની એક સરખી સ્થિતિ છે; તેનું જ નામ સંત મહાપુરુષનું શરીર છે. આ શરીરરૂપ પાત્રમાં જેમ કિરણ દ્વારા પ્રતિબિંબ ઝલકતું દેખાય છે, તેમ હું નિજના ચૈતન્યરૂપ મહદ્ અંશ સ્વરૂપે રહેલો છું, તથાપિ વિજ્ઞાનરૂપ શરીરથી હું શુદ્ધ નિજ ચૈતન્ય જુદો છું.

સાચી :-સંત સ્વરુપ અરુપતે, હરિ લીનો અવતાર;

નિરગુણના ગુણ જક્તમે, દીસત મનુષ આકાર. ॥૬॥

પોતાના સજાતિ અંશો જ્યારે સર્ત્ત કૈવલને ભૂલી સર્વ અંશો સગુણના ગુણ ગાવા લાગ્યા ત્યારે પોતે અદ્વૈત સ્વરૂપે હોવા છતાં જે નિર્ગુણરૂપે રહેલા સર્ત્ત પતિને ઓળખાવવા તથા નિર્ગુણના ગુણ ગવરાવવા પોતે નિજ સંત સ્વરૂપે એટલે કુવેર સ્વામીના પાત્ર રૂપે પ્રગટ થયા છે જેઓ મનુષ્ય સમાન દીસે છે જે આકારવાળું શરીર ધારણ કર્યું તે દેખાવ પૂરતું જ છે.

યામે સંશય ના કછુ, સંત સ્વરુપે બ્રહ્મ;

કૈવલની કલ કરતવ, છતે પંડ ન્હૈં:ક્રમ. ॥૭॥

એમાં કોઈ પણ જાતનો સંશય નથી કે સંતસ્વરૂપ બ્રહ્મરૂપ છે; અને તે કૈવલ કર્તાની કળ પામીને કર્તવ્ય કરે છે એથી જ તે સંતદેહ કર્મ કરવા છતાં ન્હ: કર્મરૂપે તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું આવરણ ભેદી શકતું નથી.

સંત સદેહ નિધિસમાવનકો - અંગ-૩૩મું

શ્વેત જામન ગયે બ્રાસ અરુપહી, પવન પાણી બિના આશ્રયેસે;
કિરણ પ્રકાશ બિન સુર જેસે રહે, જ્ઞાન પ્રકૃત બિના સંત તેસે. ॥૧॥

આપણે બરાસનું જે દેષાંત ઉપર મુજબ આપી ગયા છીયે તે બરાસનો જમાવ કરનાર જામણરૂપ બંધારણ છૂટી જતાં બરાસનું શ્વેતપણું નષ્ટ થવા ઉપરાંત બરાસ અરૂપ થઈ જતાં પાણી રૂપે રહે છે. વળી પવન અને પાણી સિવાય આ આભરૂપ વાદળાં મટી જઈને આકાશરૂપે રહે છે; તેમજ સૂર્ય મૂળ સ્વરૂપે થતાં કિરણ અને પ્રકાશ અદેશ્ય થઈ જાય છે, તેવી જ રીતે પ્રકૃતિ અને તેના જ્ઞાનનો લય થતાં સંત મહાપુરુષનું શરીર વિજ્ઞાનરૂપે રહે છે; એટલે કે પ્રકૃતિયુક્ત પ્રક્રિયાનું જ્ઞાન વિજ્ઞાનની અંતરદશામાં લય થતાં સંત વિજ્ઞાનરૂપ બ્રહ્મ રૂપે રહે છે.

શ્વેત જામન ગયે બ્રાસનો નાશ નહિ, નામ પલટીને અમીત કહાવે;
આશ્ર અનાસ ચૌં પવન પાણી વિના, રૂપ અવ્યક્ત આકાશ દાવે. ॥૨॥

ઉપર પ્રમાણે બરાસનું શ્વેતપણું પદાર્થરૂપે હતું તે ઓગળી જતાં પાણી રૂપ થઈ ગયું; પણ આથી કાંઈ બરાસનો નાશ થયો નથી. એનું માત્ર નામ પલટાઈ ગયું, એટલે કે બરાસ મટી જઈને પાણીરૂપ થઈ ગયું છે. એથી જ જગત બરાસ નહિ કહેતાં પાણી કહે છે, વળી તે પાણી વરાળરૂપે થતાં મૂળ સહિત પદાર્થ અદેશ્ય થતાં નિરાકાર રૂપે રહે છે અને આભરૂપ વાદળાં અનાયાસે એટલે કે અણધાર્યા વિખરાઈ જાય છે. એટલે એમાંથી પવન અને પાણી જુદાં પડી અરૂપ થઈ જાય છે. એથી રૂપવાળાં વાદળાં અવ્યક્તને પામી આકાશ રૂપે રહે છે.

કિરણ પ્રકાશ વિના સુર સદા સહી, ઝલટ પુલટાય મહા અગ્ન જેસે;
જ્ઞાન પ્રકૃત બીન સંત સદા સહી, સ્વયંગ સ્વરૂપ કૈવલ રહેશે. ॥૩॥

જેમ સૂર્ય ઊલટરૂપે થતાં કિરણો અને પ્રકાશ સમેટાઈ જાય છે, એટલે કે કિરણ તથા પ્રકાશનો નાશ થાય છે; ત્યારે સૂર્ય વ્યક્તરૂપ ઘાટથી ઓગળી જઈ મહાઅગ્નિરૂપે રહે છે. તેવી જ રીતે સંત ઊલટ સ્વરૂપે થતાં પ્રકૃતિ તથા જ્ઞાન અદેશ્ય થઈ જાય છે, એટલે સંતરૂપ દેહ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે; ત્યારે નિજ ચૈતન્ય સ્વરૂપ કેવલ સાથે એકતા કરી કેવલરૂપે રહે છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિથી થતી પ્રક્રિયાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જે સંતપુરુષના દેહમાં દેહરૂપ થઈ રહેલું હતું તે વિજ્ઞાનવત એટલે કે તે જ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપ થઈ ગયું; અને તે

વિજ્ઞાનરૂપ થતાં સર્વાંગ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે અને તે બ્રહ્મ (પોતાનો સ્વયં પરમ પ્રકાશ) નિજ કૈવલની ચારે તરફ વીંટાયેલું હોઈ એક કૈવલરૂપ રહે છે. આ પ્રમાણે સંત પોતાના દૃશ્ય શરીરને અદૃશ્યરૂપે કરી નાખી નિજ સ્વરૂપાકારે રહે છે. આ છેવટની હકીકતરૂપ સંતસ્વરૂપ સમજાવવા ઉપર ત્રણ દૃષ્ટાંતો આપી આ ગુપ્ત માર્ગ સ્પષ્ટ કરી બતાવ્યો છે. આ ઉપરથી શ્રોતાજનો સંતપુરુષરૂપે પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુની મહત્તાને સમજી જશે, અને તે વિષે યોગ્ય વિચાર કરી પોતાનો પણ વિચાર કરી શકશે.

**વિશ્વ સહુ એ વિધે નેટ જોતાં નિધે, સંત અધિક દેહ સરવે કરતે;
લક્ષ તેનો કહું સકલ વિધિ સહુ, સાંભળો સુજન સમન સરતે. ॥૪॥**

આ પ્રમાણે સમસ્ત જગત બ્રહ્મમાં રહેલું છે. તે મહાનિધિરૂપ બ્રહ્મનો નિશ્ચયપૂર્વક વિચાર કરી જોનારને ચોક્કસ જણાશે. આમ ચૌદે લોક બ્રહ્મરૂપે છે, પણ પ્રકૃતિની લઘુ-દીર્ઘ પ્રક્રિયાઓને લીધે બ્રહ્મ જુદું દેખાય છે. આમ છે છતાં સમસ્ત લોકોના કૃતરૂપ શરીરો કરતાં પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુનું શરીર ઉત્તમ પ્રકારનાં અંગોવાળું છે. કારણ કે પ્રક્રિયાને વશ થયેલા સંસારી જીવ જ્ઞાનને પામી ઉપરાંત થાય છે (દશામાં રહે છે), પણ બ્રહ્મને વટી શકતા નથી. અર્થાત્ ઓળંગી શકતા નથી એટલે હિરણ્યગર્ભરૂપ બ્રહ્મથી જુદા પડી શકતા નથી. એટલે અંદરના અંદર ઓગળી જાય છે. આમ થવાનું કારણ તેમનો પોતાના શરીરનો ભાવ ઓગળી જતાં હું બ્રહ્મરૂપ છું એવી અસ્મિને લીધે તે બ્રહ્મને વટાવી નિજપતિ સાથે એકતા કરી શકેલા નથી. પરંતુ પરમ વિશેષ પરમગુરુરૂપ સંત સ્વયંસુજાણ જાણવાળા હોવા ઉપરાંત પ્રથમથી તે બ્રહ્મના દૃષ્ટા તરીકે રહેલા હોઈ જ્ઞાનયુક્ત પ્રકૃતિરૂપ શરીર ધારણ કરીને ચૌદલોકરૂપ જગતમાં વિચરી ગયેલા છે. એથી જ આ સર્વ હકીકત સહેલાઈથી જેમ છે તેમ જણાવે છે, અને છેવટે પોતે નિજ સ્વરૂપે કૈવલમાં એકતા રાખી અખંડ ગતિએ વિરામ પામી રહે છે. તેમના છેવટ લક્ષનો વિધિ કેવો છે તે હે શુદ્ધ મનવાળા શ્રોતાજનો ! કહું છું, તે સુરતા ધરીને સાંભળો.

**રવિ કર તેજ પ્રકાશ મહા પુરુષ કો, શશીદલ વિશ્વ વિલાસ પરખો;
કેહં કુવેર મહા અગ્નમાંહી મલે, તરુણી દલ તેજ કર એક સરખો. ॥૫॥**

જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ પામી ચંદ્ર પ્રકાશવાળો થયો છે અને તે ચંદ્રનો પ્રકાશ પામી તારાઓ પ્રકાશવાળા દેખાય છે, તેવી જ રીતે તારાઓ રૂપ ચૌદલોકરૂપ જગત જાણવું અને સૂર્ય રૂપ કૈવલ કર્તા જાણવા અને તેના પ્રકાશરૂપ પરમ શ્રેષ્ઠ પરમ વિશેષ મહાપુરુષ રૂપ સંત એટલે ભગવાન કરુણાસાગર જાણવા. એટલે કે મહાપુરુષ રૂપ સંતના પ્રકાશ

વડે તારાની માફક સમસ્ત જગત પ્રકાશવાળું દેખાય છે. પણ સૂર્ય કેવલ કર્તા પોતાની સૂલટ રૂપ દૃષ્ટિને ઊલટરૂપે એકમેક કરી દે એટલે કે સંકલ્પ રૂપ સૃષ્ટિને સમેટી લઈ ઉપજણને પોતાના નિજમાં સમાવી લે ત્યારે કેવલ પોતે સ્વ સ્વરૂપે દ્વેત દૃષ્ટિ સિવાયના એકલા રહે છે. જેમ સૂર્ય ઊલટરૂપે થતાં મહાઅગ્નિ રૂપે અદૃશ્ય થઈ રહે છે ત્યારે તરૂણી દળ એટલે રાત્રિના તારા રૂપ લશ્કરમાં રહેલો પ્રકાશ સઘળો ખેંચાઈ જઈને મૂળ શુદ્ધ મહા અગ્નિરૂપે રહે છે. તે વખતે તારા વગેરેનો પ્રકાશ ભિન્ન રૂપે રહેતો નથી; તેવી જ રીતે જગત માત્રનો કાર્યક્રમ ઊલટાઈ જતાં સંત સહિત સર્વ જગત અદૃશ્ય થાય છે. ત્યારે દ્વેત ઉપજણ-ભાવ સિવાયના નિજ સકર્તા કેવલ એક અખંડાકાર રૂપે રહે છે. આ પ્રમાણે પ્રકાશ રૂપ સંત મહાપુરુષોનો છેવટ લક્ષ હોઈ તે છેવટે નિજ કેવલ કર્તામાં મળી જઈ એકરૂપ થઈ જાય છે.

સાચી :-સંત પરીક્ષા પુરવની, ભવમાં નહિ તે ભાલ;

તાત કહે પર તાત કી, પળ નવ જાણે બાલ.

॥૬॥

સકર્તા સત્ કેવલનું છેવટ સ્વરૂપ જે ઉપર કહ્યું તે સ્વરૂપની સંતને પ્રથમથી જ પરીક્ષા (એટલે યથાર્થ જાણે) છે, એટલે કે તેમણે તે સ્વરૂપ પહેલેથી પારખી લીધેલું છે, પણ જગતભરના સર્વ લોકો પૈકી કોઈને આ છેવટની જાણ નથી; કારણ કે બાપ પોતાના બાપને જાણે છે. પણ પુત્ર જાણી શકતો નથી; તેવી જ રીતે ચૌદલોકરૂપ જગત બાળકરૂપ હોઈ તેમના પિતા સોહંગ બ્રહ્મરૂપે રહેલા (પરમગુરુ) મહાપુરુષરૂપ સંત છે, જે પ્રપિતા તરીકે સકર્તા સત્કેવલને ઓળખે છે, તે ઓળખાણ જગતને નથી.

ઉત્પત્તિ સર્વની એકતે, સંત સહિત સંસાર;

ગર્ભ માત શીર ઉદ્રકે, એ અંતર અતબાર.

॥૭॥

ઉપર કહ્યા મુજબ આમ છે છતાં સંત મહાપુરુષના શરીરથી લઈને સંસારભરના જીવ માત્ર સુધી દરેકની ઉત્પત્તિ એકમાંથી હિરણ્યગર્ભમાં જ થયેલી છે, છતાં મહાપુરુષ (પરમગુરુ) સંત સ્વરૂપ શ્રેષ્ઠ એટલા જ માટે છે કે તેઓ પોતે હિરણ્યગર્ભરૂપ બ્રહ્મથી પર છેવટે સ્વરૂપાકારે રહે છે; ત્યારે બીજી બાજુ જગતના સર્વ જીવો માતારૂપ હિરણ્યગર્ભ બ્રહ્મના પડદામાં રહેલા છે. એટલે કે હિરણ્યગર્ભરૂપ માતાના ઉદરમાંથી બહાર જવા પામતા નથી. આ પ્રમાણે જગતના લોકોમાં અને સંત મહાપુરુષ વચ્ચે આટલું અંતર રહેલું છે. (રવેણી પદ ૯માં જોઈ લેવું)

અદ્વૈત ત્રધા-પ્રસંગકો-અંગ-૩૪મું

નાંહી તો જીવને શીવ ઈશ્વરના, પક્ષ જોતાં તો પરકાર ન્યારા;
જંત જંજાલના જાલમે આવર્યા, ઈશ્વર વિશ્વ કરનાર હારા. ॥૧॥

(એક અદ્વૈતમાં આચાર્યોએ તથા ગુરુઓએ કાલ્પનિક ત્રણ પ્રકાર ઊભા કરેલા છે, તે વાસ્તવિક નથી; તેનો ખુલાસો આ અંગમાં છે.)

ઉપર પ્રમાણે તપાસતાં જીવ, શિવ અને ઈશ્વરના ભેદ વિષેનો જે પક્ષ તે જોતાં જીવ, શિવ અને ઈશ્વરના ત્રણે પ્રકારો જગત-જંજાળના આવરણે કરીને દેખાય છે. જગત-જંજાળ એટલે જગતની ઉપાધિ. જેની પાસે થોડી સમૃદ્ધિ રૂપ ઉપાધિ હોય તે જીવ અને જેની પાસે મોટી સમૃદ્ધિરૂપ ઉપાધિ હોય તે ઈશ્વર. આ બંનેમાંથી છૂટા પડેલા હોય તે શિવ, એટલે કલ્યાણના કાલ્પનિક માર્ગે જનારા. આમ નાની મોટી ઉપાધિને લીધે જગતમાં નાના મોટા ભેદ પડેલા છે. આ ભેદને લીધે જગતમાં કોઈ નિજને શોધી શક્યા નથી, તેમ જ શોધાવી શક્યા નથી. દરેકમાં જે પ્રકાશ પાડી રહ્યો છે, તે નાના મોટા વર્ગવાળો નથી. વર્ગ તો સ્થૂલદેહ કરીને પડે છે અને સમૃદ્ધિએ કરી નાના મોટા દેખાય છે. આમ નાનું મોટું દેખાવાનું કારણ શુદ્ધ ચૈતન્યમાં જરાએ નથી, ચૈતન્યની દૃષ્ટિએ તો જીવથી ઈશ્વરો સુધી સર્વ સરખા જ છે.

સાહર એકને નીર જાતિ બહુ, સર્વનું તોય તે એક પ્રીછે;

કુપ નદી જલ પોખર વહેકલા, ભોમિ વિકારથી ભીનદીસે. ॥૨॥

ભૂમિના વિકારે કૂવો, નદી, મુતરડી, ખાળકૂવો, વહેણ વગેરેનાં પાણી ભિન્ન ભિન્ન દેખાય છે, પણ એકંદરે સર્વનું મૂળ તપાસીએ તો સમુદ્રરૂપ એક જ પાણી દેખાય છે.

એક પીવા લગે એક છીવે નહિ, ગંગજલ અંગનું પંગ खોड़;

અવની વિલાયતો એક સરખું સબે, અરણવથી નહિ અલગ કોડ. ॥૩॥

ઉપર જણાવેલાં જુદાં જુદાં પાણી પૈકી એક પીવાને કામ લાગે છે, ત્યારે બીજાને અડકવાનું દોષ રૂપ મનાય છે; અને વળી ગંગાનું પાણી શરીરના પાપોને નાશ કરનાર ગણાય છે. આમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકાર છે છતાં પૃથ્વીનો નાશ થાય તો એ બધુંય પાણી એક સરખું હોઈ અર્ણવ (સમુદ્ર)થી જુદું નથી.

ત્યમ આહાં પંડ બ્રહ્માંડ પ્રક્રતનો, વાસના વ્રજણી હોય પરલે;

જીવને શીવ ઈશ્વરનું એકતા, પક્ષપાતી નહિ સમન સરલે. ॥૪॥

તેવી જ રીતે આ બાજુ આવેલા પિંડ બ્રહ્માંડના પ્રકૃતિયુક્ત ઘાટોમાં રહેલી એક

બીજાના સંબંધવાળી વાસનાની વજ્રવત ગ્રંથિ છૂટી જતાં સમસ્ત બ્રહ્માંડના ઘાટ જુદા પડી જાય છે, એથી સર્વ ઘાટોનો પ્રલય થઈ જાય છે તે વખતે જીવ, શિવ અને ઈશ્વર એકરૂપ હોઈ પક્ષપાત સિવાયના સરલ સંબંધવાળા એકમેક દેખાય છે; અને છે પણ એમ જ.

અંત આલોચતા સર્વનું એમ છે, મુજને આજથી યાદ આવ્યું;

કેહં કુવેર શ્રીફલ સાકરનું, ગોટલી ચોલતી સહિત ફાવ્યું. ॥૫॥

આ સર્વ લોકનો છેવટ વિચાર કરતાં તે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે મને પણ આ પ્રમાણેની સમજ આઘથી જ છે અને તે ખરી છે. જ્યારે સાકરનું જ નાળિયેર હોય ત્યારે ગોટલી ચોટલી ક્યાં નાખી દેવામાં આવે છે ? એ તો સર્વ અવયવો સહિત સરખી રીતે ઉપયોગી છે.

સાચી :-જે પારસ પારસ કરે, તાકો બને ન ઘાટ;

સંત પારસ જીવ શીવ કરે, અબહુ જાત અટાટ. ॥૬॥

જે સંતરૂપ પારસ જગતના જીવને પારસ કરે છે તે પારસનો ફરી ઘાટ બનતો નથી અને ફરી ઘાટમાં આવતો પણ નથી. પરંતુ બીજા જે પારસરૂપ સંત સોનું કરવાવાળા છે તે આ જગતના જીવને શિવગતિનો કરે છે, તો પણ કોઈ પ્રસંગે અટાટ એટલે વ્યર્થ જાય છે. કારણ કે આ શિવરૂપ ઘાટ સોના જેવો ચોખ્ખો થયો છે પણ બહારની બીજા ધાતુઓ તેમાં મળી શકે છે. વળી તેનો ઘાટ કરવો હોય તો પણ થઈ શકે છે. આમ ઘાટ થવો વા ધાતુઓ ભળી જવી જેમાં ઘટતી હોય તેવું સોનું હોઈ તે શુદ્ધ રહી શકતું નથી; તેવી જ રીતે આ સુવર્ણ રૂપ શિવ થયો છે છતાં તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યોથી શુદ્ધ ચોખ્ખો થઈ અંશ સ્વરૂપ થયો છે એમ કહેવાય નહિ. કારણ કે લોઢારૂપ તત્ત્વોની ગતિ મટી જઈને સુવર્ણ જેવી શુદ્ધ અંતઃકરણની ગતિ થઈ ગઈ એટલેથી કંઈ અંશ મુક્તરૂપ થયો છે એમ માનવાનું નથી. એથી જ ઘણાએ શિવરૂપ થયેલા જગતમાં પાછા આવ્યા છે, કારણ કે તેઓ પારસરૂપ સંત જેવા પારસ થયા નથી, પણ સોનારૂપ થયેલા (મહાકારણ દેહ સુધી ગયેલા) હોવાથી પાછા આવ્યા છે; પરંતુ પારસરૂપ સંતથી જ પારસ થયા તે આ જગતમાં પાછા આવ્યા નથી. એટલા જ માટે આ પારસ કરનાર સંત ઉચ્ચ કોટિના છે, અને જે પારસરૂપથી સંતથી જગતના જીવો સોનારૂપ બન્યા છે તે ઊતરતી કોટિના છે એમ જાણવું.

કોટિ તીરથ જપતપ કરે, જીવદશા નવ જાય;

સો સંતન નેકસે નમે, આવાગવન મીટાય. ॥૭॥

કરોડો તીર્થ કરવા ઉપરાંત જાપ જપે વા તપ કરે તો પણ જીવદશા જતી નથી.

પણ જો કદાચ ઉત્તમ કોટિના પારસ બનાવનાર પારસરૂપ સંત પુરુષની પાસે જઈ પ્રમાણિકપણે નમન કરી તેમની સાનમાં સમજે તો તેના જન્મમરણરૂપ ભવના ફેરા ફરવાનું ટળી જાય છે.

સંતસેવા નીતિકો-અંગ-૩૫મું

તેજ માટે કર સેવન સંતનું, જંતનું જાલ વિલાલ આજું;
પીંડ છતે પરમેશ્વર પામવા, વામવા વિઘન તે કાંમ કાજુ. ॥૧॥

એટલા જ માટે સંતની સેવા કરો. હે જીવ ! આવા સંતની સેવા કરીશ તો તારી આજુબાજુનાં તથા બહાર અંદરનાં સઘળાં કર્મ આજે જ વિલસાઈ જશે; માટે પિંડ છતાં પરમેશ્વર એટલે પરમગુરુને પ્રાપ્ત કરવા હોય તો કર્મકાંડ વિઘ્નરૂપ છે એમ સમજી તેનો ત્યાગ કર.

સવ્ય કૈ સાર નિરધાર દેદારની, આપ ટાલીને હરિ વ્યાપ જોવે;
તરણની આદ્યના પરભવે કેહને, તેહની પૂજ પ્રમાણ હોવે. ॥૨॥

હે શિષ્ય ! તારું અહંપણું દૂર કરી નિશ્ચયપૂર્વક સંતના દેદાર (દેહ)ની સેવા કર. તેમાં જ સઘળો સાર રહેલો છે, સંત સર્વ પાપનું હરણ કરનાર હોઈ તેમને તું વ્યાપકરૂપે જો. વળી ઘાસની સળીથી લઈ કોઈ પણ જીવને પરભવે એટલે પીડા કરે નહિ વા હણે એટલે નાશ કરે પણ નહિ તે જ સેવક વા શિષ્યની પૂજા પ્રમાણ પુરઃસર ગણાય.

હાસ વિનોદ પર બોધ પ્રભુતણા, સીરગુણ ઘાટના સરવ પેખે,
શુદ્ધ પ્રેમે કરી સરવસ રહે ધરી, તન મન ધન જાંઘાં સંત દેખે. ॥૩॥

હે શિષ્ય ! જગતના મનોરંજન પર પ્રભુનો જે બોધ તે બોધ વડે પ્રભુનાં ગુણગાન ગાજે. વળી સગુણ ઘાટ સિવાયના બ્રહ્મ (નિર્ગુણ) રૂપે સંત છે એમ જોવા ઉપરાંત જ્યાં આવા સંત દેખે ત્યાં તેમના શરણમાં શુદ્ધ પ્રેમ વડે તન, મન અને ધન આદિ સર્વ સમર્પણ કરી દેજો.

હરખ હીચોલ મન ભોલ ભાવે ફરે, ગદગદ કંઠ ગોવિંદ ગાવે;
દિવસને રેણ્ય પરવેણ્ય પર સેવમે, દેવમે દ્વૈત રહે દાસ દાવે. ॥૪॥

મનને આનંદના ઝોલે બેસાડી ભોળાભાવે ફરી ગદગદ કંઠે ઈન્દ્રિયો વડે જેનું વંદન કરી શકાય છે તે ગોવિંદ પરમગુરુ (સંત)ના ગુણ ગાજે. અહોરાત્રિ પર (પરમગુરુની) સેવામાં પ્રવીણ રહી ગુરુદેવમાં સદાને માટે હું તેમનો દાસ છું એવો દાવો રાખી દ્વૈતરૂપે રહેજે.

ગલિત વચન ગસ્ત્રા ગર સાગર, નેત્ર અમિત રત પ્રીત ભરીયાં;
કેહં કુવેર એ લક્ષ નેતિ તળો, ભક્તનાં જક્તમે કાજ સરીયાં. ॥૫॥

પોતાના નેત્રમાં અમૃતસમ પ્રીતિ ભરી અતિ આરતભર્યા ગલિત વચનોથી ગુરુના ગર એટલે મર્મરૂપ સાગરમાં ગતિ વડે પ્રવેશ કર. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વર્તનાર શિષ્ય વા સેવક હોય તો તેનો લક્ષ નેતિનો હોઈ તેવા ભક્તોનાં જગતમાં કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

સાઘી :- સંત-સેવા ગુરુ-બંદગી, આઠે પહોર અભ્યાસ;

પ્રીત સહિત પૂજે હરિ, સો કહીયે નિજ દાસ. ॥૬॥

આઠે પ્રહોર પ્રીત-સહિત સંતની સેવા, હરિ સ્મરણ તથા ગુરુની બંદગી કરનાર જ ખરો દાસ છે.

દાસાતન ધન તન મન, ઉપજે અતિ અનુરાગ;

તાર મીલે કરતારસુ, જીન શિર મોહોટે ભાયગ. ॥૭॥

આ પ્રમાણે જ્યારે તનમનમાં અતિ અનુરાગવાળું દાસાતનપણું ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેનો તાર કિરતારમાં મળે છે. આવાં જેનાં મોટાં ભાગ્ય હોય તે શિષ્યને ધન્ય છે !

❶ ભક્ત પડનાલિકાકો - અંગ-૩૬મું ❶

પ્રથમ હી દાસ લઘુતાય ગુરુતે લઈ, તિલક તુલસી જપમાલ કરમે;

અંગ ઉછાહ હરિચાહ ચંતામહ, દોદશ ધાયના સાહાય ઘરમે. ॥૧॥

ભક્તિની પ્રણાલિકા માટે શિષ્યે પ્રથમ દાસાતન ભાવે ગુરુ પાસે જઈને દીક્ષામંત્ર લેવો, જાપ જપવા, હાથમાં તુલસીની માળા ધારણ કરવી તથા તિલક કરવું; અને શરીરમાં ઉત્સાહ લાવી હરિની પ્રાપ્તિ માટે ચિંતા રાખી પોતાના શરીરરૂપ ઘરમાં જ્યાં સુધી વસ્તુરૂપ મુદ્દો એટલે સ્વ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી શાન્ત થઈ બેસી રહેવું નહિ.

દ્વિતીયો સાર અસાર જાંન્યો પરો, તાંહાં ધરો ચિત જાંહાં વીત ચીન્યો;

આંન્ય ઝરજણ ગઈ વસ્તુની વગ લહી, ભેદ પામી ભયો ભાવ ભીનો. ॥૨॥

આમ કરવાથી ભક્તિનો બીજો પ્રકાર હાથ લાગશે; જેથી સાર અને અસાર જાણી તેનાથી પર જ્યાં જાણરૂપ વિત્ત છે ત્યાં ચિત્તને ધારણ કરવું. જેથી આ બાજુની ઉરજણ

એટલે આવરણ માત્ર જતાં વસ્તુની વગનો એટલે સોહંગ સ્વરૂપની ગતિ મળતા એનો જાણકાર થતા પરમગુરુ પ્રત્યે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ત્રિતીયો પ્રેમ પ્રકાશ હુલાસ જે, દાસનો દાસ થઈ સંત સેવે;

આદરમાન અવિલાન સરધાભર્યો, ધાઈને દુરથી ઊર લેવે. ॥૩॥

ભક્તિનો ત્રીજો પ્રકાર એવો છે કે ઉપર પ્રમાણે પ્રેમયુક્ત રહેવાથી પ્રકાશ થશે, તેમાં હિત છે એમ માનીને આનંદપૂર્વક દાસના દાસ થઈ સંતની સેવા કરવી; સંતને શ્રદ્ધાપૂર્વક આદરમાન આપી વંદન કરવું. જો તે દૂર હોય અને આવતા જણાય તો તેમની સામે દોડી જઈને ઉરમાં લેજો (પ્રેમપૂર્વક ભેટજો).

જ્ઞાન ચતુર્થો સેવ કરતો હવો, શબ્દની મોહોરખી સરવ રહોઈ;

કરમ કલેશ આવેશને પરહરી, ઘટઘટ આતમા એક જોઈ. ॥૪॥

આમ સેવા કરતાં શબ્દની શરમ ટાળી દઈને કર્મકાંડ તથા કલેશ આદિ આવેશને દૂર કરીને સર્વ ઘટમાં એક આત્મા છે એમ જોઈ જ્ઞાનને પામવું એ ચોથો પ્રકાર છે.

પંચમો સંચ વિજ્ઞાન વેત્તા ભયો, નિજપતિ પરમગત સરલ ગાવે;

કહેં કુવેર એ દાસ દાવે કરી, આદરીને અવિન્યાસ પાવે. ॥૫॥

આ પાંચમા વર્ગમાં જશો ત્યારે શરીરની સર્વ ગુપ્ત કરામતો જણાઈ આવશે અને વૈજ્ઞાનિક વેત્તા થશો; જેથી નિજ સક્તા પતિની પરમગતિને સરલ રીતે કહી શકશો. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પ્રમાણે સેવા આદરનાર દાસ અવિનાશી પદને પામે છે.

સાચી :- પ્રથમ દુતી જીવદાસ પદ, ત્રિતીયો ईશ્વર આશ;

ચોથે વસ્તુ ચરાચર, પંચમે પોત પ્રકાશ. ॥૬॥

ભક્તિનાં પાંચ પદમાં પ્રથમ જીવ, બીજો દાસ, ત્રીજો હરિની આશાવાળો અને ચોથો ચરાચર વસ્તુના જ્ઞાનવાળો અને પાંચમો પોતે પોતાના મૂળ પોતને જાણનારો હોય છે.

સેવત હરિ ગુરુ સંતને, ભરમ ગયો સબ ભાગ;

અબ સ્થિતિ જામે કહી, જાંહાં હુતી નિજ જાગ્ય. ॥૭॥

આ પ્રમાણે હરિ-ગુરુ-સંતની સેવા કરતાં સર્વ પ્રકારના ભ્રમ ટળી જવા ઉપરાંત પોતે પોતાનું નિજસ્વરૂપ જ્યાં હતું ત્યાં સ્થિર થઈને સદાને માટે વિરામ પામે છે.

પ્રથમો આદરકો-અંગ-૩૭મું

બિન આદર ના કાજ એકુ સરે, કાયરસુ નવ રાય રીજે;
શૂર રણતુરમે શીશ દીયે બિનું, અપ્સરા તાયના મંગ લીજે. ॥૧॥

કોઈ પણ કાર્ય આદર્યા સિવાય થતું નથી. રાજા કાયર પરત્વે રીઝતો નથી, પણ શૂરવીરની વીરતાને જાણીને જ બક્ષિસ આપે છે, તેમ જ સ્વર્ગની અપ્સરાઓ પામવાની ઇચ્છાવાળા શૂરવીરોને રણસંગ્રામમાં માથું આપ્યા સિવાય અપ્સરાઓ સંગમાં લેતી નથી.

કુપ યજ્ઞે વિનુ નીર ના પાડયે, ચેતકી બીજા પાતાલ કેરું;
ફેર નેજુ બિના બાહેર આવે નહિ, નાજ ના હોય કરત વેરુ ॥૨॥

ખેતરની મધ્યમાં પાતાળનું પાણી રહેલું છે, પણ કૂવો ખોદ્યા સિવાય પાણી પ્રાપ્ત થતું નથી. વળી કૂવામાં પાણી હોય તો નેજુ એટલે કોસ આદિ સાધન સિવાય બહાર આવતું નથી. આમ પુરુષાર્થ કરવાથી વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે. પણ વિરુદ્ધ પુરુષાર્થ કરવાથી પ્રાપ્તિને બદલે હાનિ થાય છે. દરેક વસ્તુ પુરુષાર્થથી પ્રાપ્ત થાય છે, એ વાત ખરી છે. પણ પુરુષાર્થ કરનારે જે કાર્ય આરંભ્યું હોય તે કાર્યનું હિત-અહિત ન સમજતો હોય અને દેખાદેખી વા કોઈના કહેવાથી અગર અનુમાનથી કાર્યનો આરંભ કરે તો સત્ય સમજના અભાવે તે નિષ્ફળ જાય છે. જે જેની સાથે પુરુષાર્થ કરે છે તેણે તેના ગુણદોષ જાણવા જોઈએ. દરેક પુરુષાર્થને હદ હોય છે અને તે તે પુરુષાર્થની હદમાં રહીને જ તે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, તો જ તે માર્ગ ફળદાયક છે. પણ રેતી વાવીને અનાજ પકવવું હોય, તો પાકી શકે નહિ; તેમ અવળો પુરુષાર્થ કરવાથી લાભ ન થતાં મહેનત નકામી જાય છે.

પારસ પાયકે જન ભૂચે મરે, લોહને લાય ના આંચ મીલે;
અલ્પ ઉદ્યમ સારું રહે આલસી, ભોગવે દારિદ્ર સંગ ભેલે. ॥૩॥

કોઈ એક દરિદ્રને સારા નસીબે પારસ પ્રાપ્ત થયો હોય તો પણ તેના મૂળ દરિદ્રપણાને લીધે લોઢાનો કકડો પણ લાવીને પારસ સાથે મૂકે નહિ અને સોનું કરવાની ઇચ્છા કરે નહિ, માત્ર અલ્પ ઉદ્યમ કરવામાં પણ તે આળસી થઈને આળસનો સંગ કરવાથી દુઃખ ભોગવે છે અને ભૂખે મરે છે.

જાનવી તીર કોઈ વીર વાસો વસે, નેક બેઠો જડ નીર આગે;
તાંહીનો તાંહી મન માંહી જલપ્યાકરે, બિન પીયે નવ પ્યાસ ભાગે. ॥૪॥

ગંગા નદીના કિનારે કોઈ વીર પુરુષે વાસ કર્યો હોય અને પાણીની પાસે જઈ બેઠો

હોય તે વખતે તેને તરસ લાગી હોય અને ત્યાં ને ત્યાં બેસી રહી મનમાં બબડ્યા કરે, પણ હાથ લાંબો કરી પીએ નહિ તો પાણી પાસે બેસવા છતાં તરસે મરે છે.

નાજ નારી નર કંચન પાવહી, જાંનવી નીરવે વીર તાંહી;
કેહં કુવેગ જો આદરે તો મીલે, ખુદ ઘર આદ્ય કરતાર જાંહી. ॥૫॥

ઉપર જ નાજ, અપ્સરા, પુરુષ સોનું, અને પાણીનું દૃષ્ટાન્ત આપીને દલીલો કરી, તે બિનપુરુષાર્થીને પ્રાપ્ત થતાં નથી; પણ પુરુષાર્થ કરનારને જ પ્રાપ્ત થાય છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પ્રમાણે નિશ્ચયપૂર્વક પુરુષાર્થ આદરે તો તે આદ્ય સકર્તાના ઘરને મળે છે.

સાચી :-બુટી હોત રસાયણી, કરે ધાતકો હેમ;
જીવ મેટીને શીવ કરે, તેમ આંહાં આદર ઇમ. ॥૬॥

રસાયણી બુટી પુરુષાર્થ કરી મેળવી હોય તો ધાતુને સોનું બનાવે છે, તેવી જ રીતે આ બાજુના આદર વડે જીવ ગતિને મટાડી શિવગતિના થવાય છે.

સકલ કલપના તજ રજ, ભજ મન આતમ ઇશ;
એક દૃષ્ટ અનુભવ સબે, વસ્તુ વસવા વીશ. ॥૭॥

હે મન ! તમામ પ્રકારની કલ્પનાને છોડી આત્માના ઈષ્ટનું એટલે સોહંગ સ્વામી સ્વરૂપે રહેલા શ્રી ભગવાન કરુણાસાગરનું ભજન કર. તે વસ્તુમાત્રમાં એટલે ચરાચરમાં રહેલો છે, તેને તું એક અદ્વૈત દૃષ્ટિના અનુભવે કરી ને જો.

❶ અતિ આદરકો-અંગ-૩૮મું ❷

આદર સો કર બાધ રહો મંન, હાર પામીશ નહિ હીજ હોઇ;
જો કછુ હોય સો આદરસે મીલે, બીન આદર ના હોય કાંઇ. ॥૧॥

મનથી વળગી રહીને ઉપર પ્રમાણે આદર કર તેમ કરતાં હાર પામીશ નહિ. છેવટે હીજ એટલે જીત થશે. જે કંઈ મળે છે તે આદર કરવાથી મેળવાય છે. આદર સિવાય કંઈ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી.

આદરી અવની પર ઇંદ્ર વ્રહ્મા કરે, નીપજે ખેત વનરાય ચીલે;
સુર ઉદ્યોત તે આદરીને કરે, તેજ પ્રકાશ હોય તીમ્ર વીલે. ॥૨॥

મેઘનો દેવતા ઈન્દ્ર આદર કરીને પૃથ્વી ઉપર વૃષ્ટિ કરે છે, એથી ખેતરોમાં ઉત્પન્ન

થતી અન્ય ઔષધિથી લઈને અઢાર ભાર સ્થાવર જાતિ ખીલી ઊઠે છે; તથા સૂર્ય આદરીને પ્રકાશ કરે છે, એથી તે પ્રકાશથી સમસ્ત અંધકારનો નાશ થાય છે.

લઈ કરતાર અવતાર અવનીય પર, સહાદર સરવનું કામ કીધું;
દુષ્ટ સંહારીને દાસ નિવારીયા, આદરે ગોરસ ઝોહેર પીધું. ॥૩॥

ત્રિગુણી કર્તાએ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લઈ આદર વડે સર્વ સહોદર (ભાઈ)નું કામ કરવા દુષ્ટોનો સંહાર કરી પોતાના દાસોનો બચાવ કર્યો છે, તથા દેવતાઓએ સમુદ્ર મંથન કરતાં છેવટે જે ઝેર નીકળ્યું તે પૃથ્વીનો નાશ કરવાવાળું હતું, તે ઝેરને આદર કરીને મહાદેવ પી ગયા છે.

સરજન એકની જીવ જાતી સહુ, બ્રહ્મ તે ભીન નહિ નુન્ય કોની,
કોટી અનંત વિષ્ણુ ભયે આદરી, નાદરી તે રહ્યા જીવ જોની. ॥૪॥

આ સઘળી જીવની જાતો સર્કર્તા સર્જનહારથી થયેલી છે, તે બ્રહ્મથી જુદી નથી તથા અધિક ન્યૂન નથી. પણ તેમાંથી અનંતકોટિ પુરુષો આદરથી વિષ્ણુરૂપ થયા છે; અને જેઓ આદર ન કરી શક્યા તે જીવકોટિમાં રહ્યા છે.

આદરે શક્તિ સ્વરૂપથી દેહ ધરે, ત્રિગુણ તે સ્થકી કાજ માંહી;
કેહં કુવેર સહુ આદર તે હવુ, આદરસો બડી વસ્ત કાહી. ॥૫॥

આદ્યશક્તિ આદર કરીને પોતાના સ્વરૂપથી દેહ ધારણ કરે છે અને તેનાથી ત્રણ ગુણ ઉત્પન્ન થઈને કાજ રૂપે જગતમાં દેખાય છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ બધું આદરથી થયું છે. આદરથી કોઈ મોટી વસ્તુ નથી.

સાચી :-સાવધાન થઈ શુદ્ધ મને, અવિગતસે રત લાય;

કબહુક ગુરુ કીરપા કરે, દેહે પરમપદ આય. ॥૬॥

શુદ્ધ મનથી સાવધ થઈને અવિગત એવા સર્કર્તા સત્કૈવલમાં રત લાવવી. આમ કરતાં કોઈ પ્રસંગે પરમગુરુની કૃપા થશે તો તે પરમ પદ પ્રાપ્ત કરાવી આપશે.

આપાપર મેરી મીટે, ઉપજે અનુગ્ધ જ્ઞાન;

ફેરી મીલન મન મોદના, જાંન બૂજ અવિલાન. ॥૭॥

હું પાંજાની તાણાતાણ મટી જાય તો તેને ઉત્તમ પ્રકારની જ્ઞાનરૂપ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. એથી પતિને મળવાથી મનની ઉમેદ પૂરી પડી શકે છે અને સમજપૂર્વક વંદન કરી શકાય છે.

❖ બ્રહ્મમિલન આદરકો-અંગ-૩૯મું ❖

આદરે ધાત પાષાણકી મૂર્તિ, સેવતાં સેવતાં દેવ જોડ;
આદરે ર્શ્વક કૌશની હોત હૈ, આદરે ભોટની બીંગ હોડ. ॥૧॥

ધાતુની વા પથ્થરની મૂર્તિમાં આદરપૂર્વક સેવા કરતાં દેવ દેખાય છે. આદર કરી કાશ (ઘાસ)ની શેરડી બનાવી છે તથા આદર કરી ભોટંગડીની રીંગણી કરેલી છે.

આદરે કાષ્ઠથી હોત હુતાશન, આદરે તક્રપર તુપ પાવે;
આદરે ભોમીનાં ભાજન નીપજે, લેડ ભરે નીર માંહી ખાંન ખાવે. ॥૨॥

આદરથી લાકડા સાથે મંથન કરવાથી અગ્નિ પ્રકટ થાય છે. આદરથી છાશ ઉપર માખણ આવે છે. આદરથી કુંભાર વાસણો ઘડી શકે છે, કે જે વાસણમાં ખાવામાં આવે છે તેમ જ પાણી ભરવામાં આવે છે.

આદરે બાગ વાડી બગીચા બને, વાપીને કુપ ગોડે તલાડ;
અડસઠ તીરથ આદરે તો કરે, દુરથે સજન જૈ મેલાડ. ॥૩॥

આદર કરનાર બાગ, વાડી, બગીચા, વાવ, કૂવા અને તળાવ વગેરે બનાવી શકે છે. વળી આદર કરનાર અડસઠ તીર્થ કરી શકે છે, તથા સજ્જન ગમે તેટલો દૂર હોય તો પણ આદર કરનાર જઈને મળી શકે છે.

ખાવતાં આદર પીવતાં આદર, આદરે હાલને ચાલ હોડ;
કામને કાજ સહુ સાજ તે આદરે, આદરે ઉદ્યમ સરવે કોડ. ॥૪॥

ખાવું, પીવું, હાલવું, ચાલવું, એ બધું આદરથી જ થાય છે. વળી કામકાજ આદિ સઘળી રકમોની પ્રાપ્તિ આદરથી થાય છે, તેમ જ સર્વ પ્રકારના ઉદ્યમ આદરવાથી થાય છે.

આદરે જક્તનો ભક્ત સહુકો કહે, આદરે જીવનો શીવ થાવે;
કેહં કુવેર એ આદર આગવો, નિજપતિ પરમસે જૈ મેલાવે ॥૫॥

આદરથી જગતમાં કોઈ જન ચેત્યો હોય તો સર્વ તેને ભક્ત કહે છે, આદર કરવાથી જીવનો શિવ થાય છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ આદર પોતાનો આગવો છે. જો ધારો તો એ વડે નિજ પરમ પતિને જઈ મળાય તેમ છે.

સાચી :-હલણ ચલણ જે જે સ્ત્રી, સહુ આદર તે હોય;
તાતે તું આદર કર, પ્રભુ પદ પાવે સોય. ॥૬॥

હાલવા ચાલવાથી લઈને જે જે રુચિઓ થાય છે તે તે તમામ આદરથી જ હોય છે. એટલા જ માટે તું આદર કર; તો પ્રભુ પદની પ્રાપ્તિ થશે.

આપ રહિત નિજપતિનસે, દ્વૈત સહિત ચીત ચાહાય;
ભીન રહ્યા પણ લીનસા, નીરખ નિરંતર તાય. ॥૭॥

પોતાના અભિમાનથી રહિત થઈને દ્વૈતરૂપે રહી નિજપતિની ચિત્તથી ચાહના કર. આમ પતિથી ભિન્ન રહ્યા છતાં લીન જેવો હોઈ નિરંતર તેમને જ નીરખજે.

❦ આદર વિવ્યક્ત કરનકો-અંગ-૪૦મું ❦

આદરો ભેદ કભેદ સભેદ જે, જે સ્થકી જે પદ શુદ્ધ પામે;
ઉત્તમ આદરો ઝૂંચ પદમી મલે, મધ્યમ આદરો નીચ ઝાંમે. ॥૧॥

આદરોના ત્રણ ભેદ છે. એક ઉત્તમ અને બીજો મધ્યમ તથા ત્રીજો કનિષ્ઠ આદર છે. ઉત્તમ આદરથી ઉચ્ચ પદવી મળે છે, અને મધ્યમ આદરથી નીચ ખાણના ઘાટોને પામે છે અને કનિષ્ઠ આદરથી સ્થાવર યોનીમાં જાય છે. આમ, જે આદરથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તેને તે પામે છે.

આદર ઉપજે મનથી જેટલા, તેટલા ઘાટને ઠાઠ રીઝે;
મહેલ મેડી અટારી ઝરુઝા કરે, સંચવે દ્રવ્ય કે રાજ કીજે. ॥૨॥

મન વડે જેટલા આદર ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા મહેલ, મેડી, અટારી, ઝરુખા વગેરે ઠાઠવાળા ઘાટથી મન રીઝે છે અને દ્રવ્યનો સંગ્રહ કરે કે રાજ્ય કરે એ બધો આદર પણ મનનો છે.

આદર હોય અહંકારના અંગથી, અહંગ થઈને ફરુજંગ માંહી,
જાત્યને વરણ આશ્રમનું ઝર ધરી, આપ બડાઈમે આંન્ય કાંહી. ॥૩॥

જેટલા આદર અહંકાર રૂપ શરીરથી ઉત્પન્ન થાય તેનાથી અભિમાન ધારણ કરીને (લડાઈ કરી) જગતમાં ફરે છે અને જાતિ, વર્ણ અને આશ્રમનું અભિમાન ઉરમાં ધારણ કરી મારા સમાન બીજો કોઈ નથી એમ માને છે.

આદર બુદ્ધથી સાહદર સર્વકો, જપ તપ સાધન ધ્યાન કીજે;
આચરે કર્મ સુધર્મ શુચી રહે, દેહ દમે ઇન્દ્રીકો રાજ રીઝે. ॥૪॥

બુદ્ધિથી ઉત્પન્ન થતા આદરથી જગત માત્રને સહોદર ગણી જપ, તપ, સાધન કરે અને ધ્યાન ધરે, તથા સત્કર્મ આચરે અને સુધર્મથી પવિત્ર રહે તેમ જ દેહને દમવાથી ઇન્દ્રિયોના રાજા (દરેક ઇન્દ્રિયોના જુદા જુદા દેવો) દેવતા રીઝે છે એટલે કે સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

આદર સર્વ તે શ્રેષ્ઠ તે ચીતનો, વિત્તનો મીત થાવાને ઇછે;
કેહં કુવેર એ આદર ચોધરા, પાઝ પામે નર સાર પ્રીછે. ॥૫॥

સર્વ આદરોથી શ્રેષ્ઠ આદર ચિત્તનો છે અને તે શરીરમાં રહેલા નિજ વિત્તની જાણ કરાવવાવાળો છે; અને તેનો (વિત્તનો) થવાની ઇચ્છાવાળો છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આમ આદર ચારે બાજુના છે, પણ તેનો પાર પામે તે જ નર સારને જાણી શકે છે.

સાચી :- હંસ ગતિ મત જેહની, સાહાદર કરે સનેહ;
નીર તજી પીયે ચીરને, સંત સહ્યાના તેહ. ॥૬॥

હંસ ગતિની મતિવાળા જે પુરુષો છે તે સાહાદરરૂપ બ્રહ્મનો સ્નેહ બાંધીને રહે છે. તેઓ જેમ હંસ પાણીને તજી ખીર પીએ છે તેમ વિકાર રૂપ સઘળાં તત્ત્વોને તજી ખીરરૂપ નિજાનંદનું પાન કરે છે અને તે જ મોટી ગતિના સંત છે.

તત્ત્વભેદ ત્રાજે કરી, સરી સરાડે વસ્ત;
જુગજીવન પયે પાડ્યું, હલમલ હસ્તો હસ્ત. ॥૭॥

તત્ત્વોના ભેદને જાણી તેના ગુણદોષને ત્યાગ કરશો તો તમે સરાડે એટલે સીધા માર્ગે જઈ શકશો, એથી જગતના જીવનરૂપ પયરૂપે વિત્ત પ્રાપ્ત થશે; એથી જ અરસપરસ એકતારૂપે રહી શકશો.

આદર અનુસૂત મોક્ષફલ ઉપજકો-અંગ-૪૧મું

પેહેલ પરીયાંણ જે કો કરે ચારુમે, વારુમે તરણ રહી ભરણ પોખે;
પ્રેરક સર્વ મલી મત એકસુ, ઉપજે જેહેનું ફલ હોય મોખે. ॥૮॥

ઉપર વર્ણવેલાં ચાર અંતઃકરણ પૈકી પ્રથમ જે અંતઃકરણ આદરનો પ્રારંભ કરવા

પ્રયાણ કરે તેમાં બાકીનાં ત્રણ પોષણ આપે છે અને પ્રથમ પ્રેરકમાં બીજાં બધાં મળીને એકમતરૂપે થાય છે, પણ ફળ પ્રાપ્ત થવાની બાબતમાં જે અંતઃકરણ મોખરે હોય તે અંતઃકરણના આદર પ્રમાણે ફળ મળે છે.

**પ્રથમ મન અહંમેવ જો ઉપજે, તો ચીંત અહંકારા તાંહા બુધ જાવે;
તેહનો વેષ સરેસ સરાઢવી, આઢવી પેર સીર મન ઠાહાવે. ॥૨॥**

જો પ્રથમ મનનો અહંમેવ ઉપજે તો મનના વેશને સરલતાપૂર્વક સીધામાર્ગે લઈ જવા આઢવી એટલે ભરવાડ જેમ ઘેટાંને ચારવા લઈ જાય છે તેમ ઈન્દ્રિયોરૂપી ઘેટાંને રખડવા લઈ જનાર ભરવાડ રૂપ મનને આગળ રાખીને બુદ્ધિ અહંકાર અને ચિત્ત ઠાવકાં થઈ તે મનની પાછળ જાય છે.

આદર મોહોર અહંકારથી ઉપજે, તો ભજે આદર તેજ તેહેવો;

મન બુદ્ધ ચિત્ત આવી વરતે મહી, ઉપજાવે અતિ ભેદ ભેહેવો. ॥૩॥

અહંકારથી આદર ઉત્પન્ન થાય તો તેનો ભજવાતો સઘળો પાઠ અહંકારરૂપ હોઈ તેની અંદર મન, બુદ્ધિ અને ચિત્ત આવીને મદદગાર તરીકે વર્તે છે અને ભેદબુદ્ધિવાળા કાર્યને પાર પાડે છે.

નાંહીતો આગલ બુદ્ધ્યથી ઉપજે, તો સજે આદર સાજ તેસો;

મન અહંકારને ચિત્ત તામે મલી, મેલવે જોગ જેસેકુ તેસો. ॥૪॥

બુદ્ધિપૂર્વક ઉત્પન્ન થયેલો આદર જે કાર્ય કરવું હોય તે કાર્ય કરવા બુદ્ધિપૂર્વકનો જે સાજ સજે તેમાં બાકીનાં મન, અહંકાર અને ચિત્ત મળી જેનું જેવું કાર્ય હોય તેને તેવો યોગ મેળવી આપે છે.

જો કદાચીકને ચીતની ચાહના, હોય મન બુદ્ધ્ય અહંકાર આગે;

કેહં કુવેર તીનું મીલી તાયમે, નિજપતિ પદ મહી જૈને પાગે. ॥૫॥

મન, બુદ્ધિ અને અહંકારથી પર આવેલા ચિત્તની ચાહના આદર કરવાની થાય તો મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ ત્રણે તેમાં મળી નિજપરમપતિના પદમાં પહોંચાડી દે છે.

સાચી :-આદરકી અનભે સબે, બહુ વિધિ કહી બતાય;

જા પર સતગુરુ કી દયા, તાસુ એ સમજાય. ॥૬॥

આદર વિષેની નિર્ભય-વાતો ઘણા પ્રકારે કહી બતાવી છે પણ જેના ઉપર સદ્ગુરુ (પરમગુરુ)ની દયા થશે તે જ આ આદરનો વિષય સમજી શકશે.

સમજણકી સમસા સમી, રમી રલે કોઈ સંત;
આપા પર અલગુ વીત, સંચી ભયે સીમંત. ॥૭॥

સદ્ગુરુની સમજવાળી સમસ્યામાં સમાઈને કોઈક જ વિરલા સંત રમણ કરે છે. અહંપણાની દેહોસ્મિ આદિ કોઈ પણ અસ્મિમાં ન આવી શકે તેવું, અસ્મિથી અલગ આ મુદારૂપ વિત્ત છે, તેનો સંચય કરીને સંતો શ્રીમંત થયા છે.

આદર સાર સિદ્ધાન્તકો - અંગ-૪૨મું

આદર જે થકી ઉપજે તે લખી, સંત સમજી શકે જુક્ત જેહેની;
પેઢની આદ્ય લેઈ સાખ્ય જોતાં સરે, જ્ઞાન દૃષ્ટે ફલદાય તેહેની. ॥૧॥

જે અંતઃકરણોથી જે આદર ઉત્પન્ન થાય છે તેમના તે લક્ષની જે જુક્તિઓ છે તે સંત જ સમજી શકે છે. મન આદિ ચતુષ્ટ અંતઃકરણો સર્વ આદરોની મૂળ પેઢીઓ છે અને આદર શાખાઓરૂપ છે, જેનું ફળ તેના મૂળ પ્રમાણે જ મળે છે. આમ જ્ઞાનદૃષ્ટિએ જોતાં જે આદર જે અંતઃકરણનો છે તેનું ફળ તેના મૂળ અંતઃકરણના ગુણ પ્રમાણે જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નક્કી થાય છે.

સાર અસાર પરકાર સરવે લહી, ઉદયેથી પદપાય સુધી;
એકથી એક અધિક નરણે કરી, આચરીને ભઈ મોક્ષ બુધી. ॥૨॥

જે આદર જેને માટે ઉત્પન્ન થાય તે આદરનું તે છેવટ પદ પામતાં સુધીનો સારાસાર સર્વ પ્રકારે જાણીને મન આદિથી લઈ ચિત્ત સુધીના એક બીજાથી અધિક આદરોનો નિર્ણય કરી, ચિત્તના શ્રેષ્ઠ આદરને આચરનાર મોક્ષ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

લક્ષ જથારથ જોઈ પરમારથ, આન્ય સવારથ સર્વ ટાલુ;
ડાલ કોલંભમે કુળ ઓલંભવે, મેદની ઉપજનું મૂલ ભાલુ. ॥૩॥

આ પ્રમાણે આદરનો યથાર્થ લક્ષ જોતાં ચારે પ્રકારના આદર જેના આધારે કરી શકાય છે તે પરમ અર્થરૂપ વિત્તને જાણવાથી આ ચારે અંતઃકરણોથી ઉત્પન્ન થયેલા ફળવાળા સ્વાર્થરૂપ આદરને છોડી દીધો. આ ચૌદલોકરૂપ જગત જે મૂળમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તેનું મૂળ કારણ ચિદ્ છે તે ચિદ્નો ભાસ ચારે અંતઃકરણોમાં આવવાથી તે ગતિમાન થઈ ક્રિયા કરે છે. આમ આ ક્રિયાનું છેવટ કારણ ચિદ્ છે. તે ચિદ્ અંશની ભૂમિકા છે. આ ભૂમિકા જેને હાથ લાગે તે અંતઃકરણ આદિ કુમળી કુમળી ડાળીઓ પકડીને શું કરવા બેસી રહે ?

તાંહાં મલી આપ સમાપ સર્વે થઈ, નિધ્ય ઉભુ રહી શુદ્ધ બોલે;
અહંમમ અંશ નિજવંશ કરતારનો, સારનો સાર અનુભવ સચોલે. ॥૪॥

ઉપર જણાવેલી ભૂમિકામાં જઈને મળતાં અંતઃકરણની સઘળી અસ્મિઓ સમાપ્ત થઈ જાય છે, અને નિધિરૂપ શુદ્ધ બ્રહ્મમાં અહંગરૂપ શુદ્ધ શરીર વડે શુદ્ધ સ્વરૂપાકારે ઊભો રહીને, હું એક નિજકર્તાનો અંશ હોઈ વંશ પણ તેમનો જ છું અને ચારે અંતઃકરણોનો જે સાર, તેમ જ તેના સારરૂપ જે અનુભવ તે રૂપ શુદ્ધ શરીરમાં હું રહેલો છું એમ બોલે છે.

આતમા લક્ષનો પક્ષ જોતાં અસુ, તાંહાં કશું કારણ આંન્ય કેહેવા;
કેથી કેહેને કહે ઠેઠ ઠાવું લહે, એકો હંગ વ્યાપીતંગ દેવીદેવા. ॥૫॥

આ પ્રમાણે આત્મલક્ષરૂપ ઓહંગમાં મૂળ પક્ષ તપાસી જોતાં સોહંગ બ્રહ્મ છે. આ અદ્વૈત ઘરમાં બીજું કહેવાને કંઈ કારણ રહેતું જ નથી. કારણ કે એકોહંગ એટલે સોહંગ બ્રહ્મ દેવી-દેવતા આદિ સર્વ જગતમાં વ્યાપક છે. આમ ઠેઠ જેમ છે તેમ જાણ્યા પછી કોણ કોને કહે કે 'હું કેવો છું?'

સાંમ્રથ ભેદ સુર દેવદેવી બહુ, એ સહુ મુજથી ચીન માહારુ;
કેહં કુવેર મમ કૈવલ કારણ થકી, આ રણ મેં રચ્યું વિશ્વ સારુ. ॥૬॥

દેવતાઈ સમૃદ્ધિના ભેદે કરીને એટલે કે ભિન્ન ભિન્ન ઘાટોમાં પોષાયેલી ઓછીવત્તી વિભૂતિને લીધે દેવી દેવતા આદિ અનંત ભિન્ન-ભિન્ન પ્રકાર દેખાય છે. આ બધું ચિહ્ન (ભાસ) મારું હોઈ મારાથી જ છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે મારા કેવલ કર્તાનો હું (પરમવિશેષ) અંશરૂપ મૂળ કારણથી આ જન્મમરણના ઋણવાળું વિધવિધ પ્રકારના રૂપરંગવાળું ચૌદલોકરૂપ વિશ્વ મેં રચ્યું છે.

સાચી :- ચહીતનતા ચીદની મધ્યે, તેહેની એ નિરવાણ;

ઘાટ રહિત સ્વે આતમા, તે કરતા હું જાણ. ॥૭॥

સકર્તા પતિ કેવલની દિવ્ય બાજ દૃષ્ટિના પ્રકાશ મધ્યે નિજ કર્તાની સર્વજ્ઞ મહદ્ સજ્જાણ જાણ અંતરવૃત્તિનો જે ભાસ પડતા ચિદાનંદ સોહંગ બ્રહ્મનો ઉદય થયો તે સર્વ ઘાટના જીવન રૂપે છે. અને સર્વવ્યાપક હોઈ તે વ્યાપક અમલના અમલી ચક્રવે પતિ મહદ્ સજ્જાણ સ્વરૂપે મહાન સમર્થ પરમગુરુ ભગવાન કરુણાસાગર પોતે છે અને તે જ સૃષ્ટિના સાચા સર્જનહાર છે.

વિશ્વ સકલ વૈકુંઠ લગે, જીવ તમોય જજંચ;
પેખંતાં કૈવલ પખે, મ્હેં કરતા તે રંચ.

॥૮॥

જગતમાત્ર વિષ્ણુ આદિ દેવતાઓને ભજે છે અને વૈકુંઠ સુધી પહોંચ્યું છે, પણ કૈવલકર્તાની સાથે સરખાવતાં કહેવડાવનાર કર્તાઓ કૈવલકર્તાની રંચ માત્ર છે.

વિશ્વકર્તા નિયંતાયકો-અંગ-૪૩મું

કહું અનુસાર પરકાર દૃષ્ટાંતશે, શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત સમજાય એહેવું;
જે વિધે વિશ્વ વિલાસ સહુ મેં રચ્યું, તે સચ્યું જેમ જણાય તેહેવું. ॥૧॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હે અંશ જે પ્રમાણે મારાથી આ સમસ્ત જગત રચાયું છે તે જેમ છે, તેમ સત્ય રૂપે જણાઈ શુદ્ધ સિદ્ધાન્ત સમજાય એટલા માટે તેને અનુસરીને દૃષ્ટાન્ત આપી કહું છું.

જેમ ગીરી લોહનો તેજથી હોત હે, સાંણસી હેરણ્ય ને હથેરી;

ઘાટ અનેક ઘડાય બહુ તે થકી, સોજ લાવી પરવત કેરી. ॥૨॥

જેમ કોઈ એક મહાન લોખંડનો પર્વત હોય અને તેમાંથી લોઢાનાં હથિયારોરૂપ એરણ, હથોડી અને સાણસી બનાવ્યાં હોય તો આજ હથિયારો વડે આ મહાન લોઢાના પર્વતમાંના લક્ષાવધિ દાગીનાઓ સદરહુ હથિયારો વડે ઘડી શકાય છે; અર્થાત્ જેનાથી જે ઉત્પન્ન થાય છે તે જ તેનો અંત લાવી અંતે તેમાં જ તે સમાઈ જાય છે. આ પર્વત અદ્વૈતરૂપે એક હતો પણ ઉપરના એરણ, હથોડી અને સાણસી વડે અનેક પ્રકારના દાગીના રૂપ ઘાટો ઘડાયા છે, એથી ઉપાધિ વા બીજા દ્વૈત રૂપે દેખાય છે પણ એકંદરે સઘળા દાગીનાઓનું છેવટ પરિણામ થતાં માત્ર લોહરૂપ પર્વત જ રહે છે. તેવી જ રીતે.

તેમ કૈવલ નગ ઇછતે હવીતવ, સોહં ડુંકાર ઇરણ્ય હથોડી;

ગુણ સંજુક્ત પ્રકૃત ગ્રહી સાંણસી, અનુભવકર મમ રચીત પેહેલી. ॥૩॥

ઉપરના દૃષ્ટાંત મુજબ સર્વકૈવલની પરમ શ્રેષ્ઠ શુદ્ધ ઈચ્છા વડે નગ એટલે લોહ ગિરિરૂપ પરબ્રહ્મ જાણવું, આ પરબ્રહ્મમાંથી હથોડીરૂપ સોહંગ જાણવો, અને એરણરૂપ ઓહંગ જાણવો, તેમ જ ગુણ પ્રકૃતિ યુક્ત સાણસી જાણવી. આ ત્રણ રકમો વડે સદર નિર્વાણરૂપે રહેલા પરબ્રહ્મમાંથી જ આ સઘળા ચૌદલોકના ઘાટો ઘડાયા છે. આ ઓહંગ સોહંગ અને પ્રકૃતિ એ ત્રણ સાધનો મહદ્ નિજ ચૈતન્ય અંશના હથિયારો છે, અને આ વડે જેનો પાર ના પામી શકાય એટલા ઘાટો રચાયા છે; આ રચનાત્મક

વસ્તુસ્થિતિની ગોઠવણી મારા નિજ અનુભવ રૂપ હાથે કરીને ઘડું છું. આ ઘટના કેવી રીતે ઓળખાય અને ક્યારે ઓળખાય તેવી છે ? તે આ ગ્રંથનો સંપૂર્ણ અનુભવ કોઈ મહાન અંતરદશાના અનુભવી વક્તા પાસે આ છેલ્લા લક્ષનો અનુભવ લક્ષમાં લે ત્યારે જ સમજી શકાય તેવું છે. એથી જ આ અંગમાં આ સઘળું મેં રચ્યું છે એ અર્થના ખુલાસાનો સાક્ષાત્કાર થશે. જ્યાં સુધી આ ન બને તથા મહદ્ અનુભવીનો સહેવાસ ન થાય ત્યાં સુધી હું કર્તા છું એ અર્થને સમજવો મુશ્કેલ છે.

અનંત બ્રહ્માંડની બીચ સરજુસદ, લોક ચહુ ઓરની જીવ જોની;
અંત વિનુ અનંત સમોહ તનું સરજીત, સોજ કૈવલ નગદ્ધસોની. ॥૪॥

કૈવલકર્તાએ અનંતબ્રહ્માંડોની વચ્ચે રહીને ચૌદલોકના જીવની યોનિ સર્જેલી છે. સોની જેમ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઘાટ ઘડે છે તેમ નિજ કૈવલકર્તાની પોતાની ઈચ્છાથી અંત ન લાવી શકાય એવાં અનંત શરીરોનો સમૂહરૂપ સાજ (સામગ્રી) પર્વતરૂપ બ્રહ્મમાંથી સર્જાયેલો છે.

લોહાગિરિ રાછ કલ કરન કાંડ દ્વે નહિ, કૈવલ ઇચ્છ સોહંગ શ્વાસા;
કેહં કુવેર થઈ કારણ કારજા, મ્હેં ઉપજાવ્યું વિશ્વ વિલાસા. ॥૫॥

લોહ ગિરિરૂપ બ્રહ્મમાંથી કળરૂપ જે સાજ રકમો ઉત્પન્ન થઈ તેનો કરનાર બીજો નથી, પણ સોહંગ શ્વાસમાં કૈવલની ઈચ્છાના ભેદે કરીને ઉત્પન્ન થયેલી દેખાય છે. મહાન સમર્થકુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તે કારણથી કારજ થઈ કાર્યરૂપ જગત મારાથી જ ઉત્પન્ન થઈ વિલસેલું છે.

સાચી-ચૌદ ભોવન ગૌલોક લ્યૌ, તેહેનો મે કરતાર;

સસ્વરૂપ સ્વે ઉચરે, નિધ્યમે રહી નિરધાર. ॥૬॥

ગૌલોકની આઘ લઈ ચૌદભુવનો (કૈવલ કર્તાની ઈચ્છારૂપ પરમગુરુ પોતે) મારાથી એટલે મહદ્ ચૈતન્ય અંશથી થયેલાં છે અને હું પોતે શુદ્ધ સ્વરૂપે મહાનિધિરૂપ બ્રહ્મમાં રહી આ જાણનો ઉચ્ચાર કરું છું.

અકલ અંશ જુગમે મમ, કૈવલ ઘનનો ઓજ;

એક અનેકે હીલમીલ, મુગતા રમુ મનોજ. ॥૭॥

કૈવલ સઘનરૂપે હોઈ કળી ન શકાય એવો હું આ જગતમાં તેના ઓજસરૂપે છું. તેવા અનેક અંશોની સાથે હળીમળી સોહંગરૂપે રમણ કરું છું.

ભવ ઉત્પન્ન કારણ દેખાવનકો-અંગ-૪૪મું

કારણ કારજા કાજ ધેકારણ, તે થકી ઉત્પત્ય સરવ હોઈ;
કૈવલ કારણ તે પરાપાર હૈ, સચ્ચિદાનંદનો કંદ સોઈ. ॥૧॥

કારણ, ધેકારણ, કારજ અને કાજ આ ચાર વડે જગત માત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે. કેવલ રૂપ કારણ તે પરાપાર હોઈ સચ્ચિદાનંદના કંદરૂપે છે.

બ્રહ્મ દેકારણ તે અનુધારણ, જોતિ સ્વરૂપ કારણ કાંઈ;
કારજા શક્તિ સ્વસ્થ તેથી હવી, ત્રિગુણ તે થકી કાજ માંહી. ॥૨॥

ધેકારણરૂપ બ્રહ્મથી કારણરૂપ જ્યોતિસ્વરૂપ અને તે જ્યોતિસ્વરૂપ અને કારજરૂપ શક્તિનો પરસ્પર સમવાય એટલે સંબંધ થવાથી કાજરૂપ ત્રણ ગુણ થયા.

અંત પરલે મલે પરમ નેતિ પદ, ઉપજે તો પુની તદીપ તાંહાંથી;
તેજ કૈવલ કારણ પદ પરમઘી, અંશ ઉપજાંણ વીત સરવ જાંહાંથી. ॥૩॥

આ બધાઓ છેવટ પ્રલય વખતે તે પરમનેતિ પદરૂપ બ્રહ્મમાં મળી જાય છે અને ફરી ઉત્પન્ન થાય તો તેમાંથી જ થાય છે. આ બધું કરનાર પરમ ધ્યેયરૂપ બ્રહ્મના કારણરૂપ કેવલકર્તા હોઈ તેમાંથી જ થયેલા છે. અર્થાત્ ગુણનો આધાર પ્રકૃતિ છે અને પ્રકૃતિના આધારરૂપ પુરુષ છે. તે પુરુષ (જ્યોતિ)ના આધારરૂપ બ્રહ્મ છે. આ બ્રહ્મ પરમ મહદ્રૂપે હોઈ સર્વલોકની ઉત્પત્તિના ક્ષેત્રરૂપે છે, અને તે જ બ્રહ્મ સર્વલોકોના ધ્યેયરૂપ છે. તે ધ્યેયરૂપ બ્રહ્મને ધારણ કરનાર પરમ સકર્તા સત્કેવલ છે. સર્વલોકનો અંત પ્રલય બ્રહ્મમાં થાય ત્યારે તે સકર્તાની ઉપજણ અને સર્વ લોકમાં વસતાં અંશો બ્રહ્મમાં મળી જતા નથી પણ સકર્તાના નિજ સ્વરૂપમાં સમાઈ જાય છે.

બ્રહ્મ છે જે વડે તેથી ના કો વડે, આપ કેથી ભયો ના ઉદ્યોત;
નયંતાનો અંત સ્વામીત સહુનો પતિ, ઇશ્વરાધીશનો ધીશ પોતે. ॥૪॥

જેના વડે બ્રહ્મ છે તે કેવલકર્તાથી કોઈ મોટો નથી. કારણ કે તેઓ સ્વયં સર્વજ્ઞ પ્રકાશક હોઈ બીજા કોઈની પણ સત્તા તેમના ઉપર નથી. જગતને નિયમમાં રાખવા ઈશ્વરોના જે અવતારો થયા છે તે તમામનો અંત હોઈ તે સર્વના સ્વામીરૂપે નિજપતિ સકર્તા એકલા જ છે અને તે સકર્તા પતિ ઈશ્વરોના ઈશ્વરરૂપ જે બ્રહ્મ તેના પણ સ્વામી છે.

કારણ કારજા કાજ ધેકારણ, એ ચહુ અંતસકરણ જાકુ;
કેહં કુવેર અપાર અપારં ગત, શું વરણવ કરું મેં તાકુ. ॥૫॥

કારણ, કારજા, કાજ અને ધેકારણ, એ ચાર અંતઃકરણો સકર્તા પતિ દ્વારા ઉદ્ભવે છે તે કેવલ કર્તાની પારાવાર ગતિનું, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે શું વર્ણન કરી શકું ?

સાચી :-જાંહાં કરતા દુતીયો નહિ, અવિગત વસ્ત અકેલ;
જ્યોં આદિત ઉદ્યોતમે, ઊગણ સરવ સમેલ. ॥૬॥

સકર્તા સત્કેવલ એકલમલ હોઈ અવિગત સ્વરૂપે રહેલા છે, ત્યાં બીજા કોઈ કર્તા નથી. જેમ સૂર્ય ઉદય થતાં તારાઓનું તેજ નષ્ટ થવા ઉપરાંત સૂર્ય એકલો જ પોતે પ્રકાશરૂપે રહે છે, તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કેવલ એકલમલ હોઈ અવિગત સ્વરૂપે રહેલા છે ત્યાં બીજા કોઈ કર્તા નથી.

જ્યોં તસ્વર તુચાતન, ત્યોં કૈવલને ઇચ્છ;
તુચા તે તરુ પલવંન, ઇચ્છે અચીલ ભવીછ. ॥૭॥

જેમ વૃક્ષની ચામડીરૂપ ત્વચા વડે રસકસને ખેંચી લઈ વૃક્ષને વૃદ્ધિરૂપે ખીલવે છે, તેવી જ રીતે એટલે કે વૃક્ષની ત્વચારૂપ કેવલ કર્તાની ઇચ્છા હોઈ તે અખિલ બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરે છે.

◉ નિધિ અંતસકરણ દેખાવનકો-અંગ-૪૫મું ◉

(આ ગ્રંથનાં પાછળનાં અંગોમાં વખતોવખત બ્રહ્મ વિષે જે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે, તે બ્રહ્મ, અત્યાર સુધીના લક્ષાવધિ વિદ્વાનોએ આ સમસ્ત જગતનું છેવટનું નિવાસસ્થાન છે અને તે કર્તા-ભોક્તાથી રહિત નિર્લેપ, નિરાલંબ હોઈ અનંત, પારાવાર, અખંડ, સદોદિત, નિત્યપદ છે એમ કહેલું છે. અને તેની સાબિતી માટે વેદાન્તના અનેક ગ્રંથો રચાયા છે, એથી જ આખી દુનિયા બ્રહ્મ અકર્તા રૂપ છે એમ માની, જગત પણ બ્રહ્મરૂપ છે એટલે કે બ્રહ્મથી જુદું નથી એમ માને છે. માત્ર બ્રાહ્મિને લીધે અવિદ્યા ઉત્પન્ન થઈ, એથી જ બ્રહ્મ અનંતરૂપે જુદા જુદા પ્રકારનું ભાસે છે. આમ નથી છતાં ભાસ થાય તેનું નામ અવિદ્યા.

આ અવિદ્યાએ આખા જગતને બ્રાહ્મિ વશ કરેલું છે, પણ વસ્તુતાએ ‘બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યા’ એ વિષયનો સંપૂર્ણ ખુલાસો બ્રહ્મની અંતરદશામાં જનારાઓ કરી

શકે છે. જેઓ ઉપલક્યા દૃષ્ટિથી જોનારાઓ છે તે બ્રહ્મના ખરા રહસ્યને જાણી કે જોઈ શકતા નથી. આમ અત્યાર સુધીના વિદ્વાનો કહેતા આવેલા છે. આ વિષયમાં સમર્થ સર્વશિર શ્રેષ્ઠ પરમ વિશેષ પરમગુરુ કહે છે કે ભિન્નતા એટલી જ છે કે જે બ્રહ્મને અકર્તા એટલે ત્રણે કાળમાં જેમાં કર્તવ્ય નથી એટલે કે સંકલ્પ રહિત બ્રહ્મ અકર્તારૂપે રહેલું છે, એમ વિદ્વાનોએ માનેલું છે, તે જ અકર્તા બ્રહ્મમાં કર્તવ્ય શક્તિ છે અને એનાથી જ આ સઘળા લોકોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે અને થાય છે, એ વિષય માટે આ ગ્રંથ તૈયાર કરવામાં આવેલો છે. તેનું સૂક્ષ્મમાં અતિ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ નાખી જોનારાઓ વિચારપૂર્વક અવલોકન કરી શકશે. આ વિષે ઘણો જ ખુલાસો સ્પષ્ટ કરવા જતાં પ્રકરણનો વિષય વધી જાય છે અને પરમગુરુનો કહેવાનો આશય રહી જાય છે; એટલે આ ગ્રંથની અનુસંધાનવાળી ચોપાઈઓ ઉપર લક્ષ્યબિંદુ રાખીને વિચારશ્રેણી ચલાવશે તો ઉત્તરોત્તર એક અંગથી બીજું અંગ શરૂ થતાં દરમિયાન વિષય તૂટ્યો નથી, તે અને તેની સાથે કહેવાનો ભાવ જરૂર સહેલાઈથી સમજી શકશે. એટલે અકર્તા બ્રહ્મ, એ વ્યાખ્યા દુરસ્ત નથી; એ જ પદ દેહ નિશ્ચયાત્મક કરાવવા કારણ, કારજ, કાજ અને ધેકારણ અને કાજ આ ચારેનો ખુલાસો શરૂ થતા અંગમાં અંતઃકરણરૂપે પરમગુરુ કહે છે. આ અંતઃકરણનું નામ નિધિ અંતઃકરણ આપેલું છે એટલે જેમ સમુદ્રનો અંત લાવી શકાય નહિ તેમ આ ચારે અંતઃકરણ નિધિરૂપ સમુદ્રના જેવા અનંત રહેલાં છે અને બ્રહ્મમાં તેમનું સ્થાન છે. તેથી બ્રહ્મમાં કર્તવ્યશક્તિ દેખાય છે. અંતઃકરણોનો સંચાલક પરમવિશેષ અંશ છે અને તેનાથી જ એ વિસ્તાર પામ્યાં છે.)

અંતઃકરણ પરકરણ વિચરણ, જે સ્થિકી સફુળતા હોય જેહેની;

બ્રહ્મ અનાદ્યની આદ્ય લેઈને કહુ, સુભગ સંજુક્ત ઉપહાસ તેહેની. ॥૧॥

સમષ્ટિ અંતઃકરણો (કારણ, કારજ, કાજ અને ધેકારણ)નું જે જે પ્રમાણે વિચરણ થાય છે તે તે પ્રમાણે સ્થાવર જંગમથી લઈને દેવ, દાનવ, માનવ તથા શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ તેમ જ પુરુષ, પ્રકૃતિ અને છેવટે આવેલા બ્રહ્મ સુધીથી લઈને સઘળા પરિવર્તનની હકીકત જે તે અંતઃકરણથી થયેલી છે તે તે પ્રમાણે કહું છું. સુભગ એટલે અંતઃકરણો, એ જ ચૌદલોકરૂપ ઉત્પત્તિની મૂળ ખાણો છે અને તે એકબીજાથી સંયુક્ત એટલે જોડાણવાળાં હોઈ તેનાથી જ અસંખ્ય લોકનો હાસ્યવિનોદ પ્રસરી રહેલો છે.

કૈવલનું ચિત્ત ચિદવત બ્રહ્મ જે, બ્રહ્મ સ્ફુરણ અહંકાર જ્યોતિ;

જોત્ય પરકાશ ઉપાસ શક્તિ બુદ્ધ, શક્તિ સભાવ મન ત્રિગુણ પોતી. ॥૨॥

(આ ચોપાઈની શરૂઆતમાં વધુ ખુલાસા માટે પંચમ શ્વસમ વેદના અંગ પાંચમામાં

સકર્તા સત્કૈવલથી જગતની ઉત્પત્તિ વિષે જે ખુલાસો પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગરે આપેલો છે તે અત્રે મૂકવામાં આવ્યો છે. આદિ અનાદિના સકર્તા સત્કૈવલ પારાવાર શૂન્યને વિષે એક અદ્વૈત, અખંડ, અમર, પોતે એકાગ્ર દ્વૈત ઉપજણ ભાવ વિનાના બિરાજમાન અભિરામ કરીને (શુદ્ધ અદ્વૈત આનંદ મૂળસ્વરૂપે) હતા. તે કૈવલ કર્તાને પ્રથમ ઉપજણ ઊપજી. જેમ કોઈ પુરુષ નિદ્રામાંથી અચાનક કારણ સિવાય જાગ્રત થાય છે તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલને આ ફેરા ઉપજણ ઊપજી આવેલી છે. તેના પહેલાં કર્તાએ અલૌકિક ઉપજણ તથા શુદ્ધ સંકલ્પ વડે કેટલાક કાળ સુધી પહોંચી શકે એવી સૃષ્ટિ કરેલી તેનો સંહાર (નાશ) કરીને તથા ઉપજણ સંકલ્પ સમેત લીન કરીને પોતે અભિન્ન ગતિરૂપ એકાએકી અદ્વૈતપણે અભિરામ અસંખ્યકાળ લેતા હતા. જેમ કોઈ નર પોતાનાં હથિયાર મૂકીને નિશ્ચિતપણે આરામ કરે છે તે જ નર પોતાની મેળે જાગ્રત થાય છે, તેમ સકર્તા સત્કૈવલને અચાનક ઉપજણ ઊપજી આવી. તે ઉપજણરૂપ જાગ્રત થયા અને ઉપજણને સંકલ્પ કહેવાય નહિ. સંકલ્પનું રૂપ તો હજી હવે થશે. હવે સકર્તા સત્કૈવલને જે ઉપજણ ઊપજી આવી તે ઉપજણને પોતે જાણી કે આ મને અચાનક થયું છે તે ઉપજણને જાણવા પોતાના નિજસ્વરૂપથી સુજાણ જાણની સ્ફુરણ થઈ ત્યારે તેમણે તે ઉપજણને સુજાણ જાણરૂપ નેત્રથી જોઈ; તેને સકર્તા સત્કૈવલની બાહ્યદૃષ્ટિ જાણવી. તે બાહ્યદૃષ્ટિને વિષે તેમણે હેતુ ધારણ કર્યો. તે હેતુ બે પ્રકારનો, એક અંતર અને બીજો બાહ્ય જાણવો. એટલે કે એક અંતરવૃત્તિ અને બીજી બાહ્યવૃત્તિ. આ વડે અનંત અલૌકિક અવ્યક્ત તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયાં તે બધાં તત્ત્વોને જોઈને ધારણા ઊપજી, તે ધારણા તે જ સકર્તા સત્કૈવલનું શુદ્ધ અભિમાન જાણવું. તે અભિમાન વડે સર્વ ઉત્પન્ન થયેલાં તત્ત્વોનો નિર્ણય કરીને જોવું તેનું નામ સકર્તા સત્કૈવલનો અકળ વિચાર જાણવો. તેમાં જોવા તથા જાણવાપણું એ રૂપ આરત જાણવી, આ પ્રકારે ઉપજણ ઊપજેલી છે. આ ઉપજણની જ્યારે સ્ફુરણ થઈ ત્યારે પોતાની મહદ સુજાણજાણે કરીને વિચાર કરતા હતા. જે આપણે એકાએકી અમસ્તા કેમ બેસી રહ્યા છીએ કંઈક કર્યું હોય તો સારું એવી ઈચ્છા થઈ, ત્યારે તેમને તે વિષે તેમાં ભાવના ઉત્પન્ન થઈ તે રૂપ સકર્તા સત્કૈવલે શુદ્ધ સંકલ્પ ઉત્પન્ન કર્યો છે એમ જાણવું. આ સંકલ્પને પોતે મહદ સુજાણજાણ વડે જાણીને અતિ વિશેષ અભિમાન ધારણ કરી, એક હું અદ્વૈત છું, જે ધારીશ તે કરી શકીશ, એવો સંકલ્પ ખુદ માલિકને જ્યારે થયો, ત્યારે પોતાની મહદ સુજાણજાણ દૃષ્ટિથી પોતાના દિવ્ય શરીર ઉપર જોવાને ભાવના કરી. તેમનું દિવ્ય શરીર એટલે તેમનો પોતાનો પરમ પ્રકાશ. તે પરમ પ્રકાશરૂપ આદિઅંગની જ્યાં સુધી કાંતિ વ્યાપક છે ત્યાં સુધી મહદ સુજાણ જાણ વડે જોયું, જે આપણો પ્રકાશ પણ ઘણો જ

છે. એવું જોઈને ભાવના થઈ તેનું જ નામ પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિ, જે નિજ સકર્તા સત્કૈવલની પ્રકાશ બ્રહ્મવૃત્તિ જાણવી. તેમની મહદ્ સુજાણજાણની દૃષ્ટિરૂપ ભાવના પ્રકાશ બ્રહ્મને વિષે સમશક્તિરૂપે વ્યાપક થઈ છે. જેમ સૂર્ય જે એક દેશમાં રહેલો છે તેના પોતાના ભાસરૂપ પ્રકાશમાં શીતોષ્ણવૃષ્ટિ તથા કામકાજ તેના ગુણ વડે થયા જાય છે, તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલનો પરમપ્રકાશ તે મહદ્ બ્રહ્મ, જેને અકર્તારૂપે શ્રુતિએ પ્રતિપાદન કરેલું છે, તેનામાં એકદેશીપણું તથા કર્તાપણું નથી. વળી તે બ્રહ્મ મહદ્ આકાશને વિષે આકૃતિ વિનાનું છે, તે સહેજાસહેજ જેમ છે તેમ પ્રકાશરૂપે રહેલું છે. એ બ્રહ્મમાં સકર્તા સત્કૈવલે પોતાની અલૌકિક બાહ્ય દૃષ્ટિ વડે જોયું, ત્યારે તે બ્રહ્મને વિષે જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં તેનો ગુણ વ્યાપકરૂપે વાદળ આદિ આકૃતિવાળો જણાય છે, તેવી જ રીતે પ્રકાશ બ્રહ્મને વિષે કર્તાની સત્તા સમશક્તિરૂપે વ્યાપક થઈને ચૌદલોકરૂપ જગતની આકૃતિ બંધાયેલી છે.)

જે બ્રહ્મ કૈવલકર્તાની સમશક્તિરૂપ સત્તા પામીને હિરણ્યગર્ભરૂપ થયું છે તેમાં કૈવલ કર્તાનું ચૈતન્યરૂપ જે ચિત્ત તે ચિત્તની સત્તા પામવાથી બ્રહ્મમાં સ્ફુરણા સ્ફુરી. એથી જ્યોતિરૂપે અહંકાર ઉત્પન્ન થયો. તે અહંકારરૂપ જ્યોતિના પ્રકાશમાંથી બુદ્ધિરૂપે શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ તથા મન તે શક્તિના સ્વભાવરૂપ હોઈ ત્રણે ગુણોના પોત (વિત્ત) રૂપે રહેલું છે. અર્થાત્ ત્રણે ગુણોના આધારરૂપે શક્તિ છે અને તેના સ્વભાવરૂપ મન છે. આ બધાંએ અંતઃકરણ એકબીજાથી સ્વભાવે જુદાં દેખાય છે.

શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસને ગંધજે, પંચ એ મંનથી પ્રગટ જોઈ;

इन्द्रि एकादश बुद्धि होतहे, सहित प्रकृत सेहेव्रत होइ. ॥३॥

ત્યારે અંતઃકરણોના પેટા વિભાગમાં મન અંતઃકરણથી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ પાંચે તત્ત્વો દેખાઈ આવે છે. વિધવિધ પ્રકારના ઘાટ ઘડનાર એવું જે બુદ્ધિ અંતઃકરણ તે દશ પ્રકારની ઈન્દ્રિયો તથા મન ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવીને રહેલું છે. તે બુદ્ધિ પ્રકૃતિના સંબંધવાળી હોઈ પ્રકૃતિ તત્ત્વ મુજબ જ પરિવર્તન રાખે છે.

अंतसकरण चारु अहंकारथी, सारथी पंड रथ प्रथक पाखे;

चितनी चेतना सर्व अंगे मळी, चलवली चाह्य तन जाग्र स्वाके. ॥४॥

બોતેર તત્ત્વોના સમુદાયથી તૈયાર થયેલું આ શરીર તે રથ રૂપે હોઈ અંશને બેસવાની જગ્યા છે અને તેની સત્તા પામીને આ શરીર રૂપ રથ ગમન કરે છે. આ શરીરરૂપ રથથી સારથિ રૂપ અંશ જુદો છે. આ પ્રકારના ત્યારે અંતઃકરણવાળું શરીર અંશના શુદ્ધ અહંકારથી તોળાઈ રહેલું છે. તેમાં ચિત્તરૂપ ચૈતન્યતા સર્વ શરીરરૂપ અંગમાં

વ્યાપકરૂપે મળી જઈને રહેલી છે. એથી જ ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણવાળું શરીર ચળવળયુક્ત ચેષ્ટા કરતું જાગ્રતરૂપે દેખાય છે; તે તો પણ પોતે અંશ જાગ્રસ્વાકે એટલે શરીરરૂપ રૂથ ઉપર સવાર તરીકે જાગ્રત રહેલો છે જે કદી પોતાની નિજ ચૈતન્યતાને ભૂલી જતો નથી.

અંતસ એહી કૈવલ ચૈતનનાં, આંન્યના મનન કોડ ન જાનો;

કેહં કુવેર આ વિશ્વ વસ્તરવત, તેહેનો સરવ તાળો ને વાળો. ॥૫॥

સકર્તા સત્કૈવલથી ઉત્પન્ન થયેલા મહદ્ ચૈતન્ય રૂપ અંશનાં આ ચાર અંતઃકરણો છે, બીજા કોઈનાં નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ ચૌદ લોકરૂપ વિશ્વ વસ્ત્રની મફક અંતઃકરણોના વાણા તાણાથી ગૂંથાયેલું હોઈ આ સઘળો વાણોતાણો મહદ્ ચૈતન્ય અંશની સત્તા પામીને રહેલો છે.

સાખી :-જેસે તરીયા તુપકી, ગ્રથ સજ્યો શણગાર;

નીચ શિચ સરવે તુપહે, દીસત દ્વૈત આકાર. ॥૬॥

જેમ એક સ્ત્રી જે ધીની બનાવેલી હોય અને તેના અંગ ઉપર વસ્ત્ર તથા દાગીના વગેરેનો શણગાર તે પણ ધીનો બનાવી પહેરાવેલો હોય એથી નખશિખ પર્યતનું તે સર્વ શરીર ધી રૂપ દેખાય છે, પણ ઘાટે કરીને દાગીના તથા વસ્ત્રો આદિ જુદા પ્રકારનાં દેખાય છે; તેવી જ રીતે બ્રહ્મરૂપ ધીમાં કૈવલ કર્તાના મહદ્ ચૈતન અંશની સત્તા મળવાથી ઈન્દ્રિયો અંતઃકરણ આદિ ઘાટે કરીને ભિન્ન દેખાય છે પણ વસ્તુસ્થિતિનો છેવટ વિચાર કરતાં નિજ કૈવલકર્તાના મહદ્ ચૈતન્ય અંશ સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ.

પંચીકરણ પરોક્ષનુ, પ્રત્યક્ષ કહું પોકાર;

સમજી સ્વે રહેવું સદા, આપનું આપ નિહાર. ॥૭॥

અત્યાર સુધીમાં જે જે પંચીકરણો રચાયેલાં છે તે તમામમાં પરોક્ષ અને અનુમાનવાળી વાતો લખેલી છે, પણ આ પ્રમાણે હું આ પ્રત્યક્ષ પંચીકરણ બતાવું છું; માટે હે અંશો ! તે સમજી સદા સદોદિત આપનું આપ નિહાળીને હંમેશાં સ્વસ્વરૂપે રહેજો.

વિશ્વ લીન-કરનકો-અંગ-૪૬મું

મનલયે હોય તો પંચ અલુપ્તહી, અવન્ય અપ તેજ આકાશ પવનાં; ॥૧॥
દેવ નર નાગ વૈકુંઠ ગૌલોક લ્યૌં, ભંગ આનંદ ઝમંગ સડનાં.

સમષ્ટિ અંતઃકરણો પૈકી જો મનનો લય થાય તો પાંચ તત્ત્વ અને માત્રાઓનો લય

થઈ જાય છે; તથા મનુષ્યથી લઈ દેવ, દાનવ, નાગ, વૈકુંઠ અને ગૌલોક વગેરે ચૌદ લોકના આનંદભર્યા ઉમંગનો ભંગ થતાં તે સર્વ નાશ પામે છે, એટલે કે મનની પ્રવૃત્તિવાળું કોઈ પણ તત્ત્વ રહેવા પામતું નથી.

ધીઢલ તે અલપાય અંગીકૃત, વ્રત સાંસ્વત પ્રકૃત કેરી;

ઈંદ્રી એકાદશની રસ વાસના, સાસના શક્ત ઉઠે ના ફેરી. ॥૨॥

જ્યારે બુદ્ધિ અંતઃકરણ ઢળી જાય એટલે કે ઓગળી જાય ત્યારે પ્રકૃતિ યુક્ત સંસારના વ્રતવાળા બુદ્ધિનાં અંગીકૃત કર્મ નાશ પામે છે, તથા દશ ઇન્દ્રિયો અને મન એ બધાં ઉપર શાસન એટલે હુકમ કરનાર જે બુદ્ધિ તે પોતાને જોઈતા રસના સ્વાદ માટે હુકમ કરી શકતી નથી, એટલે કે શરીરરૂપ રથને હાંકનાર મન છે અને મન આદિથી લઈને અગિયારે ઇન્દ્રિયોને રસરૂપ આંજણ (પોષણ) આપનાર જે બુદ્ધિ તેનો નાશ થવાથી મનનાં સઘળાં કર્મોનો નાશ થાય છે. (આપણે આ બધી હકીકત સમષ્ટિ અંતઃકરણોને ઉદ્દેશીને લખીએ છીએ, એથી કોઈ શ્રોતાએ કોઈ એક વ્યક્તિમાં આ અર્થ ઘટાવીને સમતોલ કરી નાખવાનો નથી.)

હોય અહંકાર અનુધાર સમાગત, જીવ અંકુર વીત સર્વ નાસ્તી;

જોત્ય નિરંજન કંજ કાલપવશ, ના યશ તેજ ત્રપુટી ભાસ્તી. ॥૩॥

મન તથા બુદ્ધિ એ બંને અંતઃકરણને અહંકાર અંતઃકરણે ધારણ કરેલાં છે. એ અહંકાર સમાઈ જતાં મન-બુદ્ધિને ધારણ કરવાની શક્તિ છૂટી જાય છે તથા જીવન પામી વિસ્તૃત પામવાનું અંકુરરૂપ જે વિત્ત તે નાશ પામે છે; એટલે કે પ્રકૃતિરૂપ આઘશક્તિ તથા જ્યોતિ નારાયણરૂપ પુરુષ આ બંને નાશ પામે છે. આ પ્રમાણે આ ચૌદ લોકના વિત્તરૂપ પુરુષ-પ્રકૃતિ જે ત્રિગુણાત્મક જગતને ધારણ કરવાવાળાં છે તે તથા અહંકાર અંતઃકરણ પીગળી જવાથી તેમાં ચિદ્દનો ભાસ આવ્યો હતો તે ચિદ્દમાં પાછો ખેંચાઈ જતાં અહંકાર અંતઃકરણ ચિદ્દથી છૂટું પડવાથી ઓગળી જાય છે; એથી સર્વલોકની પકડ છૂટી જાય છે, એથી જ જ્યોતિ નારાયણરૂપ નિરંજનનું કંજ એટલે ઘર કાળને વશ પડી નાશ પામે છે. એ કારણને લીધે જ્યોતિરૂપ નિરંજન તથા અવ્યાકૃતરૂપ પ્રકૃતિ અને અહંકાર, આ ત્રણેની ત્રિપુટી શુદ્ધ અહંકારના છેવટ દિવસે ભાસસહિત રહેવા પામતી નથી.

ચિત નિવૃત્ત પામે સહુ પારજન, બ્રહ્મ નર વૈશ કૈવલ તુરિયા;

ત્રિગુણાત્મ જાગ્રત સુષ્ણ શક્તિ તન, સસોપ્તી નિરંજન અંજ દુરીયા. ॥૪॥

મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર આ ત્રણે અંતઃકરણોથી પર આવેલું જે ચિત્ત, તે ચિત્ત

નિવૃત્ત દશાને પામતાં બાકીનાં ત્રણે અંતઃકરણનો પારજન એટલે અંત આવી જાય છે અને બ્રહ્મ નિધિરૂપ અંતઃકરણ-યુક્ત હતું તેનો આ સઘળો વંશ સકર્તા સત્કૈવલને તુર્યા થતાં નિર્વંશ થઈ જાય છે. એટલે કે બ્રહ્મ જે નિજકર્તાની સત્તા પામીને સ્ફુરણા પામ્યું હતું તે સ્ફુરણા સહિત નિર્વંશરૂપે શુષ્ક દશાવાળું બાલી ખગાકાર શૂન્યમાં શૂન્યરૂપ થઈને પૂર્વવત્ હતું તેવું ને તેવું થઈને રહે છે. તે કાળે ત્રિગુણાત્મક જગત તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ આદિ પ્રકૃતિયુક્ત અવસ્થાઓ તથા નિરંજન તેમ જ અંજન એટલે માયા આદિ સઘળી સામગ્રીનો આ છેવટ દિવસ હોઈ એ સર્વ નાશ પામે છે.

અદબદની અવસ્થા કહી બ્રહ્મ લ્યોં, અંતસકરણની વર્ણ આદ્ય;

કેહં કુવેર કૈવલ ચહીતન જે, તે સ્થકી સરવ ઓહોરી ઉપાદ્ય. ॥૫॥

અદબદ એટલે અત્યાર સુધી જેનો કોઈ નિશ્ચય કરી શક્યું નથી એવું જે બ્રહ્મ છે તેને પરમગુરુએ અદબદ બ્રહ્મ કહ્યું છે તેનું વર્ણન કર્યું તથા ચૈતન્યરૂપ (સુજ (હાથ)માં જે ઉપર વર્ણવેલાં ચતુષ્ટ અંતઃકરણરૂપ હથિયારોની આદ્ય લઈને જે તે અંતઃકરણની અવસ્થાઓ તથા તે સર્વની ચૌદલોકરૂપ સઘળી ઉપાધિ છે તે, પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે સકર્તા સત્કૈવલના મહદ્ ચૈતન્યરૂપ અંશથી જુદી હોઈ આ બાજુની છે.

સાચી :-કૈવલમાં કહેવા નહિ, કારણ તાંહાં ક્રત હોય;

કારણ મહા-કારણ પરે, કૈવલ કહીયે સોય. ॥૬॥

મહદ્ સુજાણજાણરૂપ સકર્તા સત્કૈવલમાં કોઈ પણ તત્વારોપણ ઘટાવી શકાતું નથી. તથા કાર્યકારણ એમ પણ કહી શકાતું નથી; એવું તે પદ પરમપ્રૌઢ, પરમશ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે જ્યાં કારણ હોય છે ત્યાં તેનું કૃત હોય છે. આ કારણ અને કૃત બંને નિજમાં (સકર્તા સત્કૈવલમાં) નથી. કારણ કે કારણરૂપ અવ્યક્ત શક્તિ તથા જ્યોતિનારાયણરૂપ પુરુષ એ આ ચૌદલોકના કારણરૂપ છે, અને તેના આધારરૂપ મહાકારણરૂપ એટલે ન્હે:અક્ષરરૂપે સચ્ચિદાનંદયુક્ત પરબ્રહ્મ છે. બંનેથી સકર્તા સત્કૈવલ પર આવેલા હોઈ જુદા છે અને તે આ બંનેના મુદારૂપે હોઈ તેમને જ સકર્તા સત્કૈવલ કહેલા છે.

ઈંદ્રી ગ્રાહાજ ઇંદ્રી સબે, સકલ કિયો પરિત્યાગ;

બીન ઇંદ્રીકી ઇંદ્રી ગ્રહો, ગ્રહણહાર વિભાગ. ॥૭॥

જે ઈન્દ્રિયો વડે ઈન્દ્રિયો જ ગ્રહણ થઈ શકે છે તેનાથી બીજું કંઈ પણ ગ્રહણ થઈ

શકે નહિ. આ ગ્રહણ કરનારી ઈન્દ્રિયોનો ત્યાગ કરી જેમાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ગુણ, પ્રાણ, પ્રકૃતિ નથી એવા પ્રકારની ઈન્દ્રિયને ગ્રહણ (એટલે જડ ઈન્દ્રિયોથી રહિત ચૈતન્ય સજ્જા જાણરૂપી ઈન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરી શકાશે) કરો. આ પ્રમાણે ગ્રહણ કરનાર શ્રોતાજન સર્વ પ્રકારનાં તત્ત્વોની વહેંચણી વિભક્તિ દ્વારા કરી શકશે, તે જ જન ઈન્દ્રિને ઓળખી વા સમજી શકશે. આમ ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ સિવાયનું સોહંબ્રહ્મ જે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તે બ્રહ્મ શુદ્ધ, નિર્વિકલ્પ હોઈ શુદ્ધરૂપે અંશને રહેવાનું મૂળ ભુવનરૂપ ઘર છે; અને આ બાજુ આવેલી સઘળી વૃત્તિઓને સમેટી લેતાં પોતાની નિજ જાણરૂપ દૃષ્ટિ સોહં બ્રહ્મમાં લીન કરી સોહં બ્રહ્મરૂપ થતાં દૃષ્ટારૂપ અંશ સ્વરૂપે થાય છે. આમ સ્વરૂપે થવાનો પરમલાભ પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુથી જ પ્રાપ્ત થયેલો અમરમંત્ર જે શિષ્યો અર્થયુક્ત જ્ઞાનને સમજી લક્ષ્યાર્થરૂપે થાય તો ઉપર જણાવેલો પરમલાભ થયા સિવાય રહેશે નહિ.

કેવલ અદ્વૈતાદ્વૈતરમણ સાક્ષીકો - અંગ-૪૭મું

આદ્ય અનાદ્ય ઉપાધ્ય તે અવિગત, સ્વાદ્ય એકલમલ તોજ દરશે; ॥૧॥
જેમનો તેમ જથામત હોત જો, કેથી કેહને કેહે કુળ પરસે.

આદિ અનાદિની ઉપાધિથી રહિત અવિગત રૂપે સક્તા સત્કેવલ એકલમલ હોઈ સ્વસ્વરૂપે ગત પ્રકરણના સિદ્ધાન્ત મુજબ દેખાય છે. તે સક્તા પોતાના નિજ સ્વરૂપે જથામત જેમ છે તેમ મૂળ સ્વરૂપે રહ્યા હોત તો કોણ કોને કહે અને કોણ કોનો સ્પર્શ કરી શકે ? અર્થાત્ એક અદ્વૈતમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઘટના ઘટાવી શકાય નહિ; આ બધુંએ વર્ણન સક્તાના દ્વૈત રૂપ ભાવને લીધે થયેલું છે અને થાય છે. પરંતુ પોતે નિજાનંદરૂપ સ્વસ્વરૂપે થઈ જાય ત્યારે આમાંની કોઈ પણ ઘટના ઘટાવી શકાય નહિ.

આપ અમાપ જે તેજ માપે થઈ, જે સમે જે ગમે તેમ ખેલે; ॥૨॥
ચ્યાલક ખેલ ઉકેલ અલવે કરે, કલભરે કલપ રહી સદન છેલે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે સક્તા સત્કેવલ જે પોતે અમાપરૂપે હતા તે માપવાળા ઘાટોમાં અંશો દ્વારા, જે જે પ્રસંગે જે જે યોગ્ય લાગે તે તે પ્રમાણેના ભાવવાળો ચૌદલોકનો ખેલ ખેલે છે. પણ આ સઘળા ઘાટવાળા ખેલને ખેલવનાર ખ્યાલી રૂપે સક્તા પોતે અલગ રહીને અંશો દ્વારા આ ચૌદલોક રૂપ જગતના ખેલનો ઉકેલ એટલે નિવેડો આણે છે. વળી આ ખ્યાલીનો ખેલ એક કલ્પની મુદતવાળો હોઈ તેમાં સર્વ પ્રકારે કળ કુંચીઓ વા યુક્તિઓ સક્તા સત્કેવલે પોતાના છેવટે આવેલા નિજ ધામમાં રહીને રચેલી છે.

રૂંધન રાજીવન દોય નહિ દિવ્યને, અલગનો અલગને સલગ દીસે;
તનુધર જંતુ અણુ આદ્યની જાંણ સહુ, ઋતનું એક ના રેખ વીખે. ॥૩॥

બંધન અને મુક્તિ આ બંને નિજ દિવ્ય મૂર્તિરૂપે સકર્તા સત્કૈવલના અંશને નથી. તે સર્વથી અલગ હોવા છતાં સૂત્રવત્ના વાણ તાણાના ન્યાયે કરીને સળંગ દેખાય છે. વળી અણુ રેણુથી લઈ ચૌદલોકના શરીર ધારી માત્રની જાણ જે તે ઘાટોના અંશોને છે અને તેમના પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં કૃતરૂપકર્મ રેખમાત્ર લાગતું નથી. પણ અંશરૂપ અલ્પજ્ઞ સાક્ષી પદાર્થોના આવ્રણને લીધે પોતાનું નિજ ભાન ભૂલી જવાથી બંધન રૂપ દેખાય છે.

જાગ્રત જાચક સુજ રાડ ભયો, દોય સસોપતિમા ન રહેવે;
તે પર તુરિયામાં કહેવા ના કછુ, સર્વ પહેચાંન તે તેજ લેહેવે. ॥૪॥

કોઈ એક માણસ જે ગરીબ હોઈ ભિક્ષાવૃત્તિ દ્વારા પોતાનો નિર્વાહ ચલાવતો હોય તેજ માણસ નિદ્રાકાળે સ્વપ્ન થતાં રાજા બની વિધવિધ પ્રકારના ભોગ ભોગવવા લાગ્યો હોય છે. તેને તેવા પ્રસંગે સુષુપ્તિ અવસ્થા થતાં જાગ્રતનું દુઃખ અને સ્વપ્નનું રાજાપણું એ બંનેના જ્ઞાનની જાણ રહેતી નથી. વળી તેનાથી પર આવેલી તુર્યા અવસ્થામાં આમાંનું કંઈ પણ કહેવાપણું રહેતું નથી. આ વિષયની ખરી હકીકત માત્ર તે જ જાણી શકે છે કે જેનાથી એ રચના રચાયેલી છે.

જાગ્રત દુઃખ સુખ સુજ તુરી પદે, જાણ પણ માણને હાણ આંહી;
કેહં કુવેર કૈવલ ચૈતનને, એમ સેધાંણ વેધાંણ નાંહિ. ॥૫॥

જાગ્રત અવસ્થાનું દુઃખ અને સ્વપ્ન અવસ્થાનું સુખ આ લાભ અને હાનિ બંને જાગ્રત તથા સ્વપ્ન અવસ્થામાં જ છે. તુર્યારૂપ થતાં આ સુખદુઃખ આદિ કંઈ જ રહેતું નથી. આ વિષયમાં મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે સકર્તા સત્કૈવલના ચૈતન્યરૂપ અંશને આમાંના કોઈ પણ સાંધાવાંધા નથી.

સાખી-જેસે પરજા પેચકી, રચે રાયકી રીત;

હાર જીત બાજી વિષે, ખેલી રહત અતીત. ॥૬॥

જેમ બાજીગર રાજાના લશ્કરની માફક બાજી ગોઠવીને પોતાની પેચયુક્તિઓ વડે પૂતળાં દ્વારા અવરનવર યુદ્ધ કરાવી હારજીત બતાવે છે, જે હારજીત બાજીમાં ગોઠવાયેલાં પૂતળાં દ્વારા જણાય છે; પણ આ બધીએ કરામતનો સંચાલક બાજીગર સર્વ બાજીથી

અલગ રહી, પોતે ખેલીરૂપ હોઈ બાજીરૂપ ખેલને ખેલાવે છે. આ બધી હારજીત બાજીમાં છે પણ ખેલાડીમાં તેમાંનું કાંઈ જ હોતું નથી.

શબ્દાતીત તણુ વીત, અનુભવતાં નહિ અંત;

વાયક સાહ્યક ના શકે, સાંમ્રથ શેષ અનંત.

॥૭॥

છેવટના વિત્તરૂપે રહેલા મુદાનો અનુભવ દ્વારા પણ અંત લાવી શકાય તેમ નથી. આમ, જેને વચનો દ્વારા સહાયતા મળી શકતી નથી એવું અનંત આ સમર્થ શ્રેષ્ઠ કેવલ પદ છે.

કેવલ સ્થિર ઉપાધિ દરસ કલાકો-સંગ-૪૮મું

ચાહ અચાહ અઘાહ અરોકિત, ના ઇત જાઇત ચીદ ઘરસે;

પંચ મહાભૂતનો ભર્મ અદ્ભુત થઇ, લોક પરલોકમે દરસ પરસે. ॥૧॥

ચાહના, અચાહના અગાધ ચિદ્વરૂપ બ્રહ્મમાંથી બહાર જતી નથી. તથા તેના ઉપર અંકુશરૂપે કોઈ જાતની રોકાવટ નથી, એવું એ ચિદ્ભૂમિકા રૂપ દિવ્ય ઘર છે. માત્ર આ બધો અદ્ભુત ભ્રમ પંચભૂતાદિ તત્વોનો હોઈ આ લોક અને પરલોક વિષે દૃશ્ય સ્પૃશ્ય દેખાય છે.

દીન મુખી સનમુખ જેમ કોહુ ધરે, પ્રગટ સ્વે સકટમાં વહન વરતે;

પ્રોક્ષ પ્રતક્ષ થઇ કાજ સહુનું ચલે, સુર ના શેષ આવે અધરતે. ॥૨॥

જેમ દિનમુખી એવો જે સૂર્ય તેના સામે સૂર્ય-મુખી કાય (સૂર્યકાંત) કોઈ મનુષ્ય ધરે તો સંકટ એટલે લાકડાના ચાલતા ગાડામાં સ્વયં પ્રગટ થઈ અગ્નિ બળતો દેખાય છે. આ અગ્નિ પરોક્ષ હતો તે સૂર્યમુખી કાય-દ્વારા પ્રગટ થઈ પ્રત્યક્ષ થયો. આમ અગ્નિ પ્રત્યક્ષ થવાથી સર્વલોકનું કામકાજ ચાલે છે, પણ અદ્વર રહેલો સૂર્ય રેખમાત્ર આવતો નથી.

ત્યમ આંહાં જન અંતસ ચહિતન મુખી, કૈવલ સૂર સમીપ રાખે;

કામના કાષ્ટ જલીમલ ઉજવલ, ચત્રુભુજ મૂર્તિ થઈ દરસ દાખે. ॥૩॥

તેવી જ રીતે સૂર્યરૂપ સકર્તા સત્કેવલ સન્મુખ કોઈ હરિભક્ત ચતુષ્ટ અંતઃકરણરૂપ ચૈતન્યમુખી કાય વડે એકીકરણ કરે તો મનકામનારૂપ કાષ્ટ બળી જઈ અંતઃકરણો ઊજળાં હોઈ પ્રકાશવાળાં થાય છે, તેજ હરિજનને ચતુષ્ટય અંતઃકરણો ચતુર્ભુજરૂપે થઈ મૂર્તિરૂપે દેખાય છે.

પંડ કલોલનું કાજ તેથી સરે, વિશ્વ વિલાસ અતિહાસ અહીનું;
ચરમના ધરમનો ધારણ ધે ભયૌ, રંચ આવે ના કૈવલ મહીનું. ॥૪॥

આ પ્રમાણે ચતુષ્ટય અંતઃકરણો સાથે સંયમબળ વધારી ચિત્તવૃત્તિઓનો નિગ્રહ કરી પરમગુરુના લક્ષ્યબિંદુ ઉપર ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર કરે, તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મૂર્તિરૂપે દિવ્ય અલૌકિક સ્વરૂપ દેખાય છે, એથી હરીજન એમ ધારે છે કે મને પરમાત્માના સાક્ષાત્ દર્શન થયાં અને હું ગતિને પામી ગયો. આમ માની શરીરમાં વધારે પ્રમાણમાં ઉત્સાહ મેળવતો જવા ઉપરાંત વિશ્વમાં વિલાસરૂપ અતિ હાસ્યવિલાસ ભોગવે છે અને પિંડરૂપ શરીરથી કલોલરૂપ કીડાઓ કરે છે. આ બધો ચર્મનો ધર્મ છે. એટલે કે આ શરીર પંચભૂતાદિ તત્ત્વો દ્વારા ચર્મથી મઢાયેલું હોઈ તેમાં રહેલાં અંતઃકરણો તે પણ વ્યક્તરૂપે ચર્મવાળાં જ છે, અને અતિ સંકટે પ્રાપ્ત કરેલાં ઉજવળ અંતઃકરણો દ્વારા મેળવેલી ચતુર્ભુજરૂપ મૂર્તિ તે પણ ચર્મનાં પદાર્થયુક્ત ફળ આપે છે. આ પ્રમાણે હરીજન પરિણામે ચર્મનો ધર્મ સ્વીકારી તેને ધ્યેયરૂપ ગણી તેને ધારણ કરે છે; પણ આમાંનું કૈવલકર્તામાંથી રંચમાત્ર કંઈ આવતું વા જતું નથી એમ જાણવું.

ચરમનો ધરમ તે ભોવન ચતુરદશ, ચરમના ચૌદ લૌકિક નાથ;
કેહં કુવેર અવતાર કિરતારના, વીત વતરેક સહુ ચરમ સાથ. ॥૫॥

પંચભૂતાદિ તત્ત્વોના ચર્મથી ચતુરદશ ભુવનો મઢાયેલાં છે તથા જે તે લોકોમાં વસતા દેવ દાનવ આદિ લોકના નાથ તે પણ ચર્મથી મઢાયેલા હોઈ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે કિરતારના અવતારો તે પણ ચર્મથી મઢાયેલા હોઈ વિત્તરૂપ ચર્મને સાથે રાખીને જ વર્તી ગયેલા છે. આ બધો ચૌદલોકરૂપ ખેલ ઓછા વત્તા પ્રમાણવાળો હોઈ માત્ર ચર્મથી જ મઢાવેલો છે. આમાંનું કોઈ પણ સત્યરૂપ પદ નથી.

સાચી :-જહાં લગી જોવા ઝાલવા, દરશન દરશીહાર;
તહાં લગી વસ્તુતા નહિ, ભાસો આપ વિકાર. ॥૬॥

જ્યાં સુધી જોવાનું વા ગ્રહણ કરવાનું છે તથા જ્યાં જ્યાં સુધી દ્રશ્ય જોઈ શકાય છે ત્યાં ત્યાં સુધી (જેને મળવાની ચાહના હોય તે પરમગુરુ રૂપે) મુદ્દારૂપ વસ્તુતા નથી, પણ તે પોતાના અજ્ઞાનથી થયેલો ભાસરૂપ વિકાર છે એમ જાણવું.

વૈસ વિચારે વ્રગનો, અરક વડે જેમ કિરણ;
ત્યમ આપાથી એ સહુ, દેવ હવુ વિચરણ. ॥૭॥

આ બધાં વંશનો વિચાર કરીએ તો જેમ સૂર્યથી જ કિરણ છે અને તે કિરણ દ્વારા

સૂર્યમુખી કાયને લીધે અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી જ રીતે આપણા પોતાના સ્વ સ્વરૂપથી આ બધુંએ જ્ઞાન દ્વારા અનેક પ્રકારનું વિચરણ થાય છે; એટલે કે સ્વસ્વરૂપની અલ્પજ્ઞ સુજાણ જાણ વડે દૃષ્ટાની દૃષ્ટિ સોહં પ્રણવ ઉપર પડવાથી તે સોહં પ્રણવ ચૈતન થઈ ઓમકાર પ્રણવને ચૈતન કરે છે. આમ એક બીજાની ચૈતન્યતા એક બીજામાં ઊતરી અન્યો અન્ય ચતુષ્ઠય આદિ સઘળા શરીરને ચૈતન્યરૂપ બનાવી દીધેલું છે. તે ચૈતન્યરૂપ શરીરથી જે કંઈ રિદ્ધિ સિદ્ધિ મેળવવામાં આવી તે ખરી નથી, પણ જેના વડે તે રિદ્ધિ સિદ્ધિ મળેલી છે તે તમામ તત્ત્વો આદિ પ્રવૃત્તિનો દૃષ્ટા જુદો છે. આ પ્રમાણે નિજ વંશનો વિચાર કરવામાં આવે તો સમજાશે કે આ સર્વ રિદ્ધિ-સિદ્ધિ મારા પોતાથી જ છે; એટલે કે તે સમૃદ્ધિરૂપ હું પોતે નથી પણ તેનાથી જુદો છું.

ચરમ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કારણ મહાકારણ બરનનકો-અંગ-૪૯મું

ચરમ અપ તેજને વનલ અવની નભ, ચરમ ચિદ શક્તિને ત્રિગુણ જોતિ;
દેવ નિરંજન ચરમ ચરાચર, ચરમ ચિદ માંહી નિરગુણ ઉદ્યોતી. ॥૧॥

ચરમરૂપ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને ગત આકાશ છે તથા ચિદરૂપ પરબ્રહ્મ ચરમવાળું હોઈ આદ્ય અવ્યક્ત શક્તિ તે પણ ચરમવાળી છે. વળી જ્યોતિનારાયણ તે પણ ચરમરૂપ હોઈ અવ્યક્ત રજો, તમો અને સાત્વિક ગુણો તે પણ ચરમરૂપ છે તેમજ વ્યક્તરૂપે ત્રિગુણાત્મક ગુણો અને નિરંજન આદિ દેવતાઓ ચરમરૂપ હોઈ સ્થાવર જંગમ આદિ ચરાચર ચરમરૂપ જ છે. વળી ચિદરૂપ બ્રહ્મમાં નિર્ગુણરૂપે ઉદ્યોત થયેલું જ્યોતિસ્વરૂપ તે પણ ચરમથી જ મઢાયેલું છે. એકંદરે ચૌદભુવન અને અસંખ્ય લોક ચરમથી જ મઢાયેલા છે.

ચર્મ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કારણ નેકારણ કહુ, આત્મા જાગ્ય વિભાગ રાખી;
અરધને ઝરધ વિષેડ દોડ ચરમના, અધિકને ન્યૂન વરતાંત જાકી. ॥૨॥

ચરમરૂપ સ્થૂલદેહ, સૂક્ષ્મદેહ, કારણદેહ, ન્હે:કારણ એટલે અવ્યક્તરૂપે મહાકારણ દેહ, આ બધા દેહો ચરમથી મઢાયેલા છે. તેમાં રહેલો જે આત્મા તેનો વિભાગ બાદ રાખીને જ કહ્યું છે. આ શરીરમાં અધો અને ઊર્ધ્વ ગમન કરતી નાડીઓ પોતપોતાના વિષયમાં ચરમરૂપ હોઈ અધિક ન્યૂન વર્તનવાળી છે.

પવનની આદ્ય લેડ નીર નાજુ ભરખે, ધરણ આધાર પરિવાર જાકો;
દૃષ્ટ પદારથ લિંગ આલિંગન, તાંહાં લગી સ્થૂલ સહુ ચરમ તાકો. ॥૩॥

જેનાં શરીરો પવનની આદ્ય લઈ પાણી તથા અનાજનું ભક્ષણ કરે છે તે શરીરો

તથા તેમનો સઘળો પરિવાર જે પૃથ્વીના આધાર સિવાય વિચરી શકતો નથી તે તથા દૃષ્ટિથી દેખાતો પદાર્થો તથા લિંગ વડે આલિંગન કરતાં સઘળાં શરીરો જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધીનાં સર્વ શરીરો સ્થૂલરૂપ હોઈ ચર્મવાળાં જાણવાં.

**સૂક્ષ્મ ચરમ અનુકરમ અવિલોકવું, જે કહું શબ્દ સપ્રસ સહિત;
દેવ અવેવ મહાતત્ત્વનું તાત્વર, મૂલ પત્રત સાંમૃથ ગ્રહિત. ॥૪॥**

ચર્મરૂપ સૂક્ષ્મદેહથી નાનાં-મોટાં સૂક્ષ્મ દ્રવ્યોનું અનુક્રમ પ્રમાણે અવલોકન થાય છે. શબ્દથી વા સ્પર્શથી જે જ્ઞાન થાય છે તે કહું છું તે સાંભળો. મહાતત્ત્વોના તાત્પર્યરૂપ દેવતાઓના અવેવ (શરીરો) મૂળ પ્રકૃતિના હોવાને લીધે તેમનામાં ગ્રહણ કરવાની સમર્થ શક્તિ વધારે હોય છે; એથી જ તેઓ દેવતાઈ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરી શકે છે તથા સૂક્ષ્મચર્મમાં પણ આ શક્તિ સ્થૂલચર્મરૂપ દેહથી હજારો ઘણી બળવાન છે, એથી જ તેઓ મોટી ગતિના લેખાય છે.

કારણ ચરમ નિરધાર નિરંજન, અંજન પુંજ પરકાશ પાખે;

કેહં કુવેર ન્હે: કારણ નિરગુણ, ચરમ ચહીતનતા માંહી દાખે. ॥૫॥

નિરંજનના દેહ વિષે નિશ્ચયાત્મક કહું છું કે તે કારણરૂપ ચર્મથી બંધાયેલો છે, અને તેના પ્રકાશમાંથી અંજનરૂપ માયા ઉત્પન્ન થયેલી હોઈ તે પણ ચર્મની નિશાની દેખાઈ આવે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ન્હે:કારણ એટલે નિર્ગુણ રૂપે મહાકારણ દેહ તે પણ ચર્મવત્ હોઈ ઉત્પત્તિનો કર્મ બંધાય છે, એથી જ ચર્મમાં ચૈતન્યતા દેખાય છે. એટલે કે મહાકારણદેહ ચર્મથી ઢંકાયેલો છે એથી જ ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો મળી આવે છે. અર્થાત્ જ્યાં સુધી ચર્મ પહોંચે છે વા ચર્મથી અંકુર માત્ર ઢંકાયેલાં છે ત્યાં સુધી ઉત્પત્તિ ક્રમ રહેલો છે તથા જ્યાં જેવું ચર્મ છે ત્યાં તે તે પ્રમાણે ચૈતન્યતા દેખાય છે.

સાચી :-નિરગુણની આદ્યે કરી, ઇશ્વરતા બહુ ભેદ;

ચરમવડે કૈવલથી, તાતે નહિ ઉછેદ. ॥૬॥

ચર્મરૂપ નિર્ગુણ બ્રહ્મની આદ્ય લઈને ઈશ્વરોના બહુ ભેદ દેખાય છે. પણ કેવલકર્તાના બ્રહ્મરૂપ ચર્મથી થયેલા છે, એથી જ તેનું ઉત્થાપન થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ બ્રહ્મ એ કેવલકર્તાનો પરમ પ્રકાશ છે અને તે પ્રકાશરૂપ ક્ષેત્ર તે ચર્મવત્ હોઈ તે કેવલકર્તાને લપેટાઈને રહેલું છે, જેમ વૃક્ષ ચામડીથી ઢંકાઈને રહેલું છે તેવી જ રીતે બ્રહ્મ રહેલું છે.

એથી જ ઉત્પત્તિ વગેરે બ્રહ્મરૂપ ચર્મ વડે થાય છે, અને તેમાંથી જ ચૌદલોકરૂપ જગત થયેલું હોઈ એક બીજા તત્ત્વથી વૃદ્ધિ પામીને સમસ્ત સંસાર વિસ્તૃત થયેલો છે.

સપ્ત દીપ નવ ખંડ હી, લેઈ અવની અંકુર;
નીકર જેમનું જેમ સદા, વિન વિધ્ય વ્યોમ સફુર. ॥૭॥

પૃથ્વીમાં રહેલાં અંકુર માત્રથી લઈને સાત દીપ અને નવ ખંડ સુધીનાં સર્વ અંકુરો ચર્મથી ઢંકાયેલાં છે; એથી જ અનેક પ્રકારની ઉત્પત્તિ થાય છે. જો આ પ્રમાણેનું ચર્મ ગોઠવવામાં ન આવ્યું હોત તો સર્કર્તા સત્કેવલની દ્રવ્યરૂપ સર્વ સામગ્રી જેમની તેમ સદાને માટે પડી રહેત. જેમ કોઈ પણ પ્રકારની વિધિ સિવાય આકાશ રહેલું છે, એટલે કે આકાશને ચર્મ લપેટાઈ શક્યું નથી; એથી જ તે આકાશને કદી સ્ફુરણા થતી નથી. તેવી જ રીતે અંકુરમાત્રથી લઈ ચૌદલોક સુધીની રચનાત્મક સ્થિતિની ગોઠવણીમાં ચર્મપણું ન હોત તો આકાશની માફક વંઝ રહેત; પણ સર્કર્તા સત્કેવલે આ વિષયમાં અલૌકિક ખૂબી વાપરેલી હોય એમ ચર્મ વિષેની ગતિ જોતાં જણાઈ આવે છે.

ઉપાધિ-રહીત કેવલ નિર્ણયકો - અંગ-૫૦મું

આતમા જાગ્ય વિભાગ કહ્યો હતો, અરધ ને ડરધ દોડ ચરમ વિષે;
તે અભિપ્રાય સમદાય સમજાવહુ, જે અપુરવર્ણ રહ્યો આ વિષે. ॥૧॥

ઉપરના પ્રકરણની શરૂઆતમાં અધો ઊર્ધ્વની નાડીઓના ચર્મ વિષે આત્માનો વિષય બાદ રાખી જે વાત કરી હતી તે નાડીઓમાં મળીને રહેલા આત્મા વિષેની અપૂર્ણ રહેલી સમજૂતી આપું છું તે સાંભળો. અપુરવર્ણ એટલે જેનું વર્ણન ન થઈ શકે જેના વિષે જાતભાત પણ કંઈ કલ્પી શકાય નહિ એવું જે બ્રહ્મ, તે બ્રહ્મના અંશો જેનું નામ ઓહંગ અને સોહંગ છે તે ઓહંગસોહંગ આ શરીરને વિષે રહેલા છે તેમના વિષે સમજાવું છું.

અરધ તે આતમા ડરધ પર્માતમા, ડલટ સુલટા થઈ ચરમ ચુંબે;
સૂક્ષ્મ સ્થૂલ દ્વે આતમાને પ્રાય, કારણ ન્હે:કારણ પરમાત્મા લુંબે. ॥૨॥

શરીરના અધ વિભાગની નાડીઓમાં આત્મા તથા ઊર્ધ્વ વિભાગની નાડીઓમાં પરમાત્મા આવેલા હોઈ ઊલટસૂલટ થઈ નાડીઓ દ્વારા ચાસ્મિના વિત્તનું ચુંબન લે છે, એટલે કે સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ આ બંને દેહો ઓહંગરૂપે આત્માને પ્રિય હોઈ તે તેનું ચુંબન કરે છે તથા કારણ અને ન્હે:અક્ષરરૂપ મહાકારણદેહ સોહંગરૂપ પરમાત્માને પ્રિય હોઈ

તે તેમાં થતી ચાસ્મિનું ચુંબન લે છે. એથી આ પંચભૂતાદિ દેહ રોમ રોમ ચૈતન્યતાવાળો દેખાય છે.

ચાર પરકારના ચરમ ચરણજીવી, જાંહાં લગી આતમા પરમાતમા આંહી;
આતમા જાડ પરમાતમામે મલે, સૂક્ષ્મ સ્થૂલ દો ચરમ નાંહી. ॥૩॥

જ્યાં સુધી આત્મા અને પરમાત્મા ચર્મરૂપ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ દેહમાં રહ્યા છે ત્યાં સુધી આ ચારે પ્રકારના દેહ ચરણજીવી (ચિરંજીવી) છે. જ્યારે શરીરના અર્ધ વિભાગમાં રહેલો ઔંકારરૂપ આત્મા સોહંગરૂપ પરમાત્મામાં અનુસ્યૂતરૂપ થઈ જાય, ત્યારે સ્થૂલ સૂક્ષ્મના ચર્મરૂપ દેહ નાશ પામે છે. અર્થાત્ એ બંને ચર્મ પછી જીવન ભોગવી શકતાં નથી.

તેજ પરમાતમા અપુરવર્ણમે જૈમલે, કારણ ન્હેં:કારણ દો ચરમ જાવે;
અટલ અનભોગ અજમાલ અમોઘ રધ, એક કૈવલપદ તોજ કહાવે. ॥૪॥

જ્યારે પરમાત્મા અપુરવર્ણ એટલે બ્રહ્મમાં એકમેક થઈ જાય ત્યારે કારણ તથા ન્હેંઅક્ષરરૂપ મહાકારણ દેહનાં ચર્મ નાશ પામે છે; ત્યારે ભોગ સિવાય, અટલ, અજમાલ, અમોઘરધ એટલે જેની કોઈ પણ પ્રકારે કિંમત આંકી ન શકાય એવી અખંડ સમૃદ્ધિરૂપ એક કૈવલપદ શેષ રહે છે.

કૈવલાકાર આકાર વીલે હવે, છે છતે તો પદે તંમ તેહેવા;
કેહં કુવેર મેં દાસ તેહેનો સહી, ગુરુહરદે ગ્યમ લહી સંમ સેવા. ॥૫॥

કૈવલકર્તા કૈવલાકાર એટલે કૈવલરૂપે થાય ત્યારે તેમનાથી થયેલા બીજા આકારો વિલસાઈ જાય છે, ત્યારે તે પોતે પોતાના મૂળપદરૂપે રહે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ગુરુગમને હૃદયમાં ગ્રહણ કરી સમરૂપ સેવા ભાવે હું તેમનો દાસ સદાને માટે થયો છું.

સાચી - કૈવલતાની મહદતા, ગયે ચરમકી ઓટ;
સલ કાલે સલિતા નહિ, સિંધુ કેથી મોહોટ. ॥૬॥

ચૌદેલોકમાં વસતા સર્વ લોકો ચર્મથી ઢંકાયેલા હોઈ આખાયે જગતમાં ચર્મનું શ્રેષ્ઠપણું દેખાય છે અને જ્યાં ત્યાં ચર્મ જ જોવામાં આવે છે; એ કારણને લીધે પરમપતિ સર્વ સત્કૈવલથી પરમશ્રેષ્ઠ મહદતા (મહતા) ચર્મને ઓથે ઢંકાઈ રહેલી છે. તથાપિ નદી ચોમાસાના જોરદાર પાણીને લઈ કાંઠો છોડી બહાર પ્રસરી વળેલી હોય અને એથી

સમુદ્રની માફક દેખાતી હોય તો પણ તે મહાસાગર કે સમુદ્રથી મોટી ન લેખાય, તેવી જ રીતે ચર્મના બળે કરી દેવી દેવતાઓથી લઈ ઈશ્વરોના અવતારો વગેરે પુરુષ પ્રકૃતિ સુધી ચર્મના પ્રબળ બળે કરીને નદીની માફક ઊભરાઈ ગયેલા એટલે છલકાઈ ગયા હોય તથાપિ સમુદ્રની માફક સક્તા સત્કેવલથી કોઈ મોટું નથી.

નિગમ નિરૂપણ નવ રહે, કહેવા કારણ કોય;

પર નેતિપદ અદબદ, દ્વૈત રહિત સ્વે સોય. ॥૭॥

તે સક્તા સત્કેવલનું નિગમ જેવા નિરૂપણ કરી શકતા નથી અને કોઈ પણ કારણ કહેવાને મળી આવતું પણ નથી. એથી જ આ નેતિ ઉપરાન્તનું પદ અદબદ હોઈ દ્વૈત રહિત અદ્વૈત સ્વરૂપાકારે છે.

કેવલગુરુ કુવેર શિષ્ય અંગતા લીખ્યતે સંત સાહેબ એકમેક
જીવન જાની શક્તેકો-અંગ-૫૧મું

ગુરુતન જ્ઞાન વિજ્ઞાન વાણી વદે, ચીદ ચૈતન રદે અચલ જેહેનું;
ગતિપદ નિર્ગુણ સીગુણ વ્રસાહ્યવત, વ્યોમ સમ શ્રવણ રુચિ અગમનેનું. ॥૧॥

જેમના હૃદયમાં ચિદરૂપ ચૈતન્યતા અચળરૂપે રહેલી છે તેવા ગુરુ દિવ્ય રૂપે ઉત્તમ શરીર દ્વારા જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનરૂપ વાણી વદવાવાળા છે. તે ગુરુના ગતિરૂપ પગ નિર્ગુણરૂપે છે તથા તેમના સગુણરૂપ હાથ વડે સમસ્ત લોકને સહાયતા કરે છે, તથા વ્યોમસમ રુચિરૂપ કર્ણવાળા તથા અગમ ગતિરૂપ નેત્રોવાળા તે ગુરુના સ્વરૂપને નમસ્કાર કરું છું.

સુઘડ નાસા અતિ અધિક મારુતસે, રોમપર અગણિત ઇંડ જાકે;
ભ્રગુટી ભવ વિષ્ણુની અનંત શોભાઅજ, વસ્તુ વ્યાપીક જીત મુખક તાકે. ॥૨॥

તે ગુરુની સુઘડ એટલે સ્વચ્છ, ચોખ્ખી, ઉત્તમ પ્રકારની નાસિકા જે મારુત એટલે હવાથી પણ અતિ અધિક વેગવાળી હોઈ ચારે તરફ પ્રસરેલી છે, તથા તેમના રોમ (રૂવાંટાં) પર અગણિત ઈંડ સર્જાયેલા છે તથા શુદ્ધ સત્ત્વ ગુણવાળા ભવરૂપ વિષ્ણુથી અનંતઘણી શોભાવાળી તેમની ભુકુટિ છે. અર્થાત્ તત્ત્વોના મૂળ વિત્તરૂપે રહેલા શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ રૂપ ત્રિપુટી તેમના ભુકુટિ સ્થાને આવેલી હોઈ અનંત ઘણી શોભા આપનારી છે, તથા છેવટ આવેલું વિત્ત વસ્તુરૂપે વ્યાપક તેમનું મુખ છે. તે ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

અજર અદ્યાપિ ઘરવાસ સરવાતીત, અધર આસન પર અકથ ધ્યાની;
ઋષિ મુનિ દેવ દૈવત જાકુ જજે, આંન્ય ઉપાસીને તાંહાં ગમ શાંની. ॥૩॥

કોઈ કાળે જેમના ઘરનો નાશ નથી એવા અજર-અમર ગુરુનું મહાન અવ્યક્ત રૂપ આકાશમાં ઘર આવેલું છે એથી જ તેઓ સર્વાતીત લેખાય છે, તથા અધર આસન પર ધ્યાનસ્થ બિરાજેલા હોઈ જેને અદ્યાપિ સુધી કોઈ કથી એટલે કહી કે સમજાવી શક્યું નથી; તથા મોટા ગણાતા દેવતાઓ તથા ઋષિ-મુનિઓ જેવા પણ તેમની દૈવતવાળી વિભૂતિનું જ ભજન કરે છે તો પછી બીજા ઉપાસકોને આ બાબતની જરા પણ ગમ શાની હોય ? આવા પરમશ્રેષ્ઠ ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

જાંહા નવ મુક્તિની જુક્તિ છાં સિધિ, ના નિધ ચતુરધા પંચ પરસે;
રવિ શશી તેજ પરકાશ પોહોચે નહિ, અકલ વિરાજીત અધુધુ અરસે. ॥૪॥

જ્યાં ગુરુ બિરાજેલા છે ત્યાં જુક્તિપૂર્વક મેળવેલી ચાર મુક્તિઓ તથા આઠ પ્રકારની સિદ્ધિઓ પહોંચી શકતી નથી, તથા નવ પ્રકારના નિધિ પૈકી કોઈ પણ નિધિ તેમનો સ્પર્શ કરી શકતી નથી, તથા સૂર્ય ચંદ્રનો પ્રકાશ પહોંચી શકતો નથી એવા અકળરૂપે બિરાજેલા હોઈ અધુધુ એટલે આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે તેવું તેમનું અંતરિક્ષ આસન છે; તેવા ગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

કૈવલના પરસાસનું ભાસન, નામ ન્યારુધર્યું તત્ત્વ લેકે;

કેહં કુવેર અહેવા ગુરુમાહેરા, ઉલટ ઉસાસ કૈવલ એકે. ॥૫॥

આપણે ઉપર મુજબ જે વર્ણન કરી ગયા તે કૈવલકર્તાના પરસાસ એટલે તેમની શુદ્ધ ઇચ્છાનું છે. પરમગુરુ અને કૈવલ એકમેક છે. તત્ત્વોના લેખે કરીને પરશ્વાસ નામ બીજું પડેલું છે. પણ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ શ્વાસરૂપ સોહંગ સૂલટરૂપથી ઉલટાઈને કૈવલ એકમેક કરી લે તો શુદ્ધ ઇચ્છારૂપ શિષ્યનું શરીર જુદું રહી શકતું નથી.

સાખી :- ગુરુમેરા નહિ ઘાટકા, મેં શિષ્ય નહિ તન કાઠ;

ચૈતનસુ ચૈતન મીલ્યા, દોનું અંશ અઘાટ. ॥૬॥

પરમગુરુ કહે છે કે મારા ગુરુ “કૈવલ” સર્કર્તા પતિ ઘાટવાળા નથી તેમ જ હું શિષ્યરૂપે મહદ્ અંશ સ્વરૂપે હોય, હું પણ શરીર રૂપ કાઠ (કાષ્ઠ)વાળો નથી એટલે ચૈતન

પક્ષે અમે બંને (અંશ અંશી) અઘાટ છીએ એટલે કેવલ કર્તાની સાથે હું (શિષ્યરૂપે) મહદ્ ચૈતન સ્વરૂપે હોઈ સ્વજાતિએ મળી જવાથી અઘાટ છીએ.

અંશ વંશ ઉપાસના, બાબજ ઓરલી વાત;
વસ્તુતામે વગ નહિ, સ્વયમ રૂપ સાક્ષાત.

॥૭॥

નિજસ્વરૂપ સ્વયંરૂપે સાક્ષાત્ છે, તે વસ્તુરૂપ મુદ્દામાં કોઈ જાતનો વર્ગ પડી શકતો નથી. આ બાજુ આવેલા વેશધારી અંશોની જે તે ઉપાસનાની બાબત ઓરલી એટલે આ તરફની હોઈ ખોટી છે.

❶ અદ્વૈતાદ્વૈત તીત લક્ષ દેખાવનકો-અંગ-૫૨મું ❶

કૈવલનો પરસાસ એહેવા ગુરુ, ત્યમ માહોરેને ગુરુને છેજ એહેવું;
ઝલટ ઝસાસ ગુરુતેજ કૈવલ ભયે, શિષ્ય સ્વામી કહીએ ભિંન કેહેવું. ॥૧॥

જેમ કૈવલકર્તાથી થયેલી પરશ્વાસરૂપ શુદ્ધ ઈચ્છા (કૈવલની સ્ફુરણા) કૈવલથી જુદી નથી તેવી જ રીતે હું તેમની ઈચ્છારૂપ હોઈ જુદો નથી. જ્યારે તેમની શ્વાસરૂપ શુદ્ધ ઈચ્છા કૈવલાકારરૂપ થઈ જાય ત્યારે હું શિષ્યરૂપ મટી કૈવલ સ્વામીરૂપે અભિન્ન રહું છું.

એક અદ્વૈત કૈવલ જાહોરે રહ્યો, ના કહ્યો જાત આહાવો કે તેહેવો;
કે સરખો કહીયે તેજ કહેવા નહિ, એ સરખો તો છે એજ એહેવો. ॥૨॥

જ્યારે સકર્તા સતકૈવલ એક અદ્વૈતરૂપે થાય છે ત્યારે તેમના વિષેની જાત ભાત આવી છે કે તેવી છે તે કહી શકાય નહિ. કોના જેવા કહેવા તે ન કહેવાતાં કૈવલ જેવા કૈવલ જ છે.

એક અદ્વૈત કેહેવા ગુરુજહાં લગી, તાંહાં લગી શિષ્ય શાખા સરાવે;
શિષ્ય શાખ્યા ભયે લીન કૈવલમે, એક અદ્વૈત પદ કુળ કાહાવે. ॥૩॥

એક અદ્વૈત મારા ગુરુ છે એમ કહેવાનો હક જ્યાં સુધી પહોંચે છે ત્યાં સુધી તેમની શાખારૂપ શિષ્ય હું ગણાઉં છું પણ જ્યારે શાખારૂપ શિષ્ય કૈવલમાં લીન થઈ જાય ત્યારે ગુરુને અદ્વૈત છે એમ કોણ કહી શકશે ? કારણ કે ગુરુ સિવાય કોઈ બીજો ઉગરતો કે બચતો વા રહેતો નથી.

એક જાંહિ નહિ દ્વૈત કેથી કહે, કુળ કેહેને લહે આપ નાંહી;
વસ્તુની નાસ્તિ નહિ જાંણ્ય જડતા ગઈ, પુરુષ તુરિયામાં લહે ન કાંઈ. ॥૪॥

જ્યાં એક અદ્વૈત નથી તો દ્વૈત કોનાથી કહી શકાય તેમ છે ? જ્યાં આપ પોતે નથી

ત્યાં કોણ કોને જાણે વા કહે ? જેમ કોઈ એક પુરુષને તુર્યા થઈ જાય ત્યારે નીચેની ત્રણે અવસ્થાનું જ્ઞાન ભૂલી જાય છે. એટલે કે વસ્તુરૂપ મુદ્દાની નાસ્તિ નથી પણ જડ પદાર્થોની જે જાણ હતી તે જતી રહી, એથી જ તે બીજું ત્રીજું કહી શકતો નથી; તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલના પરશ્વાસરૂપ સંકલ્પ (શુદ્ધ ઈચ્છા) હતો તે પોતામાં લીન થઈ જતા સમસ્ત લોકની જાણ છોડી દે છે. એથી તેઓ તુર્યાની માફક વસ્તુના મુદ્દારૂપે એકમેક અખંડાકાર અદ્વૈત સ્વરૂપાકાર રહે છે.

**आपनी आद्य लेइ आन्य तेहेने नहि, पण नहि पुरुषनी नास्ति केहेवा;
येम कैवल एकलपद प्रीछवुं, इछवुं ना तांहां चोज गेहेवा. ॥५॥**

સકર્તા સત્કૈવલ પોતાના નિજસ્વરૂપની જાણ સહિત સમસ્ત લોકની જાણ સાથે કોઈનો કંઈ પણ લક્ષ રાખ્યા સિવાય પોતે અંતરપટમાં એકમેક થઈને રહે છે. આમ છે છતાં પુરુષનો નાશ થયો છે એમ કહેવાને કારણ નથી. આ વખતે કોઈને એવી શંકા થાય કે વેદાન્તમાર્ગના પ્રવર્તકોએ બ્રહ્મ છેવટની આ જ લક્ષણો વડે ઉદ્દેશેલું છે, તો પછી બ્રહ્મમાં અને કૈવલમાં શો ફેર દેખાય છે ? આનો જવાબ એ છે કે બ્રહ્મ સદાને માટે સંકલ્પ સિવાયનું છે અને સકર્તા સત્કૈવલ સંકલ્પવાળા હોઈ સદાને માટે નિજસ્વરૂપે જાગ્રત છે. દાખલા તરીકે એક સ્ત્રીને દશ બાળક થયાં હોય અને એક પાછળ એક એમ દશેયનું મરણ થઈ જાય, તો તેથી તે સ્ત્રી જન્મ-વંઝ ગણાય નહિ, તેમ સકર્તા સત્કૈવલ જગતના પ્રલય દિવસે એકલા એક અદ્વૈતરૂપે રહે છે તેથી કંઈ અકર્તા કહેવાય નહિ વળી ખેડૂત ખેતી કરે એટલા જ દિવસ ખેડુત ગણાય અને ખેતીનાં હથિયારો છોડી દીધા પછી કંઈ અખેડૂત ગણાય નહિ, તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલ ચૌદલોક રૂપ ખેતી સરજે અને જ્યારે તેનો નાશ કરી એક અદ્વૈતરૂપે રહે ત્યારે તેમની સર્જવાની શક્તિ કંઈ નષ્ટ થઈ નથી પણ છે જ. તેમજ યુદ્ધના હથિયારવાળો ક્ષત્રિય યુદ્ધના છેવટે હથિયાર ઉતારી મૂકે તેથી કંઈ અક્ષત્રિય ન ગણાય, તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલમાં જે કર્તવ્ય શક્તિ છે તે શક્તિ છેવટ દિવસે સમેટી લેતાં કર્તાને અકર્તા કહેવાતાં નથી. આ પ્રમાણે એક અદ્વૈત એકલમલ પરમપદને જાણી લેવું બીજા ત્રીજા ચોજ એટલે તર્ક કરી કૈવલ સિવાય બીજું કંઈ પણ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખવી નહિ.

साखी :- गीता आद्य एकादश, दुजा ग्रंथ अपार;

लक्ष पक्ष सहुने विषे, कही नहि निरधार. ॥६॥

ગીતા પુસ્તકની આઘ લઈને ભાગવતના અગિયારમા સ્કંધ સહિત બીજા અપાર

ગ્રંથો આ સંસારભરમાં અસ્તિત્વ ભોગવે છે, પણ તે દરેકમાં પોતપોતાના લક્ષનો પક્ષ બાંધવા વિષે મજબૂતી કરી છે તેમાં અત્યાર સુધીના વિદ્વાનો નિશ્ચયાત્મક ખરી વાત કહી ગયેલા નથી.

જે જેહની ઉપાસના, તે તેહેનું વરણામ;

હદ માપી અનહદ વિષે, પામ્યા પંથ વિરામ. .

॥૭॥

જે ઉપાસકોએ જે જે ઉપાસનાઓની સ્થાપના કરી છે તેમણે તે પ્રમાણે જ તેમના ઇષ્ટ દેવોને વર્ણવ્યા છે. વળી અનહદ એટલે જેની હદ મપાય નહિ એવા શ્રેષ્ઠ સિદ્ધાન્તના આશ્રય નીચે હદવાળા માપમાં આવી શકે તેવા, ઘાટરૂપ શરીરોને ધારણ કરનારાઓને આ દુનિયાના કર્તા પરમેશ્વરો છે એમ સમજાવી, જગતભરના લક્ષાવધિ મનુષ્યોને પોતાના મનમાન્યા પંથમાં વિરામ પમાડેલા છે. અને પોતે પણ વિરામ પામ્યા છે.

ઈતિશ્રી હંસતાલેવા ગ્રંથ સંપૂર્ણ.

મૌંત ગુરૂ શ્રી ગુનરામ ની જય હા.

(▲) હંસતાલેવા ગ્રંથની સાખીઓ પ્રારંભતે (▲)

નામ રુપ નિરગુણ લગે, વગે વિલાસીત વાંણ;
સકલ શાસ્ત્રતામે રમે, તા પરતે નિરવાંણ. ॥૧॥

નામરૂપની સંજ્ઞાઓ નિર્ગુણ સુધી પહોંચે છે તથાપિ જે તે વિદ્વાનોએ પોતપોતાની માન્યતા પ્રમાણે વર્ગ રાખીને જ વાણીનો વિલાસ કર્યો છે. એથી જ આ સંસારના સર્વ શાસ્ત્રોમાં વગવાળા સિદ્ધાન્તો સ્થાપ્યા છે અને તેમાં જ તેમણે રમણ કર્યું છે, પણ સકર્તા સતકૈવલ્યનું નિર્વાણપદ (કૈવલ્યપદ) તેમના સમજવામાં બાકી જ રહી ગયેલું છે.

જે હરિ અક્ષર તે લીખ્યા, કુરાંન પુરાંનકી માંય;
સોહી ચલક ચેષ્ટા સબે, યેન રહ્યો નિધ્ય સાંય. ॥૨॥

જે અક્ષરો વડે હરિનાં નામ કુરાન, પુરાણ વગેરેમાં લખાયાં છે તે અક્ષરોથી આ સમસ્ત શાસ્ત્રોમાં વિધવિધ પ્રકારની ચેષ્ટા નામ, રૂપ અને ગુણના પ્રતિપાદનરૂપે કરાયેલી છે, પરંતુ આ સમસ્ત અક્ષરોના જથ્થાનું મૂળ ઘર પ્રણવની છેવટ આવેલા નિધિરૂપ બ્રહ્મમાં રહેલું છે. વળી જે અક્ષરો વડે હરિનાં નામ લખાયાં તે હરિ મહાનિધિસમ હોઈ બ્રહ્મમાં રહે છે અને તેમનું ઘર તે પણ બ્રહ્મ જ છે. તેઓ આ બાજુ આવી ચેષ્ટા કરી ગયેલા છે; તેમના જ નામ અક્ષરો વડે વર્ણવાયેલાં છે.

નિધ ચલકિત્ત ઇત સાંમ્રથ, લીના દશ અવતાર;
ચૌદ કલામ્બી આદ્ય લ્યૌં, વિશ્વ સહિત વિસ્તાર. ॥૩॥

મહાનિધિ બ્રહ્મના ચલકારા તરીકે આ બાજુ ચૌદ કલાયુક્ત દશ અવતારો થયેલા છે તે તથા ચૌદ લોકરૂપ જગતમાત્ર એ જ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું હોઈ વિસ્તાર પામેલું છે.

ઇત ચલકિત્ત નિધ દ્વે નહિ, એકમેક મલ તાંન;
તાતે તે તેહેની કહે, આપ સહિત પતિ જાંણ. ॥૪॥

આ બાજુ અવતારાદિ પુરુષોથી લઈ જગતમાત્ર બ્રહ્મના ચળકારારૂપ દેખાય છે, પણ એથી કંઈ બ્રહ્મ બે નથી પણ એકમેકરૂપ જ છે. એ જ કારણને લીધે ડાહ્યા ગણાતા વિદ્વાનોથી લઈ અવતારી પુરુષો સુધીના સર્વ લોકો પોતાસહ પતિરૂપ બ્રહ્મના યશ ગાય છે. (પંચભૂતાદિથી બંધાયેલાં સઘળાં શરીરોનું છેવટ નિવાસસ્થાન બ્રહ્મ છે એટલે કે આ શરીરો ઓગળી જતાં છેવટ બ્રહ્મ જ રહે છે. આ બ્રહ્મ ઉત્પત્તિનું આદિમૂળ ક્ષેત્ર છે તથા

કોઈ કોઈ વિદ્વાનો પણ આ બ્રહ્મને ભગરૂપે વર્ણવી ગયા છે એ ન્યાયે સર્વલોકનું મૂળ ક્ષેત્ર લેખાય, આમ છે છતાં આ ક્ષેત્રનો સંચાલક જે સર્વતા સત્કૈવલનો અંશ છે તેને કોઈએ સત્ય સ્વરૂપમાં જાણ્યો નથી. એથી જ તેમણે પોતપોતાના વગવાળાને પરમેશ્વરો માન્યા અને જગતને મનાવ્યા છે.)

ભર્મ નહિ ભાષા મહી, સકલ ચોજ સમજાય;

જો જાંને જેસી કહી, તો પદ પરમ પસાય.

॥૫॥

પરમપદ સમજી શકે એટલા માટે સર્વતા સત્કૈવલે પ્રાકૃત ભાષા બક્ષિસ કરેલી છે. તે ભાષામાં કોઈ જાતનો ભ્રમ રહી શકતો નથી, પણ તર્કયુક્ત બુદ્ધિ વડે સર્વ બાબત જેણે જેવી કહી છે તે તેવી સમજાવવામાં સહેલ થઈ પડે છે; જેથી પરમપદ પ્રાપ્ત કરવાનું સુગમ થઈ જાય છે અને સામાન્ય બુદ્ધિના જીવ પણ સમજી શકે છે.

કચવુ બોલે ક્યા ભયો, સંસ્કૃત અનુસાર;

જેતી વાળી વાંકડી, વસ્તુ માંહી વિકાર.

॥૬॥

પ્રાકૃત એ મૂળ ભાષા હોઈ સંસ્કૃત એ નકલ છે અને તેને અનુસરી જે જે કંઈ ક્યવું (સેળભેળ, ગરબડિયું, સફાઈ વિનાનું) બોલવામાં આવે છે તેથી તેમાં કંઈ અધિકપણું છે એમ માની આશ્ચર્ય પામવાનું રહેતું નથી. કારણ કે જે વાણી વાંકીચૂકી તથા ઘણા અક્ષરો ઘૂંટી રચવામાં આવેલી હોય તે સ્પષ્ટ સમજાય નહિ, જેથી સત્ય વસ્તુરૂપે મુદ્દો સ્પષ્ટ નહિ સમજાવી શકાતાં તેમાં વિકાર રહી જાય છે. એટલે પોતે સ્પષ્ટ સમજી શકતા નથી અને સ્પષ્ટ સમજાવી શકતા પણ નથી.

સુધ વિના સમજાય નહિ, છેક સિદ્ધાન્તનો અર્થ;

જો ના માનો તો જુવો, ટીકા સેતી ગ્રંથ.

॥૭॥

સિદ્ધાન્તનો છેવટ અર્થ ભાષા સિવાય સમજાતો નથી અને એ માન્યતા જગતમાત્રની છે, એથી જ પ્રાચીન ગ્રંથો સટીક કરવામાં આવ્યા છે તે ટીકાવાળા ગ્રંથો જોશો તો આ બાબતની ખાત્રી થશે.

તે માટે મેં ના કથ્યો, વંક અંકનો વાદ;

કૈવલ વસ્તુતા વદી, અલગ કરી અપવાદ.

॥૮॥

એટલા જ માટે મેં વાંકાચૂકા અક્ષરોવાળો વાદ ઊભો થાય એમ કર્યું નથી. પણ

માત્ર આ વિષયનો સઘળો અપવાદ દૂર કરી વસ્તુતાએ સકર્તા સત્કૈવલરૂપ મુદ્દાનું જ વર્ણન કર્યું છે.

હંસતાલેવા ગ્રંથ એહ, તત્ત્વ દરસને તેહ;

અદ્ભુત પદ સદ પામવા, સીડી સનમુખ એહ.

॥૧॥

તત્ત્વોના દર્શનરૂપ આ ગ્રંથ હોઈ હંસ (અંશ)ને સકર્તા પતિ સાથે એક તારરૂપ થવા આ ગ્રંથ રચવામાં આવેલો છે. વળી આ ગ્રંથ આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે તેવા સકર્તા પતિના અદ્ભુત પદને પ્રાપ્ત કરાવવાવાળો હોઈ સમસ્ત અંશોની સામે સીડી (નિસરણી) તરીકે મૂકવામાં આવેલો છે.

કાવ્ય નહિ કવિતા નહિ, નહિ ગુણ ગ્રહેવા જ્ઞાન;

પરમ અંશ પતિ પરમકે, કાઢુ પોત નિદાન.

॥૧૦॥

આ ગ્રંથ કાવ્યરૂપે તેમજ કવિતારૂપે નથી તથા ગુણરૂપે નથી, પણ જ્ઞાન ગ્રહણ કરાવવાવાળો હોઈ પરમ વિશેષ પરમ અંશે પરમપતિ સકર્તાનું નિશ્ચયાત્મક મૂળ (સ્વરૂપ) પોત કાઢીને તે સમસ્ત જગતની સામે ખડું કરેલું છે.

કાઢનવાલા કવન હે, કુન કવનકો પોત;

અદ્વૈતે દ્વૈતા કસી, કોહોમેં કુણ ઉદ્યોત.

॥૧૧॥

આ પોત કાઢનાર કોણ છે ? અને કોણે કેવી રીતે કોનું પોત કાઢ્યું છે ? એનો જવાબ એ છે કે અદ્વૈત સાથે દ્વૈતને કસતાં ઉદ્યોત એટલે પ્રકાશ થયો, તે વડે મેં પોત કાઢ્યું છે. અર્થાત્ અદ્વૈત સાથે દ્વૈત કસાતાં જે ચળકાટરૂપ પ્રકાશ ઉત્પન્ન થયો તે રૂપ હું પોતે છું અને મારું મહદ મૂળ અદ્વૈત છે, એથી જ હું અદ્વૈતનું પોત કાઢી શક્યો છું.

મહાદ અંશ મહારાજકે, જનીત ભિન રહી ભલ;

તેહી જનીતકે જાનન, સો આપે કૈવલ.

॥૧૨॥

મહારાજરૂપ સકર્તા સત્કૈવલના ચળકારારૂપે જનીત એટલે ઉત્પન્ન થયેલો હું તેમનો મહદ્ અંશ છું. આ પ્રમાણે ભિન્ન રહીને હું તેમની ભાળ (ખબર, પત્તો) જણાવું છું, પણ મારી ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ તે જાનન એટલે જાણનાર કૈવલ પોતે એકલા જ છે.

કૈવલતા કારણ મત, ગતિ કોહો સમજાય;

કુળ દેશ મારગ કવન, તુમ જન ક્યૌં ઓલખાય.

॥૧૩॥

તમો જેને સર્વલોકના કારણરૂપ કેવલ કર્તા કહો છો તેમની ગતિ કેવી છે તે સમજાવીને કહો, તથા તેમનો દેશ કયો છે અને તેમનો માર્ગ કયો છે ? અને તે તમો કેવી રીતે ઓળખાવી શકશો તથા તમે કેવી રીતે ઓળખી શક્યા છો ?

અરુઢ મતાગત અકથહે, વિકટ વાટ વિન ઠાવ;

નિરાધારકા દેશમે, ટકે પુરેકા પાવ.

॥૧૪॥

ઉપરના પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે અરુઢ તેમનો મત છે; કહી ન શકાય તેવી તેમની ગતિ છે, પૂરું ઠેકાણું ન આપી શકાય તેવો વિકટ તેમનો માર્ગ છે તથા કોઈના પણ આધાર સિવાયનો સ્વતંત્ર નિરાધાર તેમનો દેશ (કેવલ ધામ) હોઈ ત્યાં પૂરેપૂરા એટલે સર્વજની ગતિ મળેલ હોય તેમનો જ પગ ટકી શકે છે.

ત્રધા ત્રવેણી લેલાટ જોતી સમ, યેસે તિલક અગાધ;

પરમાતમ દરશી પુની, સો મમ દેશી સાધ. ॥૧૫॥

ભાલ ઉપર ત્રિવેણી આવેલી હોઈ જ્યોતિસમ આકૃતિવાળી છે. આ ત્રિવેણીના ઘાટમાં ઈંગલા અને પિંગલા એક થતાં સુષુમ્ણા થઈ જાય છે; તે સુષુમ્ણાનો માર્ગ અતિ સાંકડો હોઈ ભલભલાઓ ત્યાં જતા થાકી ગયા છે. જ્યારે એકલી શુદ્ધ અદ્વૈતરૂપે સુષુમ્ણા થઈ જાય ત્યારે સોહંગ ધ્વનિ એકલો જ રહે છે અને પ્રકૃતિના પાઠની રચના તથા નાના-મોટા વિચારો વગેરેના તરંગો ઓગળી જાય છે. તેવા પ્રસંગે સિદ્ધ, સાધકો વગેરે આ ઊર્ધ્વ માર્ગે ગમન કરવાનું આખરે છોડી દે છે, એટલે કે ત્યાં જઈ શકતા નથી કોઈ કોઈ આ વિષય કહી ગયા છે પણ આ ત્રિવેણીના ઘાટમાં રહીને જ બોલેલા છે. આગળ જતાં મન અને વાણી બંનેનો લય થાય છે એટલે દુરસ્ત કહી શકતા નથી તેમ જ અત્રે આ પ્રકરણમાં આ વિષય નથી એટલે વિસ્તારથી કહેવાની જરૂરિયાત દેખાતી નથી. હવે આપણે ભાલ ઉપર જે ત્રિવેણીનું વર્ણન કર્યું તે આભ્યંતર સમજવું. તે આભ્યંતરનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજવા માટે અને તેજરૂપે આપણે છેવટ રહેવાના છીએ એ બંને સ્વરૂપની એક સંજ્ઞારૂપે ભાલ ઉપર તિલક કરી હું અંદરનો ગુપ્ત નમૂનો તિલક દ્વારા દર્શાવી ગયો છું. આ વિષે વધુ પડતો ખુલાસો પંચમ શ્વસમવેદના ત્રીજા ચોથા

પ્રકરણમાં કરેલો છે, શ્રોતાએ ત્યાં જોઈ લેવું. વળી આ તિલક પરમાત્મ એટલે પરમતત્ત્વને દર્શાવવાવાળું હોઈ મારા કહેલા નિજ માર્ગ પર જનારાએ એ સિદ્ધ કરી લેવું જોઈએ.

સકલ ધરમ અનુકરમના, નામે પંથ સરાય;

ભેદ હમેરા રાહ કા, પ્રગટ કહું સમજાય.

॥૧૬॥

જેટલા જેટલા ધર્મ છે તે તમામ કર્મવાદી હોઈ નામ જપવાથી જ મોક્ષ માની બેઠેલા છે. અર્થાત્ જે તે પંથ નામવાળો હોઈ નામને જ ભજાવે છે અને તેમ કરવાથી જ મોક્ષ મળે છે એમ સમજાવેલું છે. આ વિષયમાં અમારા જ્ઞાનવાન માર્ગમાં શું ભેદ છે તે પ્રત્યક્ષ સમજાવીને કહું છું.

નામ રૂપ નિર્ગુણ પેરે, સકલ પંથકે પાર;

અબ આવત વહેવારમાં, કાયમ પંથ હમાર.

॥૧૭॥

અમારા જ્ઞાનનો કાયમ પંથ માર્ગ સર્વ પંથથી પાર આવેલો હોઈ નામ, રૂપ અને નિર્ગુણથી પણ પર આવેલો છે. હું તે કાયમપંથને આ સંસારરૂપ વહેવારમાં સમજૂતી આપી સાક્ષાત્કાર કરાવવા લાવ્યો છું.

કાયમ પંથ હમારડા, કૈવલકા દેદાર;

સત કુવેર હે આગવા, આવોને કોડ યાર.

॥૧૮॥

હમારા કાયમપંથમાં કેવલકર્તાનો દેદાર એટલે દેખાવ થશે. આ માર્ગને સ્પષ્ટ સમજાવવા મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે મેં આગેવાની લીધી છે, માટે આ પદ પ્રાપ્ત કરવાની આરતવાળા હે હરિજનો ! મને ઉતાવળથી આવી મળો. હું તે પદ તમને પ્રાપ્ત કરાવી આપીશ.

ઈતિ શ્રી હંસતાલેવા ગ્રંથની સાખીઓ સંપૂર્ણ

મહાન સમર્થ પરમવિશેષ પરમગુરુ
ભગવાન કૃષ્ણાસાગર

★ વિરચિત ★
અગાધબોધ ગ્રંથ

પ્રકાશક

શ્રી ભગવાન કૃષ્ણાસાગર મંદિર ટ્રસ્ટ - ઉમરા
પો. એસ.વી.આર. કોલેજ, સુરત

મહાન સમર્થ પરમવિશેષ પરમગુરુ
ભગવાન કરુણાસાગર

વિરચિત

અગાધબોધ ગ્રંથ બીજો.

મંગલાચરણ

છપૈયા છંદ

ૐ પ્રથમ પ્રણામ ધામ જીનું સકલ પરાપર;
 સરલ જાહાકી શક્ત વ્યક્ત બ્રહ્માંડ સકલધર. ॥૧॥

કરુણાસાગરરૂપ પરમ વિભૂતિને ધારણ કરનાર પરમશ્રેષ્ઠ પરમવિશેષ પરમઅંશ ચૌદલોક આદિ સમસ્ત લોકમાં કરુણાસાગરરૂપે પ્રસિદ્ધ હોઈ તે સક્તા સત્કૈવલને ઓળખાવવા આ અગાધબોધ નામના ગ્રંથમાં પોતે શુદ્ધ ૐકારરૂપ નિજ સુજાણજાણ દ્વારા પ્રથમ પરમપતિને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરે છે. હે સક્તા સત્કૈવલ ! વિધવિધ પ્રકારની અનંત દિવ્ય વિભૂતિઓથી ઠસરસ ભરાયેલા આ ચૌદલોકથી તમારું નિજધામ પર આવેલું હોઈ આ અનંત બ્રહ્માંડોને આપની અતિ દિવ્ય શક્તિ વડે સરલતાપૂર્વક સહેજા-સહેજરૂપે ધારણ કરનાર આપને હું નમસ્કાર કરું છું.

જે જે કૈવલનાથ સનાતન સર્વ ક્રતારન;
 અખિલાનંદ અવિનાશ વિલાસક વિવિધિ વધારન. ॥૨॥

હે સક્તા સત્કૈવલ ! તમો સર્વના નાથ હોઈ સનાતન છો. વળી સર્વના કિરતાર છો, તેમજ તમો અવિનાશી હોઈ અખિલ જગતના સંપૂર્ણ આનંદરૂપ રહેલા છો. આ બાજુ આવેલા, અનંતકાળ વહી જાય છતાં ખૂટે નહિ એવા વિધવિધ પ્રકારના વિસ્તારવાળા આ સમસ્ત જગતને, હે સક્તાપતિ ! શુદ્ધ સંકલ્પ દ્વારા આપે ઉત્પન્ન કર્યું છે અને ધારણ પણ આપે જ કરેલું હોઈ આ જગત રૂપ વિલાસના વિલાસી એવા આપને હું નમસ્કાર કરું છું.

લોક ચતુરદશ દ્વંદ્વ પંદ પના કરન સધારન;

વિવિધિ ભાત ગુન ગ્રંદ વ્રંદ વિદ અલગ ઉદારન.

॥૩॥

હે સર્વતાપતિ ! આપથી સર્જાયેલા આ ચૌદલોકના દ્વંદ્વ એટલે પુરુષ પ્રકૃતિ આદિ જોડાંરૂપ જે ફંદ તે ફના કરવાવાળા છો તેમ જ વિધવિધ પ્રકારની ભાતવાળા ગુણ આદિ ગ્રંથિઓના વ્રંદ એટલે ટોળાંથી વીંટાયેલા તથા પ્રકૃતિરૂપ મૂળથી પોષાયેલા આ જગતને તમો દિવ એટલે જાણનાર હોઈ તેનાથી અલગ હોવા છતાં અતિઉદારરૂપે ઉત્પત્તિ, પ્રલય અને સ્થિતિને ધારણ કરવાવાળા આપને હું નમસ્કાર કરું છું.

અગણિત ઇંડ કટાક્ષ પાક્ષ વસુતમ પદ પરમ;

અલગ સલંગ એક તાસ આસ કોહુ જાંને ન મરમ.

॥૪॥

હે સર્વતાપતિ ! આપના પરમ પદરૂપ બ્રહ્મમાં આવા અગણિત ઈંડ આપના કટાક્ષ એટલે અંતર બાજવૃત્તિની ઐક્યતાના કટાક્ષથી પ્રેમ ઉમંગના આકર્ષણથી વસાવીને આપ પોતે અલગના અલગ અને ચૈતન્યરૂપ લહેર વડે સળંગના સળંગ હોઈ આ ચૈતન્ય લહેર સાથે એકતારૂપે રહેલા છો, તથાપિ આ આશયના મર્મને કોઈ યથાર્થ જાણતું નથી.

હંસ નિવાસન ધામધણી તુમ પુરુષ પુરાતન;

નમો નમો નિરવાણ પ્રાણપત સચર સમાસન.

॥૫॥

હે કર્ણેશ ! આપના પરમધામમાં જ અનેક અંશોનો નિવાસ છે તે તમામના આપ ધણી છો, તેમ જ ઐકાર પ્રણવના પતિરૂપ સચરાચર સમાઈને રહેલું નિર્વાણરૂપ જે બ્રહ્મ પ્રકાશના (પ્રકાશક) આપ ધણી હોઈ, હે પુરાતન પુરુષ ! હું આપને વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.

પ્રકૃતિ બિનુ ઘન પુસ્પ પલકમે ખલક ઉપાસક;

આંન્યધામ પતિદેવ જુગલ શક્તિતન આશક.

॥૬॥

પ્રકૃતિ સિવાયના એક અદ્વૈત હોવા છતાં અંતરબાજ વૃત્તિના દ્વૈત ઉમંગથી પળમાત્રમાં દ્વૈતરૂપ ખલકની ઉત્પત્તિ કરનાર હે પુરુષ ! આપને ધન્ય છે. કારણ કે આપ પ્રકૃતિ રહિત છો છતાં આપથી રચાયેલાં આ જગતનાં સઘળાં ધામોના પતિઓ તથા દેવો જુગલરૂપ એટલે સ્ત્રી-પુરુષની જોડીવાળા શક્તિના જ આશક છે. આમ આપની સઘળી રચના દ્વૈતરૂપે સ્ત્રી-પુરુષની જોડીવાળી છે છતાં આપ તેનાથી પર એક અદ્વૈતરૂપે છો; આ દ્વૈત રચનાથી આપ પોતે અલગ છો.

તબ દેવનકે દેવ સકલ શિર હો તુમ કૈવલ;

સાક્ષીવત સુત સલંગ પ્રૌઢ પદ પુસ્ત્ર એકલમલ.

॥૭॥

એટલા જ માટે હે સકર્તા કેવલ ! આપ દેવોના પણ દેવ હોઈ સર્વશિર શ્રેષ્ઠ નિહંગરૂપે છો. નિજ મહદ્ ગતિરૂપ ચૈતન્ય લહેર વડે સળંગ સુત્રવત્ વ્યાપક હોઈ સર્વ અંશોના સાક્ષીરૂપ, હે એકલમલ પુરુષ ! આપનું પરમપદરૂપ ધામ અતિ પ્રૌઢ (અતિ વિશાળ પદ) છે. હે કેવલ ! આપને નમસ્કાર કરું છું.

જય કરુણામયે કંથ અંત મધ્ય આદ્ય પરાપર;

હંસરૂપ સ્તુતિ કુવેર નિજ ગ્રંથ કરન સ્વર.

॥૮॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આદ્ય, મધ્ય અને અંતથી પર રહેલા, હે કરુણામય સકર્તા ધણી ! હું હંસરૂપ હોઈ નિજ સ્વરૂપ રહી આપના સ્વરૂપમાં એકમેકપણે અંતર હંગની સ્થિતિ દ્વારા આ અગાધબોધ ગ્રંથ શરૂ કરવા આપને નમસ્કાર કરી સ્તુતિ કરી છે.

દોહા-મંગલાચરન પ્રથમ એહી, ધરન સજન ઝર ધ્યાન;

અબ ગ્રંથન પ્રારંભહુ, સુનહો સંત સુજાન.

॥૯॥

મંગલાચરણ એટલે પ્રથમ સર્વ જીવોનું પરમકલ્યાણનું જે સાચું સોહંગ ચરણ છે તે સજ્જનરૂપ હરિજનના ઉરમાં ધ્યાનરૂપે ધારણ કરવા પ્રથમ આ મંગલાચરણ રચેલું છે. હવે ગ્રંથનો આરંભ કરું છું તે હે સુજાણજાણવાળા સજ્જનો ! ચિત્ત દઈને સાંભળો.

લોક અસંખ્ય ઉત્પન્ન ગતિ, સપ્તદીપ સુરધામ;

સો સબ ગ્રંથમે ભાખહુ, વિવિધિ ભાત ગુણ ગ્રામ.

॥૧૦॥

અસંખ્યલોક જે ગતિએ ઉત્પન્ન થાય છે તે ગતિ તથા સાત દીપ (દ્વીપ) તેમજ અંતરીક્ષમાં રહેલા દેવતાઈ ધામો વગેરેનો આ ગ્રંથમાં વિધવિધ પ્રકારે ગુણગાન કરી પ્રકાશ કરું છું.

સકલ અંગ ભીન્ન ભીન્ન ગતિ, અર્થ બોધ શુભસાર;

કેહં કુવેર કરકે કહું, સંશે હરન ભવપાર.

॥૧૧॥

આ ગ્રંથના દરેકે દરેક અંગ ગતિએ ન્યારાં ન્યારાં હોઈ તેમાં શુભ સારયુક્ત અર્થરૂપ વિત્તવાળો બોધ કહું છું. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ બોધરૂપ હાથ વડે સર્વ પ્રકારના સંશયોનો નાશ થતાં ભવપારંગત થવાય છે.

❶ અદ્વૈતથી દ્વૈતવિલાસ વિષેની સમજૂતી - અંગ-૧ લું ❶

અદ્વૈતે કહું દ્વૈત વિલાસ, તત્ત્વભેદ હારદ પ્રકાશ;
બ્રહ્મદરશીકે વેત્તા બ્રહ્મં, કે બ્રહ્મજ્ઞાની સમજે મર્મ. ॥૧॥

એક અખંડાકાર સોહંગરૂપ અદ્વૈત બ્રહ્મથી ઔંકારરૂપ ત્રિગુણાત્મક જગતના દ્વૈતવિલાસવાળાં તત્ત્વો વિષેનો ભેદ તેમજ હાર્દરૂપે મુદાવાળો પ્રકાશ કરું છું; તે બ્રહ્મદર્શી વા બ્રહ્મવેત્તા વા બ્રહ્મજ્ઞાની હશે તે જ આ મર્મને સમજી શકશે. સિવાય કોઈ સમજી શકશે નહિ.

જીવદશા સદ પામે મરણ, ઇશ્વરપદ ભાગે જડ શરણ;
જે જેહેનું આલંબન ટલે, તાંહાં તેહેનું મન ધરણે ઢલે. ॥૨॥

આ દ્વૈતવિલાસના ઉપાસકો ઈશ્વરપદનો વિયોગ ટાળી એકતા કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તો પણ તેમની જીવબુદ્ધિ છેવટ મરતાં સુધી ગઈ હોય તેમ જણાતું નથી, કારણ કે જેણે જેણે જેની સાથે આલંબન એટલે આધાર વા આશ્રય લીધો ત્યાં તેઓનાં મન ચોટ્યાં છે.

જીવ તણું આલંબન ઇષ્ટ, આ અનુભવમે જાય સમષ્ટ;
તે માટે કહું છું આ ગમ, સુણશો નહિ જે ન પડે ગમ. ॥૩॥

જીવમાત્રનું આલંબન પોતાથી પર રહેલા કોઈ ઈષ્ટ સાથે છે, તે આ સમષ્ટિ અનુભવના પેટામાં આવી જાય છે. એટલા જ માટે હું આ અનુભવરૂપ ગમગતિનો પ્રકાશ કરું છું, જેને આ વિષે ગમ ન પડે તેણે તે સાંભળવું નહિ.

અગમગતિ બોલું છું બોલ, લક્ષ અગાદ અનાહદ તોલ;
શ્રોતાસો સનમુખ ચિત રખો, શબ્દ હમારા જે ગ્રહી શકો. ॥૪॥

તોલ કે કિંમત ન કરી શકાય એવો અગાધ અગમ્ય ગતિવાળો મહદ્લક્ષ કહું છું તે હમારા જ્ઞાનવાન શબ્દોને ગ્રહણ કરી શકે તેવા હે શ્રોતાજનો ! હમારી સન્મુખ ચિત્તવૃત્તિનો નિગ્રહ કરીને સાંભળો.

આગલ છે વાણી અટપટી, અર્થોને થાશે ચટપટી;
અનુભવ ડગ્ર અતિ વંકટો, અર્થોં હોય તે ડઠી શટો. ॥૫॥

આ ગ્રંથમાં શરૂ થનાર અંગોમાં મારી અનુભવવાણી ઘણી અટપટી, મુશ્કેલીથી સમજાય તેવી છે અને તે અર્થોં એટલે કોઈ પણ અર્થરૂપ પદાર્થની ઈચ્છાવાળાઓના ઈચ્છિત

ફળનો નાશ કરનાર હોવાથી તેમને આ શબ્દો સાંભળતાં જ ચટપટી (અકળામણયુક્ત તાલાવેલી) થાય તેમ છે. આ અનુભવ ઉગ્ર ગતિનો હોઈ અતિ વંકટો એટલે વાંકોચૂંકો કષ્ટ સાધ્ય છે. આ માર્ગે જતાં પદાર્થ-ફળની ઈચ્છાવાળાઓ નભી શકે તેમ નથી, એટલે તેમણે આ અનુભવ માર્ગમાંથી દૂર ખસી જવું.

ધીરજવંત ધરો મન ધીર, સકલ સમજનું કહું તે હીર;

ઊરઘ મતિ જિજ્ઞાસુ જન, સરલ મુમુક્ષુ શુધ ચેતન. ॥૬॥

હે ઊર્ધ્વમતિના જિજ્ઞાસુજનો ! હું સર્વ પ્રકારની સમજોના સમજરૂપ હીર (સત્વ, મુદ્ધો) કહું છું તે ધીરજ રાખી અને મનને સ્થિર કરી સરલતાપૂર્વક મુમુક્ષુપણે શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપે થઈ શ્રવણ કરી જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરો.

તેહેને ઊર ટકશે ટહંકાર, જિજ્ઞાસુ હોશે ઝાઝકાર;

હશે વ્રત તો શાસ્ત્ર મને, સત કુવેર તેને નહિ બને. ॥૭॥

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અધિકારવાળો જે જિજ્ઞાસુ આ જ્ઞાનવાન ભક્તિ માર્ગમાં ઝડપી (ઝુઝપા) કરશે તેના જ હૃદયમાં આ ચૌદલોક પર્યંતનો લક્ષરૂપ ટહંકાર સ્થિર થશે; અને તેજ પતિપદને પ્રાપ્ત કરી શકશે. વળી કોઈ મંદમતિવાળાની વૃત્તિ હશે, તથાપિ તેઓ શાસ્ત્ર તથા વેદની મર્યાદામાં રહેનાર હશે વા તેમણે મનાઈ કરેલા હુકમને લીધે અટકી પડશે તેમને મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે મારી સાથે બની શકશે નહિ.

ઈશ્વરાદ્વૈત-અંગ-૨જું

एक ब्रह्मथी दुजो भ्रम, तेनो कही समजावुं मर्म;

जीव ईश्वरने हरिना जन, त्रिपरकार हवां वरतन. ॥१॥

શુદ્ધ અદ્વૈત એક સોહંગ બ્રહ્મને કોઈ સમજી શક્યું નહિ અને તે વિષેનું કોઈને ઓળખાણ પણ પડ્યું નહિ, અંથી જ તે સોહંગ બ્રહ્મની સમજના અભાવે સોહંગ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થયેલા ઐકારરૂપ ત્રિગુણાત્મક ચૌદલોક રૂપ જગતમાં વસતા અધિક અધિકારવાળા દેવતાઓને અતિ સામાન્ય જનોએ ઈશ્વરો ગણી શ્રેષ્ઠ ઈષ્ટ તરીકે માની તેમને જ ભજેલા છે અને એથી જ ત્રણ પ્રકારની કોટી જણાય છે; તે એક જીવ, બીજા ઈશ્વર અને ત્રીજા ભગવતીજનો. આ ત્રણેયનાં વર્તન ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં જીવકોટી અતિ અજ્ઞાનતાને લીધે ધર્મ માર્ગમાં આગળ ધસી શકતા નથી. બીજા ભગવતીજનો ઉપર કહેલા ત્રિગુણાત્મક જગતમાંના ઈશ્વરોમાં ચિત્ત રાખી ભક્તિપદનું વર્ણન કરી રહ્યા છે, અને તેમના

સિદ્ધાંતો તે પણ ભિન્ન ભિન્ન હોઈ બુદ્ધિમાપક દેખાય છે અને ત્રીજા પ્રકારના જે ઈશ્વરો જેમને મહાન અધિકારવાળા જોઈ સામાન્ય જનોએ ઈષ્ટદેવ તરીકે માનેલા છે. તે સ્વતંત્રપણે આ જગતમાં વિહાર કરી ગયેલા હોઈ તેમનાં વર્તન પણ ભિન્ન પ્રકારનાં છે. આમ જગત ભ્રમ એટલે ભ્રાન્તિવશ થયેલું હોઈ આ તેનો મર્મ છે.

શિવ બ્રહ્મા વિષ્ણુ પરજંત, શેષ શક્તિ લ્યૌં આળો અંત;

જીવદશા વરતે સર્વ કોડ, એક એકની સમજણ કહું સોડ. ॥૨॥

શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે, જગતના ડાહ્યા ગણાતા વિદ્વાનોએ શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ તથા શેષજી અને શક્તિ સુધીની સ્થાપના કરી તેનાથી વિશેષ આગળ કંઈ નથી એમ કહી સમજાવી અંત આણેલો છે. પણ આ જણાવેલા દેવતાઓ જીવદશાના હોઈ વર્તન પણ તેવું જ કરી ગયેલા છે. તે વિષયની સ્પષ્ટ સમજવાળો ખુલાસો કરું છું તે સાંભળો.

બ્રહ્મા બ્રહ્મ સ્તુતિ કરે, કંકર તે માટે કરગરે;

શિવ સમસાન સેવે તે સદા, જોગ જુગત પામે આપદા. ॥૩॥

વેદના આદિ વક્તા બ્રહ્માજીએ પરબ્રહ્મની ઘણી પ્રાર્થનાઓ તથા સ્તુતિઓ સૂત્રો દ્વારા કરેલી છે અને સ્થૂલ ધર્મ આદિથી લઈ સૂક્ષ્મ પર્યંતનાં દ્રવ્યોથી હું ચૈતન્ય પર છું એમ કહેલું છે, એટલે આ ઉપરથી બ્રહ્માજી સ્વતંત્ર વા સર્વજ નથી; કારણ કે પ્રાર્થના આદિનો ધર્મ સર્વજ વા સ્વતંત્રમાં હોતો નથી. વળી આ બાજુ આવેલા જગતના ભગવતિ માર્ગવાળા ઈશ્વરપ્રાપ્તિના દર્દમાં પીડાતા પોતે રંક છે એમ સમજી તેઓ પણ કરગરતા દેખાય છે; એટલે કે આ બંને જનો ખરા ઈશ્વરની પાછળ કંઈક શોધખોળમાં રોકાયેલા છે. એથી જ આ બંનેમાં ઈશ્વરની અપૂર્ણતા જણાય છે. અર્થાત્ આમાંના કોઈમાં અદ્વૈતપદની સમજ ઘટતી નથી. વળી બ્રહ્માજી પોતે અદ્વૈતપદનું પ્રતિપાદન કરી ગયા છે અને બીજી બાજુ જગતમાત્ર દ્વૈતઈશ્વરોને માને છે. આ માન્યતા બ્રહ્માજીના કથન અનુસાર વેદ વિરુદ્ધ છે. આનું જ નામ ભ્રમ એટલે ભ્રાન્તિ. વળી શિવજી જેમને જગતના વિદ્વાનોએ ત્રણેલોકના ઘણી ગણેલા છે અને આ ભવરૂપ બંધનમાંથી છૂટવા મુમુક્ષુવૃત્તિ રાખી તેમનું ધ્યાન ધરે છે, તે શિવજી સ્મશાન આદિ ભૂમીમાં જઈને યોગ વડે ધ્યાન ધરે છે. આમ ધ્યાન ધરવું એ સ્વતંત્રતાની ઊણપોની નિશાની છે, એટલે તેમને પણ સર્વજ કહેવાય નહિ. આ પણ એક પ્રકારનો જીવ વાદ છે અને તે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન દ્વારા સમજાય તેમ છે. વળી શંકરનું ધ્યાન તે દ્વૈત ગણાય. એકમેકમાં ધ્યાન હોઈ શકે નહિ. તેવું એકમેકપણું શંકરમાં હોત તો બંધનોથી છૂટી જવા ધ્યાન ધરત નહિ. બીજી બાજુ તેમના ઉપાસકો તે પણ બંધનોથી છૂટવા ધ્યાન ધરે છે

આમ ખરા ઈશ્વરની અપેક્ષાવાળા દેખાય છે. આનું નામ જ ભ્રમ છે, એટલે કે આ બંનેને ખરું પદ હાથ લાગ્યું છે એમ કહી શકાય નહિ. જે ઈશ્વરો ઈશ્વરોને શોધતા હોય તેમના ભક્તોની પરમ છેવટે આવેલી ગતિ શી રીતે થશે ? આમ જગતના ઈશ્વરો ગણાય છે, તો પણ તે યુગોના યુગોથી ઈશ્વરપદની શોધખોળ પાછળ આજપર્યંત રોકાયેલા છે.

વિષ્ણુ દેહ ધરણી પરધરે, સકલ વિશ્વનું સંકટ હરે;

एक थापे एकनो उथाप, तांहां क्यांहां चेहनो अद्वैत व्याप. ॥४॥

જગતમાં વિષ્ણુને માનવાવાળો એક ભારે અને સજ્જડ મત છે. તે વિદ્વાનો તેમને પણ સર્વજ્ઞ અને સંપૂર્ણ માને છે તે વિષે તેમનામાં સંપૂર્ણતા કેટલી છે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. માનવા તથા જાણવા પ્રમાણે વિષ્ણુના મુખ્ય દશ અવતારો થયા છે. તે જગતભરમાં જ્યારે જ્યારે સંકટો આવી પડે ત્યારે ત્યારે દેહને ધારણ કરી સંકટ દૂર કરે છે. તેમાં એકની સ્થાપના અને બીજાનું ઉત્થાપન. આમ કર્તવ્ય જોતાં એક અદ્વૈતપદ નીકળતું નથી. (યદા યદાહિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત) આ શ્લોક શ્રીકૃષ્ણ બોલેલા હશે કે તેમની પાછળના ભગવત્જનોએ ઉપજાવી કાઢેલો હશે એ વિષે હજી સુધી ચોક્કસ થઈ શકેલું નથી. શ્લોકના ભાવ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે દેશ આપત્તિઓમાં સંકટવશ થાય ત્યારે જન્મ લઈ તે દુઃખ દૂર કરે છે, એ વાત સત્ય હોય તો અત્યારે દિન-પ્રતિદિન ધર્મો તથા સિદ્ધાન્તો વખતોવખત બદલાતા જાય છે. પરધર્મમાં હજારો તણાઈ જાય છે. આમ આધુનિક સ્થિતિ જોતા ધર્મ ઉપર કોઈ સ્થિર નથી. મંદિરો, તીર્થો આદિ મોટી મોટી સંસ્થાઓ નામ માત્ર ઈશ્વરોને આગળ ધરે છે. તેમાંનું તેઓમાં લેશમાત્ર યુસ્તપણું નથી. આ ગ્લાનિ દૂર કરવા અવતાર નહિ થતો હોય ? આજથી પૂર્વકાળ ઉપર હિંદુઓ અનેક પ્રકારે છુંદાયા છે ને છુંદાય છે, અને તે પાછળના ઈતિહાસો જોતાં જરૂરથી નીકળી આવશે. તેવા પ્રસંગે કેમ અવતાર થતો નથી ? પરદેશના પરદેશીઓ આ દેશમાં આવતાં લાખો હિંદુઓ વટલાઈને નષ્ટભ્રષ્ટ થયા તે વખતે તેમને બચાવવા તથા તે વખતે આખા હિંદુસ્તાનને સહાય આપવા કેમ અવતાર ન થયો ? આપણે અવતારની વાતો કાગળના પાના પર વાંચવાની કે દેશને થતા અનર્થ વા જુલ્મોને જોઈને બેસી રહેવાનું ? આ વિષે વિચાર કરવા ઊતરીએ તો કંઈ હજારો વર્ષ ઉપર શ્રીકૃષ્ણ થયા અને તે કાળના પ્રેમઘેલા ભગવત્જનો તેમની બાબતની પ્રેમઘેલી વાતો કરી ગયા હશે. તેમાંનું અત્યારે કંઈ પણ કામ આવે નહિ. માત્ર વાતો કરી ખુશ થતાં જે કંઈ રસ મળે તેટલાથી જ તૃપ્તિ માની લો. અત્યારનો ક્રમ અને તે કાળના સંજોગો બંને વચ્ચે કોઈ જાતનો સંબંધ નથી. કોણ જાણે કૃષ્ણ

પરમેશ્વર છે કે નહિ. આ બાબતમાં ભાગવત તથા ગીતા સિવાય પુરાવો નથી. વળી આ બંને પુસ્તકો ઉપજાવી કાઢેલાં છે, તો પણ ખરી વિગત શું છે તે ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે.)

**બલિરાજાને જાચા જહી, માગણ થઈને લીધી મહી;
શું પહેલી પોતાની નતી, કર ઓઢીને કીધી છતી. ॥૫॥**

પુરાણોના કહ્યા પ્રમાણે આ પૃથ્વી ઉપર ચિરકાળમાં બલિ નામના રાજા રાજ કરતા હતા. તેઓ સત્યવાદી, ધર્મમાં એક નિષ્ઠાવાળા હતા. તેમણે મહાન યજ્ઞો એક પછી એક એમ નવ્વાણું યજ્ઞ કર્યા. જ્યારે સોમો યજ્ઞ શરૂ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્રપુરીમાં જે ઇન્દ્ર રાજ્ય કરતા હતા તેમને ભય ઉત્પન્ન થયો. આ ભયને લીધે તેઓ ઘણા દુઃખી થવા લાગ્યા. છેવટે વિચાર્યું કે આ દૃઢ વિષ્ણુ ભગવાન સિવાય દૂર થશે નહિ. એમ ધારી વિષ્ણુ ભગવાનને તેમણે વિનયપૂર્વક ભલામણ કરી. તરત જ વિષ્ણુ વામનસ્વરૂપ ધારણ કરી પૃથ્વી ઉપર આવ્યા. તે પ્રસંગે બલિરાજાનો યજ્ઞ ચાલુ હતો, ત્યાં આવીને હું બ્રાહ્મણ છું એમ કહી દક્ષિણાની યાચના કરી. ભલા બલિ રાજાએ તેમને દાન આપવાનું કબૂલ કર્યું; એટલે બલિએ પૂછ્યું, “આપ શું દાન લેશો?” ત્યારે વામન સ્વરૂપે ભગવાન બોલ્યા કે મારે વધારે કંઈ જોઈતું નથી, માત્ર સાડા ત્રણ ડગલા પૃથ્વી આપો. તે વાત સાંભળી ખુશીથી તેમ કરવા હા કહી એટલે વામનસ્વરૂપે આવેલા ભગવાને ત્રણ ડગલામાં સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ લઈ લીધું. અડધા ડગલાની ખામી રહી તેમાં બલિએ આજુબાજુના સંજોગ જોઈ ઘણો શોચ કર્યો. પણ પોતાની પાસે કંઈ રહ્યું નહિ એથી આવનાર યાચકને બાકીની પૃથ્વી ક્યાંથી આપવી. એ વિષે તેમને કંઈ સમજ પડી નહિ. એથી છેવટે નિશ્ચય કર્યો કે મારું શરીર તે પણ પૃથ્વી છે, એમ જાણી યાચકની પાસે સૂઈ ગયા. યાચકે તેમના પર પગ મૂકી બલિને પાતાળે મૂકી દીધા. ત્યારથી યાચક ત્રણે લોકના રાજા થયા છે. આ સ્થળ ઉપર ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે શું તે પહેલાં આ ત્રણે લોકની સઘળી પૃથ્વી તેમની ન હતી કે પગ મૂકીને માપી લેવાની જરૂર પડી? આ પણ એક ગર્ભિત વિષય છે.

રાવળે કીધું જાનકી હરણ, છલ નવ જાંળો કરતા કરણ;

હવું રુદન ધીરજ નવ ધરુ, જુવો ચરિતર જીવનું કરુ ॥૬॥

શ્રી રામચંદ્ર જ્યારે વનમાં ગયા ત્યારે ત્યાં રાવણ છળ કરી સીતાજીને લઈ ગયો. આ પ્રસંગે શ્રી રામચંદ્રજી પરમેશ્વર હતા. તો રાવણના પ્રપંચને કેમ ન ઓળખી શક્યા? વળી સીતા વિયોગે અતિશય મુક્ત કંઠે રૂદન કર્યું છે, જેમાં ‘હું સર્વજ છું’ એ વિષેની જરા પણ ધીરજ રહી નહિ. આ ચારિત્ર્ય જીવવાદથી ભરેલું છે. આમ જ્યાં જીવવાદ છે ત્યાં સર્વજતા હોઈ શકતી જ નથી.

રાવણ માર્યો થાપ્યો ભક્ત, સ્વાસ્થ સરખું સાધ્યું વ્યક્ત;
 એતો છે જીવનો વહેવાર, કુવેર અધિક શો ઇશ અતબાર. ॥૭॥

આનું પરિણામ એ આવ્યું કે છેવટે રાવણને મારી આશ્રયે આવેલા વિભિષણને રાજ્ય આપ્યું. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ વહેવારિક પક્ષ હોઈ આમાં ઐશ્વર્ય વિષે અધિક વિશ્વાસ લાવવાને શું કારણ છે ?

કલાદ્વૈતકો - અંગ-૩જું

કાલાગ્રેહે કૃષ્ણ જનમીયા, ગુપ્ત ગોકુલમે જડને રમીયા;
 બલપામીને વાધ્યું ઝોર, દુઃખ દીધાનું વાઝ્યું વેર. ॥૧॥

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ કારાગૃહમાં થયો હતો. તેમાંથી તેમને ઘણી જુક્તિથી ગોકુલમાં લાવેલા ત્યાં તે મોટા થયા. આમ મોટા થતાં બળ પ્રાપ્ત કરી દુઃખ દેનારા ઉપર જે ઝેરવેર હતું તે બદલ તેમને દેહાન્ત શિક્ષા કરી પોતાની વૃત્તિઓને તૃપ્ત કરી, એટલે કે કંસનો નાશ કરી પોતે નિશ્ચિત થયા.

કરી કરોધ જરાસંઘ ચઢ્યો, દીધી પૂંઠને કેડે પડ્યો;
 કૈસ માર્યાનું કહી ગયું જોર, મધરાતે થડ નાઠા ચોર. ॥૨॥

શ્રીકૃષ્ણના હાથે કંસ મરાયાના સમાચાર જરાસંઘને મળ્યા, એથી જ તે ક્રોધવશ થઈ કૃષ્ણની સામે થયો. આ જરાસંઘ અતિ બળવાન હોવાને લીધે કૃષ્ણ રણક્ષેત્ર છોડી નાઠા. આમ પરાસ્ત થયેલા કૃષ્ણની પાછળ જરાસંઘે જવું જોઈએ નહિ પણ કંસના મરણ સમાચારથી ચઢેલા ક્રોધને લીધે તે કૃષ્ણની પૂંઠ પકડી તેમની પાછળ પડ્યો. આ યુદ્ધક્ષેત્રમાં જરાસંઘનું અતિ અધિક બળ જોયું અને પોતે નિશ્ચિત થયેલી પોતાની છાવણીમાંથી સર્વને પડતા મૂકી નાસી ગયા. ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે પોતે સર્વજ્ઞતાનો દાવો કરી જે બળ વડે કંસનો વધ કર્યો તે બળ તથા સર્વજ્ઞતા જરાસંઘની સામે લડતાં ક્યાં ગયા જે ચોરગતિની માફક ગુપ્ત રીતે નાસી જવું પડ્યું !

રણછોડી દ્વારામતી ગયા, બેટ સાગરમે સુખીયા થયા;
 જોર કરે નાસે તે જીવ, નિરબલ થડ જડ લડે સદૈવ. ॥૩॥

જરાસંઘના ભયને લીધે યુદ્ધક્ષેત્રને છોડી દ્વારકામાં ગયા. ત્યાં પણ સુખ પ્રાપ્ત ન થયું એથી જ ચારે તરફ દરિયો લાગેલા બેટમાં રહ્યા, જ્યાં તે નિશ્ચિત રહેવા પામ્યા છે.

જોર કરી લડવા જવું અને પરાસ્ત થતાં નાસી જવું એ ધર્મ આશાવાદી જીવનો છે. વળી નિર્બળ પરત્વે લડવું અને સબળ બળવાળાથી નાસી જવું એ ધર્મ ઈશ્વરોમાં ઘટતો નથી.

તેહેવું પળ શ્રીકૃષ્ણે કર્યું, ઈશ્વરપદ તે શું નીસર્યું;

કોઈ કેહેશે તે અક્લીત ગતિ, આગલ પળ એહવી વિદ્યા હતી. ॥૪॥

જ્યારે આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે કરેલું છે તો પછી શ્રોતાજનોએ વિચારી લેવું જોઈએ કે આમાં ઈશ્વરપદ શું નીકળે છે ? કોઈ કહેશે કે તેમનામાં અકળગતિ હતી એથી જ તેઓ આવાં વિધવિધ ચારિત્ર્ય કરી ગયા છે. આ વાત સમજાઈ છે. આગળ આ વિષયની વિદ્યા હતી, એથી જ તેઓ વિધવિધ રંગવાળી બાજરૂપ ખેલ કરી શકતા હતા.

દાવાનલ પીધો મહારાજ, કૈ જન અગન ગલે છે આજ;

ગિરિ તોલો ટચલી આંગુરી, આજ ડચાડે વૃક્ષ સમુરી. ॥૫॥

વળી પૃથ્વીના પ્રલય વખતે અગ્નિ ફાટી નીકળેલો તે પણ તેઓ આચમન કરી ગયા અને જગતને બચાવી લીધું, એ વાતથી આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. કારણ કે અત્યારે પણ અગ્નિનું ભક્ષણ કરનારા છે. વળી કહેવાય છે કે ગોકુળ ઉપર અતિવૃષ્ટિ થતાં ગોકુળ તથા ત્યાંના નિવાસીઓનો નાશ થતો હતો તે તમામને બચાવવા પોતાના હસ્તની ટચલી આંગળી વડે ગિરિરાજને ઊંચો કરી તેની અંદર તેમને વસાવી બચાવ કર્યો છે. આજે પણ વૃક્ષોને સમૂળાં ઉઠાવનારાઓ તથા વૃક્ષોને ગુપ્ત રીતે ઢાંકી દેનારા પણ છે.

એ સર્વે વિદ્યાનો વાદ, ઈશ્વર પદને તો એ બાધ;

શક્તિ તે સરજે સંસાર, ત્રિપદ જાયે ત્રિયા આકાર. ॥૬॥

આ બધાંએ વાદ વિદ્યાનો છે અને તે ઓછી વત્તી વિદ્યાના ગુણને લીધે ઓછા-વત્તા પ્રમાણવાળા ચમત્કારો આપી ગયેલા છે. પણ ઈશ્વરપદને તો આ બધું બાધકર્તા છે. વળી શક્તિ સર્વ સંસારને સરજે છે અને સંસારના હેતુ વધારવા રૂપે શક્તિ રહેલી છે, અને શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ વા રજો, તમો અને સાત્વિક આ ત્રણે ગુણો પ્રકૃતિયુક્ત હોઈ પ્રકૃતિને મળીને જ રહેલા છે એટલે કે તેમના હેતુરૂપ પ્રકૃતિ જ છે. એથી જ સ્વર્ગ આદિ ગમે તે લોકમાં વિચરે તો પણ પ્રકૃતિ સિવાય રહી શકે નહિ અને રહ્યા પણ નથી તે જુઓ.

ત્રિયા તન તાંહાં જીવ અઘમ, આગલ થાપન કિયો નિગમ;

ભે પામે ભજનાનંદ શેષ, કેહં, કુવેર નિરભે નહિ લેશ. ॥૭॥

જ્યાં પુરુષપ્રકૃતિની એકતામાં તલ્લીનતા હોય ત્યાં જીવ અધમદશાનો લેખાય છે.

એવું આગળ બ્રહ્માજીએ સ્થાપન કરેલું છે, એટલે કે કહી બતાવ્યું છે. એથી જ ત્યાગી પુરુષો આ પ્રકૃતિના ફાંદામાંથી દૂર બસેલા હોઈ યોગ વા જ્ઞાનની અંતઃદશામાં મસ્ત રહે છે; છતાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ માયા સૂક્ષ્મ, અતિ પ્રાબલ્યતાવાળી હોઈ સ્થાવર જંગમ આદિ સર્વને છાઈ રહેલી છે, જેથી મોટા મોટા યોગીજનો ભયને પામી યોગ સાધી બ્રહ્મરંધ્રની ભ્રમરગુફામાં સંતાઈને ભરાઈ રહેલા છે. વળી ભજનાનંદમાં રહેનારા તથા શેષજી જેવા પણ ભય પામતા હોઈ લેશમાત્ર નિર્ભય રહ્યા નથી.

❶ દાસત્વ દ્વૈતકો - અંગ-૪થું ❶

વિષ્ણુ કોટ અનંત અનેક, ભક્તિ ભાવ ધરીયા બહુ ભેખ,
દીન થઈ સરવે દરદરે, અદ્વૈતપદ કોઈ ઊર નવ ધરે. ॥૧॥

ભક્તજનોએ વિષ્ણુનાં અનંત કોટિરૂપો વર્ણવ્યા છે. તેમ જ તે પદને પામવા ભક્તિભાવથી બહુ પ્રકારે ભેખ ધારણ કરી વિષ્ણુની પ્રાપ્તિના દર્દમાં હજારો મનુષ્યો કરગરે છે, પણ એક અખંડાકાર અદ્વૈતપદને કોઈએ ઊરમાં ધારણ ન કર્યું.

અદ્વૈત તાંહાં ઊગરે નવ આપ, આપ વિના પરનો શો થાપ;

પર થાપ્યું પૂર્વે સર્વ કોઈ, ईश्वर सहित कहा मैं सोइ. ॥૨॥

શુદ્ધ અદ્વૈતપદમાં આપું એટલે અહંપણાની અસ્મિ આદિ અભિમાનયુક્ત કોઈ લક્ષણા ઊગરતી નથી. એનું જ નામ એક અદ્વૈત છે, પણ તે વિષયની ગમના અભાવે આપારૂપ અભિમાન વડે બીજા ત્રીજાની સ્થાપના કરી છે. જો આ અભિમાન ન હોય તો કોઈ પણ પદની સ્થાપના થઈ શકતી નથી. એથી જ આ આપારૂપ અભિમાન વડે પૂર્વ કાળમાં થયેલા વિદ્વાનોએ પોતાનું નિજપદ નહિ જોતાં વા નહિ વિચારતાં બીજાઓની સ્થાપના કરી છે અને આ ઈશ્વરોને એથી જ જગત ભિન્ન દૃષ્ટિથી જોતાં શીખ્યું છે એથી ઈશ્વરોની આઘ લઈ તે આપણા પોતાના નિજ સ્વરૂપથી જુદાં હોઈ વિજાતિ છે.

एक एकथी अदका बलवान, ईश्वर तेहेना तेह निर्दान;

जे जेथी नीचे पद ग्रीव, ते तेहेना ते जाणो जीव. ॥૩॥

આ ગ્રંથમાં જે ઈશ્વરોનું હું વર્ણન કરું છું તેમને જગતના વિદ્વાનોએ એક બીજાથી અધિક બળવાળા લેખેલા છે છતાં તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક કહે છે કે એકંદરે આ બધા જુદા છતાં એક જ છે. આમ ભિન્નતા બતાવે છે તે એવી રીતે કે પરશુરામ બે કળાના,

રામચંદ્ર ચૌદ કળાના તેમ જ કૃષ્ણસોળ કળાવાળા છે. જ્યારે એક જ રૂપમાંથી આ ભિન્નતાવાળો ભેદ પડ્યો હોય તો ઓછીવત્તી કળા ન હોવી જોઈએ, છતાં સ્પષ્ટ દેખાતું નથી. કારણ કે રામચંદ્રે સીતા સ્વયંવરમાં ધનુષ્ય તોડ્યાના સમાચાર સાંભળ્યા કે તરત જ રામચંદ્રની સામે પરશુરામ ધસી આવ્યા અને રામની સાથે મુકાબલો થતાં પરશુરામમાં રહેલી બે કળા ખેંચી લઈ તે સોળ કળાવાળા થયા છે. આ બે કળાની ઉણપ તેમની પાસે કયા સંજોગે રહી હશે તે વિચારવા જેવું છે. વળી બધાએ અવતાર વિષ્ણુના છે તો પછી ઓછીવત્તી કળાઓની ખામીઓ શા માટે દેખાતી હશે ? વળી એક કાળમાં અવતાર તરીકે પરશુરામ તથા રામ એમ બે પુરુષો પેદા થાય તે આ દેશના રક્ષણના કાર્યને એક જણથી પહોંચી વળાય એવું ન હોવું જોઈએ એમ જો આપણે વિચારીએ તો પણ સર્વજ્ઞતામાં ખામી દેખાયા સિવાય રહેશે નહિ. વળી એકમાંથી અવતારો થાય છે અને પૃથ્વી ઉપર આવતાં એક બીજા સાથે લડવાને મુકાબલા કરે છે, તો તેમની પોતાની જાણ નહિ હોય ? વા ભૂલી જતા હશે ? ને ભૂલી જતા હોય તો પ્રાચીનકાળના વિદ્વાનોએ તેમની ઈશ્વર તરીકે કઈ અધિકતા જોઈને સ્થાપના કરી હશે ? આ પણ એક વિચારવા જેવું છે. વળી વિષ્ણુપુરાણમાં શિવજી વિષ્ણુના દાસ હોઈ વિષ્ણુની ભક્તિ કરે છે ત્યારે શિવપુરાણમાં વિષ્ણુ શિવજીના દાસ હોઈ શિવજીની ભક્તિ કરે છે આમ પરસ્પર એક બીજાની સાથે વિરોધ વિદ્વાનોએ શું સમજીને કરેલો હશે ? વળી શિવજીના અધિકારમાં તેમ જ વિષ્ણુના અધિકારમાં ઘણો ફરક વર્ણવી બતાવેલો છે; એટલે કે વિષ્ણુના ઉપાસકો એ શિવપદ નીચું રાખ્યું છે અને શિવના ઉપાસકોએ વિષ્ણુનો અધિકાર નીચો રાખ્યો છે. ગમે તેમ હોય તો પણ આ સર્વ દેવતાઓ આદિથી લઈ ઈશ્વરો પર્યંત બધાય જીવ બુદ્ધિના છે; અર્થાત્ જીવ જ છે અને તે જીવ ઘટનાની ભિન્નતાને લીધે તથા તત્ત્વોના ઓછાવત્તા બળને લઈને જગતના સામાન્ય જીવો તેમની વિભૂતિને જોઈ અંજાઈ ગયા છે એથી જ સત્ય હકીકત આગળ લાવી શક્યા હોય તેમ જણાતું નથી.

યામે નહિ કોઈ બ્રહ્મ સદૈવ, છોટા મોટા સરવે જીવ;

નામરૂપ જેહેને જાંહા પડે, જીવપણું જડને તાંહાં અડે. ॥૪॥

ઉપર વર્ણવેલા કોઈ ઈશ્વરો સદા સદોદિત બ્રહ્મરૂપ નથી. એથી જ નામ રૂપવાળા નાના તથા મોટા સર્વ જીવ જ છે, તેમ જ જ્યાં જ્યાં સુધી નામ રૂપની ઘટના ઘટાવી શકાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર જીવપણું જ રહેલું છે.

જીવ જોતાં તો સર્વે જીવ, લક્ષે તો કૈવલ એક પીવ;
બ્રહ્મવેત્તા કરતવથી અલગ, શુદ્ધ સનાતન વરતે સલગ. ॥૫॥

‘ખલુ ઈદં બ્રહ્મ’માં ભરાયેલા સર્વ જીવો જીવગતિના જ છે. તેમાં સમર્થ સકર્તા સત્કૈવલનો પરમ શ્રેષ્ઠ જે લક્ષ તે જ પરમપતિની જાણ કરાવવાવાળો છે. વળી બ્રહ્મવેત્તા આદિ પુરુષો આ બાજુના કર્મમાત્રથી અલગ હોઈ શુદ્ધ સનાતને બ્રહ્મમાં સળંગ સૂત્રવત્ એકમેક થઈને રહે છે.

તે મેં જીવમે ગણીયા નથી, હાવે તેહેને કહુ તે કથી;
અઘા કબીર આદ્યે જેટલા, અયં બ્રહ્મ અસમિ તેટલા. ॥૬॥

અત્યાર સુધી ઉપર જીવોની ગણતરીમાં બ્રહ્મવેત્તાને મેં ગણ્યા નથી. માત્ર ઈશ્વરોનો વાદ કરેલો છે એથી જ હવે તેમના વિષે કહી બતાવું છું. અખા તથા કબીરની આઘ લઈ જેટલા મોટા પુરુષો થયા છે તે સિવાયના કેટલાક નામનાં જ્ઞાનીઓ છે છતાં બ્રહ્મમાં સ્થિત થયેલ નથી ‘અયંબ્રહ્મ અસ્મિ’ રૂપે જ છે.

નામ સ્મ કહેતાં નવ બને, દરખ લાગે કહીયે નહિ જીને;
અઘા કબીર બરન્યા તે માટ, કુવેર વેદ શિરપાડી વાટ. ॥૭॥

‘અહં બ્રહ્મ અસ્મિ’ વાળાઓ પૈકી કેટલાકનાં નામરૂપ જણાવતાં દુઃખ લાગે તેવું છે એથી જ તેમનાં નામ દેતો નથી. તથાપી અખા, કબીર વિષે વર્ણન કરી જે ખુલાસો કર્યો તેનું કારણ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તેમણે વેદની મર્યાદાથી બહાર નીકળીને રસ્તો પાડેલો છે.

❶ બ્રહ્મવેત્તા જ્ઞાની દરશીકો-અંગ-૫મું ❶

તે મેં નજરે દીઠા નથી, માંહારે તેહેને શી મારથી;
પણ વાળીમે વરત્યા નિધ્ય, સાઘી શબ્દ જક્ત પ્રસિદ્ધ. ॥૮॥

આ સ્થળે હું અખા અને કબીરની શરમ રાખી તેમને આગળ લાવું છું એમ શ્રોતાજનોએ માની લેવાને કારણ નથી. મારે તેમની સાથે શું નિસ્ખત છે કે જેથી મોંરખી રાખું? પણ તેમના સાખી-શબ્દો જગપ્રસિદ્ધ હોવાથી તેમનાં વચનોરૂપ વાણીને ઓળખીને કહું છું કે આ બંને પુરુષો મહા નિધિસમ બ્રહ્મરૂપ છે.

જંબુ સિંધ જેમ વનમાં રહે, તે દેખો કોઈને નવ દહે;
નિસા નરણે નવ દેખીયે, બોલંતાં બેહુને પેખીયે. ॥૨॥

જેમ શિયાળ અને સિંહ બંને વન નિવાસી છે અને દિવસે પોતાના અંગને ગુપ્ત રાખીને રહે છે એથી કોઈને દેખા દેતાં નથી. વળી રાત્રિના પ્રસંગે પણ આપણે તેમને જોઈ શકતા નથી તથાપિ તેઓ જ્યારે અવાજ કરે છે, ત્યારે સિંહ ગર્જના કરે છે કે શિયાળ બોલે છે તે તરત સમજી જવાય છે. આમ, આ બંનેની વાણી ઉપરથી સિંહ વા શિયાળનું જ્ઞાન થાય છે.

અણબોલ્યા બીજા અદ્ભુત, શુનક આદ્યે ઋષભ નવ સુત;
શુક નારદને દત્ત કપિલ, સપ્તભોમ જેણે બાંધી મીલ. ॥૩॥

આ સિવાય અણબોલ્યા એટલે કે વાણી દ્વારા વિલાસ નથી કર્યો તેવા જ્ઞાન મતના અદ્ભુત પુરુષો જેવા કે શનકાદિકોની આઘ લઈ ઋષભદેવ તથા તેમના પુત્રો તથા શુકદેવ, નારદ તેમ જ કપિલ જેવા મહાત્યાગીજનો મહાન ત્યાગી હોઈ સાતમી ભૂમિકામાં પોતે મીલ (મોરચો) બાંધીને રહેલા છે.

અષ્ટાવક્ર જનક અજગર, છતે પંડ દેહાતીત પર;
બીજા બહુ જ્ઞાની છે ચરા, હજુ પાછળ થાશે પરપરા. ॥૪॥

વળી અષ્ટાવક્ર, જનક અને અજગર આ ત્રણ વિદેહી પુરુષો હોઈ જીવનમુક્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ તે દેહ છતાં દેહાતીત રહ્યા છે. વળી બીજા પણ ઘણા જ્ઞાની છે અને હજુ પાછળ પરંપરાએ ઘણા થશે.

જાણી લક્ષ રહ્યા અદબદ, રેહેણી રહ્યો કહાયા સિદ્ધ;
રેહેણી લક્ષ પેરે જંમ જેહ, બ્રહ્મવેત્તા પદ જાણે તેહ. ॥૫॥

ઉપર કહ્યું કે બીજા કેટલાક જ્ઞાની છે તેમનું લક્ષજ્ઞાન અદબદ એટલે સંશયગ્રસ્ત હોવા છતાં માત્ર રહેણી-કરણીને લીધે જ સિદ્ધ પુરુષો છે એમ કહેવાયા છે, પરંતુ રહેણી તથા લક્ષ આ બંનેથી ઉપરાંત થયા તે જ બ્રહ્મવેત્તા પદને જાણી શકે છે.

અદ્વૈત પણ તે ઘર નથી, તો દ્વૈત શામેંથુ કાઢે કથી;
શું શાથી શામે રહે લક્ષ, લક્ષે તો હોય પક્ષાપક્ષ. ॥૬॥

બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ જે અદ્વૈત બ્રહ્મને જાણે છે તે ઘરરૂપે નથી પણ સર્વવ્યાપકરૂપે છે. તે

વ્યાપકમાંથી માપક બનતું નથી અને બને પણ નહિ તો પછી આ દ્વૈતરૂપ જગત શામાંથી કથી કાઢ્યું છે ? વળી આ દ્વૈત એ શું છે ? અને શાથી છે ? આ વિષે સ્પષ્ટ ખુલાસાવાર ન સમજી શકો તો જેને તમે લક્ષ કહો છો તે શામાં રાખશે ? અને ચિત્તવૃત્તિઓને સ્થિર કરી શામાં લગાડશો ? વળી જ્યાં લક્ષ છે ત્યાં પક્ષાપક્ષ થવાનો સંભવ છે. કારણ કે એક અદ્વૈત બ્રહ્મમાં બીજું કંઈ પણ ઊગરી શકતું નથી તથા બીજો ભાવ પણ કરી શકાતો નથી, એવું શુદ્ધ અદ્વૈતબ્રહ્મ આકાશની માફક વ્યાપક છે. તે બ્રહ્મને બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ કહે છે કે અમે જાણ્યું. જેને જાણ્યું કહેવામાં આવે છે તેનાથી જાણનારો જુદો છે. આમ જાણ્યું અને જાણનારો થાય તો અદ્વૈત કહેવાય નહિ પણ દ્વૈત જ લેખાય. જ્યારે દ્વૈત લેખાય તો પછી હું બ્રહ્મને જાણું છું એમ કહેવાનો તેમનો હક્ક ક્યાં પહોંચે છે ? આથી જ આ અદ્વૈત બ્રહ્મની સત્ય જાણના અભાવે પોતાના લક્ષ વડે પક્ષપાત ઊભો કરેલો છે કારણ કે શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપમાં હું બ્રહ્મરૂપ થયો છું એવું બોલવાને પણ હક્ક પહોંચતો નથી તો પછી તેમના વિષે લક્ષપક્ષ તો હોય જ શાનો ? અને જો હોય તો આ વાત ઉપજાવી કાઢેલી છે એમ જાણવું.

ए स्थल छे आसे अजमाल, वेत्ता होय ते पामे नाहाल;

अणवेत्ताने उपजे भरम, केहें कुवेर समजे नहि मरम.॥७॥

આ સ્થળનો આશય સમજવો અતિ મુશ્કેલી ભરેલો હોઈ ગુપ્ત રહેલો છે પણ આ પદના વેત્તા હોય તો કૃતાર્થ થઈ જાય. પણ વેત્તા ન હોય તો ભ્રમ ઊપજે જેથી મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તેઓ આ વાતનો મર્મ સમજી શકશે નહિ.

❶ જ્ઞાની દરશી દરશાવનકો-અંગ-દૃઢું ❶

हावे कहुं लक्ष्मी लक्ष भेद, द्वैत तीत संशे करुं छेद;

लक्ष्मी ते मन बुध चित वडे, लक्ष जड़ नीधमे चितभडे.॥१॥

હવે આ અંગને વિષે લક્ષી અને લક્ષ વિષેનો ભેદ સમજાવી દ્વૈતના દ્રવ્યોમાત્રથી વસ્તુસ્થિતિ અલગ છે એ વિષેના સંશયનો નાશ કરું છું. મન, બુદ્ધિ આદિ ચિત્ત વડે જેટલું આલોચન કરી શકીએ તે તમામ પ્રકૃતિ યુક્ત ગુણને સાથે રાખી પ્રકૃતિની વૃત્તિ દ્વારા પંચભૂતાદિ સર્વ શરીરોમાં ચિત્તરૂપ વૃત્તિ વડે વિચારણા ચલાવી શકાય છે. આ વિચારણાનું નામ લક્ષવાળી લક્ષણા જાણવી. એટલે કે સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણ આ ચાર દેહ સુધીનું પોષણ વા પકડ પ્રકૃતિની છે અને ગુણરૂપ સાંણસી વડે પ્રકૃતિરૂપ હાથે દ્રવ્યોરૂપ તત્ત્વો પકડાયેલાં છે, એટલે આ ચાર દેહ સુધી પ્રકૃતિરૂપ અધિક બળવાન છે એથી આ ચારે દેહોમાં જે તે દેહમાં પ્રકૃતિ મુખ્ય છે. સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ સુધી સદૃશ પ્રકૃતિ

ગુણરૂપે દેખાય છે અને ચોથા મહાકારણ દેહમાં ગુણ છૂટી જાય છે ત્યારે ત્યાં પ્રકૃતિ મૂલરૂપે અધિક બળયુક્ત સ્વરૂપે રહે છે અને જે તે દેહમાં અતિ ચંચળતાવાળું જે ચિત્ત તે અતિ સૂક્ષ્મરૂપે ગૌણ તરીકે રહે છે. આ ચિત્તની પાર ભલાભલાઓ જઈ શકતા નથી. નીચેના ત્રણ દેહો કોઈ વીર ભક્ત ઈચ્છા કરે તો વટી શકાય તેવા છે. પણ ચોથા દેહમાં રહેલા ચિત્તને વટી જવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે. આ અતિ બળવાન ચિત્તથી જ નીચેના સર્વ દેહો તોળાઈ રહેલા છે એટલે આ દેહથી ચિત્તને જુદું પાડી શકાતું નથી. એથી જ ચિત્તયુક્ત મન બુદ્ધિ વડે જેટલા પ્રમાણમાં દ્રવ્યો આદિ દેવતાઓનું જ્ઞાન થાય છે તે તમામ ચિત્ત અર્ધમાત્રારૂપે પોતાની નિજભૂમિકામાં વિરામ પામવાથી જ થાય છે. વિરામ પામવું એ સદાની નિવૃત્તિ નથી પણ અલ્પનિવૃત્તિ છે. આ અલ્પ નિવૃત્તિવાળા મન બુદ્ધિયુક્ત ચિત્તથી જે ધ્યાન ધરવામાં આવે છે તે ધ્યાનનું નામ લક્ષી છે. હવે પ્રકૃતિ આદિ ગુણગ્રંથિની ધારણાથી જુદું પડવું એ લક્ષણાનું નામ લક્ષ છે. આ લક્ષ પુરુષવાચક એટલે પ્રકૃતિથી પર આવેલો છે અને તે મૂળ પ્રકૃતિના સંચાલક તરીકે રહેલો છે અને તે લક્ષનું મૂળ ધર સોહંગ છે. સોહંગ એ જ બ્રહ્મ તે ‘બલુ ઈદ બ્રહ્મ’થી ઓળખાતો હોઈ પ્રકૃતિઆદિ ચૌદલોકમાં વ્યાપકરૂપે રહેલો છે. આ વસ્તુસ્થિતિ સાથે કોઈ મહાન સમર્થ બ્રહ્મવેત્તા મહાપુરુષો એકતા કરે છે ત્યારે મન, બુદ્ધિ આદિ ચિત્તરૂપ લક્ષણવાળી લક્ષીનો સંબંધ આ મહાપુરુષના અંતરપ્રદેશમાં રહેતો નથી. કારણ કે તેઓ પ્રકૃતિનું છેવટ ધર વટીને પર ગયેલા છે, એથી જ પ્રકૃતિ તેને ભેદી શકતી નથી તથા ભેદવા જાય તો પ્રકૃતિ પોતાની પકડથી જુદી પડી જાય છે એટલે કે ત્યાં પકડ નથી. વળી પ્રકૃતિનો દેહ મહાકારણરૂપે રહેલો છે અને પરમકારણદેહ સ્વતંત્ર છે એથી જ પાંચમા પરમકારણ દેહમાં મહાપુરુષો નિર્ભયપણે સ્થિર થાય છે. વળી પ્રકૃતિરૂપ લક્ષીનો સ્વામી પુરુષ છે અને તે પુરુષ સોહંગ બ્રહ્મમાં એકતારૂપે અખંડ રહે છે. એથી જ આ પ્રકૃતિ અતિ બળવાન હોવા છતાં સ્વતંત્ર નથી. તે પણ પુરુષની અપેક્ષાવાળી છે એટલે તેને માપક ગણેલી હોઈ છેવટ જતાં તેનો નાશ થાય છે. આમ પરિણામે પ્રકૃતિયુક્ત લક્ષીનો નાશ થતો હોવાથી પુરુષવાચક લક્ષ મહાનિધિ બ્રહ્મમાં સદાને માટે વિરામ પામી જાય છે. કારણ કે આ લક્ષની છેવટ દશાને મન-બુદ્ધિ-ચિત્તવાળાં લક્ષી પહોંચી વળતા નથી. કારણ કે જે તે તત્ત્વની વા જે તે દેહની હદ આવતાં કાર્યરૂપ વહેવાર મંદ પડી જઈ તત્ત્વ મૂળરૂપે થઈ જાય છે; તેવી જ રીતે પ્રકૃતિયુક્ત ગુણો પાંચમા પરમકારણમાં જતાં નિવૃત્તિ પામી જાય છે એટલે કે તેમના કાર્યવાહક ધંધાની લક્ષણા અટકી જાય છે. આમ થતાં બ્રહ્મવેત્તા બ્રહ્મરૂપ લક્ષ વડે દ્વૈતરૂપ લક્ષીથી નિવૃત્તિ પામ્યા બાદ એક અદ્વૈતલક્ષમાં સ્થિર થાય છે એનું નામ લક્ષ. જેને આ

લાઘ્યો હોય તે જ બ્રહ્મના અંતર સ્વરૂપમાં બ્રહ્મની માફક બ્રહ્મની વ્યાપક વિભુમાં ઓતપ્રોત મળી જઈને સ્થિર થાય છે. આ સ્થિર થયેલાં અંતર પ્રદેશી મહાપુરુષોની ઐક્યતા તેનું નામ લક્ષ; અને તે લક્ષમાં ચિત્તની રહેલી અર્ધમાત્રાયુક્ત લક્ષી નિધિરૂપ બ્રહ્મમાં ઓગળી જઈને રસબસરૂપે થતાં હું એક અદ્વૈત છું અને દશે દિશામાં વ્યાપકરૂપે રહેલો છું એવો અંશના હેતુવાળો શુદ્ધ ભાવ થાય છે તે ભાવનું નામ લક્ષ છે, અને એ ભાવને બ્રહ્મજ્ઞાની વ્યાપકરૂપે સમજી તેમાં સ્થિર થાય છે.

(ઉપર પ્રમાણેના લક્ષરૂપ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ વા કહેવાતા બ્રહ્મના વેત્તાઓ છે એમ જાણવું. આ વેત્તાપણાના અંતરપટમાં પરમકારણ દેહ છે એથી જ ત્યાં એ દેહના પટથી જ અતિ સૂક્ષ્મ બ્રહ્મને બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ ભૂલી જતા નથી એથી જ તેઓ અતિ શુદ્ધરૂપે કોઈ બોલ્યા છે અને કોઈ બોલ્યા નથી. આ બોલેલાઓમાં અને ન બોલેલાઓમાં છેવટ આવરણરૂપે આ પાંચમો પરમકારણ દેહ છે તેને તેઓ જાણી શક્યા નથી. કારણ કે આ સ્થળ ઉપર પરમકારણ દેહ વ્યાપકરૂપે રહેલો જણાય છે અને બ્રહ્મ પણ વ્યાપક છે. આ બંને અવિગતરૂપ અવ્યક્ત આકાશમાં વ્યાપક છે તેમાં બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ જે જાણ વડે વ્યાપકતા માની છે તે જાણનું નામ અંશની સુજાણ જાણ છે. આ સુજાણજાણને ભૌતિક તત્ત્વોએ સંકીર્ણ કરી ઘાટમાં માપકરૂપે એકત્ર કરી હતી એથી જ લક્ષીરૂપ મન, બુદ્ધિને ચિત્ત વડે જ ત ક્રિયાઓ થતી હતી તે લક્ષી મૂળરૂપે થતાં પીગળી ગઈ ત્યારે તેને કોઈ પણ જાતનું આવરણ દેખાયું નહિ. એથી મહાશૂન્યવત અવિગત બ્રહ્મમાં આ જાણરૂપ લક્ષ જે વ્યાપક થયો છે તે લક્ષને લીધે અંશની (આ સુજાણજાણરૂપ વૃત્તિ દ્વારા) એકતા થયેલી છે. આ સ્થળે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ આ જાણ દ્વારા હું વ્યાપક છું એવું બોલેલા છે, પણ આ જાણને પરમકારણરૂપ પાંચમા દેહની પકડ છે. આ પકડ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓથી છૂટી શકે તેવી નથી. કારણ કે બ્રહ્મજ્ઞાનીના અંતરપ્રદેશમાં 'હું શુદ્ધ અવિકારી અદ્વૈત બ્રહ્મરૂપે છું' એ સમજ પરમકારણદેહરૂપ પટની સમજના અભાવે રહી ગયેલી છે. વળી આ દેહ અજરાયલ, નિત્ય અને અખંડ છે. આ બંને વસ્તુતઃ અખંડ રૂપવાળાં હોવાથી વા એક બીજા સાથે મળેલાં હોવાને લીધે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ આ ભાગ ત્યાગની લક્ષણમાં ઊંડા ઊતરેલા હોય એમ જણાતું નથી. વળી આ ભૂમિકા એવી છે કે ઊંડું ઉતરવાનું જ્ઞાન રહેવા પામતું નથી. કારણ કે જ્ઞાનનો અર્થ જાણવું થાય છે, અહીંયાં એટલે આ ઘરમાં જાણવા જેવી કોઈ ચીજ નથી એટલે જ્ઞાનનો અભાવ થતાં વિજ્ઞાનવત અતિ સૂક્ષ્મ માત્ર જાણરૂપે રહે છે. આ જાણ આ સ્થળ ઉપર સ્વતંત્ર જેવી દેખાય છે. કારણકે જાણને રૂંધન કરે એવું કોઈ તત્ત્વ નથી એથી જ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ પોતાને સ્વતંત્ર વા સર્વજ્ઞ માને છે. પણ પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુનો મુદ્દો આથી

અલગ છે. આ જાણ જે સર્વને જાણવાવાળી હતી તે જાણરૂપ અંશ પોતે છે અને અંશનું સ્વરૂપ પણ જાણરૂપ છે છતાં અલ્પજ છે. કારણ કે પરમકારણ દેહમાં અંશની બ્રહ્મ સાથે થતી એક્યતાને લીધે આ જાણ સર્વજ દેખાય છે. પણ ખરી રીતે સર્વજ નથી; કારણ કે બ્રહ્મમાં પરમકારણદેહ બ્રહ્મનો વિજાતિ છે. આ વિજાતિ તત્ત્વ સાથે બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ ભાગ ત્યાગની લક્ષણા કરી નથી અને નહિ થવાનાં કારણ પણ ઉપર કહ્યા મુજબ છે. એટલા જ માટે ક્તાપદ આનાથી પર રહી ગયેલું છે. વળી આ જાણને સ્વતંત્ર વા સર્વજ કહીએ તો પણ તેમાં અલ્પજતા દેખાય છે અને જીવ માત્ર અલ્પજ છે. સ્વતંત્રપદ અતિ વિશુદ્ધ હોય છે અને આવરણથી ઘેરાતું નથી ત્યારે બીજી બાજુ જીવપદ વિશુદ્ધ નથી અને આવરણ આવતાં ઘેરાઈ જાય છે જે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. આમ વધઘટવાળી લક્ષણામાં સ્વતંત્રતા જોવી વા સર્વજતાનો ભાવ ભરવો એ અજ્ઞાનતાની નિશાની છે. વળી આ જાણરૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપને દશે દિશામાં વ્યાપકરૂપે ગણી લઈએ તો સઘળે એક જ ચેતન સિવાયની બીજી ઘટના વિષેનો ભાવ ભરી શકાય નહિ. પરંતુ દરેક પૃથક પૃથક દેખાય છે તે વિષેનો પરમ સિદ્ધાન્ત વા અચરતસાગર નામક ગ્રંથોમાં ખૂબ ખુલાસો કરેલો છે તે જરૂર પડ્યે વાચકે જોઈ લેવો. એકંદરે વસ્તુતઃ બ્રહ્મ સર્કર્તા સત્કૈવલનો પ્રકાશ છે. તે પ્રકાશ મહદ્ શૂન્યમાં ઘનરૂપે વ્યાપક રહેલો હોઈ જડ છે છતાં સર્કર્તા સત્કૈવલની સત્તા પામીને ચેતન થયેલો છે. આ વ્યાપકનું છેવટપણું ન હોય એથી જ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ એ પદને પૂર્ણપાતળું માન્યું હોય તો તે બનવા જોગ છે પરંતુ બ્રહ્મ અંશનું વિજાતિ છે એથી જ અંશ બ્રહ્મમાં ભળી જતો નથી. વળી આ વ્યાપકરૂપ પ્રકાશથી તેનો પ્રકાશક જુદો છે અને તે પ્રકાશરૂપ બ્રહ્મમાં સર્કર્તા સત્કૈવલે સામાન્ય, વિશેષ અને પરમવિશેષ એમ ત્રણ પ્રકારના અંશો દ્વારા આ ચૌદલોકરૂપ જગતનો વિસ્તાર કરેલો છે. જે ક્ષેત્રમાં ચૌદ લોક રચાયા તે જ ક્ષેત્રનું નામ બ્રહ્મક્ષેત્ર છે અને અંશોનો નિવાસ પણ તેમાં જ છે. તેઓ આ બ્રહ્મરૂપ ભૂમિકામાં રહી પ્રકૃતિયુક્ત ત્રિગુણાત્મક જગતની ઉત્પત્તિ કરે છે. જ્યારે કોઈ સદ્ગુરુના જ્ઞાનને પામી કોઈ વિરલ પુરુષ આ ભવરૂપ ખેતીની સાજરૂપ રકમોથી જુદો પડી પોતાના નિજ બ્રહ્મરૂપ ભુવનમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે 'હું બ્રહ્મ છું' એમ બોલે છે તથાપિ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓ સત્યરૂપ બ્રહ્મ છે જ નહિ પણ બ્રહ્મના પટે કરીને જ એમ બોલે છે.

લક્ષી લક્ષ કહીયે પદ દોઢ, અણબોલ્યાનો અનુભવ સોઢ;

બોલ્યા તે જાણો બુદ્ધિવંત, આપ આપની સમજણ લ્યો અંત. ॥૨॥

ઉપર લક્ષી અને લક્ષ એમ બે પદ કહ્યાં તેમાં લક્ષીરૂપ પદના સિદ્ધાન્તવાળા બોલેલા

છે અને લક્ષરૂપ પદના સિદ્ધાન્તવાળા બ્રહ્મમાં ગરક બની ગયા કે જે બોલી શક્યા નથી. જે બોલી શક્યા છે તેઓ પોતપોતાની બુદ્ધિ અનુસાર જેની જેટલી ગતિ પહોંચી છે તેઓએ તેટલું જ બોલીને હૃદમાં અનહૃદવાળો ભાવ ઘટાવ્યો છે; એટલે કે જેની જ્યાં સુધી ઉપાસના હતી ત્યાં સુધી તેણે તે તે પદને અનહૃદની ઉપમા આપી માત્ર હૃદવાળાનું જ વર્ણન કર્યું છે.

જે બોલે બીજું થાપીયું, પોતાનું નિજપદ નવ લહ્યું;

માટે અણબોલ્યા બોલ્યા બેહુ દ્વૈત, બ્રહ્મવેત્તા પાંચે નીરહીત. ॥૩॥

જે બોલેલા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓએ બીજાં ત્રીજાં પદની સ્થાપના કરી છે તેમણે પોતાનું નિજપદ જાણ્યું નથી. એટલા જ માટે બોલેલાઓ અને બોલી ન શક્યા તે બંને દ્વૈત છે એટલે કે બ્રહ્મથી જુદા છે. માત્ર બ્રહ્મવેત્તાઓનો પક્ષ સાચવી તેમની ઓથે રહીને બોલેલા છે. એથી તેમનું બોલેલું સત્ય નથી. પણ તેમના વિષે સત્યતા શું છે તે નીચે પ્રમાણે સમજાવું છું.

કહી સમજાવું તેહેનો લક્ષ, જાંહા ન મલે લક્ષી ને લક્ષ;

વ્યાપકે વિશ્વ અયમ ઊર ધરી, ઊચરે શબ્દ આપે થઈ હરી. ॥૪॥

આ વિષે તેમના લક્ષનો ખુલાસો કરું છું કે જેની અંદર લક્ષ અને લક્ષી બંને હોતાં નથી કારણ કે બ્રહ્મવેત્તા વિશ્વ સહિત વ્યાપક બ્રહ્મને સ્વયં પોતે ઉરમાં ધારણ કરીને હું જ બ્રહ્મ છું અને મારાથી જ જગત છે, હું જગતમાં છું અને જગત મારામાં છે એમ ઓતપ્રોત સમજીને પોતે હરિરૂપમાં શબ્દોચ્ચાર કરે છે.

ધે ધાતા ન કરે પ્રતિપાદ, ત્યાં શાનો હોય વાદવિવાદ;

બીજા રહિત કહ્યા તે માટ, પદ થાપ્યું તે આંન અટાટ. ॥૫॥

આ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ ધ્યેય અને ધ્યાતાનું પ્રતિપાદન કરતા નથી. આમ જ હોય તો ત્યાં વાદવિવાદ પણ સંભવતો નથી. એથી જ આ ઉત્તમ બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ કરતાં બીજા બ્રહ્મની ઓથે રહીને બોલનારા ઊતરતા દરજ્જાના છે એથી જ તેઓ જે કંઈ સ્થાપના કરી ગયા તે સ્થાપેલાં પદ બિનપાયાદાર હોઈ ખોટાં છે.

રાખી લક્ષ જાપ લેઈ જપે, બ્રહ્મદરશી જ્ઞાનીમે રૂપે;

યાંહાં સુધી બેહુનો છે પાગ, બ્રહ્મદરશી જ્ઞાનીની જાગ. ॥૬॥

લક્ષનો પક્ષ રાખી જાપ જપનારા બ્રહ્મદર્શી એટલે બ્રહ્મના દર્શન માત્રથી સંતોષ માનનારાઓને જ્ઞાની કહેવામાં આવે છે. બ્રહ્મદર્શી વા જ્ઞાની વસ્તુતઃ અર્થ એક જ છે અને અહીં સુધી જ તેમની હૃદ છે.

વસ્તુતાયે ભવ નિસતર્યા, બ્રહ્મવેત્તાથી નીચા खरा;
બ્રહ્મવેત્તા સ્વે જાણે બ્રહ્મ, કેહં કુવેર પોતે પદ પરમ. ॥૭॥

જ્ઞાનરૂપ વસ્તુતા વડે બ્રહ્મજ્ઞાની વા બ્રહ્મદર્શી ભવને કિનારે પહોંચ્યા છતાં તેમનો અધિકાર બ્રહ્મવેત્તા પુરુષોથી ઓછો છે. કારણ કે બ્રહ્મવેત્તા સ્વયં સ્વરૂપે બ્રહ્મ જ હોઈ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે પોતે પરમપદરૂપ પોતાને જાણે છે.

❦ અથ શાસ્ત્રવેત્તાકો-અંગ-૭મું ❦

વિશ્વ તણા વેત્તા જેટલા, શાસ્ત્રના કરતા તેટલા;
પ્રથમ खट શાસ્ત્રના કહું, નામરૂપ ગુણ જેહના લહું. ॥૧॥

જેટલા વિશ્વમાં વેત્તા થયેલા છે તેટલા શાસ્ત્રોના કર્તા છે તે પૈકી પ્રથમ નામ, રૂપ અને ગુણ જેનાં જાણું છું તે છ શાસ્ત્રોના કર્તા વિષે કહું છું.

નિગમ ચાર ઉપાસન કરી, खट શાસ્ત્ર વાળી વિસ્તરી;
રઘુવેદ ગૌતમ ઉપાસ, ન્યાય તણો કીધો અભ્યાસ. ॥૨॥

ચાર વેદની ઉપાસના કરી છ શાસ્ત્રોનો વિસ્તાર કર્યો છે તેમાં મહામુનિ ગૌતમે ઋગ્વેદની ઉપાસના કરી ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે.

જજુરવેદ જયેમુનિ જજે, શાસ્ત્ર મીમાંસા લેઈ ભજે;
સામવેદ વ્યાસે ચિત્ત દીયું, શાસ્ત્ર વેદાન્ત નિરમ્યું. ॥૩॥

યજુર્વેદની સાથે જૈમિનિએ મંથન કરી મીમાંસા શાસ્ત્ર રચ્યું છે તથા વ્યાસમુનિએ સામવેદ સાથે મંથન કરી વેદાન્તશાસ્ત્ર નિર્માણ કર્યું છે.

અથર્વેદ અદકો સરવથી, ત્રિ શાસ્ત્ર કાઢ્યાં તે મથી;
ત્રણ તણા કરતા તે ત્રૈણ, પાતાંજલીના ધરણી ધરણ. ॥૪॥

ત્રણ વેદથી ચોથો અથર્વવેદ મોટો છે અને તેની સાથે મંથન કરી ત્રણ શાસ્ત્ર રચ્યાં છે અને તે ત્રણેના કર્તા ત્રણ છે. તેમાં પતંજલિ કે જે પૃથ્વીને ધારણ કરનાર છે તેમણે પતંજલિશાસ્ત્ર યોગદર્શન રચ્યું છે.

જ્ઞાનાદિક વિશેષી વદુ, શાસ્ત્ર સાંખ્ય કપિલે સદુ;
હાથે કહું खटनाં વરતંત, સાંભલજો સરવે ધરી ચંત. ॥૫॥

વૈશેષિક દર્શનના કર્તા કણાદમુનિ અને સાંખ્ય દર્શનના કર્તા કપિલમુનિ છે. હવે આ છ શાસ્ત્રોના કર્તાના વર્તન વિષે કહું છું તે સર્વ ચિત્ત દર્દને સાંભળો.

ન્યાય કહે ન્યાયે ચાલતે, નિસ્તરસો ઇંદ્રી જત મતે;
મીમાંસા કહે મનવશ કરે, પામે ભોગ સકલથી સરે. ॥૬॥

ન્યાયશાસ્ત્રના કર્તા ગૌતમઋષિ કહે છે કે આ ભવરૂપ સંસારનો નિસ્તાર લાવવો હોય તો ઈન્દ્રિયો આદિને જતમત રાખીને હું કહું છું તેનો અભ્યાસ કરવો તથા જૈમિની કહે છે કે મન વશ કરવાથી આ સંસારના ભોગથી વધારે અને ઉત્તમ પડતા શ્રેષ્ઠ ભોગ ભોગવવાના મળે છે.

વેદાંત કહે છે એમજ વદી, દીસે ક્રત માયાનું સદી;
દ્રષ્ટ પદારથ કહેવા કાય, કુવેર નામ રૂપ ગુણ તે માય. ॥૭॥

વેદાન્ત પણ મન વશ કરવાનું કહે છે આ બધા શાસ્ત્રોનો એકંદર અર્થ માયાના કૃતવાળો દેખાય છે. કારણ કે જ્યાં સુધી નામ, રૂપ અને ગુણ વા દૃશ્ય પદાર્થ માત્ર જે કંઈ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે તમામને માટે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે એ બધાંય માયાનાં રૂપ છે.

શાસ્ત્ર નિર્ણયકો-અંગ-૮મું

પાતાંજલી તે પંડને ગ્રહે, સાથે પ્રાણ કહી દીન રહે;
સાંમ્રથ વધે સરાયે સીધ, જાંણો એજ પરમપદ નીધ. ॥૧॥

પાંતજલીશાસ્ત્ર (યોગદર્શન) કહે છે કે આ શરીરમાં રહેલા પ્રાણને સિદ્ધ કરવાથી સામર્થ્ય ઘણું વધે છે અને જગતમાં સિદ્ધ તરીકેની ભારે પ્રતિષ્ઠા મળે છે. અર્થાત્ આ યુગની સિદ્ધિઓ એ જ નિધિસમ પરમપદ છે એમ તે જણાવે છે.

વિશેષીની વિસીયે ગતિ, કરમ ધરમની ધારણ અતિ;
સરાગ નરક દેખાડે રચી, પાપ પુન્ય સુખ દુઃખ કહે બચી. ॥૨॥

વૈશેષિક શાસ્ત્રની વિષયી ગતિ છે. તે કર્મ ધર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં અતિ મજબૂત છે. વળી સ્વર્ગ, નર્ક તથા પાપપુણ્ય તેમ જ સુખ-દુઃખ વિષે ઘણી જ મોટી મોટી વાતો કરેલી છે. વૈશેષિક દર્શનમાં ઈન્દ્રજાળની માફક જગતમાત્રના જીવોને કર્મ-ધર્મની આશા પાછળ દોરેલા છે. વળી પાપ-પુણ્યની ભયાનક વાતો કરી જગતના જીવોને રુચિકર તેમ જ ભયાનક વાતોની પાછળ અટકાવી રાખેલા છે.

સાંખ્ય સંખ્યા કાઠાઢી કેહે ઁરી, કંચિત માયા રહી આવરી;
પરિબોધે છૂટે પરસંગ, શુદ્ધ સનાતન અંશ અભંગ. ॥૩॥

સાંખ્યદશનમાં કહ્યા પ્રમાણે તત્ત્વોનો સાંખ્ય ભાગ વહેંચતાં કિંચિત માત્ર માયાનું આવરણ રહી જાય છે અને તે માયા સૂક્ષ્મરૂપે રહેલી હોઈ તેને આ દર્શનના કર્તા સમજી શકેલા નથી. તે પ્રબોધ એટલે જ્ઞાનથી જીવને જાગ્રત કરીને માયા સાથેના પ્રસંગથી છોડાવી કહે છે કે જીવ સ્વતંત્ર, શુદ્ધરૂપ અભંગ વા સનાતન છે, આ પ્રમાણે તે માને છે.

શાસ્ત્રનો છે નિજમત ંહ, સંક્ષેપમે કીધો તેહ;
બીજગ બીજગ વરણુ જથા, ઘણુ કહે તો વાધે કથા. ॥૪॥

શાસ્ત્રોનો નિજ મત આ પ્રમાણે છે અને તે સંક્ષેપમાં સારરૂપે કહ્યો છે. ઝીણી ઝીણી વાતોનો પ્રકાશ કરું તો ગ્રંથનો વિસ્તાર વધી જાય.

વ્યાસ કપિલ અદકા બુદ્ધિવંત, હારદ જેહેનું સાંખ્ય વેદાંત;
આત્મજ્ઞાન નારદથી લહું, ંકાદશ તારે નીરમયું. ॥૫॥

વ્યાસમુનિ તથા કપિલાચાર્ય બીજા બધાઓ કરતાં બુદ્ધિમાં મોટા છે અને તેમનો હાર્દરૂપ મુદો વેદાન્ત તથા સાંખ્ય છે. તથાપિ આત્મજ્ઞાન મહામુનિ નારદથી થયું ત્યાર બાદ તેમણે (ભાગવતનો) એકાદશમો સ્કંધ રચ્યો છે.

કપિલદેવ સમજાવ્યાં માત, ભાગ ત્યાગ કરતા સાક્ષાત;
પણ નવ કીધો જીવ ઉથાપ, ઁટે મ઱ી સરજ્યો સંતાપ. ॥૬॥

કપિલાચાર્યે પોતાનાં માતાપિતાને શરીરનો સાંખ્ય ભાગ વહેંચવાનો પાઠ ભણાવ્યો એટલે કે શરીરનાં ભૌતિકતત્ત્વો જે લઘુરૂપે શરીરમાં રહેલાં છે તે અને વૈરાટનાં મહદ્. તત્ત્વોની સાથે મેળવણી કરી બતાવી તથા અંશને આ શરીરમાંથી ઊગરતો સમજાવી તે નિત્ય વા અખંડ છે એમ સારી પેઠે સમજાવ્યું છે. આમ સમજાવવા છતાં જીવપણું ટળતું નથી અને જીવની છેવટ નિવૃત્તિ આ પ્રકારના પાઠ ભણવાથી મળતી નથી. આમ છ શાસ્ત્રોના છ પ્રકારના મત જે એક બીજાનો સંબંધ રાખ્યા સિવાય ખંડનની દષ્ટિએ રચાયા છે તેમણે ઝીણી દષ્ટિએ જોતાં જીવને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો નથી. પણ જગત શાસ્ત્રોના જુદા જુદા મતોને લીધે અસ્તવ્યસ્ત થયું છે અને વિવાદની દષ્ટિએ ઝઘડો ઉત્પન્ન કર્યો છે.

વેદ સહિત કરે જંત વરણામ, તો શાસ્ત્રની શી પહોંચે હામ;
વિશ્વ વેદશાસ્ત્ર પતિયાર, કુવેર વસ્તુ વેદાની પાર. ॥૭॥

વેદની આઘ લઈ મોટા મોટા મહાપુરુષો નિજનું વર્ણન કરતાં થાકી ગયા છે તો પછી શાસ્ત્રો જેવાની હામ કેવી રીતે પહોંચી શકે? આમ છે છતાં જગતમાત્ર વેદ તથા શાસ્ત્રોમાં જ પ્રતીતિવાળું છે; પણ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે નિજરૂપ મુદો વેદની પાર આવેલો છે.

❶ વેદ વિલોકન નિર્ણયકો-અંગ-૯મું ❶

શું છે વેદને શું છે વસ્ત, ભેદ બતાવું હસ્તોહસ્ત;
વેદ તળી સુળીયો વિક્ષાત, ઉપનાં જાંહાં તે માતને તાત. ॥૧॥

નિજરૂપ મુદો શું છે અને વેદ શું છે એ વિષેનો ભેદ હસ્તામલકવત્ બતાવું છું. વેદ જે સ્થળથી વિકસિત થયા તે સ્થાન નાભિ પ્રદેશમાં આવેલું છે. આ નાભિમાં ઔંકારનું સ્થાન છે તથા ત્રણેલોકમાં તે વ્યાપક રૂપે પણ રહેલો છે; તો પણ જ્યાં જ્યાં નાભિ છે ત્યાં ત્યાં ઔંકાર છે. આ ઔંકાર પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા સિવાય મૂળ સ્વરૂપના પરારૂપે રહેલો છે અને પ્રકૃતિ તેનાં મૂળિયાં છે. આ મૂળિયાંથી તે બંધાયેલો છે એથી છૂટો પડી શકતો નથી. આથી પ્રકૃતિ અને ઔંકાર આ બંનેની એકતા એને હિરણ્યગર્ભ કહેલું છે. હિરણ્યગર્ભ એટલે પુરુષની વા પ્રકૃતિની જુદી વ્યાખ્યા થઈ શકે નહિ એટલે પુરુષમાં પ્રકૃતિનાં તત્ત્વો અને પ્રકૃતિમાં પુરુષનાં તત્ત્વો મળેલાં છે. આમ ભેગાં મળેલાં તત્ત્વોની રસબસ ગતિ જે છે તેનું નામ હિરણ્યગર્ભ. આ હિરણ્યગર્ભ યુક્ત ઓમકારની પ્રથમ ઉત્પત્તિ નાભિમાંથી થાય છે. આ પ્રકૃતિયુક્ત હિરણ્યગર્ભવાળો જે ઔં તે વેદનો પિતા છે અને મૂળરૂપે રહેલી પ્રકૃતિ તે વેદની માતા છે. આ માતાપિતાના સંયમથી પ્રણવ ઉત્પન્ન થયો.

લોક સમસ્ત દમ દોરી જેહ, ઇશ્વર સહિત કહું છું તેહ;
શ્વાસારૂપ સકલમે રહ્યા, બોલત અક્ષર બાવન થયા. ॥૨॥

જેને હું પ્રણવ કહી ગયો તે જ પ્રણવનું નામ શ્વાસા વા દમ છે અને મોટા મોટા ઈશ્વરોની આઘ લઈ જગતમાત્ર આ દમદોરીના આધારે જીવે છે અને તે સર્વ લોકના ઘટો ઘટમાં રહેલો હોઈ તેના દ્વારા બાવન અક્ષરો યુક્ત ઉચ્ચાર થાય છે.

વા દંમના પરઘ્યા તે વેદ, માત્ર ફેર મીંડાનો છેદ;

પુરવે પરણાયમ અણઘાટ, ચતુરનામ પડીયાં જામાટ. ॥૩॥

વાદંમમાંથી કાનો મીડું કાઢી નાખી માત્રા ચઢાવવાથી વેદ એવો અર્થ થાય છે. આ વેદનો અર્થ જ્ઞાન થાય છે અને જ્ઞાન એટલે જાણવું. આ જાણવાળું જ્ઞાન જે ઘરમાં સંપૂર્ણ રહેલું છે તે ઘરનું નામ ઝંકાર. આ ઝંકાર નાભિથી લઈ મુખ નાસિકા, દ્વારા રેચક પોરક થાય છે. આ રેચક પોરક થતો પ્રણવ સમસ્ત તત્ત્વોના વિદ્યુત રૂપે છે એથી જ ચોદલોકના ઈશ્વરોની આઘ લઈ અગણિત શરીરો આ પ્રણવના જ આધારે રહ્યા છે તે પ્રણવનું પૂર્વ સ્વરૂપ ઘાટ રહિત છે છતાં આ જાણરૂપ જ્ઞાનના ચાર વિભાગ શાથી પડ્યા અને તેમ થવાનું કારણ શું મળ્યું તે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

કરી સમજાવું તેહેનો અરથ, કંકણ હાથ અરીસો તરત;

મધ્યમા પરા પશ્યંતિ વૈખરી, થાંનક ભેદ નામ રહી ધરી. ॥૪॥

જેમ હાથમાં આરસી પકડી મુખ જોતાં તેમાં જેમ છે તેમ દેખાય છે તેવી જ રીતે ચાર નામ પડવાનાં કારણ મુખ-આરસીની માફક બતાવું છું. પરા, પશ્યંતિ, મધ્યમા અને વૈખરી આ દરેક પોતપોતાના સ્થાનના ભેદે કરીને જુદાં જુદાં નામ ધારણ કરીને રહેલી છે.

સરલ સુતર સ્વરનીકર એક, ઉપાધિમે વિધિ વિવેક;

પરા અથર પશ્યંતિ સામ, જજુર મદ્યમા વૈખરી રઘુનામ. ॥૫॥

સરલ સૂત્રવત્ પ્રણવરૂપ સ્વરની કળ એક જ છે પણ બ્રહ્માજીએ ચતુર (ચાર) વાણીની ઉપાધિને લીધે વિવેક બુદ્ધિ દ્વારા ભેદ જણાવ્યો છે. એટલે કે નાભિમાં પરાનું સ્થાન હોઈ પશ્યંતિરૂપ ઝંકારનો ઊઠતો ધ્વનિ હૃદયસ્થાને આવવાથી મધ્યમાં વાણીરૂપે થયો અને ત્યાં જ તમામ શબ્દોનો ઘાટ ઘડાયો. તે શબ્દો વદન દ્વારા નીકળતાં વૈખરીવાણીરૂપ થયા છે એટલે પરાથી અથર્વવેદ રચાયો, પશ્યંતિ વાણીથી સામવેદ, મધ્યમા વાણીથી યજુર્વેદ અને વૈખરી વાણીથી ઋગ્વેદ રચાયો.

વલી કહું પુરવે પારકી, શાસ્ત્ર નામ પડ્યાં શા થકી;

વદન ગયોલી રસના સર, સાસાતર માટે સાસ્તર. ॥૬॥

હવે પૂર્ણકાળમાં વેદવક્તા સિવાય બીજાઓએ જે શાસ્ત્ર રચ્યાં તેનું નામ શાસ્ત્ર શાથી પડ્યું? તે કહ્યું છે. તે એવી રીતે છે કે મુખરૂપ ગોળીમાં રસનારૂપ સર એટલે રવેયો આ બંને મળી શ્વાસાને વલોવતાં એટલે કે મંથન કરતાં શ્વાસાતર એટલે શ્વાસની તરરૂપ માખણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. આ શ્વાસાતર ઉપરથી શાસ્ત્ર નામ પડેલું છે.

સ્વાદ સમજ અક્ષર માખણ, સુરત અગ્ન અરથક તાવણ;

કૈવલ જ્ઞાન હવું તે તુપ, પાવે કોઈક સંત અનુપ. ॥૭॥

બીજે ગ્રહી તક્ર આચાર, કુવેર કર્મકાંડી સંસાર. ॥૮॥

આ તરૂપ નીકળેલું વિત્ત તે વિત્તમાં સ્વાદરૂપે રહેલી સમજ જાણવી તથા બાવન અક્ષરોરૂપ માખણ જાણવું. આ માખણને અર્થરૂપ તાવણમાં સુરતારૂપ અગ્નિનો તાપ આપતાં જે ધીરૂપ વિત્ત ઉત્પન્ન થયું તેનું નામ કેવલજ્ઞાન આ કેવલજ્ઞાનનું કોઈ વિરલ સંત જ આચરન કરે છે. મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે આ સંત સિવાય બીજાઓએ છાસરૂપ આચારને ગ્રહણ કરવાથી કર્મકાંડી સંસાર થયો છે.

વસ્તુ વિકસિતકો-અંગ-૧૦મું

હાવે કહું વસ્તુ વિગતી, વેદ પાર પૂર્વે કહી હતી;

દૃષ્ટાન્તે સમજાવું સોડ, સંશે રહે ન પાવે કોઈ. ॥૧॥

વેદ શું છે તે વિષેનો ગત પ્રકરણમાં ખુલાસો કર્યો. હવે વેદ પાર જે વસ્તુ છે એ વિષેનો ખુલાસો સંશય રહે નહિ અને કોઈ તે પ્રાપ્ત કરી શકે તેટલા માટે દૃષ્ટાન્ત આપીને સમજાવું છું.

જેમ લુવારી ઘેર ધમણ, જડવત સદા ચેતન નહિ પ્રાણ;

કરે કરી કલ ચાપે કોઈ, શ્વાસોશ્વાસ ચેતનવત હોઈ. ॥૨॥

જેમ લુહાર ઘેર રહેલી ધમણ ચૈતન્ય વા પ્રાણરહિત હોઈ સદાને માટે જડ છે પણ કોઈ હાથ વડે ધમણ સાથે જોડેલી કળરૂપ સાંકળને પકડી ખેંચે તો ધમણ શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કરતી ચૈતનતાવાળી દેખાય છે.

ધમણ પંડને શ્વાસાવેદ, બાવન છે શ્વાસા તન કલેદ;

એ સરવે જાણો જડવંન, પરકરતી તે કલ સકંન. ॥૩॥

ઉપરના દૃષ્ટાન્તનો સિદ્ધાંત એ છે કે ધમણરૂપ શરીર સમજવું અને શ્વાસરૂપ વેદ જાણવા અને બાવન અક્ષરો તે શ્વાસરૂપ શરીરમાં કલેદ એટલે ભીનાશ વા ભેજરૂપે મળીને રહેલા છે અને પ્રકૃતિ તે કળરૂપ સકંચો હોઈ તેની પકડથી આ બધું બંધાઈ રહેલું છે, તો પણ એકંદરે આ બધી સાજરૂપ રકમો જડ છે.

કૈવલ કર કલને જડ અડે, ચૈતન થડ સરવે નીમડે;
નિશ્ચલતા કૈવલપદ જાણ, ચૈતન તાતે તેહેની પાંણ. ॥૪॥

જ્યારે સકર્તા સત્કૈવલનો હાથ પ્રકૃતિરૂપ કળને સ્પર્શ કરે છે ત્યારે દંડ સાંકળથી જોડાયેલી ધમણ શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા કરતી ચૈતન્ય જેવી નીવડેલી દેખાય છે. આ સકર્તા કૈવલનું પદ નિશ્ચલ (ચળે નહિ તેવું) જાણવું અને તેમના જ હાથરૂપ ચૈતન્ય જાણવો. જ્યારે (અંશનો ભાસ) આ ચૈતન્યનો સ્પર્શ મૂળસ્થાનમાં આવેલી પ્રકૃતિ ઉપર ભાસરૂપે થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિ ચેતન થઈ ધમણરૂપ શરીરમાં રહેલા શ્વાસને ગતિ આપે છે. એથી જ સર્વ શરીરો આ પ્રમાણેની ઘટનાવાળા હોઈ હલનચલનની ક્રિયા કરતાં દેખાય છે.

ધમણ લુહારી અલગ છે જેમ, વેદપાર વસ્તુ છે તેમ;
ચૈતન તો જડની ગત લહે, પણ જડ ચૈતનને કહો કેમ ગ્રહે. ॥૫॥

જેમ દંડક્રિયા યુક્ત ધમણથી લુહાર અલગ છે તેમ વસ્તુરૂપ મુદ્દો વેદની પાર છે. વળી ચેતન જડની ગતિને જાણે છે એટલે ગમે તે વખતે જડને ગ્રહણ કરી પોતાનું કાર્ય કરી શકે છે અને કામ પૂરું થયે જડને છોડી પણ દે છે; પરંતુ જડ વસ્તુ ચેતનને ગ્રહણ કરી શકતી નથી, કારણ કે ગ્રહણ કરવાની જડમાં શક્તિ હોતી જ નથી.

તેમ વસ્તુ લહે વેદાંમતી, વેદ ના જાણે વસ્તુ ગતિ;
જડ નિગમને ચૈતન વસ્ત, તાંહાં ક્યમ લાગે દલનો દસ્ત. ॥૬॥

તેવી જ રીતે વસ્તુરૂપ મુદ્દાને વેદાંમતી એટલે વેદરૂપ પ્રણવમાં મતિ એટલે વૃત્તિ જે ચૈતન્યની પડી છે તે ચૈતન્ય વેદની ગતિને વૃત્તિ દ્વારા જાણે છે; પણ ચૈતન્યરૂપ વસ્તુને વેદ જાણતા નથી એથી જ નિગમરૂપ વેદો જડ છે અને વસ્તુ રૂપ મુદ્દો ચેતન છે. આ ચૈતન્યમાં દિલનો દસ્ત એટલે હાથ, વા સત્તા કે અધિકાર પહોંચતો નથી.

દૃષ્ટાંતે સમજે સિદ્ધાંત, બ્રહ્મરૂપ હોય સદ ટલી જંત;
બ્રહ્મરૂપ બ્રહ્મ વેત્તા લહે, કેહેં કુવેર સેવો તો કહે. ॥૭॥

આ ઉપર કહેલા દૃષ્ટાંત ઉપરથી સિદ્ધાંત સમજે તો વસ્તુરૂપ મુદ્દો સમજી શકે. જેથી બ્રહ્મરૂપ થાય અને જીવ સ્વરૂપની ભાવના ખરેખર ટળી જાય છે. આ બ્રહ્મ સ્વરૂપ માત્ર બ્રહ્મવેત્તા જ જાણે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ દશાનું અંતરજ્ઞાન આ ઉત્તમ પ્રકારના બ્રહ્મવેત્તાઓની સેવા કરશો તો જ જાણશો વા પ્રાપ્ત કરી શકશો. (ભગવાન કરુણાસાગરે વેદ તથા વસ્તુરૂપ મુદ્દાનો જે ખુલાસો કર્યો છે તેને યથાર્થ સમજાવવો મુશ્કેલ છે

અને આ વિષે સમજનારાઓ પણ ઓછા છે. આપણે વેદનો નિર્ણય સત્ય અને ખરી રીતે ક્યો હોત તો મુદારૂપ વસ્તુ વેદથી પર છે એમ સમજ્યા સિવાય રહી શકત નહિ. દેશના ઘણા વિદ્વાનોની માન્યતા છે કે વેદ વિરુદ્ધ વચનો સાંભળવાં નહિ. અહીંયાં વેદ શાને કહેવામાં આવે છે ? પુસ્તકને વા અંદર રહેલા અક્ષરને ? જો આપણે વેદ પુસ્તક વા અક્ષરોને કહીએ તો તેનો વખતોવખત નાશ થાય છે તો અપવાદ એ નડે છે કે વેદ ઈશ્વર પ્રેરિત છે. જો ઈશ્વર પ્રેરિત હોય તો નાશ થવો જોઈએ નહિ. વળી પુસ્તકો ગમે ત્યારે લખી શકાય તેમ છે અને તે લખાણ જીવકૃત દેખાય છે. જીવ લખવા પ્રવૃત્ત ન થાય તો અક્ષર પડી શકતા નથી. આને ઈશ્વરકૃત ન કહેવાય, ત્યારે ઈશ્વરકૃત શાને કહેવું ? એ વિચારવા જેવું છે અને તે એ છે કે જગતમાત્ર કર્તાથી સર્જાયેલું છે. આ કૃતનું નામ કુંદરત છે...કુંદરત-પ્રેરણા તે કર્તાની કરેલી છે. આ કરેલી સઘળી કૃતિરૂપ ઘાટો જે છે તે તમામમાં પ્રણવ છે. તે જ પ્રણવમાં બાવન અક્ષરો છે અને તે બાવન અક્ષરો દ્વારા અવરનવર સ્વરયુક્ત વ્યંજનોથી વાક્યો રચાય છે, તે વાક્યો નામ, ઠામ, ગુણને સૂચવે છે. એ વડે આપણે જગતનો વહેવાર કરી શકીએ છીએ. જો આ રચના કર્તારે ગોઠવી ન હોત તો આપણે નવીન કરી શકત નહિ. એટલે કે આ પ્રણવ આદિ રચના કર્તાની જ કરેલી છે અને તેમાં અક્ષરો આદિ સામગ્રી ભરેલી છે, તે વડે આપણે આપણો વહેવાર કરીએ છીએ. એથી જ આપણા વહેવાર પણ ભિન્ન-ભિન્ન દેખાય છે. આ ભિન્નત, બુદ્ધિથી છે, જેનામાં ઓછી બુદ્ધિ તેનો વહેવાર ઓછો, અને જેનામાં વિશેષ બુદ્ધિ તેનો વહેવાર મોટો. આમ નાના-મોટા વહેવારો કર્તાની કૃતિ મુજબ છે. આ કૃતિને અંતર પ્રદેશમાં જનારા સમજી શકેલા છે અને અંતર પ્રદેશમાં નહિ જનારા માત્ર ઉપલક વાતો કરે છે. આ અંતર પ્રદેશની સઘળી સામગ્રી ઈશ્વર કૃત વા ઈશ્વર પ્રેરિત છે. એમાંથી કાઢી જે કંઈ રચનાત્મક સ્થિતિ ગોઠવવામાં આવે છે તે જીવકૃતિ છે. એથી જ વેદ આદિ પુસ્તકોની રચના મનુષ્ય કૃત છે તેને જ અંતર પ્રદેશના નહિ સમજનારાઓ બાહ્ય રચનાના પુસ્તકનાં પાનાંને ઈશ્વર-પ્રેરિત માને છે. આ તેમની માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. વેદનું રક્ષણ કરો એટલે પ્રણવનું રક્ષણ કરો, નહિ કે પુસ્તકનું. પ્રણવ હશે તો પુસ્તકો અનેક ઉપજાવી શકાશે. પણ પુસ્તક પ્રણવને ઉપજાવી શકશે નહિ. વળી પ્રણવ એ જ પ્રણ છે અને આ પંચભૂતાદિ ભૌતિક શરીરો માત્ર આ પ્રણરૂપ પ્રણવથી જીવતાં રહેલાં છે તે જ પ્રણવનું રૂપ બાવન અક્ષરોયુક્ત છે એટલે કે પ્રણવ એ જ સંપૂર્ણ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે એમ કહીએ તો ચાલે તેમ છે. કારણ કે આ પ્રણવમાં સ્થિર થનારાઓ જ જ્ઞાનને પામેલા છે, આ જ જ્ઞાન ઈશ્વર પ્રેરિત છે કારણ કે જ્ઞાનના વિભાગ પડી શકતા નથી. એથી જ જ્ઞાનસ્વરૂપ વ્યાપક છે. આ બાબતમાં ઈશ્વરે પ્રેરણા કરી હોય તો માનવા જેવું છે અને તે

દરેકના ઘટોઘટમાં આ જ્ઞાન રહેલું જ છે. એથી જ જેણે જેણે આ ઘટમાં રહેલા પ્રણવ સાથે મંથન કર્યું તે તે જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકેલા છે. જ્ઞાન કોઈ એક દેશમાં વા કોઈ એક વ્યક્તિમાં છે એમ માનવા જેવું નથી. જ્ઞાન તો ઈશ્વરનું લહાણું છે અને પ્રાણીમાત્રને એ છૂટથી આપવામાં આવેલું છે. જેણે આ જ્ઞાનનું લહાણું ઓળખી લીધું તેઓ આ ભવસાગરને તરી કિનારે બેઠા અને જેને આ વિષે ગમ ન પડી તેઓ સંસારમાં સ્થાવર જંગમ આદિમાં ભટકતા રહ્યા છે. વળી ઈશ્વર ગતિએ સર્વજ છે. તેઓ કોઈ એક વ્યક્તિમાં પ્રેરણા કરી જ્ઞાનનો ઉદય કરે તો સર્વજતાની ખામી દેખાય. કારણ કે તેમનામાં સમ વા વિષમપણું નથી અને જો હોય તો કિરતાર કહેવાય નહિ. એથી જ કોઈ વ્યક્તિ પરત્વે ઈશ્વર પ્રેરણા થવી અસંભવિત છે. તેમણે તો સ્થાવર જંગમ આદિ સર્વ લોકમાં પ્રણવ દ્વારા જ્ઞાનનું લહાણું શરૂઆતથી જ કરી દીધેલું છે અને તે અગણિત યુગો વહી જાય છતાં ખૂટે તેમ નથી. આ ચાલુ વિષયમાં એક વાત યાદ આવે છે કે એક શંખાસુર નામનો દૈત્ય બ્રહ્માજીથી રચાયેલા વેદરૂપ ગ્રંથો લઈ ગયો. આથી દેશમાં ભારે કોલાહલ મચી ગયો અને માન્યતા એ પ્રસરી કે હવે વેદ સિવાય શું કરીશું ! એ સંકટને દૂર કરવા ત્રિલોકીનાથ એકાએક દરિયામાં માછલારૂપે ઉતરી પડ્યા ને સદર દૈત્યને મારી વેદને પાછા લાવ્યા. આ માન્યતાવાળો લેખ જે કાળે કોઈ મહાશય લખવા બેઠા હશે ત્યારે તેઓ વેદ એ શું છે વા વેદ શાને કહેવો આ અર્થ વિષે ભેદ સમજ્યા હોત તો આ સાહસ બુદ્ધિ વડે આવી કલ્પના કરી ગોઠવી બેસાડત નહિ. વળી તેમને અંતર પ્રદેશના વેદ સાથે ક્યાં નિસ્ખત છે ? જો હોત તો બહારનો આવો કૃત્રિમ વેશ ઉપજાવી કાઢત નહિ. વળી મનાવવામાં આવે છે કે વેદ વિરુદ્ધ વચન બોલવાં વા સાંભળવા નહિ. તેનો અર્થ એ જ નીકળે છે કે આ પ્રણવરૂપ વેદ બાવન અક્ષરોના જ્ઞાનથી ભરપૂર છે; તેની એકંદરે સામાન્ય ગતિ અજંપા તરીકે ઊઠબેસ ચોવીસ કલાકમાં મુખ્ય પ્રણવ એકવીસ હજાર અને છસો થાય છે. આ એકવીસ હજાર અને છસો ધબકારા (અજંપા) વધી જાય તેવાં બહારનાં વચનો સાંભળવાં વા માનવાં નહિ તેમ જ ક્રિયાયુક્ત વહેવાર કરવો નહિ એ કુદરતનો નિયમ છે. આ નિયમ મુજબ પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવી શકાય છે. આથી ઊલટા વર્તનારા આ ઈશ્વરી હુકમની આમન્યાનો ભંગ કરનારાઓ અંતર પ્રદેશની અખૂટ સમૃદ્ધિને નહિ ઓળખનારાઓ બહારનાં સ્વતંત્ર ઉપજાવી કાઢેલાં વચનોને વેદવચન માની પુસ્તક પાનાંનું રક્ષણ કરવામાં પોતાનો ધર્મ સમજેલા છે. આ ધર્મ તે ખરેખરો ધર્મ નથી પણ પ્રણવરૂપ વેદનું રક્ષણ કરી તેના દ્વારા આત્મસમૃદ્ધિરૂપ મુદ્દાને પ્રાપ્ત કરવો એ જ ખરો ધર્મ છે અને આ પ્રણવરક્ષક તે જ વેદરક્ષક વા વેદના વચનોનું પાલન કરનારા ખરા આર્યવીર હોઈ આ જ માર્ગે જનારા આત્મકલ્યાણ કરી શકે છે.)

◉ પ્રગટવેતા મિલનકો-અંગ-૧૧મું ◉

બ્રહ્મવેતા દેખાડે બ્રહ્મ, જીવ શિવનો સમજાવી પ્રમ;
બુધ પોખે પોતાનું બલ, ભવ ઉપન કર આપે કલ્મ. ॥૧॥

બ્રહ્મવેતા મહાપુરુષો જીવબુદ્ધિનો અને શિવબુદ્ધિનો મર્મ સમજાવી બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છે. વળી તેઓ બ્રહ્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થયેલી બળવાન બુદ્ધિ, આવનાર અધિકારી શિષ્યને પોષે છે અને એ જ બુદ્ધિ વડે સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિના (જગત રચનાની) કાર્યક્રમની કળરૂપ કુંચી તેના હાથમાં આપે છે, તે કુંચી વડે સમસ્ત જગતનાં તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યો ખુલ્લાં કરી સમજી શકે છે.

વાતોમે દે વસ્ત બતાય, દૃષ્ટાંતે સિદ્ધાંત મેલાય;
તે માટે સેવો બ્રહ્મવેત, નહિ તો ભક્તિ ખાલી રહેત. ॥૨॥

આ મહાન સર્વ-શિરશ્રેષ્ઠ નિજપદ જે સર્વલોકની છેવટે આવેલું છે તેને અધિકારી શિષ્ય પરત્વે બ્રહ્મવેતાઓ માત્ર વાતો કરીને સમજાવી દે છે એ ખૂબીઓ તેમના અલૌકિક જ્ઞાનની છે. હજારો વર્ષના તપે જે પદની પ્રાપ્તિ નથી થતી તે પદની પ્રાપ્તિ આ બ્રહ્મવેતાઓ ઝીણા ઝીણા સંકેતો દ્વારા યથાર્થ સમજાવી કરાવી આપે છે. વળી તે પદને વધારે સ્પષ્ટ ખુલ્લું કરવા નાજુક કુદરતી તત્ત્વોનાં દૃષ્ટાન્તો આપી સિદ્ધાંત સમજાવી શિષ્યના અંતર હૃદયને વિકસિત કરે છે. એવું અતિ ઉત્તમ જાણપણાનું (બ્રહ્મજ્ઞાન) આ મહાપુરુષો પાસે વિત્ત રહેલું છે. તે વિત્તને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળા હે ભગવતીજનો ! આ વિત્તને જાણનાર બ્રહ્મવેતાની સેવા કરો. અને આ પ્રમાણે આ મહાપુરુષને નહિ ઓળખો અને તેમને શરણે નહિ જાઓ તો મળેલા અમૂલ્ય મનુષ્યજન્મની ખોપ હારી જશો, કારણ કે પાંપળાંવાળી કર્મકાંડવાળી (દ્રવ્યપૂજા) ભક્તિથી આત્મકલ્યાણની તૃપ્તિ થશે નહિ; છતાં તેવી બાદલી ભક્તિ પાછળ તણાઈ જશો તો મનુષ્ય જન્મનો હાથ આવેલો દાવ ફરીથી મળશે નહિ અને ખાલી જશે.

ગયો અમલ હાચ મને મરે, તેની આળ્યે કુળ ઝગરે;
તેમ અવતાર ભજે નર લોહ, કાલ ઝાલ બંચ્યો નહિ કોહ. ॥૩॥

જેમ કોઈ મોટા અધિકારવાળા (વિભૂતિવાળા દેવો) જે પોતાના સત્ય અધિકારથી ઊતરી ગયા હોય તેઓની આપત્તિકાળે આણ દેવામાં આવે તો પણ તેઓ બચી શકતા નથી. તેવી જ રીતે અવતાર આદિ મોટા અધિકારવાળા જાણીને આપણે સર્વે (સમસ્ત જગત) તેમને ભજે છે પણ ઉપરના દૃષ્ટાંત મુજબ કોઈપણ કાળઝાળના જંજાળરૂપ ત્રાસમાંથી બચી શકશે નહિ.

હાલ અમલ હોય હમણે છતો, અસ્થ જ્ઞાન અદ્ભુત ગમતો;
તેહને શરણે જા તું જંત, જન્મ મરણ આળવો હોય અંત. ॥૪॥

હાલ વર્તમાનકાળમાં જેનો જીવતો જાગતો અમલ હોય તથા અદ્ભુત અસ્થ જ્ઞાનની અદ્ભુત ગતિવાળા હોય તેમના શરણમાં, હે જીવો ! જન્મ-મરણના ભવસંકટનો ફેરો ટાળવો હોય તો તમો જરૂર જજો.

બ્રહ્મા વિષ્ણુ ને માહેશ, જોત સ્વસ્ત્ય શક્તિને શેષ;
પ્રતમા તેહેની પુંજે માંડ, ચરણોદિક આરોગે છાંડ. ॥૫॥

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ઊંચા માર્ગમાં વળ્યા નહિ અને શિવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શેષ, પ્રકૃતિ અને (પુરુષ) જ્યોતિનારાયણ, આ નામધારી દેવતાઓની પ્રતિમાઓની સ્થાપના કરી અને તેની જ પૂજા કરવા લાગ્યા. વળી તેમના પગ ધોયેલું પાણી અતિ પવિત્ર ગણી સર્વાંગ શરીર પવિત્ર થશે એમ ધારી જગતના ભગવતીજનોએ આ પાણી પીવાનું શરૂ કરી દીધું. વળી ઠાકોરજીને થાળ ધરાવે છે અને તે પ્રસાદીને ઉચ્છિષ્ટ ગણી આ એટું પ્રસાદરૂપે ગણી આરોગે છે.

એમ કરતાં ડુબ્યો સંસાર, કોડ ન ઉતરો ભવજલ પાર;
મુક્ત સ્વ જે જે જ થયા, પ્રગટ ગુરુની પામી દયા. ॥૬॥

ચરણોદક પીવાથી તથા ઉચ્છિષ્ટ ભોજન કરવાથી તેમ જ ઉપલક તેમના નામના જાપ જપવાથી તથા તે જ્યાં હોય ત્યાં તેમના નામે યાત્રાઓ કરવાથી અમો કૃતાર્થ થઈએ છીએ એવી એવી માન્યતાઓને લીધે આ સંસાર આ પ્રમાણે કરતાં ડૂબ્યો છે એથી જ કોઈ ભગવતીજન આ સંસારરૂપ સાગર તરીને કિનારે પહોંચ્યા નથી. કારણ કે અત્યાર સુધીમાં જે કોઈ મહાપુરુષો મુક્તદશાવાળા થયા હોય તો તેઓ પ્રગટ ગુરુઓની અતિ દયાને પામીને જ ભવપાર થયા છે.

ગયા સધામ કૃષ્ણ ને રામ, તાર પીછે કેહેનું કરું કામ;
કોડ કહેશે નામે કરી સહાય, જેમ જંખે પૂર્વજ દરસાય.
જે જેનું આલોચન કરે, કુવેર મન રૂપ તાંહાં તેવું ધરે. ॥૭॥

જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ તેમ જ રામ આદિ આ દેશ ઉપર વિદ્યમાન હતા ત્યારે તેમની હયાતીનો લાભ ભગવદ્ ભક્તોએ ઉઠાવ્યો હશે અને તેમણે ભક્તોનાં કામ પણ કર્યાં હશે એમ આપણે માની લઈએ, પણ જ્યારે તેઓ સ્વધામમાં ગયા ત્યાર પછી કોઈ

ભગવદ્ભક્ત તેમની પાસેથી કામ લઈ શક્યા હોય એમ જણાયું નથી અને ભીડ કે આપત્તિકાળે તેઓ આપણું કામ કરશે એવી આશા રાખવી તે બિનપાયાદાર હોઈ વ્યર્થ છે. અર્થાત્ તેઓએ પોતપોતાના ધામમાં ગયા પછી કોઈનું કલ્યાણ કર્યું નથી. કદાચ કોઈ કહે કે તેઓના નામ સ્મરણ માત્રથી ભક્તોને સહાય કરે છે તો તે વાત જૂઠી છે. કારણ કે ચતુષ્ઠય અંતઃકરણમાં મન બાહ્ય તર્કવિતર્ક કરવામાં પહેલે નંબર છે. આ મન સંયમના બળે રૂંધન પામે છે ત્યારે અંદર રહેલું જે ચિત્ત કે ચિત્તના ચિંતવનનો ભાવ બહાર રહેલું મન ખડો કરે છે, સાધક અંતરપ્રદેશનો અભ્યાસી નથી એથી જ આ ચિત્તવૃત્તિઓના સ્વરૂપને ઓળખી શકતો નથી. જેમ મરણ પામેલા વડીલોના વિયોગે કોઈ માણસ અતિ સતત ઝંખના કરતો હોય તો તેને પૂર્વજો દેખાય છે તેવી જ રીતે ઈશ્વરોના ઉપાસક તથા મંત્ર આદિના જાપ જપનાર તથા જે દેવનું આલોચન કરનારાઓના મનનાં રૂપ, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તેના ભાવ પ્રમાણે ખડા થાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમાંનું કંઈ સત્ય નથી.

❶ મન પ્રતીતિ દરશકો-અંગ-૧૨મું ❶

અજ્ઞાનીને દરશે ભૂત, તેમ હરિજનને હરિ અદ્ભુત;
 એ બેહુ એહી ચીતનાં છે સ્વ, જ્ઞાની સમજે ભેદ અનુપ. ॥૧॥

કોઈ અજ્ઞાની રાત્રિના પ્રસંગે રસ્તે જતાં કોઈ ઝાડનું ઢૂંઢું જુએ એટલે તેના અંતરમાં ભૂતનો સંચાર થાય છે અને તે જેમ જેમ આલોચન પૂર્વક નિહાળી જોવા પ્રયત્ન કરતો જાય તેમ તેમ ઢૂંઢારૂપે ભાસેલું ભૂત હાથપગના અવયવોવાળું દેખાતું જાય છે. આમ દેખાય છે છતાં હિંમત ભીડીને વા ભૂતના ભાસને દૂર કરીને આગળ ધસી જાય તો થયેલી ભ્રાન્તિનું નિવારણ તરત થઈ જશે, અને આ ભાસ ખોટો છે એમ તેના સમજવામાં આવે છે એવી જ રીતે હરિભક્તોને અદ્ભુત રીતે ભગવાનનો ભાસ થાય છે. આ બંને ચિત્તનાં રૂપ છે, આ વિષેનો ખરો ભેદ માત્ર જ્ઞાનીઓ જ સમજે છે. જીવ સામાન્ય છે અને આશાવાદથી ભરેલો છે તેને આ વાત ચમત્કાર જેવી લાગે છે પણ ખરી વસ્તુસ્થિતિ આમ જ છે.

પોતાનું મન સ્ફૂરણ હવું, પરચાને પ્રભુ કહે સહુ;
 યાંહા સુધી અજ્ઞાને અંધ, જાંણી નહિ તે આતમ સંધ. ॥૨॥

ભક્તનાં પોતાનાં અંતઃકરણ સ્ફુર્યાં એથી તેણે ચિત્તનાં રૂપ જોયાં એથી તેઓ પોતાને પૂર્ણ ભાગ્યવાન સમજવા લાગ્યા અને આ દેખાયેલા રૂપને પરચારૂપ સમજી તેઓએ તેને

જ પ્રભુ કહેલા છે. અહીંયાં સુધીની આ બધી વાતો આંધળા અને અજ્ઞાનીઓને જ સારી લાગે છે. કારણ કે તેમને આત્મા સંબંધી જ્ઞાન હોતું નથી એથી જ તે આવી તેવી વાતો કરીને ખુશી થાય છે.

દરપણમાં જેમ મુખ દરસાય, નિખશિખ સુધી સરવે કાય;
તેમ દરપણ ભક્તિ આદરી, મનમુખી દીસે થઈને હરિ. ॥૩॥

નમ્રશિખ પર્યંતનું શરીર જેમ દર્પણમાં દેખાય છે તેવી જ રીતે ચતુષ્ટય અંતઃકરણરૂપ કાય પંચતત્ત્વો આદિ કાષ્ઠથી મઢાઈ થયેલા દર્પણમાં જોવાથી સામું બીજું સ્વરૂપ ભાસે છે અને તે મનના આલોચન પ્રમાણે દેખાતા મનમુખી ભાસને હરિરૂપ છે એમ માને છે.

પ્રતમા પૂજા નામ આધાર, તેહેના ફલનો એ અતવાર;
જડ પ્રતમા ને જડ છે નામ, પડે પંડ નહિ બોલે રામ. ॥૪॥

પ્રતિમાઓ સામે નામ માત્રની પૂજાઓમાં માનસિક ભાવ ભરી જે ધ્યાન ધરવામાં આવે છે તેનાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનું જ ફળ મળે છે. વળી આ પ્રતિમા અને અત્યાર સુધીમાં ઉપજાવી કાઢેલાં નામ આ બંને જડ છે છતાં તમે ચેતન થઈ આ જડની ઉપાસના કરશો અને નામમાત્રમાં કલ્યાણની આશા રાખી મરણની છેલ્લી પથારી સુધી તે નામનો પોકાર કરશો તો પંડ પડશે પણ કદીએ રામ, મૂર્તિમાંથી બોલશે નહિ અને તમને આપત્તિકાળમાંથી છોડાવી મુક્ત કરશે નહિ.

પરચા પરચી મનની હોડ, પૂર્ણ પદને તો એ ખોડ;
ચત્રુભુજ તે મનસ્વ ધરે, માગ્ય માગ્ય સહુકોને કરે. ॥૫॥

પરચાપરચી એ મનની હોડ છે. આમ મનની હોડ બાંધવા છતાં પૂર્ણપદ પ્રાપ્ત કરવાની જે ખામી રહે છે તે ટળતી નથી. કારણ કે આપણી સામે જે રૂપ ખડું થાય છે અને ચતુર્ભુજરૂપે દેખાય છે તે રૂપ મનનું ધારણ કરેલું છે જે માગ માગ એમ સહુને કહેતું લાગે છે છતાં વાસ્તવમાં તે ખોટું છે.

શું માગ્યું શું દીધું પદ, અનંત કોટ ગયા અદબદ;
સ્વપ્ને જેમ હોય દ્રવ્ય પ્રકાશ, જાગે તો દમડો નહિ પાસ. ॥૬॥

આ પ્રમાણે મનની ઊભી કરેલી મૂર્તિ પાસે લક્ષાવધિ ભગવતીજનો યાચના કરે છે,

તેની પાસેથી તેમણે શું માગ્યું અને વરદાતાએ શું આપ્યું એ કોઈએ ખુલાસો કર્યો નથી. પણ આ પ્રકારે ભ્રાન્તિવશ થયેલા ભગવદ્ભક્તો આવા માર્ગે અદબદ રીતે અનંત કોટી ગયા પણ તે કોઈ અખંડ પદને પામ્યા નથી. આ પ્રમાણેની ભક્તિનાં ફળ સ્વપ્નમાં જોયેલાં દ્રવ્ય જેવાં છે કે જે દ્રવ્ય પૈકી કશુંય જાગ્રત થતાં પાસે રહેલું હોતું નથી; તેવું જ ભગવદ્ભક્તોની ભક્તિનું ફળ છે.

તેમ ચત્રુભુજ જાણ્ય સુપંન, બાહેર भीतर દરશું મન;
કોઈ કહેશે ધ્રુ અવિચલ હુવા, કેહં કુવેર ક્યાંહાં નવલખમુવા. ॥૭॥

આ ચતુર્ભુજ મૂર્તિ સ્વપ્નમાં જોયેલા દ્રવ્ય જેવી જાણવી. અંદર અને બહાર માત્ર મન જ સ્ફુરેલું છે. આપણે કાચમાં જોઈએ ત્યારે આપણાં બે સ્વરૂપ થાય છે, આપણું મૂળ સ્વરૂપ જો હાલે ચાલે તો કાચમાં પણ તેમ કરતું સ્વરૂપ દેખાય છે; તેવી જ રીતે અંદર રહેલું ચિત્તયુક્ત મન બહાર પોતાની પ્રતિમા જુએ છે અને અંદરના ખરા મનમાં જે જે ભાવ ભરાય તે તે પ્રમાણે તેની બહારની પ્રતિમા જવાબ આપે છે. હવે કોઈ એમ કહે કે, ધ્રુવ અવિચળ પદવી પામ્યા છે ત્યારે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે બીજા નવલખ તારાઓ ક્યારે મરી ગયેલા છે ?

❶ ધ્રુવ અવિચલ દેખાવનકો-અંગ-૧ ૩મું ❶

વઢી કોઈ કહેશે ચલતા નથી, તેહેની સમજણ કહું તે કથી;
ચૌદ પદમ અરબ તે અષ્ટ, ચાર સંખ નવ લાખ સમષ્ટ. ॥૧॥

ધ્રુવને ચલિત પણું નથી એમ લોકોનું માનવું છે તે વિષેની સમજનો ખુલાસો કરું છું તે સાંભળો. ચાર શંખ (શંકુ) ચૌદ પદ્મ, આઠ અરબ (અબજ) અને નવલાખ આટલું તારામંડલ છે.

તારા મંડલ એટલા થયા, આપ આપને સ્થાને રહ્યા;
સસુમાર ચક્રપર વાસ, અચલ સબે કરી રહ્યા નિવાસ. ॥૨॥

આ ગણતરી પ્રમાણેના તારાઓનું સ્થાન સસુમાર ચક્ર ઉપર હોઈ તેઓ પોતપોતાના સ્થાનકે અચળ નિવાસ કરી રહેલા છે.

ફરતા દીશે ચકરવડે, ધ્રુ અવિચલ તે મધ્ય આખડે;
તેને પળ ફરવું તે સહી, દૃષ્ટાંતે સમજાવું કહી. ॥૩॥

આ બધાય તારાઓ સસુમાર ચક્ર વડે ફરતા દેખાય છે. આ સસુમાર ચક્ર જેને કહું

છું તે વૈરાટના મહદ્ પવનથી થયેલું છે અને ચૌદલોકનો વસવાટ સસુમાર ચક્રના મજલા ઉપર થયેલો છે. એથી જ આ ફરતા ચક્રને લીધે તારાઓ ફરતા દેખાય છે, તેમાં જેને આપણે અવિચળ ધ્રુવ કહીએ છીએ તે આ ચક્રના મધ્ય ભાગે ધરીરૂપે રહેલા છે અને તે પણ ફરે છે. આ વિષે દૃષ્ટાન્ત આપી સ્પષ્ટ ખુલાસો કરું છું તે સાંભળો.

જેમ પરજાપતિ ચક્રી ન્યાય, કીટી બહોત ફસી તાંહાં આય;

ફરતી બીજી મોલે રહી, એકે મધ્ય કીધું ઘર જહી. ॥૪॥

જેમ કોઈ કુંભારના ઘાટ ઉતારવાના ચક્ર ઉપર ઘણી કીડીઓ આવી ચઢી હોય તેમાં કેટલીક કીડીઓ તે ચક્રના આરા ઉપર તથા કેટલીક આજુબાજુ ગોળાકાર ભાગ ઉપર એમ ગોઠવાઈ જતાં તેમાંથી એકાદ કીડી ચક્રની ધરી ઉપર આવી ગઈ હોય તો તે મધ્યભાગે લેખાય; પણ

ફરે ચાકતો સહુને ફેર, મધ્ય ઘરવાળી દીસે ઘેર;

તેમ ધ્રુવી જાણો જાંમ, ફરે खरा पण ठामना ठाम. ॥૫॥

જ્યારે કુંભારના હાથે ચક્ર ફરે છે ત્યારે બંધીએ કીડીઓ ફરતી દેખાય છે. તેમાં ચક્રના મધ્ય ભાગે આવેલી કીડી તે ચક્રની મૂળ ધરી ઉપર સ્થિરરૂપે દેખાય છે. એકંદરે આ કીડીઓ ફરતી નથી પણ ચક્ર ફરે છે. તેવી જ રીતે આ સસુમાર ચક્ર ઉપર આવેલા ધ્રુવની હકીકત જાણવી તે સસુમાર ચક્રને લઈ ફરે છે ખરા પણ ધરી ઉપર મધ્ય ભાગે આવેલા હોવાથી પોતાના ઠેકાણેથી ચલિત થયેલા દેખાતા નથી. અર્થાત્ આ ધ્રુવ આદિ તારા માત્ર ફરતા નથી પણ વૈરાટનું ચક્ર ફરે છે અને તેની સાથે તે ફરતા દેખાય છે.

અમર નથી અવધિ લ્યોં રહે, પછે પંડ છોડીને વહે;

ત્રિગુણ શક્તિને સુરશેષ, અવધિ ઉપર રહે ના લેશ. ॥૬॥

આ તારા જેના વિષે વાત કરી તેમાંનું કોઈ અમર નથી પણ જે તેની અવધિ આવતાં આ મળેલું ઉત્તમ સ્થળ તેને પણ છોડીને જવું પડે છે. અર્થાત્ પોતપોતાની અવધિ પૂરી થતાં તેમના દેહ છૂટી જાય છે; તેમ જ ત્રણ ગુણ, શક્તિ, દેવતાઓ તથા શેષજી વગેરે અવધિ આવતાં તેમાંના કોઈ લેશમાત્ર રહેવા પામતા નથી.

પરલે ઇંડ ક્રોડ પંચાસ, સસુમાર મેરુનો ન્યાસ;

અવ્યાક્રત શક્તિ ગલે ગાત્ર, તો વ્યક્ત પંડ ધ્રુવી કુણ માત્ર. ॥૭॥

અવિચલ નહિ રહે કોઈ દેહ ધરી, કુવેર અવિચલ વસ્તુ खरी. ॥૮॥

મહાપ્રલય વખતે પચાસ કરોડ ઈંડનો નાશ થાય છે તથા સસુમાર ચક્રનો પણ નાશ થાય છે. વળી લક્ષાવધિ તબક્કાને ધારણ કરનારી અવ્યક્ત મહદ્ શક્તિ જેવાનાં પણ ગાત્રો ગળાઈ જાય છે તો શરીરધારી વ્યક્તરૂપે રહેલા ધ્રુવ કોણ માત્ર છે, જે અચળ અમર રહી શકે ? જેણે દેહ ધારણ કરેલો છે તે પૈકી કોઈ અવિચળ રહી શકે નહિ. આ બાબતમાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે નિજવિત્તરૂપ (ચૈતન્ય) મુદ્દો જ અવિચળ રહી શકે છે.

જ્ઞાની મહત્તાકો - અંગ-૧૪મું

સાંમ્રથ ભેદ કાયાનું ક્રત, એ સરવે પરકરતી વરત;
જ્ઞાન વના કરતવ શું કરે, આદ્યે અંતે જ્ઞાની સરે. ॥૧॥

કાયાના કૃત વડે સામર્થ્યતાના ભેદ દેખાય છે એટલે કે જે જે સિદ્ધલોકોએ જેટલી જેટલી શક્તિ મેળવેલી હતી તેટલી જ તેમનામાં ઐશ્વર્યતા જાણવી. આ ઐશ્વર્ય વિભૂતિ શરીર વડે જ મેળવી શકાય છે એટલે કે જેણે જેટલી પ્રકૃતિ સાધ્ય કરી તેટલું સમર્થપણું તેનામાં છે. એકંદરે આ સર્વ રિદ્ધિ-સિદ્ધિવાળી સમૃદ્ધિ પ્રકૃતિની વૃત્તિવાળી છે; એથી જ સમૃદ્ધિવાળાઓ સ્થિર બેસી શકતા નથી. આટલું બધું સામર્થ્ય મેળવ્યું હોય છતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત ક્યું ન હોય તો તે એકલા સામર્થ્યથી શું થઈ શકે તેમ છે ? આદ્ય અંત અને મધ્યમાં તપાસી જોતાં જ્ઞાની જ શ્રેષ્ઠ લેખાયા છે.

તેની સમજણ બતાવું સોડ, સંશે રહેનન પાવે કોઈ;
અજેપાલ રાજા બલવંત, સત સામૃથ પ્રાક્રત અનંત. ॥૨॥

કર્તવ્યશક્તિ કરતાં જ્ઞાનની મહત્તા વધારે છે તે વિષે સંશય ન રહે અને જ્ઞાનની મહત્તા સમજાય તથા પ્રાપ્ત થાય એવો ખુલાસો કરું છું તે સાંભળો. એક સમયે અજેપાલ નામનો એક રાજા બળવાન તેમ જ સત્યવાન હોઈ અતિ પરાક્રમી હતો.

રામે પળ જીતાયો નહિ, રાવણ દામ ભરે તાંહાં જહી;
રામ રામ કહે છે નર લોડ, તેને સંભારે નહિ કોઈ. ॥૩॥

આ રાજાને શ્રીરામચંદ્રજી પણ જીતી શક્યા નથી. વળી રાવણ જેવા મહારથીઓ પણ તેને ત્યાં ખંડણી ભરવાવાળા હતા. આ પ્રમાણે અજેપાલ રાજા

સર્વ સમૃદ્ધિથી વીંટાયેલો સત્યવાન રાજા હોઈ પ્રકૃતિ સાધક હતો તો પણ તેનું પવિત્ર નામ દેશના વિદ્વાનોએ કલ્યાણકારી ગણ્યું નથી જગતનાં સ્ત્રી-પુરુષો રામનામને સંભાળી પોતાને કૃતાર્થ માને છે.

રામ જ્ઞાની તેને નરુ ક્રત, કરું કરાવ્યું થઈ ગયું વ્યર્થ;
અગસ્ત્ય પીધો અરણવ અંજની, શેષ રહ્યો ધરીને અવની. ॥૪॥

આ બંનેમાં ભિન્નતા એ હતી કે રામ મહાન જ્ઞાની હતા જ્યારે અજેપાળ પાસે ફક્ત પ્રાકૃતિક સામર્થ્ય હતું જેથી તેના વૈભવના ઉપભોગમાં તેનું કર્યું કરાવ્યું છેવટ વ્યર્થ ગયું. વળી અગસ્ત્ય મુનિ સમસ્ત સમુદ્રને અંજલિ કરીને પી ગયા તેમ જ શેષ સમસ્ત પૃથ્વીને ધારણ કરી રહ્યા છે.

તે આગલ દાવાનલ ગરી, કૃષ્ણો તે શી અદકી કરી;
ઈંદ્રી જીત બીજા બહુ રાય, સતવાદી પર તરીયા માય. ॥૫॥

અગસ્ત્ય તથા શેષજીના આ પરાક્રમ આગળ દાવાનળ (અગ્નિ) પી, વા ટચલી આંગળીથી પર્વતને તોળી શ્રીકૃષ્ણે શું અધિક પરાક્રમ કર્યું છે ? વળી જીતેન્દ્રિય, સત્યવાદી તેમ જ પરસ્ત્રીને માતા સમાન ગણનારા ઘણાએ રાજાઓ વગેરે આ દેશમાં થઈ ગયા છે.

સોઝ સહસ્ત્ર વિહારી કૃષ્ણ, જુવો વિચારી પંડિત પ્રશ્ન;
તે કરતા પોતે કેમ લગ્યા, સતવાદી નીચા કેમ રહ્યા. ॥૬॥

સોળ હજાર સ્ત્રીઓ સાથે વિહાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હોવા છતાં તેમને કર્તા તરીકે ઓળખાવ્યા અને અખંડ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવાન તથા સત્યવાનને શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કરતાં ઊતરતા દરજ્જાના કેમ રાખ્યા ? એ પ્રશ્નનો હે પંડિતો ! આ સ્થળે વિચાર કરી જુઓ.

કરતવ તો કૃષ્ણનાં નીચ, જ્ઞાન થકી કહેવાયા ઝંચ;
તે માટે જ્ઞાની તે સરે, કેહં કુવેર દેહાતીત પરે. ॥૭॥

જો કૃષ્ણમાં કર્તવ્યની દૃષ્ટિથી જોઈશું તો તેમનાં કર્મ વખાણવા જેવાં નથી પણ તેઓ મહાન જ્ઞાનવાન હતા એથી જ તેમની કક્ષા ઊંચી કોટીમાં મૂકવામાં આવી છે. આ ઉપરથી નિશ્ચય થાય છે કે જ્ઞાન એ જ સર્વોપરી સમૃદ્ધિ છે કે જેના વડે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે દેહાતીત થવાની વા વિદેહ દશા ભોગવવાની ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

◉ જ્ઞાની મિલનકો - અંગ-૧૫મું ◉

અમર રહે જો અદકા થાય, તો લોમસ કહી દિન રાઘી કાય;
જનક ઘેર ઇઠયાસી મલ્યા, લોમસ પળ તે ભેલા મલ્યા. ॥૧॥

આ શરીરને અમર રાખવાથી જો મોટા થવાતું હોય તો લોમસ નામના મહર્ષિના એકંદર જીવનમાં શ્રીરામચંદ્રજીના એકસો આઠ અવતારો થયેલા એમ કહેવાય છે. આમ અતિ ચિરકાળ જીવન ભોગવનાર મહર્ષિ લોમસ તે પણ જનક જેવા વિદ્વાન રાજાને બ્રહ્મજ્ઞાન કરી શક્યા નહિ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના પૂર્વે જનકની જેલમાં ઈઠયાસી હજાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ જનકને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ ન કરી શકવાને લીધે એક પાછળ એક બ્રહ્મદર્શી, બ્રહ્મજ્ઞાની, બ્રહ્મવેત્તા (રસબસ થયેલા પુરુષ) મહર્ષિ લોમસ સહિત તેમની સાથે જેલમાં નાખવામાં આવ્યા હતા.

અષ્ટાવક્ર જાહારે આવીયા, સહસ્ર્ર ઇઠ્યાસી છોડાવીયા;
અતિ આવરદા તેહેનો નથી, વિદેહી કર્યો રાજા જ્ઞાનથી. ॥૨॥

આ વિદ્વાનોના સારા પ્રારબ્ધે મહાન અનુભવવાળા અષ્ટાવક્ર આવી પહોંચ્યા અને રાજા જનકને આત્મજ્ઞાન આપી વિદેહદશાવાળા કર્યા ઉપરાન્ત ઈઠ્યાસી હજાર બ્રાહ્મણોને જેલખાનામાંથી મુક્ત કરાવ્યા. આ સ્થળે વિચારવાનું એટલું જ છે કે આ દેવતા જેવા અષ્ટાવક્રે લાંબી જિંદગી ગુજારી ન હતી પણ પ્રબળજ્ઞાનના પ્રભાવ વડે ઈઠ્યાસી હજાર બ્રાહ્મણો કરતાં આ બાળવયના યુવકે રાજા જનક ઉપર ભારે છાપ બેસાડી. આમ વિચાર કરતાં લાંબો કાળ જીવન ગાળનારાઓ દૈવતવાન હોય છે અને ટૂંકું જીવન ગાળનારાઓમાં ઊંચું દૈવત નથી હોતું એવી માન્યતા પણ સત્ય નથી.

એવા જ્ઞાનને મૂકી દૂર, કરતવને શું વળગો ભૂર;
અહો જીવ જ્ઞાનીને મલો, તો જીવપણું તતક્ષણ ટલો. ॥૩॥

આ સર્વ બંધનોથી મુક્ત કરવાવાળું એવું જે જ્ઞાન-તે જ્ઞાનને દૂર મૂકી જપ તપ આદિ તથા કર્મ ધર્મ આદિ કર્મકાંડમાં રચ્યાપચ્યા રહેનાર હે ભૂર (મૂર્ખ) ! જ્ઞાનીઓને કેમ મળતા નથી ? જો જ્ઞાનીને મળો તો તમારું જીવપણું ક્ષણ માત્રામાં દૂર કરી જ્ઞાનનું પોષણ કરશે.

દેહ સહિત બ્રહ્મવેત્તા જન, તાંહાં જડને સોંપો તનમન;
હજુ થશે કે થઈ જા પેરે, તેથી તો કારજ નહિ સેરે. ॥૪॥

પંચભૂતના શરીરવાળા પ્રગટ બ્રહ્મવેત્તા મહાપુરુષોના શરણે જઈ તમારાં તનમન

સોંપી દો. પહેલાં થઈ ગયા હોય તે અને હજુ થનારની આશા રાખી બેસી રહેશો તો કાર્ય થશે નહિ.

રહું નામને પ્રતમા યથા, ફુટયા કાન સુણીને કથા;
પ્રગટ વિના નવ કહે કોઈ પ્રષ્ટ, નામ ભરોસે ડૂબી સ્ત્રષ્ટ. ॥૫॥

જે ઈશ્વરોનાં નામ રહ્યાં તેઓ પ્રતિમારૂપે થયા. તેમની કથાઓ સાંભળીને કાન બહેરા થઈ ગયા તો પણ બ્રહ્મજ્ઞાન કોઈને થયું નહિ. વળી પ્રગટ સિવાય કોણ સ્પષ્ટ કરી શકે તેમ છે ? આવા પ્રગટ પુરુષોને નહિ શોધવાથી અને નામ ભરૂંસે રહેવાથી સૃષ્ટિના જીવો ડૂબી ગયા છે.

દત્તાત્રય નારદ જદુભૂપ, ખડવાંગદ પરીક્ષિત અનુપ;
ક્ષડાનંદ ડમિયા ગુણ રઘુ, વાલ્મીક શવરી કુલ લઘુ. ॥૬॥

દત્તાત્રય, નારદ, જદુભૂપ એટલે કૃષ્ણ, ખડવાંગદ, પરીક્ષિત ક્ષડાનંદ; ડમિયા, રઘુવંશી રામજી, વાલ્મીકિ અને શવરી આ બધાં લઘુકુળનાં છે તો પણ જ્ઞાનબળે શ્રેષ્ઠ કહેવાયાં છે.

નામ પ્રતમા તો તાહારે હતી, પળ પ્રગટ ગુસ્થી પામ્યા ગતિ;
કેહં કુવેર પ્રગટ જમ પત્યા, થયા ગયા પુરવેજ તે મથા. ॥૭॥

જે કાળમાં ઉપર જણાવેલા મહાપુરુષો હતા ત્યારે આ નામ-પ્રતિમાઓ વિદ્યમાન હતી તો પણ તે પ્રગટ ગુરુઓથી જ ગતિને પામ્યા છે. આને માટે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે પ્રગટ જ્ઞાની સિવાય પતાવટ કરી શકાય નહિ. પોતાનો સત્ય પ્રકાશ (સ્વરૂપનું જ્ઞાન) જેણે જાણવો હોય તેને પ્રગટ ગુરુ જોઈએ. જે પૂર્વકાળમાં થઈ ગયા તે તો આપણા પૂર્વજો થયા. હવે તે આપણું કલ્યાણ કરી શકશે નહિ.

ગુરુકો-અંગ - ૧૬ મું

ગુરુ ખરા જે આપે જ્ઞાન, પરકરતીનું મોડે માન;
ગુણાતીત ગુણમે દે લખી, રાખે નહિ મનમે મોહોરખી. ॥૧॥

જગતભરમાં ખરા સદ્ગુરુ જ સત્ય જ્ઞાનને આપી શકે છે અને તેઓ જ અતિ ચંચળતાવાળી પ્રકૃતિના માનનો ભંગ કરી શકે છે વા તે વિષે અધિકારી પરત્વે સમજાવી શકે છે. જ્યાં જ્યાં સુધી પ્રકૃતિની ગતિ દેખાય છે ત્યાં ત્યાં સુધી સ્થૂલથી લઈ સૂક્ષ્મ આદિ

દ્રવ્યોની અતિ ઉપાધિ રહેલી છે અને તે ઉપાધિની વાસના સૂક્ષ્મ રીતે અંતઃકરણમાં રહેલી છે. તે મિસરીવત્ ભાવવાળી હોઈ જીવને ઠરીને બેસવા દેતી નથી. જ્ઞાની ગુરુઓ આ વિષયનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજાવ્યા ઉપરાંત ગુણાતીત પરમલક્ષ, ગુણયુક્ત શરીરમાં, કોઈ પણ પ્રકારની મોરખી (શરમ, પક્ષપાત) રાખ્યા સિવાય, યથાર્થ જેમ છે તેમ સમજાવે છે.

સ્થૂલ સૂક્ષ્મ ને કારણ દેહ, મહાકારણ સમજાવે તેહ;

एक एकना तत्त्व विस्तरी, अधिष्ठान रह्या उरधरी. ॥૨॥

સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ કારણદેહ તથા ચોથો મહાકારણદેહ જે ન્હે:અક્ષરરૂપે છે તે આ ચારે દેહોના તત્ત્વો તથા તેના અધિષ્ઠાન દેવતાઓ જે તે દેહના જે તે સ્થાનમાં આવ્યા હોય તે સ્થળે જેમ છે તેમ તે સમજાવે છે. (આ દેહોનાં તત્ત્વો વિષે સત્ય અને સંપૂર્ણ સમજ માટે ભગવાન કરુણાસાગર સ્વરચિત પંચમથ્યસમવેદનું પંચીકરણ જોઈ લેવું.)

जे जेने अस्थाने देव, तेनो उर लखावे भेव;

भिन्न भिन्न अस्थावे भेद, नास्ती पदनो करी नीखेद. ॥૩॥

સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ આદિ શરીરોમાં આવેલા દેવતાઓનાં સ્થાન તથા તે જ દેવતાઓ તથા તત્ત્વોના ભેદ કરીને ઓછીવત્તી ગતિવાળા દેહો દેખાય છે તે સઘળી મતલબનો ભેદ પરમ જ્ઞાની ગુરુઓ લખાવી શકે છે. વળી ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાઓ વિષેનો ભેદ સમજાવવા ઉપરાંત દેવતા આદિ નાસ્તિવાળાં પદ નિષિદ્ધ હોવા વિષેનો ભેદ પણ સ્પષ્ટ સમજાવે છે.

चैतन चोज चेहेनावे वस्त, जांहा नव दिसे उदेने अस्त;

जाग्रत स्वप्न ससोपति थाय, चौथी तुरीया देह देखाय. ॥૪॥

ઉપરનું જ્ઞાન સમજાવ્યા પછી શરીરમાં રહેલા ચૈતન્યરૂપ મુદાને ચોજ એટલે તર્કબુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા વડે ચીનાવે એટલે ઓળખાવે છે, ત્યારે તે ચૈતન્યના ઘરમાં ઉદય અને અસ્ત આ બંને જણાતા નથી. કારણ કે ઉદય અને અસ્ત અવસ્થાના ભેદ થાય છે; તેવી કોઈ અવસ્થા ત્યાં નથી પણ આ શુદ્ધદેહ ન્હે:અક્ષરરૂપ તુર્યા અવસ્થામાં આવ્યો છે. તે અવસ્થા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિથી પર આવેલી છે એટલે આ ત્રણની ઉપાધિનો તુર્યામાં લય થઈ જાય છે.

चार अवस्थानां जे स्वप्न, निख शिख सहित सरवे अनुप;

जे जेनुं कारण लइ स्फुरे, ते तेनुं बतलावे उरे. ॥૫॥

આ ચાર અવસ્થાનાં રૂપ ચાર છે અને તે નખશિખ પર્યંત ઉપમા ન આપી શકાય

તેવાં એકબીજાથી અધિક દિવ્ય સંપત્તિવાળાં છે. તેમાં જે અવસ્થા જે જે કારણને લઈને સ્ફુરે છે તે તે કારણરૂપ મુદા તે તે અવસ્થાના ઉરમાં ખરા જ્ઞાની ગુરુઓ બતાવી શકે છે.

પરા પશ્યંતિ ને વૈશ્વરી, મધ્યમા ઘાટ ઘડે છે રૂરી;

તેની પર પદ પુરણબ્રહ્મ, હસ્તાંમલ કરી આપે પ્રમ. ॥૬॥

પરા વાણી નાભિસ્થાને અતિ સૂક્ષ્મ બીજગરૂપે રહેલી છે, પશ્યંતિ ઝંકાર પ્રણવમાં રહેલી છે, મધ્યમાં હૃદયસ્થાને રહી શબ્દનો ઘાટ ઘડવાવાળી હોઈ વૈખરી જિહ્વાના અગ્ર ભાગે રહેલી છે. આ ચારે વાણીથી પર પૂર્ણ બ્રહ્મપદ આવેલું છે, આ બધાનો મર્મ ખરા જ્ઞાની ગુરુઓ હસ્તામલકવત્ (સહેલાઈથી તુરત જ) સ્પષ્ટ કરી આપે છે.

જહદાજહદ કહીયે લક્ષણા, ધે ધાતા કહેતાં નહિ મણા;

મહાવાયક વેદાની પરે, નેતિ નેતિ જેહેની કરે. ॥૭॥

તે બ્રહ્મપદની લક્ષણાને જહદાજહદ લક્ષણા કહેવામાં આવે છે તે ધ્યાતાના ધ્યેય રૂપે છે એમ કહેવામાં કંઈ હરકત નથી. કારણ કે વેદનાં મહા વાક્યોથી પર આ લક્ષણા છે અને એને જ માટે બ્રહ્માએ નેતિ નેતિ કહેલું છે, આ પરબ્રહ્મમાં કોઈ પણ લક્ષણા ઘટાવી શકાય વા સમજાવી શકાય તેવું તે નથી એથી જ એને જહદા જહદ લક્ષણા કહેલી છે. આ લક્ષણાયુક્ત પરબ્રહ્મને ધ્યેયરૂપ ગણીને કોઈ ધ્યાની ધ્યાનમાં લાવવા માગે પણ તે ધ્યાનમાં આવી શકે તેમ નથી; કારણ કે આ ધ્યેય સ્વયંરૂપે છે એથી જ તે ધ્યાનમાં આવી શકે નહિ.

પંડ બ્રહ્માંડ રહે અનુસુત, નિરાલંબ અવ્યે અદ્ભુત;

તે પદ પરખાવે પરુકે નવ અરુ, કેહં કુવેર તે જ્ઞાની ગુરુ ॥૮॥

આ પરબ્રહ્મ સમસ્ત પિંડ-બ્રહ્માંડમાં અનુસૂતરૂપે રહેલું છે છતાં નિરાલંબ એટલે કોઈના આલંબન, આધાર કે ટેકા સિવાય રહેલું તથા અવ્યય એટલે અવિનાશી, શાશ્વત તેમ જ અદ્ભુત છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે અરૂપરૂ એટલે આમતેમ આગળ પાછળ નહિ બતાવતાં પોતામાં આ પદનો સ્પર્શ કરાવી આપે તે જ ખરા પરમ જ્ઞાની ગુરુ છે.

❶ જ્ઞાની ગુરુરહેશ (દશાકો) - અંગ-૧૭ મું ❶

જ્ઞાનીની સુણવાને ગતિ, ચીત ધરજો જે હો આરતી;

સ્વાતાપીતા ને બોલતા, ગુણાતીત ગગનાકાર ગતા. ॥૯॥

પરમ જ્ઞાની ગુરુઓની ગતિ અલિપ્ત છે જે સાંભળવાને આરતવાનો ચિત્તને સ્થિર

કરો. ખાતા, પીતા, બોલતા, ચાલતા હોવા છતાં તેઓ ગુણાતીત, ગગનાકાર એટલે આકાશવત્ ગતિવાળા છે.

ત્યાગ ના દિશત ગ્રેહને ગ્રહાગ, સમદૃષ્ટિ નહિ દ્વેષને રાગ;
ઈન્દ્રીના અનુકરમની પરે, નિરાલંબ નિરલેપ વિચરે. ॥૨॥

ઘરથી કે ગામથી જુદા પડેલા હોય અગર ન પડેલા હોય એટલા ઉપરથી જ કોઈ જ્ઞાનીઓનો ત્યાગ જોઈ શકાતો નથી. વળી તેમણે અમુક ચીજ ગ્રહણ કરી છે અને અમુક ગ્રહણ કરી નથી એટલા ઉપરથી પણ તેમનો ત્યાગ જણાતો નથી; પરંતુ તેઓ રાગદ્વેષથી રહિત હોઈ સમદૃષ્ટિવાળા હોય છે. વળી તેઓ ઈન્દ્રિયોના અનુક્રમવાળા વર્ગથી પર થઈ એટલે ઈન્દ્રિયોને માત્ર અધ્યાત્મ માર્ગના સાધનરૂપ માની નિરાલંબ નિર્લેપ ગતિ વડે આ સંસારમાં વિચરે છે.

જ્યૌં પંકજપત જલમે રહે, તેમ સરસ્વા સહુમે થઈ વહે;
પત્રે નહિ જેમ જલનો સ્પર્શ, તેમ અનુભવી અવનિ પર અરસ. ॥૩॥

જેમ કમળપત્ર પાણીમાં રહે છે તેવી જ રીતે આ મહાજ્ઞાની ગુરુઓ સર્વ લોકો સાથે મળી જઈને ભેગા જ રહે છે તથાપિ જેમ કમળપત્રને જળનો સ્પર્શ થતો નથી તેવી જ રીતે આવા અનુભવયુક્ત જ્ઞાની આ પૃથ્વી ઉપર વસતા સર્વ લોકો સાથે ફરવા છતાં જળકમળના ન્યાયે જુદા રહે છે.

ઈંદુનું ફલકળ અપમહી, પળ જલમેં ઈંદુ કાંઈ નહિ;
ચંદ્ર રહે નભ મે નિજગાત્ર, તેમ જગમે જન ફલકળ માત્ર. ॥૪॥

જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પાણીમાં ઝળકતું દેખાય છે પણ આ પાણીમાં ઈંદુ પોતે નથી. ચંદ્ર પોતે તો વસ્તુરૂપે આકાશમાં રહેલો છે તેવી જ રીતે જ્ઞાની પુરુષો આ સંસારરૂપ જગતમાં બિંબવત્ ઝળકતી પ્રતિમા જેવા ભાસે છે પરંતુ ગતિમતિની અરૂઢ લક્ષણાએ ચંદ્રની માફક પોતે નિજપદમાં ગગનવાસી હોઈ જગતથી અલગ રહી વિચરે છે.

દેહધારી સરસ્વા સહુ લખે, પળ ભાગ ત્યાગ ચૈતનવત અખે;
રહેણી કરણી ન પડે કલ્યા, ભવમે દીસે ભેલા ભલ્યા. ॥૫॥

તેમને સંસારના બીજા દેહધારીઓ, પોતાના જેવા સરખાં શરીરોવાળા ગણી લે છે પણ તે જ્ઞાનીઓ ભાગત્યાગની લક્ષણા વડે ઊગરતા અખંડ ચૈતન્યમાં એકતા રાખીને રહે છે તેની ખબર સંસારીઓને નથી. વળી આ પુરુષોને રહેણીકરણી કેવી પાળે છે તે ઉપરથી

કળી શકાય તેમ નથી. કારણ કે તેઓ આ ભવરૂપ જગતમાં સર્વ લોકો સાથે ભેળા ભળેલા જ દેખાય છે. એથી જ આ સામાન્ય જીવ જ્ઞાનીની દીર્ઘ ગતિને ઓળખી શક્યા નથી.

પણ અનુભવથી દીસે અલગ, શુદ્ધ ચૈતનમે સુતર સલંગ;

જેમ અરણવનો થાહ અથાહ, મ્હાતા જ્ઞાની ગતિ અગાહ. ॥૬॥

માત્ર આ જ્ઞાનીઓને કોઈ અનુભવ દૃષ્ટિથી જોનાર હોય તો જ તે સંસારથી અલગ છે એમ સમજી શકશે. તેઓ શુદ્ધરૂપે નિજ ચૈતન્યમાં પોતાની સુરતા વડે સળંગસૂત્રવત્ રહે છે; એથી જ તેમને કળી શકવા મુશ્કેલ છે. જેમ અગાધ અર્ણવ (સમુદ્ર)નો થાહ કાઢતાં તે અથાહ દેખાય છે તેવી જ રીતે મહાન જ્ઞાનીઓની ગતિ અર્ણવની માફક અગાધ છે.

શૂન્ય તળી સંખ્યા કોઈ કહે, તો જ્ઞાનીનો આસે જડે;

માનીનતા નહીં કોઈને મદે, વિશ્વ ચરાચર વસ્તુ વડે.

એહેવો છે જ્ઞાનીનો લક્ષ, કેહં કુવેર નહિ પક્ષાપક્ષ. ॥૭॥

મહાશૂન્ય કેટલું લાંબું પહોળું છે એની ગણતરી કોઈ કાઢી શકે તો જ જ્ઞાનીનો આશય સમજી શકે. આ જ્ઞાનીની માન્યતા કોઈ માપવાળા મતપક્ષના મદવાળી નથી પણ ચરાચર વિશ્વમાં વિતરૂપે વ્યાપક રહેલા મુદાને જ તે જણાવે છે. આ પ્રમાણે જ્ઞાનીનો નિજ લક્ષ છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આવા જ્ઞાનીઓને કોઈ જાતનો પક્ષાપક્ષ હોતો નથી.

જ્ઞાની શોધનકો - અંગ-૧૮મું

એહેવા જ્ઞાની કોઈક એક, બાકી બાંના ધારી ભેખ;

ગલુ પિત્તલ કંચનદે ક્રાંત, તેમ નહાતાં ધોતાં દીસે સંત. ॥૧॥

આવા જ્ઞાની કવચિત જ હોય છે. બાકી જે કોઈ જ્ઞાનના વેશધારી ભેખવાળા દેખાય છે તે જ્ઞાની નથી પણ બાનાધારી છે, જેમ ગાળેલા પિત્તળની કાંતિ સોના જેવી દેખાય છે તેવી જ રીતે વેશધારી સાધુ-મહંતો ઉપલક ક્રિયાથી વા નહાવા ધોવાથી સંત જેવા દેખાય છે પણ તે ખરેખરા જ્ઞાની સંત નથી.

મોલ તોલ કરતાં બહુ ફેર, તેમ જ્ઞાની સત બીજા સહુ ટેર;

ત્રિયા જાત જેમ સરખી સહી, પતિવ્રતા કોઈક તે મહી. ॥૨॥

ગાળેલું પિત્તળ સોના જેવું દેખાય ખરું પણ મૂલ્યની દૃષ્ટિએ તુલના કરતાં પિત્તળની

અને સોનાની કિંમતમાં ઘણો જ ફરક છે તેવી જ રીતે માત્ર જ્ઞાનીઓ જ સોનાની માફક સાચા સંત છે અને બીજા બધા ગાળેલા પિત્તળ જેવા હોઈ જ્ઞાન સિવાયના વીણી કાઢેલા છે. સ્ત્રી મોંત્રનો જાતિધર્મ એક છે પણ આ બધીએ સ્ત્રીઓમાં પતિવ્રતા ધર્મવાળી કોઈ કવચિત જ હોય છે.

વનસ્પતિમે ચંદન જેમ, હસ્તીમે ઐરાવત તેમ;

પરવતમે પારસ ઉમડે, જ્ઞાની પણ એમ શોધ્યા જડે. ॥૩॥

સ્થાવર જાતિની વનસ્પતિમાં ચંદન ઓછું થાય છે, હજારો હાથીઓના ટોળાઓમાં ઐરાવત હાથી કવચિત જ હોય છે. તથા પહાડોમાં પારસ પણ ગણ્યા-ગાંઠ્યા કવચિત્ મળે છે. ઉપરના આ દૃષ્ટાન્તોમાં કિંમતી દ્રવ્યો ઘણાં થોડાં હોઈ શોધવાથી કવચિત્ મળી આવે છે તેવી જ રીતે આ ભવસાગરરૂપ સંસારમાં જ્ઞાનીઓ શોધવાથી કવચિત્ મળે છે.

ચૌદ કરોડ જોતાં મનુવેશ, મનસ્વ ક્રિયાવત નીકસે એક;

સપ્તક્રોડ જોતાં માનવી, વેદોગત વાંચીક એવ કવિ. ॥૪॥

ચૌદ કરોડ મનુષ્યો તપાસીએ તો તેમાંથી ક્રિયાવાન મનુષ્ય એક જ નીકળે, તથા આવા સાત કરોડ મનુષ્ય જોતાં વેદની ગતિને જાણનારો એક જ કવિ નીકળે છે.

વેદોગત કોટી હોય સત, તામે નીકસે એક ભગત;

સપ્ત કોટી કરે ભક્તિ વિલાસા, પરચાવે નીકસે એકદાસા. ॥૫॥

વેદગતિના સાત કરોડ કવિઓ તપાસીએ તો તેમાંથી એક ભક્ત નીકળે અને આવા સાત કરોડ ભક્ત તપાસતાં હરિનો દાસ હોઈ પરચા આપી શકે તેવો એક નીકળે.

સપ્ત ક્રોડ પરચાવે કાઠાવે, કાલજીત જોગી એક પાવે;

કાલજીત કોટિ હોય પંચ, તામે એક પરકાયા સંચ. ॥૬॥

પરચા આપી શકે તેવા સાત કરોડમાંથી કાળને જીવતાવાળો એક યોગી નીકળે, આવા કાળજીત પાંચ કરોડમાંથી એક પરકાયામાં પ્રવેશ કરી શકે તેવો નીકળે.

પરકાયા પરવેશી ક્રોડ, તામે જ્ઞાની એક હરિ હોડ;

સપ્ત લક્ષ જ્ઞાની શોધીએ, તામે એક બ્રહ્મદર્શી બ્રહ્મમયે. ॥૭॥

કરોડ પરકાયા પ્રવેશી જોતાં હરિની સાથે હોડ બાંધી શકે તેવો જ્ઞાની એક નીકળે. આવા સાત લાખ જ્ઞાનીમાંથી બ્રહ્મરૂપ થયો હોય તેવો એક બ્રહ્મદર્શી નીકળે.

ચતુર લક્ષ દરશી મેલવી, જોતાં નીકસે એક અનુભવી;
મનસ આદ જ્ઞાની લ્યૌં ભેખ, બ્રહ્મદર્શી અનુભવી વિશેખ. ॥૮॥

ચાર લાખ બ્રહ્મદર્શી જોઈએ તેમાંથી એક અનુભવી નીકળે, ઉપરની ગણતરી પ્રમાણે પ્રથમ મનુષ્યથી લઈને જ્ઞાની પર્યતના સઘળા ભેખ તપાસી જોતાં બ્રહ્મદર્શી અને અનુભવી આ બંને સર્વથી મહાન મોટા છે.

કોટ જ્ઞાની અનુભવી અનેક, તામે કૈવલવેત્તા એક;
ખંડ ખંડ લ્યૌં સહુની ગતિ, કૈવલવેત્તા ચકવે પતિ. ॥૯॥

તારણ તરણ અભેપદ દાતા, કેહં કુવેર તે કૈવલવેત્તા. ॥૧૦॥

કરોડો જ્ઞાની અને અનેક અનુભવી હોય તેમાં કેવલવેત્તા એક જ હોય. વળી જ્ઞાની, દર્શી, અનુભવી આ બધાઓની ગતિ ન્યારી ન્યારી હોઈ નિજસ્વરૂપની સાથે એકતા કરતાં કરતાં એમની ગતિ ખંડિત થઈ ગયેલી છે અને કેવલવેત્તા ગતિએ કરી ચકવે પતિ એટલે ગતિએ ચકવર્તી હોઈ ગતિના રાજા છે. આ કેવલવેત્તા તારણતરણ હોઈ અભયપદ આપનાર દાતા છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આવા પુરુષને જ હું કેવલવેત્તા કહું છું.

❦ જ્ઞાની દરસી સેવનકો-અંગ-૧૮મું. ❦

સપ્તદીપ નવખંડજ મહી, કૈવલવેત્તા એક જ સહી;
ઉગ્ર પુન્ય તપ જેનાં હોય, કૈવલવેત્તા પાવે સોય. ॥૧૧॥

સાત દ્વીપ અને નવખંડમાં કેવલવેત્તા એક જ છે. જેનાં ઉગ્ર પુણ્ય તથા તપ હોય તે જ કેવલવેત્તાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

તે ક્યાંથી ઘેર ઘેર ડોલતા, દેશ દેશ ક્યમ પહોંચે જતા;
ખંડમંડલે જ્ઞાની રહ્યા, કૈવલવેત્તાના દોતીયા. ॥૧૨॥

તે કેવલવેત્તા ઘેરેઘેર હાલતા-ચાલતા હોતા નથી તથા દેશેદેશમાં પણ પહોંચી વળતા નથી; પણ કેવલવેત્તાના દૂતો (જ્ઞાનીઓ) દરેક ખંડમાં રહેલા છે.

જનમ મરણ સંકટ જીવનાં, જ્ઞાનીને મલતાં સહુ ફનાં;
તે સતસંગમે જડ રસબસો, હરિ જાણીને અંતર કસો. ॥૧૩॥

કેવલવેત્તાના દૂતરૂપ જે જ્ઞાનીઓ છે તે તેમને મળતાં જીવનાં જે જન્મમરણ આદિ સંકટો છે તે સર્વ ફના કરી નાખશે, એટલા જ માટે તે પુરુષના સંગમાં સત્સંગ કરી

રસબસ થઈ જાઓ તથા તેમને હરિ સ્વરૂપે છે એમ જાણી તમારા અંતરમાં કોઈ પણ જાતનો ભિન્ન ભાવ રાખશો નહિ અને તેમની સાથે એકતારૂપે થઈ જવું.

एकमेक थइ रहो मलतांन, अहमपणानुं मुकी मान;
जेम तेम करी ज्ञानी रीझवो, आपे पद पहुँचे भवभवो. ॥४॥

હે જગતના જીવો ! અહંપણાનું માન મૂકીને આ જ્ઞાનીઓને મળી એકમેક થઈને રહેજો અને તેમને જે તે પ્રકારે રીઝવશો તો તેના બદલામાં ભવોભવ વહી જાય તો પણ ખૂટે નહિ તેવું પરમપદરૂપ ફળ આપશે.

जो कदपी पावे अनुभवी, तेना फलनी शी कहुं चवी;
अनंत लोचन आपे ज्ञाननां, सुधारस पीवा पाननां. ॥५॥

હે ભગવતીજનો ! કદાચ અનુભવી પુરુષ પ્રાપ્ત થાય તો તેનાથી શું ફળ મળે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. તે તો જ્ઞાનનાં અનંત લોચન આપશે જેથી તે અનુભવીની ગુરુ સંજ્ઞા વડે પતિનો અમૃતરસ પીવા સાનરૂપ (ગુરુગમ રૂપી) જાણ મળશે.

सर्वज्ञे सुध पोखे सद, नीमसमात्र रहे नहि अदबद;
जेने हस्त वस्त विशाल, भंजन घडन शब्द टंकशाल. ॥६॥

તેઓ તમારામાં સર્વજ્ઞતાની શુદ્ધ જાણનું પોષણ કરશે. વળી જેના હાથમાં ચરાચર વસ્તુરૂપ વિશાળ મુદ્રો આવેલો છે અને જે ગમે તે વખતે શબ્દો ભાંગવા વા ઘડવાની ટંકશાળના માલિક (પરમગુરુ પોતે) છે એવા તે તમોને પણ માત્ર પણ અદબદ રાખશે નહિ અને (સ્વરૂપે થવાનો) વસ્તુરૂપ મુદ્રો પ્રાપ્ત કરાવશે.

ज्ञानी दरशी अनुभवी छेक, त्रैण मली वस्तुगत एक;
ज्ञानी दरशी समजा मने, तेहेवुं सुख कहेतां नव बने.
ते माटे रह्या उरधरी, कुवेर अनुभवी दाता वरी. ॥७॥

જ્ઞાની, બ્રહ્મદર્શી અને અનુભવી આ ત્રણેયને ગતિ વડે છેવટે વસ્તુરૂપ એક જ મુદ્રો પ્રાપ્ત થયેલો છે એથી જ તેઓ પોતાને સમજી શકેલા છે, જેથી તેમને જે સુખ પ્રાપ્ત થયું છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. અર્થાત્ તે વિષે કહેવાનું બની શકે તેમ નથી એટલા જ માટે આ પુરુષોએ આ છેવટના સુખવાળા મુદ્રાને ઉરમાં જ ધારણ કરી રાખેલો છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પુરુષો જ અનુભવના દાતારો છે.

કૈવલવેત્તા અજમાલ જ્ઞાની દરશી
અનુભવી મિલન કો - અંગ-૨૦મું

જ્ઞાની દરશી અનુભવી કહ્યા, કૈવલવેત્તા સદુ શિર રહ્યા;
તૈની જો સમજાવું કથા, ત્રિપદ જ્ઞાની જાય સદુ મથા. ॥૧॥

જ્ઞાની દર્શી અને અનુભવી જે કહ્યા તે સર્વને શિરશ્રેષ્ઠ કૈવલવેત્તા રહ્યા છે. આ કૈવલવેત્તા વિષેની સમજ જો કદાચ કહું તો આ ત્રણે જ્ઞાનીઓ આ વેત્તાની આગળ મિથ્યા (જૂઠ) જેવા દેખાશે, પણ આ ગુપ્ત વાતને ખુલ્લી કરવી એ દુરસ્ત જણાતું નથી. કારણ કે :

ઉભય ભ્રષ્ટ્ર હોય જીવ નિદાન, સમજી શકે ના શુદ્ધ નિશાન;
તે માટે રાખું છું ગુપ્ત, દેખી સહુની બુદ્ધ અલુપ્ત. ॥૨॥

જગત માત્રના જીવો (આપનપું અને પતિપદની જાણથી જે અજાણ છે તેવા) ઉભયભ્રષ્ટ હોવાને લીધે મારા આ શુદ્ધ નિશાનને (કૈવલપદને) સમજી શકે તેમ નથી. જેથી આ બધાય જગતની અલ્પબુદ્ધિ જોઈ મારા વિષે (કૈવલવેત્તા વિષે)ની જાણને ગુપ્ત રાખું છું.

તે પદના કોઈ ગ્રાહીગી નહિ, તો કેહેને સમજાવું કહી;

હશે કોઈ જો ભવમાં અસા, શબ્દ સુણીને આવશે ધસા. ॥૩॥

મારા નિજપદના (કૈવલપદની પ્રાપ્તિનું જ્ઞાન પ્રગટ કરી શકે તેવો) કોઈ ધરાક નથી તો પછી મારા અંતરભાવનો પ્રકાશ કોની આગળ કરું અને સમજાવું! વળી આ સારને જાણવાની જિજ્ઞાસાવાળા આ ભવરૂપ સંસારમાં જો કોઈ હશે તો શબ્દ સાંભળીને ધસી આવશે.

જેમ ગારૂડી મોહરને સ્વરે, શુદ્ધનાગ મંતર ઊર ધરે;

પડલ પડવાને નહિ તમા, જક્ત જીવ જ્ઞાનીની ગમ્યા. ॥૪॥

જેમ ગારૂડી (મદારી) મોરલીના સ્વરમાં પોતાનો ભાવ ભરી વગાડે છે. ત્યારે શુદ્ધ મણિધર હોય તો આ મંત્રને ઊરમાં ધારણ કરે છે પણ સર્પ જેવાં દેખાતાં પડલ-પઈડવાં આ મંત્ર વિષે તમા રાખતાં નથી, તેવી જ રીતે આ જગતના જીવ માત્ર પઈડવાં જેવા હોઈ જ્ઞાની જનોની ગમને સમજતા નથી.

જો જીવ કોઈ આવે મમહાટ, તો સમજાવી ઘાલુ ઘાટ;

નીકરતો માહારે શી પડી, અભે અટલ ગઢ બેઠો ચઢી. ॥૫॥

જગતનો કોઈ જીવ મારી પાસે આવે તો તેને નિજજ્ઞાનની ગતિ આપી તેને નિજપદમાં

સ્થિર કરું. પણ મારે શરણે ન આવે તો પછી મને તેવા જીવોની શી પરવા ! કારણ કે હું પોતે તો અભય હોઈ અટલ ગઢ ઉપર બેઠેલો છું.

હવે જ્ઞાની દરશી મેલવું, અનુભવીમે જડને ભેલવું;
અનુભવી છે બેથી મત ગૂઢ, લીન ભયા દેખી રસરૂઢ. ॥૬॥

હવે જ્ઞાની બ્રહ્મદર્શીમાં ભળી જાય એટલે કે જ્ઞાની વિજ્ઞાનવત્ થઈ જાય ત્યારે બ્રહ્મદર્શીરૂપે રહે અને તે બ્રહ્મદર્શી અનુભવીમાં ભળી જાય ત્યારે બ્રહ્મદર્શીપણું છૂટી જાય છે અને અનુભવરૂપ બ્રહ્મમાં રસબસ થઈ જાય છે. અનુભવીનો મત બંને કરતાં અતિ ગૂઢ છે; કારણ કે બ્રહ્મરૂપ રસને જોઈને તે રસમાં રસરૂપ થઈ જાય છે.

કહીશ નહિ જુદા બે નર્યા, અનુભવી મે જો આળી ભર્યા;
ત્રૈણ મલી અનુભવી અધિપતિ, કેહં કુવેર ગુણ ગાતાં ગતિ. ॥૭॥

જ્ઞાની તથા બ્રહ્મદર્શી આ બંને નર્યા જુદા નથી પણ અનુભવીમાં લાવીને ભેળવી દીધા છે. આ ત્રણે મળીને અનુભવી અધિપતિ છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હે જગતના જીવો ! આ અનુભવી પુરુષના ગુણ ગાતાં જ તમારી ગતિ છે.

❶ અનુભવી દશાકો - અંગ-૨૧મું ❶

અનુભવીનું પણ જ્ઞાની નામ, તે જ્ઞાનીનું કરું વરણામ;
કુલ કરીયા નહિ કરમને કાલ, લોક ચતુરદશ પેચે આલ. ॥૧॥

હું જેને અનુભવી પુરુષ કહું છું તે પુરુષનું નામ પણ જ્ઞાની છે અને તે જ જ્ઞાનીનું હું આ અંગમાં વર્ણન કરું છું. તેઓ કોઈ પ્રકારની ક્રિયા કરતા નથી તેમ જ જે તે ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતા ધર્મોની મહાનંદી માન્યતા રાખતા નથી તથા કાળ અને કર્મ તે પણ તેમને બાધ કરતાં નથી. વળી આ ચૌદલોક બ્રહ્મરૂપ મહાસાગરની લહેરરૂપ હોઈ તેઓ તેને આવરણરૂપ પડદા તરીકે જુએ છે.

રોમરોમ ઉજાગર અતિ, અહંબ્રહ્મ અસ્મિ ગમગતિ;
જિવજંત કરતાપદ આપ, ચરમ સહિત ચિદ ચેહેનું વ્યાપ. ॥૨॥

તે જ્ઞાનવાન મહા અનુભવી પોતાની શુદ્ધ જાણમાં રોમેરોમ અતિ જાગ્રત-દશાના હોઈ 'અહં બ્રહ્મઅસ્મિ' રૂપ ગતિમાં ગરક થઈને રહે છે. તેમણે આ સમસ્ત જીવજંતુ માત્રનો હું પોતે જ કર્તા છું એમ માની પ્રકૃતિરૂપ ચર્મ સહિત ચિદ બ્રહ્મને સંપૂર્ણ ચીનેલું હોય છે.

સેહેજ દશા સાહેબ સુખ શિર, ધીરજવંત મહાગંભીર;
આડ અટક અનુભવમે નહિ, ધરણ ગગન મધ્ય બોલે રહી. ॥૩॥

આ મહાન જ્ઞાનીની અંતરદશા સહેજસહેજરૂપ હોઈ તે સર્વ સુખના સ્વામી તરીકે સાહેબરૂપ રહે છે. તેઓ ધૈર્યવાન, ગૂઢ ગતિના મહાગંભીર દશાના હોઈ તેમના આ અનુભવ માર્ગમાં કોઈ આડ કે અટકણી નડતર નથી. કારણ કે તેઓ પૃથ્વીરૂપ શરીરના ઊર્ધ્વ પ્રદેશમાં જ્યાં પ્રકૃતિનું છેવટ ઘર આવેલું છે ત્યાં રહી બોલે છે. અર્થાત્ પ્રકૃતિયુક્ત ઐકારના શિખરમાં પ્રકૃતિનું ઘર છે અને તે પર સોહંગબ્રહ્મ આવેલું છે; આ બંનેની મધ્યે રહી આ મહાજ્ઞાની જીવનની અંતરદશા ભોગવે છે અને ત્યાં જ રહીને દૃષ્ટા તરીકે બોલે છે.

एवा पुस्त्र पोमी पर धन्य, विचरे जाहां ताहां करे पावन;
पुरण परम सुजाण सुलक्ष, देव सहित दुरलभ मुख दक्ष. ॥४॥

આ પૃથ્વી ઉપર આ ઉત્તમ જ્ઞાનવાન મહાપુરુષોને ધન્ય છે ! તેઓ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાં ત્યાં વસતા લોકોને પાવન કરે છે, કારણ કે તેઓ પરમ સુજાણ-જાણના લક્ષવાળા હોઈ પૂર્ણરૂપ છે. તેમના વિષે વધારે શું કહું ! તેમનાં સુખનાં દર્શન દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે.

ते जननी ना जोइश जात, ज्ञानीनी तो ज्ञानी नात;
जात भातनुं ताहां शुं काम, जे जइने बेठा निज धाम. ॥५॥

આ ઉત્તમ પવિત્ર જ્ઞાની કઈ જાતિના છે તે જોશો નહિ કારણ કે જ્ઞાનીઓ જાતના જ્ઞાની જ છે. વળી તેઓ પોતાના નિજ પરમ ધામમાં જઈને બેઠા છે તો પછી ત્યાં જાતભાતનું શું કામ છે ? એથી જ તેઓની જાતભાત શું છે તે જોવું એ તમારે શું કામનું છે ?

ऊँचे कुल ऊँचा नव सदे, ज्यों परवतपर वृक्ष न वधे;

सूरज चंद्र वंशी राय, तेणे अजवालुं नव थाय. ॥६॥

કોઈનાં કુળ ઊંચાં હોઈ એથી જ કંઈ ઉચ્ચ પુરુષો પાકતા નથી. દાખલા તરીકે પર્વતો ઘણા ઊંચાં હોય છે પણ તેમની ઉપર થનાર વૃક્ષો તેમના જેટલાં ઊંચા વધતાં નથી, વળી આપણી ક્ષત્રિય કોમમાં સૂર્યવંશી અને ચંદ્રવંશી આ બે જાતો ઘણી ઊંચી ગણાય છે તો પણ આ મોટા વેશધારી રાજાથી અજવાળું થતું નથી.

तिमिर तो जाहारे थाय दुर, शून्यमे प्रगटे साचो सूर;

तेम आगळ ब्रह्मदर्शी भया, तेमना कुलना ब्राह्मण थया. ॥७॥

આખાયે દેશનો અંધકાર તો ત્યારે જ દૂર થાય છે કે જ્યારે આકાશમાં સાચા સૂર્યનો

ઉદય થાય છે. પરંતુ આ પ્રમાણે ચંદ્રવંશી વા સૂર્યવંશી નામ-ધારીઓથી અજવાળું થતું નથી. વળી આ જ પ્રમાણે કોઈ યુગમાં બ્રહ્મદર્શી મહાપુરુષો થયા હશે તેમના વંશમાં ઉત્પન્ન થનારાઓ બ્રાહ્મણ તરીકે ઓળખાય છે; પણ આ બ્રાહ્મણ જાતિવાચક શબ્દ નથી પણ બ્રહ્મવાચક છે. તે બ્રહ્મ બ્રહ્મદર્શીઓએ પ્રાપ્ત કરેલું છે. અત્યારના કહેવાતા બ્રાહ્મણો આ બ્રહ્મના અંતર પ્રદેશમાં રહેતા નથી પણ આ બ્રાહ્મણ નામ માત્ર અટક તરીકે સાચવી રાખેલું છે.

રવિકુલ રાજાથી તમ જાય, તો ઉત્તમ કુલથી કારજ થાય;

તેહેના તેહ પ્રગટે જો ફરી, તો હસ્તાંમલ દેખાડે હરિ. ॥૮॥

નામધારી સૂર્યવંશીથી જો અંધકાર જતો હોત તો સાચા સૂર્યની જરૂર પડત નહિ, પરંતુ તેમ થતું નથી, તેવી જ રીતે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલા બ્રાહ્મણોથી કાર્ય થતું હોત તો બ્રહ્મદર્શી મહાપુરુષોની જરૂર પડત નહિ; પણ તેમ બનતું નથી. આ તો માત્ર બ્રાહ્મણ શબ્દની છાપ છે અને બ્રહ્મદર્શી તો પોતે બ્રહ્મરૂપ છે. આ બંને વચ્ચે જમીન-આસમાન જેટલો ફરક છે. કદાચ કોઈ કહે કે તે જ બ્રહ્મદર્શી પુરુષો ફરી વાર બ્રાહ્મણરૂપે પ્રગટ થયેલા છે તો તે વાત ખોટી છે અને જો કદાચ સાચી માની લઈએ તો હરિરૂપે પરબ્રહ્મનો હસ્તામલકવત્ સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે; પરંતુ તેમ બનવું મુશ્કેલ છે.

પ્રગટે તો તે ક્યમ જાણીએ, બોલતાં પ્રજ્ઞા વાણીએ;

તેનું નહિ પળ ડાલને મૂલ, સમદરથી શોધે નવ કુલ. ॥૯॥

બ્રહ્મદર્શી મહાપુરુષો ફરીથી પ્રગટ થયા છે. એ પરીક્ષા તેમની વાણી ઉપરથી થાય છે, પણ આ વિષે જાણવાનો ખુલાસો ડાળમૂળ સિવાયનો છે એટલે સત્ય કહી શકાય નહિ. વળી આ બાબતમાં સમદર્શી મહાપુરુષો કોણ, કેવા અને કયા કુળના છે એમ જોતા જ નથી.

જે તે જાતિમે દેહ ધરે, સાંમ્રથથી થઈ બેસે સરે;

ના માનો પળ આગલ હવા, વ્યાસ સકલ શાસ્ત્ર આગવા ॥૧૦॥

ભક્તિમાર્ગના સંસ્કારી ભગવતીજનો ગમે તે જાતિમાં દેહને ધારણ કરે તો પણ પોતાના સામર્થ્યને લીધે તેઓ સર્વ જાતિથી શ્રેષ્ઠ પંક્તિમાં જઈ બેસે છે. આ વાત સાચી ન માનતા હો તો પણ આગળ થયેલા જ્ઞાનીઓની હકીકત આ પ્રમાણે જ છે. જુઓ સર્વ શાસ્ત્રકારોમાં વ્યાસમુનિ આગવા ગણાય છે, તો આ સ્થળે ઉત્તમ કુળવાદનો લોપ થાય છે.

વાલમીક નારદ વસિષ્ઠ, થડ બેઠા સહુને શિર ઇષ્ટ;
તેમનાં કુલ સહુનાં જંમતંમ, કેહં કુવેર દેખો તમ હમ. ॥૧૧॥

વાલ્મીકિ, નારદ અને વસિષ્ઠ, આ બધાયે મહાપુરુષોની ઉત્પત્તિ ઉચ્ચ ગણાતા કુળમાં નથી પરંતુ ગમે તે કુળમાં હોવા છતાં તેઓ સર્વ જાતિમાં શ્રેષ્ઠ ઇષ્ટ થઈને બેઠેલા છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે કુળની દૃષ્ટિએ મારા તરફ જોશો તો પણ તેમ જ છે.

❦ વિપ્ર-બિંદુ-વાદકો-અંગ-૨૨ મું ❦

દિવ્ય દૃષ્ટ મહાસુભટ સુજાણ, એહેવા જોડને કરું પરમાણ;
વિપ્ર સકલ સહુ ટોળે મલી, એમ કહો જે ઋષિ બુંદ ફલી. ॥૧॥

(બ્રાહ્મણ ગ્રંથોની માન્યતા છે કે બીજી ત્રીજી કોમમાં ઉત્પન્ન થયેલા વિદ્વાનો જેને આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા તે બ્રાહ્મણ ઋષિઓના ઉત્તમ બુંદથી પેદા થયેલા છે. આ શંકાશીલ પ્રશ્નના નિવારણ માટે ઉપરના પ્રકરણમાં જાતિ વિષેનો ભેદ સમજાવ્યો છે, પણ ઋષિ-બિંદુથી જ મોટા પુરુષો પાક્યા છે આવી ખોટી માન્યતા આ ચાલુ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ રીતે ખુલ્લી કરવામાં આવે છે.) આ ઉપરના અંગમાં જણાવેલા મહાપુરુષો મહાન દિવ્યદૃષ્ટિના સુભટ હોઈ સુજાણ જાણને જાણવાવાળા હતા એવા તેમને જોઈને જગતમાં શ્રેષ્ઠ પ્રમાણભૂત ગણું છું. આને માટે બધા વિપ્રો ભેગા થઈને એમ કહેશો જે મહાન ગતિના જે જ્ઞાનીઓ પાકેલા છે તે ઋષિઓના બુંદનો જ પ્રતાપ છે તો તેને માટે નીચે મુજબ ખુલાસો કરું છું જે સાંભળો.

પરપંચે લીધો શિર ભાર, ઉત્તમ કુલ રહેવા અતબાર;
સુપત કબીર નારદ વ્યાલમી, રોહીદાસ બુંદ વિપ્ર ક્યાંહાં જમી. ॥૨॥

બ્રાહ્મણોએ પ્રપંચ કરી ઉત્તમ જ્ઞાનીઓને કલંક આપી પાપનો બોજો માથે લીધો છે. આ પાપનો બોજો બ્રાહ્મણોએ માથે લેવાનું કારણ માત્ર પોતાના ઉત્તમકુળની અધિકતા જાળવી રાખવાનું જ છે. સુપત, કબીર, નારદ, વાલ્મીકિ અને રોહીદાસ વગેરે ક્યાં વિપ્રના બુંદથી જન્મેલા છે ?

ઋષિ સકલ ઘેર જો હોય ગયા, ઇંદ્રીજીત તે શાના રહ્યા;
સાંમ્રથ જો કામી હોય અસા, તો અણ સાંમ્રથ હમણે ના કસા. ॥૩॥

ઋષિઓ આ બધાઓને ઘેર ગયા હોય તો તેઓ જિતેન્દ્રિય રહ્યા છે એમ કેવી રીતે

કહી શકાય ? વળી સમર્થ મહાપુરુષો જો આ પ્રમાણે કામી (વિષયી હોય તો આધુનિક સમયના જ્ઞાનીઓ અસમર્થ છે, એમ કયા કારણે કહો છો ? અને એમ કહેવાનો હક્ક શાથી ધરાવો છો ? અર્થાત્ જો આમ જ હોય તો આ સમયના પુરુષો અસમર્થ છે એમ કહી શકાય નહીં.)

જીતેન્દ્રિય ગીતામે કહ્યું, તો તેમને શું નહિ હોય હૈયું;
પોતાની કાઢીને ખોડ, જ્ઞાનીથી શું બાંધો હોડ. ॥૪॥

ગીતા આર્યોને માનીતું પુસ્તક છે અને તેમાં જિતેન્દ્રિય રહેવાનું કહેલું છે તો આ વાત સમજવાને શું તેમને હૃદય નહોતું ? વળી આ ઉત્તમ ઋષિઓ વિષયવાસનાને રોકી શક્યા નથી એમ જણાવી તમારા કુળના ઉત્તમપણાને એબ લગાડી આવા સમર્થ જ્ઞાનીઓથી શા માટે હોડ બાંધો છો ?

જગ સમજાવ્યું બિંદુ કહી, પળ ભક્તિ મહિમા નવ લહી;
ઉચ્ચ થઈ એવડી શી ભૂલ, જ્ઞાન નથી લહેતા જડતુલ. ॥૫॥

જગતમાત્રને આ મહાન જ્ઞાનીઓ ઋષિબિંદુથી ઉત્પન્ન થયેલા છે એમ કહી સમજાવેલું છે. વળી ભક્તિનો પરમરસ જગતના મનુષ્યોએ ચાખ્યો છે, જે ભક્તિની પાછળ દ્રવ્ય આદિ સર્વસ્વનો ભક્તોએ ત્યાગ કર્યો છે અને પાછા વળીને રૂપગુણવાળાં દ્રવ્યો તરફ જોયું નથી, આ પ્રતાપ ભક્તિરૂપ રસનો છે. વળી દાસના દાસ થઈ સંતની સેવા કરી છે. આવું અતિ ઘણું ઝીણાપણું ઋષિઓમાં ન હતું તે ઋષિઓ અને ભક્તોની તુલના કરતાં જણાયા વગર રહેશે નહિ. આમ ઉચ્ચ થઈ વાસના તૃપ્ત કરવા જ્ઞાનને જાણો નહિ અને જડ તુલ્ય દેખાઓ એવી મહાન ભૂલ કરો છો.

બિંદુથી જો સાંમૃથ કહ્યા, તો ઋષિપત્નીને ક્યમ ના થયા;
કૃષ્ણ સનાતન હરિ અવતાર, તેમના સુત સહુ હવા ગુમાર. ॥૬॥

ઋષિબિંદુ ઉત્તમ છે અને તેનાથી સમર્થ જ્ઞાનવાન સંતતિ પેદા થાય છે એ વાત સતત સાચી જ હોય તો તેવી સંતતિ ઋષિપત્નીઓને કેમ નહિ થઈ હોય ? એ વિચારવા જેવું છે. વળી સાક્ષાત્ હરિના અવતારરૂપ શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર છે એમ તમે માનો છો, જો આમ છે તો પછી આવા સમર્થ ભગવાનના પુત્રો સમર્થજ્ઞાની ન થતાં ગતિએ ગમાર (મૂઢમતિ) શા માટે થયા કે જેથી તેઓ એક બીજા સાથે લઢી કપાઈ મૂઆ ?

તો બિંદુનું શું છે જોર, વૃથા શાને થાપ્યા ચોર;
બિંદુ તો સાચો ગુરુલક્ષ, કેહં કુવેર જો હોય પરક્ષ. ॥૭॥

કૃષ્ણપુત્રો ગમાર તરીકે ઓળખાયા તો પછી બિંદુમાં જોર છે એમ ક્યાં માલૂમ પડે છે? આમ બિંદુમાં વિત્ત દેખાતું નથી છતાં આગળના મહર્ષિઓ પર ઘેર ગયા એવો ચોરીનો આરોપ તેમના ઉપર વૃથા શા માટે મૂકો છો? સમસ્ત જગતને ભવસાગરમાંથી તારવી કાઢી પાર કરે તેવો ગુરુલક્ષ હોઈ તે જ સત્ય બિંદુરૂપ છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે કોઈ સમર્થ સમજવાળા વીર હશે તે જ આ લક્ષ્યબિંદુની પરીક્ષા કરી શકશે.

❁ જ્ઞાન સાર સિદ્ધાન્તકો - અંગ-૨૩મું ❁

एक ब्रह्मथी सरवे थयुं, चैतन व्याप सकलमे रह्युं;
ब्राह्मण शूद्र क्षत्री वैश, सहमे बोले हरिनो अंश. ॥१॥

એક અદ્વૈત સનાતન બ્રહ્મમાંથી સ્થાવર જંગમ આદિ સર્વલોકોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે અને સર્વ ઘાટરૂપે શરીરોમાં ચૈતન્ય વ્યાપકરૂપે રહેલું છે; એથી જ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર, આ ચારેય વર્ણમાં સર્વોત્કૃષ્ટતા સામાન્ય ગતિના અંશ જ બોલે છે.

स्थायर जंगम बहुविध घाट, पंचभूतनो सरवे त्राट;
हाड मांस तुचा रग रुद्र, सरखुं छे कुण ब्राह्मण शूद्र. ॥२॥

સ્થાવર જંગમના અનેક પ્રકારના ઘાટ છે અને પંચભૂતાદિ તત્ત્વોના મસાલાથી જ સર્વ રચાયેલા છે. તે ઘાટોમાં હાડકાં, માંસ, ત્વચા, રંગો તેમ જ લોહી વગેરે જે છે તે બ્રાહ્મણથી લઈ શૂદ્ર પર્યંતના સર્વમાં એક જ સરખું છે, તો પછી બ્રાહ્મણ કોણ અને શૂદ્ર કોણ? આવો ભેદ કર્તાના કૃતરૂપ જે ઘાટો તેમાં કેવી રીતે હોઈ શકે?

तेनुं ते शुं धरवुं मान, ऊचपणुं ते ज्ञान निदान;
आद्य अंत मध्य जोयुं मथी, ज्ञानीथी कोइ अदको नथी. ॥३॥

આ બ્રાહ્મણ શૂદ્ર પર્યંતના શરીરોમાં તત્ત્વસામગ્રી ઓછીવત્તી નથી તો પછી કર્તાની સૃષ્ટિના ક્રમથી વિરુદ્ધ થઈ આ નાશવાન શરીરમાં ઉપલક્ષ ઉચ્ચપણાનું માન શા માટે ધારણ કરવું જોઈએ? આખાયે જગતની ચારેય વર્ણમાં ઊંચામાં ઊંચું તથા મોટામાં મોટું જે ભવપારંગત કરી શકે તેવું માત્ર જ્ઞાન જ છે. વળી આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં જેમ છે તેમ જોવા છતાં જ્ઞાનીથી કોઈ મોટું હોય એમ માનવાને કારણ જડતું જ નથી.

તે માટે જ્ઞાની તે સરે, જે પમા કોઈની નવ ધરે;
માનો નહિ જો પ્રાકૃત ભાષ્ય, તો કૃષ્ણતણી ગીતામે સાખ્ય. ॥૪॥

આ ત્રણેય લોકમાં કોઈની પણ પરવા ન રાખે તેવા ઉચ્ચ કોટિના માત્ર જ્ઞાનીઓ જ શ્રેષ્ઠ છે. આ વિષયમાં પ્રાકૃત ભાષા ઉપર માન ન હોય તેણે શ્રીકૃષ્ણની ગીતામાં જોવું જેથી આ વાત સત્ય છે એમ સમજાયા સિવાય રહેશે નહિ.

અધ્યાય સાતમે જો જો જથા, રખે વલોવતા બાધી કથા;
ભક્ત ચાર કહ્યા જે શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ મધ્યમ ને કનિષ્ઠ. ॥૫॥

આ જ્ઞાનીઓના વિષયનો સ્પષ્ટ ખુલાસો સાતમા અધ્યાયમાં જોઈ લેજો, આ વાતને જેમ જેમ વલોવતા જઈએ છીએ તેમ તેમ કથાનું રૂપ લંબાતું જાય છે. એટલા જ માટે ટૂંકમાં સારરૂપે સહેલાઈથી સમજી શકાય તેમ કહું છું. ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ ભક્તોના ચાર પ્રકારના ભેદ પાડેલા છે તે સર્વમાં જ્ઞાનીને શ્રેષ્ઠ કહેલા છે.

તામે જ્ઞાની તે તદસ્મિ, બ્રહ્મજ્ઞાન મયે સત સ્વરૂપ;
અહં બ્રહ્મ અસમિ મમદેહ, તે તે હુંને હુંતે તેહ. ॥૬॥

આ ચાર પ્રકારના ભક્તોમાં જ્ઞાની ઉત્તમ છે જે તદરૂપ એટલે બ્રહ્મરૂપ જ રહે છે. આ જ્ઞાનીનું જ્ઞાન બ્રહ્મમાં મળી જઈને બ્રહ્મરૂપ બનાવીને તે સત્ય સ્વરૂપે રહે છે ત્યારે ‘હું’ પણ બ્રહ્મરૂપ હોઈ એક અદ્વૈત અસ્મિરૂપે રહું છું. આ અસ્મિ તે જ હું પોતે છું એટલે કે તે જ્ઞાની જે તદરૂપ થયો છે તે અને હું એક જ છીએ અર્થાત્ તેનાથી હું જુદો અને મારાથી તે જુદો એમ છે જ નહિ.

જ્ઞાની તો છે નિજ મમહદે, વારંવાર કૃષ્ણ એમ વદે;
આદ્ય સનાતન બ્રહ્મસ્વરૂપ, ધરી આવ્યા જ્ઞાનીનું રૂપ. ॥૭॥

આ જ્ઞાનીઓ એ જ મારા હૃદયરૂપ છે અર્થાત્ જ્ઞાનીને તો હું મારો આત્મા જ માનું છું અને તે મને અત્યંત પ્રિય છે એમ શ્રી કૃષ્ણે વારંવાર કહેલું છે. તે આદિ સનાતન બ્રહ્મરૂપ હોઈ જ્ઞાનીરૂપે દેહને ધારણ કરી જગત કલ્યાણ અર્થે આવેલા છે.

ઊઠ હાથ દેહધારી થયા, જક્ત જીવપર કરવા દયા;
સોલકલાવંત જ્ઞાની સુર, અઘોર નિશાતમ કરવા દુર. ॥૮॥

ચિદ નભમે રહી દરશા ચરણ, કેહં કુવેર ધન્ય અંશરણ શરણ. ॥૧॥

આ જ્ઞાનવાન મહાપુરુષ જગતમાત્રના જીવને તારવા તથા તેમના ઉપર દયા કરવા સાડા ત્રણ હાથ લાંબા દેહને ધારણ કરીને આવ્યા છે. તેઓ સોળકળાવાળા હોઈ દરેકે દરેક કળામાંથી વિભક્તિવાળા જ્ઞાનના સ્વરોનો ઉદય કરી ગયા છે. અર્થાત્ આ જ્ઞાનીના અંતઃહૃદયનો જે સ્વર તેમાં આ સોળકળા સંપૂર્ણ ગોઠવાયેલી છે તેને લઈને આ પૃથ્વી વિષે જીવમાત્ર જે અધોર નિશામાં પડેલા છે તેમનો આ અંધકારનો પડદો આ સ્વરયુક્ત કળા વડે દૂર કરે છે. આ જ્ઞાનવાન મહાપુરુષ બ્રહ્મરૂપ છે. તે આકાશવત્ ચિદબ્રહ્મમાં રહ્યા છે પણ તેમના ચરણ દ્વારા તેઓ દેખાય છે. સોળ કળા યુક્ત આ ચરણ છે અને તેમને જરૂર જણાયે સ્વરદ્વારા વિકસિત કરે છે. મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે આ પુરુષો જે બ્રહ્મસ્વરૂપ હોઈ અશરણના શરણરૂપ છે તેમને ધન્ય છે !

કૈવલ વેત્તાકો - અંગ-૨૪મું

કૈવલવેત્તા પુરુષ પરાય, અબ અસ્તુતિ કરું મે તાય;

જયેતિ જયેતિ જુગતાતન તમો, નિરાલંબ નિરલેપ ઘરમો. ॥૧॥

હે કૈવલવેત્તા પુરુષ ! આપ પરાપાર છો. હું તમારી સ્તુતિ કરું છું. તમો જગતના તાતરૂપ હોઈ તમારા નિજઘરમાં નિરાલંબ; નિર્લેપ છો. આવા હે કૈવલવેત્તા પુરુષ ! તમે અખંડ જયરૂપ છો.

મહા મંગલમત પરમ ઉદારી, અનંત ઇંડ પર સુરત તમારી;

અખે અમરપદ કૈવલધામ, તાંહાં વરતી પામી વિસરામ. ॥૨॥

આપ મહામંગલમય છો અને નીડર હોઈ નિર્ભયપણે પોતાની મસ્ત સર્વજ્ઞ મતિ વડે વિચરો છો તેમ જ આપ પોતે પરમપદના અતિ ઉદાર દાતાર છો. વળી અનંત ઈંડથી પર તમારી સુરતા હોવાથી અખંડ અમર પદરૂપ કૈવલધામમાં તમારી વૃત્તિ વિશ્રામ પામેલી છે.

એકમેક આંહાંના આંહા ત્હાંય, સકલ ભેખના સતગુરુસાંય;

પંચભૂત સોતા ભગવંત, લહે નહિ કોઈ આદ્ય ને અંત. ॥૩॥

હે કૈવલવેત્તા ! આપ સર્વ સત્કૈવલમાં એકમેકરૂપે હોઈ અહીંના અહીં અને ત્યાંના ત્યાં રહો છો. વળી ભેખમાત્રના સદ્ગુરુ હોઈ ધણી છો. તમો પંચભૂતયુક્ત ભગવાન છો પણ તમારી આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં ગતિ કેવી રીતે રહેલી છે તેની કોઈને ખબર નથી.

સુરતી સમરતી શું કહે કથી, તોલ તમારી બીજું નથી;
તો ઉપમા શી દીજે તાત, માટે રહી અબાજગ વાત. ॥૪॥

તમારી તુલના કરી શકે તેવું કોઈ નથી જેથી શ્રુતિ તેમ જ સ્મૃતિ પણ તમારું વર્ણન કરી શકતા નથી તો પછી હે તાત ! તમોને શી ઉપમા આપી શકું ! આમ હોવાથી મારા દિલની ગુપ્ત વાત મારા દિલમાં રહી ગઈ છે.

તમ સરખા તો એક જ તમે, વિશ્વ બર્ફ અમી તુમ જમે;
જેહેને ઊર અનુભવ હોય સાર, તે પામે કાંઈ ગતિ તુમ્હાર. ॥૫॥

હે કેવલવેત્તા ! તમારા જેવા તો તમે એકલા જ હોઈ આ વિશ્વમાં આપનું શરીર બરફરૂપ હોઈ તમારી જ પરમ અલૌકિક અમીદૃષ્ટિ વડે જામેલું છે. આ વિષેનો અનુભવરૂપ સાર જેના ઉરમાં હશે તે જ તમારી ગતિને ઓળખી વા પામી શકશે.

બીજા કવિ બોલે બહુ બચી, વ્યાપક હરિ કહે મનના રચી;
ઉપાસકમે સહુની હદ, વાળીમે સરખું સહુ સદ્. ॥૬॥

હે કેવલવેત્તા ! આ સંસારી જીવો આપની ગતિને ઓળખી શકશે નહિ. કારણ કે બ્રહ્માની આઘ લઈ બીજા ઘણા કવિઓ બોલેલા છે અને તેઓ મનમાં આવ્યું તેમ હરિને વ્યાપક વર્ણવી ગયા છે. આ તેમનું જ્ઞાન મનમાપક હોવાથી જ તે સિદ્ધાન્તવાળાઓ પોતપોતાની હદમાં રહીને ઉપાસના કરી ગયા છે. વળી માપક દેવતાઓની ઉપાસના અને વ્યાપક હરિનું સ્વરૂપ આ બંને વાણી દ્વારા સરખું કહી ગયા છે અને આ બંને પદ સત્યરૂપ છે એમ સમજાવતા હોવાથી કોઈ નિત્યપદનો નીવેડો લાવ્યા નથી.

જેહ જેહના ઉપાસક દેવ, તે તેના અદકા અહમેવ;
દીપકને ઉપમા દિનકર, પડે પતંગ માની સરભર. ॥૭॥

જે જે સિદ્ધાન્તવાદીએ જે જે દેવોની સ્થાપના કરી તેમણે પોતપોતાના સિદ્ધાન્તમાં મારા દેવ મોટા છે વા મારો સિદ્ધાન્ત શ્રેષ્ઠ છે એમ એક બીજાથી અધિકપણું મન મોદકના માફક બતાવેલું હોઈ તેઓ માત્ર અહમેવ વધારી ગયા છે. આ એમના સિદ્ધાન્તો દીવા જેવા હોવા છતાં સૂર્યની ઉપમા આપી ખાલી માન વધાર્યું છે. આ સિદ્ધાન્તોના દીવા જેવા દેવોને વ્યાપક હરિની સરભર ગણી જગતના જીવો પતંગની માફક તેમાં ઝંપલાવે છે.

તેમ કવિતા ગુણને હરિગણે, માપક લેડુ વ્યાપકમે વળે;
તાતે કોડુ તમને નવ લહે, સૌ પિત્તલ કંચન શું રહે. ॥૮॥

તેવી જ રીતે જગતના કવિઓએ ગુણયુક્ત માપક ઈશ્વરોને અમાપ હરિરૂપ વર્ણવીને અમાપ વ્યાપક હરિને જે જે ઉપમાઓ આપેલી છે તે તે ઉપમાઓ ગુણયુક્ત માપક ઈશ્વરોને ઘટાવી જગતના ખરા સર્જનહાર સાથે તેમની સરખામણી કરી છે. આ પ્રમાણે માપકપદને અમાપ વ્યાપક હરિમાં વણ્યું એથી જ હે કૈવલવેત્તા ! આપને જાણ્યા જ નહિ જેથી આપની મહદ્ગતિનો લાભ કોઈ લઈ શક્યા નથી. જ્યારે ડાહ્યા ગણાતા વિદ્વાનોથી લઈ જગતમાત્ર પિત્તળરૂપ છે તો પછી કૈવલવેત્તારૂપ કંચનને ઓળખનાર કોણ હોય ? જે તેના સત્યસ્વરૂપને સમજી શકે.

જ્ઞાન જવેરી જે કોઈ હશે, બાહર भीतर તે પરખશે;
અણ સમજ્યાનો એજ વિવેક, જ્ઞાની દરશી વેતા એક. ॥૯॥

હે કૈવલવેત્તા ! આપને અંદરથી તેમ જ બહારથી સર્વાંગે એ જ પારખશે કે જે જ્ઞાનનો ઝવેરી હશે. બાકી નહિ સમજનારાઓ તો જ્ઞાની, બ્રહ્મદર્શી અને કૈવલવેત્તા, આ બધાયને એક જ માનવાની વિવેક બુદ્ધિ વાપરશે.

પણ ઓરલ્યો લક્ષ સરવનો, તમ સમ કહે તેહેને બહુ ઘનો;
તે માટે કરી કહું નિરધાર, જ્યાંહાં સુધી જેનો અધિકાર. ॥૧૦॥

ઉપર આપણે બાહ્ય સિદ્ધાન્તવાદીઓનો જે લક્ષ વર્ણવી ગયા છીએ તે લક્ષ ઓરલો એટલે આ બાજુના દેવતા તથા ઈશ્વરો આદિનો છે. હે કૈવલવેત્તા ! દેવતા આદિ ઈશ્વરો અને તમે એક સરખા છો એમ કહેનારાઓ ભારે ગુનેગાર છે. એટલા જ માટે જેનો જેટલો અધિકાર છે તેનો તે પ્રમાણે જ નિશ્ચયપૂર્વક કહી બતાવું છું. જેથી સત્ય હકીકત સમજાશે.

જે જેને શરણાંગત રહ્યા, તે તેના હરિ વ્યાપક કહ્યા;
કૈવલનામ સબે સીરદેહી, ગુણ ગાવે ધરી પરમ સનેહી. ॥૧૧॥

જે જે લોકો જે જે દેવના શરણમાં ગયા તેમણે તે દેવને હરિ ગણીને વ્યાપક કહ્યા છે. આ સર્વ ઉપાસકો પોતાના ઈષ્ટ દેવતાને શ્રેષ્ઠ ગણી અમો તેમને જ કૈવલ કહીએ છીએ, તો નામ જ ફેર છે પણ સારરૂપે એક કૈવલ જ છે એમ માનીને પરમ સ્નેહ ધારણ કરીને તે ઈષ્ટ દેવોના ગુણ ગાય છે.

બદ્રીફલ કહે અમૃત સમ, કૈવલ ઉપમા સહુ શિર ઈમ;
સહુના દેવ વ્યાપક જે ભેદ, સમજાવી સંશે કરું છેદ. ॥૧૨॥
તેમનું પણ સાચું છે સહી, સત કુવેર બતલાવે કહી. ॥૧૩॥

કોઈ બોરડીનાં ફળ ખાતાં કહે કે તે અમૃત જેવાં છે તેમ તે બોરડીનાં ફળ જેવા આ બાજુ આવેલા તમામ દેવતાઓને ઉપમા કેવલકર્તાની આપી સરખામણી કરી પોતાના ઈષ્ટોને વખાણે છે. પણ વસ્તુતઃ તે અમૃતસમ નહિ પણ બદરી ફળરૂપે છે. વળી અત્યાર સુધીના મત પંથવાળા જે જે સિદ્ધાન્તવાદીઓ છે તેમના જે જે ઈષ્ટદેવો છે તે બધાના વ્યાપકપણામાં જે ભેદ છે તે સમજાવી સંશયનો નાશ કરું છું. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તેમનું કેટલું સાચું છે તે હું કહી બતાવું છું.

❶ બ્રહ્મ નિરંજન આદ્ય દેવ વ્યાપકકો-અંગ -૨૫મું ❷

વિષ્ણુને વ્યાપક જે કહ્યા, પંડ મધ્યે નાભિમે રહ્યા;
સ્થાવર જંગમ જાતિ સોડ, નાભિ પંડ વિના નહિ કોડ. ॥૧॥

આ શરીરના મધ્ય ભાગે નાભિ આવેલી છે અને તેમાં વિષ્ણુનો વાસ છે. આ પ્રમાણે સ્થાવર જંગમ આદિ કોઈ ઘાટ નાભિ સિવાયનો નથી એટલા માટે વિષ્ણુને વ્યાપક કહ્યાં છે.

જ્યાં જ્યાં નાભિ ત્યાં ત્યાં વાસ, માટે વિષ્ણુ સ્વયં પ્રકાશ;
એ પ્રકારે વ્યાપક વદી, સાધુ ભક્ત આરાધે સદી. ॥૨॥

જ્યાં જ્યાં નાભિ છે ત્યાં ત્યાં વિષ્ણુનો વાસ છે એથી જ આ સ્થળે રહી (વિષ્ણુ) સ્વયં પ્રકાશ કરે છે. આ પ્રમાણે વ્યાપક રહેલા વિષ્ણુને સાધુ તેમ જ ભક્તો આરાધે છે.

પ્રજાપતિ સેવક એમ કહે, ઇષ્ટ હમારા વ્યાપક રહે;
ઉપસ્થાન ઇંદ્રી મધ્ય જેહ, દેવ તમારા કહીએ તેહ. ॥૩॥

પ્રજાપતિ બ્રહ્માના સેવકો પણ કહે છે કે હમારા ઈષ્ટદેવ વ્યાપક છે. ભગવાન કર્ણાસાગર કહે છે કે તમારા દેવ વિષે કહું છું કે શરીરમાત્રની ઉપસ્થિતિ ઇંદ્રીના મધ્ય ભાગે જે દેવ આવેલા છે તેજ તમારા દેવ છે.

જંગમને સંતાન પરસે, ફલ લગવે થાવર તરુવે;
ઋતુ વિભાગે વ્યાપક ખરા, તે માટે કીધી ચરચરા. ॥૪॥

જંગમ જાતિમાત્ર સંતાન ઉત્પન્ન કરે છે તથા સ્થાવર જાતિ ફળને ઉત્પન્ન કરે છે.

આ બંનેની ઉત્પત્તિના ઋતુ વિભાગે વ્યાપક રહેલા હોવાને લીધે તેમને (બ્રહ્મા) ચરાચર કહેલા છે.

સકલદેવમે અજની વજે, ઘાટ સકલ સૃષ્ટિના સજે;
વલી કહું ઉપાસક સોડ, શિવને શક્તિ સમરે દોડ. ॥૫॥

આ બધા દેવોમાં બ્રહ્માજીનો રજોગુણ વિજયરૂપે રહેલો છે, જે સર્વ સૃષ્ટિના ઘાટને સર્જે છે. હવે શિવ અને શક્તિ એ બંને જેને જગત ઈષ્ટ તરીકે ઉપાસના કરવા ઉપરાંત ભજે છે તે બંને વિશે કહું છું.

હરદાકમલમાં તેમનો વાસ, જાણપણાનો કરે પ્રકાશ;
જાણપણું અંતઃકરણ ચાર, ચતુર અવસ્થા રહી મોઝાર. ॥૬॥

આ શિવ-શક્તિનો હૃદયકમળમાં વાસો છે અને ત્યાં રહીને જાણપણાનો પ્રકાશ કરે છે. તે જાણપણું ચાર અંતઃકરણમાં છે અને તેના પેટામાં ચાર અવસ્થા રહેલી છે.

જાગ્રતમે મન સુપનમે બુધ, સસોપતિ અહંકાર સસુધ;
તુરીયામે ચીત સૂક્ષ્મ રહે, ભેદ જવરલા જ્ઞાની લહે. ॥૭॥

જાગ્રત અવસ્થામાં મન, સ્વપ્નાવસ્થામાં બુદ્ધિ, સુષુપ્તિ અવસ્થામાં શુદ્ધ અહંકાર અને તુર્યાવસ્થામાં સૂક્ષ્મરૂપે ચિત્ત રહે છે. આ વિષયનો ભેદ કોઈ વિરલા જ્ઞાનીઓ જ જાણે છે. (આ અંતઃકરણની ગણતરી આવરણવાળા મનુષ્ય શરીરની એકલાની નથી પરંતુ સમગ્ર ઘાટોની છે.)

મનસ જાતમે જાગ્રત શ્રેષ્ઠ, બીજી વરતે થડ કનિષ્ઠ;
પશુ જાત સુપનામે વહે, ત્રણ અવસ્થા લઘુતા રહે. ॥૮॥

મનુષ્યમાત્રમાં જાગ્રત અવસ્થા શ્રેષ્ઠ છે અને બાકીની ત્રણ અવસ્થા ગૌણ તરીકે વર્તે છે. પશુ જાતિમાત્ર સ્વપ્નાવસ્થા ભોગવે છે અને બાકીની ત્રણ અવસ્થાઓ લઘુતારૂપે રહે છે.

વૃક્ષ જાતિ વરતે સસોપતિ, ઉદે અસ્ત જેને નહિ ગતિ;
બીજી તેથી નિરબલ રહી, જાણ નહિ માટે જડ સહી. ॥૯॥

વૃક્ષાદિ સ્થાવર જાતિ સુષુપ્તિ અવસ્થામાં વર્તે છે તેથી જ તેને ઉદય અને અસ્તની એટલે કે રાતદિવસની ખબર નથી. આ સ્થાવર જાતિમાં કોઈ જાતની જાણ ન હોવાને

લીધે તેને જડ કહેલી છે. આ સુષુપ્તિ સિવાયની બીજી ત્રણ અવસ્થાઓ અતિ સૂક્ષ્મરૂપે રહેલી હોઈ નિર્બળ છે.

પરવતમે તુરીયા તે સરે, તો બીજી ગાતર શું કરે;
અંતસકરણ રહ્યાં યેમ ત્હેમે, શિવને શક્તિ વરતે જેહેમે. ॥૧૦॥

પર્વતોમાં તુર્યાવસ્થા શ્રેષ્ઠ થઈને વર્તે છે એથી બીજી અવસ્થાઓનું ત્યાં કંઈ જોર ચાલતું નથી. આ પ્રમાણે જે તે અવસ્થામાં અંતઃકરણ રહેલાં છે. હૃદયસ્થાને રહેલાં શિવ અને શક્તિના પેટામાં આ અંતઃકરણ અને અવસ્થાઓ આવેલાં છે.

થાવર જંગ જડ ચૈતન, યાંહાં લ્યોં શિવ શક્તિ વરતન;
ઈંડ પિંડ બ્રહ્માંડે રહે, વ્યાપક તેમને વ્યય ના કહે. ॥૧૧॥

સ્થાવર જંગમ તથા જડચૈતન તેમજ ઈંડ પિંડ અને બ્રહ્માંડ સુધી શિવ અને શક્તિ વર્તનવાળાં છે તો પછી તેમને વ્યાપક કેમ ન કહેવાય ?

જોત સ્વરૂપ ઉપાસીક જેહ, ભમર ગુફામે કહે છે તેહ;
એમ સ્થાનક પર તે સહુ દેવ, આપ આપણે અસ્થલ અહમેવ. ॥૧૨॥

જ્યોતિનારાયણના ઉપાસકો કહે છે કે અમારા જ્યોતિ સ્વરૂપનું સ્થાન ભ્રમરગુફામાં આવેલું છે. આમ જે તે સ્થાનકે આવેલા દેવ તે પોતપોતાના સ્થળના અહંમેવવાળા છે. એટલે જે સ્થળમાં જે દેવનો વાસ છે, તે સ્થળમાં તે દેવ પ્રકાશ કરી શકે છે.

જ્ઞાની દરશી અનુભવી ભ્રમ, તેમના ઇષ્ટ કહીયે જે બ્રહ્મ;
એકાવન આંગુલ જે શ્વાસ, શબ્દ બ્રહ્મનો તેહેમે વાસ. ॥૧૩॥

જ્ઞાની, દર્શી અને અનુભવીનો ઇષ્ટરૂપ મુદ્ધો બ્રહ્મ છે. તે એકાવન આંગળ જે શ્વાસ તે શ્વાસમાં શબ્દ બ્રહ્મનો વાસ રહેલો છે.

તેહી પળ ચકવે પતિ નાંહિ, ઘર કીધું એકાવન માંહી;
ખંડ ખંડ વ્યાપક જે દેવ, આગલ કહી સમજાવ્યો ભેવ. ॥૧૪॥

આ ઉપર કહેલા પૈકી કોઈ ચકવે (ચકવર્તી) પતિ નથી. કારણ કે શબ્દ બ્રહ્મ જે છે તેણે પણ એકાવન આંગળ શ્વાસમાં જઈને ઘર કર્યું છે. તેમ જ બીજા દેવતાઓ જે જે ખંડમાં રહ્યા છે તે જ ખંડમાં તે વ્યાપક છે અને તે વિષે આગળ કહી સમજાવ્યું છે.

તેહેમના તો કરતા એ સહી, બ્રહ્મ સનાતન સંશે નહિ;

એક એક થાનક સહુ વ્યાપક, ઉપમા દેડ વંદે સેવક. ॥૧૫॥

એક એક સ્થળના વ્યાપક દેવોને ઉપમા આપી તેમના સેવકોએ જે તેમનું વર્ણન કર્યું છે તે તમામ ઈશ્વરો આદિ અવતારોના કર્તારૂપે શુદ્ધ સનાતન બ્રહ્મ છે.

કૈવલવેત્તા પણ એમ કહે, કૈવલ વસ્તુ ચરાચર રહે;

જીવ અજાણ અધોગત ભૂલ, સરવે ગણે વેતાને તુલ. ॥૧૬॥

આ સ્થળે કૈવલવેત્તા પણ કહે છે કે કૈવલ વસ્તુ પણ (ગતિએ) ચરાચર રહે છે. જીવ અજાણ્યા અધોગતિવાળા અને નિજ જાણથી ભૂલા પડેલા હોવા છતાં સર્વ પોતાને કૈવલવેત્તા તુલ્ય ગણી માનંદી રાખે છે.

વ્યાપક તો તેમનું તો કહ્યું, કૈવલવેત્તાનું જે રહ્યું;

તે વ્યાપક અવ્યાપક જુવો, કેહં કુવેર સરખા શું મુવો. ॥૧૭॥

આ સર્વલોકોના ઈષ્ટદેવનું વ્યાપકપણું જ્યાં રહેલું છે ત્યાં તે કહી બતાવ્યું. હવે જે બાકી રહ્યું તે કૈવલવેત્તાનું (સોહંગપદ) વ્યાપકપદ છે. આ વ્યાપકપદમાં અવ્યાપક કેવા દેખાય તે જોવા જેવું છે. મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે જ્યારે આમ જ છે તો પછી હું મૂર્ખ ! આ બધાએ સરખા છે એમ શા માટે કહ્યો છો ?

❶ કેવલ વ્યાપકકો - અંગ-૨૬મું ❶

‘ એક એક અંગ દેવ સર્વ ગ્રહ, કૈવલપદ સરવાંગે રહું;

જેમ ચંદનની ફોરે બાસ, પટ બેસે તે આક પલાસ. ॥૧॥

જગતના વિદ્વાનોએ એક એક અંગની પ્રીતિવાળા દેવોને ગ્રહણ કર્યા છે પણ સર્વજ્ઞ, સ્વતંત્ર શ્રેષ્ઠપદ જે કૈવલની ગતિરૂપે સર્વાંગે રહેલું છે તેને કોઈ જાણી શક્યું નથી. જેમ આકડો તથા ખાખરો આદિ સર્વ વનસ્પતિને મલયાગરી ચંદનનો પટ બેસી જવાથી તે વનસ્પતિની વાસ ચંદનની પેઠે સ્ફુરી ઊઠે છે એથી જ :

અલિપંચી વાસે વલગે, મણિધર શુધ ચંદન જડ લગે;

કૈવલચંદન બીજાં વૃક્ષ, ચેતન બાસ લગે સમપ્રક્ષ. ॥૨॥

આ બધી વનસ્પતિમાં વાંસને ભમરાઓ ચંદન છે એમ જાણી વળગે છે જ્યારે મણિધર બીજી વનસ્પતિને નહિ અડતાં ચંદનને વળગે છે. આ ન્યાયે ચંદન રૂપ કૈવલ હોઈ

આ ચૌદલોકમાં નાના-મોટા દેવતાઓ તથા ઈશ્વરો વગેરે અન્ય વૃક્ષોરૂપ છે. જેમ ચંદનના પટરૂપ વાસ દરેક વૃક્ષમાં બેસી ગઈ છે તેવી જ રીતે આ સકર્તા સત્કૈવલની ચૈતન્યરૂપવાસ સામાન્ય રીતે દેવતા આદિ દરેકમાં સરખી બેસી ગયેલી છે.

પણ કૈવલ તો નિજપદ એક, બીજા દેવ અનંત અનેક;

સહુ કૈવલને પરમે કરી, પૂજાયા જુગમે થઈ હરિ. ॥૩॥

પરંતુ નિજપદરૂપે કૈવલકર્તા એક જ છે અને બીજા દેવતાઓ અનંત હોઈ અનેક છે તે બધા ચંદનરૂપ કૈવલચૈતન્યના સ્પર્શ કરી હરિરૂપે ઈશ્વરો થઈ જગતમાં પૂજાયા છે.

વઢી કહું દૃષ્ટાંતે કરી, લેજો લક્ષ સબે ઝરધરી;

લુહાતણી મૂર્તિ બહુ કરી, તે પર રાखો ચંબુક ધરી. ॥૪॥

બીજાં દૃષ્ટાંત કહું છું તે ઉરમાં લક્ષપૂર્વક ધારણ કરજો, જેમ લોખંડની ઘણી મૂર્તિઓ બનાવી તેના ઉપર લોહચુંબક ધરે તો :

ચંબુકનો ચલકારો ગ્રહી, જડ મેટી ચૈતન થઈ રહી;

જીવ સકલ જોવા તાંહાં વઢે, ચંબુકને કોડા નવ કઢે. ॥૫॥

આ લોહચુંબકનો ચળકારો સર્વલોહમૂર્તિઓને ગ્રહણ કરી લે છે જેથી જડપણું મટી જઈને ચૈતન્યવત્ થઈને તે હાલતી ચાલતી દેખાય છે. આ હાલતી-ચાલતી જડ લોહમૂર્તિઓને જોવા જગતના જીવો ભેગા થાય છે અને તે લોકો આ મૂર્તિઓનાં વખાણ કરે છે પણ આ મૂર્તિઓને ચેતના આપનાર લોહચુંબકને તે કોઈ જાણતા નથી.

કૈવલ ચંબુક બીજા મુરત, અનંત કોટ હેર્યા જોડ હુરત;

મહેતા તુલસી સુર જે દેવ, વ્યાસાદિક ગાયા ગુણ ભેવ. ॥૬॥

ઉપરના દૃષ્ટાંતનો સાર આ પ્રમાણે છે કે લોહચુંબકવત્ સકર્તા સત્કૈવલને જાણવા અને લોખંડની મૂર્તિઓવત્ દેવતા આદિ ઈશ્વરો જાણવા. જેમ લોખંડની મૂર્તિઓને જોનાર જગત ચમકની સત્તાને કળી શક્યું નહિ તેમ દેવતા આદિ ઈશ્વરોની ઉપાસના કરનાર ભગવતીજનો સકર્તા સત્કૈવલને કળી શક્યા નથી. એથી જ અનંતકોટિ ભક્તિ ભાવવાળા ભગવતીજનો ખોટી રીતે આશા રાખી આ મૂર્તિ આદિ દેવતાઓ તથા ઈશ્વરોમાં હેરાયા છે. એથી જ નરસિંહ મહેતા, તુલસીદાસ, સૂરદાસ તથા વ્યાસ આદિએ તેમના જ બહુ પ્રકારે ભેવ એટલે મર્મ ભર્યા ગુણો ગાયા છે.

વાલમીક નારદ દેવનામા, ડનસબ મીલી ગાય ગુન ગ્રામા;
ગુન નિરગુન પર અધર અમોહી, બીન કૈવલ વેત્તા નહિ કોડ. ॥૭॥

વાલ્મીકિ, નારદ, નામદેવ આદિ મહાપુરુષો પણ આ પ્રમાણે જ તેમના ગુણ ગાઈ ગયેલા છે. પણ મારું (કૈવલવેત્તાનું) નિજસ્વરૂપ અમોહી (માયારહિત) ગુણ નિર્ગુણથી પર અધર રહેલું છે. આ મહાપુરુષોએ જેના ગુણ ગાયા છે તે કૈવલ નથી અને કૈવલને ઓળખી શકે તેવા કોઈ વેત્તા એમાં થયેલા નથી.

કૈવલપદ જેમ સહુથી સરસ, તેમ વેત્તા તેમના મહાદ પુરુષ;
તે સરસ્વા કહો ક્યમ જાય કહ્યા, ઁકમેક કૈવલ થડ રહ્યા. ॥૮॥

આ દેવતા આદિ ઈશ્વરોનાં પદથી જેમ કૈવલપદ શ્રેષ્ઠ છે તેવી જ રીતે સમસ્ત મત પંથના મહાપુરુષો તથા જ્ઞાનીઓ અને બ્રહ્મદર્શીઓથી કૈવલવેત્તા મહદશ્રેષ્ઠ પુરુષ છે. તે વેત્તા અને આ બાજુના મહાપુરુષો સરખા છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય ! અર્થાત્ કહેવાય જ નહિ. કારણ કે આ પરમશ્રેષ્ઠ કૈવલવેત્તા કૈવલકર્તામાં એકમેકને થઈને જ રહેલા છે.

બીજા તો તેમના સહુદાસ, ગાવે ગુણ ડરધરી વિશ્વાસ;
ક્યાં કંકર ને ક્યાં કિરતાર, કેહં કુવેર ઁતના ફેરફાર. ॥૯॥

આ બાજુ આવેલા બીજા જ્ઞાનવાન મહાપુરુષો પરમ શ્રેષ્ઠ કૈવલ વેત્તાના દાસ હોઈ ડરમાં વિશ્વાસ રાખી ગુણ ગાય છે. તેમ જ અત્યાર સુધી જગતે માનેલા ઈશ્વરો સકર્તા સત્કૈવલની આગળ કંકરરૂપ છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે કંકર અને કિરતાર વચ્ચે જેટલો ફેર છે તેટલો જ કંકરરૂપ જગતના ઈશ્વરોમાં અને કૈવલકર્તામાં રહેલો છે.

કૈવલ કર્તાકો - અંગ-૨૭મું

કૈવલ કરતા કંકરદેવ, તેનો કહી સમજાવ્યો ભેવ;
ત્રિગુણ શક્તિ જોત સ્વસ્ત્ર, બોલનહારો બ્રહ્મ નિરૂપ. ॥૧॥

સકર્તા સત્ કૈવલ અને કંકરવત્ દેવો તથા ઈશ્વરો વચ્ચે જે ભિન્નતા છે તેનો મર્મ તમોને કહી સમજાવ્યો છે. વળી ત્રણ ગુણ, શક્તિ, જ્યોતિ નારાયણ અને છેવટે બ્રહ્મ સુધીનું નિરૂપણ કરીને બોલેલા છે.

ए सहु बांधा कारण कले, कैवल चैतनथी चलवले;
तेमनुं व्यापकतो वगवगे, कैवल व्याप सकलतन लगे. ॥२॥

ઉપર જણાવેલા બધાય કારણની કળ વડે બંધાયેલા હોઈ સકર્તા સત્કૈવલનાં ચૈતન્યથી જગત તથા દેવો આદિ ઈશ્વરો હાલતા ચાલતા થયેલા છે. આ જગતના વિદ્વાનોએ સ્થાપેલા ઈષ્ટ દેવો વગેવગે વ્યાપક છે. એટલે શરીરના જે સ્થાન પર જે દેવનો અંશ આવ્યો તે અંશ તે જ સ્થાનમાં વ્યાપક છે અને સકર્તા સત્કૈવલનું વ્યાપક ચૈતન્ય સર્વ શરીરોમાં સર્વાંગે વ્યાપક છે. આ વ્યાપકના પેટામાં દેવતા તથા ઈશ્વરો રહેલા છે.

सुणीयो तेनुं कहु दृष्टांत, सुणतामे पामे मन स्वांत;
ज्यौं रविके तपसे अपहीर, समेटी भये सिंधु के नीर. ॥३॥

આ વિષે એક દૃષ્ટાંત કહું છું જે સાંભળતાની સાથે જ મન શાંત થઈ જશે. જેમ સૂર્ય અતિ તપે છે ત્યારે તેનાથી હીરરૂપે પાણી ઉત્પન્ન થાય છે, તે પાણી વૃષ્ટિ દ્વારા પૃથ્વી ઉપર પડે છે અને તે પડેલું સમસ્ત પાણી સમેટાઈને નદીઓ દ્વારા સમુદ્રમાં ભેગું થાય છે.

बोहोरु परे तीनमे रविभासु, जिनते जंत अंत नहि तासु;
मच्छ मगरादिक संख समेति, जात अनंत अंत कहुं केती. ॥४॥

જ્યારે સૂર્યનો ભાસ આ સમુદ્રના પાણીમાં પડે છે ત્યારે આ સૂર્યના ભાસ તથા જળના સંયમે કરી અનંત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં મચ્છ મગરાદિકથી લઈને તેમની અનંત જાતો થાય છે જેનો અંત કહી શકાય તેમ નથી.

पण दिनकरके भास भलीतसे, उपजे तंत तोय समलीतसे;
आप आपनी हदमां सहु फरे, मोटा मच्छ अमल आचरे. ॥५॥

સૂર્યનો ભાસ પાણીમાં ભળી જવાથી આ મચ્છ મગરાદિકનાં શરીરો ઉત્પન્ન થાય છે. તે ઉત્પન્ન થયેલા મચ્છ મગરાદિ પોતપોતાની હદમાં રહી પાણીમાં આમતેમ ફરે છે અને નાના જીવજંતુઓ ઉપર આ મોટા મચ્છ મગરાદિકો પોતાનો અમલ ચલાવે છે, એટલે કે તે તેમને પકડીને તેમનું ભક્ષણ કરી જાય છે.

तेथी डरता रहे सहु जंत, भे पामी आधीन अनंत;
पण सर्वनुं जीवन ते तोय, जीवनपक्षे न्यून नहि कोय. ॥६॥

આ કારણને લીધે દરિયાના અનંત નાના જંતુઓ મોટા મગરમચ્છ આદિના ભયથી

ડરતા હોઈ તેમના ભયને લીધે જ તેમને આધીન થાય છે. આમ છતાં પણ એકંદરે તપાસી જોતાં નાના-મોટા સર્વ જળચળ જીવોનું જીવન માત્ર પાણી જ છે. આ જીવનપક્ષથી વિચાર કરી જોતાં કોઈ અધિકતા વા ન્યૂનતાવાળું નથી.

**जीव जंत जाती मत बहु, जल जीवनथी चैतन सहु;
त्यौं कैवल रविके ब्रह्मनीरु, साव सतंतर शुध सहीरु ॥७॥**

દરિયાના અનંત જીવો અનેક જાતિ મતવાળા છે અને તે એકબીજા ઉપર અમલ આચરે છે, પરંતુ પાણીરૂપ જીવનથી જ આ બધા ચેતન રહેલા છે. આ પ્રમાણે જ સૂર્યરૂપ કેવલથી બ્રહ્મરૂપ પાણી છે અને તે બ્રહ્મરૂપ પાણી સાવ સ્વતંત્ર અને શુદ્ધ શહીરરૂપે રહેલું છે.

**लोक चतुरदश मछ कछवाद, ब्रह्मा विष्णु मकर महाद;
शक्त जोत तेथी बलवंत, चौद लोक मे अमल अनंत. ॥८॥**

આ બ્રહ્મમાં મચ્છ કચ્છ વગેરેની માફક ચોદલોક ઉત્પન્ન થયા છે તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ આદિ મહદ્ મકરધ્વજ (મગરમચ્છ) જેવા છે અને શક્તિ તથા જ્યોતિ નારાયણ તેમનાથી પણ અધિક બળવાળા હોઈ આ ચોદે લોકમાં તેમનો અનંત અમલ ચાલે છે.

**कहुं एकावन आंगुल म्रम, ज्ञानी दरशीना जे ब्रह्म;
ते लहेरी ब्रह्म के अपतणी, जड चैतन मध्य अणीये अणी. ॥९॥**

હવે એકાવન આંગળ વિષેનો મર્મ કહું છું જેને જ્ઞાનીઓ તથા બ્રહ્મદર્શીઓએ બ્રહ્મ કહેલું છે અને તેનું જ વર્ણન કર્યું છે. આ એકાવન આંગળ જે શ્વાસ તે બ્રહ્મરૂપ પાણીની લહેરીરૂપે છે અને આ લહેરીરૂપ એકાવન આંગળનો શ્વાસ જડ તથા ચૈતન્ય આદિ ઘાટોની મધ્યમાં અણી એ અણી એક બીજાને વળગેલી હોય એવી રીતે ઊઠે છે. જેમ દરિયાની ઊઠતી લહેરો એકબીજાની લગોલગ ઊઠે છે તેમ અહીંયાં આ ઘાટ આદિ શરીરોમાં એકાવન આંગળના મર્મવાળો અજંપો (અજંપાજાપં) એક બીજા સાથે લગોલગ અણીએ અણી ગોઠવીને ઊઠે છે.

**साम्रथ भेद पटंतर कह्युं, ब्रह्महीर अप व्यापक रह्युं;
कैवल अंश जीवन सरवनुं, ब्रह्मा आद्य शक्ति जोतनुं. ॥१०॥**

હીરરૂપે બ્રહ્મરૂપ પાણી જે વ્યાપક રહ્યું છે તેમાં સામર્થ્યવાળા દેવો તથા ઈશ્વરો આદિનાં જુદાપણાંનો ભેદ કેમ અને કેવી રીતે છે તે આ અંગને વિષે કહી સમજાવ્યું છે અને આ સર્વ લોકોથી સકર્તા સત્કેવલ જુદા છે તે પણ સમજાવી દીધું છે. આ સકર્તા

સત્કૈવલનો જે અંશ તે જ આ બ્રહ્માથી લઈ શક્તિ તથા જ્યોતિ સુધીના ચૌદે લોકના સર્વ શરીરોમાં ચૈતન્યરૂપે રહેલો હોઈ તેણેજ સર્વ ઘાટરૂપ શરીરોને ગતિવાળાં કર્યાં છે. આ ચૌદેલોકના જીવનરૂપ આ હિરરૂપ બ્રહ્મ જ છે. આ સહીર બ્રહ્મરૂપ પાણીમાં ઉત્પન્ન થયેલાં ચૌદેલોક શરીરતત્ત્વોના ઘાટે કરી જળચરની માફક નાના-મોટા દેખાય છે છતાં સર્વનું જીવન માત્ર એક સોહં બ્રહ્મ જ છે.

માટે કૈવલ ચક્રવે વ્યાપ, આદ્ય અંત મધ્ય એક અઘાપ;

સતકુવેર વેત્તા તેહના, કરુણામયે કૈવલપદ સના.॥૧૧॥

આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં અઘાપિ સુધી એક સક્તા સત્કૈવલ જ આ અંશો દ્વારા ગતિએ સર્વવ્યાપક રહેલા છે. અર્થાત્ સક્તા સત્કૈવલ પરબ્રહ્મ (સોહંગ) વિભુ વડે સર્વવ્યાપક હોઈ ચક્રવેપતિ છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું આ કરુણામય સનાતન કૈવલપદનો વેત્તા છું.

 કૈવલ સનાતન ચૈતનકો-અંગ-૨૮મું

(સનાતન એટલે પ્રાચીન કાળથી ચાલતું આવેલું હોય તેને સનાતન કહેવામાં આવે છે. આ સ્થળે તેવો અર્થ નથી. પણ સંપૂર્ણ સક્તા સત્કૈવલને ઉદ્દેશીને તેમના પરમ પ્રકાશરૂપ પરબ્રહ્મને સનાતન કહેલું છે. કોઈ મત પંથને ઉદ્દેશી સનાતન કહ્યું નથી; કારણ કે જૂના થયેલા મતપંથોને આપણે સનાતન કહીએ છીએ, પણ વાસ્તવમાં તેમને સનાતન કહેવાય નહિ. કારણ કે જે કાળે તે ઉત્પન્ન થયેલા તે કાળ પર તે મતપંથ જૂના ન હતા. તો તે મતપંથોનાં નામ તેમના ઉત્પત્તિકાળે ક્યાં હશે તે વિચારવા જેવું છે ! વળી સનાતનનો અર્થ એ થાય છે કે જેને ઉત્પત્તિ વા નાશ હોતા નથી. તે પ્રમાણે મત પંથના નિયમોમાં જણાતું નથી. કાળે કરી મતોની ઉત્પત્તિ થાય છે અને કાળે કરી મતપંથોનો નાશ થાય છે. આમ ઉત્પત્તિ અને નાશ સનાતન શબ્દમાં ઘટતાં નથી. એથી જ આ સનાતન શબ્દનો અર્થ નિત્યપદનો ઉદ્દેશ (નિર્દેશ) કરવાવાળો છે.)

સનાતન પદ સદોદિત, સચરાચર વ્યાપક ઉતર્કિત;

સ્થાવર જંગમ જલથલ જાત, દૃષ્ટ પદારથ જે જે ભાત. ॥૧॥

જે પદ સચરાચર સ્થાવર જંગમ આદિમાં સર્વવ્યાપક છે તે જ સનાતન સદોદિત જાણવું. અર્થાત્ દૃષ્ટ પદાર્થ માત્રમાં આ સનાતનપદ વ્યાપક રહેલું છે એટલે કે આ લોકથી લઈ અગણિત લોકની ઉત્પત્તિમાત્ર તથા તે તે લોકોની ઓછા-વત્તા પ્રમાણવાળી ભિન્ન-ભિન્ન

ઐશ્વર્યતાવાળી અનંત ભાતયુક્ત દિવ્ય પદાર્થોની વિભૂતિ જે છે તે તમામ દૃષ્ટ પદાર્થ સનાતન નથી એમ જાણવું.

તે સરવે જડનું વરતાંત, ચૈતનતા મહી કૈવલક્રાંત;
ક્રાંતે કારજ કારણ થયું, ચૈતન થઈ સરવે નીરમયુ. ॥૨॥

આમ વર્ણવેલું દૃષ્ટ પદાર્થમાત્ર જડ છે, તેમાં કાંત(કાંત) રૂપ સકર્તા સત્કૈવલનો ચૈતન્ય અંશ આવવાથી જ સમસ્ત દ્રવ્યરૂપ શરીરો પરિવર્તનવાળાં થયાં છે. આમ કાંતરૂપ સકર્તા સત્કૈવલના અંશની સત્તાથી પિંડમાં રહેલ પરબ્રહ્મરૂપ પરમ પ્રકાશ ચૈતન હોઈ આ પરમપ્રકાશ એ જ અનંતલોકની ઉત્પત્તિના મૂળ કારણરૂપે છે. તે કારણરૂપ બ્રહ્મમાંથી કારજરૂપ દ્રવ્યોની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તે તે દ્રવ્યોમાં બ્રહ્મ વ્યાપક રહેલું છે એ કારણને લીધે જડ દ્રવ્યો અને બ્રહ્મ એકમેકતાવાળાં દેખાય છે. એથી જ તેને જડ ચૈતન કહ્યાં છે. એટલે કે દ્રવ્યો માત્ર જડ છે અને અંશસત્તા વડે બ્રહ્મ ચૈતન છે. આ બંનેની એકતા વડે જગતના સર્વ જડચેતન ઘાટો નિર્માણ થયાં છે. આનું જ નામ હિરણ્યગર્ભ છે.

પંચભૂત પરકરતી સહિત, ગુન ત્રીનું ચૈતન મયે ભદ્રત;
હિરણ્યગર્ભ ચૈતન થયું માટ, અન્યોઅન્ય ઉપજે બહુ ઘાટ. ॥૩॥

પંચભૂત, ત્રણગુણ અને પ્રકૃતિ સહિત તમામ તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યોવાળાં ઘાટો સોહંગ બ્રહ્મરૂપ ચૈતન્યથી ચૈતન થયેલાં છે. આ વિષયના વધુ પડતા ખુલાસા માટે પંચમ શ્વસમ વેદમાં જ્યાં સકર્તા સત્કૈવલે છ વૃત્તિઓ પૈકી પાંચમી ચૈતન્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરી સમસ્ત તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યો વિષે જે ઘટના ઘટાવેલી છે તે સંબંધી વર્ણન કરેલું છે. ત્યાં યથાર્થ જોનારે જોઈ લેવું જેથી સંપૂર્ણ ખુલાસો થશે. આ જડચૈતનની એકતાનું નામ હિરણ્યગર્ભ છે. આ હિરણ્યગર્ભને લીધે એક બીજાના અન્યોઅન્ય સંબંધથી એક પાછળ એક એમ અનંત ઘાટો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ક્રમ પ્રમાણે પ્રકૃતિયુક્ત રહેલાં પદાર્થ માત્રમાં સોહંગ બ્રહ્મવ્યાપક રહેલું છે અને આ વ્યાપક પદ્યુક્ત ઘાટોની રચના થયેલી છે. ('હિરણ્યગર્ભ' શબ્દમાં હિરણ્ય અને ગર્ભ આ બે શબ્દો રહેલા છે. તેમાં હિરણ્ય શબ્દમાં હરિરૂપ મુદ્રાવાળું સોહંગબ્રહ્મ તે સકર્તા સત્કૈવલની બાહ્ય દૃષ્ટિરૂપે પ્રકાશયુક્ત વ્યાપક રહેલું છે, આ વ્યાપક ચૈતન્યમાં સમસ્ત તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યોમાંથી સ્થાવર જંગમ આદિ ઘાટોની રચના કરવા જે તે લોકનાં શરીરોમાં ઓછોવત્તો તે તે લોકના પ્રમાણે મસાલો આ સોહંગ બ્રહ્મરૂપ ભૂમિકામાં જમાવ્યો છે. આ સોહંગ બ્રહ્મથી જમાવેલું જામણ પરિપક્વ થઈ ઘાટો ઉત્પન્ન થાય છે એથી આ ઉત્પન્ન થયેલી ભૂમિકાને ગર્ભ કહેલો છે. અર્થાત્ સોહંગબ્રહ્મ માતારૂપ હોઈ ચોદલોકના

સર્વ ઘાટોને ઉત્પન્ન થવાની મહાન વ્યાપક ખાણરૂપ છે. જેમ માતાના ગર્ભમાં રહેલું બાળક માતાની એકતા પામી મોટું થાય છે તથા તેની એકતા વડે પયપાન કરી આનંદપૂર્વક રહે છે તેવી જ રીતે સનાતનરૂપ સોહંગબ્રહ્મમાં સમસ્તલોક રહેલાં છે અને એ વડે વિધ વિધ પ્રકારનો આનંદ લે છે. એથી જ આ બ્રહ્મને તે જગતમાત્રના ગર્ભરૂપ હોઈ હિરણ્યગર્ભ કહેલું છે.)

કૈવલ અંશ અલગ સરવથી, તનમે તન જ્યૌં ગત સારથી;

અમ સભાવે સૃષ્ટિ થાય, કરતા કૈવલ આદ્ય પરાય. ॥૪॥

આ હિરણ્યગર્ભ ગતિવાળા સોહંગ બ્રહ્મમાં ઘાટરૂપ શરીરથી શરીર ઉત્પન્ન થાય છે એટલે કે ઘાટોમાં પોષાયેલી તત્ત્વસામગ્રીના નિયમ મુજબ શરીરમાંથી જ શરીર ઉત્પન્ન થાય છે; તથાપિ સર્વત્કૈવલનો અંશ ઘાટરૂપ શરીરથી જુદો છે. જેમ બળદથી વા ઘોડાથી નાંગરાયેલા રથનો હાંકેલું રથથી જુદો હોઈ રથને ચલાવે છે તેવી જ રીતે આ પંચભૂત, પુરુષ, પ્રકૃતિ તેમ જ ગુણયુક્ત શરીરવાળાં પિંડરથરૂપ ઘાટનો સારથિરૂપ અંશ અલગ હોઈ આ શરીરને ચલાવે છે. આ પ્રમાણેના નિયમથી જોતાં તત્ત્વયુક્ત શરીરવાળા ઘાટના પ્રભાવે કરીને સૃષ્ટિનો વિસ્તાર થાય છે અને સર્વત્કૈવલ પરંપરારૂપ સોહંગ બ્રહ્મથી જુદા હોઈ સર્વના આદિ કારણરૂપ છે.

કહેશો કૈવલ કરતા ક્યમ, તેહેની સમજ બતાવું ત્યમ;

જેમ જલને હેજે બહુ જંત, જાત્ય ભાત્ય અનેક અનંત. ॥૫॥

કદાચ કોઈને એવી શંકા થાય કે જ્યારે આ સઘળાં ઘાટો એક બીજાના સંગે કરી ઘાટથી ઘાટ રચાય છે એટલે કે શરીરમાંથી શરીર ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે આમાં સર્વત્કૈવલ શું કર્યું? તેમ જ આ સ્થળે તેમને કર્તા નથી એમ કહેવાને શું હરકત છે? તો જવાબમાં જણાવવાનું કે આ વિષય ખુલ્લો કરી સમજાવવા આ ગ્રંથમાં આગળ કહ્યું છે કે જેમ પાણીના હેજ વડે અનેક નાનાવિધ ઘાટો જેની જાતભાત અનંત હોઈ બહુ પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે તેમ-

જલમે કરતા જલનું હેજ, જીનતે તન બંધાય સપેજ;

ત્યૌં કૈવલ સંકલ્પથી થયુ, પૂંઠલ એકએકથી નીરમયુ. ॥૬॥

તે પાણીમાં ઉત્પન્ન થતાં સઘળા ઘાટોના કર્તારૂપે પાણીમાં રહેલો હેજ (વિત્ત) રૂપ સૂર્યનો ભાસ હોઈ તેનાથી જ પાણીમાં યુક્તિઓવાળાં ઘાટરૂપ સર્વ શરીરો બંધાય છે તેવી

જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલના સંકલ્પથી આ ચૌદલોકરૂપ જગત ઉત્પન્ન થયેલું હોઈ એક પાછળ એક એમ નિર્માણ થયેલું છે.

સંજમથી સૃષ્ટિ સરજાય, પુરુષ પ્રકૃતિથી જે પ્રાય;
તેહેવું પળ સંજમ છે આજ, પશુ પંખી માનવ દેવરાજ. ॥૭॥

પ્રાયે કરીને પુરુષ-પ્રકૃતિના સંયોગથી સૃષ્ટિમાત્ર સરજાય છે તે જ પ્રમાણે તેવી જ રીતે અત્યારે પણ પશુ, પક્ષી, માનવ, દેવ, રાજા વગેરેની ઉત્પત્તિ સંયોગથી થતી દેખાય છે.

તો ઈશ્વર શિર શાનો બોજ, સહુ સૃષ્ટિ એક એકનો ઓજ;
એમ જોતાં કરતા સબ કોઈ, કીટ પતંગ આદ્યે અજ સોઈ. ॥૮॥

આ પ્રમાણે હોય તો જગત ઉત્પત્તિનો બોજો ઈશ્વરને માથે શા માટે મૂકવો જોઈએ ? કારણ કે આ સમસ્ત જગત એકબીજાના ઓજસથી ઉત્પન્ન થયું છે. આ પ્રમાણે જોતાં દરેકે દરેક ઘાટ કીટ પતંગથી લઈ બ્રહ્મા સુધીના સર્વ કર્તા રૂપ દેખાય છે.

માનવથી માનવ ઉપજે, દાનવથી દાનવ નીપજે;
થાવરથી હોય થાવર જાત, ભાર અઢાર બહુ વિધિ ભાત. ॥૯॥

મનુષ્યોથી મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે અને દાનવોથી દાનવોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ જ અઢારલક્ષ સ્થાવર જાતિથી વિધવિધ પ્રકારના તમામ સ્થાવર જાતિ જન્મ પામે છે.

પંખીથી પંખી હોય સાર, પશુ થકી પશુનો અવતાર;
કીટીથી કીટી પરસવે, બ્રહ્માથી બ્રહ્મા સંભવે. ॥૧૦॥

પક્ષીઓથી પક્ષીઓ પેદા થાય છે અને પશુઓથી પશુઓ પેદા થતાં દેખાય છે. વળી કીડીઓથી કીડીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને બ્રહ્માથી બ્રહ્મા પેદા થાય છે. (શાસ્ત્રકારો લખી ગયાં છે કે જગતનાં નિમિત્ત પ્રલયમાં એક પાછળ એક એમ હજારો બ્રહ્મા ચાલ્યા જાય ત્યારે વિષ્ણુની માત્ર પળ જ થાય છે. આ ઉપરથી એમ નીકળે છે કે બ્રહ્માથી થયેલાં બ્રહ્માઓ એક પાછળ એક ખપી જાય છે.)

દેવ થકી દેવે તન ધરું, તો ઈશ્વરથી તે શું સરું;
વઢી કહેશો તે પુરવે રચ્યું, એતો વૃથા પુરાણે બચ્યું. ॥૧૧॥

વળી દેવશરીરોથી દેવતાઓ જન્મે છે. જ્યારે આમ જ એક બીજાથી ઉત્પત્તિ થતી હોય અને આ પ્રમાણે જ પરંપરાથી ચાલતું આવતું હોય તો પછી ઈશ્વરથી શું સર્ચું વા

ઈશ્વરમાંથી શું આવ્યું ? કદાચ કહેશો કે પૂર્વ કાળમાં ઈશ્વરે આ જગત રચ્યું છે; પરન્તુ પુરાણોના કર્તાઓ આ બાબતમાં વ્યર્થ બકવાશ કરી ગયા છે. સત્યને જોયેલું નથી તેમ જ જગતને ઓળખીને બોલેલા નથી.

જો કહેશો કવિતા વાદસે, તો ઇશ્વરના કર્તા કુળ હશે;

પુરવે તો કૈવલથી થયું, તે આગલ સમજાવી કહ્યું. ॥૧૨॥

કદાચ પૂર્વકાળમાં જે શાસ્ત્રોના કવિઓ થયા તેમણે રચેલા વાદને લીધે ઈશ્વરે જગત રચ્યું છે એમ કહેશો તો તે ઈશ્વરના કર્તા કોણ હશે ? સર્વલોકની આદિમાં સકર્તા સત્કૈવલ છે અને તેમનાથી જ આ જગત સર્જાયેલું છે, તે જ વિષય આગળ કહી સમજાવેલો છે તેને યથાયોગ્ય સમજવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જગત કોણે રચ્યું ? શાથી રચાયું અને આનો રચનાર કોણ છે ? તે સમજવું મુશ્કેલ છે. એટલા જ માટે પૂર્વ કાળના અનાદિ સિદ્ધ અક્ષયરૂપ સકર્તા સત્કૈવલના સંકલ્પના અનુક્રમને જાણ્યા સિવાય આ બાજુની તથા તે બાજુની વાતો નિરૂપયોગી છે.

માટે કૈવલ છેલું પદ, માન મૂકીને સમરો સદ;

બીજા તો અમલે કરતાર, કેહં કુવેર ના સરજનહાર. ॥૧૩॥

સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે જગતમાં ઓળખાતા વા મનાતા જે જે ઈશ્વરો છે તે તે ઈશ્વરોની, તેમનાં પ્રકૃતિના અધિક દિવ્ય ગુણોવાળાં પ્રભાવશાળી શરીરોને લીધે, વિશેષ ઐશ્વર્યતા દેખાય છે પણ આ ઐશ્વર્યતા શરીરરૂપ પાત્રના અમલે કરીને મળેલી છે. આ અધિકપાત્રવાળા શરીરનો અમલ તેમનામાં ન હોય તો તેઓ કંઈક કરી શકતા નથી, માટે અમલવાળા ઈશ્વરોને સર્જનહાર માની કર્તા તરીકે ગણો છો એ મહાન ભૂલ થાય છે. આ બધું માન મૂકી દો અને સર્વલોકની છેવટે આવેલા સકર્તા સત્કૈવલના અદ્વૈતપદને ઓળખી ભજન કરો.

અમલીકો-અંગ-૨૮મું

(આ અંગમાં જે અમલે કરી મોટા અધિકારવાળા ઈશ્વરો જેવા જગતને દેખાય છે તેમનું વર્ણન સત્ય વસ્તુ સમજાવવા માટે શરૂ કરવામાં આવે છે.)

પ્રથમ અમલી જોત સ્વરૂપા, જોતિથી ભડ શક્તિ અનુપા;

જોત શક્ત મીલી કીયા વિલાસા, તીનું પુત્ર ભયે તાય પ્રકાશા. ॥૧॥

સમસ્તલોકની અલગ અલગ ઐશ્વર્યતા તથા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિયુક્ત વિભૂતિઓ

વગેરે જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું તે આ ભવના આદિ મૂળરૂપે અમલી છે. જે સર્વતા સત્કૈવલનો પ્રકાશ છે, તેને અમલી કહેલો છે અને તે અમલીરૂપ બ્રહ્માંથી પ્રથમ અમલવાળા જ્યોતિનારાયણ ઉત્પન્ન થયા. તે જ્યોતિનારાયણથી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ. આ જ્યોતિનારાયણ અને શક્તિએ મળીને જે વિલાસ કર્યો તેનાથી ત્રણ પુત્રો ઉત્પન્ન થયાં.

ત્રીન પુત્ર પુત્રી ભઈ ત્રીનું, પુત્ર પુત્રીકે ભયે સાંમીનું;
બ્રહ્માકુ સાવંત્રી સંગી, વિષ્ણુકુ લક્ષ્મી અરધંગી. ॥૨॥

વળી આ પુરુષ-પ્રકૃતિના વિલાસે કરી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા મહેશ આ ત્રણ પુત્રો તેમ જ સાવિત્રી, લક્ષ્મી અને ઉમિયા (ઉમા) એ ત્રણ પુત્રીઓ ઉત્પન્ન થયાં, આ પુત્રીઓનું લગ્ન આ ત્રણ પુત્રો સાથે કરાવ્યું; તેમાં સાવિત્રી બ્રહ્મા સાથે અને લક્ષ્મી વિષ્ણુ સાથે તથા :

શંકરકુ ઝમયા ભઈ નારી, ત્રીનું દેવ ભયે ઘરબારી;
વિષે વિલાસ ઝને પળ કીના, ત્રિયા સંગ લાગી રંગ ભીના. ॥૩॥

ઉમિયાનું લગ્ન શંકર સાથે કરેલું હોઈ આ ત્રણે દેવ ઘરબારી થયા છે. આ બધા સ્ત્રીઓનાં રંગથી રંગાયેલા હોઈ વિષયવિલાસમાં પડેલા છે.

બિંદુથી બેટા ઝતપાના, પ્રથમ સનક સનંદ સહ્યાના;
તાર પીછે બીજા બહુ પુત્ર, કીનો તપ છાંડી ઘરસૂત્ર. ॥૪॥

બિંદુથી ઉત્પન્ન થતાં વિસ્તારમાં પ્રથમ બ્રહ્માથી સનત, સનક, સનંદન અને સનાતન આ ચાર શાણા શુર સુભટ પુત્રો થયા. તે તથા ત્યાર પછી બીજા ઘણાં પુત્રો થયા તે તમામ બ્રહ્મપુત્રીનું શ્રેષ્ઠ સુખ છોડીને અમારો કોઈ પતિ છે જેને જાણવા તથા પામવા જોઈએ એમ સમજી તપ કરવા ચાલી નીકળ્યા.

ઁકાદિક તામે ઘરમંડા, ત્રીન પરજા ઁકવીશ બ્રહ્માંડા;
પરજાકી પરજા પરિવારી, ચારુ બરન આઘ સંસારી. ॥૫॥

આમ અનેક પુત્રો તપ કરવા ચાલ્યા ગયા પછી ઁક સ્વયંભૂ નામનો પુત્ર અને શતરૂપા નામની કન્યા થઈ. આ બંનેએ ઘરસંસાર માંડ્યો. તેમનાથી થયેલી પ્રજા અને તે પ્રજાની પ્રજાનો વિસ્તાર ચાર વર્ણની આઘ લઈ સઘળો સંસાર હોઈ તે ઁકવીશ બ્રહ્માંડ સુધી વિસ્તૃત થયો છે.

एक एक पुरुषने एक एक नारी, एही विधि विश्व सकल विस्तारी;
शंभुकु परजा भयी थोरी, त्यागी होइ हरि सुरत जोरी. ॥६॥

આ ચૌદલોકરૂપ સંસારમાં એક એક પુરુષ એક એક નારીથી જોડાયેલો હોઈ આ વિધિ પ્રમાણે સમસ્ત જગત વિસ્તાર પામેલું છે. મહેશના શરીરમાં તમોગુણની અહંકારયુક્ત વિભૂતિ વધારે હોવાને લીધે તે કેલાસના વૈભવને ઉત્તમ પ્રકારે છોડી દઈ સ્મશાન (સમસ્યા, સંજ્ઞા, ગુરુવચનની સંજ્ઞા)માં રહેતા હતા. (આ સંજ્ઞાને વા સમસ્યાને જગતના વિદ્વાનો સમજી શક્યા નહિ હોવાને લીધે શિવજી સ્મશાનમાં રહે છે તેવું ગાઈ ગયેલાં છે. આ સમસ્યાની લક્ષણા ત્યાગને સૂચવે છે.) એથી જ તેઓ આ અહંકાર ગણના પટે કરીને ત્યાગની ઉત્તમ દશા ભોગવે છે. તેમાં તેઓ રહી આ સર્વ પાપનું હરણ કરનાર હરિમા સુરતનુરતને જોડીને તપ કરે છે જેથી તેમને થોડી પ્રજા થયેલી છે.

वंझ रहे विष्णु मेहेमंत्ता, पर पुत्रे आपे सुतवंता;
परजा पोक्षण करे पराड़, माटे विष्णु श्रेष्ठ सराड़. ॥७॥

વિષ્ણુ લક્ષ્મી સાથે લગ્ન કરીને રહ્યા પણ તેમને કોઈ પુત્ર ન થયો એથી તેઓ વંઝ રહ્યા. આ વંઝપણું દૂર કરવા દત્તપુત્રો લઈ તેઓ પોતે પુત્રવાળા કહેવાયા છે. આ વિષ્ણુમાં સત્વગુણ મુખ્ય હોવાથી તે બ્રહ્માની પ્રજાનું પોષણ કરતા હોઈ ગુણોમાં શ્રેષ્ઠ ગુણ તરીકે ઓળખાયા છે.

नारी तो तीनुके घेर हुती, विष्णु घेर रही अणपरसवती;
ज्यां ज्यां नार त्यां त्यां मोहा, मोह तांहा तांहा आत्म द्रोहा. ॥८॥

વિષ્ણુને ઘેર સ્ત્રી હતી પણ તેઓ સત્વગુણી હોવાને લીધે અત્યાર સુધી વિચારમાંને વિચારમાં જ છે જેને લીધે તેમનાં પત્ની પુત્ર આપી શક્યા નથી. આ પ્રમાણે શિવ, બ્રહ્મા તથા વિષ્ણુ તેમ જ ઉમિયા, સાવિત્રી તથા લક્ષ્મીનો સંક્ષેપમાં વિસ્તાર કહી બતાવ્યો છે. આમ જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓ છે ત્યાં ત્યાં મોહનાં કારણો હોઈ સંસાર મોહવશ થઈને મોહનો જ પાઠ ભજવે છે. આ પ્રમાણે જ્યાં મોહ રહ્યો છે ત્યાં જ (સ્ત્રી સંગ કરવાથી) આત્મદ્રોહ હોઈ જેના પરિણામે લક્ષ્યોરાશીના ઘાટો રિખાતે હાલે ફરવા પડે છે.

आत्मद्रोह तांहां नहि ज्ञाना, ज्ञान विनातो जीव निदाना;
माटे करता नहि तीन गुना, उनहु संग कीना नारीयोना. ॥९॥

જ્યાં આત્મદ્રોહ થાય છે ત્યાં જ્ઞાન હોય જ નહિ અને જ્ઞાન ન હોય ત્યાં જીવ નિદાન

અધોગતિ પામે છે. એટલા જ માટે કહું છું કે ત્રણ ગુણ પૈકી કોઈ જગતનો કર્તા નથી, કારણ કે તેઓ એટલે શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ સ્ત્રીઓનો સંગ કરેલો છે અને સ્ત્રીસંગ કરનારની અધોગતિ થાય છે તે ઉપર કહેલું છે.

કરતા જોત સ્વરૂપ ભી નાંહી, જાકી સુરત શક્તમે હેરાંહી;
જો જો કરત નારીકે સંગા, સો સો પુરુષ ન રહત અભંગા. ॥૧૦॥

ભંગ સોતો કરતા નાંહી, સત કુવેર કહે સમજાંહી ॥૧૧॥

વળી જ્યોતિનારાયણ તે પણ દુનિયાના સર્જનહાર નથી; કારણ કે તેમની સુરતા પણ રતયુક્ત આરતવાળી થઈ શક્તિમાં હેરાઈ ગઈ છે. એકંદરે કહું છું કે આ જગતમાં ઓળખાતા વા કહેવાતા ઈશ્વરો સ્ત્રીના સંગવાળા હોઈ તેમાંના કોઈ અભંગ પુરુષ નથી. જેટલા જેટલા સ્ત્રીસંગથી ભંગ થયા છે તે પૈકી, મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે, કોઈ કર્તા નથી એટલે કે સર્જનહાર નથી.

આદ્ય પુરુષ અકલકો-અંગ-૩૦મું

અબકા જ્ઞાન સુનો ધર ભાવુ, આદ્ય અંત વરતાંત સુનાવું; ॥૧॥
કોહુના જાનત પુરુષ પુરાંના, નિગમ પોકારત અગમ અયાંના.

હે ભગવતીજનો ! હવે હું આદ્ય, મધ્ય અને અંતના પરિવર્તનવાળા જે જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરું છું તે ભાવ ધરીને સાંભળો. જગત રચનાની શરૂઆતથી લઈ અત્યાર સુધીના પરિવર્તનમાં કોઈ પુરાણા પરમપતિ સર્જનહારને ઓળખી શકેલું નથી; કારણ કે આ અગમ્યપદમાં વેદોની ગતિ ન પહોંચવાને લીધે નેતિ પોકારી છે.

નયેતિ નયેતિ કરી પીછે લટક્યા, બ્રહ્મા જાય કમલમે ભટક્યા; ॥૨॥
શંકર જડ સમસાંન બસાયા, શુંન શિખરકા ધ્યાન લગાયા.

વેદનિજગમને પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ એથી જ પાછા પડીને બ્રહ્માજીએ ઘણો કાળ તપ કર્યું તથાપિ નિજપદની પ્રાપ્તિ થઈ નહિ વા સમજી શક્યા નહિ; એથી જ તેમને કમળમાં નિવાસ કરી ઘણો કાળ ભટકવું પડેલું છે અને ભટકે છે. શંકર પણ નિજપદની ખોજ કરવા સ્મશાન વત દશામાં વાસ કરી પરમગતિ પ્રાપ્ત કરવા શૂન્યશિખરમાં ધ્યાન લગાવીને સમાધિ ચઢાવીને બેઠાં છે.

જોત સ્વરૂપ કિયા નિરધારા, યાંહા લ્યૌ શિવકા જ્ઞાન સમારા;
વિષ્ણુ પણા ઉનકે અનુરાગી, જીનું સુરત જોતમે પાગી. ॥૩॥

આ શંકરે ધ્યાન ધરી છેવટે જ્યોતિનારાયણનો નિશ્ચય કર્યો છે અને તેમનો છેવટ સુમાર પણ એટલા સુધી જ છે; તેવી જ રીતે વિષ્ણુ પણ આજ પદના અનુરાગી હોઈ તેમની માન્યતા પણ અહીં સુધી જ છે. જેથી તેમની છેવટ માન્યતા જ્યોતિનારાયણ હોઈ સુરતનુરત પણ તેમણે તેમાં જ પરીવી છે.

યાંહાં લ્યૌ ચારવેદકે ભેવા, રાટશાસ્ત્ર યાંહાં લ્યૌ અહંમેવા;
યાંહાં લ્યૌ પુરાન કતેબ કુરાંના, જામે અટકે સકલ જાંહાંના. ॥૪॥

ચાર વેદનો ભેદ તથા છ શાસ્ત્રનો અહંમેવ તેમજ પુરાણો તથા કુરાનો વગેરેની માન્યતા જ્યોતિનારાયણ સુધીની હોઈ આટલામાં જ જગતમાત્ર અટકેલું છે.

યૌ જાંહાં તાંહાં વલગે નર લોડ, આદ્ય પુસ્ત્ર ચીના નહિ કોડ;
આદ્ય પુસ્ત્ર અવનાશ અભંગા, આપહી આપ નારી નહિ સંગા. ॥૫॥

આ પ્રમાણે પુરુષ, પ્રકૃતિ, જ્યોતિનારાયણ વા શિવ, બ્રહ્મા અને ઈશ્વરોમાં જગતના લોકો ભટકતા થઈ જવાને લીધે, તેમ જ તેઓ સર્જનહાર નથી છતાં સર્જનહારની માન્યતાને લીધે જ ખુદ આદ્ય પરમ પુરુષને (સકર્તા સત્ કેવલ) કોઈ ચીનીને ઓળખી શક્યા નથી. જે આદિ પુરુષ અવિનાશી હોઈ અભંગ અને અખંડ છે; તેમ જ પોતે આપોઆપ એક અદ્વૈતરૂપે હોઈ પોતાના શુદ્ધ સંકલ્પ વડે સ્ત્રીના સંગ સિવાય જગતમાત્ર ઉત્પન્ન કરેલું છે.

બિન નારી જીને રાલક ઉપાયા, બોહોરુઘટઘટ આંન સમાયા;
નહિ આયા નહિ જાત જનાતા, હે જ્યૌં કા ત્યૌં નાથ સનાતા. ॥૬॥

તે સકર્તા સત્કેવલે એક નિહંગરૂપે અદ્વૈત રહીને સ્ત્રીસંગ સિવાય જગતમાત્રની ઉત્પત્તિ કરી પોતાના નિજચૈતન્યરૂપ અંશને દરેકે દરેક ઘાટરૂપ શરીરમાં સમાવેલા છે, પણ તેમાં પોતે આવ્યા નથી પરંતુ અંશો વડે જ ઘાટ ચલાયમાન કરેલા છે છતાં અંશ કેવી રીતે આવ્યા તે પણ જણાતું નથી તથા તે, કેવી અને કઈ જાતના છે તે પણ જણાતું નથી છતાં દેહમાં છે અને તે સર્વના સહેજાસહેજરૂપ જેમ છે તેમ તેમના પરમધામમાં સનાતન નાથરૂપ સકર્તા સત્કેવલ ધણી બિરાજે છે.

સો કરતા ચીનોરે ભાડ, બિન ચીને પરલે સબ જાડ;
કહેત કુવેર અનુપ વિચારી, જ્ઞાન હમાર ચીનો નરનારી. ॥૭॥

આ પ્રમાણે ચૌદલોકરૂપ જગતની ગોઠવણીને ગોઠવનારને, હે ભગવતીજનો ! તમો ચીનીચીનીને ઓળખો. આમ ચીનીને નહિ ઓળખો તો તમો સર્વલોક પ્રલયકાળમાં ખપી જશો એટલા જ માટે મહાન સમર્થ કુવેરસ્વામીજી કહે છે કે આ મારું નિજજ્ઞાન અનુપ એટલે કે ઉપમા ન પહોંચી શકે તેવું ઉત્તમ પ્રકારનું હોઈ તે જ્ઞાનની તમો સ્ત્રીપુરુષો વારંવાર કરીને ખોજ કરો.

અથ પરલાકો - અંગ-૩૧મું.

પરલે જાય કીટ પતંગા, પરલે માનવ દેવ દાનંગા;
પરલે થાવર જંગમ જેતા, જીવા જો જન જલથલ તેતા. ॥૧॥

કીડી, પતંગ, દેવ દાનવ, માનવ સ્થાવર, જંગમ તથા જળ સ્થળ વગેરેમાં વસતા સર્વ જીવો પ્રલય આવતાં ખપી જાય છે.

પરલે જાય વ્યોમ ઘન તારા, બંચે નહિ ચક્ર સસુમારા;
પરલે જાય ચંદ ઓરુસુરા, જાકી જોત સકલ ભરપુરા. ॥૨॥

પ્રલયકાળે આકાશમાં વસનાર વરસાદ અને તારાઓ વગેરે પણ ખપી જાય છે તથા સર્વને ધારણ કરનાર જે સસુમાર ચક્ર તે પણ બચતું નથી. વળી જેની જ્યોત સર્વલોકમાં ભરપૂર રહેલી છે તેવા ચંદ્ર સૂર્ય પણ બચતા નથી.

પરલે જાય વિરંચી શેષા, પરલે જાય વિષ્ણુ માહાવેશા;
પરલે જાય ધરણ આકાશા, પરલે જાય અગ્ન પરકાશા. ॥૩॥

પ્રલયકાળે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ અને શેષ, પૃથ્વી અને આકાશ ખપી જતાં હોઈ અગ્નિ તથા પ્રકાશ માત્રનો પણ નાશ થાય છે.

પરલે જાય પવન ઓરુપાંની, જાતે પ્રથમ સ્ત્રષ્ટ મંડાની;
પરલે જાય મેર સમેરા, ચૌદલોક લ્યૌં કાલ હનેરા. ॥૪॥

પ્રલયકાળે જેનાથી આ સૃષ્ટિનું મંડાણ થયું છે તેવાં પવન, પાણી પણ પ્રલયકાળે ખપી જાય છે. વળી મેરુ પર્વત કે જેના ઉપર અનંત દેવતાઓએ વાસ કર્યો છે તે પણ સમૂળગો નાશ પામતો હોઈ આ ચૌદલોકને કાળ હણી નાખે છે.

પરલે જાય શક્ત ઓરુ જોતિ, આંન જીવનકી કુન ગનોતી;
નામરુપ ગુણ જાંહાં જાંહાં ધારા, તાંહાં તાંહાં લ્યૌં કાલનકા ચારા. ॥૫॥

પ્રલયકાળે શક્તિ અને જ્યોતિનારાયણ પણ ચાલ્યાં જાય છે તો પછી આ જગતમાત્રના બીજા જીવોની તો ગણતરી કોણ માત્ર છે ? અરે ! જ્યાં જ્યાં નામ, રૂપ ગુણ ધારણ થયેલાં છે ત્યાં ત્યાં સુધી કાળનો ચારો છે.

મન બુધ ચિત આલોચન જેતા, દ્રષ્ટ પદારથ પરલે તેતા;
પરલે કાલ ન બંચે કેહુ, જો કરતા ધરી આવે દેહુ. ॥૬॥

મનથી તથા બુદ્ધિથી દ્રષ્ટ પદાર્થ માત્રનું જે જે આલોચન કરવામાં આવે છે તે તમામ કાળના ચારા આગળ બચી શકતું નથી. વળી આ જગતમાં હું કર્તા છું એવો દાવો કરનારાઓ, આ દેહને ધારણ કરીને આવ્યા છીએ એવું કહેનારાઓ પણ પ્રલયકાળે બચી શકતા નથી.

પરલે નહિ એક આતમરામા, સકલ ચરાચર વ્યાપક ધામા;
પરલે કહ્યા સકલકા દેહા, પંચભૂત ધરી જો જો વેહા. ॥૭॥

જેનું સ્થાવર જંગમ આદિ ચરાચર વ્યાપક ધામ છે એવા આ શરીરોમાં રહેલા આત્માનો જ પ્રલય નથી; પણ પંચભૂતાદિ શરીરોરૂપ વેશધારી જે ઘાટો છે તે તમામનો પ્રલયકાળે નાશ થાય છે.

ચૈતનકુ નહિ પરલે કાલ, આદ્ય સનાતન વસ્ત નિરાલ;
હે કૈવલપદ અખે અલંક, જાકુ નહિ હે કાલ કલંક. ॥૮॥

આ અનંતલોકના ઘાટરૂપ શરીરોમાં રહેલા ચૈતન્ય અંશનો પ્રલય થતો નથી; તેમ જ સર્વલોકની છેવટે આવેલા આદ્ય સનાતન વસ્તુરૂપ સર્વ સત્કૈવલ વસ્તુતાએ નિરાળા હોઈ કોઈ પણ પ્રકારના અલંકાર સિવાયના અક્ષયરૂપ હોવાથી તેમને કાળ કલંકિત કરી શકતો નથી.

સો કૈવલ નિજ આદ્ય પરાપર, ચૈતન જાકી લહેર ચરાચર;
લેહેરી કૈવલ જાત સરેખુ, જાને સો જન સંત વવેકુ. ॥૯॥

આ સર્વ સત્કૈવલ નિજરૂપે સર્વની આદ્યમાં પરાપર હોઈ તેમની ચૈતન્યરૂપ (સોહંગ બ્રહ્મ) લહેર સ્થાવર જંગમ આદિમાં ચરાચર વ્યાપક છે. વળી આ ચૈતન્ય

સોહંગ બ્રહ્મરૂપ લહેર સક્તા સત્કૈવલની જાત જેવી છે અને એથી જ આ લહેરરૂપ ચૈતન્ય સંત તે પોતાના સ્વયં પરમ વિવેકે કરીને સક્તાને જાણે છે. (આ સંત જે કહ્યા તેમને જ કૈવલવેત્તા જાણવા).

ચૈતન દ્રષ્ટ જુવે જગદીશા, આપ વ્યાપ ભડ પરમ પરીક્ષા;

ચૈતનનું ચૈતન જે ચોજ, સુરત અઘાદ જાકુ વા ખોજ. ॥૧૦॥

સક્તા સત્કૈવલની સોહંગ બ્રહ્મરૂપ લહેર એ જ તેમનું ચૈતન્ય અને તેમની ઇચ્છાવૃત્તિ પણ તે જ છે. આ ઇચ્છાવૃત્તિ વા ચૈતન્યરૂપ લહેર તે સમગ્ર વ્યાપક હોઈ તે ચૈતન્યની ચૈતન્યરૂપ દૃષ્ટિ, તે જ દૃષ્ટિરૂપ તર્ક કરી જગતના સર્જનહાર પરમ સક્તાને નીરખે છે વા પોતાની અગાધ સુરતા વડે ખોજ કરીને પોતાની સ્વજાતિરૂપ નિજ મહદ્ સર્વજ ચૈતન્યને પારખી લે છે.

સો ખોજીકા ખોજનીયારા, સબ જ્ઞાની શિર પરમ પીયારા;

કૈવલવેત્તા વાકુ કહીયે, તા કરુણાયે તાકુ લહીયે. ॥૧૧॥

આ ખોજરૂપ સક્તા સત્કૈવલની જે ખોજ કરનાર છે તે આ ચૌદલોકરૂપ ભવમાં જેટલા જેટલા મહાન જ્ઞાનીઓ થયા છે તે તમામને શિર પરમ શ્રેષ્ઠ હોઈ સર્વલોકના પ્યારા છે અને તેમને જ કૈવલવેત્તા કહી શકાય છે. આ કૈવલવેત્તાની પરમ મહદ્ કરુણા વડે જ સક્તા સત્કૈવલને જાણી શકાય છે.

કૈવલવેત્તા પાડ્યે આપુ, તો હરિ મિલનકો નહિ સંતાપુ;

કેહં કુવેર સુનો નર લોડ, કૈવલવેત્તા કરતા સોડ. ॥૧૨॥

જે કોઈ કૈવલવેત્તાને પ્રાપ્ત કરે તેને જ આપનપુરુષ પોતાના નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે પછી તેને હરિસ્વરૂપ કૈવલકર્તાને હું કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરીશ એવી ચિંતા રહેતી નથી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, હે સ્ત્રી-પુરુષો ! આ ન્યાયે કરીને કૈવલવેત્તા કર્તારૂપે છે. (કૈવલકર્તા અને કૈવલવેત્તા એકમેક છે.)

કૈવલવેત્તા કરતાકો - અંગ-૩૨મું.

કૈવલ ને કૈવલના વેત્તા, એકમેક નિજ લક્ષ રહેતા;

દેહ ધરતાં પડીયાં દ્વેનામ, સાખ્યા પેઢ વગે વિસરામ.

॥૧૩॥

સક્તા સત્કૈવલ અને કૈવલવેત્તા (પરમગુરુ કરુણાસાગર ભગવાન) આ બંને

લક્ષના છેવટ પરિણામ એકમેક હોઈ રેખમાત્ર જુદા રહેતા નથી; પણ આ ચૈતન્ય લહેરૂપ દેહ ધારણ કરવાથી જ બીજું નામ પડેલું છે, એટલે કે જેમ વૃક્ષને અને તેની શાખાઓ (ડાળીઓ)ને જુદા જુદા નામથી સંબોધવામાં આવે છે પણ એકંદરે તે એકમેક હોઈ બધી ડાળીઓનો વિશ્રામ મૂળ વૃક્ષને લાગી જ રહેલા છે અને તેનાથી જ તે છે તેમ સકર્તાથી વેત્તા ડાળી રૂપ લહેર વડે ગણતરી તરીકે જુદા કહેવાય છે પણ વાસ્તવમાં એકમેક જ છે.

પેઢ નહિં શાખાથી અલગ, તમ કૈવલને વેતા સલગ;

માટે કરતા કૈવલવેત્ત, સીફલ સાકર દેહ સમેત. ॥૨॥

જેમ પેઢ (વૃક્ષ) તેની ડાળરૂપ શાખાઓથી અલગ નથી તેમ કૈવલ અને કૈવલવેત્તા એકમેક સળંગસૂત્રવત્ છે. હવે આપણે જેને પેઢ કહ્યું તે જ વૃક્ષનું મૂળ છે. આ મૂળ વડે શાખાઓ હોઈ તે દ્વારા ફળફૂલ ઉત્પન્ન થાય છે અને છેવટે ખરી જાય છે. આ તજવાનો અને સર્જવાનો ગુણ શાખા વડે છે પણ શાખા સિવાય મૂળ પેઢ તજી વા સર્જી શકતું નથી. તેવી જ રીતે સકર્તા સત્કૈવલ મૂળ પેઢરૂપ હોઈ તેમની ચૈતન્ય લહેર એ જ કૈવલવેત્તારૂપ તેમની શાખા છે. આ ચૈતન્યરૂપ શાખા વડે ચૌદલોક સજાય છે અને છેવટે ત્યજાય છે. આ ચૌદલોકરૂપ જગત સર્જવાનો અને ત્યજવાનો આ બંને પ્રકારે કૈવલવેત્તાથી જ છે. એથી જ આ જગતમાત્રને ઉત્પન્ન કરનાર કર્તા તરીકે મહાન સમર્થ કૈવલવેત્તા ભગવાન કરૂણાસાગર પોતે જ છે અને તેમનાથી જ જગત સર્જાયેલું છે. આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જેમ સાકરનું નાળિયેર ગોટલી ચોટલી સહિત સર્વાંગે સાકર જ છે, તે સાકરનું ઘાટે કરીને શ્રીફળ એવું બીજું નામ પડેલ છે પરંતુ તે એકમેક હોઈ તેમાંથી નાખી દેવા જેવું કંઈ રહેતું જ નથી તેમ કૈવલ અને કૈવલવેત્તા શ્રીફળ સાકરના ન્યાયે ઓતપ્રોત એકમેક જ છે. (આ સિદ્ધાંતને વધુ સ્પષ્ટ સમજવા હંસતા લેવા. ગ્રંથનું ૨૫મું અંગ જોઈ લેવું.)

કૈવલ અકલ અરૂપ અદૃષ્ટ, કારજ દ્વારે વેત્તા શ્રેષ્ઠ;

મહાઅગ્નિ નભમે નિજરૂપે, પ્રગટ્યો તેથી સુર સરૂપે. ॥૩॥

હે જિજ્ઞાસુ અંશ ! ઉપરનો સિદ્ધાંત સમજવા તારી વિવેકબુદ્ધિને સચેતન કર ! સકર્તા સત્કૈવલ અકળ, અરૂપ અને અદૃશ્ય છે. આ અકળ, અરૂપ અને અદૃશ્યમાંથી દૃશ્યરૂપ કૈવલવેત્તા હોઈ કારજરૂપ જગત સર્જવામાં શ્રેષ્ઠ છે, જેમ આકાશમાં અદૃશ્ય અરૂપ રૂપે મહાઅગ્નિ રહેલો છે તેમાંથી જ દૃશ્યરૂપે સૂર્ય પ્રગટ થયો છે.

તે તિભિર ત્રિલોકનું હરે, આદ્ય અગ્નિ ઉજેસ ના કરે;
નિજ અગ્નિ કૈવલ સિદ્ધાન્ત, વેત્તાનું સુરીયે દૃષ્ટાન્ત. ॥૪॥

વૈરાટમાં (વિરાટમાં) અદૃશ્યરૂપે રહેલા મહાઅગ્નિમાંથી દૃશ્યરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો સૂર્ય ચૌદલોકમાં રહેલા અંધકારનો નાશ કરે છે. આ અજવાળું આકાશમાં રહેલો મહદ્ અગ્નિ કરી શકતો નથી, પણ તેનાથી વિશેષરૂપે ઉત્પન્ન થયેલો સૂર્ય જ સમસ્તલોકમાં પ્રકાશ પાડી અંધકારનો નાશ કરી શકે છે. આ દૃષ્ટાન્તનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે વૈરાટમાં રહેલા નિજ અદ્વૈત અગ્નિરૂપ સક્તા સત્કૈવલને જાણવા અને તેમના વિશેષ અંશરૂપે ઉત્પન્ન થયેલા સૂર્યરૂપ કૈવલવેત્તા જાણવા (જેમ અવિગત અગ્નિમાંથી અંશરૂપે સૂર્ય ઉત્પન્ન થયો છે અને તેનાથી જ આ સમસ્ત વૈરાટમાં ગુણો આકૃતિ પામેલા દેખાય છે અને તેનાથી શીતોષ્ણતા વખતો વખત ઉત્પન્ન થઈ જગતના સુખદાયક તરીકે દેખાય છે, તેવી જ રીતે મહાન એક અદ્વૈત, અવ્યક્ત, અકળ, અવ્યયરૂપ સક્તા સત્કૈવલમાંથી વિશેષરૂપે શુદ્ધ સોહંગ બ્રહ્મરૂપ ચૈતન્ય લહેર ઉત્પન્ન થયેલી છે જે જગતના જીવમાત્રનું જીવન છે. અને આ લહેરવડે જ ચૌદલોક સર્જાયેલા છે અને આ સમગ્રલોકને આ ચૈતન્ય લહેરે ધારણ કરેલા છે અને તે જ ચૈતન્ય લહેર વડે જ સક્તા સત્કૈવલને જાણી શકાય છે. આ ઉપરથી સૂર્યદૃષ્ટાન્તના ન્યાયે કર્તા હતાં પરમશ્રેષ્ઠ પરમગુરુ કૈવલવેત્તા ભગવાન કરુણાસાગર પોતે જ છે.

તે માટે દુર્લભ ભલવેત્તા, જુગમે દાન પરમપદ દેતા;
અહો મહાભાયગ જે જનકા, જી પાયે વેત્તા કૈવલકા. ॥૫॥

આ ઉપરથી કહું છું કે ભલભલાને પણ કૈવલવેત્તા પ્રાપ્ત કરવા વા સમજવા દુર્લભ છે. જેને પરમપદ કહેવામાં આવે છે તે પદનું દાન માત્ર પરમકૈવલવેત્તા જ આપી શકે છે. અહો! જેનાં મહાભાગ્ય હોય તે જ જન આ કૈવલવેત્તાને પામી વા ઓળખી શકે છે.

ધન્ય ધન્ય દેહધારી વેત્તા, ઝગ્ર પુન્ય જુગ આયે હેતા;
નહિ ચાંહાંકે એ પુરુષ પુરાના, લેઈ આયે કૈવલ ફરમાંના. ॥૬॥

આ જગતમાત્રના અતિઝગ્ર પુણ્યને લઈ તથા જગત જનોના હિતની ખાતર પંચભૂતાદિ શરીરને ધારણ કરી કૈવલવેત્તા સમસ્ત જીવોનું કલ્યાણ કરવા પધારેલા હોઈ તેમને અનંતવાર ધન્યવાદ છે! આ મૃત્યુલોક આદિ ચૌદલોકમાં આ પુરાણ પુરુષોત્તમ પુરુષ જેવા કોઈ છે જ નહિ અને હોય પણ નહિ. તે સક્તા સત્કૈવલે ફરમાવેલો જે હુકમ છે તેજરૂપ કૈવલવેત્તા, અર્થાત્ સક્તાનો નિજહુકમ જે ચૈતન્યરૂપ લહેર છે તે જ તેમના

અંતર સ્વરૂપરૂપ હુકમ; જે સમસ્તલોકમાં વ્યાપકરૂપે હોવા છતાં કરુણાસાગરના પાત્રરૂપે જગતના અહોભાગ્યને લીધે દેશ્યમાન તરીકે પંચભૂતાદિ પાત્રમાં પોતે ઝળકી ગયેલા છે, અને સકર્તા સત્કૈવલનો પરમલક્ષ સમજાવી ગયા છે.

જાહર જુગમે કહત પોકારી, કૈવલ લક્ષ ગ્રહો નરનારી;

તો પારાંગત છીનમે પાવો, બોહોરુભવ સંકટ નવ આવો. ॥૭॥

સર્વજ્ઞ દિવ્ય પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર એટલા જ માટે અને આ કારણને લીધે જ જાહેર જગતમાં પોકાર કરીને કહે છે કે હે ઉજાગ્રત વૃત્તિના અંશો ! સકર્તા સત્કૈવલના પરમલક્ષ (કૈવલલક્ષ)ને ગ્રહણ કરશો અને એ લક્ષને, અંતરપટમાં યથાયોગ્ય સમજશો તો આ ભવરૂપ સાગરમાંથી પારાંગત થતાં પળમાત્ર વાર લાગશે નહિ અને આ ભવસાગરમાં સંકટરૂપ જન્મમરણથી બચી જશો.

મહામત જ્ઞાન અગાદ અગોચર, પરખે નહિ જાકી મતિ ભૂચર;

ભૂચરમત કોહો ક્યાંહાં લ્યૌં કહીયે, કૈવલવેત્તા કોહો હંમ લહીયે. ॥૮॥

આ કૈવલવેત્તા મહદ્ અગાધ અગોચર ગતિના હોઈ તેમને આ જગતના ભૂચરગતિના જીવો સમજી વા પારખી શકતા નથી. જેને હું ભૂચરગતિના કહું છું તે કોણ અને ક્યાં છે અને તેમની ભૂચરગતિ ક્યાં સુધી પહોંચી છે વા પહોંચે છે તે અને ત્યાર પછી કૈવલવેત્તા કેમ કરીને ઓળખાય એ વગેરેનો ખુલાસો આ ગ્રંથના આ અંગમાં કરું છું તે સાંભળો.

વેદ કતેબ કુરાંન પુરાંના, ટ્રાટ શાસ્ત્રમત જ્યાંહાં લ્યૌં જ્ઞાના;

ગીતા આદ્ય એકાદશ શોધુ, તે સરવે ભૂચરકે ભોદુ. ॥૯॥

વેદો, પુરાણો, કુરાનો, કિતાબો તથા શાસ્ત્રો વગેરેની જ્યાં સુધી ગતિ પહોંચી છે અને જે તે સિદ્ધાંતનું વર્ણન કર્યું છે તે તથા ગીતાની આદ્ય લઈ એકાદશ સ્કંધ સુધીનાં જે જે પદની ખોજ કરીને સિદ્ધાંતો તારવી કાઢ્યા છે તે તમામ ભૂચર હોઈ ભૂચરના જીવોનો જ ભેદ ખોજેલો છે. અત્રે વર્ણન થતા, કહેવાતા, ઓળખાતા, એકંદરે દૃષ્ટ પદાર્થમાત્ર ભૂચર છે અને તે ભૂચર ચૌદલોક આદિ જગતમાં વસેલું છે એટલે કે આ સમસ્ત જગત ભૂચર છે અને તેમાં ઉત્પન્ન થતા નાના-મોટા જીવો ભૂચરનું જ વર્ણન કરી આ ભૂચરને જ સકર્તા તરીકે ઓળખાવરાવે છે. સકર્તા સત્કૈવલના સંકલ્પથી વા ચૈતન્યરૂપ લહેરથી ચલિત થઈને દેશ્ય અદેશ્ય જેટલા લોક ઉત્પન્ન થયા છે તે તમામ ભૂચર હોઈ જન્મમરણ ખાતાના છે.

જે જે શાસ્ત્ર નામ આધારા, આરંભન મહી ગુન રખવારા;
તસમી તુરક માલા ધરે હિંદુ, એ સરવે ભૂચરકે ભેદુ. ॥૧૦॥

શાસ્ત્રકારોએ જે જે નામનો આધાર રાખી વિષયને આગળ લંબાવવા આરંભ કરેલો છે તેનું રક્ષણ કરવા ગુણોને જગતના રખેવાળ તરીકે ગણાવેલા હોઈ હિંદુઓ માળા લઈને તેમના ગુણ ગાય છે, અને મુસલમાનો તસમી લઈ પેગંબરોને ખુદાનું રૂપ સમજી તેમને વંદન કરે છે. આ બંનેની માન્યતા માનનાર પોતે અને જેને માને છે તે સર્વ ભૂચર હોઈ ભયૂરના જ ભેદુ એટલે કે ભોમિયા થઈ અવરનવર એક બીજાને સમરે છે. (એટલે કે ઈશ્વરો જગતને ભજે છે અને જગત ઈશ્વરોને ભજે છે. જગતના આગવા જનોએ ઈશ્વર સાથે એક જાતની સાંઠલ કરી હોય એવા ભાવ ભરેલાં પુસ્તકો જગતના વિદ્વાનોએ રચેલાં છે અને તેમાં વખતો વખત કહેવામાં આવે છે કે ભક્ત ભગવાનને ભજતો હોય તો ભગવાન પણ ભક્તને ભજે છે. આમ અવરનવર વાતોથી પુસ્તકનું કદ મોટા પ્રમાણમાં વધારી જગતના વિત્ત પર લૂંટ ચલાવવાની ખાતર ભવને ભંભેરી નાખ્યો છે.)

નામરૂપ ગુનકે હરિ ગોચર, ત્રીનકે ઉપાસી સહુ ભૂચર;
સો કૈવલવેત્તા ક્યૌં બૂજે, જેસે અલુક ના દિનકર સૂઝે. ॥૧૧॥

નામ, રૂપ અને ગુણવાળા જે ગોચરરૂપ હરિ છે તેમની ઉપાસના વા ભજન કરનાર માત્ર ભૂચર જીવો છે એમ જાણવું. આ પ્રમાણે જ્યારે આખોયે ભવ ભૂચર જીવોથી ભરાયેલો હોય અને તેમની ગતિમતિની લક્ષણાઓ પણ ભૂચર જ હોય તો પછી અનંત સામર્થ્યવાળા કેવલવેત્તાની બૂજ (કદર) આ ભૂચર જીવો કેવી રીતે કરી શકશે? જેમ અલુક-ધુવડ દિનકર એટલે સૂર્યને જોઈ શકતો નથી તેવી જ રીતે ભૂચરગતિના જીવો શુદ્ધ ગતિમતિને ખોઈ અજ્ઞાન-અંધકારવશ થયેલા હોઈ દિનકરરૂપ કેવલવેત્તાને જાણી શકતા નથી.

સો કૈવલપદ કેસે પાવે, બંધ્યા સકલ દુનિકે દાવે;
જપ તપ સાધન સંજમ સેવા, રધ્ય સધ્ય સીધી ડર અહંમેવા. ॥૧૨॥

કેવલવેત્તાની પરમસુજાણના અભાવે જગતમાત્ર કર્મકાંડની પાશજાળથી બંધાઈને જપ, તપ, સાધન, સંયમ, સેવા આદિ આચરે છે તેમ જ કોઈ કોઈ ઉરમાં અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિરૂપ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા અહંમેવભરી સાધક થઈ સાધે છે. આમ ભિન્ન ભિન્ન સાધકો દુનિયાના દાવમાં બંધાઈ ફસાઈ ગયા છે તો તેઓ કેવલપદ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે?

મુદ્રા પંચ સાધી સિદ્ધ કહાવે, યાંહાં લ્યૌં સહુ દુનિયા કે દાવે;
દુનિયાં સો ભૂચર ગત ઠાંને, વિધિ નચેદમે મન પતીઆંને. ॥૧૩॥

પંચમુદ્રાઓ સાધી સિદ્ધ કહેવરાવે છે ત્યાં સુધીના સર્વ દાવા દુનિયાદારીના છે. વળી આ દુનિયા ભૂચરગતિને જ જાણે છે, તેમજ આ ચૌદલોકની સમૃદ્ધિ મેળવવાની જપ તપ આદિ વિધિ, પતિપદ પ્રાપ્ત કરવામાં નિષિદ્ધ હોવા છતાં તેમાં જ તેમને પ્રતીતિ આવેલી છે, એથી જ આ ચૌદલોક ભૂચર હોઈ ભૂચરવશ થયેલા છે.

ચેચરકી ગત નાંહી નાં પેચે, સો કૈવલવેત્તા ક્યૌં લેચે;
ચેચર ભૂચર કો પર ધામુ, કૈવલવેત્તા કે વિસરામુ. ॥૧૪॥

જગત ભૂચરગતિનું એટલે કે આધારે આધારે ચાલનારું છે અને ખેચર એટલે વિહંગમ (પક્ષી)ની માફક આધાર સિવાય અંતરિક્ષ ગમન કરનાર સ્વતંત્ર જેવા જે છે તે ખેચરગતિના બ્રહ્મજ્ઞાનીઓ જાણવા તથા કર્મકાંડથી લઈ જપ તપ પર્યંતના જેટલા જેટલા સિદ્ધાન્તો વા ઉપાસનાઓ છે તેમાં ગમન કરનાર કર્મવાદી ભૂચરગતિના જાણવા. આ ભૂચરગતિના તેમજ ખેચરગતિના પૈકી કોઈ કેવલવેત્તાના મહદ્લક્ષને ઓળખી વા પામી શકતા નથી. આ કેવલવેત્તાનું ધામ ખેચરભૂચરથી પર આવેલું છે અને તેમાં જ તેમનો વિશ્રામ છે.

સો કૈવલપદ પાવન ચાહો, તો કૈવલવેત્તા ગુન ગ્રાહો;
હમ કૈવલવેત્તા હૈ આદુ; દુનિયા ગનત ભક્ત ઓર સાધુ. ॥૧૫॥
કેહં કુવેર ભવકુ કરુપારા, જો કોહુ ચીને બચન હમારા. ॥૧૬॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે આ પ્રમાણે સર્વલોકથી પર છે એવું જે કેવલપદ તે, હે ભગવતીજનો ! પામવાને વા પ્રાપ્ત કરવાને ચાહતા હો તો કેવલવેત્તાના ગુણ ગ્રહણ કરી તેમનાં યશોગાન ગાવ, હું પોતે જ આદિ કેવલવેત્તા છું. મારી ગમગતિને જગત નહિ જાણતું હોવાથી કોઈ ભક્ત કહે છે તો કોઈ સાધુ કહે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે જો કોઈ મારાં આ વચનો ચીની ચીનીને જાણે તો હું તેને ભવપારંગત કરીશ.

❶ બચન પડનાલિકાકે - અંગ-૩૩મું ❶

હમ સોઈ બચન બચન સોઈ આપુ, બચન હમારા હે નિજજાપુ;
બચનહી આદ્ય બચન સોઈ અંતા, બચન સકલમે શ્રેષ્ઠ મ્હેમંતા. ॥૧॥

વચનરૂપી શબ્દમાત્રા, દરેક માત્રા માં શ્રેષ્ઠ છે, અને તે ગતાકાશમાં શ્રેષ્ઠપણું ભોગવે

છે. તેવી જ રીતે મહદ્ શૂન્યમાં રહેલું ગુપ્તનાદ રૂપે રહેલું વચન ચૈતનતાની નિશાની છે. એ જ વ્યાપક ચૈતન તારું પોતાનું અકળ સ્વરૂપ જે વચનરૂપે હું રહેલો છું. તથા આપનપુરૂષ જે અંશ તેને પણ વચન વડે ઓળખાવરાવું છું અને નિજજાપ તે પણ મારું વચન છે. આદ્ય, મધ્ય અને અંતમાં વસતા સર્વલોકમાં વચન શ્રેષ્ઠ હોઈ મોટા મતવાળું છે.

બચનહી આરંભ બચનહી પારા, બચન સકલ ઘટ બોલનહારા;

બચન સો વેદ બચન સોઢબાંની, બચન આધાર ધરન મંડાની. ॥૨॥

આરંભ થાય તે પણ વચન વડે અને પાર પામી જવું તે પણ વચન વડે જ તથા સર્વ ઘટોઘટમાં બોલનાર તે પણ વચન છે. વેદ તે વચન વડે અને વાણી તે પણ વચન વડે. તેમ જ આ સૃષ્ટિના મંડાણનો આધાર તે પણ વચન જ છે.

બચન સો અગ્ન પવન ઓરુપાંની, બચન પરતાપ ગગન રજધાંની;

બચનમે આશ બચન સો નિરાશા, બચનમે ભેદ સકલ પરકાશા. ॥૩॥

અગ્નિ, પવન અને પાણી એ વચનથી જ થયેલાં છે અને વચનના પ્રતાપે કરી આ ગગનની રાજધાની દેખાય છે. આશા રાખવી તે પણ વચને કરી અને નિરાશા થવી તે પણ વચને કરીને છે અને ભેદભરી વાત તે વચને કરીને છે તેમ જ વાતનો પ્રકાશ થવો તે પણ વચને કરીને છે.

બચનહી બીજ બચન અંકુરા, બચનહી પેઢ શાખા ઓરુમુરા;

બચનહી પંડ બચન બ્રહ્માંડા, સપ્ત દ્વીપ છાયા નવ ખંડા. ॥૪॥

બીજ, અંકુર તથા પેઢ, શાખાઓ અને મૂળિયાં વગેરે વચન વડે જ છે. પિંડ તથા બ્રહ્માંડ તેમજ સાત દ્વીપ અને નવખંડ વચન વડે જ છવાયેલાં છે.

બચનહી મોક્ષ બચન સોઢ બંધા, બચનહી થાપે કાલકે પંદા;

ધરમ અરથ મોક્ષ ઓરુ કાંમા, એ થાપ્યે સહુ બચનકે હાંમા. ॥૫॥

વચનથી જ મોક્ષ અને વચન વડે જ બંધન તેમ જ કાળનો ફંદ તે પણ વચન વડે જ સ્થપાયેલો છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પણ વચનની હિંમત વડે સ્થપાયેલાં દેખાય છે.

સરગ નરક ઓરુ ચારુ મુક્તિ, એ સરવેઢ બચનકી જુક્તિ;

બચનહી શાસ્ત્ર બચન સરોદા, બચનહી મંત્ર ગુરુ પરમોદા. ॥૬॥

સ્વર્ગ, નર્ક અને ચાર પ્રકારની મુક્તિ આ સર્વ વચનની જુક્તિરૂપ છે. શાસ્ત્રો તથા

સરોદા તેમ જ મંત્ર એ પણ વચનરૂપ છે; તથા ગુરુ તેમજ કોઈને પરમોદવું એટલે સમજાવીને ખુશ કરવાપણું તે પણ વચન વડે જ છે.

બચનહી જીવ થપે ઓરુશિવા, બચનહી ઇષ્ટ ઓરુકુલદેવા;

બચનહી પુન્ય બચન સોડ પાપા, બચન આશિષ બચન સોડ શ્રાપા. ॥૭॥

વચન વડે જ જીવની વા શિવની સ્થાપના છે તથા ઈષ્ટદેવ અને કુળદેવ તે પણ વચન વડે જ સ્થપાયેલા છે. પુણ્ય તથા પાપ તેમજ આશીર્વાદ અને શ્રાપ તે પણ વચનનું જ પરિવર્તન છે.

બચનહી ઝંચ બચન સોડ નીચા, બચનહી બરના બરન પરીચા;

બચનહી સ્થાપ બચન સો ઉથાપ, બચન સોહંમપદ આપહી આપા. ॥૮॥

ઊંચ-નીચની માન્યતા વચન વડે જ છે, વર્ણાવર્ણની જાતોનો પરિચય તે પણ વચન વડે જ છે. સ્થાપના તથા ઉથાપન તે પણ વચન વડે જ છે અને સોહંમપદરૂપ જે આપનું આપ તે પણ વચન વડે જ છે.

બચનહી દીરઘ બચન લઘુતાઈ, બચન પ્રતાપ અલેખ લખાઈ;

બચન બચન મેં બહુવિધિ ફેરા, એક દિનકર એક કરે અંધેરા. ॥૯॥

દીર્ઘતા અને લઘુતાની સમજણ તે પણ વચન વડે જ છે. અલખ જેને ન લખી શકાય તેવાને પણ વચનના પ્રતાપે લખી શકાય છે. વચન વચનમાં ઘણો જ ફરક રહેલો છે. એક વચન દિનકર જેવું હોઈ અજવાળું કરે છે ત્યારે બીજું વચન અંધકારમય હોઈ પ્રકાશનો નાશ કરે છે.

સ્થાવર જંગમ જલ થલ રચના, સબમે હાલ હજુરી બચના;

કહી ગુપતા કહી મુગતા બોલે, બચન ચરાચર સબઘટ ડોલે. ॥૧૦॥

સ્થાવર, જંગમ આદિ જળ સ્થળની સઘળી રચના હાલહજુરરૂપ વચન વડે જ દેખાય છે, કંઈક ગુપ્ત સાધકો તથા મુક્તદશાના બોલનારા તેમ જ ચરાચર સર્વ ઘાટો માત્ર વચન વડે જ બોલતાં દેખાય છે.

બચનહી કાહર બચનહી શૂરા, બચનહી ખંડિત બચનહી પૂરા;

સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગીરવાંના, સો સો સકલ બચન પરમાના. ॥૧૧॥

શૂરાપણું અને કાયરપણું એ વચન વડે જ છે તથા ખંડિતતા વા પૂર્ણતા તે પણ વચન વડે જ છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત વગેરે સર્વવાણી વચન વડે જ પ્રમાણભૂત દેખાય છે.

બચનહી પુરુષ બચન સોડ નારી, બચન નિરાલંબ બચન વિકારી;
બચનહી કરતા બચન સો હરતા, બચનકો ધ્યાન સકલ અરુધરતા. ॥૧૨॥

પુરુષ અને સ્ત્રી વચન વડે જ ઓળખાય છે તથા નિરાલંબ તેમજ વિકારી એ પણ વચનથી જ સંબોધાય છે. વચન કર્તાહર્તા હોઈ સર્વલોક ધ્યાન માત્ર વચનનું ધરે છે.

બચન ગાયત્રી બચનહી સંધ્યા, મંત્ર જંત્ર સૌ બચન આરંધ્યા;
બચનહી સાધન બચનહી સેવા, તીરથ વ્રત બચન ફલ મેવા. ॥૧૩॥

ગાયત્રી તથા સંધ્યા વચન વડે છે. મંત્ર, જંત્ર, તંત્ર એ સર્વ વચન વડે હોઈ વચનનું જ આરાધન કરે છે, સાધન તથા સેવા એ વચન વડે જ છે તેમ જ તીર્થ, વ્રતના ફળરૂપ મેવા તે પણ વચન વડે જ છે.

બચન બિના નહિ ઠોરઠેકાંના, લોક ચતુરદશ સકલ જાંહાંનાં;
આદ્ય પુરુષ અવિગત અવિનાશા, સો ભી બચન મે કરત વિલાસા. ॥૧૪॥

ચતુરદશલોકની આદ્ય લઈ જગત માત્રનું વચન સિવાય કંઈ ઠામ ઠેકાણું નથી. વળી આદિ પુરુષ અવિગત, અવિનાશી હોવા છતાં તે પણ વચન વડે જ વિલાસ કરે છે.

કૈવલ સો બચનાતીત કાહાવે, વા કોહી લક્ષ બચનમે પાવે;
કેહં કુવેર હમ બચનકે કરતા, બચનહી વક્તા બચનહી સુરતા. ॥૧૫॥

સકર્તા સત્કૈવલ સર્વ પ્રકારના વચનોથી અલગ છે તો પણ તેમનો લક્ષ વચનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું વચનનો કર્તા છું; આ વચન જ વક્તા અને સુરતારૂપ છે.

❶ અથરવેદ મુસલમાનીકો-અંગ-૩૪મું ❶

અબ સુનીયો અથરકા જ્ઞાના, જામે અટકે મુસલમાના;
ચારુકિતાબ લાયે ચારુંદા, ચાર મકામ ધ્રડાયે દ્વંદા. ॥૧॥

હવે જે જ્ઞાનમાં મુસલમાનો અટકેલા છે તે અથરવેદનું હોઈ હું તેનો ખુલાસો કરું છું. ચાર જણે ચાર કિતાબો રચી ચાર મુકામ દેઢ કરેલા હોઈ તેમણે પણ આ એક દ્વંદ્વ એટલે ઝઘડો ઊભો કરેલો છે.

તાઝ હકીગત કહત હું ભાઈ, સુનીયો અસ્થ સબે ચિત લાઈ;
જેહી જેહી પીર અવલીયા આયે, ભીન કિતાબ મકાન ધ્રડાયે. ॥૨॥

તેમની હકીકતનો અર્થ કહું છું તે, હે ભાઈ ! ચિત દઈને સાંભળો, જે જે પીર, ઓલિયાઓ આ તરફ આવ્યા છે તે ભિન્ન ભિન્ન કિતાબ અને મકાન દેઢ કરાવી ચાલ્યા ગયા છે.

તાકી કહતહું હમ ઉતપાની, ચાર કિતાબ પ્રથમ જો આંની;
અંજીર કિતાબ ઇસા અનુસારી, જમરુત મકાન લિયો ઉરધારી. ॥૩॥

આ ચારે કિતાબની પ્રથમ ઉત્પત્તિ કેમ અને કેવી રીતે થઈ તે કહું છું. પ્રથમ ઈજીલ (બાઈબલનો નવો કરાર) કિતાબના રચનાર ઈસુ (ઈસુ ખ્રિસ્ત) હોઈ તે ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રવર્તક તરીકે ઓળખાયા અને તેમના સિદ્ધાન્તના છેવટે ઝબરુત નામના મકાનનો નિશ્ચય કરાવી તેમણે સર્વને ઉરમાં ધારણ કરાવ્યો છે.

મુસા આયે મલકુલ ઠેકાના, જંબુર કિતાબ સુનવાયે જ્ઞાના;
દાહુદને નાસુત દઢાવા, તોરેન કિતાબ વાંહાંસે લાવા. ॥૪॥

મુસા (યહુદી ધર્મના પ્રવર્તક) મલકુત ઠેકાણેથી આવ્યા અને જંબુર કિતાબનું જ્ઞાન સંભળાવ્યું. દાહુદ (યહુદી)નું ઠેકાણું નાસૂત હોઈ ત્યાંથી જ તોરત કિતાબ (યહુદીઓનું ધર્મ પુસ્તક) અહીં લાવેલા છે.

મહમુદ નબી લાહુતતે આયે, ફુરકાંન કિતાબ જાંહાંન સુનવાયે;
ચાર કિતાબ ચારંદે લાઈ, ચાર મકાન રહે ઉરઝાઈ. ॥૫॥

મહમદનબી એટલે મહમદ પેગંબર (ઈસ્લામના પ્રવર્તક) લાહુતથી આવેલા હોઈ તેમણે કુરાન શરીફ કુરમાન કિતાબ (ખુદાની આજ્ઞા) આ જગતને સમજાવ્યો છે. આ ચાર કિતાબ આ ચાર પેગંબરો લાવેલા હોઈ તેમણે દેઢ કરેલા આ ચાર મકાનમાં તેઓ અટકેલા છે.

તીનકે રાહ કહતહું ભાઈ, જે જિનકે અસ્થલ અનુરાઈ.

રાહ સરીયત પ્રથમ પરવાંના, કિયા અતબાર જમરુત ઠેકાંના. ॥૬॥

હે ભાઈઓ ! આ ચાર પેગંબરોએ જે ચાર મકાન (ધામ) નક્કી કરી દેઢ કરાવ્યાં છે તે તે સ્થાનરૂપ ધામમાં તેમનો અનુરાગ છે, તેમના તે તે મકાનમાં જવાના રસ્તા વગેરેના કાયદાઓ કહું છું તે સાંભળો. પ્રથમ હુકમ લાવનાર ઈસા પેગંબરે શરિયતનો રાહ એટલે

ધાર્મિક નિયમોનો રાહ બાંધી આ સર્વનું છેવટ જન્મરૂત ઠેકાણું છે એમ ઈતબાર એટલે વિશ્વાસ મુકાવ્યો છે.

દુજા ત્રીખત રાહ કહાઈ, મલકૂત મકાન ઠેકાન જમાઈ;

ત્રીજા રાહ હકીગત ચીના, ના સુત મકાન લગે લોલીના. ॥૭॥

બીજા મૂસા પેગંબરે ત્રિખત નામનો રસ્તો નક્કી કર્યો અને મલકૂત મકાન (દેવલોક) એ સર્વનું છેવટ ધામ છે એમ જાહેર કર્યું છે. ત્રીજા દાહુદ પેગંબરે હકીગત નામનો રસ્તો ચીનેલા હોઈ નાસુત મકાન સુધી પહોંચ્યા છે અને તેમાં જ તેઓ લોલીન એટલે તલ્લીન થઈને રહેલા છે.

કહત ચતુરતો મારફત રાહુ, લાહુત મકાન અતિ પરવાહું;

રાહ કિતાબ મકાન જો કહીયા, મુસલમાન યાંહાં લ્યૌં વિલમડયા. ॥૮॥

ચોથો મારફત નામનો રસ્તો મહમદ પેગંબરે નક્કી કરેલો હોઈ લાહુત મકાન અતિ છેવટ માની તેમાં જ નિવાસ કર્યો છે. આ મકાનો (ધામો) અને તેને પામવાના રસ્તા જે પેગંબરોએ કહ્યા છે ત્યાં સુધીની જ સર્વ મુસલમાનોની માન્યતા હોઈ તેમાં જ તેઓ વિરામ પામ્યા છે એટલે કે અટકેલા છે.

પંચમો મકાન હાહુત કહાઈ, બારહજર સું વાંહાં તે આઈ;

સો જુગમાંહી કહાયે બંદા, પૂજાયે બડ હોય પીરંદા. ॥૯॥

પાંચમાં હાહુત નામના મકાનમાંથી બાર હજાર રૂહ એટલે કે જીવાત્માઓ આવેલા છે અને તે જગતમાં ખુદાના બંદા તરીકે ઓળખાયેલા હોઈ મહાન પીર તરીકે પૂજાયા છે.

હાહુત મકાન ગુપ્ત અપ રાખ્યા, ચાર મકાન દુનીમે ભાખ્યા;

પીર અવલીયા હાહુત રાચે, અલ્લાહ હુલાહ સાંડયાં મમ સાચે. ॥૧૦॥

આ લોકોએ હાહુત મકાન ગુપ્ત રાખેલું હોઈ માત્ર ચાર જ મકાનોનો દુનિયામાં પ્રકાશ કરેલો છે. આ બાર હજાર પીર આવી ગયેલાં હોઈ હાહુત મકાનમાં રહેલા છે, અલ્લાહીલ્લા એ જ મારા સાંઈરૂપ ધણી હોઈ સાચા છે તેમ તેઓ કહે છે.

સાંડયાકા દેદાર કવલીયા, દુનિયા બુજત કોહો અવલીયા;

કેહેતહી પીર અવલીયા એસે, હાહુત મકાન જકર જૌં જેસે. ॥૧૧॥

હે ઓલિયાઓ ! તમે ખુદાના બંદારૂપ છો. વળી દુનિયા જાણે છે કે તમે ખુદાના

પીર છો તો ખુદાનો દેદાર કેવો છે તે કહો ? જે ઉપરથી ખુદા કેવા છે તે દુનિયા સમજી શકે. આમ પૂછતાં પીરમાત્ર ખુદાના પ્રત્યક્ષ દેદારનાં દર્શન કરાવતા નથી પરંતુ હાહુત મકાન વિષે જે હકીકત કહી છે તેવા જ આશયનો ઉત્તર આપે છે.

હજરત દેહ દેદાર ન દેખ્યા, તો કેસે હમ કેહે તીન ભેખા;
નજરે ને દેખા પરદે બોલ્યા, તો કેસે ચીને હમ ચોલા. ॥૧૨॥

કોઈ ઓલિયા, પીર વા હજરતે ખુદાના દેહરૂપ દેદારને નજરે જોયો નથી તો પછી આ મુસલમાન માત્રનો ભેખ ખુદાના નામ પર ધારણ કરેલો છે એમ માનવાને શું કારણ હોઈ શકે ? તેઓ તો કહે છે કે નજરે દીઠા નયા કારણ કે તેઓ પડદે રહીને બોલ્યા છે, એથી જ તેમનો ચોલો (દેહ) કેવો છે તે અમે ચીની શક્યા નથી.

પરદે રહી સુકન જો કહાઢ્યા, સો હંમ હીરદે લખ્યા અતિ ગાહાઢા;
સો ફુરમાન લેઈ હંમ આવ્યા, બાદ કિતાબ કુરાન દ્રઢાવા. ॥૧૩॥
સુનો મુસલમાન કહત કુવેરા, ચૌં બોલે સબ પીર તુમેરા. ॥૧૪॥

વળી તેઓ કહે છે કે આ પ્રમાણે પડદે રહીને જે શુકનો કાઢ્યા છે તે જ અમારા હૃદયમાં લખીને અતિ ગાઢ કરેલા છે. તે જ ફરમાનો લઈને આ તરફ આવ્યા બાદ અમોએ કુરાન તેમ જ કિતાબોમાં લખીને દૃઢ કરાવ્યાં છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હે મુસલમાનો ! તમારા સર્વ પીર પેગંબરો આ પ્રમાણે જ બોલેલા છે.

❦ મહંમાયા હુરમા છલકો - અંગ-૩૫મું ❦

સો હંમ કહત સુનો મુસલાના, પરદેકે સાહેબકા જ્ઞાના;
પરદે રહી હુરમા મહંમાયા, ચૌદલોક જીનીયે ભરમાયા. ॥૧॥

હે મુસલમાનો ! તમારા પીર પેગંબરો પડદે રહીને બોલનાર ખુદાનું જે જ્ઞાન લાવ્યા છે તે વિષે કહું છું તે સાંભળો. પડદાની અંદર રહી બોલનાર મહંમાયા (મહામાયા) હુરમા છે. આ હુરમા જ ચૌદલોકને ભરમાવનારી છે.

રામ રહીમ આપ હોઈ બેઠી, છલબલ કારન પરદે પેઠી;
તુમકુ છલિયા કાજી મુલ્લા, પરદે હુરમા આપ રસુલ્લાં. ॥૨॥

છળબળને કારણે આ હુરમા પડદે પેઠેલી હોઈ રામ તથા રહીમ તે પોતે જ થઈ

બેઠેલી છે. હે કાજી મુલ્લાંઓ ! તમોને તેણે જ છેતરેલા હોઈ પડદે રહેનાર હુરમા હોવા છતાં પોતે રસુલ થઈ બેઠી છે.

ખુદ ખુદા તુમહુ નહિ चीना, जिने परदे विसवास रहीना;

चार किताब किनी तुम जेही, परदेकी बानी चीन लेही. ॥૩॥

પડદાની પાછળ કોણ બોલ્યું તે સંબંધી વિચાર કર્યો હોય તેમ જણાતું નથી; કારણ કે જો ખાતરી કરી હોત તો પડદાની અનુમાનવાળી વાતો પર વિશ્વાસ મૂકત નહિ. પણ તેમ નહિ કરતાં આ હુરમાનાં વચનો ખુદ ખુદાનાં વચનો છે એમ માની તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમે પડદાની વાણી ચીનીને ચાર કિતાબ રચેલી છે, આમ તમે ખુદ ખુદાને ચીનેલા નથી.

परदेहे सो तो हंम किनी, महंमाया तुमहु नहि चीनी;

हाल हजुर ना देख्या नजरे, ज्ञान किताब परे क्यौं मजरे. ॥૪॥

આ પડદાની પાછળ કોણ હતું ? તે મેં કહ્યું તે હુરમારૂપે મહંમાયા (મહામાયા) હતી. તે બોલનાર કોણ હતું અને કેવું હતું તે પણ તમોએ જાણ્યું નથી. આમ હાલહજૂર ખુદાને નજરે દીઠા સિવાય રચેલી કિતાબોનું જ્ઞાન શું કામ આવશે ?

देखी खोज तमारी मुल्लां, कैसे जुग भरमावो भुलां;

जैसे पंडित तेसे काजी, दोनु बके कालकी बाजी. ॥૫॥

હે મુલ્લાંઓ ! તમારી ખોજ જોઈ. તમો શા માટે જગતને ભરમાવી ભૂલું પાડો છો ? હિંદુઓમાં જેવા પંડિતો તેવા જ તમારા કાજીઓ હોઈ એ બંનેએ જે બાજી રચેલી છે તેનું કાળ ભક્ષણ કરી જાય એમ છે.

साइयांकी दरगाव हे दुरी, कोउक पहाँचे हाल हजुरी;

पीर अवलीया हाहुत अटक्या, राह मोहोरीयत मांही भटक्या. ॥૬॥

સાઈરૂપ ઘણીની દરગાહ ઘણી દૂર હોઈ આ હજૂરમાં કોઈક જ પહોંચી શકે છે. આ પીર તથા અવલીયા હાહુત સ્થાને ટકેલા હોઈ મોરીયત રાહમાં હજીએ ભટક્યા કરે છે.

तीनके परहे पंच मकाना, खुद खोदा जाहां बसे निदाना;

सो पंचनका करुबखांना, जिनके जीवा जाहांन अयांना. ॥૭॥

હાહુતની ઉપર બીજાં પાંચ મકાન આવેલાં છે તે પૈકીનાં પાંચમા મકાનમાં નિદાન

ખુદખુદા વસે છે. આ પાંચ મકાન જેનાં હું વખાણ કરું છું તેનાથી જગતના જીવો અજાણ્યા રહેલા છે.

હિંદુ સો ઓર મુસલમાના, દોહુનકા હમ જાનત જ્ઞાના;
એકનક પીર એકનકે દેવા, કેહં કુવેર જો સમજે ભેવા. ॥૮॥

સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હિંદુ અને મુસલમાન સર્વનું જ્ઞાન હું જાણું છું. તેમનામાં ભેદમાત્ર એટલો જ છે કે હિંદુઓમાં જેવા દેવ છે તેવા જ મુસલમાનોમાં પીર છે.

❦ અગમદેશ મુકામો-અંગ-૩૬ મું ❦

અબકે બચન કહું ગંભીરા, જાનત નહિ રુદરતકે પીરા;
હે હંમ તાલબ કાદર આદુ, હિંદુ ભેખ બનાયા સાધુ. ॥૧॥

હવે હું ગંભીર વચનોનો ઉચ્ચાર કરું છું જે વચનોને કુદરતના પીર પગંબરો પણ જાણતા નથી. હું આદિ કાદરરૂપ સક્તિ સત્કેવલનો તાલબ એટલે ઈચ્છારૂપ હાથ હોઈ આ હિંદુરૂપ ભેખમાંથી સાધુઓ બન્યા છે.

કાદર કુદરતકા કહું જ્ઞાના, કાદર કીરતા કુદરત જાહાંનાં;
કુદરત સો કાદરતે સુરજી, ચાર મકામ કિતાબમે ઝરજી. ॥૨॥

કાદર અને કુદરતનું જ્ઞાન કહું છું તે સાંભળો. કાદર તે કિરતાર હોઈ આ જહાન એ જ કુદરત છે; પરંતુ ખરા કાદરના જ્ઞાનના અભાવે આ કુદરતને કાદર સમજેલા છે. એથી જ કુદરતરૂપ જે ચાર મકાનોનો (ધામોનો) ઉલ્લેખ કિતાબમાં કર્યો છે તેમાં જગત અંજાઈ ગયેલું હોવાથી ત્યાં જ અટકેલું છે.

હાહુતકે રુહુ તીનકે પીરા, પંચ મકાન લગે મત ધીરા;
સોહુંવાહુંત છઠા મકાનાં, સો ઝનહુને નાંહી પહેચાંના. ॥૩॥

હાહુત મકાનમાંથી જે રૂહ એટલે આત્માઓ આવ્યા તેઓનો મત પાંચ મકાનો સુધીનો હોઈ તેઓ પીર તરીકે ઓળખાયા છે. તેઓ 'સોહુંવાહુંત' નામના છઠા મકાનને ઓળખી શક્યા નથી.

તીનકે રાહ કહત હંમ સોઝ, ધાંન દોઝ વરીયત સુરત પરોઝ;
મકાન સમ મોહે જાહુતા, ઘોરત નાદ શબ્દ અદ્ભુતા. ॥૪॥

આ છઠા મકાનની પ્રાપ્તિ માટે ધ્યાન દઈ વરીયતરાહમાં સુરત પરોવી લક્ષમાં લેજો

જેથી સમજાશે. સાતમું મકાન મોહજુહુતા નામનું હોઈ જેમાં શબ્દના નાદો અદ્ભુત પ્રકારે ધોર મારતા સંભળાશે.

ત્રીનકે રાહ ફબીરે જોરા, ચંદ સુર જાંહાં ટગટગી બોહોરા;
કહત અષ્ટમો નુરત નિશાંની, સુરત અંકુર રહત ઝનમાંની. ॥૫॥

આ સાતમા મકાનની પ્રાપ્તિનો રાહ (રસ્તો) ફબીરેજોરા નામક હોઈ ત્યાં ચંદ્ર અને સૂર્ય જેવા અનેક ટગટગી આંખે જોઈ રહેલા ઊભા છે. આ સાતમા મકાનની ઉપર આઠમું મકાન નુરત નિશાની નામે હોઈ તે નુરતનું છેવટ નિશાન છે, જ્યાં સુરતા લીન થઈ અંકુરવત બીજગરૂપે ઉન્મનીમાં મળી જઈને નુરતારૂપે એકમેક થઈ જઈ નુરતાસુરતા સમરસ ભાવેનુરત નિશાન સ્થાનમાં લાગી રહે છે.

ત્રીનકે રાહા મહા ચકચુરા, હીરંબંદ સૌ મહાસુરા;
નવમો સેહેજ મજુદ મકાંના, ત્રીનકે રાહા મરુવત જો જાંના. ॥૬॥

આ આઠમા મકાનની પ્રાપ્તિનો રસ્તો મહાયકચુર નામક હોઈ ત્યાં મહાન દેવતાઈ હીરંબર હંસપુરુષો રહ્યા છે. આ આઠમા મકાનની ઉપર નવમું સહેજસહેજ દશાવાળું મજુદ મકાન આવેલું છે અને તેનો રાહ મરુત નામક છે. જો આ રસ્તો જાણવામાં આવે તો જ આ નવમા મકાનમાં પ્રવેશ થઈ શકે તેમ છે.

નવે મકાન નીચે નિજ હુરમા, ત્રીનકે અમી ઝરત નિત્ય નુરમા;
સો નુર તમ નરતો મુસલાંના, ફજર ઝઠી ફોગટ ફુસલાંના. ॥૭॥

આપણે અત્યાર સુધી જે નવ મકાનો વિષની વાતો ખુલ્લી કરી બતાવી છે તે તમામમાં જેને હિંદુઓ મહામાયા નામથી ઓળખે છે અને મુસલમાનો હુરમાં તરીકે માને છે તેનો જ અમલ હોઈ સર્વત્રને તેનું જ રૂપ દેખાય છે. આ બધા લોક આ માયાના શણગારરૂપ હોઈ તેના પોતાના અનુરાગ પ્રમાણે તે લોકને તજે છે અને સજે છે. આ હુરમારૂપ માયાના અનહદ નૂરમાંથી નિત્યપ્રતિ અમી ઝરતી હોઈ તેનાથી અસંખ્ય લોક પોષાઈને તૃપ્ત થયેલા છે. હે મુસલમાનો ! આજ નૂરને તમે નીરખો છો અને વહેલા ઊઠીને બાંગ પણ તેની જ પોકરો છો, (જગત જે દ્રવ્યોથી રચાયું છે તે દ્રવ્યોના ઉત્પત્તિ સ્થાનનાં મૂળ તપાસતાં માયાના મૂળિયા રૂપ આ હુરમા દેખાય છે અને આ સમસ્તલોકના ઘાટ આ માયાના જ ગર્ભમાં પરિપક્વ થયેલા છે. જેમ જેનાથી જે ઉત્પન્ન થાય તે તેના જ આધાર વડે જીવી શકે છે. તેમ માયાથી ઉત્પન્ન થયેલું જગત માયારૂપ જગત મયારૂપ આધાર વડે જીવે છે. એથી જ સર્વલોકના પોષણરૂપ હોવાથી તે જગતની માતા છે. આ

માતાના આવતા પોષણથી જગત હષ્ટપુષ્ટ થયું છે. આ પુષ્ટ થયેલા શરીરમાં માતાના પોષણથી ઉત્પન્ન થયેલું લોહી વહે છે. આથી જ જગતમાત્ર સ્વાભાવિક રીતે જ માતારૂપ માયા તરફ આકર્ષાતું હોઈ એ પાયામાં જ ભૂલું પડેલું છે અને ભૂલું પડેલું જ છે.) એથી જ નિત્યપ્રતિ કર્મ વડે જગતમાત્ર અનેકરૂપે આ માયાને જ ફોસલાવવા મથી રહેલું છે અને માયા પોતે પણ પોતાની જાળમાંથી ખસી ન જાય એટલા માટે સંસારનો બહુરંગી ફાંદો નિત્ય સજતી જ જાય છે.

तुम नहि चीनत सो खुद खुदा, करत कुरान बातनका सोदा;
नवे अस्थल खुदरत खुदजाकी, अबके हकीगत कहु में ताकी. ॥८॥

એટલા જ માટે ઉપર પ્રમાણે ન્યાયે કરીને ખુદ ખુદા કોણ છે તે તમોએ જાણ્યા નહિ એથી જ કુરાન એ કૃતરૂપ કુદરતની વાતોનો સોદો છે. આ નવે મકાનરૂપ ધામ કુદરતરૂપ હોઈ તેના રચનાર ખુદ ખુદા છે. હવે આ ખુદા ક્યા છે અને કેવા છે તે વિષેની સઘળી હકીકત કહું છું.

हे दशमे अल्ला हकताला, राह चुंबक अबस्त विसाला;

झहुर दीप अमीरत बरनां, राम रहीम पलोटे चरनां. ॥९॥

આ નવ મકાનોની ઉપર દશમો તબક્કો આવેલો હોઈ તેમાં અલ્લાતાલા રહે છે. તેનો રાહ ચુંબક અબસ્ત કરીને અતિ વિશાળ છે. વળી જહુર દીપ એટલે આ તબક્કો અતિ દેદિપ્યમાન હોઈ આ ભૂમિકા અમીરત એટલે અમૃતના વર્ણનવાળી છે. આ સ્થળે રામ રહેમાન જેવા આ ચરણ પકડીને સાષ્ટાંગ દંડવત્ કરી આળોટે છે.

हिंदु ब्रह्म कहतहे सोइ, मुसलमानके अल्ला ओइ;

नामे दोहुनका मत न्यारा, निजपद आद एक किरतारा. ॥१०॥

હિંદુઓએ જે બ્રહ્મ નક્કી કર્યું છે તેને જ મુસલમાનો અલ્લા કહે છે. આમ બંનેના પૃથક પૃથક નામને લીધે બંનેના મત ન્યારા ન્યારા છે પરંતુ સર્વના નિજપદરૂપ એક આદિ કિરતાર આ બંનેના મતથી ન્યારા છે.

नुरी नीराजण पुरुष अनेक, तांहां धाममे बसत वैसेक;

सोहं सोहं अल्लहीलोमलंग, एही गुजारत नवाज मुलां मलंग. ॥११॥

આ સર્વના મૂળ કારણરૂપ પરમધામમાં નૂરીરૂપ અને નીરાજણરૂપ અનેક હંસો વિશેષરૂપે વાસ કરીને વસે છે. આ હંસરૂપ મસ્તમુલ્લાઓ આ ખુદ ખુદાની બાંગ

પોકારી વા નમાજ પઠી સોહં સોહં અલ્લાહીલોમલંગ એમ કહીને અખંડ ધૂન મચાવી રહે છે.

સાંઝ્યા સેહેજ તખત પર રાજે, રોમ તેજ કોટિ સુર લાજે;
સો ખોદા યુદરત સબ જાકી, અજુજ અગાહ રક્ષા નહિ બાકી. ॥૧૨॥
સો હક કાદરકા ફુરમાના, કુવેર ફકીર લાયે અવલ દેવાંના. ॥૧૩॥

સાંઈરૂપ ધણી સહેજાસહેજરૂપ તખત પર બિરાજેલા હોઈ તેમના એક રોમના તેજ આગળ કરોડો સૂર્ય લજજા પામે છે. એ જ ખરા ખુદા હોઈ રક્ષણમાં કંઈ પણ બાકી રાખ્યા સિવાયની અતિ જતમત, અગાધ, સમજી ન શકાય તેવી વહાલવાળી આ બધી કુદરત તેમનાથી સર્જાયેલી છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ સર્વલોકના ખરા હકદાર ખુદ ખુદા તે જ છે અને તેમનાં જ ફરમાવેલાં ફરમાનો આ અવલ ઠેકાણેથી આ કુવેરરૂપ ફકીર જ લાવેલા છે.

કેવલધામ બરનકો - અંગ-૩૭મું

ત્રીનકે પરહે અધર જલીચા, અવરણ દીપ સુધારસ સીચા;
આસન અચલ અવીગત ગતના, બરનન રહિત જડે જાંહાં રતના. ॥૧॥

ઉપરના અંગમાં જે આપણે વર્ણન કરી આવ્યા તેમાં છેવટમાં છેવટ સકર્તા સત્કેવલનું અધર તખ્ત આવેલું છે. આ તખ્ત અણમૂલ્ય રત્નોથી જડેલું હોઈ જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. એવું અતિ દેદિપ્યમાન હોઈ સુધારસ એટલે મહદ અવ્યક્ત અગોચર સોહંગ બ્રહ્મ મહાસાગરમાંથી ઊઠતી ચૈતન્ય લહેરોથી આ તખ્તની ચારે બાજુ સિંચાયેલી છે જેથી આ મહાસાગરમાંથી ચૈતન્યરૂપ લહેરોનાં ઉછળતાં મોજાંઓથી આ અતિ દિવ્ય તખ્ત અનહદ દીપી ઊઠેલું હોઈ એ સકર્તા સત્કેવલનું પરમદિવ્ય અવિગત ગતિનું અચળ આસન છે.

ત્રીનકી ઉપમા કહા મમ દીજે, પહોંચે નહિ અનુભવ બુદ્ધિ છીજે;
તાંહાં બેઠે નિજ કરતા કૈવલ, અકરત કુદરત રહિત એકલમલ. ॥૨॥

શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે આ સકર્તાના અતિ દિવ્ય તખ્તનું હું વર્ણન કેમ કરીને કરી શકું! કારણ કે જ્યાં અનુભવ પહોંચતો નથી અને બુદ્ધિનો ઠેકો લાગતો નથી એવા આ પરમ દિવ્ય તખ્ત ઉપર અકર્તા વા કર્તા બંને પક્ષેથી રહિત એવા એકલમલ સકર્તા સત્કેવલ બિરાજેલા છે.

અગમદેશ અવિગતકા આદુ, જનમ મરણ નહિ વાદવિવાદુ;
દેશ કાલ નહિ જાંહાં મત નાંહાંના, કૈવલ આદ એક પદ સ્થાંના. ॥૩॥

આ દેશ અગમ્ય છે તે અવિગત હોઈ સર્વલોકના આદિસ્થાનરૂપે ત્યાં જન્મમરણ કે વાદવિવાદ કોઈ પ્રકારના નથી. તેમ જ ત્યાં દેશકાળ કે નાનાવિધ મતમતાંતરો નથી કારણ કે આદ્યમાં આવેલા કેવલ એક અદ્વૈત પદ રૂપ સ્થાનવાળા જ છે.

પક્ષ ન પાત્ય ના દેવન દુજા, કૈવલ એકહી અદ્વૈત પૂજા;
જાંહાં નહિ ત્રિગુણ શક્તિ વિલાસા, પોહોંચત નહિ જાંહાં જોત પ્રકાશા. ॥૪॥

આ પરમ અલૌલિક ધામમાં એક અદ્વૈત સકર્તા સત્કેવલ છે અને તેમની પૂજા તે પણ એક અદ્વૈતરૂપે છે કારણ કે ત્યાં કોઈ બીજા દેવતા છે જ નહિ આ સબબને લીધે (સંબંધિત કારણ) ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો પક્ષપાત નથી. વળી ત્રણ ગુણ તથા શક્તિનો વિલાસ પણ ત્યાં નથી તેમ જ જ્યોતિનારાયણનો પ્રકાશ પણ ત્યાં પહોંચી શકતો નથી.

કાલ ન કરમ ન ધરમના ધોરખા, ચારુમુક્તિ ના પહોંચત મોરખા;
રેણ્ય દિવસ નહિ સૂરજ ચંદા, વિધિ નરખેદ દ્વૈત નહિ દ્વંદા. ॥૫॥

આ ગુપ્ત સકર્તાના પ્રદેશમાં કાળ, કર્મ, અને ધર્મના જોખાવાળી ધાસ્તી (બીક) નથી. વળી આ છેવટ આવેલા ધામને મોખરે ચાર મુક્તિઓનો લાગ પહોંચી શકતો નથી; તેમ જ ત્યાં ચંદ્ર સૂર્ય છે જ નહિ જેથી રાત્રિદિવસ થતાં નથી. વળી ત્યાં વિધિ એટલે વર્ગવાળી કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા નથી તથા નખેદ (અશુભ) પણું ન હોઈ દ્વૈત (બે વસ્તુ) વા એટલે ત્યાં દ્વંદ્વ એટલે ઝગડો પણ નથી.

હદ બેહદ્ય નહિ આદ્ય ન અંતા, સતગુરુલક્ષે લહે કોઈ સંતા;

આરન પારન દુરન નેડા, હે જૌંકા ત્યૌં પુષ્ટ પરોડા. ॥૬॥

આ કેવલધામમાં હદ બેહદ પણ નથી તેમ જ આદ્ય અને અંત પણ નથી. આમ છે છતાં કોઈ સંત સદ્ગુરુલક્ષ વડે તેને જાણી શકે તેમ છે. આ જાણરૂપ જાણવાનું પદ આરપાર એટલે કે આ બાજુ તથા તે બાજુ સિવાયનું કોઈ દૂર પણ નથી તેમ જ પાસે પણ નથી. આમ આ પદ સમજવાનો કોઈ પણ પ્રકાર આ પ્રમાણેના ન્યાયે કરીને નથી. ત્યારે સમજવું કેવી રીતે? તેનો જવાબ એ છે કે આ સકર્તા પદ અડોલ, અદ્વૈત, સહેજાસહેજરૂપ હોઈ જેમ છે તેમ જેવું છે તેવું સંપૂર્ણ પુષ્ટપરોડા એટલે અતિ પ્રોઢ, ગતિએ ભરપૂર ઠસરસ

હોઈ જેમાં કંઈ પણ વધઘટ થતી નથી એવું આ અતિ દિવ્ય પદ હોઈ સત્ગુરુ લક્ષ વડે જ તેને સમજી શકાય છે.

જાપ ન જોગ ન ભોગ ન ભેદા, વ્યાપક વસ્ત ન છે છ ન છેદા;

પૂરણ પુરુષ ન પોમી ન શૂન્ય, સધર સબીજન વાચ ન મુન્ય. ॥૭॥

આ સકર્તા સત્કૈવલનું ધામ સંપૂર્ણ હોઈ ત્યાં પૃથ્વી તથા આકાશ નથી અને ત્યાં જાપ, જોગ તથા ભોગ આદિ કોઈ ભેદીને જઈ શકતું નથી તેમ જ ત્યાં છોછાછોછ નથી પરંતુ સકર્તા સત્કૈવલ ગતિરૂપ વસ્તુએ વ્યાપક હોઈ આ સમસ્ત લોકને ધારણ કરવાવાળા છે. વળી તે વાચાવાળા નથી તેમ જ મૂન્ય પણ નથી.

સ્વયંગ સરુપ અરુપ અપારા, અક્રત્ત ક્રત્ત ન્યારેકા ન્યારા;

એસા હે કૈવલપદ અઘરા, બૂજ શકે કોડ સંતહી સુઘરા. ॥૮॥

આ સકર્તા સત્કૈવલ રૂપ તથા અરૂપથી રહિત હોઈ સ્વયં પોતે જ સ્વ રૂપે પારાવાર છે, તે કૃત અકૃતથી ન્યારાના ન્યારા જ છે. આ પ્રમાણે કૈવલ પદ અતિ અઘરું હોઈ કોઈ સુઘડ અને જ્ઞાન સંત જ તેને જાણી શકે છે.

ઓર સકલ બાટનમે અટક્યા, જપ તપ સંજમ નેમમાં લટક્યા;

જડ આરાધે પૂજા પાતી, સો સરવે ચૈતન કે ઘાતી. ॥૯॥

સુઘડ સંત સિવાય નહિ સમજનારા સર્વલોક કર્તાના આન્ય રસ્તામાં અટકી જઈ કોઈ જપમાં તો કોઈ તપમાં, કોઈ સંયમમાં તો કોઈ નિયમમાં લટકી રહેલા છે. આ પ્રમાણેના જડ સાધનોનું આરાધન કરનાર તથા પુષ્પપત્ર વગેરેથી પૂજા કરનાર માત્ર મહાન આત્મઘાતી હોઈ તેઓ આ સકર્તાપદને જાણી શકેલા નથી.

ચૈતન ઘાત કરી જડ પૂજે, સો કેસે નિજ પદકુ બૂજે;

જડ પૂજે વાકુ જડ દૃષ્ટિ, લખે નહિ ચૈતન ઉતકષ્ટી. ॥૧૦॥

આમ ચૈતન્યરૂપ આત્માનો આત્મઘાત કરી જડ પૂજનારાઓ નિજસકર્તા સત્કૈવલના પદને કેવી રીતે જાણી શકે! વળી જડ પૂજનારાઓની દૃષ્ટિ પણ જડ હોય છે એથી જ ઉત્કૃષ્ટ ચૈતન્યરૂપ લક્ષને લક્ષમાં લઈ શકતા નથી.

બિન ઉત્ક્રષ્ટ કર્મનહિ કટહી, કર્મ કટે બિન પંદ ન ફટહી;

પેંદ ફટે બિન ફારગત કાંહી, બિન ફારગત આત્મગત નાંહી. ॥૧૧॥

આમ ઉત્કૃષ્ટચૈતન્યરૂપ ન થવાય ત્યાં સુધી કર્મો કાપી શકાતા નથી અને કર્મ ન કાપી

શકાય તો માયાનો ફંદ ફાડીને નીકળી શકાય નહિ. આમ ફંદને તોડે નહિ તો આ ભવના જન્મમરણની ફારગતી ક્યાં થાય તેમ છે ? અને જ્યાં સુધી ફારગતી ન મેળવે ત્યાં સુધી આત્મગતિનું પરમસુખ મળી શકતું નથી.

બિન આત્મગતિ ના ગતિજ્ઞાના, જ્ઞાન બિના જડ જીવ અયાંના;
 એહી પરકાર જીવગત સબકી, સ્ત્રષ્ટ રચી શક્તિ જા જબકી. ॥૧૨॥

જ્યાં સુધી આત્મગતિ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાન થતું નથી અને જો જ્ઞાન ન થાય તો જીવમાત્ર જડરૂપ રહી પતિપક્ષના અજાણ્યા જ રહેશે અને રહ્યા છે. આ પ્રમાણે સૃષ્ટિ રચાઈ ત્યારથી આજ પર્યંત નાના-મોટા સર્વલોક જીવગતિના રહેલા છે.

સો કૈવલ કેસે પહેચાને, ભૂલ રહ્યા દેહાદિક ભાને;
 માંને ભલ્યા સો ભવ ભટકે, હરિ થાપ્યા જીને કટકે કટકે. ॥૧૩॥

આમ આખુંયે જગત જડગતિનું જીવરૂપ થઈ ગયેલું હોવાને લીધે તે પૈકી કોણ કેવી રીતે સર્વતા સત્કૈવલને ઓળખી શકે ? કારણ કે સર્વલોક દેહધારી ઈશ્વરોના ભાનમાં ભૂલા પડેલા છે, એથી જ નિજજ્ઞાનના અભાવે ભૂલો પડેલો આખોય ભવ હરિની કટકે કટકે સ્થાપના કરી તેમાં ભટકે છે.

ધાત કાષ્ટ પાષાણકી મુરતી, તીરથ અપ સબને પ્રોઝ સુરતી;
 એ સેવા પંચૂ ભૂતનકી, બંધ રહો પરતીતી મનકી. ॥૧૪॥

ધાતુ, કાષ્ટ કે પાષાણની મૂર્તિ બનાવી તેને તીર્થરૂપ વા કલ્યાણકારી ગણીને તેમાં વા ગંગોદક આદિ પાણીમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિ પરોવીને આ પંચભૂતાદિની સેવા કરવામાં મનમાની પ્રતીતિ લાવી સર્વ બંધનવશ થઈ રહેલા છે.

મન પરવેશ કરે જડમાંહી, જડ દરશે ચૈતન થડ તાંહી;
 જીવદશા તીનકું કહે હરિ, મન પતીજે મમ ભક્તિ ખરી. ॥૧૫॥

આ પ્રમાણે મન વડે પ્રતીતિ લાવેલા જડદેવતાને જ્યારે સાધક સાધે છે ત્યારે તે સાધકનું મન મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી મૂર્તિમય બની જાય છે, એથી તે મન જ તે જડ મૂર્તિને ચૈતન્ય જેવી દેખાડે છે, એટલે જ આ અતિ જીવદશાવાળા સાધકો આ જડ મૂર્તિને હરિરૂપ ગણે છે અને તેમાં મન પ્રતીતિને લીધે જ ભક્ત પોતે પોતાની ભક્તિ ખરી છે એમ માની ખુશ થાય છે.

વાહદમે સબકા મન રાચા, સો તો મનદરસા મત કાચા;
યેસા નહિ કૈવલપદ કરમી, કરમ કરે ભાસે સો ભરમી. ॥૧૬॥

આ શરીમાં આવેલા દશ વાયુને યોગના સંયમબળે દમન કરી મન સ્થિર કરવામાં આવે છે. તેનાથી જે દેશ્યમાન થાય છે તે અને મન પ્રતીતિથી જે મૂર્તિ આદિની ભક્તિ કરવામાં આવે છે તે બંને માર્ગ પતિપક્ષની પ્રાપ્તિમાં ખોટા છે, કારણ કે આજે દેશ્યમાન થયું છે એ મન જ હોઈ સંયમના બળે આપણા સામું આપણા અંતરના ભાવ પ્રમાણે દેખાય છે. આ દેખાયેલો મનનો મત તે, સાચો નથી. આ પ્રમાણેના કર્મવાળા મતમાં કેવલપદ નથી કારણ કે કર્મમાત્રના ફળે જે જે કંઈ ભાસ થાય છે તે તે તમામ ભ્રમ છે.

કરમ ભરમથી કૈવલ અલગ, વ્યાપ સતંતર સુતર સલંગ;
સો પદકા નહિ માપ ન થાપ, જાંહાં જેહેવો તાંહાં દેત જબાપ. ॥૧૭॥

સકર્તા સત્કૈવલ કરમભરમથી ન્યારા હોઈ પોતાની મહદ્ સુજાણ જાણ વડે સ્વતંત્ર સળંગ સૂત્રવત્ ગતિએ વ્યાપક છે. આ પદનું માપ કરી તેને સ્થાપી શકાય તેમ નથી, પણ સોહંગ ગતિએ તે વ્યાપક હોવાથી જ્યાં જેવો ભક્ત હોય છે ત્યાં તેને તેવો જ ઉત્તર પરમગુરુ આપે છે.

તો અજ્ઞાની જડ ક્યો પૂજો, પ્રગટ સતગુરુને જડ બૂજો;
સો સતગુરુ પ્રગટ કહે હરિ, તો અનુભવ ઝર પ્રગટે ફરી. ॥૧૮॥

આ પ્રમાણે જ છે તો પછી હે અજ્ઞાનીજનો ! જડ આદિ દેવતાઓની પૂજા શા માટે કરો છો ? આ પ્રગટ દેહધારી સદ્ગુરુની સમજપૂર્વક કદર કરો. તે પ્રગટ સદ્ગુરુ હરિનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરાવનાર હોવાથી તમારામાં અનુભવ પ્રગટાવશે.

સો અનુભવ પરીપુરણ પકે, તો કૈવલવેત્તાકુ લખે;
જો કૈવલવેત્તા લખ પાવે, કેહં કુવેર કૈવલ મેલાવે. ॥૧૯॥

સદ્ગુરુએ તમારામાં પ્રગટાવેલો એટલે પ્રજ્વલિત કરેલો અનુભવ જ્યારે પરિપૂર્ણ પાકશે ત્યારે તમો કેવલવેત્તાને ઓળખી શકશો અને જ્યારે આ કેવલવેત્તાને ઓળખી તેમનો લક્ષ પ્રાપ્ત કરશો ત્યારે, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ લક્ષ (કેવલવેત્તાનો) લક્ષ તમોને કેવલ ના સાક્ષાત્કાર કરાવી આપશે.

કૈવલહંસ બરનનકો-અંગ-૩૮મું

કૈવલપદ કરુણામય કરતા, ધ્યાન ધરત અગણિત અગ હરતા;
નેકંટક નીરભે નિજ રાજુ, તાંહાં મહાજન માહાદ પુરસ સમાજુ. ॥૧॥

નિજ સકર્તા સત્કૈવલ કરુણામય કર્તા છે. તેમનું ધ્યાન ધરવાથી અગણિત પાપનો નાશ થાય છે. તે તમામ પ્રકારના કંટક દૂર કરી નિર્ભયપણે પોતાના હજૂરી રાજ્ય (કૈવલ ધામ) માં વસાવે છે ત્યાં સકર્તાની હજૂરમાં આવા નિષ્કંટક અનેક હંસો (અંશો)નું મહાજન મહદ્ સકર્તાના સમાજરૂપે રહેલું જ છે.

અહોનિશ અગણિત અનભે મેવા, તાંહાં કોઈ નહિ દુજા મતભેવા;
જાંહાં કૈવલ કૈવલના દરશી, વસે નિરંતર આસન અરસી. ॥૨॥

ત્યાં અખંડ, અગણિત પ્રકારના નિર્ભય મેવા છે તેમ જ ત્યાં વસતા સર્વ અંશો પૈકી કોઈનો બીજો મત નથી. ત્યાં કૈવલ અને કૈવલના દર્શી હોઈ તેઓ નિરંતર અરસરૂપ (અંતરિક્ષ) આસનમાં વાસ કરીને વસેલા છે.

તાકે સુખ સીમા કાહા બરનું, રોમ તેજ કોટી સુર નરનું;
યેસે નર અગણિત અનુરાગી, સુરત નુરત કૈવલપદ પાંગી. ॥૩॥

તેમના અસીમ સુખને હું શું વર્ણન કરું ! કરોડ સૂર્યનું તેજ જેના એક રોમ બરાબર નથી એવા સુરતનુરતરૂપ પગવાળા સકર્તાના અનુરાગી અગણિત હંસપુરુષો સકર્તા સત્કૈવલના તે પદમાં વસેલા છે.

હંસરૂપ સરવનકી દેહા, ધીમત ઉગ્ર અનોપમ વેહા;
અહો ત્રીન ભાયગ કાંહાં મમ બરનું, અહોનિશ પરસત કૈવલશરનું. ॥૪॥

આ પદમાં વસતા સર્વ અંશોના દેહ અંશરૂપ હોઈ તેઓ ધીમંત, ઉગ્રગતિના તેમ જ ઉપમા ન આપી શકાય તેવા વેશવાળા છે. અહો ! હું તેમના ભાગ્યનું વર્ણન શું કરી શકું ! કારણ કે તેઓ સદાને માટે સકર્તા સત્કૈવલના શરણને એટલે સોહંગ સ્વરૂપને સ્પર્શીને રહેલા છે.

શકું નહિ શોભા ધામકી બરની, તો તે પુરુષ કી કહા કહું કરની;
ધન્ય ધન્ય સો પદ પુરુષ વિરામી, નિશદિન નીરખત કૈવલ સ્વામી. ॥૫॥

સકર્તા સત્કૈવલના ધામનું વર્ણન કરવું અતિ મુશ્કેલ છે તો પછી તે ધામમાં વસતા

હંસ પુરુષોની ઉત્તમ કરણી વિષે શું કહી શકું ! આ ધામમાં વિરામ પામનાર હંસપુરુષોને અનેકવાર ધન્યવાદ છે ! કારણ કે તેઓ અખંડ સકર્તા કૈવલરૂપ સ્વામીને નિરખે છે.

પુરુષકો સામ્રથ અતિ અદ્ભુતા, સૃષ્ટિમેં નહિ સરભર ઇતરુતા;

અનંત ઇંડ એક પુરુષ ઉપાવે, શક્તિ સહિત મહી ગુન પસરાવે. ॥૬॥

આ ચૌદલોક રૂપ જગતમાં આ બાજુ અને તે બાજુ જેની તુલ્ય કોઈ નથી એવા અતિ અદ્ભુત સામર્થ્યવાળા આ હંસ પુરુષો છે. આ ધામમાં રહેલા હંસ પુરુષો પોતાના સામર્થ્ય વડે આવાં અનેક ઈંડ ઉત્પન્ન કરી તેમાં પુરુષ પ્રકૃતિ તથા ગુણ આદિને પ્રેરી ત્રિગુણાત્મક જગત રચી શકે તેવા સામર્થ્યવાળા છે.

એકએક પુરુષકે એતે એતે જોરા, કૈવલધામમે બસતહી બોહોરા;

કૈવલ ધ્યાન સબે વા જનકો, નહિ કછું માન ધરત મદ મનકો. ॥૭॥

સકર્તા સત્કૈવલના ધામના દરેકે દરેક હંસરૂપ પુરુષમાં આવું અગાધ બળ રહેલું હોઈ આવા અનેક ત્યાં વસેલા છે. વળી તેમનામાં કોઈ જાતનું માન અપમાન તથા મનનો મદ નથી પરંતુ આ બધાએ અંશો સકર્તાના ધ્યાનમાં જ રહે છે.

રેન દિવસ નહિ તાંહાં કછું ઠાંને, નીરખત નીમસ નિશાકરી માંને;

કૈવલપદ તાંહાં નિશાદિન નાંહિ, નિશાદિન તાંહાં માયાકી જાંહી. ॥૮॥

આ ધામને વિષે રાત્રિદિવસનું કંઈ પણ ઠેકાણું નથી. કારણ કે ત્યાં ચંદ્રસૂર્ય નથી એટલે રાત્રિદિવસ હોય જ શાના. આ તપ્તમાં રહેનારા હંસરૂપ પુરુષો પોતાની સુજાણજાણરૂપ આંખ વડે સકર્તા સત્કૈવલનું નિરીક્ષણ કરે છે. આ નિરીક્ષણ કરનાર જે જાણરૂપ આંખ તે સકર્તાનો સંકલ્પ પહોંચે ત્યાં સુધીની પલ પડ્યા સિવાયની અખંડ ખુલ્લી છે એટલે જ્યાં સુધી ખુલ્લી રહે છે ત્યાં સુધીનો ત્યાં વસનાર અંશોનો દિવસ ગણાય છે અને સકર્તાનો સંકલ્પ ઉપજણ સહિત નાશ થતાં સમગ્ર હંસપુરુષોનાં અલ્પજા સુજાણજાણરૂપ નેત્રો નિજની ઉપજણમાં લય પામે છે તે રૂપ ત્યાં વસનાર અંશોની રાત ગણાય છે. આ પ્રમાણે સુજાણ નેત્રરૂપ આંખનો પલકારો થાય તે રૂપ આ ધામમાં રહેનાર અંશોનો રાત્રિદિવસ છે. આજ કારણને લીધે કૈવલપદમાં રાત્રિદિવસ હોય જ નહિ કારણ કે રાત્રિદિવસ ત્યાં છે કે જ્યાં માયા છે. પરંતુ આ પદમાં માયા છે જ નહિ તો પછી રાત્રિદિવસ ક્યાંથી હોય ?

તાંહાં હમ નિશાદિન કહતહી જાકુ, નીરતત નેહ પલક પરે તાકુ;

નારી પુરુષ હોત સમરુપા, તીનકો હી બલપણ અકલ અનુપા. ॥૯॥

અમારા નિજધામમાં રાત્રિદિવસ તેને કહીએ છીએ કે નિરંતર પતિના રતવાળી

જે જાણરૂપ પણ તે દિવસ અને તે જાણરૂપ પણ પડી જવી તે રાત્રિ. આમ મારા સ્વધામ ધામમાં વસતાં હંસરૂપ સ્ત્રીપુરુષો બંને સમરૂપ હોઈ તેમનું બળ પણ અકળ તેમ જ અનુપમ છે.

કોટિક રવિ શશી તેજ પ્રકાશા, એક નારીકે રોમ ઝજાસા;

નારી પુરુષ નિરાલંબ ભેખુ, પરસતહી પદ પરમ વિશેખુ. ॥૧૦॥

કરોડો સૂર્યચંદ્રનો પ્રકાશ સ્ત્રીના એક રૂવાંટાના પ્રકાશ બરાબર છે. આ હંસરૂપ પુરુષ અને હંસરૂપ સ્ત્રી આ બંનેનો ભેખ નિરાલંબ હોઈ પરમ વિશેષ પદને (કેવલવેતાને) સ્પર્શીને તે રહેલાં છે.

નારી પુરુષ રૂપ નહિ દોડ, હંસરૂપ તાંહાં સબકો હોડ;

હંસ હંસ મિલી કરત કલોલા, તા સુખકી કાહા કહું સમતોલા. ॥૧૧॥

સ્ત્રી અને પુરુષ સ્વરૂપે કરીને બે જુદાં નથી પણ આ બધાંયે હંસરૂપ હોઈ હંસે હંસ મળી વિધ વિધ પ્રકારે કલ્લોલ કરે છે. આ સમતોલ સુખ કોની બરાબર હોય કે જેને હું કહી શકું! કારણ કે સહેજાસહેજ દશાવાળાં હોઈ સહેજાસહેજરૂપ દશામાં જ વિચરે છે.

સેહેજ દશા વિચરત સબકોડ, માહામંગલ આનંદ અતિ હોડ;

સબકે ઝર અનુભવ અતિરાજે, કૈવલપતિ શિર સબકે ગાજે. ॥૧૨॥

ત્યાં સર્વ કોઈ સહેજાસહેજરૂપ દશામાં વિચરતાં હોઈ મહામંગલમયરૂપ અતિ આનંદ ભોગવે છે. વળી સર્વના ઉરમાં અતિ અનુભવ બિરાજી રહેલો છે. આ તમામ અંશોને માથે સકર્તા સત્કૈવલપતિ ગાજી રહેલા છે.

હંસ વિલાસકી કહા કહું શોભા, અહરનિશ ચિત કૈવલ રત લોભા;

કૈવલસુ હલમલ એકતાઈ, કરત કલોલન હંસ અઘાઈ. ॥૧૩॥

આ કૈવલધામમાં હંસે હંસો મળીને જે વિલાસ કરે છે તે વિલાસની શોભાનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. વળી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અહોનિશ તેમનાં રતયુક્ત ચિત્ત કૈવલની જાણમાં લોભવશ હોઈ કૈવલ સાથે હળીમળીને એકતારૂપ રહીને આ હંસો અગાધ કલ્લોલ કરે છે.

હંસલોક કૈવલ પદ વાસા, ગરજત ગીરા અનોપમ ભાષા;

કરુણામય કૈવલ જશ કીરતી, ગાવત ધરી સુરતી અરુનીરતી. ॥૧૪॥

આ બધા હંસલોક કૈવલપદવાસી હોઈ આરતયુક્ત જાણરૂપ સુરત નુરત ધારણ કરી

અનુપમ ભાષારૂપ ગીરા વડે કરૂણામય સકર્તા સત્કૈવલના યશોગાન ગાય છે.
હંસ કિલોલ કીરત હમ ગાડ, એહી વિધિ કૈવલધામ સહાડ;
હંસકલાગત પાર ન પાવે, તો કૈવલગત કુન સરાવે. ॥૧૫॥

આ પ્રમાણે કૈવલધામમાં વસી આ હંસેહંસ મળીને જે કલ્લોલ કરે છે તેની કીર્તિ હરિજનો આગળ કહી બતાવી. આ કિલોલ કરવારૂપ વિધિથી કૈવલધામ દેદીપ્યમાન હોઈ દિવ્ય શોભાથી ભરપૂર ભરાયેલું તે આ પ્રમાણે શોભી રહેલું છે. આ પ્રમાણે હંસોની કળારૂપ ગતિનો પાર પામી શકાય તેમ નથી. તો પછી મહાન સમર્થ કૈવલકર્તાની ગતિનું વર્ણન કોણ કેવી રીતે કરી શકે તેમ છે ?

હોહી આદ્ય કૈવલકે દરશી, સનમુખ સદા અરસ અરુપરસી;
તા પર હુકમ કરે કિરતારા, જાવો જનમ ધરી ભવકરો પારા. ॥૧૬॥
સોહી હુકમ હમ શિર કુરમાવા, કેહં કુવેર હમ સનમુખ ઠાવા ॥૧૭॥

આ નિજધામના નેહ કર્મી સર્વ અંશો વિધવિધ પ્રકારે આનંદ કરી રહ્યા હતા તેવા પ્રસંગે અંશોની આદિમાં આવેલા કૈવલના દર્શી (પરમગુરુ) જે કૈવલની સન્મુખ સદાને માટે અરસપરસ એકમેક થઈ રહેલા હતા તેમના ઉપર સકર્તા સત્કૈવલે હુકમ કર્યો કે જન્મ ધારણ કરીને ભવસાગરમાં ફસાયેલા જીવોને પારંગત કરો. આ બાબતમાં મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું તે વખતે તેમની સન્મુખ હતો એથી આ હુકમ મારે શિર ફરમાવ્યો.

❶ હંસતનું આવરણ દેખાવનકો - અંગ-૩૯મું ❶

કૈવલ હુકમ હંસ લેહ શિરા, અવ્યાક્રત વત ધરે શરીરા;
શક્તિકી નિજ આદ્ય વિભૂતિ, જીવજંત તન રહિત અછૂતી. ॥૧॥

હું સકર્તાની સાંનિધ્યનો હોઈ મારા ઉપર ફરમાવેલા હુકમને શિર પર ધારણ કરી નિજ (ઈચ્છાશક્તિ) શક્તિની આદ્ય વિભૂતિરૂપ અવ્યાકૃત જેવું શરીર મેં ધારણ કર્યું. આ આદ્ય શક્તિની આ અદ્ભુત વિભૂતિથી જગતભરના જીવજંતુ માત્ર તેને સ્પર્શેલા ન હોવાથી અજાણ્યા રહેલા છે. (કારણ કે ચૌદ લોકના તત્ત્વોનું પોષણ પ્રકૃતિ છે અને આ પ્રકૃતિનું મૂળ રૂપ અવ્યક્ત છે. તે અવ્યક્ત મૂળ વિભૂતિરૂપ જે પાત્ર તે રૂપ શરીર અને સકર્તા સત્કૈવલની જે ઈચ્છાવૃત્તિ આ બંનેની એકતારૂપ જે શરીર તૈયાર કર્યું તેમાં મેં પરમ વિશેષ અંશે સ્થાન લઈને શરીરને ચલિત કરેલું છે.)

સો વિભૂતિકે નહિ સુર શેષા, બ્રહ્મા વિષ્ણુ ને મહાવેશા;
સો વિભૂતિ નહિ દશ અવતારા, જાકુ સમરત સૌ સંસારા. ॥૨॥

દેવતાઓ, શેષનારાયણ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ પણ આ વિભૂતિવાળા નથી.
વળી જગત જેનું સ્મરણ કરે છે તે દશ અવતારો પણ આ વિભૂતિવાળા નથી.

જો વિભૂતિ ईશ્વર નહિ પાવે, તો જીવનકી કુન બસાવે;
તે વિભૂતિકે સજીયા સાજા, કૈવલકે હંસન કી કાજા. ॥૩॥

જગતમાં ઓળખાતા ઈશ્વરો જેવા આ વિભૂતિને પ્રાપ્ત કરી શકેલા નથી તો પછી
જીવમાત્રની કોણ વિસાત છે ! આ ઉત્તમ વિભૂતિરૂપ સાજ સજીને સકર્તા સત્કૈવલનો
મહદ્ અંશ સકર્તા સત્કૈવલે જ તેમાં વસાવ્યો છે.

હંસ હુકમ શક્તિ ગુન સાજુ, કિયા પંજર સુની અગમ અવાજુ;
હંસ પુસ્ત્ર તાંહાં આંન બિરાજા, ગાંધર્વ સુઘંડ હાથ જ્યૌ બાજા. ॥૪॥

અવ્યાકૃતરૂપ જે આદ્ય શક્તિ તે શક્તિ કૈવલની (ઈચ્છાશક્તિ) મહદ્ હંસ ઉપર જે
હુકમ થયો તે હુકમરૂપ અગમ્ય અવાજ સાંભળીને શક્તિગુણયુક્ત સાજનું શરીરરૂપ પિંજર
તૈયાર કર્યું. તે પિંજરમાં હંસરૂપ પરમ વિશેષ પુરુષ આવીને બિરાજમાન થયા. તે એવી
રીતે કે ગાંધર્વના સુઘંડ હાથમાં વાગતું વાજિંત્ર ગાંધર્વની હાથ ચાલવણીની ચતુરાઈથી વાગે
છે તેમ આ અવ્યાકૃત વિભૂતિથી સજાયેલું સાજરૂપ વાજિંત્ર સકર્તા સત્કૈવલની મહદ્ સુજાણ
જાણરૂપ હાથની ચાલવણીના અંતરભાવ પ્રમાણે જ અવાજ કરે છે.

ત્યૌં જંતરવત હંસકી દેહા, મનુ તનસે તન દીસત વેહા;
તાતે જીવ લહત નહિ કોઈ, દેહ પંચ આવ્રણ લાયે સોઈ. ॥૫॥

આ પ્રમાણે સમાયેલો યંત્રવત જે પરમ વિશેષ હંસ પુરુષનો દેહ છે તે જ પુરુષ
મનુષ્ય શરીર જેવા વેશવાળું પંચ દેહરૂપ આવરણયુક્ત શરીર લઈને અત્રે પધારેલા છે
જેથી આ જગતમાત્રના જીવ તેમને ઓળખી શકતા નથી.

પ્રથમ હંસ પુરુષ અવિકારી, પંચુ દેહ ઓરલેથી ધારી;
પહેલી દેહ નિરંજનતે લીની, તેજોમયે તન માત્રા કિની. ॥૬॥

પ્રથમ હંસપુરુષ અવિકારી હોઈ વિકારયુક્ત દેહ આ બાજુ આવીને ધારણ કરેલો
છે. તેમણે પ્રથમ પહેલો દેહ નિરંજનની તેજોમય માત્રારૂપે ધારણ કર્યો.

દુજી શક્તિ આદ્ય વિભૂતિ, ત્રીજી દેહ શક્તિ સમજૂતી;

ચોથી દેહ ગુણમય સમજૂતા, થુલ તનકે કારણ મજબૂતા. ॥૭॥

બીજો દેહ આદ્ય શક્તિની મૂળ વિભૂતિરૂપ છે અને ત્રીજો દેહ વ્યક્ત શક્તિરૂપ સમજૂતીવાળો છે. ચોથો દેહ ગુણયુક્ત હોઈ ગુણ વડે સ્થૂલ શરીરના મજબૂત કારણરૂપ સજાયેલો છે.

પંચ તંત્રકી પંચમી દેહા, દૃષ્ટ પદારથ સુગમ સુવેહા;

૧ આવ્રણ તનુ પંચ પસારુ, હંસા દીસત મનુષ આકરુ

॥૮॥

પંચતત્ત્વોનો પાંચમો દેહ ધારણ કર્યો આથી જગતભરમાં સર્વ તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યો તથા દૃષ્ટ પદાર્થમાત્ર સમજવામાં આ શરીરે કરીને સુગમ થયેલું છે. આ આવરણરૂપ પંચ શરીરના પ્રસારાને લીધે જ હંસપુરુષ મનુષ્યાકારે દેખાય છે. (આ પાંચ શરીરો જુદા જુદા ઘાટરૂપ ગુણવાળાં ધારણ કરવાનું કારણ એ છે કે આ ચૌદલોકરૂપ સામગ્રી સકર્તા સત્કૈવલે કેવી રીતે બનાવી છે અને તેની ગોઠવણ કેવા પ્રકારે કરેલી છે એ સમજવા સારું દરેકે દરેક દેહ દ્રવ્યોના મૂળ તત્ત્વરૂપે બનાવેલા છે. એથી જે તે દ્રવ્યનું જે તે દેહ વડે જ્ઞાન થાય છે. આ જ્ઞાન વડે જ દેહના મૂળ સ્વરૂપનો ભાસ થાય છે, અર્થાત્ સ્થૂલ શરીર વડે સ્થૂલ દ્રવ્યો માત્ર જોઈ શકાય છે અને તે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ. બીજું ગુણરૂપ ગ્રંથિથી બંધાયેલું સૂક્ષ્મ શરીર તે વડે જ્યાં સુધી ગુણ સૂક્ષ્મરૂપે વિસ્તાર પામ્યા છે ત્યાં સુધીનું તે દેહ વડે જ્ઞાન મેળવી શકાય છે તેવી જ રીતે પાંચે દેહો વડે જે તે દેહના રૂપવાળાં દ્રવ્યો જે તે દેહ વડે જ ઓળખી શકાય છે. આમ આપણે દેહોનું તત્ત્વભાન ન મેળવીએ તો બાહ્ય પદાર્થરૂપ દ્રવ્યનું સંપૂર્ણ ભાન થાય નહિ; અને આમ ભાન થાય નહિ તો આ દેહથી હું જુદો આવરણ રહિત છું તે સમજાય નહિ. આ લોક અને પરલોકનાં સમસ્ત દ્રવ્યો જેમ છે તેમ સમજવા કૃપાળુ સકર્તા સત્કૈવલે આપણને આ પાંચ દેહરૂપ શરીર આપેલું છે, એટલે કે જગત દ્રવ્યરૂપ તત્ત્વોનું છે અને આ પાંચ શરીરો તે પણ દ્રવ્યરૂપ તત્ત્વોનાં છે એટલે આ સજાતિએ એક છે. એથી જ એક બીજાં દ્રવ્યને ઓળખી શકે છે અને તેને ઓળખવા જ આ પંચ શરીરરૂપ સાધન આપેલું છે; એટલે આ સ્વજાતિ દેહો બહારના સ્વજાતિ દ્રવ્યોનો નિવેડો લાવે છે. આ બંને પ્રકારથી નિજ અંશ જે ચૈતન્ય તે જુદો હોઈ નિર્વિકારી છે અને આ વિકારરૂપ પાંચ શરીરો છે. આ શરીરનો દૃષ્ટા થવાનું ભાન ચૈતન્ય ભૂલ્યો અને દેહરૂપ થયો એથી જ હું અને મારું કહી વિચરવા લાગ્યો. આ આવરણ અંશને કેવી રીતે છે અને શાથી થયું? એ જાણ જણાવવા અને અંશોને મૂળ ભાનમાં લાવવા માટે જ પરમવિશેષ અંશ પણ પંચદેહરૂપ શરીરને

ધારણ કરીને આવ્યા છે. જાતે જાતરૂપ ન થાય ત્યાં સુધી સમજાવી શકાય નહિ. જે તે માણસને સમજાવવો હોય ત્યારે તે માણસ જેવા થવું પડે છે અને ત્યારે જ તે સમજે છે. તેવી જ રીતે પંચ પ્રકારથી જગત ગોઠવાયેલું હોઈ તે તે જગતના તે તે પ્રમાણેના દેહ ધારણ કરીને પરમ વિશેષ હંસ પુરુષ આપણને વિનયપૂર્વક સમજાવે છે. આ અઢળક ઢળતી હંસપુરુષની કડૂણા, આ પાત્રરૂપ મૂળને સમજનાર હશે તેના જ ઉરમાં આ સમજરૂપ કરુણા ઠરશે અને તે જ સમજશે.)

પણ પરશ્વા વાળી મુખ બોલે, અગમ ઉચાર અનુભવ ધોલે;

અનંત ઉચ્ચાર આલોચન જગકે, થાપે ઇષ્ટ માયાકી વગકે. ॥૯॥

આમ મનુષ્ય જેવા દેહધારી હંસપુરુષ દેખાય છે પણ તેમના દિવ્ય અદ્ભુત સત્ય સ્વરૂપની પરીક્ષા વાણીએ કરીને થાય છે. તેમની અગમવાણીના ઉચ્ચારમાં તે મહાન અનુભવ ગતિને ખુલ્લી કરે છે તેવી જગતના જીવ માત્ર ખુલ્લી કરી શકશે નહિ; કારણ કે મનુષ્યથી લઈ બ્રહ્મા આદિ જગતના જીવો અનંત પ્રકારની વાણી બોલેલા છે પરંતુ તે વાણી વડે માયાના વગવાળા ઈશ્વરોની સ્થાપના કરી છે.

અસત્ત પુરાંણ વ્યાસ મુખ ભેવા, ગુન ત્રીનુ શક્તિ સુર સેવા;

અનંત કોટ વિષ્ણુ જુગમાંહી, રામકૃષ્ણ બાંની જશ ગાંહી. ॥૧૦॥

ત્રણગુણ, દેવતાઓ અને શક્તિ આદિની સેવા ઉત્તમ છે એવો ભેદ વ્યાસના મુખ દ્વારા રચાયેલાં અઢાર (કાલ્પનિક) પુરાણોમાં વર્ણન કરી ખુલ્લો કરેલો છે તે તથા અનંત કોટિ વિષ્ણુ તેમ જ રામકૃષ્ણના ઘણા જશ વાણી દ્વારા આ જગતમાં ગાયેલા છે.

શંકર આદ્યે દુજા જ્ઞાની, ત્રીનકે શાસ્ત્ર જોત નિશાની;

અતિ અગાધ મહા કોઈ ગ્યાતા, ત્રીનકો અનુભવ બ્રહ્મ વિક્ષાતા. ॥૧૧॥

શંકરની આદ્ય લઈ બીજા જે જ્ઞાની થયા તેમનાં શાસ્ત્રો છેવટે જ્યોતિ સુધી પહોંચેલાં હોઈ તેમના અંતરની નિશાનીઓ પણ તે જ છે. આ જ્ઞાનવાનોથી વધારે અતિ અગાધ મહાન જ્ઞાતાઓ થયા તેમનો અનુભવ બ્રહ્મ સુધીનો હોઈ એ જ પદની ખ્યાતિ તેમણે મેળવેલી છે.

રામ કૃષ્ણ ગીતા જશ ગાયે, અર્જુનકુ જઈ જોત બતાયે;

એ બાંની સબહુકી ચીની, પુરુષ પ્રકૃતિમયે રંગભીની. ॥૧૨॥

રામ તથા કૃષ્ણ એકરૂપ છે એમ પૌરાણિક મતે વર્ણન કર્યું છે. અને તેમના જશ

વિષે વા તેમની મહત્તા વિષે ગીતા દ્વારા જાહેર જશ જગતમાં ગવાય છે તેમની પણ અંતરની માન્યતા જ્યોતિનારાયણ સુધીની જ છે, અને એ જ કારણે અર્જુનને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ બતાવતાં જ્યોતિનારાયણ જ દેખાડ્યા છે. (કહેવાય છે કે અર્જુનને જ્યોતિનારાયણ સન્મુખ ખડા કરી આ પૂર્ણ બ્રહ્મરૂપ જ્યોતિનારાયણ હું પોતે જ છું અને તે જ્યોતિનારાયણની એક તરફ કિંચિત્માત્ર ખંડિત જગ્યા બતાવી આટલો જ હું બહાર આવ્યો છું એ સમજાવી પાછી તે જગ્યા પૂર્ણ કરી બતાવી આથી અર્જુનને ભારે સંતોષ થયો.) આ પ્રમાણેની ભિન્ન ભિન્ન વાણીઓ જગતભરના સર્વ વિદ્વાનોની જોઈ અનુભવ પણ ખૂબ કર્યો. આથી છેવટે એ નીકળ્યું અને તારવી પણ એ જ શકાયું કે જ્યોતિરૂપ પુરુષ અને પ્રકૃતિ આ બંનેના રંગમાં જગત રંગાઈ એકમેક થઈ ગયું છે. આમાંથી કોઈ બહાર નીકળ્યું નથી.

**કૈવલ શબ્દ સકલ શિર ગાજે, સુનત ભરમ બ્રહ્માદિક ભાજે;
વિરંચી વિષ્ણુ અવતારા, ત્રીનકો સંશે ભંજનહારા. ॥૧૩॥**

આ સર્વ સિદ્ધાંતોને શિર સકર્તા સત્કૈવલ શબ્દ અનુભવના ભંડારરૂપ ગાજતો હોઈ જેને સાંભળતાની સાથે બ્રહ્મ સુધીની ભ્રાન્તિઓ ભાગી જાય છે અને વિરંચી તેમ જ વિષ્ણુના અવતારો આદિનો સંશય પણ તે સાંભળતાં નાશ પામે છે.

**એહેવી ઉગ્રગતિ હંસનકી, મહા ગીરવા કૈવલકે જનકી;
તેહી તે પરખ પરે જુગમાંહી, જીનુ અનુભવ સરખર કોઈ નાંહી. ॥૧૪॥**

આ હંસ પુરુષની એટલે ભગવાન કરુણાસાગરની આવી અતિ આગાધ ઉગ્રગતિ હોઈ તેમની પરમ અલૌકિક વાણીની જગતને જ્યારે પરીક્ષા પડશે ત્યારે એમ સમજાશે કે આ અનુભવ સરખર બીજા કોઈનો અનુભવ નથી.

**મહા ટહંકાર ભોવન ત્રીયે ટુટે, સુનકાદિક શિવ ધ્યાન વછુટે;
બોધ અગાદ જ્ઞાન કૈવલકા, ત્રીન આગે સબકા મત હલકા. ॥૧૫॥**

આ પરમશ્રેષ્ઠ પરમ વિશેષ અંશ ભગવાન કરુણાસાગરના પરમ અલૌકિક મહદ્ અનુભવ રૂપ જ્ઞાનનો ટંકાર થતાં ત્રણ ભુવન જે ગુણની ગ્રંથિઓથી બંધાયેલાં છે તે તૂટી જતાં હોઈ સનકાદિકો તથા શિવ જેવાઓનાં સમાધિસ્ત ધ્યાન છૂટી જાય છે. આથી જ મારા સકર્તા સત્કૈવલના આ અગાધ બોધના જ્ઞાન આગળ બાકી સર્વ મત મતાંતરો હલકા હોઈ ફિક્કા પડી જાય છે.

જો હલકા ભારે પેહેચાંને, જ્ઞાનદૃષ્ટ શબ્દ કુ છાંને;
સાર અસાર નરણે કર દેખે, શબ્દ અનાદ્ય પુરાતન પેખે. ॥૧૬॥

કદાચ જગતના જીવો આ મારું જ્ઞાન અને જગતનું જ્ઞાન આ બંને સરખામણી કરી ક્યું ભારે છે અને ક્યું હલકું છે તે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી તારવંશે તો તે સમજાયા સિવાય રહેશે નહિ. આમ જ્ઞાનદૃષ્ટિ વડે દૃષ્ટ પદાર્થ માત્રના સાર અસારનો નિર્ણય કરવાની ગતિ જ્યારે દેખાશે ત્યારે મારા શબ્દ સમજાતાં તે સર્વથી અનાદિના પુરાતન છે એમ કહ્યા સિવાય રહેશે નહિ.

તૌં કૈવલ વેતાકુ પરખે, ન ગણે સરવ બરાબર સરખે;
જ્યૌં ધાતુ ગત નુન્ય અધિકા, પારસકે આગે સબ ફીકા. ॥૧૭॥

તો જ તેઓ કૈવલવેતાને પરખી શકશે અને સર્વ બરાબર સરખા છે એમ ગણશે નહિ. જેમ ધાતુઓની ગતિ ન્યૂન વા અધિક હોય છે પણ પારસની આગળ આ બધાની ગતિ ફિક્કી પડી જાય છે.

પારસપર ચંતામણિ રાજે, તીન આગે પારસપદ લાજે;
ત્યૌં કૈવલવેતા મણિચંતા, ધાતુ દૃષ્ટાંતે પરખંતા. ॥૧૮॥

આ પારસમણિ થી પર તેનાથી શ્રેષ્ઠ ચિંતામણિ બિરાજે છે; તેની આગળ પારસપદ લાજે છે, તેવી જ રીતે કૈવલવેતા ચિંતામણિ તુલ્ય હોઈ આ ધાતુના દૃષ્ટાન્ત વડે તેમની ગતિની પરીક્ષા થઈ શકે છે.

એમ નવેડ કરે નરલોહ, તો કૈવલવેતા દરશે સોહ;
દરશપરે જો કૈવલવેતા, સકલ ભરમની જાય અચેતા. ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરુષો નિર્ણય કરશે તો જ તેમને કૈવલવેતા દરસાશે. જ્યારે કૈવલવેતા દેશ્યમાન થશે ત્યારે સર્વ પ્રકારના ભ્રમનું જડતાભર્યું, અચેતનપણું દૂર થઈ જશે. અર્થાત્ સર્વ પ્રકારના ભ્રમનું નિવારણ થઈ અચેતનપણું દૂર થશે.

રોમ રોમ પ્રગટે નવી રતીયાં, ઇંડ પિંડ સચરાચર ગતીયાં;
ગતિ સચરાચર પાવન ચહીયે, તો કૈવલવેતા પદ ગ્રહીયે. ॥૨૦॥
કેહં કુવેર હમ કૈવલ હંસા, જો બૂજો ટાલુ ભવ સંસા. ॥૨૧॥

આ પ્રમાણે કૈવલવેતાનો સ્પર્શ થતાં રોમેરોમ નવીન રતરૂપ આરત ઉત્પન્ન થશે. ઈંડપિંડ સચરાચર વ્યાપક જે ગતિ છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા હોય તેણે કૈવલવેતાપદ

ગ્રહણ કરવું જોઈએ. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું જ કેવલનો હંસ હોઈ
વેતા છું. મને ઓળખી જે પૂછવું હોય તે પૂછો, આ તક છે. ભવના સર્વ સંશયનું નિવારણ
કરીશ.

હંસકલા બોધકો - અંગ-૪૦મું

જો હંસાકા કીયા બચાંના, દેહ પંચુ સુનવાયે જ્ઞાંના;
સો હંસા હમહી અવિનાશી, કૈવલધામ પુરાતન વાસી. ||૧||

ઉપરના અંગમાં જે અંશનાં વખાણ કર્યાં છે તે અંશે આ બાજુ આવતાં પાંચ દેહને
ધારણ કર્યાં, જેનું જ્ઞાન કહી બતાવ્યું છે. તે જ અંશ હું પોતે હોઈ અવિનાશી છું અને પુરાતન
કૈવલધામનો વાસી છું.

નિજ ઘરકા પરચા ફરમાવા, કૈવલ હુકમ આંહાં ચલી આવા;
દેખો દૃષ્ટ ઉઘાડી નૈનાં, અતિ અદ્ભુત હમારે બૈનાં. ||૨||

નિજ ઘરનો પરચો ફરમાવવા સક્તાર્તા સત્ કૈવલના હુકમથી હું અહીં ચાલી આવ્યો
છું. હવે તમે દૃષ્ટિથી નિહાળીને અતિ અદ્ભુત હમારાં વચનો છે તે જોઈ ખાતરી કરો.

જુગ પરમોઘ કરન હમ આયે, કુલ કરતા નિજ આપ પઠાયે;
જો કોહુ માને કહ્યા હમારા, તો પઠવું ભવજલકે પારા. ||૩||

સર્વ અંશોના કુલ પતિ સક્તાર્તા ધણીએ મને મોકલ્યો છે. એથી જ હું આ જગતને પરમોઘવા
એટલે નિજપદ (નિજપતિપદનું જ્ઞાન) સમજાવી ખુશ કરવા આવ્યો છું. જો કોઈ મારા કહ્યા
પ્રમાણે માનશે તો તેને હું ભવસાગરની પાર પોતાના નિજ ધામમાં પહોંચાડીશ.

સત શબ્દકી ટેર સુનાઈ, અટલ દેશમે દેહું પોહોંચાઈ;
અટલ દેશ અવિગતકા વંકા, કાલ કલંક ન વ્યાપત શંકા. ||૪||

શબ્દની છેવટે આવેલું જે સત તે તમોને સમજાવી તે અટલદેશ જ્યાં પહોંચવું અટપટું,
વાંકું અને અવિગત હોવા છતાં હું તમોને ત્યાં પહોંચાડીશ. આ અટલ દેશમાં કાળનું કલંક
નથી એટલે ત્યાં નિર્ભય રહેવાનું છે.

તેહી ધામમે લેઈ બસાવું, કૈવલકે સનમુખ દરસાવું;
હોહી કોઈ જુગમે જન મેરા, જનમ મરણ ટાલું ભવફેરા. ||૫||

આ અટલ ધામમાં તમોને લઈ જઈને વસાવીશ અને સક્તાર્તા સત્કૈવલને તમારી

સન્મુખ દર્શાવી આપીશ, અરે ! જગતમાં કોઈ મારો છે ! જો મારો કોઈ હશે તો આ ભવસાગરમાં જન્મ-મરણના ફેરા ફરવાનું દૂર કરી આ દુઃખથી તેને મુક્ત કરીશ.

જબ કૈવલપદસે હંમ આવા, તબ પ્રથમ નિરંજન વીલમાવા;

કે તેક દિન હમ તાંહાં રખ રહીયા, સોહં પુસ્ત્ર હમનામ ધરૈયા. ॥૬॥

(આ અંગમાં 'અગાધબોધ'ની પરમ અલૌકિક વ્યાખ્યા પૂરી થાય છે. હવે અનંત બ્રહ્માંડનો અંધકાર દૂર કરનાર મહાન સમર્થના સમર્થરૂપ ભવભીડભંજન ભગવાન કૃષ્ણાસાગર જગતના અહોભાગ્યે મૃત્યુલોકમાં કેવી રીતે તે આવ્યા તે હકીકત શરૂ થાય છે.) મારા સક્તા પતિને ત્યાંથી નીકળતાં પ્રથમ નિરંજને મને રોક્યો. ત્યાં કેટલાક દિવસો સુધી વિરામ લીધો અને નિરંજન આદિને ઉપદેશ આપી પતિનું જ્ઞાન કરાવ્યું. તે ધામમાં મેં સોહંપુરુષ નામ ધારણ કર્યું.

ઓરધામ છોડે દશદોડ, તાંહાં હમહી વીલમે નહિ કોડ;

નિરંજનકે લોકન સમજાયે, બોહોરુકુવેર શક્તિપે આયે. ॥૭॥

આ નિરંજનના ધામમાં આવતાં તેના ઉપરનાં બાર ધામમાં મેં વિરામ લીધો નથી. નિરંજનને તથા તે લોકમાં રહેનાર બીજા અંશોને સમજાવી મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, હું શક્તિના ધામમાં આવ્યો.

શક્તિધામ ચેતાવનકો - અંગ-૪૧મું

અવ્યાક્રત શક્તિ કે ધામુ, તાંહાં હમ કેતેક દિન વિસરામુ;

ઐ કાર સ્વામી મમ નામા, જેહી ધામમે બસત હી વામા. ॥૧॥

શક્તિનું ધામ અવ્યાકૃત છે જ્યાં મેં કેટલાક દિવસ વિશ્રામ લીધો. આ ધામ કે જ્યાં સ્ત્રીઓ જ રહે છે ત્યાં મારું ઐ કાર સ્વામી નામ રાખ્યું હતું. ('અનંત સખીયન કે પતિ એક ગોપ' આમ પુરાણોની કહેતી છે. આ શક્તિના ધામમાં માત્ર સ્ત્રીઓ જ રહે છે અને શક્તિના પતિરૂપ જે નિરંજન ગોપ હોઈ આ સ્ત્રીઓ સાથે અખંડ રાસ વિહાર કરે છે.)

શક્તિધામ સબલોક ચેતાના, બોહોરુકીયા ગૌલોક પીયાના;

કેતેક દિન ગૌલોક રહાયે, ક્રીષ્ણ ક્રીપાલ અતિ સુખ પાયે. ॥૨॥

શ્રી ભગવાન કૃષ્ણાસાગર કહે છે કે -

શક્તિના ધામમાં રહેનાર સર્વલોકને ચેતાવી હું ગૌલોકમાં આવ્યો. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યો અને જગતના ધણા પુરુષો જેની ઉપાસના કરે છે એ કૃપાળુ કૃષ્ણ મારાથી ઘણું સુખ પામ્યા.

ક્રીષ્ણ સાથ સબહી સમજાયે, ક્રીપાસિંધુ તાંહાં નામ ધરાયે;
બોહોરુકીયા વૈકુંઠ નીવાસા, વિષ્ણુ લક્ષ્મી જાંહાં કરત વિલાસા. ॥૩॥

ગૌલોકમાં શ્રી કૃષ્ણ તથા તેમના સાથીઓને કેવલજ્ઞાન આપી સમજાવ્યા. ત્યાં મારું કૃપાસિંધુ નામ રાખેલું હતું ત્યાર પછી મેં વૈકુંઠ જ્યાં વિષ્ણુ તથા લક્ષ્મીજી વિલાસ કરે છે ત્યાં નિવાસ કર્યો.

ત્રીન શિખર પર પુરી ત્રીનુકી, વિરંચી શિવને વિષ્ણુકી;
પ્રથક્ પ્રથક્ પુરી માંહી રહીયા, તેહી ત્રીયે મમલોક ચેતડયા. ॥૪॥

આ વૈકુંઠપુરીમાં ત્રણ શિખર ઉપર ત્રણ દેવો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવજી પૃથક પૃથક નિવાસ કરીને રહેલા છે. આ પુરીમાં આ ત્રણેલોકમાં પૃથક પૃથક રહી તે ત્રણેલોકોને મેં ચેતવ્યા. બોહોતીક દિન હમ તાંહાં રહે જાંમી, નામ હમારા સ્વાંતીકર સ્વામી;
અનંતકોટ વિષ્ણુ તાંહાં મલીયા, સુનકાદિક સંઘે હલમલીયા. ॥૫॥

ત્યાં ઘણા દિવસો હું રહ્યો અને શાંતિકર સ્વામીના નામથી ઓળખાયો. આ સ્થળે મને અનંત કોટિ વિષ્ણુઓ મળ્યા છે અને સુનકાદિકો પણ મળેલા હોઈ તે સર્વ મારી સાથે હળીમળીને રહ્યા છે.

નેહ અતિ નારદ સુબાઢા, રાઘવન પ્રેમ કીયા અતિ ગાઢા;
રુકમાંગદ અંગદ પેહેલાદુ, વાલ્મીક અંગીરા આદુ. ॥૬॥

મારા ઉપર નારદનો અતિ સ્નેહ હોઈ મને ત્યાં રાખવા તેમણે ઘણો જ આગ્રહ કર્યો. રુકમાંગદ, અંગદ, પ્રહલાદ, વાલ્મીકિ અને અંગિરા આદિ બીજા ઘણા મને મળ્યા છે.

મોરુધ્વજ તાંબુરધ્વજ રાઢ, ગોપીચંદ ભરથ સુખદાઢ;
ભ્રથ શત્રુઘ્ન લક્ષ્મન ભ્રાતા, લેઢ અવતાર ભયે વિક્ષાતા. ॥૭॥

મોરુધ્વજ, તાંબુરધ્વજ, ગોપીચંદ તથા ભરત વગેરે રાજાઓ તેમ જ શત્રુઘ્ન અને લક્ષ્મણ એ ભાઈઓ જે અવતાર લઈ પૃથ્વી ઉપર વિખ્યાત થઈ ગયા તે બધા મને મળ્યા અને મને ઘણું સુખ આપ્યું.

જોગેશ્વર નવ તાંહી બીરાજે, અતિ સમજા મમ જ્ઞાન સમાજે;
મ્હેતા તુલસી સુર જે દેવા, જાંનત સબ શિરગુનકે મ્હેવા. ॥૮॥

આ મૃત્યુલોકમાં થયેલા નવ યોગેશ્વરો તે પણ આ સ્થળે આવી બિરાજેલા હતા. તે

પણ મારા જ્ઞાનને અતિશય સમજ્યા હતા. વળી નૃસિંહ મહેતા, તુલસીદાસ, સુરદાસ, વામદેવ વગેરે સગુણના ભેદને જાણી તેના ગુણ ગાનારાઓ આ ધામને પામેલા હોઈ તેઓ પણ મને મળ્યા.

સો સબહી મીલીયે મમ તાંહી, વસે વિષ્ણુ વૈકુંઠે જાહી;
સાવંત્રી ઉમયા લક્ષ્મીજી, બોહોત કર્યો આદર મમ રીઝી. ॥૧॥

આ ઉપર જણાવેલ સર્વ સગુણ ઉપાસકો જે વિષ્ણુએ વસાવેલા વૈકુંઠમાં ગયેલા તે સર્વ મને મળ્યા. વળી સાવિત્રી, ઉમિયા તથા લક્ષ્મીજીએ મારા ઉપર રીઝીને મારો ઘણો આદર સત્કાર કર્યો.

તીનકો પ્રેમ કહા મમ બરનું, અતિ હેતારથ મુનિજન નરનું;
આ ભવમે કોઈ નહિ જન એસા, તીનકા હેત કહું કુન જેસા. ॥૧૦॥

આ સ્ત્રી પુરુષો તથા મુનિજનો વગેરે સર્વ ભક્તોનું મારા ઉપર અતિ હેત હોઈ તેમના જેવો પ્રેમ આ ભવને વિષે કોઈનો નથી. તો પછી તેમનું હિત મારા પરત્વે કેવું છે અને કોના જેવું છે તેનું વર્ણન હું શી રીતે કરી શકું !

અતિ દયાલ તાંહાંકે લોગુ, સદા સમજ ના હરખને સોગુ;
તેહી સબ જનકુ બહુ સમજાયે, બોહોરુહમ સતલોક સધાયે. ॥૧૧॥

આ વૈકુંઠ ધામના લોકો અતિ દયાળુ હોઈ સમજમાં સદાય રહેતા હતા જેથી તેમનામાં હર્ષશોક હતો જ નહિ. આ બધા હરિજનોને ખૂબ સમજાવ્યા બાદ હું સતલોકમાં ગયો.

સતલોકનકી કહા કહું કરની, એસી નહિ દૃઢતા આ ધરની;
સતલોકનકે રાઈ બઘાનું, નામ નવેશ સબે હમ જાનું. ॥૧૨॥

સત્યલોકમાં વસતા સર્વજનોની ઉત્તમ કરણી હોઈ જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. તેઓ અખંડ દૃઢતાવાળા હોઈ આ બાજુ આ પૃથ્વી ઉપર તેમના જેવી દૃઢતાવાળા કોઈ નથી. આ સત્યલોકના રાજા વખાણને પાત્ર હોઈ સર્વના નામ હું જાણું છું; તે કહું છું તે સાંભળો.

ઉજાગર અરુણામયે સ્વાંમી, વસે સદા સતલોક સધાંમી,
તીનકે સઘા કહું મમ સોઈ, સાંભલજો ચિતમે ચિત પ્રોઈ; ॥૧૩॥

આ સત્યલોકમાં ઉજાગર અરુણામય સ્વામી નામે રાજા પોતાની રાજધાની વસાવીને

રહેતો હતો. તેના સખા૩પ મિત્રો જે તેની પાસે રહેતા હતા તેમનાં નામ કહું છું જે ચિત્ત દઈને સાંભળો.

મુનિદાસ સંતોક ક્ષીમાકર, શીલ રહેશ જશ ગુનકે આગર;
જેહી નામ દુનિયા સબ જાને, સહેજ શીલ સંતોષ બચાને. ॥૧૪॥

મુનિ, દાસ, સંતોષ, ક્ષમા, શીલ રહેશ અને જશ આ ગુણોવાળા રાજાના મિત્રો હોઈ તેની પાસે રહે છે. આ જણાવેલાં નામ મૃત્યુલોકમાં જાણીતાં હોઈ લોકો શીલ, સંતોષ વગેરેને વખાણે છે.

તેહી નામ અહીંયા કુંન લાવા, મૃતલોક જાનત સબ ઠાવા;
જબ રઘુનાથ લીલા વીપુ પાયે, તબ સતલોકનથે લેઈ આયે. ॥૧૫॥

આ સત્યલોકનાં નામ મૃત્યુલોકમાં કોણ લાવ્યું કે જેથી આ જગત આ ઠાવકાં નામને જાણે છે ! જ્યારે રઘુવંશમાં રામચંદ્ર લીલાવિસ્તાર કરવા અવતાર લઈને આવ્યા ત્યારે આ સત્યલોકમાંથી રાજાના આ નામધારી સખાઓને સાથે લઈને આવ્યા હતા.

લાયે કીયા આંહી વિસ્તારા, તાતે જાનત સબ સંસારા;
ઓર નામ મેં કેતેક બરનું, સતલોકનકે નારી નરનું. ॥૧૬॥

આ નામ સત્યલોકમાંથી લાવેલા હોઈ અહીં તેનો વિસ્તાર કરેલો છે તેથી જ આ બધો સંસાર તેને જાણે છે. આ સિવાય સત્યલોકના સ્ત્રી પુરુષોનાં બીજાં અનેક નામ છે પણ તે કેટલાકનું વર્ણન કરું !

નિરાલંબ સરવનકે ભેખુ, સદા નિરંતર સત સંતોખુ;
તાંહાં હમ કેતેક દિન નિરવાહા, સતલોક હમકુ બહુ ચાહા. ॥૧૭॥

આ સત્યલોકમાં રહેનારાઓનો ભેખ નિરાલંબ હોઈ તેઓ સદાય સત્ય અને સંતોષમાં રહે છે. ત્યાં મેં કેટલાક દિવસ નિર્વાહ કર્યો જ્યાં લોકો મને ઘણું ચાહતા હતા.

સત શબ્દ દીના સરવનકુ, ચેતાયે સતકે લોકનકુ;
તાંહી નામ હંમ ઓરહી ધરીયા, સત સાંમૃથ સબહુને કહીયા. ॥૧૮॥

સત સાંમૃથ સબને ઝર રાખા, કેહં કુવેર જેસે હમ ભાખા. ॥૧૯॥

આ સતલોક નિવાસી સર્વલોકને સત શબ્દ આપી ચેતવ્યા. ત્યાં મેં બીજું નામ ધારણ કરેલું હોઈ સર્વલોકો મને “સતસાંમૃથ” કહેતા હતા, મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે

કે આ નામને સમજાવવા જે પ્રકારે મેં પ્રકાશ કર્યો તે પ્રકાર તે જ પ્રમાણે સમજીને સર્વલોકોએ સતસાંમૃથ નામ ઉરમાં રાખી આ સતસાંમૃથ નામને ધારણ કરેલું છે.

તાપસલોક પ્રવેશકો - અંગ-૪૨મું

બોહોરુહમ તપલોક સધાયે, ઊઠી લાગે તપસી સબ પાયે;
તાપસકે કહુ ઇષ્ટ બચાની, જીને સબ માનત ગુરુપરમાની. ॥૧॥

ત્યાર પછી હું તપલોકમાં આવ્યો. ત્યાંના તપસ્વીઓ મને જોઈ પગે લાગ્યા આ તાપસના તપસ્વીઓમાં ઈષ્ટ તરીકે એક મહાન તપસ્વી છે જેને સર્વ તપસ્વીઓ ગુરુ તરીકે માને છે.

આસન સીધ લગાયે સુમતા, તાંહાં બેઠે સ્વામી દૃઢ મુમતા;
ઋષ્ટાકર સિંધુ જીન નામા, તાપસલોક બસે તેહી ધામા. ॥૨॥

આ ગુરુ તરીકે મનાતા સિદ્ધ પુરુષ ઉત્તમ મતિવાળા હોઈ દૃઢ નિશ્ચયાત્મક યોગના અહંમેવને ધારણ કરી આસન લગાવી બેઠા હતા ! તેમનું નામ કષ્ટાકરસિંધુ હોઈ તે તાપસલોકમાં રહેતા હતા.

ક્રેતેક દિન હમ તાંહાં રુચિ પાયે, લક્ષ અગાધ તીનુ સુનવાયે;
તાપસલોક પમાડ વિરામી, નામ તાંહાં મમ અચ્યુતસ્વામી. ॥૩॥

આ તાપસલોકમાં હું કેટલાક દિવસો રહ્યો અને આ તપસ્વીને અગાધ લક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવી આપી. આ તાપસલોકમાં સર્વને વિરામ પમાડ્યા અને, ત્યાં હું અચ્યુત સ્વામીના નામથી ઓળખાયો.

બોહોરુહમ જનલોક પધારે, અતિ આદર દેઝ નેહ વધારે;
જનલોકનકો રાઝ સમરણુ, દેખત ઊઠી લાગ્યો મમ શરણુ. ॥૪॥

ત્યાર પછી જ્યારે હું જનલોકમાં આવ્યો ત્યારે તે લોકોએ અતિ સ્નેહપૂર્વક મારો આદર સત્કાર કર્યો. આ જનલોકનો રાજા પણ મને જોઈ મારે શરણે આવ્યો.

આસન પર મમ લેઝ બેસારા, દીનો સુખ અતિ પ્રેમ અપારા;
જીનકે પારખત કહું બચાંની, જેહે પ્રથમ મમ ભેઠે આંની. ॥૫॥

તેનો પ્રેમ અપાર હોઈ તેણે મને આસન પર બેસાડી અતિ સુખ આપ્યું. તે રાજાના પાર્ષદો (દિવના સેવકો) વખાણવા જેવા હોઈ તેમણે મને પ્રથમ ભેટ અર્પણ કરી.

मनीरत अजीरत सुचीरत सोइ, विरतीरत धीरतीरत कीरतीरत जोइ;
ए खट पारखत कहीये जाकु, जन लोकनके इष्ट सेवाकु ॥६॥

तेमनां नाम मणिरत, अञ्जरत, शुचिरत, विरतिरत, धीरतीरत अने कीर्तिरत उतां.
आ छ पार्षदो जनलोकना राजनी पासे रही सेवा करता उता.

अति आनंद बोहोत दिन कीना, जनके लोक भये रंग भीना;
अति परमोध दीये में तीनकुं, एकएकपे राखी भिन्न भिन्नकु. ॥७॥

आ समुदायमां घण्टा दिवस अति आनंद कर्यो. आ जनलोकना लोको ज्ञानमां रसबस
छोई प्रेमना रंगथी भीजाई गया उता. में ते दरेकने पृथक पृथक समझवी अति भुश
कर्यो.

पूछन लोक लगे बुद्धि आगर, नाम कहां हंम अमृत सागर;
जन लोकनकु देइ मम ध्याना, महरलोक फेरी कीया पीयाना ॥८॥

छेवटे आ लोको मने बुद्धिपूर्वक पूछवा लाग्या के आपनुं नाम शुं छे ? त्यारे में तेमने
मारुं नाम अमृतसागर कहुं अने ते लोकोने आ नामनुं ध्यान धरवा समझव्युं. त्यार पछी
में महलोकमां प्रयाण कर्युं.

महरलोक मंडुसर राजा जीनके लोक सबेही सकाजा;
हम देखत सबही उठी धाये, महरपति भोवन पधराये. ॥९॥

आ महलोकमां मंडुसर नामनो राजा उतो, आ लोकना सर्व सत्यकार्य करनार छोई
मने देजातांनी साथे दौडी आव्या अने श्री भगवान कइसासागर कहे छे के मारी राजना
भुवनमां पधरामणी करी.

महरलोकके राजा नेकी, भाव कर्यो मम अति विसेकी;
तीनके सेवक अजीत सचेता, गीरीधज श्रेणीधज कियो अति हेता. ॥१०॥

आ महलोकनो राजा नेकीवाणो छोई मारा उपर अति विवेकभर्यो विशेष भाव
राजतो. तेना अञ्जत, सचेत, गीरीधज अने श्रेणीधज नामना सेवको मारा उपर अति
हेत राजता उता.

ओर सकल लोकनके भावा, हंम सबकु सत वस्त बतावा;
बोहोतीक दिन हमकु ताहां राखा, नाम मेरा सचुतामणि भाख्या. ॥११॥

आ लोकना भीजा लोकोनो भाव पण मारा उपर घण्टो उतो अथी में तेमने सत्यइप

વસ્તુ બતાવી. તેમણે મને ત્યાં ઘણા દિવસ રાખ્યો જ્યાં તેઓ મને સચ્ચિદમણિ નામથી સંબોધતા હતા.

જબ તાંહાંથે હમ ચંચલ ભયેડ, લોક સકલ ઉદાસી થયેડ;
જબ આઈ પરનીપત કીનો, પ્રગટ જાપ સચુતામણિ દીનો. ॥૧૨॥

જ્યારે હું ત્યાંથી જવા ચંચળ ગતિવાળો થયો ત્યારે ત્યાંના બધા લોકો ઉદાસ થઈ મારે શરણે આવ્યા અને મને પ્રણામ કર્યા એટલે મેં તેમને મારો સચ્ચિદમણિ નામનો પ્રગટ જાપ આપ્યો.

ગુપ્તમંત્ર શીખવાયો ઓરુ, દ્રુમંડલ આયે હંમ બોહોરુ;
ઓરલોક સબ અગબગ છાંડે, ચેતાયે જેતને ભયે આડે. ॥૧૩॥

આ લોકોને મારો ગુપ્તમંત્ર શીખવાડ્યા બાદ હું ધ્રુવમંડળમાં આવ્યો, ત્યાં આવતાં બીજા આજુબાજુના કેટલાક લોકમાં હું ગયો નહિ; માત્ર જે લોક રસ્તામાં આવ્યા તેમને જ મેં ચેતવ્યા છે.

જાંહાં જાંહાં હમકુ આદર કીના, તેહી તેહી લોકન માહાપદ દીના;
બીન આદર દીના નહિ પાવુ, સુધેડઘર ડગર ચલી આવું. ॥૧૪॥

જે લોકમાં મારો આદર સત્કાર થયો તે તે લોકને મેં મહાપદ પ્રાપ્તિનો લક્ષ આપ્યો છે. જ્યાં મારો આદર થયો નથી ત્યાં મેં પગ મૂક્યો નથી. માત્ર સીધે રસ્તે જ હું ચાલ્યો આવ્યો છું.

ભૂરલોક ગાંધર્વ ઓરુ કીંદ્ર, એ છાંડે ચોથા બોહોરુ ઇંદ્ર;
અબ સુનીયો ધ્રુવા સનમાના, જીનકે ઝર અહોનિશ હરિધ્યાના. ॥૧૫॥

ભૂલોક, ગાંધર્વલોક, કિત્તરલોક અને ઇન્દ્રલોકને છોડી દઈ જ્યારે હું ધ્રુવમંડળમાં આવ્યો ત્યારે ત્યાં જેના દિલમાં હરિનું અખંડ ધ્યાન છે એવા ધ્રુવજીએ ઘણા સન્માનપૂર્વક મારો સત્કાર કર્યો.

કુટુંબ સહિત સબહી હરખાયે, હમ દેખત ઝઠી લાગે પાયે;
બોહોત કર સનમાન સહેતર, લેઈ ગયે જાંહાં અપને ઘર ભીતર. ॥૧૬॥

મને દેખતાં તેમના કુટુંબ સહિત સર્વ જનો હર્ષ પામ્યા, અને તરત ઊઠીને પગે લાગ્યા. પછી ઘણા પ્રેમથી સન્માનપૂર્વક તેમને ઘેર લઈ ગયા.

અતિ આનંદમયે સુખ સેહેજા, સુગંધી કાહા કહુ ત્રીન હેજા;

તેહી આસન મોઢ લેઢ બેસારા, પરનીપત કીનો પરિવારા. ॥૧૭॥

જ્યારે મને ઘરની અંદર લઈ ગયા ત્યારે તે ઘરમાં સુગંધથી તરબોળ હોય એવી સુખશય્યાવાળા આસનમાં અતિ આનંદપૂર્વક મને બેસાડી સર્વલોકોએ પ્રણામ કર્યા.

તબ ચરચા બુજી કુસલાતા, હમ અનુભવ ખોલો સાક્ષાતા;

સુનત જ્ઞાન સબકે મન ભાવા, ધન્ય હમેરે ભાયગ તુમ આવાં. ॥૧૮॥

મેં તેમની કુશળતા પૂછ્યા બાદ મારા જ્ઞાન અનુભવનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. આ જ્ઞાનનાં વચનો સાંભળીને તેઓ ભાવપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે અહો ! અમારાં ધન્યભાગ કે આપનાં દર્શન થયાં..!

કરતાર્થ કીના તુમ આજુ, કૈવલ શબ્દ સુનયે અવાજુ;

ધ્રુમંડલ હુતા જન જેતા, શબ્દ સુની મમ ભયે સચેતા. ॥૧૯॥

જ્યારે તેમણે મારો કૈવલ શબ્દનો અવાજ સાંભળ્યો ત્યારે તેઓ કહેવા લાગ્યા કે તમે આજે અમોને કૃતાર્થ કર્યા છે. આ ધ્રુવમંડળમાં જેટલા જનો હતા તે સર્વ આ શબ્દ સાંભળીને સચેત થઈ ગયા.

કરન લગે ચરચા હંમ સ્વામી, અદ્ભુત જ્ઞાન કચારી જામી;

એક એકસે બૂજા બહુ પ્રશ્ન, સમજ અગાદ કરીઆ ત્રસ્મ. ॥૨૦॥

પછી જ્યારે હું આ કૈવલજ્ઞાનની ચર્ચા કરવા લાગ્યો ત્યારે ત્યાં જ્ઞાનની કચેરી અદ્ભુત ભરાયેલી હતી. તેમાંના દરેક જને ઘણા પ્રશ્નો પૂછ્યા તે તમામને અગાધ ગતિની સમજ આપી તૃપ્ત કર્યા.

જે જેહેને હુતી આકંશા, બુજતહી હમ ટાલ્યા સંસા;

જબ છૂટ્યા સંશે સરવનકા, તબ નાખ્યા મત અપને મનકા. ॥૨૧॥

જેમને જે પૂછવાની આકાંક્ષા હતી, તે તે પૂછતાંની સાથે જ અમોએ તેઓના સંશય ટાળ્યા હતા. આમ સર્વના સંશય ટળી ગયા ત્યારે તેમને પોતાના મનની મતવાળી માન્યતાને છોડી દીધી.

કૈવલમંત્ર કહ્યો મેં જબહી, સ્વાંત બુંદવત ગ્રહ્યો સબહી;

અતિ દૃઢતા અપની સરવનકુ, કૈવલજ્ઞાન કહ્યો જબ જનકુ. ॥૨૨॥

આમ મનની મતવાળી માન્યતા છૂટી ગયા પછી જ્યારે મેં તેમને કૈવલમંત્ર કહ્યો ત્યારે

તે બધાઓએ શાન્ત બુંદવત (સ્વાતિ બુંદવત) આ લક્ષને ગ્રહણ કર્યો. આમ મેં તેમને કેવલજ્ઞાન કહ્યું ત્યારથી તેમને અતિ દેઢતા ઉત્પન્ન થઈ છે.

ધ્રુ આનંદ અતિ સુખ પામે, ધન્ય સ્વામી મમલોક ચેતાયે;
માસ ચતુર હંમ તાંહી નિવાસે, અહોનિશ અનભે જ્ઞાન પ્રકાશે. ॥૨૩॥

આ જ્ઞાનથી ધ્રુવજીએ અતિ આનંદનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું, ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આપને ધન્ય છે કે આ મારા સર્વલોકોને ચેતાવ્યા ! આમ ચાર માસ રહીને અહોરાત્રિ અભય જ્ઞાનનો પ્રકાશ કર્યો.

બોહોરુહમ તાંહાંથે ઝઠી આયે, ધ્રુમંડલ સબલોક દુખાયે;
ધ્રુકીની અસ્તુત્ય અપારા, ફેરી આઈયો સ્વામી મમ દ્વારા. ॥૨૪॥

જ્યારે મેં આ લોકમાંથી પ્રયાણ કર્યું ત્યારે ધ્રુવમંડળના સર્વલોકને ઘણું દુઃખ થયું અને ધ્રુવજી અપાર સ્તુતિ કરી કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! બીજી વાર મારે ઘેર પધારવા કૃપા કરશો.

તાંહાં દીના હંમ અંગ આકારુ, અવિગત સાહેબ નામ હમારુ
સબકે ઝર અવિગત દૃઢવાયે, એહી વિધિ હંમ ધ્રુલોક ચેતાયે. ॥૨૫॥
કરી પરણામ રહે તાંહાં સબહી, આયે કુવેર ઋષિમંડલ જબહી. ॥૨૬॥

આ ધ્રુવમંડળમાં મારા શરીરનું નામ અવિગત સાહેબ આપેલું અને દરેકના હૃદયમાં આ નામ જ દેઢ કરાવેલું. આ વિધિ પ્રમાણે ધ્રુવલોકને મેં ચેતાવ્યો છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ સર્વ લોક મને પ્રણામ કરી રહ્યા અને હું ઋષિમંડળમાં આવ્યો.

❶ ઋષિમંડલ પ્રવેશકો - અંગ-૪૩મું ❶

ઋષિમંડલ સબ અસ્થિર તારા, ચલત ચલત હમ કિયા ઝવારા
સસ ઋષિ મિલીયે ઝરલાઈ, કૈવલ કીરતી તાંહાં હમ ગાઈ. ॥૧॥

ઋષિમંડળ તારાણે હોઈ અસ્થિર છે. ત્યાંના લોકોએ મને ચાલતાં ચાલતાં જુહાર કર્યો. ત્યાં સપ્તઋષિઓ મને ઉરમા લઈ મળ્યા છે. જ્યાં સકર્તા સત્કૈવલની કીર્તિ મેં ઘણી જ ગાઈ બતાવી છે.

સુની કૈવલ કીરતી ઋષિ જબહી, અતિ આનંદ ભયે મન તબહી;
જબ હમ કૈવલ લક્ષ બતૈયો, એ નિજનામ અહોનિશ ગૈયો. ॥૨॥

જ્યારે ઋષિઓએ સકર્તા કૈવલની કીર્તિ સાંભળી ત્યારે તેમને અતિશય આનંદ થયેલો

હોઈ તેમને કેવલલક્ષ આપ્યો અને આજ નિજનામ હોઈ તમો તેમનું અહોરાત્રિ યશોગાન કરશો એમ મેં તેમને કહ્યું.

ઋષિ લાગે બૂજનકુ સારા, કોહો સ્વામી કોન નામ તુમારા;
તબ હમ બોલે આદ્ય વિચારી, પરમપુરુષ કિયો નામ ઉચારી. ॥૩॥

આ સાંભળી ઋષિઓ મને પૂછવા લાગ્યા કે અહો સ્વામી ! આપનું નામ શું છે તે કહો, ત્યારે હું આદ્ય (પ્રથમ) વિચાર કરીને બોલ્યો કે મારું નામ પરમ પુરુષ છે.

ઋષિમંડલ જાનત સબ કોઈ, પરમપુરુષ પરમેશ્વર ઓઈ;
યેમ જાણી સબને શિર નાચે, બોહોરુહમ શનિમંડલ આચે. ॥૪॥

ત્યારથી જ આ નામ ઋષિમંડળના લોકોમાં જાણીતું થયેલું હોઈ આ જ નામધારી પરમેશ્વર છે એમ જાણી સર્વલોકોએ માથું નમાવ્યું; ત્યાર બાદ હું શનિમંડળમાં આવ્યો.

શનિમંડલ ચલતાંહી ચેતાયે, તાંહાં હમ કૈવલ લક્ષ દ્રઢાયે;
તાંહાં જબ નામ હમારા બૂજા, પરમપુરુષ કીના નહિ દુજા. ॥૫॥

ચાલતાં ચાલતાં કેવલલક્ષ દૃઢ કરાવી આ શનિમંડળ ચેતાવ્યું છે અને ત્યાં પણ જ્યારે મારું નામ પૂછ્યું ત્યારે બીજું ન કહેતાં પરમપુરુષ જ કહ્યું છે.

પરમપુરુષ કરી સબને ગાવા, શનિમંડલ સરવે સુખ પાવા;
બોહોરુહમ ગુરુમંડલ સધારે, ભ્રસ્પતિ અતિ નેહ વધારે. ॥૬॥

આ પરમ પુરુષ નામ ગાઈને શનિમંડળના સર્વ લોકો સુખ પામ્યા છે. ત્યાર પછી હું ગુરુમંડળમાં ગયો. ત્યાંના બૃહસ્પતિ મારા ઉપર અતિ સ્નેહ રાખતા હતા.

તાંહાં પળ લક્ષ કહ્યા હંમ તેહી, ભ્રેસ્પતિ ભયે સુધ સ્નેહી;
મેરા પળ તેહકા તેહ નામા, જેહી કિના આગે ઋષિ ધામા. ॥૭॥

આ મંડળમાં પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ લક્ષ કહેલો હોઈ મારું પણ તેને તે જ નામ રાખેલું હતું. બૃહસ્પતિ શુદ્ધ સ્નેહને પામેલા હોઈ તેમાં જ મસ્ત રહ્યા છે.

બોહોરુહમ મંગલપે ગડ્યા, તેહકા તે લક્ષ તાંહાં કહીયા;
ફેરી આચે બુધકા જાંહાં વાસા, તાંહાં હંમ સત શબ્દ પ્રકાશા. ॥૮॥

જ્યારે હું મંગળ પાસે ગયો ત્યાં પણ તેનો તે જ લક્ષ કહ્યો, પછી જ્યાં બુધનો વાસ હતો ત્યાં આવી મેં તેમના આગળ સત શબ્દનો પ્રકાશ કર્યો.

સત શબ્દ માહાટેર અગાદા, બુધ મિલીયે છોડી મનમાદા;
કૈવલધ્યાન કહ્યો હમ જબહી, બુધ આનંદ ભયે મન તબહી. ॥૧૯॥

આ સત્ શબ્દની ટેર મહાન અગાધ હોઈ બુધ મનના બાહ્ય આનંદને છોડીને આ અગાધપતિને પામ્યા. જ્યારે મેં કૈવલનું જ્ઞાન તથા ધ્યાન સમજાવ્યું ત્યારે બુધનું મન ઘણું આનંદ પામ્યું.

પીછે હંમ શુકર જાંહાં આયે, દેખતહી ઝઠી લાગ્યો પાયે;
કરી અસ્તુતિ મહા દીન હોઇ, તુમ આદિ પુરુષ હો કોઇ. ॥૨૦॥

ત્યાર પછી જ્યાં શુક રહે છે ત્યાં હું ગયો. મને જોતાંની સાથે ઊઠીને તે અતિ દીનતાપૂર્વક સ્તુતિ કરી મને પગે લાગી કહેવા લાગ્યા કે તમે કોઈ આદિ પુરુષ હોય એમ લાગે છે.

બોહોત કહ્યા અવગુન આપનાંકા, બલી રાજા જાચે હરિતાંહાંકા;
તેહી અપરાધે ડરપત ફરહું, મહાજન દેખી ચરને પરહુ. ॥૨૧॥

જ્યારે બલિરાજાને ત્યાં વામનસ્વરૂપે યાચના કરવા શ્રીહરિ આવેલા ત્યારે તે યજ્ઞના વિઘ્નકર્તા તરીકે મેં કનડગત બહુ કરેલી એ વગેરે પોતાના સર્વ અવગુણ શુક કહી બતાવ્યા. વળી તે કહેવા લાગ્યા કે આ પ્રકારે કરેલા અપરાધને લીધે ડર રાખીને ફરતો ફરું છું અને કોઈ મહાપુરુષ મળે તો તેમના ચરણે પડી આ અપરાધની ક્ષમા માગું છું.

અતિ વિજ્ઞાન કહ્યો વા જંનકુ, શાંત ભયો શુકરકે મનકુ;
તાંહાં હંમ નામ તેહકા તેહ લીના, કૈવલલક્ષ લખાઇ દીના. ॥૨૨॥

આ ભયભીત થયેલા શુકને વિજ્ઞાનનું અતિ જ્ઞાન કર્યું. તે સાંભળી તેનું મન શાન્ત થયું. ત્યાં પણ મારું નામ તેનું તે હોઈ કૈવલલક્ષ તેમના દિલમાં લખાવી દીધો છે.

ફેરી તારામંડલ હમ આના, તાંહાં તેહકા તેહ કીના જ્ઞાના;
સત શબ્દકી ટેર સુનાઇ, કૈવલલક્ષ પુરાતન ગાઇ. ॥૨૩॥

પછી હું તારામંડળમાં આવ્યો અને તેનું તે જ જ્ઞાન ત્યાં પણ કર્યું. તેમને પણ સત શબ્દની ટેર સંભળાવી જે પુરાતન કૈવલલક્ષ છે તેનું જ વર્ણન કર્યું.

સત શબ્દ ઝરઘન ઝર લાવા, તબ સબકે મનમેં હંમ ભાવા;
કરી આદર મીલીયે સબ કોઇ, મહાજનકી બૂજ હોતી સોઇ. ॥૨૪॥

જ્યારે આ તારાઓ સત્ શબ્દને ઊરમા લાવી સમજ્યા ત્યારે તેમને મારા ઉપર

ઘણો ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને મહાપુરુષની જેટલી બૂજ કરી શકાય તેટલી બૂજ કરી મને બધા આદરપૂર્વક મળ્યા. જેનામાં જેટલી જાણવાની બુદ્ધિ હતી તેઓ તેટલું સમજેલા છે.

ઓર રજો ગુનકે સબ ચારી, જીનકુ હરિભક્તિ નહિ પ્યારી;
સો દેખાદેખી શિર નાચે, સત શબ્દ ઊર નહિ સમજાયે. ॥૧૫॥

આ સિવાયના જે રજોગુણના ચારી હતા તેમને આ હરિની ભક્તિ ઉપર પ્રેમ થયેલો નહિ પણ સર્વ સમૂહને લીધે માત્ર દેખાદેખી માથું નમાવતા હતા, પરંતુ તેઓ સત શબ્દના સ્વરૂપને સમજ્યા નહોતા.

જીનકે સમજા તીને સત કરી માંના, આદ્યપુરુષ હમકુ કરી જાંના;
કહન લગે મંડલ સવતારા, હંમ કબ હોયે મનખ અવતારા. ॥૧૬॥

જે જે આ સત શબ્દને સમજેલા હતા તેમણે તેમણે તે સત્ય કરી માની લીધેલો હોઈ મને આદિ પુરુષ તરીકે ઓળખેલો હતો. આ મંડળના સર્વ તારાઓ કહેવા લાગ્યા કે અમારો મનુષ્ય અવતાર ક્યારે થશે ?

જો મનખાતન હંમહી પડ્યે, તો સતસંગ તમારો કરીયે;
ઑંહાં હમ ચલત ચલત કાહા કરહી, સસુમાર ધીરજ નહિ ધરહી. ॥૧૭॥

જો કદાચ હમોને મનુષ્ય શરીર પ્રાપ્ત થાય તો સદાને માટે આપનો સત્સંગ કરીએ; કારણ કે અમારું (તારા મંડળનું) સ્થાન ચલિત છે એટલે આ દિવ્ય અનુભવવાળો સત્સંગ ચાલતાં, ચાલતાં કેવી રીતે કરી શકીએ ? કેમ કે આ સસુમાર ચક્ર કદીયે ધીરજ ધરીને ઊભું રહેતું નથી.

તાતે હમ ઇછત અવતારા, અવનિ કે પર વારંવારા;
તમ સંગ જીવપદ સદ છુટે, માયા મોહ અતિ બલ ત્રૂટે. ॥૧૮॥

એટલા જ માટે અમો પૃથ્વી ઉપર વારંવાર મનુષ્ય જન્મ લેવાની ઈચ્છા કરીએ છીએ; કેમકે તમારા સંગે કરીને સત્ય રીતે જીવપણું છૂટી જાય અને અતિ મોહયુક્ત માયાનું બળ તે પણ દૂર થાય એમ છે.

એહેવું જ્ઞાન અપાર તમારું, સબકે મન આયો પતિયારુ;
તુમ જેસે પુરુષ નહિ આવા, કૈવલલક્ષ ન કોઝ સુનાવા. ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે તમારું જ્ઞાન પારાવાર હોઈ સર્વના મનને પ્રતીતિ આવેલી છે. વળી અત્યાર

સુધી તમારા જેવા કોઈ પુરુષ અત્રે આવેલા નથી એટલે સકર્તા સત્કૈવલનો લક્ષ કોણ સાંભળાવે !

આગે એક પુરુષા આયે તે, તુમ જેસી બાંની કહે તે તે;
કેહે તેહકા તેહ હોહુ તુમહી, યેસી પરખ પરતહે હમહી. ॥૨૦॥

આગળ કોઈ એક પુરુષ આવેલા હતા અને તમારા જેવો જ ઉપદેશ કરતા હતા. એ ઉપરથી તમો તેના તે જ પુરુષ હોય એમ અમોને પરીક્ષા થાય છે.

સો જુગમાંહી કબીર કહાયે, જીવન કોટ અનંત ચેતાયે;
યેસા હો પુરુષા તુમ કોઝ, લક્ષમતે દેખ્યા હંમ સોઝ. ॥૨૧॥

મૃત્યુલોકમાં તે પુરુષ કબીરના નામથી ઓળખાય છે, જેણે અનંતકોટિ જીવોને ચેતાવ્યા છે. તમારા લક્ષ મતના ન્યાયે કરીને તમોતેમના જેવા હોય એમ લાગે છે.

તબ હમ નામ લીયા તીન આગે, જેહે કેહેતે આયે ઋષિ જાગે;
નામ સુની સમજે મનમાંહી, અબ સ્વામી રાખો શરનાંહી. ॥૨૨॥

આ તારા, ઋષિ વગેરે જે મનમાં ને મનમાં સમજીને કહેતા હતા કે આગળ જે પુરુષ આવ્યા હતા તેના તે જ આ આવેલા પુરુષ છે એટલે આ તારા ઋષિ વગેરેને મેં મારું ખરું નામ કહ્યું ત્યારે તે મનમાં ને મનમાં સમજ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! અમોને આપના શરણમાં રાખો.

તીનુ શરન હમારે કરહી, કૈવલલક્ષ રખો નિસ્તર હી;
બોહોરુ હંમ શશીમંડલ આયે, કુટમ સહિત શશીકે સુખ પાયે. ॥૨૩॥

આ તારાઓ કે જે મારે શરણે આવ્યા તેમને મેં કહ્યું કે જો તમે આ આપેલો કૈવલ લક્ષ રાખશો તો જ તમારો નિસ્તાર થશે. આમ કહી હું શશીમંડળમાં આવ્યો. આ મંડળમાં જતાંની સાથે જ કુટુંબ સહિત શશીને પુષ્કળ સુખની પ્રાપ્તિ દેખાઈ હતી અને તે સર્વએ મને પણ સુખ આપ્યું હતું.

મહા આનંદ અતિ સુખ દીનો, તાંહાં પળ હમ કૈવલલક્ષ કીનો;
ચંદરકી જેતની અરધંગી, જ્ઞાન સુની મમ ભઝ ઉમંગી. ॥૨૪॥

અહીંયા પણ મને મહાન આનંદ આપ્યો છે. અહીં પણ કૈવલલક્ષ તેને તેજ પ્રકારે કહ્યો છે. આ ચંદ્રની જેટલી સ્ત્રીઓ હતી તે સર્વ મારું જ્ઞાન સાંભળીને ઉમંગી બની ગઈ હતી.

કુટમ સહિત ચરનન મમ રાચે, કહન લગે સદ્ગુરુતુમ સાચે;
તબ હમ દીના કૈવલ ધ્યાના, રવિમંડલ જબ કીયો પીયાના. ||૨૫||

આ બધુંએ કુટુંબ મારા ચરણમાં આવીને કહેવા લાગ્યું કે તમે જ સદ્ગુરુ હોઈ
સાચા છો આ બધાઓને કેવલનું જ્ઞાન તથા ધ્યાન સમજાવી હું રવિમંડળમાં ગયો.

દેખત દિનકર દોડ કર જોરા, અરુણ સહિત બહુ કીયા નીહોરા;
રવિકો તેજ અતિ બલરાજે, મેરા પણ તન અવિગત છાજે. ||૨૬||

મને જોતાંની સાથે દિનકરે બંને હાથ જોડ્યા, તેમનો સારથિ જે અરુણ તે પણ મને
નિહાળી નિહાળીને જોતો હતો. આ રવિમંડળમાં રવિનું તેજ અતિ બળવાન હતું અને મારું
શરીર પણ અવિગત હતું.

અવ્યાક્રત મેરો તન સોડ, સૂરજ આંચ ન લાગે કોડ;
કેતેક દિન હલમલ તાંહાં રહીયા, કૈવલ જ્ઞાન પુરાતન કહીયા. ||૨૭||

આ પ્રમાણે અવિગત એટલે અવ્યાકૃતરૂપે મારું શરીર હોવાને લીધે સૂર્યના અતિ
તાપની આંચ મને લાગી શકી નથી. આ લોકમાં પણ કેટલાક દિવસ હળીમળીને રહ્યો અને
પુરાતન કેવલજ્ઞાનનો પ્રકાશ કર્યો.

સુની પુરાતન કૈવલ જ્ઞાના, સમજ ગયે રવિ સુઘડ સહ્યાંના;
અહો મહા અદ્ભુત કોડ દેશા, તુમ સ્વામી કોડ અક્લ નેરેશા. ||૨૮||

આ પુરાતન કેવલજ્ઞાન સાંભળતાં જ સુઘડગતિનો શાણો રવિ સમજી ગયો અને કહેવા
લાગ્યો કે અહો! તમારો કોઈ મહાન અદ્ભુત દેશ છે અને તમે કોઈ અકળ પુરુષ છો !

કહો કસ્માકર કાંહાંસે આવા, અરુઢ અગાધ લક્ષ જો લાવા;
તબ હમ કીના આદ મકાંના, કૈવલથે નિજ કીયા પીયાંના. ||૨૯||

હે કૃપાળુ! કરૂણા કરીને કહો કે આપ આ અરુઢ અગાધ લક્ષ ક્યાંથી લઈને આવ્યા
છો? ત્યારે મેં તેને મારો આદિ મુકામ જણાવી સકર્તા સત્કેવલને ત્યાંથી મેં પ્રયાણ કર્યું છે
એમ કહ્યું.

હંમ હંસા કૈવલધામનકા, કરન પઠાયે કાજ લોકનકા;
કૈવલકી આજ્ઞા જબ હોડ, તબ હમ કીયા પીયાના સોડ. ||૩૦||

હું કેવલધામનો હંસ હોઈ જગત કલ્યાણ અર્થે સકર્તાએ મને મોકલ્યો છે, જ્યારે
મારા કેવલની આજ્ઞા થઈ ત્યારે જ હું ત્યાંથી નીકળ્યો છું.

સો હંસા હમ તન ધરી આયે ચૌદલોક ચૈતાવન ચાહાયે;
સુની મમ બચન ધ્યાન કૈવલકે, ધન સ્વામી તાંહાંથે આયે ચલકે. ॥૩૧॥

આ ચૌદ લોકને ચેતાવવા માટે હું હંસ સ્વરૂપે હોવા છતાં આ શરીરને ધારણ કરી આવ્યો છું. આ મારા વચન તથા કેવલ ધ્યાન સાંભળી રવિ ઘણો ખુશ થયો અને કહ્યું, હે સ્વામી ! આપને ધન્ય છે કે તમો ત્યાંથી અહીં સુધી ચાલી આવ્યા છો !

જેતને લોક ઓલંગી આયે, કોહો સ્વામી કાહા સબે ચેતાયે;
તબ હમ બોલે લક્ષ ઉછાહુ, હામ હંમ ચેતાયે સબ કાહુ. ॥૩૨॥

વળી સૂર્ય પૂછવા લાગ્યો કે હે સ્વામી ! આપ જેટલા લોક ઓળંગીને આવ્યા તે બધા આપે ચેતાવ્યા છે કે કેમ તે મને કહો. આ સાંભળી મેં હા કહી જણાવ્યું કે હું ચેતાવતો ચેતાવતો આવ્યો છું. આમ ઉત્સાહભરે લક્ષપૂર્વક મેં તેને જવાબ આપ્યો.

જબ દિનકર દીનતા હોડ રાચે, સત સત સ્વામી તુમ સાચે;
મહા મંતર સુરકુ સુનવાયે, બોહોરુ હંમ પોમીપર આયે. ॥૩૩॥
સતકુવેર લેડ જ્ઞાન ગગનકુ, પાવ ધરે પોમી ચેતનકુ ॥૩૪॥

આમ સાંભળતાં દિનકર દીન થઈ કહેવા લાગ્યો કે હે સ્વામી ! તમે સાચા હોઈ સત્ય જ કહો છો. આ સૂર્યને મહામંત્ર સંભળાવી હું પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ પ્રમાણે આ ગગનગામી જ્ઞાનને લઈ જગતમાત્રને ચેતાવવા હું પૃથ્વી ઉપર આવ્યો છું.

❶ અથ પોમી પર પ્રવેશ પ્રથમ પુષ્કર દીપકો-અંગ-૪૪મું ❶

ચેતાવન પોમીકી પરજા, કાયમ પંથ ગાડાહંમ ગરજા;
પ્રથમ શ્રષ્ઠ સધારે હંમહી, જ્ઞાન વિના ભવમે બહુ તંમહી. ॥૧॥

પ્રથમ પૃથ્વી ઉપર હું રવિ મંડળ છોડીને પુષ્કર દીપ ચેતાવવાને માટે આવ્યો અને જોયું તો અહીંયાંના લોકો સ્વસ્વરૂપ તેમ જ કેવલજ્ઞાન વગરના જોવામાં આવ્યા. જેથી તેઓને કેવલજ્ઞાન સમજાવવા માટે મેં સિંહરૂપ ગર્જનાથી કાયમ પંથની શરૂઆત કરી.

રવિ મંડલ છોડી જબ આયે, પહેલે પુસ્કર દીપ ચેતાયે;
પુસ્કરમે જબ કીયા પીયાંના, તાંહાં હમ કાયમ નામ કહાના. ॥૨॥

હું સૂર્યમંડળ છોડી જ્યારે પ્રથમ પુષ્કર દીપમાં આવીને જ્ઞાનથી લોકોને જાગ્રત કર્યા ત્યાં મેં મારું નામ કાયમ પુરુષ જણાવ્યું છે.

હંમ કાયમ કૈવલ મમ સ્વામી, ચેતાવન પઠયે બહુ નામી;
તાંહાં હંમ જ્ઞાન પસારા પાસા, પુસ્કર દીપ ભયે સબ દાસા. ॥૩॥

હું સદા સદોદીત અને મારા ધણી તે પણ કાયમ સદોદીત કૈવલ છે. તેમણે મને આ સુવર્ણ ભૂમિમાં વસતા હંસોને જાગ્રત કરવાને મોકલવાથી મેં જ્ઞાનનો પસારો કર્યો છે, અને જે જ્ઞાન સાંભળવાથી તમામ હંસો અમારા શરણમાં આવીને જ્ઞાનના ગ્રાહી (વેત્તા) થયા છે.

અતિ કીરતી કૈવલકી ગાઝ, તબ પુસ્કર લોગુ રુચી આઝ;
પૂછંન લાગે પ્રેમ સનેસુ, કોહો સ્વામી કૈવલકા દેશુ. ॥૪॥

જ્યારે મેં કૈવલના ગુણાર્વિદ ગાયા ત્યારે તેમને ઘણો જ ભાવ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાર બાદ મને સ્નેહપૂર્વક ભાવથી પૂછવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! અમને કૈવલકર્તા અને તેમનું સ્થાન સમજાવો.

કૈવલ દેશ કહ્યા હંમ કાજુ, રેહેણી કરણી સહિત સમાજુ;
ચલે સકલ રેહેની કૈવલકી, છોડ દેઝ કરીયા સબ હલકી. ॥૫॥

ત્યાંના લોકોને રહેણીકરણી સાથેનું કૈવલજ્ઞાન સમજાવાથી તે મુજબ વર્તવા લાગ્યા અને તે સિવાયનાં એ કર્મકાન્ડની ઉપાસના છોડી દીધી.

કૈવલ લક્ષ સબે ઝર રાખા, સમજ પરે તેસા હંમ ભાખા;
પુસ્કરકે જેતને નર નારી, સનમુખ ભયે જો જો અધિકારી. ॥૬॥

પુષ્કરદીપમાં જે જે સ્ત્રી પુરુષોને હમો એ જે કૈવલ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કર્યો તે લક્ષને જે જે અધિકારી શ્રોતાઓએ અંતરમાં ગ્રાહ્ય કર્યો તે તે જ્ઞાનવાન થયા છે.

આંન સકલ સબ ભૂલે ભરમા, સમજ પરા નહિ કૈવલ ધરમા;
પુસ્કર દીપ રહે જો રાઝ, તાકી કથા કહું સમજાઝ. ॥૭॥

જે જે સ્ત્રી પુરુષોને કૈવલ જ્ઞાનની સમજ પડી નહીં તેઓ ભ્રમણામાં ભૂલા પડેલાં છે. હવે પુષ્કર દીપના રાજાની કથા કહી સમજાવું છું તે હે સ્ત્રી પુરુષો સાંભળો.

નામ જાહાકો અલીરથ બાજે, અંબુ શેહેર અસ્થાંન બિરાજે;
તાકો હે પરધાંન દલીલ, બુદ્ધિવંત માહા ચતુર અસીલ. ॥૮॥

તે જ પુષ્કર દીપમાં એક ચક્રવર્તી રાજા હતો, જેનું નામ અલીરથ, અને અંબુ શહેરમાં

તેની રાજધાની હતી. જેના પ્રધાનનું નામ દલીલ હતું જે ઘણો બુદ્ધિશાળી, શૂરવીર અને ચતુર હતો.

ન્યાય કરન નીતિ સબ જાંને, રાય સહિત પરતીતી આંને;

एक सेहेस्त्र सत जाकु रांनी, तामे द्वादस अति सहांनी. ॥९॥

તેમ જ ન્યાય નીતિમાં અગ્રણી હતો તેમ જ રાજાનો તેના પર ભારે ભરોસો હતો. તે રાજાને અગિયારસો (૧૧૦૦) સ્ત્રીઓ હતી, તેમાં બાર સ્ત્રીઓ શાણી અને ડાહી હતી.

द्वादसमे द्वे कहीए जेठी, वचन सके नहि जाकु मेटी;

ताको अहीला सहीला नांमु, सत्त्व गुणी माहा सील वीरांमु. ॥१०॥

તેમાં પણ રાજાના હક્કો ભોગવી શકે તેવી બે હતી, જેમનો પ્રભાવ રાજા પણ અટકાવી શકે નહિ તે પૈકી એકનું નામ અહલ્યા અને બીજીનું નામ સલ્યા કે જેમનામાં ઉચ્ચ પ્રકારના ગુણો અસ્તિત્વ ભોગવતા હતા.

जाके पुत्र सोलसे साठु, तामे श्रेष्ठ सुरमां आठु;

अष्टमांही पोमी पति एक, जे जायो सहु मोहोर विशेष. ॥११॥

સદર રાજાને પુત્રો સોળસો સાઠ (૧૬૬૦) હતા તે પૈકી આઠ શૂરવીર, બળમાં પરાક્રમી, નીતિમાન, સુભટ અને સચેત હતા જે પૈકી એક પૃથ્વીપતિ હતો, અને તે સહુની પહેલો જન્મેલો હતો.

ललीरथ कहीए जीनको नांमा, तेजवंत नीकसो पीतुदांमा;

एही परिवार सहित करे राजु, सकल धरमको सारे काजु. ॥१२॥

જેનું નામ લલીરથ હતું તે તેજસ્વી, સત્યવક્તા, ન્યાયી અને ઇન્સાફનો અગ્રણી હતો. આવી રીતે રાજકુટુંબ મોટા વિસ્તારવાળું, સંપમાં એક મત રહી રાજા રાજ્ય કરતો હતો.

ते राजा घेर कोई एक जोगी, आइ चढो कही सहेजे संजोगी;

बेठो बाग धकाइ धुनीयां, मांने राइ पीछे सब दुनियां. ॥१३॥

તે જ રાજાને ઘેર એક યોગી અયાનક આવી ચઢ્યો અને રાજા રાણી અને રૈયત તેને ઘણા માનથી માનતાં હતાં. ગામથી દૂર બગીચામાં યોગી પોતે ધુણી સળગાવી રહેલા હતા અને શહેરના તમામ લોકો તેમના દર્શનાર્થે જતા હતા.

જોગીસુ રાજા અતિ રાચો, રાંની સહીત ભાવ નહિ કાચો;
કુટુંબ સહિત રાજા તાંહાં જાડ, પ્રકમા દેહ લાગે પાડ. ॥૧૪॥

તે યોગી પર રાજા અને રાણીનો ભાવ ઘણો જ હતો, જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ખામી હતી નહીં. જેથી રાજા ઘણા જ વખત કુટુંબ સહિત ત્યાં જઈને પરિક્રમા કરીને ચરણમાં નમસ્કાર કરતો હતો.

તેહી બાગ હંમ એક દીન ગણુ, જોગીસે ભેડા જબ ભયેડ;
તબ ચરચા કાઢી હંમ દોડ, તેહી અવસર દુજા નહિ કોડ. ॥૧૫॥

શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે -

કેટલાક વખત બાદ મારે પણ એ બગીચામાં અચાનક જવાનું થયું, ત્યાં અમો અને યોગી ભેગા થવાથી જ્ઞાન વિષયોની ચર્ચા ચાલી તે પ્રસંગે બીજું કોઈ હતું નહિ.

જોગીસું બુજા હંમ જ્ઞાના, આધીન હોડ અતિ દીન અયાંના;
તબ જોગી બોલે મંન યોલી, તીન દૈવ રાચી મત ઓલી. ॥૧૬॥

શ્રી કુવેર સ્વામીજીએ તે યોગીરાજને આધીન થઈ દીન વચનોથી કેટલાક પ્રશ્નો પૂછ્યા. ત્યારે યોગીરાજે અધિકારી પરત્વે પૂરા પ્રેમથી શિવ, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુનું પદ કહી સમજાવ્યું.

સાત્ત્વિક જ્ઞાન કહ્યા અતિ સારા, તીન દેવ થાપે અધિકારા;
તીન દેવ ઓરુચોથી માયા, સબકી આદ્ય નિરંજન રાયા. ॥૧૭॥

તદ ઉપરાંત સાત્ત્વિક જ્ઞાન પણ ઘણું સારું કહ્યું અને આગળ ચાલતા ત્રણ દેવો તથા ચોથી માયા એટલે પ્રકૃતિ અને સૃષ્ટિના આદિ નિરંજનદેવ ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન કહ્યું.

આંહાંલુ જોગી કથીયા જ્ઞાના, જોત સરુપમાંહી અટકાંના;
તબ હંમ બોલે બચન અઘાદા, અહો ! જોગી તુમ કાલહી સાધા. ॥૧૮॥

આગળ જ્યોતિ સ્વરૂપમાં ચર્ચા ચાલતાં અટકી ગયા પછી ભગવાન કરુણાસાગર યોગીને અગાધ વચન કહે છે કે હે યોગીરાજ ! અતમે કાળનું સાધન કર્યું છે .

દેખ્યા જોગી જ્ઞાન તુમાહારા, આંહાં લ્યો તો સબ કાલ પસારા;
તબ જોગી પૂછન મમ લાગ્યા, યાતે જ્ઞાન કછુ હે આગા. ॥૧૯॥

હે યોગીરાજ ! તમે જ્યાં સુધી વાત કરો છો ત્યાં સુધી કાળનો ચારો છે

અને આખરે કાળમાં ખપી જવાના છીએ એટલે યોગીરાજને શંકા પડી ને
તરત જ પૂછવા લાગ્યા કે આથી ઉપરનું કોઈ જ્ઞાન છે ?

અહો સ્વામી તુમ ક્યાંહાંસે આવા, હંમકુ ભારો બોલ સુનાવા;
હંમ જાંનુ તુમહો કોઈ ભક્તા, આપી જ્ઞાન કરુ મંન મુગતા. ॥૨૦॥

હે સ્વામી ! તમો ક્યાંથી આવ્યા કે આવા જ્ઞાન ના ભારે શબ્દો સંભળાવ્યા. હું
તો જાણતો હતો કે કોઈ ભગત છે ! તેમને જ્ઞાન આપી મન માન્યા વિષયને સમજાવી
મુક્ત કરું.

તબ ચરચા કાઢી ભિન્ન ભિન્ના, સો તો સબ તુમ કાલહી કિંના;
મેરા તો મંન યાંહાં લ્યૌં રાચા, જોત સ્વરુપ કહ્યાપદ સાચા. ॥૨૧॥

(યોગીએ) આથી મેં જે જુદી જુદી ચર્ચા કરી હતી તેને તો તમો એ કાળ ઠરાવ્યો, અને
જોત્ય સ્વરૂપનું સાચું પદ માનીને મારું મન એટલે જ અટકી ગયું છે, પણ મારાથી અધિક
જ્ઞાનના ભારે શબ્દો આપની પાસે છે.

દૃષ્ટ તમારી તો બહુ આઘી, તુમ કીરપાયે જોયુ જાગી;
મેરી હદ તુમકુ સબ કીની, સો સ્વામી તુમહી લેઈ ચીની. ॥૨૨॥

તમારી દૃષ્ટિ તો ઘણી આઘે દેખાય છે, આપની કૃપા વડે જાગ્રત થઈને જોઉં છું તો
મારી જે અંતિમ હદ કહી હતી તેને હે સ્વામી ! આપે જાણી લીધી છે.

અબ સ્વામી કહો જ્ઞાન તુમારા, જાથે ભયે ભવજલ પારા;
કેહં કુવેર સુનો હો જોગી, તુંમહો નિજ કરતાર વિજોગી. ॥૨૩॥

હવે હે સ્વામી તમારું જ્ઞાન કહો કે જે સાંભળવાથી ભવ પારંગત થવાય; મહાન
સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે યોગીરાજ, હું જે લક્ષ કહું છું તે ધ્યાન આપીને સાંભળશો તો
સ્વસ્વરૂપ અને કતાં કૈવલનો વિજોગ રહેશે નહિ અને ભવની ભ્રમણા જે તમારામાં છે તે દૂર
થશે.

❶ અથ યોગી સંવાદકો - અંગ-૪૫મું ❶

તબ હંમ બોલે કરી ટહંકારા, સુન વે જોગી જ્ઞાન હમારા;
તોન ગુન શક્તિ ઓરુજોતિ, જાકો માંન સક્તલ જગ સરાતી. ॥૨૪॥

એવું સાંભળીને જ્ઞાન વાણીની ગર્જનાનો ટહંકાર કરીને યોગીને કહ્યું કે ત્રણ ગુણ

શક્તિ અને આદિ નારાયણ સુધીનું જ્ઞાન છે તે આ જગતમાં પૂજાવાને તથા માન મેળવવાની સરાયના કરનારું જ્ઞાન છે.

તમહુ પણ તાકુ ભજો સોડ, કાલ જાલ વંચો નહિ કોડ;
જોત સરુપ પરે પરી બ્રંહા, નીગમ નયેતિ કરી ગાવત મ્રમ. ॥૨॥

તમારું જ્ઞાન પણ તેને જ જણાવનારું છે જેથી કાળની જાળમાંથી બચાવે તેવું નથી. આદિ નારાયણથી પર જે પદ વર્ણવેલું છે તે બ્રહ્મ છે અને તેને અથાહ અથાહ કરી વેદે નેતિ પોકારી છે.

બ્રંહા પરે એકાદશ ધાંમુ, દ્વાદસમે કૈવલ વિસરાંમુ;
સો કૈવલ કરતા હંમ ચીના, આંન દેવ સબ છાડ અનીના. ॥૩॥

જે કેવલપદ હમોએ અનુભવ્યું છે તે પદ બ્રહ્મથી પર અગિયાર ધામ વટીને અનંત બ્રહ્માંડાધીસ પતિનો મુકામ છે એવું અમારું સર્વોપરી જ્ઞાન છે. જેથી તત્ત્વનો પ્રકાશ કરનારા અનિત્ય દેવોના જ્ઞાનથી તે દૂર છે.

તુમ છાડો યેસે દેવ આંનું, તો હંમ દીજે કૈવલ જ્ઞાનું;
તબ જોગી આધીન હોડ બોલ્યા, તુમ સ્વામી કોડ સાંપ્રથ તોલ્યા. ॥૪॥

તમોને ચોદ દેવના તત્ત્વ પદાર્થના જ્ઞાનનું જ્ઞાન છે જેનો તમો ત્યાગ કરો તો હું તમોને કેવલ જ્ઞાન આપું, ત્યારે યોગી દીનતા ધારણ કરીને કહે છે કે હે સ્વામી ! તમારી શરીર વિભૂતિ તથા તમારી ગતિ અતિ ગંભીર છે.

યેસા જ્ઞાન અપાર તુમારા, ગદ ગદ કંઠ ભયે હંમ સારા;
છોડી મત જોગી જંન ભડ્યા, તબ કૈવલ મંતર હંમ કહીયા. ॥૫॥

એવું અપાર જ્ઞાન તમારું છે; એ જ્ઞાન સાંભળીને હું તદ્દન શિથિલ થયો છું. આવી યોગીની ગદ ગદ કંઠવાળી ગતિ જોઈ પરમગુરુએ કેવલલક્ષ આપ્યો.

કૈવલ મંત્ર સુનો જબ કરનાં, તબ જોગી ગ્રહીયે મમ સરનાં;
તુમ સ્વામી સદગુરુમમ દાતા, આજ ભયો કીરતારથ તાતા. ॥૬॥

તે સાંભળતાની સાથે જ યોગી મારે શરણે થયા અને કહેવા લાગ્યા કે તમો મારા કલ્યાણ કરનારા સદગુરુ દાતા છો જેથી હું આજે કૃતાર્થ થયો છું.

एतना दीन भरम्यो भवमांही, तुम उगारी लीनो सांइ;
ज्ञान अघाद करो हंम जबही, स्वांत भये जोगी मन तबही. ॥७॥

અત્યાર સુધી હું ભવભવાટીમાં ભમ્યો છું તો તે ભ્રમણામાંથી છોડાવીને મારો બચાવ કર્યો છે. શ્રી ભગવાન કરુણાસાગરે વારપાર વગરનું જ્ઞાન સંભળાવ્યું જેથી યોગીનું મન શાન્ત થયું.

अमरसीध जोगीका नांमु, बोहोरुहंम आये जाहां विसरांमु;
जब जोगी अपने जंन भयेउ, सो कीरती राजापे गयेउ. ॥८॥

યોગીરાજનું નામ અમરસિંધ રાખ્યું; પછી અમો વિશ્રાંતિ સ્થાને આવ્યા, યોગીરાજે કાયમ પુરુષનું શરણું લીધું તેની ખબર આખા શહેરમાં ફરતી ફરતી રાજ્ય દરબાર સુધી પહોંચી ગઈ.

तब राजा जोगीपे गइया, कुन पुरुष तुमकु चेतइया;
तब जोगी के हे सुनहो राया, कायंम पुस्त्र कोयेक यांहां आया. ॥९॥

રાજા યોગી પાસે આવી પૂછવા લાગ્યા કે તમોને કયા પુરુષે ચેતવ્યા? ત્યારે યોગી કહે છે કે એક કાયમ પુરુષ આવ્યા હતા.

सो पुरुषे प्रथम मम बुजा, ज्ञान करा हंम जाहां ल्यौ सुजा;
तब पुरुषा मुख बोले बैनां, बोध अगाध ज्ञानके नैनां. ॥१०॥

તે પુરુષનો, અમોને અનુભવ થયો અને તેમણે જે જ્ઞાન કહ્યું તે જાણવાથી હું તેમને ઓળખી શક્યો ત્યારે તેમણે અલૌકિક જ્ઞાન વડે ઘણો જ બોધ કર્યો.

जो जो हंमही ज्ञान कहांनां, सो उनहु सब काल ठरांना;
जोत सरूप लगे कही माया, तीनकी पर परिब्रंहा दढाया. ॥११॥

યોગી કહે છે કે મેં જે જે જ્ઞાન કહ્યું તેને તેમણે કાળરૂપ ઠરાવ્યું અને જ્યોતિનારાયણ સુધીનું જ્ઞાન તે માયાનું સ્વરૂપ છે અને તેની ઉપર મહાદ્ બ્રહ્મ છે.

ब्रंहा परे द्वादस अस्थांना, तांहां थापे कैवल निद्यांना;
तब हंम बुजे कैवल मरम, लक्ष कह्यो स्वांमी न्है:करम. ॥१२॥

તે મહાદ્ બ્રહ્મની ઉપર બાર ધામ છે તેની પાર કેવલ કર્તાનું નક્કી પદ છે એવા કર્મ રહિત જ્ઞાનના લક્ષની મને જાણ થઈ.

જબ ડન કીના કૈવલ લક્ષા, સમજ પરી હંમ લીની દક્ષા;
જોગી બચન સુનો જબ રાઢ, ડો સ્વાંમી તે પુરુષ બતાઢ. ॥૧૩॥

જ્યારે તેમણે કેવલ જ્ઞાનનો લક્ષ બતાવ્યો ત્યારે મેં સમજીને દીક્ષા લીધી. ત્યારે રાજા કહે છે કે હે યોગી મને તે પુરુષ બતાવો.

તબ જોગી કીના અસ્થાંના, જાંહાં મમ આસન હુતા પીયાંના;
ઁતની સુની રાઢ ઘેર ગઢ્યા, રાંની સહિત કુટંમકુ કહીયા. ॥૧૪॥

યોગીએ હમારું જે જગ્યાએ આસન હતું તે સ્થાન બતાવ્યું જેથી રાજા ઘેર ગયો અને કુટુંબ તથા રાણી સહિત બધાંને સ્વામીની વાત કહી.

તબ ઉપજો સબકે મન ભાવા, કુટંમ સહિત મીલનેકુ આવા;
બહુ વીધી ભેટ સામગ્રી લાએ, પૂજા કરી મોઢ આંન ચઢાએ. ॥૧૫॥

રાજાનું વચન સાંભળી બધા સહકુટુંબ સહિત ભેટ સામગ્રી લઈને મારા દર્શનાર્થે આવ્યાં અને મારું યથાર્થ વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું.

રાજા આઢ ચરન શીર નાએ, બોહોરુ કુટંમ પેરે સબ પાએ;
ઓરુઆએ પરધાંન દલીલા; ડનકે કુટંમ સહિત કરી ભેલા. ॥૧૬॥

રાજા સહકુટુંબ સહિત અને પોતાના દલીલ પ્રધાનના સહકુટુંબ સાથે મારા શરણાંગત થયાં.

પૂછન લગે રાય પરધાંનુ, કોહો સ્વાંમી આપનો મત જ્ઞાંનુ;
તબ હંમ જ્ઞાંન ગુઢારથ ર્ખોલા, રાજા સહિત પ્રધાંન હી ડોલા. ॥૧૭॥

ત્યાર બાદ રાજા અને પ્રધાને મને ઘણાક પ્રશ્નો કર્યા અને દીનતાપૂર્વક માગણી કરી કે સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન સમજાવો ત્યારે અમોએ અતિ ગુઢાર્થ જ્ઞાન વાણી ઢારા સમજાવ્યું ત્યારે રાજા તથા પ્રધાન ઘણા ખુશ થયા.

કહંન લગ્યા ઢંન્ય ઢંન્ય હો સ્વામી, નહિ કોઢ જ્ઞાંન તુમારી ઢાંમી.
અબ સ્વાંમી હંમકુ ઢો દક્ષા, કુટંમ સહિત તુમ કીજે રક્ષા. ॥૧ૢ॥

રાજા તથા પ્રધાન કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આપના જ્ઞાનને ઢન્ય છે. આપના જ્ઞાન સમાન જગત પર બીજું આવું ઉચ્ચ જ્ઞાન નથી, જેથી અમોને દીક્ષા આપીને અમારું રક્ષણ કરો.

તબ હંમ દક્ષા દેડ સરવનકુ, કુટંમ સહિત પરધાન નરપકુ;
અહીલા સહીલાકો અતિ ભાવુ, સ્વાંમી અપને ઘેર પધરાવું. ॥૧૯॥

મેં તે સર્વને દીક્ષા આપી ત્યારે અહીલા તથા સહીલા રાણીઓએ રાજાને કહ્યું કે, સ્વામીજીને આપણે ઘરે શુદ્ધ ભાવથી બોલાવીને પધરામણી કરો.

તબ રાજા કેહે ભાયગ નીકા, ચરન પરે જો દ્વાર સ્વાંમીકા;
બહુ વીધી બાજાં ગાંન કરાયે, ગાજત બાજત લેડ પધરાયે. ॥૨૦॥

રાજા બોલ્યા કે આપણે ઘેર સ્વામીજીની પધરામણી થાય તો આપણાં અહોભાગ્ય છે, પછી રાજાએ વિધ વિધ પ્રકારના વાજિંત્ર અને ગાન તાન સહિત સ્વામીજીની પોતાને ઘેર પધરામણી કરી.

સીધાસંન પર લેડ બેસારે, ધૂપ દીપ આરતી ઉતારે,
રાંની સકલ સેવામે રાચી, રાજા સહિત ભાવ નહિ બાચી. ॥૨૧॥

સિંહાસન પર મને પધરાવી ધુપ દીપાદિક સામગ્રી સહિત મારી આરતી ઉતારી પછી રાજા તથા રાણીઓ હરહંમેશ મારી સેવામાં તત્પર રહેવા લાગ્યાં.

કેતેક દીન રાજા ઘેર રહીયા, કૈવલ લક્ષ પક્ષ હમ કહીયા;
બોહોરુબહુ પરધાન સેવાયે, આપને ઘેર લેડ લેડ પધરાયે. ॥૨૨॥

હું રાજાને ત્યાં ઘણો વખત રહ્યો અને સર્વને કેવલ જ્ઞાનનો લક્ષ આપી કેવલ પક્ષના અધિકારી બનાવ્યા. તે પછી પ્રધાનને ત્યાં હમારી પધરામણી થઈ.

ભાવ પ્રીત અતિ પ્રેમ વધારે, ગાઝંગાઝં બહુ દેશ સધારે;
કેહં કુવેર કૈવલ કીરતકી, બાહાઢી પેજ અતિ જત મતકી. ॥૨૩॥

તેમનો પ્રેમ અમારી ઉપર અતિશય ઊભરાતો હોવાથી ગામે ગામથી અને દેશ પરગણેથી જાણ્ય થવાથી ઘણા લોકો દર્શનાર્થે આવવા લાગ્યા. તે સર્વને મેં કેવલ કીર્તિ ઘણી જ યુક્તિપૂર્વક કહી સમજાવી જ્ઞાનવાન કર્યા.

❶ અથ અબધુ બોધકો-અંગ - ૪૬મું ❶

બોહોરુએક પરવતકે અબધુ, આડ ચઢો વિધિ સંજોગ સમંધુ;
પાતાંજલી સાહાસ્તરકે વેતા, ઓર પંચકો લહે સંકેતા. ॥૧॥

આ ચાલુ સંજોગોમાં એક પર્વતની ગુફામાંથી મહાન યોગી આવી ચઢ્યા અને તે

ગૌતમમુનિના રચેલા પાતાંજલી શાસ્ત્રના વેત્તા હતા. તેમ જ પંચ વિષયોના અનુભવનું કથન કરનારા હતા.

જાકી ગત પાતાલ ગયેકી, સધે સીધી બહુ અમર રહોકી;
અગમ નીગમ કછુ જાંનત ભેવા, એસા કોય બડ જોગી દેવા. ॥૨॥

તેમ જ તેઓ પૃથ્વીમાં પ્રવેશ કરનારા હતા, અદૃશ્ય થવાની સિદ્ધિવાળા તેમ જ ત્રિકાળદર્શી હતા અને અગમ્ય ગમને જાણનારા મહાન યોગી હતા.

સો પુસ્ત્રા મીલીયે મોઢ આહી, હમ કીનો આદર અતિ ચાહી;
કરન લગે ચરચા અતિ ગાઢી, પાતાંજલી સાહાસ્ત્ર મત કાઢી. ॥૩॥

એ યોગી મને આવીને મળ્યા અમોએ તેમનો ઘણો જ આદર સત્કાર કર્યો અને પાતાંજલી શાસ્ત્રના મતને ખુલ્લો કરીને તેની ચર્ચા કરવા લાગ્યા.

અથરવેદ અનુકરમ દ્રઢાવા, શ્રુતિ સંહિત કાંડ જસ ગાવા;
માહા વાયક તીનુ અથરકે, સાધે સુત્ર જીવ ઈશ્વરકે. ॥૪॥

અથર્વવેદનું ધ્યાન કર્યા પછી શ્રુતિ, ક્રિયા ને કર્મકાંડની ચર્ચા કરી અને તેમણે અથર્વવેદનું મહાકાવ્ય (અયં અહો નિરમલં) જે એમનો મૂળ ધ્યેય હતો તે કહી બતાવ્યો. તેમ જ જીવ ઈશ્વરની તેઓ એકતા કરવાની ગતિવાળા હતા.

નાંહાંના વિધ સાધન અવીલોકી, સંસ્કૃત બોલી અશલોકી;
એહી પરકાર કરન લગ્યે બાદુ, દેસ્વાવંન ભયે છલબલ જાદુ. ॥૫॥

જુદા જુદા પ્રકારની સિદ્ધિઓના સાધકનું વર્ણન તથા સંસ્કૃતના શ્લોકો બોલીને અનેક પ્રકારનો વાદ વિવાદ તથા છલબલથી ભરેલા જાદુઈ વિદ્યાના સાધક હતા.

આસન અધર રહે અવનીત્યે, પલટે સ્વરુપ અક્લ કલ્લાનીત્યે;
લોક સક્લ સબ અચરજ ભયેડ, અબધુકે ચરિતર ચીત ગયેડ. ॥૬॥

તેમ જ પૃથ્વીથી અંતરિક્ષ આસન રાખી અદૃશ્ય થવાની કળાથી સભાજનોને આશ્ચર્ય ચકિત કરીને ચિત્તને તલ્લીન કરતા હતા.

ચરિતર જોડ સબકે મન ડોલે, તો અબધુ અહંક્રતી ધરી ફુલ્લે;
જાંહાં લ્યૌ પોહોચ હુતી અબધુકી, તાંહાં લ્યૌ જ્ઞાન કથે બલબુકી. ॥૭॥

પોતાના ચરિત્રથી સભાજનોનું મન રંજન થયેલું જોઈ યોગી મહાન અહંમેવી થતા

હતા, તેમ જ તેમનામાં જે પ્રકારનાં સાધન સાધેલાં હતાં તે યોગબળે કરી મનના મતનું જ્ઞાન કહેતા હતા.

હંમ બોલે ફેરી ફટકારી, માહા અનુભવ અદ્વૈત સમારી;

સુન અબધુ ગુઢ જ્ઞાન હમારા, અગમ નિગમ કયા કરત લવારા. ॥૮॥

એવા પ્રકારનું વર્તન જોઈ મેં સ્વાનુભવનો ટંકાર કરી ફરજ પાડી કે હે અબધુત ! હમારું ગૂઢ (કેવલજ્ઞાન) જ્ઞાન શાસ્ત્રો તથા વેદના સિદ્ધાંતની પરનું છે, તો તમો અગમ નિગમનો બકવાસ વૃથા કરો છો !

હંમકુ કયા છલ્લબલ દેખલાવે, જાદુથે યુ જુગ ભરમાવે;

તુમ નહિ ચીનત જ્ઞાન હમારા, દેખ્યા અબધુ ભરમ તુમારા. ॥૯॥

તમો છળબળ, વિદ્યા તેમ જ જાદુની કળા બતાવો છો પણ તમોને તમારા સ્વસ્વરૂપનું ભાન નથી, જેથી તમો ભવની ભ્રમણામાં રચી પચી રહ્યા છો.

જૌ બાજીગર બાજી રચહી, જ્ઞાન વીના બાજીમે પચહી;

તેસે તુમ બાજીગર જોગી, તીનુ ગુન માયાકે ભોગી. ॥૧૦॥

જે બાજીગરે બાજી રચી છે અને તે બાજીમાં જ પચી રહે છે, તેવી જ રીતે તમારી સમજ પણ ત્રણ ગુણની ગ્રંથિવાળા તત્ત્વોના ઘાટોમાં જ રમી રહી છે જેથી તમોને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી.

માહાવાયક ઓરુજ્ઞાન અથરકા, તુમકુ બાઢા માંન અમરકા;

એ તો સહુ ઓરલ્યા વેહેવારા, દૃષ્ટાંતે કરી કહુ નિરધારા. ॥૧૧॥

તમોને અથર્વવેદના સિદ્ધાંતે કરી અમરપણાની સિદ્ધિ હોવાનો અહંમેવ થયો છે તે સર્વે જગત તરફનો વહેવાર છે તેની સાબિતી દૃષ્ટાંતથી સમજાવું છું.

વરસ સેહેસ્ત્ર જીવત તરુવરખા, જાનત નહીં ગુરુજ્ઞાનકી પરખા;

પરવત રહે કહી કાલ અપારા, તોહુ ન લહે નીજ લક્ષ વિચારા. ॥૧૨॥

વૃક્ષનું શરીર તેમ જ પર્વતનું આયુષ્ય ઘણો કાળ રહે છે છતાં એને નિજ લક્ષનું ભાન હોતું નથી.

અમર રહેકા એહી અત્તબારા, અબધુ દેખો કરી વિચારા;

માહાવાયક બારુબેદનકે, તુમ તો જાનત તીન અથરકે. ॥૧૩॥

સિદ્ધિબળે કરીને લાંબો કાળ શરીર રાખે છે તેનો વિચાર તમો કરી જુઓ. ચાર વેદનાં બાર મહાવાક્યો છે તે પૈકી તમો અથર્વવેદનાં ત્રણ મહાવાક્યોને જ જાણો છો.

અયંગ અહો નિરમલ નિરધારા, ઓર કહુ નવકે નિસ્તારા;

સદ ચીદ આનંદ યમ બ્રહ્મ અસમી, રઘુ જજુર ગાવતગુણ જસમી. ॥૧૪॥

અયમ, અહો, નિર્મળ એ ત્રણને જ નક્કી કર્યા છે. હવે સત્ ચિત્ આનંદ અયમ, બ્રહ્મ, અસ્મિ આ વાક્યો રઘુવેદ અને યજુર્વેદનાં છે.

સામ ગાયંત તમ પદ તદ અસીકુ, એ દ્વાદસ મુની જન મત રસીકુ;

નયેતિ નયેતિ કરી સબને ગાવા, નિરાલંબ પદ હાથ ન આવા. ॥૧૫॥

ઋષિમુનિઓએ સામવેદના તમ્ તદ્ અને આશીપદ સહ બાર મહાકાવ્યો નક્કી કર્યા છે, અને તેનો રસ લઈ રહ્યા છે. પણ ચારે વેદોએ જે નેતિ પોકારી છે તે અકર્તા બ્રહ્મની જ પોકારેલી છે જેથી સ્વસ્વરૂપ તેમ જ સકર્તા પદના તેઓ જાણકાર નથી.

તુમથી પળ તામે પચી મરહી, અથરવેદ વાયક ઊર ધરહી;

અગમ નીગમત્યે સોડ પદ ન્યારા, તો વ્યા જાંને વેદ બચારા. ॥૧૬॥

શાસ્ત્રોમાં તેમ જ વેદોમાં જે પદની નેતિ પોકારેલી છે અને તમારું ધ્યેય અથર્વવેદનું હોવાથી તમો તમારું સ્વસ્વરૂપ અને સકર્તા પદને જાણતા જ નથી. જે પદ અગમનિગમથી ન્યારું રહેલું છે.

બેદુકે બક્તા નીજ બ્રહ્મા, સોમી નહિ જાંનત મુલ મરમા;

તો સાહાસ્તર કરતા વ્યા જાંને, જે ભૂલ્યા ભવની કલ ભાંને. ॥૧૭॥

ચાર વેદના જાણકાર બ્રહ્માજી તેમણે પણ સ્વસ્વરૂપનો મર્મ જાણ્યો નથી, તો શાસ્ત્રોના રચનાર પુરુષો અભયપદ નહિ જાણવાથી સર્વ ભવ ભવાટીમાં રચી પચી રહ્યા છે.

સેસ સાહાસ્તર પાતાંજલી કરીયા, સોમી રટ રેરા ઊરધરીયા;

રંકાર પરે ઐ કારા, અક્ષરકે ઉતપન કરનારા. ॥૧૮॥

સહસ્ર મુખી શેષજી પાતાંજલી શાસ્ત્રના વક્તા હતા. જેઓનું ચિંતવન રંકારનું હતું, તેની ઉપર ઐકારનું સ્મરણ છે તે ઐકાર અક્ષરના ઉપાદાન કારણ એટલે મૂળકંદ રૂપે છે.

સો કહીયે અક્ષર ભગવાંના, જાથે સહુ અક્ષર ઉતપાંના;

વેદ ભયે ઊનહુતે ચારી, ગાયત્રી ચોવીસ પસારી. ॥૧૯॥

તે ઐકાર અક્ષર ભગવાન કહેવાય છે અને તેમાંથી તમામ અક્ષરોનો ઉત્પત્તિકંદ છે તથા વેદો તેમ જ મહામંત્રોમાં ગાયત્રી વગેરેની ઉત્પત્તિ થાય છે.

પ્રાણાયમ સાધન વિપરકે, કુંભક રેચક પોરક સ્વરકે;

એ સરવે उनसे उपजांना, खट शास्त्र मत पकरे ज्ञांना. ॥૨૦॥

ઋષિમુનિઓ તેમ જ બ્રાહ્મણો જે પ્રાણયામને પોરક, કુંભક અને રેચક કરી સ્વર સાધન સાધ્ય કરે છે તે સ્વરથી ઐકાર ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાંથી બાવન અક્ષરની ઉત્પત્તિ થવાથી તે વડે વેદ અને છ શાસ્ત્ર રચ્યાં છે.

ए अक्षरका कह्या विस्तारा, अक्षरातित उनहु ते न्यारा;

नीजानंद नीजधांम कहावे, अक्षरातित हरि तांही रहावे. ॥૨૧॥

એ અક્ષરોનો વિસ્તાર કહ્યો છે, પણ અક્ષરાતીત જે પદ પ્રણવ છે તે અક્ષરોથી જુદું છે પણ નિજને આનંદ આપનારું અખંડ ધામ છે. તેમાં અક્ષરાતિત (કેવલ) પુરુષ રહેલા છે.

अनंत कोट सखीयंनके भोगी, लीलावै नर पुरुष संजोगी;

अखंड भोम्य जांहा रास विलासा, अक्षरातित खेले नीसवासा. ॥૨૨॥

અનંતકોટિ વૃત્તિઓના ભોગની લીલા (ખેલ) કરનાર તે ઐકાર રૂપ પુરુષ છે અને તે અખંડ ભૂમિમાં રહીને જગતની ઉત્પત્તિ કરી વિલાસ કરે છે.

सकल विश्व वैभवको यारी, कलंक रहीत कहावे ब्रह्मचारी;

तीनके पर परि ब्रह्म रहावे, रूप रंग कछु रेख नां कहावे. ॥૨૩॥

જગતના સઘળા ભોગોનો વિલાસી છે અને નિષ્કલંક રહી નિસ્તીક બ્રહ્મચારી કહેવડાવે છે. એ જ ઐકારની પર પરિબ્રહ્મ સ્વરૂપ કે જે રૂપ રંગ વગરનું અખંડ છે.

निगम नयेति करी ताही पोकारे, पादु पाण्य बिन अगम उचारे;

अक्षरातित ध्यान धरे जीनको, छुट कलंक जाय निशदिनको. ॥૨૪॥

વેદોએ પણ પરિબ્રહ્મ પદની નેતિ પોકારેલી છે એ પદ અવયવો વગરનું અને અક્ષરોથી પર છે તેનું ધ્યાન ધરી કર્મરહિત થાય છે, જેથી નિષ્કલંક થાય છે.

अखीलधाम तीनके पर राजे, तामे पुस्त्र अलेख बीराजे;

तीनकी सोभा कया मम बरनु, कहत नां पोचत जोर अक्षरनु. ॥૨૫॥

બ્રહ્મ પદથી પર અખિલ ધામ છે તેમાં અલેખ પુરુષ રહે છે એ ધામનું વર્ણન કરવું અક્ષરોથી પણ મુશ્કેલ છે.

ત્રીનકી પર અચ્યુત અવીધાંમાં, પુસ્ત્ર બીરાજે અકલ ન્હેં: કાંમા;
ત્રીન ઉપમાકા વ્યાહા કહુ જ્ઞાના, અલેખ પુસ્ત્ર જાહાકો ધોરેધ્યાંના. ॥૨૬॥

અખિલ ધામથી પર અચ્યુત ધામ રહેલું છે તે ધામમાં કર્મરહિત અકળ પુરુષ રહેલા છે. અલેખ પુરુષ જેનો લક્ષ કરે છે તેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે.

અચંતધામ ત્રીનકી હૈ પારા, અજર પુસ્ત્ર જામે સરદારા;

ત્રીનકી પર પંચુ અસ્થાંના, બાસ બસત જાંહાં પુરુષ પુરાંના. ॥૨૭॥

અચ્યુત ધામથી પર અચંત ધામ આવેલું છે જેમાં અજર પુરુષ બિરાજે છે અને તેની પર પાંચ સ્થાનો આવેલાં છે તેમાં અસલ (પુરાણા) પુરુષોનો વાસ છે.

સો પંચુ અસ્થાંન અનુપા, જાંનત નહિ જ્ઞાંની ભડભુપા;

વિરંચી વિષ્ણુ માહાવેશા, શક્તિ જોત્ય લહે નહિ લેશા. ॥૨૮॥

આ પાંચ સ્થાનો અતિ ઉત્તમ છે જેને બ્રહ્મજ્ઞાની પુરુષો જાણી શકતા નથી. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ શક્તિ અને જ્યોતિનારાયણ પણ એ પદને લેશમાત્ર જાણતા નથી.

તો જીવંનકી કુંન બસાઈ, ઉતસે નહિ કોઈ આવે જાઈ;

તો ત્રીનકા બરનન કાહા કરહુ, વસ્થા શાંને અકથ ઉચરહુ. ॥૨૯॥

ઉપર જાણાવેલ સમર્થ દેવોને જે પદની જાણ નથી તો અલ્પજ્ઞ જીવોની ત્યાં ગતિ પહોંચી કેમ કરીને શકે? એ પાંચ ધામોમાંથી કોઈ પણ આ બાજુ આવતા જ નથી, તો વાણી રહિત પદોનું કથન કરવું તે વૃથા છે.

જો ઉતસે પાઉ કોયે જંતા, નાંમ નવેશ બતાવહુ તંતા;

ત્રીનકી પાર અલેપમ ધાંમા, પુરુષ રહે જાંહાં અજીત અનાંમાં. ॥૩૦॥

કોઈ જિજ્ઞાસુ હંસ જાણવાને માટે ઉત્સાહી હોય તો તેને અથથી ઇતિ સુધી વર્ણન કરી કહું છું. પ્રથમ અલેપમ ધામ હોય તો તેમાં અજીત પુરુષ અનામી રહે છે.

અરુઢ સુંન્ય ત્રીનપર અદ્ભુતા, વસ્તી નહિ સોહી ધાંમ અછૂતા;

અલીલ સુંન્ય ત્રીન પર અભીરાજે, તા પર કૈવલધાંમ બિરાજે. ॥૩૧॥

તેની ઉપર અરુઢ શૂન્ય રહેલું છે તે આશ્ચર્યચકિત કરી નાખે તેવું છે અને તે વસ્તી વગરનું છે તેની પર અલીલ શૂન્ય આવેલું છે અને તેના પર કૈવલધામ આવેલું છે.

સો કૈવલકા હંસા હંમહી, અબધુ ગતિ નહી જાનત તુમહી;
કેહં કુવેર સુનો હો અબધુ, તુમ ત્રિગુણ માયાકે સમંધુ. ॥૩૨॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે એવા વળ રહિત કૈવલ કર્તાના હમો પરમ વિશેષ અંશ છીએ એ ગતિને હે યોગી ! તમો જાણતા નથી. તમે તો ત્રિગુણાત્મક માયાના જાણકાર છો.

❦ અથ અબધુત શેષ સંભવાદકો-અંગ - ૪૭મું ❦

સેસ નહિ જાનત વા પદકુ, તો કેસે પાવે તુમ સધકુ;
જુઠા જોગી જ્ઞાન તુમારા, તુમહો ભવ ભરમાવંનહારા. ॥૩૧॥

શેષનાગને આ પદની ખબર નથી, તો તમે તે ઘરની વાત શું જાણી શકો ? હે યોગીરાજ ઉપર વર્ણવેલા કૈવલ કર્તાને જાણવા મુશ્કેલ છે. તે પદ મેળવવા માટે તમારો યોગ જૂઠો છે માત્ર વિશ્વમાં પરમેશ્વર જ્ઞાનના અનભિજ જીવોને ભરમાવવાવાળો છે.

તુમ દછા લીની સેસંનસે, રંકાર ભજન નિશદિનસે;
રેરા તો કરતવ હંમ કિના, સો તુમકુ આગલ કહી દીના. ॥૩૨॥

જેના તમે સાધક શિષ્ય બની રોમે રોમ અને રગેરગ રંકારને જાગ્રત કર્યો અને તેના રટણમાં નિશદિન તમારો સધળો વખત ગુજાર્યો પણ અમોએ આગળ કહ્યું કે રંકાર કતવી છે.

તબ અબધૂ બોલે અહંકારે, ફોરુસીસ સેસનકે દ્વારે;
તુમકુ પળ તાંહી લેઝ જાઉ, એહી જ્ઞાન તાંહી કેહેવરાઉ. ॥૩૩॥

તે વખતે યોગી ક્રોધ કરીને કહે છે કે શેષને દ્વારે આપને લઈ જઈને તમારા જ્ઞાનની જાણ કરાવીશ.

એસા કહી અબધૂ ઝલજાંણા, મમ સબદ ઝર લાગા બાંણા;
અબધૂકે મંન હવા અચંભા, મુદી આંખ્ય ભયે ગત સંભા. ॥૩૪॥

મારા જ્ઞાનથી ભરપૂર ભરેલા શબ્દોથી યોગીને હૃદયમાં આશ્ચર્ય ચકિત કરી નાખે તેવા બાણ સમાન શબ્દો લાગવાથી યોગી સચેત થઈને અંતર ગતિવાન થયા.

તબ હંમહી અંતરગત્ય ભયેઝ, અબધૂ સહિત સેસઘેર ગયેઝ;
પલક એકમે ગયે પાતાલા, અબધૂ ખોલી દ્રષ્ટ નિહાલા. ॥૩૫॥

તે સમયે હું અને યોગી સાથે અદૃશ્ય થઈ એક જ પલકમાં પાતાળમાં શેષને દ્વારે પહોંચી ગયા કે તરત જ યોગીએ ચક્ષુ ખોલીને જોયું.

તબ દેખા સેસનકે દ્વારા, સુત દારા ધનધામ પસારા;
જબ અબધૂ ચીતમે ચીતવાયા, પુષ્કર થા સો યાંહાં કુન લાયા. ॥૬॥

શેષજીને દ્વારે ધન, ધામ, દારા અને પુત્ર સહિત મને પણ જોયો અને યોગી વિચારમાં
પડ્યા કે આ પુરુષને અચાનક એક પલકમાં શેષને ધામે કોણ લાવ્યું ?

એસે કહી અબધૂ રંગ ભીના, બોહોરુસેસ આદર અતિ કીના;
કુટંમ સહિત સેસન સુખ પાવા, હંમકુ દેખ ચરન લપટાવા. ॥૭॥

ઉપર પ્રમાણે ચક્રિત થઈ યોગી ગરક થયા તે વખતે શેષજીએ અમારો આદર સત્કાર
કરીને સહકુટુંબ આનંદ સહિત અમારા ચરણોમાં પડ્યા.

પૂછન લગે મોઝ સેસ સહ્યાના, આધીન હોઝ અતિ દીન અયાના;
કોહો સ્વામી કુન ધામ તુમારા, કેસે પાઝં ધારે મમ દ્વારા. ॥૮॥

શેષજી આધીન થઈ દીન વચને પૂછવા લાગ્યા હે સ્વામીજી ! આપનું ધામ ક્યાં છે ?
મારે દ્વારે આવવાનું શું કારણ થયું ?

અતિ આક્રંત તુમારી દેખી, તુમહો કોઝક પુરુષ વિશેખી;
તબ અબધૂ બોલે ઝકુલાઝ, લાગો ધાઝ સેસનકે પાઝ. ॥૯॥

અતિ આક્રંતવાળી તમારી વિભૂતિ જોઈને મને સમજાય છે કે આપ કોઈ વિશેષ
ગતિના પુરુષ છો, તે સમયે યોગીએ આ દૃશ્ય જોયું અને આકુળ-વ્યાકુળ થઈ શેષને ચરણ
પડ્યો.

કહુ સ્વામી ઝનકીગત મોઝ, એ તો પુરુષ અકલહે કોઝ;
જ્ઞાન ધ્યાન ઝનકે મત ન્યારા, અસંખ લોક પર ગતિ અપારા. ॥૧૦॥

યોગી શેષ પરત્વે કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આ પુરુષ અકળ ગતિના છે અને તેમનું
જ્ઞાન, લક્ષ, પારાવાર અસંખ્ય લોકોની ગતિની પારનું છે.

જો તુમ જપતહી રેંકારા, સેહેસ્ટ્ર મુખ સ્વાંતિ ગ્રહિ સારા;
તીનકી પર કેતેક કહે ધાંમા, એક એકસે ગઝને ગુંન ગ્રામા. ॥૧૧॥

તમો જે રરંકારનું ભજન કરો છો તેની પર કેટલાંક ધામો છે અને તેઓ એક એકથી
ચઢિયાતા ગુણો ગાઈ રહેલા છે.

કેતેક કહે કરતાકે કરતા, આપ આપને ધાંમનકા ધરતા;
એસેહી ધાંમ કહે બોહોતેરા, સામ્રથ ભેદ અનંત અનેરા. ॥૧૨॥

તેઓ દરેકે દરેક પોતપોતાના ધામના અધિષ્ઠાતા હોઈ ધારણ કરી રહેલા અતિ સામર્થ્યવાળા અને વિશાળ ગતિવાળા ધામો છે.

કેતીક સુંન્ય કહી બોહોતેરી, વાકી પળ ગત્ય અકલ અનેરી;
ભીન્ન ભીન્ન સમજાવી ભેદા, સુંન્ય ધાંમ વીધી કરી નખેદા. ॥૧૩॥

કેટલીક શૂન્ય અતિ અથાહવાળી વિચિત્ર પ્રકારની ગતિ સમજાય નહિ તેવી ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે સમજાવીને ભેદ અનુભવાવ્યો છે કે આ જ્ઞાન ચાર વેદની પારનું છે.

અસંખ્ય ધાંમ ધણી છોડ વિલાપા, સબકે સીર કૈવલ પદ થાપા
સૌ કૈવલકા એહી નીજ હંસા, અબ બુજો મંન હોય આકંસા. ॥૧૪॥

આ પુરુષનું જ્ઞાન અસંખ્ય લોકના વર્ણનમાં અટકેલા અંશોને પોતાના સાચા પતિને જણાવનાર આ પુરુષ છે જેણે પોતાના સાચા પતિ કૈવલનું સ્થાપન કરેલું છે. હવે આપની ઈચ્છા આ જ્ઞાન જાણવાની હોય તો આપ પૂછી શકો છો.

એતની કહી અબધુ ચુપ રહીયા, બોહોરુ સેસ સચેતન ભડયા;
જબ કૈવલ કીરતી સુન પયેડ, સેસ સહસ્ત્ર ફની સનમુખ ભયેડ. ॥૧૫॥

ઉપરની હકીકત કહી અવધૂત યોગી મૌન રહ્યા અને શેષજી સચેત થઈ ભગવાન કરૂણાસાગરની સનમુખ ઊભા રહ્યા.

કરન લગ્યો વીનતી કરજોરી, ચીન્યા નહિ મેરી મત ભોરી;
કાંહાં કૈવલ ક્યાંહાં તીનકા હંસા, અબ સ્વામી ટાલો ભવ સંસા. ॥૧૬॥

ત્યાર બાદ બે હાથ જોડી નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરવા લાગ્યા કે મારી અલ્પમતિ હોવાથી આપને ઓળખી શક્યો નથી. તો આપના કહ્યા પ્રમાણે કૈવલ પતિ અને તેમના હંસોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવી મને સંશયથી મુક્ત કરો.

ઓહો માહા ભાયગ કોઈ મેહેરે, સ્વામી સેહેજ પધારા ઘેરે;
કૈવલ પદ અદ્ભુત માહાનેતા, તુમ સ્વામી તીનકા હો વેતા. ॥૧૭॥

હે દયાળુ! મારા અહોભાગ્ય કે આપ મારા દ્વારે સહેજ સહેજ પધારી અદ્ભુત અગમ્ય કૈવલ પદના આપ વેતા છો એમ મને સમજાયું છે.

મેરે તો કૈવલ નીજ તુમહી, તુમસે પડ કૈવલ પદ ગમહી;
નફતર તો હંમકુ કાહા સુઝે, હંમ સમરણ લાગે તે દુઝે. ॥૧૮॥

આપે કૈવલ પદનું જ્ઞાન જણાવવાથી હું આપને કૈવલ જ સમજું છું. અમારું જ્ઞાન અલ્પજ હોવાથી આપનું શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન હોઈ સુજાણ જાણને જણાવનારું છે.

અબ સ્વાંમી કોહો જ્ઞાન તુમારા, જતમત પંથ સહિત વિસ્તારા;
તબ હંમ બોલે સુરત સમારી, સુનહો સેસ અવન્ય શીર ધારી. ॥૧૯॥

હે સ્વામી ! આપનું જ્ઞાન તથા પંથનું બંધારણ જતમત પ્રમાણે વિસ્તારથી કહો. ત્યાર બાદ ભગવાન કરૂણાસાગર સુરતાનો પસારો કરીને કહે છે કે હે અવની ધારણ કરનાર શેષજી, હું જે કહું છું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો.

માહા દ્રઢતા ધરણી ધર રખીયો, શબ્દ અઘાઢ મેરા ઝર લખીયો;
તુમ નહિ જાંનત આપ તુમ્હારુ, તાતે કહતહી વારંવારુ ॥૨૦॥

તમોને ધૈર્યતાપૂર્વક મારું અલૌકિક જ્ઞાન કહું છું કે તમોને તમારા સ્વરૂપનો અનુભવ નહિ હોવાથી તે જ્ઞાન જણાવું છું.

ભંજન તુમારા રેરંકારા, તાકે તોહો તુમ કરતારા;
સો સમજણ ગત નહિ હે તુમહી, અબદેખો લખી દેવત હંમહી. ॥૨૧॥

આપ જે રરંકારનું સ્મરણ કરો છો તે રટણ સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. પણ તે જે વડે રરંકારનું રટણ કરો છો તે સમજ તમને નથી, તે ગતિ હું તમોને સમજાવું છું.

ચૈતન રુપ સેસ નીજ તુમહી, તાકે અંશ સાસ ભડ દંમહી;
વા દમસે ઉપજે સોહંકારા, સોહંસે પ્રગટે ઓહંકારા. ॥૨૨॥

તમો પોતે ચૈતન રૂપ અંશ છો તે ચૈતન અંશથી શ્વાસ અને પ્રણવ ઉદ્ભવેલ છે અને એ દમથી સોહંકાર અને તે સોહંકારથી ઐકાર ઉત્પન્ન થયા છે.

ઐં સે રેરા ઉપજડયા, તાકુ સેસ કાહા રટ રહીયા;
અબ દેખો નીજ દ્રષ્ટ પસારી, યાંહાં લ્યો તો સબ મંડ તુમારી. ॥૨૩॥

ઉપર મુજબ ઓહંકાર પ્રકૃતિના સંયોગથી ઐકાર રૂપ થાય છે અને ઐકારથી રરંકાર થાય છે તો હે શેષજી ! તમો આ રરંકારનું રટણ કરી રહ્યા છો તો તમો તમારી નિજ દૃષ્ટિ પસારીને જુઓ તો રરંકારનું રટણ જીવદશાનું જ છે.

કુલ કરતા તુમહી નહીં ચીન્યા, રેંકાર રટણ રંગ ભીન્યા;
જ્યાંહાં લ્યૌં આપના આપ ન લેખ્યા, તાંહાં લ્યૌં કરતા કરતવ પેખ્યા. ॥૨૪॥

આપ રરંકારમાં રંગાયેલા હોઈ આપનું આપ નિજ ચૈતન સ્વરૂપ તેમ જ કુલ કર્તાને
યથાર્થ જાણ્યા નથી. માત્ર કર્તાના કત પૈકીનું વર્ણન કર્યું છે. આ કતનું વર્ણન જગતમાત્ર
કર્યા કરે છે.

આપ કહી ચૈતન ચીદ રૂપા, જાતે પ્રગટે સોહં અનુપા;
સોહંસે ઉપજે ઝૂંકારા, યાત્યે ચૌદેઝ લોક પસારા. ॥૨૫॥

આપ ચૈતન ચીદરૂપ અંશ છો અને તે વડે સોહંમ ઉત્પન્ન થાય છે અને સોહંમથી
ઝૂંકાર ઉત્પન્ન થાય છે અને ઝૂંકારથી જગત ઉત્પન્ન થયું છે.

રેરા તો લોકનમે આયા, સો તુમહી કરતા કરી ગાયા;
કોહો તુમકુ પ્રથમ કુન મલીયા, યેસા ભજન બતાયા છલીયા. ॥૨૬॥
કેહં કુવેર સુનો નર સેસા, કુને દીયા તુમકુ ઉપદેશા. ॥૨૭॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, રરંકારનું રટણ તો ચૌદ લોક પૈકીનું છે, તેને
તમોએ નિજ કર્તા માન્યા છે, એવું આપ કહો છો તો તમોને આવા ગુરુ કોણ મળ્યા કે જેણે
લોકાલોકની અલ્પજ્ઞ જાણ ઉપદેશી રટણ પણ તેનું જ કરાવ્યું છે.

અર્થ શેષ બોધકો - અંગ - ૪૮મું

તબ બોલે સેસા સત લાઝ, મોઝ મીલીયે સોહી દેવુ બતાઝ;
માંડ કહુ પ્રથમ મુલતણી, ઉપજી સ્વષ્ટી તાંહાં લ્યૌં ગણી. ॥૨૮॥

શેષજી સત્યતા પૂર્વક કહે છે કે મને ઉપદેશ કરનાર નિરંજન આદ્ય પુરુષ છે. પ્રથમ
સૃષ્ટિના ઉત્પત્તિકર્મની ગણતરી કરી કહું છું.

નિરંજન થે પ્રથમ ભઝ માયા, માયાકે સુત ત્રીનગુન જાયા;
સો ત્રીન ભયે સૃષ્ટિકે કરતા, ચૌદલોક ઉપજાવત હરતા. ॥૨૯॥

પ્રથમ ઉત્પત્તિમાં નિરંજન પુરુષથી માયા અને તે માયાથી ત્રણ ગુણ અને ત્રણ ગણો
ઉદ્ભવ્યા છે, તેમ જ સાવિત્રી, ઉમિયા અને લક્ષ્મીજી એ ત્રણ પુત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે. અત્ર
ગુણથી સૃષ્ટિનો વિસ્તાર થયો છે કે જે ચૌદલોકમાં ઉત્પાદક છે.

પ્રથમ દાનવ દેવ ઉપાયે, સૃષ્ટ ઉપર લાઇ આંન બસાયે;
દહીત ગયે દેવનકુ ખાઇ, ખોજ ખોજ નહીં દીયા રહાઇ. ॥૩॥

પ્રથમ દેવ અને દાનવોને ઉત્પન્ન કર્યા અને સૃષ્ટિ વસાયત કરી, ત્યારે દાનવોએ દેવનો નાશ કર્યો.

બોહોત બેર તોનકુ દીયે મારી, તોનુગુન આયુધ કરધારી;
તો ભી સૃષ્ટ નહીં કાંડ વંચી, રચી રચી થાકે વિષ્ણુ વિરંચી. ॥૪॥

આ પ્રમાણે દેવોનો દાનવોએ ઘણા કાળ સુધી નાશ કર્યો અને ત્રિગુણાત્મક દેવોએ આયુધ ધારી યુદ્ધ કર્યું તો પણ સૃષ્ટિમાં દેવોનો પરાજય થયો. સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરવામાં વિષ્ણુએ ઘણો જ શ્રમ લઈ વારંવાર રચના કરી, પણ તેમને દાનવોએ હાર આપી.

જબ સંકટ તોનુ ગુન પાયે, અદબદ કહી કરતા રટલાયે;
બ્રંહ્મા સોડ સહસ્ત્ર મુખ ધારી, વીષ્ણુ સો જો ભૂજા હજારી. ॥૫॥

જ્યારે ત્રિગુણાત્મક દેવો તથા શેષજી હાર પામીને હતાશ થયા ત્યારે કર્તા ધણીની ઘણી જ પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

ત્રાહે ત્રાહે કરી અગમ વિલોકે, કરે પોકાર સાર અશ્વલોકે;
એહી પરકાર ધ્યાન ધરી નીત્યે, કરત વીલાપ કેતેડ જુગ વીત્યે. ॥૬॥

આ પ્રમાણે દાનવોના ત્રાસથી હતાશ થઈને અગમ્ય પદનું અવલોકન કરી અને ધ્યાન ધરી ગદગદ કંઠે ઘણા જ યુગો સુધી પ્રાર્થના કરી.

ગગન ગીરા જબ ગડ ત્રાહનકી, સુની કલપંત તોનુ ગુંન મનકી;
તબ પુસ્પા કોડ દેહ ધરી આયા, બ્રંહ્મા વિષ્ણુકુ દરસાયા. ॥૭॥

ત્રિગુણ દેવોનો ભય ભરેલો અંતરનો અવાજ આકાશમાં ઘણો જ ગુંજારવ થયો જેથી એક પુરુષ શરીર ધારણ કરી દેવોની પાસે આવ્યા.

ક્ષેમા ક્ષેમા ઇયુ શબ્દ ઉચ્ચારે, કોહો સુત કર્યો આતુર પોકારે.
જો સંકટ હોય સોડ સબ કીજે, હંમ તેહી ત્રાસ મીટાડ દીજે. ॥૮॥

તેમ જ શાંત થાવ શાંત થાવ એવો ઉચ્ચાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે તમે અધીરા બની કેમ અતિ વિલાપ કરો છો તે સત્વરે કહો, જેથી કષ્ટ નિવારણ કરીશ.

જબ બ્રહ્મા વિષ્ણુ મુખ બોલે, આધીન હોય દીનતા દલ ખોલે;
અહો સ્વાંમી સંકટ અતિ ભારી, દાંનવ દેવ લીયા સબ મારી. ॥૧૧॥

૨જોગુણ રૂપિ બ્રહ્મા અને સતો ગુણ રૂપી વિષ્ણુ નિમ્નતાપૂર્વક દીન વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! દેવ લોકોને દાનવોએ ત્રાસ આપી નાશ કર્યો છે, જેથી અમને ઘણું જ કષ્ટ છે.

હંમકુ પણ બહુ ત્રાસ પમાડે, કરી કરી જુધ લડે અતિ ઘાડે;
તોહુ દાંનવ ગંજા નવ ગડ્યા, તાતે હંમ પોકાર કરડ્યા. ॥૧૦॥

અમારો વારંવાર સામનો કરી ઘણી જ વાર હતાશ કર્યા અને દાનવોનું બળ વધુ હોવાથી અમો હારી જવાથી આ પોકાર કર્યો છે.

અબ સ્વાંમી સંકટ સબ કાપો, મારી દહીતને અમે કરી થાપો;
તબ સ્વાંમી સંગ્રામ રચડ્યા, મારી દહીતને દેવ વંચડ્યા. ॥૧૧॥

હે સ્વામી ! દાનવો સામે સંગ્રામ કરીને દાનવોનો નાશ કરીને અમને નિર્ભય કરો, આથી તેમણે દાનવોનો સંગ્રામમાં નશ કરી દેવોનો બચાવ કર્યો.

માહા અદ્ભુત ભયો જુધ જબહી, આતુલ વિતુલ ધરાભડ તબહી;
જબ હંમહી ચિતમે ચિતવડ્યા, અવની પર હલ હલકા ભડ્યા. ॥૧૨॥

પૃથ્વી ઉપર જ્યારે દેવ અને દાનવોનું મહાયુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યારે પૃથ્વી ડોલવા લાગી ત્યારે શેષ નારાયણે ચિંતવન દ્વારા જાણ્યું કે, પૃથ્વી ઉપર કંઈક ધમકારો થઈ રહ્યો છે.

તબ હંમ રુપ જુગલ દો લડ્યે, એક આંહાં ને એક તાંહાં પઠડ્યે;
અવની પર હંમ જડ નિહાલા, કરતહી જુધ પુરુષ સોડ ભાલા. ॥૧૩॥

તે વખતે શેષજીએ બીજું રૂપ ધારણ કરીને સૃષ્ટિ પર આવી દાનવો ને અવતારી (દેવો) પુરુષનું યુદ્ધ જોયું.

માર માર સબ દહીત હઠાયે, જબ વા પુરુષ ગુનાંપે આયે;
કરન લગે વીનતી તીનુ દેવા, ધૂપ દીપ પુષ્પાદીક સેવા. ॥૧૪॥

દાનવોને હરાવી હંસ પુરુષ ત્રણે દેવોની સનમુખ આવ્યા, ત્યારે દેવોએ ધુપદીપ અને પુષ્પાદિક અર્પણ કરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા.

હંમહી પળ લાગે તીનુ પાઠ, કરી અસ્તુતિ માહા દીનતાઈ;
તબ પુરુષે મોઢ પ્રીત બોલાયે, અવની છોડ સેસ ક્યૌં આયે. ॥૧૫॥

શેષજી દીનતાપૂર્વક તે વખતે પ્રાર્થના કરતા હતા તે જોઈ હંસ પુરુષે પ્રેમ સહ મને આદરપૂર્વક પૂછ્યું કે તમે પાતાળ છોડીને પૃથ્વી પર કેમ આવ્યા ?

જબ હંમ બોલે દીન ઉચારે, સુની આયે અવની ધમકારે;

અબ કરતા કોહો નાંમ તુમ્હારા, સો હરદે રહે ધ્યાનં હમારા. ॥૧૬॥

તે વખતે શેષજી કહેવા લાગ્યા કે, પૃથ્વી ડોલવાથી હું અહીં આવ્યો છું તો આપનું નામ મને જણાવો જેથી મને આપનું સ્મરણ રહે.

તબ પુરુષે નિજ નાંમ કહાંના, રંકાર જપ દીના ધ્યાના;

જબસે ધ્યાનં મેરો રંકારા, સો સ્વાંમી કરી કહ્યો વિસ્તારા. ॥૧૭॥

આવાં મૃદુલતા ભર્યાં શેષજીના વચન સાંભળી હંસ પુરુષે પોતાનું નામ જણાવી રંકારનો લક્ષ કરવા ઉપદેશ કર્યો ત્યારથી મારો લક્ષ રંકારનો છે એવું કરૂણાસાગર પરત્વે શેષે વિસ્તારપૂર્વક કહ્યું.

વિરંચી વિષ્ણુ આસકૈયે, જબસે રાંમ વેદાંમે લખૈયે;

હંમ બોલે સુન સેસ નરેશા, બુજો નામ તુમે દેહી ભેસા. ॥૧૮॥

બ્રહ્માજી અને વિષ્ણુનો લક્ષ રંકારનો છે અને તે વેદોમાં રમેતિ રામ શબ્દથી જણાવેલું છે તે દેહના આકારવાળું છે.

સો પુરુષે દેહીકા નાંમ લીના, નીજ ચૈતન તુમહી નાં ચીના;

સો દેહીકા નામ રંકારા, જો સમરો તુમ સેસ બચારા. ॥૧૯॥

ભગવાન કરૂણાસાગર શેષજીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે તમોએ શરીરધારીનું રટણ કર્યું છે, પણ નિજ ચૈતનના અજાણ છો. રંકાર એ દેહનું નામ છે તો હે શેષજી ! તમોએ તે વિચાર લક્ષમાં લીધો છે ?

સો પુરુષા નિરંજન આયે તે, ઉનકે સુત તિનુ ગુન જાયે તે;

સો નિરંજન સમરંન રંકારા, તુમકુ પળ તેહી દીના સારા. ॥૨૦॥

એ રંકાર નિરંજનનું જ રૂપ છે અને તે અવતાર ધારણ કરીને આવ્યા છે અને તેનાથી ત્રણ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રી ઉત્પન્ન થયેલાં છે. નિરંજનનો લક્ષ રંકાર છે. તે જ ઉપદેશ તમોને આપ્યો છે.

અબ સુનીયો ચૈતન ચીદ બાંની, કરુણામયે કૈવલ નીશાંની;
તબ સેસા સનમુખ ચીત લાચે, જ્ઞાન હમેરા મનમે ભાયે. ॥૨૧॥

ભગવાન કૃષ્ણાસાગર શેષ પરત્વે કહેવા લાગ્યા કે સકર્તા સત્કૈવલને મળવાની કૃષ્ણામય નિજ ચૈતનની વાણી કહું છું તે સાંભળો, તે વખતે શેષજી પ્રેમ સહિત ચિત્ત દઈને સાંભળવા લાગ્યા.

કૈવલ મંત્ર દીયો સેસનકુ, ભડ પરતીત અતી તન મનકુ;
તબ અબધૂ દછા મોઝ લીની, હંમહીકુ કરતા પદ ચીની. ॥૨૨॥

ભગવાને કૈવલ લક્ષ શેષજીને આપ્યો જેથી અંતરમાં વિશ્વાસ બેઠો, તે વખતે અવધૂત યોગીએ પણ અમારો ઉપદેશ સમજી દીક્ષા ધારણ કરી.

પંથ બતાયે કાયમ નાંમા, સુની પાયે નીજ શેષ વિરાંમા;
કૈવલકા જતમત સબ કીના, નીજ પદ લક્ષ લખાઈ દીના. ॥૨૩॥

ઉપર મુજબના લક્ષનું નામ કાયમ પંથ છે, તે સાંભળીને શેષજી તેમ જ અવધૂતને શાંતિ થઈ. તેઓને કૈવલપદનો લક્ષ સમજાવી નિજચૈતનદર્શી જ્ઞાનનો લક્ષ કહ્યો.

તબ સેસા સ્વાંધીન મોઝ ભડયા, કૈવલ જ્ઞાન ધ્યાન લખ લડયા;
બહુ પરકારે સેવા મમ કીની, નાગ સહિત નાગની રંગ ભીની. ॥૨૪॥

શેષજી શરણાગત થઈ કૈવલ લક્ષ ગ્રહણ કરી પ્રેમ સહિત તેમના કુટુંબે ભગવાન કૃષ્ણાસાગરની બહુ પ્રકારે સેવા કરી.

નાનાવિધકે મેવા પાતાલી, બહુ પવરાયે રસીક રસાલી.
બોહોતીક દીન નાગનપે રહીયા, સકલ લોક નાગન ચેતડયા. ॥૨૫॥

સેવા વિધિમાં જુદા જુદા પ્રકારના મેવાઓ તથા રસોથી ભરપૂર રસોઈ કરી જમાડ્યા. ત્યાર બાદ ઘણા જ વખત સુધી શેષજીને સ્થાને રહી સર્વે નાગકુળના લોકોને ચેતન કર્યા.

બહુ પરકાર સમજ દેઈ સબકુ, દીનો કૈવલ ધ્યાન આરંભકુ;
એહી પરકાર પતાલ પસારા, કીના પાવન અહી પરિવારા. ॥૨૬॥

સતકુવેર સેસન સમજાયે, અબધુ સહિત અવન પર આચે. ॥૨૭॥

કૈવલ પદનો અનુભવ કરાવવા ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યા, એ પ્રકારે પાતાળમાં કૈવલ જ્ઞાનનો પસારો કર્યો અને નાગ કુળને પાવન કર્યું. આ પ્રમાણે શેષને લક્ષ આપીને અવધૂત સહિત અમો પૃથ્વી ઉપર આવ્યા.

અબધુ લોક દેઢાવનકો-અંગ-૪૯મું

જબ અવની પર કીયા પીયાંના, કરન લગે અબધુ નીજ જ્ઞાંના;
લોક સકલકુ બરજન લાગે, કરતા ક્યૌં નહીં ચીનો અભાગે. ॥૧॥

પૃથ્વી ઉપર અવધૂત યોગી આવી લોકોને નિજજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે હે અભાગી મંદમતિવાળા કર્તાનો લક્ષ ગ્રહણ કરો.

સેસ સકલ સૃષ્ટિકુ ધરીયા, સોમી પણ उनकु गुरु करीया;
हंमभी पण हुते अभिमांनी, लेइ दछ करता नीज जानी. ॥२॥

શેષજીએ કરૂણાસાગર પાસેથી નિજજ્ઞાનનો ઉપદેશ લઈ શિર પર ગુરુપદ ધારણ કર્યું તે વખતે યોગીએ પણ અહંમેવ ધારણ કરીને કરૂણાસાગર પાસેથી લક્ષ લીધો.

तब लोकन भइ अती परतीती, अबधु ज्ञान सुनी रस रीती;
पुष्कर दीप लोक नर नारी, भइ मम सरन खलक सब सारी. ॥३॥

જેથી લોકોમાં વિશ્વાસ આવ્યો અને પુષ્કર દ્વીપમાં વસતાં સ્ત્રી-પુરુષોએ કેવલ જ્ઞાનનો લક્ષ ગ્રહણ કર્યો.

होत मेला निसदीन अधिकाइ, बहु वीधी भीर पुरुष ओरुमाइ;
तेत्रीस क्रोड कथा हंम ज्ञांना, पुष्कर दीपके मध निद्यांना. ॥४॥

હરહંમેશ નરનારીઓનાં જૂથો આ ઉપર જણાવેલા જ્ઞાનની ચર્ચા કરતા હતા અને પુષ્કર દ્વીપમાં તેત્રીસ કોડ શ્લોકોથી નિજ જ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે.

कायम पंथ चल्यो अति भारी, सीख साखा लीला वीस्तारी;
मुडीत पण कीना बोहोतेरा, घरबारी अगणित बहु चेरा. ॥५॥

આમ આ કાયમપંથનો પ્રચાર બહોળો નીકળવાથી મુંડિત શિષ્યો તેમ જ ગૃહસ્થાશ્રમી અગણિત હંસો શરણે થયા.

तब अस्थल मुंनम एक थापे, कारभार तीनकु सब आपे;
राजा परजाकु समजावा, सोही सीस मम तोल बढावा. ॥६॥

ત્યાં એક મુંડિત શિષ્યને મહંત પદવી આપીને ત્યાંના રાજા તથા પ્રજા વર્ગને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે આ સ્થાપિત મહંત મારી બરાબર છે એમ માનજો.

હમતો દીપ ઓરનકુ જાડ, ઝનસેવા તુમ કરીયો ભાડ;
પોપદાસ સીસ નામ ધરાવા, બોહોરુકુવેર સાગ દીપ આવા. ॥૭॥

એ જ મહંતનું નામ પોપદાસ છે તો તેની સેવા તમો મહાન હંસ જાણી કરજો એમ કહી ભગવાન કરુણાસાગર સાગ દીપમાં પધાર્યા.

❦ અથ સાગ દીપકો - અંગ - ૫૦મું ❦

સાગ દીપ અવીકાશ અનુપા, તાંહાં હંમ ધરીયા અકલ સરુપા
સેહેર એક ગુંજાવર હુતા, તાંહાં હંમ હોડ બેઠે અબધૂતા. ॥૧॥

સાગ દીપ બહોળા વિસ્તારવાળો હતો અને તેમાં એક વિશાળ શહેર હતું ત્યાં હું અકળીત (યોગી) સ્વરૂપ ધારણ કરીને આસન લગાવી બેઠો હતો.

અનંગપુર જાકો હે નાંમા, દેશપતિ રાજા તેહી ગાંમા;
તેહી સેહેર એક સરોવર ભારે, બંધે ઘાટ પથ્થરકે સારે. ॥૨॥

તે શહેરનું નામ અનંગપુર હતું તેમાં તેની રાજ્યધાની હતી. તેમાં સુંદર સરોવરની પાળ ઉપર સુંદર ઘાટ બાંધેલા હતા.

સો સરોવર હંમ બેઠે જાડ, આસન સાંમી તીર જમાડ;
સોડ સેહેર એક સાહા બડ ભારી, રાજ દીવાન હુતો અધિકારી. ॥૩॥

તે સ્થળે સરોવરને સામે કાંઠે હું આસન લગાવી બેઠો હતો. તે નગરમાં રાજા તથા તેનો ધનવાન વણિક દીવાન રહેતો હતો.

એક દિન મંન મે કીયો બીચારા, દેખો ઘરમે દ્રવ્ય અપારા;
અરધંગી જ્ઞાને સમઝાડ, બોહોત દ્રવ્ય અપને કુન ખાડ. ॥૪॥

તે દીવાને એક વખત વિચાર કર્યો કે મારી પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છે પણ તેનો ઉપયોગ કોણ કરશે? તેથી તેણે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું.

તબ અરધંગી આનંદ પામી, ઇછા હોય તો ય્રરચો સ્વાંમી;
શાહ કહે સાજંન સહુ મેલુ, સાઠ કોસ લ્યૌં જ્ઞાતિ ભેલુ. ॥૫॥

શેઠાણી આનંદ પામીને કહેવા લાગી કે આપની ઈચ્છા હોય તો ખર્ચ કરો, ત્યારે શેઠે પોતાની જ્ઞાતિનો વિસ્તાર જે સાઠ ગાઉમાં હતો તે તથા સગાંસ્નેહીને પણ ભેગાં કરવાનો વિચાર કર્યો.

અરધંગી કેહે તુમહી જાંનો, મોસેં વ્યા અંદેસો આંનો;
તવ ઝને સાહે મેલાઈ નાતી, ગાંડ ગાંડ લખ ભેજી પાતી. ॥૬॥

શેઠાણી કહેવા લાગી કે એમાં મને પૂછવાનું કારણ નથી, ત્યારે શેઠે પોતાના જ્ઞાતિજનોને એકઠા કરવા દરેક સ્થળે આમંત્રણ પત્રિકાઓ મોકલી.

આયે સાહા સકલ મીલી સારા, કાતુક માસ પુનમકે વારા;
મેલા મીલે અપાર અનંતુ, વેગે ગનતન આવે અંતુ. ॥૭॥

કારતક માસની પૂર્ણિમાને દિવસે વણિક જ્ઞાતિનો મહાન બહોળા પ્રમાણમાં સમૂહ એકઠો થયો હતો.

બાગ બગીચે આસન કરીયા, કેતક ગાડં ખીતર ઉતરીયા;
સંમદરસી સહુકાર સહ્યાંના, આસપાસ ગૌભેખ બોલાંના. ॥૮॥

તેમાં કેટલાક શહેરમાં તથા કેટલાક બાગમાં તેમ જ જુદા જુદા સ્થળે ઉતારા આપેલા હતા, તે વખતે શેઠે આજુબાજુના સંત, મહંત, ખટ દર્શન ભેખને પણ આમંત્રણ આપી તેડાવ્યા.

મોકુ પળ નુતા તાંહાં આયે, બરતીયા એક સાહે પઠવાયે
સ્વાંમી તુમકુ નુંતા દેડ, પાક જમોકે સીધા લેડ. ॥૯॥

તે દિવસે ભોજનનું આમંત્રણ મને પણ એક વરતણીયા દ્વારા મોકલ્યું, તેણે મને પૂછ્યું તમો સીધું લેશો કે તૈયાર રસોઈ જમશો ?

હમ તીનુ દીના શુદ્ધ જબાપુ, પાક જમુ જો પહેલા આપુ;
ગયો બરતીયો સાહાકુ કીના, જો હંમહી પરિઉત્તર દીના. ॥૧૦॥

મેં જવાબ આપ્યો કે તૈયાર રસોઈમાંથી મને પહેલાં આપો તો હું જમીશ. તેણે તે હકીકત શેઠને કહી.

ધંન્ય ધંન્ય કીનો સાહ સેઠંની, જોગેશ્વર રસોઈ પરમાની;
બેટા એક સાહકુ હુતા, આંન્ય કછુ પરિવારહી નુતા. ॥૧૧॥

તે સાંભળી શેઠ શેઠાણી રાજી થઈ ધન્ય ધન્ય થયાં કે આપણાં ભાગ્ય ઊઘડી ગયાં કે આપણે ઘેર સંત, મહંત અને યોગીરાજ ભોજન લેશે. આ શેઠને એક જ પુત્ર હતો.

તેહી અવસર તીને સરપહી કાટા, ડારત હસ્ત સકરકે માટા;
મરી ગયો તુરત ન લાગી વારા, હેહાકાર ભયો સંસારા. ॥૧૨॥

તે સમયે જ તે પુત્રને સાકર લેવા જતાં સાપ કરડ્યો અને તેનો મરણ કાળ થયો. તે મૃત્યુની જાણ સમાજમાં પ્રસરી ગઈ, જેથી હાહાકાર વરતી ગયો.

રોવન લાગે નર ઓરુનારી, સજન કુટંમ વાકુલ ભયો ભારી;
રોવે માહાજન મેલે આયે, સોખાતુર હોય અતિ પસ્તાયે. ॥૧૩॥

તમામ સ્ત્રી પુરુષો રુદન કરવા લાગ્યાં અને સારા સારા સજજનો તથા મહાજન મેળો ઘણો જ દિલગીર થઈ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો.

રોવે નગર જેતે નરલોડ, પુત્ર મુવો વંચે નહિ કોડ;
રોવે નાતી ઓર પરનાતી, બરન અઠાર ઠગોરે છાતી. ॥૧૪॥

તે નગરના લોક અને જ્ઞાતિજનો તથા પર જ્ઞાતિના લોકો વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ છોકરાને હવે કોઈ જીવતદાન આપે તેમ નથી.

રોવે રાજા રોવે ઓરુરાંની, મોરછાંગત ભડ શેઠ શેઠાંની;
સગાં સહોદર કલપાંત કરહી, ગરી પરે ધરન ધીરજ નવ ધરહી. ॥૧૫॥

રાજારાણી પણ રુદન કરતાં હતાં વળી શેઠ શેઠાણી બેભાન થઈ ગયાં. આ પ્રમાણે તમામ સંબંધીઓ ધીરજ ખોઈ કલ્પાંત કરતાં જમીન ઉપર મૂર્છાગત થઈ ગયાં હતાં.

કાગારોલ ભયો કુલ માંહી, કોડ કાઝકુ કછુ સુજત નાંહી;
એક પેહેર રોયે સબ ગાહાઢે, પીછે ઘરતે મુરદા કાઢે. ॥૧૬॥

તમામ સમૂહમાં રડારોડ થઈ રહી અને કોઈને કંઈ પણ સૂઝ પડી નહિ, એક પહોર સુધી ગાઢ રુદન કરીને તે મડદાને ઘર બહાર કાઢ્યું.

મેલા સહિત કુટંમ સબ ધાયે, રોવત પીટત મરહટ લાયે;
હુતા મસાંન જાંહાં હંમ બેસે, સહ્યો ન જાય કલપાંતહી કેસે. ॥૧૭॥

તે મૈયત પાછળ શેઠનું કુટુંબ તેમ જ મેળામાં આવેલા તમામ જનો રુદન કરતા તેમ જ હૈયું ફૂટતાં ફૂટતાં મડદાને મસાણો લઈ ગયાં, અને ત્યાં હું બેઠેલો હતો. આ કલ્પાંત કોઈથી પણ સહન થઈ શકે તેમ નહતું.

તબ હંમ બોલે વ્યાહા હે ભાઈ, કુન સાહાકે સુત ગીરાઈ;

તબ એક સાહે ઉત્તર દીનો, પુત્ર મુવો જીને મેલો કિનો. ॥૧૮॥

મેં તે તમામને પૂછ્યું કે આ ક્યા શેઠનો છોકરો મરી ગયો છે, કે તરત જ તેમાંથી એક શેઠે જવાબ આપ્યો કે જેણે મેળો કર્યો છે તેનો છોકરો ગુજરી ગયો છે.

તેહી અવસર હંમકુ દયા આઈ, મુરદા લીના પાસ મગાઈ;

કૈવલકા આરાધન કરીયા, મુખમે લેઈ ચરણોદિક ધરીયા. ॥૧૯॥

તે વખતે મને દયા આવી જેથી મડદુ પાસે મંગાવી કેવલનું ધ્યાન ધરી મુખમાં ચરણામૃત મૂક્યું.

આયા જીવ સચેતન ભડ્યા, લોક સક્લ સબ જે જે કહીયા;

શેઠ શેઠાની ગ્રહીયે પાવુ, અહો પરમેશ્વર કાંહાંથે આડં. ॥૨૦॥

જેથી મડદુ સજીવન થયું અને બધા લોકોમાં જેજેકારનો પોકાર થયો, અને શેઠ શેઠાણી પરમ ગુરુને પરમેશ્વર તુલ્ય માની ચરણમાં પડી કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આપ ક્યાંથી પધાર્યા છો !

મેરે સુત જીવાવન સ્વામી, દેહધરી આયે અંતરજામી;

મેલા કુટંમ અચંબા ભડ્યા, પરમેશ્વર પરમેશ્વર કહીયા. ॥૨૧॥

મારા પુત્રને જીવતો કરવા હે અંતરજામી આપ દેહ ધારણ કરીને આવ્યા છો. આ ચમત્કાર જોઈ સર્વેજનો વિસ્મય પામીને કહેવા લાગ્યા કે આપ પરમેશ્વર પોતે જ છો.

ધડ ધડ ચરને સબ લપટાયે, બીનુ તપ દાન કીયે હરિ પાયે,

કહન લગે સબકુ હરિ મીલીયા, જનમ મરન ભયે સંકટ ટલીયા. ॥૨૨॥

તપ, દાન કર્યા સિવાય હરિ મળ્યા એમ સમજી દોડીને સર્વે ચરણમાં પડ્યા અને પ્રભુ મળવાથી જન્મ મરણના સંકટમાંથી મુક્ત થયાં.

જાની ખબર સેહેર સબ ધાયે, ચલી સક્ત જેતના જો પાયે;

રાજા સહીત ખબર સુન પાવા, કુટંમ સહીત આઈ સીસ નમાવા. ॥૨૩॥

આ વાત આખા શહેરમાં ફેલાવાથી બધા લોકો દોડી આવીને અમારા ચરણમાં પડ્યા, તેમ જ રાજાને બબર પડતાં સહકુટુંબ આવી ચરણમાં પડ્યા.

રાજા કેહે સુનો નરલોડ, નહીં આ જોગી કરતા સોડ;

તબ સૌકારને સોજ મગાડ, ધૂપ દીપ આરતી ઉતરાડ. ॥૨૪॥

રાજા કહેવા લાગ્યા કે હે સજ્જનો ! આ યોગી નથી પણ પરમેશ્વર છે. પછી શેઠ પૂજાની સામગ્રી મંગાવી વિધિસર આરતી ઉતારી.

કરી આરતી સબને લેડ, નરનારી હોડ પરમ સનેડ;

તબ રાજા કેહે સુનહો શાહુ, સ્વાંમી મેરે ઘેર પધરાહુ. ॥૨૫॥

આરતીનાં દર્શન કરી સર્વે કૃત કૃતાર્થ થયા અને રાજા કહેવા લાગ્યા કે હે શેઠ સ્વામીજીની મારે ઘેર પધરામણી કરું.

શેઠ શેઠાંની આધીન હોડ, રાજાસુ વીનતી કરે દોડ;

પ્રથમ મેરે ઘેરે પધરાવું, કુટંમ સહીત પાવન કરવાવું. ॥૨૬॥

શેઠ શેઠાણી દીનતાપૂર્વક (વિનંતીપૂર્વક) રાજાને કહેવા લાગ્યા કે સ્વામીજીને મારે ઘેર પ્રથમ પધરામણી કરવા દેશો જેથી મારું કુટુંબ પાવન થાય.

વલી મેરે ઘેર મેલા આજુ, દીન સપરમો સરવ સમાજુ;

અતી આગ્રે તાતે હંમ કરહુ, સ્વાંમી સહીત આપ સંચરહું. ॥૨૭॥

મારે ઘેર આજે મેળો હોવાથી અને સપરમો દિવસ હોવાથી આગ્રહપૂર્વક આપને વિનંતી કરું છું કે સ્વામીજી તેમ જ આપ મારે ઘેર પધારો.

પુત્ર જીવાયો સ્વામી મેરો, જબસે ભયો પેહેલો હું ચેરો;

તે માટે પેહેલા પધરાવું, સેવકં મેલા સહિત કરાવું. ॥૨૮॥

મારા પુત્રને જીવતદાન આપ્યું તેથી હું તેમનો પ્રથમ શિષ્ય થયો છું. માટે પ્રથમ પધારમણી કરી આખા સમાજને સ્વામીજીના સેવક બનાવું.

રાજા કેહે તમેરા ભાવુ, પીછે તે હમહી લેડ જાવુ;

તબ શેઠે સુકપાલ મંગાડ, ઉછવ કરત કરત લેડ જાડ. ॥૨૯॥

રાજાએ કહ્યું આપનો જેવો ભાવ હોય તે મુજબ કરો, પછી સ્વામીજીને મારે ઘેર પધરાવીશ. તે વખતે શેઠે પાલખી મંગાવી અને આનંદ ઓચ્છવ કરતા કરતા સ્વામીજીને ઘેર લઈ ગયા.

કેહં કુબેર કરી હંમ દડયા, રાય સહીત સાહાકે ઘેર ગડયા. ॥૩૦॥

શ્રી મહાન સમર્થ કુબેર સ્વામીજી કહે છે કે શેઠની પર દયા લાવીને રાજા સહિત શેઠને ઘેર ગયા.

❶ અથ શેઠ ઘેર પ્રવેશ કરન પરયાકો-અંગ-૫૧ મું ❷

કરી પધરાંમની નીકે પૂજા, છાંડી દેવ સકલ સબ દુજા;
શેઠ શેઠાંની કેહે શીર નાંમી, બડભાગી કીના તુમ સ્વામી. ॥૩૧॥

શેઠ અને શેઠાણીએ તમામ દેવો પરથી શ્રદ્ધા છોડી સ્વામીજીને પધરાવી પૂજન કરી શીષ નમાવીને પોતે અહો ભાગ્યવાન થયાં છે એમ કહેવા લાગ્યાં.

કુટંમ સહિત વંદે મમ પાવું, વંદે સાહા મેલે જો આવું;
તાર પીછે ભોજનની ઠાંની, સાક પાક સમયો શેઠાંની. ॥૩૨॥

શેઠના કુટુંબ સહિત તમામ મેળામાં આવેલા જનોએ ચરણે પડીને નમન કર્યું. ત્યાર પછી ભોજન માટે શેઠાણીએ સામગ્રી તૈયાર કરી રસોઈ પકાવી.

કરી રસોડ ભોગ લગાયે, બીરાપાંન સોપારી ખાયે;
પેહેલા ભોજન હમહી પાયા, પીછે મેલા કુટંમ જમાયા. ॥૩૩॥

પ્રથમ મને જમાડી પાન સોપારીનો મુખવાસ કરાવી સર્વેજનને ભોજન કરાવ્યું.

જમે રાય સૌ સેહેર સમેતા, જાચક માગણ બરનુ કેતા;
સબકાહુ પરિ પૂરન કીના, પીછે સાહ શેઠાંની લીના. ॥૩૪॥

રાજા તેમ જ નગરમાં વસતા તમામ લોકો તથા યાચકોના સમૂહને ભોજન કરાવ્યા બાદ શેઠ શેઠાણીએ પ્રસાદ લીધો.

ભુખી આત્મ કોડ ન રાખી, સગાલસા સંમ સો કહે સાખી;
બોહોરુચરચા હંમહી કાઢી, રાજ સભાયે જોડાંની ગાઢી. ॥૩૫॥

આ મંગલકારી દિને કોઈ પણ મનુષ્યને જમાડ્યા સિવાય બાકી રાખ્યું નહિ, અને સગાલસા શેઠની માફક શેઠની ઘણી જ પ્રશંસા થઈ, ત્યાર બાદ સભા ભરી જ્ઞાનનું કથન શરૂ કર્યું.

જે જીનકુ સંસે સો બુજા, દીયા જબાપ સકલ મમ સુજા;
 એકુ પ્રશ્ન નહિ અટકાંના, વારપાર બહુ વીધી મમ જ્ઞાંના. ॥૬॥

સભામાં જેણે જેણે જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તેના જવાબો મેં અનેક પ્રકારે સમજાવી આપ્યા,
 જેથી સર્વ સભાજનો સંતોષ પામ્યા.

અગમ અગોચર કથીયા મરમા, સમજાવાકા ભાગા ભરમા;
 શક્તિ જ્યોત બ્રહ્મ કી પારુ, કૈવલ જ્ઞાન કરો નીરધારુ ॥૭॥

સભામાં અગમ્ય જ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું તે જે જે જન સમજ્યા તે તે જનોના સંશય
 નાશ પામ્યા, અને કૈવલપદનું જ્ઞાન શક્તિ, જ્યોતિ તેમ જ બ્રહ્મથી પર છે એમ નક્કી
 કર્યું.

ઈંડ પીંડ બ્રહ્માંડહી ફોરી, સુરત નિરંતર સંધી દોરી;
 કૈવલ કંથ પુરાંતન સોડ, સિદ્ધાંતે આક્રાંત પરોડ. ॥૮॥

તુરંત જ ઈંડ, પીંડ અને બ્રહ્માંડથી પર હંસોની સુરતા નુરતાની પ્રણવમાં સંધી કરાવી
 કૈવલપદ જે પુરાતન છે તે પ્રાપ્ત કરવાનો લક્ષ આપ્યો.

એક મેક અનમે પદ ભડ્યા, સભા મધે તદવત થડ રહીયા;
 સેહેજ સમાધ્ય લગી તેહી વારે, દીવ્ય રૂપ દેખ્યો સંસારે. ॥૯॥

આપેલા લક્ષનો અમલ થવાથી સભાજનો તલ્લીન થઈ નિર્ભય થયા, તેમ જ સહેજ
 સમાધી થવાથી અલૌકિક દિવ્ય સ્વરૂપના અનુભવી થયા.

સભા સકલ સબ છકીત ભયાંની, સબકી શૂધ બુધ વિસર ગયાંની;
 એક પોહોર પકી પલ ખોલે, તબ જજુકાર કરી હમ બોલે. ॥૧૦॥

સર્વ સભાજનો સ્વયં ગતિરૂપ થવાથી શુદ્ધ ભૂલી ચકચુર થયા. આમ એક પહોર
 વીતી ગયા પછી મેં નિજ જ્ઞાનનો ટહંકાર કર્યો.

સભા શૂન્ય ચૈતન્ય હોય જાજી, કૈવલ જ્ઞાન કહ્યો તબ ગાજી;
 સુની મમ જ્ઞાન ગુઢ ઘનઘોરા, કામ ક્રોધ તન કંપે ચોરા. ॥૧૧॥

સર્વ સભા શાન્ત થઈ કૈવલ જ્ઞાન સાંભળી સચેત થઈ મારું ગૂઢ જ્ઞાન સાંભળી તેઓના
 કામ ક્રોધાદિક વિકાર રૂપ ચોર નાશ પામ્યા.

સભા સકલ સ્વાંતી સત ભયેડ, કાંમ ક્રોધ મદ ભાગી ગયેડ;
તબ રાજા પરજા પતિઆયે, કરતા કરતા રથકુ આયે. ॥૧૨॥

જેથી સભામાં શાન્તિ થઈ અને મનનો વિકાર નાશ થવાથી શુદ્ધ થયા. તે વખતે રાજા અને પ્રજાને આ પરમેશ્વર છે એવો વિશ્વાસ બેઠો.

નહિ યા બાંની મનુખ દેવંનકી, ત્રીન દેવ શક્તિ જોતંનકી;
બેદ કતેબ સબે મત ઝંડી, ગાવે કૈવલ એક અઝંડી. ॥૧૩॥

આ કૈવલ જ્ઞાન મનુષ્યનું તેમ જ ત્રણ દેવો અને શક્તિ, જ્યોતિ તથા વેદ કે કિતાબોનું નથી પણ ફક્ત કૈવલપતિનું જ છે.

માટે પુરુષ અલૌકીક આયે, કે કરતાકે કલા પઠાયે;
એહી પરકાર તોલ સબ કરીયા, બોહોરુહમ બાની ડચરીયા. ॥૧૪॥

અમારું કૈવલ જ્ઞાન સાંભળી તેનો તોલ મોલ કરી દરેકના હૃદયમાં વિચાર આવ્યો કે આ પુરુષ અલૌકિક છે જે કલ્પનામાં ના આવે એવી કર્તાની કળા જાણી અને જણાવી શકે તેવા છે.

સુનો રાજા કહી દેવુ મમ ભેવા, કૈવલ પુરસ દેવાધી દેવા;
ત્રીનકી અંશ કલા હંમ આવા, લોક ચતુર દશકુ ચેતાવા. ॥૧૫॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે હે રાજા ! મારો ભેદ જે કૈવલ પુરુષ ધણી છે તેનો હું કલાવંત નિજ હંસ છું અને તેથી જ ચોદ લોકને નિજ કૈવલજ્ઞાન આપતો આપતો આવ્યો છું.

કરન સકલ જીવંનકે કાજા, કૈવલ લક્ષ લાયે હંમ રાજા;
તબ રાજા પૂછો શીર નાંમી, નાંમ તુંમારો કહીયે સ્વામી. ॥૧૬॥

અંશોનું કલ્યાણ કરવા માટે કૈવલ લક્ષ લાવ્યો છું. ત્યારે રાજા મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યો કે હે સ્વામી ! આપનું નામ જણાવો.

તબ હંમ નાંમ હમારા લીના, અયંમ પુરુષ અવિનાશી કીના;
રાજા કેહે ધંન્ય ધંન્ય અવિનાશી, અયંમ પુરુષ કૈવલકે વાસી. ॥૧૭॥

મારું નામ અયમ્ પુરુષ અવિનાશી છે એમ કહ્યું, ત્યારે રાજા કહેવા લાગ્યો હે અયમ્ પુરુષ કૈવલવાસી આપને ધન્ય હો ! ધન્ય હો !

પૂરન ભાયગ પોમી પાવુ ધારે, જીવા જોજનન કાજ સધારે;
રાજા કેહે દછા મોઝ દીજે, કુટંમ સહિત આપનો કરી લીજે. ॥૧૮॥

આપે આ પૃથ્વીને પાવન કરી છે અને અગાધિત અંશોનો ઉદ્ધાર કર્યો છે તો મને સહકુટુંબને દીક્ષા આપી શરણમાં રાખો.

શેઠ શેઠાંની પળ યેમ કિનુ, હંમકુ દ્યો ઉપદેશ સ્વાંમીનુ;
સભા સાહ સબહી સુખ પાયે, સાઠ કોશ કે જેતને આયે. ॥૧૯॥

શેઠ શેઠાણીએ પણ દીક્ષા લઈ શરણ સ્વીકાર કર્યો અને મેળામાં આવેલા તમામ જનો શાંતિ પામીને કહેવા લાગ્યા કે,

તે સબ કેહે હમકુ દ્યો દછા, મોક્ષ હંમારા મેલે લછા;
તબ હંમ કીનો કરી પોકારા, મેરા મત ખંડેકી ધારા. ॥૨૦॥

અમોને ઉપદેશ આપો જેથી અમોને મુક્તિ મળે, ત્યારે પરમગુરુ ટહંકાર કરીને કહેવા લાગ્યા કે મારું જ્ઞાન તલવારની ધાર જેવું છે.

સાંમ્રત હોતો લો ઉપદેશા, રાખી સકો જો જતમત રેહેસા;
તબ સબહી બોલે દીન હોઝ, રેહેશ રખાવન તુમહો સાંઝ. ॥૨૧॥

તમો રહેણીકરણી પાળી શકો એટલા સમર્થ હોય તો જ હું દીક્ષા આપી શકું. ત્યારે સભાજનો દીનતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે હે દયાળુ, તમારી કૃપા હોય તો જ રહેણી-કરણી પાળી શકાય.

જીવદશા હંમકુ જુગ કેરી, તુમ ચેતાયે કીરપા પેરી;
તાતે ચુક કછુ નહિ પરહી, સ્વાંમી દછા વેગે કરહી. ॥૨૨॥

આપશ્રીની કૃપાથી અમારી જીવદશા પલટાય તેમાં કાંઈ કસર નથી જેથી અમોને ઉપદેશ સત્વરે આપવા મહેરબાની કરશોજી.

તબ દછા દીની સબ કાઝ, રાજા પરજા સહીત ચેતાઝ;
પેહેલી દીની સાહ શેઠાંની, પીછે રાજાને ઓરુ રાંની. ॥૨૩॥

શેઠ, શેઠાણી, રાજા, રાણી અને પ્રજા સંમેત સર્વજનાએ ઉપદેશ લીધો.

તાર પીછે પરજા પરમોદે, મેલા સહિત મંત્ર દેડિ બોદે;
કૈવલ મંત્ર સબે ઝર રાઘા, રેહેણી સહિત હંમે જો ભાઘા. ॥૨૪॥

જેથી તમામ જનોને કૈવલ મંત્રનો ઉપદેશ આપ્યો તે સર્વજનોએ રહેણીકરણી સહિત હૃદયમાં ધારણ કર્યો.

બોહોરુ પૂછંન લાગે ધાંમુ, કોહો સ્વાંમી પંથકા નાંમુ;
તબ હંમ કીના કાયંમ પંથા, ધાંમ બસે જાંહાં કૈવલ કંથા. ॥૨૫॥

હે સ્વામી ! આપનો પંથ અને ધામનું નામ સમજાવો, મેં કહ્યું, અમારો પંથ “કાયમ પંથ” છે અને જેમાં કૈવલ ધણી બિરાજેલા છે. તે અમારું અખંડ અને અવિનાશી ધામ છે.

કૈવલ ધ્યાન જ્ઞાન મત ગાયે, બેર બેર સબકુ શીખવાયે;
દિન સમલૌ કથીયા જ્ઞાના, કેહં કુવેર મેલા વીસરાંના. ॥૨૬॥

ભગવાન કરુણાસાગરે સાત દિવસ સુધી કૈવલજ્ઞાનનું વર્ણન વારંવાર કહી સમજાવ્યું ત્યાર બાદ મેળો વિસર્જન થયો.

❶ અથ જન પ્રમોદ પરચાકો-અંગ-પર મું ❷

બિછરત મેલા કીયા વિલાપુ, હંમ આસીસ દેડિ જપીયો જાપુ;
સાહા સકલ મીલી કેહે કરજોરી, ઝીચ લીયો દરશંનકુ દોરી. ॥૨૭॥

મેળો વિસર્જન થતી વખતે સર્વજનો શોકાતુર થયા તે વખતે મેં સર્વેને કૈવલ પ્રાપ્તિનો મહામંત્ર જપવાનો આશીર્વાદ આપ્યો તે વખતે સર્વજનો હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા હે સ્વામી ! આપનાં દર્શન માટે અમોને બોલાવશો.

કેહે આપે કબહી તાંહાં આવો, મન ગમતો લેડિયે હમ લાહાવો;
બિનુ આપને ઘેર અંતરજામી, પર ઘેર સેવ બને નહિ સ્વામી. ॥૨૮॥

આપ ક્યારે પધારશો કે જેથી અમારા મનના કોડ પૂરા થાય, પારકા ઘેર અંતઃકરણપૂર્વક સેવા પૂજા થઈ શકે નહિ જેથી અમો તમોને અમારે ઘેર આવવા વિનંતી કરીએ છીએ.

તે માટે નીજ ઘર લેઈ જાવું, કોહો સ્વામી તુમ કબહી આવું;
દીના પરિ ઉત્તર હંમ સારા, જબ તેડો તબ ભાવ તમારા. ॥૩॥

હે દયાળુ ! આપ ક્યારે પધારશો ? ત્યારે ભગવાન કૃષ્ણસાગર કહે છે કે જ્યારે તમે પ્રેમ કરીને તેડાવશો ત્યારે આવીશ.

કરી પરણાંમ પંથ સબ લાગા, ગયે જાંહાં આપ આપની જાગા;
મેલા સબ આપને ઘેર ગડ્યા, બોહોરુહંમ સાહકે તાંહાં રહીયા. ॥૪॥

સર્વજનો પ્રણામ કરી સૌ સૌના સ્થળે જવા પંથે પડ્યા, અને પોત પોતાને ઘેર ગયા અને અમો શેઠને ઘેર રહ્યા.

સાહાકી સેવા કયાહા મમ બરનુ, કુટંમ સહીત ભયે અસરન સરનુ;
ભાવ પ્રીત્ય દીન દીન અધિકારી, સુપી રહે તંન મંન નરનારી. ॥૫॥

શેઠ અને શેઠના કુટુંબીજનોનો પ્રેમ દિવસે દિવસે અધિકાધિક વધતો જતો હતો. જેની સેવાનું વર્ણન કરતાં અંત આવે તેમ નથી.

રવી શેઠ સાહાકોહે નાંમુ, દેશ પરગના જાંને ગાંમુ;
શેઠાંની લુકમાંબાઈ જાકે, અમીચંદ સુત કહીયે તાકે. ॥૬॥

શેઠનું નામ રવિચંદ અને શેઠાણીનું નામ લુકમાબાઈ અને પુત્રનું નામ અમીચંદ હતું, તે દેશ પરગણે આ નામથી તેમને જાણે છે.

અબકે નાંમ કહુ રાજાકે, રાંની સહીત અરધંગી તાકે;
શ્રીડંડ હે નામ રાજાકો, રવી શેઠ પરધાંન હે તાકો. ॥૭॥

રાજાનું નામ શ્રી ડંડ છે અને પ્રધાન રવિશેઠ છે.

રુસલદે રાંનીકા નાંમા, ચતુર શિરોમણિ માહાભટ ભાંમા;
કેતેક દીન સાહાકે ઘેર રહીયા, સેવા સુમરન માહા સુખ પડ્યા. ॥૮॥

રાણીનું નામ રુસલદે છે. તે ઘણી ચતુર, સુભટ ને શિરોમણિ હતી. આ પ્રમાણે શાહને ઘેર સેવા સ્મરણ સાથે ઘણા દિવસ રહી સુખ ભોગવ્યું.

બોહોરુરાય લેનકુ આયે, અસ્તી ઘોરા વાહન લાયે;
સુખપાલો સનમાંન સહીતુ, બાજંતર ગાવંતાં ગીતુ. ॥૯॥

રાજા હાથી ઘોડા, સુખપાલ તથા વાજિંત્રો સાથે શેઠને ત્યાં લેવા આવ્યા.

રાજા કેહે પધારો સ્વાંમી, મોડ પાવન કરો અંતરજામી;
રાની સહીત કુટંમ સબ ચાહે, તુમ સેવા કરવા અકુલાયે. ॥૧૦॥

રાજાએ સ્વામીજીને વિનંતી કરી કે હે અંતરજામી ! આપ મારે ઘેર પધારો, આપની સેવા કરવા અમો આરતવંત છીએ.

માટે નાથ વીલમ નવ કીજે, અભેદાંન હંમકુ બહુ દીજે;
તબ અગ્યા હંમ લીની સાહકી, વાકુલ રત્ય દેખી રાજાકી. ॥૧૧॥

રાજા કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામીજી ! સત્વર તૈયારી કરો અને અમોને અભયપદ આપીને નિર્ભય કરો, પછી અમોએ શેઠ પાસેથી આજ્ઞા લઈ વિદાયગીરી લીધી.

સાહ લગે અસ્તુતિ કરનાં, રખો સદા સ્વાંમી તુમ સરનાં;
નરનારી સાહાકુલકે જેતે, હંમ ચાલત પાણ પરે તેતે. ॥૧૨॥

શાહના કુટુંબનાં તમામ સ્ત્રી પુરુષોએ હાથ જોડ્યા અને શેઠ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે, અમોને હંમેશાં તમારા શરણમાં રાખશો.

ગજ વાહન હંમકુ બેસારે, કંચન છત્રહી નેજા ધારે;
ચોરાસી ઘંટા જંનકારુ, હસ્તી હીરા લાલ સંગારુ ॥૧૩॥

રાજાએ ઘણા ઉત્તમ શણગારથી શણગારેલા હાથી પર મને આસન આપી બેસાડીને સોનેરી છત્ર તથા નેજા ધારણ કરાવીને અનંત પ્રકારનાં વાજિંત્ર વગડાવ્યાં.

બાજા ભુંગલ ભેર બજાતે, લેડ ગયે રાજા ગાતે વાતે;
જબ હંમ ગયે રાજ દેવાંનુ, રાંની કેહે આજ કંચન ભાંનુ. ॥૧૪॥

અનેક પ્રકારનાં વાજિંત્રો વગાડતા અને ગીતો ગાતા રાજમહેલમાં લઈ ગયા તે સમયે રાણીને સોનાનો સૂરજ ઊગ્યો હોય એમ લાગ્યું.

ઉત્તમ આસન લેડ પધરાયે, વીધી સહીત પૂજા કરવાયે;
કરી સેવા પુષ્પાદીક આદી, જે જે કીયો સબ દેવ દેવાદી. ॥૧૫॥

મને ઉત્તમ આસને બેસાડી વિધ વિધ પ્રકારે પૂજન કરી વંદના કરી કે હે દેવાધિદેવ આપનો જય જય હો.

બોહોરુસેવ કરન સબ લાગે, રાંની સહીત પરમ રત્ય પાગે;
કરી રસોડ છપન ભોગુ, બંજન તલીયો બહુ વિધિ જોગુ. ॥૧૬॥

સર્વે જનોએ ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરી તેમ જ રાણીએ પણ અતિ આદરપૂર્વક નમસ્કાર કરીને વિધ વિધ પ્રકારે છપ્પન ભોગની રસોઈ તૈયાર કરી.

રાજા સહીત ભોજન હંમ કીના, સીત પ્રસાદી સબકુ દીના;
પીછે સુતનારી સબ પાયે, મુખવાસ બીરાપાન કરાયે. ॥૧૭॥

અમોએ રાજા સાથે ભોજન કર્યું અને બીજા બધા જનોને પ્રસાદી આપી. ત્યાર બાદ છોકરાઓ તથા નારીઓએ પ્રસાદી લીધી બાદ અમોએ મુખવાસ લીધો.

ઉત્યંમ આસન સેજ બછાડયે, હંમકુ તાંહાં લેડ સૈન કરાયે;
કરી સૈન હમ ઉઠે જબહી, બોધ અઘાદ નિકાસો તબહી. ॥૧૮॥

મને ઉત્તમ આસન પર શયન કરાવ્યું અને શયન કરી ઊઠ્યા બાદ અમોએ અગાધબોધનું જ્ઞાન સમજાવાનું શરૂ કર્યું.

બેઠે રાની ઓરુરાય સહીતુ, ઓર સકલ રાજાકે મીતુ;
ચરચા જ્ઞાન અપાર ઉચારે, ભીન્ન ભીન્ન ભાતી વિસ્તારે. ॥૧૯॥

તે સાંભળવા રાજા, રાણી અને રાજાના મિત્રો બેઠા, તેમને અપાર જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે વિસ્તારપૂર્વક કહ્યો.

સબકુ જ્ઞાન સમજમે આયા, કહન લગે તુમ ત્રિભોવંન રાયા;
નહિતર યેસા કુન બતાવે, હંમકુ બોધ સમજમે આવે. ॥૨૦॥

તે જ્ઞાન સર્વને યથાર્થ સમજાવાથી રાજા કહેવા લાગ્યો કે આપ ત્રણ ભુવનના પતિ છો, તે સિવાય આવું અલૌકિક જ્ઞાન સર્વને સમજાય તેવું બીજા કોઈ બતાવી શકે તેમ નથી.

હંમ ઉપર તુંમ છાયા પરહી, તાતે સબ ચૈતન બુધ કરહી;
નહિતર તો હંમ માહાજડ હુતે, ભુલે ભવમે માંહાંય ભભૂતે. ॥૨૧॥

અમો આજ સુધી આ જગતમાં અજ્ઞાની હતા તે આપની કૃપાથી શુદ્ધ ચૈતન થયા છે.

સુર બીના જંમ નૈન સબનકે, બસ્ત સુજે ભોમી ભોવનકે;
ઓ સુર સકલ સબ સુજે, ત્યૌં ત્યંમ કીરપાયે હંમ બુજે. ॥૨૨॥

જેમ સૂર્યના પ્રકાશ સિવાય આંખ કોઈ પણ પદાર્થ જોઈ શકતી નથી તેમ આપની કૃપા સિવાય યથાર્થ જ્ઞાનની સમજ પડે નહિ.

સાર અસાર સકલ અબ જાનાં, તુમ કરતા સદ્ગુરુપરમાંના;
યેસા કહી જ્ઞાને સબ ગલીયા, પીછે એકતા થડ હલ મલીયા. ॥૨૩॥

આપ સદ્ગુરુ કર્તા સમાન છો, હવે આપની કૃપાથી નિત્ય અને અનિત્ય સર્વે જાણ થવાથી તેમાં તલ્લીન થઈ અમો એકતાર થયા છીએ.

નીશદીન જ્ઞાન કરતહી યેસે, ચલે સકલ કૈવલકી રેહેસે;
કૈવલ કૈવલ સબકો કરહી, અહોનીસ ધ્યાન નીરંતર ધરહી. ॥૨૪॥

હરહંમેશ નિજ જ્ઞાનનું કથન કરી રહેણીમાં રહેતા હતા અને કેવલ પતિનું રટણ હરહંમેશ ઘણો સમય કરવાથી અમો નિજનું જ્ઞાન પામ્યા છીએ.

એહી પરકાર બોહોત દીન વીતે, કેહં કુવેર સબ ભયે સચીતે ॥૨૫॥

એ પ્રકારે ઘણો જ સમય વિતાવ્યો. ત્યાર બાદ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે શહેરના તમામ સજ્જનો સચેતન થઈ ગયા.

● અથ આંનદેશ પ્રવેશકો-અંગ-૫૩મું. ●

બોહોરુ એક સેહેરકે રાઝ, સુની મમ કીરતી મીલનકુ આઝ;
તેહી અવસર હંમ હુતે કચારી, રાજા પરજા સહીત પસારી. ॥૨૬॥

હું જ્ઞાનની સભા ભરી રાજા પ્રજા સહિત બેઠો હતો તે વખતે શહેરનો એક નગરપતિ મારી કીર્તિ સાંભળી મળવાને આવ્યો.

થોરે દેશ તીનકો અધિકારુ, દામ ભરે શ્રીડંડ દવારુ;
સો રાજા દરશન જબ કીનો, સુની મોઝ જ્ઞાન ભયો રંગ ભીનો. ॥૨૭॥

તે નગરપતિ અમારાં દર્શન કરી તેમ જ જ્ઞાન સાંભળી દિગ્મૂઢ થઈ ગયા. તે નગરપતિ થોડા દેશના અમલવાળો હતો અને તે શ્રીડંડ રાજાનો ખંડિયો હતો.

કરી પરણાંમ બેઠો જબ રાજા, સીંઘ સમાંન શબ્દ હંમ ગાજા;
કૈવલ લક્ષ કલા તબ કાઢે, ડંડારથ અતિ માહા ગુઢ ગાઢે. ॥૩॥

તે નગરપતિ પ્રણાંમ કરી બેઠો હતો તે વખતે મેં કેવલ લક્ષની વિભૂતિનું વર્ણન સિંહ
જેવી ગર્જના કરી જે પદ અતિ ગુઢાર્થ છે એવું બહુ ભેદથી સમજાવ્યું.

ત્રીનકે અરથ કરી સમજાવે, ગદ ગદ કંઠ ભયો જબ રાયે;
ગલીત બચન બોલે મુખ બૈના, આજ ભયો કરતારથ એનાં. ॥૪॥

તે સઘળો ભાવાર્થ સમજાવાથી ગદગદ કંઠે શુદ્ધ નિર્મળ વચનથી (ખંડિયો રાજા)
રાજા કહેવા લાગ્યો કે હું આજે આ જ્ઞાન સાંભળીને પાવન થયો છું.

કરન લગ્યો અસ્તુતી નીકી, પુછન લાગ્યો પેર ગતીકી;
તબ કીના હંમ કૈવલ લક્ષા, સુની રાજા જબ લીની દક્ષા. ॥૫॥

તે નીતિસર પ્રાર્થના કરી પૂછવા લાગ્યો ત્યારે મેં કેવલ જ્ઞાનનો લક્ષ સમજાવ્યો જેથી તે
દીક્ષા લઈને મારા શરણમાં આવ્યો.

લેઇ દક્ષા સેવક જબ ભયેડ, કર જોડી હંમકુ તબ કહેડ;
ચલો સ્વાંમી મમ ઘેર પધારો, કુટંમ સહીત કારજ સબ સારો. ॥૬॥

તે બે હાથ જોડી કહેવા લાગ્યો કે હે નાથ ! આપ મારે ઘેર પધારી મારા કુટુંબ તથા
મિત્રો સહિત મને પાવન કરો.

હમ હીતો પાવંન થયે આંહી, કુટંમ સહીત અપાવંન તાંહી;
તાકુ કરો કરતારથ સ્વાંમી, ભોવંન પધારી અંતરજાંમી. ॥૭॥

આપનું જ્ઞાન સાંભળી હું અહીં કૃત કૃતાર્થ થયો છું, પણ મારા સહોદર કુટુંબમાં અજ્ઞાન
છે જેથી આપ મારે ઘેર પધારી તેમને પણ કૃતાર્થ કરો.

તબ ચલવા હમ કીયા પીયાંના, સરી ડંડ રાજા સંકુચાંના;
તબ કીના વેગે જઇ આવુ, उनके पण रखीयावु भावु. ॥૮॥

હું જવા માટે તૈયાર થયો ત્યારે શ્રીડંડ રાજા વિચારમાં પડ્યો જેથી મેં સમજાવ્યું કે હું
થોડા સમયમાં જઈ તેની ભાવના પૂર્ણ કરીને આવું છું.

તબ આનંદ ભયે નર નારી, સ્વાંમી જાવો રાજા અધીકારી;
પણ વેગે આડ્યો માહારાજા, સબ જીવંન કે સારી કાજા. ॥૧૧॥

મારાં વચનો સાંભળીને સર્વેને આનંદ થયો. ત્યાર બાદ રાજા કહેવા લાગ્યો કે આ અધિકારી રાજા સહિત સર્વ જીવોને આનંદમય બનાવી જલદીથી પાછા પધારજો.

ઇમ આર્ધિન હોડ ચરને નયેડ, બોહોરુ હમ રાજા ઘેર ગયેડ;
અતો આદર કરી લેડ ગયો રાજા, પેઠત સેહેર બજાયે બાજા. ॥૧૦॥

આ પ્રકારે સર્વેજનો મારા ચરણે પડ્યા પછી મેં પ્રયાણ કર્યું. તે વખતે વાજતે ગાજતે ખંડિયો રાજા પોતાને મહેલે લઈ ગયો.

ઉપમા સહિત મંદિર પધરાયે, રાની સજન કુટંમ પરી પાયે;
શેહેર સકલ સબ આયો ધાડ, એક એક પે પોહોચાડ વધાડ. ॥૧૧॥

તે વખતે શહેરના તમામ જનોએ આદર-સત્કાર કરી મારી પધરામણી કરી.
જે જીતના જીનકુ હે ભાવુ, તેતની ભેઠ સાંમંગ્રી લાવુ;
ધરી સાંમંગ્રી સરને સોડ, પીછે પાય પરે સબ કોડ. ॥૧૨॥

તમામ જનો પોતાની શક્તિ અને ભાવ અનુસાર ભેટ સામગ્રી અર્પણ કરી દર્શન કરીને રાજી થયા.

નગરમાંહી નરનારી જેતે, દરસંનકુ આયે સબ તેતે;
કેતેક ભાવ કેતેક કભાવુ, રાજગુરુજાંની સબ આવું. ॥૧૩॥

શહેરના તમામ જનો રાજાના ગુરુ પધારેલા જાણી રાજાના મહેલે ગયા.

હલી મલી રેહે સકલ સબ લોગુ, ભયો આનંદ ગયો સબ સોગુ;
તાર પીછે ભોજનકી ઠાંની, કરી રસોડ રાંની મન માંની. ॥૧૪॥

મારા ઉદ્દગારો સાંભળી સર્વેએ હળીમળીને આનંદ લીધો. પછી રાણીએ પ્રેમપૂર્વક રસોઈ બનાવી.

રાજા હંમ લીનો પરસાદુ, અમૃતસંમ અન્નકો સૌ સ્વાદુ;
કરી પરસાદ પલંગ બછાયે, વીરાપાંન સોપારી ખાયે. ॥૧૫॥

રાજા સહિત અમોએ ભોજન લીધું તે અમૃતસમ હતું. ત્યાર બાદ મુખવાસ આપીને મને પલંગ ઉપર આસન આપ્યું.

કુટુંબ સહીત રાજા ઓરુરાંની, હંમ આગલ બેઠે સબ આંની;
પૂછન લગે સકલ પરિવારુ, કછુ ચરચા કાઢો કીરતારુ ॥૧૬॥

રાજા કુટુંબ સહિત સભા ભરી કહેવા લાગ્યો કે અમોને યથાર્થ જ્ઞાન સમજાવો.

અતિ ઉમંગ કરી હંમ બોલે, અંતસકર્ણ અનુભવ બોલે;
બ્રંહ્મ ભવાટી બરનન કીનો, કૈવલલક્ષ લખાઈ દીનો. ॥૧૭॥

અંતઃકરણમાં ઉમંગ ધારણ કરીને મહદ્ બ્રહ્મભવાટી પરના અનુભવનું વર્ણન કરી
કૈવલ લક્ષ જણાવ્યો.

પૂરનપદ પરિબ્રંહ્મ પ્રચંડા, સદા સદોદીત અમર અખંડા;
સો કૈવલ નીજ પરમ ઉદારા, સભામાંજ કરી કિયો પોકારા. ॥૧૮॥

જે પૂર્ણ પદ (કૈવલપદ) છે તે મહદ્ બ્રહ્મની પાર, સદાસદોદિત, અમર, અખંડ અને
અચળ પતિપદ જે અતિ વિશાળ અને ઉદાર છે તે સર્વને સભામાં પોકાર કરીને જણાવ્યું -

તબ સબકે ઝર પરમ બસેડ, દુબ્ધા દલકી દુર ખસેડ;
મત પાખંડ સબે પરહરીયા, ઇષ્ટ ઉપાસ આગે જો કરીયા. ॥૧૯॥

તે પદ (કૈવલપદ) તેઓએ હૃદયમાં અનુભવ્યું જેથી તમામ અંધકાર નાશ પામ્યો
અને અગાઉની જડ ઈષ્ટ ઉપાસના તથા સર્વ પાખંડ મતને ત્યજી દીધા.

કૈવલ જ્ઞાન જબી હમં સીચા, તીન આગે સબ પડ ગયે નીચા;
સભા સકલ સબ ભડ આતુરા, કૈવલ જ્ઞાન સુની ચકચુરા. ॥૨૦॥

મેં સર્વોપરી કૈવલપદનું જ્ઞાન પોખ્યું જેથી તેમને તે સિવાયના તમામ આશયો નીચા
લાગ્યા, અને તમામ સભાજનો કૈવલ લક્ષમાં તલ્લીન થયા.

સબકે મંન મમ સ્વાધીન ભયેડ, વરતી અચલ નીશ્ચલ સબ થયેડ;
एकाग्रहे चीत करी करगरही, स्वांमी सीस तमारा करही. ॥૨૧॥

તમામ હંસોએ મનોવૃત્તિઓ મારામાં એકાગ્ર કરી કહ્યું કે અમોને શરણે રાખો.

येसा ज्ञान काहु नहि देखा, वेद पुरांन साहास्त्र बहु पेखा;
सीध साधक सृष्टी बहु होये, जोगी जती पुरातंन जोये. ॥૨૨॥

વેદ, પુરાણ, શાસ્ત્રો, સિદ્ધો સાધકો તેમ જ યોગીઓમાં જે જ્ઞાન સમજ છે તે કરતાં
આપનું જ્ઞાન જુદા પ્રકારનું અતિ ઉત્તમ છે એમ સમજાયું.

ઇંદ્રી દમન મીલે બહુ રેહેસા, કોહુ નહિ જ્ઞાની તુમ જેસા;
ભેખ અનેક દેખ્યા બહુ હમહી, તુમ સરીખા મીલીયા એક તુમહી. ॥૨૩॥

ઈંદ્રિજિત પુરુષો તેમ જ ભેખ ધારીઓમાં કેવલજ્ઞાન નથી. તમારા જેવી ગતિ તમારા સિવાય બીજાઓમાં નથી.

સોતો સબ ત્રીન ગુનમે અટક્યા, જોત સરુપ શક્તિ લયૌ લટક્યા;
કૈવલ જ્ઞાન લહ્યા નહીં કોહી, જપ તપ સાધનમે રહ્યા મોહી. ॥૨૪॥

આ જગતના હંસો જપ, તપ, ત્રણગુણ, શક્તિ તેમ જ જ્યોતિ નારાયણ જેવી ઉપાસનામાં અટકી રહેલા છે પણ કેવલ જ્ઞાન કોઈએ જાણ્યું નથી.

યાતે હંમ તુંમસે પતી આયા, તુમહી બોધ અઘાદ સુનાયા;
અબ હમકુ ઉપદેશ કરી જે, તુમ હમકુ આપના કર લીજે. ॥૨૫॥

આપે કેવલ જ્ઞાન સમજાવ્યું જેથી અમોને વિશ્વાસ આવ્યો. હવે અમોને પોતાના ગણી ઉપદેશ આપીને આપના શરણમાં લઈ લો.

જબકારજ સરસી હંમ જાંના, જ્ઞાન તુમારામે મંન માંના;
તબ હંમ સીસ કીયા સબ કાઝ, માહા મંતર કરનનમે સુનાઝ. ॥૨૬॥
આપનું જ્ઞાન અંતરમાં ઊતર્યું જેથી અમારું કામ થયું એમ કહ્યું ત્યારે મેં તેમને મહામંત્ર કર્ણધારે સમજાવ્યો.

રાંની સહીત રાયકુ બોધે, આંન્ય લોક ભાવીક પરમોધે;
ચલે શેહેરમે ઘેર ઘેર નુંતા, જમે સકલ હંમહી અબધુતા. ॥૨૭॥
રાજા, રાણી અને ભાવિક જનોને બોધ આપ્યો અને આ પ્રમાણે ઘેર ઘેર અમોને ભોજનનાં આમંત્રણ મળવા લાગ્યાં.

પધરાંમની કરી કેરી કરજોરે, ભાંમની મંગલ ગાયે મન ભોરે;
ભોવંન ભોવંન પ્રત્યે પાવુ ધારે, નરનારી પુર નેહ વધારે. ॥૨૮॥
ત્યાર બાદ ઘેર ઘેર પધરામણી થઈ અને આનંદમંગળથી ભરેલાં ગીતો સ્ત્રીઓ ગાઈ ગાઈને પ્રેમમાં વધારો કરવા લાગી.

રાંની રાજદવારુ જેતી, અહોનીશ લોહોલીન રહે સબ તેતી;
નરપતિ ભાવ કાહા મમ બરનું, રહેન દિવસ લપટ્યો રહે ચરનુ. ॥૨૯॥

રાજા અને તેમની તમામ રાણીઓ મારા જ્ઞાનમાં એકમેકપણે રહેતી હતી અને રાત્રિ દિવસ મારા ચરણમાં ભાવભરી રહેતાં હતાં.

તાંહાં હંમ રહે માસ દીન સાતુ, ભયો ભક્ત રાજા સાક્ષાતુ;
કાયમ પંથ પક્ષ દ્રઢ કીના, કૈવલ જ્ઞાન પુરાતન દીના. ॥૩૦॥

હું ત્યાં એક માસ અને સાત દિવસ રહ્યો અને રાજા મારો શિષ્ય થયો અને કાયમ પંથનું કૈવલજ્ઞાન મૂળ જ્ઞાન છે એમ નક્કી કરી સમજાવ્યું.

સબ હરિજનકો કીયો સરદારુ, સીખ દેવન દીનો અધીકારુ
ત્રીછંડ રાય રાજાકા નાંમુ, બસે સદા સુખંનપુર ગાંમુ. ॥૩૧॥

તે સુંબનપુરના ત્રીછંડ રાજાને આગેવાન ભક્ત કરી, સર્વ જનોને બોધ કરવાનો મેં હક્ક આપ્યો.

તીનકી જેહ જેઠી અરધંગી, પુષ્પલા રાંની નાંમંગી;

બીજી રાંની હે છતરીશુ, પ્રેમ અતી ત્રીછંડ પતિસુ. ॥૩૨॥

તે રાજાની પટરાણીનું નામ પુષ્પલા હતું અને એ સિવાય બીજી છત્રીસ રાણીઓ હતી, તેઓનો પતિ પ્રત્યે અતિશય પ્રેમ હતો.

તેહી સબકુ શીખવાડ ભક્તિ, સેવનકી કરકે બહુ વીક્તી;

બોહોરુહંમ અગ્યા તાંહાં લીની, અનંગપુર જાવનકી કીની. ॥૩૩॥

તે સર્વેને ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિમાં દાખલ કર્યા. ત્યાર બાદ અમોએ પાછા અનંગપુર જવાની ઈચ્છા જણાવી.

તબ રાજા રાંની વિલખાંનુ, કુટંમ સહીત કલપે વહુ પ્રાંનું;

ઓર શેહેરકે હરિજન જેતે, હંમ આવત વ્યાકુલ ભયે તેતે. ॥૩૪॥

રાજારાણી તેમ જ નગરના તમામ જનો હતાશ પામીને ઘણા જ દિલગીર થયા.

કોશ એક પોહોચાવન આયે, રોવત મુખ સબકે કુમલાયે;

પીછે સબ જ્ઞાનને સમજાવા, હરદે હંમારા ધ્યાન લખાવા. ॥૩૫॥

દેહી જ્ઞાન સબકુ ઝલટાયે, સતકુવેર અનંગપુર આયે. ॥૩૬॥

મને વિદાય કરવા એક કોસ સુધી દિલગીરી ભરેલા દિલે આવ્યા. ત્યાં તેમનો મેં

હૃદય પલટો કરાવી મારા સોહંગ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા જણાવ્યું. જેથી પોતાના સ્થૂલ દેહોનું ભાન ભૂલી ગયા. પછી શ્રી મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી અનંગપુર આવ્યા.

❖ અથ અનંગપુર પ્રવેશજન પ્રમોધકો- અંગ-૫૪મું ❖

અનંગપુર જબહી હંમ આવા, સાહ સહીત રાજા સુખ પાવા;
રુસલદે રાંની હરખાંની, આનંદી સાહા ઘેર સેઠાંની. ॥૧॥

અનંગપુરમાં આવવાથી રાજારાણી અને શેઠશેઠાણી સર્વેને આનંદ થયો.

ઓર સકલ પુરકે નરનારી, પ્રેમ બઢો સબકુ અધિકારી;
રેન પરી દિવસ સબ ગયેડ, રાંની રાય ગોષ્ટી મમ ભયેડ. ॥૨॥

આખા નગરના જનો પ્રેમાતુર થયા અને રાજારાણીએ વિચાર્યું કે હવે અંધકાર ગયો છે અને જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો છે.

રાંની રાય પૂછંન જબ લાગે, તાંહાં સ્વાંમી કેસે રસ પાગે;
સમાચાર સબ હંમ કહી દીના, સુખનપુર સુખ જો જો લીના. ॥૩॥

રાજા અને રાણીએ સુખનપુરમાં ભોગવેલા આનંદનો પ્રકાર પૂછ્યો ત્યારે ત્યાં થયેલો અતિ આનંદ મેં સમજાવ્યો.

ત્રીછંડ રાયકા અતિ બડહેતુ, સુખી રહે ઘરબાર સમેતુ;
રાની સહીત સેબ બહુકીની, પ્રેમ સહીત નીસદીન રંગમીની. ॥૪॥

ત્યાં ત્રીછંડ રાજા અને રાણી ઘણાં સુખી હતાં અને અથાગ પ્રેમપૂર્વક મારી સેવા કરતાં હતાં.

ઓર સેહેર કે સઘલે લોગુ, ભાવ અતિ નરનાર સંજોગુ;
મોવંન મોવંન હમકુ પધરાયે, મંગલ ધોલ કાંમનીયાં ગાયે. ॥૫॥

તે નગરના તમામ જનોએ ઘેર ઘેર પધરામણી કરાવી અને આનંદપૂર્વક મંગલભાવ ધારણ કરીને ગીતો ગાતા હતા.

एही परकार करी मम सेवा, राये लाये घरे बहु वीधी मेवा;
तब राजा रांनी सुख पांमी, तमसे कुन अजर करे स्वांमी. ॥६॥

એ પ્રકારે મારી સેવા કરી રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારના મેવાઓનો પ્રસાદ લાવી લેવડાવી

સેવા કરી તેથી રાજારાની સુખી થયા, અને કહેવા લાગ્યાં કે હે સ્વામી ! આપ સિવાય અજર-અમરનો લક્ષ કોણ આપી શકે ? કોઈ જ નહિ.

ભલી કરી હરિજન કરી આયે, જશ કીરતી જુગમેં પસરાયે;
ગુજ કરત રજની ગડ વીતી, ભયો પરભાત ચલી જ્યૌ રીતી. ॥૭૭॥

આપે કેવલ જ્ઞાનનો પસારો કરી હરિજન બનાવ્યા જેથી જગતમાં સારી કીર્તિનો પસારો થયો, આ પ્રકારે વાત કરતાં રાત્રિ વીતી ગઈ અને પ્રાતઃકાળ થયો.

સેવા પૂજા કરન સબ લાગે, પ્રીત્ય રીત્ય હુતી જે આગે;
બોહોતબેર સાહાકે ઘેર ગડયા, કરી કરી નુતાને પધરડયા. ॥૮૮॥

પ્રથમની રીત મુજબ સેવા પૂજા કરી શેઠે વારંવાર પધારમણી કરાવીને ઉત્તમ પ્રકારના ભોજન જમાડ્યાં.

ઓર નગરકે ભાવીક લોકુ, ભોવંન ભોવંન જીમાયે મોકુ;
દીન દીન ભાવ બઢો નરનારી, રાજદવાર ભીરભડ ભારી. ॥૯૯॥

નગરમાં વસતા ભાવિક જનોએ તેમને ઘેર ઘેર તેડીને ભોજન કરાવ્યું. હરહંમેશ નરનારીઓનો પ્રેમભાવ વધવાથી રાજસભામાં પણ ઘણી ઠઠ જામતી હતી.

તબ એક દીન હંમ રાયસુ કીના, મેરે તો મઠ ચહીયે ભીના;
રાજા કેહે તુમજો ઝર ધરહુ, હુકમ કરો તો અબહી કરહુ. ॥૧૦૦॥

એક દિવસ મેં તે રાજાને કહ્યું કે અમારે રહેવા અલગ મંદિરની જરૂર છે. જેથી રાજા કહે આપનો હુકમ હોય તો હાલ તૈયાર કરાવું.

તબ હમ હુકમ તુતરહી દીના, जब राजाये मंदिर कीना;
परिपूरन मंदिर जब भडया, हमकु लेइ फेरी तांहां पधरडया. ॥૧૧૧॥

મેં મંદિર બાંધવા આજ્ઞા કરી કે તરત જ રાજાએ મંદિર બંધાવી તેમાં મારી પધરામણી કરી.

जांहां दीन मंदिरमांही पधराये, तेही दीन राजा सेहेर जमाये;
शेठे लेइ प्रतिष्ठा करही, लक्ष मोहोर पूजा तांहां धरही. ॥૧૨૨॥

મારી સ્થાપના મંદિરમાં કરી તે દિવસે રાજાએ આખું શહેર જમાડ્યું. તે વખતે શેઠે લાખ મોહોરની ભેટ અર્પણ કરી મારી પ્રતિષ્ઠા કરી.

ઓર સેહેર કે માહાજનં દુજા, જીન જેતની સંપજ ધરી પૂજા;
કરી પૂજા આપન્યે ઘેર ગડ્યા, બોહોરુ હંમ મંદિરમાં રહીયા. ॥૧૩॥

ત્યાર બાદ બીજા મહાજનોએ શક્તિ અનુસાર પૂજા ભેટ સામગ્રી વગેરે અર્પણ કરી પોતાને સ્થાને ગયા અને હું તે મંદિરમાં રહ્યો.

રાજા શાહ સહીત સોહાવે, નિશાદીન દરસનકુ સબ આવે;
કેતેક દીન યેસે ગયે વીતી, જ્ઞાન ધ્યાન કરતાં રસ રીતી. ॥૧૪॥

હરહંમેશ રાજા, શેઠ અને બીજા સર્વે જનો દર્શન માટે હાજર રહેતા હતા અને જ્ઞાન ચર્ચામાં સમય વિતાવતા હતા.

ગાંડ ગાંડકે તેડા આવે, તાંહાં હમ જડ જડકે રુચી પાવે;
સીખ સાખા કીના બોહોતેરુ, સહસ્ત્ર એક ઘરકા મુંડેરુ. ॥૧૫॥

અનેકાનેક ગામોથી તેડાં આવતાં અને ત્યાં જઈને હું પ્રેમથી ભોજન લેતો. તે વખતે એક હજારથી વધુ હંસોને ભેખધારી બનાવી શાખાઓનો ફેલાવ કર્યો.

પંથ ચલા કાયમ અતિ કરડા, આંન્ય ધરમ સબ માંનહી મરડા;
કૈવલ કીરત્ય દીપમે ફોરી, રીતા પક્ષ પડે સબ ઓરી. ॥૧૬॥

કાયમપંથનો ફેલાવો વધવો એ અતિ અઘરો પણ અતિ ઉત્તમ છે, જેથી આ પંથના આશય કરતાં બીજા પંથોના આશયો હલકા છે એમ અનુભવથી સમજાય છે.

પુરુષનારપક્ષી કૈવલ કે, ભયે સકલ સાચે તંન મંનકે;
રેહેન દીવસ જંખે જુગદીશા, ઉપાસન કૈવલ નીજ ઇશા ॥૧૭॥

ત્યાંના તમામ સ્ત્રી-પુરુષો કૈવલ કર્તાના સિદ્ધાંતવાદી સાચા તનમનથી થયા અને એ જ ઉપાસના તનમનથી દિવસ-રાત અખંડ ચાલુ રાખીને એ જ (કૈવલ) ખરા પતિ છે એવી વંદના કરતા હતા.

કૈવલ કૈવલ મયે સબ ભૈયા, રાગદ્વેશ લોકનકે ગડ્યા;
વીશ કરોડ કથા તાંહાં જ્ઞાના, શીર કૈવલ ધરીયા હંમ બાંના. ॥૧૮॥

તમામ જનોના રાગાદિક દ્વેષો નાશ પામવાથી કૈવલમય સ્વસ્વરૂપે થયા, અને આ આશય અખંડ રહે તે માટે મેં વીસ કરોડ ચોપાઈનું જ્ઞાન કઠ્યું છે.

સો બાંની સબને અભીયાસી, ઘટ ઘટ સરવ નીરંતર વાસી;
તે માટે સમજે સબ કોઈ, શબ્દ અમોઘ લક્ષ ચીત પ્રોઈ. ॥૧૯॥

વીસ કરોડ વચનોનો અભ્યાસ હૃદયમાં કાયમ રાખવાથી તમે મારો આપેલો ઉત્તમ લક્ષ અનુભવતા થયા છો.

સાહા રાય કી કાહા કહુ કરની, દોઈ ભયે જ્ઞાની અઘ હરની;
કરે પરમોઘ ઓરનકે જેસે, હોય ગયે સામ્રથ માહાભટ યેસે. ॥૨૦॥

તે રાજા અને શેઠનું અજ્ઞાન દૂર થવાથી પોતે પોતાના સ્વસ્વરૂપે થયા જેનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ છે. તેઓ મહાન વિદ્વાતાની ગતિનો ઉપદેશ હરિજનોને આપી પોતાના સમાન બનાવવા પરિશ્રમ કરવા લાગ્યા.

ઓર મુઢીતમે કેલેક થડયા, જ્ઞાની દરસી અનુભવી ભડયા;

તબ હંમ મંનમે કીયા બીચારા, યાહી દીપ ચેત્યા સબ સારા. ॥૨૧॥

ત્યાં મારા મૂડીત (અનુયાયી) સાધુ ઘણા થયા તેમાં કેટલાક જ્ઞાની, દરસી અને અનુભવી હતા જેથી મેં વિચાર્યું કે આ દીપ અતિ ઉત્તમ જ્ઞાનવાન બન્યો છે.

અંતરધ્યાન ભયા હંમ જબહી, દેહ સહીત લોકાઈ રહે તબહી;

ક્લપંત કીયો રાજા ઓરુરાંની, અતિ વીલખાયે સાહા શેઠાંની. ॥૨૨॥

અમે દેહ સહિત અંતર સ્વરૂપે (અંતર ધ્યાન) થવાથી રાજારાણી તથા શેઠશેઠાણી હતાશ થઈ રડવા લાગ્યાં.

સેહેસ્ત્ર સંત મંદિરકે વાસી, સો સબહી મંન ભયે ડદાસી;

ઓર સેહેર કે હરિજન જેતે, સબ મીલીરોવંન લાગે તેતે. ॥૨૩॥

મંદિરના હજાર સાધુઓ તથા શહેરના સર્વે હરિજનો દિલમાં ઉદાસ થઈને રડવા લાગ્યા.

બોહોરુ સાકુટ બહુ પસ્તાંના, પરમેશ્વર હંમ નહિ પેહેચાંના;

એસે સેહેર સક્લ કલપાયે, દીન તીનાં લ્યૌં અંન નહીં ખાયે. ॥૨૪॥

તે વખતે અમારો ઉપદેશ ગ્રહણ નહીં કરનારા પામર જીવોને અમારી ઓળખ નહિ પડવાથી જે વિમુખ રહેલા હતા તેઓ પણ ત્રણ દિવસ સુધી અન્ન જળનો ત્યાગ કરી પસ્તાવા લાગ્યા.

રાજા સાહ બેઠે પંન ઠાંની, દરસંન બીન તજુ પ્રાંન નીસાંની;
ચૌં આકુલ વાકુલ જંન થડ્યા, કેહં કુવેર હમ પ્રગટ ભડ્યા. ॥૨૫॥

તે વખતે રાજા અને શાહે ગુરુદર્શન ના થાય તો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો તથા આકુલ-
વ્યાકુલ થઈ ગયા જેથી મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે મેં તરત જ દર્શન આપ્યાં.

❦ અથ પરચાકો-અંગ - પપમું ❦

દીનો દરસ સકલ સુખ પાયે, મુગતા ફલ લાડ રાડ વધાયે;
અગરકપુરે આરતી કીની, ભેટ સામગ્રી અતિ બહુ દીની. ॥૨૬॥

મારા દર્શનથી સર્વેને આનંદ થયો અને રાજાએ મોતીથી મને વધાવી લઈ ઉત્તમ
સુગંધીઓથી મારી આરતી ઉતારી ભેટ સામગ્રી હાજર કરી.

સેહેર સકલ હરખાયે ભારી, દરસંનકુ દોરે નરનારી.
આનંદ મયે હરિજંન સબ ભડ્યા, સોખ સકલ દલથી દુર ગડ્યા. ॥૨૭॥

આખા શહેરમાં આનંદ ફેલાયો અને સર્વે જનો ફરી દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી આવ્યા
તેમ જ તમામ હરિભક્તો આનંદ પામ્યા અને દરેકના દિલની ગ્લાનિ નાશ પામી.

સાધુ સકલ ભયે હે આનંદુ, જીવંન પ્રાંન આયે દીનબંધુ;
સ્વામી તુમ બીન સહ્યો ન જાડ, મઠ મંદિર સબ રાવા ધાડ. ॥૨૮॥

હું ફરી પ્રગટ થયો જાણી મને પ્રાણ સમાન જીવનરૂપ માની તમામ સંતોને આનંદ
થયો. હે સ્વામી! આપના વિયોગથી મઠ મંદિરો સૂનાં લાગતાં હતાં અને આપના વિયોગથી
દુઃખી થતા હતા.

ભલે પધારે અવીગત નાથા, હંમકુ ક્યૌં નહીં લેડ ગયે સાથા;
તબ સંતન સબકુ હંમ કહીયા, પ્રગટ ભયે જાંની તુંમ દડ્યા. ॥૨૯॥

હે પરમગુરુ દેવ! ભલે પધાર્યા, પણ અમોને સાથે કેમ નહિ લઈ ગયા? ત્યારે મેં કહ્યું
કે તમારી દયા જાણીને હું પાછો આવ્યો છું.

અબ બોહોરુ હંમહી તો જાસી, પુછ લોહો જે જીનકુ આસી;
તબ રાજા ઓરુ સાહ શેઠંની, સંત સહીત હરિજન દુખમાંની. ॥૩૦॥

હું હવે જવાનો છું તો જેને જે પૂછવાનું હોય તે પૂછી લેશો. તે વખતે સંત, રાજા, રાણી,
શેઠ, શેઠાણી અને સઘળા હરિભક્તો નાખુશ થયા.

અવ સ્વામી જો બોહોરુ પધારો, હમકુ સંઘે લેડ સધારો;

તુમ બીનહંમ રહીને ક્યા કરહુ, સહ્યો ન જાય જુરી જુરી મરહુ. ॥૬॥

હે દયાળુ ! હવે તો અમોને સાથે લઈ જાવ. આપનો વિયોગ સહન નહીં થવાની તમારા વિના અમો જૂરી જૂરીને મરણને શરણે થઈશું.

તલફે મીન સુકે જબ નીરા, આકુલ્લ વ્યાકુલ્લ હોડ તજે શરીરા;

તેસે તુમ બીના હંમ ક્યૌં જીજે, પેહેલે પ્રાન સબનકા લીજે. ॥૭॥

પાણીના વિયોગથી માછલી તરત જ તરફડીને પ્રાણ તજે છે તે પ્રમાણે તમો અમારા પ્રાણના જીવન રૂપ છો જેથી આપના વિયોગે અમે પણ પ્રાણ તજી દઈશું.

તવ હંમ જ્ઞાન અઘાદ ઉચારા, સવ ઘટ વ્યાપક સ્વરૂપ હમારા;

હંમ તો અકલ પુરુષ અવન્યાસી, જન કારન આયે દેહ પ્રકાસી; ॥૮॥

તે વખતે મેં ગૂઢ જ્ઞાનનો ઉચ્ચાર કરીને સમજ આપી કે દરેક દેહોમાં મારું વ્યાપક (સોહંગ) સ્વરૂપ રહેલું છે. જનના કલ્યાણાર્થે દેહ ધારણ કરીને આવ્યો છું પણ મારું સ્વરૂપ અકળ અને અવિનાશી રૂપે રહેલું છે.

તાતે તુમ ધોરખા મત ધરહું, હંમ તો મંન માંને સો કરહુ;

બોહોત લોક ઓલંગી આયે, તેહી સરવનકુ જ્ઞાન બતાયે. ॥૯॥

હું મારી મરજી અનુસાર ચાલુ છું માટે તમે અધીરા બનશો નહિ. આ જ પ્રમાણે ઘણા લોકોને ઉપદેશ કરતો કરતો અત્રે આવ્યો છું.

હંમ નહી કહી માયા લપટાતે, ચૌદ લોકમે ફરંતહુ યાતે;

તો તુમસે કેસે બંધાઉં, દેવ સક્યા નહિ રોકી કાહુ. ॥૧૦॥

મને માયા લેપન કરતી નથી તેમ જ ચૌદલોક અને દેવો પણ રોકી શકતા નથી તો તમારા કહેવાથી હું રોકાઈશ નહિ.

જો લોપુ તો હંમ યાંહાં ક્યાંહાંથી, નીકસી સકુ નહી દેવ માંહાંથી;

માટે સમજી ગ્રહો નીજ જ્ઞાના, બોહોરુ ધરીયો હમેરા ધ્યાના. ॥૧૧॥

જો હું કોઈના કહેવાથી રોકાતો હોઉં તો દેવોના ધામમાંથી હું અહીં આવી શકું નહિ. માટે મારું જ્ઞાન હરહંમેશ હૃદયમાં ધારણ કરી એ જ લક્ષમાં સ્થિર થજો.

જો હમ લક્ષ્ બતડ્યા આગે, જડ ચૈતન કરી વિવિધી વિભાગે;

શ્રેષ્ઠ સરાડે ડગરી વસ્ત, તે તમને કરી હસ્તોહસ્ત. ॥૧૨॥

મેં જે અનિત્ય અને નિત્યનો ભેદ યથાર્થ સમજાવ્યો અને લક્ષ આપ્યો જે ઉત્તમ વસ્તુ તમને હાથોહાથ આપી છે.

અહોનીશ તેહેનો કરો અભ્યાસ, તો હંમ સદા તુમારી પાસ;

દેહધારી હંમકુ મત દેખો, ચૈતન રૂપ સનાતન પેખો. ॥૧૩॥

મેં આપેલા લક્ષમાં રહેશો તો હું હરહંમેશ તમારી પાસે જ છું. તમો મને દેહધારી જાણશો નહિ. હું મૂળ ચૈતનરૂપ જ છું.

એસે જ્ઞાન કરી સમજાયે, સરુપ સમ્યાકો સોખ મીટાયે;

તબ સાધુ હરિજન યૌ બોલે, રાજા સાહ સહીત મન ખોલે. ॥૧૪॥

મેં મારા ખરા સ્વરૂપની સમજ આપી જેથી મને અખંડરૂપે અનુભવ્યો. તેમજ સાધુ, હરિભક્તો, રાજા અને શેઠે ખરા દિલથી વાત કરી.

સ્વાંમી હોડ જન મઠમે થાપો, થોરીક કલા તુમારી આપો;

તો મહીમા મંદિર કો ચાલે, સહુ હરિજન કરો તેહી હવાલે. ॥૧૫॥

હે પરમ ગુરુદેવ ! તમારી કળા સમજાવે તેવો એક સંત અહીંના મંદિરમાં નીમી જાવ કે જેથી અમો તેને આધીન રહી અહોનિશ આપતું ધ્યાન કરીએ. જેથી આપના મંદિરનો મહિમા પણ અખંડ ચાલુ રહે.

તબ હંમ સીસ સહ્યાંના થાપે, શીર ધરી હસ્ત અગમ ગત્ય આપે;

મુક્તરાંમ જીનકાહે નાંમુ, જ્ઞાન સીરોમની પુરસ ન્હેં:કાંમુ. ॥૧૬॥

મારા કેવલ જ્ઞાનમાં ઉત્તમ શિરોમણિ અને નિષ્કામ ડહાપણવાળો અગમ્યગતિને જાણનાર સંત મુક્તારામને ત્યાંના મંદિરના મહંત બનાવી નિમણૂક કરી.

સબ હરીજનકુ કહ્યો સમજાડ, એહી મમ તોલ રહો લોલાડ;

યૌ સરવનકુ પ્રતીત બઢાડ, દીનો આતમ જ્ઞાન ઢૂઢાડ. ॥૧૭॥

ત્યાંના હરિભક્તોના સમાજને સમજણ આપી કે મુક્તારામ આત્મજ્ઞાની અને મારા જ્ઞાનના પુરણવેત્તા છે તો તેને અનુસરીને ચાલશો.

તાતે સ્વાંતી સબ જન પાયે, સરુપ છોડાઈ અરુપ લખાયે;
અરુપ આરાધન સબ કોઈ લાગે, સરુપ લક્ષ જ્ઞાનન તૈ ત્યાગે. ॥૧૮॥

તે સમયે સર્વે શાન્તિ પામ્યા અને તમામને સાકાર જ્ઞાન છોડાવી ઉલટ નિરાકાર લક્ષથી નક્કી કરાવી તેની પાર અરૂપી રહેલા લક્ષ રાખવા કહ્યું.

સાંમી નહી પંચુભુતંનકા, અરુઠ હાથ ધારી દેહનકા;
વ્યાપક વિશ્વ ચરાચર રહીયા, સો નિજ અંશ આપનકુ કહીયા. ॥૧૯॥

કેવલપતિ પંચભૂતાદિ તત્ત્વના તેમ જ સાડા ત્રણ હાથવાળા માપક દેહવાળા નથી પરંતુ પોતાની ચૈતન્ય (સોહંગ) ગતિ દ્વારા ચરાચર વિશ્વમાં વ્યાપક રહ્યા છે અને તેમની અંતરવૃત્તિ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલ અંશોને આપનપુ કહી ઓળખાવ્યો છે.

તો દેહનકા ક્યા અભ્યાસા, સ્વામી હે સબ ઘટ પરકાશા;
યેસા જ્ઞાન સબનકુ ભઈયા, મુખ નહિ બોલે મંનકી લહીયા. ॥૨૦॥

જેથી દેહાદિક અભ્યાસ નકામો છે. દેહ માત્રનો પ્રકાશક તરીકે રહેલો જે સોહંગ એવી સમજ સર્વને આપી જેથી સર્વ મૌન રહ્યા અને તેથી અંતરમાં ગતિનો જમાવ થયો.

તબ હંમ જાંને સબ કોઈ ચેતા, અબ નહિ કોઈ અજ્ઞાન અચેતા;
જબ તંન ત્યાગંન લીલા ઠાહયે, સબ હરિજંન ઓરુ ભેખ બોલાયે. ॥૨૧॥

આવી સમજમાં રહેનારના દિલમાં અંધકાર નથી જેથી સર્વ સચેત થયા અને ત્યાં વસતા સર્વ ભેખ અને હરિભક્તોને બોલાવી મેં શરીર છોડવાનું જણાવ્યું.

દીવસ પંચ લ્યૌં હલમલ કીના, હેતારથ હરિજંનકા લીના;
કરી પેહેરાંમની છેહેલે દીનકી, લેઈ મઠકે સંતે જંન જંનકી. ॥૨૨॥

તે પછી હું તે સ્થળે પાંચ દિવસ હળી મળીને સાથે રહી જ્ઞાનરસ પાયો અને તે છેલ્લો દિવસ હોવાથી આવેલી ભેટ સામગ્રી મંદિરના મહંતને આપી.

બોહોરુ હમ સંતનકુ દીની, અભયાગત મેલાકે ચીની;
હરિજંન ભયે ગદ કંઠ અનાથા, છાંને રાખે શીર દેઈ હંમ હાથા. ॥૨૩॥

તે સંતને નિર્ભય પદ આપ્યું, હરિભક્તો દિલગીર થયા જેથી તેમના માથા પર હાથ મૂકીને સંતોષ પમાડ્યા ને શાન્ત કર્યા.

ફેરીમીલીયે સબકુ ઝર ધારી, બોહોરુ હંમ લીલા વિસ્તારી;
પૂષ્પ સાજ ભોમી સૈન કરીયા, સત કુવેર જબ તંન પરહરિયા. ॥૨૪॥

લીલાના વિસ્તાર વખતે હરિભક્તોને સમજ આપી કે કોઈ કાળે તમારા અહોભાગ્યે મળીશું એમ કહીને મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી પુષ્પ શૈયામાં શયન કરી દેહ સહિત અંતરધ્યાન થયા.

❶ અથ કઉસક દીપ પ્રવેશકો-અંગ - ૫૬મું ❶

પંચભૂત સોતા અલપૈડયા, સાગદીપ મુરદા નહીં રહીયા;
સાગ છોડ આયે કૌસક દીપા, જ્ઞાન ધ્યાન સહુ સાજ સમીપા. ॥૧॥

સાગ દીપમાંથી હું અંતરધ્યાન થઈને કૌસક દીપમાં સર્વ વિભૂતિ સહિત આવ્યો અને જ્ઞાન ધ્યાન વગેરે સાજ સાથે લાવ્યો હતો.

લક્ષ ન ભૂલુ પલટુ વેશા, પ્રગટુ તાંહાં તેસાકા તેસા;
સકલ સમરધી સહીત સરુપા, હરદે કમલ કૈવલ નીરુપા. ॥૨॥

હું મારી અગમ ગતિએ દેહનો પલટો કરી લક્ષમાં રહી જેવો ને તેવો પ્રગટ થાઉં છું અને તમામ વિભૂતિ તેમ જ નિજરૂપની જાણ હૃદયમાં રાખી કર્તાની એકતા સાથે પ્રગટ થાઉં છું.

કૌસક દીપ જબી હંમ આયે, બાલક રુપ હોડ દેહ દેખાયે;
નગર એક હુતા બડભારી, બરન અઢાર બસે જાંહાં સારી. ॥૩॥

કૌસક દીપમાં અવનપુર શહેરમાં ઘણી જ જ્ઞાતિના પુષ્કળ લોકો વસેલા હતા ત્યાં મેં બાળક રૂપ ધારણ કર્યું.

અવનપુર જીનકા હે નાંમુ, નદી એક તીરથ તાંહાં ધાંમુ;
કોસ પાવ સેહેર નતે દુરી, વેહેધાર નાંમે મેહેસુરી. ॥૪॥

અવનપુર શહેરથી એકાદ માઈલ દૂર મેહેસુરી નદીના કિનારે તીર્થસ્થાન હતું.

દેશ દેશકા મેલા આવે, બંહ્ય ભોજન તાંહાં જાગ કરાવે;
કેતેક નરપતિ સંઘ નીકારી, નાહાવંનકુ આવે નરનારી. ॥૫॥

ત્યાં દેશ દેશથી જાત્રાળુઓનો સમૂહ ભરાતો હતો. તીર્થ સ્થાનમાં સ્નાન કરી અને

યજ્ઞાદિક કાર્ય કરાવી બ્રહ્મ ભોજન કરાવતા હતા. તથા કેટલાય મહારાજાઓ સંઘ કાઢી તથા નરનારી સહિત નદી કિનારે સ્નાન કરવા આવતા હતા.

કરી અસાંન દાન બહુ દેડ, વીધી સહિત વીપુ સબ લેડ;

સોહી નદી પનઘટ એક બંધા, સીસાગાર પથરકુ સંધા. ॥૬॥

નદીમાં સ્નાન કરી વિધિસર બ્રાહ્મણોને દાન આપતા હતા ત્યાં સીસાની ગાળથી પથ્થરો ચોંટાડી ઘાટ બાંધેલો હતો.

વા પનઘટ સીવકા એક ડેહેરા, તાંહાં હંમ હોડ રહે બાલ બછેરા;

બ્રાહ્મણ એક બડો આચારી, સીવ ભક્ત હુતો અધીકારી. ॥૭॥

એ તીર્થમાં એક શિવનું મંદિર હતું ત્યાં હું બાળ સ્વરૂપે થઈ રહ્યો, તે શહેરમાં એક પૂજારી શિવ ભક્ત બ્રાહ્મણ હતો.

સો પૂજા કરનનકુ આયો, ધૂપ દીપ પુષ્પાદીક લાયો;

પરભાતે તીનકુ હમ પડયા, સો આપન્યે ઘરકુ લેડ ગડયા. ॥૮॥

પ્રભાતમાં તે શિવપૂજન માટે સામગ્રી લઈને આવ્યો. ત્યાં તેણે મને બાળ સ્વરૂપે જોઈ પોતાને ઘેર લઈ ગયો.

અરધંગી સુટેર સુનાયે, ખોલો મઠ એક બાલક પાયે;

તબ અરધંગી ખોલા દ્વારુ, દેખત છૂટા થાંન અપારુ. ॥૯॥

તેની સ્ત્રીને દ્વાર ખોલવાને માટે કહ્યું અને હું એક બાળક લાવ્યો છું એમ પણ કહ્યું. તે વખતે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી સન્મુખ થતાં તેના સ્તનમાંથી દૂધની ધારા વહેવા લાગી.

ઋષિપત્ની પ્રેમે મોડ લીના, તરત ધાડ પયોદર મુખદીના;

કોહો સ્વાંમી કાંહાંસે સુત લાયે, શિવ દીના કે પનઘટ પાયે. ॥૧૦॥

બ્રહ્મપત્નીએ પ્રેમ સહિત સ્તનપાન કરાવ્યું અને પૂછ્યું કે હે સ્વામીનાથ ! આ બાળક ક્યાંથી લાવ્યા ? શિવજીએ આપ્યો કે પનઘટ પરથી મળ્યો ?

વેહે બ્રાંહ્મન સુનહો અરધંગા, બહુ દીન સેવ કરત સીવ રંગા;

આજ રૈન અરધી જબ ગયેડ, સુવત નેંદ સુપન મોઈ ભયેડ. ॥૧૧॥

પૂજારી કહે છે કે હે પ્રિયા શંકરની ભક્તિ ઘણા જ વખત સુધી કરવાથી આજે મધરાત્રિએ સ્વપ્ન આવ્યું.

જાણ્યે શંકર દરશન દીનો, માગ્ય માગ્ય મોકુ બહુ કીનો;

તબ હંમ માગ લીયા બરદાંનુ, પુત્ર વિના હંમ વંજ કહાંનુ. ॥૧૨॥

તેમાં શિવજીએ પ્રસન્ન થઈ દર્શન આપી મને વરદાન માગવા કહ્યું ત્યારે મેં પુત્રની માગણી કરી.

તે માટે સ્વાંમી સુત આપો, લોક બેદકે મેહેણા કાપો;

તબ બોલે શંકર સુખકારી, નહી જનમે સુત તેરી નારી. ॥૧૩॥

હે શિવજી મને પુત્ર આપો અને લૌકિક વાંઝિયા મહેણું ટાળો, ત્યારે શિવજીએ કહ્યું કે, તારી સ્ત્રી પુત્ર જન્મી શકશે નહિ.

હમ કીના બરદાંન તુમારા, સો જુઠા પડશે નીરધારા;

તબ સીવને સંકોચન આંના, ક્યા કરહુ કોલે બંધાંના. ॥૧૪॥

મેં શિવજીને કહ્યું કે આપે આપેલું વરદાન જૂદું પડશે ત્યારે શિવજી વિચારમાં પડ્યા.

અતિ અકુલાઈ પ્રણાયંમ કીના, હમ હુતા દેવલમે ચીંના;

તબ દાતા બ્રાહ્મણ સુભડ્યા, આપુ સુત દેવલમે કહીયા. ॥૧૫॥

ત્યાર બાદ શિવજીએ પ્રાણાયામ કરીને જોયું તો મને શિવાલયમાં બાળ સ્વરૂપે દીઠો તેથી શંકરે ઉદારતાથી પૂજારીને પુત્ર આપવા કહ્યું.

ફજર ઊઠી આડ્યો તુમ તાંહી, પ્રગટ કરુ સુત દેવલ માંહી;

એતના કહી શંકર અલપડ્યા, પીછે તે હમ ચેતન ભડ્યા. ॥૧૬॥

હે વિપ્ર ! સવારમાં મારા મંદિરમાં આવી પુત્ર લઈ જજે એમ કહી શંકર અંતરધ્યાન થઈ ગયા અને હું તરત જ જાગ્રત થયો.

બોહોરુ સીન કર્યાં નહીં કાઝ, કબ પ્રગટે દીન દેવલ જાઝ;

એસા સુપન ભયાતા આજુ, નાં કહ્યા તોય આઈ મોઝ લાજુ. ॥૧૭॥

જાગ્રત થયા બાદ મને નિદ્રા આવી નહિ અને મનમાં ચટપટી થવા લાગી કે ક્યારે સવાર થાય અને હું શિવના મંદિરે જોઉં. આ સ્વપ્ન મને આજે આવ્યું હતું તે જાહેર ના કરું તો મને લાંછન બેસે.

અવકીના સુપના ભયા સાચા, સીવ વરદાન દિયા નહીં કાચા;

જબ હમહી પરભાતે ગડયા, દેવલમાંજ બાલક સત પડયા. ॥૧૮॥

મને આવેલું સ્વપ્નું અને શિવે આપેલું વરદાન સાચું છે એમ જાણી પ્રભાતે શિવમંદિરે જવાથી આ પુત્ર મંદિરમાંથી મળ્યો.

સો બાલક એહી તોડ દીના, સીવ સાચા જીને ધાવંન કિના;

તબ બ્રાહ્મણી પ્રેમે બોલી, ગદગદ કંઠ હરદે ફુલી. ॥૧૯॥

આ પુત્ર શિવ વરદાનથી મળ્યો છે અને તમારા સ્તનમાંથી દૂધની ધારા પ્રગટ થઈ છે. આ સાંભળી સ્ત્રી પ્રેમવશ થઈ આનંદ પામી.

સ્વામી સુત શંકરને દીના, તુમ સેવા બહુ હોયે આધીના;

યેસે સુત બોહોતંનકુ જડહી, સીવ બીન દીને થાંન ન ચઢહી. ॥૨૦॥

હે સ્વામી ! તમારી સાચી સ્વામી ભક્તિ જાણીને શંકરે પુત્ર આપ્યો છે. વળી આ પ્રમાણે ઘણાકને પુત્રો જડે છે પણ તેની માના સ્તનમાંથી દૂધ આવતું નથી.

તે માટે સીવજી સત ત્રુઠા, યેતને દીન આપન પર રુઠા;

અબ સોહીલા દીન કીના સ્વામી, જયેતી જયેતી શિવ અંતરજાંમી. ॥૨૧॥

શિવજી આપણી ઉપર રૂઠેલા હતા તે આજે પ્રસન્ન થયા છે. હવે આપણા દિવસો આનંદના આવ્યા છે તો હે શિવજી અંતરજામી આપને ધન્ય છે.

આનંદ ભયે દોહુ નરનારી, હરદે લગી સીવ ભક્તિ પ્યારી;

ત્રીયા કેહે સુતકુ કરો ઠાવો, મેલી નાત્ય સહુ વિપ્ર જમાવો. ॥૨૨॥

બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણસ્ત્રી આનંદમય રહીને પ્રેમથી શિવ ભક્તિ કરતાં હતાં તે વખતે વિપ્રાણીએ પૂછ્યું કે, હે સ્વામી ! પુત્રની જાણ જ્ઞાતિને કરો અને જ્ઞાતિભોજન કરાવો.

તબ બ્રાંહ્મણ સુક્લને તેડાયે, જોતીસ જોડ મમ નાંમ ધરાયે;

બેરબેર પોથી પડતાલે, અંકુરધર મમ નાંમ નિહાલે. ॥૨૩॥

વિપ્રે તરત જ આચાર્યને તેડાવી જન્માક્ષર કરાવી બાળકનું નામ અંકુરધર રાખ્યું.

પૂરવને અંકુરે પાંમા, માટે અંકુરધર સત નાંમા;
ધરા નાંમ જોતીસમે આયે, પીછે ચોરાશી કરવાયે. ॥૨૪॥

જ્યોતિષમાં પણ પૂર્વના અંકુરથી આવેલો હોવાથી અંકુરધર નામ રાખ્યું અને (ચોરાસી) જ્ઞાતિ ભોજન કરાવ્યું.

કરી ચોરાસી આનંદ ભડયા, વિપ્ર સકલને જયે જયે કહીયા;
રુઘ્વેશ્વર સાચી તુમ સેવા, ભયે ક્રીપાલ દેવાધિ દેવા. ॥૨૫॥

બ્રહ્મ ભોજન કરાવી આનંદ પામ્યા અને સઘળા બ્રાહ્મણોએ આશીર્વાદ આપીને કહ્યું કે હે ઋષિઓમાં શ્રેષ્ઠ, તમારી શિવભક્તિ સાચી હોવાથી શિવની કૃપા થઈ છે.

સુત અપને સાંમ્રથકા દીના, ઔર નહી કાહુકા લીના;
સહુ જ્ઞાતી સીવકે સુત વંદે, ઘેર આપને ગયે મંન આનંદે. ॥૨૬॥

કેહં કુવેર મંન હુહી અકંસા, સો નરનાર ભયે નીરસંસા. ॥૨૭॥

હે રુઘ્વેશ્વર આપનો પુત્ર દેવપુત્ર છે તે બીજા કોઈનો આપેલો નથી એ પ્રમાણે પ્રશંસા કરતા આનંદભરે પોત પોતાને ઘેર ગયા. ભગવાન કડ્ડણાસાગર કહે છે કે વિપ્ર વિપ્રાણીને જે પુત્ર ભાવનાની ચિંતા હતી તે શાન્ત થઈ આનંદ પામ્યાં.

❶ અથ વિપ્ર વિધિ ઉપવીત ધારણકો-અંગ - ૫૭મું ❷

બોહોરુ હંમ બ્રાંહ્મણ ઘેર રહીયા, વર્ષ પંચકે જબહી ભડયા;
તબ ઉપવીત દેવંન મત ઠાંની, ચોરી રચી બહુ વિધિ આંની. ॥૧॥

વિપ્રને ઘેર હું પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે તેઓએ મને ઉપવીત આપવાનો વિચાર કર્યો અને ઉત્તમ પ્રકારે ચોરી બનાવી.

રોપ્યા મંડપ ચીત્ર સોહાઈ, મંગલ ધોલ કાંમનીયાં ગાઈ;
બ્રાહ્મણ મલે નાત્ય ચોરાશી, ઢોલ ભુંગલ બાજંત્ર બજાસી. ॥૨॥

ઉત્તમ પ્રકારનો મંડપ બનાવ્યો અને સ્ત્રી વર્ગ ધોળ, મંગળ વગેરે ગીતો ગાવા લાગ્યાં અને વાજિંત્રોના નાદો થવા લાગ્યા અને (ચોરાસી) જ્ઞાતિના વિપ્રો ભેગા મળ્યા.

ધાંમ ધુમ હોઈ રહે બોહોતેરા, વરુણી સહીત સુક્લ કહે ચેરા.

કીનો મંત્ર ગાયંત્રી આદુ, માહાવાયક સર્વળે દીયો નાદુ. ॥૩॥

તે વખતે ઘણી ધામધૂમથી વેદ મંત્રના ઉચ્ચાર થતા હતા અને મને સનકાદિક બનાવી મારા કાનમાં મહામંત્ર ગાયત્રીનો ઉપદેશ આપ્યો.

વિપ્ર વિધી સબહી સિખવાઈ, ઓર દીયો ચટકર્મ લખાઈ;

દ્વૈજ ભયે સૈસકાર કરાઈ; વાવે ચંધે જનોડ પેહેરાઈ. ॥૪॥

બ્રાહ્મણનાં વિધિસર ખટકર્મો શીખવાડી દ્વિજ પદવી આપી અને ડાબે ખંભે ઉપવીત ધારણ કરાવ્યું.

ગ્રેહેસાંતક કરી સીફલ હોમે, ધૂની ગઈ ત્રપત્યા સુર વ્યોમે;

સુનકાદીક કરી હમકુ નસાયે, જાંન બુજ બોહોરુ પકરમે આયે. ॥૫॥

ગ્રહોની શાન્તિ માટે ગ્રહયજ્ઞ કરી તેમાં શ્રીફળ હોમ્યું અને તેની વાસના આકાશે દેવલોકમાં જવાથી દેવ તૃપ્તિ પામ્યા, અને મને સનકાદિક બનાવી દોડાવી તુરત જ જાણી જોઈને પકડી લીધો.

ગ્રહી લીના ઘરકુ લેઈ ગઈયા, પીછે ભોજન વિપ્ર જમડયા;

કરી ભોજન પરે પાય રુસીના, પૂજી સુક્લ દાંન બહુ દીના. ॥૬॥

મારો હાથ પકડીને ઘેર લાવ્યા પછી બ્રહ્મ ભોજન કરાવ્યું અને બ્રાહ્મણોને પગે લાગી આચાર્યનું પૂજન કરાવીને ઘણું દાન આપ્યું.

પઢન લગે પીછે હંમ બેદુ, સુરતી સમરતી જાંનો ભેદુ;

તેહી દીપ સાહાસ્ત્ર હે સૌલુ, સબ બંધે નીગંમ લેઈ ઓલુ. ॥૭॥

ત્યાર બાદ મેં વેદનું અધ્યયન શરૂ કરીને શ્રુતિ, સ્મૃતિનો અનુભવ લીધો. તે દીપમાં સોળ શાસ્ત્રો હતાં અને સર્વ લોકો વેદના અધ્યયન કરનારા હતા.

સો સબહી હંમ લીને પડતાલી, જીવજીવ ગત્ય સબમે ભાલી;

ઓર જોયે પંચાશ પુરાંના, તીનકા વ્યા હંમ કરુ બચાંના. ॥૮॥

તે વેદોનો હું અભ્યાસી થવાથી સર્વેને જીવંદશાં ભોગવતા જોયા તે ઉપરાંત પચાસ પુરાણ જોયાં તેનું હું શું વર્ણન કરું છું?

કરમકાંડ સબમે દ્રડવાયે, કોઈ નહિ કૈવલ લક્ષ ગાયે;
ઓર કથા ઇતિહાસ બચાંની, સો સબહી હંમ લેઈ પેહેચાંની. ॥૧॥

તમામ ગ્રંથોનો આશય કર્મકાંડનો હોઈ કેવલ લક્ષ સિવાયનો છે. તે તમામ
ઐતિહાસિક ધર્મગ્રંથોમાં પણ કર્મકાંડ સિવાય બીજું સમજાવ્યું નથી.

વરસ અષ્ટમે સબ કછુ દેખ્યા, કોડ ન ગ્રંથ રહ્યા અનપેખ્યા;
ભની ભયે બતીસ લક્ષાંનુ, મોપે એકુ ન વસ્ત અયાંનુ. ॥૧૦॥

આઠ વર્ષની ઉંમરમાં તમામ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી બતીસ લક્ષણો પુરુષ થયો.

પુરવકે હમ લક્ષ ચકંદે, સાસ્ત્રમે પળ ભયે નવ છંદે;
માત પિતા આનંદહી ભયેડ, સુત આપનો પંડીતહી થયેડ. ॥૧૧॥

હું નિજ લક્ષમાં પ્રવીણ હતો તથા શાસ્ત્રો અને વ્યાકરણનો જાણકાર હોવાથી માતા-
પિતા મને પંડિતની ઉપમા આપી રાજી થતાં હતાં.

ચુંમન લેઈ મોઢ કરે અવીલાંનું, અતિ વહલવ સાસ સમ પ્રાંનું;
યેમ હસ્તાં રમતાં દિન જાઈ, દીન દીન પ્રેમ અતી પીતુ માઈ. ॥૧૨॥

માતૃશ્રી પણ ઘણું જ વહાલ લાવી પ્રેમપૂર્વક ચુંબન કરતાં હતાં. આમ ઘણા દિવસો
માતા પિતાના ગોદમાં આનંદમય પસાર થયા.

અવનેસર હે નાંમ પિતાકો, અરિસલ્યા કહીયે માતાકો;
ભન્યે ગન્યે દોનું વિક્ષાતા, જ્ઞાતીમાંહી શ્રેષ્ઠ છત રાતા. ॥૧૩॥

પિતાનું નામ અવનેશ્વર અને માતાનું નામ અરિસલ્યા હતું અને તેઓ પોતાની
જ્ઞાતિમાં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન તેમ જ જ્ઞાનવાન હતા.

મુસ્ત જોતીસ સહીત પેહેચાંને, જગનાદીક વિધિ સબ જાંને;
ગ્રેહે પીડા પુરવેજ સમેતુ, જાંને વિધી ઓરુ રાહા પ્રેહેતુ. ॥૧૪॥

જ્યોતિષ, વૈદિક, યજ્ઞાદિક કર્મો, ગ્રહ પીડાદિક, પૂર્વજાદિક વિધિ વગેરે ઘણા જ
પ્રકારની વિધિમાં તે નિપુણ હતા.

भीर होत द्वारे बहु भारी, पुछंनकु आवे नरनारी;
केतेक लोक सीधा लेइ आवे, केतेक तो घरकु लेइ जावे. ॥१५॥

ઉપર પ્રમાણે વિધિનો અનુભવ હોવાથી અનેક નરનારીઓ પ્રશ્ન પૂછવા માટે આવતાં

જેથી દ્વાર ઉપર ઘણી જ ભીડ જામતી હતી, તેમાં કેટલાંક સીધાં લાવતાં તેમ જ કેટલાંક જમવા બોલાવી જતાં.

एही परकार गमत नीत चाले, मात पिता आनंदमये माहाले;
भये वरस चतुर मोड़ पंचु, बोहोरु आयो एक सकंचु. ॥१६॥

આ પ્રકારે હરહંમેશ આવી ગમ્મતમાં વખત પસાર થતાં માતા-પિતા આનંદ પામતાં, આમ મારી ઉંમર નવ વર્ષની થઈ ત્યારે એક મહાન સંકટ આવી લાગ્યું.

सेहेरमांही सक्ति एक रुठी, मारे मानंस बहु नीत्य उठी;
सहस्र एक दीन दीनके भागे, सुत मेहेखी अजासुत धरे आगे. ॥१७॥

શહેરમાં એક શક્તિ દેવીનો કોપ થયો, તે હંમેશાં ઘણા જ માણસોનો ભોગ લેતી, વળી તેની આગળ બકરાનો ભોગ આપે તે લેતી નહિ.

रीजे नहि तेही भोग भवांनी, मारे मानंस मनकी मांनी;
खाइ खाइ सब किया खलासा, जीवन्की कोइकु नहि आसा. ॥१८॥

તે દેવી મન માન્યા માણસનો ભોગ લેતી તેથી તેના જુલમથી શહેર ખાલી થતું હતું અને દરેક માણસને મરણનો ભય પેઠો હતો.

येसी कोश वसे पुरपला, तामे कोइ कोइ रहे जवरला;
कोइकोइ घरके तो सबखाइ, ताको दरब राय घेर जाइ. ॥१९॥

એ નગર એસી કોસના વિસ્તારવાળું હતું. તેમાં કોઈકોઈ બચવા પામ્યા હતા. કેટલાક ઘરો પૂરેપૂરાં ખલાસ થઈ ગયેલાં હોવાથી તેમનું દ્રવ્ય રાજા લઈ જતો.

वाकुल लोक मरन भे आगी, बोहोरु जइ दरबारे लागी;
राय जयंदर जहदां रांनी, और तीनसे ए मंन मांनी. ॥२०॥

લોકો મરણના ભયથી આકુલ થઈ ગયા. છેવટે દેવી રાજ્ય દરબારમાં જઈને જયંદર રાજાના તથા જહદા રાણીના છોકરાને જઈ લાગી.

बेटा एक ताहीकु हुता, तीन सैये बीजीकु नुता;
नाम मयंदर कहीये ताको, जीवन् प्रांन राजा परजाको. ॥२१॥

તે જહદાનો એક જ પુત્ર હતો. તેનું નામ મયંદર હતું, કે જે રાજા, રાણી તથા પ્રજાને પ્રાણ સમાન વહાલો હતો.

તાકુ જાય ભવાંની લાગી, તબ રાજા ધીરજ મંન ભાગી;
પડયો છતાયત ભયો અચેતુ, સ્વાસા સુક્ષમ જીવ સંકેતુ. ॥૨૨॥

આ રાજકુંવરને દેવી લાગી ત્યારે રાજાને ધીરજ રહી નહીં અને બેભાન થઈને શ્વાસો મંદ પડવાથી ગભરાવા લાગ્યો.

કરે અસ્તુતિ રાજા રાંની, જો માગો સો દેવુ ભવાંની;
કોહો તો દેવી હોમ કરાવુ. બહુ પરકાર આહુતી જરાવુ. ॥૨૩॥

રાજા તથા રાણી દેવીની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે હે દેવી, જે માગો તે રજૂ કરીશું; કહો તો હોમ, હવન વગેરે વિધિસર કરાવું.

કોહોતો ભોજન વિપ્ર કરાવું, કોહો તો કેતેક જીવ ચરાવુ;
કોહોતો દેવી દેવલ કરહુ, મુરતી લેઈ તમારી ધરહુ. ॥૨૪॥

હે દેવી, કહો તો બ્રહ્મ ભોજન કરાવું, અને ઈચ્છા હોય તો અન્ય પ્રાણીઓનો ભોગ ધરાવું, કહો તો દેવળ બંધાવી આપની પ્રતિષ્ઠા કરાવું.

નરનારી તાંહાં સેવા કીજે, દરસંન બીનુ પાની નવ પીજે;
કોહોતો દેવી જજ આરંધુ, છોડી સેહેર વસુ તીર સંધુ. ॥૨૫॥

આપનાં દર્શન કર્યા સિવાય પાણી પણ ગ્રહણ કરું નહિ એવો ટેક ધારણ કરું અને કહો તો મહા યજ્ઞ શરૂ કરું. જો કહો તો આ શહેર છોડી સમુદ્ર કિનારે વસું.

જો વંચે શક્તિ સુત મેરા, અબતે હોઈ રહુ સેવક તેરા;
એહી પરકાર વીનત બહુ કરહી, તબ શક્તિ સુતમે થર થરહી. ॥૨૬॥

હે દેવી કહો તો તમારો સેવક થઈને રહું. આ પ્રકારે દેવીની અનેકાનેક વિધિ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી, કે તરત જ દેવી પુત્રના શરીરમાં પ્રવેશી બોલી કે,

ખાવું ખાવું કરતી મુખ બોલી, રાજાસુ માગ્યો મંન ખોલી;
પુરણ એક ભોગ દે મોઈ, લક્ષણ બતીસ જામે હોઈ. ॥૨૭॥

રાજાનાં વચન સાંભળી મહંમાયા દેવી ખાઉ ખાઉ કરતી બોલી કે મારે બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષનો ભોગ જોઈએ છે તે મને આપો.

તબ છોડુ મે સુત તીહારા, જો પૂરન હોયે ભોગ હમારા;
તબ રાજા શક્તિ સીંચ માંની, છોડો સુત મે દેવુ સો આંની. ॥૨૮॥

મારા માગવા પ્રમાણે પુરણ ભોગ આપો તો તમારા પુત્રને જીવતો મૂકું. રાજાએ દેવીનું વચન કબૂલ રાખી કહ્યું કે એવો ભોગ આપવા કબૂલું છું, કૃપા કરીને મારા પુત્રને જીવતદાન આપો.

જબ દેવી કરુણા કરી મેહેલા, રાજકુંવર આનંદ હોઈ ખેલા;
બોહોરુ ચંત્યા ઉપજી રાડ, બતીસ લક્ષન પુરસ લાડ. ॥૨૯॥

દેવીએ કૃપા કરીને કુંવરને જીવતો છોડવાથી રાજાને આનંદ થયો અને બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષને લાવવવાની ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ.

દેસ પરગને રૂબેર કરાઈ, યેસા પુરસ કહી નહી પાઈ;
તબ રાજાને સેહેર સોધાયે, લક્ષન બતીસા કોહુ ન પાયે. ॥૩૦॥

દેશ પરગણે શોધ કરાવી તો તેવા લક્ષણોવાળો પુરુષ મળી આવ્યો નહિ, તેમ જ શહેરમાં તપાસ કરાવડાવી તો પણ એવો પુરુષ મળી આવ્યો નહિ.

જબ કોહુને રાજાપે કહીયા, યેસા અવનેસ્વર ઘેર છડ્યા;
સો સુત નહીં ઉનહુકે જાયે, સેવા કરત દેવલસે પાયે. ॥૩૧॥

તે વખતે એક માણસે રાજાને કહ્યું કે અવનેશ્વર બ્રાહ્મણને ઘેર બત્રીસ લક્ષણવાળો છોકરો છે. તે છોકરો તેનો પોતાનો નથી પણ શિવનું આરાધન કરવાથી પ્રાપ્ત થયો છે.

તીનકુ આપના સુત કરી લિના, વિધી કરાઈ જનેડ દિના;
તેહી સુત નહિ ઉનકે કામનકા, જો નહિ હે જાયા બ્રાહ્મનકા. ॥૩૨॥

તેને પોતાનો પુત્ર કરી લીધો છે અને વિધિપૂર્વક ઉપવીત આપીને સંસ્કારી બનાવેલો છે, એ પુત્ર એના કામનો નથી કારણ કે તે બ્રાહ્મણનો પુત્ર નથી.

બ્રંહ્મહત્યા માટે નહિ લાગે, આપો દાંમ રૂષી જો માગે;
દેડ દાંમ મુલે તુમ લાવો, પીછે નહિ બ્રાહ્મનકો દાવો. ॥૩૩॥

બત્રીસ લક્ષણા પુરુષના પિતાને ઈચ્છા અનુસાર ધન આપીને તેનું બલિદાન આપવાથી બ્રહ્મહત્યા લાગશે નહિ.

તબ રાજાએ બજીર બોલાયે, સીખ દેડ બ્રાહ્મણ ઘેર પઠવાયે;
ગયો વજીર વિપ્રકે દવારે, સાથે લેડ મનસ દશ બારે. ॥૩૪॥

રાજાએ તરત જ દસ બાર માણસ સહિત દીવાનને, બ્રાહ્મણને ઘેર જવા હુકમ કર્યો કે તરત જ તે ગયા.

અતિ સનમાન વિપ્રને કીના, ડાર જલેચા આસન દીના;
કેહે બ્રાહ્મણ કેસે પાવધારે, કહો કેસે પરધાન પધારે.
કહે કુવેર બોલે પરધાનુ, સ્વાસ્થ સાધીત મન પસ્તાનુ. ॥૩૫॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, બ્રાહ્મણે ઉત્તમ આસન આપી પધારેલા વજીરને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે વજીર કહેવા લાગ્યો કે સ્વાર્થ સાધ્ય કરવા માટે મને પશ્ચાત્તાપ ઊપજે છે.

❶ અથ પુત્ર પ્રાર્કમ પરચાકો-અંગ - ૫૮ મું ❶

રાજ હુકમ હંમહી ચલી આયે, તુમ જો સુત દેવલસે પાયે;
સો સુતકુ રાજા તાંહાં માગે, દેવન ભોગ ભવાંની આગે. ॥૩૬॥

અમો રાજાના હુકમથી અહીં આવ્યા છીએ, તમને જે પુત્ર શંકરની સેવાથી દેવાલયમાંથી મળેલો છે તે પુત્રનો દેવીને ભોગ આપવા માટે રાજાએ માગણી કરી છે.

જબ શક્તિ રાજા ઘેર જાગી, પેહેલી જાય કુંવરકુ લાગી;
તબ રાજાને કરી અસ્તુતિ, દેવી દેવુ ઓર આહુતી. ॥૩૭॥

જ્યારે દેવી રાજાને ઘેર ભોગ લેવા ગઈ હતી અને રાજકુંવરનો ભોગ લેવાને તૈયાર થઈ ત્યારે રાજાએ પ્રાર્થના કરી કે હે દેવી તમને બીજા પ્રકારનો ભોગ આપીશ.

જેહે સક્તિ માગો મુખ બોલી, તે અવની પરથી દેડ ખોલી;
સુત હમારો મેહેલો દેવી, રાજા કરી અસ્તુતિ એહેવી. ॥૩૮॥

હે દેવી મારા પુત્રને જીવતદાન આપો તો હું તમારે માટે પૃથ્વી ઉપરથી ભોગ મેળવી આપીશ.

તબ શક્તિને માગ્યા ભોગુ, પુરસ લછંન બતીસ સંજોગુ;
સો રાજા પડઠણ કીયો જબહી, છોડો સુત શક્તિને તબહી. ॥૪॥

ત્યારે દેવીએ બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષનો ભોગ લેવાને ઈચ્છા દર્શાવી, તે મુજબ રાજાએ કબૂલ કર્યું ત્યારે દેવીએ પુત્રને છોડી દીધો છે.

જબ રાજાને યજ્ઞ કરાડ, દેશ પરગના ગાંમ જોવાડ;
બોહોરુ સેહેર આપના જોડ, યેસા નહિ હે પુરસા કોડ. ॥૫॥

રાજાએ બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરુષ માટે ઘણા પ્રદેશો અને શહેરોમાં તપાસ કરાવી, પણ કોઈ ઠેકાણેથી તેવો પુરુષ મળી આવ્યો નહિ.

તબ કોડને તેરા સુત કિના, લછંન બતીસ બતાડ દીના;
તબ રાજા હંમકુ પઠવાયે, સુત તેરા લેવનકુ આયે. ॥૬॥

તમારો પુત્ર બત્રીસ લક્ષણો છે એવી વાત કોઈ એક પુરુષે રાજાને કહી જેથી રાજાએ અમોને આપની તરફ પુત્ર લેવા માટે મોકલ્યા છે.

જો ચડયે સો લો તુમ દાંમુ, સેહેર પરગનાકે ઓર ગાંમુ;
સુધે મંન જો તુમ નહીં દેહી, તો રાજા જોરે સુત લેડ. ॥૭॥

માટે હે બ્રાહ્મણ તમો તમારી મરજી મુજબ ધન, ગામ, શહેર, પરગણું કે દેશ લઈને તમારો પુત્ર રાજાને આપો. તમો સમજીને પુત્ર નહિ આપો તો રાજા સત્તાથી પુત્ર લઈ જશે.

જો જાયા ઘરકા સુત હોતા, તો રાજા જોરે નહિ લેતા;
તોકુ પડ્યા કાહુકા પાયા, માટે અમલ બજાવે રાયા. ॥૮॥

તે પુત્ર તમોને કોઈનો જડેલો છે, તમારો પોતાનો હોત તો રાજા માંગણી કરત નહીં. તમો પરપુત્રે પુત્રવાળા થયા છો. જેથી રાજાનો હક્ક પહોંચે છે.

પડ્યા જડ્યાકા સરીગત રાડ, તાતે તેરા કછુન બસાડ;
જો તુમ બડા કીયા ઘેર આંની, તાકી માયા લો મન માંની. ॥૯॥

રસ્તે પડેલી વસ્તુઓનો માલિકી હક્ક રાજાનો છે. જેથી તમારો માલિકી હક્ક નથી અને તમોએ પાળી પોષીને મોટો કર્યો તે બદલ મોં માગ્યા પૈસા લઈ લો.

યેસા બચન બજીર ઉચરીયા, સુની બ્રાહ્મણ રોડ રોડ પર જરીયા;
બોહોત વરસ સેવા હંમ કીના, તીનકા ફલ શિવને સુત દીના. ॥૧૦॥

વજીરનાં આવા વચન સાંભળી બ્રાહ્મણનાં રોમાંચ ખડાં થઈ ગયાં. શિવની ભક્તિ મેં
ઘણો વખત સુધી કરીને આ પુત્ર મેળવ્યો છે તેનાં આ ફળ છે.

તાકુ કહત પડે તુમ લાડ, અબ ફોડુ સીવ પર સીર જાડ;
અનેકે સુત જીવાવંન કાજે, મેરા સુત મારનકુ માજે. ॥૧૧॥

તપના બળથી મળેલા શિવ પુત્રને તમે જડેલો કહો છો તેથી હું શિવલિંગ ઉપર
મારો ભોગ આપું. રાજા પોતાના પુત્રને જિવાડવા માટે મારા પુત્રનો ભોગ આપવા
માગે છે.

મેરા સુત દેવુ નહિ કાવુ, ફેરી હંમહી કાહા વંજ રહાવું;
જો રાજા જોરે કરી લેહી, તો તજુ નરનારી હંમ દેહી. ॥૧૨॥

હું પુત્ર કદી આપનાર નથી. આપું તો ફરી વાંઝિયો કહેવાઉં. મારા પુત્રને રાજા
બળજબરીથી ભોગ માટે લઈ જશે તો અમો સ્ત્રી પુરુષ અમારો પ્રાણ તજીશું.

બેર બેર બ્રાહ્મણ સમજાયો, બહુ વિધી લાલચ દેડ લલચાયો;
ત્યૌં ત્યૌં બ્રાહ્મણ ચઢીયો ક્રોધા, સુત દેવન નવ માંને બોધા. ॥૧૩॥

વજીરે ઘણા પ્રકારની લાલચ આપી બ્રાહ્મણને પુત્ર આપવા સમજ આપી, તેમ તેમ
પુત્ર નહિ આપવાના હેતુથી તે ઘણો જ ક્રોધાયમાન થયો.

ગયો બજીર રાયકુ કહીયા, મુસલમાનં બત્રીસ પઠડયા;
બાંધ રુંધ બ્રાહ્મણકુ લીના, રાજ દેવાંનં યાદા તાંહાં કીના. ॥૧૪॥

ત્યારે દીવાને દરબારમાં જઈને સર્વ હકીકત રાજાને જણાવી, કે તરત જ રાજાના
હુકમથી બત્રીસ પઠાણો લઈ વજીર, બ્રાહ્મણને બાંધીને રાજસભામાં લાવ્યા.

જેસે રાડ પરજા સબ તેસી, ભરી સભા સાકુટકી યેસી;
સહુ બોલે રાજાકી રક્ષે, કોહુ નહિ બ્રાહ્મણકી પક્ષે. ॥૧૫॥

રાજા જેવી જ પ્રજા હતી અને આખી સભા ખુશામત કરનારી હતી. તેથી બ્રાહ્મણનાં
સત્ય વચનોને માન્ય રાખ્યાં નહિ.

કહન લગે સબ યેમ કચારી, દે સુત બ્રાહ્મણ મનમાં વિચારી;
 એતના દીન પાલન તુમ કીના, તાતે રાજા હોય આધીના. ॥૧૬॥

સભામાં હાજર રહેલા લોકો કહેવા લાગ્યા, હે બ્રાહ્મણ ! તમો એ પુત્રને મોટો કર્યો પણ હવે રાજાને હવાલે કરો.

તીનકા મૂલ લોહો મોહો માગે, સમજત ક્યૌં નહિ વિપ્ર અભાગે;
 જો તુમહી સીર ફોરી મરહુ, તાકો ત્રાસ ન રાજા કરહુ. ॥૧૭॥

તેની કિંમત માટે તમારી ઈચ્છા અનુસાર દ્રવ્ય લઈ લો. હે અભાગી ! તું તારું શિર ફોડીને મરણ પામીશ તો પણ રાજા દિલગીર થશે નહિ.

વલી તુમ કહત હે સીવ પે જાડ, તો भी ચોર રાજાકો થાડ;
 સીવ શક્તિ કા એક સભેવા, તાતે અરજ સુને નહીં દેવા. ॥૧૮॥

તમે શિવ પાસે જઈ કહેશો તો પણ રાજાના ગુનેગાર તમો થશો, કારણ શિવ અને શક્તિ એક જ રૂપ છે જેથી શિવ તમારી દાદ સાંભળશે નહિ.

જો તુમસે શીવજી નહિ બોલે, તો નરપતિ સુત લે વળ મુલે;
 તે માટે બ્રાહ્મણ સીખ માંનો, આડ બને સંસે કાહા આંનો. ॥૧૯॥

તમારો પક્ષ શિવજી કરે નહિ તો રાજા વગર દામ આપે પુત્ર લઈ લેશે, માટે હે વિપ્ર ! સંશય ના કરતા, અમારું વચન માનીને પુત્ર આપી દો.

સભા સકલ એસે કરી બોલી, તબ બ્રાહ્મણકી મુમતા ડોલી;
 કરો વિચાર વિપ્ર મંન અપને, સીવ ત્રુઠા તાતે પળ સુપને. ॥૨૦॥

સઘળી સભા આ પ્રમાણે કહેવા લાગી ત્યારે બ્રાહ્મણ કિંમત છોડી વિચારમાં પડ્યો કે શિવજી પ્રસન્ન થયા તે પણ સ્વપ્ન જ હતું.

સુપના હોય સાચકે જુઠા, બોલે નહીં સીવ રાય રહે રુઠા;
 તબ રાજા સુતકા સુત લેશી, બોહોરુ હંમકુ દાંમ ન દેશી. ॥૨૧॥

સ્વપ્ન જૂઠું કે સાચું હોય તે ખુલાસો શિવજી કરે નહિ. જેથી રાજા રૂઠશે અને પુત્રને લઈ લેશે અને દામ પણ આપશે નહિ.

તે માટે કાઠા મન કરહુ, સુત લેડ રાજાપે ધરહુ;
 એતના દિન આપને કાંહાં હુતા, અબ જાંનુ હમણે પળ નુતા. ॥૨૨॥

માટે હે બ્રાહ્મણ મન કઠણ કરીને પુત્ર રાજાને આપી દે, ત્યારે બ્રાહ્મણ મનમાં

વિચાર કરવા લાગ્યો કે પહેલાં મારે પુત્ર ન હતો તો હાલમાં પણ આપણને પુત્ર નથી એમ માનીશું.

એસા મન બ્રાહ્મણકા ભડયા, રાય સભા સબ પરચી ગડયા;
તબ રાજા બોલે બ્રાહ્મણસુ, માગો દાંમ ત્રપત હોય મંનસુ. ॥૨૩॥

બ્રાહ્મણના મુખના ભાવ ઉપરથી સઘળી સભા સમજી ગઈ અને રાજાએ કહ્યું કે તમારું મન તૃપ્ત થાય એટલા ધનની માગણી કરો.

વિપ્ર કેહે મોઢ ઘેર જડ આવુ, રુસી પતનીને કહી સમજાવુ;
રાજા કેહે જાવ જડ આવો, સુતકુ લેડ વેગે તુમ આવો. ॥૨૪॥

વિપ્રે કહ્યું, મારે ઘેર જઈ મારી પત્નીને પૂછીને કહીશ, ત્યારે રાજા કહેવા લાગ્યો કે સુખેથી પૂછીને પુત્રને લઈને તરત આવજો.

જબ બ્રાહ્મણ આપને ઘેર ગડયા, સાથે રાય મલેચ પઠેયા;
જડ હકીગત્ય નારીસું કીની, તબ તરીયા મંનમે સકુચીની. ॥૨૫॥

વિપ્રે તરત જ રાજાના દૂતો સહિત ઘેર આવી સ્ત્રીને આ વાત કહેતાં તે દિલમાં સંકોચાવા લાગી.

ત્રાહ ત્રાહ તંનમે બહુ કિના, ક્યા કરીયે ભયો કોપ અમીના;
તબ બ્રાહ્મણ લાલચ સમજાડ, દે લછમી રાજા મંન ભાડ. ॥૨૬॥

રાજાનો આવો જુલમી હુકમ સાંભળી ઋષિ પત્ની ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. ત્યારે બ્રાહ્મણે કહ્યું આપણે માગીએ તેટલી લક્ષ્મી આપવાનું કહે છે.

જબ નારીકે મંન લલચડયા, નહિ અપને ઉદરકે છૈયા;
માયા દેખ મુની મંન ડોલે, ક્યૌ ધીરજ રહે તરીયા ચોલે. ॥૨૭॥

વિપ્રાણીનું મન લલચાવાથી વિચાર્યું કે આ પુત્રને મારા ઉદરનો ઊપજેલો નથી. માયા દેખી તપસ્વીઓનું મન ડગે છે તો લક્ષ્મી માટે સ્ત્રીઓ ભોળવાય એ શક્ય છે.

ધારો પુત્ર દેવનકુ દોહી, છાંડો સત માયાસુ મોહી,
વિપ્ર કેહે સુન નાર સોહાગુ, કેતેક દાંમ રાયનપે માગુ. ॥૨૮॥

સ્ત્રી-પુરુષે ધનના લોભે પુત્ર આપવાનો નિશ્ચય કર્યો અને વિપ્રે કહ્યું કે હે સ્ત્રી, આપણે કેટલા દ્રવ્યની માગણી કરીશું?

બોલી પતની હોય અનુરાગી, ત્રીનુ લક્ષ દાંમ લ્યૌ માગી;
મંન લલચ્યો માયાકુ દેખી, સુત હરદેથી દીયો ઉવેખી. ॥૨૯॥

માયાયુક્ત વિપ્રાણીએ ત્રણ લાખ રૂપિયા રાજા પાસે લેવા જણાવ્યું અને પુત્ર ઉપરનું હેત દિલમાંથી છોડી દીધું.

યેસે જીવ સ્વાસ્થ્ય કે સંગી, સુત છાંડી માયા રત રંગી;
નરનારી સમજી એક ભડયે, બોહોરુ વિપ્ર રાયપે ગડયે. ॥૩૦॥

લક્ષ્મીના લાલચુ માણસો પુત્રનો ત્યાગ કરવાનું પણ ચૂકતા નથી, લાલચુ તેમ જ લોભી સ્ત્રી-પુરુષ એક મતે થયાં ને વિપ્ર રાજાની પાસે ગયો.

તબ રાજા બ્રાહ્મણસુ કીના, તુમ નારી મીલી ક્યા મત ચીના;
જબ બ્રાહ્મણ બોલે કન કનતે, ત્રીન લક્ષ માગે ચન ચનતે. ॥૩૧॥

રાજાએ બ્રાહ્મણને પૂછ્યું કે તમે પતિ-પત્નીએ શું વિચાર કર્યો? બ્રાહ્મણ કરગરીને કહેવા લાગ્યો કે અમારે ત્રણ લાખ રૂપિયા જોઈએ.

તબ રાજા તેડે સહુકારા, દીના તુરત ન લાગી વારા;
તબ કોઈને મોકુ મે કહીયા, તોહી મૂલે રાજાકુ દૈયા. ॥૩૨॥

રાજાએ તરત જ બજાનચીને બોલાવીને પૈસા ચૂકવી દીધા. એવામાં બ્રાહ્મણના બત્રીસ લક્ષણા પુત્રને કોઈએ કહ્યું કે તમોને પૈસા લઈને રાજાને ત્યાં વેચ્યા છે.

અબ લરકા તુહી ક્યા કરહી, રાજા લેઈ સક્તિ પે ધરહી;
તબ હંમહી મયે આનંદ ઓઘા, મલે બન્યો એસે સંજોગા. ॥૩૩॥

હે બાળક, હવે તું શું કરીશ? રાજા તો તારો ભોગ દેવીને આપશે ત્યારે તે બાળક હર્ષભેર બોલ્યો કે હું આ સંજોગોથી ભાગ્યશાળી બન્યો છું.

અબ પ્રગટ હોઈ જાવુ સબ દીપા, કરુબોધ મોઈ શક્તિ સમીપા;
બોહોરુ રાજા મનસ પઠાયે, હંમહીકુ લેવંનકુ આયે. ॥૩૪॥

હવે હું દેવી પાસે જઈ ઉપદેશ કરી આ દીપમાં જાહેર થઈશ. તે વખતે રાજાએ મને તેડવા માટે માણસ મોકલ્યા.

કરી સનગાર વિપ્રે મોડ દીના, ઉપલે મંન કલંપતહી કીના;
નરનારી લેડ લેડ ઝર ધરહુ, કોપે રાય સુત હંમ વ્યા કરહુ. ॥૩૫॥

માતા-પિતાએ ઉપરની દિલગીરી દર્શાવી મને છાતી સાથે દાબતાં અને રાજાનો કોપ થયો છે, તેમાં અમારો એક પણ ઉપાય નથી એમ કહી મને દાગીનાથી શણગારી સોંપી દીધો.

અંતરમે માયા રત પાગે, ઉપલે દીલ પસ્તાવા લાગે;
કરી મચલો નરણે ભર નીરા, ખીતર નહીં પુરાતન પીરા. ॥૩૬॥

માતા-પિતાએ લક્ષ્મીના લોભથી ઉપરથી દિલગીરી બતાવી હર્ષનાં આંસુ લાવીને ઢોંગ કરવા લાગ્યા પણ અંતરમાં જરાયે શોક ધારણ કર્યો નહિ.

વિપ્ર કુટંમ મંન સુધ કલપડયા, ફટ પાપી મારન સુત દડયા;
ઠબકા દેન સકલ સબ લાગે, તબ બ્રાહ્મણ રોડ ભયે અભાગે. ॥૩૭॥

તે વિપ્રના કુટુંબીજનો તેમ જ બીજા લોકો ખેદ પામી કહેવા લાગ્યા કે મૂર્ખાઓએ છોકરાને મારવા માટે આપ્યો ? ત્યારે વિપ્ર વિપ્રાણી અમે કમનસીબ છીએ એમ કહી રુદન કરવા લાગ્યાં.

નારી પુરુષ રુદન અતિ કીના, હંમસે પ્રીત બઢી બહુ દીના;
યેસે સોખ કરત સબ રહીયા, કેહં કુવેર મોડ રાય લેડ ગડયા. ॥૩૮॥

માતા-પિતા ઘણું જ રુદન કરી અમારો તેના ઉપર ઘણો જ પ્રેમ હતો એમ કહી શોક કરતાં કરતાં પુષ્કળ રુદન કરી શાન્ત થયાં. મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે તે સમયે બાળકને (મને) રાજાને ત્યાં લઈ ગયા.

❶ અથ શક્તિ પરચાકો-અંગ - પ૯મું ❶

રાજ દરબાર ગયે હંમ જબહી, રાંની દેખ ત્રાસ ભડ તબહી;
યેસે સુઘડ કાંતીવંત નરહી, સો રાજા કેસે વિધ્ય કરહી. ॥૩૯॥

જ્યારે મને રાજ દરબારમાં લઈ ગયા ત્યારે રાણીએ મારું સુઘડ (સુંદર) તેજોમય શરીર જોઈને અંતરમાં વિચાર કર્યો કે રાજા આવા ઉત્તમ દિવ્ય બાળકનો ભોગ ધરાવી શું કરશે ?

રાજ સકલ નીરવંશહી જાવે, જો યા પુરુષકુ શક્તિ ચઢાવે;

સબ રાંની યેસે મુખ બોલી, કપટ નહિ કાહુ મંન ભોલી. ॥૨॥

તે વખતે રાજાની તમામ રાણીઓ શુદ્ધ ભાવે કહેવા લાગી કે આ દિવ્ય પુરુષનો દેવીને ભોગ આપવાથી સકલ રાજ્યનો નિર્વંશ થઈ જશે.

કહન સકલ રાજાકુ લાગી, યા સુત નહીં મારનકે જાગી;

તબ રાજા કેહે કેસે કીજે, ભોગ વિના શક્તિ નહીં રીજે. ॥૩॥

રાણીઓનું આ પ્રમાણે કથન સાંભળી રાજા કહેવા લાગ્યો કે આ છોકરાનો ભોગ દેવીને નહિ આપો તો તેના ભોગ લીધા સિવાય દેવી રાજી થશે નહિ.

બીન રીજે શક્તિ સદ કોપે, સુત સાટે પડઠામે જોપે;

ક્યા કરહુ કોલે બંધાયે, બતીસ લછના તાતે લાયે. ॥૪॥

મેં આપણા પુત્રને બદલે બત્રીસ લક્ષણા પુરુષનો ભોગ આપવા દેવીને વચન આપ્યું છે. તેમ ના કરું તો શક્તિ કોપાયમાન થાય.

યાકુ તો તુમ કહતહો નાંડ, મારે સુત આપના જોગ માડ;

અબ રાંની તુમકુ ક્યા સુજે, મોડ મંન યા પરકાર અમુજે. ॥૫॥

રાજા રાણીઓને મૂંઝવણપૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે જો આ છોકરાનો તમારા કહેવા મુજબ ભોગ ના આપીએ તો દેવી આપણા પુત્રનો ભોગ લેશે, તો તેનું શું કરવું? તે કહો.

તબ રાની કેહે સુનહો રાડ, હંમકુ બુધ એક ઉપજી આડ;

સુતકુ લેડ રમતા જડ ધરહો, દેવી મંનમાને સો કરહો. ॥૬॥

ત્યારે રાણીઓ કહેવા લાગી કે, અમોને એક ઉપાય સૂઝી આવ્યો છે કે આ બાળકને દેવીની પાસે રમતો છોડી દો જેથી દેવીને યોગ્ય લાગશે તે કરશે.

જો શક્તિ સુતકુ ભરખાંહી, તાકો દોષ આપનકુ નાંહી;

આપને હાથ નહિ વિધ કરહુ, સંનગારી શક્તિપે ધરહુ. ॥૭॥

જો દેવી આપેલો ભોગ લેશે તો તેનો દોષ આપણને લાગશે નહિ માટે આપણે હાથે વધ ન કરતાં શણગારીને રમતો મૂકી દો.

જબ રાજા મનમાં સત માંની, નીકી બુધ બતાઈ રાંની;
પઢે જોતીષ વિપ્ર બોલાયે, દેવી હોમ મૂરત જોવરાયે. ॥૮॥

રાણીઓની વાત સાચી માની રાજાએ દેવી માટે હોમનું મુહૂર્ત જોવડાવવા જોષીઓને બોલાવ્યા.

વીપ્ર કહે સુનો નરપતિ ભુપા, પરશુકે દીન મૂરત અનુપા;
અતિ ઉત્તમ પૂનમ કે વારા, દેવી ભોગ લગે શુભસારા. ॥૯॥

જ્યોતિષીએ મુહૂર્ત જોઈને કહ્યું કે એક દિવસ પછી પૂનમ આવે છે તે દિવસ અતિ ઉત્તમ હોવાથી દેવીને ભોગ આપવા યોગ્ય છે.

વિત્યે દો દિન પૂનમ આયે, દેવી હોમ સાંમગ્રી લાયે;
મોકુ પળ સંનગાર ધરાઈ, પૂષ્પાદિક પટકુલ પેહેરાઈ. ॥૧૦॥

બે દિવસ વીત્યા બાદ પૂનમને દિવસે બત્રીસ લક્ષણોવાળા બાળકને શણગારી પૂજાની સામગ્રી તૈયાર કરી.

કંકુ કેસર આડ કરાયે, સીફલ કરમે લીયો ધરાયે;
યેસી કોસ નગરકે લોગુ, સબ દેખન આયે મન સોગુ. ॥૧૧॥

કંકુ કેસરનું અર્ચન કરી હાથમાં શ્રીફળ આપ્યું. આ સમયે એસી કોસના વિસ્તારવાળા ઘણા જ લોકો દિલગીરીભર્યા દિલે જોવા આવ્યા.

ત્રાહ ત્રાહ વરત્યો સબકાહુ, યેસા સુત મારા કયંમ જાહુ;
ગાતે વાતે લેઈ ગયા તાંહી, દેવીકા દેવલ મઠ માંહી. ॥૧૨॥

તે વખતના દેખાવથી દરેકના મનમાં ત્રાસ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. અરેરે, આ સુંદર બાળકનો ભોગ દેવી લેશે એમ બોલતા હતા અને આમ વાજિંત્રો સાથે ગીતો ગાતા ગાતા દેવીના મંદિરે લઈ ગયા.

પ્રથમ કીનો હોમ સમારી, ગ્રથ સહીત સાંમગ્રી સારી;
બ્રહ્મ ભોજન પીછે તબ કીનો, માગ્યો દાંન સબનકુ દીનો. ॥૧૩॥

દેવી આગળ ઘણું ઘી હોમી ઉત્તમ હોમ કરી બ્રહ્મ ભોજન કરાવ્યા બાદ ઘણી જ દક્ષિણા આપી.

હંમહી પળ પાયે જો અઘાડ, મારન ભયે મંનમે નહી લાડ;
રાજા કેહેત વિનત વિપરને, કેહી વિધી અરપુ સુત શક્તનને. ॥૧૪॥

તે વખતે બાળકને અતિ ઉત્સાહ ઊભરાતો હોઈ તે નિર્ભયતાથી ફરતો દેખાયો.
રાજાએ વિનંતીપૂર્વક વિપ્રોને પૂછ્યું કે દેવીને બાળકનો ભોગ કેવી રીતે આપવો ?

ગુપ્તી બોલે તબ સેહેજ સભાવુ, તેરે મંન કેસા પરભાવુ;
રાજા કહે વીપ્ર સર્વનકુ, સુત સુપો રમતા સક્તનકુ. ॥૧૫॥

ઋષિઓએ નમ્ર ભાવે કહ્યું કે, તમારા મનમાં કેવો ભાવ છે તે જણાવશો. ત્યારે
રાજાએ સર્વ વિપ્રોને કહ્યું કે, મારે આ બાળકને દેવી આગળ રમતો મૂકવાનો વિચાર છે.

બ્રાહ્મણ બોલે શાસ્ત્ર સંજોગુ, આંગુરી એક કાટી દ્યો ભોગુ;
રાજા કેહે કાટો અબ ગારુ, દેવી માંને ભોગ હમારુ. ॥૧૬॥

વિપ્રો કહે શાસ્ત્રો પ્રમાણે એવું છે કે ટચલી આંગળીના આગલા ભાગનો વધ કરવો
ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે, તો માનપૂર્વક આંગળી કાપો જેથી તરત જ દેવીને ભોગ પહોંચે.

યેસી મત સબને ઝરધારી, ચાહે કુશલ હંમકુ નરનારી;
એહી અવસર મોડ પુષ્પ વધાડ, બાજંતર છત્રીશ બજાડ. ॥૧૭॥

આ બનાવથી સર્વે જનોએ બાળકની ક્ષેમકુશળતા ધારીને મને પુષ્પથી વધાવી
વાજિંત્રોના નાદ કર્યા.

પોથી પઢત મુરત જોવરાયા, સક્તિ સમીપ મોહી તબ લાયા;
જબ સક્તિ સનમુખ મોહી કરીયે, તબ દેવી મૂરતી થર થરીયે. ॥૧૮॥

પંડિતો પાસે મુહૂર્ત જોવરાવી બાળકને દેવી સન્મુખ લાવ્યા કે તરત જ બાળક અને
દેવીની દૃષ્ટિ એકમેક થતાં દેવીની મૂર્તિ ધ્રૂજવા લાગી.

છોડી સિંહાસન સમુખ આડ, કંકર થડ મોડ પાવ લપટાડ;
લાગી કરન અતી અસ્તુતિ, કરી હોતી મુરખે અનહુતી. ॥૧૯॥

દેવી સિંહાસનેથી ઊતરી બાળકની પાસે આવીને પગે પડીને નમ્રતાપૂર્વક વંદન
કરી કહેવા લાગી કે આ પુરુષને મારી પાસે ભોગ માટે લાવ્યા તે મૂખાઓએ મોટી
ભૂલ કરી છે.

લોક સકલકુ બરજન લાગી, યા સુત ક્યૌં લેડ ભોગ અભાગી;
 એ સુત નહીં મનષા અવતારા, હે કોઈ અંશકે સરજનહારા. ॥૨૦॥

દેવી લોકોને કહેવા લાગી કે હે અભાગીયાઓ, આ બાળકનો ભોગ લેવાય જ નહિ, આ બાળક સામાન્ય મનુષ્ય નથી પણ પોતાની અંશવૃત્તિથી અંશોને ઉત્પન્ન કરનારા તેમ જ સૃષ્ટિના સર્જનહાર છે.

યાકુ જો કચીત વિધ કરહુ, નરક કુંડ તંમ હંમહી પરહુ;
 જો આંગુરી કાટો તુમ એકા, ઘોર નરક જાય કુલ અનેકા. ॥૨૧॥

દેવી કહેવા લાગી કે આ બાળકનો કિંચિત માત્ર વધ કરવાથી હું અને તમો નરકમાં સિધાવીએ અને આખી આંગળી કાપો તો અનેક કુળો અઘોર નરકમાં પડશે.

યેસા હે એ પુરસ અનાદુ, દ્રષ્ટ પરત મોકુ કોઈ આદુ;
 ચાંમ ચક્ષુ તુમહી નહીં દેખો, દીવ્ય દ્રષ્ટ હોવે તબ પેખો. ॥૨૨॥

આ અનાદિના દિવ્ય પુરુષ છે એમ મને સમજાય છે. તમે ચર્મ ચક્ષુવાળા હોવાથી સમજી શકો નહિ પણ જ્ઞાન ચક્ષુથી આ દિવ્ય પુરુષ છે એમ સમજાશે.

મેં દેવી મોઈ દ્રષ્ટ દેવનકી, તાતે જાંનુ લોક સકલકુ;
 ચૌદ લોકમે પરખુ સોઈ, તામે નહિ આ પુરુષા કોઈ. ॥૨૩॥

હું દેવી છું અને મારી દૃષ્ટિ અલૌકિક છે જેથી સર્વ લોકનો અનુભવ છે અને ચૌદ લોકમાં નિહાળી જોતાં આવી ગતિના પુરુષ જોવામાં આવ્યા નથી.

યા તો હે કોઈ અકલ અભેવા, આદ્ય પુરુષ દેવાધિદેવા;
 ભલે યજ્ઞ તુમ યાકુ લાયે, હંમહીકુ પાવન કરવાયે. ॥૨૪॥

આ અભેદ અને અકળિત પુરુષ છે, તમામ દેવોના પણ દેવ છે અને સારું તેમને લાવવાથી હું પણ પાવન થઈ છું.

યેસે કહી માતા મુસકાંની, ગદગદ કંઠે ભઈ ભવાની;
 અચરજ ભયે સુની સબ લોગુ, બાઢયો પ્રેમ ગયો સુત સોગુ. ॥૨૫॥

એ પ્રમાણે કહી દેવી ખુશી થઈ પ્રેમવશ બની. લોકો આ બનાવથી આશ્ચર્ય પામી રાજી થયા અને દિલમાં જે શોક હતો તે નાશ પામ્યો.

ભયો કડતક મૂરતી મુખ બોલી, જડ કેસે ચડતંન થડ ડોલી;
 એતો બાત નવીન કોડ દેખી, પંથ પુરાતંન કહી નહીં પેખી. ॥૨૬॥

આ પ્રમાણે દેવીની મૂર્તિ ચૈતન થઈ તેમાંથી ઉચ્ચાર થતો જોઈ બધા આશ્ચર્ય પામ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે આ તો નવાઈની વાત છે. ધર્મગ્રંથોમાં તથા પંથોમાં હજી સુધી આવું બન્યું નથી.

બહુ બોલે સક્તિ સંસારા, પણ ગ્રહી ઓલ મનુખ આધારા;
 મૂરતી બોલત કહી નહીં દેખી, એ મનોરથ કોડ ભયો વિશેખી. ॥૨૭॥

જગતમાં દેવીઓ મનુષ્યના શરીરનો આધાર લઈને બોલે છે પણ ધાતુ પાષાણની મૂર્તિઓ ચૈતન થઈ બોલતી જોઈ નથી. આ બનાવ સર્વના હૃદયમાં વિશેષ નવાઈ ઉપજાવે એવો લાગ્યો.

હે કછુ દૈવત એ સુત માંહિ, નહિતર સક્તિ બોલે નાંહી;
 સીવદીના સત સુત કરી જાંને, વિપ્ર કહ્યા આપન નહિ માંને. ॥૨૮॥

આ મૂર્તિરૂપ દેવીએ જે ઉચ્ચાર કર્યો તે આ દિવ્ય પુરુષનો પ્રતાપ છે અને આ બાળક શિવે વિપ્રને આપેલો છે તે વાત સત્ય છે પણ આપણે અજ્ઞાની સમજી શક્યા નહિ.

ભડ પરતીત લોકનકુ જબહી, માતા કહ્યો બોલી મુખ તબહી;
 હંમ સક્તિસુ બુજા સારા, કોહો દેવી કુન લોક તુમારા. ॥૨૯॥

સર્વજનોને વિશ્વાસ આવ્યો કે, માતાનું કહેવું સત્ય છે. પછી બાળકરૂપે ભગવાન કર્ણાસાગરે દેવીને ઓળખીને પૂછ્યું કે, તમો કયા લોકનાં છો?

તવ શક્તિ સચ કહ્યા નીદ્યાંના, સત લોકનસે દીયા પીયાંના;
 હમ કીના બોહોરુ સુન માતા, ક્યૌ છોડા સત લોક વિધાતા. ॥૩૦॥

ત્યારે દેવી કહેવા લાગી કે હું સત્ય લોકમાંથી અહીં આવી છું. ત્યારે ભગવાન કર્ણાસાગરે પૂછ્યું કે સત્ય લોક છોડી અહીં શા માટે આવવાનું થયું?

તવ શક્તિ આપ કહી ભૂલ્યા, પુરુષ એક સુનકાદીક તુલ્યા;
 સો પુરુષા એક દીન સત લોગુ, આડ ચઢ્યા કડ વિધિ સંજોગુ. ॥૩૧॥

દેવીએ પોતાની ભૂલ કહી બતાવી કે એક સનકાદિક જેવા પુરુષ અમારા સત લોકમાં ધર્મ સંજોગે આવી ચઢ્યા.

તાકી કરી મસકરી હંમહી, દીનો સરાપ આંણી ગુણ તંમહી;
કેહે જોગી સુન રાજકુવારી, જાવ પરો મૃત લોક મોજારી. ॥૩૨॥

તેમની મેં મશકરી કરવાથી તે ક્રોધ કરીને બોલ્યા કે હે રાજકન્યા ! તમો અહીંથી મૃતલોકમાં જાવ.

સત લોકનકે રાજા જેહી, અરુણામયે ડજાગર તેહી;
મેં લરકી તેહી રાજા કેરી, પરસુતી માતા હે મેરી. ॥૩૩॥

વળી તે સતલોકના રાજાનું નામ અરુણામય ડજાગર હતું અને માતાનું નામ પરસુતી હતું અને હું તે રાજાની પુત્રી હતી.

હાહુતી મમ નામ ધરડ્યા, આંહાં તો માત અયંતા કહીયા;
સરાપે સક્તિ હંમ સરજી, બોહોરુ હંમ જોગીસુ બરજી. ॥૩૪॥

ત્યાં મારું નામ હાહુતી હતું ને અહીં અયંતાદેવી મારું નામ છે તે શ્રાપથી દેવીરૂપ પ્રાપ્ત થયેલું છે. એવું ત્યારે યોગીને કહેવા લાગી.

અતિ આધીનતા કરી કર જોરી, હંમ કહાસે સ્વાંમી મત ભોરી;
તબ જોગીને ક્રોધ નિવારે, શીતલતા હોડ શબ્દ ડચારો. ॥૩૫॥

હું ભોળા દિલની હોવાથી મેં આપનું હાસ્ય કર્યું છે. તેથી નમ્રતાપૂર્વક હું માફી માગું છું ત્યારે યોગી શાન્ત થઈ કહેવા લાગ્યા કે,

સોલ સહસ્ત્ર વરસ વીતી જાસી, તુમકુ પુરુષ મીલે અવન્યાસી;
સો પુરુષા સત શબ્દ રટાસે, દેહી સીખને સત લોક પઠાસે. ॥૩૬॥

સોળ હજાર વર્ષ બાદ તમોને એક અલૌકિક અવિનાશી પુરુષ મળશે તેનું સાચું સ્મરણ કરવાથી મુક્તિ મેળવી સત્ય લોક પ્રાપ્ત કરશો.

જબ તંમ ભોવન નીજ માહાલો, અબતો સરાપ જાવો મમ પાલો;
વાલી સરાપ સંત જબ ગયેડ, બોહોરુ હમ સક્તિ તંન ભયેડ. ॥૩૭॥

મારા વચન મુજબ સમય વીત્યા બાદ તમોને તમારું આ ભવન પ્રાપ્ત થશે. ત્યાર બાદ શ્રાપનો અનુગ્રહ કરી તે પુરુષ ચાલતા થયા અને હું દેવીરૂપે અત્રે આવી છું.

તીસ દીનકી અવની હમ આઈ, જીવજંત બહુ ધર ધર ખાઈ;
કેહં કુવેર સક્તિ યૌં બોલી, આપની ભૂલ્ય સકલ કહી ખોલી. ॥૩૮॥

તે દિવસથી મેં ઘણા જ જીવોનો ભોગ લીધો તે હું કબૂલ કરું છું. એ પ્રમાણે મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે દેવી એ પોતાની ભૂલ કહી.

❦ અથ શક્તિ બોધ સતલોક પઠાવનકો-અંગ - ૬૦મું ❦

અતિ હત્યારી હુઝ મમ સ્વાંમી, અબ ઉબારો અંતરજાંમી;
ત્રાહ ત્રાહ તુમ સરને આઈ, યૌં બલખાઈ અયંતા માઈ. ॥૧॥

હે મહાપુરુષ ! હું મૃત લોકમાં આવી અનેક જીવોની હત્યારી થઈ છું. હવે હે અંતર્યામી ! હું ત્રાહ ત્રાહ પોકારી તમારા શરણમાં આવી છું, તો મારું કલ્યાણ કરો એમ અયંતાદેવીએ કહ્યું.

જોગેશ્વર કીનો તો જેહી, જો પુરુષા પાયે તુમ તેહી;
વરસ પુરણ પણ આજુ ભડ્યા, જબ સ્વાંમી તુમ કીની દડ્યા. ॥૨॥

મને શ્રાપિત યોગીએ જે કહ્યું હતું તે જ પુરુષ આપ છો અને આજે શ્રાપની મુદત પૂરી થઈ છે માટે મારા પર દયા કરો.

અબ કરતા કરતારથ કરહુ, આપો જાપ ધ્યાન તેહી ધરહુ;
જા ધ્યાંને ભવજલ નીસ્તરહી, જાવુ સત લોક બોહોરુ નહી ફરહી. ॥૩॥

હે દયાળુ ! મને કૃતાર્થ કરો અને આપનો લક્ષ આપો તો તે મુજબ ધ્યાન ધરી ભવ પારાંગત થાઉં અને ફરીથી સતલોકમાંથી મૃત્યુલોકમાં આવવું પડે નહિ.

યૌં વીનતી કિનહી બહુ દેવી, આધીનતા હોઈ અતિ અહમેવી;
તબ હમહી બોલે સુન સક્તિ, ગ્રહો તુમ કૈવલ પદ ભક્તિ. ॥૪॥

દેવી આધીન થઈ બહુ વિનંતી કરતી હતી ત્યારે પરમ ગુરુશ્રી ભગવાન કૃષ્ણસાગર કહેવા લાગ્યા કે હે દેવી ! તમે મારો કેવલ લક્ષગ્રહણ કરો.

તાકો મંત્ર હંમ તુમ દેહી, જો પુછો તુમ પ્રેમ સનેહી;
સુળી સક્તિ સનમુખ ભડ જબહી, દો ઉપદેશ નાથ મોહી અબહી. ॥૫॥

હું તમને મંત્ર આપું, ત્યાર બાદ તમારે જે પૂછવાની ઈચ્છા હોય તે પ્રેમથી પૂછો. ત્યારે હે પરમ દયાળુ મને ઉપદેશ આપો એમ દેવી કહેવા લાગી.

તબ શક્તિ શરણાંગત લીની, છુટ્યા સરાપ દછા મોહી દીની;
કૈવલ લક્ષ સુનાયે કરનાં, દેવી દોશ ભયો અગહરનાં. ॥૬॥

શક્તિ શ્રાપથી મુક્ત થઈ અને શરણાગત થઈને લક્ષ ગ્રહણ કર્યો. કૈવલ લક્ષ કાનમાં કદ્યો જેથી દેવીનાં તમામ પાપો નાશ પામ્યાં.

માહા મુક્તા સક્તિ તબ ભયેડ, નીરમલ જ્ઞાન ગુણાતીત ગ્રહેડ;
બોહોરુ સક્તિ હોડ અનુરાગી, સીખ દેવન લોકનકુ લાગી. ॥૭॥

નિર્મળ અને ગુણાતીત એવું જે કૈવલ જ્ઞાનનો અનુભવ થવાથી દેવી મહા અદ્ભુત થઈ ભાવપૂર્વક લોકોને શિખામણ આપવા લાગી.

ચેતો જીવ અજ્ઞાની અંધુ, આ પુરુષા અવિગત દીનબંધુ;
પરખોતો પારાંગત જાવો, ભવ સકટ બોહોરુ નહિ આવો. ॥૮॥

હે અજ્ઞાની જીવો! આ પુરુષ અલૌકિક અને અવિગત દીનબંધુ છે. એમની યથાર્થ પરીક્ષા કરો તો જન્મ-મરણનો ભય નાશ પામશે અને વારંવાર ભવબંધનમાં આવવું પડે નહીં.

તુમ મત જાંનો સુત બ્રાહ્મણકા, આયે કાજકરન કહી જંનકા;
હે અવન્યાસી પુરુષ પુરાંના, સો મમ ભોગ દેવંન તુમ આંના. ॥૯॥

હે સજ્જનો! આ પુરુષ બ્રાહ્મણ પુત્ર નથી પણ અવિનાશી અને પુરાણા અલૌકિક પુરુષ છે અને લોકોના કલ્યાણ માટે આવેલા છે. તમે સમજ વગર મને ભોગ આપવા લાગ્યા હતા.

યાતે તુમ પરખા નહીં કીની, અબ હંમ કહત લોહો તુંમ ચીની;
મોક્ષ પરમ પદ જો કોડ ચાહો, ચરન સરન ઝનહુકે ગ્રાહો. ॥૧૦॥

તમોને આજ સુધી આ પુરુષની માહિતી ન હતી. હવે તમે તેમને ઓળખી પરમ મોક્ષ પદની યાહના કરો તો તેમના ચરણમાં શરણાગત થાવ. જેથી પરમપદ (કૈવલ પદ)ની પ્રાપ્તિ થશે.

કાંમ ક્રોધ મુકી અહંકારા, સુપી રહો તંન મંન ધંન સારા;
મેં શક્તિ સતકે લોકનકી, જાનુ ગત ત્રીયે ગુંન દેવનંકી. ॥૧૧॥

કાંમ ક્રોધાદિકને છોડી આ પુરુષને તન, મન, ધન અર્પી રહો. હું સત લોકની દેવી છું અને અત્રે દેવોનો મને અનુભવ છે.

બ્રહ્મા વિષ્ણુ ઓરુ માહાવેશા, સો માંનત ડનકા ઉપદેશા;
યેસાહે ં પુરુષ અલોકી, જ્ઞાંન દૃષ્ટે તુમ જુવો વલોકી. ॥૧૨॥

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશે પણ એમનો ઉપદેશ માથે ચઢાવ્યો છે. આ પુરુષ આવા અતિ અલૌકિક છે તે તમે દિવ્યચક્ષુથી અનુભવો.

સત્તિકે મુખકા સુંને બેનાં, લોક અકલ ગત્ય પાયે ચૈનાં;
રાજાયે કરતા મોઢ ચીન્યા, સત્તિકુ પરનીપત કીના. ॥૧૩॥

શક્તિના વચન સાંભળી લોકોને નવાઈ લાગી. રાજાએ પણ મને કર્તા તરીકે ઓળખી. દેવીને પ્રણામ કર્યા.

ધંન્ય દેવી સતગુરુ ભયે દાતા, ઓલખાઢયે મોઢ અવિગત તાતા;
મલે લગી તુમ સુત મેરેકુ, બતરીશ લછના કીયા લાયેકુ. ॥૧૪॥

હે દેવી, તમોએ મને સદ્ગુરુ સ્વરૂપ અવિગત પતિની ઓળખાણ કરાવી જેથી આપ દાતાર છો અને તમને ધન્યવાદ છે. તમે મારા પુત્રને વક્રદષ્ટિથી જોઈ તેના બદલામાં બત્રીસ લક્ષણાના પુરુષની માગણી કરી.

સો બતરીશ લછના હંમ લાયે, યાકુ તુમ કરતા કરી ગાયે;
હંમકુ પળ દીના ઓલખાઢ, ધંન્ય ધંન્ય સત્તિ અયંતામાઢ. ॥૧૫॥

જેથી આ પુરુષને હું લાવ્યો છું. અને તેમને તમે સદ્ગુરુ માન્યા અને મને પણ યથાર્થ ઓળખાવ્યા તેથી હે અયંતાદેવી ! તમને ધન્યવાદ છે.

તબ સત્તિ રાજંનપર રંગી, ધંન્ય ભાયગ તેરા રાજંગી;
જોગ જગત જપ તપ વ્રત સાધે, કોટી તીરથજઢ નાંમ આરાધે. ॥૧૬॥

અયંતા દેવી કહે છે કે, હે રાજા ! તારા ભાગ્યનો ઉદય થયો. યજ્ઞ, જપ, તપ, તીર્થ, દાન કરો તો પણ આ અલૌકિક પુરુષ મળવા મુશ્કેલ છે.

તોહુ ન પાવત પુરુષ પુરાંના, સો રાજા તોહી સેહેજ મેલાંના;
ંહી હે પુરશ દેવાધીદેવા, કરી સકાય તો કરી લોસેવા. ॥૧૭॥

તમોને સેહેજ સંજોગે મળ્યા છે તે આ પુરુષ દેવોના પણ દેવ છે, કલ્યાણકારી છે માટે આપ જેટલી સેવા કરો તેટલી ઓછી છે.

કુટંમ સહીત રાંની તાંહાં સારી, ચેંસી કોસ બસે નરનારી;
બરન અઠાર મેલી સર્વ હુતી, દેખન દેવી ભોગ આહુતી. ॥૧૮॥

દેવીના ભોગના સમયે આખા નગરના અઠાર વર્ણનાં સ્ત્રી-પુરુષો તેમ જ રાણીઓ હાજર હતાં.

સો સબકુ સક્તિ સીખ દીની, દેવી શબ્દ લિયો ઝરચીની;
બોહોરુ શક્તિ કેહે સુન રાઝ, હંમતો લોક હંમારે જાઝ. ॥૧૯॥

તે તમામને દેવીએ શિખામણ આપી જે સર્વેએ હૃદયમાં ધારણ કરી. પછી રાજાને કહ્યું હું હવે મારા સતધામમાં જઈશ.

ચેસે કહી શક્તિ સીરનાયે, ગદ ગદ કંઠ લાગી મોઝ પાયે;
કરી પરકંમા ભઝ નચંતા, ગવંન કીયો સત લોક અયંતા. ॥૨૦॥

એમ કહી પરમ પુરુષના શરણમાં નમસ્કાર કરીને ગળગળી થઈ પ્રકંમા કરી નચિંત થઈ સતલોકમાં જવાની તૈયારી કરી.

જબ સક્તિ સત લોક સધારી, મોઝ સરનન ગ્રહીયે નરનારી;
રાજા પરજા સહીત સમેતુ, કરન લગે હંમસે અતિ હેતુ. ॥૨૧॥

દેવી સતલોકમાં ગઈ. પછી અહીંના સર્વજનો મારા પગે પડ્યા પછી રાજા અને સઘળા જનનો પ્રેમમાં વધારો થયો.

રાજા સોજ મગાઝ સારી, ધુપ દીપ મોઝ આરતી ઝતારી;
અવન્યેસર પંડે સુંન પાઝ, માતા સહીત અતિ વિલખાઝ. ॥૨૨॥

રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારનાં સુગંધીથી આરતી ઊતારી તે વખતે અવનેશ્વર પંડિત અને તેની પત્ની ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યાં અને કહેવા લાગ્યાં કે,

અહો પરમેશ્વર હમ નહી ચીન્યા, દાંમ સાટે રાજનકુ દીના;
બોહોત કરે અતિ મંન પસ્તાવો, મૂલ દીયે નવ ચાલે દાવો. ॥૨૩॥

હે દયાળુ પરમેશ્વર ! અમે તમને ના ઓળખ્યા અને પૈસા લઈને અમોએ તમને પણ વેચ્યા, જેથી અમોને ઘણો પસ્તાવો થાય છે. હવે અમારો હક્ક દાવો ચાલે તેમ નથી.

યેસે કહી મનમે અટવૈયા, પરમેશ્વર રાજા ઘેર ગડ્યા;
અબ સુનીયો રાજાકી ફેરી, કીરત કરી અદ્ભુત હમેરી. ॥૨૪॥

એમ વિચારી અતિ પસ્તાયાં. પછી રાજાને ઘેર પરમ પુરુષ પધાર્યા. તેમ જ પરમપુરુષ (પરમગુરુ) કહેવા લાગ્યા કે હે રાજા ! અમારી કીર્તિ ઘણી ફેલાવી છે.

ગાજત બાજત ઘેર લેડ ગડ્યા, સિંધાસન પર મોડ પધરડ્યા;
તાંહાં પળ આરતી કીની બોહોરુ, કરતા જાંની ભાવ ન ઓરુ. ॥૨૫॥

ત્યાર બાદ વાજતે ગાજતે રાજ્ય દરબારમાં ગયા અને મને રાજાએ સિંહાસને પધરાવી કર્તા જાણી ભાવપૂર્વક આરતી ઉતારી.

લોક નગર નરનારી જે તે, લીયો ઉપદેશ ભાવ કરી તે તે;
કૈવલ ધ્યાન દીયો સબ કાઝ માહા મંતર કરનનમે સુનાવું. ॥૨૬॥

સારા શહેરનાં સ્ત્રી-પુરુષોને ઉપદેશ કરી કૈવલ લક્ષનો મહામંત્ર આપ્યો.

કાયમ પંથ પુરાતન સોડ, સબકે ઝર લખવાયો મોડ;
રાય જયંદર જહદાં રાંની, ઓર ત્રીનસે નાર સહ્યાંની. ॥૨૭॥

મારો પંથ કાયમ અને પુરાતની છે એમ દરેકના અંતરમાં ધારણ કરાવ્યું. તથા તે જયંદર રાજાને જહદા તથા બીજી શાણી રાણીઓ હતી.

તે સર્વંનકુ દીયા ઉપદેશા, ટાલી દીયો ભવ જનમ અંદેસા;
ઓર દીયો પરમોધ પ્રધાંનુ, કુટંમ સહીત સુનવાયે જ્ઞાંનુ. ॥૨૮॥

સઘળા રાજકુટુંબમાં ઉપદેશ આપી જન્મ-મરણનો ભય ટાળ્યો અને પ્રધાનને પણ તેના કુટુંબીજનો સહિત પરમ લક્ષ આપ્યો.

સેવા કરન સકલ સબ લાગે, રાત દીવસ હંમસું સુરત પાગે;
તંનમંત સહિત સરન મમ સેવા, ઓર નહિ દુજા ઝર દેવા. ॥૨૯॥

એહી પરકાર સેહેર સબ રાચે, કેહં કુવેર ભાવ નહિ કાચે. ॥૩૦॥

ત્યાંના સઘળા જન મારી તનમનથી સેવા કરતા અને મને પરમેશ્વર માની સર્વે દેવોના દેવ માનતા હતા. આ પ્રમાણે આખા નગરના જનો દ્વેષ ભાવ છોડી મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે ખરા ભાવથી મારી સેવા કરતા હતા.

અથ જંન પ્રમોદ પરચાકો-અંગ - ૬૧મું

ઘેર ઘેર નુતા દેઈ પધરાવે, માહા મંગલ આનંદ કરાવે;
યેંસી કોશ નગરકે લોકુ, સબ ઘેર પાવુ ધરવાયે મોકુ. ॥૧॥

એંસી કોસની વસતિમાં તમામ જનોને ઘેર વિધ વિધ પ્રકારે પધરામણી કરી ધોળ મંગળ ગવડાવી પ્રેમપૂર્વક જ્ઞાન ચર્ચા કરતાં અને અમને ભોજન કરાવતાં.

અતિ આનંદ બહુ દીન વીતે, કેતેક પંડિત જ્ઞાને જીતે;
દેશ દેશકે તેડા આવે, રાય સહીત મોકુ લેડ જાવે. ॥૨॥

ઘણા દિવસ સુધી તો આવો ઉત્તમ પ્રકારનો જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી ઘણા વિદ્વાનોનું મન અતિ આનંદિત થયું અને દેશ-વિદેશના લોકો મને અને રાજાને આમંત્રણ આપી જ્ઞાનનો આનંદ લેતા હતા.

કેતેક દીન સેવા તાંહાં કરહી, રાય સહીત પીછા સંચરહી;
બોહોરુ એક દીન રાજા રાંની, મંદિર કરનનકી બુધ ઠાંની. ॥૩॥

આ પ્રમાણે દેશ પરગણે રાજા સહિત ઘણાક દિવસો આનંદમાં વિતાવી રાજાના દરબારે પાછા આવી એક દિવસ રાજા રાણીએ મંદિર બંધાવવા વિચાર કર્યો.

દરશનકુ દુનિયા બહુ આવે, રાજદ્વારા ભીર અતિ થાવે;
ગ્રસ્ત મહી ગુરુ કોહો ક્યંમ સોમે, મંદિર જોડ સબકો મંન લોમે. ॥૪॥

હરહંમેશ ઘણા લોકો દર્શને આવતા હોવાથી રાજ્ય દરબારમાં ભીડ થતી હતી. જેથી રાજાએ મને કહ્યું કે હે સ્વામી ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં આપ શોભો છો તેનાથી મંદિરનું સ્થાપન કર્યું હોય તો સમાજને વધુ ભાવના થાય.

તાતે મઠ કાયંમકા કરહી, બહુ વિધી સેવ કરત તાંહાં સરહી;
હુંકમ કરો પરધાંનકુ જબહી, મંદિર એક બનાવો અબહી. ॥૫॥

માટે હે સ્વામી ! મંદિર બાંધવાથી સેવા-પૂજા અને જ્ઞાન ચર્ચા વધુ પ્રમાણમાં થાય એમ કહી રાજાએ દીવાનને મંદિર બંધાવવા હુકમ કર્યો.

પંચ લક્ષ દાંમનકો કીજે, દરસન કરત સકલ મંન રીજે;
દ્વાદસ માસ મંદિર ભયો જબહી, હંમકુ તાંહાં પધરડયા તબહી. ॥૬॥

પાંચ લાખ રૂપિયા ખર્ચાને લોકોનું મન આનંદિત થાય તેવું મંદિર એકાદ વર્ષે તૈયાર કરી મારી પધરામણી તેમાં કરી.

રાજા સહીત કચારી જાંમી, ઇંદ્રાદીક દેવંનકી દાંમી;
તેહી મધ્યે સીધાસન મેરા, ઉચેરે જ્ઞાન અઘાદ અનેરા. ॥૧૩॥

આ જ્ઞાનસભાનો દેખાવ ઈંદ્રાદિક દેવોની કચેરીથી પણ અધિક સુંદર હતો, તેમાં સિંહાસન પર બેસી હું વારંવાર જ્ઞાનનો પ્રભાવ બતાવતો હતો.

હરિજન સહિત સભા સુંન પાયે, ભીન્ન ભીન્ન બહુ બોધ બતાયે;
પિંડ બ્રાહ્માંડકે કાંડ કહ્યાનું, જડ ચૈતન વિભાગ વિજ્ઞાનું. ॥૧૪॥

તે સમયનો ઉપદેશ પિંડ બ્રહ્માંડના ચૈતન અને જડ વિભાગોના ભિન્ન ભિન્ન ભેદ તેઓ સાંભળતા હતા.

પુરુષ પ્રકૃતિ નીરાક્રણ એ નીજુ, સમજાયે ચૈતન નીજ બીજુ;
કરુણામયે કૈવલ સદ ધાંમુ, તાંહાં એકતા કરી દીયો વિસરામુ. ॥૧૫॥

તેથી જ ચૈતન બીજનું જ્ઞાન અને પુરુષ પ્રકૃતિનો ભાવ સમજાય તેવો હતો, સરજનહારનું કરુણામય ધામ છે ત્યાં એકતા કરો તો વિશ્રાંતિ સ્થાન મળે.

બોહોરુ કહ્યો સભા સરવંનકુ, હંમતો જાસી દીપ ઓરનકુ;
તુમ આનંદ નીસદીન રહીયો, જપજો જાપ હમેજો કહીયો. ॥૧૬॥

તમે હંમેશ મારો આપેલો લક્ષ કરશો તેમ જ નિજ સ્વરૂપના આનંદમાં કાયમ રહેશો, હવે હું બીજા દીપમાં જઈશ એમ સભામાં જાહેર કર્યું.

કૈવલ ધ્યાન નિરંતર ધરહો, હંમ જાતો કલપંત ન કરહો;
એસી સીખ દીની સરવંનકુ, પ્રથક પ્રથક રાખી જન જનકુ. ॥૧૭॥

મારા જવાથી દિલગીર ના થતાં તમો સર્વ નિજ સ્વરૂપના જ્ઞાનમાં સદા રહેશો. આ પ્રમાણે દરેક સભાજનોને જુદી જુદી સમજ આપી.

રાય વજીર ધીર માહાગ્યાતા, સબ હરીજન સીર ભયે વીક્ષાતા;
ઓરુ મંદિરકે મુડીત ચેરા, જ્ઞાન કુશલ સડ નહી ફારફેરા. ॥૧૮॥

ત્યાંના રાજા અને દીવાન બધા હરિભક્તોમાં જ્ઞાનમાં શિરોમણિ હતા તેમ જ મંદિરમાં દીક્ષા લઈને રહેલા સંતો પણ પરિપૂર્ણ વક્તા હતા.

રાજા સહીત કચારી જાંમી, ઇંદ્રાદીક દેવંનકી દાંમી;
તેહી મધ્યે સીધાસન મેરા, ઉચેરે જ્ઞાન અઘાદ અનેરા. ॥૧૩॥

આ જ્ઞાનસભાનો દેખાવ ઈંદ્રાદિક દેવોની કચેરીથી પણ અધિક સુંદર હતો, તેમાં સિંહાસન પર બેસી હું વારંવાર જ્ઞાનનો પ્રભાવ બતાવતો હતો.

હરિજન સહિત સભા સુંન પાયે, ભીન્ન ભીન્ન બહુ બોધ બતાયે;
પિંડ બ્રાહ્માંડકે કાંડ કહ્યાનું, જડ ચૈતન વિભાગ વિજ્ઞાનું. ॥૧૪॥

તે સમયનો ઉપદેશ પિંડ બ્રહ્માંડના ચૈતન અને જડ વિભાગોના ભિન્ન ભિન્ન ભેદ તેઓ સાંભળતા હતા.

પુરુષ પ્રકૃતિ નીરાક્રણ એ નીજુ, સમજાયે ચૈતન નીજ બીજુ;
કરુણામયે કૈવલ સદ ધાંમુ, તાંહાં એકતા કરી દીયો વિસરામુ. ॥૧૫॥

તેથી જ ચૈતન બીજનું જ્ઞાન અને પુરુષ પ્રકૃતિનો ભાવ સમજાય તેવો હતો, સરજનહારનું કરુણામય ધામ છે ત્યાં એકતા કરો તો વિશ્રાંતિ સ્થાન મળે.

બોહોરુ કહ્યો સભા સરવંનકુ, હંમતો જાસી દીપ ઓરનકુ;
તુમ આનંદ નીસદીન રહીયો, જપજો જાપ હમેજો કહીયો. ॥૧૬॥

તમે હંમેશ મારો આપેલો લક્ષ કરશો તેમ જ નિજ સ્વરૂપના આનંદમાં કાયમ રહેશો, હવે હું બીજા દીપમાં જઈશ એમ સભામાં જાહેર કર્યું.

કૈવલ ધ્યાન નિરંતર ધરહો, હંમ જાતો કલપંત ન કરહો;
એસી સીખ દીની સરવંનકુ, પ્રથક પ્રથક રાખી જન જનકુ. ॥૧૭॥

મારા જવાથી દિલગીર ના થતાં તમો સર્વ નિજ સ્વરૂપના જ્ઞાનમાં સદા રહેશો. આ પ્રમાણે દરેક સભાજનોને જુદી જુદી સમજ આપી.

રાય વજીર ધીર માહાગ્યાતા, સબ હરીજન સીર ભયે વીક્ષાતા;
ઓરુ મંદિરકે મુડીત ચેરા, જ્ઞાન કુશલ સડ નહી ફારફેરા. ॥૧૮॥

ત્યાંના રાજા અને દીવાન બધા હરિભક્તોમાં જ્ઞાનમાં શિરોમણિ હતા તેમ જ મંદિરમાં દીક્ષા લઈને રહેલા સંતો પણ પરિપૂર્ણ વક્તા હતા.

તે સરવંનકુ સીખ હંમ દેહી, સદા રહો મમ સરુપ સનેહી;
તામહી તારણ તરણ પચીસા, જસ જાહર સબ જગકે ઇસા. ॥૧૯॥

તે સર્વેને મેં મારા નિજ સ્વરૂપમાં રહેવા આજ્ઞા કરી અને સમાજમાં અનેક અંશોને ભવ પારાંગત કરે તેવા પચીસ મુખ્ય હતા.

જામે દ્વાદસ અનુભવી વેતા, અતિ અદ્ભુત હી સુઘડ સહેતા;
દ્વાદસમે દ્વે અકલ અમોલા, સબ સાધુ માંનત ગુરુ તોલા. ॥૨૦॥

તેમાં ઉજાગ્રત અવસ્થાના અધિકારી બાર અનુભવી વેતા હતા. તેમાં બે પુરુષ ખુદ કેવલ વેતા જેવા હતા જેથી સર્વ સમાજ તેઓને પરમગુરુ તુલ્ય માનતા હતા.

અવિચલદાસ અચલજીન નાંમા, ગ્રહીયે નીજ કૈવલ ગુન ગ્રાંમા;
મોહિ મંન સરવ બરાબર હેતુ, અધીક નુન્ય જુગમાંહી સંકેતુ. ॥૨૧॥

તે બંને પુરુષો નિજ સ્વરૂપ સહ કેવલમય રહેનારા હતા. જેના નામ અવિચલદાસ તથા અચલદાસ હતા અને બંનેનો ભાવ ગુરુપદ પ્રત્યે સરખો હતો. તેમ જ જગતનો ભાવ તેમના પ્રત્યે અધિક હોય તેમ જણાતું હતું.

સત કૈવલ સરવનકુ કીના, છેહેલી સંઘ નયે હંમ દીના;
રાજા હરિજંન સંત સમેતુ, સુની દીનતા મોઝ ભયે અચેતુ. ॥૨૨॥

સર્વ સમાજનોને છેલ્લા સતકેવલ કહેવાથી તેઓ દીનતા સહિત દિગમૂઠ થયા.

અહો સ્વાંમી યેસે ક્યૌં બોલે, ગદ ગદ કંઠ થઈ સબ ડોલે;
જો હંમકુ તુમ જાવો પસારી, કુનગતી ફેરી હોય હમારી. ॥૨૩॥

સર્વે જનો ગદગદિત થઈને કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આપ જવાની વાત કરો છો પણ આપના વિયોગથી અમો દુઃખી થઈએ છીએ.

જો તુમ દીપ ઓરનકુ જાવો, તો હંમકુ ફેરી ક્યાંહાસે પાવો;
યેસે કહી સબ જંનહી દુખાયે, બોહોરુ હંમ લેઈ કંઠ લગાયે. ॥૨૪॥

આપ બીજે દેશ જશો પછી મેળાપ ક્યારે થશે એમ કહીને સર્વે વ્યાકુળ થયા તેથી મેં તેઓને હૃદય સાથે ચાંપ્યા.

મત દલગીર કરો તુમ મંનહી, ચૈતંન રુપ મેરો સનાતંનહી;
સો ચૈતંન તુમકુ હંમ કીના, કૈવલ લક્ષ લખાઈ દીના. ॥૨૫॥

દિલમાં ગ્લાનિ લાવશો નહિ, મારું ખરું ચૈતન સ્વરૂપ (સોહંગ સ્વરૂપ) છે, જે સનાતન છે. તેનો ખરો લક્ષ મેં તમોને આપેલો છે.

વ્યાપક વસ્ત ચરાચર જેહી, જીનુ પરકાશ કૈવલ પદ તેહી;
સો કૈવલ લક્ષી હંમ સોઈ, દેહ અધ્યાસ રખો મત કોઈ. ॥૨૬॥

કૈવલ કર્તાનો પ્રકાશ સચરાચર વ્યાપક છે. એ બ્રહ્મથી પર મારો કૈવલ લક્ષ છે. જેનો અભ્યાસ કાયમ રાખશો અને દેહ અધ્યાસ ને દૂર કરશો.

યેસે કહી અંતરધ્યાન ભડ્યા, સબ હરિજન દેખત અલપડ્યા
જયે જયે શબ્દ કરત સબ દીપા, કરી અસ્તુત સ્વાંત જો છીપા. ॥૨૭॥

સર્વે સત્મા સમક્ષ હું અંતર લક્ષમાં રહી અદેશ્ય થઈ ગયો અને સર્વે સત્મામાં જય જય નાદનો પોકાર ગાજી ઊઠ્યો અને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં જેમ છીપ બુંદ ગ્રહણ કરી શાંતિ પામે તેમ સર્વજનો શાંતિ પામ્યા.

ક્રોડ અઢાર જ્ઞાન તાંહાં કથીયા, કડસક દીપ એતા મોઈ રટીયા;
સત કુવેર છોડી કૌસક દીપા, આયે કુસાલક જ્ઞાન સમીપા. ॥૨૮॥

તે કૌસક દીપમાં મેં અઢાર કરોડ શબ્દનું જ્ઞાન કહ્યું હતું અને પછી કુસાલક દીપમાં આવ્યો.

⚠ અથ કુસાલક દીપ પ્રવેશ કરનકો-અંગ - ૬૨ મું ⚠

દીપ કુસાલક અતિ અનુરાગા, સકલ સૃષ્ટીકે મધ્ય વિભાગા;
ખંડ સીતર દ્વે કહીયે જામે, શ્રેષ્ઠ સીરોમની એક હી તામે. ॥૨૯॥

કુસાલક નામના દીપના લોકો ઘણા જ પ્રેમાળુ હતા અને આ દીપ સૃષ્ટિના મધ્ય ભાગમાં આવેલો છે તેમ જ કુસાલક દીપમાં બોત્તેર ખંડો છે. તેમાં એક શ્રેષ્ઠ શિરોમણિ ખંડ છે.

સોહી ખંડે હંમ પ્રગટ ભડ્યા, કરવા કાજ જીવન પર દડ્યા;
કહુ ખંડનકા નાંમ સુનાઈ, સકલ દીપમે શ્રેષ્ઠ સરાઈ. ॥૩૦॥

તે જ ખંડમાં જીવો ઉપર દયા લાવીને જન કલ્યાણાર્થે હું પ્રગટ થયો. તમામ દીપો પૈકીમાં તે ખંડ શ્રેષ્ઠ ગતિનો હતો.

મહીરદ કહિયે જીનકા નાંમુ, બસ્તી જામે લોક સકાંમુ;
સો ય્વંડે એક નગર અનુપા, બસે જાંહાં મહીપતિ ભડભૂપા. ॥૩॥

જેનું નામ મહીરદ હતું, જેની વસ્તીમાં ઘણા જ ઉદ્યોગો હતા, ત્યાં એક ઉત્તમ નગર હતું જેમાં રાજાની રાજ્યધાની હતી.

નાંમ જાહાકો મધુમંડ રાઝ, દીપ શ્રેષ્ઠમે નગર કહાઝ;
વાકો નામ સનંધપુર કહીયે, સો ચેતાવન ભાવ ધરઝયે. ॥૪॥

આ ઉત્તમ ખંડમાં સનંધપુર નામના શહેરમાં મધુમંડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો અને તેને ચેતવવા માટે ઉપદેશ કરવા ભાવના થઈ.

સવાલક્ષ જાકુ અરધંગી, પુત્ર વિના સબહી નરભંગી;
તબ રાજાને કીયા વિચારા, કુંવર વિના નરવંશ દવારા. ॥૫॥

જેને સવા લાખ રાણીઓ હોવા છતાં વાંઝિયો હતો. તે રાજાને વિચાર આવ્યો કે પુત્ર વિના રાજ્ય નિર્વંશ જશે.

પઢે જોતીસી વિપ્ર બોલાયે, સુત સંપનકે જોસ જોવાયે;
બોલે વિપ્ર વેદ વીક્ષાતુ, નરપતિ સુત હોવે સાક્ષાતુ. ॥૬॥

જ્યોતિષના જાણકાર પંડિતોને બોલાવી પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે યોગ જોવડાવ્યો ત્યારે જાણકારે કહ્યું કે, હે રાજા! આપને પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે, અને તેનું સુખ મળશે.

કરો સેવા સંતનકી જબહી, વિપ્ર સંન્યાસી પૂજો તબહી;
તબ રાજાને સીખ લેઝ માંની, વિપ્ર કહી સો સત કરી જાંની. ॥૭॥

સંત મહાપુરુષો અને ઋષિમુનિઓ તેમ જ બ્રાહ્મણ અને સંન્યાસીઓની સેવા કરવાનું કહ્યું ત્યારે રાજાએ સાચી શિખામણ હોવાથી કબૂલ રાખી.

દેશ-દેશકે સંત મેલાયે, વિપ્ર સહિત સંન્યાસી બોલાયે;
કરન લગ્યો સેવા અતી રાઝ, રાંની સહીત પ્રીત રત લાઝ. ॥૮॥

દેશ વિદેશથી, વિદ્વાનો, વિપ્રો તથા સંન્યાસીઓને તેડાવીને રાજા તથા રાણી તેઓની સેવા કરતા હતા.

સાંઠ સહસ્ત્ર સબહી મીલી ભેખુ, સબકુ ભોજન દેઢ સંતોખુ;
 એહી પરકાર વર્ષ ટૂટ વીત્યે, સેવા કરત રાય ભયે છીત્યે. ॥૧૧॥

સાઠ હજાર ભેખની છ વર્ષો સુધી સેવા કરી ભોજન આપી સંતોષ્યા. તો પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ નહીં થવાથી રાજા મનમાં મૂંઝાયો.

પુત્ર ભયો નહીં દરબહી ટૂટા, તબ રાજાકા ભાવ વઢૂટા;
 હુકમ દિયો સબ ભેખ બોલાઈ, આપ આપને મારગ જાવો ભાઈ. ॥૧૦॥

રાજ્યનું દ્રવ્ય ખૂટી ગયું તો પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ નહિ. જેથી રાજાએ સર્વ ભેખને બોલાવીને પોત પોતાના સ્થાને જવા વિદાયગીરી આપી.

પરવત એક પૂર્વકી દેશે, હંમ આસન મારી તાંહાં બેસે;
 તાંહાં હોયકે સબ ભેખ નીકસીયા, હરિ ઉપર સબ મન મસકસીયા. ॥૧૧॥

તે ખંડમાં આ રાજ્યની પૂર્વ દિશાએ એક પર્વત પર અમારું આસન હતું ત્યાં થઈને સર્વે ભેખ ઈશ્વર ઉપર હતાશ થઈ વાતો કરતા કરતા જતા હતા.

તાંહાં હમ બોલે વ્યાહા હે ભાઈ, ભેખ સકલ ક્યૌં ચલે રીસાઈ;
 સબ સાધુ પરિઉત્તર દીના, હરિ કપટી નહીં ભયે રંગ ભીના. ॥૧૨॥

પરમ ગુરુશ્રી ભગવાન કૃષ્ણાસાગર કહે છે કે, તે સંતોને મેં પૂછ્યું કે આપ બધા કયા કારણથી રિસાઈને જાવ છો, ત્યારે ભેખમાંથી જવાબ મળ્યો કે હરિ કપટી છે અને તેમને અમારી ભક્તિનો સ્વીકાર કર્યો નહિ.

રાજા સેવ અતી બહુ કરીયે, વરસ ચતુર દ્વે લૌં રંગ ભરીયે;
 સ્વાસ્થ એક સુતનકી કાજા, હરિ નહીં આપે સીખ દેઢ રાજા. ॥૧૩॥

છ વર્ષ સુધી રાજાએ ભેખ માત્રની પુત્ર લાલસાએ અધિક સેવા કરી છતાં કપટી હરિએ રાજાની આશા પૂરી કરી નહિ.

તાતે સહુ સાધુ વિખરાયે, અંતરજાંમી મેહેર ન લાયે;
 હંમ બોલે સંતન સીર નાંમી, જાવો સુત દેશે અંતરજાંમી. ॥૧૪॥

અંતરજામીએ કૃપા કરી નહિ જેથી તમામ સંતોને રાજાએ રજા આપવાથી પોતપોતાને સ્થાને જતા ભેખને અમોએ નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું કે, પાછા રાજાને ત્યાં જાવ, અને કહો કે અંતરજામી પુત્ર આપશે.

રાજાસુ કહીયો તુમ એહી, દશમે માસ પુત્ર હરિ દેહી;
એસે કહી સાધુ ઉલટાયે, સેહેર માંહી પીછે સબ આયે. ॥૧૫॥

હે સંતો ! રાજાને ત્યાં જઈને કહો કે દસમો માસ પૂરો થશે ત્યારે પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે.
આ વાત સાંભળીને ભેખ પાછો રાજ્ય દરબારે આવ્યો.

રાજા જોડ મનમે મુસકાયે, કોહો સાધુ પીછે ક્યોં આયે;
તબ સાધુ કેહે સુનહો રાડ, દશમે માસ પુત્ર તોહી થાડ. ॥૧૬॥

ભેખને જોઈ ખુશી થઈ રાજાએ પૂછ્યું કે, હે મહાપુરુષો ! પાછા આવવાનું શું કારણ છે ? સંતો કહેવા લાગ્યા કે આપને ત્યાં દસમા માસે પુત્રની પ્રાપ્તિ થશે.

જબ રાજા સરવંનકુ રાખે, સુત કારંન અતિ મંન અબીલાખે;
એહી પરકાર સંત સેવડયા, બોહોરુ હંમ ચિતમે ચિતવૈયા. ॥૧૭॥

પુત્ર પ્રાપ્તિની વાત સાંભળી રાજાએ હર્ષભરે ભેખને સંતોષ્યો તે પછી મેં અંતરમાં વિચાર્યું.
રાજાકુ સુત ચહીયે સોડ, સંતનપે પરઠાયો મોડ;
એક ઉપાય કીયો ઝર જબહી, પવનકો ગ્રભ કરુ હંમ અબહી. ॥૧૮॥

રાજાને પુત્રની ઈચ્છા છે અને મેં તે પૂરી થશે એમ સંતો દ્વારા વચન અપાવ્યું છે. તો હવે પવનથી ગર્ભ ધારણ કરાવવો એવો (પરમગુરુ એ) વિચાર કર્યો.

પેર્યો પવંન ભયો જબ ગર્બુ, હરષવંત ભયે ઝનમન સર્વુ;
સવા લક્ષમે શ્રેષ્ઠ સહ્યાંની, રાજાકુ માંનીતી રાંની. ॥૧૯॥

તે રાજાને સવા લાખ રાણીઓમાં માંનીતી રાણીને પેટે પવન પ્રેરણા કરી ગર્ભ ધારણ કરાવ્યો. તે ગર્ભ રહ્યાની જાણ થવાથી સર્વેન આનંદ થયો.

તીનકે ઉદ્ર ગ્રભ હમ કીના, બાઢે પવન પુષ્ટ દીન દીના;
એહી પરકાર ભયે નવ માસુ, દાયન સહીત કાંમનીયાં પાસુ. ॥૨૦॥

રાણીને પેટે ગર્ભ રહ્યો તે દિવસે દિવસે પવન પ્રેરણાથી નવ માસનો થયો, ત સમયે રાણીની પાસે દાસીઓ તથા દાયણો રહેતી હતી.

દશમે માસ દસે દીન ગયેડ, તબ આક્રષ્ટ ગ્રભકી ભયેડ;
કૃષ્ણ પક્ષ ષટ ચતુરમી રાતુ, દીનો કષ્ટ પવંન ગ્રભ માતુ. ॥૨૧॥

ગર્ભને દસ માસ અને દસ દિવસ પૂરા થયાથી માતાને કષ્ટ થવાનું શરૂ થયું, તે દિવસે કૃષ્ણ પક્ષની દશમની રાત્રિએ ગર્ભને લઈ માતાને કષ્ટ થવા લાગ્યું.

આધી રૈન જગે નર લોડ, પીછે ધારન મેહેલો મોડ;
ભયે ધારન જબહી નરનારી, બાલરુપ દેહા હંમ ધારી. ॥૨૨॥

અધી રાત્રિ ગયા પછીથી અમોએ સર્વેને ગાઢ નિદ્રા મૂકી જેથી સર્વ નરનારીઓ નિદ્રાવશ થવાથી અમોએ બાળ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું.

પવંન છુટ્યો ગયો ગ્રભ વિલાઇ, તબ હંમ સુતે ગોદમે જાઇ;
બાલ ચેષ્ટા રોવન જબ લાગે, તબ નરનારી સબહી જાગે. ॥૨૩॥

તે વખતે પવનની ગતિની ગાંઠ છૂટી જવાથી તરત જ હું માતાની ગોદમાં સૂઈ બાળકની માફક રૂદન કરવા લાગ્યો તે સાંભળી સર્વે નરનારી જાગત થયાં.

રમતો બાલ ગોદમે દેખો, ત્રીયા ધાઇ સબ સુતકુ પેખો;
એક એકપે સબ રાઇ વધાઇ, કુટંમ સહિત હરખે પિતુ માઇ. ॥૨૪॥

માતાની ગોદમાં બાળ ચેષ્ટા કરતો જોઈ સ્ત્રીઓ ધસી આવીને અરસપરસ વધાઈ કરતાં હતાં અને રાજા તેમ જ કુટુંબીજનો હરખાતાં હતાં.

મયો મોર જબ પ્રગટે મ્યાનુ, દેશ પરગને ખબર ગયાનુ;
સેહેર સકલ સબ જાંની બાતા, બરન અઢાર મહ સુખ સાતા. ॥૨૫॥

સૂર્યોદય થતાં તરત પુત્ર પ્રાપ્તિની વધાઈ દેશ પરગણે ફેલાઈ અને સઘળા નગર-વાસીઓને ઘણો જ આનંદ ઊપજ્યો.

બાજંતર બહુ વીધીકે બાંજે, ઢોલ મુંગલ નગારાં ગાજે;
ઘેરઘેર ઉછવ હોત ઉલાહુ, ગાંન તાંન બહુ કરત ઉછાહુ. ॥૨૬॥

તે વખતે રાજ્ય દરબારમાં તેમ જ નગરમાં વાંજિત્રોનો અવાજ થયો અને સર્વ સ્થળે આનંદ ઓચ્છવ થવા લાગ્યો.

દેશ દેશકે નરપતિ જેતા, મેહેતા પંડીત રહીત સમેતા;
સો સર્વ મેઠ સામગ્રી લાયે, રાજકુવર દેખનકુ આયે. ॥૨૭॥

દેશ પરગણેથી તમામ નરપતિ તેમ જ મોટા મુત્સદ્દીઓ અને વિદ્વાનો રાજકુંવરને જોવા ભેટ સામગ્રી લઈ રાજ્ય દરબારમાં હર્ષભેર આવી પહોંચ્યા.

મધુ મંડ રાઝ પીતા મમ જોડ, ધરી પુજા સુખ મનવે સોડ;
જય જય શબ્દ કરે નરનારી, હરી કરુણા ભયો પુત્ર દવારી. ॥૨૮॥

તે મધુમંડ રાજાએ પુત્રનું (મારું) મુખારવિંદ જોઈ હર્ષભેર સર્વ ભેખધારીઓનું પૂજન કરી રાજી થયા. પ્રભુ કૃપાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થઈ જેથી સર્વેજનો જય જય નાદ પોકારી રહ્યા હતા.

અહો માહા ભાયગ રાજનકે, સુત પ્રગટ્યો માહા સુખ રહી તંનકે;
બોહોરુ રાય દાન બહુ દીનો, દેશ ગામહરિ અરપન કીનો. ॥૨૯॥

રાજા ભાગ્યશાળી છે એમ વિચારીને રૈયત ઘણી રાજી થઈ. રાજાએ અનંત પ્રકારે દેશ પરગણાં ભગવાનના નામ પર દાનમાં આવ્યાં.

લક્ષ એક ગૌર્ધેન મગાડ, દેહી દાન સર્વ વિપ્ર બોલાડ;
ઓર દાન હસ્તી ઓરુ ઘોરા, હીરામાંણક ચાંદી મોહોરા. ॥૩૦॥

દેશમાં વસતા પંડિતો બોલાવીને એક લાખ ગાયો, હાથીઓ અને ઘોડાઓનાં દાન આપ્યાં અને હીરા માણેક રત્ન સુવર્ણનાં ઘણાં દાન કર્યાં.

જેહી જેહી હસ્તરાય પે ઓઢે, તીનકો સરવ દાલીદર તોડે;
માગ્યો દાન લીયો કવી જેતે, ઓરહી જાચક બરનુ કેતે. ॥૩૧॥

જેણે જેણે રાજા આગળ હાથ ધર્યા તેમનું દારિદ્ર રાજાએ દાન આપીને નાશ કર્યું, યાચકો તેમ જ કવિઓને મોં માગ્યાં દાન આપી દારિદ્ર કાઢી નાંખ્યા.

બોહોરુ કરી સંતનકી રીતિ, દેડ પેહેરાંમની હોય રસ રીતિ;
બ્રાહ્મણ ઓરુ સન્યાસી સાધુ, અતિ સેવન રાજા મન બાધુ. ॥૩૨॥

ત્યાર બાદ રાજાએ સંતો, સંન્યાસીઓ અને ભેખને અધિકાર મુજબ પહેરામણી કરીને ભેટ આપી.

હરિજનકુ હરિ સંમ કરી જાને, ભીન ભાવ કલ્બુ મન નહિ આંને;
બોહોત કરે મંદિર સંતનકુ, તાંહાં પધરાયે સબ જન જનકુ. ॥૩૩॥

તમામ ભક્તજનોને હરિરૂપ ધારી ભેદ દૃષ્ટિએ નહીં જોતાં સંત પુરુષો માટે મંદિરો બંધાવી આપીને તેમાં વસાવ્યા.

વરખાસન બાંધે જીન જેતા, સાજન ભોજન खरचही તેતા;

કથા પુરાંન શાહાસ્ત્ર બહુ વંચે, વેદ વિપ્ર ધુની કરે નિસંચે. ॥૩૪॥

ઢરેકને સામગ્રી અને ભોજન માટે વર્ષાસન મરજી મુજબ બાંધી આપ્યાં. અને વિદ્વાનો, વેદ પુરાણો ને શાસ્ત્રોના નિર્ભય નાદના પોકાર કરતા હતા.

રેહેન દિવસ આનંદ હોય જેસે, તેહી સુખ સોખા બરનુ કેસે;

વરસ પંચ એહી વીધકે ગડ્યા, વીધી સહીત ઉપવીત મોડ દડ્યા. ॥૩૫॥

રાત્રિ દિવસ આનંદ કરતાં પાંચ વર્ષ પૂર્ણ થતાં તે વખતનું વર્ષન વાણી દ્વારા થાય તેમ નથી. અખંડ આનંદમાં પાંચ વરસ પૂર્ણ થયે ઉપવીત ધારણ કરાવ્યું.

કરુનારટ મમ નાંમ ધરાયે, સંતનકી કરુણાયે પાયે;

તેહી દીપ ઉપવીત દે જબહી, બાલક નાંમ ધરાવે તબહી. ॥૩૬॥

હું બાળક રૂપે હતો તેથી ઉપવીત આપી સંતની મહેરથી મારું નામ કરુનારટ રાખ્યું.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ કહાવે, એતનેકુ ઉપવીત સહાવે;

પુત્ર એક પ્રગટ્યા હે દુજા, જોગ કરન હંમકુ તબ સુજા. ॥૩૭॥

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્યને ઉપવીતનો અધિકાર છે જેથી મને ઉપવીત આપ્યું છે. ત્યાર બાદ રાજાને ત્યાં બીજો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો જેથી મેં યોગ ધારણ કરવા વિચાર્યું.

બોહોરુ દેશ દેશનકે રાડ, આવે સબ મોડ કરન વેહેવાડ;

હંમ બોલે બેહાવો મત મોડ, હંમ અબધુત પુરાતન સોડ. ॥૩૮॥

દેશ પરગણેથી રાજાઓ મારો વિવાહ કરવાને માટે આવતા હતા, ત્યારે મેં જણાવ્યું કે હું પુરાતન મહાયોગી છું, મારો વિવાહ કરશો નહિ.

રાજપાટ હમંહી નહીં ચાહાવુ, વરણ બાર વીત્યે ઝઠી જાવુ;

કેહં કુવેર હંમકુ મત બાહાવો, હંમ સેતી તુમ છાંડહી દાવો. ॥૩૯॥

મારે રાજ્ય કરવાની ભાવના નથી. મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હું બાર વરસની ઉંમરે વૈરાગ્ય ધારણ કરીશ માટે મારો વિવાહ કરશો નહિ અને મારા ઉપરનું મમત્વ છોડી દો.

❶ અથ માતપિતાકે મોહ ભંગ બોધ વૈરાગકો-અંગ-૬૩મું ❶

સુત છોટેકી કરો સગાઈ, હંમકુ તો નાં ચહીયે લુગાઈ;
બરજે મોઢિ યેસે પીતુ માતા, સમજ ગયે સતસંગ સનાતા. ॥૧॥

મારે સ્ત્રીનો સંબંધ કરવો નથી જેથી નાના છોકરાની સગાઈ કરો એવી રીતે મેં માત પિતાને કહ્યું, ત્યારે તે સઘળાં સમજી ગયાં કે આ સનાતન પુરુષ છે.

જબ મેરા બીહાવન ન કીના, આદ્ય પુરાતન જોગી ચીના;
માત પિતા મનમે ચૌં લાયે, સંત ક્રિપાતે સુત એહી જાયે. ॥૨॥

માત-પિતાએ મનમાં વિચાર કર્યો કે સંત કૃપાથી આ પુત્ર પ્રાપ્ત થયેલો છે, જે પુરાતન યોગી પુરુષ છે એમ સમજી વિવાહનો વિચાર માંડવાળ કર્યો.

સો સુત ક્યૌં સંસાર સરાઈ, એ તો કોઈ માહા પુરુશ કહાઈ;
उनके चरन प्रतापही जोड़, सुत दीनो दुजो हरि सोड़. ॥૩॥

આ છોકરો સંસારી થાય તેમ નથી. પણ મહાપુરુષ છે. એના પવિત્ર પગલે ઈશ્વરે બીજો પુત્ર આપ્યો છે.

येसे करी मनकु समजाये, संत प्रतापही सोख न लाये;
ज्ञान गोष्ठ नीसदीन सतसंगा, नरनारी भये बुध उतंगा. ॥૪॥

રાજા રાણી સંત સેવવાથી ઊંચી બુદ્ધિવાળાં બન્યાં જેથી મારા વિચારને મળતાં થઈ ખેદ ઊપજાવ્યો નથી.

सेवा करत संतनकी सोड़, रानी राय मुक्त भये दोड़;
ताते आगे कछु नव कीना, हमहीकु जोगश्वर चीना. ॥૫॥

સંતની સેવાને પ્રતાપે મુક્તરૂપ થયેલા મને યોગેશ્વર જાણી મને લેશ માત્ર લગ્ન માટે આગ્રહ કર્યો નહિ.

ओर नगरके लोक लुगाइ, हमहीकु बहु केहे समजाइ;
कांमादार वजीर वकीला, करन लगे मोड़ बोध रसीला. ॥૬॥

આખા નગરના જનો તેમ જ દીવાન સહિત બધા અમલદારો મને રસિકતા ભરેલી વાતો કરીને સમજાવતા હતા.

મોહોકા શબ્દ સુંનાવે નીકા, દેવન કરે રાજકા ટીકા;
ઓર ખંડ ખંડનકે રાજા, બોધ કરન મોહ આવે ઝાઝા. ॥૭॥

તમામ ખંડીયા રાજા તેમ જ પ્રજાવર્ગ મને રાજ્ય તિલકનો અધિકાર આપી લાલચમાં લલચાવતા હતા.

જેહી તેહી કર લાલચ લલચાવે, રાજ કરનકી રુચી ઉપજાવે;
દેહ દેહ સીંચ સકલ પચી હોરે, એકુ બાત હંમ ઝર નહીં ધોરે. ॥૮॥

મને રાજ્ય કરવાની લાલચમાં ફસાવે તેવાં વચનો મને કહેતા, પણ મેં તેનો સ્વીકાર ના કરવાથી તેઓ હતાશ થયા.

માતા પિતા બોલે નહિ જાજુ, નિરુણ લક્ષ સમજ ગયે કાજુ;
એમ કરતાં ભયે દ્વાદશ વરસા, લેવંન જોગ મેરા મંન હરસા. ॥૯॥

નિર્ગુણ પદનો લક્ષ સમજેલાં માતાપિતા વાતોમાં વિશેષ રસ લેતાં નહિ. એમ કરતાં બાર વર્ષ પૂરાં થયાં, અને મેં યોગ લેવાનો વિચાર કર્યો.

રાજસભા સબ હુતી કચારી, વજીર દોતીયા સહીત ઝવેરી;
તેહી અવસર એક પંડિત આયે, સભામાંઝ જહ કથા ચલાયે. ॥૧૦॥

રાજા પ્રજા સાથે સભા ભરીને બેઠો હતો તે વખતે એક પંડિતે સભામાં આવી કથા કરવાની શરૂઆત કરી.

રાજા એક દેશકો ભારી, સાઠ સેહેસ્ર જાકુ હે નારી;
માહા પુરુષ ત્રીનકુ કોહ પડયા, છોડી રાજ જોગી હોહ ગડયા. ॥૧૧॥

તે કથામાં એવું આવ્યું કે એક રાજાને સાઠ હજાર રાણી હતી તેને કોઈ યોગેશ્વર મળવાથી તેણે રાજ્ય છોડી યોગ લીધો.

કથા સોહ તેહી રાજા કેરી, સો પંડિતને કહી અનેરી;
અચરજ ભડ સબ સભા રાજનકી, સુની નરપતી સોહીબાત ત્યાગનકી. ॥૧૨॥

પંડિતે આશ્ચર્ય પમાડે તેવી કથા કરી કે જે સાંભળતાની સાથે સર્વે સભાજનો આશ્ચર્ય પામ્યા.

કહન લગે ધન ધન હો રાજા, ક્યૌં છોડો હોયગો સુખ સાજા;
તબ હમ બોલે ત્યાગ ચઢાઈ, ક્યૌં નહીં એસો હોયે હો ભાઈ. ॥૧૩॥

રાજાએ રાજસુખ છોડી યોગ લીધો જેથી તે રાજાને ધન્યવાદ છે. તે વખતે અમે અંતરમાં (ત્યાગનો) વૈરાગ ધારણ કરીને કહ્યું કે આ વાત બનવા યોગ્ય છે.

દેખો અબ હમ ધરતહી જોગુ, છોડી સબ સુખ સાજ વિભોગુ;
એસા કહી કાઢા હમ ભડ્યા, આભુક્ષણ છટકાઈ દડ્યા. ॥૧૪॥

અહો ! હે સંત સજ્જનો જુઓ તો ખરા હું આ રાજ્ય અધિકાર છોડી યોગ ધારણ કરું છું એમ કહીને ઊભા થઈ આભૂષણોનો ત્યાગ કર્યો.

ધોતી ફાર લંગોટ ભીડાઈ, ચેતન ભડ તબ સકલ સભાઈ;
દેન સીખાંમન લાગે સરવું, એક એકપે ઝરધરી ધરી ગરવુ. ॥૧૫॥

ત્યાર બાદ ધોતી ફાડીને લંગોટ લગાવી દીધો તે જોઈ સભાજનો આશ્ચર્ય પામી શિખામણ દેવા લાગ્યા.

માતપિતા ઓરુ કુટુંમહી સારુ, રોકે મોઝ મલી સબ પરિવારુ;
તબ હમ બોલે અગમ ગીરાઈ, આદ પુરુષ હમહી પિતુ માઈ. ॥૧૬॥

માતા, પિતા અને કુટુંબીજનો મારો ત્યાગ જોઈ રોકવા લાગ્યાં ત્યારે હું અવિગત આદિ પુરુષ છું. એવી વાણીથી ગર્જના કરી.

સંતનકે કારન હમ આયે, ભક્ત વછલ્લ તોહી સુત કેહેવરાયે;
અબ છોટે સુતકુ દ્યો રાજુ, હમકુ રોકત હોય અકાજુ. ॥૧૭॥

હું ભક્ત વત્સલ હોઈ પુત્રરૂપે પ્રગટી સંતનું કાર્ય કરવા આવ્યો છું માટે નાના પુત્રને રાજ્ય આપો અને મને રોકશો તો તમારું અહિત થશે.

હમતો પુરુશ અનાદિ આદુ, આયે બચન બંધાયે સાધુ;
સંત વચન જ્યાં જ્યાં ફરમાહ, સાચા કરુ હમ ત્યાં ત્યાં જાઈ. ॥૧૮॥

સંત પુરુષોનાં વચન પાળવા માટે મારે આવવું પડ્યું છે અને હું તો આદિ-અનાદિ પુરુષ છું.

સંત રહામે એહી વિધી કરહુ, ચૌદ લોકમે તાતે ફરહુ;
તબ થોરેપિતુ માતા મંન માંન્યા, છુટ્યા મોહો જેહી સુત કરી જાન્યા. ॥૧૯॥

ચૌદે લોકમાં સંત વચનોને સત્ય રીતે સ્થાપન કરવા હું કરું છું, આ સાંભળી માતા પિતાનો પુત્ર ભાવ હતો તે દૂર થયો.

બોહોરુ બોધ અઘાદ ઉચારે, રાજ કુટંમ સમજાયે સારે;
ઓર સકલ સબ સભા ચેતાઈ, જ્ઞાન ધ્યાન કરી અસ્થ બતાઈ. ॥૨૦॥

તે વખતે તે જ સ્થાને ઘણું જ્ઞાન કહી રાજકુટુંબને તેમ જ સભાજનોને જ્ઞાન સમજાવ્યું.

તબ સબકે મંન ભયા ઉદારા, અગંમ બોધ લક્ષ સમજે સારા;
તબ હમ નીકસે સબ છટકાઈ, કલપંત રહો કુટંમ પિતુ માઈ. ॥૨૧॥

મારા સત્ય બોધનું ભાન થવાથી બધા ઉદાર વૃત્તિવાળા થયા અને મેં તરત જ ત્યાંથી ચાલવા માંડ્યું, તે વખતે માતા, પિતા, કુટુંબીજનો કલ્પાંત કરવા લાગ્યાં.

કોશ પંચ લ્યૌં પુઠલ ધડ્યા, સબ દેખત હંમ ગુપ્તહી ભડ્યા;
સબ કર ઝાડે હીયો ઠગોરે, કરતા ચીંન્યા નહીં સુત ભોરે. ॥૨૨॥

સર્વેજનો પાંચ કોસ સુધી મારી પાછળ આવ્યાં અને હું જોત જોતામાં અંતરધ્યાન થઈ ગયો, ત્યારે બધા હેયાફાટ રૂદન કરતા બોલવા લાગ્યા કે આ પુત્ર કર્તારૂપ છે એમ અત્યાર સુધી સમજાયું નહિ.

અબ દરસંન દીજે હો દેવા, કરતા લહી કરીયે હંમ સેવા;
યેસે કહી બેઠે પળ લેહી, બિનુ દરશન તજીયે સબ દેહી. ॥૨૩॥

હે મહા પુરુષ દયા કરી દર્શન આપો કે જેથી અમો કર્તા જાણી સેવા કરીએ. જો દર્શન નહીં આપો તો પ્રાણનો ત્યાગ કરીશું એવો ટેક લીધો.

એક પેર પકી જબ ગયેડ, પળ દેખી હંમ પ્રગટહી ભયેડ;
તબ દરસંન કીનો નર લોઈ, ચાંમ ચક્ષુ ટાલી સરવકોઈ. ॥૨૪॥

આ ટેક લીધેલો જોઈ એક પહોર પછી હું પ્રગટ થયો. તે વખતે દરેકનાં જ્ઞાનચક્ષુ ખુલ્લાં થવાથી સર્વ નરનારીએ પ્રેમથી દર્શન કર્યાં.

દીવ્ય દૃષ્ટે મોઢ દેવ નિહાલા, તબ હંમ જનમ મરન ભયે ટાલ્યા;
ધર્ઈ ધર્ઈ સબ મોઢ પાવ લપટાયે, ધંન્ય પરમેશ્વર સુતહોઢ આયે. ॥૨૫॥

જ્ઞાન દૃષ્ટિએ મને નિહાળ્યો ત્યારે તેઓ જન્મ-મરણથી રહિત થયાં અને મને પરમેશ્વર જાણી ચરણમાં પડ્યાં.

અબ હંમકુ તુમ દો ઉપદેશા, ચીન્યા હંમ તુમ અક્લ નરેશા;
જો અગ્યા દેહો સોહી કરહુ, મેટી બચન પાવ નહીં ધરહું. ॥૨૬॥

મને ગુરુ માની સર્વજનો ઉપદેશ લેવા તૈયાર થયા, અને અમો તમારી આજ્ઞા પાળીશું અને ઉપદેશ લીધા સિવાય અહીંથી જઈશું નહિ.

કોહો કરતા જતમતહી તુમારા, રેહેણી કરણી સહીત વિચારા,
બોહોરુ કહો આપના હરિ ધામુ, ચીતવંન મંન હોયે વિસરામુ. ॥૨૭॥

અહો હે કર્તા ! અમારે જે રહેણીકરણી પાળવાની હોય તે જણાવો અને આપ કયા ધામવાસી છો તે કહો જેથી અમારાં હૃદય આનંદિત થાય.

યેસે કહી સબ ભયે આધીનાં, તબ હમહી માહા મંતર દીના;

દેશ કાલ સર્વ લક્ષ બતાયા, પંથહી કાયમ નામ દ્રઢાયા. ॥૨૮॥

મેં બધાઓને મહામંત્ર આપ્યો અને તમામને મહા શરણમાં આણ્યા, મારો પંથ કાયમ અને હું પણ કાયમ અને મારું ધામ પણ કાયમ છું એવી લક્ષ સમજાવ્યો.

માતા પિતા ઓરુ કુટંમ કબીલા, મેહેતા પંડિત વજીર વકીલા;

સબકુ દેઢ પરમોધ પતાયે, કૈવલકો નીજ ધાંમ બતાયે. ॥૨૯॥

માતા, પિતા, વજીર અને સર્વજનોના સમૂહને બોધ આપ્યો અને નિજ કૈવલ એ મારું નિજધામ છે એમ સમજાવ્યું.

ઓર નગર કે જેહી નરનારી, દીયો ઉપદેશ સમજ કહી સારી;

ગુપ્તહી જાપ અંમર લક્ષ જેહી, સબકે ડર લખવાયો તેહી. ॥૩૦॥

ત્યાં વસતા તમામ નગરજનોને હૃદયમાં ગુપ્ત જાપનો અમર લક્ષ આપ્યો.

પ્રગટ જાપ કૈવલ સ્ટવાયા, દેઢ સીખ પીછે ઘેર પઠવાયા;

માત પિતા કુલ કુટંબ સમેતા, ડલટાયે પુઠલ આયે તેતા. ॥૩૧॥

જાહેરમાં વાણીથી પ્રગટ કૈવલ જાપ આપ્યો અને માતા, પિતા, કુટુંબીઓ તેમ જ સર્વજનોને પોતપોતાને ઘેર જવા ફરજ પાડી.

કરી પરણાંમ ગયે સબ ઘરકુ, ઝર અંતર ધરી જાપ અંમરકુ;
સત કૈવલ વલતાં કોહો સારે, સત કુવેર વંન ખંડ સધારે. ॥૩૨॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સર્વેએ પ્રણામ કરીને અંતરમાં મહાલક્ષ ધારણ કરી ઘેર જતી વખતે સત્ કૈવલનો ઉચ્ચાર કર્યો અને તેમના ઘેર ગયા પછી હું વનમાં ગયો.

વન ખંડ પ્રવેશ કરનકો - અંગ-૬૪મું

કેતેક દીન વંનખંડહી ભુગતા, ખડ ફલફલ રહે મંન મુગતા;
વંનખંડે પશુ પંખી રહેતા, સીંઘ વાઘ બરનુ મે કેતા. ॥૩૧॥

ભગવાન કરુણાસાગર વસ્તીનો ત્યાગ કરીને વન ખંડમાં ગયા અને ત્યાં ફળફૂલ ખાઈને મન મુક્ત રહેતા હતા, કે જે વનખંડમાં ઘણાં હિંસક પશુ, પંખી, સિંહ, વાઘ, વરુ વગેરેનું હું કેટલુંક વર્ણન કરું.

ઓર જીવ ત્રહે ત્રહેકા તાંહી, દેખત મનસ ધાડ તેહી ઝાંહી;
યેસો ભયે વંનખંડ રહાવે, મનસ જાત કોડ રહન ન પાવે. ॥૩૨॥

સદર જંગલમાં જુદી જુદી જાતના જીવો હતા કે જે માણસને જોતાં જ દોડીને ખાઈ જતા, જેથી વનખંડમાં ઉપર પ્રમાણેનો ભય વ્યાપક હતો તેથી ત્યાં મનુષ્ય જાત રહી શકતી ન હતી.

સોહી વંનમે હંમ રહે નચંતા, સીંઘ વાઘ ઝગ ભયે મોડ મીતા;
બરસ એકાવંન રહે હંમ બનમે, બોહોરુ ચંત્યા ઉપજી મંનમે. ॥૩૩॥

તે વનમાં હું નિશ્ચિતતાથી રહ્યો, સિંહ, વાઘ અને હિંસક પક્ષીઓ મારાં મિત્રો બન્યાં, આ પ્રમાણે એકાવન વરસ વનમાં વિતાવ્યા બાદ મારા મનમાં જગતની ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ.

વિશ્વલોક અજ્ઞાન અચેતા, જ્ઞાન વિના વીસીયે મહી વહેતા;
સો જીવંનકો બોધ લગાડ, કૈવલ ધાંમમે દેહુ પઠાડ. ॥૩૪॥

સદર દીપના લોકો જ્ઞાન વિના જડ દશા ભોગવતા હતા, અને ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણના વિષયોમાં તલ્લીન રહેતા હતા, જેથી અજ્ઞાની જીવોને બોધ આપીને કૈવલ ધામમાં મોકલવાને માટે વિચાર કર્યો.

યેસે કહી ચંચલ ચિત ભયેડ, છોડી વન વસ્તી હંમ ગયેડ;

દેશ એક હુતા બડ ભારી, નાંમ કહુ ત્રીનકો વિસ્તારી. ॥૫॥

આ પ્રમાણે વિચાર થવાથી મારું ચિત ચલિત થયું, જેથી વનનો ત્યાગ કરીને હું વસ્તીમાં ગયો, દેશ મહાન વસ્તીથી ભરપૂર હતો કે જેના નામનો વિસ્તાર કરીને કહું છું.

કૌલંટ દેશ હે જિનકો નાંમા, કોટી એક લક્ષ સપ્તહી ગાંમાં;

તેહી દેશમે હંમ ચલી ગડ્યા, સુઘડ લોક દેખી સુખ પડ્યા. ॥૬॥

તે દેશનું નામ કૌલંટ હતું, ત્યાં એક કરોડ અને સાત લાખ ગામ હતાં; તે દેશમાં હું ગયો અને ત્યાંના ડાહ્યા લોકોને જોઈને મને આનંદ થયો.

સેહેર એક અતલી બલ હુતા, તાંહાં હંમ જડ બેઠે અબધૂતા;

તેહી સહેર નગર અનુપા, વસે જાંહાં મહી પતી મડ ભૂપા. ॥૭॥

તે દેશમાં એક મોટા વિસ્તારવાળા શહેરમાં હું અવધૂત વેશમાં જઈને બેઠો; સદર શહેર ઉપમા ન આપી શકાય એવું તથા રાજની રાજ્યધાની હતું.

સોહી સેહેર નરપતી અસ્થાંના, દેસ સકલમે અમલ તેહોના;

મહિલ પૂર જીન નાંમ કહાડ, ઇન્દુસલ કહીયે રાજાડ. ॥૮॥

તે દેશનું નામ મહીલપુર હતું અને રાજાનું નામ ઇન્દુસલ હતું અને આખા દેશ ઉપર તેનો અમલ ચાલતો હતો.

ત્રીસ સહસ્ત્ર સત જાકુ નારી, તામહી સપ્ત રાયકુ પ્યારી;

સપ્ત મહી ત્રીયે તંનમંન હેતુ, તાંહાં નરપતી મંન નીસદીને રેહેતુ. ॥૯॥

તે રાજાને ત્રીસ હજાર ને સો રાણીઓ હતી તેમાં સાત વધુ પ્યારી હતી; સાતમાંથી ત્રણ રાણીઓ ઉપર તેમને ઘણો પ્રેમ હતો અને રાજાનું મન હરહંમેશ ત્યાં રહેતું હતું.

મહોદા સહોદા પુસલાં સોડ, એ ત્રીનહુકો નાંમ કહોડ;

પંચ સેહેસ્ત્ર સુત કહીયે જાકુ, આનંદ મયે સુખ સકલ જીયાકુ. ॥૧૦॥

મહોદા, સહોદા અને પુસલાં એમ ત્રણે રાણીનાં નામ હતાં, સદર રાજાને પાંચ હજાર પુત્ર હતા, અને આ પુત્રોથી તેમનું જીવન આનંદમય હતું.

ગાદીમલ તામે સુત એકા, સબતે ઉપનો મોહોર વીસેકા;

તાકો નાંમ બીંડુસલ કહીયે, પીતુ સમાંન્ય માહા ભડ ભડયે. ॥૧૧॥

પિતાના જેવો બાહોશ પ્રથમ પુત્ર બિંદુસલ ગાદીનો એકલો વારસદાર હતો. કારણ કે સૌથી પ્રથમ તે જન્મેલો હતો.

રહીત સકલકે અતી સુખદાતા, હરિનવ જાંને ધર્મ વીક્ષાતા;

સો બીંડુશલ સુત રાજનકે, સબકે ઊર હેતુ તંનમંનકે. ॥૧૨॥

પ્રજાને સુખ આપનારો તે રાજાનો પુત્ર બિંદુસલ બધાને પ્યારો હતો પણ તેનામાં ઈશ્વર અને ધર્મની જાણ ન હતી.

તાકુ પ્રેહેત લગ્યો એક ભારી, ગલીત ભડ દેહા સબ સારી;

અરધ રાત્ય રાસબ એક આવે, પલંગ સહીત મરહટ લેડ જાવે. ॥૧૩॥

તેને (બિંદુસલને) એક ભૂત વળગતાં તેનું શરીર નબળું પડવા લાગ્યું, આ પ્રેત મધ્ય રાત્રિએ ત્યાં આવતો અને પલંગ સહિત તેને સ્મશાન ભૂમિમાં લઈ જતો.

પાંચ પચીસ પ્રેહેત ભડ ભેરા, ઘાઉં ઘાઉં કહે સુત ડેરે બોહો તેરા;

નીત્ય રેહેણ એહી વીધી કરહુ, તીનકે ડુઘીત કુવર ઝૂરી મરહુ. ॥૧૪॥

સ્મશાનમાં પાંચ પચીસ પ્રેતો ભેગાં મળી ખાઉં ખાઉં કરીને તેને ડરાવતાં; આ પ્રમાણે હંમેશના કાર્યથી તે રાજપુત્ર ઝૂરી ઝૂરીને મરવા જેવો થઈ ગયો.

મંત્ર જંત્ર ઓરુ ટામણટોળા, વડદ ભુવા કરવાયે બોહોળા;

એક ઉપાય લગ્યો નહીં તાઈ, સુત કારન સરવે દુઃખ પાઈ. ॥૧૫॥

મંત્ર, જંત્ર, ટાણાટુંણી અને વૈદ ભૂવા બોલાવીને અનેક ઉપાયો યોજ્યા પણ એકે ઉપાય સફળ થયો નહિ, આમ રાજપુત્રના દુઃખથી આખું કુટુંબ દુઃખી થવા લાગ્યું.

જેહી મગ રાસબ સુત લેડ જાઈ, તેહી મગ હંમ બેઠેતે સાંડ;

અરધ રાત્ય રાસબ તેહી આયે, સુત લેડ જાત દેખ હમ પાયે. ॥૧૬॥

જે માર્ગે ભૂત રાજપુત્રને લઈને જતો હતો તે માર્ગમાં હું સાંઈ સ્વરૂપે બેઠો હતો. મધ્ય રાત્રિ થતાં ભૂતને રાજપુત્ર લઈને પસાર થતાં જોયો.

હંમ બોલે તુંમ કુનહો ભાઈ, અરધ રાત્ર કુનકુ લેઈ જાઈ;
સુની મમ બચન પ્રેહેત જબ કંપે, જોગેશ્વર જાણી મંન ઝંપે. ॥૧૭॥

કોણ છે ભાઈ, અને અરધી રાત્રે કોને લઈ જાય છે એવો ઉદ્ગાર મેં કાઢ્યો; મારો અવાજ સાંભળીને પ્રેત કંપવા લાગ્યું અને મને મહાન યોગેશ્વર જાણતાં તેનું મન ગભરાટથી વ્યાકુળ થવા લાગ્યું.

તબ હંમ લીના પાસ બોલાઈ, ડરપત રાસબ સુત લેઈ આઈ;
છોડી સુત ઠાડ્યો જઈ ડુરી, લાગ્યો પાવ ચાટે મુખ ધુરી. ॥૧૮॥

ત્યારે મારી આજ્ઞા થતાં પ્રેત ડરતો ડરતો રાજપુત્રને લઈને મારી પાસે આવ્યો; રાજપુત્રને છોડીને તે દૂર ભાગ્યો અને ધૂળમાં મુખ ઘસતો પગે પડ્યો.

તબ હંમ મંત્ર મુખ કર્યો રાગુ, સુની રાસબ જબ કડકડ ભાગુ;
હંમ બોલે ભાગે મત ભાઈ, લગ મોઈ ચરન મુક્ત કરુ તાઈ. ॥૧૯॥

જ્યારે મેં રાગથી મંત્ર ઉચ્ચાર કર્યો ત્યારે પ્રેત ઝડપથી નાસવા લાગ્યું; મેં કહ્યું, ભાઈ ભાગો નહિ, મારા ચરણમાં પડો જેથી હું તમને મુક્ત કરું.

તબ રાસબ પીછે વલી આયે, કનક ડંડ વૃત લાગ્યો પાયે;
હંમ દીના મુસ્તક દોઈ હાથુ, કરન લગ્યો અસ્તુતી અનાથુ. ॥૨૦॥

ત્યારે પ્રેતે પાછા આવી મને દંડવત પ્રણામ કર્યા; મેં તેના માથા ઉપર બંને હાથ મૂકતાં જ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

માહામંતર કીનો હંમ જબહી, ગયો જેહી લોક ફરે નહીં કબહી;
રાજકુંવર સબ જોયે તમાસુ, દેવાધી ચરીતર ચીત ભાસુ. ॥૨૧॥

જ્યારે મેં પ્રેતને મહામંત્ર કહ્યો ત્યારે તેનો ઉદ્ધાર થયો, આ બધા પ્રસંગો રાજકુમારે જોયા ત્યારે હું તેને મહાન દેવાધિદેવ સમાન ભાસ્યો.

રાસબ સો નિજ ધાંમ પઠડ્યા, બોહોરુ સુત મેરે ઢીંગ રહીયા;
ભોર ભયે જાગે નરનારી, હેહાકાર ભયો રાજદવારી. ॥૨૨॥

પ્રેતને પોતપોતાના ધામ મોકલ્યો અને રાજપુત્ર પોતાની પાસે રહ્યો; પ્રાતઃકાળ થતાં નરનારીઓ જાગ્રત થયાં અને રાજદરબારમાં રાજપુત્ર માટે હાહાકાર મચી રહ્યો.

સુત મેહેલાંમે દીઠો નાંહી, રાયરાંની ત્રાસે મંનમાંહી;

દોદશ ધાવે યવર કરાઈ, દેવુ મોહાં માગે જીન સુત પાઈ. ॥૨૩॥

રાજપુત્રને મહેલમાં નહિ જોતાં રાજા તથા રાણીઓ મનમાં ત્રાસ પામવા લાગ્યાં; બધી દિશાઓમાં રાજપુત્ર માટે તપાસ કરાવી અને જે રાજપુત્રને મેળવી આપે તેને ઈચ્છા મુજબ જે કાંઈ માગે તે આપવા જણાવ્યું.

તબ કોઈ પુરુષે કીયો તાંહાં જાઈ, રાજા સુત હંમ દેવુ બતાઈ;

સેંહેર બાહાર જોગી કોઈ બેઠે, તાંહાં દેખે તુમેરે સુત જેસે. ॥૨૪॥

ત્યારે કોઈ પુરુષે રાજા પાસે જઈને કહ્યું કે, તમારો પુત્ર હું બતાવી આપું; શહેરની બહાર એક યોગી બેઠા છે ત્યાં તમારા છોકરા જેવો જ કોઈ બેઠો છે.

તબ રાજાને મનસ પઠાયે, રાય સહિત પીછે તાંહાં આયે;

ડુર હીત્યે રાય દોડ કર જોરે, બોહોરુ પાવ લપટાયે મોરે. ॥૨૫॥

રાજાને પોતાના પુત્રના સમાચાર મળતાં તેમણે તપાસ માટે માણસો મોકલ્યા અને પાછળથી પોતાના સગાંસંબંધીઓ સહિત ત્યાં ગયો, દૂરથી મને (ભગવાન કરુણાસાગરને) જોતાં રાજાએ બે હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા અને નજીક આવતાં મારા (ભગવાન કરુણાસાગરના) ચરણમાં શીશ મૂક્યું.

ઓહો સ્વાંમી તુમ કાંહાંથે આવા, મેરે સુતકે જીવુ બચાવા;

અબ તુમ કોહો સાચી મોઝ સાંઝ, સેજ સહીત સુત કાંહાંથો આંઝ. ॥૨૬॥

અને રાજા કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! આપ ક્યાંથી પધાર્યા ? શું મારા પુત્રનો જીવ બચાવવા આવેલા ? હે સ્વામી ! હવે કહેવા કૃપા કરશો કે મારો પુત્ર ક્યાંથી આવ્યો.

તબ સુત બોલે સુનો પીતુ રાઈ, તેહી હકીગત મે કહુ સુનાઈ;

જેહી રાસબ મોઝ નીત્ય લેઈ જાઈ, મરહટ માંહાંય ઉતાર ડરાઈ. ॥૨૭॥

ત્યારે રાજકુમાર બોલી ઊઠ્યો, “હે પિતાશ્રી, તેની હકીકત હું કહું છું તે સાંભળો.” પ્રેતો મને હંમેશાં સ્મશાનમાં લઈ જઈ ડરાવતા હતા.

સો રાસબ આજુ લેઈ જાતા, મેહેર કરી છોડાયો તાતા;

જબ રાસબ આંહાં હોયે નીકરીયા, તબ સ્વામીકી દૂષ્ટે પરીયા. ॥૨૮॥

તે પ્રેતો આજે પણ મને સ્મશાનમાં લઈ જવા માટે અહીંથી પસાર થતાં હતાં

ત્યારે કૃપાળુ ભગવાન કરુણાસાગરની દૃષ્ટિએ પડતાં પરમ કૃપાળુએ દયા કરી મને છોડાવ્યો.

કેહે સ્વાંમી તુમ કુનહે ભાઈ, એહી બેરા કુનકુ લેઈ જાઈ;

જબ રાસબ પાસે મન ત્રાસુ, તબ સ્વાંમી બોલાયે પાસુ. ॥૨૯॥

અને ભગવાન કરુણાસાગર પેલા પ્રેતને પૂછવા લાગ્યા કે તમે કોણ છો ભાઈ; અને આટલે સમયે તમે કોને લઈ જાવ છો. આ વચનો પ્રેતે સાંભળતાં તે ગભરાવા લાગ્યો ત્યારે પરમ કૃપાળુએ તેને પાસે બોલાવ્યો.

જબ રાસબ મોઈ લેઈ આઈ, છોડી પલંગ ડુર રહો જાઈ;

તબ સ્વાંમી એક મંત્રહી કહીયા, સુની સોઈ શબ્દ પ્રેહેત ભગ ગઈયા. ॥૩૦॥

જ્યારે પ્રેત મને ભગવાન કરુણાસાગર પાસે લઈ આવતાં પલંગ છોડીને દૂર ઊભો રહ્યો, ત્યારે પરમ કૃપાળુએ અજરઅમર મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં તે પ્રેત મંત્રનો શબ્દોચ્ચાર સાંભળી ભાગવા લાગ્યો.

તબ સ્વાંમીને બચન ઉચરહુ, મત ભાગે આય કારજ કરહુ;

જબ રાસબ પીછે વલી આયો, સો સ્વાંમી નીજ ધાંમ પઠાયો. ॥૩૧॥

ભગવાન કરુણાસાગરે વચનોચ્ચાર કરી પ્રેતને ભાગતાં અટકાવ્યો, જ્યારે પ્રેત પાછો આવ્યો ત્યારે પરમ કૃપાળુએ તેમનો મોક્ષ કર્યો.

એતની બાત કુંવર જબ કહેડ, સબકે ઝર આનંદ અતી ભયેડ;

રાજા રહીત સકલ મીલી સોઈ, કહન લગે પરમેશ્વર ઓઈ. ॥૩૨॥

આટલી વાત રાજકુમારે કહેતાં જ સર્વના મનમાં આનંદ વ્યાપી ગયો; રાજા અને પ્રજાજનો આનંદથી કહેવા લાગ્યા કે ખરેખર આ પરમેશ્વર છે.

બોહોરુ રાય મગાયો સાજુ, ધૂપદીપ આરતી કરી કાજુ;

તાર પીછે ભોજનની ઠાંની, બહુ વિધી ભાત સાંમગ્રી આંની. ॥૩૩॥

રાજાએ ભોજન અને પૂજા માટે વિવિધ પ્રકારની સામગ્રીઓ મંગાવી પ્રથમ પૂજા આરતી કર્યા બાદ ભોજનની તૈયારી કરી.

બ્રહ્મ ભોજ તાંહાં વીપ્ર જમાયે, અતી યુક્તી કરી મોય પવરાયે;

બોહોરુ બીરા પાંનસોપારી, કેહં કુવેર મોઈ દીયો સમારી. ॥૩૪॥

બ્રાહ્મણો, સાધુસંત વગેરેને ભોજન કરાવ્યાં અને ઘણી યુક્તિથી મને પણ ભોજન

લેવાની ફરજ પાડી; વધુમાં બિરા પાન અને સોપારી આરોગ્યાં; શ્રીમંત કડ્ડણાસાગર ભગવાન કહે છે કે, આ સર્વ સમાપ્ત થતા મેં આરામ કર્યો.

❶ અથ જંન પ્રમોદ પ્રીત દેખાવનકો-અંગ-૬૫મું ❶

લેઈ ભોજન રાય કરી કચારી, સહુ આધીન હોય કેહે પોકારી;
અવ સ્વાંમી સબકુ દોહો બોધુ, ટાલી દ્યો ભવ જલમ વિરોધુ. ॥૧॥

ભોજન લીધા બાદ રાજાએ સભા ભરી, અને સર્વે સભાજનોએ પરમ કૃપાળુને દીનતાપૂર્વક પોકાર કરીને સર્વને ઉપદેશ આપી જન્મ-મરણનો ફેરો ટાળવા વિનંતી કરી.

જેહી ઉપદેશ કરો તુમ સ્વાંમી, સોઈ દૃઢતા રહીયે અંતરજાંમી;

રાજા કેહે મોઈ મેહેલ પધારો, રાની સહીત કારજ મમ સારો. ॥૨॥

હે સ્વામી ! તમે જે ઉપદેશ કરશો તે અમે દૃઢતાથી ગ્રહણ કરીશું; રાજા પણ વિનંતી સહિત કહેવા લાગ્યો કે હમારે મહેલ પધારી રાણી સહિત અમારું કલ્યાણ કરો.

તવ ચલવેકા કીયા બિચારા, ઘોરા ઓરુ હસ્તી સંનગારા;

ગાજત બાજત લેઈ ગયે દ્વારુ, પુઠલ આયે સેહેરહી સારુ. ॥૩॥

ભગવાન કડ્ડણાસાગરે રાજાના મહેલે પધારવાનો વિચાર કર્યો અને તે માટે હાથીઘોડા શણગારી વાજતે ગાજતે રાજદરબારમાં જતાં તેમની પાછળ આખું શહેર પણ જવા લાગ્યું.

સીંધાસન મોઈ લેઈ બેસારે, આસપાસ સુગંધ સમારે;

કરી આરતી અગર કપૂરે, મંગલ ગાવે સવર મધુરે. ॥૪॥

રાજદરબારમાં પહોંચતાં મને સિંહાસન ઉપર બેસાડી મારી આસપાસ સુગંધ ફેલાવી અગર કપૂરથી મારી આરતી ઉતારી અને મધુર સ્વરથી મંગળ ગીતોની લહેરો વરસાવી.

સજંન કુટંમ રાજાકે જેતે, પાયે પરે પીછે સબ તે તે;

ઓર નગરકે જેહી નરનારી, પાવ લગે પરમેશ્વર ધારી. ॥૫॥

રાજાનાં જેટલાં કુટુંબીજનો હતાં તે વારા ફરતી પરમ કૃપાળુના પગે પડ્યાં; નગરના નરનારીઓ પણ સ્વામીજીને પરમેશ્વર ધારી પગે લાગ્યાં.

કહન લગે સ્વાંમી દ્યો દછા, આયે સરન કરો તુમ રછા;

પેહેલે રાજાને ઓરુ રાંની, દછા લેન સાંમગ્રી આંની. ॥૬॥

સર્વજનો પરમકૃપાળુને કહેવા લાગ્યા કે અમે તમારે શરણ આવ્યા છીએ માટે અમને

દીક્ષા આપી અમારું રક્ષણ કરો. પ્રથમ રાજા રાણીએ ઉપદેશ લેવા માટે ભેટ સામગ્રી આણી.

પ્રથમ દહ્ન લીની રાવુ, માહા મંતર કરનમે સુનાવુ;
પીછે રાંની સહુને લિની, પ્રેમે કરી હંમ સબકુ દીની. ॥૭॥

રાજાએ પ્રથમ દીક્ષા લીધી અને ભગવાન કૃષ્ણાસાગરે તેમના કાનમાં કેવલ મંત્ર કહ્યો; પછી રાણીને તેમ જ તેમના કુટુંબને તથા બીજાને પ્રેમ સહિત પરમ કૃપાળુએ દીક્ષા આપી.

ઓર દેડ દહ્ન પરધાંનુ, કુટંમ સહીત હંમ કીનો જ્ઞાંનુ;
તાર પીછે પરજા સર્વ સોડ, અતી પ્રેમ દહ્ન દેડ મોડ. ॥૮॥

પછી પ્રધાન અને તેમનાં કુટુંબને પણ મેં દીક્ષા આપી કેવલ જ્ઞાનની જાણ કરી અને છેલ્લે સર્વે પ્રજાજનોને પ્રેમપૂર્વક ઉપદેશ આપ્યો.

સેહેર સકલ નરનારી સોડ, બીનુ ઉપદેશ રહે નહીં કોડ;
જ્ઞાન ધ્યાન સબકુ સીખવાયે, બોધ અઘાદ લક્ષ લખવાયે. ॥૯॥

આખા શહેરમાં કોઈ સ્ત્રી પુરુષ ઉપદેશ વિના બાકી રહ્યું નહિ, આ સર્વ જનોને જ્ઞાન ધ્યાન શીખવી તેમને મારા અગાધ બોધનો લક્ષ આપ્યો.

કૈવલ કૈવલ દીનો જાપુ, રેહેન દીવસ સ્ટીયો તજી આપુ;
સબકુ કાયમ પંથ બતાયે, રેહેનીકરની સહીત લખવાયે. ॥૧૦॥

રાત-દિવસ કેવલનું રટણ કરવાનો તેમને મંત્ર આપ્યો. સર્વેને 'કાયમ પંથ'ની જાણ કરી અને રહેણીકરણી, રીતભાત અને નીતિનિયમ પણ શીખવ્યાં.

જ્ઞાનગોષ્ઠી નીસદીન અતી હોડ, હંમ પાસે આવે સરવ કોડ;
તબ રાજાને મંદિર બનાયે, લક્ષ ટકા મહી ખરચ મેલાયે. ॥૧૧॥

દરરોજ જ્ઞાન વિષેની વાતો સાંભળવા સર્વ કોઈ મારી પાસે આવવા લાગ્યા; ત્યારે રાજાને જરૂર જણાતાં લાખો રૂપિયા ખર્ચીને મંદિર બંધાવ્યું.

બોહોરુ હંમકુ તાંહાં પધરડયા, ઢોલ ભુંગલ બાજંત્ર બજડયા;
નરનારી સબ હરીજન મલીયે, જ્ઞાન કર્યો હંમ સબ મન ગલીયે. ॥૧૨॥

ઢોલ, ભુંગળ અને વાજિંત્રના ખુશાલીભર્યા સૂરોથી વાજતે ગાજતે મને મંદિરમાં

પધરાવ્યો; સ્ત્રી-પુરુષો અને હરિભક્તો ત્યાં ભેગા મળતાં મેં એવો જ્ઞાન ઉપદેશ કર્યો જેથી તેમના મનની સર્વ માયાવી પકડો નાશ પામી.

મેલા સબ હરીજનનકા હોઈ, તીનકુ દીની રાય રસોઈ;

કરી રસોઈ સબને પાઈ, કીની ભેઠ સકલ મોઈ લાઈ. ॥૧૩॥

પધારેલા હરિજનો માટે રાજાએ રસોઈ કરાવી તેમને ભોજન કરાવ્યું. જેઓ ભેટ લાવ્યા હતા તે મારે ચરણે ધરી.

રાજા રહીત વજીર સમેતા, કરી પુંજા મોઈ ધરી ઝર હેતા;

પીછે સબ આપને ઘેર ગડયા, બોહોરુ હંમ મંદિરમે રહીયા. ॥૧૪॥

રાજા અને વજીરે મારી શુદ્ધ હૃદય પૂર્વક પૂજા કરી, સર્વ પોત પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા અને હું મંદિરમાં રહેવા લાગ્યો.

ભીર હોત નીસદીન અતી સોઈ, દરસનકુ આવે સર્વ કોઈ;

રાજા રહીત સમેત વજીરા, સુની મમ જ્ઞાન ભયે મત ધીરા. ॥૧૫॥

સર્વ કોઈ મારા દર્શન માટે મંદિરમાં હરહંમેશ આવતાં ભારે ભીડ થતી. રાજા, વજીર અને પ્રજા મારું જ્ઞાન સાંભળીને શાંતિ પામતાં.

સીસ ભયે મુડીતસે દોઈ, કીયે હરિજન અગનીત નર લોઈ;

હરિજનકે નુતા બહુ આવે, સંત સહીત મોઈ ઘેર પધરાવે. ॥૧૬॥

બસો મુંડિત શિષ્યો થયા અને અગણિત સ્ત્રી પુરુષો હરિજન બન્યાં, હરિજનોનાં ઘણાં આમંત્રણો આવવા લાગ્યાં અને સંતોની સાથે મારી તેમને ઘેર પધરામણી કરતાં.

દેશ દેશ કે આવે રાઈ, ગાંઝ ગાંઝ હંમકુ લેઈ જાઈ;

કાયમ પંથ અતી બહુ ચાલે, દેશ દેશ ગાંમુ ગજ ઘાલે. ॥૧૭॥

દેશ-દેશના રાજાઓ આવી મને દૂર દૂર સુધી તેમના દેશમાં લઈ જતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં કાયમપંથ વિસ્તાર પામેલો માલૂમ પડતો, દરેક દેશોમાં અને ગામડાંમાં આ પંથ વિસ્તૃત બન્યો હતો.

રાય રાંની ઓરુ કુંવર સમેતા, લોલીન રહે નીશદીન અતિ હેતા;

એહી પરકાર બોહોત વરસ ગયેઝ, તબ મેરે મન ચીતવન ભયેઝ. ॥૧૮॥

કુંવર સહિત રાજારાણી અહોનીશ ઘણા હેતથી મારા જ્ઞાનમાં તલ્લીન રહેતાં, આ પ્રમાણે ઘણાં વર્ષો પસાર થતાં મારા મનમાં ચિતવન થયું કે

આ દીપતો ચેતે સરવ સોડ, ઓર દીપ જાવુ અબ મોડ;
 એક દીન રાજા વજીર સમેતુ, હરીજન બેઠે સંત સહેતુ. ॥૧૯॥

આ આખો દીપ મારા જ્ઞાનથી જાગ્રત થયો છે માટે મારે બીજા દીપમાં જવું જોઈએ;
 એક દિવસ રાજા અને વજીર તેમ જ હરિજનો અને સંતભક્તો બેઠા હતા.

તબ હંમ બોલે બચન ઉચારી, આ દીપતો ચેતે નરનારી;
 અબ હંમ જાસી દીપહી ઓરુ, તુમ ધરીયો મમ ધ્યાનહી બોહોરુ. ॥૨૦॥

ત્યારે મેં વાણી દ્વારા દર્શાવતાં કહ્યું કે, આ દીપના સર્વે નરનારીઓ કેવલ લક્ષના
 જાણકાર બન્યા છે. હવે હું બીજા દીપમાં જઈશ માટે તમે હંમેશાં મારા સોહંગલક્ષ ધ્યાનમાં
 મગ્ન રહેજો.

હરીજન કેહે યેમ ક્યોં કોહો નાથા, હમહીકુ લેડ જાવો તુમ સાથા;
 તબ હંમ દીના બોધ અઘાદુ, સ્વાંત ભયે જબ હરીજન સાધુ. ॥૨૧॥

ત્યારે હરિજનો વિનંતીથી કહેવા લાગ્યા, હે નાથ ! આવું શું બોલો છો ? અમને પણ
 તમારી સાથે લઈ જાવ, ત્યારે મેં તેમને મારો અગાધ બોધ સમજાવી સર્વે હરિજન તેમ જ
 સાધુઓને શાંત કર્યાં.

તંન ત્યાગંનકી તબ હંમ કીની, જ્ઞાન ધ્યાન હરીજન ડરચીની;
 દીવસ એક મેલાકે આયે, સબ હરીજન ઓરુ સંત મેલાયે. ॥૨૨॥

શરીર છોડતાં પહેલાં જ્ઞાન ધ્યાન સંબંધી હરિજનોને માર્ગદર્શન કરાવ્યું; એક દિવસ
 મેળાનો આવતાં બધાં હરિજન અને સંતોનો સમાગમ થયો.

દીવસ પંચલૌ હલમલકીના, બોહોરુ હંમ તંન ત્યાગં હી દીના;
 સત કૈવલ સરવંનકુ કહીયા, વીપુ સહીત વીલસડ હંમ ગડ્યા. ॥૨૩॥

પાંચ દિવસ હળીમળીને વિતાવ્યા બાદ બધાંને સત્કેવલ કરી શરીર સહિત હું ત્યાંથી
 અદેશ્ય થયો.

તાંહા હંમ સીસ મુનમ નહી થાપે, કારભાર કોડકુ નહી આપે;
 પુઠલથી જંમહો તંમ હોડ, થાપે નહી સહુ સરખા જોડ. ॥૨૪॥

ત્યાં મેં શિષ્ય કે મુનિની સ્થાપન નહિ કરી અને કારભાર પણ કોઈને નહિ આપ્યો,
 પાછળથી જે થવાનું હશે તે થશે, એમ વિચારી સર્વે સરખી ગતિના હોવાથી ત્યાં કોઈની
 પણ સ્થાપના કરી નહિ.

કેહં કુવેર કુસાલહી દીપા, તંન ત્યાગે સહુ સંત સમીપા. ॥૨૫॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, બધા સંતોની સમક્ષ મેં કુસાલક દીપમાંથી શરીરનો ત્યાગ કર્યો.

❶ અથ સાલમ દીપ પ્રવેશ કરનકો-અંગ - ૬૬મું ❷

તોલ ક્રોડ જ્ઞાન તાંહાં ગાયે, સાલંમ દીપ જબી હંમ આયે;

સાલંમ દીપ સુંન નર લોઝ, જ્ઞાન ભક્તિ જાંળે નહી કોઝ. ॥૧॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજીએ કુસાલક દીપમાં સોળ કરોડ શબ્દોનું જ્ઞાન કર્યું અને ત્યાંથી સાલમ દીપમાં આવ્યા; આ સાલમ દીપનાં સ્ત્રી-પુરુષો જ્ઞાન ભક્તિ વિનાના જડ હતા.

તાંહાં હંમ ધરીયે અકલ સરુપા, સહીત અગમ ગત સ્વાધ અનુપા;

સમન કોટારથ તીરથ એકુ, કરે અસ્નાંનહી લોક અનેકુ. ॥૨॥

ત્યાં મેં અકલ સ્વરૂપ સહિત ઉપમા ન આપી શકાય એવી અગમ ગતિ ધારણ કરી, ત્યાં સમન કોટારથ નામના તીર્થના કિનારે અનેક લોકો સ્નાન કરતાં હતાં.

દેશ દેશ કે સંઘહી આવે, બ્રહ્મ ભોજ તાંહાં વીપ્ર જમાવે;

હંમ બેઠે તાંહાં આસન મારી, બોહોત કરે દરસંન નરનારી. ॥૩॥

સમન કોટારથના તીર્થમાં દેશદેશના લોકોના સંઘો આવતા અને બ્રહ્મ ભોજનો થતાં; હું ત્યાં આસન ધારણ કરી બેઠો હતો તે દેખી અનેક સ્ત્રી-પુરુષો મારાં દર્શન કરવા લાગ્યાં.

તીરથ વ્રતહી ધર્મ અપારા, જ્ઞાન ભક્તિ જાંને નહિ સારા;

નીરમલ બુધ સહુ નારી નરહી, સંત વીના કુંન જ્ઞાનહી કરહી. ॥૪॥

ત્યાં તીર્થ, વ્રત અને ધર્મ અપાર હતાં, પણ જ્ઞાન ભક્તિની સમજ હતી નહિ, લોકોનાં મન નિર્મળ હતાં પણ સંત પુરુષ વિના જ્ઞાનની સમજ કોણ આપે ?

વરસ દીનાં એક મેલા થાવે, મલક ચોરાસીકે પતી આવે;

તેહી અવસર તે મેલા આઝ, આસંન હંમ બેઠે તે બસાઝ. ॥૫॥

વરસ દરમ્યાન ત્યાં એક મેળો ભરાતો અને તેમાં ચોરાસી દેશોના રાજાઓનું આગમન થતું; હું જે સમયે ત્યાં ઉપસ્થિત થયો તે જ સમયે ત્યાં મેળો પણ ભરાયો જેથી આસન ધારણ કરી હું એક જગ્યા પર બેઠો.

નરનારી કરી કરી અસ્ત્રાંના, જીને જેતની સંપજ દે દાંના;
ગજવાહન ઘોરા સનગારી, નરપતી દેહે બહુ દાન અપારી. ॥૬॥

નરનારીઓ સ્નાન કરીને જેને જે શ્રદ્ધા હોય તે પ્રમાણે દાન કરતાં; રાજાઓ હાથી, ઘોડા અને વાહનો શણગારીને અમૂલ્ય દાન આપતા.

તાંહાં હંમહી કીના એક નુગતા, દીપ સકલ થાવા મંન મુગતા;
સંઘ મહી હસ્તી એક છૂટ્યા, ખીચત લોહ મકોડા ટુટ્યા. ॥૭॥

ત્યાં મેં એક તરકીબ યોજી જેથી સારો દીપ મારા પ્રભાવથી આશ્ચર્યચકિત થાય. સંઘમાં એક હાથી લોખંડની સાંકળ તોડી છૂટો થયો.

અતી અલમસ્ત ચલ્યો બેફેલા, ભાગ ગયે ઉત-ઇત સબ મેલા;
દ્વૈજ એક નેનેંન ન સુઝા, પુત્ર એક તાઝ ઓરન ડુજા. ॥૮॥

આ અલમસ્ત હાથી બેવફાઈથી ચાલવા લાગ્યો. જેથી આખા મેળાના લોકો આમતેમ ભાગવા લાગ્યાં; આ મેળામાં એક અંધ બ્રાહ્મણ કે જેને પુત્ર સિવાય કોઈ પણ ન હતું.

તીનકુ દોર સોહી સુતલાયે, સો હસ્તીકુ પકરહી પાયે;
લીનો સુત સુંઠન કી માંહી, પટકે ભોમ્ય પ્રાન ગયો તાંહી. ॥૯॥

આંધળા પિતાને પુત્ર દોરી જતો હતો ત્યારે તે અલમસ્ત હાથીએ છોકરાને સુંઠમાં લઈ જમીન સાથે પટકતાં તરત જ તે મૃત્યુ પામ્યો.

સુર પીતા જબહી સીર કુટે, કરતા ક્યોં મૈરે કર્મહી ફુટે;
બ્રાહ્મણ સોઝ મંન ભયે અભાગે, સુતકી સંઘ જલનકુ લાગે. ॥૧૦॥

પુત્રનો પ્રાણ જતાં અંધ પિતા, ચોધાર આંસુ સેરવી પોતાના દુઃખી કર્મને દોષ અપાતો વિલાપ કરવા લાગ્યો અને પોતાને અભાગી બ્રાહ્મણ માની પુત્ર સાથે બળવા તૈયાર થયો.

ખડહી ચેહે સલીતા તીર જબહી, બ્રાહ્મણ સુત લેઝ બેઠે તબહી;
કલપે મેલા રાય સમેતુ, દ્વૈજ મુવે બહુ હોઝ અનીતુ. ॥૧૧॥

નદી કિનારે ચિતા ખડકી તે અંધ બ્રાહ્મણ તેના પુત્ર સહિત ચિતા ઉપર બેઠો. આ જોતાં રાજાઓ સહિત આખો મેળો અંધ બ્રાહ્મણને ચિતામાં બેસી બળવા માટે તૈયાર થયેલો જોઈ કલ્યાંત કરવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણકુ સબ કહત પોકારી, મત જરહી બરજે નરનારી;
રાજ કેહેલે જલમ જીવાઈ, સુત સંધે મત જરી મરે ભાઈ. ॥૧૨॥

તે અંધ બ્રાહ્મણને બધાં નરનારી પોકાર કરીને, નહિ બળવા માટે કહેવા લાગ્યા, રાજાઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે આખી જિંદગી સુધી તમારું પોષણ કરીશું પણ તમે તમારા પુત્ર સાથે બળી મરશો નહિ.

યેસી કહી કહી સબ પચી હારે, બ્રાહ્મણ એકુ ઝર નહિ ધારે;
નિશ્ચે દ્વૈજ મરન જબ લાગે, તબ હમ ધ્યાન પલક તે જાગે. ॥૧૩॥

અંધ બ્રાહ્મણને વિનવણી કરી બધા લોકો થાકી ગયા. પણ બ્રાહ્મણે કોઈનું માન્યું નહીં. જ્યારે તે બ્રાહ્મણ મૃત્યુ માટે તૈયાર થયો ત્યારે હું (પરમ કૃપાળુ) ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયો.

આનંદ હમ અબધૂત અકેલા, તબ બુઝા ક્યો કલપે મેલા;
મેલા કેહે સુનહો અબધૂતા, મારો ગજ બ્રાહ્મણ કે સુતા. ॥૧૪॥

મેં આનંદથી અવધૂત સ્વરૂપમાં લોકોને કલ્યાંત વિષે પૂછ્યું ત્યારે મેળાના લોકો મને કહેવા લાગ્યા કે એક બ્રાહ્મણના પુત્રને હાથીએ મારી નાખ્યો છે.

દ્વૈજ જરે તીનહી કે સંઘુ, તાતે મેલા હોય મંન ભંગુ;
તબ હમહી આસન તે ઝટે, જઈ બ્રાહ્મણ સુતકી પર ત્રુટે. ॥૧૫॥

બ્રાહ્મણ તેના પુત્રની સાથે બળવા માટે તૈયાર થયો છે અને મેળાના લોકો આ જોઈ વ્યાકુળ બન્યા છે; ત્યારે હું મારા આસન પરથી ઊઠીને તે બ્રાહ્મણના પુત્ર પાસે જઈ તેની પર મહેર કરી.

ક્રીયા સજીવ દ્વૈજ સુત જબહી, સંઘ સક્લ આનંદ ભયા તબહી;
વીપ્ર કહે હરી વાહારે ધાયે, મેરે સુત જીવાવંન આયે. ॥૧૬॥

જ્યારે મેં તે બ્રાહ્મણના પુત્રને સજીવન ક્યો ત્યારે આખા મેળામાં આનંદની લહેર પસરી રહી; તે અંધ બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે પ્રભુએ મારા પુત્રને જીવત દાન આપી મને મદદ કરી છે.

એસે કહી સરનન મમ ગ્રહીયા, સંઘ સક્લ તંન મંન ધંન દઈયા;
ઓર દેશ ચોરાસી કેરે, રાજા ભયે સરન ગત મેરે. ॥૧૭॥

ઉપર પ્રમાણે કહી અંધ બ્રાહ્મણ મારા ચરણમાં પડ્યો અને મેળામાં આવેલા આખા

સંઘે તેમનાં તનમન અને ધન મને અર્પણ કર્યાં; ઉપરાંત ચોર્યાસી દેશના રાજાઓ પણ મારા શરણાગત થયા.

કહન લગે નરનારી જેતે, સમન કોટારથ આયે તેતે;

સ્વામી હંમકુ દો ઉપદેશુ, તુમ કરતા ધરી આયે ભેસુ. ॥૧૮॥

સમન કોટારથ નામના તીરથે આવનાર નરનારીઓ દીનતાપૂર્વક કહેવા લાગ્યાં કે હે સ્વામી તમે સર્જનહાર છો અને વેશ ધારણ કરી આવ્યા છો માટે અમને ઉપદેશ આપો.

રાજા દેશ સકલ કે સોડ, કરે આરતી બહુ વિધી મોડ;

વારંમવાર કહી કર જોરે, હંમકુ રાખો સરન તમોરે. ॥૧૯॥

બધા દેશના રાજાઓએ ઘણી જ વિધિપૂર્વક મારી આરતી કરી અને વારંવાર હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે અમને તમારા શરણમાં રાખો.

સીસ તમારા હંમકુ કરહુ, આપો જાપ ધ્યાન તેહી ધરહુ;

તબ હંમહી દીના ઉપદેશા, પ્રથમ લીનો બોધ નરેશા. ॥૨૦॥

અમને તમારા શિષ્યો બનાવો અને કર્તા પ્રત્યે ધ્યાન અને જાપનો મહિમા સમજાવો; ત્યારે મેં તેમને ઉપદેશ આપ્યો અને રાજાઓએ પ્રથમ બોધ ગ્રહણ કર્યો.

પીછે સહુ મેલા નરનારી, દીનો બોધ સકલ પરીવારી;

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી સડદર વંશુ, ચારુ બરન ભયે મમ અંશુ. ॥૨૧॥

છેલ્લે સર્વે મેળાનાં નરનારીઓને બોધ આપ્યો. આમ ચારે વર્ણ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર મારા સેવકો બન્યા.

કાયમ પંથ પુરાતન કહીયા, સબકે ઝર લખવાડ દડયા;

કૈવલ નામ ધણી કા કીના, રેહની કરની દેડ ભીન ભીના. ॥૨૨॥

પુરાતન કાયમ પંથ સર્વેના હૃદયમાં લખાવ્યો અને ખુદ કૈવલ કર્તાની જાણ કરાવી ભિન્ન ભિન્ન રહેણી કરણીનો ખ્યાલ આપ્યો.

દેશ દેશકે નરપતી જેતા, મુખી કરે હરીજન કે તેતા;

ચૌરાશી દેશનકે રાડ, જ્ઞાન ભક્તિ સબ ઝર લખવાડ. ॥૨૩॥

દેશદેશના જેટલા રાજાઓ હતા તેમને પ્રથમ હરિજનો બનાવ્યા; આમ ચોર્યાસી દેશના રાજાઓના હૃદયમાં જ્ઞાન ભક્તિનો લક્ષ લખાવી દીધો.

સબ રાજા કે સીર એક રાઝ, દાંમ સકલ સબ તાંહી ભરાઝ;
તેહી નરપતી તીરથ તાંહાં આયે, વાકુ હંમ માહામંત્ર લખાયે. ॥૨૪॥

ખંડિયા રાજાઓના ઉપર એક ચક્રવર્તી રાજા હતો તે પણ સમન કોટારથ તીર્થ આવ્યો હતો, તેને પણ મેં મહામંત્રનો લક્ષ સમજાવ્યો.

નાંમ તેહુનકો કહુ વિસ્તારી, પુત્ર સહીત જેતની ઘેર નારી.
બોહોતેર સહસ્ત્ર રાયકુ રાંની, વીસ રાય માંનીતી માંની. ॥૨૫॥

પુત્ર સહિત જેટલી તેમની પત્ની હતી તેમનો વિસ્તાર કરીને કહું. તે રાજાને બોતેર હજાર રાણી હતી જેમાં વીસ રાણી માનીતી હતી.

કુંવર સતરસે કહીયે જાકુ, માહદ નાંમ જેઠી સુત તાકુ;
ગયંદ રાય પીતાકુ સોઝ, ઓર રાય કેતે કહુ મોઝ. ॥૨૬॥

તેમને સત્તરસો કુંવર હતા જેમાં માહદ નામનો પ્રથમ પુત્ર હતો. પિતાનું નામ ગયંદ રાજા હતું. તેના વિશે આગળ કહું છું.

દીવસ સોલ-લૌ કીયા સમાધુ, જનમ મરન સબકે ગયે દાધુ;
મેલા કેહે હો અંતરજાંમી, નામ તુમારા કહીયે સ્વાંમી. ॥૨૭॥

સોળ દિવસ સુધી સમાગમ કર્યો જેથી બધાનો જન્મ-મરણનો ભય જતો રહ્યો; મેળાના લોકો કહેવા લાગ્યા કે હે અંતરજામી તમારું નામ શું છે તે કહો.

બોહોરુ હંમ મેલાસુ કીના, નાંમ હમારા લખાઝ દીના;
સયંમ પુરુશ મમ નાંમ કહી જે, આદ્ય અંત મધ સ્વયં રહી જે. ॥૨૮॥
મેળાના લોકોને કહ્યું કે, મારા નામની ઓળખ આપી દીધી છે; મારું નામ સ્વયં પુરુષ છે અને આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં હું સ્વયં રહું છું.

નીજ કૈવલકા હંસા મોઝ, જુગ કારન પઠવાયો સોઝ;
અસંખ લોક વેધી હંમ આવા, ધાંમ ધાંમ હંમકુ બહુ ચાહાવા. ॥૨૯॥

હું નિજ કૈવલ કર્તાનો પરમ વિશેષ અંશ છું, અને જગતના કલ્યાણ માટે મને મોકલ્યો છે, અસંખ્ય લોકોને વીધી હું આવ્યો છું અને જે ધામમાં હું ગયો છું તે ધામના લોકો મારે માટે ચાહના કરે છે.

બોહોરુ હંમ શ્રષ્ઠી પર આયે, દીપ ચતુરકે લોક ચેતાયે;
દીપ પંચમો આયે સોડ; તંમકુ અબ ચેતાયે મોડ. ॥૩૦॥

પછી હું પૃથ્વી પર આવી ચાર દ્વીપના લોકોને ચેતાવી પાંચમા દ્વીપમાં આવ્યો; તમને પણ હવે ખુદ કર્તાના જાણકાર કરીશ.

તુમકુ લક્ષ હમે જો બતડયો, નીસદીન સો પદ સ્તતહી રહીયો;
યેસે કહી મેલા સરવંનકુ, નરનારી ઓરુ રહીત નરપનકુ. ॥૩૧॥

તમને જે લક્ષનો મેં ઉપદેશ આપ્યો છે તેનું હરહંમેશ સ્મરણ કરશો, આ પ્રમાણે રાજાઓ તેમ જ મેળામાં આવેલા નરનારીઓને કહ્યું.

અબ હંમ દીપ ઓરનકુ જાવુ, બેરબેર તાતે સમઝાવુ;
સુની યેસી સબ મંન કલપડયા, અંતર ધ્યાન જબી હંમ ભડયા. ॥૩૨॥

હવે હું બીજા દ્વીપમાં જાઉં છું એટલા માટે ફરી ફરી તમને પરમ લક્ષ સમજાવું છું; મારી બીજા દ્વીપમાં જવાની વાતથી સર્વેનાં મન ઊંચા થઈ ગયાં અને તરત જ હું અંતરધ્યાન થયો.

સોલ દીવસ ઓરુ સોલ હજારા, સાલમ દીપ જ્ઞાન વિસ્તારા;
સાલમ દીપ જ્ઞાન કરી ટાહાવા, સત કુલ્લેર પાલકી દીપ આવા. ॥૩૩॥

સાલમ દ્વીપમાં સોળ દિવસમાં સોળ હજાર શબ્દો સહિત જ્ઞાન કથા કરી જ્ઞાનનો વિસ્તાર કર્યો અને મહાન સમર્થ કુવરે સ્વામી કહે છે કે, હું પાલખી દ્વિપમાં આવ્યો.

❶ અથ પાલકી દીપકો-અંગ-૬૭મું ❶

દીપ પાલકી આતમ અયાંના, અબ હંમ દેખો કીયા પીયાંના;
દેશ અપુલ એક નગર અનુપા, વસે જાંહાં મહીપતી ભડભૂપા. ॥૩૪॥

સાલમ દ્વીપથી આ બાજુ આવેલા પાલકી દ્વીપમાં પરમગુરુ ભગવાન કરુણાસાગરે આગમન કીધું. આ મુલક ઘણો નવાઈ ઉપજાવે તેવો હતો અને તેમાં એક અનુપમ સુંદર શહેર હતું અને તે ઉત્તમ નગરમાં એક રાજાની રાજ્યધાની હતી. તે રાજા ઘણી મોટી વિભૂતિવાળા હતા.

સુલારટ નાંમ કહીયે સેહેરનકુ, ચલુમંત નાંમ ઓર રાજંનકુ;
સોહી સેહેર બહુ બાગ બગીચા, વાપી કુપ તડાક સમીચા. ॥૩૫॥

આવા ઉત્તમ સુંદર રાજધાનીવાળા નગરનું નામ સુલારટનગર હતું અને ત્યાંના

રાજાનું નામ બલુમંતજી હતું. આ નગરમાં ફૂલ ફળાદિના અસંખ્ય બગીચાઓ એક એકની સાથે જ ખીલીને ઝૂકી રહ્યા હતા અને આખા નગરમાં ઠેક ઠેકાણે ફૂવાઓ તેમ જ દરેક લતામાં સરોવરો તેમ જ નાનાં તળાવો અને પુરાતન સુંદર વાવો બંધાયેલી હતી. તેના ઘાટ અને ઓવારા ઘણા જ રમણીય ને શિલ્પી કામથી સુંદર શોભા આપતા હતા.

તાંહાં હંમ પ્રગટ ભયે હે સોડ, બાગ એક બેઠે જડ મોડ;

સેહેર સકલકે સિધા આવે, તાંહાં હમ બેઠે ભોગ લગાવે. ॥૩॥

આવા રમણીય સુંદર નગરમાં નગર બહાર એક અતિ સુંદર બાગ હતો તેમાં હું આસન મારીને બેઠો હતો અને ત્યાંના ઘણા જ ધર્મિષ્ઠ ભક્તો ઘેર ઘેરથી સુંદર સીધા (ભોજન સામગ્રી) અમારે માટે પ્રેમપૂર્વક લાવતા હતા અને તેમના પ્રેમને વશ થઈ અમો સુંદર રસોઈ જમતા હતા.

લોક સકલ આવે દરસંનકુ, હંમ પરમોધ બતાવુ તિનકુ;

કરમ ભરમ ભવ ભાંગહી તુતા, કરુ ગીરવાંણ જ્ઞાન અદ્ભુતા. ॥૪॥

તે નગરના જિજ્ઞાસુ જનો ઘણા જ પ્રમાણમાં દર્શન માટે નિયમિતપણે આવતા હતા અને તે સઘળાઓને હું ઉત્તમ પ્રકારે બોધ આપતો હતો અને કર્મકાંડથી ઉત્તમ જ્ઞાન વિષય માટે અગાધ-વાણીથી પડકાર કરતો હતો.

ચૈતંન લોક સકલ સબ ભયેડ, સાર અસાર વિવિધી વગ લહેડ
દીન દીન પ્રીત હોત અતિ ભારી, આવન લગી નગર સબ નારી. ॥૫॥

અમારા અગાધ બોધને લઈ ઘણા લોકો જાગ્રત થવા લાગ્યા અને નિત્ય-અનિત્યનો વિવેક સમજતા થયા. જેમ જેમ નિત્યને સમજતા ગયા તેમ તેમ અતિ પ્રેમે વશ થઈ આ નગરની પવિત્ર સન્નારીઓ ઉપદેશ માટે આવવા લાગી.

તાકુ પળ હમ કહી સમજાડ, ભિન ભિન બહુ જ્ઞાન બતાડ;

નારી મહી કોડ કોડ બુધવાંનુ, સો સમજી હંમહીકે જ્ઞાનુ. ॥૬॥

જેમ જેમ મુમુક્ષુ નારીઓ આવવા લાગી, તેમ તેમ અમે અતિ અગાધ જ્ઞાનનો ઉપદેશ આપતા હતા. છતાં જે બુદ્ધિવાન નારીઓ હતી તે જ અમારા જ્ઞાનને સમજી શકતી હતી.

ઓર સકલ સબ દેખાદેખી, તીનકો પંન ભાવ વિશેષી;

લાહાર કતાર લોક સબ સારા, સેહેર બાગ હોડ રહે એક તારા. ॥૭॥

અને જેની બુદ્ધિ તીવ્ર નહોતી તેઓ પણ ભાવ ભરીને જ આવતાં. રાત્રિ-દિવસ

લોકોની હારબંધ અવર-જવર ચાલુ જ રહેતી જેથી નગર અને તે બગીચો એકમેક સળંગ વસ્તીવાળો જ બની રહેતો હતો.

જોજન અષ્ટ પુર વિસ્તારુ, સબ આય રહે રાજદવારુ;
તબ એક દીન રાજાકી રાંની, સબમે શ્રેષ્ઠ માંનીતી માંની. ॥૮॥

આ સુંદર નગરનો વિસ્તાર બત્રીસ ગાઉના ઘેરાવામાં થયેલો હતો અને ત્યાંના રાજા તથા રાણીઓ દર્શને આવતાં હતાં. રાજાને રાણીઓ ઘણી હતી તેમાં એક ઘણી જ માનીતી અને ઉત્તમ ગણાતી હતી.

તાકુ વ્રાધ લગી કોઈ આઈ, કરન લગ્યો બહુ રાય ઉપાઈ;
મંત્રજંત્ર ધૂપ ધ્યાન કરાવે, તેડી વડદને નાડ જોવાવે. ॥૯॥

તે રાણીને એકદમ કોઈ પ્રકારની ચોટ (વ્યાધિ) લાગી જેથી તેને સારું કરાવવા રાજાએ ઘણા જ મંત્રતંત્ર તથા ઘણા વૈદ ભુવાઓના ઉપાયો કર્યા અને રોગ પરીક્ષા માટે પણ ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો.

અનેક ઉપાય કરી કરી હારે, વડદ ભુવા બહુ પચી પચી સારે;
તોહુ વ્રાધ ગડ નહિ કોઈ, રાજાકે મન દુગ્ધા હોઈ. ॥૧૦॥

રાજાએ રાણીને સારી નીરોગી ને સુખી કરવા બહુ બહુ ઈલાજો કર્યા અને સારા સારા પ્રખ્યાત વૈદો ને ભુવાઓએ બનતા સઘળા ઉપાયો અજમાવી જોયા તો પણ રાણીને પીડા ઓછી થઈ નહિ જેથી રાજા ઘણા જ દુઃખી થયા ને સદા ચિન્તાંતુર રહેતા હતા.

પીર હેત દીન દીન અતિ ભોરે, આકુલ વાકુલ ભયે દવાહી સોરે;
દીવસ એક તંન ભયો અચેતુ, સુક્ષ્મ નાડી સાસ સંકેતુ. ॥૧૧॥

રાણીને રોજ ને રોજ વધારે પીડા થતી હતી, જેથી રાજ્ય દરબારમાં ઘણા જનો આકુળ-વ્યાકુળ એટલે બેબાકળા રહેતા હતા. તેવા સંજોગોમાં એક દિવસ રાણીનું શરીર શુદ્ધિ વગરનું બેભાન દશાને પ્રાપ્ત થયું અને હાથની નાડી ઘણી જ મંદ ગતિમાં ચાલતી દેખાઈ ને શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા પણ ઘણી જ ગૌણ થવા લાગી.

સેન કરાયો ભોમી તબહી, મૃત્યુ કાલગત્ય જાંની સબહી;
તેહી અવસર હંમહી તાંહાં ગયેડ, ડી નરપતી આદર અતી દયેડ. ॥૧૨॥

જ્યાં રાણીના હાથની નાડી મંદ મંદ ચાલતી જોઈ તે જ વખતે સૈયા પરથી ભોંય

પર સાથરે સુવડાવી મરણ સમયની રાહ જોતાં હતાં. તે સમયે મારું રાજાના મહેલમાં જવાનું થયું. તે જ સમયે રાજાએ ઊઠી મને સત્કાર કરી આસન આપી બેસવા જણાવ્યું.

તબ હમ બોલે ક્રીપા પસારી, કૈવલ લક્ષ ધ્યાન ઝરધારી;

રાજા કહો દુઃખીત કયૌં રાંની, કેહી વિધી પ્રથમ વ્રાઘ ભયાંની. ॥૧૩॥

તે સમયે અમોએ કૃપાવંત થઈ કેવલ પતિનું ધ્યાન અંતરમાં ધાર્યું અને રાજાને પ્રશ્ન કર્યો કે, આ મહારાણીને અતિ દુઃખરૂપ વ્યાધિ પ્રથમ કેવી રીતે શરૂ થયો તે કહો.

તબ નરપતી કહે સુનો અબધુતા, કુલ દેવી એક દેવલહી હુતા;

તેહી દેવલ દરસંનકુ ગયેઝ, ડગરમહી આવત દુઃખ ભયેઝ. ॥૧૪॥

તરત જ રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હે યોગીપુરુષ ! નગર બહાર એક કુળદેવીનું દેવળ હતું ત્યાં દર્શન માટે રાણી ગયાં હતાં ત્યાંથી ઘેર આવતાં રસ્તામાં જ આ વ્યાધિ લાગુ થયો છે.

સમજ ગયે હંમહી મનમાંહી, અબ રાજા કછુ ચંત્યા નાંહી;

લગી ડાકની માહાબલવંતુ, સોસલીયે રાંની ઘટ તંતુ. ॥૧૫॥

આ સાંભળી તુરત જ યોગીપુરુષ સમજી ગયા ને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે દુઃખનું કારણ મેં અનુભવી લીધું હવે ફીકર કરશો નહિ. ભયંકર ચુડેલની (ડાકણીની) નજર બેઠી છે તેણે તેનો પ્રાણ શોષી લીધો છે.

કૈવલ જાપ જપે હંમ જબહી, પાડી ચીસ ભાગી ગઝ તબહી;

ઝઠી બેઠી રાંની સુખ ભયેઝ, કુટંમ સહીત રાજા હરખયેઝ. ॥૧૬॥

તે વખતે પરમગુરુએ કેવલનો જાપ જપવાથી તે બલાગત રાડ પાડીને નાસી ગઈ ને તરત જ રાણી બેઠી થઈ. તે જ સમયે રાજાનું સઘળું કુટુંબ ચિંતાતુર હતું તે આનંદિત થયું અને રાજાને ઘણો જ આનંદ થયો.

ઝઠી અચાનક ચાલે મોઝ, બાગમાંહી હંમ આયે સોઝ;

ધઝ પુઠલ રાંની ઓરુ રાજા, દેખો સાંમૃથ કાંહાં બીરાજા. ॥૧૭॥

પરમગુરુ તે જ વખતે એકદમ ઊઠીને બગીચામાં મુકામ પર ચાલી આવ્યા, પણ સારી થયેલી રાણી પાછળ જ દોડતી આવી અને રાજા પણ અબધૂત ક્યાં જાય છે એમ કહી બાગમાં પાછળ ને પાછળ દોડ્યા અને આ સમર્થ પુરુષનો મુકામ ક્યાં છે ? એમ પૂછવા લાગ્યા.

તબ એક હરીજન કહી સમજાયે, સ્વામી આસન બાગ બઢ્યયે;
તબ રાંની રાજા તાંહાં આવા ચરન કમલ મેરે લપટાવા. ॥૧૮॥

તે જ વખતે એક હરિભક્તે સમાચાર આપ્યા કે, સ્વામી સ્વરૂપે અવધૂત બગીચામાં બિરાજે છે એટલામાં રાણી ને રાજા ત્યાં આવી મારા પગ ચાંપવા બેસી ગયા.

કરન લગે અસ્તુતી રાઝ, સ્વામી મૃતક નાર જીવાઝ;
રાંની સહીત કહી કરજોરે, ચેતના દીન ચીન્યા નહિ ભોરે. ॥૧૯॥

અને રાજારાણી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. પછી રાજાએ કહ્યું હે પ્રભુ ! મરણને શરણ થયેલી રાણીને જીવતદાન આપ્યું છે. અહો પ્રભુ ! આટલા દિવસો થયાં આપને યથાર્થ ઓળખ્યા નહિ.

કોહો સ્વામી કુન નામ તુમારે, સો નીસદીન રહે ધ્યાન હમારે;
નામ કહયા હંમહી તબ સોઝ, ભડભીર ભંજન સાહબ મોઝ. ॥૨૦॥

હે દયાળુ ! આપનું શરીર શું નામથી સંબોધાય છે તે કૃપા કરીને કહો, જેથી હરહંમેશ અમને આપના નામનું રટણ રહે. આ સાંભળી મેં મારું નામ ભવભીડભંજન સાહેબ જણાવ્યું.

તબ રાજા રાંની સુખ પામી, જયે ભીરભંજન અંતરજામી;
અબ સ્વામી મમ ધ્વારે સધારો, નરનારી કુલ નેહ વધારો. ॥૨૧॥

તે સાંભળી રાજા તેમ જ રાણી ઘણાં જ આનંદિત થયાં અને કહેવા લાગ્યાં કે હે ભીડભંજન ! આપનો જય હો, હે અંતરજામી ! હમારે દ્વારે પધારો અને અમારા સર્વે પર સ્નેહનો વધારો કરો.

રાજા કેહે બોહોરુ સીર નામી, દ્વાર પધારો અંતર જામી;
કમલ સેઠ ઓરુ કનક સેઠાંની, તીનકે બાગ બેઠે તે આંની. ॥૨૨॥

બીજી વાર રાજાએ આજીજી કરી કે, હે અંતરજામી ! પ્રભુ, અમારે દ્વારે પધારવા કૃપા કરો. રાજા ને રાણી ભગવાન કણ્ણાસાગર પાસે કમલ શેઠ અને કનક શેઠાણીનાં બાગમાં બેસી રહ્યાં.

નરપત નાર સહીત આયે જબહી, કુહમ સહીત તેહી ઘાયે તબહી;
આંઝ પરે સરને નરનારી, હંમ નહિ ચીની ગતી તુમારી. ॥૨૩॥

રાણી અને રાજા પ્રભુ પાસે અડગ થઈને બેસી ગયાં. ત્યારે અન્ય રાજ્ય કુટુંબ

પરિવાર આવીને ગુરુચરણ પડી કરગરવા લાગ્યા કે હે અંતરયામી ! આપને હમો મંદમતિનાં ઓળખી ન શક્યાં.

સેઠ સેઠાંની હોય આધીનુ, પુત્રાદીક નારી ભયે દીનુ;

હમ જાનુ કોઈ રમતા જોગી, બેઠે બાગ ભલે મંન ભોગી. ॥૨૪॥

તે સમયે શેઠ અને શેઠાણી બાગનાં જે માલિક હતાં તે પણ દોડી આવ્યાં ને આધીન થઈ રહ્યાં. તેમના પુત્ર પુત્રાદિકે પણ દીનપણું દાખવી ઘણો જ પસ્તાવો કરતાં હતાં અને કહેવા લાગ્યા કે, આ કોઈક રમતારામ જોગી બાગમાં બિરાજ્યા હશે.

સેહેજ સ્વભાવ સેવાગની સાધુ, ચીંન્યા નહિ ગત્ય પુરસ અગાધુ;

યેસે કરી વીનતી સૌકારુ, બહોરુ હંમ ગયે રાજ દવારુ. ॥૨૫॥

સહજ સામાન્ય ભાવે સાધુ જાણી નમન કરેલું પણ આપની અગાધગતિને જાણી (પરખી) શક્યા નહિ. આ પ્રમાણે જ શેઠ શાહુકારોએ વિનંતી કરી પછી પરમગુરુ તુરત રાજદરબારે જવા તૈયાર થયા.

ગજઆદી વાહન બહુ લાયે, હંમકુ તાપર લેઈ બેસાયે;

સેહેર સકલ જેતને નરનારી, મંગલ ગીત ગાયે સબ સારી. ॥૨૬॥

તે વખતે રાજદરબારેથી હાથી, ઘોડા, પાલખી, સુખપાળ વગેરે ઘણાં વાહન તેમ જ વાજિંત્રો સહ રસાલો બાગમાં લાવ્યા ને પરમગુરુને હાથી પર અંબાડીમાં બેસાડી સઘળા જનો ધોળમંગલ ગાતાગાતા રાજદરબારે રાજાની સાથે ગયા.

બાજા સોઈ દીપનકા જેતા, રાજાને બજડાયે તેતા;

एही परकार करत लेइ गइया, राजद्वार हंमकु पधरइया. ॥२७॥

તે સમયે સઘળા પ્રકારનાં વાજિંત્રો સહિત વાજતે ગાજતે રાજદરબારે પધરામણી કરાવી.

कारजतो ओरका बहु सरही, राज विना उपमा कुन करही;

अति उत्तम आसंनही समारे, तापर हंमकु लेइ बेसारे. ॥२८॥

આ રાજા સિવાય બીજા ઘણા જનોનું દુઃખ નિવાર્યું. પછી રાજદરબારમાં ઉત્તમ પ્રકારની બિછાવટ કરી ઊંચા પ્રકારનું આસન બનાવી તેના પર પરમગુરુની રાજાએ પધરામણી કરી, કારણ કે રાજા સિવાય શોભા કોણ વધારી શકે ?

ધુપ દીપ પુસ્પાદીક સોડ, કરી આરતી બહુ વિધી મોડ;
રાંની સકલ રાયકુ જેતી, તંનમંન અરપી રહી સબ તેતી. ॥૨૯॥

સારાં સુગંધિત પુષ્પોથી તથા ઊંચા પ્રકારના ધુપદીપથી હરખભેર આરતી તથા પૂજા કરી, તેમ જ રાજાને જેટલી રાણીઓ હતી તે સર્વેએ તન અને મન પરમગુરુને અર્પી દીધાં.

તેર સેહેસ્ત્ર સબહી મીલી નારી, વ્રાઘ લગી સોહી સબસે પ્યારી;
નામ કહીયે ત્રીનકો મધુવંતા, વાકો પ્રેમ લહ્યો નહિ અંતા. ॥૩૦॥

તે રાજાને તેર હજાર રાણી હતી. તેમાં જેને વ્યાધિ લાગ્યો હતો ને જે મરણની તૈયારી પર હતી, જેને પરમગુરુએ જીવતદાન આપ્યું હતું તે રાણીનું નામ મધુવંતા હતું. તે રાણીનો ઉમંગ, હર્ષ અને પ્રેમ ઘણો ઊભરાયો હતો.

કરી રસોડ બહુ વિધી ભાતી, બંજન બરનુ કેતીક જાતી;
ભાવ પ્રીત્ય કરી ભોજન પાયે, બીરાપાંન પીછે રૂવરાયે. ॥૩૦॥
કેહં કુવેર મે કેતેક બરનુ, રાજા રાંની કે ઉત કરનુ. ॥૩૧॥

તેઓએ ઉત્તમ પ્રકારની વિધવિધ જાતની રસોઈ બનાવી કે જેનું વર્ણન થાય તેમ નથી અને ભગવાન કૃષ્ણાસાગરે ભાવપૂર્વક ભોજન લઈ મુખવાસ લીધો. ત્યાર બાદ પરમગુરુ કહે છે કે તે રાજા તથા રાણીઓનાં જેટલાં વખાણ કરું તેટલાં ઓછાં છે.

❶ અથ નરપત જ્ઞાન બોધકો-અંગ-૬૮મું ❶

બાહોરુ રાજા સભા સમારી, ઉત્યમ લોક બરન સબ સારી;
તેહી મધ્યે હંમ બેઠે જાડ, કૈવલ જ્ઞાન કથાય ચલાડ. ॥૩૧॥

ભોજન અને મુખવાસ લીધા પછી રાજાએ સભા ભરી કે જે સભા ઉત્તમ પ્રકારના માણસોથી શોભતી હતી. તે સભાની મધ્યમાં બેસી હમે કૈવલ જ્ઞાનની કથા શરૂ કરી.

પરમ લક્ષ પરપંચ પરાડ, ભિન્ન ભિન્ન કહ્યો ભેદ બતાડ;
સકલ શાસ્ત્ર મત કે ગ્રંથ કાઢી, કલ કુંચી નિધ દેડ દેઘાડી. ॥૩૨॥

તે સભામાં ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપી પંચભૂતાદિકથી બનાવેલું આ જગત પરાયું ને વિજાતી છે એમ ઘણા પ્રકારે સમજાવ્યું. તથા તમામ શાસ્ત્રો અને ગ્રંથોના સિદ્ધાન્તો તથા

રહસ્ય સમજાવ્યું. તથા ભવપારંગત થવા માટે કળ કુંચીરૂપે સોહંગ પ્રણવ દ્વારા લક્ષ સમજાવ્યો.

સાર અસાર પ્રકાર પ્રકાશી, અગમ નિગમ દીયો ભેદ નિકાસી;
સભા સકલ સબ સનમુખ ભયેડ, જ્ઞાન હમાર સમજ ઝર ગયેડ. ॥૩॥

ખટશાસ્ત્રનો સાર સમજાવી જેની ગમ ન પડે એવો અગમ નિગમનો ભેદ સમજાવ્યો. તે સમયે સઘળી સભાના જનો સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખી આરતભરીને બેઠા હતા જેથી મારું સમજાવેલું ઉત્તમ જ્ઞાન તેમના ઘટમાં (ઉરમાં) ઊતર્યું હતું.

ભયે ગતિવાંન સકલ જબ લોગુ, વિસર ગયે સબ હરખન સોગુ;
જ્ઞાનબાન સબકે ઝર લાગા, ભવ બંધન ભયે ભરમહી ભાગા. ॥૪॥

જેથી સઘળા જનો શુદ્ધ ગતિને સમજી ગયા. જેથી શુદ્ધ ગતિના પ્રભાવે કરીને શોક ને હરખ જે પદાર્થના થયા હતા તે નષ્ટ થયા. શુદ્ધ જ્ઞાનનું પાનામૃત સઘળાએ પીધું જેના પ્રતાપે દરેક જનનાં ભવ બંધનનાં દુઃખો દિલમાંથી નાશ પામ્યાં.

કહન લગે કરજોર નરેશુ, સભા સહીત માગ્યો ઉપદેશુ;
દીયો ઉપદેશ જબી હંમ રાઝ, તાર પીછે સબ સભા ચેતાઝ. ॥૫॥

તે સમયે સભામાં ઊભા થઈ રાજા કહેવા લાગ્યા કે હે પ્રભુ! મને ઉપદેશ આપો. તે જ સમયે ભગવાન કૃષ્ણાસાગરે સભામાં રાજાને ઉપદેશ આપ્યો. તે પછી સઘળી સભાના નરનારી જનોને ઉપદેશ આપી તેમને જાગૃત કર્યાં (ચેતાવ્યાં).

એક એકપે રાઘી ભિન્નભિન્ના, કૈવલ લક્ષ કરનમે દીના;
તાર પીછે ઘરકી જેહી નારી, દીયો ઉપદેશ સકલ પરિવારી. ॥૬॥

વ્યક્તિગત એક બીજાથી ગુપ્તપણે કર્ણ દ્વારાએ કૈવલ લક્ષનો ઉપદેશ આપ્યો. ત્યાર બાદ રાજાની તમામ રાણીઓ તથા નગરની સન્નારીઓને તેવી જ રીતે ઉપદેશ આપી સર્વ પરિવારને ગુરુમુખી કર્યાં.

ઘેર ઘેર સબ પધરામની કરહી, રાય સહીત હંમહી સંચરહી;
કમલ સેઠ ઓરુ કનક સેઠાંની લીયો ઉપદેશ કુટુંમ સબ આંની. ॥૭॥

તે પછી સારાય નગરમાં ઘેરઘેર પરમ ગુરુજીની રાજા સહ પધરામણી કરી, ને કમલ શેઠે તેમ જ કનક શેઠાણીએ પણ કુટુંબ સહિત પધરામણી કરાવી ઉપદેશ લીધો. તે વખતની શોભાનો તેમ જ આનંદનો મહિમા વાણીથી થાય તેમ ન હતો.

કેતીક બેર ત્રીનકે ઘેર ગડયા, ઉછવ કરત કરત પધરડયા;
 એહી પરકાર સકલ નરનારી, સરન હમાર ભયે સબ સારી. ॥૮॥

નગરમાં કેટલેક ઠેકાણે તો ઓચ્છવ કરતા કરતા ભગવાન કરુણાસાગરને પોતાને ઘેર પધરાવી અનેરો આનંદ લેતા હતા. આ પ્રકારે નગરનાં સઘળાં નરનારી પરમગુરુને શરણે થયાં હતાં.

રાત દીવસ રસ બસ એકતાઈ, જ્ઞાન ધ્યાન મત ભયે સુખદાઈ;
 સેહેર સકલ એહી વિધી રંગ ભીના, કૈવલ લક્ષ સબે ઝર ચીના. ॥૯॥

આખા નગરના જનો ગુરુના પ્રેમમાં રસબસ થઈ ગયા હતા અને જ્ઞાન તેમ જ લક્ષનો ભાવ સમજી સુખનો અનુભવ કરતા હતા. સઘળા લોકો આવા પ્રકારે રંગમાં રંગાઈ ગયા હતા અને કૈવલ લક્ષ દ્વારાએ સ્વ અભ્યાસથી સાચા સુખને અનુભવતા હતા.

ઓર દેશ કીરતી સુન પાવા, ગાઝં ગાઝં કે દરસંન આવા;
 સો સબહી લેઈ ગયે ઉપદેશા, હંમકુ ચીન્યા અકલ નરેશા. ॥૧૦॥

તે સમયે પરગણે પરગણે અમારી કીર્તિ પ્રસરી જેથી ઘણા ગામોથી લોકો દર્શને આવીને ઉપદેશ લઈ જતા હતા અને અમારી પરીક્ષા કરતા હતા કે આ પુરુષ પણ કોઈ અકળ પરમ પુરુષ છે.

બહોરુ હંમકુ તાંહાં પધરડયે, ગાંઝ ગાંઝ હરીજંન લેઈ ગડયે;
 કાયમ પંથ ચલ્યો મેહેમંતા, જનમ મરન સબકી રોઈ ચંતા. ॥૧૧॥

વળી ગામે ગામે મારી પધરામણી હરિભક્તોએ કરી ને ઉપદેશ પણ લીધો. આ પ્રમાણે કાયમ પંથની ગતિનો પસારો ચાલ્યો અને સઘળાઓની જનમ મરણની જે ચિંતાઓ હતી તે નાબૂદ કરી.

સંત ભયે મુડીત સો ચારુ, કૈવલ ધામ લક્ષ કે ઉદારુ;
 જબ બંધે હંમહી એક ધામુ, તાંહાં નિજ આસન કીયા વીરામુ. ॥૧૨॥

તે સ્થળે મુંડિત સાધુ ચારસો થયા હતા. જેથી ત્યાં એક ધામ બંધાવડાવ્યું કારણ કે તેઓ કૈવલની ઉપાસનામાં જ વખત ગાળતા હતા. તે સ્થળે હું પણ મારું આસન રાખતો હતો.

લોક સકલ તાંહાં દરસંન આવે, દીન દીન ભીર અધિક જો થાવે;
દેશ દેશકે નરપત-રાઝ, દેખી જ્ઞાન ભયે જન આઝ. ॥૧૩॥

આ ધામમાં દર્શન માટે દેશ દેશથી લોકોનો ધસારો રોજનો રોજ વધતો જતો હતો (મેદની ભારે જામતી હતી) ને ઘણા રાજાઓ દર્શને આવતા ને ઉપદેશ પણ લેતા હતા.

દીપ સકલ જસ કીરત ગયાંની, સુની મમ જ્ઞાન અલોકીત બાંની;
બહોરુ હંમ જન જનપે દાઘી, કૈવલ લક્ષ પક્ષકી ભાઘી. ॥૧૪॥

સારાએ દીપમાં મારી કીર્તિ ફેલાઈ ને દેશ દેશના લોકો મારી અલૌકિક વાણીથી દોરવાયા ને શરણે આવ્યા. જે જે જન આરત ભરીને શરણે આવ્યા તે દરેકને મેં કેવલ જ્ઞાનનો જ લક્ષ આપ્યો.

ઓર સંત મંદીરકે સોઝ, ગુરુભાગ કહી દીનો મોઝ;
કહી સકલ કીરત જત મતકી, કૈવલ પંથ પુરાતન સતકી. ॥૧૫॥

તે સમયે જે મુંડિત સંતો મારી સમક્ષ રહેતા હતા તેઓને મેં ગુરુગમ આપી અને રહેણીકરણીમાં જતમત રહેવાનું સમજાવ્યું. કેવલ પંથ સર્વોપરી અને પુરાતન છે તે પણ સમજાવ્યું અને તે જ સત્ પદ છે એમ નક્કી કરાવ્યું.

સબ સંતનમે શ્રેષ્ઠ સહ્યાંના, કૈવલ દરસી સોલ ભયાંના;
ઓર સકલ જ્ઞાને મંનમુક્તા, પળ સરભર સોલુ ગત યુક્તા. ॥૧૬॥

સઘળા સંતોમાં ઉત્તમ કોટીના જ્ઞાની અને કેવલદર્શી સોળ સંત હતા અને તે સિવાયના બીજા જ્ઞાની ને મનમુક્ત હતા. પણ સોળ તો સંપૂર્ણ ગતિવંત ને અનુભવી હતા.

સોલમહી કવલકે વેતા, તારંનતરંન કહીયે દૌ એકતા;
અઘીલદાસ ઓરુ અલખહી દાસા, એ દોહનકે નામ પ્રકાસા. ॥૧૭॥

હવે સોળમાં કેવલવેતાને જાણનાર અને ભવપારંગત થયેલા ને શરણે આવનારને તારે તેવા બે જ સંત હતા. જેમનાં નામ અખીલદાસ ને અલખદાસ હતાં.

ઓર નામ બરનુ મે કેતા, સબ સાથે સરભર મોઝ હેતા;
દીરઘ લઘુ વસ્તુ ગત્યનાંહી, અધિકનુંય સમજ ન ગત્યમાંહી. ॥૧૮॥

હવે બીજાં કેટલાંક નામનું વર્ણન કરું મારું હેત સઘળા સાથે સરખું છે કારણ કે

વસ્તુએ અંશ દીર્ઘ કે લઘુ નથી. તો ઓછાવત્તાં વહાલ ને ગતિ ન આપતાં સઘળાને સરખું જ પોખવું જોઈએ.

एकही अंश सकल घट व्यापी, थावर जंगम आद्य अद्यापी;

समज विना भुगते भवभारा, समज गये सो भये भवपारा. ॥१९॥

પરમગુરુ કહે છે કે સઘળા નાના-મોટા શરીરોમાં એક જ અંશ વ્યાપી રહેલ છે, તે સ્થાવર અને જંગમ સઘળા ઘાટોમાં આદ્યથી અદ્યાપિ સુધી એ જ વ્યાપેલા છે. પણ અજ્ઞાનીઓ સાચી સમજ વિના જગતનો ભાર માથે વહોરીને દુઃખ ભોગવે છે, પણ જો સદ્ગુરુની સમજ સમજાય તો યથાર્થ ભવપારંગત થાય છે.

सकल लोकमे समज अनुपा, समज थकी ज्ञानी भडभुपा;

राजा पंडित वजीर वकीला, जीन जेतनी समजण पद खीला. ॥२०॥

પરમગુરુ કહે છે કે સઘળા લોકમાં વિવિધ પ્રકારની સમજણ ઉપમા ન અપાય તેવી હોય છે. કારણ કે સમજણથી જ જ્ઞાની, મોટાજન, રાજન, પંડિત ને વજીર (પ્રધાન) તેમ જ વકીલ જેનામાં જેટલી સમજ હોય તેટલા તે પ્રકાશમાં આવે છે.

भक्त वैरागी ज्ञानी वेता, बकसा पद समजा जेही तेता;

नाभी कमल सुत बरनहि चारी, समज थकी भयेभीन विकारी. ॥२१॥

ભક્ત, વૈરાગી, જ્ઞાની ને અનુભવી પુરુષોમાં તે જેને જેટલી સમજ સમજાઈ તેટલું જ પદ પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે. વળી બ્રહ્માના ચારે પુત્રો ભિન્ન ભિન્ન સમજણે જુદા જુદા વર્ણના વાડા બાંધી થઈ બેઠા છે, એ ઓછીવત્તી સમજણનો જ ભેદ છે.

कोइ कंकर थड़ थड़ करगही, कोइ धन्य धांम विसाल विचरही;

कोइ धंधाधारी धनवन्वु, कोइ भरे उद मसागत जंतु. ॥२२॥

કેટલાક રખડતા કાંકરા જેવા સમજ વિનાના કરગરીને જીવન ગાળે છે. કોઈ ધન ભેગું કરવામાં જ જિંદગી ગાળે છે. કોઈ મોટાં ધામ બાંધી નામ કરવામાં જ જિંદગી ગાળે છે. કેટલાક રાત્રિ-દિવસ ધંધો જ કરી ધનવાન થાય છે. કોઈ પેટ ભરવા મસાગત કરે છે ને જિંદગી ગાળે છે.

ए सरवे समजण के भेदु, वस्तु गते कांइ नहि नखेदु;

ते माटे वस्तुगत गयाता, धेकिना सबसे विक्षाता. ॥२३॥

ઉપરની વિવિધ પ્રકારની સમજના ભેદથી જ જુદી ક્રિયા કરતા હોઈ વિવિધ છે, પણ

એ સઘળા વસ્તુતાએ અંશ જ છે. માટે નખેદ ન ગણાય તો સમજ એવી લેવી કે અંશ જ બધામાં વ્યાપેલો છે. આવી સઘળી સમજ ઉપર દર્શાવેલા સંતોમાં સમાયેલી હતી.

તब हमं मनमे कीया विचारा, आ दीप नहि पडे कांम हमारा;

तारंनतरंन भये दोइ सीशु, सब दीपंन जीवंन के इशु. ॥२४॥

જેથી પરમગુરુના અંતરમાં વિચાર આવ્યો કે હવે આ દીપમાં મારા ઉપદેશની જરૂર રહેતી નથી. કારણ આ બંને સંતો ભાવપારંગત થયેલા છે ને શરણે આવનાર પાત્ર હશે તો તેને પણ તારશે કારણ આખા દ્વિપના જીવોના તેઓ ઈશ્વર સમાન હતા.

क्रोड सप्त कथीया हमं ज्ञाना, सो उन हरदे लखी सब ज्ञाना,

सकल भेद ताते लखपाये; दीव्य द्रष्ट माहा अरुढ कहाये. ॥२५॥

પરમગુરુ ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે મેં ત્યાં સાત કરોડ શબ્દોથી જ્ઞાનનો પ્રચાર કર્યો, જે દરેકના હૃદયમાં ગુંજારવ કરી રહેલ છે. જેમાં સઘળો ભેદ આવી ગયો છે, જેથી ઘણા જ જનો દિવ્ય દ્રષ્ટિના અરૂઢ ગતિમાં બિરાજે છે.

तब मेरामंन चंचल भइया, राजाकु तेडी सब कहीया;

हुकंम दीयो मेलाको जबही, राजा सोज मगाइ सबही. ॥२६॥

આ પ્રમાણે પરમગુરુએ જોયું તો પ્રજામાં આનંદ રેલાતો હતો જેથી પોતે ત્યાંથી જવાને મન ચંચળ કર્યું અને રાજાને બોલાવી પોતાની ઈચ્છા મેળો ભરવાની જણાવી. પરમગુરુનો હુકમ રાજાએ વિચારીને સ્વીકાર્યો.

देश देश पाती लखी भेजी, पूनमके दीन तेडे वेजी;

सबगांमनके हरिजंन सोइ. आये सकल रहे नहि कोइ. ॥२७॥

દેશે દેશ, પરગણે, ને ગામે ગામ જ્યાં હરિભક્તો હતા ત્યાં કાગળ પહોંચાડી પૂનમને દિવસે પધારવા વિનંતી કરી. પત્રિકા મળતાં જ સઘળા હરિજનો ઉમંગભેર ગુરુ દર્શને મેળામાં પધાર્યા. કોઈ હરિજન બાકી રહ્યા નહિ, સઘળેથી તમામ પધાર્યા.

हरखवंत दुरथे जंन सोइ, धइधइ चरन परस करे मोइ;

बोहुरु सब हरिजंन रस लिये, ऐकऐकपे, लपटइ उमलीये. ॥२८॥

ઘણે દૂર દૂરથી પધારેલા હરિભક્તો ઉમંગભેર પરમગુરુના ચરણને સ્પર્શ કરતા અને એક બીજાને હળીમળીને હરિરસ પીવારૂપી કમાણી કરતા અને એક બીજાને પ્રેમથી ભેટતા હતા અને અનેરો આનંદ ઉભરાવતા હતા.

હલીમલી રહીયે જન જનપે જબહી, બાગ બગીચે ઉતરે તબહી;
બહુ વિધી ભોજન પાક બનાયે, દિવસ સપ્તલૌ સંઘ જમાયે. ॥૨૯॥

બાગ બગીચાઓમાં તેમ જ ઘરબારોમાં જ્યાં જ્યાં હરિભક્તો ઊતરેલા તે એક બીજા સાથે હળીમળી (સંપીને) રહેતા ને ખૂબ સતસંગનો આનંદ લૂંટતા હતા. આ મેળો સાત દિવસ સુધીનો નક્કી કરેલો હતો તેમાં રાજા તરફથી વિધવિધ પ્રકારની રસોઈ ઉત્તમ રીતે સર્વેને જમાડવામાં આવતી હતી.

બહોરુ રાય કપડ બહુ લાયે, સબ હરિજનકુ લેઝ પહેરાયે;
તાર પીછે હરિજન લેઝ પૂજા, ધરી મમ ચરન દેવ નહી દુજા. ॥૩૦॥

તે સમયે રાજાએ ઘણું જ કાપડ ખરીદી લાવીને સઘળા સંઘને વસ્ત્રોની ભેટ આપી હતી અને સંઘમાં આવેલા સઘળા હરિભક્તો પૂજાની સામગ્રી લાવીને ગુરુની ભેટ સહિત મારી પૂજા કરતા હતા. ને પરમગુરુસમાન કોઈ બીજા ઈષ્ટ નથી એમ વચનો ઉચ્ચારતા અખંડ આનંદમાં સમય ગાળતા હતા.

કરી પૂજા સબ ભયે આનંદુ, જે જે કહી સ્વામી દીનબંધુ;
બહોરુ હરિજન સંત સમેતુ, હમપાસે તેડે કરી હેતુ. ॥૩૧॥

વિધવિધ પ્રકારે સોડસોપચારથી ગુરુનું પૂજન કરી ખૂબ હરખથી ઉમંગમાં વધારો કરી જ્ઞાનરસ પીતા હતા અને ગુરુનો જય હો ! જય હો ! એવા પોકારની પહાડી (મોટા અવાજથી) સૂરથી મેળામાં ગર્જના થતી હતી અને એક બીજાને ગુરુ નજીક તેડી લાવી દર્શન કરી આનંદમાં મસ્ત બનતા.

ભયે સકલ આઈ સનમુખ મૈરે, હરિજન ઓરુ મુઢીત સબ ચૈરે;
તબ હમ બોલે લક્ષ પસારી, સુનો હરિજન હરિગત નરનારી. ॥૩૨॥

સમગ્ર સંઘના હરિભક્તો અને મુડેલા સાધુઓ મારી સન્મુખ બોધ લેવા બેઠા તે વખતે પરમગુરુએ લક્ષનો પસારો જાહેર સંભળાવ્યો ને એક ચિત્તે હકીકત સાંભળવા તમામ નરનારી તથા હરિજનોને ફરમાવ્યું.

દીપ સકલ ચેતન ભયો આઈ, અબ હંમ દીપ ઓરનકુ જાઈ;
તુંમ સેવા સંતનકી કરીયો, ધ્યાન હમેરા નિસદિન ધરીયો. ॥૩૩॥

આ દીપમાં જે જે આરતવંત અંશો હતા તે સઘળા સચેતન થયા છે. હવે હું બીજા

દીપમાં જવા ધારું છું અને તમે સઘળા સંત સાધુની સેવા કરજો ને હંમેશ પરમ ગુરુનું ધ્યાન ધરજો. મેં તમને પરમ ગુરુનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે તે સદા તમારી પાસે જ રાખશો.

કેહં કુવેર એસી કહી જંબહી, કરી કલપંત રોવે અતી સબહી. ॥૩૪॥

પરમગુરુ ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે, મારા વિદ્યાયગીરીનાં વચનો સાંભળી સઘળા જનો અતિ ખેદ પામી અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા (પ્રેમનાં આંસુડાં પાડતા હતા.)

❶ **અથ સ્થુલ અભાવ કરન સ્વરૂપ લક્ષકો-અંગ-૬૯ મું** ❷

સંત સહીત દલગીર ચિત ભયેડ, રાયસહીત રાની વીલખયેડ;

બોહોરુ હંમ દ્રડતા દ્રઢ દીની, લક્ષ અઘાદ આદ્ય લ્યૌ ચીની. ॥૧॥

તે સમયે સંતો તથા બીજા તમામ હરિજનોનાં દિલ ઘણાં જ દિલગીર થયાં અને ચિત્ત અંતરમાં ચિંતાતુર થયાં અને રાજા તેમ જ રાણીઓ સહ સર્વેએ પોત પોતાને સ્થાને જવા વચન સ્વીકાર્યું અને છેવટે નિશ્ચયનું નિશાન (અગાધલક્ષમાં) મજબૂતપણે સ્થિર કરી આદ્ય પુરુષમાં લક્ષ જોડવા ફરજ પાડી અને અઢળક જ્ઞાન આપ્યું.

દ્વૈત ભાવ દેહીકો દ્યૌ નાંખી, હંમ અદ્વૈત ચૈતનં જુવો ઝાંખી;

અમર અખે અવિચલ તંન મેરા, નિજ કૈવલ સંમ નહિ ફારફેરા. ॥૨॥

પરમગુરુએ પડકાર કરીને ગર્જનાપૂર્વક કહ્યું કે, દેહભાવ જ્યાં છે ત્યાં દ્વૈત જ છે. જ્યારે દેહભાવ અંતરથી વિસારી દઈને મારું મૂળ સ્વરૂપ અદ્વૈત ચેતન છે તે જુવો અને અનુભવો. તેમ જ ખૂબ અંતરના અવલોકનથી સમજાશે કે મારું સ્વરૂપ અમર, અક્ષય ને ચળે નહિ તેવું છે અને તે નિજ સ્વરૂપ કૈવલ સ્વયં છે તેમાં જરા પણ ફેરફાર નથી એમ જરૂરી કરી માનશો.

યેસા સરુપ સદોદીત હંમહી, સોડ નિજ ધ્યાનં ધરી ઝર તુમહી,

અઝઠ હાથ હંમ નહી ઝનમાંના, દેહ હમારી વ્યાપક જ્ઞાના. ॥૩॥

પરમગુરુ કહે છે કે સત્ય સ્વરૂપ સદા સદોદિત છે. તે તમે તમારા નિજનું તમારા ઉરે ધ્યાન ધરી અનુભવી જુઓ ને તમોને જે મારું શરીર દેખાય છે તે હું પોતે નથી. તમે તો ઘાટનું પ્રમાણ લ્યો છો પણ જેના આધારે ઘાટ હલન-ચલન ને સચેતન રહે છે તે સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ લક્ષ દ્વારાએ સાક્ષાત્કાર થયે મારું સ્વરૂપ સમજાશે કે મારો દેહ જ્ઞાન સ્વરૂપે જ વ્યાપક છે.

જો ઉપજે બનસે નહિ કાવુ, સો નિજપદ હંમ સદા રહાઉ;
પંચભૂત તંન પંડ બ્રહ્માંડા, ચડેદેઈ લોક દીપ સત ખંડા. ॥૪॥

જે કેવલ પદની ઉત્પત્તિ નથી તેમ નાશ પણ કદીયે નથી તે નિજપદમાં હું સદા અખંડ રહું છું અને પંચભૂતોથી બનેલાં સઘળાં નાનાં મોટા શરીરો, ચૌદેય લોકનાં સાત દ્વીપ અને નવ ખંડમાં ઠસરસ ભરેલાં છે.

સો સહુ સાજ સબે શક્તિના, ચાત્યે સરુપ હંમારો ભીના;
શક્તિ પળ હંમહી ઉપજાઈ, ચૌદ લોક જીન પેજ બનાઈ. ॥૫॥

સઘળાએ ઘાટરૂપી સાજ ઈચ્છા શક્તિના છે પણ હું સ્વસ્વરૂપે તેથી પર ભિન્ન છું. વળી શક્તિની ઉત્પત્તિ પણ મારાથી ઉપજેલી છે. તે શક્તિ દ્વારાએ, 'ચતુરદશ' લોકનું પેજરૂપી સાજ ઊભું કરાવેલું છે.

ખાંણ ચતુર જીવંન કી દેહા, એક મસાલા ભિન્ન ભિન્ન વેહા;
સો ચતુરાઈ શક્તિ બુધ સાજે, સબમે આતમ એક બીરાજે. ॥૬॥

ચારે ખાણના સઘળા જીવોના દેહોનો મસાલો એક જ છે. છતાં વિધવિધ પ્રકારે દેહો દેખાય છે એ ચતુરાઈ મારી ઉપજાવેલી શક્તિની બુદ્ધિની છે પણ ભિન્ન ભિન્ન ભાસે છે. છતાં તે ભાસતા દેહો જે વડે સુંદર ને સુવ્યવસ્થિત રહે છે તે ચૈતન આત્મા સઘળા શરીરોમાં એક રૂપે બિરાજે છે.

સો નહિ હે સક્તનકા જાયા, કૈવલ અંશ અસ ત્યે આયા;
બાસ કીનો તંનમે જબ આંની, ભૂલ ગયે નિજસરુપ નીસાંની. ॥૭॥

તે અંશો શક્તિના તનથી ઊપજેલા નથી પણ ખુદ ખાવન કૈવલની અંતર વૃત્તિના જ ઊપજેલા અરસથી જ આવેલા છે અને જે અંશોએ શરીરોમાં વાસ કર્યો તેઓને પોતપોતાના સ્વરૂપનું વિસર્જન થયું (ભૂલી ગયા). કારણ કે ભિન્ન ભિન્ન ઈન્દ્રિયોનાં પાસમાં અને અનંતા અનંત સ્વરૂપોને નિહાળતાં જ નિજ સ્વરૂપની ગમ ગુમાવી ઘાટમાં ગૂંચવાઈ ગયા. તે હજુ સુધી પરમગુરુ વિના મૂળ સ્વરૂપનું ભાન કોણ કરાવે ?

તે માટે સબ જીવ કહ્યાંના, નિજપદ સે જબ ભયા અયાંના;
જબ ભુલે આપના સબ આપા, તબ કરતા શક્તિ ગુન થાપા. ॥૮॥

જેથી સઘળા અંશોને જીવ શબ્દથી સંબોધવામાં આવ્યા છે અને તે જ કારણે નિજ

ભૂલ્યાની છાપ (મહોર) મારી છે. તેથી અજ્ઞાનતાયે કરી શક્તિ તેમ જ ગુણોને જગતના કર્તા માન્યા છે અને તેમનું જ સ્થાપન આચાર્યોએ કરી મનાવ્યું છે.

પંચ ભુત શક્તિ ગુન જોતી, થાપે ઇસ્ટ જીવે પદ ગોતી;
યાંહાં લૌ તો खर अक्षर माया, भूले जीव करता करी गाया. ॥૯॥

આચાર્યોના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા જીવોએ જ કર્તાપદની શોધ કરતાં કરતાં જે સમજમાં આવ્યું તે જ પ્રમાણે દેવ ગણાતા અંશોને કર્તાસ્વામી નક્કી કરી બેઠા છે. પરમગુરુ કહે છે ત્યાં સુધીનાં સ્થાપિત પદ તો ક્ષર અને અક્ષર ગતિએ માયાનાં સ્વરૂપ છે. હે હરિજનો સ્વરૂપનું ભાન ભૂલેલા આચાર્યોએ જ જીવ બુદ્ધિથી જીવગતિના જ દેવોને કર્તાપદનું વિશેષણ દોકી બેસાડી જગતના જીવોને અંધારામાં રાખ્યા છે.

लख चोराशी जीवा जंतु, सरस अधिक एक एकपे तंतु;
तेसे पंन शक्ति गुन जोती, उन तंनकी वली अधिक विभूती. ॥૧૦॥

સ્વસ્વરૂપનું વિસર્જન કરી બેઠેલા અંશો (જીવો) કે જેનાં પંચ ભૌતિક શરીરો ઘણાં સરસ ને એક એકથી અધિકાધિક બળ, બુદ્ધિ ને સમૃદ્ધિવાન હોવાથી જીવો તેમનાથી અંજાઈ નવાઈ પામી ઈષ્ટ માની લે છે. શક્તિ તેમ જ ત્રિગુણ દેવો અને જ્યોતિ સ્વરૂપનાં શરીરો પણ અધિકાધિક હોવાથી તેઓ ઈષ્ટ ને સર્વોપરી છે એમ કાયમની માન્યતા ચાલી આવે છે.

ए सरवे बीबाकी बाजी, परथंम निज करतारे साजी;
इश्वर आद्य मंनस तीन गुनके, बीबां सक्त निरंजन उनके. ॥૧૧॥

પરમગુરુ ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે ઉપર દર્શાવેલા સઘળા દેવ, દાનવ ને માનવ તેમ જ ત્રણ ગુણના શરીરો ને શક્તિ નિરંજનનાં શરીરો પણ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, કારણ અને મહાકારણરૂપી બીબાં જ છે અને એ સર્વ રચના સર્જનહારની રચેલી છે.

एसे बीबा सब जीवंनका, भीन्न भीन्न सबही जंन जंनका;
सो परथंम करतारे करीया, पिछे कार सक्ति सिर धरीया. ॥૧૨॥

આ પ્રમાણે સઘળા જીવોને રહેવા ને મોજમઝા માણવાને જુદી જુદી જાતનાં વિવિધ પ્રકારનાં બીબાં જન જન પ્રત્યે રચેલ છે તે પ્રથમ સર્જનહાર કેવલે જ અંતરમાં રચેલાં છે અને તે પછી કાળ પુરુષ નિરંજન અને શક્તિને પસારાનો કાર્યક્રમ સોંપેલો છે.

તે માટે હંમહી પંન કીના, સક્તિ ઘાટ રચા ભીન ભીના;
પણ બીબાં કરતા નહિ માયા, જોત્ય સહિત બીબાં મે આયા. ॥૧૩॥

તે માટે હું પણ કહું છું કે શક્તિએ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે ઘાટ રચ્યા છે પણ બીબાંના બનાવનાર શક્તિ કે જ્યોતિ નારાયણ નથી, કારણ જ્યોતિ નિરંજન પણ બીબામાં જ સમાયેલા છે.

સો બીબે બીબાં બહુ જંત, ઉપજે ઘાટ અનેક અનંત;
પણ કાંતિ તેસીકી તેસી, પુરવત્યે ઉપજી હોય એસી. ॥૧૪॥

ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે સઘળી જાતનાં બીબાંમાંથી સૂક્ષ્મ જીવ જંતુ સુધીનાં બીબાં આખાય વૈરાટમાં અનંતા અનંત જેવાં ને તેવાં જ આદ્યથી અદ્યાપિ સુધી નીપજે છે પણ હજુ કોઈ અવયવ કે ઈન્દ્રિ કે કોઈ ગુણ કે બોતેર તત્ત્વોમાં એક પણ ખૂટી ગયું હોય કે જેથી નવીન કોઈ ઉપજાવી ખામી પૂરે એવું થતું નથી અને પ્રથમના જેવા જ હાલ પણ તેટલા તત્ત્વોવાળાં જ બીબાં આવે છે.

નવીન કરે નહિ પંન કોઈ પેરી, અધિક અધિક કરે સક્તિ પેરી;
પણ નમુને નમુનો ઉતરહી, સક્તિ ઘાટ સમીપ સંચરહી. ॥૧૫॥

સર્જનહારે જે પ્રકારે જેટલું રચેલું છે તેમાં કોઈએ વધઘટ કરેલી હોય તેમ બન્યું નથી. પણ મનુષ્યથી, પશુથી પશુ, પંખીથી પંખી અને સ્થાવરની પણ તે જ ન્યાયે ઊપજ ચાલતી આવે છે. તે સર્વમાં શક્તિ સહ વસ્તુઓનો સંચાર હોય જ છે.

તબ શક્તિ કહી સરજન હારા, નમુને નમુના પન અધિક પસારા;
આતમ કી કરતા નહિ સક્તિ, સો આગ્યે તમકુ કહી વીગતી. ॥૧૬॥

તેટલા જ માટે સર્જનનું કામ શક્તિને શીરે કહ્યું છે. દિન-પ્રતિદિન અધિકાધિક પસારો ચાલે પણ નમુનામાં બીજો પ્રકાર નહિ. વળી આત્માને સર્જનાર શક્તિ નથી પણ તેની ઊપજ પરમગુરુએ આગળ દર્શાવેલ છે કે તે પરભાર્યા કેવલના અંશ છે.

સો આતમ ચૈતન ચિદ હંમહી, ઘાટ ભાગ બીબાં કહી ગંમહી;
અકલ અઘાટ એસા હંમ પોત્યે, ઘાટ ભાવ આની ક્યૌં રોત્યે. ॥૧૭॥

કેવલથી ઊતરી આવેલ તે જ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન ચિદ હું છું જેથી જ ઘાટ (આકાર)

બીબાંની સમજની ગમ કહી જણાવી છે, હું અકળ રૂપ અઘાટી એવો પોતે છું છતાં તમે ઘાટ પર દૃષ્ટિ ઠેરવી શા માટે રડો છો ! ઘાટના ભાવ ભૂલી જાવ તો ચૈતન સ્વસ્વરૂપે (સોહંગ સ્વરૂપે) હું અખંડ છું.

યેહી વિધિ જ્ઞાન જબી હંમ કિના, તબ ચૈતન ચિદ હંમકુ ચીન્યા;
જબ દલગીર મટી સબ જનકી, ભડ દ્રઢતા હંમ ચીની મનકી. ॥૧૮॥

પરમગુરુએ આ પ્રકારે જ્યારે જ્ઞાન સમજાવ્યું ત્યારે હું ચિદરૂપ ચૈતન સ્વરૂપે છું એમ અનુભવ કરતા હતા. આવી સમજ જ્યારે જ્યારે જેના જેના અંતરમાં આવી કે તરત જ દિલમાંથી દિલગીરી જતી રહી અને સઘળા સમજેલા જનોને આનંદ ઊભરાયો અને તેઓ દૃઢ નિશ્ચયથી ચૈતન દૃષ્ટિવાળા થયા અને તેમના અંતર ગ્લાનિ રહિત આનંદિત જણાયાં.

ભયો જ્ઞાન સબ થયે નર્ચિના, દેહી દરસનકી ટલી દઘીના;

તબ હંમ જાન્યા સબ જન ચેતા, ઝર અંતર ભયે ચૈતન વેતા. ॥૧૯॥

જ્યારે ચૈતનદૃષ્ટ થઈ ત્યારે સર્વે નચિંત થયા અને તેઓની દેહ દૃષ્ટિની પીડા ગઈ (દુઘડા ટળી) ત્યારે મને અતિ આનંદ ઊભરાયો કે હવે સઘળા જનો સત્યનો અનુભવ અનુભવવા લાગ્યા છે.

તબ સબસે હંમ અગ્યા માગી, સત કૈવલ કહી તન દીયો ત્યાગી;

સબ હરિજન મીલી જ્યે જ્યે કહીયા, અંતર ધ્યાન જબી હંમ ભડ્યા. ॥૨૦॥

ત્યારે સઘળા સમૂહ પ્રત્યે પરમગુરુએ વિદાયગીરી માગી અને સત્કૈવલ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી શરીરનો ત્યાગ કર્યો તે સમયે સઘળી સભા એ જય જય કારનો ઘોષ ઉચ્ચાર્યો અને તેજ પળે પરમગુરુ અંતરધ્યાન થયા.

પંચભૂત સહુ સાજ સમીપા, છોડ ચલે હંમ પાલકી દીપા;

સાકુટ સહીત પીછે પસ્તાયે, કેહં કુવેર જંબુ હંમ આયે. ॥૨૧॥

ભૌતિક શરીર સભા સમક્ષ છોડી પોતે સુરતાની સવારીથી પાલકી દીપથી ઉપડ્યા ત્યારે સાકુટ જીવોને ઘણો જ પસ્તાવો થયો. આ રીતે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, હું પાલકી દ્વિપ છોડીને જંબુદ્વિપમાં પધાર્યો.

❶ અથ જંબુદ્વિપ પ્રવેશ કરનકો-અંગ-૭૦મું ❶

દીપ જંબુ સર્વ કરમ વિલાસી, કોઈ કોઈ મહાજન જ્ઞાન અભ્યાસી;
સુનો સંત હરિજન જંબુકે, દીનો બોધ દીપ યટ મુકે. ॥૧॥

જંબુદ્વિપમાં વસતા જનો સઘલા કર્મકાન્ડી જોયા અને કોઈક મોટા પુરુષોમાં જ્ઞાનના અભ્યાસવાળા જોયા અને પરમગુરુએ બોધ કરવા માંડ્યો કે હે જંબુવાસી જનો હું છ દ્વિપોમાં આરત્વંત જીવોને સાચો માર્ગ સમજાવતો સમજાવતો તે સઘળા છ દ્વિપો છોડીને અત્રે આવ્યો છું.

ઓર કહીયે સુંન કે ધામનકા, નામ નવેશ સહીત દેવંનકા;
દીપ સપ્તમો જંબુ સોડ, ચેતાવંન અબ આયે મોડ. ॥૨॥

હવે તમને શૂન્યમાં કેટલાં ધામ છે અને તેના કયા કયા દેવ છે તે વિગતવાર નામો સહિત જણાવી વાકેફ કરીશ. કેમકે આ સાતમો જંબુદ્વિપ ચેતાવવા અત્રે મારું આગમન થયું છે.

બહોરુ કહુ સુનીયો વિસ્તારા, એક એકપે હોય દુર પસારા;
જોજન લક્ષ જંબુ હે સોડ, દીપ પાલકી કહીયે દોડ. ॥૩॥

હે હરિજનો ! દ્વિપોનો વિસ્તાર આપને સમજાવું છું. તે દીપો એક બીજાથી ઘણા દૂર આવેલા હોય છે. જંબુદ્વિપનો વિસ્તાર લાખ જોજનમાં રચાયેલો છે, અને પાલકી દ્વિપ જંબુદ્વિપથી બે ઘણા વિસ્તારમાં રચાયેલો છે.

ઓર દીપ સાલમ લખ ચારુ, લક્ષ અષ્ટ કુસાલ સમારુ;
સોલ લક્ષ જોજન કડસંનકે, લક્ષ કહીયે બતીસ સાગનકે. ॥૪॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે સાલમ દ્વિપનો પસારો ચાર લાખ જોજનમાં રચાયેલો છે અને આઠ લાખ જોજનમાં કુશાલક દ્વિપનો પસારો રચાયેલો છે અને સોળ લાખ જોજનમાં કડસક દ્વિપનો પસારો રચાયેલો છે અને સાગ દ્વિપનો પસારો બત્રીસ લાખ જોજનમાં રચાયેલો છે.

દીપ સપ્તમો ચોસટ લાખુ, પુરસ્કરજાકો નાંમહી ભાખુ;
ઓર કહુ સાહેર ગતસાતુ, જો દીપન જેહી પુષ્ટ રહાતુ. ॥૫॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે સાતમો પુષ્કર નામે દીપ છે તેનો વિસ્તાર ચોસઠ લાખ જોજનોમાં રચાયેલો છે. હવે સાત સાગર (સાહેર)ની હકીકત તમને કહી સમજાવું છું, કે જે તે દ્વિપ જે તે સાગરને વીંટાઈને રહેલો હોય છે.

ખાર સમુદ્ર જંબુ ફેરી દીપા, પાલકીપર રસ સિંધુ સમીપા;
સાલમલી પર મધકે સિંધુ, દીપ કુસાલક ઘ્રથ સમંધુ. ॥૬॥

જંબુદ્વિપને વીંટાઈને ખારો સમુદ્ર આવેલો છે અને પાલકી દ્વિપની ચોમેર રસસિંધુનો સમુદ્ર આવેલો છે અને સાલમ દ્વિપની ચોમેર મધનો સિંધુ આવેલો છે અને કુસાલક દ્વિપની ચોમેર ઘીનો સમુદ્ર આવેલો છે.

કૌસક પર દૂધકો નિધિરાજે, સાગ દીપ દહીકો દધી ગાજે;
પુસ્કર પર અમૃત નિધિ કહાવે, તાપર કંચન ભોમ સહાવે. ॥૭॥

કૌસક દીપ પર દૂધનો સાગર આવેલો છે, અને સાગ દીપ પર દહીંનો સાગર આવેલો છે. ને પુસ્કર દીપ પર અમૃતનો સાગર આવેલો છે. તેના પર સુવર્ણની ભૂમિ આવેલી છે અને તે અતિ સુંદર શોભે છે.

લોકાચલ પરવત તાંહાં સારા, અંધકાર તંમ તીનકી પારા;
અબ સુનીઓ શુન્ય કા ઝનમાંના, દેવ ધાંમકી કહુ નિઘાંના. ॥૮॥

ત્યાં લોકાચલ પર્વત આવેલો છે. તે પછી અંધાધૂંધ (પ્રકાશ રહિત) તમ આવેલું છે. હવે શૂન્યનું અનુમાન (પ્રમાણ) કહું છું અને ત્યાં જે જે સ્થળે જે જે દેવો છે તેની સમજ દર્શાવું છું તે સાંભળો.

લખ જોજન અવની તેસુરા, દ્વે લખજોજન ચંદ સફુરા;
ત્રિય લખ જોજન તીન પર તારા, તાપર દ્વે લખ સુકર સારા. ॥૯॥

એ પૃથ્વીથી લાખ જોજન ઊંચો સૂર્ય રહેલો છે અને પૃથ્વીથી બે લાખ જોજન ઊંચું ચંદ્રનું સ્થાન આવેલું છે અને પૃથ્વીથી ત્રણ લાખ જોજન ઊંચે તારા મંડળ આવેલું છે અને તારાથી બે લાખ જોજન ઊંચે શુક્રનો ગ્રહ આવેલો છે.

બુધ મંડલ તીન પર લખ દોઢ, મંગલકે દ્વે તીન પર સોઢ;
ગુરુ મંડલતા પરદ્વે રાજે, દ્વે લખ જોજન સની બિરાજે. ॥૧૦॥

શુક્રથી પર બે લાખ જોજન, ઊંચે બુધનો ગ્રહ આવેલો છે અને બુધના ગ્રહથી મંગળ ગ્રહ તેથી પર બે લાખ જોજન દૂર ઊંચે આવેલો છે, વળી ગુરુનો ગ્રહ છે તે મંગળથી પણ બે લાખ જોજન પર છે, ને શનિનો ગ્રહ છે તે ગુરુના ગ્રહથી બે લાખ જોજન ઉપર રહેલો છે.

एकादश लख जोजन धाम्, सप्तरुषिके ताहां विसराम्;
तेर लक्ष जोजन तीनपारु, ताहां अविचल ध्रुके घरबारु. ॥११॥

શનિના ગ્રહથી એકાદશ લાખ જોજન પર સાત ઋષિ રહેલા છે અને ઋષિ મંડળથી તેર લાખ જોજન પર ધ્રુ અવિચળ ધામે રહેલા છે.

महर लोक तापर एक कोटि, क्रोड दोय जनलोक वसोटी;
क्रोड अष्ट तिनकी हे पारा, तापस लोक वसे निरधारा. ॥१२॥

અવિચળ ધ્રુના ધામથી એક કરોડ જોજન પર મહર લોક વસેલું છે, અને તેથી બે કરોડ જોજન ઉપર જનલોકનો વસાવટ છે. વળી તેથી આઠ કરોડ જોજન પર તાપસ લોક વસેલા છે તે વાત નક્કી જ છે.

तीनकी पर द्वादस सत लोका, वसे जाहां सहु सत संतोका;
क्रोड एक अडसट लख थाइ, ताहां विष्णु वैकुंठ बसाइ. ॥१३॥

અને તાપસ લોકથી બાર કરોડ જોજન પર જેનો વસવાટ છે તે સતલોક છે, અને તેઓ ઘણા જ સંતોષી હોય છે. ને તેથી પર એક કરોડ ને અડસઠ લાખ જોજન પર વિષ્ણુ વૈકુંઠ વસાવી બિરાજે છે.

भुर क्रिन्द गांघ्रव नहि कहीया, सुरपति सहीत धां विचरइया;
अब कही देउ वैकुंठ समारा, क्रोड पचीस उरध विस्तारा. ॥१४॥

તે પછી ભૂર લોક, કિન્નરલોક અને ગાંધર્વ લોક છોડીને ઈન્દ્રનું ધામ છે. હવે વૈકુંઠનો વિસ્તાર જણાવું છું કે જે પચીસ કરોડ જોજનમાં વસેલું છે.

ब्रह्मसुदन कैलास सीवन के, आसपास वैकुंठ सबनके;
जेतन्ये क्रोड अवन्य वैकुंठा, तेतने पर गौलौक वसंठा. ॥१५॥

વૈકુંઠ ધામની સાથે જ કૈલાસ અને બ્રહ્મપુરી આવેલાં છે ને જેટલા કરોડ જોજન પર પૃથ્વીથી વૈકુંઠ આવેલું છે તેટલા જ કરોડ જોજનથી પર ગૌલોકનો વસવાટ છે.

सो गडलोक अवन्य जीत दुरी, तेतने पर शक्ति जुग मुरी;
शक्ति धाम अवनी बीच दुरा, तेतन्ये पर निरंजन नीज सुरा. ॥१६॥

પૃથ્વીથી જેટલા અંતરે ગૌલોક આવેલું છે, તેટલા જ અંતરે ગૌલોકથી પર

શક્તિનું ધામ આવેલું છે કે જે શક્તિ જગતના મૂળ રૂપ ગણાય છે, વળી પૃથ્વીથી શક્તિ ધામની વચમાં જેટલું અંતર છે તેટલું જ અંતર શક્તિ અને નિરંજન ધામ વચ્ચે ગણાય છે.

ઈંડ કટાક્ષ ભોમ બ્રેહે મંડા, ત્રીનકા ડીંટ નિરંજન પંડા;

નિરંજન પરેકાદશ ધાંમુ, દ્વાદશમે કૈવલ વિસરામુ. ॥૧૭॥

નિરંજન પુરુષની કટાક્ષ દૃષ્ટિ વડે શક્તિની વ્રેહ શાન્ત થઈ તો તે સમગ્ર ઈંડના ડીંચ રૂપે નિરંજન પુરુષ સમજવા; હવે નિરંજન પુરુષના ધામથી પર એકાદશ (અગિયાર) ધામ આવેલાં છે. તે વસ્તી સિવાયનાં હોઈ તેથી પર કૈવલ કર્તાનું દ્વાદશમું ધામ આવેલું છે ત્યાં સદા કાયમ બિરાજે છે, તે કૈવલ પદ કહેવાય છે.

સો દ્વાદશકે પલાભારી, એક એકપેં ગત્ય અધિક અપારી;

નિરંજનતે અવની હોય જેતે, બ્રંહ્મ ધાંમ ત્રીનકી પર તે તે. ॥૧૮॥

ઉપર મુજબ પૃથ્વી અને નિરંજન એ બે ધામ વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલા જ જોજનના અંતરે બ્રહ્મ ધામ સદા રહેલું છે, એ ન્યાયે એકાદશ ધામોની વચ્ચેના પદાર્થ ઘણા જ ભારે છે.

એહી પરકાર અધિક એક એકહી, સબકે સિર કૈવલપદ સેખહી;

સૌ કૈવલ કરતા સરવનકે, જો હંમ બરન્યા ધાંમ તેહુનકે. ॥૧૯॥

એ પ્રકારે એક એકથી ઘણા જ અધિક અંતરે ધામ રહેલાં છે અને તેથી પર બારમા ધામે કૈવલ ધામ સદા સદોદિત ને કાયમ જ છે. તે કૈવલ સર્વેનો કર્તા છે અને જે જે ધામોનું મેં વર્ણન કરેલું છે તે સઘળાના કર્તા “કૈવલ” છે.

ઝલટ સુલટ કહી દીના મેવા, ધાંમ ધાંમ જીનકે જેહી દેવા;

યેતને લોક ફોર હંમ આયે, સબકુ કૈવલ લક્ષ બતાયે. ॥૨૦॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે અગમ્ય ગતિની વાત મેં સુગમ રીતે કહી સમજ આપી અને જેટલાં ધામ હતાં તેટલાંનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરી જેના તેના દેવો પણ સમજપૂર્વક સમજાવ્યા, ઉપર દર્શાવેલાં સઘળાં ધામોમાં વસેલા અંશોને ફરમાન કરી જે તે લોકમાં કૈવલ લક્ષની સમજ આપતો આપતો હું આ જંબુદ્વિપમાં આવ્યો છું.

હે કૈવલ સબકે પતિ રાયા, ક્રીપા કરી હંમકુ પઠવાયા;

સુનો દીપ જંબુકે સંતુ, કૈવલ પદ ગત્ય અકથ અનંતુ. ॥૨૧॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે કેવલ તમામના રાજા ને ધણી છે (માલિક છે) અને તેમણે જ મને દયાની દૃષ્ટિ કરી મોકલ્યો છે, જેથી જ હું જંબુદ્વિપમાં વસતા સંત મહાપુરુષોને જાહેર કહું છું કે કેવલ પદની ગતિ અકથ ને અનંતા અનંત છે.

સો તુમકુ સબ કહી બતાડ, ધાંમ ધાંમ ભિન્ન ભિન્ન જસ ગાઈ;

કેહં કુવેર સુનો નરલોડ, કીની ગંમ રાખી જેહી ગોડ. ॥૨૨॥

પરમગુરુ ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે હે સંતો ને હરિભક્તો સઘળી હકીકત તમને યથાથ કહી સમજાવી છે. તમામ ધામની તેમ જ ભિન્ન ભિન્ન ગતિ સહ તેમના યશ ને ગુણ કહી દીધા છે, હે આરતવાન અંશો લક્ષ દર્દને સાંભળો કે જે ગમ ગુપ્ત હતી તે તમને સરળ રીતે જાહેર સમજાવી છે.

❁ અથ બાળ ચરિત્ર પરચાકો-અંગ - ૭૧મું ❁

અબ સુનીયો એક વિનત હમારી, જંબુ દીપ દેહી જેહી વિધીધારી;

બાલ રુપ બંનમે હંમ ધરિયા, તાંહાં સુત લેડ આડ એક તરીયા. ॥૧॥

પરમગુરુ કહે છે કે જંબુદ્વિપમાં મેં કેવી રીતે પ્રવેશ કરેલો તે હકીકત કહું છું. વનવગડામાં ઝાર ખંડિમાં એક નાનું બાળ સ્વરૂપ મેં ધારણ કર્યું. ત્યાં એક ઝાડ નીચે એક બાળકને લઈને તેની માતા આવી કે જેને તરસ લાગેલી હતી.

તેહી જંગલ એક નિર તલાડ, છોડી સુત પીવન ગડ માડ;

પૂઠભડ માતાકી જબહી, લેડ ગયે બાલક નાહર તબહી. ॥૨॥

પોતાના બાળકને એક વૃક્ષની છાંયે સુવાડીને પોતે તળાવમાં જળ પીવા ગઈ. જ્યાં બાળક તે માતાથી એકલું પડ્યું કે તરત જ એક નાહર નામનું હિંસક પ્રાણી બાળકને તાણી જઈ ભક્ષ કરી ગયું.

નિરપીડ માતા જબ આડ, દેખ્યા નહિ સુત મંન પસ્તાડ;

રોવત કુટત સોધન લાગે, તરુવર નીચ હુતે હંમ આગે. ॥૩॥

બાળકની માતા જળ પીને પાછી આવી વૃક્ષ નીચે આવી જુવે છે તો ત્યાં બાળક દીઠું નહિ. જેથી રડતી ને કૂટતી આજુબાજુ બાળકની તપાસ કરતી હતી. તેવામાં તેની દૃષ્ટિ પરમગુરુ જે બાળક શરીર ધારણ કરી એક ઝાડ નીચે બેઠેલા હતા તે જોયા.

ત્રીનકે સુત સાવજ ય્વડ ગડયા, હુંડત હંમ બહોરુ તાંહાં પડયા;
જબ માતા ઘરકુ ગયેડ, ડનકે સુત જેસે હંમ ભયેડ. ॥૪॥

પોતાના સુતને નાહર ખાઈ ગયું તેથી શોધવા છતાં, નહિ મળવાથી પરમગુરુ જે બાલક રૂપે હતા તેમને પોતે લઈ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. પરમગુરુએ પોતાનું બાળ સ્વરૂપ તે ખાઈના બાળકના સરખું જ દેખાવમાં રાખ્યું.

હેતબાઈ રઘુવરજીન નામા, ક્ષત્રી કુલ્લ હંમ કીચા વિરામા;
પુરવસે હંમ કોલ બંધાયે, તબ બાંલક હોચ ડન ઘર આચે. ॥૫॥

માતાનું નામ હેતબાઈ ને પિતાનું નામ રઘુવર હતું. ત્યાં પરમગુરુ ક્ષત્રી કુળમાં પુત્ર રૂપ લઈને પ્રગટ રહ્યા કારણ આગલે જન્મ વચન આપી કોલ કરેલો હતો જેથી બાલસ્વરૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યા હતા.

માતાકુ બંનમે સમજાઈ, કાહુસે ભેદ દીચો નહિ તાઈ;
ગુપ્ત રહે ચેતને દીન જબહી, પ્રગટ પોકાર કહત હંમ અબહી. ॥૬॥

પરમગુરુ કહે છે કે મેં જંગલમાં માતાજીને સમજ આપી હતી કે આ જંગલમાં બનેલી વાત બીજાને કહેશો નહિ. આ વાત આટલા દિવસો સુધી ગુપ્ત રહી હતી તે આજે હું આ સભા સમક્ષ જાહેર કરું છું.

સુનો હરિજન સહુ સંતસહ્યાંના, ચા વિધસે હંમ પ્રગટ ભયાંના;
ગ્રભયોન હંમહી નહિ આચે, તાતે તુમકુ કહી સમજાચે. ॥૭॥

હે વહાલા હરિભક્તો અને શાણા સંતો, મારી ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે પ્રગટ થયેલી છે. હું યોનિમાં થઈ પ્રગટ થયો નથી તેમ જ ગર્ભવાસમાં પણ આવ્યો નથી, જે મારી હકીકત હતી તે તમો આગળ કહી સમજાવી છે.

હંમહે પુરુષ અકલ અવન્યાસી આદ્ય સંત મધ્ય કહી પ્રકાસી;
દીપ દીપ હંમ ભયે નિવાસી, નગર સહેર કીચો નામ પ્રકાસી. ॥૮॥

હું અકળ પુરુષ હોઈ અવિનાશી સ્વરૂપે છું. મારી આદ્ય અને અંત આપને પ્રગટ સમજાવી દીધી. સઘળા દ્વિપોનાં અને દરેક શહેરનાં નામો કે જ્યાં જ્યાં મારો નિવાસ હતો તે પણ પ્રગટ કરી જણાવી દીધું છે ને ત્યાં મારાં જે જે નામો પ્રચલિત હતાં તે પણ જણાવેલાં છે.

બહોરુ કહુ જંબુ દીપનકા, નવેખંડ વિસ્તાર હે જીનકા;
ભ્રથ ખંડ જામે અધિકાઈ, ગાદીપત જાંહાં ભ્રથ કહાઈ. ॥૧૧॥

વળી જંબુ દીપની હકીકત જણાવું છું કે તમામ (નવ) ખંડમાં જંબુનો વિસ્તાર છે અને ભરતખંડ નામથી તે પ્રખ્યાત છે કે જેમાં ભરતરાજાએ રાજ્ય કરેલું (ગાદી સ્થાપેલી).

તેહી ખંડે દેખો હંમ આયે, નગર સારસા ધાંમ રચાયે;
બરન અઢાર વસે જાંહાં સારી, આનંદ મયે સબહી નરનારી. ॥૧૦॥

આ ભરતખંડમાં મારું આવવું થયું અને તે સારસા નામના ગામમાં અમે વસવાટ કરી રહ્યા કે જ્યાં અઢારે વરણાશ્રમના લોક વસેલા છે. અમારા રહેવાથી સઘળાં નરનારીને આનંદ થયો.

કેહં કુવેર સુનો નરલોઈ, તીનમે શ્રેષ્ઠ બતાવહુ સોઈ. ॥૧૧॥

મહાન સમર્થ પરમગુરુ કૃષ્ણાસાગર ભગવાન કહે છે કે હે નરનારીઓ તેમ જ સંતો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો કે તેમાં શ્રેષ્ઠ ઉત્તમ કોણ છે તે સમજ આપું છું.

અથ હરિજન જન બરનનકો-અંગ-૭૨મું.

સરવ સમેટ ચારુમુખ અંસુ, બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી સૌદર વંસુ;
ચારુ બરન હેત અધિકારી, પ્રિત્ય રિત્ય હંમસે રત પ્યારી. ॥૧૧॥

બ્રહ્માના મુખથી ઊપજેલા ગણાતા ચાર મુખથી ચારે વર્ણની ઉત્પત્તિ શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવેલી છે. તે મુજબ બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય - ને શૂદ્ર એમ ચારે વર્ણથી ઓળખાતા જનોનું મારા પર ઘણું જ હેત હતું, પણ જેનો જેટલો અધિકાર હતો ને જેણે જેટલું ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવેલું તેનાં નામ કહું છું.

તામે કોઈ કોઈ અધિક હેતારુ, નાંમ નવેશ તીનકો વિસ્તારુ;
મીયારામ જન ક્રદમજી હેતુ, જીભઈ જેભઈ સહીત સમેતુ. ॥૧૨॥

આ ચારે પ્રકારના હરિજનોમાં કોઈક કોઈક અધિક હેતવાળા હતા તેમનાં નામ વિસ્તારપૂર્વક જણાવું છું. મીયારામ નામના બ્રાહ્મણ અને જન કદમજી ઘણા જ હેતાળુ સ્વભાવના હતા. વળી જીભઈ અને જેભઈ નામના બે બ્રાહ્મણ પણ બહુ માયાળુ અને સમજદાર હતા.

ઓર વિપ્ર હરિજન કે ભાવા, મોક્ષ મોક્ષ કે નામ બતાવા;
તામે દ્વેમહી શ્રેષ્ઠ સહ્યાંનુ, મીયારામ જન ક્રદમ બચાંનુ. ॥૩॥

ઉપર નામ દર્શાવ્યાં તે સિવાય બીજા ઘણા વિપ્રો ભક્તિભાવવાળા હતા પણ મુખ્યનાં નામ જણાવું છું. તેમાં મયારામ ને જનકદમ અતિ ઉત્તમ સમજવાળા ને હેતાળુ હતા.

સીલ સભાવ ચાહાવ ચિતવંનકી, હરદે ખોજ અધિક દીન દીનકી;
સાર અસાર સકલ વિધિ જાંને, કૈવલ મોક્ષ આદ્ય પેહેચાંને. ॥૪॥

જેમનો સ્વભાવ શીલવત્ તથા ચિત્તમાં ચિતવન કેવલનું કરનારા અંતર ગતિમાં ઊંડી ખોજ કરવાવાળા હતા. જેથી દિન-પ્રતિદિન તેમની ગતિ અતિ અગમ ગમવાળી હોઈ હંમેશના શોધક હતા. વળી તે શાસ્ત્રોના સારા અભ્યાસી હતા. જેથી સઘળા શાસ્ત્રનો સાર સમજતા હતા પણ શોધક વૃત્તિવાળા હોવાથી તેમનું નિશાન કેવલ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવામાં હતું.

તાતે દ્વે હંમ શ્રેષ્ઠ સરાયે, ગુણ ગરવાગત અસીલ સહાયે;
ત્રિયા કહુ તીનકે ઓરુ વગકી, લક્ષવંતી જનુની ભડ જગકી. ॥૫॥

અમે આ બેને ઉત્તમ અને શ્રેષ્ઠ ગણીએ છીએ તેનું કારણ એ જ છે કે તેઓ ત્રિગુણને જીતી નિજાનંદમાં આનંદ રૂપે શીલવત્ રહેતા હતા. તેમની ધર્મપત્નીઓની (અર્ધાંગનાઓની) પણ સમજ પતિ પક્ષની અને લક્ષ્યમાં યથાર્થ અનુભવવાળી હોવાથી જગત જનુની તુલ્ય ગણાતી હતી.

અચરત અવલ રામ ઓરુ પ્રેમા, કુલતોડે છોડે નહિ નેમા;
એ ચારુ બડ પ્રેમ સનેહી, ભવકે સિર ચાલી પગ દેડ. ॥૬॥

હવે બ્રાહ્મણ કુળમાં ચાર સ્ત્રીઓ હરિજન હતી તેમનું વર્ણન કરું છું. અચરતબા, અવલબાઈ, રામબાઈ ને પ્રેમબાઈ એ કુળ મરજાદાને બાજુએ મૂકી ભક્તિ આદરી રહેતી હતી. અરસપરસ અઢળક પ્રેમ રાખતાં હતાં ને દુનિયાથી પર પરમ પતિની શોધમાં રહેતાં હતાં.

ઓરુ દુજી હરિજન રુષિ પત્ની, ભાવ રચે ઝગ્રહે કુલવતની;
પણ ચારુ તંન મંન ધંન અરપે, સિસ સહીત મમ ચરન સમરપે. ॥૭॥

ઉપર જણાવેલા ચાર નામોવાળા હરિજનો સિવાય બીજી બ્રાહ્મણ કુળની હરિજન સ્ત્રીઓ પણ ગુરુ તરફનો ભાવ ભરી ભક્તિ કરતી પણ કુળનું કુળવટપણું આગળ રાખી

ભક્તિ કરતાં જેથી અસમી આડી આવતી હતી. પણ અચરતબા, અવલબાઈ, રામબાઈ અને પ્રેમબાઈએ પોતાનાં તન, મન ને ધન ગુરુને અંતરથી સમર્પી ગુરુના ચરણમાં જ શિષ્યનમાવી રહેતાં હતાં. તેમનામાં વરણાશ્રમનો ભેદભાવ નહોતો.

કરી ક્રોધ લડે બહુ દ્વિજા, નગણી આંચ અંતર ગત ઇજા;
કેતીક બેર મલી મલી નાતી, ઘેરઘાર બહુ કરી ઉતપાતી. ॥૮॥

આ પ્રમાણે હરિભક્તિ આદરનાર સ્ત્રીઓને બ્રાહ્મણો તરફથી ધાક ધમકીયો ને ફિટકાર ઘણો જ કરવામાં આવતો હતો ને કેટલીક વાર ગામના પંચો ભેગા મળી સ્ત્રીઓને ગુરુદર્શને નહિ જવાની ફરજો પાડી અતિ ઉત્પાત કરતા હતા.

ઘરમે ઘાલ દીયા ફેરી તારા, દ્વિજ રહે પુઠલ રખવારા;
હુતી ટેક મમ દરસંન કરી, માટે ઘરમે રાખી ઘેરી. ॥૯॥

એક દિવસ અચરત બાઈ સહિત ચારે બાઈઓને એક ઘરમાં પૂરીને બારણે તાળું મારી બ્રાહ્મણો ચોકી કરવા માટે રહ્યા હતા. કારણ કે આ બાઈઓને ગુરુ દર્શનનો નિત્ય ટેક હતો તે તોડાવવા સારું ઘરમાં ઘેરી તાળું દીધું હતું.

દ્વિજ મંડલ બેઠે રહે સારુ, મમ દરસંન આઈ બડ ચારુ;
તારા તો ત્યૌકા ત્યૌં રહીયા, અકલ ગતે ગડ ચારુ બડયા. ॥૧૦॥

ત્યાં એવો બનાવ બન્યો કે ચોકી કરનારાઓ તાળાની બાજુમાં તાળું જોતા જ રહ્યા ને ચારે સ્ત્રીઓ અકળ ગતિએ ગુરુદર્શનમાં હાજર થઈ ગઈ હતી.

તબ બ્રાહ્મણકો છુટ્યો ક્રોધા, કરન લગે કુલ મતકે બોધા;
વિપ્ર સકલકો દ્વિજ અધિકારી, પાયે લગ્યો જડ પાગ ઉતારી. ॥૧૧॥

આ બનાવ જોઈને બ્રાહ્મણોને ક્રોધ ઊપજ્યો ને કહેવા લાગ્યા કે બ્રાહ્મણો ચારે વર્ણના ગુરુ કહેવાય અને તેમનું પદ સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે તો તમોને પાઘડી ઉતારીને કહીયે છીએ કે

કહન લગે સત ભક્તિ તુમારી, સબ રાખો કહી લાજ હમારી;
બ્રાહ્મણ કુલ સબતે અધિકાઈ, સો લજવો સંતનપે જાઈ. ॥૧૨॥

વિપ્રો કહેવા લાગ્યા કે તમારી ભક્તિ સાચી છે પણ અમારું કુળ ઊંચું હોવાથી ગમે તે કુળના સંતને નમવાથી લાજ આવે છે, પણ હવે તો આપનું કુળ સર્વથી અધિક ગણાય છે તેથી તમે સંત પાસે ન જતાં ઘેર રહી ભક્તિ કરો.

રુષી કુલ સંતસુ આદ્ય લરાઈ, સત્ દેખે પણ રોસ ન જાઈ;
તે માટે અતી કહે સમજાઈ, સતસંગત્ય તુમ છાંડો બાઈ. ॥૧૩॥

આદિ અનાદિથી બ્રાહ્મણ ને સંતનો વેરભાવ ચાલતો જ આવે છે. સત્ય વસ્તુ સમજાયા છતાં પણ અંતરમાં રોષ રહે છે. તેટલા જ માટે ઘણું ઘણું સમજાવીએ છીએ કે તમો સંતનો સંગ છોડી દો.

ઓર ઘને બહુ પઢે પુરાંની, કહી થાકે એકુ નવ માંની;
વિપ્ર બોધસીખ સબ ઝલટાઈ, લક્ષવંતી ચારુ દ્રડબાઈ. ॥૧૪॥

આ પ્રમાણે ઘણા ભણેલા પુરાણીઓએ સમજાવ્યું પણ ચારે સ્ત્રીઓ લક્ષ જ્ઞાનનો અનુભવ અનુભવતી હોવાથી બ્રાહ્મણોએ આપેલો બોધ મન પર લીધો નહિ અને ચારે સ્ત્રીઓ-ગુરુ લક્ષે અડગપણે રહેતી હતી.

ભની ભની વ્યાક્રણ વીવીધી વવેકે, સમજાઈ બહુ પેર અનેકે;
કરતવજ્ઞાન ધર્યો નહિ કાંહાંને, સબ પંડિત પસુસંમ કરી જાંને. ॥૧૫॥

ઘણા વ્યાકરણાચાર્ય તેમ જ પંડિતોએ વિધવિધ પ્રકારે વિવેકપૂર્વક સમજાવ્યું પણ કૃતવી જ્ઞાન અને દેવોની ઉપાસના કોઈના પણ મનમાં ઠીક લાગી નહિ અને વ્યાકરણાચાર્યો અને પંડિતોને પશુ સમાન માની આત્મા લક્ષમાં વળગી રહેતાં હતાં.

નિજ ચૈતનની ચારુ જ્ઞાની, તબ પંડિતની બાત ન માની;
બરજન લગી વિપ્રકુ ચારુ, પંડિત કરતવ જ્ઞાન તમારુ. ॥૧૬॥

ચારે સ્ત્રીઓ નિજ ચૈતનની અભ્યાસી હોવાથી પંડિતોની વાતોનો સ્વીકાર કર્યો નહિ અને વિપ્રોને કહેવા લાગી કે તમારું જ્ઞાન કર્તાના કૃત પૈકીનું જ છે.

નીજ કૈવલપદ તુમ નહિ બુજો, વેદ પુરાંન શાસ્ત્ર પર જુજો;
એતો સર્વ કરતવની બાજી, પઢી પઢી મરો સહુ પંડીત અભાજી. ॥૧૭॥

જેથી નિજપદનું સજાતી કૈવલપદ જે છે તે તમને પ્રાપ્ત નહિ થાય, કારણ કે તમારું નિશાન ચારવેદ-ખટશાસ્ત્ર ને નવ વ્યાકરણ તેમ જ પુરાણોના ભયવાળું હોવાથી તમે તે સિદ્ધાન્તો પર ધારણા ધારી બેસી રહ્યા છો પણ તે સર્વ ધર્મગ્રંથોનું સૂચન માત્ર કૈવલકર્તાના કૃત પૈકીનું જ છે, જેથી ભણી ભણીને વિદ્વાનો બની ને વાદવિવાદમાં ઊતરો છો. વિદ્યામાં વાદનો ભય જ રહેલો છે જેથી વાદવિવાદી વિદ્વાનો જનકની જેલમાં ઘણો વખત રહ્યા હતા

પણ પંચમવેદના હિમાયતી અષ્ટાવક જ્યારે જનકને મળ્યા ત્યારે પળવારમાં રાજાને વિદેહી બનાવ્યા ને વિદ્વાનોને છૂટા કરી પોતાને ઘેર જવા રજા અપાવી. જેથી તમારું ઝઝૂમવું તે જીવન મુક્ત દશાએ જવામાં ગૌણ ભાગ્ય ગણાય.

ચૈતન બોધ લક્ષપદ જેહી, નીગમ નયેતી પોકારત તેહી;

તાતે પદકુ વ્યૌં કરી જાંનો, વેદ મહી તુમતો પતીયાંનો. ॥૧૮॥

હે પંડિતો ચૈતન પદ પ્રાપ્ત કરવામાં વેદે નેતિ પોકારી છે તો તમે તે વેદનો પરિવાર રૂપ થયેલા ગ્રંથો પર ઝંઝૂમનારા અને ચાર જ વેદ પર ભરોસો રાખનારા ચૈતન સ્વરૂપ કેમ કરી પ્રાપ્ત કરશો.

એસે કહી બ્રાહ્મણ સરવંનકુ, સીખ દેવન આયે જીન જીનકુ;

સબ કુલ્લકે કહી કહી પચી ગયેડ, એહી ઉત્તર સરવનકુ દયેડ. ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે શિખામણ દેવા જે વિપ્રો આવ્યા હતા તેઓ ઉત્તમ કુળ સંબંધી શિખામણો આપી હતાશ પામ્યા કારણ કે તે સઘળાઓને ઉપર પ્રમાણે ઉત્તર આપવામાં આવ્યો હતો.

તબ હારે કહી દ્વીજ દવેચી, ડગી નહિ ચારુમાંહી એકી;

માહા દ્રઢતા અવિગત ગતિવંતી, ચારુબાઝ નીજપદ ચીતવંતી. ॥૨૦॥

જ્યારે ચારે સ્ત્રી પૈકી એક પણ ડગી નહિ ત્યારે અદેખા બ્રાહ્મણો હારી બેઠા. કારણ કે ચારે સ્ત્રીઓ મહા દૃઢતાવાળી અને અવિગત ગતિવાળી પોતપોતાના નિજપદનું હરહંમેશ ચિંતવન કરવાવાળી હતી.

દુરમતિ લોક દેખત ઉપરકી, જાંનત નહી કોઝ ગત્ય ભીતરકી;

જૌં હરિ પે રુસી પતની નંદી, અબ દેખો પુઠલ તે વંદી. ॥૨૧॥

પરમગુરુ કહે છે કે પ્રકૃતિના પટવાળા બાહ્ય દૃષ્ટિવાળા જીવો અંતરની ગતિવાળાને ઓળખે જ નહિ. જેમ હરિ (કૃષ્ણ) સાથે ઋષિપત્નીઓની નિંદા થઈ પણ પાછળથી તેમનું વંદન કરવામાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ કરનારા ઉત્તમ ગણાય છે.

યેસી ભઝ ચારુ નીજ દાસી, હંમકુ ચીન્યા કરી અવન્યાસી;

વલી કોઝ કેહે હરી પરચા દીના, સોમી પંન પુઠલથી ચીના. ॥૨૨॥

જેમ હરિ અવતારને પ્રેમથી ભજે છે તેમ આ ચારે હરિજન સ્ત્રીઓએ અમને અવિનાશી પુરુષ માની અમારા ચરણ સેવ્યા છે. કેટલાક કહે છે કે હરિ અવતારોએ પરચા

(ચમત્કારો) આપેલા તો પણ તેઓની ઓળખ તો તેઓએ સ્થૂલ છોડ્યા પછી જાણ પડી કે આપણે ભાગ્યહીન કે આપણે સાચા પ્રભુને ન ઓળખ્યા.

હાલ હજુરન કોપતિ આવે, પરોક્ષ ભયે સબકે ગુન ગાવે;
ત્યોં ન લહો લોકો તુમ આજુ, પસ્તાવગો પુઠલ તે જાજુ. ॥૨૩॥

હમો હાલ હજૂર છીએ ત્યારે ઘણા વિમુખીઓને વિશ્વાસ બેસતો નથી. પણ આગળના મહાપુરુષો માટે પણ વિશ્વાસ (પતીત) તેઓના ગયા પછી પાછળથી આવ્યો છે. તે જ પ્રમાણે અનિત્ય પરની દૃષ્ટિવાળા તમો સર્વે પણ અંતે ઘણું જ પસ્તાશો એમ હું પડકાર કરીને કહું છું.

ધન્ય અચતરહી અવલ ઓરુગંમા, પ્રેમબાઝ ધન્ય પ્રેમ નેં: કાંમા;
એ ચારુ ભઝ કૈવલ દરસી, હુઝ એકતા પુરન પદ પરસી. ॥૨૪॥

અચરત, અવલ, રામબા અને પ્રેમબાનો પ્રેમ નેં: કામી હતો. એ ચારે સ્ત્રીઓ કૈવલદર્શી પદ પામી હતી ને પુરણપદ સાથે ઐક્યતાવાળી હોઈ તેઓ દિવ્ય દૃષ્ટિવાળી હતી.

અહો તીનકો ભાયગ કાહા બરનુ, કેહં કુવેર હોઝ રહી મમ ચરનુ. ॥૨૫॥

પરમગુરુ કહે છે તેમના સદ્ભાગ્યનું વર્ણન હું શું કહું, તેઓની અંતરવૃત્તિ ગુરૂચરણમાં જ રહેતી હતી.

❶ અચરત અંશ વિશેષ વિભૂતિ ભક્તિ બરનનકો-અંગ-૭૩મું. ❶

ચારુમે અચરત નીજ અંશી, ધર કૈવલ પદકી મમ વંશી;
પણ ત્રિયેકો તીનુ સંઘ ગવાઝ, તીનકે મરમ લખાવહુ ભાઝ. ॥૨૬॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છેકે ઉપર દર્શાવેલાં ચાર નામવાળા હરિજન પૈકી અચરત નિજસ્વરૂપનો સંપૂર્ણ અનુભવ મેળવી જે પ્રથમપદે કૈવલ છે તેની જ વંશનો નિર્ણય કરી અખંડ (સોહંગ બ્રહ્મ) ભૂમિકામાં જ વૃત્તિને વારી રાખેલ હોઈ અખંડ આનંદમાં જ વિરામેલી હતી. બીજાં નામોવાળા હરિજન તેમની સંગમાં સદાસર્વદા રહેતાં હતાં તે ભેદ જણાવું છું.

વીપ્ર કોપ જેહી દીન કીયે જંગુ, તીન રહે અચરતકે સંઘુ;
જબત્યે મેહેર કરી મન માંહી, મમ પછ રાખી બીછે નાંહી. ॥૨૭॥

જે દિવસે બ્રાહ્મણોએ અચરતને ઘરમાં પૂરી ત્રાસ વરતાવ્યો તે દિવસે ત્રણે સ્ત્રીઓ

અચરતની સાથે રહી હતી અને જરા પણ અચરતથી છૂટાં રહેતાં નહિ. જેથી તેમના અંતરમાં પણ મહેર કરી.

બોહોર રહે તંન મંન ધરી દીનુ, જબત્યે સરન લેઝ બઝ તીનુ;
ઓર જીવ અગનિત બહુ તારે, પ્રથમ ભઝ તીનુ નામ ઉધારે. ॥૩॥

તે ત્રણે હરિજન સ્ત્રીઓ તન, મન અને ધનનો ત્યાગ કરી પરમગુરુ લક્ષમાં ધ્યાન આપી રહેતાં હતાં. જેથી ત્રણે સ્ત્રીઓ પર અચરત ઘણા પ્રેમ સહ ભાવ રાખતાં ને જ્ઞાનામૃતરસ રેડતાં હતાં. તે સિવાય પણ જે જે જનો શુદ્ધ ભાવ ભરી શરણે આવતા તેઓને પરમગુરુના લક્ષનો જ ઉપદેશ આપતાં જેથી અભ્યાસે કરી ઘણાં અંશ ભવપાર થવાની ગતિને પ્રાપ્ત કરતાં હતાં. અત્રે જેઓએ પ્રથમ શરણે આવી તન, મન અને ધન સહુનો ત્યાગ કર્યો તેઓનાં નામ જણાવવામાં આવેલાં છે.

બડકી રીત સરન જેહી આવે, ધંન્ય અચરત તીનુ પાર લગાવે;
જબ તે અચરત કહી નિજરંગી, તીન ભાઈ અને સતસંગી. ॥૪॥

ભવ તરવાની ઉત્તમ રીત તન, મન અને ધન ઉપરથી વૈરાગ્ય ધારણ કરી જે શરણે આવતા તેવા વ્રહેવંત-અંશોને અચરત શુદ્ધ ભાવથી પરમગુરુનો લક્ષ આપીને ભવ પારંગત કરતાં હતાં, જેથી મેં અચરતને નિજરંગી શબ્દથી સંબોધ કર્યો છે. જેના સંઘમાં ત્રણે સ્ત્રીઓ હરહંમેશ સંગનો લહાવો લેવાનું ચૂકતા નહોતાં.

પણ અચરત અવિગત ગતિ જાને, ભ્રમ અનેક ભૂલે નહિ ભાને;
જેહી કૈવલ નિજ ધામ અલોકી, તીનકે એહી અંશ સલોકી. ॥૫॥

પરમગુરુ શ્રી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે અચરત અવિગત ગતિની અનુભવી હતી, જેથી પંચભૂતાદિ પ્રકૃતિના વિધ વિધ ભરમ ઊભો કરે તેવાં આવૃણથી જરા પણ લોભાતી નહિ અને સ્વસ્વરૂપના આનંદમાં જ રહીને જે કૈવલપતિ પોતાના અલૌકિક ધામમાં અખંડ સ્વરૂપે કાયમ રહેતા તે જ ધામ અચરતે સરળ અને સુગમ રીતે સંપાદન કરી ઘણીની હજૂરમાં વિરામતાં હતાં, જેથી તે અંશ હજૂરી રહેવાના અધિકારવાળા સલોકી ગણાય છે.

તંબત્યે તલબ ન રાખત હલકી, જુગન જુગન ભક્તિ કૈવલકી;
તાતે મત કોહુ કરો અંદેશા, કૈવલ અંશ ધરે ભવ ભેસા. ॥૬॥

જેથી આવા અંશો હલકી એટલે કે કર્તાના કૃત પૈકીના કોઈ પણ દેવની પ્રાપ્તિ કરવાની

આશા રાખતા નથી, પણ યુગોના યુગો સુધી કેવલ પદના સાંનિધ્યમાં રહી એક જ દૃષ્ટિ રાખી રહે છે, માટે કોઈ સંદેહ રાખશો નહિ, કારણ કે કેવલના અંશો જ આ ભવસાગરમાં અનેક શરીરો ધારણ કરે છે. (કેવલ પોતે શરીર ધારણ કરતા નથી.)

જેહી પદસે હંમહી ચલી આવા, તેહી પદકે કહી અંશ સોહાવા;

તબ હમસે उनके सुध नेहु, घर एकके क्यों टले सनेहु. ॥૭॥

મહાન સમર્થ ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે જે ધામથી હું અવિગત ગતિએ આવ્યો છું તે જ ધામના એ અંશ છે, અને તેથી જ મારો અને તેમનો શુદ્ધ સ્નેહ રહેલો છે. તેમ જ અમારું સ્થાન પણ એક જ છે તો પછી અમારો સ્નેહ કેમ ઓછો થાય ?

वीशेश अंश देश कैवलके, अरुढ मता जबते निज दलके;

चरन सरन जेही जेही जंन आवे, कैवल पद सद ताही लखावे. ॥૮॥

મારાં વચનો જે જે અંશોને દિલમાં ઊતરે છે તે તે અંશો વિશેષ ગતિના હોઈ કેવલ પદની ધગશવાળા ને અરુઢ મતે નિજ દિલમાં જનમત રહેનારા હોય છે અને તેમની પાસે શુદ્ધ ભાવ ભરીને જે જે અંશો આવે છે તેમને સત્યકેવલ પદ ઓળખાવે છે.

नेती नेती जीनु नीगम बखाने, तेही अचरत पद अचरत मांणे;

ता सुखकी कहा कहु समतोला, जेही जाने ताहां रहत अबोला. ॥૯॥

જે પદની વેદોએ નેતિ કહી વખાણ કર્યા છે તે આશ્ચર્યજનક પદ અચરતબા માણે છે (અનુભવે છે) તે સુખની સરખામણી કે તુલના થાય તેમ નથી. શબ્દોથી કહેવા યથાર્થ વાચ્યા પણ નથી. આવું પદ તો જે અંશ અનુભવે ને જાણે તે જ માણે છે. ત્યાં વાણીનો વિષય નથી (અવાચ્ય જ રહે છે.)

सुध कैवलके दरशी जेहु, पाय परमगति गत तेहु;

वैस सही हरिजंन होय जेही, अब सुनीयो कही देहु हंम तेही. ॥૧૦॥

જે જન શુદ્ધ કેવલદર્શી હોય તે જ પરમગતિની ગતને સમજે છે. હવે વૈશ્ય જાતિના જે હરિભક્તો હોય તેમની સમજ આપું છું તે સાવધાનપણે શુદ્ધ ચિત્તે શ્રવણ કરો.

सीधर शेठ कुवरजी शाहु, प्रीत्य रीत्य जाने सब काहु;

अभेदास ओरु नागर सोइ, चारु भक्त वंशमे ओइ. ॥૧१॥

શ્રીધર શેઠ, કુંવરજી, અભેદાસ અને નાગરદાસ નામના ચાર વૈષ્ણવો હતા, અને તેઓ ભક્તિભાવવાળા તથા રહેણીકરણીમાં રહેનારા હતા.

દ્વે કહીયે તામે નિજ સારુ, સંત સેવૈ ગતી પ્રેમ અપારુ;
ઓર સકલ માહાજનકે ભાવુ, સેજ ભક્તિ નંદે નહિ કાવુ. ॥૧૨॥

તે ચારમાંથી બે નિજ સ્વરૂપની ગમગતિમાં પ્રવીણ હતા, અને સંત સેવા એ જ ખરી સાચી ભક્તિ છે એમ સમજતા હતા ને સંતો માટે અઢળક પ્રેમ રાખતા હતા. સઘળા હરિજનો પ્રત્યે સમાન ભાવ રાખતા ને સહેજ સહેજમાં પણ અવિગત વસ્તુમાં લક્ષ લગાવતા. વળી કોઈ જનની નિંદા કરતા નહિ.

પણ દ્વે મહી તંન મંન ધંન હેતા, સેઠ કુવરજી સીધર સમેતા;
ક્ષત્રીકુલ રજબુત બઘાનુ, સબ ભાવીક હંમસે અવિલાંનું. ॥૧૩॥

શ્રીધર શેઠ અને કુંવરજી એકબીજા પ્રત્યે તન, મન અને ધનથી હેત રાખતા હતા. વળી ક્ષત્રિય કુળના રજપૂતો સઘળા હમારા પર હેત ભાવથી જોતા ને હમોને પૂર્ણ અવિલાનથી નિહાળતા.

મુઘી કહીયે તીનમે નીજ એકુ, દ્રઢ ભક્તિ નીજ જ્ઞાન વિવેકુ;
કરાભાઈ જિનકે હે નાંમુ, આતમ દરસ લક્ષ અભિરામુ. ॥૧૪॥

ક્ષત્રિય કુળમાં નિજમાં અનુભવ કરનારા એક ભક્ત હતા, જેમનું નામ કરારભાઈ હતું અને તે ઘણા જ વિનય અને વિવેકવાળા તથા આત્મદર્શનના અભ્યાસી હતા. (લક્ષ કરનારા હતા).

બરન સુદ્ર બરનુ અબ સોડ, અધીક ભક્તિ જાકે ઝર હોડ;
સીધરદાસ સંભુજન બાજી, પ્રાગદાસ ધોરી ધ્રડ સાજી. ॥૧૫॥

શૂદ્ર જાતિમાં જે અધિકારી હતા તેમનાં નામ સિધરદાસ, શંભુજન, બાજીભાઈ, પ્રયાગદાસ ને ધોરીદાસ હતાં. તેઓ ભક્તિરસના રસિયા હતા.

મોક્ષ પંચ એહી પ્રેમ સનેહી, લક્ષ જ્ઞાન ઝર સમજે જેહી;
ઓર સકલ હરિજનકે હેતુ, ઝન કુલકે નરનાર સમેતુ. ॥૧૬॥

ઉપર દર્શાવેલા પાંચે ભક્તો મોક્ષના અધિકારી હતા. એકબીજા માટે ઊરમાં અખંડ સ્નેહ રાખનારા હતા, તેમ જ તેમને લક્ષાર્થ જ્ઞાનનો ઊંડો અભ્યાસ હતો. તે પક્ષના સઘળા હરિભક્તો તથા કુટુંબનાં સઘળાં નરનારીઓને મહાન સમર્થકુવેર સ્વામીજી પરમ ગુરુ પ્રત્યે ઘણો જ પ્રેમ હતો.

કુંવરબાઈ કેસર સખબાઈ, અવલબાઈ ચોથી અનુરાઈ;
 એહી उनके कुलकी चहु नारी, जीनकु हे हरी भक्ति प्यारी. ॥१७॥

તેમના કુળમાં કુંવરબાઈ, કેસરબાઈ, સખબાઈ અને અવલબાઈ એ ચારે સ્ત્રીઓને
 હરિભક્તિ ઘણી જ વહાલી હતી અને તેથી હરિભક્તો પર પ્રેમદૃષ્ટિથી જોતાં હતાં.

ओर पंचमी बेहेन कुवारी, हरी उरमे लीनो पती धारी;

वखतबाई क्षत्री कुल जाइ, कंकुबाई रजक कुल ताइ. ॥१८॥

અને પાંચમી સ્ત્રી કુંવારી તે કુળની હતી જેણે હરિને ઉરમાં પતિ તરીકે માન્યા હતા.
 બીજાં વખતબાઈ નામનાં એક ક્ષત્રિય કુળનાં બાઈ હતાં તે પણ પરમ ભક્તિભાવવાળાં
 હતાં. ત્રીજા એક કંકુબાઈ નામનાં ધોબી કુળનાં હતાં તે પણ ભક્તિ ભાવવાળાં અને સારાં
 અભ્યાસી હતાં.

भये सरन तीनु आद्य अनेकु, बरनन कीये अधीक जीनु टेकु;

मुनदास जंन द्वारकांदासा, भक्त द्वारकादास हे खासा. ॥१९॥

ઉપર દર્શાવેલાં નામો સિવાય બીજા પણ ઘણા ભક્તો હતા, પણ જે ખરેખર દેઢ
 ટેકવાળા હતા તેમનાં જ નામ આ ગ્રંથમાં લીધાં છે. બીજા ભક્તોમાં મુનદાસ, દુવારકાંદાસ
 તથા દ્વારકાદાસ પણ ભક્તિરસના અધિક ભોગી હતા.

जंन भगवान भुलाभाइ सोइ, गलाभाइ रघुनाथ ए दोइ;

नरसीदास गोविंद नीज हेतु, कल्याणदास चीत चरन समेतु. ॥२०॥

હરિભક્ત ભગવાનદાસ તથા ભુલાભાઈ શેઠ અને ગલાભાઈ તથા રઘુનાથ એ બંને
 ભાઈ તથા નરસીદાસ ગોવિંદભાઈ તેમ જ કલ્યાણદાસ વગેરે સર્વેને ભક્તિરસ વહાલો
 હતો પણ સાથે સાથે ચૈતનના અભ્યાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા હતા.

साहा कुलमे कलयांण अरुदाजी, अहोनीश चरन कमल चित राजी;

बाइ तेजा तंन मंन धंन हेतु, प्रभुदास पुनी चरन ग्रहेतु. ॥२१॥

વણિક કુળમાં દાજીભાઈને કલ્યાણદાસ અહોરાત્રિ પ્રણવ સુરતાનાં સંયોગ
 માટે ખૂબ આરતપૂર્વક અભ્યાસ કરી રહેતા હતા. વળી તેજબા તથા પ્રભુદાસ પોતાનાં
 તન, મન અને ધનની કામનાઓનો નાશ કરી સુરતાથી લક્ષ ભજનમાં અરુઢપણે
 રહેતાં હતાં.

બરન ચતુર એતને જન સોડ, મોક્ષ મોક્ષ કીને હંમ જોડ;

ઓર રહે બીનુ નાંમ કહ્યાંનું, પળ મેરે મન સરવ સમાંનું. ॥૨૨॥

ચારે વર્ણોમાંથી જે નામો અત્રે વર્ણવામાં આવ્યાં છે તે મુખ્યત્વે કાર્ય ભક્તિ જ આદરી બેઠેલાંનાં નામ છે. એ અંશો પૂર્ણ અધિકારી હોવાથી ગતિ પ્રાપ્ત કરી રહેલાં છે. હજુ બીજા હરિભક્તોનાં નામ તથા ગુણનું વર્ણન અત્રે કર્યું નથી છતાં તે બધા જ અંશો ઉપર મારો સમાન ભાવ છે.

પ્રેમ નેમ જિનકુ જેતનાડ, સંમકીના પળ એહી પરભાડ;

નામરુપ બરનુ મે કેતા, મુક્ત રુપ સરનન મમ જેતા. ॥૨૩॥

હું સર્વને સમાન ભાવથી જોઉં છું, પણ જેનામાં જેટલો પ્રેમ અને જેટલા અડગ નીતિ નિયમવાળા તેમનું તે પ્રમાણે જ વર્ણન કર્યું છે અને જેઓ મારા શરણમાં નિરંતર રહેતા તેઓ પણ લક્ષનો જ લહાવો લેતા હતા.

સાર ધાર ધંન્ય સેવક સભાગી, કેહં કુવેર રહે પદ મમ લાગી. ॥૨૪॥

પરમગુરુ ભગવાન કૃષ્ણાસાગર કહે છે કે જે સંતોએ અડગપણે સુરતાને અવિગતમાં ગોઠવી છે તેવા અંશોને હું ધન્યવાદ આપું છું અને તેજ સાચા સદ્ભાગી સેવક ગણાય, ને તેમના ભાગ્યનો ભાનુ ઉદય થાય ને છેવટે ભવસાગરના ફેરામાંથી મુક્ત થાય.

❶ અથ સંત બરનંન કરનકો - અંગ-૭૪મું ❶

અબ સુનીયો મુડીત કહુ સાધુ, ઘર ત્યાગે પકડે લક્ષ આદુ;

નારણદાસ ઓરુ પ્રેમહીદાસ, જીનકે ચીત મમ ચરન નીવાસા. ॥૨૫॥

જેનાં ચિત્ત અંતઃકરણ મારા ચરણ કમલને વિષે એકાગ્ર થયેલાં છે તથા હરહંમેશ અહોરાત્ર જેમનાં ચિત્ત મારામાં લીન થઈ રહ્યાં છે એવા સંત નારણદાસ તથા પ્રેમદાસ કે જેમણે ઘરનો ત્યાગ કરી મારી પાસેથી ભેજ ધારણ કરી મારાં વચનોને શિર પર ચઢાવી મારા આપેલા લક્ષમાં જ અડ્ઢપણે રહેતા હતા.

જનં રણછોડદાસ ભગવાંના, તીનુ ચીત પળ મમ ચરનહી ઠાંના;

તારંન તરંન ચતુર ચીદ ચક્ષુ, ભયે અદ્ભુત લેડ મમ દક્ષુ. ॥૨૬॥

રણછોડદાસ અને ભગવાનદાસ બંને ભક્તોનાં ચિત્ત પણ મારા ચરણકમળમાં જ વિરામ લેતાં હતાં. તેઓ તરન તારન પુરુષ હતા ને ભવપાર ચિદ્ધ ધનના ઘરમાં જ ખૂપી

રહેલા અને શરણે આવનારને જ્ઞાનામૃતનું પાન કરાવતા હતા. આ બંને ભક્તોએ મારી પાસેથી દીક્ષા (ભેખ) લીધા પછી ગુરુમુખી થઈ અદ્ભુત ગતિવાળા બન્યા હતા.

નારણદાસ નરવેદ ભેદંતી, સકલગ્રંથ ગતિવંત અનંતી;

પ્રેમદાસ પરીકરણ પ્રવેણુ, જ્ઞાન ધ્યાન નરણીત નીજ નેણું. ॥૩॥

સંત શિરોમણિ નારણદાસે દૈવ વૈરાગ વડે પ્રકૃતિના પડવાળા સઘળા કૃતને ભેદીને બધા ધર્મ ગ્રંથોની ગતિને સમજી જેનો અંત નથી એવા બ્રહ્મની ભવાટીને ભેદી અનહદ ગતિએ વિરામ લેતા હતા. પ્રેમદાસજી નામના ભક્ત પણ ઘણા પ્રવીણ અને પરિકરણથી વાકેફ હતા, તેમ જ તેમણે પોતાના જ્ઞાનચક્ષુ વડે નિજપતિ સાથે ઐક્યતા સાંધી હતી જેથી નિજપતિની મોજમાં મસ્ત રહેતા હતા.

ચાર નામ પરમાનહી ચારી, અબ તીનકે કહુ જસ વીસ્તારી;

નારણદાસ નીજ લક્ષ વીલાસા, અનંત નેન ઘટ ખોલે પ્રકાસા. ॥૪॥

ઉપરના ચાર ભક્તોનાં નામ પ્રમાણે જે જે ગુણો હતા તેનું વર્ણન કરું છું. સંત નારણદાસ નિજલક્ષમાં જ આનંદ માણતા હતા. જેથી અનંત ચક્ષુઓ ખુલ્લાં થતાં નિજનો પ્રકાશ પોતાના ઘટમાં સંપૂર્ણ પ્રકાશાય તેવો અનુભવ લેતા હતા.

રોમ રોમ રજ રજકી ગતીયા, વારપાર વીવીધી રતી રતીયાં;

દ્વાદશ પચ પહેચાંન પ્રચંડે, દેખી દેખી કહુ ચીત નહિ મંડે. ॥૫॥

જેની ગતિ રોમેરોમની જાણવાળી હતી ને જે જાણે વારપાર વિનાનો અનુભવ થતો હતો. તેમ જ સૂક્ષ્મ ને વૈરાટની ગમ રજેરજની પડેલી હતી જેથી બાર પંથવાળાઓનાં ધ્યેય પ્રચંડ ગતિએ જાણવાવાળા હતા તથા તેમની ગમગતિનો અનુભવ જોતા હતા પણ તેમાં ચિત્ત ચોંટતું નહોતું ને વારંવાર સ્વસ્વરૂપમાં આરૂઢ થતા હતા.

જ્ઞાન ધ્યાન સબકા લીયા દેખી, પકર રહે ગુનકે મત ભેખી;

ગુનકે જ્ઞાન સકલ પંથ જ્ઞાનુ, કોહુ નહીં જાનત પદ નીરબાનુ. ॥૬॥

નારણદાસે નિજના ઘરમાં રહીને તમામ મતપંથવાળાઓ જે પદનું ધ્યાન કરતા હતા તે તથા તેઓએ સમજેલું જ્ઞાન પોતાનાં નિજ ચક્ષુઓએ સમજી લઈ વિચાર કર્યો કે આ સઘળા પંથીઓ ગુણથી પર ગતિ મેળવી શક્યા નથી, જેથી જે તે ગુણમાં જ ગૂંચવાયા છે અને તેથી તેઓએ નિર્વાણ પદનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરેલો નથી.

તવ બોહોરુ ચરનન મમ આયે, અરુઢ લક્ષ મત અકથ લખાયે,
તવ ચીતવન મન કીયો વીલોકુ, નહિ એહી જ્ઞાન ચતુરદશ લોકુ. ॥૭॥

આ પ્રમાણે સમજીને મારી પાસે આવી શરણું સ્વીકાર્યું. તેમની આરતને (જિજ્ઞાસાને) ઓળખી પાત્ર પ્રમાણે અરુઢ લક્ષ દર્શાવ્યો. જે કથન લક્ષપૂર્વક સાંભળી અંતરમાં ચિતવન કરી જોઈ પોતે ઉચ્ચાર કર્યો કે હે પરમગુરુ ! આપના લક્ષ જ્ઞાનનો પટ ચોંદ લોકમાં કોઈને જ નથી. આપનું જ્ઞાન અનંત, અનહદ ને વારપાર વિનાનું છે.

જબ હંમકુ ગુરુ પરમહી ચીના, તન મન અરપી રહે આર્ધીના;

જબ સબકે મત છાડ અછુતા, ગ્રહી મમ જ્ઞાન ભયે અદ્ભુતા. ॥૮॥

જ્યારે નારણદાસે મને સર્વથી શ્રેષ્ઠ પરમગુરુ છે એમ અનુભવ્યું ત્યારે તન, મન અને ધન અર્પી મારા શરણમાં આધીન થઈ રહ્યા. તેમ જ સઘળા મતપંથનું જ્ઞાન ફિક્કું સમજાયું અને મારા જ્ઞાનથી અદ્ભુત ગતિવાળા થયા.

અગમ નિગમ ગત્ય મયે અઘાદુ, છેદી ભરમ મરમ લીયે આદુ;

દેશકાલ જુગમે જસવંતુ, ભયે માહા દીવ્ય જ્ઞાન ગતિવંતુ. ॥૯॥

જે પદ અગમ નિગમથી રહિત ગુરુગમ વિના અગમ્ય હતું તેની ગમ પરમગુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ. જે ગમ વડે અનેકાનેક ભરમોનો મર્મ (ભેદ) સમજી તેથી પર રહેલા આઘ પુરુષનો ગુપ્ત મર્મ સમજાયો. જે સમજ વડે દેશેદેશમાં પ્રસિદ્ધિ થઈ જશ પ્રાપ્ત કર્યો અને દિવ્ય જ્ઞાન થવાથી મહાદ્ ગતિવંત થયા.

દેડ પરમોધ બોધ યુગ માંહી, અગણિત લોક લિયે સરનાંહી;

કીયે કલ્યાણ જીવ બોહોતનકે, અરપી રહે તન મન તીન તીનકે ॥૧૦॥

સંપૂર્ણ જ્ઞાનગતિના અધિકારી એવા સંતશ્રી નારણદાસે તેમના શરણે આવેલા અગણિત હરિજનોને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપીને શરણે લીધા અને એમના શરણે રહી જેણે પરમગુરુનો લક્ષ કર્યો તે બધાની મુક્તિ થઈ કારણ કે તેમને પોતાનાં તન, મન અને ધન અર્પણ કરેલાં હતાં.

નહી રણ કીયે સક્લ જીવ પાસા, નાંમ રખે જબ નારણદાસા;

કેહં કુવેર સુનો નર બોહોરુ, પ્રેમદાસકે જસ વિસ્તારુ. ॥૧૧॥

નારણદાસે શરણે આવનાર આરતવંત અંશોને ભવસાગરના લક્ષ રૂપ લક્ષ ચોરાસીના આશારૂપી પાસના બંધનમાંથી મુક્ત કરવાનું સ્વીકારી લીધું. અને મારે શરણે મોકલવાનું

કાર્ય પણ કર્યું. અને મારું નામ જગતમાં વિખ્યાત કર્યું તેથી જ મેં તેમનું નામ નારણદાસ રાખ્યું છે ભગવાન કૃષ્ણાસાગર કહે છે કે ! હે સભાજનો ! હવે પ્રેમદાસના ગુણોનો વિસ્તાર સમજાવું છું તે સાંભળો.

પ્રેમદાસ નીજ પ્રેમ પ્રકાસા, બીનુ કૈવલપદ નાંહી અભ્યાસા;
નીજ કૈવલ ઓરુ મમ પદ લક્ષુ, એકમેક ઊર રાખત દક્ષુ. ॥૧૨॥

સંત પ્રેમદાસજીએ પોતાના સ્વ સ્વરૂપ માટે સઘળો પ્રેમ જે જગતભરમાં વિખરાયેલો (જોડાયેલો) હતો તે સઘળો એકત્ર કરી નિજપદની પ્રાપ્તિ માટે જોડ્યો. જેથી પરમગુરુએ બતાવેલ લક્ષથી નિજપ્રેમ પ્રાપ્ત થયો કે જેનો પ્રભાવ ઘણા સંત હરિજનો પર પડ્યો. વળી તેઓ પોતે નિજપદ ઉપરાંત અધિક લક્ષાર્થ કેવલ પદને સ્પર્શવાનો જ કરતા. અનિત્ય પદો તથા પદાર્થોમાં જતી પોતાની વૃત્તિને અટકાવી નિજ કેવલ લક્ષના જ અભ્યાસી હતા. તેમનું ચિત્ત કેવલ લક્ષ સિવાય બીજામાં નહોતું.

તીનકે ચરન સરન કોહુ પરશે, કોટી તીરથ ફલકો પદ દરસે;
લખી લખી ગ્રંથ દિયે બહુ જંનકુ, વંચી વંચી ભયે જ્ઞાન સબનકું. ॥૧૩॥

સંત પ્રેમદાસના શરણમાં રહેનાર અંશને કરોડો તીર્થનું ફળ પ્રાપ્ત થાય એવી ગતિવાળા એ સંત પુરુષ હતા. વળી તેઓ મારા ઉચ્ચારેલા વચનોવાળા ગ્રંથો સ્વ હસ્તે લખીને ઘણા હરિજનોને આપતા, ને તેમ કરવાથી ઘણા હરિજનો તે વાંચીને સત્ય સમજી જ્ઞાનવાળા થયા હતા. તો આવા સંતને મારા અનેક વાર ધન્યવાદ છે.

કેતેક જીવ કીયેહી ભવપારા, કૈવલ જ્ઞાન કરી વીસ્તારા;
આપી લક્ષ અબે કરી દીયેડ, મમ ચરનન ચીત સબ એક તયેડ. ॥૧૪॥

પ્રેમદાસને શરણે આવેલા કેટલાક અંશો ભવપાર થયા હતા. તેમને વિસ્તારપૂર્વક કેવલજ્ઞાન સમજાવી તથા લક્ષની લક્ષણા સમજાવી, નિર્ભયપદે પહોંચાડ્યા ને મારા ચરણકમળના વિષે એકચિત્ત થઈ રહ્યા.

મીસર જ્ઞાન ગુઝ કરહી જીવનકુ, દરસ પરસ આયે જીન જીનકુ
જેહી તેહીસે કરહી ગુરુ જ્ઞાનુ, કરવાવહી મમ પદ અવીલાંનુ. ॥૧૫॥

ગુરુઓ દર્શને આવનાર હરિભક્તોને મીસરીવત જ્ઞાન આપીને રાજી કરે છે અને જે તે રીતે ગુરુપદનું જ્ઞાન કરાવડાવે છે અને નિજપદનું અવિલાન કરી તે પદનો સ્વ અનુભવ કરી ભવપાર કરાવે છે.

દેશ વદેશ વીકટ ઘટ જીતે, ગુરુ પરતાપ કીયે સબ રીતે;
 ય્વટ દરસંન ઓરુ પંડિત જ્ઞાની, કરી કરી બાદ થકે સબ આંની. ॥૧૬॥

ગામેગામ અને દેશ-પરદેશમાંથી જે જે વાદવિવાદ કરનારા આવતા તેમને ગુરુ પ્રતાપથી અનેક પ્રકારની તેમની શબ્દજાળને તોડી છ દર્શનના વાદવાળા વિદ્વાન પંડિતો તથા બીજા અનેક જુદા જુદા ધ્યેયવાળા, સિદ્ધાંતવાળા તથા મતપંથવાળા જ્ઞાનીઓને વાદવિવાદ કરીને હતાશ કર્યા.

તીનુ સબકુ નીજ નાવ બતાઇ, સંમરસ કરી દીયેહુ ઝલટાઇ;
 વેર વરગ કોહુસે નવ રચીયે, સનમુખ મીલે સોઇ ભયે આસકીયે. ॥૧૭॥

આવા સઘળા જનોને નિજ સ્વરૂપ રૂપી નાવને સમજાવી શાન્ત પાડ્યા તથા તેઓની ઊલટ રીતને સૂલટ કરી સમજાવી અને આવા જ્ઞાની અંશો સાથે વેરભાવ દૃષ્ટિ કે કોઈ જાતનો વિતંડાવાદ કરતાં નહિ પણ પ્રેમભાવથી વર્તતા.

કુમલ વચન ભરીત કરુણાઇ, બીનુ અમરીખ ઝચરન લઘુતાઇ;
 એહી સબ ભેખ મીલન કે બચનાં, રચીત ઇષ્ટ ઝર અંતર સચનાં. ॥૧૮॥

અને તેમની સાથે કોમળ વચનોથી ને કરુણાભરી દૃષ્ટિથી તથા વેરઝેર રાખ્યા વિના લઘુતાઈ ને મૃદુભાવ ધારણ કરતાં. જ્યાં જ્યાં કોઈ ભેખવાળા મળે ત્યારે ત્યારે આ પ્રમાણે વર્તતાં. અંતરમાં ઈષ્ટનું ધ્યાન ધરતાં અને પાપ કે કપટ રહિત થઈ શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક વાણી ને અંતરની એકતા રાખી વર્તતા.

જગ જીતન જીનકે મંન ચાહી, તો સંતનસે કરો અનુરાઇ;
 હંમ દીના સોહી દેત લખાઇ, જીનસે મોક્ષ પરમ પદ પાઇ. ॥૧૯॥

જે હરિભક્તે કે સંતપુરુષે જગતમાં જીત મેળવવી હોય તેમણે જ્ઞાની સંતો સાથે પ્રીત કરવી અમારે તમને જે કાંઈ કહેવાનું હતું તે કહી દીધું છે ને લખાવી દીધું છે તો તે તમે વાંચીને વિચારો ને પરમપદ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરો.

પ્રેમ નૈમ જીનકે ઝર પાસા, જબ હંમ કીના પ્રેમહી દાસા;
 તીનકે સંમ ઓરુ જંન કહુ દોઇ, કેહં કુવેર સુનો સુધ ચીત પ્રોઇ. ॥૨૦॥

જેને પ્રેમનો પટ અંતરમાં નિયમિત લાગ્યો છે તેને જ હું પ્રેમદાસ નામથી સંબોધું છું, અને તેના જેવા બીજા નિયમિત પ્રેમના પાસવાળા ભક્તોના ગુણોનો વિસ્તાર કહું છું એ પ્રમાણે પરમગુરુ ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે.

❶ અથ સંત બરનનકો - અંગ-૭૫મું ❶

રણ છોડે રણછોડ જીવંન કા, ચરન સરન આવે જીન જીનકા;
દેહ પરમોઘ પરમગતિ આપે, અમે અચલ અવીગત કરી થાપે. ॥૧॥

આરતવંત અંશોનું ભવભવાટીનું જે ઋણ બંધનરૂપ છે તે બંધનમાંથી મુક્ત થવા નિત્યપદના શરણે આવી પરમપતિની ગમ પામી નિત્યબોધ ગ્રહણ કરે, અને જે પદ અભય ને અચળ છે તથા ગુરુગમ વિના ન કળાય તેવું છે તે પદે વિરામ પમાડે છે.

અઘમ અનેક પાર લગાયે, તે માટે રણછોડ કહાયે;

ભવતારંન ભગવાંનહી દાસા, અરુઢ જ્ઞાન મત અક્લ નીરાસા. ॥૨॥

જે પોતાને શરણે આવનાર અઘમ ગતિવાળા જીવોને ભવપાર થવાનો લક્ષ આપી તેમને ભવસાગરમાંથી મુક્ત કરે છે, તેવી ગતિવાળા સંતનું નામ રણછોડ કહેવામાં આવે છે. તથા રૂબતા જીવોને નિજનું જ્ઞાન કરાવનારને ભગવાનદાસ નામથી ઓળખવામાં આવે છે. જેમનું જ્ઞાન ઘણું જ ઊંડું, ડગે નહિ તેવું, ગુરુગમ વિના કળી ન શકાય તેવું અનંત બ્રહ્માંડોમાંના કોઈ પણ પદની આશા રાખ્યા સિવાયનું આશારૂપી પાસથી બંધનમાં ના પડે તેવું ફક્ત કેવલ પદ છે.

સકલ ગ્રંથ ગતિવંત નિરુપા, ભાગ ત્યાગ કરે અરથ અનુપા

સાર અસાર નરણે કરી આપે, સકલ લોકકે સંસે કાપે. ॥૩॥

હમારા રચેલા સઘળા ગ્રંથોમાં મહાદ્ગતિ ભરી છે ને તે દરેક રૂપરંગને ઘાટ વિનાના નિજપદનું પતિપદ સહ સ્થાપન કરે છે અને જે તે પદોના ભાગ ત્યાગ કરી લક્ષણો સમજાવે છે, જેમાં ઉપમા રહિત, સાર અસારનો નિર્ણય કરી બતાવે છે જેથી સઘળા લોકના સંસય નષ્ટ થાય છે.

ચૈતંન લક્ષ નીરાક્રણ કાઢી, નિજ જંનકુ સુધ દેત દેખાડી;

જીવન મુક્ત કરે જીવંનકુ, કરી કરી જ્ઞાન સબ્બે જંન જંનકુ. ॥૪॥

શરણે આવનારને ચૈતન લક્ષનું નિરાકરણ કરી બતાવી તે પદે યથાર્થ સમજાવી શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે અને આરતવંત અંશોને જીવન મુક્ત દશાવાળા બનાવી ઉત્તમપદે પહોંચાડે છે.

બુધીવંત જન કીયે અનેકા, દ્રઢવાયે કૈવલ પદ એકા;
 એહી પરકાર જન બહુ તારે, અગણીતકે કારજ કહી સારે. ॥૫॥

આરતભર્યા શરણે આવી પ્રેમપૂર્વક ભક્તિ આરંભી રહેનાર ઘણાઓને શુદ્ધ બુદ્ધિ આપી અને કૈવલપદ પ્રાપ્તિનો અતૂટ લક્ષ સમજાવી તે પદમાં વિરામ્યા. આ પ્રમાણે ઘણા ભક્તિભાવવાળા અંશો મુક્ત થયા તથા અસંખ્ય અંશોને સ્વ સ્વરૂપનું ભાન કરાવ્યું.

ભગથીવાંન કીયે જીવ ભીના, જબ ભગવાંન દાસ હંમ કીના;
 એહી પરકાર નાંમ મત ચારુ, હોઇ ગયે માહા અદ્ભુત અપારુ. ॥૬॥

તેમણે ભક્તોને ભગ ઈન્દ્રિ દ્વારા ઊપજતાં શરીરોનો મોહ તજાવી તથા જન્મ-મરણનો ભય ટળાવી પોતે પણ નિત્યપદમાં અંતે લક્ષદ્વારાએ ઠરી રહેતા (લીન થઈ જતા). જેથી નવું શરીર ધારણ કરવું રહેતું નહિ માટે ભગવાનદાસ નામ ધારણ કરાવ્યું હતું. ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ચાર સંતનાં લક્ષણો અતિ ઉત્તમ હોઈ અનંત ગતિમાં રહેતા હતા જેથી જગતમાં તેમની અદ્ભુતતા પ્રકાશતી હતી.

ઓર સંતકે નાંમ સુનાવુ, જીનકે પળ તંન મંન અતી ભાવુ;
 નરભેરાંમ જુમનાંદા જેહી, દયારામ જન પ્રેમ સનેહી. ॥૭॥

આ સિવાયના બીજા સંત પુરુષોનાં નામ જણાવું છું, તેઓ મહદ્ગતિવાળા હતા અને ગુરુ માટે તન, મન, ધનથી પુષ્કળ ભાવ રાખતા હતા. તેઓમાં નિર્ભય થયેલા નરભેરામ, જમનાદાસ અને દયારામ દરેક જન પ્રત્યે અતિ પ્રેમ રાખતા ને ભક્તિમાર્ગમાં અતિ કુશળ હતા.

રસોઇ કરનમે દ્વાર અધીકારી, પોખત સંત રસોઇ સમારી;
 હીરાદાસ ગોપાલહી દાજી, એહી તીનુ ગત અસીલ વેરાજી. ॥૮॥

સંત હીરાદાસજી, ગોપાલદાસજી અને ત્રીજા દાજીદાસજી રસોઈ કરીને સંતોને પોષતા હતા, અને સેવા કરવામાં મહાકુશળ હતા, તથા શુદ્ધ વૈરાગવાળા હતા કે જેથી ભેખને શોભાવતા હતા.

આરતીદાસ જન લાલહીદાસા, હંસદાસ ગોવર્ધન પાસા;
 એહી ચારુ ચરનન અધીકારી, હંમસે પ્રીત્ય ટરે નહી ટારી. ॥૯॥

સંત આરતીદાસ, લાલદાસજી, હંસદાસ ને ગોવર્ધનદાસ પ્રણયલક્ષી હતા. તેમને પરમગુરુ પર અઢળક પ્રીતિ હતી. ઉપર દર્શાવેલાં નામોવાળા ચારે સંતોની લક્ષણા પૃથક પૃથક જણાવું છું તે હે હરિજનો સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને શ્રવણ કરજો.

તીનકા જસ પરથક કહુ મોઝ, કેહં કુવેર સુનો સનમુખ હોઝ;
આરતીદાસ જંનમે અબધુતા, કાંમ દહન જ્યૌં રન રજબુતા. ॥૧૦॥

સંત આરતીદાસ બધા સંતોમાં અતિ અદ્ભુત ગતિવાળા હતા. તેઓએ કામાગ્નિને જીત્યો હતો અને સમરાંગણના શૂરવીર રજપૂત યોદ્ધા જેવા હતા.

લાલદાસ ચીત લક્ષ સમંડી, રોમ રોમ જીનુ પ્રેમ અખંડી;
ગદગદ કંઠગલીત તંન સારુ, મમ વીછંન દુઃખ હોત અપારુ. ॥૧૧॥

સંત લાલદાસજી પોતાના ચિત્ત અંતઃકરણમાં ગુરુલક્ષના ઊંડા અભ્યાસી હતા અને રોમેરોમ ગુરુ પ્રત્યે પ્રેમભાવ રેલાવતા હતા ને ગદગદ કંઠે ગુરુપદને ઈચ્છતા હતા. પરમગુરુના ભૌતિક શરીરથી (સ્થૂલ શરીરથી) વિમુખપણું જરા પણ સહન થતું નહિ અને જો કદાચ થોડીવાર માટે પણ છૂટા થવું પડે તો તેમના અંતરમાં અતિ વેદના થતી અને પ્રેમનાં આંસુ ઝરતાં હતાં.

પણ અંતરગતમે એકતાઝ, ઉપલે દરદસો દીયે ચીનાઝ;
હંસદાસ હંસા અવતારુ, છડીદાર લીનો અધિકારુ. ॥૧૨॥

આ સંતોનો ઉપરનો દેખાવ આવો હતો, પણ અંતરગતિએ નિજપદમાં એક્યતા રાખતા હતા. હંસદાસજી હંસના અવતાર જેવા હતા, કારણ કે જેમ હંસ દૂધપાણીમાંથી દૂધનો જ ફક્ત આહાર કરી પાણીનો ત્યાગ કરે છે તે મુજબ નિત્ય સ્વરૂપ અને અનિત્ય સ્વરૂપનો (ભૌતિક ઘાટોનો) વિવેકપૂર્વક સમજી નિત્યપદનો જ અભ્યાસ રાખતા, આમ છતાં પરમગુરુની પાસે પોતાના સ્થૂલ શરીર વડે છડીદારનો હોદ્દો ભોગવતા હતા.

દૃઢ વૈરાગ ત્યાગ નીજ દલકે, રાજહંસ આકંસ ઉપલકે;
ગોવરધંન નીજ ચરન મમેતુ, પુજાકરન ચરન અતી હેતુ. ॥૧૩॥

આ સંત મહાન ત્યાગની લક્ષણવાળા તથા દૃઢ નિશ્ચયવાળા હતા. તેમની ઉપલક આકાંક્ષા રાજહંસ જેવી હતી. તેમ જ ગોવરધનદાસ ગુરુના ચરણપાદનું પૂજન કરવાના અડગ નિયમવાળા હતા..

ધૂપદીપ પુસ્પાદીક પૂજા, હંમસે દેવ સેવ નહિ દુજા;
કરન આરતી નીસદીન નેમુ, કૈવલપદ વીનુ ઓર ન વેમુ. ॥૧૪॥

ગુરુ પૂજા ધૂપ, દીપ, પુષ્પો વગેરેથી નિયમિતપણે કરતા હતા ને હરહંમેશ ગુરુની

આરતી ઉતારવાના નિયમવાળા હતા. તેઓ કેવલપદ સિવાય બીજા કોઈ પદને માનતા નહોતા.

एही चारु चीतवीत मम देही, रहत सदोदीत सुध सनेही;

हनुमान हुकमीत तांहांजाइ, अग्या मेट धरत नहीं पाइ. ॥१५॥

આ ચારે સંતના ચિત્ત અંતરમાં પરમ ગુરુના સોહમ શરીર સાથે સાચો પ્રેમ હોવાથી હરહંમેશ પરમગુરુ પ્રત્યે શુદ્ધ સાચો સ્નેહ રાખી રહેતા હતા. હનુમાનદાસ ભક્ત ગુરુની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન કરતા અને ગુરુની આજ્ઞા વગર કંઈ પણ કામ કરતા નહિ.

हनेमान मंनके अभीमानु, तब ते नाम धरो हनुमानु

जुगलदास जुग जीतन जुगती, केत्तेक जीव पमाडेहु मुगती. ॥१६॥

જેણે માન અને અભિમાનનો ત્યાગ કર્યો છે તેનું જ નામ હનુમાન રાખ્યું યોગ્ય કહેવાય. જેનામાં જગત પર જીત મેળવવાની શુદ્ધ ગતિ આવેલી હોય તેવા ગતિવાળાનું નામ જુગલદાસ રાખેલું છે. આવા સંત શરણે આવનારને પરમપદ આપે છે.

पाढी लोक न मानत कोइ, तीनकु बोध सरन कीये मोइ;

एक थइ दोउके कज कीना, जुगलदास जबी नांम धरीना. ॥१७॥

પહાડોની તળેટીમાં વસનારા હઠાગ્રહી અને જંગલી જનો કે જેઓ ધર્મને માનવાવાળા નહોતા, તો તેવા હઠીલા અને અસંસ્કારી જીવોને સાચો બોધ સમજાવીને મારે શરણે કર્યા. આમ જુગલદાસ નામથી એક છે છતાં જુગલ શબ્દના અર્થ બે થાય છે જેથી નામ એક ધારણ કરી બે પ્રકારનાં કામ કરવાની ગતિ પ્રાપ્ત કરેલી હતી.

नागरदास वीठल नरहरही, हमसे साच रखे नीसतरही;

धन गोवंनदास बलरांमा. करतही सेव संत न्हे कांमा. ॥१८॥

સંત નાગરદાસ, વિકલદાસ તેમ જ નરહરદાસ, હરહંમેશ મારી સન્મુખ રહી મારી સેવામાં જ તત્પર રહેતા અને સદા સાચું બોલી સત્ય ધર્મ પાળતા. વળી જુઠાથી ભવપાર થવાતું નથી એવું યથાર્થ સમજી સત્ય આચરણવાળા થઈ સેવાભાવથી રહેતા. બીજા ગોવિંદદાસ તથા બલરામ સંતોની સેવા ઉઠાવવામાં કોઈ પ્રકારની સ્વાર્થબુદ્ધિ રાખતા નહિ.

कारभार सबके अधीकारी, पण अंतरगत रहत उदारी;

जौ जलमे कमलागत सोइ, जलके परसनां लागत कोइ. ॥१९॥

સંત ગોવિંદદાસ કોઠારના અધિકારી હતા. (કારભારી હતા) તેઓ ઘણી જ

ઉદારતાવાળા હતા. પાણીમાં જેમ કમળ રહેવા છતાં પાણીથી અલિપ્ત છે તેવી રીતે ગોવિંદદાસ પોતાનો કોઠારી તરીકેનો હોદ્દો હોવા છતાં કોઈ પ્રકારના પદાર્થો કે માનના મદમાં રહેતા નહિ, જેથી સર્વ સંતોના ઘણા જ પ્રીતિપાત્ર બન્યા હતા.

ત્યૌં ગોવંન બલરાંમહી દાસા, રીધસીધકે મધ રહત ઉદાસા;

અંતર એક નીરંતર ધ્યાનુ, હંમ પર તંન મંન કીયે ખુરબાનુ. ॥૨૦॥

ગોવિંદદાસ અને બલરામદાસ સંતો રિદ્ધિસિદ્ધિવાળા હતા. તો પણ તેઓ રિદ્ધિસિદ્ધિ પર ઉદાસીનપણે ભાવ રાખી વર્તતા અને અંતરમાં કેવલનું ધ્યાન નિરંતર ધરતા હતા. ગુરુ પર તન મન કુરબાન કરી સઘળો કારભાર ચલાવતા હતા.

રાંમદાસ વિનુ પાસ માયન કે, સહીત વઙ્ગાગ ત્યાગ તંન મંનકે;

છીવે ન ધાત પાત વિનતા કે, કૈવલ ધ્યાન સદા ઝર જાકે. ॥૨૧॥

સંત રામદાસજી કોઈ પણ પ્રકારની પાસજાળમાં બંધાયા વગરના હતા અને તન મનથી ત્યાગવૃત્તિવાળા હતા. તેમ જ કોઈ પણ જાતની ભેટ સામગ્રી લેતા નહિ ને અડગ બ્રહ્મચારી હતા. તેમના અંતરમાં કેવલપદના લક્ષનો ગુંજારવ અનુભવાતો હતો.

લેન દેન પ્રવેણ પ્રવેશુ, જીનકે દાગ ન લાગત લેશુ;

ગરીબ દાસ જેરાંમહી દાસા, ચરનદાસ ઓરુ બાલક દાસા. ॥૨૨॥

તેઓ ઘણા જ વહેવાર કુશળ હતા. લેવડદેવડના કામમાં ઘણા જ નિપુણ હતા. વળી વહેવારની બાબતોમાં પણ ઘણા કુશળ હતા. તેમની સાથે ગરીબદાસ, જેરામદાસ, ચરણદાસ ને બાલકદાસ નામના બીજા સંતો પણ હતા અને તે પણ સાવધાનીથી વર્તતા હતા.

મનોરદાસ હરીદાસ કસનદા, સેવાદાસ રણછોડ ભરથદા;

રાધવદાસ જાંનકીદાસા, પ્રેમદાસ રઘુરાંમ વીલાસા. ॥૨૩॥

મનોરથદાસ, હરિદાસ, કસનદાસ, સેવાદાસ, રણછોડદાસ, ભરથદાસ, રાધવદાસ, જાનકીદાસ, પ્રેમદાસ તથા રઘુરામ વગેરે સંતો પણ ભક્તિભાવમાં વિલાસ કરતા હતા.

ચારુ સુર એહીને નવ હુના, ભજનાનંદ ગગંન સુન ધુના;

તુલસીદાસ રઘુનાથહી દાસા, પીતાંમર કેશવ હે મમદાસા. ॥૨૪॥

તુલસીદાસ, રઘુનાથ, પીતામ્બરદાસ તથા કેશવદાસ, નામના સંતો પૃથ્વી, જળ, વાયુ અને અગ્નિ તત્ત્વોનો ત્યાગ કરીને ફક્ત આકાશત્વ તથા સુષુમણા નાડીને સાધ્ય કરી ગગનધુનમાં અડગપણે દાસત્વ ભાવથી રહેતા હતા.

જન ગોપાલ આત્મારાંમુ, મમ ચરનન ચીત ઓર ન ઠામુ;
પ્રીયાંદાસ જન પ્રેમ પ્રકાસી, તગ્નવૃત્તિ વૃત જગતે ઉદાસી. ॥૨૫॥

સંત ગોપાળદાસ અને આત્મારામ હરતાં ફરતાં ગુરુચરણમાં (સોહંગપ્રણવમાં) લક્ષ વારંવાર જોડતા હતા. સંત પ્રીયંદાસને પ્રણવના ઘરમાં રહેવા માટે ઘણી પ્રીતિ હતી અને તેમની સુરત (તજ) શુદ્ધ શૂન્યમાં ચૈતન સાથે નિહંગપણે રહેતી હતી અને જગતના દૃશ્યો પર ઉદાસીનતા રહેતી જેથી તજ દશામાં મગ્ન રહેતા હતા.

માધવદાસ આસ મમ ચરનાં, જીનકી રહેણ કેહેણ અઘ હરનાં;
અમરતરાંમ ઓરુ ભાવદાસા, બાલક્રદમ જન પ્રેમ પ્રકાશા. ॥૨૬॥

સંત માધવદાસજી પરમગુરુના સાંનિધ્યમાં રહી તેમના ચરણકમળમાં વૃત્તિઓને વાળી રાખતા હતા. તેમ જ રહેણીકરણીમાં રહી પારકાનાં દુઃખો હરી લેતા હતા. બીજા અમૃતરામ તથા ભાવદાસ નામના બંને સંતો સમગ્ર પ્રેમને એક જ લક્ષમાં ભરી રાખી જગતમાંથી વૃત્તિઓ સંકેલી લઈ તદ્દવતપણે રહેતા હતા.

જન કલ્યાણ મોરારહી દાસા, સુરદાસ સુખરામહી ઝાસા;
નરસંગદાસ માંણેક જન સોઝ, બંશીદાસ સંતોક સમોઝ. ॥૨૭॥

મોરારદાસ, સુરદાસ, સુખરામ, નરસંગદાસ, માણેકદાસ અને બંસીદાસ વગેરે સંતો જન કલ્યાણ કરનારા તથા ભક્તિમાર્ગમાં ઘણા કુશળ હતા.

દેવાંદાસ વિષ્ણુ ઓરુ પ્રાગ, અગરદાસ હરી કદમ સમાગ;
નીરમલદાસ પુરણ મથુરાંઝ, સાંમદાસ કેશવ સુખદાઝ. ॥૨૮॥

દેવાંદાસ, વિષ્ણુદાસ, પ્રાગદાસ, અગરદાસ, નિર્મળદાસ, સાંમદાસ તથા કેશવદાસ વગેરે ભક્તો સતસંગના અભ્યાસી હતા. તે પળેપળ જન સમાજના હિતમાં રહેનારા હતા.

નંદરામ રઘુરામ યુશાલુ, આત્મારાંમ દયાલ વિસાલુ;
પુરણદાસ હરગોવંન તેહી, જગનનાથ રતનદા જેહી. ॥૨૯॥

નંદરામ, રઘુરામ, યુશાલદાસ, આત્મારામ, પુરણદાસ, હરગોવંનદાસ, જગન્નાથ તથા રતનદાસ નામના સંતો મહા દયાળુ સ્વભાવના હતા અને તેથી તેમની ખ્યાતિ જગતમાં સારી ગણાતી હતી.

ગંગારામ મુનદાસ સોડ, સરજુદાસ બડી પુની ઓડ;
કાલીદાસ જાદવ ત્રિકંમહી, રઘુનાથ નારણ ગંમ સંમહી. ॥૩૦॥

ગંગારામ, મુનદાસ, સરજુદાસ, કાળીદાસ, જાદવદાસ, ત્રિકમદાસ, રઘુનાથ તથા નારણદાસ ઘણા પુણ્યશાળી સંતો હતા અને શમદમપણે રહેવાની ગમ ગતિવાળા હતા.

ગરીબદાસ દાસનકે દાસા, પરભૂદાસ જેહી દાસ હુલાસા;
ત્રીકંમદાસ વીહારી વીલાસા, મંગલદાસ કલ્યાણ કી લાસા. ॥૩૧॥

સંત ગરીબદાસ દાસાનુભાવથી સેવા કરતા હતા. સંત પરભુદાસ ઉમંગપૂર્વક સેવા કરનારા હતા. સંત ત્રિકમદાસજી ઘણા મોજીલા ને રસિયા હતા અને સંત મંગળદાસ શરણે આવનારનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાવાળા હતા.

રામચરન ચેતન નીજદાસુ, જીનુ ચીત મમ ચરન અભ્યાસુ;
ઉત્તમ સંત આગુ કીયે મોડ, તીનત્યે લઘુ કીયે પુની સોડ. ॥૩૨॥

સંત રામચરણ તથા ચેતનદાસનાં ચિત્ત ગુરુની ચરણ સેવામાં દાસત્વ ભાવે ચોટેલા હતાં ને ઉપર વર્ણવેલ દરેક સંતોનાં ચિત્ત પણ દાસત્વભાવે પરમગુરુ ચરણમાં ચોટેલાં રહેતાં હતાં.

ઘને સંત મંદિર મે ઓરુ, નાંમ લીયા મુડીત જેહી મોહોરુ;
સોહી સકલ ચરનન મમ રાચે, મૈરે મંન સંમતોલહી સાચે. ॥૩૩॥

હમારા સાંનિધ્યમાં બીજા પણ ઘણા મૂંડિત સાધુઓ હતા. પણ જેમનાં નામ અને ગુણ દર્શાવ્યા છે તે પ્રથમના શિષ્યો હતા અને સત્સંગમાં તરબોળ રહેનારા હતા. આમ નાં હું તો સઘળા જ સાધુ-સંતોને સમાન દૃષ્ટિથી જોતો હતો.

તારંન તરંન ચતુર ચીદ ચક્ષુ, ભયે અદ્ભુત લેડ મમ્ દક્ષુ;
એહી સાધુ હરીજંન જેહી કહીયે, નગર સારસામાંહી નીપડયે. ॥૩૪॥

આ સઘળા સંત સોહગં બ્રહ્મના ઘરના અભ્યાસી હોવાથી ઘણા ચતુર હતા અને આવનાર હરિજનને તારે તેવા હતા. આ બધા સંતોએ મારી પાસે દીક્ષા લઈ અદ્ભુત ગતિ પ્રાપ્ત કરેલી હતી. આ સઘળા સાધુસંતો સારસાપુરીમાં નીપજેલા હતા.

અથ હરિજન બરનનકો-અંગ - ૭૬મું

નગરપતિ અબ કહુ અમીના, સબ પુરકે નરનાર સહીના;
 યોજીદાસ રણછોડ કહાઇ, નગરપતિ સબહી પીતુ માઇ. ॥૧॥

સારસાપુરીમાં ત્યાંના ધારધણી જેવા અમીનોનાં નામ તથા બીજાં જે નર નારી હરિજન થયેલાં તેમનું વર્ણન કરું છું. ખોજીદાસ તથા રણછોડદાસ સર્વમાં મુખ્ય આગેવાન ને નગરની વસ્તીના મા-બાપ જેવા ગણાતા હતા.

અજુભાઇ બેચર બાપુજી, એ उनकी पंगत्य संम धुजी;
 धाभाइ ने बापु ओरु धोरी, ए सबकी उनकी संम ओरी. ॥२॥

અજુભાઈ, બહેચરભાઈ, બાપુજી, દયાભાઈ, બાપુભાઈ ને ધોરીભાઈ એકસરખી પંક્તિના બરોબરીયા હતા.

प्रभुदास ओरु जेशंगभाइ, संतनके सेवइ सुखदाइ;
 तीन आगे पंडीत कहु सोइ, पढे पुरांन ज्ञानके दोइ. ॥३॥

પ્રભુદાસ તથા જેસંગભાઈ એ બંને પૂરણ ભક્ત હતા અને સંતોની સેવામાં આગળ પડતો ભાગ લેતા હતા. બંને ઘણા સુખી હતા. તેમને ત્યાં હરહંમેશ પુરાણોક્ત કથા કરનાર તે સમયના બે પંડિતો કથાકીર્તન કરતા હતા.

विश्वनाथ ओरु अंबारामु, आचारजके जन अभिरांमु,
 नगरशेठ बरनु अब सोइ, रामदास ओरु दालजी दोइ. ॥४॥

આ બે પંડિતોનાં નામ વિશ્વનાથ અને અંબારામ હતાં, તેઓ બંને સમાજમાં આચાર્ય તરીકે ગણાતા હતા. વળી ત્યાં નગરશેઠ તરીકે રામદાસ તથા દાલજીશેઠ અગ્રગણ્ય હતા.

लखे तलाटु नगरपतीकु, कारभार वहेवारमे नीकु
 दयारांम ओरु धरमही दासा, केवलरांम रांमबाइ पासा. ॥५॥

આ શેઠિયાઓ નગરપતિનું કામ કરતા, તલાટીનું કામ કરતા, હિસાબ રાખતા અને

સઘળો કારભાર નેકીપણથી કરતા હતા. તેમ જ દયારામ, ધરમદાસ ને કેવલરામ તથા ચોથા રામબાઈ ભક્તિ ભાવમાં આગળ પડતા હતા.

રાંમબાઈ, મમ તંનમનંન હેતુ, ત્રીપારાંમ જીનુ સુત સમેતુ;
 એહી પુરકે થાનાપતી સંતુ, હમ પ્રગટો તીનુ મહોર વસંતું. ॥૬॥

રામબાઈ મારે પ્રત્યે તન, મનથી અધિક હેત રાખતાં હતાં, તેમનો પુત્ર કીરપારામ તે પણ મારો ભક્ત હતો, આ સારસાપુરીના થાનાપતિ સંતો (કાયમના રહેવાસી) હું પ્રગટ થયો ત્યાર પહેલાંના ત્યાં વસેલા હતા.

ઘન્યે નગરપુર મઠ અતીતુ; સબ રાખત મોઢ ગુરુ સંમ પ્રીતુ;
 એહી પુરકે લોકહી ભીનભીના, મુખી મુખી બરનન હંમ કીના. ॥૭॥

સારસાપુરીમાં ઘણા મોટાં મઠો આવેલાં છે. ત્યાંના સમગ્રજનો મારા પ્રત્યે ઉચ્ચ ગુરુભાવ રાખતા હતા. આ નગરની વસ્તી ઘણી મોટી છે, પણ તેમાંથી મેં મુખ્ય મુખ્ય ભક્તિભાવવાળા જનોનાં જ નામ જણાવ્યાં છે.

ઓર લોક અગણીત નરનારી, સોહી હંમસે અતી પ્રેમ હેતારી;
 એસેહી સબ નરનાર સહ્યાંને, સત કુવેર તેહી પુર ઉતપાને. ॥૮॥

સારસાપુરીમાં બીજાં ઘણાં નરનારી રહેતાં હતાં અને સર્વે સમજદાર ને શાણાં હતાં તથા અમારી સાથે હેતભાવથી વર્તતાં હતાં.

❶ અથ પરપુરકે જન બરનનકો-અંગ-૭૭મું ❶

ઓર પરગના દેશહા ગાંમુ, બહુ હરીજન નરનાર ન્હેં: કાંમુ;
 તીનકા બરનન કેતેક કરહું, અગનીત લોક નારી ઓરુ નરહુ. ॥૧॥

હવે ગામેગામ, પરગણે ને દેશે દેશના મુખ્ય હરિજનોનાં નામના વર્ણન કરીશ કે જેઓ ન્હેં: કામી હતા.

નગર સપ્તસે-કે જનં જેતા, ભાવ પ્રીત મોઢ ભજહી તેતા;
 ઓર દેશ ભઢ કીરત હમારી, સુની દરસન આવે નરનારી. ॥૨॥

સાતસો ગામમાં અમારા જ્ઞાનનો ફેલાવો થયો હતો અને ત્યાં અમારા હરિભક્તો હતા. તે સઘળાનો અમારા પ્રત્યે ઘણો જ પ્રેમ હતો અને અમારી કીર્તિ દરેક ઠેકાણે ફેલાયેલી હતી, જેથી અમારા દર્શનાર્થે ઘણો જનસમૂહ આવતો હતો.

રાજા પરજા બરન અઠારુ, નીસદીન હંમસે પ્રીત્ય અપારુ;
દેશ દેશકે પંડિત પુરાની, હમસે બાદ કરન લગે આંની. ॥૩॥

રાજાઓની તથા અઢારે વર્ણની રૈયતની મારા પર ઘણી પ્રીતિ હતી અને દેશવિદેશથી ઘણા વિદ્વાનો અમારી સાથે સત્સંગ કરવા તથા વાદવિવાદ માટે આવતા હતા.

કરી કરી પ્રશ્ન બુજે बहु मोकु, सुस्ती साख्य भाषी अश्लोकु
हंम सबही परी उत्तर दीना, समज अघाद करी भीन भीना. ॥४॥

વિદ્વાનો રચનાત્મક કવિતાઓ બનાવી તથા શ્લોકો રચી મને ઘણા પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછતા ને ખુલાસા માગતા અને શ્રુતિ તથા સ્મૃતિની સાખ માંગતા. હું તે સર્વને શાંતિપૂર્વક પરિઉત્તર આપતો ને અગાધ સમજ આપી જુદાં જુદાં દૃષ્ટાંતો આપી સમજાવી શાન્ત પાડતાં હતાં.

एकु प्रश्न हंम नहि अटकाये, विविधी भात्य बहु बोध बताये;
करत बाद पंडीत सब हारे, देश देशके पची गये सारे. ॥५॥

સઘળા પ્રશ્નોના પરિઉત્તર હમોએ શાંતિપૂર્વક આપ્યા અને ઉત્તમ પ્રકારે નિજસ્વરૂપનો બોધ પણ આપ્યો. જેથી ઘણા ખરા શાન્ત થઈ ગયા અને બાકીના ધીમે ધીમે સત્સંગ તથા વાદવિવાદ કરી શાન્તિ પામ્યા.

मुसलमानके मुलां काजी, सोभी पन हंमसे रची बाजी;
तीनकु पण नीज तंत बताये, कुलकादर अल्ला लखवाये. ॥६॥

મુસ્લિમ બંધુઓમાંથી તેમના ધર્મના આગેવાન ગણાતા કાજી અને મુલ્લાઓ પણ શબ્દજાળ રચી વાદવિવાદ કરતા હતા. તો તેમને પણ નિજસ્વરૂપ ઓળખ્યા વિના નિસ્તાર નથી, એમ સમજાવી કાઢર અને અલ્લાની સાચી સમજણ આપી શાન્ત કર્યાં.

काजी पंडीत दोनु डगीये, सुनी मम ज्ञान आंन पाव लगीये;
येसेही द्वैज देश देशानके, छोड गये संसे सब मनके. ॥७॥

સઘળા પંડિતો અને કાજીઓ અમારી સાથે વાદવિવાદ કરી ડગી ગયા અને અમારું કહેવું સાંભળીને સત્ય વાત સમજી અમારે પગે પડવા લાગ્યા. આમ ઘણા દેશોમાંથી આવેલા વિદ્વાનો સાચી સમજણ મેળવી વિદાય થતા હતા.

खट दरसन ओरु द्वादश भेखु, करी चरचा गये हार अनेकु;
भेख सकलं भजनीक तीन गुंनके, कोइ माहाजन लक्षी निरगुनके. ॥८॥

છ દર્શન અને બાર ભેખના જનો અમારી સાથે ચર્ચા કરી હાર પામ્યા હતા, કારણ કે

સઘળા ભેખધારી ભજનીકો હતા ખરા પણ તેઓનો લક્ષ ત્રણ ગુણો ને જ્યોતિ સુધીનો જ છે. તેમાં કોઈક મોટા પુરુષો નિર્ગુણ બ્રહ્મના લક્ષવાળા હતા.

ईश्वर के चोवीश अवतारु, तामे सबके मन पतीयारु;

ईश्वरे जेही पद दुर्लभ गावा, सो नीज पद लक्ष कहन पावा. ॥૧॥

ઈશ્વરના ચોવીસ અવતારો થયા છે અને એ અવતારોમાં જીવોને અત્યાર સુધી પતીજ (વિશ્વાસ) છે, પણ તેમણે (અવતારોએ) જે પદ દુર્લભ વર્ણવ્યું છે તે પદ જ નિજપદ છે અને તેનો લક્ષ કોઈ જાણતું નથી.

जीने पाया तीने सब कछु पेख्या, सीरगुन नीरगुन एक करी लेख्या;

येसे ही कोइक जवरला प्यारा, जीने परख्या पद नीज करतारा. ॥૧૦॥

નિજપદ પ્રાપ્ત કર્યું હોય અને સઘળો સિર્ગુણ નિર્ગુણનો સાર સમજી શકે એવા કોઈક જ કૈવલના પ્યારા છે કે જેમણે નિજ સહ કૈવલપદનો અનુભવ કર્યો હોય.

सकल भेख सीर संत सो मोहेरु, सरवज्ञ ज्ञान द्रष्ट चहु ओरु;

येसे संत मीले एक मोड़, सकल भेख आभुक्षण सोड़. ॥૧૧॥

તમામ પ્રકારના ભેખોને શિર, ગુરુપદે શોભતા કે આગેવાનો કે સર્વજ્ઞ દ્રષ્ટિથી જોવાવાળા હોય અને સર્વ જ્ઞાન સમજતા હોય એવા સંત મને એકાદ પણ મળે તો સઘળા ભેખને શોભારૂપ છે.

अब सुनो कहु तीनु नाम नीसांना, प्रेमदास पद परम पहेचांना;

भक्ति ज्ञान वैराग समेतु, प्रेमदास नीज प्रेमके खेतु. ॥૧૨॥

હે હરિજનો ! તેવા સંતનાં નામ અને લક્ષણો દર્શાવું છું. પ્રેમદાસે પરમપદની ઓળખાણ બરાબર કરેલી છે. તેમનામાં ભક્તિ, જ્ઞાન, સ્વસ્વરૂપની જાણ તથા વૈરાગ્ય પૂરેપૂરાં હતાં. તેમનો હરહંમેશનો ઉદ્યમ પ્રેમપૂર્વક નિજમાં જોડાવાનો જ હતો.

दीन दयाल कृपाल सजंनके, पर उपगार उदार मननके;

जीनु रुदे कमल सीतल ससीवंतु, पुरणानंद पदके प्रतीवंतु. ॥૧૩॥

સજજનો પ્રત્યે તે કૃપાળુ હતા, દુઃખીઓ માટે દયાળુ હતા. બીજાઓ ઉપર ઉપકાર કરવામાં ઉદાર મનના હતા (પરોપકારી હતા). જેમનું હૃદય કમળ ચંદ્રના તેજ જેવું શીતળ અને ઉજ્જવળ હતું. તેમ જ પૂર્ણપદે એકમેકતાવાળા લક્ષાર્થી હતા ને પૂર્ણપદના પૂર્ણ અનુભવી હતા.

જીવનમુક્ત મહા મુક્તા વદેહી, તારન તરંન સકલકે સનેહી;
સરલ સુગમ ગત્ય અગંમ નીગંમકી, ત્રિકાલદરસ સ્વ સુધ્ય સંમ દંમકી॥૧૪॥

તેઓ પોતે જીવન મુક્ત દશાના એટલે કે મહામુક્ત વિદેહદશાના હતા. જીવોના તારણરૂપ નાવ જેવા હતા. તેમ જ બધા સાથે સ્નેહભાવ રાખતા. તેમની ગતિ અગમ્યપદને માટે સુગમ હતી. વેદોના ભાવાર્થ સુગમતાથી સમજવાવાળા હતા. ત્રિકાળદર્શી હતા, શ્વાસની ક્રિયાને રેચક, પૂરક ને કુંભક એમ સર્વ પ્રકારે તેમને સ્વાધીન હતી. ગમે તે વખતે પ્રણવને સહેજસહેજ રીતે દૃષ્ટિથી કુંભક કરી આપનું આપ ને પતિપદ એકમેક અનુભવતા હતા.

ભાલજપુર અસ્થાન અનુપા, સંત સમાધ ત્યાગ ઓર ઉપા;

જ્ઞાન ધ્યાન અહોનીસ અભ્યાસા, સત સંઘત્ય રત્ય કરત વિલાસા. ॥૧૫॥

ભાલેજ નામના ગામમાં એ સંતનું ધામ છે જે અનુપમ શોભાવાળું છે. ત્યાં સત્સંગ, ત્યાગ, ઈષ્ટઉપાસના અને જ્ઞાન સ્વરૂપ માટે ધ્યાન હરહંમેશ થતું હતું. તેમ જ સંત પુરુષો સાથે સત્સંગ કરી આનંદમાં રહેતા હતા.

આઠે પહોર અવીગત અનુરાગી, ભાગ ત્યાગ કરી તત્ત્વ વીભાગી;

નીજ ચૈતન તંન અક્લ વીલોકી, કરે ચીતવંન ચીત નીત્ય મંન રોકી. ॥૧૬॥

જે સંત આઠે પહોર અવિગત પ્રણવ સાથે પ્રીત સહિત આરાધન કરતા હતા અને શરીર તત્ત્વોના વિભાગ યથાર્થ સમજી ત્યાગની વસ્તુઓનો અભાવ અને નિત્યપદનો ભાવ ભરતા હતા અને નિજ ચૈતન સ્વરૂપ જે અકળ છે તેને કળવા અવલોકન કરતા હતા. આ પ્રમાણે મનન કાબૂમાં રાખી નિત્યપદનું હરહંમેશ ચિત્ત દ્વારા ચિંતવન કરતા હતા.

પરમ ડજાગર સાગર જંનકે, અંનનકે રેત સેવે સંતનકે;

ધાંમ ચતુરકે સંતહી જે તે, સુની જસ કીરત આવે સહુ તે તે. ॥૧૭॥

પોતે સદા જાગ્રતપણે રહી સાગરના જેવી સમ ગતિવાળા હતા. વળી તે અન્નક્ષેત્રરૂપ હતા કારણ કે સર્વેસંતનુ પોષણ કરતા હતા. ચારે ધામમાં જેટલા સંતો હતા તે સઘળાને ભાલેજ ગામના આ સંતના ધામે આવવાની આતુરતા રહેતી હતી.

કરે સબકુ સનમાંન સહેતુ, જંન તંન પીડ મેટ કુસલ સચેતુ;

નગર સકલકે હરીજંન જેતા, પ્રેમ પ્રીત્ય લપટાઈ રહે તેતા. ॥૧૮॥

જે કોઈ સંત કે હરિજન પોતાના આશ્રમે આવે તેનું હેતુસહિત આદરમાન કરતા,

વળી દરેક જનની પીડા મટાડવામાં સચેત તથા કુશળ હતા. તે ગામમાં સઘળા લોકો પ્રેમ સહિત તેમની પાસે સત્સંગ માટે હાજર જ રહેતા હતા.

રાત્ર્ય દીવસ રસબસ એકતાઈ, પરમ મોક્ષ તેહુ સબ જન પાઈ;
જ્ઞાન ધ્યાન નીસદીન નીસતરહી, ગુરુકો ધ્યાન અહોનીસ ધરહી. ॥૧૯॥

પોતે રાત્રિ અને દિવસ સ્વસ્વરૂપમાં પ્રણવ દ્વારા રસબસ રહેતા હતા. તેમના સત્સંગમાં રહેનારા સઘળા જનો પરમ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરે તેવા અધિકારી હતા. તેઓ સઘળા જ્ઞાન સ્વરૂપની ચર્ચા તેમ જ ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા જેથી રાત્રિ ને દિવસ સહેલાઈથી વીતી જતાં. આ પ્રમાણે તેઓ ગુરુ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાના નિત્ય નિયમવાળા હતા.

કહુ ગુરુકા નીજ નામ સુનાઈ, સુનો સબ સંત સજન ચીત લાઈ;
ગુરુ પ્રીતમ ગંમ અકલ અભેદા, નયેતિ પોકારત નીસદીન વેદા. ॥૨૦॥

આ સઘળા સંતોમાં જે મુખ્ય સંત હતા તેમના સ્થૂળ શરીરનું નામ પ્રીતમદાસ હતું. તે ઘણા જ બુદ્ધિશાળી ને શુદ્ધ સ્વરૂપની ગમગતિવાળા હતા. વળી અભેદ વસ્તુના પૂર્ણ અનુભવી તેમ જ જે પદ માટે વેદોએ હરહંમેશ નેતિ પોકારી છે તે પદના ભેદું હતા.

સોહી પદ પ્રીતમ કીયે પ્રવેશા, જાનત હે સબ દેશ વદેશા;
સગુન નીગુન સમલીત ગ્યંમ ગતિયાં, દિવ્ય દ્રષ્ટ અનુભવ રતી રતીયાં. ॥૨૧॥

વેદે જે પદની નેતિ પોકારેલી છે તે પદમાં પોતે અનુભવથી એકમેકપણે રહેતા તે વાત દેશ વિદેશમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ સગુણ અને નિર્ગુણ બ્રહ્મની ગમગતિવાળા તેમ જ દિવ્ય દૃષ્ટિવાળા હોવાથી સઘળી વસ્તુના અનુભવવાળા હતા.

સોહી પ્રીતમ જીનકે ગુરુ દાતા, જાને કીરત જક્ત વીક્ષાતા;
પ્રેમ પ્રીત્ય પ્રીતમ ગુરુ પાયે, પ્રેમદાસ જબી નામ ધરાયે. ॥૨૨॥

આવા ઉચ્ચ-કોટિના સંત પ્રીતમદાસ તે સ્થાને રહેતા સઘળા સંતોના ગુરુ હતા. તેમની ખ્યાતિ દેશ-વિદેશ વિખ્યાત હતી. પ્રીતમના શિષ્ય જે પ્રેમદાસનો સઘળો પ્રેમ સ્વ લક્ષમાં રહેવાથી તેઓ પ્રેમ સ્વરૂપ બની રહેતા હતા અને તેથી જ તેમનું નામ પ્રેમદાસ ઘટાવ્યું હતું.

ગુરુ અનુભવી ચરનનકુ સેવી, પ્રેમદાસ પ્રગટી બુધ એહેવી;
ગુરુકે નામ પરતાપહી બરને, અબ ડનકે સીસકો કરુનરને. ॥૨૩॥

જે આગળ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રેમદાસજીને એક દિવસ એક વાત

સમજાઈ કે જો અનુભવી મહાપુરુષને સેવ્યા હોય તો અતિ ઉત્તમ કહેવાય. હવે તેમના શિષ્યોનું વર્ણન તથા તેમનાં લક્ષણો જણાવું છું.

પ્રથમ સીસ સુખરામ સહ્યાંને, નીજાનંદ લક્ષ સુખ અભિરાંને;

સદા નીરંતર અંતર ત્યાગી, સુસ્ત નુસ્ત ગુરુ ચરનમે પાગી. ॥૨૪॥

પ્રેમદાસજીના પટ્ટશિષ્યનું નામ સુખરામદાસ હતું. તે ઘણા જ શાણા હતા અને નિજના આનંદમાં લક્ષ જોડી રહેતા હતા. વળી એ જ પદનો આશરો છેવટનો છે એમ સમજેલા હતા. તે સદાને માટે અંતરથી પદાર્થ ભાવના ત્યાગી હતા. તેમની સુસ્તા અને નુસ્તા ગુરુ ચરણમાં લાગી રહેતી હતી.

સીલ સભાવ દસા દીવ્ય દેવુ, હરીગુરુ સંત ચરન અહમેવું;

કુમલ બચન વીરોધ વીડારુ, ઉચરત ઊ ગુરુ ચરન આધારુ. ॥૨૫॥

સંત સુખરામદાસજીનો સ્વભાવ શીલવત્ હતો અને સદા દિવ્ય દશામાં જ રહેતા હતા અને હરિ, ગુરુ ને સંતચરણનો જ લક્ષ રાખતા. આ સિવાય બીજો અહમેવ ધારણ કરતા નહિ. વિરોધી વચનોનો ત્યાગ કરી સદા કોમળ અમૃત જેવાં વચનો ઉચ્ચારતા હતા અને આ બધું ગુરુ જ ઉચ્ચારે છે અને હું તો માત્ર એક નિમિત્ત થઈ વાજિંત્ર જેવો જ છું એવી ભાવનાવાળા હતા.

સબ સંતન મંન રંજન વેતા, કરી લલીતા લાવણ્ય સુખદેતા;

કટુક બચન મુખ કબહુ ન કઢહી, અધીક રંગ ઊ જ્ઞાનકો ચઢહી. ॥૨૬॥

સઘળા સંતોનું મન ખુશ રાખી રહેતા અને લાલિત્યભરી સુંદર વાણીથી ગાન કરી દરેકને સુખ આપતા. કદી પણ કડવા વચનો ઉચ્ચારતા નહિ. તેમને આત્મજ્ઞાનનો રંગ રોજ અધિકાધિક ચઢતો રહેતો હતો.

સહુ સાથે હલમલ એકતાઈ, ઊ અંતર આનંદ સદાઈ;

આઠે પોહોર અવીચલ ચીતવંતા, નીજ કરતાર સાર લક્ષવંતા. ॥૨૭॥

સંત સુખરામદાસજી સર્વ જન સમૂહ સાથે હળીમળીને રહેતા હતા. તેમના દિલમાં આનંદ ઉભરાતો હતો. તેઓ આઠે પહોર અવિચળ વસ્તુનું ચિતવન કરતા હતા અને નિજકર્તાનો લક્ષ જારી રાખતા હતા.

ભાવ પ્રીત નીસદીન નીજ નેહુ, જનકે વધારંન પરમ સનેહુ;

વેર વરગ કાહુકી નહિ સંઘા, હેત પ્રીત સબસે સત-સંઘા. ॥૨૮॥

પોતાની પાસે જન સમૂહ સત્સંગ માટે વધુ પ્રમાણમાં આવે તેવો સદ્ભાવ

રાખતા અને કોઈની સાથે વેરઝેર રાખ્યા સિવાય પૂર્ણ હેત સહિત સત્સંગનો લાભ આપતા હતા.

ગુરુ ઓરુ સંત સજન સુખદાઈ, તબ સુખરામહી નામ ધરાઈ;

સુખદાયક સરવનકે સજનુ, અંતસકરન સમરનસુ ભજનુ. ॥૨૯॥

તેઓ ગુરુ, સંતો અને સજજનોને ઘણું સુખ પમાડતા તેથી તેમનું નામ સુખરામદાસ રાખવામાં આવ્યું હતું અને અંતઃકરણમાં ચિત્તવૃત્તિથી ભજન કરતા હતા.

રોમ રોમ હરીંગ નીચ સીચહી, જુગલ, હસ્ત ગુરુ સીર પર રચહી;

તબ હમહી પળ શ્રેષ્ઠ સરાઈ, ધન્ય સુખરામ સદા સુખદાઈ. ॥૩૦॥

જેના રોમેરોમ હરિરંગનો ધ્વનિ ગુંજારવ કરતો હતો અને જેના શિર ઉપર ગુરુના બંને હાથ આશીર્વાદ ભાવે રહેતા હતા, તે આવી ઉત્તમ લક્ષણવાળા હોવાથી અમે પણ વધુ શ્રેષ્ઠતા આપી છે તો આવા ઉચ્ચ કોટિના સંત સુખરામને ધન્ય હો તથા બીજાઓને પણ સુખ શાન્તિ બક્ષો.

ઓર સીસ વીઠલ વીદવાંનુ, અરુઢ ગતી સમજે ગૂઢ જ્ઞાંનુ;

સકલ સાહાસ્ર મતકે ગતીવંતુ, સાંખ્ય જોગ ભલભેદ વેદંતુ. ॥૩૧॥

પ્રેમદાસના બીજા નંબરના શિષ્ય વિઠ્ઠલદાસ હતા અને તે પણ ઘણા વિદ્વાન હતા. તેઓ એક ઉચ્ચ કોટિના સંત હતા, તેમની ગતિ ઘણા ઊંચા પ્રકારની હતી. અતિ ગૂઢ જ્ઞાનને પણ તરત સમજી શકવાની શક્તિ ધરાવતા હતા. તમામ શાસ્ત્રોના સારા અભ્યાસી હતા અને જે તે શાસ્ત્રકારોની ગતિને સમજી શકતા હતા. કપિલમુનિ રચિત સાંખ્ય શાસ્ત્ર અને યોગ શાસ્ત્રના ઉત્તમ પ્રકારે ભેદ સમજેલા હોઈ બીજા જિજ્ઞાસુ જનોને પણ સમજાવતા હતા.

કરમ ધરમ કે ભરમ ઓલંગી, નીજ ચૈતન ગત્યમે રત્ય રંગી;

ભાગ ત્યાગ કરકે તન સોધે, સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કારણ દેહી બોધે. ॥૩૨॥

શાસ્ત્રકારોએ માન્ય રાખેલા કર્મકાંડરૂપે ધર્મને તથા દાનપૂણ્યરૂપે ધર્મને ઓળંગી પોતાના નિજચૈતન સ્વસ્વરૂપમાં રંગાયેલા રહેતા હતા. તેઓ સાંખ્યના મત પ્રમાણે સઘળા શરીરોના ભાગ ત્યાગ કરવાની વસ્તુઓના જાણકાર હતા અને સમજણપૂર્વક કાયાને ખોજી પોતાનું સ્વયંપદ તારવતા હતા. ઉપદેશ કરતી વખતે સ્થૂલનાં તત્ત્વો, સૂક્ષ્મ શરીરનાં તત્ત્વો અને કારણ શરીરનાં તત્ત્વોને યથાર્થ સમજાવતા હતા.

માહા કારણ પર કારણ પરમ, નીજ ચૈતન ચિદ પાયે મરમ;
અગમ અગોચર ગોચર ઘરકી, સરલ સુતર ગતીયાં સરભરકી. ॥૩૩॥

આ સંતની ગતિ એવી શોધક હતી કે તેઓ મહાકારણ અવસ્થામાં તત્ત્વો સમજી તેથી પર પરમ કારણ દેહના ચૈતન સાક્ષી રૂપ રહી અગમ્ય (જોવામાં નહિ આવે તેવા) ઘરમાં રહી સઘળી સુરતને ગમગતિમાં સરભર કરી રહેતા હતા.

સુઘડ સીરોમણી ચતુર સુચંગા, જ્ઞાન ચક્ષુ નીજ અરથ ઝમંગા;
લક્ષ નીરુપન સરુપ સનાતી, ભીન ભાવ નહિ પક્ષને પાતી. ॥૩૪॥

ઉત્તમ પ્રકારના ચતુરજનોના શિરોમણિ રૂપ તેમ જ સાચી વસ્તુમાં ઠરી રહે એવાં જેનાં જ્ઞાનચક્ષુ નિજને નિહાળવા ગુરુગમે ઊઘડેલાં છે એવા તે સંત સત્ય સ્વરૂપનું નિદાન કરી સનાતન પદે રહેતા. વળી જેના અંતરમાં કોઈ જાતની ભિન્નતાનો ભેદભાવ કે પક્ષપાતપાણું નથી એવા એ સલેખ પુરુષ હતા.

અજબ કલા અનુભવકીપાઝ, સતગુરુ ચરન સરન લેહે લાઝ;
વ્યાપક બ્રંહ્મ સતંતર સોઝ, એકહી દષ્ટ નીરંતર જોઝ. ॥૩૫॥

જેમણે સ્વસ્વરૂપનો સાચો અનુભવ પરમકારણ શરીરે રહી મેળવ્યો અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવી કળાઓ પ્રાપ્ત કરી હતી. તેઓ સત્ સ્વરૂપ ગુરુમહારાજના ચરણ કમળમાં એકતાર (લીન) બની રહેતા હતા. વળી કર્તાનો પ્રકાશ જે બ્રહ્મ સઘળે વ્યાપક છે તેને નિહાળતાં પોતે બ્રહ્મદૃષ્ટિવાળા થયા હતા અને જ્યાં દૃષ્ટિપાત કરતા ત્યાં પાંચ તત્ત્વોને ભેદી બ્રહ્મમય થઈ રહેતા.

નીજ પદ પાંડ સ્વાંતી સદ ભયેડ, જીવ ઇશ્વર ઘાતા દ્રઢ ગયેડ;
માપક પદ વ્યાપકમે મેલાઝ, સુધ સરુપાનંદ રહત સદાઝ. ॥૩૬॥

નિજ સ્વરૂપનું સત્ય સ્વરૂપ અનુભવવાથી પોતાને અખંડ શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી. જીવ ને ઈશ્વરો બંને ધાતા પદ છે, અને જે પદ તેઓથી પર રહેલું છે. આ પ્રમાણેની દૃઢતા નક્કી કરેલી હતી તેમ જ માપવાળા પદો વ્યાપકપદ બ્રહ્મથી આ ઊપજેલાં હોવાથી તેને મેળવવા વ્યાપક દૃષ્ટિએ જ નિહાળતા હતા અને તે વ્યાપક સોહંગ દ્વારા નિજ ચૈતનરૂપ થઈ રહેતા હતા.

યેમ ગત્ય મત રત્ય રસબસ રુપા, ધંન્ય વીઠલ દલ ઝરથ અનુપા;
વ્રેહે ઠલવી ગુરુ ચરનમે સબહી, વીઠલ નાંમ ધરાયો તબહી. ॥૩૭॥

જેમની ગતિ અને મતિ આરતભરી સત્ય સ્વરૂપ સાથે એકમેકતાએ હતી એવા હે

વિદ્વલ! તમને ધન્ય છે. જેમણે પોતાનું ચિત્ત ઊર્ધ્વ માર્ગે ઉપમા રહિતના પદે જોડ્યું હતું અને સઘળી આરત ગુરુના ચરણમાં ભરી રહ્યા હતા અને તેથી જ તેમનું નામ વિદ્વલદાસ ધારણ કરાવવામાં આવ્યું હતું.

ए दोउ सीस धन्य दृढ मत धारी, गुरु चरनमे दीयो चित्त वारी;
ओर सीस दुजेदल साचे, सोइ तन मन गुरु चरनमे राचे. ॥३८॥

આ બંને શિષ્યોને ધન્યવાદ છે કે જેઓએ દૃઢતાપૂર્વક ઓહંગ સોહંગથી ગુરુ ચરણમાં પોતાના ચિત્તને જોડી દીધું. બીજા જે શિષ્યો હતા તેમણે પણ તેમના અંતઃકરણથી ગુરુના ચરણ કમળ સેવ્યા.

कहु तीनका अब नांम सुनाइ, सर्व सजन सुभ बुध सुख दाइ;
विष्णुदास वीसवास वीरांमी, नीश्वल चीतरस रीत्य अभीरामी. ॥३९॥

વિષ્ણુદાસ નામના એક બીજા સંત હતા તે સર્વ જનોને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપતા હતા. તેઓ પોતે ઘણા વિશ્વાસુ હતા અને ચિત્ત અંતઃકરણથી નિશ્ચયપૂર્વક પકડ પકડનારા અને અમર રસના રસિયા હતા.

रामदास ओरु सांमहीदासा, गुरुपद कमल वीमल वीसवासा;
सुभग सीस रघुनाथही दासा, परम लक्ष्मी बीनु पक्ष उजासा. ॥४०॥

સંત રામદાસ અને શામદાસ જે હૃદયના વિમલ છે તે ગુરુપદના વિશ્વાસે રહેતા હતા અને જે શુભ છે તથા બ્રહ્મરૂપ ભગ છે તેમાંથી અનુભવ મેળવનાર રઘુનાથદાસ પરમલક્ષી હતા. તેઓ સદા પક્ષપાતથી રહિત નિઃપ્રકાશમાં રહેતા હતા.

एही सीस खट भट माहाभेदु, संसे रहीत जीत विधी नखेदु;
ओर लक्ष्मी एक हरीदासी, तन मन सहीत गुरु चरन निवासी. ॥४१॥

ઉપર દર્શાવેલા નામવાળા છ શિષ્યો મહાદ્ બ્રહ્મની સાથે સ્પર્શી રહેતા હતા. તથા તમામ પ્રકારના સંશયોથી રહિત તથા કોઈ પણ પ્રકારના ખેદ વગરના થઈ રસબસ થઈ રહેતા હતા. તેમ જ એક લક્ષ્મીબાઈ નામની હરિભક્ત દાસત્વ ભાવથી તન મન સહિત ગુરુચરણને શરણે રહેતી હતી.

प्रेम प्रीत्य काहा कहु तीनु रीती, लीयो अवतार जानु करमीती;
रेन दीवस वसे चीत गुरु चरनु, अग्यावंतही संत समरनु. ॥४२॥

તે લક્ષ્મીબાઈની રહેણીકરણી જોતાં જાણે તે કરમીબાઈનો બીજો અવતાર ન હોય!

આ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત રાત્રિ દિવસ ગુરુચરણમાં જ જોડાયેલું રહેતું હતું. તથા ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરી સંતના સ્મરણમાં મગ્ન રહેતાં હતાં.

રોમ રોમ નીચ સીચ અધીકારી, પ્રેમદાસ ગુરુ ચરનમે વારી;
ધન્ય બાઈ લક્ષ્મી લક્ષવંતી, નીજપદ પાડ ભડ અકલ ન્હેં:ચંતી. ॥૪૩॥

લક્ષ્મીબાઈ રંગેરગથી સાચી અધિકારી અને ભક્તિરસમાં ભરપૂર હોવાથી પ્રેમદાસે તેને પૂર્ણ પાત્ર જાણી ગુરુચરણના અભ્યાસમાં પ્રવીણ કરી હતી તો આ રીતે નિજ સ્વરૂપનું લક્ષ મેળવનારને ધન્ય છે કે જેણે અકળીતપદ છે એવા ન્હેં: કર્મના પદને જાણી, અનુભવી, ગતિમાં લીન થઈ રહી.

ઓર સીસ હરીજન બોહોતેરા, તીન કા ચીત ગુરુ ચરનમે હેરા;
જેસેહી આપ તેસેહી સબ સીસુ, સબકે ઝર આતમ લક્ષ ઇશુ. ॥૪૪॥

પ્રેમદાસજીને બહોળા પ્રમાણમાં સેવકો હતા, તેમાંના કેટલાક હરિજનોનાં ચિત્ત ગુરુલક્ષ તરફ વધુ ઢળેલાં હતાં કેમકે તેમના ઉપર ગુરુ મહેર ઊતરી આવતી હતી. જેવા પોતે ગતિવાન હતા તેવા સઘળા મૂંડિત સાધુઓ તથા કેટલાક સેવકો પણ ગતિવાન હતા. તે સઘળાને આતમ લક્ષનો તથા શુદ્ધ ચૈતનને અનુભવવા માટે ઉપદેશ આપ્યો હતો.

एही परकार सजन सब साचे, प्रेम गुरु चरनन चीत राचे;
भाव प्रीत्य रस रीत्य सदाइ, गये वरस सीतर सुखदाइ. ॥४५॥

આ પ્રમાણે ઉપરના સાત શિષ્યો ઉચ્ચ ગતિના સજ્જનો હતા અને તેઓ પ્રેમપૂર્વક ગુરુચરણમાં જ રહેતા હતા અને સ્નેહભાવ સમરસ પ્રમાણમાં અતૂટપણે રાખતા. આ પ્રમાણે પ્રેમદાસે સિત્તેર વર્ષ આનંદમાં પસાર કર્યા.

तब एक दीन मनमांही संकोचे, करी परणायंम ऐस आलोचे;
मास चतुर दीनदश ओरु पंचु, सुज परे मृत काल सकंचु. ॥४६॥

એક દિવસ સંતોમાં શિરોમણિ એવા પ્રેમદાસજી શરીરની વૃદ્ધાવસ્થાને જોઈ મન અંતઃકરણમાં શોચ કરી પોતે પ્રાણાયમની ક્રિયાથી આયુષ્યનું પ્રમાણ તપાસતાં ચાર માસ ને પંદર દિવસ પછી મૃત્યુ થશે એવું અનુભવાયું.

तब चंत्या भइ मही उदासु, तेडे सीस सुखरांमही पासु;
केहे सुखरांमचरन सीर नामी, क्यों बरजे आतुर मम स्वांमी. ॥४७॥

આ પ્રમાણે મૃત્યુકાળ નજીક આવવાથી મનમાં ચિંતા થવા લાગી અને મુખારબિંબ

ઉપર ગ્લાનિ આવી. જેથી પોતાના શિષ્ય સુખરામને પાસે બોલાવ્યા. આથી તરત જ સુખરામ ગુરુ સમીપ આવ્યા ને શિર નમાવી કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! શું કહેવાની ઈચ્છાથી મને બોલાવ્યો છે તે કૃપા કરી કહો.

ગુરુ બોલે સુંન સીસ સહાંના, મરતકાલ મમ નીકટહી આંના;
દેખો અબ માહાજન હોયે જાંહી, જાડ કરીયે સત સંઘહી તાંહી. ॥૪૮॥

ગુરુ પ્રેમદાસજી સુખરામ પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે હે શાણા શિષ્ય, હવે મારો અંતિમકાળ (મૃત્યુકાળ) નજીક આવ્યો હોય તેમ લાગે છે, તો જ્યાં મોટા પુરુષો હોય ત્યાં જઈ આપણે સત્સંગ કરવો જોઈએ.

જબ દ્રષ્ટી કરકે જુગ દેખ્યા, અરુઢ માતા હમેરા નીજ પેખ્યા;
તબ છોડ ધંન્ય ધામ અવાસુ, કેહં કુવેર આયે મમ પાસુ. ॥૪૯॥

ઉપર પ્રમાણે ઉચ્ચારી પોતે ત્રિકાળદર્શી હોવાથી જગત પર દૃષ્ટિ નાખતાં હમોને (કરુણાસાગરને) તથા હમારા આરુઢ મતને જોયો અને ભગવાન કરુણાસાગર પાસે તરત જ પોતાનું ધામ છોડી આવી રહ્યા.

સીસ સપ્ત લેડ સહીત સોહાગુ, આડ મીલે મોડ કરન સમાગુ;
કરી પરણાંમ મીલે સબ સંતુ, હંમ ભેઠે ભલે આયે માંહાંન્તુ. ॥૫૦॥

પ્રેમદાસજી સાતે શિષ્યોને સાથે લઈ પોતાના સોહાગ સહિત મને આવીને મળ્યા અને સત્સંગ કરવાની ઈચ્છા જણાવી. સઘળા સંતોને પ્રણામ કરીને મળ્યા તથા હમારી સાથે પ્રેમપૂર્વક ભેટ્યા.

મલી મલી રહે સબ સંત સજનહી, કરન લગે હંમ જ્ઞાન ભજનહી;
અગમ અગોચર ગ્યંમ નહી વેદુ, કરી કરુણા હંમ કીયો તેહી ભેદુ. ॥૫૧॥

બધા સંતો અને સજ્જનો એક બીજા સાથે હળીમળીને પ્રેમપૂર્વક રહેતા હતા અને ત્યાં અમે ભજન કીર્તન તથા સત્ય વસ્તુનો બોધ કરતા હતા અને વેદોએ જે પદ માટે નેતિ પોકારેલી તે અગમ્ય ને અગોચર પદનો ભેદ કરુણા દૃષ્ટિ કરી અમો સમજાવતા હતાં.

જડ ચૈતન તંન કરી ભિંન ભીના, નીજ કૈવલ પદ લક્ષ કંહી દીના;
ઓર પ્રશ્નન બહુ બુજે અઘાદુ, સંસે છોડ સબ કીયે સમાદુ. ॥૫૨॥

તેમ જ પંચભૌતિક જડ પદાર્થો અને શુદ્ધ ચૈતન આપનું આપ જુદા જુદા પ્રકારે

સમજાવતા હતા. વળી સઘળી સભા સમક્ષ કેવલ લક્ષનું જ્ઞાન સમજાવી દીધું હતું અને ઘણા ઘણા પ્રશ્નો બ્રહ્મના અંતરપટની અગમ્ય ગતિના પુછાતા હતા તે તે સર્વના પરિઉત્તર તરત જ આપી સર્વના સંશયોનું સમાધાન કરતા હતા.

ક્ષત સમાજ માસ ચહુ વીત્યે, જ્ઞાન ધ્યાન મન ભયે રસ રીત્યે;

ઓર દીવસ દશ પંચહી ગયેડ, તન ત્યાગન સમયે જબ ભયેડ. ||૫૩||

પરમગુરુ કહે છે કે સઘળા સંતો સાથે સત સમાગમ કરતાં ચાર માસ વીતી ગયા અને ઘણા સંતો ધ્યાનની રીત સમજી લક્ષ પક્ષ અનુભવતા હતા. આ પ્રમાણે પંદર દિવસ પૂરા થયા અને પ્રેમદાસજીને સ્થૂલ શરીર છોડવાનો સમય આવી પહોંચ્યો.

સંત સહીત સનમુખ હંમ હુતે, જ્ઞાન બોધ સદ સોધ સંજુતે;

અંતકાલ ગતીકે જેહી જ્ઞાનુ, સો સનમુખ હંમ કીયો અવિલાંનુ. ||૫૪||

આ સમયે સઘળા સંતો સહિત હમે પ્રેમદાસજીની પાસે જ્ઞાન સ્વરૂપના સદ્બોધની સમજ આપતા હતા અને અંત સમયે (શરીર છોડવાના સમયે) જે સમજ સમજાવવામાં આવી તે જ્ઞાન ગતિમાં લક્ષ પરોવતાં હું સન્મુખ રહી તે ગતિનું અવલોકન કરતો હતો.

લક્ષ અલખ મહી કરી એકતારા, સોહં પુરસ હંસ હલકારા;

મકરતાર દમ તાર સધાઈ, નીજ ઘરકા પરચા પરસાઈ. ||૫૫||

પ્રેમદાસજીએ પોતાની સુરતા, નુરતામાં સમાવી અને ઓહંગ પ્રણવ સોહંગ પ્રણવમાં સમાવ્યો અને સોહં પુરુષ હંસનો હલકારો મૂળ સત્ય સ્વરૂપ ચૈતનમાં સ્થિર થયો તે મકરતાર દોરી (શ્વાસ) સાધ્ય કરી નિજ ઘરનું ભાન અનુભવી ચમત્કાર અનુભવાયો.

પહેલે પગ પદમહી રોકાયે, પીછે તંન છટકાઈ દેવાયે;

સહુ સંતનસુ જયે જયે કીહીનુ, જડ ત્યાગી ચૈતન ભયે ભીનુ. ||૫૬||

ઓહંમરૂપ પગ સોહંમરૂપ પદમાં કુંભક કરી સોહંમ નિજ સ્વરૂપે બ્રહ્મરૂપ થતાં શરીર છૂટી ગયું ને તે સમયે સઘળા સંતોએ જય જયકારનો પોકાર કર્યો. આ પ્રમાણે જડ શરીર છોડી ચૈતનમાં લીન થઈ ગયા.

નીજ કૈવલ પદ લક્ષ રટાયે, પ્રેમદાસ પદ પરમ પઠાયે;

તીથી દશમ વીતતાં જેહી વારુ, એકાદશમી લીલા વીસ્તારુ. ||૫૭||

તે સમયે નિજ પ્રેમદાસનું લક્ષ કેવલપદમાં હોવાથી તેઓ પરમપદે પહોંચ્યા. તે દિવસે એકાદશી હતી અને આવા શુભ દિવસે પોતાના શરીરની લીલા સમેટી લીધી.

સમત અઠરને બ્યાસી યો હોઈ, માહા માસ ઉજ્જલ પક્ષ સોઈ;
હરી દીવસને ગુરુવારે, તંન ત્યાગંન કીધો તેહી તારે. ॥૫૮॥

સંવત ૧૮૮૨ના મહા માસના શુક્લ પક્ષમાં એકાદશીને ગુરુવારે સંત પ્રેમદાસજીએ સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કારણ અને મહાકારણ શરીરોનો ત્યાગ કર્યો.

કેહં કુલેર સબ ભેખ બીરાંની, ધન્ય એહી સંત લીયે મોઈ ચીહીની;
ઓર ભૂપ નરપતિ સમજાયે, સુની મમ કીરત મીલન જેહી આયે. ॥૫૯॥

ભગવાન કરૂણાસાગર કહે છે કે તે પછી જે ભેખધારી સંતો બહારથી આવ્યા હતા તે સઘળા જે તે પોતાને સ્થળે વિદાય થયા. તો આ પ્રમાણે સ્વયં સમજથી મને ઓળખનારને ધન્ય છે. વળી આ બનાવની સુવાસ દૂર દેશાવરો સુધી પહોંચવાથી ઘણા રાજાઓ અને નગરપતિઓ પણ મારે શરણે આવવા લાગ્યા.

ઘરબારી કેતેક જન બરનુ, ભયે હરીજંન કોટીક મમ સરનુ;
તામેહી કોઈ કોઈ અતી લક્ષવંતુ, નાંમ નવેશ બતાવહુ તંતુ. ॥૬૦॥

કેટલાક સંસારી જનો પણ હમારે શરણે આવ્યા હતા અને તેમાંના કેટલાક લક્ષ મેળવવામાં વધુ કુશળ હતા. તેઓનાં નામ યથાર્થ રીતે દર્શાવું છું તે સન્મુખ રહી સાંભળો.

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગહી જીનકે, દ્રઢ અડંગ મત ઝર હોય તીનકે;
તંન મંન ધંન અરપંન કરી ફરહી, અહોનીસ ધ્યાનં હમારો ધરહી. ॥૬૧॥

જે જે હરિજનોમાં ભક્તિ સાથે જ્ઞાન અને વૈરાગ તીવ્રપણે હતો અને જેઓ અંતરપ્રદેશમાં દૃઢતાપૂર્વક નિશ્ચય કરી તન, મન અને ધન પોતાના ગુરુને અર્પણ કરી અડગપણે રહેતા હતા ને વિચરણ કરતા હતા ત્યારે પણ દૃઢતાપૂર્વક લક્ષમાં જ રહેતા હતા.

સતગુરુ સંત ચરન ચીત રાજે, ધંન્ય ધંન્ય સો મમ હરીજંન સાચે;
યેસેહી કોઈક જવરલા જંનહી, હરદે બસુ તિનકે નીસદીનહી. ॥૬૨॥

જે હરિજનોનાં અંતઃકરણ સંત અને સદ્ગુરુના ચરણ કમળની ચાહના કરી રહેતાં હતાં તેવા મારા સાચા હરિજનોને ધન્યવાદ ઘટે છે. હજારો ને લાખોમાં આવી લક્ષણાવાળા હરિભક્તો ભાગ્યે જ એક બે હોય છે અને એવા હરિભક્તના હૃદયમાં હંમશ હું મારા સ્વસ્વરૂપે રહું છું.

ભજે મોઢ ત્રીનકુ હંમ ભજહું, ડર અંતર ંકતા નવ તજહું;
યેસે જંન મોઢ પ્રીયે અપારુ, કેહં કુવેર સોહી જંન વીસ્તારુ. ॥૬૩॥

પરમગુરુ કહે છે કે જેના ઉરમાં ગુરુસ્વરૂપ નિજનું લક્ષ ભજન હોય છે તેને જ હું મળું છું. તેના અંતઃકરણની એકતાથી હું જરાયે જુદો નથી. વળી આવા લક્ષાર્થ ગતિના અભ્યાસી ભક્તો મને ઘણા જ વહાલા હોય છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હવે પછી જન સમૂહનો વિસ્તાર કહું છું.

❶ અથ જન બરનનકો-અંગ - ૭૮મું ❶

સૈન ભક્ત અંબનપુર સોઢ, તંન મંન ધંન અરપંન કીયો દોઢ;
વિષ્ણુરાંમ રલીયાતહી નાંમા, ઁવોડીદાસ સુત અનીન ન્હેઃકાંમા. ॥૧॥

અમનપુર ગામે એક વાળંદ ભક્ત હતા. તેમણે તન, મન અને ધન ગુરુને સ્વાધીન કર્યા હતાં. તથા બીજા વિષ્ણુરામ તથા તેમની સ્ત્રી રણિયાતબાઈ તથા તેમના પુત્ર ખોડીદાસની ભક્તિ અનન્ય પ્રકારની તેમ જ નેહકર્મી હતી.

ં ત્રીનુકે તંન મંન સાચે, જીનકો ચીત મમ ચરનમે રાચે;
ઓર ભક્ત લાલજી બાઢજીજી, સુપ રહે તંન મંન ધંન રીજી. ॥૨॥

ઉપર દર્શાવેલાં ત્રણે હરિજનો તન મનથી ભક્તિ કરતાં હતાં અને તેમનું ચિત્ત મારા ચરણકમળમાં જ ચોંટેલું હતું. બીજા લાલજીભાઈ તથા તેમની પત્ની જીજીભાઈએ પણ પોતાનાં તન, મન અને ધન ગુરુના શરણે ધરી દીધાં હતાં.

ભાવ પ્રીત સેવા સંતનકી, અધીક અધીક કરહી દીન દીનકી;
નરનારી નીરમલ ચીત દોઢ, ંર ભાવ અંતર નહિ કોઢ. ॥૩॥

આ બંને નરનારી હેતભાવ સહિત સંત સેવામાં જ રહેતાં હતાં. વળી દિન પ્રતિદિન વધુ સેવાભાવના પ્રતાપે આ બંનેનાં ચિત્ત વિકાર રહિત શુદ્ધ નિર્મળ બન્યાં ને ગુરુભક્તિ સિવાય બીજામાં પોતાનું ચિત્ત રાખતા ન હતા.

અડંગ મતો દોનુ દલ સાચે, અહરની ચીત મમ ચરનમે રાચે;
દાવલપુર ંર ભયે જંન મેરા, ત્રીનકો પંન અત્રી નેહ અનેરા. ॥૪॥

તેમનો મત અડંગ હતો ને દિલનાં બંને સાચાં હતાં. તેમનું ચિત્ત મારા ચરણોમાં જ ચોંટી રહેતું હતું. દાવલપુર ગામમાં પણ અમારા હરિભક્તો હતા અને તેમનું હેત પણ અતિ ઉત્તમ પ્રકારનું હતું.

મંગાબાઈ નારણ નીજદાસા, સંત સંગત ગતી અક્લ નીરાસા;
લક્ષવંત નીરમલ નીજ જ્ઞાની, દ્રષ્ટ ચરાચર વસ્ત પેહેચાંની. ॥૫॥

નારણદાસ અને મંગાબાઈ બંનેને સંતનો સમાગમ બહુ જ ગમતો. વળી પારકી આશથી વિમુક્ત હતાં. લક્ષનાં સારાં અભ્યાસી હતાં. શુદ્ધ અંતઃકરણવાળાં હતાં, નિજસ્વરૂપનાં જ્ઞાની હતાં અને જેમની દૃષ્ટિ સચરાચરમાં પ્રવેશ કરી સર્વ વસ્તુઓને પહેચાનતી હતી.

અગમ નીગમ નરણે ભડ સોડ, મંગાબાઈ નારણ જંન દોડ;
ઓર ભક્ત વસ્તા જંન વરધા, સુપ રહે તંન મંન કરી સરધા. ॥૬॥

દાવલપુરમાં અગમ્ય વસ્તુની ગમગતિનો નિર્ણય કરનાર મંગાબાઈ, નારણદાસ ને ત્રીજા વરધા ભક્ત ગતિવાળા હતા, જેથી તેમણે પોતાનાં તન મન ગુરુના શરણમાં શ્રદ્ધા સહિત નમાવેલાં હતાં.

અજર નહિ અંતર સંતનસુ, સદા સમાજ સેવ સુધ મંનસુ;
દુજે બહુ હીરજંન પુરમાંહી, સોમી હોડ રહે મમ સરનાંહી. ॥૭॥

દિન-પ્રતિદિન જતાં મન જુદું ન પડતાં હરહંમેશ સમાજસેવામાં (જન સેવામાં) શુદ્ધ ભાવનો વધારો કરતું હતું. આ સિવાયના બીજા ઘણા હરિજનો હતા અને તેઓ પણ અમારા શરણમાં જ રહેતા હતા.

નગર મેહેલાવતી ભયે જંન એકુ, જીન પીછે ભયે ભક્ત અનેકુ;
વનમાલી જીનકો હે નાંમુ, અજબ ગતી મત અક્લ અમીરાંમુ. ॥૮॥

મેહેલાવ ગામમાં એક જ સેવક પ્રથમ થયા હતા કે જેમનું નામ વનમાળીદાસ હતું. તેમની ગતિમય અજાયબી ઉપજાવે તેવી હતી. અકળ વસ્તુને સમજી શકેલા હતા અને તેમાં જ આનંદ માણતા હતા.

દીવ્ય જ્ઞાન માહા સુખટ સચેતા, સક્લ ગ્રંથ ચીત દોહીત લહેતા;
પરાપાર પર કૈવલ ધાંમુ, સોહી પદ લખી ચીત ભયે વીરામુ. ॥૯॥

વનમાળીદાસનું જ્ઞાન દિવ્ય હતું. પોતે બ્રહ્મવેત્તા હતા ને સદા ચેતન હતા. તેમણે અમારા સઘળા ગ્રંથોનું દોહન કરી પરા વાણીથી પર વાણી રહિત જે કેવલ ધામ રહેલું છે તે ચેતન પદે વિરામ પામી અખંડ આનંદમાં રહેતા હતા.

નગર એક નડિયાદ અનુપા, વસે જાંહાં પંડિત ભડભુપા;
ભન્યે ગન્યે સાહાસ્ર ગતીવંતુ, જોતીસ સહીત પેહેચાંનત તંતુ. ॥૧૦॥

નડિયાદ નામનું અનુપમ શહેર હતું કે જ્યાં ઘણા વિદ્વાન પંડિતો વસતા હતા. તેઓમાંના ઘણા તો વિભૂતિવાળા અને ખટ શાસ્ત્રના અભ્યાસી તથા જ્યોતિષના નિપુણ હતા.

વેદ વીક્ત વ્યાક્રણ વીલાસે, સંસકૃત અશ્લોક અભ્યાસે;
એહી પરકાર વીપ્ર જતમતહી, સબ બ્રાહ્મણ સીર શ્રેષ્ઠ સમતહી. ॥૧૧॥

તે પંડિતો વ્યાકરણના પણ સારા અભ્યાસી હતા અને સંસ્કૃત વાણીના રસમાં ગુલતાન રહેતા હતા. તેમની ભાષા સંસ્કૃત હતી અને તેથી શ્લોકોના સારા અભ્યાસી હતા. આ પંડિતો જતમતપણે નીડરતાપૂર્વક રહેનાર તથા સર્વ બ્રાહ્મણમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતા સમર્થ વિદ્વાન હતા.

તેહી કુલમાં એક હરીજન નારી, ભડ અદ્ભુત કહુ વીસ્તારી;
હેતબાઝ જીનકો હે નાંમુ, કુલ નાતો તજ ભયે વીરાંમુ. ॥૧૨॥

સઘળા બ્રાહ્મણોમાં જે ઘણા વિદ્વાન ને શ્રેષ્ઠ ગણાતા હતા તે કુટુંબમાં એક હેતાબાઈ નામની ભગવતિ હરિજન હતી. હેતાબાઈ કુળની મરજાદા છોડીને ભક્તિ માર્ગમાં વિરામ થયેલાં હતાં.

અતી વૈરાગ લક્ષ અનુભવકી, તારંન તરંન માત જુગ સબકી;
નૈઃ કાંમી નીરમલ અનુરાગી, સકલ વીસે વૈભવ તંન ત્યાગી. ॥૧૩॥

હેતાબાઈમાં ઘણો જ દૃઢ વૈરાગ હતો અને નિજલક્ષનાં અનુભવી હતાં. શરણે આવનારને તારે તેવાં હતાં. જગતની જનુની જેવાં હતાં. કામાજીથી રહિત વિકાર વગરનાં, સવિગત સાથે પ્રીતિવાળાં, વૈભવોનો મનથી ત્યાગ કરી અખંડ વૈરાગવાળાં તથા અલંકારો કે આભૂષણોનો શરીર પરથી ત્યાગ કરી સાદાઈથી રહેતાં હતાં.

જ્ઞાન ધ્યાન ગતીવંત વધાતા, સકલ લોકકી ભડ ગુરુ માતા;
બાંધી મત અતી પંડિત પુરાંની, કેતીક બેર લડે બહુ આંની. ॥૧૪॥

તે મહા જ્ઞાની હતાં તથા લક્ષાર્થનાં અનુભવી હતાં. નિજગતિમાં પ્રવીણ હતાં, વિદ્યાતાની (વેદ) વાણી જેવી તેમની વાણી હતી. સઘળાં જનોની ગુરુ માતા હતાં અને બહારગામથી વિદ્વાનો, પંડિતો, પુરાણીઓ અને જ્યોતિષના જાણકારો પોતાના ગ્રંથો લાવી પોતાના મત મતાંતરો રજૂ કરી વાદવિવાદ કરતા હતા.

ભાગવંત વેદાંતહી ગીતા, કરે ચરચા લખ નીગંમ સહીતા;
સબ હારે પંડીત કરી જ્ઞાના, હેતબાઝ સબકે મત ભાંના. ॥૧૫॥

હેતાબાઈ સાથે વાદવિવાદ કરવા મોટા મોટા વિદ્વાન પંડિતો નગરમાંથી તથા બહારથી આવતા હતા. ભાગવત તેમ જ વેદો, શાસ્ત્રો પુરાણો તથા જ્યોતિષના જાણકારો બ્રહ્મ સંબંધી લક્ષ્મીના વાતોના ઘણા પ્રશ્નો પૂછી પોતાનો મત સર્વ શ્રેષ્ઠ છે એમ જણાવવા આવતા હતા. પણ હેતાબાઈ સર્વે સાથે વાદવિવાદ કરી જીત મેળવી પોતાના પ્રકાશ સઘળા ઉપર પાડતાં હતાં. જેથી તે આ વિદ્વાનોની સભામાં સૂર્યની માફક પ્રકાશતાં હતાં.

હેતબાઝ કહે સુનહો પંડ્યા, સકલ સાહાસ્ર મતતો હંમ યંડ્યા;
તીનકા ક્યા મોહી જ્ઞાન બતાવો, નીજાનંદ લખ તુમ નહિ પાવો. ॥૧૬॥

નિજલક્ષી હેતાબાઈ સર્વ પંડિતોને કહેતા કે તમારાં છ શાસ્ત્રોનું મેં ખંડન કરી સમજાવ્યું. હવે તેમાં અધિક શું છે ? તો પછી એવાં શાસ્ત્રો ભણવાથી નિજાનંદ સ્વરૂપનું ભાન તમોને કદી પણ થશે નહિ.

અહો પંડીત તુમકુ ગતી નાંહી, નીજ કરતા નહી વેદકી માંહી;

તો તુમકુ ગત્ય કાંહાંસી પાવે, બીન સતગુરુ પદ કુન લખાવે. ॥૧૭॥

હેતાબાઈ કહે છે કે હે પંડિતો ! તમારામાં નિજગતિની સમજ નથી. વળી નિજનું ઉપાદાન કારણ જે શુદ્ધ કર્તા ઘણી છે તે વાત વેદમાં નથી. તો તે કર્તાને પ્રાપ્ત કરવાની ગતિ તમને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થશે. તમે સઘળા વર્ણાશ્રમના અભિમાનવાળા હોવાથી શિર પર સદ્ગુરુનું પદ ધારણ કરેલું નથી તો “ગુરુ બીન કોન જગાવે; ગુરુબીન બીગડી કોન સુધારે, ગુરુ સમ નહિ બેલી જગતમાં, સત્ ગુરુ સમ નહિ બેલી.” આ ન્યાયે દેવ દાનવને માનવના શિરે ગુરુપદ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ગુરુ પૂજવાથી ચૌદેલોકની પૂજા પરિપૂર્ણ થઈ ગણાય. માટે શાસ્ત્રોને બાજુ પર મૂકી બ્રાહ્મણત્વનો ગર્વ છોડી તથા પોતે ગુરુપદના મોહમાં ન અંજાતાં સાચા સદ્ગુરુનું શરણું સ્વીકારી નિજલક્ષના અભ્યાસી થાવ. (નરસિંહ મહેતા જેવા પરમભક્ત પણ કહે છે કે, “આત્મ તત્ત્વ જાણ્યા વિના સાધન સર્વે ખોટાં છે”) આ શબ્દનો ગુરુમુખ દ્વારા મર્મ બરાબર સમજશો તો જ જીવન સાર્થક થશે.

વેદ પુરાંન શાસ્ત્ર જોડ સંખ્યા, માહાવાયક દ્વાદશ ઓરુ ભાંખ્યા;

સો સબહી રહે નીગંમ પોકારી, નીજ કરતા ગત્ય ઝનસે ન્યારી. ॥૧૮॥

ચાર વેદ, અઠાર પુરાણ, ખટ શાસ્ત્ર તેમ જ ઘણા ગ્રંથો વાંચ્યા, વિચાર્યા તથા દોહન

કર્ચુ તો ચાર મહાવાયક ભાષ્યાં અને બાર જ્યોતિષ લિંગ સ્થાપ્યાં તે સઘળાં વેદને જ પોકારી રહેલાં છે. નિગમ તે નિજગમને જાણતાં નથી, કારણ કે તે શાસ્ત્રોમાં નિજ કર્તાપદનું વર્ણન કે સમજ જણાવેલી નથી.

હેતબાઈ કેહે સુનો દ્વીજ દેવો, પ્રભુ ચહીયે તો સતગુરુ સેવો;

હે સતગુરુ સબકે સીરદાતા, લોક ચતુરદશ જાનત રખાતા. ॥૧૯॥

હેતાબાઈ કહે છે કે હે વિપ્રો (ભૂદેવો-ભૂ એટલે પૃથ્વી અને તેના દેવો તે બ્રાહ્મણો) જો તમારે સાચા પ્રભુનો અનુભવ કરવો હોય તો સદ્ગુરુના શરણે જાવ અને તેમનો સહવાસ કરો.

તે માટે તુમહી કરો સેવા, તબ પાંમો પંડીત નીજ ભેવા;

સુની પંડીત સબને સીર નાયા, દ્યો દછા તુમહી જોગમાયા. ॥૨૦॥

હેતાબાઈ કહે છે કે હે પંડિતો ! તમે પરમગુરુની સેવા કરશો તો જ નિજપદ રૂપ મેવો મળશે. આ વાત સાંભળી સર્વે પંડિતોએ શિર નમાવ્યાં અને બોલ્યા કે હે જોગમાયા શક્તિ, તમે અમોને દીક્ષા આપો.

જબ દછા દીની હેતબાઈ, કૈવલ લક્ષ દીયો લખવાઈ;

જેહી સમજે કૈવલ લક્ષ બોધુ, તેહી પંડીત રહે કરત વીરોધુ. ॥૨૧॥

આ પ્રમાણે હેતાબાઈએ સર્વ પંડિતોને દીક્ષા આપી કેવલ લક્ષ તેઓના અંતરમાં લખાવી દીધો. આ દીક્ષા લેનાર પંડિતો પૈકી જે કેવલ લક્ષનો બોધ સમજ્યા તેઓએ કર્તાના કૃત પૈકી દેવોની ઉપાસનાનો ત્યાગ કર્યો.

યેસે પંડિત બહુ ચેતાયે, બાદ કરન જેહી જેહી મીલી આયે;

પંન કોઝસે નહી ગઈ ડરપાંની, પચી પચી ગયે બહુ પંડીત જ્ઞાની. ॥૨૨॥

આ પ્રમાણે ઘણા પંડિતો વાદવિવાદ માટે આવતા અને તેઓમાંના ઘણાને દીક્ષા આપી નિજના લક્ષાર્થી બનાવ્યા. કોઈનાથી હાર પામ્યા નહિ અને ઘણા જ્ઞાની પંડિતોએ ભાવપૂર્વક દીક્ષા લીધી.

ડીગવજે ભવમે જગ જનની, ફરે અનભે લક્ષ સુધ ચૈતંનની;

આ જુગમે કોઈ નહી જનં યેસી, ધંચ્ય હેતબાઈ તોઈ કહુ કુન જેસી. ॥૨૩॥

હે જગતજનની તમે જગત પર દીર્ઘ વિજય મેળવ્યો છે અને શરણાગતોને નિર્ભયપદ આપી શુદ્ધ ચૈતનનો જ લક્ષ આપ્યો છે. આ જગતમાં તમારા સમાન બીજું કોઈ નથી. તો હેતાબાઈને કોની ઉપમા આપી શકાય તેવી છે ?

મીરાંબાઈ સબરી ઓરુ કરમી, એતો સહુ સરગુણકી મરમી;
તો તીનકે તોલ વ્યૌં કરહું, તુમ સંમ નહિ કોઈ લખ સરખરહુ. ॥૨૪॥

જેઓ ભક્તિ માર્ગમાં જગજાહેર હતાં એવાં મીરાંબાઈ, શબરી તથા કરમીબાઈએ સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી છતાં તેમની ભક્તિ સિર્ગુણ, (સાકાર વિષ્ણુ અવતારોની) છે તેથી તમને તેમના બરાબરીની ઉપમા ન અપાય. તમારા જેવાં તો લાખોમાં કોઈક જ હોય.

તુમતો હે કૈવલ પદ દરશી, હેત સહીત હેતબાઈ ગત અરમી;
ઓર ભયે હરીજન તેહી ગાંમુ, નાથબાઈ બડ વચ્ચત વીરાંમુ. ॥૨૫॥

તમે કૈવલ પતિનાં દર્શી છો. વળી તમે હેતવાળાં હોવાથી તમારું નામ હેતાબાઈ છે. તમારી ગમગતિ અરસને સ્પર્શીને કર્તા સાથે એકતાવાળી છે. તે શહેરમાં હેતાબાઈના સંગમાં રહેવાથી નાથબાઈ અને વખતબાઈ પણ ગતિવાન થઈ નિજપદમાં વિરામ લેતાં હતાં.

તેજબાઈ તંન મંન ધંન દીના, સૈન કુલ ભક્ત ભડ લોલીના;
દુજા હરીજન બહુ નરનારી, તંન મંન દીયે સોહી કહે વીસ્તારી. ॥૨૬॥

એક તેજબાઈ નામે વાળંદ જ્ઞાતિમાં હરિજન બાઈ હતી તેમણે તન, મન અને ધન ગુરુ શરણ સોંપી ભક્તિરસમાં તરબોળ થઈ લક્ષ્યાર્થમાં લીન થઈ રહેતાં હતાં. બીજા પણ ઘણા હરિભક્તો તન મન સહિત ભક્તિ આદરી રહેતા હતા તેમનો વિસ્તાર જણાવું છું.

નગર એક નેહેપાડ કહાઈ, કહુ હરિજન તામાંહી જો રહાઈ;
તંન મંન ધંન્ય ત્યાંગી ભયે જેહી, નરનારી દોહુ સુધ સનેહી. ॥૨૭॥

નેપાડ નામે એક નગર હતું કે જેમાં રહેનારા હરિજન નરનારી તન, મન અને ધનનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ સ્નેહવાળાં હતાં.

ત્રીયા તીન તામહી એક છોટી, ભડ હરિજન પતી સંગ લજ મેટી;
જતનબાઈ જીનકો હે નાંમા, ચતુર સીરોમણી સુઘડ વીભામા. ॥૨૮॥

આ નગરમાં ત્રણ હરિભક્ત સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં એક સ્ત્રી નાની ઉંમરની હોવા છતાં પતિની લાજ છોડી ભક્તિમાર્ગના પંથે વળી હતી કે જેનું નામ જતનબાઈ હતું. તે ઘણી ચતુર અને ઉત્તમ પ્રકારની આવડતવાળી સુઘડ ભામિની હતી.

કહલસંગ કહીયે રજબુતા, નરનારી ભયે જન અદ્ભુતા;
કથા કહુ ત્રીનકી ભિન ભિના, નરખ પરખ હંમકુ ગુરુ કીના. ॥૨૧॥

૨૪પૂત કોમમાં એક કહલ સંગ નામના પરમ ભક્ત હતા. તે બંને નરનારી અદ્ભુત જ્ઞાન ધરાવતાં હતાં. તેમનો વિસ્તાર જુદો જુદો બતાવું છું તે સાંભળો. કારણ કે તેમણે મારી પાસે ઉપદેશ લીધો હતો.

નરનારી પરથમ બહુ પુજા, ખટદરસન લેઈ ભેખહી દુજા;
પહેલે કાજી મુલાં દેખેં, પીછે તે સંન્યાસી પેખે. ॥૩૧॥

આ નરનારીએ ખટદર્શન ભેખની આઘ લઈ ઘણા પ્રકારની પૂજાઓ કરી, અને કાજી, મુલ્લાં તથા સંન્યાસીઓની આઘ લઈ ઘણા સાધુ સંતોના મતનો અનુભવ કર્યો.

તાર પીછે જોયે મગ જીના, લક્ષ પક્ષ ત્રીનકો કરી ભિન્ના;
જંગમકોં મત દેખ્યો બોહોરુ, તેકા તે લક્ષ બોધન ઓરુ. ॥૩૨॥

વળી જૈન મતનો અનુભવ પણ કર્યો અને તેનો લક્ષ પણ જોયો તેમ જ જંગમ મતનો અનુભવ પણ કર્યો તો તેમાં પણ તે જ લક્ષ માલૂમ પડ્યો.

બ્રાહ્મણકી કરીયા સબ જોઈ, જોગીકા મત દેખ્યા સોઈ;
બોહોરુ દેખ્યા દ્વાદશ પંથા, દરસાયે નહીં કોઈ નીજકંથા. ॥૩૩॥

બ્રાહ્મણોની સઘળી ક્રિયાઓનો તથા યોગ સાધનની ક્રિયાઓનો અનુભવ કર્યો. દ્વાદશ પંથને તપાસ્યા તો તેમાં પણ કોઈએ નિજપતિની જાણ જણાવી નથી.

સબ આપ આપને મત ઝાંના, દ્રઢ કરી બેઠે કરતવ જ્ઞાના;
નિજાનંદ પદ કૈવલ લક્ષા, કોહુ નહિ કીની ત્રીનકી દક્ષા. ॥૩૪॥

તમામ આચાર્યોએ કૃતવી જ્ઞાનને દૃઢ કરીને પોતે પોતાના મતમાં રચી પચી ગયા છે. જેથી પોતાના ચૈતન સ્વરૂપનો અને સકર્તા પતિપદના લક્ષનો કોઈએ અનુભવ કર્યો નથી.

યેસે દોડ નરનાર સહ્યાંનુ, દેખી લીયે સબહીકે જ્ઞાનુ;
કરમકાંડ મત પેખ્યા સબકા, નહીં કોઈ આત્મ જ્ઞાન આરંભકા. ॥૩૫॥

આ પ્રમાણે બંને નરનારીએ સમજપૂર્વક તમામ જ્ઞાનનો અનુભવ કર્યો તથા તમામ પ્રકારનું કર્મકાંડ જોતાં જણાવું કે કોઈએ આત્મજ્ઞાનનો આરંભ કર્યો નથી.

પંન સબહી આપન્યે પઘ ઠાને, ઓરકુ નંદે આપ બઘાંને;

તબ દોનુ એક મતા ઉપાયા, પરચા લેન કપટ દ્રઢવાયા. ॥૩૬॥

તમામ આચાર્યો પોત પોતાના મત નક્કી કરીને વખાણ કરતા અને બીજા મતોની નિંદા કરતા હતા. આ પ્રમાણે જોઈ બંને નરનારીએ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર્યું કે જે પરચા આપે તે મતને દૃઢ કરવો.

પુત્ર એક છોટા ત્રીન હુતા, ઓર નાર દુજીકુ નુતા;

સો સુત નહિ બોલત મુઘ બાંની, સંત પરચવા કરી નીસાંની. ॥૩૭॥

તે નરનારીને પ્રજામાં માત્ર એક નાનો બાળક હતો. આ બાળક પોતાના મુખથી વાણીનો ઉચ્ચાર કરી શકતો નહિ. જેથી મા-બાપે સંતની પરીક્ષા કરવાનું નક્કી કર્યું.

નરનારી ધારી ઝર એહી, આ સુતકુ બોલાવે જેહી;

સીર દેહે હસ્ત સકલ સબ સુજે, બીન ભનીયે સાહાસ્તર સબ બુજે. ॥૩૮॥

ઉપર પ્રમાણે નિશ્ચય કરી બંને નરનારીએ વિચાર્યું કે, કયા સંત આ બાળકના શિર પર હાથ મૂકી તમામ શાસ્ત્રોના ઉચ્ચાર વગર ભણ્યે કરાવે છે ?

લેઝ બેઠે એહી પંન નરનારી, ફેરી લાગે સેવંન ભેઘધારી;

એક એકપે દીન હોય અનાથુ, સુતકે સીર દેવરાવે હાથુ. ॥૩૯॥

બંને નરનારીએ ઉપર પ્રમાણે ટેક લઈ ભેખોમાં ફરતા સંતોની સેવા કરતાં તથા દીનતાપૂર્વક સ્તુતિ કરી પોતાના પુત્રના માથે હાથ મુકાવતાં.

બોહોરુ લેઝ ચરનાંમૃત સોઝ, સુતકે મુઘ દેવે જંન દોઝ;

ઘટ દરસંન સહુ સંત સમેતા, તંન મંન દેઝ પૂજે કરી હેતા. ॥૪૦॥

વળી બધા સંતોના ચરણોનું ચરણામૃત લઈ પોતાના બાળકના મુખમાં મૂકતાં હતાં. આ પ્રમાણે છ ભેખની આઘ લઈ સઘળા સંતોની તનમનપૂર્વક સેવા પૂજા કરતાં હતાં.

એહી પરકાર વરસ ઘટ વીત્યે, પાય નહીં પરચા રહે રીત્યે;

ચેમ કરતાં ફકરા એક પાયા, ત્રીન સાધંનકા ધ્યાન બતાયા. ॥૪૧॥

આ પ્રમાણે છ વર્ષ વીતી ગયાં પણ ધારવા પ્રમાણે પરચો (ચમત્કાર) મળ્યો નહિ. એવામાં એક ફકીર મળી આવ્યા તેમણે ધ્યાન કરવાનું સાધન બતાવ્યું.

ઘોડ ગુફા બેઠે તતકાલા, સંમ દંમ આસન કરી વીશાલા;
 ઇંદ્રી દમન નીધે મન કરિયા, તોહુ ન કારજ કંચીત સરીયા. ॥૪૨॥

તેમની પાસે એક ગુફા બનાવડાવી અને તે ગુફામાં બેસી પ્રણવને રોકી કુંભક કરીને સમદમપણે આસન લગાવી ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણનો સંયમ કર્યો છતાં કાર્ય ધારવા મુજબ થયું નહિ.

જો ફકરે જપ દીના સોડ, સો તો વરસ પુરન ભયા દોડ,
 છોડ ગુફા નીકસે જબ બાહારા, જામે નહીં કહ્યું દેખ્યા સારા. ॥૪૩॥

ફકીરે જે જાપ જપવાનો કહ્યો હતો તેનું બે વરસ સુધી રટણ કર્યું તો પણ તેનું ફળ નહિ દેખાવાથી બંને નરનારી ગુફા છોડી બહાર આવ્યાં.

તબ પ્રતીત ડગી મન માંહી, ભેખમાંહી સાચે કોડ નાંહી;
 યેસે કહી નરનારહી દોડ, કહલસંગ જતનબાડ સોડ. ॥૪૪॥

આ પ્રમાણે બંને નરનારીને મનમાંથી વિશ્વાસ ઊઠી ગયો ને વિચાર્યું કે ભેખોમાં સાચા તાત્પર્યવાળા સંતો નથી.

અહો કરતા તુમ કેસે પાવો, ભેખ ઉપરતો ભયો અભાવો;
 કેહં કુવેર હંમ લેડ પેહેચાંની, કલપે દોનું ભક્ત નીદ્યાંની. ॥૪૫॥

અહો હે કર્તા ધણી ! તમે કયા પ્રકારે પ્રાપ્ત થાવ તેમ છો ? હવે અમને ભેખ ઉપર અભાવ આવ્યો છે. આ પ્રમાણેની તેમની આજીજી સાંભળી ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે, આ બંને ભક્તિભાવવાળાં નરનારીના દિલની વાત મેં જાણી લીધી છે.

❶ અથ જન પરચાકો - અંગ - ૭૯મું ❶

નંદે ભેખ જો હંમ નહીં જાવુ, તે માટે કારજ કરી આવુ;
 યેસે મન જાંની હંમ ગડયા, પહેલે જડ સુત સીર ભુજ દડયા. ॥૪૬॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે હવે જો હું નહિ જાઉં તો ભેખની નિંદા થશે માટે આ ભક્તોનું કાર્ય મારે કરવું જોઈએ એમ વિચારી હું ત્યાં ગયો ને તેમના પુત્રના માથે હાથ મૂક્યો.

તબ લરકા બોલે મુખ બેનાં, ગરજે ગીરા અકલ ગત યેનાં;
 તબ દોનુ પકરે મમ ચરનાં, અહો કરતા આયે કારજ કરનાં. ॥૪૭॥

હાથ મૂકતાંની સાથે તરત જ તે બાળક પોતાના મુખથી ઉચ્ચાર કરવા લાગ્યો તેની

વાણી અકળીત ભાવ ભરેલી અને ગર્જનાવાળી હતી. તે સમયે બંને નરનારી મારા ચરણ પકડી કહેવાં લાગ્યાં કે હે કર્તા ધણી આપ અમારું કાર્ય કરવા જ પધાર્યા છો.

વારંવાર પરક્રંમા દેહ, ધરે મુખમે ચરણાંમૃત લેહ;
અતી સનમાંન આસન કરવાયે, કરી પક્વાંન ભોજન પવરાયે. ॥૩॥

વારંવાર પ્રદક્ષિણા કરી ચરણામૃત લઈ છોકરાના મુખમાં મૂકતાં હતાં તેમ જ પોતે પણ લેતાં હતાં. ત્યાર બાદ અમને સન્માનપૂર્વક આસન આપી ભોજન કરાવ્યું.

કરી ભોજનં ખાયે મુખવાસુ, સબ હરીજનં બેઠે મમ પાસુ;
તબ ચરચા કરનન જબ લાગે, સુની હરીજનં સંસે મન ભાગે. ॥૪॥

ભોજન કર્યા બાદ અમોએ મુખવાસ લીધો અને ત્યાર પછી સઘળા હરિભક્તો મારી સન્મુખ આવીને બેઠા કે તરત અમે કેવલ જ્ઞાન ચર્ચા કરવા લાગ્યા જે સાંભળી સઘળાના સંશય નિવારણ થયા.

કૈવલ બોધ અઘાદ ઉચારા, તબ ચીન્યા મત પર ગયે સારા;
જબ નરનાર આધીન અતિ હોહ, બુજન લાગે હંમકુ સોહ. ॥૫॥

જ્યારે મેં કેવલ સંબંધી અગાધ બોધ આપ્યો ત્યારે સઘળાં સ્ત્રી પુરુષો અન્ય ભેખોના મતનો આશય સમજી ગયાં અને અમારે આધીન થઈ નમ્રતાપૂર્વક પ્રશ્નો કરવા લાગ્યાં.

અહો સ્વાંમી કુન પંથ તુમારા, સો હમકુ બતલાવો સારા;
તબ હંમ કાયંમ પંથા કીના, જત મત રેહેશ બતાહ દીના. ॥૬॥

અહો હે સ્વામી ! આપનો પંથ કયો છે તે અમોને કહી સમજાવો, ત્યારે મેં કાયમપંથ સમજાવી જતમતપણે રહેણીકરણી રાખવા કહ્યું.

મૂલ મંત્ર દીનો નીજ જાપુ, તબ બુજે ત્રવેધી તંન તાપુ;
કહલસંગ જતનબાહ દોહ, તંન મંન ધન અરપંન કીયો મોહ. ॥૭॥

જ્યારે મેં તેમને મૂળમંત્ર (અમરમંત્ર)નો જાપ કહ્યો અને તે જાપ જપતાંની સાથે જ તેમના શરીરના ત્રિવિધ તાપો શાન્ત થવા લાગ્યા અને તેમણે તેમનાં તન, મન અને ધન પરમ ગુરુના (મારા) ચરણે અર્પણ કર્યાં.

ઓરુ અરપંન કીયો સુત સમેતા, મ્હેલ મ્હેલાત ભોમ્ય બહુ ખેતા;
આસારાંમ નાંમ સુત સોહ, ભયો ભીરભંજ લહે સબ કોહ. ॥૮॥

કહલસંગ અને જતનબાઈએ પોતાના પુત્રને પણ મને અર્પણ કર્યો તથા તેમની

મહેલાતો અને જમીન જાગીરી વગેરે જે હતું તે સર્વ મને અર્પણ કર્યું. વળી તે પુત્રનું નામ આસારામ હતું કે જે બીજાઓને આફતમાંથી મુક્ત કરે તેવો હતો.

તજ ઠકરાઈ ત્યાગ ભયે દોડ, ઝર વૈરાગ લક્ષ ચીત પ્રોડ;

છોડ ચલે જુઠે કુલ જુથકુ, દીનો રાજ બડે ભાડ સુતકુ. ॥૧૧॥

બંને નરનારીએ હવે અંતરમાં વૈરાગ ધારણ કરી ચિત્તમાં લક્ષ પરોવી ઠકરાતનો ત્યાગ કર્યો ને ત્યાગી બન્યાં. વળી કુટુંબ કબીલાને મૃગજળ જેવાં અસત્ય માની તેમનો પણ ત્યાગ કર્યો અને પોતાના વડીલ બંધુના પુત્રને સઘળી ઠકરાત સોંપી દીધી.

આ જુગમાંહી થોડેક જન એસે, કહલસંગ જતનબાડ જેસે;

ઓર ભયે હરીજન ત્હાં દુજા, બેચર ભક્ત આદ્ય મોડ પૂજા. ॥૧૦॥

આ જગતમાં કહલસંગ ને જતનબાઈ જેવાં ઉત્તમ પ્રકારનાં હરિભક્ત ઘણાં થોડાં હોય છે. વળી તે નગરમાં બહેચરદાસ તથા બીજા પણ ઘણા ભક્તો થયા અને તે સર્વે અમારી પૂજા કરતા હતા.

ઓર ગામ રવુઠલ જન સોડ, તજે જૈન પકરે પદ મોડ.

સંભુદાસ લખમીદા નામુ, ઓર ભક્ત રઘુનાથ ન્હૈં કામુ. ॥૧૧॥

રવુઠલ ગામમાં જૈન ધર્મના મતવાળા ઘણા હતા. તેમણે બધાએ પણ પોતાનો મત ત્યાગ કરી મારું શરણ લીધું ત્યાં ઉત્તમ પ્રકારના ભક્તોમાં શંભુદાસ, લક્ષ્મીદાસ ને રઘુનાથદાસે અમારું શરણ સ્વીકાર્યું હતું અને ન્હોં:કામી બન્યા હતા.

યે તીનુ તન મન મોહી હેતા, ભાવ પ્રીત્ય બહુ કહે સંકેતા;

ઓર ભાવ હરીજનકા સોડ, પ્રીત્ય સહીત પૂજે બહુ મોડ. ॥૧૨॥

ઉપર જણાવેલા ત્રણે ભક્તો તન, મન અને ધનથી મારા પ્રત્યે હેત રાખતા હતા, તેમનું વર્ણન માત્ર સંકેતમાં જ મેં કર્યું છે. આ સિવાયના બીજા હરિભક્તો હેત ભાવ સહિત મારી પૂજા કરતા હતા.

અજરપરા હરીજન મમ સોડ, તીનકો નામ બતાવહુ મોડ;

રામદાસ બાપુજી દાજી, ચોથી અચરત બાડ અનુરાજી. ॥૧૩॥

અજરપુરા નામના ગામમાં અમારા ઘણા ભક્તો હતા. તેમનાં નામ રામદાસ, બાપુજી, દાજીભાઈ અને અચરતભાઈ હતાં. તે સઘળાંની મારા પ્રત્યે ઘણી પ્રીતિ હતી.

ઓર ઘને હરીજન ત્રીન પાસુ, ચારુતે તન મન ધન દાસુ;
નગર એક દુજા ચકલાસી, બરનુ તાકે દાસહી દાસી. ॥૧૪॥

તેમ જ ત્યાંના બીજા ઘણા હરિજનો અમારે શરણે આવેલા હતા. ઉપરના ચાર ભક્તો તન, મન અને ધનથી દાસત્વ ભાવે મારે શરણે થયાં હતાં. બીજા એક ચકલાસી નામના ગામમાં પણ ઘણાં નરનારીઓ અમારે શરણે આવેલાં હતાં, તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે હતાં :

જીવા કેસુર નારણદાસા, મોતી ભક્ત સંભુ ઓરુ ખાસા;
તેજબાઈ કસનબાઈ બેહેની, ચોથી ધનબાઈ દાસ નીઘાંની. ॥૧૫॥

જીવાભાઈ, કેસુરભાઈ, નારણદાસ, મોતીભાઈ અને શંભુભાઈ મારા સાચા ભક્તો હતા. તેમ જ તેજબાઈ, કસનબાઈ, બેનીબાઈ તથા ધનબાઈ નામની સ્ત્રીઓ પણ હમારા શરણમાં રહી ભક્તિવાળાં બન્યાં હતાં.

ઓર ઘને હરીજન તાંહાં દુજા, બરન્યા સોડ પ્રથમ મોડ પુજા;
વસો સેહેર હરીજન જેહી ભયેડ, તન મન દેડ સેવા મોડ કહોડ. ॥૧૬॥

ઉપર જણાવેલા ગામે ઘણા ભક્તો થયા છે પણ જેમણે પ્રથમ મારું પૂજન કર્યું હતું તેઓનું જ વર્ણન કરેલું છે. વસો નામના ગામમાં પણ અમારા ઘણા ભક્તો થયા કે જેમણે પોતાનાં તન, મન અર્પણ કરી શુદ્ધ ભાવથી અમારી સેવા કરી.

સુઘડ સુહાંનીક માહાભટ ભાંમુ, રૂબા બડ જીનકો હે નાંમુ;
સીલવંત સમદરશી સરાતી, સહુ સંતન સેવા કુશલાતી. ॥૧૭॥

રઈબા નામની એક સ્ત્રી હતી તે ઘણી શાણી, સમજદાર ને સુલક્ષણા હતી તેમનો સ્વભાવ શીલવંત અને સમાન દૃષ્ટિથી સઘળા સંતોની સેવા કરવામાં કુશળ હતી.

સાર અસાર દેખે સરવંનકે, જ્ઞાન ધ્યાન સબહી જન જનકે;
એહી પરકાર સેવત સબ ભેખુ, હુઢે સતગુરુ પુરશ વિશેખુ. ॥૧૮॥

ઘણા સંતોનો સમાગમ કરવાથી નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુ સમજી શકવાની ગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી અને સકળ ભેખની સેવા કરતી હતી. તેમ જ સાચા સદ્ગુરુ કે કોઈ વિશેષ ગતિના પુરુષ મળે તો તેમનું શરણ સ્વીકારવા તૈયાર હતી.

તબ હંમહી એક દીન તાંહાં ગયેડ, સંત સરુપે દરસંન જડ દયેડ;
કરન લગી સેવા ધરી ભાવુ, પ્રીત્ય સહીત અંતર નહીં કાવુ. ॥૧૯॥

એક દિવસ હું ત્યાં સંત સ્વરૂપે ગયો ને દર્શન આપ્યાં તેમણે મારી સાથે કોઈ પ્રકારનું
અંતર (પડદો) રાખ્યા સિવાય ભાવપૂર્વક મારી સેવા કરી.

બોહોરુ પાકર રસોડ બનાડ, સંત સહીત હંમકુ પવરાડ;
તાર પીછે સબ સભા જોડાંની, બડે બડે પંડીત બેઠે આંની. ॥૨૦॥

ત્યાર બાદ તેમણે ઉત્તમ પ્રકારની રસોઈ બનાવી અને બધા સંતો સહિત મને
ભોજન કરાવ્યું. ભોજન કર્યા પછી સભા ભરી કે જેમાં મોટા મોટા વિદ્વાનો અને પંડિતો
આવી બેઠા.

પુછે પંડીત પ્રશ્નહી બંકે, ટાલ દીયે હંમ સંસે સબકે;
કરન લગે ચરચા હંમ જબહી, રીત્યે પડ ગયે પંડીત સબહી. ॥૨૧॥

સભામાં બેઠેલા પંડિતો ગૂંચવાડાભર્યા પ્રશ્નો પૂછતા હતા અને અમે તેનો પરિઉત્તર
આપતા. આ પ્રમાણે તેમના તમામ સંશયો દૂર થયા. વળી જ્યારે હું જ્ઞાન ચર્ચા કરવા
લાગ્યો ત્યારે સઘળા પંડિતો ફિક્કા પડી ગયા.

તબ રહીવા રસબસ હોડ રાચી, તંન મંન દેત રખે નહીં બાચી;
જીનકે પુરુષ અમીન કહાડ, સોહી પતીકી પતની રહીબાડ. ॥૨૨॥

રઈબા આનંદપૂર્વક અમારા જ્ઞાનમાં તરબોળ થવાથી તેમણે પોતાની પાસે કંઈ પણ
બાકી નહિ રાખતાં પોતાનું તનમન ગુરુના શરણે અર્પણ કરી દીધું વળી તેમના પતિ અમીન
કુટુંબના હતા.

છેડી દીયે તેહી ઝ અમીમાના, સુની મમ બોધ અધાદહી જ્ઞાંના;
કહન લગી હંમકુ કરજોરી, દેહ દછા કરો દાસ તમોરી. ॥૨૩॥

રઈબાઈએ મારું અગાધ જ્ઞાન સાંભળીને પોતાના અંતરમાંથી કુલાભિમાન છોડી
દીધું ત્યાર બાદ તે બંને હાથ જોડી મને કહેવા લાગી કે હે સ્વામી ! મને દીક્ષા આપીને
આપના શરણમાં લો.

તબ હંમ દછા દીની જબહી, સમજ ગડ અવિગતગત સબહી;
રામનાથ ભયે ભક્તહી દુજા, વીપ્ર જ્ઞાત હંમકુ બહુ પૂજા. ॥૨૪॥

રઈબાના ઘણા જ આગ્રહથી અમે તેમને ઉપદેશ આપ્યો. હવે તે અવિગત ગતિનો

ભાવ સમજી ગયાં. તે ગામમાં એક રામનાથ નામના બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં પરમ ભક્ત થઈ ગયા, તેમ જ તેમની જ્ઞાતિના બીજા બ્રાહ્મણો પણ ભાવપૂર્વક અમારી સેવા પૂજા કરતાં હતાં.

ખટ સાહાસ્તર મત લીયે જીન દેખી, નીગમ ચાર ગત જોડયે પેખી;

સાર અસાર નરણે નીજ કીના, ભેખ સક્લ મતકે વિત ચીના. ॥૨૫॥

તેમણે છ શાસ્ત્રોના મત જોયા તેમ જ ચાર વેદની ગતિને જોઈ અને સર્વ ભેખના મતવાદની મતલબ જાણીને સાર-અસારનો નિર્ણય કર્યો.

નામ રુપ ગુનમે સબ અટક્યા, કર્મકાંડકે ડંડમે લટક્યા;

યેહી વીધી સે સબકી ગત જોડ, ફેરી હંમકુ ગુરુ કીના સોડ. ॥૨૬॥

સર્વ કોઈ નામ, રૂપ ને ગુણમાં અટક્યા છે (અવતારી પુરુષોમાં) જેઓ સર્વ કર્મકાંડના ફંદામાં ફસાયેલા હતા. આમ ઉપર પ્રમાણે સમજી તથા અનુભવી તેમણે છેવટે મને ગુરુ કર્યા.

જબ સમજે ગતી અગમ અઘાદુ, રામનાથ પકરે મમ પાદુ;

તબ હંમ દીના બોધ અનંતુ, રામનાથ હોડ ગડયે ગતીવંતુ. ॥૨૭॥

જ્યારે મારી અગાધ ગતિ રામનાથના સમજવામાં આવી ત્યારે તેમણે મારા ચરણમાં પોતાનાં તનમન અર્પણ કર્યા અને જ્યારે મેં અનન્ય ગતિનો બોધ કર્યો ત્યારે રામનાથ મહાગતિવંત થયા.

નારણ ભક્ત ગણેશહી દાસા, ભાઈજીદાસ દાજી જનં રાસા;

યેહી રાખટદાસ મૈરે નીજ સોડ, ચરન કમલ ચીત રહે નિત્ય પ્રોડ. ॥૨૮॥

નારણભાઈ, ગણેશભાઈ, ભઈજીભાઈ અને દાજીભાઈ મારા સાચા હરિભક્તો હતા. આ ભક્તોનાં ચિત્ત હંમેશાં મારા ચરણ કમળના વિષે પરોવાઈ રહેતાં હતાં.

ઓર ઘને હરીજન તેહી ગાંમુ, મુખી મુખીકે લીયે હંમ નાંમુ;

ઓર સેહેર રહે જનં સોડ, પ્રીત રીત્ય તીનકી કહુ મોડ. ॥૨૯॥

તે ગામમાં બીજા પણ ઘણા ભક્તો હતા, તેમાંના મુખ્ય મુખ્ય ભક્તોના નામોનું વર્ણન કર્યું છે. વળી ખેડા નામના શહેરમાં જે જે ભક્તો થયા તેમનાં નામ, ગુણ તથા રીતભાત જણાવું છું.

બેહેન કુંવર ભડ જનં નીજ સારા, જીનકો પ્રેમ અરખંડિત ધારા;

તનં મન ધન સબ રહી સમરપી, સીસ સહીત ચરને દીયો અરપી. ॥૩૦॥

કુંવરબહેન સારી રીતે સમજીને મારાં સેવક બન્યાં હતાં તેમના પ્રેમની અખંડ ધારા

વહેતી હતી. વળી, તેમણે તન, મન અને ધન સહિત પોતાનું શિશ મારા ચરણે ધરી દીધું હતું.

દ્વૈજ કુલી નહીં કીયો સંકેતુ, બેહેન કુંવર ધન ધન મમ હેતુ;

ઓર ભયે દુજે જન સોડ, નરનારી તન મન ધન દોડ. ॥૩૧॥

બ્રાહ્મણોનો ડર રાખ્યા સિવાય કુંવરબહેને મારા પ્રત્યે પુરણ હેત ધારણ કર્યું, જેથી મેં તેમને ઘણો ધન્યવાદ આપ્યો. તે શહેરમાં બીજા પણ હરિજન બન્યા હતા. તેમાંના એક પતિ-પત્નીએ તન, મન અને ધન ગુરુ શરણમાં અર્પણ કર્યા હતાં.

રાજ દીવાન અમલ અધીકાઈ, સો તજી માન સરન મમ આઈ;

જિનકો નામ દાસ ભગવાંના, અરધંગી ખુસાલ સમાંના. ॥૩૨॥

જે પોતે (ખંભાત રાજ્યના) દીવાન પદે હતા છતાં પણ પોતાના અમલનું અભિમાન છોડી અમારે શરણે આવ્યા હતા. તેમનું નામ ભગવાનદાસ હતું. તેમ જ તેમની અર્ધાંગિના હંમેશાં આનંદમાં રહેતી, તેમ જ પતિ જેવી સમજદાર હતી.

યે મમદાસ ભયે ધન્ય દોડ, નીજ કૈવલપદ રહે ચીત પ્રોડ;

નગર મલાતજ ભડ રુપબાઈ, અનીન ભક્તિ વંદે મમ પાઈ. ॥૩૩॥

તે પતિ-પત્ની બંને અમારાં સેવક બન્યાં જેથી તેમને ધન્યવાદ મળે છે. તેમણે પોતાનાં ચિત્ત કેવલ પતિમાં જ પરોવી રાખ્યાં હતાં. તેઓ દાસત્વ ભાવથી અનન્ય પ્રકારથી ભક્તિ આદરી અમારા ચરણ કમળનું વંદન કરતાં હતાં. ભગવાનદાસનાં પત્ની રૂપબાઈ મલાતજ ગામનાં હતાં તે પટેલ રામદાસ ઈશ્વરદાસના કુટુંબનાં હતાં. તેમના વંશ, વારસો, હાલમાં પણ આ સંપ્રદાયના સેવકો છે. પટેલ બેચરભાઈ કાશીભાઈ, જીવાભાઈ કાશીભાઈ, મૂળજીભાઈ કાળીદાસ તથા મણિભાઈ જીવાભાઈ વગેરે સજ્જનો આજે પણ કાયમ પંથના સંત મહાત્માઓનાં સ્વાગત કરે છે અને ધર્મમાં રચ્યાપચ્યા રહે છે.

કાસોર ગામ ભયે જન સોડ, નામ નવેશ વરનુ જીનુ મોડ;

હરસદરામ પ્રથમ જન ભયેડ, તન મન સહીત ચરન મમ ગ્રહેડ. ॥૩૪॥

કાસોર ગામમાં પણ અમારા ભક્તો થયા હતા. તેમનાં નામ, ગુણ વગેરેનું વર્ણન કરું છું. હર્ષદરામ નામના ભક્ત થયા કે જેમણે પોતાનાં તનમન સહિત મારું શરણ સ્વીકાર્યું હતું.

પંથ પ્રણામી આગુ જન હુતે, સંસે ન ગયો મન રહે ભભુતે;

અથરવેદ અનુકરમ વીલોકે, સુરતી સમરતી સાખ્ય અશલોકે. ॥૩૫॥

આ હર્ષદરામ, પ્રથમ પ્રણામી સંપ્રદાયના સેવક હતા. પણ તેમના સંશયો ગયા નહિ

અને મન ભ્રમણ કરતું હતું. તે અથર્વવેદનું અવલોકન કરતા હતા અને શ્રુતિ તેમ જ સ્મૃતિના શ્લોકોની સાખ આપતા હતા.

સકલ સાહસ્ર અર્થ લહેહુ વીભાગા, કર્મકાંડ મત ગત મનુરગા;

મોક્ષ જ્ઞાન લક્ષ કોહુ ન દેખા, કર્મ બોધ લક્ષ સરવહી પેખા. ॥૩૬॥

સઘળા શાસ્ત્રોના અર્થ સમજતાં તેમને તેમાંથી કર્મકાંડની ગતિ સમજાઈ, પણ કોઈ જગ્યાએ મોક્ષ જ્ઞાનનો લક્ષ મળ્યો નહિ, જ્યાં ત્યાં કર્મકાંડનો જ વિષય ભરેલો હતો.

જબ ઉનમાંન અક્ષરાતીત ગાડ, પ્રોક્ષ મોક્ષ રહે પતીત ધ્રડાડ;

તબ હંમ મીલે એક દીન તીનુ જાડ, પરમ મોક્ષ દીયો પ્રતક્ષ લખાડ. ॥૩૭॥

તે સઘળાં શાસ્ત્રોમાં અનુમાનથી અક્ષરાતીતના, પદનું વર્ણન કરેલું હોઈ મોક્ષ પણ પરોક્ષ રીતે સમજાવેલો છે. આ પ્રમાણે એમાં દૃઢ વિશ્વાસ લાવી રહેતા હતા ત્યારે એક દિવસ તેમને હું જઈ મળ્યો અને પરમ મોક્ષ પ્રત્યક્ષ સમજાવી લક્ષ જ્ઞાન આપ્યું.

અનંત નૈન ઘટ રોલે જબહી, અગમ નિગમ સબ ભડ ગત તબહી;

જબ છાડે સબ પંથહી ઓરુ, મમ ચરનન પદ ગ્રહી રહે બોહોરુ ॥૩૮॥

જ્યારે તેમનાં (હર્ષદરામનાં) અનંત ચક્ષુઓ ખુલ્યાં ત્યારે અગમગતિની ગમ તેમ જ વેદની ગતિ પણ સમજી ગયાં. જેથી બીજા મતપંથોનો ત્યાગ કરી મારા ચરણમાં નમી પડ્યા.

ધોલબાડ માતા ધંન જીનકી, દ્રઢ ભક્તિ કાહા કહુ મે તીનકી;

અડંગ મતો અવીગત ગતીવંતી, મમ ચરનન ગ્રહી ભડ નચંતી. ॥૩૯॥

તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ ધોળબાઈ હતું. તો તેમને પણ ધન્યવાદ છે. તેમની ભક્તિ વિષે હું શું વધારે વર્ણન કરું. તેઓ પોતે અવિગત ગતિમાં એકમેક બનીને મારા ચરણકમળને વિષે સ્થિર થઈ નિશ્ચિત બન્યાં હતાં.

માત સહીત હરસદ ગતી ભયેડ, કૈવલ મોક્ષ પરમ પદ પયેડ;

કુમલરાંમ ઓરુ જંન હેતુ, જેઠીબાડ અરધંગી સમેતુ. ॥૪૦॥

પરમ ભક્ત હર્ષદરામે તેમનાં માતૃશ્રી સહિત પરમ ગતિ પ્રાપ્ત કરી હતી અને કૈવલ મોક્ષનાં અધિકારી બન્યાં હતાં. બીજા કુમલરામ તથા તેમની અર્ધાંગના જેઠીબાઈ મારાં ભક્ત હતાં અને મારા પ્રત્યે ઘણો પ્રેમ રાખતાં હતાં.

નારી પુસસ ધન્ય દોડ નીજ દાસા, મમ ચરનન રત ઓર ના આસા;
જનં યેતને દ્વૈજ કુલ્લમાહી ભયેવુ, ઓર ઘન્યે મુખી મુખી બરનયેવુ. ॥૪૧॥

આ બંને નરનારીને અમારા ધન્યવાદ છે. તેઓ અમારે શરણે રહી અમારા ચરણની સેવા સિવાય બીજામાં ચાહના રાખતાં નહિ, બ્રાહ્મણ કુળમાં બીજા ઘણા સેવકો થયા હતા. તેમાં મુખ્ય જે ગમગતિવાળા હતા તેમનાં જ નામ જાહેરમાં વર્ણવું છે.

હરખબાઈ ઓરુદાસ અનીના, મમ ચરનન રત ગત જલમીના;
જીનકેસુત મંગલ ઓરુહીરા, કાંહાનદાસ નીજ ભક્ત સહીરા. ॥૪૨॥

હરખબાઈ અનન્ય ભક્તિવાળાં હતાં. જેમ માછલાનો પાણી સાથે પ્રેમ હોય છે તે જ પ્રમાણે અમારા પર પ્રેમ રાખતાં. તેમના બે પુત્રો મંગળદાસ ને હીરાદાસ હતા તે પણ પરમ ભક્ત હતા. બીજા એક કહાનદાસ પણ નિજપદના પરમ ભક્ત હતા.

વંશ કુલ્લ યેતને ભયે જનંહી, મોક્ષ પરમપદ ભયે સનાતનંહી;
રૂઝીદાસ નીજ ભક્ત અનીના, નગરપતી સોડ ભયે જનં દીના. ॥૪૩॥

વૈશ્ય કુળમાં ઉપરના ત્રણ ભક્તો અગ્રગણ્ય હતા. તેમણે પરમ મોક્ષ પદ કે જેને આદ્ય, મધ્ય અને અંત લાગુ ન પડે એવું પદ મેળવ્યું હતું. વળી તે ગામના મુખી રઈજીદાસ મારા ભક્ત બની દીનપણે આધીન થઈ રહેતા હતા.

ગુરુ મુગતા ભુગતા સંતનમે, કૈવલ મોક્ષ આરાધન મંનમે;
કાસોર ગામ ભયે જનં યેતા, કૈવલ મોક્ષ પરમપદ વેતા. ॥૪૪॥

ઉપર જણાવેલાં નામોવાળા ભક્તો સંતપુરુષના સત્સંગથી મનમાં પોતાના અંતરથી કૈવલ-મોક્ષની અંતરની આરાધનાથી ગુરુપદના ભોગી થયા હતા. કાસોર ગામમાં આ પ્રમાણે ઉપરના ભક્તો પરમ પદના વેતા થઈ અધિકારી થયા હતા.

કેહં કુવેર યેસે જનં હેતુ, ભયે હરીજન નીજ કહુ સો અનંતુ. ॥૪૫॥
ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે આવા તો અનંત હરિભક્તો થયા છે, તેમાંના કેટલાનું વર્ણન કરું ?

❦ અથ જનં બરનનકો-અંગ - ૮૦મું ❦

ગાંડ આખડોલ કહીયે એક સોડ, તાંહાં હરીજન મૈરે બહુ હોડ;
નામ કહુ તીનકો અબ જેહી, કાલીદાસ અવલબાઈ તેહી. ॥૪૬॥

આખડોલ ગામે અમારા ઘણા સેવક હતા. તેમનાં નામ જણાવું છું. એક કાલીદાસ તથા બીજાં અવલબાઈ હતાં.

કાલીદાસ જન કુલ છત્રીકા, અવલબાઈ દ્વૈજ કુલ અતી નીકા;
કહુ તીનકી હરી ગત ભીન ભીના, પરચા લેઈ હંમકુ ગુરુકીના. ॥૨॥

ભક્ત કાલીદાસ ક્ષત્રિય કુળના હતા અને અવલબાઈ બ્રાહ્મણ જાતિનાં હતાં. તેઓ બંને ઉત્તમ સમજણવાળાં હતાં તથા તેઓ બંનેની ગતિ ભિન્ન ભિન્ન હતી અને તેમણે અમારી પાસેથી પરચાઓ લઈ દીક્ષા લીધી હતી (હમને ગુરુ ગણ્યા હતા). તેમનાં વર્ણન જુદાં જુદાં જણાવું છું.

લગ્યો પીચાસ એક બડભારી, વાકુલ કિયે ઘરકે નરનારી;
કરે ઉતપાત મનંસ ધુંનાવે, મંત્રજંત્ર કરે પકર ન પાવે. ॥૩॥

કાળીદાસ ભક્તના ઘરમાં એક ભૂત વળગ્યું હતું. જેથી આખા ઘરનાં નરનારી મહા દુઃખી થતાં હતાં. કેટલાકને ધુણાવતું ને મહા ઉત્પાત મચાવી મૂક્યો હતો. તેમણે મંત્ર, જંત્ર તથા દોરા ધાગા ઘણા કરાવ્યા છતાં કોઈ રીતે તે પકડમાં આવતું નહિ.

છીતે ભયે સકલ નરનારી, કાલીદાસ તબ લીયો વીચારી;
જડ સરનન સંતનકે અબહી, તબ છુટે વ્રાધી એહી સબહી. ॥૪॥

જ્યારે આ ભૂતથી ઘરનાં બધાં ઘણાં જ ત્રાસી ગયાં ત્યારે કાળીદાસે અંતરમાં વિચાર્યું કે, કોઈ સંતના શરણે ગયા સિવાય હવે આ દુઃખનો અંત આવશે નહિ.

જબ સેવા કરનનકુ લાગે, ભેખ સકલપે પરે જડ પાગે;
એક એકપે કરે વીનત અપારુ, કરજોરી કહે હરો દુઃખ મારુ. ॥૫॥

ઉપર પ્રમાણે સમજી જે કોઈ સંત મળી આવતા તેમની પાસે જઈ ચરણે પડી વિનંતીપૂર્વક કહેતા કે હે દયાળુ અમારા દુઃખનું નિવારણ કરો.

એહી પરકાર વર્ષ દશ વીત્યે, દુઃખ નહીં ગયે સબ ભયે મન છીત્યે;
સુની બોહોરુ કીસ્ત સરન મમ આયે, હંમકુ પંન દુઃખ કહી સમજાયે. ॥૬॥

આ પ્રમાણે સંતોની સેવા કરવામાં દશ વર્ષ વીતી ગયાં છતાં ઘરમાં જે ભૂતનું દુઃખ હતું તે ટળ્યું નહિ. ત્યાર બાદ જ્યારે તેમણે અમારી કીર્તિ સાંભળી ત્યારે તેઓ અમારે શરણે આવ્યા ને તેમના સઘળા દુઃખની વાત અમોને વિસ્તારપૂર્વક સમજાવી.

જબ હંમહી ચીતમે ચીતવડ્યા, ભેખ સકલ ચરને એહી ગડ્યા;
સરો નહીં કારજ અબ મન ડોલે, કોઈ નવ રહે જબ ભેખકે ઓલે. ॥૭॥

અમે મનમાં વિચાર્યું કે, આ દુઃખી જનો ઘણા સંત સાધુને શરણે જઈ તેમના ચરણોની સેવા ઉઠાવી છે છતાં તેમનું મન હવે સંતો ઉપરથી શ્રદ્ધા વગરનું થવા લાગ્યું છે.

તબ કુરના કીની હંમ સોડ, લીયે મમ સરન પ્રેહેત ગયો રોડ;
જબ સુખ સાતા ભયે નરનારી, કાલીદાસ લિયો લક્ષ વીચારી. ॥૮॥

ત્યારે અમે કાલીદાસ ઉપર કરુણા દૃષ્ટિ કરીને જોયું અને દુઃખી જનોને અમારે શરણે લીધાં. આ પ્રમાણે કરવાથી ભૂત તે ઘરમાંથી નાસી ગયું. ઘરનાં સઘળાં નરનારી દુઃખ રહિત થયાં અને સુખ પામ્યાં. ત્યાર પછી કાળીદાસે અમારી પાસે નિજ લક્ષનો શાન્તિપૂર્વક બોધ લીધો.

અહો કરતા તુમ અક્લ નરેશા, અબ સ્વામી મોહી દો ઉપદેશા;
જબ હંમ દીના મંત્ર અનુપા, સમજાયે કરી તત્ત્વ નિરુપા. ॥૯॥

હે ધણી ! આપ અકળગતિવાળા સર્વોપરી શ્રેષ્ઠ પુરુષ છો. મારા ઉપર કૃપા કરીને મને ઉપદેશ આપો - આ પ્રમાણેનાં દીન વચનો સાંભળી અમે ગુરુ મંત્ર ઉત્તમ રીતે સમજાવ્યો તથા તત્ત્વોનું પણ નિરૂપણ કરી બતાવ્યું.

જબ સમજે ચૈતન નીજ બોધુ, જનમ મરન ભયે ગયો વીરોધુ;
સાર અસાર લહ્યો સબ મરમુ, કાલીદાસ ભયે મુક્ત ન્હેં કરમુ. ॥૧૦॥

જ્યારે નિજપદનો (ચૈતનનો) બોધ સમજમાં આવ્યો ત્યારે જે જન્મ-મરણનો ભય હતો તે ટળ્યો અને સાર તથા અસાર વસ્તુનો ભેદ સમજાયો. ઉપર પ્રમાણે અનુભવી કાળીદાસ ન્હેં: કરમીં થઈ મુક્ત દશાને પામ્યા.

અવલબાઈકી સુનો અબ ટેકુ, પ્રભુ મીલવા ઝર ભાવ વીશેકુ;
તીરથવ્રત કરી દમી અતી દેહા, રાગ દ્વેશ જુગસુ તજી નેહા. ॥૧૧॥

ભગવાન કરુણાસાગર કહે છે કે હવે અવલબાઈના ટેકની વાત કહું છું. અવલબાઈને પ્રભુને મળવાની ઘણી જ આરત હતી. તે દરેક તીર્થો ફરી તથા દરેક પ્રકારનાં વ્રતો કરી દેહને દમન કરતાં હતાં અને જગત ઉપરથી રાગ-દ્વેષ છોડી તેનાથી અલગપણે રહેતાં હતાં.

કીયો બહુ કરમ નાંહાંના વીધી ઓરુ, તોહુ ન ભયા કહી મંન નિજ ઠોરુ;
એહી વીધસે વર્સ દ્વાદશ ભડ્યા, અતી અકુલાઈ નેમ એક લડ્યા. ॥૧૨॥

આ પ્રમાણે ઘણી જાતનાં નાનાવિધ કર્મ કરી ચૂક્યાં તો પણ પોતાનું મન નિજ સ્વરૂપમાં એકતાર થયું નહિ. આ પ્રમાણે બાર વર્ષ વીતી ગયાં અને છેવટે અતિશય મૂંઝાત્તાથી એક નિયમ લીધો.

તાગ્યો અંન મંન કિયો ધ્રુવાવુ, હરી પવરાવે તબ અંન પાવુ;
કરે ફલફલ ફરાલહી જબહી, અનરસના પરસે નહી કબહી. ॥૧૩॥

અન્નનો બિલકુલ ત્યાગ કરી માત્ર શરીરના નિભાવ પૂરતાં ફળફળાદિ આરોગી ઉપવાસ આદર્યા. વળી નિશ્ચય કર્યો કે જ્યારે પ્રભુ જમાડે ત્યારે જ જમવું.

યેસેહી પંન વરસ ત્રીયે જબ ગડયા, તબ એક દીન ઉદવેશ મંન ભડયા;
ફરાલ તજી પંન કરવી જેહી, ઘરમે બેઠી સાંકલ દેહી. ॥૧૪॥

આ પ્રમાણે ઉપવાસ કરતાં બીજાં ત્રણ વર્ષ, વહી ગયાં. એવામાં એક દિવસ મનમાં અતિશય ઉદ્વેગ થવાથી ફળફળાદિના આહારનો પણ ત્યાગ કર્યો અને પોતાના મકાનની અંદરથી સાંકળ મારી ઘરમાં દેહતા કરી બેઠાં.

અનજલ તજે દીવસ દશ ગડયા, તબ હંમ તાંહાં જડ પ્રગટ ભડયા;
દીનો દરશ અચાંનક જાડ, ચેતન ભડ અવલ જન બાડ. ॥૧૫॥

અન્ન, જળ ને ફળાહારનો ત્યાગ કર્યાને દશ દિવસો થઈ ગયા ત્યારે મેં એકાએક તેમની પાસે પ્રગટ થઈ દર્શન દીધાં અને અવલબાઈ તરત જ જાગ્રત થયાં.

ભયો અજવાલ દ્વાર જોયે બંધે, પ્રભુ જાંના મોડ ગયો સબ સંધે;
કરી પરકંમા પરી જબ પાયે, તબ હંમહી ભોજન પવરાયે. ॥૧૬॥

ઘરનાં દ્વાર બંધ હતાં છતાં ઘરમાં દિવ્ય પ્રકાશ જોઈ સંશયનો ત્યાગ કરી સમજ્યાં કે પ્રભુ મળ્યા છે માની તરત જ મારી પ્રદક્ષિણા કરી મારા ચરણોમાં પડ્યાં. ત્યાર બાદ મેં તેમને ભોજન કરાવડાવ્યું.

લીયો ભોજન જબ કહી હંમ સારા, હંમ ભયેહે પ્રગટ અવતારા;
નગર સારસા સાર સબનકા, તાંહાં પ્રગટે કરવા કાજ જનકા. ॥૧૭॥

ભોજન કરાવડાવ્યા બાદ અમે સઘળી હકીકત કહી કે અમારો આ પ્રત્યક્ષ અવતાર સારસાપુરીમાં પ્રગટ થઈ જન સમુદાયનું કામ પરિપૂર્ણ કરવા આવ્યો છું.

યેસે કહી મુસ્તક ભુજ દડયા, અંતર ધ્યાન જબી હંમ ભડયા;
ભયો પ્રભાત ખોલે જબ દ્વારુ, ઊર અંતર પાયે હરી પતીયારુ. ॥૧૮॥

આ પ્રમાણે કહી અવલબાઈના મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી અમે અંતરધ્યાન થયા. જ્યારે પ્રભાત થયું અને દ્વાર ઉઘાડ્યાં ત્યારે અંતરમાં હરિ પર વિશ્વાસ બેઠો.

તબ દોરી સારસે જડ જોડ, સાચી કે ભયો ભરમહી મોડ;
સારસાપુર સંધ્યા સમે આડ, તબ પ્રગટહી હંમ દેખ્યા પાડ. ॥૧૯॥

રાત્રે બનેલી વાત સાચી છે કે કેમ તેની પરીક્ષા કરવા અવલબાઈ સારસાપુરી જવા નીકળ્યાં અને સંધ્યાકાળે સારસાપુરી પહોંચી જોયું તો ત્યાં અમને પ્રત્યક્ષ બેઠેલા જોયા.

દેખતદોર ચરન પાવ લાગી, દીયો હંમ બોધ ભરમ ગયો ભાગી;
બોહોરુ મોડ લેડ ગડ નીજ દ્વારુ, તાંહાં પંન કીનો જ્ઞાન અપારુ. ॥૨૦॥

પરમગુરુ ભગવાન કડ્ડણસાગરને ત્યાં બેઠેલા જોઈ અવલબાઈ દોડીને તેમના ચરણોમાં પડી પછી અમે સદ્બોધ આપ્યો જેથી તેની સઘળી ભ્રાન્તિઓ દૂર થઈ અને ભગવાન કડ્ડણસાગરને પોતાને ઘેર તેડી ગઈ. ત્યાં પણ પરમગુરુએ ઘણું કેવલ જ્ઞાન સંભળાવ્યું.

एही परकार कारज तीनु करीया, ओर जीव तांहां केतेक तरीया;
वंश कुल भाइजी भये जनही, सुत दारा सनेही तंन मंनही. ॥२१॥

આ પ્રમાણે અવલબાઈનું કાર્ય કર્યું, તે સિવાય બીજા કેટલાક હરિભક્તોને પણ ભવપારં કર્યા. વૈશ્ય જ્ઞાતિના એક ભાઈજીભાઈ ભક્ત હતા, તે તેમની પત્ની તથા પુત્ર સહિત તનમનથી ભક્તિ કરતા હતા.

ताको नाम कहू वीस्तारी, जीनकु अती गुरु भक्ति प्यारी;
सुत नारण केसर जीनु माता, मम चरनन चीत नीत्य साक्षाता. ॥२२॥

તેમનાં નામ વિસ્તારપૂર્વક કહું છું. કેસરબાઈ તથા તેમના પુત્ર નારણદાસને ગુરુભક્તિ ઘણી પ્યારી હતી. તેઓનાં ચિત્ત અમારા ચરણમાં રાત્રિ દિવસ અડગપણે રહેતાં હતાં.

चंगावती नगर एक सोही, तांहां हरी जन नीज भये नीरमोही;
केसुरदास नाम जिनु सोइ, जीनके चित मम चरननमे प्रोइ. ॥२३॥

ચાંગા (ચંગાવતી) નામનું એક ગામ હતું કે જ્યાં ઘણા હરિજનો હતા. તેઓ ભય તથા મોહ રહિત થઈને રહેતા હતા. તેમાં કેસુરદાસનું ચિત્ત અંતઃકરણ મારા ચરણકમળમાં પરોવાઈ રહેતું હતું.

अनीन भक्त भावीक भवमांही, संम दरसी सबके सुख दांइ;
संत चरन रजके अधिकारी, ओहोनिश पीवत चरन पखारी. ॥२४॥

ભવસાગરમાં જોઈું છું તો તેમની ભક્તિ અનન્ય પ્રકારની હતી. વળી તેઓ

સમદંષ્ટિવાળા અને સર્વને સુખ આપનારા હતા. તે સંતના ચરણોના અધિકારી હતા જેથી હરહંમેશ સંતોના ચરણોને પ્રજ્ઞાળી તેનું ચરણામૃત કરી આયમન કરતા હતા.

તબ સુઝી ગત અગંમ નીગમકી, વારપાર વસ્તુ જંમ તંમકી;

ભાગા ભરમ મરમ નીજ પાયે, કૈવલ પદ અવીગત પચાયે. ॥૨૫॥

ઉપર પ્રમાણે વર્તવાથી તેમનામાં અગમ્ય વસ્તુ કે જેની વેદે નેતિ પોકારી છે તે હદ બેહદની અને જેમ છે તેમ જતમતપણે રહેલી ગતિ અનુભવવાથી તમામ પ્રકારની ભ્રાન્તિઓ ભાંગી ગઈ અને નિજપદનો મર્મ સમજાયો, તથા કૈવલપદ અવિગત છે એમ અનુભવ થયો.

દ્રષ્ટ ચરાચર ભયે ચીદ ચક્ષુ, સમજ ગયે ચૈતન સદ લક્ષુ;

કૈવલ લક્ષ વસ્ત વીલાસ વીલોકી, સુસ્ત સતંતર ભડ અશ્લોકી. ॥૨૬॥

જેની દંષ્ટિ દિવ્ય ચક્ષુ ખૂલવાથી સચરાચર થઈ હતી અને તેથી પોતાનામાં સંપૂર્ણપણે સમજ આવી હતી. ચિત્ત અંતઃકરણમાં લક્ષ જોડવાથી કૈવલનો લક્ષ અનુભવાય છે અને તે ગતિ વડે વિલાસની સઘળી વસ્તુ અવલોકતાં સુસ્ત સ્વતંત્ર થઈ લોકાતીતપદના અનુભવવાળી થઈ હતી.

પુરન પદ પડ ભયે ભવપારા, જીનકે જસભયે જુગ વીસ્તારા.

एही विधी भये केसुर नीज दासा, उर मम ध्यान अनीन वीसवासा. ॥२७॥

આ પ્રમાણે પરિપૂર્ણપદ પ્રાપ્ત કરી ભવપારાંગત થયા અને તેમની કીર્તિ જગતમાં ફેલાઈ. આ રીતે કેસુરભાઈ અમારા દાસ થયા હતા ને અંતરમાં અમારું (ગુરુલક્ષનું) ધ્યાન અનન્ય વિશ્વાસ રાખી ધરતા હતા.

जीजीभाइ इश्वर जंन सोइ, नगरपती ओरु भये जंन मोइ;

ओर दुजा हरीजन तांहां भयेउ, मम चरनन तीनके चीत रहीयेउ. ॥२८॥

જીજીભાઈ તથા ઈશ્વરભાઈ ગામના આગેવાનો હતા. તે સિવાય બીજા પણ ઘણા હરિભક્તો હતા અને તેમનાં ચિત્ત હમારા ચરણકમળના વિષે ચાહનાપૂર્વક ચિતવન કરતાં હતાં.

बीलपाड भइ बइ एक राजु, प्रेम लक्ष जीनको मत काजु;

नगर वरनांमे भये जंन जेता, मम चरनन राचे सब तेता. ॥२९॥

બીલપાડ ગામમાં એક રાજુભાઈ નામની ભગવતી સ્ત્રી હતી. જેનો પ્રેમ અનેરો હતો અને લક્ષાર્થમાં કુશળ હતી. વળી વરણામાં ગામમાં જે જે ભગવતી જનો થયા તેમનાં ચિત્ત મારા ચરણકમળમાં સ્થિર થયાં હતાં.

મીયાંરામ નાગેશ્વર દોડ, ત્રીજોજન જગ જીવન સોડ;
અમૃતબાઈ ચોથી નીજ દાસી, મોહી ચરન ચીત નીશદીન આશી. ॥૩૦॥

મયારામ, નાગેશ્વર, જગજીવન અને ચોથાં અમૃતબાઈ, આ બધાંનાં ચિત્ત હંમેશને માટે હમારા ચરણકમળને વિષે રહેતાં હતાં.

એહી ચારુ ચીતવે મમ ધ્યાનુ, મુક્ત રુપ ભયે સુની મોહી જ્ઞાનુ;
ચતુરમહી દ્વે અધીક અનુરાગા, કૈવલ પદ લક્ષ લહેવીભાગા. ॥૩૧॥

આ ચારે હરિભક્તજનો મારું ધ્યાન ધરતા અને મારું જ્ઞાન સંપાદન કરી મુક્તદશા અનુભવતા હતા. આ ચાર ભક્તમાંથી બે ભક્તો ઘણા જ ઉત્તમ અધિકારી તથા કૈવલપદના લક્ષના જાણકાર હતા.

નિગમ ચાર લખીતંગ સહ્યાંને દીવ્ય દશા માહા અક્લ ભયાંને;
જબ સમજે કૈવલ મમ જ્ઞાના, તબ તતવેતા ભયે નીદ્યાંના. ॥૩૨॥

તેઓ ચાર વેદના વેત્તા હતા તથા દિવ્ય દશાના મહાન વેત્તા હતા. જ્યારે મારું કૈવલ જ્ઞાન સમજ્યા ત્યારે મહાન તત્ત્વવેત્તાના હિમાયતી થયા.

અબ સુનીયો સાહા કુલ્લકે સોડ, દુલવ ને દાજી જન દોડ;
ઓર ભક્ત નરસે નીજદાસા, જીનકા ચીત મોહી ચરન નીવાસા. ॥૩૩॥

વણિક જ્ઞાતિમાં દુર્લભભાઈ, દાજીભાઈ અને નરસિંહભાઈ આ ત્રણે નિજદાસ રૂપ થઈ મારા ચરણોને વિષે લીન થઈ રહ્યા.

એ ત્રીન મહી એક જન સરસાઈ, અગમ ભેદ લખ લહે નરસાઈ;
પ્રભુદાસ જન જવેરી અમીના, નગર સહીત પ્રતીપાલ સમીના. ॥૩૪॥

ઉપર જણાવેલા ત્રણ ભક્તોમાં એક ઘણા જ ઉત્તમ કોટિના ભક્ત હતા. અગમ ભેદના લક્ષને જાણનાર ભક્ત નરસિંહદાસ હતા અને પરભુદાસ અમીન કુટુંબના તથા સારા ઝવેરી હતા. વળી આખા નગરને સમાન દૃષ્ટિથી પોષતા હતા.

મોહી પંન ભયે મમ ચરન નીવાસી, સમરે મોહી કછુ ઓર ન આશી;
પ્રભુદાસ ગતી અધીક સહ્યાંના, મોહી ગત અક્લ સો લખે નીદ્યાંના. ॥૩૫॥

પ્રભુદાસ મારા ચરણોમાં નિવાસ કરી મારા સિવાય બીજા કોઈનું સ્મરણ કરતા ન હતા. તથા પૂરેપૂરા લક્ષ ગતિના અધિકારવાળા હતા. વળી મારી અકળ ગતિને નિશ્ચયપૂર્વક અનુભવતા હતા.

ઓર બહુત હરીજન તેહી ગાંમુ, મોક્ષ મોક્ષકે લિયે હંમ નાંમું;

ઈશ્વરદાસ આઘ જન દુજા, ડન કુલકે હંમકુ બહુ પુજા. ॥૩૬॥

તે ગામમાં બીજા ઘણા હરિભક્તો હતા, પણ તેમાંથી મુખ્ય મુખ્યનાં નામ કહેલાં છે. ઈશ્વરદાસની આઘ લઈ તેમના કુળના બીજા હરિજનો ભાવપૂર્વક અમારી પૂજા કરતા હતા.

ઓર દાસ દેસડ જન સાચે, તંન મંન સહીત ભાવ નહી કાચે;

મૈરે મન સરખા સબ કોડ, પ્રીત સહીત સેવે મંમ જન સોડ. ॥૩૭॥

બીજા એક દેસાઈ નામના ભક્તે પોતાનાં તનમન ભાવપૂર્વક પરમગુરુ (મારા) ચરણમાં અર્પણ કર્યા હતાં. મારા મનથી બધા જનો સરખા હતા અને સઘળા જનો પ્રીતિ સહિત મારી સેવા કરતા હતા.

इष्ट थपे तीन सबके सोइ, हरनारायन सीध नीरमोही;

प्रगट रुप मनु तंन धर देवा, जीनकी मत गत अक्ल अभेवा. ॥३८॥

તે ગામમાં ઘણા હરિભક્તો હતા. તેમાં એક હરનારાયણ નામે સિદ્ધ પુરુષ હતા તેમ જ તેમણે મોહને જીતેલો હતો. તે મનુષ્ય શરીરે પ્રગટ થયા છતાં તેમની ગતિ દેવોના જેવી હતી. તેમની સમજ અકળ હતી તથા સઘળા હરિભક્તોમાં શિરોમણિ હતા.

तग्न पुरुष वइराग वीलोकी, हरनारायन पुरुष अलोकी;

जीन दर्शन अघ अनंत हराइ, पावे नीजपद परम पराइ. ॥३९॥

તેઓ હરહંમેશ વૈરાગ્યવાન બની અખંડવૃત્તિએ રહેતા હતા. તેઓ ખરેખર પરમ ગતિના પુરુષ હતા કે જેમના દર્શનથી અનેક પ્રકારનાં પાપ નાશ પામે. વળી તેઓ નિજ સ્વરૂપના લક્ષમાં પ્રથમથી જ રહેતા હતા.

येसा पुरुष अकल अनंतु, हरनारायण पुरश मेहेमनतु;

समदरसी सीध सकल सहांना, अगम नीगम गती जानत ज्ञांना. ॥४०॥

આવા પુરુષની ગતિ કળી ન શકાય તેવી વારપાર વાળી હતી. હરનારાયણ મહંત પુરુષ હતા. તેમની દૃષ્ટિ સમાન ભાવવાળી તથા સમજવાળી અને વેદે જે પદની નેતિ પોકારેલી તે પદની ગતિના જ્ઞાનવાળા હતા.

सब हरीजनकु हंम कही दीना, उन सतसंग रहो नीशदीना;

उर अंतर धरीयो मम ध्यांना, ओहोनीश करो सतसंगये होना. ॥४१॥

ત્યાં વસતા સઘળા હરિભક્તોને અમોએ કહ્યું કે, હરનારાયણ મહાપુરુષ છે. તો

તેમનો હરહંમેશ શુદ્ધ ભાવપૂર્વક સત્સંગ કરજો અને હૃદયમાં મારું (પરમગુરુનું) ધ્યાન ધરજો.

તબ નીરમલ બુદ્ધ નીશદીન રેહેસી, કામ ક્રોધ મોહ સકે ન પેસી;
મમ ચરનન રત રેહેવે જબહી, મોક્ષ પરમ પદ પાવો તબહી. ॥૪૨॥

સિદ્ધ પુરુષોનો સત્સંગ હરહંમેશ કરવાથી બુદ્ધિ નિર્મળ થાય અને કામ, ક્રોધ ને મોહની તમને અસર થશે નહિ. જ્યારે તમારી સઘળી આરત (ભાવ) અમારા સોહંગ ચરણ વિષે રહેશે ત્યારે તમને પરમપદ એટલે મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે.

ગામ માલસર ભયે મમ જંનહી, કીયો અરપંન સબ તંન મંન ધંનહી;
નામ રુપ તીનકો કહુ બરની, જીનકે ડર મમ લક્ષ સમરની. ॥૪૩॥

માલસર નામના ગામમાં હમારા ઘણા સેવકો થયા. તેમાંથી જેણે પોતાનાં તન, મન અને ધન ગુરુના ચરણે અર્પણ કર્યા હોય અને જેમના હૃદયમાં અહો રાત્રિ હમારા લક્ષનું સ્મરણ રહેતું હોય એવા ભક્તોનાં નામ જણાવું છું.

મનોર ભક્ત ઓરુ જીજીબાઈ, સત સબદ ડર રહે રટલાઈ;
જ્ઞાન ભક્તિ વૈરાગ સહીતુ, મોહી ચરનન રત ઓર ન પ્રીતુ. ॥૪૪॥

ભક્ત મનોરબાઈ તથા જીજીબાઈ બંને પોતાના અંતરમાં સત શબ્દનું એટલે (સોહંગનું) રટણ કરતાં અને જ્ઞાન, ભક્તિ અને વૈરાગ સહિત અમારા ચરણમાં આરતભર્યા પ્રીત જોડતાં હતાં.

અરુઢ મતો અવીગત અનુરાગી, દોનુ જન મમ પુરણ સમાગી;
અંમદાસ સાકરબાઈ સોઈ, મોહી ચરનન ચીત રેહે નીત્ય પ્રોઈ. ॥૪૫॥

બંને ભક્તોનો મત આરુઢ હતો ને તેમની ગતિ હમારી સાથે એકતાવાળી હતી. તેઓ હમારા સત સમાગમમાં અતૂટપણે રહેતા હતા. બીજા ભક્ત અમદાસ તથા સાકરબા હમારા ચરણકમળને વિષે કાયમ ચિત્ત પરોવીને રહેતાં હતાં.

સંત સેવઈ માહા સુઘડ સહ્યાંને, જ્ઞાન ધ્યાન ડરમાંન બીહ્યાંને;
પ્રેમ પ્રીત પરચંડ પરાગી, નરનારી દોનુ લક્ષ અનુરાગી. ॥૪૬॥

તેઓ સંતની સેવા કરવામાં ઘણાં સુઘડ હતાં તેમ જ વિવેકી ને શાણાં હતાં. તેમના અંતરમાં જ્ઞાન અને ધ્યાન હોવાથી તેમને માન કે મોટાઈ હતાં નહિ. સંતો પ્રત્યે પ્રીતિવાળાં અને વિશાળ ગતિવાન હતાં, તેમ જ લક્ષાર્થનાં અનુરાગી હતાં.

ભક્ત ઓરુ રણછોડ રુશાલુ, જન ભગવાંનહી પરમ વીશાલુ;

એ તીનુ ભાઈ પરમ સનેહુ, મોહી ચરનન ચીત ઓર ન નેહુ. ॥૪૭॥

માલસર ગામે રણછોડભાઈ, ખુશાલભાઈ અને ભગવાનભાઈ આ ત્રણે ભાઈઓ પરમ સ્નેહી હતા. તેમનું ચિત્ત ગુરુચરણમાં જ ચોંટ્યું હતું.

બાઈ રલીયાત ક્ષાત જીન કેરી, પ્રેમ પ્રીત ભાવ ભક્તિ અનેરી;

વીપ્ર કુલ એક ભક્ત અનુપા, પરભારાંમ ભયે લક્ષ નીરુપા. ॥૪૮॥

ભાઈ રણિયાતની સુકીર્તિ ઘણી હતી, તેમનો ગુરુ પ્રત્યેનો પ્રીતિ ભાવ અનેરો હતો. બીજા એક બ્રાહ્મણ કુળમાં પ્રભારામ નામના ભક્ત હતા. તેઓ પણ હમારા જ લક્ષનું નિરૂપણ કરતા હતા.

ઓર ઘને હરીજન તાંહાં દુજે, પ્રીત્ય સહીત હમકુ બહુ પુજે;

મોક્ષ મોક્ષકા બરનન કિના, ભાવ પ્રીત્ય જિનુ લક્ષ અનીના. ॥૪૯॥

ત્યાં બીજા પણ હમારા ઘણા સેવકો હતા. તેઓ હમારી પૂજા ભાવપૂર્વક કરતા હતા. તેઓ પૈકી મુખ્ય મુખ્યના પ્રીતિ ભાવ તથા તેમના અનન્ય લક્ષનું જ વર્ણન કરેલું છે.

ગાંમ નાવરે ભયે જન દોડ, ગીરધર ને રઘનાથહી સોડ;

નગર સીન્હોર ભક્ત નીજ એકુ, જ્ઞાન લક્ષ ઓર પક્ષ ઉવેકુ. ॥૫૦॥

નાવરા નામના ગામમાં ગીરધર અને રઘનાથ નામના બે ભક્તો હતા તેમ જ શિનોર ગામમાં પણ એક ભક્ત હતા. તેમણે હમારો કૈવલ જ્ઞાન લક્ષ લીધો હતો જ્યારે બીજા (સગુણ નિર્ગુણ) ગતિના પક્ષો તરફ અભાવ હતો.

રામદાસ જિનુ નાંમ અનુપા, વીવીધી ભાત્ય લહે સમજ નીરુપા;

ભયે હરીજન દુસરે તાંહાં ઓરુ, નાંમ લીયો મુખ ભયો જેહી મોહોરુ. ॥૫૧॥

જેમનું નામ ખરેખર અનુપમ છે એવા રામદાસ જુદી જુદી જાતની સમજવાળા તથા નિરૂપણ કરનારા હતા. ત્યાં બીજા પણ ઘણા ભક્તો થયા હતા, પણ મુખ્ય ભક્તોનાં નામ જ દર્શાવેલાં છે.

વીરક્ષેત્ર એક નગર બડોદા, જાંહાં ગાદી મહીપતી કે હોદા;

સીયારાવ નરપતકે નાંમુ, જીનકો અમલ દેશ સબ ગાંમુ. ॥૫૨॥

એક વડોદરા નામનું શહેર હતું કે જે વીરભૂમિ હતી અને જ્યાં સયાજીરાવ નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા, તેમનો અમલ ઘણા દેશોના ગામો પર ચાલતો હતો.

માહા વંકટ રાજન રજતાઈ, જાકો કરપ કઠન કરડાઈ;
તાંહાં અગનીત ભયે જન નરનારી, પ્રીત્ય રીત્ય હંમસે અતી પ્યારી. ॥૫૩॥

આ રાજા ઘણા કડક હતા અને તેમની સખ્તાઈ આખા રાજ્ય પર હતી. તે શહેરમાં ઘણા સેવકો થયા હતા અને તે સઘળાનો પ્રેમ હમારા પ્રત્યે ઘણો હતો.

મોક્ષ અધીકતા મહી એક જનહી, કીયો અરપંન તંન મંન ઓરુ ધનહી;
દુરલવદાસ જીનકો હે નાંમુ, ભક્તિ જ્ઞાન મમ ધ્યાન વીરાંમુ. ॥૫૪॥

તે બધા ભક્તોમાં એક દુર્લભદાસ નામના ભક્ત હતા જે મારો મુખ્ય પરમ ભક્ત હતો. તેમણે પોતાનાં તન, મન અને ધન ગુરુ ચરણે અર્પણ કર્યા હતાં. તેમનું જ્ઞાન તથા ધ્યાન ઉત્તમ પ્રકારનું હોવાથી ગુરુપદમાં વિરામ પામેલા હતા.

ગાંમ માંકસી સાકરતુ સોઈ, વાસણપુર ત્રતીયો કહુ મોઈ;
તાંહાં હરિજન મોહી ભયે નીજદાસા, જીનકા ચીત મમ ચરન નીવાસા. ॥૫૫॥

માંક્ષી, સાકરતુ અને વાસદ નામનાં ત્રણે ગામોમાં અમારા ઘણા સેવકો થયા હતા અને તેમનાં ચિત્ત હમારા (સોહંગ) ચરણ કમળમાં વિરામ પામ્યાં હતાં.

નગર खेरडे ओर जंन मेरा, तंन मंन देइ होइ रहे नीत्य चेरा;
रणछोड भक्त लक्ष्मी दोइ, ओर मोरार दालजी सोइ. ॥૫૬॥

ખેડા નામના ગામમાં અમારા ઘણા સેવકો થયા, અને તે પોતાનાં તન, મન અને ધન અર્પણ કરીને હમારા દાસ થઈને રહેતા હતા. તે સઘળામાં રણછોડભાઈ, લક્ષ્મીભાઈ મોરારભાઈ અને દાલજીભાઈ પરમ ભક્તિભાવવાળાં હતાં.

ए चारु हरीजन मम नीजा, जीनके उर ओरु देव न दुजा;
अहोनीश चीतवंन करेमम पाइ, करम भरमके नीकट न जाइ. ॥૫૭॥

આ ચારે ભક્તના અંતરમાં મારા સિવાય બીજાં કોઈ દેવનું ચિંતન નહોતું. તથા અહોનિશ હમારા ચરણકમળની સેવામાં રહી મારા સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી, કોઈ પણ પ્રકારના કર્મવાદમાં પડતાં નહિ.

भये एक दास सेदलपुर गांमु, खड़ीदास जीनको हे नामु;
बाइ स्लीयात मात तीनु केरी, उनकी पंन भाव भक्ति अनेरी. ॥૫૮॥

સેદલપુર ગામમાં રાયજીદાસ નામના પરમ ભક્ત હતા. તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ રણિયાનભાઈ હતું. તેમની ભક્તિ પણ અનેરી હતી.

તંન મંન ધંન દોનુ સુત માઈ, કરી. અરપંન મમ જુગમે સરાઈ;

ભાવ પ્રીત્ય તીનકો કાહા બરનુ, સુત માતા હોઈ રહે મોહી શરનુ. ॥૫૯॥

આ બંને પોતાના તન, મન અને ધન હમોને અર્પણ કરી જગતમાં સારી ખ્યાતિ મેળવી હતી. તેમ જ બંને મારા શરણમાં કાયમ સ્થિર થઈ રહેતાં હતાં.

ભક્ત લાલદા ભયે હે ચલાલી, મમ ચરનન ચીત લાગી તાલી;

કુટંમ સહીત તંન મંન ધંન અરપી, સુત વીત દાશ રહે સમરપી. ॥૬૦॥

ચલાલી નામના ગામે એક લાલદાસ નામના ભક્ત થયા હતા. તેમના અંતરમાં અમારા ચરણોની જ તાલાવેલી હતી. તેઓ પોતાના પુત્ર, પુત્રી તથા સઘળા કુટુંબીઓ સહિત તન, મન અને ધન હમારે ચરણે અર્પણ કરી શરણે થઈ રહ્યાં હતાં.

વંશ કુલ્લ ઓરુ ભયે જન દોઈ, ભક્ત ગોપાલ લક્ષ્મી સોઈ;

બાહારોટ કુલ્લ ભયે કુવેરહી દાસા, મમ ચરનન રત ઓર ન આસા. ॥૬૧॥

વૈશ્ય કુળમાં ગોપાળદાસ તથા લક્ષ્મીબાઈ નામનાં બે પરમ ભક્ત હતાં. તેમ જ બારોટ કુળમાં એક કુવેરદાસ ભક્ત થઈ ગયા. અને તે પણ મારા ચરણોને વિષે સ્થિર થયા હતા.

જંબુ દીપકે હરીજન ઓઈ, સંત સહીત બરનન કિયો મોઈ;

વીનુ બરનન અગનીત નરનારી, સોમી પંન મમ પદ અધીકારી. ॥૬૨॥

જંબુદ્વીપના ઘણા હરિજનો તેમ જ સેવકોનું વર્ણન કર્યું. છતાં હજુ બીજા ઘણા સ્ત્રી-પુરુષો બાકી રહ્યા, કે જેઓ ખરેખર મારા પદનાં અધિકારી હતાં.

નાંમ રુપ કેતેક કહી બરનુ, લોક અસંખ ભયે મમ સરનુ;

જેહી જેહી લોક ચરન મમ આસી, કૈવલ મોક્ષ પરમ પદ પાસી. ॥૬૩॥

અસંખ્ય લોકો હમારે શરણે આવ્યા હતા કે જેમાંથી હું કેટલાનાં વર્ણન કરું, જે જે હરિભક્તોએ હમારે શરણે આવી ગુરુચરણની સેવાનો લિહાવો લીધો તે સઘળા કૈવલ પદના અધિકારી બન્યા.

સકલ દેશમહી મંમ જન ભયેડ, ગાંડ નાંમ સંખેપ કહેડ;

અતિ અધીકારી તીનુ જસ ગાયે, ઓહેનીસ રહે મમ પાવ લપટાયે. ॥૬૪॥

આખાએ દેશમાં હમારા ઘણા સેવક થયા, તેમનાં ગામ તથા નામ ટૂંકમાં ઉપર વર્ણવ્યા છે. તે બધાંમાં જે મુખ્ય અધિકારી હતા અને મારા ચરણકમળને વિષે સ્થિર થયા હતા તેમનું જ માત્ર વર્ણન કર્યું છે.

જો બરનન સબ જનકે કરહું, બાઢે ગ્રંથકે તેહી ડચરહુ;
કેહં કુવેર સંકેત સુનાયે, મોક્ષ મોક્ષકે નાંમ બતાયે. ॥૬૫॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, જો સઘળા જનોનું યથાર્થ વર્ણન કરું તો ગ્રંથનું પ્રમાણ ઘણું જ વધી જાય જેથી મુખ્ય અધિકારી સંતો તેમ જ સેવકોનાં જ વર્ણન કર્યા છે.

❦ વિજ્ઞાન સંપ્રદાયવિધિ વિષેનું વર્ણન-અંગ - ૮૧મું ❦

માસ માસ ઁક મેલા થાવે, સબ હરિજન દર્શનકુ આવે;
કરી સભા તબ જ્ઞાનકચેરી, સન્મુખ ચિત્ત રખિયે નરનારી. ॥૧॥

જે સમય પર પરમવિશેષ પરમગુરુ ભગવાન કરૂણાસાગર વિદ્યમાન હતા તે સમયની દરેકે દરેક પૂર્ણિમાએ મેળો ભરાતો હતો અને સર્વે હરિભક્તો દર્શનાર્થે આવતા હતા. અમો આવા પ્રસંગે સભારૂપી જ્ઞાનકચેરી ભરી સઘળાં સ્ત્રી-પુરુષોને ઉદેશી કહેતા હતા કે, અમારી સન્મુખ ચિત્ત રાખી હું કહું છું તે સાંભળો.

તેહી મધ્યે હમ બેઠે જાઢ, ગર્જન લાગે સિંહંગિરાઢ;
સુનો હરિજન જંબુદ્વીપનકે, દૃઢ ભક્તિ સાચે તનમનકે. ॥૨॥

આ જ્ઞાનકચેરીની જે સભા ભરાઈ તેની મધ્યે જઈ બેસીને સકર્તા તથા પરમતત્ત્વ સમજાવવા સિંહગર્જના સમ પ્રચંડ વેગપૂર્વક પરમગુરુ કહે છે કે, હે જંબુદ્વીપનિવાસી સંતો અને હરિજનો ! તનમનથી સાચી દૃઢ ભક્તિ રાખીને લક્ષપૂર્વક સાંભળો.

ચૌદ તબક દિવ્ય દેવ ચેતાયે, બોહોરુ હમ અવનિ પર આયે;
દ્વીપ સપ્ત અવનિકા સોઢ, સબકુ બોધ બતાયો મોઢ. ॥૩॥

જ્યારે મારા સકર્તાપતિએ મૃત્યુલોક આદિ સર્વ લોકને લક્ષબોધ આપી શુદ્ધ જાગ્રત કરવાને મને હુકમ કર્યો, ત્યારે ચૌદ તબક્કા ઉપર વસતા સર્વ દિવ્ય દેવતાઓને ચેતાવી તેમને જ્ઞાનબોધ આપ્યો, પછી હું આ પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. આ પૃથ્વી ઉપર સાત દ્વીપો આવેલા છે, અને તે દરેકે દરેક દ્વીપમાં ફરી મેં લોકોને સકર્તા સંબંધી લક્ષ આપ્યો છે.

પંથ પક્ષ મત સબ સુનવાયે, જ્ઞાન રહેશગતિ વિવિધી લખાયે;
સો હરીગત તુમકુ કહી દીનુ, દ્વીપ સપ્ત દેવલોક સહીનુ. ॥૪॥

જે જે ભુવંનોમાં વા દ્વીપોમાં કાયમપંથ ધર્મનો પ્રચાર કરેલો અને ત્યાં પંથ અને તેના પક્ષ સંબંધી જે મત તેમને મેં બતાવેલો તે તમોને સંભળાવ્યો છે. વળી પરમજ્ઞાન તથા રહેશ

એટલે રહેણી અથવા પરમપદ ભોગવવાની દશા તેમ જ પરમગતિ વિષેની વિધિવિધ પ્રકારે મેં સાતદ્વીપ અને ચૌદે લોકમાં જે વ્યાખ્યા કરી છે તે સઘળી હકીકત તમોને અગાઉ કહી સંભળાવી છે.

અવ સુનીયો જંબુકે જનહી, મમ સન્મુખ ધરી સુરત સમનહી;
તેસેહી તુમકુ દેહુ બતાઇ, પંથ પક્ષમત સકલ શીખાઇ. ॥૫॥

હવે જે જંબુનિવાસી હરિજનો ! મારી સન્મુખ અંતઃકરણપૂર્વક સુરક્ષા ધરીને સાંભળો. જેવી રીતે સાત દ્વીપ તેમ જ ચૌદે લોકના દેવતાઓને ઉપદેશ કર્યો છે તે જ પ્રમાણે તમોને પરમપંથનો પક્ષ તથા તે સંબંધીનો જ્ઞાનમત સર્વ શીખવાડું છું.

સાવધાન થાઓ જન ઓરુસંતુ, કહું જેહી બોધ લખાય નચંતુ;
સંપ્રદાય ધૂની ધામ સમેતુ, મઢી અખાડ દેખાડહુ તેતુ. ॥૬॥

હે સંતો અને સર્વ હરિજનો ! સંપ્રદાય, ધૂણી, ધામ, મઢી તેમ જ અખાડો વગેરે દેખાડવા ચતુષ્ટ અંતઃકરણથી પર નચિંત અંતઃકરણનો પરમલક્ષબોધ જે કહું છું તે સાવધાન થઈને સાંભળો.

તિલક છપ કહું ભેખકી ભાંચી, જબ દેખો ઝૂકી નિજ આંચી;
ચામચક્ષુ દેખન મત ઓરુ, પકર રહે કરતવ સબ ઠોરુ. ॥૭॥

ભાલતિલકના છાયારૂપ જે નિહંગ ભેખની રીતિ કહી બતાવું છું તે તમારા અંતરની આંખોએ લક્ષપૂર્વક જોજો. જો અંતરની આંખોએ નહિ જોતાં ઉપલક ચર્મચક્ષુ વડે જોશો તો પ્રાકૃત પુરુષોએ પોતાના નામ પર જે જે કૃત્રિમ પંથો ચલાવ્યા છે તે ઠેર ઠેર જ્યાં જ્યાં જોશો ત્યાં ત્યાં દેખાશે; તેમાં મારો જે નિહંગ પ્રદેશનો આશય તમોને સમજાવવાનો છે તે જોઈ શકશો નહિ.

જ્ઞાનલક્ષ કોહુ નાંહી વિચારા, સબ બરને ઉપલેહી વહેવારા;
બાર પંથ ઓરુ બાવન દ્વારુ, એ સબ ધરે દેહી આકારુ. ॥૮॥

હે હરિજન ! પરમ લક્ષજ્ઞાન મેળવવા સંબંધી કોઈએ વિચાર કર્યો નથી; કારણ કે બધાઓએ ઉપલક વહેવારનું જ વર્ણન કર્યું છે. જુઓ, બાર પંથ અને બાવન દ્વાર ! આ બધાં જે નામ તે દેહરૂપ આકૃતિનાં હોઈ તેમના ઉપર વિશ્વાસ રખાયો છે.

રામાનંદ નેમાનુજ જેહી, વિષ્ણુસાંમ માધવાચાર તેહી;
દેહીકે નામ સંપ્રદા ચારી, કોહુ ન કહી નિજતત્ત્વ વિચારી. ॥૯॥

જુઓ ! રામાનુજ, નેમાનુજ, વિષ્ણુસ્વામી અને માધવાચાર્ય, આ ચાર આચાર્યોના

નામ ઉપરથી ચાર સંપ્રદાયનાં નામ પડેલાં છે અને કહેવાય છે કે એ ચારે નામ પરંપરાથી ચાલતાં આવેલાં છે. અરે ! જ્યાં ભૌતિક દેહનાં નામ પૂજાતાં હોય ત્યાં નિજતત્વોનો વિચાર કોણ કરે ! અર્થાત્ કોઈએ કયો નથી.

તે સેહી પળ ઓરુ બાવનદ્વારુ, સોમી કહે દેહી નામ આકારુ;
દેહી તો સબકી ગડ વિલાઈ, નામ રહ્યા સબ જુગમે છાઈ. ॥૧૦॥

તેવી જ રીતે બાવન દ્વાર છે તેમનાં નામ પણ દેહને સંબોધીને પાડેલાં છે. ભલા ! જોઈ શકશો કે કોઈનો પણ દેહ અમર રહ્યો નથી ! પણ દરેકે દરેકનો દેહ વિલસાઈ ગયો છે. માત્ર આખાય જગતમાં ફક્ત નામની છાયા રહેલી છે. આમ છાયારૂપ નામ સિવાય કશુંય અસ્તિત્વ નથી.

નરેનામે ક્યૌં કરી સરે કાજુ, બિનુ પગટ નિજ દેહ સમાજુ;
તો તેહી પંથે ક્યૌં નિસ્તરહી, નામી બિન કારજ કુન કરહી. ॥૧૧॥

હે હરિજન ! નર્યા એકલા નામે જ કાર્યની સિદ્ધિ કેમ કરીને થશે ! કારણ કે જે નામ પર વિશ્વાસ રાખ્યો છે તે નામને ધારણ કરે એવો જે પ્રગટ પ્રત્યક્ષ દેહ તે નથી, માત્ર નામ જ છે; તો પછી આમ માત્ર નામ ધારણ કરનાર પંથથી જન્મમરણનો નિસ્તાર કેમ કરીને આવશે ! વળી નામથી પર નામને ધારણ કરનાર જે નામી છે તે નહિ મેળવો તો કાર્યસિદ્ધિ કોણ કરશે ?

વઠ્ઠી કોઈ હમકુ કહે વિચારી, દેહીતો નહિ રહે અમર તુમારી;
તબ તુમેરે પળ પંથહી એસે, આગલકે થઈ ગયે તીન જેસે. ॥૧૨॥

આ પ્રસંગે મને એક વાત ઉપસ્થિત થાય છે અને તે એ છે કે કોઈ વિચારવાન પુરુષ કદાચ મને કહે કે તમારો દેહ પણ અમર રહેશે નહિ, તો પછી તમારો પંથ અને આગળ થઈ ગયા તે બંનેમાં શું ફેર છે ?

તે માટે હમ કહત પોકારી, મેરા પંથ અગમ અવિકારી;
કહું પંથનકા નામ સુનાઈ, નામ નામી જેહી અખંડ સદાઈ. ॥૧૩॥

ઉપરની શંકાનું નિવારણ કરવા હું પોકાર કરીને કહું છું કે મારો પંથ વિકાર રહિત અગમ્ય છે. જે વિકાર રહિત અગમ્ય પંથ તે પંથનું નામ અને નામને ધારણ કરનાર જે નામી એ બંને સદા અખંડ હોઈ તે વિષે તમોને કહી સંભળાવું છું.

કાયમપંથ હમારા કહાઈ, કાયમ કરતા સદા રહાઈ;

નામ રુપ અવિચલ મમપંથા, સદા મોક્ષપદ કૈવલકંથા. ॥૧૪॥

મારા પંથનું નામ કાયમપંથ છે અને તેના કર્તા કાયમ હોઈ સદા સદોદિત રહેલા છે. આમ નામ, રૂપ અને પંથ, આ બધુંય અવિચળ છે વળી સદાને માટે મોક્ષ રૂપ જે પદ તેના ધણી સકર્તા સતકૈવલ છે.

ઊપજે રૂપે ન બિનસે ધામુ, સો પદ મમ પંથનકે નામુ;

જ્ઞાન સંપ્રદા ઓરુ મમ કેરી, જીનસે સબ મીલે ચેરાચેરી. ॥૧૫॥

સકર્તા સતકૈવલનું ધામ ન ઉત્પન્ન થાય કે વિનાશકાળે ન ખપી જાય એવું અચળ પદ (કાયમપંથ) હોઈ આ પ્રમાણે મારા પંથનું નામ છે. વળી મારા સંપ્રદાયનું નામ જ્ઞાનસંપ્રદાય છે; તે જ્ઞાને કરીને અસંખ્ય લોકમાં જ્ઞાનવાદ ઉપસ્થિત થયેલો હોઈ અનેક દ્રવ્યોનું પૃથક્કરણ કરી જે ભાંગફોડ કરવામાં આવે છે તે જ્ઞાન વડે જ થાય છે. આ જ્ઞાન મૂળથી જ સ્થાવર જંગમ આદિ સર્વમાં વ્યાપક રહેલું છે. તેમાં સ્થાવર જાતિમાં ઘાટમાં જે ક્રિયા થાય છે તે ઘાટના યોગે સ્થિર ગુપ્ત થાય છે અને જંગમની ક્રિયા જંગમના ઘાટ પ્રમાણે ચલિત છે એટલે કે ચેષ્ટારૂપે પ્રગટ દેખાય છે. આમ સ્થાવર જંગમ આદિ દરેકે દરેક ઘાટ પ્રમાણે ન્યૂનાધિક જે કંઈ વર્તમાન થાય છે તે બધાય ભિન્ન ભિન્ન વર્તમાનનું મૂળ જ્ઞાન હોઈ તેના સમુલ્લાસનું નામ જ્ઞાનસંપ્રદાય છે.

તબ બાઢે પંથનકી પરજા, જ્ઞાનસંપ્રદા જબી હમ બરજા;

અચલ સદા સોઈ જ્ઞાન રહાવે, કોટી કલ્પ જબ જુગ વીતી જાવે. ॥૧૬॥

જેમ જેમ પંથના પંથીઓ જ્ઞાનનો વધારો કરતા જાય તેમ તેમ પંથની પ્રજાનો પણ વધારો થતો જાય છે. આવા ચોરાસી લાખ પંથ છે તે પૈકી જે જે પંથ જ્ઞાનનો જમાવ કરતા ગયા તે તે લોકો આગળ વધતા ગયા છે. આ કારણને લીધે ગર્જના કરીને કહું છું કે, સર્વોપરી સર્વશિર શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનસંપ્રદાય છે. કોઈનું નામ સંબોધીને યા પ્રાકૃત પુરુષને સંબોધીને એ નામ પાડ્યું નથી. માત્ર નિરાલંબ, નિર્વિકારી દુનિયાના સર્જનહારને સંબોધી જ્ઞાનસંપ્રદાયની સ્થાપના કરી છે. આ જ્ઞાન સદા સદોદિત અચળ છે; કરોડો કલ્પ વીતી જાય તો પણ આ જ્ઞાનનો નાશ થતો નથી.

સંપ્રદાય મમ એહી દ્રઢાઈ, સદા સદોદિત આવે ન જાઈ;

મઢી ગગન ધુની નિર્ગુણ સારા, કર્મકાંડ ઝેર કાષ્ટ અપારા. ॥૧૭॥

આ પ્રમાણે આ ન્યાયે મારો આ જ્ઞાનવાન સંપ્રદાય દૃઢ કર્યો છે; અને એ સંપ્રદાય

સદા સદોદિત દેદીપ્યમાન હોઈ તે કદી ન ઉત્પન્ન થાય કે ન નષ્ટ થાય, એટલે કે તે સદા અખંડ જ છે. વળી મારી પરમમઢી તે દશે દિશામાં વ્યાપક રહેલું આકાશ હોય તેની અંદર મારી નિર્ગુણ ધૂણી આવેલી છે. આ નિર્ગુણ ધૂણીમાં ત્રિગુણાત્મક જગત માત્રના ઘાટનો ઠાઠ તૈયાર થાય છે અને તે ઊલટ થતાં એટલે કે પરમ કારણ દેહના અંતર પ્રદેશમાં જતાં આ નિર્ગુણ ધૂણીમાં ઘાટ માત્રનાં કર્મકાંડ બળીને ભસ્મીભૂત થાય છે; જેથી અંશ વિશુદ્ધ, અતિ નિર્મળ થતો હોઈ તે સકર્તાપતિના ધામમાં પહોંચી શકે છે.

देखो एही मम मढी ओरु धुनी, सदा विदेही तपे उनमुनी;
मढी अविचल विनसे नहि शुन्या, धुनी निरगुन चेतनपद पुन्या. ॥१८॥

અહો ! હે કાયમપંથીઓ ! જુઓ તો ખરા ! કેટલી સુંદર મારી મઢી તેમ જ ધૂણી છે. તે સદા વિદેહદશામાં અખંડ ઉન્મુની તપી રહેલી હોઈ કોઈ જાતનો તેમાં વિનાશ નથી. માત્ર શૂન્યરૂપ હોઈ આ મઢી અવિચળ છે. વળી નિર્ગુણ ધૂણી સદા ચૈતન્યના સ્પર્શ કરી અખંડ પવિત્ર છે.

ते माटे अविचल मढी धूनीयां, ज्ञानचक्षु जोड़ सारही कढीयां;
मुक्तद्वार हमेशा हे सोड़, बडे बडे महाजन गये तांहां होड़. ॥१९॥

હે કાયમપંથીઓ ! આ મઢી અને ધૂણી જ્ઞાનચક્ષુથી જોઈ તે વડે સાર કાઢી નિશ્ચય કર્યો છે કે એ બંને અવિચળ છે. વળી મારા દ્વારનું નામ મુક્તદ્વાર છે, જે દ્વારમાં મહાન મોટા મોટા મહાપુરુષો થઈ ગયેલા છે.

जीव सकल संशे बंध पाशा, सब कोड़ चाहत मुक्तकी आशा;
मुक्तद्वार ताते हमकीना, सो द्वारा कुनहु नहि चीना. ॥२०॥

સંસારભરના જીવમાત્ર સંશયની પાશજાળથી બંધાયેલા છે, તે પાશજાળમાંથી છૂટવા જીવ માત્ર પરમમુક્તિની આશા સેવે છે. આ તેમની આશા પાર પડે એટલા માટે હેમોએ મુક્ત દ્વાર ખુલ્લે ખુલ્લું સમજાવ્યું છે, પણ આ મારું મુક્ત દ્વાર કોઈ ચીની ને જાણી શક્યા નથી; કારણ કે,

सब कोड़ तो लहे मुक्तही चारु, सो सब बंधन अंग आकारु;
हम कीना जेही मुक्तही द्वारा, सो मुक्ते चैतन किरतारा. ॥२१॥

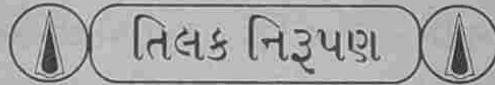
હે જાણકાર અંશ ! આ બાજુનો સર્વ સંસાર મુક્તિ ચાર પ્રકારની જાણે છે, અને તે ચારે મુક્તિ વિષ્ણુના અંગભૂત શરીરને સંબોધી વર્ણવેલી છે; અર્થાત્ આ મુક્તિઓ વિષ્ણુના

અંગની આધીનતા સેવે છે. એથી જ હું જે મુક્તદ્વાર કહી ગયો છું તેમાં અને આ મુક્તિમાં જમીન આસમાન જેટલો ફરક રહેલો છે. સાયોજય, સાલોક્ય, સાંનિધ્ય અને સામીપ્ય આદિ મુક્તિઓ વિષ્ણુ આદિ ગુણની અપેક્ષા રાખે છે, ત્યારે આ પરમદ્વાર રૂપ મુક્તિ વિષ્ણુ આદિથી લઈ ગુણપર્યંતથી છોડાવનારી હોઈ એ મુક્તિ દ્વારા ચૈતન્ય ગુણો આદિથી નિરાળો થઈ કિરતારને ભેટે છે.

ચાર મુક્તકે દાતા જેહી, સો ચૈતન કરતા હોયે તેહી;

એસા દ્વારહી મુક્ત હમારા, સુનો સબ સંત હરિજન સારા. ॥૨૨॥

હે સંતો અને હરિજનો ! આ ચારે મુક્તિના દાતાર અને કર્તા ચૈતન્ય છે. જુઓ તો ખરા ! ચૈતન્ય અંશમાં કેટલી અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે ! આ ચાર મુક્તિ તો ચૈતન્યનું કૃત છે. આ કૃતના કર્તા ચૈતન્ય છે. આ કૃતથી એટલે કે આ ચાર પ્રકારની મુક્તિના વહેમથી ચૈતન્ય મુક્ત થાય ત્યારે ચૈતન્ય અંશ સ્વરૂપે થાય. આમ સ્વસ્વરૂપે થાય એનું નામ મુક્તદ્વાર છે.

તિલક નિરૂપણ

તિલક ભેખકી અબ સમજાવું, સંશે રહેવન પાવે કાવું;

તિલકભાલ ભવ તનકુ વેધે, અણિઅગ્રે કાલજ ક્રમ છેદે. ॥૨૩॥

હવે ભેખને ધારણ કરવાના તિલકનો નિર્ણય સમજાવું છું. આ જે નિર્ણય કરું છું તેનાથી સંશય રહેશે નહિ અને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થશે. વળી આ અણિયાળું ભાલતિલક ભવમાં આવેલાં શરીરોમાં રહેલી ઈન્દ્રિયોની વાસનાને વીંધી નાખી તેની અણિ વડે કાળના કમને છેદી નાખશે.

ત્રધા ત્રવેણી લેલાટહી જ્યોતિ, એ ઉપલે આકાર ઉદ્યોતિ;

અબ કહી દેવુ મીતર ભલ ભેદુ, તિલક ભાલ સમજણ ગત વેદુ. ॥૨૪॥

હે હરિજનો ! ઉપર જે તિલક દર્શાવ્યું છે તેની ઉપલક્ષ આકૃતિ જ્યોતિના જેવી હોઈ ભૂકુટિથી ઉપરના ભાગમાં જે લલાટ આવેલું છે ત્યાં ત્રિવેણી ઉપર ત્રણ પાંખવાળું ઉપર જતાં એક થાય તેવું અણિયાળું ભાલતિલક કરવું. હવે આ તિલકનું સ્વરૂપ જે ઉપર વર્ણવ્યું તે બાહ્ય હોઈ શરીરની આભ્યંતર ભાલતિલકની ગતિનો ભેદ સુંદર રીતથી સમજાવું છું તે સાંભળો.

ચંદસુર હોય ત્રવેણી સમંધા, જબ પ્રકૃતિ સ્વાતં પાયે ધંધા;
નેન નાસિકા ત્રિયે તંત સારા, તબ સુલજે નિજ લક્ષ વિચારા. ॥૨૫॥

પુરુષના ડાબા અંગે ચંદ્ર અને જમણા અંગે સૂર્ય વહે છે. આ બંને વહેણનો મેળાપ-સંયમ ભૂકુટિસ્થાને થાય છે; એટલે કે ચંદ્ર સૂર્યનો સંબંધ ભૂકુટિસ્થાને એક થાય ત્યારે પ્રકૃતિ જે શરીરના સઘળા અંગભૂત અવયવોને ચંચલ કરનારી છે તે શાંતિ પામી જાય છે. જ્યારે પ્રકૃતિ શાંત થાય ત્યારે શરીરની બાહ્ય કર્મેન્દ્રિયો તેમ જ અભ્યંતર જ્ઞાનેન્દ્રિયો શાંત પામી ગઈ છે એમ જાણવું. આમ ચંદ્રપ્રણવનો શાંત સ્વભાવ અને સૂર્યપ્રણવનો ઉગ્ર સ્વભાવ, આ બંને સ્વભાવ, હે સાધક ! તમારે સ્થિર કરવા. પછી નિજલક્ષનો વિચાર કરવા બે આંખ અને નાસિકાનો અગ્રભાવ, આ ત્રણેનું શરસંધાનની માફક એકીકરણ કરીને સ્થિર થતાં શીખશો તો નિજલક્ષની સૂલટ ગતિનો જે પરમ વિચાર છે તેનું તમોને આલોચન કરતાં આવડશે.

સોહી ત્રીયે તન મીલી તિલકહી ભાલુ, ત્રકુટી મધ્યે કીયો ત્રધા વિશાલુ;
અણી અગ્ર સોઢ અણી નીકાસી, સરી બીચ સો નિજ સુરત વિલાસી. ॥૨૬॥

બંને આંખોની દૃષ્ટિ નાસિકા ઉપર સ્થિર થતાં ભાલતિલકરૂપ આકૃતિ બંધાય છે. આ ત્રિધારું, અણિયાળી આકૃતિવાળું, વિશાળભાવને દર્શાવનારું ભાલતિલક ત્રિકુટિના મધ્ય ભાગે દયાળુ સર્જનહારે કરેલું હોઈ તેની અણિયાળી અગ્ર નિશાની કાઢી છે જેની વચમાં નિજ ચૈતન્યની સુરતાને અખંડજ્ઞાનનો વિલાસ કરાવવા માટે પતિએ પ્રથમથી જ આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરેલી જ છે.

भीतर तिलक ज्ञान कही गतियां, सो नमूनो शिर धरे जतमतीयां;

सुनो मम संत सजनही समेतु, तिलक ज्ञान अरथ कीयो संकेतु. ॥२७॥

હે કાયમપંથના પ્રેમીલા સંત સજ્જનો ! તમારા સમક્ષ શરીરની અંદર રહેલા તિલકની જ્ઞાનગતિ કહી છે, તે નમૂનો તમારા મસ્તકના લલાટ ઉપર ધારણ કરજો અને સર્વાંગ શરીરે મન, કર્મ અને વચનને જતમત રાખી તમારી અંતરદશામાં રહેજો. આ પ્રમાણે આ તિલકના જ્ઞાનનો અર્થ પરમગુરુએ સંકેતરૂપે સંક્ષેપમાં કહ્યો છે.

બાવનદ્વાર વિષેની સમજ

ओर सब भेखके द्वादश पंथा, संप्रदाय तीन सब शिर कंथा;

द्वार बावन तीनके पुनी ओरु, नामस्व उपली गत ठोरु. ॥२८॥

આ બાજુના ભેખધારીઓના પંથ બાર છે. તેમાં ચાર સંપ્રદાયને માથે ચાર ઘણી છે.

તે દરેક ભેખ બાવન દ્વારને માને છે. આ બધાય નામ ઉપલક્ષ ગતિનાં હોઈ ઘાટને ઉદ્દેશી ઠેકાણાબંધ પાડેલાં છે.

તે તેહી પંથ દ્વાર પળ મેરા, સંપ્રદાય એક એકપે અનેરા;

તીનુ સબ લક્ષ બતાવહુ તંતુ, સુસ્ત ધરી સુનો જન મમ સંતુ. ॥૨૯॥

હે શ્રેષ્ઠ હરિજન ! બીજા ભેખધારીઓમાં જે પંથ અને દ્વાર છે તે પ્રમાણે જ મારાં પણ પંથ અને દ્વાર છે તથા તે એકેએકથી જુદો મારો પણ સંપ્રદાય છે. હવે મારા પંથ વગેરે વિષેનો સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી લક્ષ બતાવું છું. તે, હે મારા સંતજનો ! સુરતા ધરીને સાંભળો.

દ્વાદશ આંગુલ શ્વાસ સો પંથા, ઓ સોહંગ સંપ્રદાઈ કંથા;

દ્વાર કહું બાવન અબ મૈરે, ભયે દ્વાદશ પંથનકે ચૈરે. ॥૩૦॥

હે પરમપદના શોધક ચૈતન્ય અંશ ! હું જે ખુલાસો કરું છું તે લક્ષપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખજે. નાસિકાના અગ્રભાગથી લઈ બ્રહ્મરંધ્ર સુધી, એ વચ્ચેનો માર્ગ બાર આંગળના વિસ્તારવાળો છે. આ બાર આંગળ શ્વાસ જે વહન કરી રહ્યો છે, એ જ શ્વાસમાં તમારે નિરંતર ગમન કરવાનું છે, આ જ મારો ખરો પંથ છે. આ સંપ્રદાયના ધણી બે છે, એક ઓહંગ અને બીજો સોહંગ હોઈ આ બંને બાર આંગળ શ્વાસના ધણી છે. હવે હે સાધક ! મારા બાવન દ્વારનો વિસ્તાર સાંભળ. આ બાવન દ્વાર બાર આંગળ વિસ્તારવાળો જે પંથ કહ્યો તે પંથના એ શિષ્યો છે.

દ્વાદશ આંગુલ પંથ સો શ્વાસા, બાવન અક્ષર દ્વાર વિકાસા;

શ્વાસા મઠ મધ્ય શબ્દ દેદારા, અક્ષર બાવનદ્વાર નીસારા. ॥૩૧॥

હે સાધક ! બાર આંગળના વિસ્તારવાળો જે પંથ છે તે શ્વાસરૂપ હોઈ તેમાંથી બાવન અક્ષરરૂપ દ્વારનો વિકાસ થાય છે એટલે કે શબ્દની ખિલાવટ થાય છે. વળી આ શ્વાસરૂપ મઠની મધ્યમાં દરેક શબ્દનો દેદારરૂપ દેહ બંધાય છે. આ દેદારરૂપ બાવન અક્ષર આ દ્વારા બહાર નીકળે છે.

શબ્દ રમણ બાવન નિજદ્વારા, સો બાવન અક્ષર વિસ્તારા;

એહી બાવન દ્વારા મમ કેરા જીન સમજે સુલજે ઝલજેરા. ॥૩૨॥

હે વિચારવાન સાધક ! શબ્દને રમણ કરવાનાં આ પ્રમાણે નિજ પોતાનાં બાવન દ્વાર છે. આ બાવન અક્ષરનો વિસ્તાર આ પ્રમાણે થાય છે. આ પ્રમાણે આપણાં બાવન દ્વાર દ્વારા નીકળતા બાવન અક્ષરોથી ઊલટસૂલટ સર્વ સમજ પડે છે.

સંપ્રદાય કહે પંથ સબેહી, જીનુ જાને જન હોય વિદેહી;
ધામ ક્ષેત્ર શાખા કહું અબહી, સુનો મમ સંત હરિજન સબહી. ॥૩૩॥

હે નિવૃત્ત ચિત્તવાળા ! મેં સંપ્રદાય અને પંથ વિષે ઉપર પ્રમાણે જે ખુલાસો કર્યો છે તેને જો તમે જાણીને લક્ષમાં લેશો તો નિશ્ચયાત્મક કહું છું કે તમો વિદેહદશા પ્રાપ્ત કરશો, હવે ધામ, ક્ષેત્ર અને શાખા વિષે ખુલાસો કરું છું તે, હે મારા સંત અને હરિજન ! લક્ષપૂર્વક સાંભળો.

ધામ ક્ષેત્ર અને શાખા વિષે ખુલાસો.

ધામ કહે કૈવલ નિજ સોફ, બ્રહ્મક્ષેત્ર ઝૂપજે સબ કોફ;
લોક ચતુરદશ પંડ બ્રહ્માંડા, સપ્તદ્વીપ ભિન્ન ભિન્ન મહીખંડા. ॥૩૪॥

આપણું નિજધામ કેવલધામ હોઈ ક્ષેત્ર તે બ્રહ્મક્ષેત્ર છે. આ બ્રહ્મક્ષેત્રમાંથી પિંડબ્રહ્માંડથી લઈ ચૌદ લોક સુધીના સર્વ લોકો તેમ જ ભિન્ન ભિન્ન સાત દ્વીપની આઘ લઈ આ મહીમંડઈમાં અનેક ખંડ રચાયા છે. એકંદરે આ બધી અનેક દેશ્ય અદેશ્ય પૃથ્વીઓ પરબ્રહ્મરૂપ ક્ષેત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી હોઈ તેમાં જ તેમનું નિવાસસ્થાન છે.

સ્થાવર જંગમ વિશ્વ વિલાસા, બ્રહ્મ થકી સબ ભયે પરકાશા;
ગુન ત્રીનુ શક્તિ ઓરુ જ્યોતિ, એ સબ બ્રહ્મત્યે ભયે ઉદ્યોતી. ॥૩૫॥

હે જિજ્ઞાસુ ! સ્થાવરજંગમની આઘ લઈ સમસ્ત વિશ્વનો વિલાસમાત્ર બ્રહ્મથી જ પ્રકાશ પામેલો છે. વળી ત્રિગુણની આઘ લઈ શક્તિ અને જ્યોતિનારાયણ, એ બધાંય ભુવનો બ્રહ્મથી જ પ્રકાશિત થયેલાં છે.

જીવ સકલ તન ઉત્પન્ન જાતે, બ્રહ્મક્ષેત્ર હમ કીના તાતે;
શાખા સદ્ ચિદ્ આનંદ મેરી, બઢી બહુ પેજ ગગન લીયો ઘેરી. ॥૩૬॥

સર્વ અંશના ઘાટ રૂપ સુંદર શરીરો આ પ્રમાણે આ ક્ષેત્રમાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલાં હોવાથી મેં એ ક્ષેત્રને બ્રહ્મક્ષેત્ર તરીકે નિશ્ચિત કરેલું છે. હે સાધક ! હવે શાખાનો પ્રકાશ કરું છું તે તું લક્ષમાં લેજે. જો ! સચ્ચિદાનંદ એ મારી શાખા છે. આ સચ્ચિદાનંદ શાખાના પેય (વળ) એટલા તો વધ્યા છે કે તેનાથી આખુંયે ગગન ઘેરાઈ રહેલું છે.

અચંત અઘાડા અવિગત ગાદી, તાહાં બેઠે નિજ પુરુષ અનાદિ;
કહે કુવેર સુનો મમ સંતુ, જીનકે નહિ હો આદ્ય ને અંતુ. ॥૩૭॥
સારધાર ધન્ય સેવક સભાગી, કહે કુવેર રહે ચરન મમ લાગી. ॥૩૮॥

હે શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા સાધક ! હવે મારા અખાડા વિષેની સમજ આપું છું. જો ! મારો

અચંત અખાડો છે અને તેમાં મારી અવિગત ગાદી છે. આ ગાદી ઉપર અનાદિ નિજ પરમપુરુષ સક્તા સત્કૈવલ બિરાજેલા છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, હે મારા સંતજનો ! આ ગાદી ઉપર બિરાજેલા પરમપુરુષને આઘ તેમ જ અંત લાગતાં નથી. જેને આઘઅંત લાગતાં નથી એવા પરમપુરુષ રૂપ મારા ચરણમાં જેને સારધાર તાલાવેલી લાગેલી છે એવા સદ્ભાગ્યશાળી સેવકને ધન્ય છે !

સંત હરિજનની પ્રણિપાત વિધિ-અંગ - ૮૨મું

દંડવ્રતકી કહું અબ રીતિ, હરિજન સંત મિલનકી નીતિ;
સતકૈવલ સાહેબ કહેના જનકુ, સતસામ્રથ ઝીલના સંતનકુ. ॥૧॥

હવે સંત અને હરિજન જે સમય પર મળે તે સમયે દંડવત્ કરવાની રીતિ કહું છું તે સાંભળો. જ્યારે હરિભક્ત સંતને મળે ત્યારે તેણે ‘સત્કૈવલ સાહેબ’ કહીને તેમના પરત્વે નમન કરવું અને ત્યારે સંતમહાપુરુષે “સતસામ્રથ” બોલીને આવતા નમસ્કાર ઝીલી લેવા.

ઓરુ હરિજન હરિજનકા મીલના, સો કહું બચન સજનકે આધીનના;
સતકૈવલ પરમાતમ કહેના, એકએકપે હલમલી રંગમીના. ॥૨॥

હવે કાયમપંથી હરિજનને જ્યારે હરિજન મળે, ત્યારે સામા મળનાર હરિજનને સજજનતાપૂર્વક અનન્ય ભાવ વડે ‘સતકૈવલ પરમાત્મા’ કહેવું અને બંનેએ હળીમળીને આપણ નિજદેશના દેશી છીએ એમ માની જ્ઞાનસમજના રંગમાં રંગાઈને તલ્લીન રહેવું.

સંત સંતમિલનકી બાંની, સો મી પન કહી દેવું નિદાની;
અહો જય કૈવલહંસા કરહી, સનમુખ હોઈ અન્યો અન્ય ઉચરહી. ॥૩॥

નિદાન કહી દઉં છું કે જ્યારે સંતપુરુષને સંતપુરુષ મળે, ત્યારે કઈ વાણીનો ઉચ્ચાર કરવો તે સાંભળો. જ્યારે સંતને સામા સન્મુખ સંત મળે ત્યારે ‘અહો ! જય કૈવલહંસા’ એમ અન્યોઅન્ય કહેવું.

સંતનું ગોત્ર

નાદ ગોત્ર મમ કહીએ જેહી, નાદે હોય જન નાદે દેહી;
દ્વે પરકાર નાદ સોઈ બરનું, સુનો હરિજન સાધુ ધરી કરનુ. ॥૪॥

હવે નાદગોત્ર વિષેનો ખુલાસો કરું છું તે સાંભળો. જ્યારે ગુરુ હરિજનના કર્ણદ્વારમાં અમૂલ્ય લક્ષનાદ સંભળાવે છે ત્યારે તે નાદ એ હરિજનના હૃદય કમળમાં જામે છે. પછી

સર્વાંગે તે હરિજન નાદરૂપ લક્ષમાં રહે છે. આ નાદ બે પ્રકારનો છે, તે વિષે સ્પષ્ટ ખુલાસો કરું છું. તે હરિજન અને સાધુ સર્વ કર્ણ ધરીને સાંભળો.

પ્રથમ નાદસે બિંદુ હોઈ, બિંદુસે ઉપજે સબ કોઈ;
લક્ષચોરાસી જીવાજંતુ, બિંદુત્યે પ્રગટે સબ તંતુ. ॥૫॥

પ્રથમ મહદ અવિગત આકાશમાંથી ગત આકાશ થયું. આ ગત આકાશ એ જ નાદ હોઈ આ નાદથી બિંદુ ઉત્પન્ન થયેલું છે. આ બિંદુથી ચૌદલોક આદિ સમસ્ત જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે. ચોરાસી લક્ષ પ્રકારના જીવજંતુનાં સર્વ શરીરો તથા તત્ત્વો માત્ર આ બિંદુથી પ્રગટ થયાં છે.

સો બિંદુનાદે હોય સબહી, નાદગોત્ર હમ કીના તબહી;
ઓર નાદ ગુરુમુખકી દિક્ષા, લઈ ઉપદેશ પંથ ભયે પક્ષા. ॥૬॥

આ બાજુના સર્વલોક નાદબિંદુથી થાય છે એ કારણને લીધે સત્ય અને છેવટ પરિણામને બતાવનાર આ નાદગોત્ર છે એમ મેં કહ્યું છે. વળી બીજો નાદ જે ગુરુના મુખમાંથી શબ્દરૂપ લક્ષ નીકળે છે તે છે. આ શબ્દરૂપ લક્ષનો નાદ લઈને સમસ્ત દુનિયામાં નિરનિરાળા પંથનો પક્ષાપક્ષી ભર્યો ચકચાર ચાલે છે.

ખટદર્શન ઓરુ દ્વાદશભેરુ, બંધે મત એકએકપે વિશેરુ;
સો સરવે ગુરુનાદેહી ભડ્યા, નાદગોત્ર હમ યાતે કહીયા. ॥૭॥

બાર પંથનો ભેખ અને છ દર્શન, આ બધાય મતના આદિ પ્રણેતાઓ એકબીજાથી અધિક શ્રેષ્ઠ મતનું વર્ણન કરી ગયા છે; પરંતુ એ બધાય ગુરુએ આપેલા નાદથી થયેલા છે. એટલા જ માટે મેં નાદગોત્રનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

◉ સંતને ઉપાસનામાં તલ્લીન રહેવાની વિધિ. ◉

સબકે કહત ઉપાસના બરની, રહેશ કલાગત નારીનરની;
ગુરુકે બોધવચન ચિત્ત ધરના, લક્ષઆરાધન અહોનિશ કરના. ॥૮॥

હે ઉચ્ચભાવવાળા સંત ! તમારે માટે પરમપદની પ્રાપ્તિ અર્થે ઉપાસનાની વિધિ તથા રહેશ એટલે અંતરપદમાં સ્થિર થવાની જે કળા છે તેની ગતિ પ્રાપ્ત થાય એવું કહું છું માટે, હે નરનારી ! સર્વ સાંભળજો, હે સ્ત્રીપુરુષો ! હું તમોને જે ગુરુબોધ આપું છું તે બોધરૂપ વચનો ઉપર ચિત્ત ધરીને અહર્નિશ લક્ષનું આરાધન કરવું.

ભોર ભયે પ્રગટે જબ ભાનુ, સાવધાન થવું કરી અસ્નાનુ;
આસન દૂઢ કરી શમદમ દેહા, વિશ્વ વિલાસ હાસ તજી નેહા. ॥૯૧॥

હે સાધક ! તું પોતે અંતરપદની (સ્વરૂપની) પ્રાપ્તિ અર્થે ગુરુની રીઝ મેળવીને પછી ઉપાસનાનો ક્રમ ગોઠવજે. તે ક્રમ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય થયે શૌચાદિ સ્નાનવિધિ પરવારી મનને સ્થિર કરવા એકાંતવાસ શોધી ત્યાં સ્થિર થઈ પછી આસન દેઢ કરવા એટલે લાંબા સમય સુધી આસન ફેરવવું ન પડે એવી દેઢતા મેળવવાનો પ્રથમ અભ્યાસ કરવો. આમ લાંબા સમયના અભ્યાસે આસન દેઢ થશે. હે સાધક ! જ્યારે આસન દેઢ થાય ત્યારે તમો જગત માત્રનો જે વિહાર કરી વિલાસ ભોગવવાના છો તે તમામ હાસ્યવિલાસ અને વૈભવ તમારા અંતઃકરણમાંથી દૂર કરી સ્વચ્છ થજો. પછી તમારા દેહ ઉપર નજર નાખી શરીરના ગોલકની દશ ઈન્દ્રિયોમાંથી જે વિધવિધ પ્રકારની આકાંક્ષાઓ ઊઠે છે તેને તમો ઉપદેશ કરજો અને કહેજો કે, હે ઈન્દ્રિયો ! મારે મારા અંતરપ્રદેશમાં જવું છે. ત્યાં જતાં મને હરકતભર્યાં વિક્ષેપો કરશો નહિ. મારું અંતરધ્યાન તૂટે તેવાં વર્તન રાખશો નહિ. તમારી જે જે આકાંક્ષાઓ ઊઠે છે તે મારા અંતરપ્રદેશમાં જતાં મને હાનિ કરનારી હોઈ વિનાશકારી છે; માટે તમો વિલાસી આકાંક્ષાઓને ત્યજી મને સહાયભૂત થાઓ. આમ ઈન્દ્રિયોને સંબોધી ઉપદેશ કરીને તે ઈન્દ્રિયોની મદદ લઈ તેમના અધોકર્મ સમાવી ઊર્ધ્વ કર્મ કરવા સંબંધી મદદ લેશો એટલે દમરૂપ પ્રણવ આપોઆપ નિયમિત થઈ જશે. પછી શરીરમાં કોઈ વિશેષ ધબકારા ઊઠશે નહિ. જ્યારે ઈન્દ્રિયોની ટક્કરો ખાતાં પ્રણવમાં ધબકારા વધે છે ત્યારે તે જ ધબકારા ઈન્દ્રિયો પોતાનો શાસનકર્તા તરીકેનો અધિકાર છોડી દે છે ત્યારે દૂર થાય છે. આ ન્યાયે ઈન્દ્રિયો વૈભવવિલાસનો સ્નેહ છોડી પોતાના મૂળભૂત સ્વરૂપે થાય તો પ્રણવ પોતાની મેળે આપોઆપ શાંતિ પામે છે એટલે ઘણો જ સ્થિર થતો હોઈ સૂક્ષ્મ અજંપાજાપ ઊઠે છે. આ પ્રમાણે સાધક તૈયાર થઈ પદ્માસન વાળીને દેહને શમદમ કરવો અને ત્રિકુટી ઉપર લક્ષ રાખીને બેસવું.

સુરતનુરત કરકે એકતારા, હરદે ધ્યાન કૈવલ કિરતારા;

ગુલુલક્ષ જાપમંત્ર તેહી જપના, ઇંદ્રીભોગ સબ સુખ તજી સપના. ॥૧૦॥

હે સાધુ ! ઈન્દ્રિયોના ભોગનું સર્વ સુખ ત્યજી દેવું જોઈએ, કારણ કે તે સ્વપ્નના સુખ સમાન છે. પછી સુરતા અને નૂરતા, આ બંનેની નાસિકાની ત્રિકુટિ ઉપર એકતા કરી જોવું અને ત્યાં શું થાય છે તેનું આલોચન કરવું અને હૃદયમાં કેવલ કિરતારનું ધ્યાન રાખવું. પછી ગુરુએ જે મંત્ર આપ્યો છે તેનો જાપ જપવો.

સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કારણ તન જેહી, મહાકારણ પર પરમવિદેહી;
પરમવિદેહી સોહી નિજ આપ રુપા, સો નિશ્ચે કરી તત્ત્વ અનુપા. ॥૧૧॥

હે સાધુ પુરુષ ! તારું નિજ આપનપુ સ્વરૂપ તે સ્થૂલદેહમાં નથી, કારણ કે મન સહ દશ ઈન્દ્રિયોનું રાજ જે શરીરમાં હોય તે શરીરનું નામ સ્થૂલદેહ છે. હવે જો, એમાં તારું નિજસ્વરૂપ દેખાય છે ? ના, નથી દેખાતું. હવે આગળ ચાલો. જુઓ સૂક્ષ્મદેહ પંચમાત્રા અને ચતુષ્ટય અંતઃકરણ, આ નવ વાસનાલિંગથી તૈયાર થયેલો તેનું નામ સૂક્ષ્મદેહ. જો આ નવ વાસનાલિંગથી તૈયાર થયેલા દેહમાં તું છે ? અગર તારી સ્વજાતિનો કોઈ હોય એમ દેખાય છે ? કહીશ કે ના, કોઈ જ નહિ. ત્યારે હવે આગળ ચાલ. જો, કારણ શરીર અહંકાર સહ ત્રણ ગુણથી રચાયેલો છે. હવે તું જો. ગુણ પૈકી કોઈ તારો સ્વજાતિ છે ? ના, આ બધીય કારણદેહની રકમો જ છે. તો પછી એ દેહને છોડીને આગળ ચાલ એટલે મહાકારણદેહની તપાસ કરીએ. જે મહાકારણદેહ ચિત્ત અંતઃકરણ સહ સારી નરસી બે વૃત્તિથી રચાયેલો હોઈ તે ઐકાર પ્રણવરૂપ છે. જે, ઐકાર તે તું નથી અને સારીનરસી વૃત્તિરૂપ પણ તું નથી અને ચિત્ત અંતઃકરણરૂપ પણ તું નથી. ત્યારે તું કોણ છે ? એ તો આ ચારે દેહ તપાસતાં પણ નિશ્ચય થતો નથી. હવે આ સ્થળેથી આગળ જતાં ચિત્ત નિવૃત્તિ પામે છે. એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો. આમ મનથી લઈ ચિત્ત સુધી તપાસતાં જણાશે કે તારું સ્વરૂપ આ ચારે દેહોથી અલગ છે. હવે પાંચમો પરમકારણદેહ, તેનું અંતઃકરણ નચિત્ત હોઈ તે દેહ સોહંગપ્રણવરૂપ છે. આ સોહંગપ્રણવ એ જ પરમતત્ત્વરૂપ છે. તે પોતે ભાવાભાવ રહિત નિઃસંસર્ગી છે. નીચેના ચારે દેહનાં કોઈ પણ તત્ત્વ આ પરમકારણદેહરૂપ સોહંગ પ્રણવમાં પ્રવેશી શકતાં નથી. આ પાંચમો દેહ બીજા ચારે દેહના દૃષ્ટારૂપ છે. તે દેહના પટે કરી નીચેના ચારે દેહ સહ સઘળાં તત્ત્વો જીવતાં છે, એટલે કે આ ચારે દેહ તત્ત્વોસહ પરમકારણદેહનું જીવન પામવાથી જ જીવતા છે, આ પાંચમો દેહ સર્વદેહોના કારણના પણ કારણરૂપ છે. આ પાંચમો દેહ આકાશતત્ત્વના સત્ત્વથી રચાયેલો છે. આ એક જ તત્ત્વનો દેહ છે એથી જ આ દેહ અદ્વૈતરૂપ દેખાય છે. હે સાધુ ! આ દેહને નિહાળતાં ચકિત થઈશ નહિ. પણ સ્થિરતાપૂર્વક એ દેહનું આલોચન કરજો. જો, આ દેહમાં નચિત્ત અંતઃકરણ છે. તું આ અંતઃકરણનો પટ પામે તો નીચેનાં અંતઃકરણ સહ દેહ જામી જાય છે. જેમ શીતના યોગ વડે પાણી જામીને બરફરૂપે બંધાઈ જાય છે તેમ ચિત્ત નિવૃત્તિ પામતાં નચિત્ત થવાય છે, ત્યારે નીચેના અંતઃકરણયુક્ત સર્વદેહો જામી (ઠરી) જાય છે. જ્યારે તું આ પરમકારણદેહનો પટ પામીશ, ત્યારે તને ઢંઢોળીને જાગ્રત કરનાર આ બાજુનું કોઈ પણ તત્ત્વ તારા પ્રદેશ સુધી પહોંચશે નહિ એટલે તને આ બાજુ કોઈ ખેંચી લાવી શકશે નહિ. એવા સુખરૂપ નિરાલંબ દેહનો, હે સાધક ! તારે સંગ કરવા જેવો છે, વળી આ પરમકારણદેહમાં તું પરમ વિદેહરૂપે રહેલો છે. હે સાધુ ! આ આખર સિદ્ધાંત સ્મજવાની તક ચૂકીશ નહિ. ધ્યાન રાખ, જે વસ્તુ પરમ વિદેહરૂપ છે એ જ તારું નિજ રૂપ છે. હજી

સ્પષ્ટ સમજાવું છું કે પરમકારણદેહ એ તારું ઘર છે. સોહંગપ્રણવ એ તારું જીવન છે અને નચિત અંતઃકરણ એ તારી મોજ છે. આ ત્રણેનો સાક્ષી તું પોતે છે, એટલે કે આ ત્રણેયનો પ્રકાશક તું પોતે છે. માટે પરમકારણદેહરૂપ તારા ઘરમાં સ્થિર થા. જો તું આ ઘરની સ્થિરતાનો લાભ ચૂકીશ નહિ તો વિદેહ સ્વરૂપે થશે. આ ઘરમાં ગયાં અને રહ્યા એ જ વિદેહી પુરુષો થયા છે. જેણે સદગુરુ દ્વારા આવા જ્ઞાનના સાધન મેળવ્યા હશે તેમને આ વિદેહદશા પ્રાપ્ત કરવાનો લાભ મળશે. માટે હે સાધક ! આ પરમતત્ત્વનો વિચાર કરી આ પ્રમાણે નિશ્ચયપૂર્વક રહેવાનો પ્રયત્ન કરવો.

જડતન તજી લખ વિવિધી વિભાગા, ચૈતન લખચિંતવન અનુરાગા;

મકરતાર દોરી દમ શ્વાસા, તા મધ્યે કૈવલહંસ નિવાસા. (૧૧૨૧)

હે પરમવિદેહી અંશ ! તું જે શરીરમાં સ્થિર છે તે શરીર જડ અને, ચૈતન્યથી રચાયેલું છે. જ્યારે પરમપદપ્રાપ્તિ અર્થે ધ્યાન ધરવા બેસે ત્યારે આ પ્રમાણે વિચાર કરવો. હું કહું છું કે જડચેતનનો વિચાર કરતાં જડથી ચૈતન્યને તારવી શકવો એ જ મુક્ત દશાની નિશાની છે. જો હિરણ્યગર્ભ એ જ જડચેતનની એકતાનું નામ છે. પતિએ જગત રચ્યું ત્યારથી જ જડચેતન ભેગા છે. હજી સુધી આપણે જડથી અલગ ચૈતન્યરૂપ થયા નથી. દરમિયાન વચમાં અર્ધો કલ્પ વહી ગયો, પણ હજી તેવા ને તેવા જ છીએ. કહો, લાખો વખત જન્મ્યાં હોઈશું અને લાખો વખત ગુરુ કર્યા હશે, પરંતુ જડચેતનને જુદાં પાડી શકીએ એવું જ્ઞાન કોઈ ગ્રંથકારે વા ગુરુએ કર્યું હોય એમ દેખાતું નથી. હવે હે શિષ્ય ! વિચાર કર નખશિખપર્યંત જે બધું શરીર દેખાય છે તે જડ છે. આ શરીરની અંદર વિધવિધ તત્ત્વોનું મિશ્રણ છે તે જડ છે. વળી દશ ઈન્દ્રિયોથી લઈગુણ, પ્રાણ, અંતઃકરણ, અવસ્થા વગેરે તથા બીજી નાની નાની જે અનેક પ્રક્રિયાઓ આ શરીરમાં થાય છે તે બધું જડ છે. હે ચૈતન્ય અંશ ! જડ શરીરના ખાલી ખોખામાં સર્વાંગે પ્રણવ વ્યાપક છે અને એ પ્રણવમાં તારું પ્રતિબિંબ છે; એથી કરીને તારું પ્રતિબિંબ અસ્થિર છે, જેથી એ બિંબને સોહંગપ્રણવમાં સ્થિર કરીશ ત્યારે તને જડચેતનની જ્ઞાનયુક્ત જાણ થશે. હવે હે અંશ ! વિચાર કર તારા પરમકારણદેહરૂપ નૂરભૂમિકામાં આ બાજુના પદાર્થ નથી, એટલે આ પદાર્થોના જ્ઞાનની ત્યાં તને જરૂર પણ નથી; માટે સ્થૂલથી લઈ સૂક્ષ્મ પર્યંત મહાકારણદેહ સુધીનાં તત્ત્વો તથા દેહો પણ જડ છે તેમ જ દુઃખરૂપ પણ છે. આમ જડ વિભાગનો વિચાર કરવો. પછી ચૈતન્ય સંબંધીના લક્ષણ આલોચન કરવું. આમ જડનો સંપૂર્ણ વિભાગ હાથ લાગે ત્યાર પછી ચૈતન્ય સંબંધીના લક્ષણ ચિંતવન અનુરાગપૂર્વક કરવું. હવે હે શિષ્ય ! ધ્યાન ધરવાના આરંભમાં જ એક વાત ખાસ લક્ષમાં લેવાની છે તે સમજાવું છું તે સાંભળ. જેમ કરોળિયો પોતાના મુખમાંથી કાઢેલા તાર વડે અંતરિક્ષ ઘર બાંધે છે અને તાર વડે અંતરિક્ષ ખેલે છે. તેમ, એ ન્યાયે ચૈતન્ય અંશના પોતાથી ચેતન થયેલા શ્વાસરૂપ દોરી વડે આ પંચભૌતિક ઘાટ બંધાયેલો છે; તે દોરી દ્વારા જ આ શરીરમાં વિધવિધ પ્રકારના ખેલ અવસ્થાઓ અને

અંતઃકરણને સ્વાધ્ય રાખી ખેલે છે. વળી આ શ્વાસની મધ્યમાં ચૈતન્ય અંશનું પ્રતિબિંબ પડેલું છે જેમાં પ્રતિબિંબ પડ્યું છે તે શ્વાસ સર્વાંગ શરીરમાં વ્યાપક છે. આ વ્યાપક શ્વાસને લીધે સર્વાંગ શરીરમાંથી જાણ સ્ફુરે છે. આ જાણનો જાણકાર ચૈતન્ય અંશ છે અને તે પોતે પિંડબ્રહ્માંડની સંધિને વિષે સહેજશૂન્યરૂપ ઘરમાં સોહંગપ્રણવ સહ અખંડ એકતા રાખીને દૃષ્ટારૂપે રહ્યો છે. આ ઓહંગસોહંગની ગ્રંથિ ધ્યાન ધરનાર ધ્યાનીથી લક્ષ વડે છૂટે છે અને તે સોહંગરૂપ થઈ જાય છે; માટે નિત્યપ્રતિ આ પ્રમાણે પ્રણવનું ધ્યાન ધરવું. આમ પ્રણવનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં લાંબા સમયે પ્રણવમાં સ્થિરતા આવે છે. જેમ જેમ પ્રણવ સ્થિર થતો જશે તેમ તેમ પ્રણવમાં રહેલું તારું બાહ્ય પ્રતિબિંબ સ્થિરતાવાળું તારી અલ્પજ્ઞ સજાણ દૃષ્ટિએ પડશે; જો, પાણી હાલતું હોય તો આપણા મુખનું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ જોઈ શકીએ નહિ. તેવી જ રીતે પાણીરૂપ પ્રણવ અસ્થિર હોય તો અંદર આવેલું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ દેખાશે નહિ. માટે હે સાધક ! ધ્યાનમાં સ્થિરતા મેળવવા આ લક્ષનું વારંવાર ચિંતવન કરવું.

સો હંસા આપનું નિજ આપુ, દરસ પરે એહી ધ્યાન પ્રતાપું;

જબ દરસે હંસા એહી ધ્યાનુ, તબ અનુભવ ઝર હોય અવિલાંનુ. ॥૧૩॥

શ્વાસમાં જે પ્રતિબિંબ છે અને એ વિષે ઉપર પ્રમાણે સમજૂતી આપીને તમોને સમજાવ્યું છે તે મુજબ તે પ્રતિબિંબ તારું પોતાનું હોઈ એ જ તારું નિજ આપનપુરુષ છે. માટે હે સાધક ! પ્રણવનું ધ્યાન ધરજે; એથી કરી આ ધ્યાનના પ્રતાપે તમારું આપનપુ દૃશ્યમાન થશે. જ્યારે આ ધ્યાન પ્રમાણે આ સોહંગ સ્વરૂપને જોશો ત્યારે મહાન ઉગ્ર અનુભવ પ્રગટ થશે અને આમ અનુભવ પ્રગટ થયે તમારા સકર્તા પતિનો સાક્ષાત્કાર થશે. હે સાધક ! આ સ્થાને એક વાત લક્ષમાં રાખ ! અત્યાર સુધી અભ્યાસ કરી ગુરુદ્વારા અનુભવ મેળવી તું આટલા સુધી આવ્યો, ત્યારે તને આપનપુંનું ભાન થયું. આ ભાન કરાવનાર પરમગુરુ છે. તેમની યોગ્યતા ડગલે ને પગલે ભૂલીશ નહિ. જો પ્રતિબિંબનો યોગ થતાં તું સ્વસ્વરૂપે થયો કે તરત જ પતિ તરફથી ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ જ ઉગ્ર અનુભવ હોઈ એ અનુભવ દ્વારા પતિનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

જબ અનુભવ ઝર પ્રગટે કરતા, ઇંડપિંડ ફોડી જાય સુરતા;

જઈ કૈવલ નિજપદકુ પરસે, દિવ્ય દ્રષ્ટ આંહાંવાંહાં સબ દરસે. ॥૧૪॥

હે સાધક ! આ પ્રમાણે પતિ તરફથી જે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનાથી તારામાં ઉગ્ર અનુભવ પ્રગટ થશે. આમ અનુભવ પ્રગટ થતાં પિંડ તથા ઈંડ એટલે બ્રહ્માંડભરના સઘળા શરીરો તેમ જ બ્રહ્માંડ સહ સર્વ ઘાટોના સઘળા પડદા તારા અનુભવ આગળ ખુલ્લા થઈ જશે. આમ સર્વ ઘાટોના પડદા ખુલ્લા થતાં નિજ ચૈતન્યની સુરતા તે સર્વની જાણકાર થાય છે એટલે તે સુરતા સર્વ પડદાને ભેદીને સકર્તાપતિને સ્પર્શીને રહે છે ત્યારે તે સમયે આ ચૈતન્ય અંશને પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિ વડે આ બાજુ સર્વ સ્થળે સર્વ ઘાટની ગતિ દૃશ્યમાન થાય છે.

एही परकार ध्यान नित्य करना, मुक्तस्व होय विश्व विचरना;
आसन सम खट घडी तीन नेमु, चंचलचित्त मन वश करी धेमु. ॥१५॥

હે અંશ ! અત્યાર સુધી ઉપર પ્રમાણે મેં તારી આગળ જે વર્ણન કર્યું તે પ્રમાણે નિત્યનિરંતર ધ્યાન ધરવું એટલે પછી તું આ બાજુના સર્વ બંધનોથી મુક્તરૂપ થઈ આખા વિશ્વમાં વિચરીશ, તો પણ તને તારા પ્રદેશમાં આ બાજુની ટક્કરો હાનિ પહોંચાડશે નહિ. હે સાધક ! છ ઘડી સંપૂર્ણ બેસી શકાય એવો નિયમ લઈ પદ્માસને સ્થિર થવું પછી તારું જે મન ચંચળતાવાળું છે તે ચિત્તસહ વશ કરીને તેના વેગને ધીમો પાડવો.

द्वे सेहेस्तर सत साठही जापु, घडी खटके होय श्वास समापु;
सुनो मम संत उपासनमर्मु, अहोनिश करोएही तजी ओरु भरमु. ॥१६॥

હે સાધક ! આ છ ઘડીમાં બે હજાર એકસોને સાઠ અજંપા ઊઠે છે અને એટલા અજંપાનો જાપ થતાં આ છ ઘડીનો શ્વાસ પૂર્ણ થાય છે. આ છ ઘડીનું માપ તે ઘડિયાળનો આધાર રાખીને કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે જાગ્રત અવસ્થા બાર ઘડી ભોગવે છે. આ બાર ઘડીના ચાર હજાર ત્રણસોને વીશ અજંપા થાય છે, તેનું અર્ધ આપણે જાપ જપવાના છે. હે સાધક ! લક્ષપૂર્વક યાદ રાખજે કે જે સમય પર જાગ્રતઅવસ્થાનું પરિવર્તન આપણા શરીરમાં થાય ત્યારથી ઘડીની ગણતરી કરી શકાય. જાગ્રતઅવસ્થા સિવાય બીજી અવસ્થાઓમાં નક્કી કરેલી ઘડીઓ મુજબ જાપ જપાય નહિ. જાગ્રત અવસ્થાની અડધી મજલ સુધી છ ઘડી થાય છે. આ અવસ્થાની સાથેના સંબંધવાળી જે ઘડી છે તે ઘડીમાં આ બે હજાર એકસો સાઠ જાપ જપવાના છે. સાધકે પ્રથમ અવસ્થા ઓળખવાનો અભ્યાસ કરવો. પછી તેમાં જાગ્રત અવસ્થા શોધી લેવી અને તે અવસ્થા મુખ્ય રાખી તેમાં ઊઠતા અજંપાનો જાપ જપવો. જ્યારે અવસ્થા બદલાય છે ત્યારે અજંપા તો તે જ છે પણ પ્રક્રિયા બદલાઈ જાય છે, તે આ અજંપાનું સાધન સાધનાર તરત સમજી જાય છે, માટે અવસ્થા સાધ્ય કરવામાં સાવધ રહેવું. હે મારા સંત ! મારી આ ઉપાસનાનો મર્મ આ પ્રમાણે હોઈ આ બાજુનો સઘળો ભ્રમ ત્યજી દઈને અહર્નિશ આ પ્રકારે ઉપાસના કરવી.

⦿ હરિજન માટેની ઉપાસના વિધિ. ⦿

अगम उपास सो कही संतनकु, सुगम उपास कहं हरिजनकु
करी असनांनु भानं जब उदही, मनमंजन अंतर करी शुधही. ॥१७॥

હે હરિના ભક્ત ! સાંભળ. અગમ્ય પ્રદેશની ઉપાસના તથા ધ્યાન ધરવાની હકીકત

પ્રથમ સંતજનોની કહી. હવે સુગમ એટલે સહેલાઈથી સમજી શકાય અને તદ્દનુસાર ધ્યાન ધરી શકાય તેવી ઉપાસનાયુક્ત ધ્યાન ધરવાનું કહું છું તે સાંભળ. હે ભક્ત ! સૂર્યોદય થતાં શૌચ અને સ્નાનથી પરવારી સંસારના ઉપયોગમાં ન લેવાતી હોય એવી એકાંત જગ્યાએ જઈ મનને મંજન કરવું એટલે માંજવું, એટલે કે મનને શાંતિ આવે એવો વૈરાગ્ય પોખવો અને મનને સમજાવવું કે, હે મન ! તર્કવિતર્ક કરીશ નહિ તથા વાસનામય જે જે તરંગો ઊઠે છે તેનો અમલ કરીશ નહિ. મને મારા પતિ તરફ જતાં અડચણભૂત થઈશ નહિ. આમ વૈરાગ્યનું પોષણ આપી મનથી થતા ઉપદ્રવોને શાંત કરવા. હે ભક્ત ! એક વધુ વાત યાદ રાખ કે જ્યારે તું એકાંતમાં સિદ્ધ કરેલા આસને બેસી મંત્રાવાહન કરીશ ત્યારે તે પ્રસંગે મનમાં સ્થિરતા વૈરાગ્યના પોષણે કરીને આવે છે. તે મનની સ્થિરતા થતાં બુદ્ધિમાં જાગૃતિ આવે છે, એથી કરી બુદ્ધિના ઘરમાં રહેલી વાસનાનું જોર વધે છે. આમ વાસનાનું જોર વધતાં બુદ્ધિમાં જે વિચારવાની શક્તિઓ છે તેની ઉપર વાસનાનું આચ્છાદન પડે છે, તે સમયે સ્વપ્ન સ્ફુરી ઊઠે છે. ત્યારે જે લક્ષ સાધ્ય કરવા એકાંતમાં બેઠા છીએ તેવું જ્ઞાન રહેતું નથી અને બુદ્ધિ આડાઅવળા વિચારોમાં ચડી જાય છે. આમ વિચારોમાં ને વિચારોમાં ઘડી બે ઘડી નીકળી જાય તો પછી શુદ્ધ સજ્જા ભજન આપણે કરી શકીશું નહિ. માટે મનને જ્ઞાનસમજણે સ્થિર કરતાં આવડશે પણ બુદ્ધિ મન કરતાં હજારો ગણી બળવાન છે તેને તાબે કરી તેના ઉપર અંકુશ મેળવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી મુશ્કેલ છે. આ સ્થળે જતાં બેલી સદ્ગુરુ છે તેમનું વંદન કરવું; અને દીનતાપૂર્વક સદ્ગુરુના ચરણશરણની આજીજી સ્વીકારવા દિલમાં નરમ થજો, મોહક ભાવનાનો ત્યાગ કરજો. કામક્રોધાદિકને દૂર રાખજો. આમ કરવાથી શરીરના ગાત્રોરૂપ અવયવોમાં નિર્મળતા આવશે. આ નિર્મળતા સર્વ શરીરમાં અમલ કરશે. આમ નિર્મળતારૂપ અમલ મેળવેલો હરિજન ગુરુના શરણમાં ઝૂકતાં, એ દાસને તે શરણમાં લેશે. આમ ગુરુ શરણમાં લેશે ત્યારે બુદ્ધિથી જે જે વાસનાઓ સ્ફુરે છે તે તે, હે હરિજન ! તારા અંકુશમાં આવશે. પછી દિલમાં અતિશય જાગૃતિ રાખી જે તારા અંતરહૃદયમાં ગુપ્ત જાપ ઊઠે છે તેમાં ચિત્તને પરોવી દેવું. આમ ગુપ્ત જાપ જપતાં એક ભય છે અને તે કુંભવ્યવસ્થા છે. જો આ કુંભવ્યવસ્થાનો અમલ આ ધ્યાનના સમયે થઈ જાય તો સર્વાંગ શરીરમાં જે તારી જાણ છે તે અને તારી દૃષ્ટિ રુંધન પામતાં ધ્યાનમાં બેઠેલા હરિભક્તને નિદ્રા આવે છે. પછીથી તે આ નિદ્રામાં ઢળી પડે છે. જે સમયે ભક્ત નિદ્રાધીન થઈ ઢળી પડે છે તે સમયે પુનઃસહેજ જાગૃતિ આવી જાય છે. આથી પાછો ફરી સાવધ થઈને બેસે છે પણ પૂરેપૂરી કુંભવ્યવસ્થા નાશ પામી હોતી નથી, એટલે તે ફરી પાછો ગાત્રો ઢીલા પડી જવાથી ઢળી પડે છે. આમ ને આમ ઘડી બેઘડી વ્યતીત થઈ જાય છે, એટલે સમય જાય છે અને ધ્યાન પૂરું ધરી શકાતું નથી. આ કારણને લીધે, હે ભક્તજન ! તું ખૂબ સાવધ રહેજે. તારા અંતઃકરણમાં અને શરીરમાં રોમેરોમ જાગૃતિ રાખજે. જો કુંભવ્યવસ્થાની ટક્કર લાગશે તો ઉપર કહ્યા મુજબ તે વ્યવસ્થાને તાબે થઈ જવાશે, માટે સંભાળપૂર્વક શરીરમાં શમતા સાચવી શકાય એવી દૃઢતાનું પોષણ કરવું. જો સ્વપ્ન આદિ બુદ્ધિના ઘરમાં ઊઠતી વાસનાઓને તાબે કરી શકશો નહિ તો ભજન થઈ શકશે નહિ વા

ધ્યાન પણ ધરી શકાશે નહિ. ધ્યાન ધરનારે સર્વ ઈન્દ્રિયોના ગોલખને સંકુચિત કરવા. આ પછી તેના ઉપર આપણી જાણનું આચ્છાદન નાંખવું. આ જાણરૂપ છાયાને લીધે ઈન્દ્રિયોની વાસનામાં અંકુરો ફૂટશે નહિ. હે ગુરુદેવના પ્રેમીલા ભક્તજન ! તારા શરીરની અંતરરચના એટલી બધી ગુપ્ત છે કે ભલભલાઓને ઢોળી પાડે, છતાં આ મને ઢોળી પાડનાર કોણ ? અને એ ક્યાંથી આવ્યો છે તે તેઓ સમજી શકતા નથી. એટલા માટે તારા શરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં અનંત કાળથી આ ચોરો ઘર કરીને પોતાનો અમલ જમાવી રહેલા છે. માટે અતિશય વૈરાગ્યના અને જ્ઞાનના પોષણે તેમને હાંકી કાઢી શુદ્ધ અને સરળતાવાળું હૃદય બનાવી તેમાં ભક્તિના અંકુરોને જાગ્રત કરવા. આથી સર્વાંગ શરીરમાં ભક્તિ સિવાય બીજું દેખાશે નહિ. આમ ભક્તિ દેઢ કર્યા પછી પરમ ગુરુના મૂળ ખરા ચરણ (ઓહંગ સોહંગ) ઉપર પ્રીતિ લાવીને રહેવું.

આસન દૃઢ એકાંત જમાઈ, ગુરુચરનન પ્રથમ લહેલાઈ;

બોહોરુ કહે જેહી નિજ જાપુ, સો જપીએ તજી તન મન આપુ. ॥૧૮॥

હે હરિભક્ત ! આમ અંતરને શુદ્ધ કરેલા આસન પર એકાંતમાં બેસી પ્રથમ ગુરુના ચરણમાં તનમન અર્પણ કરી પ્રીત લગાડવી. પછી પરમ ગુરુએ જે અંતરજાપ જપવાનું સમજાવ્યું છે તે જપવો. આ જાપનો ધ્વનિ અખંડ ઊઠે છે. તે જાપરૂપ ઓતપ્રોત થવું. આથી કરી આ જાપમાં જે જે ઋચાઓ ઊઠે છે તે લક્ષમાં લેવી. તેમાં યોગ્ય અને અયોગ્ય, આ બંને પ્રકાર સમજાશે. તેમાં પતિ તરફ જવાનો અંતરલક્ષ રાખવો અને અયોગ્ય ઊઠતા વિચારો દૂર કરવા. આ વાત ધ્યાનમાં સ્થિર થયા પછી ભૂલી જવી નહિ. જો ભૂલી જવાશે તો અંતઃકરણમાં બહેરશૂન્યની છાયા પડશે. આમ બહેરશૂન્યની છાયા પડતાં શુદ્ધ વિચારયુક્ત ભાવનાનો નાશ થાય છે. માટે અંતરજાપ જપતાં લક્ષ્યબિંદુ ત્રિકુટિસ્થાને સ્થિર રાખીને અંતરનું આલોચન કરવું. નાસિકાના અગ્ર ભાગથી લઈ બ્રુકુટિથી બ્રહ્મરંધ્ર સુધી ભાવનાનું પરિવર્તન રાખવું. આમ કરવાથી ધ્યાનમાં નિદ્રા તથા સ્વપ્ન ઉપસ્થિત થશે નહિ, પણ અમૂલ્ય આહ્લાદભર્યા આનંદ પ્રાપ્ત થશે. વળી એક વાત કહું છું કે જે વસ્તુ ઉપર લક્ષ્યબિંદુ જમાવવાનું છે તે વસ્તુરૂપ પ્રણવ છે. આ પ્રણવમાં શરીરનાં સઘળાં તત્ત્વો, અંતઃકરણ અને અવસ્થાઓ વર્તે છે. જેની ક્રિયા થાય છે તે પ્રણવની સ્થિરતાએ દેખાશે. જુઓ પ્રણવ એકલો નથી, પણ તેમાં અનેક તત્ત્વોના અર્ક મળેલા છે; તે પ્રણવ ઉપર સ્થિરતા લાવવાથી તેમાં રહેલા ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ આદિના વિત્તરૂપ અર્કનું જ્ઞાન થશે. આમ જ્ઞાન થતાં જડચેતનનો નિવેડો કરતાં અડચણ પડશે નહિ. માટે હે ભક્તજન ! સર્વથા પ્રણવમાં સ્થિર થવું.

જુગલ ઘડી જતમત સત રહેના, સુરતનુરત ઝમ્મુની ચિત્ત દેના;

જાપ સપ્તસે વીશ જપાઈ, જુગલ ઘડી તબ પુરન થાઈ. ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે ધ્યાનની સ્થિતિ પૂર્ણ બે ઘડી ભોગવવી. આ બે ઘડી તે જાગ્રત અવસ્થાની

હોવી જોઈએ. આ અવસ્થા વિષે કિંચિત્ સમજ આપું છું તે હે ભક્ત ! લક્ષમાં લેવી. જો, સવારે પ્રાતઃકાળે ઊઠીએ છીએ તે સમયે જે અવસ્થા વર્તતી હશે તે અવસ્થાનાં ચિહ્નો દેખાશે. જો ઊઠતી વખતે સ્વપ્નનું પરિવર્તન હોય તો સ્વપ્નના અંતે જાગ્રતઅવસ્થા આવી છે એમ માનવું. કદાચ સુષુપ્તિ અવસ્થાના પરિવર્તનને અંતે જાગ્રત અવસ્થા આવી હોય તો જલદી આંખ ઊઘડે નહિ. તેવી જ રીતે તુર્યાને અંતે જાગ્રત અવસ્થા સ્ફુરી હોય તો આંખ ઊઘાડવા છતાં અંધાધૂંધ દેખાય અને ઉન્મનીઅવસ્થાને અંતે જાગ્રત સ્ફુરી હોય તો પથારીમાંથી ઊઠતાં સર્વાંગ શરીરમાં હોશિયારીભર્યો આનંદભરે, સ્વચ્છ દિલથી જાગ્રત થાય છે. આ જાગ્રતઅવસ્થા એ જ ખરી જાગ્રતાવસ્થા છે. વળી ઉન્મનીને છોડે જે જાગ્રત આવી છે તે જ આ જાગ્રત છે. માટે ભજન વા ધ્યાનના સાધકે, આ પ્રમાણે પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસે જાગ્રત શોધી કાઢી આ અવસ્થામાં કુંભવ્યવસ્થા આદિ બીજી હરકતો નડતી નથી અને સરળતાપૂર્વક નિર્વિઘ્ને ધ્યાન ધરી શકાય છે. આ ધ્યાનમાં સૂરતા અને નૂરતા એક કરી નચિંત અંતઃકરણવાળા ઘરમાં ઉન્મની આવેલી છે ત્યાં સ્થિર થવું. આમ ઘણી સાવધતાથી બે ઘડી જતમત રહેવું. એ બે ઘડી દરમિયાન સાતસોને વીશ જાપ પૂરા થશે. આ જાપ જીભમુખ દ્વારા જપાય તેવો નથી. માટે એથી કહું છું કે બાહ્ય મંત્ર આદિ ઉચ્ચાર કરવાથી આ બે ઘડી જપવાના જાપની સિદ્ધિ થશે નહિ. આ ગુપ્ત જાપ અખંડ તારા અંતરહૃદયમાં હરદમ ઊઠી રહેલો છે. આ હરદમ ઊઠતા જાપ સાથે ચિત્તવૃત્તિઓને સ્થિર કરવી.

एही परकार ध्यान नित्य धरही, तब हरिजन नरनार उधरही;

ओरु तीनसे पुनी सूक्ष्म टेकु लघु हरिजन कहं ध्यानधरेकु. ॥२०॥

હે ભક્તજન ! આ પ્રકારે નિત્ય ધ્યાન ધરવું એથી જ કરી હરીજન સ્ત્રી-પુરુષનો ઉદ્ધાર થશે. આમ ધ્યાન ધર્યા સિવાય બીજા કોઈ પણ રસ્તે ભક્ત સ્ત્રી-પુરુષનો ઉદ્ધાર થતો નથી. હવે આથી વધારે સૂક્ષ્મ ટેકવાળો વધુ પડતો સહેલો માર્ગ જે લઘુ હરીભક્તોને ધ્યાન ધરવાનો છે તે બતાવું છું.

◉ લઘુ હરિજનને વર્તવાના નિયમ. ◉

सहेज स्वभाव चहाव गुरुचरना, कैवलकैवल जाप उचरना;

करी अस्त्रान ध्यान उर गुरुका, सहेज दशा साधन हरुभरुका. ॥२१॥

હે ભક્તિની ઈચ્છાવાળા હરિજન ! ભક્તિ કરવાનો પ્રકાર કહું છું તે સાંભળ. સદા નિરંતર સહેજ સ્વભાવે ગુરુના ચરણની ચાહના કરવી; અને મુખ વડે હરતાં ફરતાં 'કૈવલ કૈવલ' આ જાપનો ઉચ્ચાર કરવો. હે ભક્ત ! સ્નાન શૌચ આદિથી પરવારી તારા ઉરમાં ગુરુનું ધ્યાન અખંડ રાખવું અને સહજ સ્વભાવિક સ્વરૂપે સદા રહેવું. આ પ્રમાણે સદા સાધન સાધવું.

ઠઠત બેઠત હરતાં ફરતાં, સંતનકી સેવા રહીએ કરતાં;
સહેજ ઉપાસના સૂક્ષ્મ જનકી, સોહી પળ પાવત ગતિ સરજનકી. ॥૨૨॥

હે હરિજન ! સંત મહાપુરુષોની સેવા હરતાં ફરતાં તથા ઊઠતાં બેસતાં અર્થાત્ ડગલે ને પગલે કરતા રહેવું. સૂક્ષ્મ હરિજનને આ સહજ ઉપાસનાનું રૂપ બતાવ્યું તે મુજબ રહેનાર હરિજનને તથા સંતને જે અંતિમપદ પ્રાપ્ત થાય છે તે તથા શ્રેષ્ઠ ભક્તને જે પદ પ્રાપ્ત થાય છે તે જ પદ પ્રાપ્ત કરવાની ગતિ મળે છે અને સર્જનહારને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

કામ ક્રોધ મોહ તજી અહંકારા, હરખ શોક અભિમાન વિકારા;
શીલવંત લક્ષો નિશાદિનહી, સો સાચે હમેરે હરિજનહી. ॥૨૩॥

હે હરિજન ! છેવટ કહું છું કે કામ, ક્રોધ, મોહ, અહંકાર, હર્ષ, શોક અને અભિમાન આદિ વિકારોને સદંતર ત્યજી દઈને શીલવાન રહીને નિરંતર સદ્ગુરુ લક્ષમાં રહેવું. આ પ્રમાણે આ લક્ષ મુજબ જે હરિભક્ત હંમેશ રહે છે તે જ મારો સાચો હરિજન છે.

⦿ ત્રણે પ્રકારના ઉપાસકોની એક રહેણી વિષે. ⦿

ત્રધા પ્રકાર ઉપાસના બરની, સંત સહિત ઓરુજન નારીનરની;
રહેશ કહું હરિજન સંતનકી, જેહી રહેશે ગતિ હોય અગમકી. ॥૨૪॥

હે હરિભક્ત ! ઉપર અત્યાર સુધી જે ત્રણ પ્રકારની ઉપાસનાનું વર્ણન કર્યું તે પ્રમાણે સંત, ભક્ત અને હરિજન સ્ત્રી-પુરુષને ઉપાસના કરવાની છે. હવે મારા તરફ ખાસ ધ્યાન આપો. જુઓ, રહેણી આ ત્રણે ઉપાસકોને માટે એક જ છે. જે રહેણી વિષે કહું છું તેનું પાલન કરવાથી સકર્તા સત્કૈવલના અગમ્ય પ્રદેશમાં લઈ જશે.

ઝૂઠ પ્રપંચ ચોરી ઓરુ હેરી, હરિજન સો ઝન રહે ન નેરી;
જીવદશા વરતત જુગ રીતિ, અલગં રહે ત્રીનસે તજી પ્રીતિ. ॥૨૫॥

હે ભક્ત ! જૂઠ, પ્રપંચ, ચોરી અને હેરી (છૂપી રીતે જોવું તે) ! આ બધાથી ઉપાસકોએ દૂર રહેવું. વળી જીવદશાએ વર્તનારા તથા જગતની રીત પ્રમાણે રહેનારા સંસારી જીવમાત્ર ઉપરથી પ્રીતિ ત્યજી તેમનાથી અલગ રહેવું.

સાકુટ સંગ ન કરહી મેલાપુ, જીન સંગે બઢે શોક સંતાપુ;
જીવકી શીખ હરદે નવ ધરહી, આપનો બોધ ઓરનકુ કરહી. ॥૨૬॥

હે ભક્ત ! સાકુટોનો સંગ કે મેળાપ કરવો નહિ. કારણ તેમના સંગથી શોક અને

સંતાપરૂપ ફળ મળે છે. માટે કદીએ તેમના સંગમાં જવાની ભૂલ કરશો નહિ. વળી તે તમોને શિખામણ દેવા માટે આવે તો તે હૃદયમાં ધારણ કરશો નહિ. પણ તમારો પોતાનો બોધ તેમને કરવો.

**બુરી ભલીકે નિકટ ના રહીએ, હરિજનસંગ સદા નીરવહીએ;
સાધન રહેસ ક્ષેત્ર ધામનકી, કહી ઉપાસ સંત હરિજનકી. ॥૨૭॥**

હે પરમપદના સાધકો ! સંસારી જીવની ભલી વાત હોય કે બુરી વાત હોય, ગમે તે હોય તો પણ તેમની પાસે રહેવું નહિ. માત્ર સંત અને હરિજનોના સંગમાં સુખનું અંતિમ ઠેકાણું છે એમ માનીને સદા નિરંતર તેમની સાથે હળીમળીને રસબસ થઈ રહેવું. જુઓ સાધવાના સાધન વિષે તથા રહેવાની રહેણી વિષે તથા બ્રહ્મક્ષેત્ર, કેવલધામ તથા સંત હરિજનની ઉપાસના વગેરેનું આ અંગમાં વર્ણન કરીને તમોને સમજાવ્યું છે; માટે સદાય આ સમજાવ્યા પ્રમાણે સમજાવેલા પદમાં સ્થિર રહેવું, એમાં જ તમારું કલ્યાણ રહેલું છે.

**અહોનિશ રહે એહી જન જતમતહી, તબ પાવે કૈવલપદગતહી;
કહેં કુવેર સુનો જન સંતુ, એહી મમ બોધ રહો ચિતવંતુ. ॥૨૮॥**

આ પ્રમાણે અહર્નિશ જતમત રહેનાર સંતભક્ત સકર્તા સત્કૈવલના (કૈવલપદ) પરમપદની ગતિને પામે છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે અત્યાર સુધી હું જે બોધ-ઉપદેશ આપી ગયો છું તેમાં જ ચિત્ત રાખીને રહેજો.

ખટદર્શી સિદ્ધાંતની હદ દેખાડવા વિષે-અંગ-૮ ઉમું

**આન્ય ઉપાસના અતિ ભવમાંહી, કૈવલપદગત ત્રીનસે નાંહી;
જપ તપ તીરથ સંજમ સેવા, વરતદાન ફલદાયક દેવા. ॥૨૯॥**

હે ભક્તજન ! હવે પછી જે જ્ઞાન સમજાવું છું તે ઉપર લક્ષ આપજો, અત્યાર સુધી સગુણની જે ઉપાસનાનું વર્ણન કર્યું તે જે ઉપાસનાઓમાં સકર્તા સત્કૈવલના પદનો પ્રકાશ કરે તેવી ગતિ નથી; કારણ કે આ બાજુની ઉપાસના તે જપ, તપ, તીર્થ, સંયમ, વ્રત, સેવા તથા દાન હોઈ એ બધાં ભૌતિક ફળ આપવાવાળાં છે એમ કહી તેમનું પ્રતિપાદન કરેલું છે.

**સો સબહી કરતવ તન કરની, ભુગતે અહીં કે અહીં સબ ધરની;
વેદ પુરાણ શાસ્ત્રગત વ્યક્તા, સોમી પળ ત્રીન ગુન ચિત્ત રગતા. ॥૩૦॥**

હે ભક્ત ! આ બધીએ ઉપાસના કૃતવાળાં શરીરોને પામવાની કરણી છે. આ બધી ઉપાસનાની કરણીનાં ફળ પૃથ્વી ઉપર અહીં ને અહીં ભોગવવાનાં છે. વળી વેદ, પુરાણ

અને શાસ્ત્રની ગતિના જે વક્તાઓ થયા તેમણે પણ તેમનાં ચિત્ત ત્રણ ગુણ આદિ દેવોની આજીજી કરવામાં રોક્યાં છે.

કરમ ભરમ એમ સકલ દૂઢાયે, કૈવલપદગત કાહુ ના ગાયે;
કૈવલપદગત અકથ અનંતુ, ગતિ નહિ પાવત હદકે જંતુ. ॥૩॥

હે ભક્ત ! જે વક્તાનાં ચિત્ત ગુણ આદિ દેવતાઓમાં રોક્યાં છે, તે વક્તા જગતના સર્વલોક આગળ કર્મનો ભ્રમ દેઢ કરી બતાવે છે. એમાંના કોઈએ સર્વકૈવલના પદની ગતિ ગાઈ હોય અથવા સમજાવી હોય એમ બન્યું નથી; કારણ કે કૈવલપદની ગતિ અકથ હોઈ અંત સિવાયની છે, તે આ બાજુની હદમાં રહેલા જીવ કદીયે પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

અવ સુનીયો જીવ હદકી ગતિયાં, જેહે જાંહાં લ્યૌજિન જિનકી મતિયાં;

કુલદરશી કી હદ કુલ દેવા, આન્ય બોધ સમજત નહિ ભેવા. ॥૪॥

હે સાધક ! જે જે જીવની જેની જેની સાથે ગતિ જોડાઈને રહેલી છે તે તે જીવની તે તે હદ મુજબ માપક ગતિ હોય છે તે વિષે કહું છું તે સાંભળ, કુળદર્શી પુરુષોની ગતિની હદ કુળના દેવ સુધી હોય છે. તેઓ તેનાથી અધિક બોધ સમજાવનાર મળે તો પણ તેનો ભેદ સમજી શકતા નથી.

આહાર દરશી જંતુ જીવ જેહી, આહાર લગે હદ કરત સનેહી;

દેહ દરશીકી હદ ગુન તીનુ, તનમન દેહ હોઈ રહે આધીનુ. ॥૫॥

જેટલા જીવજંતુ આહારદર્શી છે તેમને આહારની હદ લાગે છે ત્યાં સુધીનો પોતાનો સ્નેહ બાંધે છે. વળી દેહદર્શી પુરુષોની હદ ત્રણ ગુણના દેવ સુધી હોઈ તે તેમને તનમન અર્પણ કરી આધીન થઈ રહે છે.

પ્રકૃતિ દરસકી પરજા બરનુ, કરે ચિંતવન ઝર શક્તિ કે ચરનુ;

જીવ દરસકી હદ સદ જ્યોતિ, ઓરલું જ્ઞાન ગંનત સબ છોતી. ॥૬॥

હવે પ્રકૃતિદર્શી પ્રજાનું વર્ણન કરું છું. આ પ્રકૃતિદર્શી પ્રજા શક્તિને ઉરમાં લઈ તેના ચરણનું ચિંતવન કરે છે. વળી જીવદર્શીની હદ સત્ય જ્યોતિનારાયણ સુધીની હોઈ એ સિવાયનાં બીજાં બધાં જ્ઞાન તેનાથી ઊતરતાં જાણે છે.

આત્મ દરસકી હદ બ્રહ્મભાવુ, હારે નીરખ નિરંતર સાવુ;

એ સ્વટ હદમહી સબ જુગબંધી, આપ આપને દેવ રહે આરંધી. ॥૭॥

આત્મદર્શી પુરુષની હદ બ્રહ્મ સુધીની હોઈ તેઓ પોતાને બ્રહ્મની હારમાં એટલે હું

પણ બ્રહ્મ જ છું એમ ભાવ રાખી નિરંતર પોતાને સાવ બ્રહ્મરૂપ નીરખે છે. હે સાધક ! આ ન્યાયે આ છ દર્શીના છ દર્શનરૂપ સિદ્ધાંતમાં જગતમાંત્ર બંધનવશ થયેલું હોઈ દરેક પોતપોતાના દેવનું આરાધન કરે છે.

સો કૈવલગત ક્યૌ કરી પાવે, જેહી બંધે જીવ હૃદકે દાવે;

સુનો હૃદકે રૂઢ તન કહું બરની, જે જીનકુ ગ્રહી કરતહે કરની. ॥૮॥

હે જાણકાર ભક્ત ! આમ હૃદવાળા સિદ્ધાન્ત સાથે રાખનાર ખટદર્શીઓ, સકર્તા સત્કૈવલની ગતિને કેમ કરીને પામી શકે ? અરે ! જેનાં આખાંયે જીવન હૃદમાપક દેવતાઓની સાથે રોકાયાં છે તેમને પરમપદની ગમ ક્યાંથી હોય ! જુઓ, આ ખટદર્શી જે ઉપર કહી બતાવ્યા તેની ઊલટ તપાસ કરી બીજી વાર સ્પષ્ટ ખુલાસો કરી આપું છું તે તું સાંભળ. આ છ દર્શનોના છ દેવ હોઈજે જે દર્શનવાળા જે દેવને ગ્રહણ કરી તેને પામવાની કરણી કરે છે તે દર્શનના તે હૃદવાળા દેવના તનનું વર્ણન કરું છું તે સાંભળો.

કુલદર્શીકે કુલ તન નાતી, હમ સોડ બરન ઠગોર કહે છતી;

આહારદર્શીકે તન પ્રાણવાડ, હમ સોડ પ્રાણ ઇયુ રહે દ્રઢાડ. ॥૯॥

જેટલા કુલદર્શી જીવ છે તેમનો વિશ્વાસ અને દૃઢતા પોતપોતાની જ્ઞાતિમાં હોય છે એટલે તેઓ છાતી ઠોકીને કહે છે કે હું અમુક વર્ણનો છું. આમ નાતજાતને જોનારાઓ પોતપોતાની નાતને જ શ્રેષ્ઠ માની તેના સેવક થઈને રહે છે. બીજા આહારદર્શી જીવની દૃઢતા પ્રાણવાયુ ઉપર હોઈ હું પોતે એ પ્રાણરૂપ છું અને સર્વમાં પ્રાણ જ સર્વસ્વ છે, પ્રાણ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી એમ દૃઢ માની પ્રાણનો આહાર કરવા તેઓ તેની ઉપાસના કરે છે.

દેહદર્શીકે તન પંચભુતા, અંતસકરણ ઇંદ્રી સમજુતા;

ઔઠ હાથ દેહીકે હમ સોડ, સો ગુનત્યે ભયે તાંહાં ચિત્તપ્રોડ. ॥૧૦॥

દેહદર્શી જીવોનાં શરીર ઇન્દ્રિયો અંતઃકરણયુક્ત પંચભૂતનાં હોઈ ત્યાં સુધીની તેઓની સમજણ અને માન્યતા છે. તેઓ કહે છે કે જોઈ લો, હું પોતે સાડા ત્રણ હાથની લંબાઈવાળો અંતઃકરણ, ઇન્દ્રિયોસહ નખશિખપર્યંત મનુષ્યરૂપે છું. એવા અહમેવવાળા આ જીવો એ ગુણથી ઉત્પન્ન થયેલા અવતારાદિ દેહધારી દેશ્ય પુરુષોમાં તેમનાં ચિત્ત પરોવ્યાં છે. હે ભક્ત ! હવે તું જોઈ લે. જો, જે દેહના અભિમાનવાળા દેહદર્શી જીવ છે તે દેહની જ ઉપાસના કરતા હોઈ દેહધારી પુરુષોની ઉપાસના કરવામાં જ પોતે કલ્યાણ માને છે.

પ્રકૃતિ દરસકે તન વિસેવરતી, હમ સોડ વીસે કરી કહત આકરતી

સોહી વીસીયે હમ ભયે શક્તિનસે, તબ ભજહુ શક્તિ તનમનસે. ॥૧૧॥

હે પાઠક ! પ્રકૃતિદર્શી જીવનાં લક્ષણ કહું છું તે સાંભળ પ્રકૃતિ એટલે માયા. આ માયા-

ઉપાસક જીવોની વૃત્તિ વિષય ઉપર હોઈ પોતે અભિમાનપૂર્વક કહે છે કે હું તથા જગતમાત્ર વિષયથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે. વિષય સિવાય ઉત્પત્તિ છે જ નહિ. વળી કહે છે કે વિષયની આકૃતિ તો જુઓ. ભલભલા નાનાથી મોટા સુધીના જે જે પુરુષો ઉત્પન્ન થયા તે તે તમામ વિષયથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. એ ન્યાયે અમે પણ માયાથી વિષયરૂપે ઉત્પન્ન થયા છીએ. એથી જ તનમન અર્પીને અમો શક્તિની ઉપાસના કરીએ છીએ. હે પાઠક ! ખ્યાલપૂર્વક વિશાળ દૃષ્ટિથી જો, આ વિષયી પુરુષોની લક્ષણા ઉપર કહ્યા મુજબ છે. હવે તમે ઠીક ઠીક સમજ્યા હશો કે આખાં જગતમાં ઘણો મોટો ભાગ દેવીઉપાસના પાછળ રોકાયો છે. ઘેરેઘેર, ગામેગામ, દેશ કે પરગણે, જ્યાં જુઓ ત્યાં દેવીનું જ સામ્રાજ્ય દેખાય છે. જુઓ, ઝાડો જંગલોમાં વસતા જંગલી લોકોથી લઈ રાસ્તી પ્રદેશના રાજા મહારાજાઓ સુધી ઠેર ઠેર દેવીની ઉપાસના થાય છે. વળી આફતકાળે કે સંપત્તિકાળે હોમહવન કે યજ્ઞ આદિ દેવીઓના નામ પર જ થાય છે; તેમ જ જન્મ, લગ્ન અને મરણ આ બધીયે ક્રિયા દેવીઓની કૃપાથી થાય છે અને તે દરેકમાં દેવી હાજર હોય છે. સંસારી લોક ડગલે ને પગલે સારા માઠા બંને પ્રસંગે દેવીઓને પૂજે છે. અરે ! આ દેવીપ્રચાર માટે તો ચિરકાળથી ઘણા પંથો નીકળેલા છે તે ચકાંતીપંથની આઘ લઈ દેવીપ્રચારની અનેક વ્યૂહરચના રચે છે. આમ વિધવિધ પ્રકારે દેવી પૂજાય છે, અને તેને જ ખુશ કરવામાં તેના પૂજારીઓ તન, મન અને ધનનો ભોગ આપે છે. જુઓ, સર્વ ભૂમિમાં દેવીઓના અંકા જામેલા છે. હે પાઠક ! કોઈએ વિચાર કર્યો છે કે આ દેવીઓના દેવ કોણ છે ? કહે જરાય નહિ જો આમ જ હોય તો ખરા સરજનહારને હવે કોણ ઓળખાવશે ? એ સમજવાનું તો અધૂરું જ છે. પ્રકૃતિદર્શી જીવોનું વર્તન આ પ્રમાણે હોઈ દેવી ઉપાસનામાં જ તેઓ રચ્યાપચ્યા રહે છે.

जीवके तन सम वासना तेजु, सो ऊपजे निरंजनते हेजु;

तब निरंजन तेही भजतही भावे, ओस्लुंज्ञान जब क्यौचित्त आवे ॥१२॥

જીવદર્શી જીવની લક્ષણા આ પ્રમાણે છે. આદિપુરુષ નિરંજનના હેજથી જે અસંખ્ય લોકનો વિસ્તાર કરવાવાળી વાસના ઉત્પન્ન થઈ તેનું સ્વરૂપ નિરંજનના ઘરમાં શમરૂપ છે. આ શમરૂપ વાસનાના તેજમાંથી માયા ઉત્પન્ન થયેલી હોઈ આ માયા વડે અનેક જગત રચાયાં છે, એમ જીવદર્શીઓ માને છે અને એથી જ આદિપુરુષ નિરંજનનું ભાવપૂર્વક ઉપાસનાયુક્ત ભજન કરે છે. આ લોકોની દૃઢ માન્યતા છે કે નિરંજનથી પર કોઈ નથી એ વિશ્વાસને લીધે આ સિવાયના બીજા જ્ઞાનને ચિત્તમાં લાવતા નથી.

आत्मदर्शके तन चैतन, रोमरोम चेतन समरन;

सो चैतन कहे हम सब व्यापी, जीनके करता ब्रह्म अद्यापि. ॥१३॥

હવે હે ભક્ત ! આત્મદર્શી પુરુષની લક્ષણા સાંભળ ! આ આત્મદર્શી પોતે તનરૂપ

શરીરને ચેતન માને છે. આ ચેતન્ય સર્વાંગ શરીરમાં રોમરોમ રરંકાર ઊઠે છે તે હોઈ તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ ગણી તેનું સ્મરણ કરે છે. વળી તે કહે છે કે હું પોતે જ સાક્ષાત્ ચેતન્યરૂપ હોઈ સર્વમાં વ્યાપક રહેલો છું અને એ ચેતન્યનો કર્તા અઘાપિ સુધી બ્રહ્મ જ છે. આમ, પરસ્પર એક સરખું ગણી હું બ્રહ્મ છું અને મારો કર્તા પણ બ્રહ્મ છે એમ બોલે છે.

બ્રહ્મલક્ષ તાતે તેહી રખહી, શુદ્ધ બોધ પરહરી સબ પરખહી;

एही खटके तनका कहै भेवा, सहित उपासन जीन जेही देवा. ॥૧૪॥

હે સંત ! આ ન્યાયે આ આત્મદર્શી પુરુષો એટલા જ માટે બ્રહ્મલક્ષ રાખે છે; અને એ સિવાય બીજા કોઈ પણ ક્ષુદ્ર બોધ ઉપદેશથી લઈ જ્ઞાની પુરુષોના જ્ઞાનપર્યતના જે જે ગ્રંથ રચાયા છે તે તમામને નીચા, હલકા ગણીને એ અમૂલ્ય હોય તો પણ તેના ઉપર અભાવ રાખે છે. (હે જિજ્ઞાસુ ! ધ્યાન દઈને કહું છું તે સાંભળ.) જો આત્મદર્શી પુરુષની આત્મલક્ષણા લક્ષપૂર્વક વિચારજે. તેમની દૃઢતામાં જે કંઈ ખામીઓ દેખાય છે તેને વિષે વિચાર કર. જો, બ્રહ્મ અભેદ છે અને આત્મદર્શી લક્ષણા ભેદવાળી છે, પૂરું સમજતાં પહેલા 'બ્રહ્મ સત્ય અને જગત મિથ્યા' ન બોલવું જોઈએ. અભેદ બ્રહ્મમાં આ પટ ક્યાં છે ? છતાં શા વડે બોલો છો ! પાછા વળો, અંતરપટમાં જાવ અને વિચારગ્રસ્ત થઈ વિચાર કરો કે બ્રહ્મના અભેદ ભાવમાં શબ્દરૂપ ગ્રંથની ગાંઠો નથી તો પછી બોલવાનું તો હોય જ શાનું ! જેના ગાત્રો અંતઃકરણ ઈન્દ્રિયો સહ ઓગળી ગયા છે તેને ભેદાભેદ સાથે શી નિસબત છે ? હું કહીશ કે તમે નામમાત્ર આત્મદર્શી છો. જો ખરી રીતે અને ચોક્કસ આત્મદર્શી થયા હોત તો 'બ્રહ્મ સત્ય જગત મિથ્યા' બોલત નહિ. વળી એક વાત વધારે કહું છું અને તે એ છે કે બ્રહ્મમાં વસ્તુરૂપ મુદાઓનો આવિર્ભાવ નથી તો પછી તમારા દર્શનમાં ભાસ શાનો થયો ? કદાચ આમ ભાસ થવો એ અજ્ઞાન કેમ ન લેખાય ! વળી હું બ્રહ્મથી અને બ્રહ્મ મારાથી એમ ઓતપ્રોત છીએ તો પછી બ્રહ્મ જેવા વિશુદ્ધ, અક્રિય, બિનસંકલ્પી પરમતત્ત્વમાંથી આત્મદર્શી જેવું સંકલ્પી તત્ત્વ ક્યાંથી, વા કેમ સ્કુર્યું ? હે ભક્ત ! ખોજપૂર્વક વિચારવા જેવો આ પ્રશ્ન છે.) આ પ્રમાણે આ ખટદર્શીનાં શરીરનો ભેદ, હે ભક્ત ! તારા આગળ ખુલ્લો કરી બતાવ્યો છે. વળી આ ખટદર્શીના જે જે દેવની જે જે ઉપાસના છે તે તને સ્પષ્ટ સમજાવી; તેમાં સત્યાસત્ય વિવેકદૃષ્ટિથી જોજો એટલે સમજવું સહેલું પડશે.

एही खट तन रहे देव खट साधी, आहां ल्यौं सहु पदारथकी उपाधि;

दीर्घ उपाध्य देख केहे देवा, लघु उपाध्य आप अहमेवा. ॥૧૫॥

હે સમર્થની ઈચ્છાવાળા ! આ છ દર્શીઓ તેમના છ દેવને સાધે છે અને તેમાં જ તેઓ અટક્યા છે. હવે સમર્થ પરમગુરુ કહે છે કે અહીં સુધી દર્શીઓ તથા દર્શન વિષે જે

કંઈ કહેવામાં આવ્યું તે તમામ પદાર્થરૂપ હોઈ પદાર્થની ઉપાધિવાળાં છે. જેમાં દીર્ઘ ઉપાધિ દેખાવામાં આવે છે તેને દેવ કહે છે અને પોતે લઘુ ઉપાધિવાળા હોવાને લીધે આ દીર્ઘ ઉપાધિવાળા દેવની માન્યતા રાખે છે; અને પોતે પદાર્થ સંપત્તિથી લઘુ છે એટલે તે દીર્ઘ ઉપાધિવાળા દેવો કંઈક આપશે એમ આશા સેવતા હોય એમ દેખાય છે.

दीर्घलघु हृद कही समजाइ, आहां ल्यौ सब तन परले जाइ;

यौ अटके आप आपने ज्ञाना, परलेके पद सब पतीयांना. ॥૧૬॥

હે સાધક ! દીર્ઘ અને લઘુ ઉપાધિવાળા, આ બંનેની હદ તારા આગળ કહી સમજાવી. આ કહીને સમજાવેલાં દેવતાઈ આદિ દરેક શરીરો પ્રલયકાળે ખપી જવાવાળાં છે છતાં એ લોકો પોતપોતાની માન્યતા પ્રમાણે પોતપોતાના માનેલા જ્ઞાનમાં વ્યર્થ અટકેલા છે. અરે ! આમ જે પદનો પ્રલય છે તેમાં જ પ્રતીતિ લાવેલા છે.

यामे नहि कोहु लहे निज आपा, सब मिली आपा खट तन थापा;

सो खट तन हम परले कीना, इष्ट सहित करके भिन्न भिन्ना. ॥૧૭॥

હે સાધક ! આ ખટદર્શી પુરુષો પૈકી કોઈએ પણ નિજ આપનપુ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી, એ કારણને લીધે આ બધાઓએ મળીને છ દેવોનાં શરીરોને આપનપુરૂપ ગણીને તેમની ઈષ્ટ તરીકે સ્થાપના કરી છે. આ છ ઈષ્ટદેવ જે ભિન્ન ભિન્ન કહ્યા છે તે સંબંધી હું કહી ગયો છું કે પ્રલયકાળે એમાંના કોઈ રહેવાના નથી.

बिनु परले आपना जेही आपा, सो चैतन निज परम अमापा;

तेही आपना आप कहु न जाना, जडतन आपा दूढ करी मांना. ॥૧૮॥

હે શ્રેષ્ઠ સાધુ ! ત્રણે કાળમાં જેનો પ્રલય નથી એવું નિજ ચૈતન્ય જે આપનપુ તે પરમ અમાપરૂપે છે. તે જ આપનપુરૂપ સ્વરૂપ હોઈ તેને આજ પર્યંત કોઈએ જાણ્યું નથી. આમ આપનપુરૂપ સ્વરૂપ જાણવામાં ન આવ્યું એથી કરી દેવતાઈ જડ શરીરોની આપનપુ તરીકે સ્થાપના કરી તેમની માન્યતા દંઢ કરી છે.

जड तनके कही देवु सब भेवा, खटलक्षी जेही उर अहमेवा.

आहार दरशके तन जड प्रांना, कुलदरसी जड नाति निद्यांना. ॥૧૯॥

હે પરમપદના શોધક ! આ છ દર્શી પુરુષોના ઉરમાં જે જે દેવના લક્ષનો અહમેવ છે તે તે દેવનાં જડ શરીરો વિષેનો ભેદ હવે સંપૂર્ણ સમજાવું છું તે સાંભળ. આહારદર્શીનું શરીર પ્રાણ હોઈ તે જડ છે. જો, નિદ્રાકાળે અવસ્થાના ભેદે પ્રાણ ચાલતો હોવા છતાં તેને

જ્ઞાન નથી. જો પ્રાણમાં જ્ઞાન હોત તો ચોર આદિ ઘરમાં પ્રવેશીને ચોરી જાય છે તે જાગ્રત થયા પછી કહી શકત પણ કંઈ પણ કહેતો નથી. અતએવ સિદ્ધ થાય છે કે આ જડ પ્રાણમાં જ્ઞાન નથી અને જાણ પણ નથી. વળી કુળદર્શી પુરુષોએ જે જ્ઞાતિને નિશ્ચિયાત્મક માની છે તે જ્ઞાતિ પણ જડ છે.

**દેહીદરસીકે તંન પંચભૂતા, સો સબસે જડ અતી અદ્ભૂતા;
પ્રકૃતીદરશ તંન વિષે સોડ, સોમી જડ જાને સબ કોડ. ॥૨૦॥**

જે દેહદર્શી પુરુષો છે તેમની માન્યતા ગુણાદિ પંચભૌતિક શરીરની છે. આ ભૌતિક ઘાટવાળાં ગુણાદિનાં શરીરો સર્વથી વિશેષ જડ હોઈ તેમની જડતા વિષે બારીક તપાસ કરતાં આશ્ચર્યચકિત થઈ જવાય તેવી અદ્ભુત જડતા તેમાં દેખાય છે. પ્રકૃતિદર્શી પુરુષોનાં શરીર વિષયરૂપ છે અને સર્વલોક જાણે છે કે આ વિષયરૂપ શરીર જડ છે.

**જીવ દર્શીતન તેજ વાસનાડ, સોમી જડ તન સબ જન ગાડ;
આત્મ દરશકે તન ચૈતનહી, તેહી પળ જડ હલવે જડ તનહી. ॥૨૧॥**

જીવદર્શી પુરુષોની માન્યતા તેજસ્વી વાસનારૂપ શરીર છે. આ વાસનારૂપ શરીર વિષે સર્વ કોઈ કહે છે કે તે જડ છે. હવે આત્મદર્શી પુરુષોની માન્યતા ચૈતન્ય શરીર છે છતાં તે પણ જડ છે, પરંતુ આ જડ શરીરને હલાવવાવાળો પ્રાણ તે પણ જડ જ છે.

**એ ય્વટ તન જડ જડ ઝનદેવા, નિજ ચૈતન આપ લહત ન ભેવા;
યૌ જડ જન જડ દેવકુ આરાધે, ભયે જડસે જડ જડહીકુ સાધે. ॥૨૨॥**

આ છ દર્શી પુરુષોનાં શરીર જડ છે અને તેમના છ ઈષ્ટદેવ તે પણ જડ છે. તેમાંના કોઈએ નિજ ચૈતન્ય વિષેનો ભેદ જાણ્યો નથી. આ કારણને લીધે જડ જગતના લોકો જડ ઈષ્ટદેવનું વ્યર્થ આરાધન કરે છે. આમ જડ દેવનું આરાધન, કરતાં કરતાં કાળે કરી વધુ જડ બનતા ગયા છે એથી જ જડ લોકો જડનું સાધન કરે છે.

**જડ ચૈતન ઝમયે જડ અંગા, નિજ ચૈતન આપ અકલ અભંગા;
જ્યાંહાં લગી જીને તેહી આપન ચીના, ત્યૌલ્યૌ હદ બેહદ રંગમીના. ॥૨૩॥**

હે ગુરુભક્ત ! અત્યાર સુધી કહેલા જડ વિભાગ અને ચૈતન વિભાગ, આ બંને વિભાગ જડ છે. જો, હું જેને નિજચૈતન્ય કહું છું તે આ બંનેનો સાક્ષી હોઈ આપનપુરુષ છે અને તે અકળ અને અભંગ છે, જેના કોઈ અભ્યાસી થયા નથી, આ જગતમાં જે હાપણવાળા લોકો છે તેમની જેટલી જેટલી શક્તિ પહોંચી તેમણે તેટલું તેટલું જોઈને

ચીનેલું હોઈ કેટલાકનો લક્ષ હદવાળા જડ ઈષ્ટદેવોમાં છે તો કેટલાક અનહદ ચૈતન્ય બ્રહ્મ આદિમાં તલ્લીન રહ્યા છે.

હદબેહદ પર આપના આપા, તીનકી પર કૈવલપદ વ્યાપા;
તેહી આપના આપહી જેહી જાને, સોહી જન કૈવલપદહી પહેચાને. ॥૨૪॥

હે ગુરુભક્ત ! હદવાળાં પદ અને અનહદ બ્રહ્મ, આ બંને પ્રકારનાં પદથી અલગ તારું નિજચૈતન્ય આપનપુ સ્વરૂપ છે; અને આ આપનપુ સ્વરૂપથી પર સકર્તા સત્કૈવલનું પદ હોઈ સર્વ અંશો ઉપર પોતે વ્યાપક ગતિએ સ્પર્શીને રહેલું છે. આ પ્રમાણે અને આ ન્યાયે જે કોઈ હરિભક્ત આપનપુ સ્વરૂપને જાણશે તે જ પુરુષ કૈવલપદને ઓળખી શકશે.

જડચૈતન દર્શીતન બરને, નિજ ચૈતનદર્શી કહું નરને;
વહેં કુવેર લક્ષ કહું તીનકા, સક્લ સિદ્ધાંત અંત જેહી ભિન્નકા. ॥૨૫॥

આ પ્રમાણે જગતના છ પ્રકારના દર્શી પુરુષોએ જડચૈતનનું પ્રતિપાદન કર્યું છે મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે હવે, તે ઉપરાંત તેનાથી પર રહેલો, સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે નિજ ચૈતન્યદર્શીનો પરમલક્ષ નિર્ણય કરીને કહું છું. આ લક્ષ સર્વ સિદ્ધાન્તોથી ભિન્ન હોઈ એ સર્વના અંતે રહેલો છે. તેનો પ્રકાશ નીચેના પ્રકરણમાં કરું છું તે સાવધાન થઈને સાંભળો.

❶ પરમવિશેષ અંશ અને કર્તાનો નિર્ણય-અંગ-૮૪ મું ❷

સુનો હરિજન હોઈ સંત સચેતા, નિજદર્શી પરમાતમ વેતા;
સોહી પરમાતમ આપ નિજ સબકા, કૈવલધામ પુરાતન તબકા. ॥૨૬॥

(જુઓ. ઉપર પ્રમાણે ખટદર્શી મહાપુરુષો વિષે જે વ્યાખ્યા કરી તે બધીએ વ્યાખ્યા જડ દ્રવ્યોને ઉદ્દેશીને કરેલી છે; અને છે પણ એમ જ. જે જે દર્શી પુરુષના અંતરમાં જે જે દેવનો આશય છે તે તેનો ઉપાસક હોઈ તેનું જ તે રટણ રટે છે. જુઓ, કોઈ પણ દેવનો મંત્ર જપવો વા તેનું આલોચન કરી ધ્યાન ધરવું તે બધીયે ઉપાસના બહિર્ભુજવાળી હોઈ આ બધીયે ઉપાસનાને વાસનાએ ઉપસ્થિત કરેલી છે. આ છ દર્શી પુરુષો પૈકી એકેય નિજ સ્વયં ચૈતન્યદર્શી નથી. વળી જેનાં દિલ, બહારની વસ્તુઓ વિષે આલોચના કરવા રોકાયાં છે તે તે નિજ ચૈતન્યદર્શી કેવી રીતે થાય ? વળી દેહથી લઈ આકાશના સઘળાં બગાકાર શૂન્યમાં જે નાના-મોટા દેવો વસે છે તે પૈકી કોઈ તરફ જેનો લક્ષ જતો નથી, તેનું આલોચન જે કરતો નથી અથવા તેના અંતરમાં બ્રહ્માંડમાં વસતા સમૃદ્ધિવાળા દેવનું સ્થાન પણ નથી

એવા વિશુદ્ધ બુદ્ધિના મહાપુરુષ હશે તેઓ જ નિજ ચૈતન્યદર્શી થશે. એ વિષે ખુલ્લો ખુલાસો કરું છું તે લક્ષપૂર્વક શ્રવણ કરજો. હે સુજાણ જાણવાળા અંશ ! આ પ્રકરણમાં નિજ ચૈતન્યદર્શી સંબંધી પરમજાણ જણાવું છું તેનું અંતરમાં આલોચન કરવું. જુઓ, નિજદર્શી એટલે પોતાની નિજ જાણને જાણનારો. આ સ્થળે ભગવાન કરૂણાસાગરે કહ્યું છે કે આ જાણનું નામ હંગ છે. આ હંગ વડે શરીરમાં રહેલી અનેક જાણ જણાય છે. દાખલા તરીકે ઈન્દ્રિયોની જાણ વડે સ્થૂલ પદાર્થો ઓળખાય છે. જેને એથી આગળ જાણ નથી તે આ પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પરમદયાળુનો અહેસાન માની હરહમેશ મંથન કર્યા કરે છે. એથી વધારે ઝીણી દૃષ્ટિવાળા પુરુષો પદાર્થનો ત્યાગ કરે છે અને એ પદાર્થ માત્ર ખોટો છે એમ સમજી અંતરમાં પાછા વળી ઈન્દ્રિયો ઉપર શાસન (અમલ, હુકમ) કરવા ઈચ્છતા નથી. એટલે તેઓ બુદ્ધિના ઘરમાં રહી વિષ્ણુ આદિનું આલોચન કરવા પાછળ રોકાય છે. એથી વધારે આગળ પડતા મહાપુરુષો બુદ્ધિ પ્રાધાન્ય ગુણાદિ વિષ્ણુ પ્રદેશનો ત્યાગ કરી ચિત્તના ઘરમાં નિવૃત્તિ ભોગવવાની ઈચ્છા રાખે છે અને તેઓ ત્યાં જ રહે છે અને એ જ સિદ્ધાંત સર્વથા સત્ય છે એમ પ્રતીતિ લાવી તેમાં તલ્લીન રહે છે. આમ અનેક પુરુષોની અનેક ઉપાસનાઓ જડ પદાર્થોને સંબોધીને હોઈ માત્ર વાસનાથી જ ઉપસ્થિત થયેલી છે; કારણ કે ચિત્ત નિવૃત્ત થતાં આ બાજુની સઘળીયે ઉપાસનાઓ નષ્ટ થાય છે, અતએવ સિદ્ધ થાય છે કે અંતઃકરણ યુક્ત તમામ ઉપાસનાઓ વાસનાયુક્ત હોઈ આ બાજુના જડ પદાર્થોની છે અને તે નિજ ચૈતન્યજાણને જણાવવાવાળી નથી. આ વાસનાનો જન્મ પાંચમા પરમકારણ દેહમાંથી થયેલો છે. જ્યારે પરમકારણદેહમાં જશો ત્યારે આ વાસનાનું સ્વરૂપ ઓળખાશે. આ બાજુના સ્થૂલદેહથી લઈ મહાકારણદેહ સુધીના જાણકાર મહાપુરુષો હશે તો પણ તેમનાથી તે વાસના ઓળખાશે નહિ; પરંતુ તેઓ વાસનાની પાછળ જ તણાયા કરવાના છે એટલે કે તેની પાછળ જ જવાના છે. આમ સર્વ પ્રકારે દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણની આઘ લઈ એ વડે જે જે ઉપાસકો ઉપાસના કરે છે તે સર્વ ઉપાસનાથી નિજદર્શી મહાપુરુષો અલગ છે. એટલે કે આવી કોઈ પણ ઉપાસના તે કરતા નથી; પણ પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપને જાણી પોતાની સ્વયં જાણમાં જાણરૂપ થઈને તલ્લીન તદાકાર રહે છે. હું કહી ગયો છું છતાં કહું છું કે આ જાણ એ જ તમારું પોતાનું હંગ છે. આ હંગના બે પ્રકાર છે. તે પૈકી કીડીમહુરથી લઈ શિવબ્રહ્માવિષ્ણુ પર્યંત આદિપુરુષ નિરંજન સુધીના નાના મોટા સર્વ ઘાટમાત્રમાં અંશોનું એક જ હંગ રહેલું છે, તથાપિ નાના-મોટા ઘાટમાં રહેલી ઓછીવત્તી વિભૂતિને લીધે ચૌદે લોકના ઘાટ પૃથક્પૃથક્ ઐશ્વર્યતાવાળા દેખાય છે. પરંતુ આ બધાય ઘાટમાં હંગ તો એક જ

છે. હે જાણકાર અંશ ! આ વાતને દૃઢ કરજો અને આ હંગ એ જ તારી પરમજાણ છે એ વાત નક્કી કરજો. આ જાણરૂપ જે હંગ તે હંગથી પર એક મહદ્ હંગ જે ચૌદલોકને માથે પરમ સુજાણરૂપ રહેલું છે તે નીચેના ચૌદલોકમાં વસતા સર્વ લોકના ઘાટોમાં જે એક જ હંગ રહ્યું છે તેને પોષણ અથવા જીવન આપે છે, તેમ જ આ મહદ્ હંગથી સર્વલોકનાં હંગ સજીવ છે. હે પરમજાણની ઈચ્છાવાળા ! આ મહદ્ અંગ એ જ પરમાત્મા વા પરમગુરુ અગર સાક્ષાત્ ભગવાન કરૂણાસાગર પોતે છે એમ સમજવું. હે અંશ ! હવે તને સમજ પડી હશે કે તારું નિજ જાણરૂપ જે હંગ તે પરમાત્મારૂપ પરમગુરુના મહદ્હંગ સાથે એકમેક થઈને રસબસ થતાં સર્વ લોકથી શ્રેષ્ઠ એવું જે પરમપદ તે તને પ્રાપ્ત થશે. જુઓ, આ સ્થળે મંત્રાદિ કોઈ જાપ જપવાની અગર બાહ્ય ઉપાસના કરવાની કોઈ જગ્યા છે ? ના, નથી. જ્યારે આમ જ હોય તો દૃઢ થઈને નિશ્ચય પૂર્વક તું તારા નિજહંગરૂપ જાણ વડે મહદ્હંગમાં તલ્લીન રહેજે. આ જ આપણા કાયમપંથીઓની શુદ્ધ સત્ય ઉપાસના હોઈ આ ઉપાસનાની બહાર કોઈ પ્રકારે ધ્યેય જવા દેવું નહિ; પરંતુ આ ધ્યેયરૂપ જે આશય છે તેને નિજ જાણરૂપ કરી દેવો, એથી કરી બહાર કોઈ પણ વિટંબણાઓ અડચણકર્તા થશે નહિ. આમ આપણો આ જાણરૂપ આશય તે અલ્પજ્ઞ ચૈતન્યનો છે માટે મહદ્ સર્વજ્ઞ ચૈતન્યરૂપ જે પરમાત્મા છે તે જ સાક્ષાત્ પરમગુરુરૂપ ભગવાન કરૂણાસાગર હોઈ એ પરમાત્માના વેત્તા એટલે જાણકાર થનાર નિજચૈતન્યદર્શી છે. આ નિજદર્શી સર્વ દર્શીઓમાં શ્રેષ્ઠ હોઈતેની બરાબર બીજા નથી.)

હવે હે સંત હરિજનો ! શુદ્ધ સચેતન થઈને સાંભળો. આ નિજ ચૈતન્યદર્શી તે પરમાત્માના વેત્તા છે એટલે કે તે પરમાત્માના જાણકાર છે. હે અંશ ! જે પરમાત્માનું વર્ણન કરું છું તે પરમાત્મા આપણા સર્વ અંશોને માથે હોઈ આપણા સર્વ અંશોના પોતાના છે. આ પરમાત્મા જેટલું પુરાતન કેવલધામ છે તેટલા જ પુરાણ છે. જૈમ કેવલ આઘઅંતથી રહિત છે તેમ આ પરમાત્મા પણ છે. વળી આ પરમાત્મા ભગવાન કરૂણાસાગર અને કેવલ સદાસદોદિત એકમેક છે.

પરમાતમ દરસી નિજ તનહી, કહું બરનન કરી સુનો હરિજનહી;

હંસરૂપ તન અંશ કૈવલકા, સો નિજ આપ અક્લ સરવનકા.

॥૨॥

હે જાણકાર હરિજનો ! આ નિજદર્શી પરમાત્માના સ્વરૂપનું વર્ણન કરું છું તે સાંભળો. જુઓ ! હંસરૂપ પરમાત્મા સ્વરૂપ જે છે, તે સ્વરૂપમાં પરમ સકર્તા સત્કેવલનો પરમવિશેષ અંશ છે. આ પરમવિશેષ અંશ પોતે અકળ હોઈ આ બાજુના કોઈ તેમને કળી શક્યા નથી.

અક્લહી આપ સકલ ઘટ રહીયા, સોહી ચીના તોન સબ કછુ લહીયા;
તેહી હંસા હંગ બોલનહારા, ચૈતનકે ચૈતન કરનારા. ॥૩॥

હે જરામરણ રહિત કાયમપંથના પ્રેમીલા ! પરમવિશેષ અંશનું પરમાત્મારૂપ જે શરીર છે તે શરીર ચૌદલોકમાં વસતા નાના-મોટા સર્વ ઘાટમાં રહેલું છે. કોઈ પણ ઘાટ આ અકળ શરીર સિવાય ખાલી નથી. હે હરિજન ! આ સ્વરૂપ જે કોઈ ચીનશે તે જ સર્વ કંઈ જાણી શકશે. જેણે આ સ્વરૂપ ચીન્યું નથી તેમ જ ચીનવાની ઈચ્છા કરી નથી એવા વાતોડિયાં પામર જીવો પરમગુરુના સ્વરૂપને ઓળખી શકશે નહિ, અને એ સ્વરૂપ ન ઓળખી શકે તો પછી સર્વ કંઈ શી રીતે જાણી શકે ? જુઓ; આપણા ઘાટોમાં પરમવિશેષ અંશનું પરમસ્વરૂપ રહેલું છે તે સ્વરૂપની સત્તા વડે આપણા સર્વ અંશોનાં હંગ બોલે છે, એથી જ ચૈતન્ય અંશના હંગને સચેતન કરનાર પરમવિશેષ પરમગુરુનું સ્વરૂપ છે. અહો ! ધન્યભાગ્ય છે તેને જે આપણા હંગને સચેતન કરનાર પરમગુરુના સ્વરૂપને ઓળખી શકે !

સોહી હંસાતન જેહી જન થાવે, નિજ કૈવલપદ સમજહી પાવે;

યાતો સબ જીવ જડ તંન દરસી, સો ક્યૌં કરી પાવે પદ અરસી. ॥૪॥

હે અંશ ! તમારા દરેક ઘાટમાં પરમાત્મારૂપ હંસસ્વરૂપ છે. જો આ તમારામાં રહેલા સ્વરૂપના જાણકાર થશો તો જ નિજ સકર્તા સત્કૈવલના પદને સમજી શકશો અને તે પ્રાપ્ત કરી શકશો. જો એમ નહીં કરો તો પરમ પદની પ્રાપ્તિ નહીં થાય; કારણ કે આ બાજુના સર્વ જીવ જડ શરીરોના દર્શી હોઈ તે મારું (પરમગુરુનું) અંતરિક્ષ આવેલું પરમપદ કેમ કરીને પામી શકે ?

અરસીપદ કૈવલ નિજહેતા, પરસે હંસ પુરાતન વેતા;

હંસરુપ તન નિજ ચૈતનકુ, તાતે કહત સંત મમ જનકુ. ॥૫॥

હે પતિના જાણકાર અંશ ! અરસ એટલે અંતરિક્ષ કોઈના આધાર સિવાય આવેલા કૈવલપદમાં પુરાતન પરમવિશેષ અંશનું નિજ સદાય રહેલું હોઈ પુરાતન કાળથી તે પોતાના હંસસ્વરૂપે કૈવલપદને સ્પર્શીને રહેલા છે, એથી જ પરમગુરુરૂપ પરમવિશેષ અંશ કૈવલપદના પુરાતન વેતા છે. આથી મહદ્ નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપ કૈવલવેતાનું પરમાત્મારૂપ હંસશરીર કૈવલપદને સદાસદોદિત સ્પર્શીને રહેલું છે, એટલા જ માટે હે

સંતજનો ! કહું છું કે કેવલવેતાના આ પરમ હંસસ્વરૂપને ઓળખશો એટલે કેવલપદ પ્રાપ્ત થશે.

સો તન હંસ સબે તુમ ચીનો, નિરાલંબ લક્ષ સ્વાધ સદીનો;
તેહી હંસા ચૈતન લક્ષ જેહી, હમ તુમકુ કોહો નહીં સંદેહી. ॥૬૧॥

હે મહાભાગ્યવાન ! હું છેલ્લી વાત કહું છું તે લક્ષમાં લેવા ચિત્તને સ્થિર કરો. જુઓ, મારું (કેવલવેતાનું) પરમ પ્રકાશમય પરમાત્મારૂપ સોહંગ શરીર અને મારું પરમવિશેષ અંશરૂપ શુદ્ધ નિજચૈતન્યસ્વરૂપ, આ બંને સ્વરૂપને ચીનીને ઓળખવાં એ જ નિરાલંબ લક્ષ હોઈ તે લક્ષને સિદ્ધ કરવા હંમેશાં અભ્યાસ રાખવો. વળી મારું પરમાત્મારૂપ હંસશરીર અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ચૈતન્યલક્ષ, આ બંને પ્રકારની હકીકત કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ રાખ્યા સિવાય ખુલ્લે ખુલ્લી તમોને કહી દીધી છે.

અબ તુમ તેહી લક્ષ રખો અભ્યાસુ, તો હમ સદા તમારી પાસુ;

મોહેરમંત્ર જેમ વશ હોય સરપુ, તિમ એહી જાપ સક્લમે સમરપુ. ॥૬૨॥

હે ચૈતન્ય અંશ ! હવે ઉપર જે નિરાલંબ લક્ષ સમજાવ્યો તેનો તમે સદા અભ્યાસ રાખશો તો હું નિરંતર તમારી પાસે જ છું એમ તમોને દેખાશે. જેમ વાદીગરની મોરલીમાં મંત્રનો ધ્વનિ થતાં સર્પ વશ થાય છે તેમ મને (પરમગુરુને) વશ કરવા દરેકે દરેક ઘાટમાં આ નિરાલંબ લક્ષરૂપ જાપ સંપૂર્ણ સમર્પણ કરેલો છે. આ જાપ સંબંધી કંઈ પણ નવીન મેળવવાનું નથી, તે તો ઘટોઘટમાં ભરચક રહેલો છે; પણ તેની તમોને જાણ ન હતી એથી જ તમોને તે વિષેનો લક્ષ સમજાવ્યો છે.

હંસસ્વરૂપ જાપ મહી જેહુ, સુનો હરિજન સહુ સંત સનેહુ;

ઓ સો શિર હંગ હંસા સોઝ, નિજ ચૈતનતંન આપનો ઓઝ. ॥૬૩॥

હે મારા સ્નેહી સંત હરિજનો ! જાપમાં હંસસ્વરૂપનો જે નિરાલંબ લક્ષ સમજાવ્યો છે તે વિષે કહું છું તે લક્ષપૂર્વક સાંભળો. ‘ઓ’ને માથે અને ‘સો’ને માથે હંગ લગાડતાં ઓહંગ અને સોહંગ થાય છે. આ ઓહંગ સોહંગમાંથી ઓ અને સો બાદ કરીએ તો બે હંગ ઊગરે છે તેમાં ‘સો’ને માથે જે હંગ છે તે સકર્તા પતિનું સર્વજ હંગ છે. આ સકર્તાપતિનું જે સર્વજ હંગ છે તે પરમાત્મારૂપ હોઈ પરમવિશેષ અંશનું શરીર છે અને જે અલ્પજ હંગ છે તે આપણા નિજ ચૈતન્ય અંશસ્વરૂપનું શરીર છે. આ મહદ્ સર્વજ હંગ સાથે સામાન્ય અંશો પોતાના અલ્પજ હંગની એકતા કરે તો એ એકતા થતાંની સાથે જ પરમપદમય થઈ જવાય એમ છે.

સબ જાપન જાપનકે જાપા, જબ પાવે આપના નિજ આપા;
સો આપા તુમકુ કહી દીના, હદબેહદ જડ તન કરી ભિન્ના. ॥૧૧॥

હે સંત ! ઉપર પ્રમાણે જે પરમજાપ જપવા વિષે કહું છું તે જાપ સર્વ જાપથી શ્રેષ્ઠ હોઈ તેની ગતિ અવિગત છે. આમ સ્વરૂપાકારનો અવિગત જાપ જપતાં જપતાં આપણું નિજ આપનપુ પ્રાપ્ત થશે. આ આપનપુ સ્વરૂપ કેવું છે તે સંબંધી તમોને કહ્યું છે અને એ ચૈતનમાંથી જડ વિભાગ ભિન્ન કરીને હદબહેદનો નિવેડો કર્યો છે.

નિજ ચૈતન તન જેહી હમ ગાયે, સોહી લક્ષ હમ કૈવલસે લાયે;

તેહી લક્ષ હમ તુમકુ લખવાયા, ધન્ય તું સંત શરન મમ આયા. ॥૧૦॥

હે અંશ ! કદાચ કોઈ કહે કે આ નિજ ચૈતન્ય સ્વરૂપનો લક્ષ જે તમે સમજાવ્યો તે ક્યાંથી લાવ્યા તો તે વિષેનો ઉત્તર એ છે કે આ પરમજાણને જણાવનારો જે નિરાલંબ લક્ષ તે સકર્તા સત્કૈવલ પાસેથી હું લાવ્યો છું. આમ જે લક્ષ સકર્તા પાસેથી લાવ્યો છું તે જ લક્ષ મેં તને લખાવ્યો છે. હે સંત ! ધન્ય છે તને કે આ જન્મને વિષે મારું શરણ મળ્યું ! આ શરણને સાચવજે અને નિરંતર મારા આપેલા લક્ષમાં લક્ષરૂપ થઈને રહેજે.

જંબુદ્વીપ મધ્યે યંડહી ભરથા, ગુર્જર દેશ કથા એહી ગ્રંથા;

ચૌદ તબક ગત કહી સંકેતુ, જીન જેતના હમસે કીયા હેતુ. ॥૧૧॥

હે સંત ! જંબુદ્વીપના મધ્ય ભાગે આ ભરતખંડ આવેલો છે. આ ભરતખંડની અંદર આવેલા ગુર્જર (ગુજરાત) દેશમાં રહીને આ ગ્રંથનું કથન કર્યું છે. તેમાં ચૌદ તબક્કા વગેરે દેવતાઈ લોકોમાં જેણે જેટલી મારા પરત્વે હેતપ્રીતિ રાખેલી, તેમને તે પ્રમાણે સંકેતમાં સકર્તા સત્કૈવલનો ધર્મઉપદેશ કરેલો છે.

ભિન્ન ભિન્ન શૂન્યધામ સબનકી, સપ્તદ્વીપ નરનાગ લોકનકી;

વિવિધી ભાત કરી સબ કહીમોઝ, સુનો સંત હરિજન સબકોઝ. ॥૧૨॥

હે સંત હરિજનો ! હું કહું છું તે સર્વ કોઈ સાંભળો. મહાન ખગાકાર શૂન્યમાં કેટલાંક ભિન્ન ભિન્ન ધામ આવેલાં છે તે તથા સાત દ્વીપ તેમ જ પાતાળ આદિના નાગલોક વગેરે બધા ભુવનોમાં જઈને મેં વિધવિધ પ્રકારે ધર્મોપદેશ કર્યો છે.

ઓર જ્ઞાન અદ્ભુત બહુ કથીયા, અક્લ બોધ શુધ પરમ અરથીયા;

કર્મકાંડ સબ સૃષ્ટ આરાધે, ગુન તીનુ શક્તિ સુર સાધે. ॥૧૩॥

હે સંત ! આ બાજુ આવી મેં ઘણું અદ્ભુત જ્ઞાન કથ્યું છે. આ બધો બોધ કળી ન શકાય તેવો પરમ

અર્થને આપનારો છે; પરંતુ જે દેશમાં આ અમૃતધારારૂપ જ્ઞાનની વૃષ્ટિ કરું છું તે આખાય દેશના સર્વ લોક કર્મકાંડનું આરાધન કરી ત્રણ ગુણ, શક્તિ અને દેવતા આદિની સાધનામાં પદાર્થ-ફળની ઈચ્છા રાખતા જણાય છે.

तब हम मनमे कीया विचारा, जडदर्शी होइ गये संसारा;

रातदिवस जड तनकु जंखी, होशी थावर पशु ओर पंखी. ॥૧૪॥

હે સાધક ! આમ પદાર્થ પ્રાપ્તિની ઈચ્છા પાછળ આખોયે દેશ રોકાયો ત્યારે પરમગુરુ એ સર્વજ્ઞ ગતિ થી જોયુ તો કે આ જડ જગત, જડ પદાર્થ પ્રાપ્તિ માટેનો અભ્યાસ કરી રહ્યું છે, એથી તેમની ગતિ જડ થતી જશે. જ્યારે આ જગત રાત-દિવસ જડ શરીરોનો અભ્યાસ કરી ગતિએ જડ થાય ત્યારે સ્થાવર, પશુ અને પક્ષીઓમાં આ જડ ગતિના જીવો જન્મ પામશે.

जब सब जीव जडही तन पावे, ज्ञानभक्ति फेरी कुन द्रढावे;

बिनु निजज्ञान भक्ति विना भवही, अति अज्ञान घोर होय सबही. ॥૧૫॥

હે ચૈતન્ય અંશ ! આમ સમસ્ત સંસારના જીવ જડ શરીરોમાં જન્મ પામશે તો પછી જ્ઞાનભક્તિને કોણ દૃઢ નિશ્ચયાત્મક કરાવશે ? વળી આખોયે ભવ જ્ઞાનભક્તિ વિનાનો થાય તો, હે સાધક ! અતિ ઘોર અજ્ઞાન આખાયે દેશમાં છવાઈ જાય.

जब अज्ञान घोर भव थावे, उमंगे नहि नभ ब्रखा न आवे;

बीनु ब्रखा परले जुग जाइ, फेरी रचतां प्रेहेतन बहु थाइ. ॥૧૬॥

આમ જ્યારે આખુંયે જગત ઘોર અજ્ઞાની થાય ત્યારે જેમ ઉમંગ સિવાયના આકાશમાંથી વૃષ્ટિ વરસવી બંધ થાય. આમ વૃષ્ટિ બંધ થતાં આખાય જગતનો પ્રલય થઈ જાય, તો પછી ફરી જગતની રચના કરતાં પ્રયત્ન ઘણો પડે અને આનો ઉકેલ કરવો મુશ્કેલ થાય.

ताते हम मनु तन धरी आवा, लोक चतुरदशकु चेतावा;

करी टहंकार कहत जब सबकु, चैतन बोधलक्ष आरंभकु. ॥૧૭॥

તેવી જ રીતે જ્ઞાનના અભાવે જડવાદ વધતાં મનુષ્યધર્મ મટી જાય અને સ્થાવર આદિ સૃષ્ટિનો વધારો થાય તો કર્તાનાં જગતમાં મનુષ્યધર્મ ન રહે એ ખામી દેખાય. આ કારણને લીધે અગમ્ય વિચાર કરી જ્ઞાનને આબાદ રાખવા તેમ જ ચતુર્દશ લોકને ચેતાવવા મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને હું આ પૃથ્વી ઉપર આવ્યો છું. આમ પૃથ્વી ઉપર

આવીને પ્રથમ પ્રારંભમાં જ ચૈતન લક્ષનો બોધ જ્ઞાનનો ટહુંકાર કરી સર્વ લોક પરત્વે જાહેર કર્યો છે.

મહા અનુભવ ગૂઢજ્ઞાન હમારા, સમજત નહિ લઘુ બુધ સંસારા;
કોઈક જવરલા જન ગતિવંતુ, સોહી સમજહી એહી બોધ અનંતુ. ॥૧૮॥

આમ અમારા મહાન ગૂઢ જ્ઞાનનો અનુભવ કરવા છતાં સંસારબુદ્ધિના લઘુ જીવ તે સમજતા નથી પણ તે પૈકી કોઈ વિરલ હરિભક્ત ગતિવાળા નીકળે છે તે મારા અનંત બોધને સમજી પોતાના ઉરમાં રાખે છે.

જેહી સમજે તેહી સત કરી માને, તેહી ભૂલે નહિ ભ્રમકે ભાને;
ચૈતન દૃષ્ટ ચરાચર દેખે; જડ દૃષ્ટિ વૈભાગ ઉવેખે. ॥૧૯॥

હે સંત! આ પ્રમાણે જેણે મારો ઉપદેશ સમજીને સત્ય માન્યો છે તે આ ભવસાગરની ભ્રમણાત્મક ભુલવણીમાં કદીયે ભૂલો પડશે નહિ; કારણ કે આ સંત વા હરિજન જડ દૃષ્ટિવાળા વિભાગને ઊખેડી નાંખી તે સ્થાવર-જંગમ પર્યંત સમસ્ત જગતને શુદ્ધ ચૈતન્ય દૃષ્ટિએ જુએ છે.

અડંગ મતો અવિગત ગતિપાવે, હૃદકી રધ્ય ફેરી ચિત નહિ ચાહાવે;
નિજ કૈવલપદ એક આરાધે, આન્ય ઉપાધ્ય વ્રાધ નવ સાધે. ॥૨૦॥

આ પ્રમાણે દૃઢતાપૂર્વક રહેનાર સાધકને મારા અડંગ મતવાળી અવિગત ગતિ પ્રાપ્ત થશે. જેને આ અવિગત ગતિ પ્રાપ્ત થઈ તે ફરી હૃદવાળા ચૌદલોકની શિદ્ધિસિદ્ધિની ચિત્તમાં પણ ચાહના કરશે નહિ; કારણ કે તેમના પોતાના સ્વરૂપથી નીચેની જે સમૃદ્ધિ છે તેને ઉપાધિરૂપ વ્યાધિ ગણીને તેને પામવાનું સાધન તેઓ કદી પણ કરતા નથી, પરંતુ એક સર્વોચ્ચ સત્કૈવલનું જ આરાધન કરે છે અને તેમાં જ તેઓ સંપૂર્ણ તલ્લીન રહે છે.

સોહી જન મમ તન મન ધન હેતા, નિજ ચૈતન્યકે ભયે જેહી વેતા;
ઓર સક્લ સબ જીવ મતિમંદુ, કરમકાંડ જીન કીયો સમંદુ. ॥૨૧॥

હે સંત! આ પ્રમાણે રહેનાર આ સાધકો પોતાનાં તન, મન અને ધન હેતુપૂર્વક મારા ચરણમાં ધરી દેતા હોઈ તેઓ નિજ ચૈતન્યના વેત્તા થાય છે. આસિવાયના બીજા જેઓ મને તન-મન આપી શક્યા નથી અને કર્મકાંડ સાથે સંબંધ રાખીને રહ્યા છે તે સર્વ જીવ મંદ મતિના હોઈ પદાર્થ પ્રાપ્તિ પાછળ રોકાયા છે.

પણ મમ બોધ સકલ સુખકારી, કુન હરિજન કુન જીવ સંસારી;
ત્રીનકો કહું દૃષ્ટાંત અનુપા, જીનત્યે સમજો સકલ નિરૂપા. ॥૨૨॥

હે પરમપદના ઉપાસક ! મારો બોધ સર્વ લોકને સુખી કરનારો છે. સંસારી જીવ હોય કે હરિભક્ત હોય આ બંને પ્રકારના લોકોને એકસરખા પ્રમાણમાં સુખી કરવાવાળો છે. એ વિષે એક અનુપમ દૃષ્ટાંત આપું છું. એ દૃષ્ટાંત વડે સર્વનું નિરૂપણ થશે અને સર્વ સમજમાં આવશે.

સુર વિના ભવમાં અંધિયારા, સૂઝત નહિ કછુ અવન્ય આકારા;
ઠગે સુર સકલ સબ સૂઝે, વિવિધી ભાત વસ્તુ જબ બૂજે. ॥૨૩॥

જુઓ, સૂર્ય વિના આખાં જગતમાં અંધકાર હોય, જેથી પૃથ્વી આદિ કોઈ પણ દ્રવ્ય દેખાય નહિ; પરંતુ જ્યારે સૂર્ય ઊગે છે ત્યારે પૃથ્વીના સર્વ દ્રવ્યો દેખાય છે અને ત્યારે વિધવિધ ભાતની સર્વ વસ્તુઓને સમજી શકાય છે.

સુરભક્ત કોઈ કોઈ ભવમાંહી, બિનુ દરશન ભોજન નહિ રાંહી;
પણ દિનકર સબકે પ્રકાશી, કુન સાકુટ કુન સૂરજ ઉપાસી. ॥૨૪॥

હે સાધક ! જોઈ લે. આ સૂર્યના ભક્ત જગતમાં કોઈક જ હોય છે, તે દર્શન કર્યા સિવાય ભોજન જમતા નથી; તો પણ દિનકર એટલે સૂર્ય તો સૂર્યનિંદક શાકૂટ હોય કે પોતાનો ઉપાસક ભક્ત ગમે તે હોય છતાં સર્વને પ્રકાશ આપે છે.

યેસેહી હમ સબકે સુખદાઈ, હરિજન ઓરુ જીવ લોક લુગાઈ;
દિનકરકુ જ્યૌં તેજ પ્રકાશા, ત્યૌં મમ જ્ઞાન ઉદ્યોત ઉજાસા. ॥૨૫॥

જેમ સૂર્યપ્રકાશ સૂર્યભક્ત અને સૂર્યનિંદક બંને ઉપર સરખો પડે છે તેમ મારા સૂર્ય સમાન જ્ઞાનનો પ્રકાશ, હરિજન હોય કે સંસારી સ્ત્રી-પુરુષ હોય, સર્વને સરખો ઉજાસ કરવાવાળો છે. આ પ્રમાણે હમો સર્વલોકના સુખના ધામરૂપ છીએ.

ઉમે પ્રકાશ દો દૈવત દેખાઈ, એક પદારથ એક લક્ષ લખાઈ;
લક્ષ જ્ઞાનસે પદારથ તેજે, હમસે જ્ઞાન તેજ સુરહી જે. ॥૨૬॥

હે સંત ! આ દૃષ્ટાંતમાં દર્શાવેલા ઉભય પ્રકાશના દૈવતની ખૂબી તો જો. એક સૂર્યનો પ્રકાશ પદાર્થ બતાવે છે, ત્યારે બીજો પરમગુરુના જ્ઞાનનો પ્રકાશ નિજ ચૈતન્યનો લક્ષ લખાવી દે છે. હે સાધક ! નિજ ચૈતન્યનો લક્ષ જ્ઞાનથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તે જ્ઞાન હમો પરમગુરુથી

પ્રાપ્ત થાય છે, જ્યારે પદાર્થ તેજથી દેખાય છે અને તેજ સૂર્યથી થાય છે. આ સુંદર દૃષ્ટાંત લક્ષ સમજાવવા આપેલું હોય તમો એ દૃષ્ટાંત ઉપર ખૂબ વિચાર કરજો.

ए दोउ सुर हम जुग परकाशी, सुर सुरके हम कैवलवासी;
सुनो हरिजन मम संत समाजी, आद्यपुरुष हम आये तुम काजी. ॥२७॥

હે સાધક ! ધ્યાનપૂર્વક જો, આ જગતના પ્રકાશક સૂર્ય બે છે. એક સૂર્ય પદાર્થ પ્રકાશક હોઈ દેવલોકનો વાસી છે અને બીજો સૂર્ય તે પરમગુરુ હોઈ તે કૈવલધામવાસી છે. હવે હે મારા સંત અને હરિજન ! સાંભળો. જે સૂર્ય કૈવલધામવાસી છે તે આદ્યપુરુષ ભગવાન કરુણાસાગર હોઈ તમારા કલ્યાણઅર્થે આ બાજુ આવેલા છે.

ताते कोइ जन करहो अंदेशा, निज कैवलपद लायेहु संदेशा;
सो तुमकु सब दीये देखाइ, विविधी भात निज अस्थ बताइ. ॥२८॥

હે સાધક ! તમારા સત્ય હિતને સમજાવવા મારે આ બાજુ આવવું પડેલું છે, માટે કોઈ જાતની શંકા લાવ્યા સિવાય મારા આપેલા લક્ષ સાથે વિચાર કરજો; કારણ કે નિજ સક્તા સત્કૈવલને ત્યાંથી હું પોતે એ સંદેશો લઈને આવ્યો છું અને એ સંદેશામાં જ સર્વથા તમારું કલ્યાણ સમાયેલું છે; અને તે વિષેની સંપૂર્ણ હકીકત વિધવિધ પ્રકારે નિજ અર્થના ખુલાસા સાથે તમો સર્વને કહી દેખાડી છે.

जीव इश्वर ओरु आत्मदरसी, उनकी हद तुमकु कही परसी;
जीवकी हद इश्वर अनुरागा, इश्वरकी हद जोत्य समागा. ॥२९॥

હે સાધક ! જીવદર્શી અને આત્મદર્શી, આ બંને પરોક્ષ સિદ્ધાન્તની હદ ક્યાં સુધી છે તે તને કહી બતાવ્યું છે. જીવદર્શીની હદ ઈશ્વરમાં અનુરાગવાળી છે અને ઈશ્વરની હદ જ્યોતિનારાયણમાં સમાગમ કરીને સમાય છે.

आत्मदरसीकी हद ब्रह्म, सो तुमकु पन कही दीयो प्रम;
निज कैवलगत काहु न पाइ, सब ओरले पद रहे अटकाइ. ॥३०॥

હે જાણકાર અંશ ! જો, આત્મદર્શીની હદ બ્રહ્મ હોઈ એ બ્રહ્મ વિષેનો સઘળો મર્મ પણ મેં તમોને કહી દીધો છે. જુઓ આ આત્મદર્શી અને જીવદર્શી, એ બંને પૈકી કોઈ પણ નિજ કૈવલગતિને પામ્યા નથી, પરંતુ આ બાજુનાં ઓરલાં પદમાં સર્વ અટકીને રહેલા છે.

સોહી કૈવલ કર્તાપદ સબકે, ગુન શક્તિ જોતિ નહિ જબકે;
તેહી કૈવલ કરતા પદ પરમ, સો હમ કીયા તુમકુ દહી ભ્રમ. ॥૩૧॥
કહેં કુવેર હમ અકલ નરેશા; ભવતારન ધારે તન ભેશા. ॥૩૨॥

હે સાધક ! આ સકર્તા સત્કૈવલનું પદ એ સર્વનું કર્તાપદ છે. આ સકર્તા સત્કૈવલનું પદ ગુણ, શક્તિ અને જ્યોતિનારાયણ પણ ન હતા તે પહેલાંનું જ હોઈ આદિ અને અંત સિવાયનું પુરાતન છે. એ જ સકર્તા સત્કૈવલ કર્તા હોઈ પરમપદરૂપ છે. તેનો સઘળો મર્મ મેં તમારા ભ્રમને ભસ્મીભૂત કરી સમજાવ્યો છે. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે, હું કળી ન શકાય તેવો અકળ નરેશ હોઈ આ ભવસાગરના જીવોને તારવા શરીરરૂપ વેશ ધારણ કરીને આવ્યો છું.

❦ અવિગત ગતિ દેખાવન - અંગ - ૮૫મું ❦

અબ દેખો નિજ નેન તમારે, કરો અનુભવ કુન સ્વરુપ હમારે;
યેસા હમહે પુરુષહી આદુ, વસુ જાંહાં નિજ ધામ અનાદુ. ॥૩૧॥

હે સાધુ ! મેં ઉપર પ્રમાણે મને જોવાને તને નિજ જ્ઞાનનાં નેત્ર આપ્યાં છે, તે વડે તું મને જો અને મારું સ્વરૂપ કેવું છે તેનો અનુભવ કર. આ ન્યાયે હું આદિ અનાદિનો પુરુષ હોઈ નિજ ધામમાં વસું છું.

અહો હરિજન ધન ભાયગ તુમારા, સો હમેરે તુમ પાયેહુ દેદારા;

અબ તુમ હમસે કરો પતીયારુ, બિનુ પ્રેહેતન નિજધામ પહોંચારુ. ॥૩૨॥

હે હરિજન ! તમારાં અહોભાગ્ય કે તમોને મારા દેદારનાં એટલે મારા સર્વજ્ઞ સોહંગ સ્વરૂપનાં દર્શન થયાં ! હવે તમે મારી સાથે પ્રતીતિ કરો એટલે વિના પ્રયત્ને નિજધામમાં પહોંચાડીશ.

જેહી જેહી જન મોહી કરહી મેલાપુ, તેહીતેહી જનકુ અભેકરી થાપુ;

તાતે તુમ મોહી કરો હો સનેસા, હરહુ તિમિર હમ પુરુષ દનેશા. ॥૩૩॥

જુઓ, જે જે ભક્ત મારો મેળાપ કરશે તે તે હરિજનને અભય કરી નિજ કૈવલ પદમાં સ્થાપીશ. એટલા માટે જો મારી સાથે સ્નેહ બાંધશો તો જેમ સૂર્ય પૃથ્વી ઉપર છવાયેલ અંધકારનો નાશ કરે છે તેમ હું તમારા અંતરપટમાં લાંબા કાળથી છવાઈ રહેલા તિમિરરૂપ અજ્ઞાન અંધકારનો નાશ કરીશ.

મનુતન દેખ ભૂલો મત કોઈ, ભવતારન ભીરભંજન મોઈ;
હમ તો પુરુષ અલેખ કહાઈ, આદ્યઅંત કોઈ પાર ન પાઈ. ॥૪॥

હે હરિભક્ત ! મારો દેહ મનુષ્યનો જોઈ કોઈ ભૂલા પડશો નહિ, કારણ કે હું તો ભીડભંજન હોઈ ભવને તારનારો છું. વળી મારા આદ્યઅંતને કોઈ પાર પામી શકે તેમ નથી. કારણ હું તો અલખ પુરુષથી ઓળખાઉં છું.

આદ્ય અંત મેરી કિરતારુ, સો તો નિજપતિ અપરંપારુ;
નિકટ ન દૂર ન આરનપારા, સબકે સાક્ષી હમ કિરતારા. ॥૫॥

હે ભક્ત ! મારાં આદ્યઅંત કિરતારમાં છે અને તે નિજપતિ પારાવાર છે, એટલે મારાં આદ્યઅંત ક્યાંથી હોય ! જો, હું દૂર નથી અને પાસે પણ નથી તેમ જ આ બાજુ નથી અને તે બાજુ પણ નથી તેમ જ ઓતપ્રોત પણ નથી. હું તો સર્વ લોકનો મહાદ સાક્ષી હોઈ કિરતાર છું.

માપ ન થાપ ન જાપ ન જોગા, જીવ ન શિવ ન ભોગી ન ભોગા;
દેહ ન વેહ ન ઘેહ ન ગ્રાગી, સુખ સસોપતિ તુરીયા ન જાગી. ॥૬॥

હું માપરૂપ નથી, સ્થાપનરૂપ નથી, જાપરૂપ નથી અને જોગી પણ નથી; તથા જીવ નથી, શિવ નથી, ભોગી નથી અને ભોગરૂપ પણ નથી. હું દેહરૂપ નથી, વેશરૂપ નથી, ઘરરૂપ નથી અને ગ્રહણ કરનાર ગ્રહણી નથી. વળી હું જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ અને તુર્યાવસ્થારૂપ નથી.

ભેખ ન ટેક ન લેખ ન લાધુ, સો હમ તુમ પડયે સેહેજ સમાધુ;
વેદ ન ભેદ ન રેદ ન રેદા, વિવિધી દોષ ન સોસ ન વલ્લેદા. ॥૭॥

હું ભેખરૂપ નથી, ટેકરૂપ નથી, લેખરૂપ નથી અને કોઈ ઉપાધિથી લદાયેલો પણ નથી; આમ હોવા છતાં તમો મને સહજ સમાધિએ પ્રાપ્ત કરી શકશો. જુઓ હું વેદ નથી, ભેદ નથી, ખેદ નથી અને નખેદ પણ નથી. વિધિવિધ પ્રકારના દોષરૂપ અપવાદવાળો નથી, શોષણરૂપ નથી અને ભેજરૂપ પણ નથી.

કર્મ ન ધર્મ ન પાપ ન પુન્યા, ધેધાતા નહિ ધ્યાન ને ધુન્યા;
સરગ ન નરક ન ઉંચ ન નીચા, આવન જાવન ઇચ ન વીચા. ॥૮॥

કર્મરૂપ, ધર્મરૂપ, પાપરૂપ કે પુણ્યરૂપ હું નથી; તેમ જ ધ્યેયરૂપ, ધ્યાતારૂપ, ધ્યાનરૂપ

કે ધ્વનિરૂપ હું નથી. સ્વર્ગરૂપ, નર્કરૂપ હું નથી તથા ઊંચનીચરૂપ પણ હું નથી તેમ જ આવવા જવાની ઈચ્છા કે વિચારરૂપ હું નથી.

નારી ન પુરુષ ન લિંગ ન ભંગા, સબ જીવન મમ રહિત અસંગા;

હરખ ન શોક ન મોઘ ન મેલા, કામ ન ક્રોધ ન કેલી ન કેલા. ॥૧૧॥

સ્ત્રી પુરુષ હું નથી તથા લિંગઆનંદના ભંગરૂપ નથી. વળી સર્વ જીવથી રહિત હોઈ હું અસંગરૂપ એટલે સંસર્ગરહિત છું. વળી હર્ષરૂપ, શોકરૂપ કે મોક્ષરૂપ હું નથી તેમ જ તેમાં મળીને રહેલા હોઈ તેમ પણ નથી. વળી કામરૂપ, ક્રોધરૂપ, કીડારૂપ કે કીડા કરનાર રૂપ પણ હું નથી.

રાગ ન દ્વેષ ન ઓર ન આપા, સબ વરજીત નહિ થાપ ઝથાપા;

દેશ ન કાલ ન પાલ ન પાપી, નિજ ચૈતન હમ આદ્ય અદ્યાપિ. ॥૧૦॥

રાગ કે દ્વેષરૂપ હું નથી અને બીજાઓનો આપનપુરુષ હું નથી. આમ સર્વથી વર્જિત હોઈ સ્થાપનરૂપ કે ઉત્થાનરૂપ હું નથી. દેશ કે કાળરૂપ હું નથી તથા પાલનપોષણરૂપ નથી તેમ જ પાપીરૂપ પણ નથી. હું તો આદિથી અદ્યાપિ સુધી નિજ સ્વયં ચૈતન્યરૂપ છું.

જાત ન ભાત ન સાથ ન સાથી, સબ હમસે હમ નહિ કોડ નાથી;

ધરમ ન અરથ ન મોક્ષ ન કામા, ચતુર સો મુક્ત ન દાહ ન વામા. ॥૧૧॥

જાત કે ભાત, સાથી કે સાથ, એ બધું મારા પ્રણવથી નથાયેલું હોઈ જાતભાતવાળું દેખાય છે પરંતુ હું કોઈનાથી નથાયેલો નથી. વળી ચાર પ્રકારની મુક્તિ તે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ હોઈ હું તે નથી તેમ જ ડાબાજમણા અંગરૂપ હું નથી.

આગે ન પીછે ન મધ્ય ન માપી, નિજ સાક્ષી હમ અકલ અદ્યાપિ;

એક ન દોય ન પક્ષ ન પાતી, સોહંમ પદ હમ દિવસ ન રાતી. ॥૧૨॥

આગળ, પાછળ કે મધ્યના માપવાળો હું નથી. હું તો નિજલક્ષી હોઈ અદ્યાપિ સુધી કળી ન શકાય તેવો અકળ છું. વળી એકકેબેના પક્ષપાતવાળો હું નથી. હું એ પદનો નિવાસી છું કે જે પદમાં રાત-દિવસ નથી.

દીર્ઘ લઘુ નહિ વૃદ્ધ ન વનસુ, વરજીત ચિત્ત બુદ્ધ અહંકાર મનસુ;

જુવો હરિજન જંબુકે સંતુ, યેસી મમ ગત અકલ અનંતુ. ॥૧૩॥

દીર્ઘ, લઘુ કે વૃદ્ધિરૂપ હું નથી તેમ જ વિનાશરૂપ પણ નથી. હું તો મન, વૃદ્ધિ, અહંકાર

અને ચિત્તથી વર્જિત છું. હવે હે જંબુનિવાસી સંત હરિજન ! લક્ષપૂર્વક જોશો તો આ પ્રમાણે મારી ગતિ અનંત, પારાવાર, કળી ન શકાય તેવી અકળ દેખાશે.

સો ગત તુમકુ સકલ લખાઈ, ઊલટસૂલટ દીયો ભેદ બતાઈ;
નિજાનંદ લક્ષ એક અજાપી, સો ચૈતન ચીદ હમ અઘાપિ. ॥૧૪॥

હે સંત ! ઉપર પ્રમાણે મારી પરમ અકળ ગતિ જે છે તેનો લક્ષ ઊલટસૂલટ ભેદ સમજાવીને મેં તને કહ્યો છે. નિજ ચૈતન્ય આનંદને આપનાર જે અજાપજાપ છે તે ચૈતન્ય ચિદરૂપ અઘાપિ હું પોતે હોઈ તે જ મારો લક્ષ છે તેનું તમો ધ્યાન ધરજો.

અવ તુમ ધરીયો તેહી મમ ધ્યાના, હમ કરહુ ઓર દેશ પીયાંના;

અહો હરિજન સવ સંત સમેતા, લક્ષજ્ઞાન ચિંતવન કરો હેતા. ॥૧૫॥

હે સંત હરિજનો ! મેં તમોને જે ચિદરૂપ ચૈતન્યલક્ષ આપ્યો છે તેનું તમો ધ્યાન ધરજો અને સદાય એ જ લક્ષમાં રહેજો. તમો સંત હરિજન સર્વ ભેગા મળીને મારા લક્ષજ્ઞાનનું હેતુપૂર્વક ચિંતવન કરજો. હું તમોને આ ધ્યાન ધરવાનું સોંપું છું તે ભૂલી જશો નહિ. હું તમોને સંપૂર્ણ સમજાવી શક્યો છું એટલે હવે પછી અહીં મારી જરૂરિયાત ન હોય એમ દેખાય છે; માટે હવે હું બીજા દેશમાં આ લક્ષજ્ઞાન આપવા જાઉં છું.

દેહીકો દરશ ચરમ ગતિ ટારી, હમ ચિદ ચૈતન લોહો નિહારી;

દેશ ગુર્જર હમ કીયો ટહંકારા, જ્ઞાનચક્ષુ જીવગ્રહી મમ સારા. ॥૧૬॥

હે સાધકો ! દશ્યરૂપ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ આદિ જે ચાર દેહ છે તે દેહ ચર્મગતિના હોઈ એ જ દેહ અવસ્થાના આચ્છાદનરૂપ આવરણને લીધે હું ઢકાયેલો છું, તે આવરણને દૂર કરીને જોશો તો ચૈતન્ય ચિદરૂપ મારા સ્વરૂપને નિહાળી શકશો. હે મારા ભિક્ત ! આ જ્ઞાનનો દેહકાર મેં ગુર્જરદેશમાં કર્યો છે અને આ ગુર્જરનિવાસી જે જ્ઞાન ચક્ષુવાળા છે તેમણે સુંદર રીતે મારા લક્ષને ગ્રહણ કર્યો છે.

ચામચક્ષુ જીવ ઊલટ દુખાયે, અસુહ જ્ઞાન મમ સમજ ન પાયે;

કરમકાંડ ગત સવ રહે લાગી, સમજે નહિ મમ જ્ઞાન અભાગી. ॥૧૭॥

હે જ્ઞાનચક્ષુવાળા સંત ! જ્યારે ગુર્જર દેશમાં ચૈતન્યલક્ષનો ઉપદેશ થવા લાગ્યો ત્યારે ચર્મચક્ષુવાળા પામર જીવોને ભારે દુઃખ થયું અને તેમનાં દિલ પણ ખૂબ દુખાયાં હોય એવું મને જણાયું. એનું કારણ એટલું જ છે કે મારું અરૂઢ જ્ઞાન તેમના સમજવામાં ન આવ્યું એથી કરી તેમને ઊલટું દેખાવાથી ખૂબ દુઃખ થયું. આમ મારું જ્ઞાન જેઓ સમજ્યા નથી

અગર જેમના સમજવામાં આવ્યું નથી એવા ચર્મચક્ષુવાળા ભાગ્યહીન પામર જીવોની ગતિ કર્મકાંડની પાછળ લાગી રહેલી છે.

સમજા સોહી રહે દ્વંદ્વ મત ધારી, બરન અઢારમે નર ઓરુ નારી;
જેહીજેહી જીવ શરન મમ આયે, વિવિધી ભાત કરી લક્ષ સમજાયે. ॥૧૮॥

હે સાધક ! અઢારે વર્ણનાં જે જે સ્ત્રી-પુરુષો મારા શરણમાં આવ્યાં તેમને વિધવિધ પ્રકારે મારો પરમ ચૈતન્યલક્ષ સમજાવ્યો છે. જે જે જીવ આ પરમલક્ષ સમજ્યા તે તે સર્વ લોકો દેહતાપૂર્વક આ લક્ષને ધારણ કરીને રહ્યા છે. તેઓ કદી ડગ્યા નથી અને બાહ્ય વિક્ષેપોના આવરણથી પણ શંકાશીલ થયા નથી.

શકે નહિ જીવ શરન મમ આઈ, સો જીવ સબ અજ્ઞાન રહાઈ;

અબ તીનકુ સમજૈયો તુમ સંતુ, વંચી વંચી મમ ગ્રંથ અનંતુ. ॥૧૯॥

હે સંત ! જે જીવ મારા શરણમાં આવી શક્યા નથી તે સર્વ જીવ અજ્ઞાની રહ્યા છે તેમને હવે તમો મારા ગ્રંથોને ખૂબ વાંચીને અને તેનો ખૂબ અભ્યાસ કરીને સમજાવજો.

વિશ્વબોધ અરુ જ્ઞાન અગાદુ, ગ્રંથમાંહી સબ સમજ સમાદુ;

કોટિક પ્રશ્ન પૂછે જન કોઈ, તેહી પરિઉત્તર ગ્રંથનમે હોઈ. ॥૨૦॥

હે સંત ! આ ગ્રંથમાં સર્વ પ્રકારની શ્રેષ્ઠ સમજનો સમાવેશ કર્યો છે; તેમાં આખાય વિશ્વને બોધ કરી શકાય તેવું અગાધ જ્ઞાન ભરેલું છે. જો આ ગ્રંથના પૂર્ણ અભ્યાસી આગળ કોઈ માણસ કરોડ પ્રશ્ન કરે તો તે સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આ ગ્રંથના જ્ઞાનમાં રહેલો હોઈ તે સહેલાઈથી તેનો જવાબ આપી શકે છે.

તાતે તુમસબ ગ્રંથ અભ્યાસો, વિવિધિ વિગતકરી અસ્થ વિકાસો;

જેહી ચૈતન ચિદસરુપ હમારા, સોહી ગ્રંથનમે કીયો વિસ્તારા. ॥૨૧॥

હે સંત હરિજનો ! એટલા જ માટે તમો સર્વને કહું છું કે આ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરજો અને વિધવિધ પ્રકારે વિગત સમજીને તેની અંદર રહેલા અર્થને ખુલ્લા કરજો. જુઓ, મારું જે ચિદરૂપ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે તે વિસ્તારપૂર્વક આ ગ્રંથમાં સંપૂર્ણ રીતે સમજાવ્યું છે, તે અભ્યાસ કરતાં પ્રાપ્ત થશે.

જ્યૌં કંચન પરવત નિજ એકુ, તાહી તોડ ઘડે ઘાટ અનેકુ;

સબ ઘાટન કંચનમયે સોઈ, કંચન દ્રષ્ટ જુવે જન કોઈ. ॥૨૨॥

જેમ એકાદ સુવર્ણના પર્વતમાંથી થોડો ભાગ તોડી લાવી તેમાંથી અનેક પ્રકારના

ઘાટ બનાવવામાં આવે છે, હે સાધક ! હવે આ દરેક ઘાટને જો. એ બધા ઘાટ કંચનના હોઈ કંચનમય છે છતાં સર્વલોક તે કંચનના ઘાટને કંચનરૂપે નહિ પણ ઘાટરૂપે જુએ છે, કોઈ વિરલ પુરુષ જ તેને ઘાટરૂપે નહિ પણ તે સુવર્ણ એવી દૃષ્ટિએ જુએ છે.

ત્યૌં કંચન પરવત મમ ગતિયાં, ગ્રંથ ઘાટ નંગ ઘડે રતીરતીયાં;

મૂલ તોલજબ તુમકરી જાનો, સરુપાનંદ મોહી પ્રગટપેહેચાનો. ॥૨૩॥

હે સંત ! ઉપરના દૃષ્ટાંત મુજબ મારી પોતાની ગતિ કંચનના પહાડ સમાન હોઈ આ પહાડ સમ ગતિમાંથી ગ્રંથોરૂપ ઘાટ ઘડેલા છે. તેમાં અંગ, ચોપાઈ, દોહા વગેરે વિધવિધ નંગ ઘડીને અણુરેણુથી લઈ બ્રહ્માંડભરની તમામ તત્ત્વ સામગ્રીનો રતીએ રતી હિસાબ આપ્યો છે. હે સાધક ! હવે જુઓ, તમે તેનો તોલ કરીને તેનું મૂલ્ય કરી જાણશો તો સાક્ષાત્ સ્વરૂપાનંદરૂપ પ્રગટ પ્રત્યક્ષ મને તમો આ ગ્રંથમાં દેખી શકશો. (જેમ ખેડૂત ખેતરમાંથી મળે છે તેમ હું ગ્રંથરૂપ ક્ષેત્રમાંથી તમોને પ્રાપ્ત થઈશ, માટે ગ્રંથોમાંથી મને મેળવવા શોધખોળ કરો.)

સોહી સ્વરૂપે હમ અમર અનાદુ, કોટી કલ્પ જુગકરહુ સમવાદુ;

તાતે તુમ ધોરખા મત ધરહી, હમ જાતા કલપંત ન કરહી. ॥૨૪॥

ઉપર જે સ્વરૂપ કહ્યું તે સ્વરૂપે હું અજરામર હોઈ અનાદિસિદ્ધિ છું. આમ સ્વરૂપાકારે અનાદિસિદ્ધિ રહીને કરોડો કલ્પ અને યુગ સુધી હું ચૈતન્યવાદનો સંવાદ કરતો રહીશ. માટે હમારા જવાથી હું નથી એમ માની કલ્પાંત કરશો નહિ અને દિલમાં કોઈ જાતનો ધોખો ધરશો નહિ; કારણ કે હું તો જરા મરણથી રહિત હોઈ અખંડ છું.

મેરો તન ચૈતન ચિદરુપા, સો તુમકુ કહ્યો લક્ષ અનુપા;

અબ તેહી લક્ષ રહો ચિત્ત પ્રોઝ, ચરમ દેહી મમ તજો સનેહી. ॥૨૫॥

હે અંશ ! મારું સ્વરૂપ ચૈતન્ય ચિદરૂપ છે અને તે વિષેનો અનુપમ લક્ષ તેં તમને કહ્યો છે. આ કહેલા લક્ષ ઉપર ચિત્ત પરોવીને રહેજો અને મારા ચર્મવાળા દેહ ઉપર જે મોહ છે તે મોહનો ત્યાગ કરી મારા અખંડ સ્વરૂપમાં સ્નેહ બાંધજો.

જ્ઞાનવંત અબ ભયે તુમ સબહી, કાહા કામ આંહાં મેરો અબહી;

જીવ સકલ અબ તુમ ચેતડ્યો, નિજ કૈવલકો લક્ષ બતૈયો. ॥૨૬॥

હે સંત અને હરિભક્તો ! તમે બધા જ્ઞાનવાન થયા છો. કહો, હવે અહીંયાં મારું શું કામ છે ? હું કહું છું કે હવેથી તમે આ સંસારના સઘળા જીવને ચેતાવજો. તેમને બોધ-ઉપદેશ આપી સર્વ સત્કૈવલનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવું તે બતાવજો.

સબ હરિજન ઓરુ સંત સમેતી, જ્ઞાનધ્યાન સમજાવહી નેતી;
દિવસ એક મેલ્લ જબ મલીયા, શ્રીમંતકુવેર સબસુ હલમલીયા. ॥૨૭॥

હે સંત ! વળી સંત હરિજનના સર્વ સમૂહને વેદે જે પદની નેતિ પોકારેલી તે નેતિ પદનો અર્થસહ જ્ઞાનધ્યાન સમજાવજો. આ પ્રમાણે એક દિવસ મેળો ભરાયેલો તે તકનો લાભ લઈ શ્રીમંત કુવેર સ્વામીજી સંતહરિજનના બધા સમૂહને હળીમળીને તે મેળામાં બેસી ઉપર મુજબ છેલ્લા દિવસનું જ્ઞાન આપતા હતા.

બોહોરુ સબ હરિજન સંતનસુ, સત્ કૈવલ કીના સરવનસુ;
સુનો હરિજન સંતો સબ કાઝ, ઓર દેશ હમતો અબ જાઝ. ॥૨૮॥
યેસે કહી હરિજન સંતનકુ, સત કુવેર ત્યાગે દેશનકુ. ॥૨૯॥

આમ જ્ઞાન આપીને સર્વ સંત હરિજનના સમૂહને સંબોધી દયાળુ પરમગુરુદેવે તે સર્વને સત્કૈવલ કહ્યા. આમ સંતહરિજનના સર્વ સમૂહને સત્કૈવલ કહી મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી અન્ય દેશમાં પ્રયાણ કરવા માટે આ દેશનો ત્યાગ કરી આદર્શરૂપે ચાલી નીકળ્યા.

અથ પ્રદેશ પ્રવેશ કરનકો-અંગ - ૮૬ મું

દેહ સહિત અંતરધ્યાન ભડયા, કાશી દેસ પ્રગટ જડ થડયા;
સબ હરિજન મલી કલપંત માંડી, અહો ક્યૌં ગયે હંમકુ તુમ છંડી. ॥૩૦॥

ભગવાન કૃષ્ણાસાગર કહે છે કે હું દેહ સહિત અંતરધ્યાન થઈને કાશીપુરીમાં પ્રગટ થયો ત્યારે તમામ ભક્તજનોએ ઘણું કલ્પાંત કરવા માંડ્યું અને કહેવા લાગ્યા હે સ્વામી ! હમોને છોડી આપ ક્યાં ચાલ્યા ગયા.

કેતેકતો અંનજલ તજી બેઠે, કોહુમુદી આંખ ગગન જડ પેઠે;
કેતેકતો ચીત ભ્રમ તંન ભડયા, સુધ બુધ જ્ઞાન વીસરજન ગડયા. ॥૩૧॥

કેટલાક જનોએ અન્નજળનો ત્યાગ કર્યો જેથી તેમની આંખો ઘણી ઊંડી ઊતરી ગઈ કેટલાકનાં ચિત્ત ભ્રમિત થયાં ને તેમની શુદ્ધિ જતાં તેઓ જ્ઞાન વીસરી ગયા.

કેતેકતો મંન ભયે હે અચેતુ, કેતેક સાસા નાડ સંકેતુ;
કેતેક કરતા કહી પોકારે, છોડ ગયે કુન ઔગુંન હમારે. ॥૩૨॥

કેટલાક મનથી અચેત થયા. કેટલાકનો શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો અને કેટલાક કર્તાને

પોકારવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, હમારા કયા અવગુણો થયા કે જેથી આપ અમોને છોડી ચાલ્યા ગયા.

કેતેકતો ચિત્ત કરે પસ્તાવો, અહો કાયમ અબ ક્યાંહાંસે પાવો;
કેતેક હરીજન રુદનહી કરહી, દીન બચન અહોનાથ ઉચરહી. ॥૪॥

કેટલાક અંતરમાં પસ્તાવો કરવા લાગ્યા કે હે કાયમ ધણી આપ હમોને ક્યાંથી મળશો. બીજા કેટલાક ભક્તો રુદન કરવા લાગ્યા ને લાચારીપૂર્વક અહોનાથના પોકાર કરવા લાગ્યા.

કેતેક કહે અવગુન અપનેકા, બની નહી મોસે સેવ વિવેકા;
કેતેક કહે હંમ કરતા ન જાંના, મનુ તંનસે જન કરી પરમાંના. ॥૫॥

કેટલાક જનો પોતાના અવગુણો કબૂલ કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે હે દયાળુ ! અમારાથી આપની કંઈ સેવા થઈ નથી તો અમો અવિવેકી છીએ. તેમ જ બીજા કેટલાક જનો કહેવા લાગ્યા કે હે કર્તા આપ પોતે પધાર્યા પણ અમો આપને ઓળખી ન શક્યા. અમોએ આપને મનુષ્ય સ્વરૂપ માની આપની કોઈ જાતની સમજ વગર સેવા કરી ન શક્યા.

કેતેક લોક સાકુટ નરનારી, મન પસ્તાંને અધીક અપારી; ॥૬॥
હંમ સ્વામી નંદા બહુ કરહી, અહો કરતા હંમ ક્યૌં કરી તરહી.

કેટલાંક સાકુટ સ્ત્રી પુરુષો કહેવા લાગ્યાં કે હે સ્વામી ! અમે તમારી ધણી નિંદા કરી છે તો અમે શી રીતે ભવસાગર તરી શકીશું એ પ્રમાણે ઉચ્ચાર કરી પસ્તાવો કરવા લાગ્યા.

બ્રાહ્મણ બનીયા બરન અઠાર, ગયે પીછે કલપે લોકહી સારે; ॥૭॥
હરિજન ઓરુ સબ સંત સમેતુ, ભયે દલગીર હંમસે ધરી હેતુ.

બ્રાહ્મણ, વાણિયા સહિત અઠારે વર્ણના લોકો હમારા અંતરધ્યાન થયા પછી ઘણું કલ્પાંત કરવા લાગ્યા. સંતપુરુષો તેમ જ હરિભક્તો દિલગીર થઈ અંતરમાં અમારા માટે પ્રેમભાવ ધરવા લાગ્યાં.

યૌં કલ્પંત સબ રહે નીસવાસી, શ્રીમંત કુવેર પ્રગટે જડ કાશી; ॥૮॥
કાશી દેશ સબ ઇષ્ટ ઉપાસી, કર્મકાંડ નરનાર વિલાસી.

આ પ્રમાણે સઘળા જનો નિસાસા મૂકી કલ્પાંત કરતા હતા. જ્યારે શ્રીમંત કુવેર સ્વામીજી કાશીપુરીમાં પ્રગટ થયા કે જ્યાં સ્ત્રી પુરુષો કર્મકાંડ અને દેવોની ઉપાસના માં અટકેલા હતાં.

તેહી દેશ લગે કરનહી બોધા, વીપ્ર ભેખ મલી વદત વિરોધા;
કરકે વિરોધ લરત સબ હારે, અરુઢ જ્ઞાન સુની મંન પતીયારે. ॥૯॥

ત્યાં મેં બોધ કરવાનો શરૂ કર્યો. જેથી વિપ્રો અને ભેખોએ એકઠા મળી અમારો વિરોધ કરીને લઢવા માંડ્યું પણ તેઓ હાર પામ્યા. તેમાંના કેટલાક સમજુ જનોએ મારું અરુઢ જ્ઞાન સાંભળી અંતરમાં વિશ્વાસ આણ્યો.

કેતેક પંડિત સભા કરાઈ, કેહં કુવેર હંમસે લરે આઈ;
યેસેહી લરી ગયે હાર અનેકુ, સમજ સમજ મમ જ્ઞાન વીશેકુ. ॥૧૦॥

કેટલાક પંડિતોએ એકઠા થઈને અમારી સમક્ષ સભામાં તકરારો કરી પણ તેઓ હારી ગયા. કેટલાક સમજુ જનો કહેતા કે આ પુરુષ મહાજ્ઞાની છે.

થોરેક દિવસ તેહી દેશ સમજાઈ, તબ બોહોરુ હંમકુ દયા આઈ;
કરી પ્રણાંયમ ધ્યાન ધરો મોઈ, દેશ ગુજર જનકી ગતિ જોઈ. ॥૧૧॥

અમે કાશીપુરીમાં ભાવિકજનોને સારો ઉપદેશ આપ્યો અને અમારા અંતરમાં વિચાર્યું કે ગુર્જર દેશમાં અમારા હરિભક્તો શું કરતા હશે. આ પ્રમાણે વિચારી અમે પ્રાણાયમ કરી ધ્યાન કરી જોયું તો ગુર્જરદેશની ગતિ જણાય.

અતિ કલ્પંત કરત जब देखे, हम साथे अति प्रीत विशेषे
जन कल्पंत सहा नहीं गयेउ, देश गुजर फेरी प्रगटही भयेउ. ॥१२॥

ધ્યાન કરી જોતાં ત્યાં સઘળા હરિજનો તથા સંતો ઘણું કલ્પાંત કરતા જોયા, તથા અમારા પ્રત્યે અંતરમાં આરતવાળા જોયા. આ પ્રમાણે જનસમૂહનું કલ્પાંત સહન ન થવાથી મેં ગુર્જર દેશમાં ફરીથી દેહ ધારણ કર્યો.

सत कुवेर सुध बुध लेइ साजु, देह सहीत आये करन समाजु;
गुजर देश फेरके जब आये, संत सहीत हरीजन हरखाये. ॥१३॥

શ્રી કુવેર સ્વામીજી પોતાની શુદ્ધ બુદ્ધિ લઈ દેહની વિભૂતિના સાજ સહિત ભગવતી જનોનાં કાર્ય કરવા પધાર્યા. આ પ્રમાણે જ્યારે પરમગુરુ ફરીથી ગુર્જર દેશમાં પ્રગટ થયા ત્યારે સંત તથા હરિજનોને ઘણો જ આનંદ થયો.

खबेर भइ सब देशके जनकु, दोर आये लेइ तंन मन धनकु
धइ धइ मोइ सब पाव लपटाये, अहो करता अब हम गत पाये. ॥१४॥

અમારા પ્રગટ થયાના સમાચાર હરિજનોને થતાં તરત જ તન મન ને ધન સહિત

દોડી આવ્યા ને દોડી દોડીને પગે પડવા લાગ્યા ને કહેવા લાગ્યા કે અહો હે કર્તા ! હવે હમારી ગતિ થશે.

કેતેક દીન હંમ ભરમહી ભૂલે, જ્ઞાન ચક્ષુ હમેરે અબ રુલે;

સંત સહીત હરીજન મલી સારે, ધુપ દીપ મોઢ આરતી ઉતારે. ॥૧૫॥

ત્યાર પછી હરિજનો કહેવા લાગ્યા કે હે સ્વામી ! કેટલાક દિવસો સુધી અમે ભ્રાન્તિમાં ભૂલા પડેલા હતા, તો હવે તમે પધારવાથી અમારી આંખો ઊઘડી છે. સર્વે સંત હરિજનોએ ભેગા મળીને અમારી આરતી ઉતારી પૂજા કરી.

કરી આરતી સબને લેઢ, દીન બચન ભયે પ્રેમ સનેહી;

કરજોરી કેહે સબ જન ઓરુ સંતુ, સ્વામી તુમ ગત્ય અકથ અનંતુ. ॥૧૬॥

આરતી ઉતાર્યા પછી સર્વે હરિજનો હાથ જોડી દીનતાભરી વાણીથી કહેવા લાગ્યા કે, હે સ્વામી ! આપની ગતિ અનંતા અનંત હોઈ વાણી દ્વારા વર્ણન થાય તેમ નથી.

તુમ કરતા અવીગત અવીકારી, હંમ નહી જાંની ગતી તુમ્હારી;

અબ સ્વામી રખીયો કરુનાઢ, ટારો કુમતિ આયે સરનાંઢ. ॥૧૭॥

હે કર્તા ! આપનું વિગતવાર વર્ણન થાય તેમ નથી. આપ વિકારરહિત છો જેથી આપની અગમ્ય ગતિને અમે જાણી શક્યા નહિ. તો હે સ્વામી ! અમારા પર કરુણા દૃષ્ટિથી જોશો ને અમારી દુર્મતિ ટાળી તમારા શરણમાં લેશો.

અતી અવગુન મતી મલીન હંમારી, ગુન અવગુંન તુંમ લેહો સમારી;

તુમ સતગુરુ દાતા ઓરુ કરતા, ચૌદ લોક ઉપજાવત હરતા. ॥૧૮॥

હે સ્વામી ! અમારામાં ઘણા અવગુણ ભરેલા હોવાથી અમારી મતિ મલિનતાવાળી છે. તો અમારા ગુણદોષો તરફ ન જોતાં આપના શરણે લો. આપ ચૌદે લોકના ઉત્પાદન કરનાર તેમ જ નાશ કરનાર હોઈ સદગુરુ અને કર્તા આપ પોતે જ છો.

યેસેહી કહી સાધુ ઓરુ જનહી, પ્રેમ કરન લગે અતી દીન દીનહી;

દેશ ગુજર સબહી નરનારી, આયે સકલ સુની કીરત હમારી. ॥૧૯॥

આ પ્રમાણે સંત અને હરિભક્તોએ કહ્યું અને વધુ ને વધુ પ્રેમ હંમેશ કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ગુર્જર દેશનાં સ્ત્રી-પુરુષો અમારી સુકીર્તિ સાંભળીને અમારે શરણે આવ્યાં.

કરત દરસ મમ ગયે અંદેશા, સુનત જ્ઞાન સબ લીયે ઉપદેશા;
સકલ્લ દેશ મમ જન ભયે સારા, ભાવ પ્રીત્ય બઢી ભક્તિ અપારા. ॥૨૦॥

ભાવિક ભક્તોએ અમારાં દર્શન કરી વહેમ મુક્ત થઈ અમારું જ્ઞાન સાંભળી અમારા
સેવક (શિષ્ય) થયા અને પૂર્ણ ભાવ સહિત ભક્તિમાં વધારો કરી રહ્યા.

હરિજન ઓરુ સાકુટ સમેતા, કરન લગે હંમસે સબ હેતા;
જે જે જસ જુગમહી વીસ્તરીયા, અનંત કોટ જીવ સરનહી કરીયા. ॥૨૧॥

હમારા હરિભક્તો અને બીજા સાકુટો સહિત તમામ જનો અમારી સાથે હેત
કરવા લાગ્યા. જે જે અનંત કોટિ જીવો અમારે શરણે આવ્યા તે તમામનું મેં સવિસ્તર
વર્ણન કર્યું છે.

જ્ઞાન ધ્યાન સબ જન અનુરાગુ, નીશદિન હોય અતી સંત સમાગુ;
આનંદ મયે ઉછવ અવીકાસા, રાજા પરજા સબ ભયે દાસા. ॥૨૨॥

સઘળા ભગવતીજનો જ્ઞાન ધ્યાનમાં એકતા કરીને હંમેશ સંત સમાગમ કરવા લાગ્યા
ને રાજા તથા રૈયત દાસત્વભાવે જ્ઞાનમય બનીને આનંદ ઓછવ કરવા લાગ્યા.

માસ માસ પુનમ જબ હોડ, દરસનકુ આવે સબ કોડ;
મેલા મલે અપાર અઘાડુ, કરે હલીમલી આનંદ જન સાધુ. ॥૨૩॥

દર મહિનાની પૂર્ણિમાના દિવસે સઘળા હરિજનો અને સંતો દર્શને આવતા ને આ
રીતે મોટો મેળો ભરાતો કે જેમાં સંતો અને હરિભક્તો હળીમળીને આનંદ ઊભરાવતા.

एही परकार दिवस ओरु राती, वीत्ये करत ज्ञान विक्षाती;
सब हरीजन भये ज्ञान विवेकी, सुनही सुनही गुन ग्रंथ अनेकी. ॥२४॥

આ પ્રમાણે અહોરાત્રિ જ્ઞાન ધ્યાનમાં સમય વિતાવતા હતા જેથી હરિજનો અને
સંતો ગ્રંથ જ્ઞાન સુણી સુણીને જ્ઞાનીને વિવેકી થયા.

तारन तरन भये सब साधु, करत करत मम लक्ष आराधु;
केतेक हरिजन मही भये येसे, संत समांन ज्ञान भड तेसे. ॥२५॥

તમામ સંતો મારા ચૈતનમય લક્ષનું આરાધન કરતા કરતા તારણ તરન પુરુષ થયા.
તેમ જ કેટલાક હરિભક્તો સંતની બરાબરી કરી શકે તેવા જ્ઞાનના અધિકારી થયા.

કૈવલ ધ્યાન સબે ઝર ધરહી, આન દેવ આરાધ ના કરહી;
ચૈતન દ્રષ્ટ ભડ સબ જનકી, સંત સહીત ઓરુ સબ હરીજનકી. ॥૨૬॥

તમામ હરિજનોએ હૃદયમાં કેવલ કર્તાનું ધ્યાન ધારણ કર્યું ને બીજા દેવાધિ દેવોનું શરણું લીધું નહિ, અને તેથી તમામ સંતો અને હરિભક્તોની સ્વ ચૈતન દૃષ્ટિ થઈ.

દ્રષ્ટ તત્ત્વ ગયો દરસ દુરાડ, નીજ ચૈતન કૈવલ ગ્યમ પાડ;
યેસે ભડ જબ સમજ સક્લકી, તબ હંમ ચેહેન લીયે સબ દલકી. ॥૨૭॥

જ્યારે નિજ ચૈતન અને કેવલ કર્તાની યથાર્થ ગમગતિનો અનુભવ થયો ત્યારે તત્ત્વોની દૃષ્ટિ નષ્ટ થઈ. આ પ્રમાણે સઘળાઓ સમજ્યા ત્યારે તેઓના અંતરની વાત અમોએ જાણી લીધી.

જબ એક દીન હંમ કીયો વીચારી, ચેતો દીપ દેહી દેડ છટકારી;
બોહોત બરસ લીલા અબ કીની, જંબુ દીપ હલમલ રંગ ભીની. ॥૨૮॥

જ્યારે મેં જોયું કે આ જંબુદીપ સ્વ-સ્વરૂપના જ્ઞાનમાં જાગ્રત થયો છે, ત્યારે દેહ છોડવાનો અમે વિચાર કર્યો. આ પ્રમાણે આ દીપમાં હળીમળીને ઘણાં વર્ષ સુધી હમે લીલા કરી.

સબ હરિજન ઓરુ સંત બોલાડ, જ્ઞાન કચારી જબી જમાડ;
કેહં કુવેર અકેહેર અવાજુ, છેહેલે દીનકે એહી સમાજુ. ॥૨૯॥

તમામ સંતોને હરિજનોને બોલાવીને જ્ઞાન કચેરી ભરી મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી એક અવાજે કહેવા લાગ્યા કે આ છેલ્લા દિવસની જ્ઞાન સભા છે અને આ મારો છેલ્લો અવાજ છે.

અથ સકત મત શ્રી કુવેર કરુણાસાગર
નિજધાંમ સધાવનકો - અંગ - ૮૭મું

નીજ અનુભવ કરી કીયો પોકારા, સમજ લીયો હરી જન સબ સારા;
દિવસ છેહેલુ એહી જ્ઞાન ઉચારુ, અબ હંમ કૈવલ ધાંમ સધારુ. ॥૩૦॥

પોતાને અનુભવ થયો કે સઘળા સંત હરિભક્તો યથાર્થ જ્ઞાનને સમજ્યા છે, ત્યારે પોતે ઉગ્ર અવાજ કરી બોલ્યા કે આ મારો છેલ્લા દિવસનો ઉપદેશ છે. આ પ્રમાણે બોલી કેવલધામ સિધાવવા તૈયારી કરી.

સુનો હરિજન સંત મમ દાસા, આનંદ મયે તુમ કરો વીલાસા;
હંમતો અબ નીજ ધાંમ સધાવુ, સમાચાર કૈવલકુ કાહાવુ. ॥૨॥

હે મારા સંતો ને હરિભક્તો સાંભળો, તમારું જીવન તમે આનંદમાં નિર્ગમન કરો.
હવે હું મારા સ્વધામમાં જઈને કૈવલ ધણીને સમાચાર જાહેર કરું.

તુમ દલગીર કરો મત કોઈ, રહો નીજપદ નીશદીન ચિત પ્રોઈ;
અબ દો દીન તુમ કરહો વીલાસી, તંન છુટે ફેરી નીજ પદ પાસી. ॥૩॥

હે હરિજનો ને સંતો, તમો દિલગીર થશો નહિ. પણ અહોનિશ સ્વસ્વરૂપમાં લક્ષ
જોડી રહો. હવે તમે બધા ટૂંકું જીવન વિલાસમાં (મોજમાં) ગાળી શરીર છોડતી વખતે
નિજ પદને પ્રાપ્ત કરવું ચૂકશો નહિ.

જેહી હંમ ધાંમ કહોડ દેવનકે, નાંમ નવેસ સબે જીન જીનકે;
તેહી ધાંમ રહો મત અટકાઈ, ભિંન ભિંન તબ કહી સમજાઈ. ॥૪॥

તમારા સમક્ષ મેં જે દેવોનાં ધામો નામ નિશાન સહિત દર્શાવ્યાં છે તથા જેની જુદી
જુદી ગતિ સમજાવી છે તેમાં અટકશો નહિ.

નીજ કૈવલ છેહેલુ પદ જેહી, જબ તુમ પાવો નહી સંદેહી;
યેસે કહી સંતન ઓરુ જનકુ, સત કુવેર ત્યાગે જબ તંનકુ. ॥૫॥

હદ બેહદથી પર છેલ્લામાં છેલ્લું કૈવલપદ છે તે તમે જરૂરથી પ્રાપ્ત કરશો. એમાં
કોઈ પ્રકારનો સંદેહ રાખશો નહિ. ઉપર પ્રમાણે સંત અને હરિભક્તોને કહીને શ્રી કુવેર
સ્વામીજી શરીરનો ત્યાગ કરવા તૈયાર થયા.

સત્ કૈવલ સરવંનકુ કહીયા, શ્રીમંત કુવેર નીજ ધાંમ સધાયા;
સબ દેખત તંન દીયો છટકાઈ, નીજ વ્યાપક પદ રહે લોકાઈ. ॥૬॥

મહાન સમર્થ શ્રી કુવેર સ્વામીજી સર્વ સંત હરિભક્તોને સત્કૈવલ કહીને નિજધામમાં
ગયા. અને બધા જન સમૂહ સમક્ષ સ્થૂલ શરીર છોડી દીધું. પોતે પોતાના નિજ વ્યાપક
સ્વરૂપ (સોહંગ પ્રણવ)માં વિલીન થયા.

જેતને લોક ઓલંગી આયે તે, ફેર ગયે ઓલંગીહી તે તે;
કુલ કરતા કૈવલ નીજ ધાંમુ, હંસ રુપ ધરી ભયે વીરાંમુ. ॥૭॥

અમે જે ધામમાં જે જે લોકોને ઉપદેશ આપતા અત્રે આવ્યા હતા તે સઘળાં

ધામો ઓળંગી સમસ્ત લોકના ઉપાદાન કર્તા કેવલના સાંનિધ્યમાં હંસ સ્વરૂપે વિરામ લઉં છું.

સબ હરિજન મન ભયે ઉદાસુ, અહો કરતા કહી છેડે નીસાસુ;
કેતેક જન મુઠ્ઠાંગત ભયેડ, કેતેકકી સુધ બુધ ચીત ગયેડ. ॥૮॥

બધા હરિભક્તો ઉદાસ થયા ને નિસાસા નાખવા લાગ્યા. કેટલાકની શુદ્ધિ જતી રહી અને બેશુદ્ધ થયા.

કેતેક તો કરે વીકલ વીલાપુ, છેડ દેડ તન મન ધન આપુ;
કેતેક ગદગદ કંઠહી રોવે, અહો કરતા અબ કુન ગત્ય હોવે. ॥૯॥

કેટલાક જનો શોકને લીધે રડતા ગાંડા જેવા બન્યા. કેટલાકને અંતરથી તન, મન અને ધન ઉપરથી મમત્વ છૂટી ગયું. ને ગળગળા થઈ કહેવા લાગ્યા કે હવે તમારી શી ગતિ થશે.

કેતેક કેહે હંમકુ લીયો રૂચી, કેતેક પરે ધરની નૈન મીચી;
આકુલ વાકુલ યેમ સબ જન ભડ્યા, તબ સંતે જ્ઞાને સમજડ્યા. ॥૧૦॥

કેટલાક હરિભક્તો કહેવા લાગ્યા કે અમોને આપની પાસે ખેંચી લ્યો. કેટલાક આંખો મીંચી પૃથ્વી પર ઢળી પડ્યા. આ પ્રમાણે તમામ હરિજનો બેબાકળા બન્યા ત્યારે સઘળા સંતોએ ભેગા મળી જ્ઞાન સ્વરૂપ સમજાવ્યું ને શાન્ત કર્યા.

અહો હરિજન જુવો લક્ષ વિચારી, જેહી સતગુરુ સદ કીયો હે પોકારી;
શ્રીમંત કુવેર અવિગત અવિન્યાસી, અજર અમરપદ પરમ નીવાસી. ॥૧૧॥

હે હરિભક્તો ! લક્ષનો વિચાર કરો કે સતગુરુએ છેવટ સુધી પોકાર કરીને સમજાવ્યું છે કે શ્રીમંત કુવેર સાહેબ કે જે ગતિમાં ન આવે તેવા તથા જેમનો નાશ ના થાય તેવા જન્મથી રહિત, અમર સ્વરૂપવાળા પરમનિવાસી થયા છે.

તો તુમ ક્યૌં કલપંતહી કરહો, અબ તીનકો નીજ ધ્યાનહી ધરહો,
નીજ કરતા સતગુરુ તન ધારી, શ્રીમંત કુવેર આડ વિશ્વઝધારી. ॥૧૨॥

માટે તમે કલ્પાંત શા માટે કરો છો, તમે તેમનું ધ્યાન ધરો. શ્રીમંત કૃષ્ણાસાગર ભગવાન જગતમાંના અંશોનો ઉદ્ધાર કરવા નિજ પરમ વિશેષ રૂપે અવિગત ગતિએ સ્થૂલ શરીર ધારણ કરીને આવ્યા હતા.

સોહી કરતા સદ ચીદ નીધદ્યાપી, સાક્ષીવંત અંસનકે અદ્યાપિ;
તો ત્રીનકે તંનકુ ક્યૌં કલપો, નીજ ચૈતનને તંન ક્યૌં જલપો. ॥૧૩॥

સકર્તાપતિ પોતે ચિદ્ અંકુરને બ્રહ્મની આદ્યથી સાક્ષી સ્વરૂપ અંશોની પણ આદ્ય છે. તેમના શરીરની કલ્પના કેવી રીતે સમજશો. તે નિજ ચૈતન સ્વરૂપને ભૌતિક શરીરવાળા કેમ જલપો છો.

તબ હરિજન સબને સીખ માની, શ્રીમંત કુવેર તંન જ્ઞાન નીદ્યાની;
જબ જ્ઞાને ચીત સબ જન લાયે, તબ તંન વીલસન સોખ સમાયે. ॥૧૪॥

ત્યાંના સઘળા હરિભક્તોએ સંતોની શિખામણ માન્ય કરી. શ્રીમંત કુવેર સ્વામીનું શરીર જ્ઞાનમય છે. જ્યારે હરિજનોના ચિત અંતઃકરણમાં જ્ઞાનનો લક્ષ સમજાયો ત્યારે પરમગુરુએ સ્થૂલ શરીર છોડ્યું તેનો ખેદ નાશ પામ્યો.

સોખ સમે સબ જનકે જબહી, કરન લગે અસ્તુતહી તબહી;

અહોનાથ ગતી અકલ તુમ્હારી, બ્રંહ્માદીક ભવ અગમ પોકારી. ॥૧૫॥

જ્યારે તમામ હરિજનોનો શોક નાશ પામ્યો ત્યારે તેઓ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા કે હે નાથ ! તમારી ગતિ કળી ન શકાય તેવી છે. કે જેને શિવ બ્રહ્માની આદ્ય લઈ કોઈની ગતિ પહોંચતી નથી. તેમ જ જેને માટે બ્રહ્માએ નેતિ પોકારેલી છે. તો આવા તે પદની ગતિના તમો વેત્તા છો.

તો મનુ તંન ગત હંમ ક્યૌં જાને, અટક રહે ચરીતર ગુન જ્ઞાને;

હુંયે સ્વામી તુમ પરમ દયાલુ, મનુ તંન કીયો હમેરો પ્રતીપાલુ. ॥૧૬॥

અમે મનુષ્ય શરીરની ગતિવાળા હોવાથી આપની મહદ્ ગતિને ઓળખી નહિ શકવાથી સ્થૂલ શરીરના ગુણો અને ચરિત્રમાં અટકી રહ્યા છીએ. માટે હે સ્વામી ! તમે પરમ દયાળુ છો અને મનુષ્ય શરીર ધારણ કરીને હમારું પાલન પોષણ કરો છો.

જાન્યે હંમ સબસે અવિનાશી, તંન પલટી પ્રગટે જડ કાશી;

જે જે જે અહો અંતરજામી, પરમ દયા કર સમરથ સ્વામી. ॥૧૭॥

જ્યારે તમે શરીર સહિત અંતરધ્યાન થઈને કાશી પ્રગટ થયા ત્યારે અમોએ આપ અવિનાશી પુરુષ છો એમ જાણ્યું. જેથી હે અંતરયામી આપની જય હો જય હો જય હો. તો હે સામૃથ સ્વામીજી અમારી ઉપર દયા કરશોજી.

સકલ દેવનકે દેવા તુમહી, મરમ ગતી અબ જાની હમહી;
જક્ત તાત તુમ નાથ સબનકે, કાજ કરન આયે તે જનકે. ॥૧૮॥

હે પરમગુરુ ! દેવ આપ તમામ દેવોના દેવ છો અને તમારી ગતિ અને મરમ અમોએ જાણ્યો. તમે જગતના પિતા તથા તમામના નાથ રૂપે જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરવા માટે અવ્યક્ત તત્વો નું દિવ્ય મનુષ્ય શરીર ધારણ કરીને આવ્યા છો.

અસ્થ અનુભવ નહીતર ક્યાંહથી, સકલ સાહસ્ર ગત પાર વેદાંથી;
કાંયમ પંથ મત અતી કરડાઈ, અહો કરતા તુમ ગયે ચલાઈ. ॥૧૯॥

આપ ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણે ન હોય તો આવા અસ્થ અનુભવ ક્યાંથી હોય ? તમને શાસ્ત્ર અને વેદોની ગતિથી પારનો અનુભવ છે અને આપની ગતિ મહાદ છે. જેથી હે કર્તા કરડાઈ ભયો કાયમ પંથ તમે ચલાવી ગયા.

ઓર પંથ સરવંનકે દેખે, કોહુ નહીં તુમતોલ વીશેખે;
અમલ પતિ કરતા કરી ગાયે, ગુન કરતવ સબ પંથ ચલાયે. ॥૨૦॥

બીજા ઘણાક પંથો જોયા પણ તમારી બરાબરી કરી શકે એવો વિશેષ ગતિનો કોઈ પંથ નથી. ગુણોને કર્તા તરીકે સ્થાપન કરીને તેના ગુણ ગાયા છે.

નીજ કરતા ગત્ય કાહુ ન જાની, સબ ઓરલે પદ ગયે બચાંની;
હે કરતા કૈવલ પદ આદુ, સો દેઈ ગયે તુમ હંમકુ આરાધુ. ॥૨૧॥

નિજપતિની ગતિને કોઈ જાણી શક્યા નહિ જેથી તમામ લોકો આ બાજુના સ્થાપિત કરેલા પદનાં વખાણ કરે છે. જે કર્તા 'કૈવલ'નું પદ આદ્ય અનાદિ છે કે જેનો લક્ષ પરમગુરુ (તમો) આપી ગયા છે તેનું અમો આરાધન કરીએ છીએ.

તાતે ભડ ગત અટલ હમારી, શ્રીમંત કુવેર તુમ લક્ષ વીચારી;
અહો સ્વામી હંમ સરન તુમારે, કોટી કલ્પ ટરીયે નહી ટારે. ॥૨૨॥

મહાન સમર્થ શ્રીમંત કુવેર સ્વામીના લક્ષનો વિચાર ઘણો જ મનન પૂર્વક કરવાથી અમોને અટલ ગતિ પ્રાપ્ત થઈ. અહો હે સ્વામી ! અમોને તમારા શરણમાં કાયમને માટે રાખશો ને કરોડો કલ્પ વીતી જાય પણ અમોને તમારાથી જુદા પડવા દેશો નહિ.

યૌ અસ્તુત કરત સબરહીયે, શ્રીમંત કુવેર ધણી ધામ સધડીયે. ॥૨૩॥

આ પ્રમાણે હરિજનો સ્તુતિ કરતા હતા અને શ્રીમંત કુવેર સ્વામી કર્તા કૈવલના ધામમાં સિધાવી ગયા.

અથ ગ્રંથ-શ્રવણ ફલ-અસ્તુતીકો અંગ-સાખી
યજન - ભજન - વિધિનું માહાત્મ્ય

एही निजबोध अगाधहि, ग्रंथ विलोकही कोय;
तेही परमपद पावही, जो शुध चितसे जोय. ॥१॥

હે અંશ ! અગાધ જ્ઞાનને આપનાર એવા જે મારા ગ્રંથો તે ગ્રંથો પર તમારું લક્ષ્યબિંદુ યથાર્થ શુદ્ધ ચિત્ત વડે ઠેરવશો અને તેનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરશો તો, હું નિશ્ચયપૂર્વક કહું છું કે, તમને પરમપદની પ્રાપ્તિ થશે.

मोक्ष मले मनवच्छिन्न, कर्ता समंधी ज्ञान;
छते पिंड सद चिद् पर, समजहि पद परमान. ॥२॥

વળી હે અંશ ! એના વડે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મથી પર એવા સકર્તા સત્કૈવલનું જે પરમપદ છે તેનું મનના ધાર્યા પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન થશે, અને પરિણામે આ સદેહે મનવાંછિત (કૈવલ્ય પદ) મોક્ષપદને પમાશે. માટે તું આ યજન-ભજનવિધિનું નિત્ય પ્રતિ પઠન-પાઠન કરજે અને તેમાં રહેલા જ્ઞાન વડે પરમપદને પ્રાપ્ત કરજે.

कोटि यगन तप तीरथही, हये हस्ति गौआद्य;
तिनते श्रेष्ठ मिले फल, सुने ग्रंथ अहलाद. ॥३॥

હે કાયમપંથી ! જો તમે યજન-ભજન-વિધિરૂપ આ ગ્રંથનું નિત્ય પ્રતિ પઠન-પાઠન; મનન અને એકાગ્રતાપૂર્વક અભ્યાસ કરશો તો કરોડો યજ્ઞ, તપ અને તીર્થ તેમ જ કરોડો ઘોડા, કરોડો હાથી તથા કરોડો ગાયોના દાન દેવાથી જે ફળ મળે છે તેનાથી પણ વધુ શ્રેષ્ઠ ફળ આ ગ્રંથનું મનન કરવાથી અને સાંભળવાથી થશે.

उदे अस्त अवनि पर, और करही व्रत-दान;
तिनको सकल मिले फल, गावही गंथ निदान. ॥४॥

સૂર્યના ઉદયથી લઈને તેના અસ્ત પામતા સુધી સમસ્ત પૃથ્વી પર જે કંઈ વ્રત-દાન થાય છે અને તે સર્વનું જે કંઈ ફળ મળે છે તે સર્વ ફળના પરિણામરૂપ, નક્કી કહું છું કે, આ ગ્રંથનું ગાન કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે.

इन्द्रादिक अज भव लहु, जजे जो विष्णु समेत;
तिनके फलको फल मिले, सुने जो ग्रंथ सहेत. ॥५॥

ઈંદ્રની આદ્ય લઈને દેવો તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ જેની યજનભજનયુક્ત

ઉપાસના કરે છે અને તેમ કરતાં જે ફળ મળે છે; તે ફળના મૂળ ધ્યેયરૂપ જે ફળ-અર્થાત્ સકર્તા સત્કૈવલનું જ્ઞાન, આ ગ્રંથ સાંભળનારને પ્રાપ્ત થાય છે. (માટે હે અંશ ! તારા હૃદયથી યજન-ભજન વિધિરૂપ આ ગ્રંથને સહેજ પણ દૂર કરીશ નહિ.)

**ઓરુ કોઈ સુને સુનાવહિ, એહી ગ્રંથકે ભાવ;
સકલ સિદ્ધાન્ત મતંતકે, પાવહી દાવ સફાવ. ॥૬॥**

અરે અંશ ! તને શું કહું, જે કોઈ મારા આ ગ્રંથને સાંભળે અથવા બીજાને સંભળાવે તેને સમસ્ત જગતના સિદ્ધાંતો યથાવત્ દૃષ્ટિગોચર થાય તથા તેમાંથી તરી આવતા તારતમ્ય (સારાંશ) વડે પોતાનો દાવ સરળતાપૂર્વક પાર પાડી શકે એવી અદ્ભુત શક્તિ આ ગ્રંથમાં છે.

**તબતે નરણીત ઉત્તર, દિવ્ય દૃષ્ટ ગતિ થાય;
સાર અસાર નવેરકે, બાદલ દેહી બહાય. ॥૭॥**

ઉપર પ્રમાણે મર્ત્યલોક આદિ આજુબાજુનાં સઘળાં તત્ત્વોનો નિર્ણય થયાં અને સ્વર્ગલોક આદિ પરમતત્ત્વોનો નિશ્ચય થતાં હે અંશ ! તારી દિવ્ય દૃષ્ટિ થશે. આથી કરી સાર અને અસારનો તું યથાયોગ્ય નિવેડો લાવી શકીશ, જેથી કરીને એ મહાન પતિની પ્રાપ્તિમાં અંતરાયરૂપ નડતા એવા બાદલ-અર્ધદગ્ધ સિદ્ધાંતરૂપ વિઘ્નોને દૂર કરવા સમર્થ થઈશ.

**જબિ ઉપજે, આરત અતી, તાય નવીન પતિ ચહાય;
તિનુ મિલે ગુરુ પરમહી, લખવે નિજ કીરતાય. ॥૮॥**

આ પ્રમાણે માર્ગમાં આવતાં વિઘ્નોરૂપ અંતરાયોને દૂર કરતાં નવીન પતિની પ્રાપ્તિ માટેના પ્રયત્નમાં આગળ વધતાં જેમ જેમ વધુ ને વધુ ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થતી જશે, તેમ તેમ પરમગુરુની ઓળખાણ થતી જશે. આ પતિ પ્રાપ્તિના પ્રયત્નમાં જે પરમગુરુનો સાથ શોધશે, તે જ સકર્તા સત્કૈવલનું પરમલક્ષ્ય પ્રાપ્ત કરવાને સમર્થ થશે.

**સુને સુનાયન ગ્રંથકે, જિનકો એહી ફલ સોય;
સુરીનર મુનિજન પંડિતા, જહાં ન પોચત કોય. ॥૯॥**

હે અંશ ! અનેક કષ્ટો સહન કર્યા પછી પ્રાપ્ત કરેલી સિદ્ધિઓ વા મહાન સંકટો સહન કરીને મેળવેલા અનુભવો વડે સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે જ સુખ રૂપ ઉત્તમ ફળની, આ ગ્રંથને સાંભળનાર વા સંભળાવનારને પ્રાપ્તિ થાય છે. અહો ! જ્યાં દેવતાઓ મુનિજનો, તથા પંડિતોની પણ ગતિ પહોંચી શકતી નથી તે ગતિ આ ગ્રંથનું અધ્યયન કરનાર વા તેનું

પારાયણ કરનાર મેળવી શકે છે. માટે હે અંશ ! સદાસર્વદા આ પુસ્તકને હાથમાં લખી યથાર્થ લક્ષ્યપૂર્વક વારંવાર નિત્ય પ્રતિ તેનું પારાયણ કરજે.

પુનહિ પુનહિ एही ग्रंथके, करही पठन अभ्यास;

होहु सरल सर्वज्ञही, पावही परम हुलास. ॥१०॥

હે પરમગુરુને પામવાની ઈચ્છા રાખનાર હરિજન ! આ ગ્રંથનું પઠન-પાઠન તેમ જ વારંવાર અભ્યાસ કરનાર અધિકાર પ્રમાણે સરળતાપૂર્વક સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરે છે. અને પરિણામે અતિ આનંદ યુક્ત જે પરમ આનંદ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ ગ્રંથનો મનનપૂર્વક ખૂબ જ અભ્યાસ કરજે.

और विविध गतिगम सबे, अगम निगम दर्शाय;

कोटि प्रश्न परि उत्तर, देवत नहीं अटकाय. ॥११॥

હે અંશ ! આ પ્રમાણે નિત્યપ્રતિ અભ્યાસપૂર્વક પઠન-પાઠન કરનારને સર્વ પ્રકારે વિધ વિધ ગતિ પ્રાપ્ત થતી હોઈ અગમનિગમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. વળી હે અંશ ! આ ગ્રંથના મનનપૂર્વકના અભ્યાસ વડે તને કરોડો પ્રશ્નો પૂછનારને પણ જરાય અટકાયા સિવાય જ ઉત્તરો આપી શકે એવી ગતિ તને પ્રાપ્ત થશે.

और पारस जिन महीं, रद्ध सद्ध रही छपाय;

मिले आगु गुरु परमहि, देवत सब दर्शाय. ॥१२॥

જેમ પારસરૂપ પરબ્રહ્મમાં રિદ્ધિસિદ્ધિઓ ગુપ્તપણે છુપાઈને રહેલી છે, પણ પ્રથમથી જો પંચમ સ્વસંવેદના જાણકાર પરમગુરુ મળે તો જ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ એવા પરમગુરુ વિના તે પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. જેને પારસની ઓળખાણ નથી, તેવાના હાથમાં કદાચ પ્રસંગોવસાત્ પારસ જઈ પડે તો પણ શું ? પારસ શબ્દને જ માત્ર જાણનારો ખરા પારસની કિંમત કરી શકતો નથી. તેમ માત્ર શબ્દ વડે ઓળખેલું પરબ્રહ્મ-ઉપર ચોટિયું (પોપટિયું) જ્ઞાન-સાચા બ્રહ્મને ઓળખાવનારું કહી શકાય નહિ. એટલે બ્રહ્મની ખરી લહરિનાં સુખો બ્રહ્મના અંતર પટમાં ગયા સિવાય મેળવી શકાતાં નથી. માટે હે અંશ ! ઉપાસના કરવા યજન-ભજનવિધિનું સેવન કરજે.

ज्यों कंचन करनन जडी, समल वनस्पति मांह्य;

तिनके आगु रसायनी, मिले तो देही दर्शाय. ॥१३॥

જેમ સુવર્ણ બનાવનારી જડીબુટ્ટી વનસ્પતિની અંદર મળીને-ઓતપ્રોત રહેલી છે, તે

જો કોઈ જાણકાર રસાયણી મળે તો જ બતાવી શકે. રસ્તે જતાં એ વનસ્પતિને અનેકવાર સ્પર્શ કરવા છતાં તેના સ્પર્શ કરનારને ક્યાં ખબર હોય છે કે તેનાથી સોનું બને છે ? તેમ તમો તમારા બ્રહ્મરૂપ ક્ષેત્રમાં સદા વસવાટ કરીને રહેલા છો છતાં તમને એ બ્રહ્મની ખબર જ ક્યાં છે ?) માટે જેમ વનસ્પતિની એ બુટ્ટીના ખરા જાણકાર સિવાય અન્ય કોઈને તે પ્રાપ્ત થતી નથી. તેમ ચૈતન્યના જાણકાર સિવાય દેહનાં તત્વોનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. (માટે પરમ ગુરુના આશ્રિત થાઓ અને તેમણે નિર્ણય કરેલા સિદ્ધાંતને લક્ષમાં લઈ તેનું નિત્યપ્રતિ મનન-ચિંતન-નિદિધ્યાસ કરો.)

પુનિ સિદ્ધાંત વેદાંતકે, સદચિદ આનંદ સોય;

સુને ગ્રંથ એહી સબ મિલે, ઓરલી ગતકે ઓય.

॥૧૪॥

વળી પુનઃ પુનઃ કહું છું કે, સચ્ચિદાનંદ જે તત્ત્વવસ્તુ છે તેનું વેદે પ્રતિપાદન કરેલું છે. તે સર્વ સિદ્ધાંતથી પર હોઈ પારસરૂપ છે. આ પારસવત્ બ્રહ્મનું વેદે પ્રતિપાદન કરેલું હોઈ આ ગ્રંથનું શ્રવણ-મનન કરનારને તે પ્રાપ્ત થાય છે. જો કે આ સચ્ચિદાનંદરૂપ બ્રહ્મસિદ્ધાંત સકર્તા સત્કૈવલના માર્ગ દરમિયાન આવે છે.

અબ જીનુ સુને મિલે ફલ, કોઝ ન કરમ પુનિ તાય;

જ્યૌં તે દામ દીરધમની, કુન દરબસે પાય. ॥૧૫॥

આ પ્રમાણે પરમગુરુની યજન-ભજન વિધિની આઘ લઈ ગ્રંથોનું શ્રવણ કરતાં ઉપર પ્રમાણે ફળ પ્રાપ્તિ થાય છે. જેને આ પ્રાપ્ત થયું તેને કોઈ પણ પ્રકારના કર્મની જરૂર નથી. જેમ મહાનમાં મહાન કિંમતી અમૂલ્ય દ્રવ્યનું નામ ચિંતામણિ છે, તેને ખરીદવા માટે તેની તુલનાનું કોઈ દ્રવ્ય નથી. એવી એ અમૂલ્ય વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા માટે કયું દ્રવ્ય આપશો ! એને માટે તો આ મહાન ગ્રંથનું પારાયણ જ કરવું જોઈએ. એ જ અમૂલ્ય વસ્તુ છે.

મહિમા બોધ અગાધકે, કો બરને મુખ એક;

લહે ન સરસત અહિપતિ, જિનકે વદન અનેક.

॥૧૬॥

હે અંશ ! આ મારા સ્વ મુખ વડે અગાધબોધના આ મહિમાનું હું કેમ કરી વર્ણન કરું ! હજાર મુખવાળા શેષ તેમ જ સરસ્વતી પણ એના મહિમાને પૂર્ણ રીતે વર્ણવી શકતા નથી.

ગુરુ શિષ્ય જ્ઞાન જથારથ, સુને ગ્રંથ એહી પાય;

સંશે રહિત સદોદિત, તેહી સદ પદ દરશાય.

॥૧૭॥

હે અંશ ! ગુરુ પાસેથી શિષ્યને આ જ્ઞાન સાંભળવા મળે તો જ તેને યથાર્થ જ્ઞાનની

પ્રાપ્તિ થાય; માટે હે શિષ્ય ! ગુરુમુખી થઈ, ગુરુના મુખેથી નીકળતા એ ઉત્તમ શબ્દોનું તું મનન કરજે, અને તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરજે. તેમ કરવાથી તારા અંતઃકરણનો વિકાસ થશે - અર્થાત્ અંતરની સમસ્ત સંકુચિતતા નાશ પામી જશે અને સર્વ સંશયો નષ્ટ થશે.

અબ જિનુ સંત સકલ મિલિ, હરિજન સહિત સમેત;

સુની ગ્રંથમનિ કામધેન, કલ્પતરુ વત્ જેત. ॥૧૮॥

હવે ભગવાન પોતે કહે છે કે, તમો સર્વ સંત સમૂહ તેમ જ હરિજન સમૂહ મળીને મારી પાસે આવ્યા છો. (તમને સૌને કહું છું કે,) હે મારા સર્વ પ્રેમીજનો ! આ ગ્રંથ ચિંતામણિરૂપ છે. વળી સર્વ અર્થને આપનારી કામધેનુરૂપ છે. તેમ જ તેનો મહિમા ઈચ્છિત ફળ આપનાર કલ્પતરુ સરખો છે. જેમ કલ્પવૃક્ષ નીચે બેસતાં ગમે તે કલ્પના કરવામાં આવતાં તે પ્રાપ્ત જ થાય છે, યા કામધેનુ પાસે જે કંઈ માગીએ કિંવા ચિંતામણિ સમક્ષ જેનું પણ ચિંતન કરીએ તે તમામ રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી જ રીતે મારી યજન-ભજનવિધિ યુક્ત જે જે ગ્રંથો છે તે ચિંતામણિ, કામધેનુ અને કલ્પવૃક્ષ સમાન છે એમ માનજો.

પરમ કૃપાલ પરમપતિ, સક્રત ધરી સહેત;

પઠવાયેહુ તુમ કારન, પરમગુરુ ભવ ખેત. ॥૧૯॥

હે અંશો ! આપણા સર્વના પરમકૃપાળુ પરમપતિ સકર્તા સત્કેવલે પરમ દયાયુક્ત હેત લાવીને આ જગતરૂપ ખેતરમાં તમારા કલ્યાણાર્થે ખરા કીરતારને જણાવવા (આ ભવમાં) મને અહીં મોકલ્યો છે.

વિશ્વકાજ કરનન જિનુ, કિયે દરસ તનુ ભેષ;

અગમ આદ્ય અનુભવ ગતિ, કરન બોધ ઉપદેશ. ॥૨૦॥

હે પરમપદની ઈચ્છાવાળા અંશજનો ! જગતમાત્રનું કલ્યાણ કરવા હું અદેશ્ય છતાં દેશ્યરૂપ શરીર ધારણ કરી આ અવનિ પર આવ્યો છું. મારું આગમન અહીં શા કારણે થયું છે તેમજ મારે શું કહેવાનું છે તે સાંભળો. હું આદિ અગમ અનુભવની ગતિનો પ્રકાશયુક્ત ઉપદેશ આપવા આવ્યો છું.

સંશે હરન મતિ શુદ્ધ કરન, દહન દીર્ઘ ભવરોગ;

કૃપાસિંધુ કૈવલતણો, દેહ ગયે લક્ષ અમોઘ. ॥૨૧॥

હે અંશ ! મારી આ વાણીના શ્રવણથી તમારામાં આદિ અગમ અનુભવ ગતિનો

પ્રકાશ થશે. એથી કરી તમારું અંતઃકરણ ઓજસભર્યું થતાં જ્ઞાન પ્રકાશ ફેલાશે અને તેના પરિણામે તમારા સર્વ સંશયો નિર્મૂળ થઈ જશે. વળી બુદ્ધિ વિશુદ્ધ બનશે, તેમ જ વારંવાર આ ભવસાગરમાં આવાગમનરૂપ જન્મ-મરણનો જે મહાન રોગ તેનો પણ નાશ થશે. કૃપાસિંધુ ભગવાન કરૂણાસાગર સકર્તા સત્કેવલનો એ અણમૂલ પરમ લક્ષ આપી ગયા છે તેનું નિત્યપ્રતિ મનન-કરતા રહો.

ભ્રાંતિભંજ અનુભવ જિનુ, સુનેહુ સુઝહી પદપુંજ;

પૂરન પદ પરમાતમા, મિલહી બાલ ગત કુંજ. ॥૨૨॥

આ અનુભવ જ્ઞાન સાંભળતાની સાથે જ એ પરમપદની સૂઝ પડે છે અને ભ્રાંતિનો નાશ થાય છે. દાખલા તરીકે કુંજ નામનું પક્ષી પોતાના અણસેવાયેલાં ઈંડાંને ત્યજી દઈ ગમે ત્યાં ચારો ચરવા ચાલી જાય છે અને તે ગમે ત્યાં ચારો ચરવા છતાં તેનું લક્ષ્ય તો તેના ઈંડામાં જ ચોંટેલું હોવાથી એ ઈંડું સેવાય છે. વળી એમાંથી નીકળેલાં બચ્ચાં પણ પોતાની માતાને સુરતા દ્વારા શોધી કાઢે છે. તે જ પ્રમાણે તમારી આ દૃષ્ટિ ગ્રંથને સાંભળવામાં તનમન પરોવવાથી જેમ ઈંડામાંનાં બચ્ચાંને તેની માતા પ્રાપ્ત થાય છે તેમ, હું તમને પ્રાપ્ત થઈશ.

અકલ પંથ અદ્ભુત મત, કહેહુ કઠન કલિ માંહ;

જેહી જેહી જીવ સરનન ગત, ભયેહુ તેહુને ભયે નાંહ. ॥૨૩॥

હે અંશ ! મારો આ કાયમ પંથ અકળ હોઈ અદ્ભુત મતવાળો છે; છતાં કઠિન કળિકાળના સમયમાં મેં તેને પ્રગટ કર્યો છે. જે જે જીવ મારા શરણમાં આવશે તો તેને જન્મ-મરણનો લેશ માત્ર પણ ભય રહેશે નહિ, એમ નિશ્ચય માનજો.

નિગમ ચતુર ખટ મત વટી, કથે જ્ઞાન અતિ ગૂઢ;

પરમ મોક્ષ સમજે નહીં, જીવ મંદ મતિ મૂઢ. ॥૨૪॥

વળી ચાર વેદ અને છ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને પણ વટાવી જઈ અતિ ગૂઢ જ્ઞાનનું મેં કથન કર્યું છે; પરંતુ મૂઢ મતિવાળા જીવો મારા આ પરમ મોક્ષને સમજી શક્યા નથી.

પર ઉપકાર પરમપદ, કહેહુ કાહુ નહીં ચિન;

કોહો સતગુરુ તબ ક્યા કરે, ભવકી ટલી ન ભીન. ॥૨૫॥

એટલા માટે હે અંશ ! પરમપદ પ્રાપ્ત કરાવવા પર ઉપકારના પરમ હેતુથી હું આ જગતમાં આવ્યો છું. આમ છતાં હું કહું છું કે, આ પરમપદ રૂપ મુદ્દાની વસ્તુને કોઈ ઓળખી શક્યા નહીં ! તમે જ કહો, હવે સદ્ગુરુ શું કરે ? તમારી ગતિ ભવરૂપ થઈ ગઈ

છે. અર્થાત્ જગતરૂપ થઈ ગઈ છે. એથી તમારી આ ભિન્નતા ટળતી નથી, અને અભેદ વસ્તુ વિષેની પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થતી નથી.

તદપિ તાય ભવકી ભલ, આપને કુન પરી;

પણ સાચા હરિજન પર, કહનકી દાવ खरी.

॥૨૬॥

ભલે તેમ હો, એમાં મારે શું? છતાં કોઈ સાચા અધિકારી હરિજન હોય તો તેને આ પરમપદ સમજાવવાનો મારો દાવો છે જ. તે નીચે પ્રમાણે શ્રવણ કરો.

કહુ દાવે મમ સંતકી, રાखन पेज परम;

स्वाचारन पत्री मही, उचरे जेही मरम.

॥૨૭॥

હે અંશ! હું જે દાવો રાખું છું તે વિષેનો મર્મ હે મારા સંતો! અને હરિજનો! સાંભળો. પરમપદને પ્રાપ્ત કરવાની જે યુક્તિ-પ્રયુક્તિઓ-કળ-કુંચીઓ છે તેના વિધિનો સઘળો મર્મ સ્વાચારપત્રીની અંદર પૂર્ણ રીતે વર્ણવેલો છે.

एही मरम मेरो तन, जब लगी रहो रखाय;

तब न टरु तुम पासथी, रहु अखंड सदाय.

॥૨૮॥

અર્થાત્ પોતાના સ્વસ્વરૂપ સંબંધી આચારૂપ જે રહેણી તેનું સ્વતંત્ર એક માત્ર સ્વરૂપ તે હું છું. તેને તમે સ્વાચારપત્રીમાં જણાવ્યા મુજબ અનુસરી તદ્દનુસાર વર્તન રાખશો તો જ ઓળખી શકશો અને ત્યારે જ હું તમારાથી સહેજ પણ અળગો ન રહેતાં તદ્દન નિકટવર્તી રહીશ; બલ્કે સદાકાળ અને હરહંમશ તમારી પાસે ને પાસે જ રહીશ.

सदा रहनकी एही धज, पावन प्रचा पुरेस;

काय विना कारज करुं, जिनु निज साच उरेस.

॥૨૯॥

હે મારા નિજસ્વરૂપો! જો તમારે મને પાસે ને પાસે જ રાખવો હોય અને તમારાથી મને સહેજ પણ દૂર ન થવા દેવો હોય તો આ સ્વાચારપત્રિકામાં દર્શાવ્યા મુજબની રહેણીથી રહો. એમાં જ મારો સાચો ધર્મધ્વજ છે એ સ્વાચારપત્રિકામાં દર્શાવ્યા મુજબ વર્તન કરશો તો તમારાં સઘળાં મનવાંચ્છિત કાર્યો પાર પાડીશ. કદાચ એમ કહો કે “અશરીરી-શરીરથી રહિત એવા તે વળી શું કાર્યકલ્યાણ કરવાના હતા?” આ વિષે એક જ ઉત્તર છે કે, હરકોઈ સંત વા હરિજનના અંતરનાં સત્યાચરણ હું જોઈ શકું છું. એથી જેમનામાં કેવલ જ્ઞાનનો ઉદય થયો હશે તેનું હું હરકોઈ કાર્ય વા કલ્યાણ જરૂર કરીશ.

સાચ ઝેશ સદોદિત, રહો જો સત વ્રત નેમ;
સ્વાચારન પત્રીયનસેં, જબી તુમ કુશલ ક્ષેમ. ॥૩૦॥

હે આત્મનું! તમારા ઉરમાં સદોદિત સાચને સાચવી રાખશો અને સત્યવ્રતના નિયમને પાળશો તો સદાને માટે તમારાં યોગક્ષેમ-શ્રેય અને પ્રેમનો ભાર હું ઉપાડી લઈશ. આ બધો જ પ્રતાપ સ્વાચારનપત્રિકાનો છે.

પણ જો કિયો મેરો તન, સત્ વ્રત નેમ નરેશ;
તિનકુ જો તુમ ના તજો, તો હુ અભર ભરેશ. ॥૩૧॥

હે સંતજન! હે હરિજન! મારા અવિગત શરીર (સ્વરૂપ) સંબંધી સત્યવ્રતનો જે નિયમ સ્વાચાર પત્રિકા નામક ગ્રંથમાં વર્ણવ્યો છે તે પ્રમાણે તમે વર્તશો-અર્થાત્ ભૂલે ચૂકે પણ તેનાથી વિમુખ નહિ થાઓ તો અભર વસ્તુરૂપ મૂળ મુદ્દો હું તમારા હૃદયમાં ભરપૂર ભરી દઈશ.

સાધનકુ અભર ન કિયે, ભરે સો કુન રકમ;
તિનકે મરમ લખાવહુ, મેં નિજ અંશ પરમ. ॥૩૨॥

(ઉપર પ્રમાણે અભર વસ્તુ રૂપ મુદ્દો ભરવા વિષે ગુરુદેવે જે કહ્યું તે સાંભળી શિષ્યને શંકા થતાં તે પૂછે છે કે હે ગુરુદેવ!) જે વસ્તુ અભર ભરશો એવું જે આપે કહ્યું તે શું છે? (આ પ્રમાણે શિષ્યનું પૂછવું સાંભળી પરમગુરુ વદે છે કે) હું નિજ સકર્તા સત્કૈવલનો પરમ અંશ છું. આ કારણને લીધે આ વિષયનો મર્મ જણાવું તે તું સાંભળ.

રહેની કરનીન કી કમ, જપ તપ ધ્યાન સમેત;
એહી અભરન નિજ સંતકુ પુનિ વિનુ આપ સવેત. ॥૩૩॥

જપ, તપ અને ધ્યાન સહિતની રહેણીકરણીની જે કંઈ ત્રુટિ-ખામી મારા સંતમાં વા હરિભક્તમાં રહી ગઈ હશે અથવા તેનામાં મને નહિ ઓળખી શકવાનું અજ્ઞાન રહી જવા પામ્યું હશે તો તે પણ, તેના અંતરમાં મારા સ્વરૂપનું સ્થાપન કરીને એ બધી જ ત્રુટિઓ દૂર કરી તેને (અંતરને) પરમોજ્જવલ બનાવી દઈશ અને એ પરમોજ્જવલ અંતરવાળાને પોતાના ખરા સ્વરૂપનો યથાર્થ વેત્તા-જાણકાર બનાવી દઈશ.

અબ જેહિ ભરનનકી કહુ, સુનિયો સંત સબેહ;
ભાગે ક્ષુધા ફરન ભવ, જો ચિત ચરહો ત્તબેહ. ॥૩૪॥

હવે હરિજનના ઉરમાં જે જ્ઞાનરૂપી રકમ ભરવાની છે તે હે સંતજનો! સાંભળો. આ

રકમ જો ભરવામાં આવે તો ભવના ફેરા ફરવાની જે ભાવટ છે તે હંમેશને માટે ભાગી જશે, પરંતુ તે માટે એક ખાસ શરત છે અને તે એ કે, એના માટે તમને ઉત્કંઠા જાગવી જોઈએ - એના પ્રત્યે તમારા અંતરમાં અનુરાગ ઉત્પન્ન થવો જોઈએ.

જોગ જુગત સુભ સંજમ, શુદ્ધ ગુરુવચન સલોક;

પાવન પ્રણવ કરીત હઠ, સો નિજ રકમ અલોક.

॥૩૫॥

વળી શુદ્ધ સંયમપૂર્વક જો ગુરુવચનોનું આલોચન કરવામાં આવે અને યથાર્થ રૂપમાં જોગ જોગવી શકાય તો અમૂલ્ય એવી જે મારી રકમ તે પ્રણવ-સોહં સ્વરૂપનો પરમસ્વાદ ચાખવા મળશે. કારણ કે મન ઈન્દ્રિયોની ચેષ્ટા એ જ પ્રણવને અળગાં કરનાર છે, જ્યારે સ્વાચારપત્રિકાના નિયમ મુજબ વર્તનાર જે પુરુષો હોય તેમનો કમશ: મારી સાથે સંયોગ થાય છે. આ સંયોગ એ જ ખરો યોગ છે અને આ પ્રકારનો યોગ તે પાતંજલિ શાસ્ત્રના નિયમ મુજબના અષ્ટાંગ યોગથી પર છે. એ યોગ અનુસાર વર્તનાર જ ખરો યોગી છે.

પુનહિ વદે ગુરુ પરમહી, સીખકે જેહી વચન;

હદે પાત્ર ભરી રાખીએ, તનમન કરી સચન.

॥૩૬॥

માટે પરમગુરુ પુનઃ પુનઃ શિખામણનાં જે જે વચનો વદે છે તે તે સર્વ, હે હરિજનો! હૃદયરૂપ પાત્રમાં સંપૂર્ણ રીતે તન મનમાં સિંચન કરી કાળજીપૂર્વક ભરી લેજો.

તેહી વચન સ્વાચારજ, પત્રમેં લખે સકોય;

રહેણીકરણી કરાંમલ, કહી સકલ વિધિ મોય.

॥૩૭॥

આ રહેણી-કરણીની કરામતનાં વચનો સ્વાચારપત્રિકામાં જણાવેલાં છે. એમાં દર્શાવેલો સર્વ વિધિ મારો કહેલો છે.

પથપાલનકે સોડ સદ, જ્યોં સરોવરકુ પાલ;

નીર ન જાત વહીત તબે, રખે જદિપસે ય્યાલ.

॥૩૮॥

જેમ સરોવરનું પાણી વહી ન જાય તે માટે પાળ બાંધવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આવા મહાન પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે પાળરૂપી પથ્યનું પાલન કરવાનો જો પૂરો ખ્યાલ રખાય તો જ સદે છે - પથ્ય આવે છે.

ત્યોં સાધન પ્રણવ રહેણી અપ, સમદમ જોગ સમેત;

તિનકી પાલ પથનહુસે, ભર્યાં રહત તન ખેત ॥૩૯॥

આ જ રીતે પ્રણવરૂપ પાણીને શમદમ યોગની રહેણીમાં રહેવાથી જ હરિજન વા મારા સંત આ પથ્યનું પાલન કરતા હશે તેમનાં શરીરરૂપ ખેતરો સંપૂર્ણ ભરેલાં જાણજો.

તબતે પથ મેરો તંન, જીવન અંશ લક્ષ જ્ઞાન;

સો મમ સરૂપ રહુ સદા, તુમ્હારી પાસ નિદાન

૥૪૦૥

હે અંશ ! ઉપર હું જે કહી ગયો છું અર્થાત્ પથ પાળવારૂપ જે આજ્ઞા આપી છે તે જ મારું તન છે. એટલે કે એ અંશના પથ જીવન, અંશ અને લક્ષ્યજ્ઞાન-એ ત્રણે રૂપ હું છું. મારાં આ ત્રણ સ્વરૂપે હું મુખ્યત્વે હંમેશાં તમારી સમીપ જ રહીશ. (અર્થાત્ પરમ લક્ષ્યરૂપે મારું સદાકાળ રટણ કરજો, જીવનરૂપે પણ મને જોજો અને શુદ્ધ ચૈતન્યના સ્વરૂપ રૂપે પણ મને જ ઓળખજો.)

પણ જેહિ જેહિ મમ વચનકુ, પાલી શકે નર લોડ;

તંત સહિત મેરો રૂપ, પાસ રૂપન જિનુ હોડ. ૥૪૧૥

હે સંતજનો ! હે હરિજનો ! તત્ત્વયુક્ત એવા મારા સ્વરૂપની નિકટતાને કોઈ ઈચ્છતા હોય તેઓ સઘળાએ મારાં ઉપર જણાવેલાં વચનોને પાળવાં જોઈએ.

તબ ત્યે તે અબ લગ લહ્યું, જેહિ જેહિ કિયે ઉચાર;

સત્ સત્ કરી માનજો, કહેં કુવેર પોકાર. ૥૪૨૥

પ્રથમથી અત્યાર સુધીમાં જે જે ઉચ્ચાર કર્યો છે - જે કંઈ કહ્યું છે તે સઘળા ઉચ્ચાર મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી પોકાર કરીને કહે છે કે, સાચા કરી માનજો.

ઓરુ જેહી કરુણાસાગર, તેહી પણ નામ હમાર;

જિનને કિયે સુપત્રિકા, કરીકે લિયો વિચારા ૥૪૩૥

વળી કરુણાસાગર એવું જે નામ છે તે પણ મારું પોતાનું જ નામ છે જેણે સ્વાચાર પત્રિકા રચી છે તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરજો.

બરજ બાંધકે વચનકું, આગ્રહ કિયો કબૂલ;

જો તરનનકો રૂપ કરો, કબહુ ન જડો ભૂલ ૥૪૪૥

આ ઉપરાંત મારા વચનરૂપી બુરજ (પુલ) બાંધીને આગ્રહયુક્ત-ખાતરીપૂર્વક જ કબૂલાત આપું છું કે, જો તરવાની ઈચ્છા હોય તો આ માર્ગને કદાપિ ભૂલશો નહિ.

અબ ધીરજ ધરિયો તુમ, હરિજન સંત સમેત;

મેરે વદન વચન પર, રાખી સકલ સબ હેત્. ૥૪૫૥

હવે સઘળા સંત સમાજ સહિત તમે સૌ હરિજનો મારા મુખથી નીકળેલાં વચનો પર હેતુપૂર્વક દૃઢતા ધારણ કરો.

વારંવાર કિયે જેહી, તેહી રખિયો તુમ જ્ઞાન;

અબ હમ ધામ સધાવહુ, પુનિ ધરિયો મમ ધ્યાન. ॥૪૬॥

જે જ્ઞાન મેં તમને વારંવાર સમજાવેલું છે તેને યુક્તિપૂર્વક તમારા અંતરમાં ધારણ કરજો. હવે હું મારે ધામ સિધાવું છું, માટે તમે મારું અહોનિશ ધ્યાન ધરજો.

સમાચાર લેઇ સબનકે, કહુ એહી ભવકે ભાવ;

ચૌદ તબક ચર અચર લ્યોં, જેહિ જિનુ ચાહ સંભાવ. ॥૪૭॥

વળી આ જગતના સઘળા સમાચાર-સર્વ પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને, લોકોનો જે કોઈ પ્રકારનો ભાવ છે તે બધું જ મેં મારા ગ્રંથોને વિષે કહ્યું છે. તેમ જ સ્થાવર-જંગમ પર્યંત ચર-અચર ચૌદે તબક્કાઓમાં જેની જેની ચાહના ભાવના છે તેનું મારા ગ્રંથ શ્વસમવેદમાં વર્ણન કર્યું છે.

સિખ હમેરી સબનકુ, છેવટ દેહી સુનાય;

ફેરી નસીબે દેખસો, કાયમ કુવેર પુનાય. ॥૪૮॥

હવે હું સૌને મારી અંતિમ શિખામણ કહી સંભળાવું છું કે જેને કુવેર કહેવામાં આવે છે એવું કાયમ સ્વરૂપ (અત્યારે તે પ્રત્યક્ષ છે પરંતુ પછી તો) નસીબ હશે તો જ ભાગ્યયોગે પ્રાપ્ત કરી શકાશે.

એહી છેલ્લે દિનકી તમુ, દેઇ આશિષ સબેહ;

સતકૈવલ કરીકે ભયે, કાયમ કુવેર વદેહ. ॥૪૯॥

એટલે હું તમને સર્વને આ છેલ્લા દિવસે સત્ કૈવલ કહી આશીર્વાદ આપી મારા કુવેર સ્વરૂપને કાયમને માટે વિદેહ કરું છું.

નિજ કૈવલ કર્તાતણું, ધામ અલૌકિક જ્ઞાંય;

બ્રાજે પુરુષ પુરંજન, ગયે કુવેર તેહી ઠાંય. ॥૫૦॥

જે સ્થળે નિજ કૈવલ એવા સકર્તા સ્વામીનું અલૌકિક રહેઠાણ છે, કે જ્યાં પુરુષ પુરંજન બિરાજે છે તે સ્થળે કુવેરસ્વામીજી સ્વધામ પહોંચી ગયા.

પરમ પુરુષ હરખી કિયો, અહો અંશ મમ આય;

સહાદર કરી ઝરમાં લિયે, કરી કરુણેશ સહાય ॥૫૧॥

મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી નિજ સ્થાન પરમ ધામમાં પહોંચતાં જ પરમ પુરુષરૂપ

સકર્તા સત્કૈવલને અત્યંત હર્ષ ઉત્પન્ન થયો. તેમણે સહાયપૂર્વક આદરસહિત તેમને પોતાના અંતરમાં સ્થાપ્યા તથા ખૂબ જ ખુશ થયા કે, અહો ! મારો પરમ વિશેષ અંશ-મારું સ્વરૂપ આવ્યું !

અતિ સન્માન સહેતર, જેહિ જનકે અધિકાર;
ફેરી દિયે જાંહી આસન, આની દૃષ્ટ મોઝાર.

॥૫૨॥

વળી (નિજધામમાં) કૃપાસાગર ભગવાનને એ પરમ પુરુષે (કૈવલે) એમને યોગ્ય એવું - એમના અધિકારને અનુરૂપ-અત્યંત સન્માન આપ્યું; તેમ જ તેમને પોતાની નજરમાં લાવીને કાયમનું એવું નિવાસસ્થાન આપ્યું કે જે સ્થળ એમનું ચિરકાળનું નિવાસસ્થાન હતું.

તેહી સન્માનકી સંતકુ, સૂઝ પરી સબ કોય;

ચકિત હુતે મમ બિછરન, તેહી દૃષ્ટિનસે જોય.

॥૫૩॥

એ પરમપુરુષ ભગવાન કૃષ્ણાસાગરનું સકર્તા સત્કૈવલે જે સન્માન કર્યું. તે સૌ સંતોમાંથી અત્યંત વિયોગપૂર્વક છૂટા પડીને જેમણે અંતરલક્ષ વડે - આંતરિક જ્ઞાનપૂર્વક આશ્ચર્ય પામતાં જોયું તો તેમને જણાયું.

પીછે સંત હરિજન જે, કરન લગે અસ્તુત;

રોઝ રોઝ હિયો ઠગોરત, મિલી મિલી જુથ સંજુત.

॥૫૪॥

(આ પ્રમાણે ભગવાન કૃષ્ણાસાગરના વિદેહ થયા પછી) જે જે સંતો અને હરિજનો હતા તેઓ સૌ ભેગા મળી સૌ પ્રાર્થનાપૂર્વક અનેક પ્રકારે કલ્યાંત કરવા લાગ્યા. આ રીતે રડી રડીને તેમણે તેમનો હૈયાનો ભાર હલકો કર્યો.

યોં કલપંત કલપ કર, સબકી ગડ સધીર;

પરમ ગુરુ બિછરનનકી, કુન મિટાવહી પીર.

॥૫૫॥

આ રીતે કલ્યાંત કરતા કરતા સૌની ધીરજ છૂટી ગઈ અને બેભાન બની ગયા, પરંતુ પરમગુરુના આ વિયોગની પીડાને મટાડી શકે તેવું કોણ હતું ?

તબ જેહિ સંતશિરોમણી, ઉચરે ધરી સધીર;

છાંને રખે સબનહીકુ, રખી ગુપત ઝર પીર.

॥૫૬॥

આ બધા સંતોમાં જે અગ્રગણ્ય-સંતોના શિરોમણિરૂપ હતા તેઓ ધીરજ ધારણ કરી, પણ દેખાવ દીધા સિવાય - સૌ કોઈને છાના રાખવા લાગ્યા.

અબ સુનીયોં જન સંતહિ, મેરો બચન વિલોક;
પરમગુરુ આયેહુતે, જેહી નિજ પુરુષ અલોક. ॥૫૭॥

તીનકુ જેહી તુમ કિમ રુવો, કહુ દૃષ્ટાંત અચંબ;
જ્યોં खेलत शशिकु शशु, पात्रनके प्रतिबिंब. ॥૫૮॥

બેરબેર પ્રતિબિંબકુ, ગૃહીકર કરે વિલાસ;
પણ ન મિલે શશિ બાલકુ, પાત્રનકે હોય નાશ. ॥૫૯॥

(તેમણે કહ્યું :) હે સંતજનો ! મારું વચન સાંભળો અને તેનું આલોચન કરો કે; પરમગુરુ જે પોતાના અલૌકિક મૂળ સ્વરૂપમાંથી અંશાવતાર રૂપે અહીં આવ્યા હતા તેઓ તેમના પોતાના અસલ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત થતાં તમે શા માટે રૂવો છો ? આ વિષે હું એક આશ્ચર્યકારક દૃષ્ટાંત કહું છું. જેમ એકાદ પાત્રની અંદરના પાણીમાં ચંદ્રના પ્રતિબિંબને જોઈ કોઈ એક નાનું બાળક રમતું હોય અને એ પ્રતિબિંબને જોઈ જોઈ તેને પકડવાનો આનંદ માને, છતાં ખરી રીતે એ પાત્રનો નાશ થતાં એ બાળકને ચંદ્રમા મળતો નથી.

તિનકુ રુવે જો બાલક, ભરી ભરી શ્વાસ સહુર;
તોહુ મિલે નહીં તેહુનકુ, ચંદ્રભુવન બડ દૂર. ॥૬૦॥

(આ પ્રમાણે પાત્રનો નાશ થતાં ચંદ્રમા નહિ મળવાથી) એ બાળક જો શ્વાસ ભરી ભરીને-નિશ્વાસ નાખીને રૂવે તો પણ તેને તે ચંદ્રમા મળવાનો નથી; કારણ કે તેનું સ્થાન ચંદ્રભુવન તો પૃથ્વીથી ઘણું ઘણું દૂર છે જોજન દૂર છે.

તેહી પરકાર પરમગુરુ, અતિ અપરંપર તાય;
દરસ ગયે તન પાત્રમેં, અબકોડ કિતસે પાય. ॥૬૧॥

એ જ પ્રમાણે આપણા પરમગુરુ પોતાનું અપરંપાર સ્વરૂપ કુવેરસ્વામીના પંચભૌતિક શરીરરૂપી પાત્રમાં આપણને દર્શન દઈ ગયા. હવે એ શરીરને કયા ઉપાય વડે મેળવી શકાય તેમ છે ? અર્થાત્ હરકોઈ ઉપાયે પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ.

આપને કાજ કરંન ધન, આયેહુ ભવતનુધાર;
અજર અમર અવિગત ગતિ, તેહી તન જુઓ નિહાર. ॥૬૨॥

તેઓ પોતાના અંશને સ્વરૂપે કરવાનું પરમ કાર્ય કરવાને શરીર ધારણ કરી આ સંસારમાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેઓ તો અજર, અમર અને અગમ્ય ગતિવાળા હતા. તમે તેમના અસલ સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરો. (એટલે તમને એ સમજાશે.)

તબ ન રુવો તુમ તેહીનકુ જેહી અખંડ અદ્યોત;

પંચતત્ત્વકી તેહુનકુ, ન લગત કછુ છોત. ॥૬૩॥

માટે હે હરિજનો ! તમે રુદન ન કરો. તેઓ તો અખંડ અસ્ખલિત પ્રકાશવાળા છે તેઓ કંઈ પંચતત્ત્વથી બનેલા શરીરવાળા નહોતા; એટલે કે પંચ તત્ત્વો પૈકી કોઈ પણ તત્ત્વ તેમના સ્વરૂપને સ્પર્શ કરી શકે તેમ નથી, તેમને તો કંઈ જ લાગતું વળગતું નથી - અર્થાત્ તેઓ તો તદ્દન નિર્લેપ હતા.

તેહી તન જુઓ સબે જન, રખો નિરંતર ધ્યાન;

બોહોરુ વચન તિનુ ઝર ધરો, પાવો પરમ વિરામ. ॥૬૪॥

માટે હે સંતો ! તમે સૌ સજ્જનો એ મૂળ સ્વરૂપનું નિરીક્ષણ કરો અને તેનું જ તમારા અંતઃકરણમાં ધ્યાન રાખ્યા કરો. વળી તેમનાં વચનોને તમારા દિલમાં કોરી રાખો. એટલે તમે પણ પરમ વિરામ કરશો.

સ્વાંતિ કરી સરઝ્ઝચિતે, દિવ્ય દૃષ્ટિ કર જોય;

કિયો આપનકુ આગમ, તેહી તનસે ચિત પ્રોય. ॥૬૫॥

એકાગ્ર એવી દૃષ્ટિ વડે મેં જે જોયું તે તમને તમારા ચિત્તને શાંત પમાડવા માટે ખુલાસાવાર કહ્યું. તમે એ સ્વાચારપત્રિકારૂપ શાસ્ત્રમાં ચિત્ત પરોવો-સરળતાપૂર્વક તમારા ચિત્તને એકાગ્રતાપૂર્વક શાંત કરી દિવ્ય દૃષ્ટિ વડે જોજો અર્થાત્ તેમાં કહ્યા મુજબ તમે વર્તન કરો.

તબતે સ્થૂલ તનુકો જેહી, છૂટે મોહ મહાજ;

પરમ ગુરુ પતિ પરમકે, ધામે રહ્યો બિરાજ. ॥૬૬॥

આ પ્રમાણે વર્તશો એટલે આ સ્થૂલ શરીર પરનો મહાન મોહ છૂટી જશે અને તે પરમગુરુ પોતાના મહાન પતિના ધામમાં બિરાજેલા જણાશે. (માટે હે સંતજનો ! હરિજનો ! તમો એ મહાન ગ્રંથ-સ્વાચારપત્રિકાનું અધ્યયન મનન કરી તેમાં કહ્યા મુજબ વર્તતા થાઓ.)

તબતે મત દલગીર હો, દષ્ટ દરશ જોડ નાશ;

ગયે પાવ ના આપનસે, નિજધર કિયે નિવાસ. ॥૬૭॥

એટલા માટે હે હરિજનો ! તમારી નજરે દેખાતું આ નાશવાન દૈશ્ય શરીર જોઈ ને હવે જરા પણ દિલગીર થશો નહિ. તેમણે તો પોતાના ધામમાં નિત્યનિવાસ કર્યો છે. હવે એમના એ સ્થૂળ શરીરને પામી શકાશે નહિ.

તિનકે ધોખા ક્યોં ધરો, વસે જો આપને ગ્રામ;
તુમ જાવન તાંહાં ચહા કરો, તજો જો તનકી હરામ. ॥૬૮॥

આથી કરીને હે પ્રભુના પ્યારાઓ ! જેઓ પોતાના નિજસ્થાને જઈને બિરાજમાન થયા છે તેમના માટે શોક શું કામ કરો છો ? અર્થાત્ તમો શોકનો ત્યાગ કરો. જો તમો પણ એ સ્થાનમાં-પરમ ગુરુના એ મહાન ધામમાં જવા ઈચ્છતા હો તો તમે પણ શરીરમાં રહેલી ઈન્દ્રિયોની હરામખોરીનો ત્યાગ કરો.

અબ રોવન જો ડર ઘરો, ગુરુ પરમકે હેત;
તો પાલો તિનુ વચનકુ, જાવન સરન સમેત. ॥૬૯॥

આપણા પરમગુરુ પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે જો તમે રોતા હો તો તમે તેમના વચનનું - તેમણે આપેલા અનુપમ આદેશોથી ભરપૂર સ્વાચાર પત્રિકામાં જે રહેણી-કરણી કહેલી છે તેનું પાલન કરો.

નહિતર મચલો ક્યોં કરો, હરદે હેત વિનુ સાચ;
એહી દેખાવન ઓરકુ, અપને રોઝ સરાચ. ॥૭૦॥

બાકી, હૃદયના આંતરિક હેત વિના ખાલી આંખો શા માટે હચમચાવો છો ? આ પ્રમાણે ઉપર ઉપરથી રોઈને - ઉપલક દેખાવ કરી રોઈને બીજાઓ પ્રત્યે દેખાવ શા માટે કરો છો ?

તબતે જો રુવો સાચકે, તો પથ કરો પરોજ;
નહીં તો મિથ્યા રોઝ ક્યોં, કમલો નૈન સરોજ. ॥૭૧॥

માટે જો સાચેસાચા-ખરેખરા અંતરથી રુદન કરતા હો તો પરમ ગુરુએ દર્શાવેલા પરમપંથે-માર્ગે પ્રયાણ કરો; નહિ તો પછી મિથ્યા રોઈ રોઈને આંખો શા માટે ખરાબ કરો છો ?

નિજગુરુ પરમકી ઉપર, વાર્યુ હોય તન મન;
ઔર પરમપદ પાવન, જો હોય ભાવ સમંન. ॥૭૨॥

તો હમ તુમકુ તેહી પથ, કરવાવહુ કરમ;
પરમ ગુરુ જેહી કહી ગયે, વારમવાર ધરમ. ॥૭૩॥

જો તમો સૌ પોતાના પરમગુરુ પર તમારાં તન-મન વારી જતા હો તેમ જ ભાવપૂર્વક ખરા અંતઃકરણથી પવિત્ર એવા પરમ પદના ઈચ્છુક હો તો પરમ ગુરુએ પોતાના ધામમાં

જતી વખતે જે ઉપદેશ આપ્યો છે તેનું વારંવાર અનુકરણ કરો. ભગવાન કડ્ડાસાગરે બતાવેલા એ મહાન માર્ગે ચાલો.

તેહી ધરમ તુમ દૃઢ ચિતે, રહો બચન ચિતલાય;

તો ગુરુ પરમ ગયે જહાં, તેહી પરમપદ પાય. ॥૭૪॥

તેમના વચનોને ચિત્તમાં દૃઢતાપૂર્વક ધારણ કરી એ જ ધર્મને અનુસરો. તો જ પરમગુરુ જે માર્ગે ગયા તે માર્ગે પરમપદને પ્રાપ્ત કરી શકશો.

અતિ આગ્રે કરિકે કિયે, પરમ ગુરુ સત્ નેમ;

સ્વાચારન પત્રિયનમેં, ધરી સકલ જેહી કેમ. ॥૭૫॥

પરમ ગુરુએ સત નિયમપૂર્ણ જે આદેશો આપ્યા છે તેનું અતિ આગ્રહપૂર્વક કાળજી રાખીને પાલન કરો. એ આદેશ તેમણે સ્વાચારપત્રિકામાં સંપૂર્ણ રીતે દર્શાવ્યા છે.

સંત હરિજન સબનકુ, એહી પરકારકીએહ;

છાંને રખે સબનહીકુ, નિજ ગુરુ કહી સદેહ. ॥૭૬॥

સર્વ સંતો અને હરિજનોને આ પ્રમાણે સાંત્વના આપીને છાના રાખ્યા-શાંત પાડ્યા તથા પોતાના ગુરુનું પરમ સ્વરૂપ સમજાવ્યું.

આરતીદાસ ગોવર્ધન, જ્ઞાનદેવ લાલદાસ;

રામદાસ આદિ સબે, સનમુખ રખી સમાસ. ॥૭૭॥

ઓરુ હરિજન સહિતમ, તીનુ પળ કરી સમોહ;

નારણદાસ તેહી સબનકુ, નિજગુરુ કિયે અમોહ. ॥૭૮॥

આ પ્રસંગે સંત નારણદાસે આરતીદાસ, ગોવર્ધન, જ્ઞાનદેવ, લાલદાસ તેમ જ રામદાસ વગેરે સૌ સંતજનો તેમ જ અન્ય હરિજન સમૂહને પોતાની સન્મુખ રાખી, પોતાના પરમ ગુરુના (કુવેરસ્વામીના) શરીર પરનો મોહ છોડાવ્યો.

ગુરુ અમોહ અચલ અજ, આદ્ય મધ્ય અંત સોહ;

તીનુ કરી ઊર ચિતવન, હોહુ સકલ નરદોહ. ॥૭૯॥

આ પ્રમાણે તેઓ સૌને ગુરુનું અચલાયમાનપણું, અજન્માપણું તેમ જ આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પણ મોહરહિત એકધારું અસ્તિત્વ સમજાવી, પરમગુરુના શુદ્ધ સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ તેઓ સૌના અંતરને વિષે દૃઢ કરાવ્યો અને નિર્દોષતાનો સાચો ખ્યાલ આપ્યો.

નરદોષિત હોહુ સબે, હરિજન સંત સમેત;
કહે નારણ સ્વાંતિ રહો, નિજ ગુરુ કરી સહેત. ॥૮૦॥

વળી સંત નારણદાસે સૌ હરિજનો તેમ જ સંતસમૂહ જે નિર્દોષ થયા હતા તેમને પરમગુરુ પ્રત્યે હેતુપૂર્વક શાંત રહેવા જણાવ્યું.

એતની કથા કહી જેહી, સુનો તાય અભીપ્રાય;
એતો હમને છલ કીયા, સાચન પરમ પરાય. ॥૮૧॥

ઉપર પ્રમાણેની જે કથા કહી સમજાવી તેનો ભાવ સમજાવું છું કે, અમને આ વખતે પણ છેતરી ગયા છે એમ સાચી વાત જણાવું છું.

આગ્યે એક દિન લેવંનકુ હરિજન સંત પ્રતીત;
મિથ્યા કરી તંન ત્યાગન, કિયે સકલ ભયેતીત. ॥૮૨॥

પહેલા પણ એક વખત આપ આ પ્રમાણે અંતરધ્યાન થયેલા અને તેથી સઘળા હરિભક્તો અને સંતો બેબાકળા બની ગયા હતા.

અંતરધ્યાન થઈરહે, કેતેક દીન તંન ગોય;
તેહી દીનકી અસ્તુતે, જન સંતનકી સોય. ॥૮૩॥

આ પ્રમાણે ઘણો વખત સુધી અદૃશ્ય થઈ શરીરને ગુપ્ત રાખી રહ્યા હતા અને તે વખતે પણ સઘળા સંતો અને જનસમુદાય આ પ્રમાણે જ પ્રેમભાવથી સ્તુતિ કરતા હતા.

ઓરુ નીજ ધાંમ ગયે હંમ, તેહી હોવન અબ પીછ;
કરી અકલ ગત્ય અદબીચ, દેખન સબકી ઇછ. ॥૮૪॥

અંતરધ્યાન થઈ હું મારા પોતાના નિજધામમાં ગયો હતો પરંતુ સઘળા હરિભક્તો અને સંતો બેબાકળા બની ગયા તે બીના મેં જાણી. જેથી ત્યાંથી અમને સર્વેની અંતરભાવના સમજાઈ.

તેહી અકલ ગતકી અતિ, સંત કીયેહુ બહુ સોચ;
ઓર હરિજન સબનકો, સોચ ભયો નહીં મોચ. ॥૮૫॥

આવી અમારી અકળ ગતિને (કળી ન શકાય એવી) સમજાવવા સાધુ સંતો ઘણું જ વિચાર પૂર્વક મનન કરતાં. વળી બીજા સઘળા હરિભક્તોના મનનો વિચાર સમજાવો નહિ.

તેહી સબ સોચ સુસંતને, મોચ કીયો દેહ જ્ઞાન;
નારણદાસ દલકી લહી, હુયે સકલ અભીરાંન. ॥૮૬॥

સઘળા જનોને જે શોચ ન સમજાયો તે શોચ સાચા સંતને હોવાથી મનનપૂર્વક જ્ઞાની સંતશિરોમણિ નારણદાસે અંતરથી જણાવી જેથી સઘળા જનો સમજી શાન્ત થયા.

સમજે સંત સકલ જેહી, નીસે કરી નીરુપ;
પંચીકરણ વીના જેહી, તેહી સમજે નીજ રુપ. ॥૮૭॥

જે જે સંત સત્ય સ્વરૂપને સમજેલા હતા તેમણે અંતરમાં નિશ્ચયપૂર્વક તપાસ કરી નક્કી કર્યું હતું પણ જેમને પંચીકરણનો અભ્યાસ નહોતો તે સ્થૂલ શરીરને જ ગુરુ રૂપ સમજતા હતા.

પણ અચરત હઠ ના તજી, કરીતવ જ્ઞાન સબેહ;
જીનુ સુરત તંન ઉપર, તેહી કાંઠાં મીલે અબેહ. ॥૮૮॥

આ પ્રમાણે સઘળા સંતો જ્ઞાન આપી રહ્યા હતા. છતાં જેની સુરત પરમગુરુના શુદ્ધ ચૈતન સ્વરૂપ પર હતી તેમણે પોતાની હઠ છોડી નહિ અને વિચારવા લાગ્યા કે પરમગુરુ તુરત જ મળવા જોઈએ.

તબ તીનુ દરસ દેવન હુતે, પુની પ્રગટે હંમ આય;
તબતે તે અબ લગલયહું, બોહોરુ દીયે નહિ જાય. ॥૮૯॥

આ પ્રમાણે માત્ર અચરત સત્ય સ્વરૂપની દૃષ્ટિથી પરમગુરુને નિહાળતી હતી અને તેથી તેને દર્શન આપવા માટે પરમગુરુ ફરી પ્રગટ થયા હતા. ત્યારથી તે અત્યાર સુધી હવે અદેશ્ય થયો નથી.

અબ જેહી દીન સદજાવહુ, નીજપતી ધાંમ હંમાર;
પીછે જંન ઓરુ સંતહી, હોહુસો કીયો સકાર. ॥૯૦॥

હવે જે દિવસે હું પોતે સ્વસ્વરૂપે મારા પતિના અવિગત ધામમાં જઈશ ત્યારે સઘળા જનો મારા ગયા પછી મારી વાતનો સ્વીકાર કરશે.

પણ તીનકુ કછુ નાં રહી, નવીન કરન અસ્તુત;
એહીકી એહી સબ તેહુનકુ, રાખન રહી મજભૂત. ॥૯૧॥

હવે મને નવીન પ્રકારની વિનંતી કરવાની તેમની પાસે રહી નથી. આ પ્રમાણે હવે બધાના મનને મજબૂત દેઢતા થઈ હતી.

કરી મજભૂત રહે સબે, જેહી આગમ કેહી સોય;
બોહોરુ વીનયે વીકલ હુડ, કરીત હુસે સબ કોય. ॥૧૨॥

ઉપર પ્રમાણે સઘળા જનો મન સાથે મજભૂત ડગે નહિ તેવો નિશ્ચય કરી રહ્યા. વળી જે અગમ્ય ગમ સમજાવી હતી તેનાથી નમ્રતાપૂર્વક વ્યાકુળ દશાવાળા સર્વે થઈ રહ્યા.

પુની પસ્તાવનકી, અતી હરીજન સંત સમેત;
વદસે વચન આધીનકે, હંમસે કરી સહેત. ॥૧૩॥

ફરી હરિભક્તોને સંતોને પસ્તાવો ઘણો થયો હતો પણ તેઓ તાબેદારી નીચે વચન બોલતા હતા કે હે કૃપાળુ ! અમારા પર હેતુભાવ વાળી દૃષ્ટિએ નિહાળજો.

પીછે હરીજન સંતહી, જેહી બરન વસે સોય;
તેહી હંમ સંખેપે કહી, અગમ ગતીસે જોય. ॥૧૪॥

પાછળથી સંત અને હરિજનોનું જે વર્ણન કહ્યું તે અમોએ ટૂંકમાં જ જણાવ્યું છે. તે મારી અગમગતિ વડે જોઈ વર્ણવ્યું છે.

અબ હંમ ધાંમ સધાવહું જાંહાં કુલ પરમ ઠેકાંન;
હોસી કહી જેહી આગમસે, તેહીકે તેહી સનમાંન. ॥૧૫॥

હવે હું મારા પરમ ધામમાં જાઉં છું. ત્યાં મારો આદરસત્કાર જેમ મેં પહેલાં વર્ણવ્યો હતો તેવો જ ફરીથી થયો.

નીજ ઘરકે સનમાંનકી, અગમ કહી હંમ આંહાંય;
તેહીકી તેહી વીધ તાંહાં હુસે, બોહોરુ કરનકી નાંહોય. ॥૧૬॥

નિજધામ એ મારું મૂળ સ્થાન છે. ત્યાં પહેલાની માફક જ મારો આદર-સત્કાર થયો. બીજી કોઈ નવી રીતે નહિ.

एही वीधसे कही सबनकु, हरीजन संत समेत;
केहं कुवेर कल्प तजी, रखीयो सकल सहेत. ॥१७॥

આ પ્રમાણે સંતોને હરિભક્તોને તથા બીજા સઘળાઓને ખરી હકીકત કહી સંભળાવી. મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સઘળા જનો પરસ્પર સમાન હેત રાખી રહેજો.

છેહેલી સંધુનકીજેહી, તુમકુ કહુ પોકાર;

અબ હંમ ધાંમ સધાવહુ, જાંહાં નીજપતી હંમાર.

॥૧૮॥

છેવટે સંધિની વાત તમને પોકાર કરીને જણાવું છું કે હું મારા નિજ ધામમાં જાઉં છું કે જ્યાં મારા સ્વયંપતિ રહે છે.

તાંહાંકી તુમકુ કહુજીનુ, તદી અપરમગત માહાદ;

બરન સકુ નહીં બાબજ, જીનકી આદ્ય અનાદ્ય.

॥૧૯॥

હવે ત્યાંની (નિજધામની) વાત કહું છું તે સાંભળો. તે પદની મહદ્ગતિ હોઈ તેનું વર્ણન વિગતવાર વાણીથી વર્ણવાય તેવું નથી કારણ કે તેનો આદ્ય કે અંત નથી.

અતી અપરમ પરકી પર, નેતી-નેતી કહી નેટ;

સૃષ્ટી રચી જીનુ અબ લગે, સકે નહીં કોડ ભેટ.

॥૨૦॥

તે સ્થાન મારા પરમપતિનું સ્થાન છે. વળી તે અપરમ બ્રહ્મથી પણ પર, અને અવિગત શૂન્યથી પર સાક્ષી સ્વરૂપે કાયમ છે. જે પદની વેદોએ નેતિ પોકારી છે તે વાત નક્કી જ છે. આ ચૌદલોકની સૃષ્ટિ રચાઈ ત્યારથી અત્યાર સુધી તે પદની સાથે કોઈ એકતા કરી શક્યું નથી.

અતી અજમાલ અકલ રધ, સક્રત પદ પરમેશ;

નીગમ ચતુર ટટ સાહાસ્તર, જીનમે લખેનરેસ.

॥૨૧॥

અમારા પતિનું પદ વારપારથી પર કોઈએ અનુભવ્યા વગેરેનું છે. જે પદ કળી ન શકાય તેવું સઘળા કૃતના ઉપાદન કારણ સ્વરૂપે પરમ ઐશ્વર્ય સ્વરૂપે હોઈ જેનું વર્ણન ચાર વેદ કે છ શાસ્ત્રોમાં લેશમાત્ર વર્ણવેલું નથી.

લખી સકે જો નીગમહી, ન્યેતિના કરે પોકાર;

સાસ્તર તો ત્રીનકે સસુ, તોહુ ન લહે ત્રીનુ સાર.

॥૨૨॥

સકર્તા પદને વેદ વક્તાઓએ યથાર્થ અનુભવ્યું હોત તો વેદ વચનોમાં નેતિ પોકારત નહિ અને શાસ્ત્રો તો વેદોમાંથી ઉપજેલાં પુત્ર સમાન છે તો તેમાં પણ સચોટ સાર હોય જ નહિ.

યેસે જેહી પદ અકલીત, સબતે સ્ત્રેષ્ઠ સમેર;

તેહી ઘરસે હંમ આયેહુ, સત સત કેહં કુવેર.

॥૧૦૩॥

આવું ન કળી શકાય એવું એ પદ સર્વ પદોથી ઉત્તમ છે, શિરોમણિ છે. તે નિજઘેરથી હું પોતે આવ્યો છું એમ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી સત્યતાપૂર્વક કહી સમજાવે છે.

બોહોરુ તેહીકે તેહી ઘર કીયો તમનકુ ટેર;

અબ તેહી ધાંમ સધાવહુ, કહીકે ગયે કુવેર.

॥૧૦૪॥

તે ઘરનું લક્ષ ફરી વાર તમને યથાર્થ સમજાવ્યું ને તે ઘરને તારવી બતાવ્યું (જુદું કહી બતાવ્યું). હવે હું તે ધામમાં સીધો જાઉં છું એમ મહાન સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે.

❦ અથ બીનતી હુલાસ છંદ ❦

અહોનાથ નાંહ જાંનામી જાંનામી, મંદં મમ મતિયં તમો સદ ગતિયં;

હોહુ આપકુ સર્વ પહેચાંનં દિવ્યાનં, તનુ તત્ત્વે તાયં રતિયં રતિયં.

॥૧॥

અહો (નાથરૂપે) પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! આપની મહદ સદ્ગતિ એટલે સુજાણજાણને મારી અલ્પબુદ્ધિએ કરી આપને હું ઓળખી શક્યો નથી. હે ભગવાન ! આપ પોતે અતિ દિવ્યરૂપે હોવાથી સર્વ લોકના આપ જાણકાર છો. તદુપરાંત પ્રત્યેક પ્રાણીના ઘાટ માત્રના તત્ત્વોના આપ પોતે વેત્તારૂપ હોવાથી રતિએ રતિને સારી રીતે જાણો છો.

અહોનાથ નાથં નિરવાંણં નિરાલં, ત્રિકાલં નિહાલં વિક્રાલં નયેતિ;

સસ્વં સર્વ ભુતાનં સપ્રાંણં સતંત્રં, વિત્રેણં વ્રતાણં ઋતારં સખેતિ.

॥૨॥

અહોનાથ ! નાથ એટલે આ જગત જે નાથને નાથરૂપ ગણી જેનું વંદન કરે છે તે, તે નાથોને (બહુવચન) આપ પોતે નાથનાર હોઈ એથી જ આપ નાથોના નાથ છો; વળી આ જગત, મહુર જંતુથી લઈ શિવ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુથી લઈ પુરુષ-પ્રકૃતિ પર્યંત જે નાથ વડે નથાયું છે તે નાથરૂપ પ્રણવ આપ પોતે છો; આ પ્રણવથી જ રજતજથી લઈ મહાન દીર્ઘ શરીરો (ભૌતિક તત્ત્વોનો સમાસ) સુધી નાથ્યાં છે. આ નાથના (સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ, ત્રિવેણીસંગમ સમા આખા બ્રહ્માંડના વિધાયક) માલિક આપ પોતે જ છો એથી હું આપને નાથોના નાથ કહું છું. આ પ્રમાણે હોવા છતાં મન વાણીથી પર હોવાને લીધે આપ નિર્વાણરૂપ છો, તેમ જ નિરાલંબ એટલે આ ચૌદેલોકની પ્રણવરૂપ (બ્રહ્મરૂપ) દોરી આપના હાથમાં હોવા છતાં હંમેશને માટે આલંબન સિવાય પવિત્ર રૂપ છો; તથા ત્રિકાલ એટલે આદિ, મધ્ય અને અંતમાં ચૌદે લોકને એકસરખી વ્યાપક દૃષ્ટિથી નિહાળો છો. વિકાલં એટલે આપની

સર્વલોકમાં વ્યાપક વિભૂતિને જોઈ કોઈ અંશ, આપના પરમ સહવાસને પામી અંતરદશાના દિવ્યપટમાં પહોંચ્યા બાદ કદાચ યતકિંચિત અંશ પોતે સ્વસ્વરૂપે થયા પછી દૃષ્ટિ પડે તો આપનું સ્વરૂપ નિહાળતાની સાથે ચકિત કરી નાંખે, અર્થાત્ મોહ વશ થઈ જાય; એથી કંઈ બોલી શકે નહિ, એવા પ્રસંગને લીધે અંશમાત્રની નેતિ છે અને આ નેતિ સ્પષ્ટ ખુલાસો આપના સ્વરૂપ વિષે કહી શકે નહિ, એવું આપનું પરમ વિશાળ સુજાણજાણ (નિરંજન નિરાકારના અર્થમાં) રૂપ છે :

વળી સસ્વં એટલે સ્વયં.: (સ્વસ્વરૂપે પરમગુરુરૂપ) બ્રહ્મરૂપે હોવાથી પંચભૂતાદિ પ્રાણયુક્ત સર્વઘાટો (રચના, કૃતિઓ) આપનાં પોતાનાં છે. આ બધાં તત્ત્વોનો વિત્રેણં એટલે ભિન્ન ભિન્ન પરિવર્તન કરાવનાર કર્તા તરીકેના હક્કદાર યુક્ત આ ચૌદલોકરૂપ ખેતિ (ખ્યાતિ) આપની પોતાની છે.

**અહોનાથ હો તમ વિદ્યાનં સીધંત, વીતં સત નીદાનં સમાનં ધાંનામી;
સ્ત્રવ્યાણં મંત્રેણં કલેદં વ્હં અત્રેણં, ચૈતનં કરનારં પ્રણં તંમ નમામી. ॥૩॥**

અહો હે પરમગુરુ નિજનાથ ! આપ વિદ્યાના સિદ્ધરૂપ હોવાથી સ્વયંરૂપે છો : અર્થાત્ આપની પરમ વિશાળ વિદ્યા આપ પોતાને કોઈની અપેક્ષા કર્યા સિવાય સિદ્ધરૂપે છે. હે પરમગુરુ કરૂણાસાગર ! આપના આ ચૌદ લોકરૂપ વિશાળ ક્ષેત્રમાં વિત્તરૂપ જે વસ્તુ સત્ય છે તે જ અંશો (તત્ત્વો) હોઈ જેનાં ધ્યાન નિશ્ચયાત્મક કહું છું તે સામાન્ય છે, તદુપરાંત સ્ત્રવ્યાણં એટલે પરમ અલૌકિક આપના વિશાળ ક્ષેત્રમાં પંચ ભૌતિક વિધવિધ પ્રકારના ઘાટોમાં ચૈતન્યરૂપ જે અંશને આંતરિક પ્રેરી જે સંબંધ કરી આપ્યો છે તેનું નામ સ્ત્રવ્યાણં. આ સ્ત્રવ્યાણં એટલે સાથી : એક બીજાનું જોડાણ જડ, ચૈતન્યની ઐક્યતા: આ ઐક્યતા મંત્રેણ એટલે અસંખ્ય યુગે પણ જુદી પડી શકે નહિ, એવી યોગ્યતા રાખીને જડ ચૈતન્ય મંત્રાયેલું છે.

હે નાથરૂપ પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! આપના પરમ પદમાંથી જ્યારથી અંશ વિખૂટા પડ્યા ત્યારથી કલેદં એટલે આ બાજુના અંશોને (તત્ત્વોને) જેમજેમ ઘાટ સાથે ઘાટી મિત્રતા થતી ગઈ તેમ તેમ તેની પાછળ વ્હં એટલે વહેવા લાગ્યા છે. આવા ચૈતન્યરૂપ અંશોને કરનારા અને બીબારૂપ ઘાટમાં પ્રેરનારા હે પરમ ગુરુ ! આપ પોતે જ છો, એવી જાણ જ્યારે મને થઈ ત્યારે હે પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! હું આપને નમસ્કાર કરું છું.

**અહોનાથ સ્વાર્ધ સર્વગ્નં નવાદં, અનંતં અઘાદં બોધંતમ સનાદુ;
વિશ્વત્વં વિલાસં સોહંસં અધ્યાસં, વિલંતં લિલાસ સદા તુમ અનાદુ. ॥૪॥**

અહોનાથ ! પરમગુરુ ભગવાન કરૂણાસાગર ! આપ સ્વયં સાધ્યરૂપ હોઈ સર્વજ્ઞરૂપે

છો, આપના પરમ પદમાં કદીએ કોઈ પણ પ્રકારનો વાદ પહોંચતો નથી, પણ હે દયાના સાગર ! અનંત અગાધ રૂપ બોધવાળી દિવ્યવાણી વર્ષારૂપે અનાદિકાળથી આ તરફ એક સરખી રીતે વહન કરતી હોઈ બોધરૂપે વસેલી છે.

હે પરમ સાગરના મહદ્દપતિ ! આ સમસ્ત વિશ્વ આપનો વિલાસ છે. આ વિલાસનો વિલાસી અંશ હોઈ તેણે તેનો જ અધ્યાસ કરેલો છે. છતાં હે પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! તમારા સિવાય આ બાજુનો વિલાસ માત્ર વિલસાઈ જતાં છેવટ નાશવાળો હોઈ આપ સદાને માટે અવિનાશી હોઈ અનાદિ છો.

અહોનાથ આરં પુની પદમ પારં, નાંધારં ઓધારં અપારં નીરંતુ;

તત્ત્વ સં સમાસં અખંડ અનાસં, સમ્રતં સલોમં ઉતપતં કરંતુ. ॥૫॥

હે દયાનિધિ પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! આ ચૌદ લોકના અંશોનો છેલ્લો કિનારો આપ પોતે હોઈ તમારું પોતાનું પદ સર્વની પાર આવેલું છે. વળી નિરાધારના આધારરૂપ પોતે નિરંતર આધાર રૂપે છો.

હે દયાનિધિ ! જ્યારે આ સર્વ તત્ત્વ મહદ્ તત્ત્વોમાં સમાઈ જતાં આપ પોતે અખંડ અવિનાશી એકલા જ રહો છો. પુનઃ સ્મૃતિ લાવી સલોમમ એટલે પુરુષ પ્રકૃતિયુક્ત કરી સૃષ્ટિક્રમના વિસ્તારનો પ્રથમ ક્રમ શરૂ કરનાર તે પણ આપ પોતે એક જ છો.

અહોનાથ ક્ષાતં નરપક્ષં અજાતં, વિવિધં તમ વિભાસં એકોહં અદ્યાપી;

આર્ધનં ઝરધનં મધ્યાનં માહંતુ, અથાહં અથાહં અથાહં અમાપી. ॥૬॥

અહો હે નાથ કરુણાનિધિ ભગવાન ! ક્ષાતં એટલે તમારી અસંખ્ય લોકમાં વિશાળ ખ્યાતિ અને નરપક્ષં અજાતં એટલે ચૌદલોક પૈકી કોઈ પણ અંશ આપની જાતને ઓળખી શક્યા નથી; એથી જ આ બધા અંશો અજાતરૂપે રહી ગયેલા છે. અર્થાત્ કોઈ પણ અંશે પોતાની જાતને ઓળખી નથી એ કારણને લીધે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના વિભાષને પતિ માનીને ફસાઈ રહેલા છે. (વિભાષ એટલે પરમાત્મ સ્વરૂપ) હે દયાળુ ! અદ્યાપિપર્યંત આપ જ અદ્વૈત છો. અધો-ઊર્ધ્વ અને મધ્યમાં આપ પરમ શ્રેષ્ઠ છો, એથી જ આપ થાહ અથાહ (નિરંજન નિરાકારના અર્થમાં) સિવાયના હોઈ અમાપરૂપ છો.

અહોનાથ સ્વામી મનુ તંન ધરાંમી, અકાંમં સકાંમી જીવં પંમ અરથુ;

ભયે ભેખ ધારં સસાંતિ સકારં, હરંતં વિકારં હકારં સમરથુ. ॥૭॥

અહો હે નાથ ધણી ! આમ આપ થાહ અથાહ રૂપે હોઈ જગતના સ્વામી રૂપે મનુષ્ય

શરીર ધારણ કરીને આ બાજુ અવતાર તરીકે પ્રસિદ્ધિવાળા છો. વળી હે દયાળુ ! આપ પોતે નિષ્કામ હોવા છતાં જીવ મતિના પરમ અર્થને ખાતર સકામ રૂપે પ્રગટ થઈ અવતરેલા છો. સર્વ લોકમાં પરમ શાંતિનો પ્રસાર કરવા ભેખરૂપે વેષ ધારણ કરી સર્વ લોકના વિકારને હરણ કરનાર માત્ર તમારો એક જ હકાર જે સર્વ લોકના વિકારને નાશ કરવાવાળો હોઈ આપ પોતે સમર્થ છો.

**અહોનાથ આંની કૈવલં નિશાંની, સોહુ હંમ જાંની આપો આપ આપં;
અતંતં આક્રં તં પ્રકાસં પ્રવેણં, નરવેદં વિજ્ઞાનં વેદો લક્ષ વ્યાપં. ॥૮॥**

અહો હે નાથ ધણી ! આંની એટલે કેવલ રૂપ નિશાંનીનો મુદ્દો, આ બાજુ આપ પોતે જ લાવ્યા છો. આ ઉપરથી એમ સમજાય છે કે કેવલરૂપ આપોઆપ એટલે આપ પોતે જ છો. હે દયાળુ પરમગુરુ ! તત્ત્વ રહિત પરમ પ્રકાશમાં આપની પરમ આકૃતિ વ્યાપક રહેલી હોઈ તેમાં પોતે રોમે રોમ પ્રવીણ છો. આ પ્રમાણે રોમેરોમની જાણ હોવા છતાં નરવેદં એટલે અંતરપટના તીક્ષ્ણ વૈરાગ્યને લીધે કોઈ સાથે આપ મળી શક્યા નથી, એટલે આપને કોઈનો પટ લાગ્યો નથી. વળી આપનો અંતર લક્ષ વ્યાપક રૂપ હોઈ વિજ્ઞાન રૂપે રહેલો છે. એથી હું આપને વંદન કરું છું.

**અહોનાથ હો હંમ સરનં તુમારં, રઘો નિત્ય નિત્યં સદાયં સધાંમી;
અગુનં અનેકં અહંત્વં સહેકં, ક્રપાલં દયાલં કુવેરં અકામી. ॥૯॥**

આ પ્રમાણે સમજી હું આપના શરણમાં અજાણ દાસપણે આવ્યો છું. તો હે દયાનિધિ પરમગુરુ ! આપના સહધ્યાયને વિષે નિત્ય પ્રતિ આ દાસને રાખજો. મારા અનેક અવગુણ છે, છતાં આપનું શુદ્ધ અહં સ્વરૂપ અમો સર્વલોકને સહાયતા કરવાવાળું છે. એથી આપ દયાળુ છો, કૃપાળુ છો અને નિષ્કામી છો.

અહો જકત નાથં સર્વ માત તાતં, અનાથંકે નાથં સહેજાનંદ સભાવુ;

અઘીલં સાંમાનં દૃષ્ટીયં ધરંતં, કરુણાયં કુવેરં કધીનં કભાવુ. ॥૧૦॥

સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે અહો હે જગતના નાથરૂપ ધણી ! આપ સર્વના માતાપિતા રૂપ છો, વળી જેનો કોઈ નાથ નથી એવો જે અનાથ છે તેના આપ નાથ રૂપ હોઈ આપનો સ્વભાવ હંમેશને માટે સહેજાસહેજ સહજાનંદ રૂપ છો. હે દયાળુ ગુરુદેવ ! આપની દૃષ્ટિ અખિલ બ્રહ્માંડ ઉપર સામાન્ય રૂપે સદાને માટે ધારણ કરેલી છે. વળી અસંખ્ય યુગે કોઈ પણ અંશ પરત્વે આપને અભાવ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેવા આપ પોતે કરુણાઓના સાગર રૂપ છો.

સાગ્રી

ભક્તિ જ્ઞાન વૈરાગ્યકે, સકલ સાહાસ્ર ફલ ટેર;

સહુ સંપત્તિ સુખ પાડયે, ભેઠત શ્રીમંત કુવેર. ॥૧॥

છ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી જે સુખરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય તેના કરતાં ભક્તિ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય ધારણ કરવાથી ઉત્તમ પ્રકારનું સાચું સુખ મળે. અને જો પરમગુરુ કરૂણાસાગરનો સત્સંગ થાય ને તેમના આપેલા લક્ષ જ્ઞાને સ્વસ્વરૂપનો અનુભવ થાય તો અનંત પ્રકારની સંપત્તિ કરતાં પણ અધિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચીદાનંદ ચક્રવે પતિ, ગતિ કરંન મંન સ્વાંત્ય;

આયેહુ જુગ દરસાવવા, ઘટ ઘટ કૈવલ ક્રાંત્ય. ॥૨॥

સકર્તાપતિની અલૌકિક દિવ્યબાજ દૃષ્ટિના પ્રકાશની મધ્યે નિજ કર્તાની સર્વજ્ઞ સજ્ઞાણ અંતરવૃત્તિનો ભાશ પડના ચિદાનંદ સોહંગ બ્રહ્મનો ઉદય થયો તે સર્વના જીવનરૂપે સર્વ વ્યાપક હોય, એ વ્યાપક અમલના અમલી ચક્રવેપતિ મહાન સમર્થ પરમગુરુ પોતે છે તે જ જે પદથી ચિદ્ અંતઃકરણ ઊપજ્યું છે એવા સર્વશિર પતિ હરિભક્તોને તથા સંતોને મહદ્ ગતિની સાન કરવા આ ભવસાગરમાં આવ્યા છે તથા ઘટોઘટ અંશ સ્વરૂપે કૈવલના જ અંશો બિરાજેલા છે તેમને સમજાવવા પધાર્યા છે.

રોમ રોમ રજ રજ ગતી, મતી મનોહર જ્ઞાન;

દિવ્ય દેશ વીવીધી વીધ, કરી ગયે સકલ પહેચાંન. ॥૩॥

રોમ રોમ અને રજેરજની જેને ગતિ છે તથા સઘળાના મનને જીતી સ્વસ્વરૂપનું ઉત્તમ જ્ઞાન આપવા દિવ્ય દેશોમાં એ જ્ઞાન ધારણ કરાવી અનંતા અનંત પ્રકારે સર્વજ્ઞ જાણ આપી છે.

ઉચ્ચે ગ્રંથ અઘાદહી, કલી મલ હર અજ્ઞાન;

નાથ કરનકુ દેગયે, સજંનકુ પયે પાંન. ॥૪॥

પરમગુરુએ વારપાર વિનાની ગતિનું જ્ઞાન ગ્રંથોમાં ભરી કળીયુગના મળવાળા જનોનું અજ્ઞાન હરી લેવા પોતે કથ્યું તથા ભાવિકજનોને પતિ પ્રાપ્ત કરવા માટેનું જ્ઞાનમૃત કરાવી ગયા છે.

પરમ ગુરુની સ્તુતિ

જય જય અખંડાનંદ હરિ, જય જય લોકનૌદ હરન અરિ. ॥૧॥

હે દયાના સાગર ! ચોંદે લોકમાં આપ જય જય એટલે વિજયરૂપ છો. આપ અખંડ

આનંદરૂપ હોઈ હરિરૂપે રહેલા છો; તદુપરાંત ચૌદે લોકના અરિરૂપ શત્રુનો નાશ કરનારા છો; પૂર્ણરૂપ પરમપદમાં આરતરૂપ વ્યાપક રહેલા હોઈ તમારો મત અકળરૂપ હોઈ કળી ના શક્ય તેવો છે.

જય જય પુન પદ પરમ સ્તા, જય જય અવલ્લ મત ગગન ગતા. ॥૨॥

જેમ આકાશ દશે દિશામાં વ્યાપક રહેલું હોઈ સ્થિર છે, તેમ પરમ મતવાળી ગતિ સર્વલોકમાં આકાશની માફક વ્યાપક રહેલી છે.

જય જય સચ્ચિદાનંદ આનંદ પતિ, જય જય જ્ઞાન ચક્ષુ કરન ગતિ. ॥૩॥

હે પરમ કૃપાનિધિ ! આપ સચ્ચિદાનંદરૂપ હોઈ આ સર્વ આનંદના પતિરૂપ છો, તથા તમારી પરમગતિ જ્ઞાનચક્ષુ કરવા યોગ્ય છે.

જય જય ભીર ભંજન ભક્તમણી, જય જય સંકુષ્ટ દુર કરન ધણી. ॥૪॥

સમસ્ત ભૂમંડળના ભક્તજનોના ભીડભંજન મણિરૂપ છો વળી સર્વ ભક્તોના સંકુચિત દિલને વિકસિત કરનાર ધણીરૂપ છો.

જય જય સનાતન સરવ રદુ, જય જય વરધ નહિ હાંણ કદુ. ॥૫॥

હે કરુણા સિંધુ ! આપ પોતે એકલા જ સનાતનરૂપ છો આપના સિવાય સર્વલોક છેવટે નાશ પામતાં અસ્થિર હોઈ આપના પરમપદમાં વૃદ્ધિ વા હાનિ છે જ નહિ.

જય જય અખિલાનંદ અચલ અહો, જય જય આદ્ય અંત મધ્ય રહો. ॥૬॥

હે શ્રેષ્ઠ પરમપુરુષ ! આપ આનંદરૂપ હોઈ અચળ છો, વળી આદ્ય, અંત અને મધ્યમાં આપનું પરમપદ નિત્ય અખંડ અને અમર છે.

જય જય અચ્યુત અવ્યે અજર અરે, જય જય અલખ તુમ કેદ ન લરે. ॥૭॥

હે વિશ્વપતિ વિશ્વેશ્વર ! આપ અચ્યુત, અવ્યય, અજર, અખંડ, અલખરૂપે હોઈ ભૂમંડળ આદિ ચૌદલોક પૈકી કોઈ લખી શકે તેમ નથી.

જય જય પુરાતન પુરુષ અજે, જય જય કરન જુગ દીગવજે. ॥૮॥

હે પરમધામ નિવાસી ! આપ પુરાતન રૂપ છો અને અદ્યાપિપર્યંત કોઈ આપને જીતી શક્યું નથી, એમ જાણી સર્વલોકમાં આપ અજય છો.

જય જય યોગ ધ્યાન ધરમ ધીરુ, જય જય સર્જન મંન સુખદ સીરુ. ॥૯॥

હે પરમ દયાળુ ! આપનું પરમ મહદ્ સ્વરૂપ યોગીઓના યોગરૂપ ધ્યાનીઓના ધ્યાનરૂપ, ધર્મવીરોના ધર્મરૂપ અને ધૈર્યધરોના ધૈર્યરૂપ આપ પોતે જ છો. તદુપરાંત

આપના પદરજની ઈચ્છા કરનાર કોઈ ભગવતીજનના ઉત્તમ સુખની છાયારૂપ પણ આપ પોતે જ છો.

જય જય જક્ત તમ હરન દીનુ, જય જય અસત સત કરન ભીનુ. ॥૧૦॥

હે કૌશલ્યનિધિ ! જગત માત્રના અંધકારના હરણ કરનાર સૂર્યરૂપ તમે જ છો, તથા સત્ય અને અસત્ય અર્થાત્ જડ ચૈતન્યને વિભિન્ન કરનાર પણ આપ પોતે જ છો.

જય જય જીવચર અચર ગુરુ, જય જય ધેનમઠ્ઠી કલ્પતરુ. ॥૧૧॥

હે આદ્ય પરમગુરુ ! આપ ચર અને અચર જીવ માત્રના ગુરુ છો, વળી કામધેનુરૂપ અથવા કલ્પતરુ રૂપ પણ આપ પોતે જ છો.

જય જય ચૈતન ચીદ કરુણા કર, જય જય કૈવલ્ય હંસ ઇસ સૌવર. ॥૧૨॥

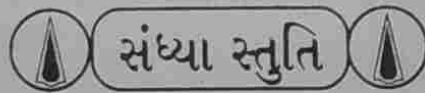
હે પરમ પદના શ્રેષ્ઠ દાતાર ! આપ મહદ ચૈતન્ય સ્વરૂપ હોઈ કરુણારૂપી હાથ આપનો પોતાનો છે, તથા અંશ માત્રના પતિરૂપ હે પરમગુરુ ! આપ પોતે જ છો.

જય જય અજોની અહો મનઃ તનુ, જય જય ધારન કીયો કારજ જનુ. ॥૧૩॥

હે સ્વામી ! આપ આપના અનંત પદમાં અજોનીરૂપ હોવા છતાં અહો ! આપે જ ભગવતી જનનાં કાર્ય કરવા મનુષ્યરૂપ ધારણ કર્યું છે.

જય જય કૈવલ્ય નિજ ધામ પતિ, અહો શ્રીમંત કુવેર તેહુ પાયે હો ગતિ. ॥૧૪॥

સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે સનાતન સકર્તા કૈવલ્ય પોતાના સ્થાન (ધામ)ના પતિ છે, અને તેમની મહદ સજાણ જાણ ગતિ રૂપે શ્રીમંત ભગવાન કરુણાસાગર (કુવેર સ્વામી) પોતે હોવાથી તે મહાન સમર્થ પરમગુરુને જે કોઈ અંશ નિજલક્ષી દ્વારા પ્રાપ્ત કરનાર કૈવલ્ય કર્તાથી અલગ રહી શકતો નથી માટે હે પરમગુરુ આપનો અખંડ જય હો.

સસ્વયંગ સદયદંગ સર્વ મોક્ષદાયકમ;

॥૧॥

અદ્વૈતંગ અનુસુતંગ ભવતિ અંગ ઇશ્વરે.

પરમગુરુનું શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ તે સ્વસ્વરૂપ હોઈ સદા સત્ય અખંડરૂપે રહેલું છે, તે જ સ્વરૂપ સર્વ લોકના મોક્ષના દાતાર હોઈ મુક્તિને આપવાવાળા છે. તદુપરાંત તે અદ્વૈત સકર્તા સત્કૈવલ્ય પરમગુરુ નિરંજન નિરાકાર સ્વરૂપે (ભવતિ) જગતના અંતે પરમ ઐશ્વર્યરૂપે રહેલા છે.

તત્ત્વવેત્તાય તદ-વતંગ સામ્રથાય શાક્ષીઅંગ;
મંગલાય મહાદ્ ગતંગ અહંગ નમામિ પ્રાણપતે.

॥૨॥

બ્રહ્માંડભરના તત્ત્વોના વેત્તારૂપ, તથા અસંખ્ય લોકોમાં જેનું સ્વરૂપ વ્યાપક છે; જે સર્વત્ર તદાકારરૂપે રહે છે. એ જ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુપર્યંત બ્રહ્માંડભરમાં પ્રત્યક્ષ હોઈ સર્વ માન્ય છે. આ સમર્થ પુરુષ સર્વલોકના સાક્ષીરૂપે રહેલા છે; વળી મંગળરૂપ હોઈ જેની ગતિ મહાન છે એવા પરમ ગુરુને મારા હંગ વડે સજાણ જાણ વડે મ્હારા પ્રાણપતિને નમસ્કાર કરું છું.

દેવાધિયંગ ચૈતનંગ ચદલોકંગ સહીતયમ્;
વ્યાપિતંગ વિશ્વયંગ અકલેદંગ અનુરણે.

॥૩॥

હે પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! આપ પોતે દેવોના પણ દેવ છો; અને શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ હોઈ સ્વરૂપે છો; વળી સર્વ લોક આપની જાણમાં હોઈ તે સર્વ ઉપર તમારો જ એકસરખો સમાન આશય છે; થોડાં લોકરૂપ વિશ્વમાં તમારું ચૈતન્ય સ્વરૂપ શુદ્ધ અણુરણુમાં વ્યાપક હોઈ કળી ન શકાય તેવું છે.

નભગતંગ અનુભવે ન વારપાર અંતયંગ;
સર્વજ્ઞે સ્વછંદનંગ જય જયતિ શ્રી કુવેર કૈવલમ્.

॥૪॥

હે પરમ શ્રેષ્ઠ ગુરુ ! (નભગતંગ) આકાશની માફક સૂક્ષ્મ ગતિએ કરી આપ વ્યાપક છો, અને આપનો અનુભવ પણ (જેમ) આકાશની ગતિ સમો વ્યાપક અને સ્થિર છે : તદુપરાંત (અવિગત) આકાશમાંથી પાંચ (દ્રવ્યથી) પદાર્થોથી લઈ સમગ્ર તત્ત્વો ઉત્પન્ન થયાં છે, છતાં આકાશની જેમ સ્વચ્છ છે; તેમ અસંખ્ય લોક આપમાંથી થયા તો પણ આપ નિર્લેપ છો : આપનો અથાહ અનુભવ અંત હોઈ શકે નહિ એવો પારાવાર છે. સમર્થ કુવેર સ્વામીજી કહે છે કે આ છંદ સર્વજ્ઞ ઉપદેશ કરનાર હોઈ સર્વ લોકમાં વિજય તરીકે એક જ (અદ્વૈત) કેવલ છે.

(ઈતિ શ્રી અગાધબોધ ગ્રંથ સંપૂર્ણ.)

સત્ કૈવલ સાહેબ

મંત્ર શ્રી ગુરુ પૂજારામ નામ જય હો

